MONTESQUIEU

KANUNLARIN RUHU ÜZERİNE

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

KANUNLARIN RUHU'NUN SAVUNMASI İLE
FRANSIZCA ASLINDAN ÇEVİREN: BERNA GÜNEN

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

MONTESQUIEU
KANUNLARIN RUHU ÜZERİNE

ÖZGÜN ADI
DE L'ESPRIT DES LOIS (1758)

FRANSIZCA ASLINDAN ÇEVİREN
BERNA GÜNEN

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2014
Sertifika No: 29619

EDİTÖR
HANDE KOÇAK

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

DÜZELTİ
MUSTAFA AYDIN

GRAFİK TASARIM VE UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

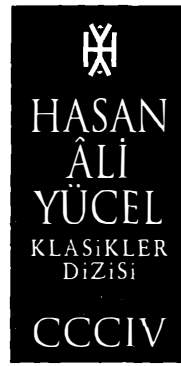
1. BASIM, MART 2017, İSTANBUL

ISBN 978-605-332-975-6 (CİLTLİ)
ISBN 978-605-332-974-9 (KARTON KAPAKLI)

BASKI
PASİFİK OFSET
CİHANGİR MAH. GÜVERCİN CAD. NO: 3/1 BAHA İŞ MERKEZİ A. BLOK
HARAMİDERE AVCILAR İSTANBUL
(0212) 412 17 77
SERTİFİKA NO: 12027

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Faks. (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

MONTESQUIEU

KANUNLARIN RUHU ÜZERİNE

FRANSIZCA ASLINDAN ÇEVİREN:
BERNA GÜNEN

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

İçindekiler

Yazarın Uyarısı xxxi
Önsöz xxxiii

BİRİNCİ BÖLÜM

I. Kitap: Genel olarak kanunlar 3
1. Konu Çeşitli varlıklarla ilişkisine göre kanunlar 3
2. Konu Doğa kanunları üzerine 6
3. Konu Müspet kanunlar 8

II. Kitap: Doğrudan doğruya yönetim şeklinin doğasından türeyen kanunlar 11
1. Konu: Üç farklı yönetim şeklinin doğası üzerine 11
2. Konu: Cumhuriyet yönetimi ve demokrasiyle ilgili kanunlar üzerine 12
3. Konu: Aristokrasinin doğasıyla ilgili kanunlar üzerine 17
4. Konu: Monarşi yönetiminin doğasıyla olan ilişkilerine göre kanunlar 20
5. Konu: İstibdat devletinin doğasıyla ilgili kanunlar üzerine 23

III. Kitap: Üç yönetim şeklinin prensipleri üzerine 25
1. Konu: Yönetim şeklinin doğası ile prensibi arasındaki fark 25
2. Konu: Çeşitli yönetim şekillerinin prensibi üzerine 25
3. Konu: Demokrasinin prensibi üzerine 26

4. Konu: Aristokrasinin prensibi üzerine 29
5. Konu: Erdem monarşik yönetim şeklinin prensibi değildir 30
6. Konu: Monarşik yönetim şeklinde erdemin yeri nasıl doldurulur 32
7. Konu: Monarşinin prensibi üzerine 32
8. Konu: Onur istibdat devletlerinin prensibi değildir 33
9. Konu: İstibdat yönetiminin prensibi üzerine 34
10. Konu: Ilımlı yönetimlerdeki itaat ile istibdat yönetimlerindeki itaat arasındaki fark 35
11. Konu: Bütün bunlara dair düşünceler 37

IV. Kitap: Eğitim kuralları, yönetim şeklinin prensipleriyle ilişkili olmalıdır 39
1. Konu: Eğitim kuralları üzerine 39
2. Konu: Monarşilerdeki eğitim üzerine 39
3. Konu: İstibdat yönetimindeki eğitim üzerine 43
4. Konu: Eskilerdeki eğitimin sonuçları ile bizdeki eğitimin sonuçları arasındaki fark 44
5. Konu: Cumhuriyet yönetimdeki eğitim üzerine 45
6. Konu: Eski Yunan'daki birkaç kurum üzerine 46
7. Konu: Bu eşsiz kurumlar hangi hallerde işe yarar 48
8. Konu: Ahlâk konusunda eskilerde var olan bir çelişkiye dair açıklama 49

V. Kitap: Kanun koyucunun koyduğu kanunlar, yönetim şeklinin prensibine uygun olmalıdır 53
1. Konu: Bu kitabın anafikri 53
2. Konu: Siyasi durumda erdem nedir? 53
3. Konu: Demokraside cumhuriyet sevgisi nedir? 54
4. Konu: Eşitlik ve azla yetinme sevgisi nasıl esinlenir 55
5. Konu: Demokraside kanunlar eşitliği nasıl düzenler 56
6. Konu: Demokraside kanunlar azla yetinmeyi nasıl teşvik eder 60

7. Konu: Demokrasinin prensibini teşvik etmenin diğer yolları ... 61
8. Konu: Kanunlar aristokratik yönetim şeklinin prensibiyle nasıl bir ilişki içinde olmak zorundadır ... 65
9. Konu: Kanunlar monarşinin prensibiyle nasıl ilişkilidir ... 69
10. Konu: Monarşide yürütmenin hızlı işlemesi üzerine ... 71
11. Konu: Monarşik yönetim şeklinin mükemmelliği üzerine ... 72
12. Konu: Aynı konunun devamı ... 73
13. Konu: Despotizmin anafikri ... 74
14. Konu: Kanunlar istibdat yönetiminin prensibiyle nasıl ilişkilidir ... 74
15. Konu: Aynı konunun devamı ... 80
16. Konu: Gücün devredilmesi üzerine ... 82
17. Konu: Hediyelere dair ... 83
18. Konu: Hükümdarın verdiği hediyelere dair ... 85
19. Konu: Üç yönetim şeklinin prensiplerinin doğurduğu yeni sonuçlar ... 85

VI. Kitap: Medeni kanunların ve ceza kanunlarının sadeliği, yargılama şekli ve cezaların tayini ile ilgili olarak çeşitli yönetim şekillerinin prensiplerinin doğurduğu sonuçlar ... 91
1. Konu: Çeşitli yönetim şekillerinde medeni kanunların sadeliği üzerine ... 91
2. Konu: Çeşitli yönetim şekillerinde ceza kanunlarının sadeliği üzerine ... 94
3. Konu: Hangi yönetim şeklinde ve hangi durumlarda, kesin bir kanun metnine göre hüküm vermek gerekir ... 95
4. Konu: Yargılama usullerine dair ... 96
5. Konu: Hangi yönetim şeklinde hükümdar hâkim olabilir? ... 97
6. Konu: Monarşide bakanlar yargılamamalıdır ... 101
7. Konu: Tek hâkim üzerine ... 102
8. Konu: Çeşitli yönetim şekillerinde ithamlar üzerine ... 102

9. Konu: Çeşitli yönetim şekillerinde cezaların sertliğine dair 103
10. Konu: Eski Fransız kanunları üzerine 105
11. Konu: Bir halk erdemliyse az cezaya ihtiyaç duyulur 105
12. Konu: Cezaların gücüne dair 106
13. Konu: Japon kanunlarının âcizliği 108
14. Konu: Roma senatosunun ruhu üzerine 111
15. Konu: Cezalar açısından Roma kanunları 111
16. Konu: Suç ile ceza arasındaki adil orantı üzerine 114
17. Konu: Suçlulara verilen çark cezasına dair 115
18. Konu: Para cezaları ile fiziksel cezalar üzerine 116
19. Konu: Kısasa kısas ilkesi üzerine 117
20. Konu: Çocuklarının işlediği suçlar yüzünden babaların cezalandırılması üzerine 117
21. Konu: Hükümdarın bağışlayıcılığına dair 118

VII. Kitap: Üç yönetim şeklinin farklı prensiplerinin israf karşıtı kanunlara, lükse ve kadınların durumuna göre sonuçları 121
1. Konu: Lükse dair 121
2. Konu: Demokraside israf karşıtı kanunlar üzerine 123
3. Konu: Aristokraside israf karşıtı kanunlar üzerine 124
4. Konu: Monarşilerde israf karşıtı kanunlar üzerine 125
5. Konu: Bir monarşide, israf karşıtı kanunlar hangi hallerde gereklidir 127
6. Konu: Çin'deki lüks üzerine 128
7. Konu: Çin'deki lüksün ölümcül sonucu 129
8. Konu: Halkın namusu üzerine 130
9. Konu: Çeşitli yönetim şekillerinde kadınların durumu üzerine 130
10. Konu: Romalılardaki aile mahkemesi üzerine 132
11. Konu: Roma'da, yönetim şekliyle birlikte kurumlar nasıl değişti 133
12. Konu: Romalılarda kadınların vesayeti üzerine 134
13. Konu: İmparatorların kadınların ahlâksızlıkları için getirdiği cezalar üzerine 135

14. Konu: Romalıların israfı yasaklayan kanunlarına dair 137
15. Konu: Çeşitli devletlerde drahomaya ve evlilikle ilgili avantajlara dair 137
16. Konu: Samnitlerdeki güzel âdet üzerine 138
17. Konu: Kadınların idaresi üzerine 139

VIII. Kitap: Üç yönetim şeklinin prensiplerinin bozulması üzerine 141
1. Konu: Bu kitabın anafikri 141
2. Konu: Demokrasinin prensibinin bozulması üzerine 141
3. Konu: Aşırı eşitlik üzerine 144
4. Konu: Halkın yozlaşmasının özel nedeni 144
5. Konu: Aristokrasinin prensibinin bozulması üzerine 145
6. Konu: Monarşinin prensibinin bozulması üzerine 146
7. Konu: Aynı konunun devamı 147
8. Konu: Monarşik yönetim prensibinin bozulmasıyla ortaya çıkan tehlike 148
9. Konu: Asiller, tahtı nereye kadar koruma eğilimindedir 149
10. Konu: İstibdat yönetiminin prensibinin bozulması üzerine 149
11. Konu: Prensiplerin iyi durumda olmasının ve bozulmasının doğal sonuçları 150
12. Konu: Aynı konunun devamı 152
13. Konu: Erdemli bir halkta yemin etmenin etkisi 153
14. Konu: Devlet yapısında yapılan en küçük değişiklik, prensiplerin yok olmasına nasıl neden olur 154
15. Konu: Üç prensibin muhafazası için en etkili yollar 155
16. Konu: Cumhuriyetin ayırt edici özellikleri 155
17. Konu: Monarşinin ayırt edici özellikleri 156
18. Konu: İspanya monarşisinin özel durumu 157
19. Konu: İstibdat yönetiminin ayırt edici özellikleri 158
20. Konu: Önceki konulardan çıkan sonuç 158
21. Konu: Çin İmparatorluğu üzerine 158

İKİNCİ BÖLÜM

IX. Kitap: Savunma gücüyle ilişkisine göre kanunlar 165
1. Konu: Cumhuriyetler güvenliklerini nasıl sağlar 165
2. Konu: Federatif devlet yapısı aynı tabiata sahip özellikle cumhuriyetçi devletlerden oluşmalıdır 167
3. Konu: Federatif cumhuriyette gerekli olan diğer şeyler 167
4. Konu: İstibdat devletleri güvenliklerini nasıl sağlar 168
5. Konu: Monarşi güvenliğini nasıl sağlar 169
6. Konu: Genel olarak devletlerin savunma gücü üzerine 169
7. Konu: Düşünceler 171
8. Konu: Bir devletin savunma gücünün saldırı gücünden az olduğu durum 172
9. Konu: Devletlerin göreceli gücüne dair 172
10. Konu: Komşu devletlerin zayıflığı üzerine 173

X. Kitap: Saldırı gücüyle ilişkisine göre kanunlar 175
1. Konu: Saldırı gücü üzerine 175
2. Konu: Savaşa dair 175
3. Konu: Fetih hakkına dair 176
4. Konu: Fethedilen halkın sahip olduğu bazı avantajlar 179
5. Konu: Siraküza Kralı Gelo 180
6. Konu: Fetheden cumhuriyet üzerine 181
7. Konu: Aynı konunun devamı 182
8. Konu: Aynı konunun devamı 182
9. Konu: Çevresindeki ülkeleri fetheden monarşi üzerine 183
10. Konu: Bir başka monarşiyi fetheden monarşi üzerine 184
11. Konu: Mağlup olan halkın ahlâkına dair 184
12. Konu: Kiros'un bir kanunu üzerine 185
13. Konu: XII. Karl 186
14. Konu: İskender 187
15. Konu: Fethedilen yerleri elde tutmak için yeni çareler 192
16. Konu: Fetheden istibdat devleti üzerine 192
17. Konu: Aynı konunun devamı 193

XI. Kitap: Devlet yapısıyla ilişkisine göre, siyasi özgürlüğü tesis eden kanunlar 195
1. Konu: Anafikir 195
2. Konu: Özgürlük kelimesine yüklenen çeşitli anlamlar 195
3. Konu: Özgürlük nedir? 196
4. Konu: Aynı konunun devamı 197
5. Konu: Çeşitli devletlerin hedefi üzerine 197
6. Konu: İngiltere'deki devlet yapısı üzerine 198
7. Konu: Bizim bildiğimiz monarşiler üzerine 211
8. Konu: Eskiler niçin monarşi konusunda kesin bir fikre sahip değildi 211
9. Konu: Aristoteles'in düşünce tarzı 213
10. Konu: Diğer siyasetçilerin düşünce tarzı 213
11. Konu: Yunanların kahramanlık çağlarındaki kralları üzerine 214
12. Konu: Roma krallarının yönetimi, üç kuvvetin Roma'da nasıl dağıldığı üzerine 215
13. Konu: Kralların kovulmasından sonraki Roma devleti üzerine genel düşünceler 217
14. Konu: Kralların kovulmasından sonra, üç kuvvetin dağılımı nasıl değişmeye başladı 219
15. Konu: Cumhuriyet gelişim halindeyken, Roma nasıl oldu da birdenbire özgürlüğünü yitirdi 221
16. Konu: Roma Cumhuriyeti'nde yasama gücüne dair 223
17. Konu: Aynı cumhuriyetteki yürütme gücüne dair 224
18. Konu: Roma idaresinde yargılama gücüne dair 226
19. Konu: Roma eyaletlerinin idaresi üzerine 233
20. Konu: Bu kitabın amacı 235

XII. Kitap: Vatandaşlarla ilişkisine göre, siyasi özgürlüğü tesis eden kanunlar 237
1. Konu: Bu kitabın anafikri 237
2. Konu: Vatandaşların özgürlüğüne dair 238
3. Konu: Aynı konunun devamı 239

4. Konu: Verilen cezaların tabiatının ve orantısının özgürlüğü teşvik etmesi üzerine 239
5. Konu: Bilhassa itidal ve ihtiyat gerektiren bazı suçlamalar üzerine 242
6. Konu: Doğaya aykırı suçlar üzerine 244
7. Konu: Hükümdara ihanet suçu (laesa maiestas) üzerine 245
8. Konu: Kutsal şeylere saldırı suçu ve hükümdara ihanet suçu terimlerinin yanlış şeylere uygulanması üzerine 246
9. Konu: Aynı konunun devamı 248
10. Konu: Aynı konunun devamı 249
11. Konu: Düşünceler üzerine 249
12. Konu: Boşboğazlık üzerine 250
13. Konu: Yazılar üzerine 252
14. Konu: Suçların cezalandırılmasında hayâ kurallarının ihlal edilmesi 253
15. Konu: Efendinin suçlanabilmesi için kölenin azat edilmesi üzerine 254
16. Konu: Hükümdara ihanet suçunda iftira 254
17. Konu: Komploların ifşa edilmesi üzerine 255
18. Konu: Cumhuriyetlerde devlete ihanet suçuna aşırı ceza verilmesinin ne kadar tehlikeli olduğuna dair 256
19. Konu: Cumhuriyetlerde özgürlük nasıl askıya alınır 257
20. Konu: Cumhuriyetlerde vatandaşların özgürlüğünü teşvik eden kanunlar üzerine 258
21. Konu: Cumhuriyetlerde borçlulara ilişkin kanunların zalimliği üzerine 259
22. Konu: Monarşilerde özgürlüğe kasteden şeylere dair 261
23. Konu: Monarşilerdeki casuslar üzerine 262
24. Konu: İsimsiz mektuplar üzerine 263
25. Konu: Monarşilerde idare etme şekline dair 263
26. Konu: Monarşilerde, prensin ulaşılabilir olması gerekir 264
27. Konu: Monarkların ahlâkına dair 265

28. Konu: Monarkın uyruklarına göstermesi gereken saygıya dair 265
29. Konu: İstibdat yönetimine bir parça özgürlük katacak medeni kanunlar üzerine 266
30. Konu: Aynı konunun devamı 267

XIII. Kitap: Vergilerin toplanması ile kamu gelirlerinin çokluğunun özgürlükle ilişkisi üzerine 269
1. Konu: Devletin gelirleri üzerine 269
2. Konu: Vergilerin çok olmasının kendi içinde iyi olduğunu söylemek büyük bir mantık hatasıdır 270
3. Konu: Halkın bir kısmının toprağa bağlı köle konumunda olduğu ülkelerdeki vergiler üzerine 271
4. Konu: Benzer durumdaki bir cumhuriyet üzerine 271
5. Konu: Benzer durumdaki bir monarşi üzerine 271
6. Konu: Benzer durumdaki bir istibdat devleti üzerine 272
7. Konu: Toprağa bağlı köleliğin olmadığı ülkelerdeki vergiler üzerine 272
8. Konu: Yanılsama nasıl muhafaza edilir 275
9. Konu: Kötü bir vergi türüne dair 276
10. Konu: Vergilerin çokluğu, yönetim şeklinin tabiatına bağlıdır 276
11. Konu: Vergi cezalarına dair 277
12. Konu: Verginin çok olmasının özgürlükle ilişkisi 278
13. Konu: Hangi yönetim şekillerinde vergiler artırılabilir 279
14. Konu: Vergilerin tabiatı yönetim şekliyle ilintilidir 279
15. Konu: Özgürlüğün istismar edilmesi 280
16. Konu: Muhammetçilerin fetihleri üzerine 281
17. Konu: Askerî birliklerin genişletilmesi üzerine 282
18. Konu: Vergi muafiyeti üzerine 283
19. Konu: Vergilerin iltizam yönetimiyle toplanması mı yoksa devlet tarafından mı toplanması mı prens ve halk için daha elverişli olur? 283
20. Konu: Mültezimlere dair 285

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

XIV. Kitap: İklimle ilişkisine göre kanunlar 289
1. Konu: Anafikir 289
2. Konu: Farklı iklimlerde yaşayan insanların birbirlerinden ne kadar farklı olduklarına dair 289
3. Konu: Bazı güney halklarının karakterinde görülen çelişki 293
4. Konu: Doğu ülkelerinde dinin, ahlâk ve davranış kurallarının, kanunların değişmezliğinin nedeni 294
5. Konu: İklimden kaynaklanan kusurları teşvik edenler kötü, bu kusurlara karşı koyanlar ise iyi kanun koyuculardır 295
6. Konu: Sıcak iklimlerde toprakların işlenmesi üzerine 296
7. Konu: Keşişlik üzerine 296
8. Konu: Çin'deki iyi âdet 297
9. Konu: Üretimi teşvik etme yolları 297
10. Konu: Halkların kanaatkârlığına ilişkin kanunlar üzerine 298
11. Konu: İklime has hastalıklarla ilişkili kanunlar üzerine 299
12. Konu: Kendini öldüren insanlara karşı yapılan kanunlar üzerine 301
13. Konu: İngiltere'nin ikliminden doğan sonuçlar 302
14. Konu: İklimden doğan diğer sonuçlar 303
15. Konu: İklimin, kanunların halka duyduğu güvende yarattığı farklık üzerine 305

XV. Kitap: Sivil kölelik kanunlarının iklimin tabiatıyla nasıl bir ilişkisi vardır 307
1. Konu: Sivil kölelik üzerine 307
2. Konu: Romalı hukukçulara göre kölelik hakkının kaynağı 308
3. Konu: Kölelik hakkının diğer kaynağı 310

4. Konu: Kölelik hakkının diğer kaynağı 311
5. Konu: Zencilerin köleliği üzerine 311
6. Konu: Kölelik hakkının gerçek kaynağı 312
7. Konu: Kölelik hakkının diğer kaynağı 313
8. Konu: Bizde köleliğin gereksizliği 314
9. Konu: Sivil özgürlüğü genel olarak içselleştirmiş milletler üzerine 315
10. Konu: Farklı kölelik türleri 316
11. Konu: Kölelik konusunda kanunların düşen görev 316
12. Konu: Köleliğe bağlı istismarlar 317
13. Konu: Yüksek köle nüfusunun tehlikesi 318
14. Konu: Silahlı kölelere dair 319
15. Konu: Aynı konunun devamı 319
16. Konu: Ilımlı yönetimlerde alınması gereken tedbirler 320
17. Konu: Efendi ile köleler arasında yapılması gereken düzenlemeler 322
18. Konu: Azat etmelere dair 324
19. Konu: Azatlılara ve hadımlara dair 326

XVI. Kitap: Aile içi kölelik kanunları iklimin tabiatıyla nasıl ilişkilidir 329
1. Konu: Aile içi kölelik üzerine 329
2. Konu: Güneydeki ülkelerde iki cins arasında doğal bir eşitsizlik mevcuttur 329
3. Konu: Çok kadın olması, bu kadınlara bakılabilmesine bağlıdır 331
4. Konu: Çokeşlilik ile çokeşliliğin olması için gereken çeşitli koşullar üzerine 331
5. Konu: Malabar'daki bir kanunun nedeni 332
6. Konu: Kendi içinde çokeşlilik üzerine 333
7. Konu: Çok sayıda kadın olması durumunda kadınlara eşit muamele edilmesi üzerine 334
8. Konu: Kadınların erkeklerden ayrı tutulması üzerine 335
9. Konu: Aile idaresiyle siyasi idarenin ilişkisi 335

10. Konu: Doğu ahlâkının prensibi ... 336
11. Konu: Çokeşlilikten bağımsız olarak aile içi esaret üzerine ... 338
12. Konu: Doğuştan gelen hayâ duygusu üzerine ... 339
13. Konu: Kıskançlığa dair ... 339
14. Konu: Doğu'da ev idaresi üzerine ... 340
15. Konu: Boşanma ve boşama üzerine ... 340
16. Konu: Romalılarda boşama ve boşanma üzerine ... 342

XVII. Kitap: Siyasi kölelik kanunlarının iklimin tabiatıyla ilişkisi ... 345
1. Konu: Siyasi kölelik üzerine ... 345
2. Konu: Cesaret bakımından halklar arasındaki farklılık ... 345
3. Konu: Asya iklimi üzerine ... 346
4. Konu: Bundan çıkan sonuç ... 349
5. Konu: Asya'nın kuzeyindeki halkların fetihleri ile Avrupa'nın kuzeyindeki halkların fetihlerinin sonuçları aynı olmamıştır ... 349
6. Konu: Asya'daki kölelik ile Avrupa'daki özgürlüğün fiziki nedeni ... 351
7. Konu: Afrika ve Amerika'ya dair ... 352
8. Konu: İmparatorluğun başkentine dair ... 353

XVIII. Kitap: Arazinin tabiatıyla ilişkisine göre kanunlar ... 355
1. Konu: Arazinin tabiatı kanunları nasıl etkiler ... 355
2. Konu: Aynı konunun devamı ... 356
3. Konu: En çok ekilip biçilen ülkeler hangileridir? ... 357
4. Konu: Bir ülkenin verimliliği ile verimsizliğinin doğurduğu yeni sonuçlar ... 358
5. Konu: Ada halklarına dair ... 358
6. Konu: İnsanların maharetiyle oluşmuş ülkelere dair ... 358
7. Konu: İnsanın yarattığı eserlere dair ... 359
8. Konu: Kanunların genel ilişkisi ... 360
9. Konu: Amerika topraklarına dair ... 360

10. Konu: Nüfusun, insanların geçim yollarıyla ilişkisine dair 361
11. Konu: Vahşi halklar ile barbar halklar üzerine 361
12. Konu: Tarım yapmayan halklardaki milletlerarası hukuka dair 362
13. Konu: Tarım yapmayan halklardaki medeni kanunlara dair 362
14. Konu: Tarım yapmayan halklardaki siyasi duruma dair 363
15. Konu: Para kullanmayı bilen halklara dair 364
16. Konu: Para kullanmayı bilmeyen haklardaki medeni kanunlara dair 364
17. Konu: Para kullanmayan halklardaki siyasi kanunlara dair 365
18. Konu: Batıl inancın gücü 366
19. Konu: Arapların özgürlüğü, Tatarların esareti üzerine 366
20. Konu: Tatarların milletlerarası hukukuna dair 367
21. Konu: Tatarların medeni kanunu 368
22. Konu: Germen halklarına ait bir medeni kanun üzerine 368
23. Konu: Frank krallarının uzun saçlarına dair 375
24. Konu: Frank krallarının evliliklerine dair 375
25. Konu: Childeric 376
26. Konu: Frank krallarının reşit olması üzerine 376
27. Konu: Aynı konunun devamı 378
28. Konu: Germenlerde evlat edinme üzerine 379
29. Konu: Frank krallarının kan dökücü tabiatı 380
30. Konu: Franklardaki millet meclisleri üzerine 380
31. Konu: İlk nesilde ruhban sınıfının nüfuzu üzerine 381

XIX. Kitap: Bir milletin genel ruhunu, ahlâk ve davranış kurallarını oluşturan prensiplerle ilişkisine göre kanunlar 383
1. Konu: Bu kitabın anafikri 383

2. Konu: En iyi kanunların mevcut olabilmesi için insanların ne denli hazır olması gerektiğine dair 383
3. Konu: Zorbalığa dair 384
4. Konu: Genel ruh nedir? 385
5. Konu: Bir milletin genel ruhunu değiştirmemek konusunda ne kadar dikkatli olunmalıdır 385
6. Konu: Her şeyi düzeltmemek gerekir 386
7. Konu: Atinalılar ile Lakedaimonlar üzerine 387
8. Konu: Sosyalleşmeye açık mizacın sonuçları 387
9. Konu: Milletlerin gösterişçiliği ile kibri üzerine 387
10. Konu: İspanyolların karakteri ile Çinlilerin karakteri üzerine 389
11. Konu: Uyarı 390
12. Konu: İstibdat devletindeki davranış ve ahlâk kuralları üzerine 390
13. Konu: Çinlilerdeki davranış kuralları üzerine 391
14. Konu: Bir milletin ahlâk ve davranış kurallarını değiştirmenin doğal yolları nelerdir 391
15. Konu: Aile içi yönetimin siyasi yönetim üzerindeki etkisi 393
16. Konu: İnsanları yöneten prensipleri birbirine karıştıran kimi kanun koyuculara dair 393
17. Konu: Çin'deki yönetime has bir özellik 395
18. Konu: Önceki konunun sonucu 396
19. Konu: Çinlilerdeki bu din, kanunlar, ahlâk ve davranış kuralları karışımı nasıl meydana gelmiştir 397
20. Konu: Çinliler hakkındaki bir çelişkinin açıklaması 398
21. Konu: Kanunların, ahlâk ve davranış kurallarıyla ilişkisi 399
22. Konu: Aynı konunun devamı 400
23. Konu: Kanunlar, ahlâk kurallarına nasıl riayet eder 400
24. Konu: Aynı konunun devamı 401
25. Konu: Aynı konunun devamı 402
26. Konu: Aynı konunun devamı 402

27. Konu: Kanunlar, bir milletin ahlâk ve davranış kuralları ile karakterinin oluşmasına nasıl katkıda bulunabilir 403

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

XX. Kitap: Ticarete kendi tabiatı ve ayırıcı özellikleri açısından bakıldığında, kanunların ticaretle ilişkisi 417
1. Konu: Ticarete dair 417
2. Konu: Ticaret ruhuna dair 418
3. Konu: Halkların fakirliği üzerine 419
4. Konu: Çeşitli yönetim şekillerindeki ticaret üzerine 419
5. Konu: İktisadi ticaret yapan halklar üzerine 421
6. Konu: Geniş çaplı denizciliğin sonuçlarından bazıları 422
7. Konu: İngiltere'nin ticaret anlayışı 423
8. Konu: İktisadi ticaret kimi zaman nasıl kısıtlanmıştır 424
9. Konu: Ticaretten fiilen dışlanmak üzerine 424
10. Konu: İktisadi ticarete uygun bir kurum 425
11. Konu: Aynı konunun devamı 426
12. Konu: Ticaret özgürlüğüne dair 426
13. Konu: Ticaret özgürlüğünü yok eden şey 427
14. Konu: Ticari mallara el konmasıyla ilgili ticaret kanunları üzerine 427
15. Konu: Tüccarın tutuklanmasına dair 428
16. Konu: İyi bir kanun 429
17. Konu: Rodos kanunu 429
18. Konu: Ticaret hâkimleri üzerine 429
19. Konu: Prens asla ticaret yapmamalıdır 430
20. Konu: Aynı konunun devamı 431
21. Konu: Monarşide asillerin ticareti üzerine 431
22. Konu: Müstesna bir düşünce 431
23. Konu: Ticaretle uğraşmak hangi milletler için dezavantajlıdır 433

XXI. Kitap: Ticarete tarihte geçirdiği devrimler açısından bakıldığında, kanunların ticaretle ilişkisi 437
1. Konu: Bazı genel görüşler 437
2. Konu: Afrika halklarına dair 438
3. Konu: Güney halklarının ihtiyaçları kuzey halklarının ihtiyaçlarından farklıdır 438
4. Konu: Eskilerin ticaretiyle bugünkü ticaret arasındaki temel farklar 439
5. Konu: Diğer farklar 440
6. Konu: Eskilerin ticaretine dair 441
7. Konu: Yunanlarda ticaret 447
8. Konu: İskender ve fethi üzerine 450
9. Konu: İskender'den sonra Yunan krallarının yaptığı ticarete dair 454
10. Konu: Afrika'nın çevresinin dolaşılması 459
11. Konu: Kartaca ve Marsilya 462
12. Konu: Delos Adası. Mithridates 468
13. Konu: Romalıların denizcilik anlayışı üzerine 470
14. Konu: Romalıların ticaret anlayışı üzerine 471
15. Konu: Romalıların barbarlarla olan ticareti 472
16. Konu: Romalıların Arabistan ve Hindistan'la ticareti 473
17. Konu: Batı Roma'nın çöküşünden sonraki ticaret üzerine 477
18. Konu: Özel bir düzenleme 478
19. Konu: Doğu Roma'nın zayıflamasından sonraki ticaret üzerine 478
20. Konu: Ticaret Avrupa'da nasıl barbarlığın içinden doğdu 478
21. Konu: İki yeni dünyanın keşfi ve Avrupa'nın durumu 481
22. Konu: İspanya'nın Amerika'dan aldığı zenginlikler 485
23. Konu: Sorun 490

XXII. Kitap: Para kullanımıyla ilişkisine göre kanunlar 491
1. Konu: Para kullanımının nedeni 491

2. Konu: Paranın tabiatına dair ... 492
3. Konu: İdeal paraya dair ... 494
4. Konu: Altın ve gümüş miktarına dair ... 495
5. Konu: Aynı konunun devamı ... 495
6. Konu: Hint Adaları'nın keşfi sırasında faiz oranı niçin yarı yarıya düşmüştür ... 496
7. Konu: Zenginlik işaretleri değişirken, nesnelerin fiyatı nasıl tayin edilir ... 497
8. Konu: Aynı konunun devamı ... 498
9. Konu: Altın ve gümüşün nispi kıtlığı üzerine ... 499
10. Konu: Kambiyo üzerine ... 500
11. Konu: Romalıların para işlemleri üzerine ... 510
12. Konu: Romalıların para işlemlerini gerçekleştirdiği koşullar ... 511
13. Konu: İmparatorlar zamanında yapılan para işlemleri ... 513
14. Konu: Kambiyo istibdat devletlerini nasıl sıkıntıya sokar ... 514
15. Konu: İtalya'nın bazı ülkelerindeki uygulama ... 515
16. Konu: Devletin bankerlerden alabileceği yardım üzerine ... 515
17. Konu: Kamu borçlarına dair ... 516
18. Konu: Kamu borçlarının ödenmesine dair ... 517
19. Konu: Faizle borç verme üzerine ... 519
20. Konu: Denizcilikte tefecilik üzerine ... 520
21. Konu: Romalılarda sözleşmeyle borç verme ve tefecilik üzerine ... 520
22. Konu: Aynı konunun devamı ... 521

XXIII. Kitap: Nüfusla ilişkisine göre kanunlar ... 527
1. Konu: Türlerinin üremesine göre insanlar ve hayvanlar üzerine ... 527
2. Konu: Evliliklere dair ... 528
3. Konu: Çocukların durumu üzerine ... 529

4. Konu: Ailelere dair 529
5. Konu: Çeşitli meşru zevce sınıflandırmaları 530
6. Konu: Çeşitli yönetim şekillerinde gayrimeşru çocuklar üzerine 531
7. Konu: Babanın evliliğe rıza göstermesi üzerine 532
8. Konu: Aynı konunun devamı 533
9. Konu: Kızlar üzerine 534
10. Konu: Evlenme kararı aldıran şey 534
11. Konu: Yönetimin sertliğine dair 534
12. Konu: Çeşitli ülkelerde kız ve erkek çocuk nüfusuna dair 535
13. Konu: Limanlara dair 536
14. Konu: Daha çok veya daha az kol gücü gerektiren tarım ürünleri üzerine 536
15. Konu: Zanaat faaliyetlerine göre nüfus 537
16. Konu: İnsan türünün devamı konusunda kanun koyucunun görüşleri üzerine 538
17. Konu: Yunanistan ve nüfusu üzerine 539
18. Konu: Romalılardan önceki halkların durumu üzerine 541
19. Konu: Dünya nüfusunun azalması 541
20. Konu: Romalılar insan türünün devamı için kanun yapmaya mecbur kalmıştır 542
21. Konu: Romalıların insan türünün devamı konusunda yaptığı kanunlar üzerine 543
22. Konu: Çocukların sokağa bırakılması üzerine 554
23. Konu: Romalıların çöküşünden sonra dünyanın durumu üzerine 555
24. Konu: Nüfus bakımından Avrupa'da yaşanan değişiklikler 556
25. Konu: Aynı konunun devamı 557
26. Konu: Sonuçlar 557
27. Konu: Fransa'da türün devamını teşvik etmek için yapılan kanun üzerine 558

28. Konu: Nüfusun azalması nasıl önlenebilir 558
29. Konu: Bakımevleri üzerine 559

BEŞİNCİ BÖLÜM

XXIV. Kitap: Uygulamaları ve kendi değerleri içinde düşünüldüğünde, her ülkedeki geçerli dinle ilişkisine göre kanunlar 565
1. Konu: Genel olarak dinler üzerine 565
2. Konu: Bayle'in paradoksu 566
3. Konu: Ilımlı yönetim Hristiyanlığa, istibdat yönetimi ise Muhammetçiliğe daha uygundur 567
4. Konu: Hristiyanlığın karakteri ile Muhammetçiliğin karakterinin doğurduğu sonuçlar 569
5. Konu: Katoliklik monarşiye, Protestanlık ise cumhuriyete daha uygundur 569
6. Konu: Bayle'in diğer bir paradoksu 570
7. Konu: Dindeki mükemmellik kanunları 571
8. Konu: Ahlâk kuralları ile din kanunları arasındaki uyum üzerine 571
9. Konu: Esseniler üzerine 572
10. Konu: Stoacılık üzerine 572
11. Konu: Tefekkür üzerine 573
12. Konu: Kefaret üzerine 574
13. Konu: Kefareti ödenemeyecek suçlar üzerine 574
14. Konu: Dinin gücü nasıl medeni kanunların gücüne eklenir 575
15. Konu: Medeni kanunlar kimi zaman sahte dinleri nasıl ıslah eder 577
16. Konu: Din kanunları siyasi yapıdan kaynaklanan sakıncaları nasıl ıslah eder 578
17. Konu: Aynı konunun devamı 579
18. Konu: Din kanunları nasıl medeni kanunların etkisine sahip olabilir 580

19. Konu: Bir dogmayı sivil hayattaki insanlar açısından faydalı veya tehlikeli kılan şey, o dogmanın hakikiliği ya da sahteliğinden ziyade, suistimal edilip edilmediğidir 580
20. Konu: Aynı konunun devamı 582
21. Konu: Metempsikoza dair 582
22. Konu: Dinin insanlarda ilgisiz şeylere karşı nefret doğurması çok tehlikeli bir şeydir 583
23. Konu: Bayramlara dair 583
24. Konu: Yöresel din kanunları üzerine 584
25. Konu: Bir dinin bir ülkeden başka bir ülkeye nakledilmesindeki sakınca 585
26. Konu: Aynı konunun devamı 586

XXV. Kitap: Dinlerin kuruluşuyla ve dış düzeniyle ilişkisine göre kanunlar 589
1. Konu: Dinî duygular üzerine 589
2. Konu: Farklı dinlere bağlanmanın nedeni üzerine 589
3. Konu: Tapınaklara dair 591
4. Konu: Din adamları üzerine 593
5. Konu: Kanunların, ruhban sınıfının zenginliğine getirmesi gereken sınırlamalar üzerine 595
6. Konu: Manastırlar üzerine 596
7. Konu: Batıl inançtan kaynaklanan lüks üzerine 597
8. Konu: Dinî liderlik üzerine 598
9. Konu: Din konusunda gösterilen hoşgörü üzerine 598
10. Konu: Aynı konunun devamı 599
11. Konu: Din değiştirme üzerine 600
12. Konu: Ceza kanunları üzerine 600
13. Konu: İspanyol ve Portekizli engizisyonculara naçizane bir uyarı 601
14. Konu: Hristiyanlık Japonya'da niçin böyle nefretle karşılanmaktadır 604
15. Konu: Dinin yayılması üzerine 605

XXVI. Kitap: Hükme bağladıkları konularla ilişkisine göre kanunlar 607
1. Konu: Bu kitabın anafikri 607
2. Konu: Tanrısal kanunlar ile insan kanunları üzerine 608
3. Konu: Doğal kanuna aykırı medeni kanunlar üzerine 609
4. Konu: Aynı konunun devamı 610
5. Konu: Doğal hukuk prensiplerini değiştirmek suretiyle, medeni hukuk prensipleriyle hükme bağlanabilecek durumlar 611
6. Konu: Vâris sıralaması doğal hukuk prensiplerine değil, siyasi veya medeni hukuk prensiplerine bağlı bir konudur 612
7. Konu: Doğal kanunun buyrukları söz konusu olduğunda, dinin buyruklarına göre karar vermemek gerekir 615
8. Konu: Medeni hukuk prensiplerince düzenlenen şeyler, kilise hukuku prensiplerince düzenlenmemelidir 615
9. Konu: Medeni hukuk prensipleriyle düzenlenmesi gereken şeyler, nadiren din kanunlarının prensipleriyle düzenlenebilir 616
10. Konu: Hangi durumda yasaklayan din kanununa değil de icazet veren medeni kanuna uymak gerekir 618
11. Konu: İnsanların kurduğu mahkemelerde, öteki dünyayı ilgilendiren mahkemelerde hüküm süren anlayışa göre karar verilmemelidir 619
12. Konu: Aynı konunun devamı 619
13. Konu: Evlilik konusunda hangi durumda din kanunlarına, hangi durumda medeni kanunlara uyulmalıdır 620
14. Konu: Akraba evliliklerinde hangi durumlarda doğa kanunlarına, hangi durumlarda medeni kanunlara göre hareket edilmelidir 621
15. Konu: Medeni kanun prensiplerine bağlı olan şeyleri, siyasi hukuk prensiplerine göre düzenlememek gerekir 626
16. Konu: Siyasi hukuk kurallarına göre karar verilmesi gereken yerde, medeni kanun kurallarına göre karar verilmemelidir 627

17. Konu: Aynı konunun devamı 629
18. Konu: Birbiriyle çelişir gibi gözüken kanunların aynı kategoriye ait olup olmadığı incelemek gerekir 630
19. Konu: Aile kanunlarına göre hükme bağlanması gereken şeyler, medeni kanunlara göre hükme bağlanmamalıdır 630
20. Konu: Milletlerarası hukuka ait şeyleri, medeni kanun prensipleriyle hükme bağlamamak gerekir 631
21. Konu: Milletlerarası hukuka ait şeyleri, siyasi kanunlarla hükme bağlamamak gerekir 632
22. Konu: İnka Atahualpa'nın talihsiz kaderi 633
23. Konu: Belli bir durumda siyasi kanun devletin yıkılmasına yol açıyorsa, devletin devamını sağlayan ve kimi zaman milletlerarası hukuk halini alabilen siyasi kanuna göre hüküm vermek gerekir 633
24. Konu: Kamu düzeniyle ilgili düzenlemeler, iğer medeni kanunlardan farklı bir kategoriye aittir 634
25. Konu: Kendi tabiatlarından kaynaklanan özel kurallara tabi olması gereken şeyler söz konusu olduğunda, medeni hukukun genel hükümlerine göre hareket etmemek gerekir 635

ALTINCI BÖLÜM

XXVII. Kitap 639
Tek Konu: Verasetle ilgili Roma kanunlarının kökeni ve bu kanunların uğradığı değişiklikler üzerine 639

XXVIII. Kitap: Fransız medeni kanunlarının kökeni ve bu kanunların uğradığı değişiklikler üzerine 653
1. Konu: Germen halklarının kanunlarının farklı karakteri üzerine 653
2. Konu: Barbarların kanunlarının tümü şahsi kanunlardı 656
3. Konu: Salica kanunları ile Vizigotların ve Burgonyalıların kanunları arasındaki temel fark 657

4. Konu: Roma hukuku Frankların ülkesinde yok olurken, Gotların ve Burgonyalıların ülkesinde varlığını nasıl korudu 659
5. Konu: Aynı konunun devamı 663
6. Konu: Roma hukuku Lombardların ülkesinde varlığını nasıl korudu 664
7. Konu: Roma hukuku İspanya'da nasıl ortadan kalktı 665
8. Konu: Sahte *capitulum* 666
9. Konu: Barbarların kanunnameleri ile *capitulum*'lar nasıl yok oldu 667
10. Konu: Aynı konunun devamı 668
11. Konu: Barbarların kanunnamelerinin, Roma hukukunun ve *capitulum*'ların ortadan kalkmasının diğer nedenleri 669
12. Konu: Yerel geleneklere dair: barbar halkların kanunlarının ve Roma hukukunun uğradığı değişiklik 670
13. Konu: Salica Kanunu'nun veya Sal Franklarının kanunu ile Ripuarialı Frankların ve diğer barbar halkların kanunu arasındaki fark 673
14. Konu: Bir başka farklılık 674
15. Konu: Bir yorum 675
16. Konu: Salica Kanunu'nca öngörülen kaynar su yoluyla kanıt sunma usulüne dair 676
17. Konu: Atalarımızın düşünce tarzı 677
18. Konu: Düello yoluyla kanıt sunma usulü nasıl yayıldı 679
19. Konu: Salica kanunlarının, Roma kanunlarının ve *capitulum*'ların unutulmasının bir başka nedeni 684
20. Konu: Şeref kurallarının menşei 686
21. Konu: Germenlerdeki şeref kurallarına dair bir başka yorum 688
22. Konu: Düellolarla ilgili ahlâk kuralları üzerine 689
23. Konu: Adli düellolaın içtihadı üzerine 690
24. Konu: Adli düelloya getirilen kurallar 691
25. Konu: Adli düello âdetine getirilen sınırlamalar üzerine 693

26. Konu: Taraflardan biri ile şahitlerden biri arasındaki adli düello üzerine 695
27. Konu: Taraflardan biri ile derebeyinin akranlarından biri arasındaki adli düello üzerine. Yanlış hükmün temyizi 697
28. Konu: Adalet boşluğu durumunda temyiz üzerine 704
29. Konu: Aziz Louis devri 709
30. Konu: Temyizlerle ilgili bir gözlem 712
31. Konu: Aynı konunun devamı 713
32. Konu: Aynı konunun devamı 714
33. Konu: Aynı konunun devamı 715
34. Konu: Hukuki süreç nasıl gizli hale geldi 716
35. Konu: Masraflara dair 717
36. Konu: İddia makamına dair 719
37. Konu: Aziz Louis'nin kurumları nasıl unutuldu 722
38. Konu: Aynı konunun devamı 724
39. Konu: Aynı konunun devamı 727
40. Konu: Dinî hükümlerdeki (décrétales) adli usuller nasıl benimsendi 728
41. Konu: Kilise mahkemeleri ile laik mahkemelerin yükselişi ve çöküşü 729
42. Konu: Roma hukukunun yeniden doğuşu ve bunun sonuçları. Mahkemelerdeki değişiklikler 731
43. Konu: Aynı konunun devamı 734
44. Konu: Şahitler yoluyla kanıt sunma usulü üzerine 735
45. Konu: Fransa'daki âdetler üzerine 736

XXIX. Kitap: Kanun yapma şekline dair 739
1. Konu: Kanun koyucunun ruhu üzerine 739
2. Konu: Aynı konunun devamı 739
3. Konu: Kanun koyucunun amacından uzaklaşır gibi gözüktüğü kanunlar çoğu zaman onun amacına uygundur 740
4. Konu: Kanun koyucunun amacını zedeleyen kanunlar üzerine 741

5. Konu: Aynı konunun devamı 741
6. Konu: Aynı görünen kanunlar daima aynı sonucu doğurmaz 742
7. Konu: Aynı konunun devamı. Kanunların iyi bir şekilde oluşturulma zorunluluğu 743
8. Konu: Aynı gibi gözüken kanunlar daima aynı saike sahip olmamıştır 743
9. Konu: Yunan ve Roma kanunları kişinin kendini öldürmesini aynı gerekçeyle cezalandırmamıştır 744
10. Konu: Zıt gibi görünen kanunlar kimi zaman aynı ruhtan çıkmıştır 745
11. Konu: Farklı iki kanun hangi yolla mukayese edilebilir 746
12. Konu: Aynı gibi görünen kanunlar aslında kimi zaman farklıdır 747
13. Konu: Kanunları hiçbir zaman yapılma amacından ayırmamak gerekir. Hırsızlıkla ilgili Roma kanunları üzerine 748
14. Konu: Kanunları hiçbir zaman yapıldıkları koşullardan ayırmamak gerekir 750
15. Konu: Bir kanunun kendi kendini düzeltmesi kimi zaman iyi bir şeydir 750
16. Konu: Kanunlar yapılırken dikkat edilmesi gerekenler 751
17. Konu: Kötü kanun yapma tarzı 756
18. Konu: Tektiplilik fikirleri üzerine 757
19. Konu: Kanun koyuculara dair 758

XXX. Kitap: Monarşinin kuruluşuyla ilişkisi bakımından Franklardaki feodal kanunların kuramı 759
1. Konu: Feodal kanunlara dair 759
2. Konu: Feodal kanunların kaynaklarına dair 760
3. Konu: Vasallığın kökeni 760
4. Konu: Aynı konunun devamı 762

5. Konu: Frankların yaptığı fetihler üzerine 763
6. Konu: Gotlara, Burgonyalılara ve Franklara dair 763
7. Konu: Farklı toprak paylaşım biçimleri 764
8. Konu: Aynı konunun devamı 765
9. Konu: Toprak paylaşımı konusunda Burgonyalıların kanunu ile Vizigotların kanununun adil uygulanışı 766
10. Konu: Kölelik biçimlerine dair 767
11. Konu: Aynı konunun devamı 768
12. Konu: Barbarların payına düşen topraklar vergi ödemiyordu 772
13. Konu: Romalıların ve Galyalıların Frank krallığındaki yükümlülükleri nelerdi 775
14. Konu: olarak adlandırılan şey üzerine 778
15. Konu: denen şey hür insanlardan değil, sadece serflerden alınıyordu 779
16. Konu: leude'ler veya vasallar üzerine 782
17. Konu: Hür insanların verdiği askerî hizmete dair 784
18. Konu: Çifte hizmete dair 787
19. Konu: Barbar halklardaki kan parasına dair 790
20. Konu: Sonradan derebeylerinin yargı yetkisi olarak adlandırılan şeye dair 795
21. Konu: Kiliselerin bölgesel yargı yetkisine dair 800
22. Konu: Yargı yetkileri, ikinci nesil sona ermeden önce tesis edilmişti 802
23. Konu: Başrahip Dubos'nun, Galya'da Fransız krallığının kuruluşuyla ilgili kitabının anafikri 805
24. Konu: Aynı konunun devamı. Sistemin temeline ilişkin düşünceler 806
25. Konu: Fransız asil sınıfına dair 811

XXXI. Kitap: Krallıklarında yaşanan ihtilallerle ilişkisi bakımından Franklardaki feodal kanunların kuramı 819
1. Konu: Makamlardaki ve yurtluklardaki değişiklikler 819
2. Konu: Sivil yönetim nasıl ıslah edildi 823

3. Konu: Saray vekilharçlarının nüfuzu ... 826
4. Konu: Milletin vekilharçlar hakkındaki düşüncesi ... 829
5. Konu: Vekilharçlar ordu komutanlığını
nasıl ele geçirdi ... 830
6. Konu: İlk nesil kralların alçalışının ikinci dönemi ... 832
7. Konu: Saray vekilharçları yönetiminde
önemli makam ve yurtluklara dair ... 833
8. Konu: Kalıtsal topraklar yurtluklara nasıl dönüştü ... 834
9. Konu: Kilise toprakları yurtluklara nasıl dönüştü ... 837
10. Konu: Ruhban sınıfının zenginlikleri ... 839
11. Konu: Charles Martel zamanında
Avrupa'nın durumu ... 840
12. Konu: Ondalık vergilerinin tesisi ... 844
13. Konu: Piskoposların ve başrahiplerin
seçilme tarzına dair ... 847
14. Konu: Charles Martel'in yurtlukları üzerine
15. Konu: Aynı konunun devamı ... 848
16. Konu: Krallık ile vekilharçlığın
birbirine karışması. İkinci nesil ... 849
17. Konu: İkinci nesil kralların seçimindeki özel durum ... 851
18. Konu: Şarlman ... 853
19. Konu: Aynı konunun devamı ... 854
20. Konu: Dindar Ludwig ... 855
21. Konu: Aynı konunun devamı ... 857
22. Konu: Aynı konunun devamı ... 859
23. Konu: Aynı konunun devamı ... 860
24. Konu: Hür insanlar yurtluk sahibi olabilecek duruma
nasıl getirildi ... 863
25. Konu: İkinci neslin zayıflamasının
temel nedeni. Kalıtsal topraklarda yapılan değişiklik ... 864
26. Konu: Yurtluklarda yapılan değişiklik ... 867
27. Konu: Yurtluklarda yapılan değişiklik ... 869
28. Konu: Yüksek mevkilerde ve yurtluklarda
yapılan değişiklikler ... 870

29. Konu: Dazlak Karl'ın saltanatından sonra yurtlukların tabiatı ... 872
30. Konu: Aynı konunun devamı ... 873
31. Konu: İmparatorluk Şarlman hanedanının elinden nasıl çıktı ... 874
32. Konu: Fransa tahtı Hugues Capet hanedanına nasıl geçti ... 875
33. Konu: Yurtlukların süresiz devrinin doğurduğu bazı sonuçlar ... 876
34. Konu: Aynı konunun devamı. Çeşitli varlıklarla ilişkisine göre kanunlar ... 881

KANUNLARIN RUHU'NUN SAVUNMASI (1750)

Birinci Bölüm ... 885
İkinci Bölüm ... 903
Anafikir ... 903
Dinin verdiği öğütler üzerine ... 906
Çokeşlilik üzerine ... 908
İklim ... 912
Hoşgörü ... 914
Bekârlık kuralı ... 916
Eleştirmenin temel hatası ... 918
Evlilik ... 919
Faiz ... 920
Üçüncü Bölüm ... 933

Yazarın Uyarısı

1. Bu eserin ilk dört kitabının anlaşılabilmesi için, cumhuriyet yönetiminde *erdem* olarak adlandırdığım şeyin vatan sevgisi, yani eşitlik sevgisi olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Burada kasıt, ne ahlâki erdem ne de Hristiyan erdemidir. Kastedilen, *siyasi* erdemdir. Monarşiyi harekete geçiren mekanizma nasıl *onur* ise, cumhuriyetçi yönetimi harekete geçiren mekanizma da siyasi erdemdir. Bu nedenle ben, vatan ve eşitlik sevgisini *siyasi erdem* olarak adlandırdım. Aklımda yeni fikirler vardı. Yeni kelimeler bulmam veya eski kelimelere yeni anlamlar yüklemem gerekti. Bunu anlamayanlar bana saçma sapan şeyler, dünyanın her ülkesinde ahlâka önem verildiğine göre, dünyanın her ülkesinde isyan ettirecek şeyler söylettiler.

2. Belli bir niteliğin, ruhsal değişimin veya erdemin belli bir yönetimi harekete geçiren mekanizma olmadığını söylemek ile söz konusu erdemin o yönetim biçiminde mevcut olmadığını söylemek arasında çok büyük fark olduğuna dikkat edilmelidir. Şayet şu şu çark, şu şu dişli şu saati harekete geçiren mekanizma değildir, desem, bunların o saatte olmadığı sonucu mu çıkacaktır? Ahlâki erdemler ve Hristiyan erdemleri monarşilerde eksik olmaktan çok uzaktır, ayrıca siyasi erdem dahi monarşilerde namevcut değildir. Özetlemek gerekirse, her ne kadar zembereği siyasi erdem de olsa, cumhuriyette onur da mevcuttur; zembereği onur olsa da, monarşide siyasi erdem de mevcuttur.

Nihayet, III. Kitap, V. Konu'da sözü edilen iyi insan kesinlikle Hristiyanlık açısından iyi insan değil, yukarıda bahsettiğim siyasi erdeme sahip siyasi açıdan iyi insandır. Bu insan, ülkesinin kanunlarını seven, ülkesinin kanunlarına duyduğu sevgiyle hareket eden insandır. Bu baskıda, fikirlerimi daha da sağlamlaştırmak suretiyle bütün bunları güncelledim. Daha önce *erdem* kelimesini kullandığım çoğu yerde *siyasi erdem* kelimesini kullandım.

1748

Önsöz

Bu kitapta yer alan sayısız şey arasından, ihtimal vermesem de, okuru rencide edebilecek bir şey çıkarsa, biliniz ki bunların hiçbiri kötü niyetle eklenmemiştir. Doğam gereği kınamayı sevmem. Platon, Sokrates ile aynı dönemde yaşadığı için göklere şükrederdi. Ben de Tanrı'ya bu yönetim biçimi içinde doğmamı, sevmemi emrettiği kişilere itaat etmemi sağladığı için şükranlarımı sunuyorum.

Kabul edilmeyeceğinden endişe duyduğum bir lütuf talep edeceğim: Yirmi yıl süren bir çalışmanın, şöyle bir gözden geçirmeyle yargılanmaması; birkaç cümlesinin değil, bütününün onaylanması ya da mahkûm edilmesi. Yazarın amacını keşfetmek isteyenler, buna ancak eserin amacını keşfederek yapabilirler.

Öncelikle insanları inceledim. Sonsuz çeşitlilik arz eden kanun, örf ve âdetler içinde, bu insanların sadece kendi fantezileri uyarınca hareket etmediklerine inandım.

Prensipleri ortaya çıkardım; özel durumların kendiliğinden bu prensiplere uyduğunu, bütün ulusların tarihçelerinin bu prensiplerin birer sonucundan ibaret olduğunu, her bir özel kanunun bir başka kanunla ilişkili veya daha genel bir kanuna bağlı olduğunu gördüm.

Antik çağlara döndüğümde, gerçekten birbirinden farklı olan durumları benzer addetmemek, birbirine benzer gözükenlerin farklılıklarını gözden kaçırmamak için, bu çağın ruhunu yakalamaya çalıştım.

Prensiplerimi kesinlikle önyargılarımdan değil, olayların doğasından çıkardım.

Bu kitap, ancak birçok gerçeği diğer gerçeklere bağlayan zincir görüldükten sonra anlaşılacak. Ayrıntılara ne kadar çok kafa yorulursa, prensiplerin kesinliği de o kadar çok hissedilecek. Ancak bu ayrıntıların hepsini burada vermedim, zira ölesiye sıkıcı olmadan her şeyi anlatmak mümkün mü?

Okur, günümüz eserlerinin karakteristik özelliği gibi görünen o göz alıcı unsurları bu kitapta bulamayacaktır. Zira olaylar belli bir kapsamda ele alınınca bu tarz sıçramalar yok olur ve bunlar, genelde akıl kendini meseleyi sadece belli yönden ele almaya kaptırıp meselenin diğer bütün yönlerine sırt çevirdiğinde ortaya çıkarlar.

Bu kitabı, herhangi bir ülkedeki kurulu düzeni mahkûm etmek için yazmadım. Her ulus bu kitapta kendi anlayışının nedenlerini bulacak. Bundan da doğal olarak şu sonuca ulaşılacak: Ancak bir devletin özgün yapısına bir anda nüfuz edecek dehaya sahip olma mutluluğuna erişmiş kişilerin, birtakım değişiklikler önerme hakkı vardır.

Halkın aydınlanması umursanmayacak bir şey değildir. Yüksek dereceli memurların önyargıları, ulusun önyargılarından kaynaklanır. Cehaletin hüküm sürdüğü bir çağda, insanlar en büyük kötülükleri yaparken dahi, herhangi bir şüphe duymazlar. Aydınlık bir çağda ise, insan en büyük iyilikleri yaparken dahi korkuyla titrer. Eski suistimaller hissedilir, bunların düzeltildiği görülür. Fakat söz konusu düzeltmenin yeni suistimaller yarattığı da görülür. En kötüden endişe ediliyorsa, kötü olduğu gibi bırakılır; daha iyisinin olabileceğinden şüphe duyuluyorsa, iyi olduğu gibi bırakılır. Parçalara, ancak bütün hakkında bir hükme varmak için bakılır. Bütün sonuçları görmek için bütün nedenler araştırılır.

Herkesin ödevini, prensini, vatanını, kanunlarını sevmek için yeni nedenlere sahip olmasını sağlayabilirsem, insanlara

bulundukları ülkede, yönetim biçiminde, görevde sahip oldukları saadeti daha iyi hissettirebilirsem, kendimi ölümlülerin en bahtiyarı addedeceğim.

Hükmedenlerin buyurmaları gereken şeyler konusundaki bilgilerini artırmalarını, itaat edenlerin itaat etmede yeni bir haz bulmalarını sağlayabilirsem, kendimi ölümlülerin en bahtiyarı addedeceğim.

İnsanların önyargılarından kurtulmalarını sağlayabilirsem, kendimi ölümlülerin en bahtiyarı addedeceğim. Önyargıdan kastım, bazı şeylerden haberdar olmamamıza neden olan şey değil, kendi kendimizden haberdar olmamıza neden olan şeydir.

İnsanlık sevgisini kapsayan o evrensel erdem, ancak insanları eğitmeye çalışarak tatbik edilebilir. İnsan denen ve toplum içinde başkalarının düşüncelerine ve izlenimlerine boyun eğen bu esnek varlık, kendisine gösterildiği takdirde doğasını tanımaya, kendisinden çalındığı takdirde doğasının varlığını dahi unutmaya meyillidir.

Bu eseri yazmaya birçok defa yeniden başladım, birçok defa yazmayı bıraktım. Kaleme aldığım sayfalarım rüzgârların oyuncağı oldu, babanın eli her gün iki kez düştü.[1] Konumun peşinden herhangi bir amaç gütmeden gittim. Ne kurallardan ne istisnalardan haberim vardı. Hakikate ancak onu yine elden kaçırmak için ulaşıyordum. Fakat prensiplerimi keşfettiğim zaman, aradığım her şey bana kendiliğinden geldi. Yirmi yıl boyunca eserimin başladığını, genişlediğini, ilerlediğini ve bittiğini gördüm.

Şayet bu eser başarıya ulaşırsa, bunu en çok konumun haşmetine borçlu olacağım. Yine de bütünüyle dehadan yoksun olduğumu da sanmıyorum. Fransa'daki, İngiltere'deki ve Almanya'daki büyük adamların benden önce

1 *Bis patriae cecidere manus...* ve *ludibria ventis,* Vergilius'un *Aeneis* adlı eserinden alıntı. (ç.n.)

yazdıkları şeyleri görünce onlara hayranlık duydum. Fakat cesaretimi asla kaybetmedim. Tıpkı Il Correggio gibi, "Ben de ressamım,"[2] dedim.

1748

2 *Ed io anche son pittore.* 1489-1534 yılları yaşamış İtalyan ressam Antonio Allegri da Correggio'nun, Raffaello'nun ünlü *Sistin Meryem'i* adlı tablosu önünde söylemiş olduğu rivayet edilen cümle. (ç.n.)

... Prolem sine matre creatam.[*]

Ovidius

[*] Anasız doğmuş çocuk. (ç.n.)

BİRİNCİ BÖLÜM

I. Kitap

Genel olarak kanunlar

1. Konu
Çeşitli varlıklarla ilişkisine göre kanunlar

En geniş anlamıyla kanunlar nesnelerin doğasından kaynaklanan zorunlu ilişkilerdir ve bu anlamda tüm varlıkların kendi kanunları vardır. Tanrı'nın kendi kanunları, maddi dünyanın kendi kanunları, insandan üstün ruhani varlıkların kendi kanunları, hayvanların kendi kanunları, insanın kendi kanunları vardır.[1]

Dünyada gördüğümüz bütün tesirlerin kör talihin eseri olduğunu söyleyenler çok saçma bir şey söylemişlerdir. Zira akıllı varlıkları meydana getirmiş kör bir talihten daha büyük bir saçmalık olabilir mi?

Öyleyse iptidai bir neden mevcuttur. Kanunlar ise bu neden ile farklı varlıklar arasındaki ve bu çeşitli varlıkların kendi aralarındaki ilişkilerdir.

Yaratan ve koruyan sıfatıyla Tanrı'nın evrenle ilişkisi vardır: Yaratırken temel aldığı kanunlar, korurken temel aldığı kanunlarla aynıdır. Tanrı bu kurallara göre hareket eder, zira bu kuralları tanır. Bu kuralları tanır, zira bunları o yapmıştır.

---

1 Plutarkhos *Qu'il est requis qu'un prince soit savant* adlı incelemesinde, kanunun tüm ölümlülerin ve ölümsüzlerin kraliçesi olduğunu söyler. [Aksi belirtilmediği takdirde dipnotlar yazara aittir. Yazar farklı Fransızca derlemelere başvurduğu için Plutarkhos'un bazı incelemelerinin başlıkları Fransızca bırakılmıştır. –e.n.]

Bu kuralları yapmıştır, zira bunların kendi bilgeliği ve gücüyle ilişkisi vardır.

Maddenin hareketiyle oluşmuş, zekâdan yoksun dünyanın sürüp gittiğini gördüğümüze göre, dünyanın hareketlerinin değişmez kanunlara sahip olması gerekir. Bundan daha farklı bir dünya hayal edilebilse, onun da sabit kuralları olurdu. Yoksa yok olurdu.

Öyleyse, keyfî bir eylemmiş gibi gözüken yaratılış, tanrıtanımazların kaderi kadar değişmez kurallar gerektirir. Yaradan'ın bu kurallar olmadan dünyayı yönetebileceğini öne sürmek saçma olur, zira bu kurallar olmadan dünya ayakta kalamaz.

Bu kurallar sabit ve yerleşik ilişkilerdir. Hareketli bir cisim ile bir başka hareketli cisim arasında bütün hareketler kütle ve hız ilişkilerine göre başlar, artar, azalır, yok olur. Her çeşitlilik *tekdüzelik*, her değişim *devamlılık*'tır.

Akıllı tikel varlıklar kendi yaptıkları kurallara sahip olabilirler. Fakat bunlar aynı zamanda kendilerinin yapmadığı kanunlara da sahiptirler. Akıllı varlıklar oluşmadan önce mümkündüler. Yani aralarında olası ilişkiler vardı. Dolayısıyla, olası kanunlara sahiptiler. Kanunlar yapılmadan önce, olası adalet ilişkileri vardı. Müspet kanunların buyurduğu veya yasakladığı şeyler hariç, adil ya da adil olmayan hiçbir şeyin var olmadığını söylemek, daire çizmeden evvel hiçbir yarıçapın eşit olmadığını söylemekle aynı şeydir.

Öyleyse, hakkaniyet ilişkilerini düzenleyen müspet kanunlardan önce de hakkaniyet ilişkileri olduğunu kabul etmek gerekir. Örneğin, insan toplulukları mevcutsa, onların kanunlarına riayet etmek doğru olacaktır; bir başka varlıktan herhangi bir iyilik görmüş akıllı varlıklar varsa, bunların minnet duymaları gerekir; akıllı bir varlık bir başka akıllı varlık meydana getirdiyse, meydana getirilen oluşumundan itibaren içinde bulunduğu bağımlılığı sürdürmek zorundadır; akıllı bir varlığa kötülük yapmış akıllı bir varlık aynı

kötülüğün kendisine yapılmasını hak eder. Ve buna benzer başka şeyler.

Fakat akıllı dünya maddi dünya kadar iyi yönetilmekten çok uzaktır. Zira akıllı dünyanın da doğası gereği değişmez kanunları olsa bile, bunlara, maddi dünyanın kendi kanunlarına riayet ettiği şekilde daima riayet etmez. Bunun nedeni, akıllı tikel varlıkların doğaları gereği sınırlı, dolayısıyla da hata yapmaya meyilli olmasıdır. Öte yandan, kendi başına hareket etmek onların doğasında vardır. Böylece, ilk kanunlarına sürekli riayet etmezler. Kendi kendilerine koydukları kanunlara dahi devamlı riayet etmezler.

Hayvanların genel hareket kanunlarına göre mi, yoksa özel bir harekete göre mi yönetildiği bilinmiyor. Ne olursa olsun, hayvanların Tanrı'yla, maddi dünyanın geri kalanının kurduğu ilişkiden daha mahrem bir ilişkisi yoktur. Duygu hayvanların sadece kendi aralarındaki ilişkilerinde veya diğer tikel varlıklarla veya kendi aralarındaki ilişkilerinde işe yarar.

Hayvanlar hazzın çekimi sayesinde kendi tikel varlıklarını muhafaza eder. Aynı çekim sayesinde kendi türlerini devam ettirirler. Hayvanlar doğal kanunlara sahiptir, zira birbirlerine duygu yoluyla bağlıdır. Hayvanlar müspet kanunlara sahip değildir, zira birbirlerine bilgi yoluyla bağlı değildir. Yine de hayvanlar kendi doğal kanunlarına da değişmez bir şekilde riayet etmez. Bünyesinde ne bilgiye ne de duyguya rastladığımız bitkiler, doğal kanunlara daha çok riayet eder.

Hayvanlar bizim sahip olduğumuz üstün avantajlara sahip değildir. Hayvanlar ancak bizde olmayan üstünlüklere sahiptir. Onlarda bizdeki ümitler yoktur; fakat bizdeki korkular da yoktur. Bizler gibi onlar da ölüme tabidir; fakat onlar ölümü bilmez. Hatta çoğu hayvan kendini bizden daha iyi korur, kendi tutkularını bizim kadar kötüye kullanmaz.

Maddi bir varlık olarak insan, diğer cisimler gibi değişmez kanunlarca yönetilir. Akıllı bir varlık olarak insan, Tanrı'nın koyduğu kanunları durmadan ihlal eder, kendi kendine koyduğu kanunları değiştirir. Kendi kendini idare etmesi gerekir. Bununla birlikte, sınırlı bir varlıktır. Bütün sınırlı zekâlar gibi cehalete ve hataya maruz kalır. Sahip olduğu azıcık bilgiyi dahi kaybeder. Duyarlı bir varlık olduğundan, binlerce tutkuya maruz kalır. Böyle bir varlık kendisini yaratanı her an unutabilir. Tanrı onu dinî kurallar aracılığıyla kendine çağırır. Böyle bir varlık her an kendi kendini unutabilir. Filozoflar onu ahlâk kuralları aracılığıyla uyarır. Toplum içinde yaşamak için yaratılmış olan insan, toplum içindeki diğer insanları unutabilir. Kanun koyucular ona siyasi ve medeni kanunlar aracılığıyla görevlerini hatırlatır.

2. Konu
Doğa kanunları üzerine

Bütün bu kanunlardan önce, doğa kanunları vardır. Bunlar doğa kanunları diye adlandırılır, zira sırf bizim varlığımızın yapısından kaynaklanır. Bunları iyice tanıyabilmek için, toplum öncesi insanı incelemek gerekir. Doğa kanunları onun böyle bir durum içerisinde karşılaştığı kanunlar olacaktır.

İçimize bir Yaradan fikri nakşetmek suretiyle bizi O'na doğru götüren bu kanun, sıra bakımından olmasa da önem bakımından *doğal* kanunların ilkidir. Doğal durumunda insan, bilgiye sahip olmaktan çok, bilme yetisine sahiptir. İlk düşüncelerinin spekülatif fikirler olmayacağı açıktır. Varlığının başlangıcını araştırmadan önce, bunu muhafaza etmeye kafa yorar. Böyle bir insan her şeyden önce kendi zayıflığını hisseder. Çekingenliği sınır tanımaz. Bu konuda somut bir örnek vermek gerekirse, ormanlarda vahşi insan-

lar bulunmuştur.[2] Her şey onları korkudan titretir, her şey onları kaçırır.

Bu durumda herkes kendini aşağı görür. Kimse kendini eşit hissetmez. Böylece kimse kimseye saldırmaya kalkmaz. Barış ilk doğal kanundur.

Hobbes'un insanlara her şeyden önce birbirlerine boyun eğdirme arzusunu yakıştırıyor olması mantıklı değildir. Erk ve egemenlik fikirleri öyle bileşik, başka fikirlere öyle bağımlıdır ki, insanların aklına ilk gelen şey bu olamaz.

Hobbes, şunu sorar: *Şayet insanlar doğal olarak savaş halinde değillerse, neden devamlı silahla dolaşır, neden evlerini kapatmak için anahtar kullanırlar?* Oysa insanlara, ancak toplumların kurulmasından sonra başlarına gelebilecek şeyleri atfettiğinin farkında değildir. Toplumların kurulması insanların birbirlerine saldırmak ve kendilerini korumak için bahaneler bulmasını sağlar.

İnsan zayıflık duygusuna ihtiyaç duygusunu ekler. Böylece bir başka doğal kanun, insanı yemek bulmaya iten kanundur.

Korkunun insanları birbirlerinden kaçmaya iteceğini söyledim. Fakat karşılıklı duyulan korkunun belirtileri onları kısa sürede birbirlerine yaklaşmaya iter. Kaldı ki, bu birlikteliğe bir hayvanın kendi türüne mensup bir başka hayvan yaklaştığında hissettiği haz da sebep olabilirdi. Buna ek olarak, iki cinsiyetin farklılıkları sayesinde birbirlerine duydukları çekim bu hazzı iyice artırırdı. Öyleyse iki cinsiyetin birbirleri için doğal birer lütuf olmaları da üçüncü kanun olurdu.

Öncelikle sahip oldukları duygulara ek olarak, insanlar bilgi sahibi olmayı da başarır. Böylece insanlar, diğer hayvanlarda var olmayan ikinci bir bağa sahip olur. Yani bir araya gelmek için yeni bir nedenleri vardır. Toplum içinde yaşama arzusu dördüncü doğal kanundur.

---

2 Hannover ormanlarında bulunan vahşi insan ile I. George'un hükümdarlığı sırasında İngiltere'de görülen vahşi insan buna örnektir.

3. Konu
Müspet kanunlar

İnsanlar toplum içinde bir araya geldikleri anda, zayıflık duygusunu kaybederler. Aralarındaki eşitlik yok olur, savaş durumu başlar.

Her toplum kendi gücünü hissetmeye başlar. Bu ise, milletler arası bir savaş durumu yaratır. Her toplumda şahıslar kendi güçlerini hissetmeye başlar. Söz konusu toplumun temel avantajlarını kendi lehlerine çevirmeye çalışırlar. Bu ise, kendi aralarında bir savaş durumu yaratır.

Bu iki tür savaş durumu, insanlar arasındaki kanunları koyar. Mecburen farklı farklı halklar barındıran, bu kadar büyük bir gezegenin sakinleri olarak görülen insanlar, bu halkların birbirleriyle ilişkileri hakkında kanunlar koymuşlardır. Bu, MİLLETLERARASI HUKUK'tur. Muhafaza edilmesi gereken bir toplumda yaşadıkları düşünülen insanlar, yönetenlerin yönetilenlerle olan ilişkileri hakkında kanunlar koymuşlardır. Bu, SİYASİ HUKUK'tur. İnsanlar ayrıca, bütün vatandaşların kendi aralarındaki ilişkileri hakkında kanunlar koymuşlardır. Bu, MEDENİ HUKUK'tur.

Milletlerarası hukuk doğal olarak, çeşitli ulusların, gerçek menfaatlerine zarar getirmeksizin, barış zamanında birbirlerine mümkün olduğunca çok iyilik etmesi, savaş halindeyse mümkün olduğunca az kötülük etmesi prensibi üzerine kurulmuştur.

Savaşın amacı zaferdir. Zaferin amacı fetihtir. Fethin amacı muhafaza etmektir. Milletlerarası hukuku oluşturan bütün kanunların, bu ve bundan önceki prensipten türemesi gerekir.

Bütün milletler bir milletlerarası hukuka sahiptir. Tutsak ettikleri insanları yiyen İrokuaların bile bir milletlerarası hukuku vardır. Elçiler gönderirler, elçileri kabul ederler. Savaş ve barış hukukunu tanırlar. Sorun söz konusu milletlerarası hukukun gerçek prensipler üzerine kurulmamış olmasıdır.

Bütün toplumları ilgilendiren milletlerarası hukuka ek olarak, her bir toplum için geçerli olan bir siyasi hukuk da mevcuttur. Bir toplum hükümet olmadan ayakta kalamaz. Gravina'nın[3] son derece güzel bir şekilde ifade ettiği gibi, bütün tikel kuvvetlerin bir araya gelmesi, SİYASİ DURUM diye adlandırılan yapıyı meydana getirir.

Genel güç tek bir kişiye veya birçok kişiye emanet edilebilir. Kimileri, doğa babayı egemen kıldığına göre, tek kişi yönetiminin doğaya en uygun yönetim olduğunu düşünmüştür. Ancak baba egemenliği örneği hiçbir şeyi kanıtlamaz. Zira şayet baba iktidarı tek kişinin yönetimiyle ilişkiliyse, babanın ölümünden sonra erkek kardeşlerin iktidarı veya erkek kardeşlerin ölümünden sonra kuzenlerin iktidarı da çokkişili yönetimle ilişkili olacaktır. Siyasi iktidar mecburen birçok ailenin bir araya gelmesini gerektirir.

Doğaya en uygun yönetim şeklinin, söz konusu şekilde yönetilecek halkın tabiatına en uygun düzenlemeye sahip yönetim şekli olduğunu söylemek daha yerinde olacaktır.

Tikel güçler bütün iradeler bir araya gelmeden bir araya gelemez. "Bu iradelerin birleşmesi," der yine Gravina son derece isabetle, "MEDENİ DURUM denen şeyi oluşturur."

Genel olarak kanun, dünyadaki bütün halkları yönetmesi bakımından insan aklının ta kendisidir. Her ulusun siyasi ve medeni kanunları, söz konusu insan aklının tatbik edildiği özel durumlardan ibaret olmalıdır.

Kanunlar uygulandıkları halkla öyle özdeşleşmelidir ki, bir ulusun kanunlarının başka bir ulusa uygun düşmesi ancak çok büyük bir tesadüf olabilir.

Kanunlar, ister siyasi kanunların yaptığı gibi yönetimi oluştursun, ister medeni kanunların yaptığı gibi yönetimi muhafaza etsin, kurulmuş olan veya kurulmak istenen yönetimin doğasına ve prensibine uygun olmalıdır.

---

3 Gian Vincenzo Gravina, 1664-1718 tarihleri arasında yaşamış İtalyan hukuk danışmanı, filozof ve edebiyatçı. (ç.n.)

Kanunlar ülkenin fiziki yapısıyla; dondurucu, yakıcı veya ılık iklimiyle; toprağın niteliğiyle, konumuyla, büyüklüğüyle; çiftçi olsun, avcı olsun, çoban olsun halkların meşguliyetleriyle ilişkili olmalıdır. Kanunlar devlet yapısının kaldırabileceği özgürlük derecesine, ülke sakinlerinin dinine, onların eğilimlerine, zenginliklerine, nüfusuna, ticaretine, ahlâk kurallarına, davranışlarına uygun olmalıdır. Nihayet, kanunların kendi aralarında da bağlar vardır, kökenleriyle, kanun koyucunun amacıyla, üzerine inşa edildiği olayların sırasıyla da bağları vardır. Kanunları bütün bu açılardan incelemek gerekir.

Benim bu eserde yapmayı hedeflediğim de işte bu. Bütün bu ilişkileri inceleyeceğim: Bu ilişkiler bir araya gelerek KANUNLARIN RUHU denen şeyi oluşturmaktadır.

Siyasi kanunları *medeni* kanunlardan ayırmadım. Zira kanunları değil de kanunların ruhunu ele alacağıma göre ve söz konusu ruh, kanunların çeşitli nesnelerle kurduğu çeşitli ilişkilerden ibaret olduğuna göre, bu ilişkiler ile bu nesnelerin düzenine kıyasla, kanunların doğal düzenine daha az dikkat etmem gerekti.

Öncelikle kanunların doğa ve her bir yönetim şeklinin prensipleriyle olan ilişkilerini inceleyeceğim. Söz konusu prensip kanunlar üzerinde son derece büyük bir etkiye sahip olduğuna göre, bu prensibi iyice anlamaya çalışacağım. Bu prensibi oturttuğum an, kanunların da kaynaklarından akar gibi bu prensipten çıktığı görülecektir. Peşine de daha özel gibi görünen diğer ilişkileri ele alacağım.

II. Kitap

Doğrudan doğruya yönetim şeklinin doğasından türeyen kanunlar

1. Konu
Üç farklı yönetim şeklinin doğası üzerine

Üç tür yönetim şekli vardır: CUMHURİYET, MONARŞİ ve İSTİBDAT (DESPOTİZM). Bunların doğasını anlamak için, en eğitimsiz insanların bu yönetimler hakkındaki fikrini bilmek yeterlidir. Üç tanım, daha doğrusu üç olgu varsayıyorum: *Cumhuriyet yönetimi bir bütün olarak halkın veya halkın yalnızca bir bölümünün egemen güce sahip olduğu yönetim şeklidir; monarşik yönetim tek bir kişinin sabit ve yerleşik kanunlar uyarınca hüküm sürdüğü yönetim şekli iken, istibdat yönetiminde ise tek bir kişi her şeyi kanunsuzca ve kuralsızca, salt kendi iradesi ve kendi geçici isteklerine göre yönetir.*

İşte, her bir yönetim şeklinin doğası derken kastettiğim şey budur. Şimdi hangi kanunların doğrudan doğruya bu doğaya riayet ettiğini, dolayısıyla ilk temel kanunların neler olduğunu görmek gerekir.

2. Konu
Cumhuriyet yönetimi ve demokrasiyle ilgili kanunlar üzerine

Cumhuriyet yönetiminde egemen güce bir bütün olarak halk sahip ise, o yönetim bir demokrasidir. Egemen güç halkın bir bölümünün elinde ise, bu yönetime aristokrasi denir.

Demokraside halk bazı bakımlardan prens, bazı bakımlardansa uyruktur.

Halk ancak, halkın iradesine karşılık gelen oylarıyla monark olabilir. Hükümdarın iradesi ise hükümdarın kendisidir. Öyleyse seçme hakkını tesis eden kanunlar bu yönetim şeklinde temeldir. Nitekim bir monarşide kimin prens olduğunu ve ne tarzda hükmetmesi gerektiğini bilmek ne kadar önemliyse, bu yönetim şeklinde de oyların nasıl, kimler tarafından, kimlere, hangi konularda verileceği de o kadar önemlidir.

Libanius,[1] Atina'da halk meclisinin işine karışan bir yabancının ölüm cezasına çarptırıldığını söyler. Bunun nedeni, böyle birinin egemenlik hakkını gasbetmiş olmasıdır.

Meclisleri oluşturacak vatandaşların sayısını belirlemek esastır. Bu yapılmazsa, fikir bildirenin halk mı, yoksa halkın bir kısmı mı olduğu bilenemeyebilir. Lakedaimonia'da on bin vatandaş gerekmişti. Doğduğunda küçücük olan ama giderek büyüyen Roma'da, talihin bütün cilvelerine göğüs germek için kurulmuş Roma'da, kâh vatandaşlarının neredeyse hepsinin surların dışında kaldığı, kâh bütün İtalya ile dünyanın bir bölümünün surların içinde kaldığı Roma'da, bu sayı hiçbir zaman belirlenmemiştir.[2] Roma'nın yıkılışının ana nedenlerinden biri de bu olmuştur.

Egemen güce sahip halk, iyi yapabildiği her şeyi kendi başına yapmalıdır. İyi yapamadıklarını ise, bakanları aracılığıyla yaptırmalıdır.

---

1 *Declamationes* 17 ve 18. [Libanius, takriben 314-392 veya 393 tarihleri arasında yaşamış Yunan sofist filozof –ç.n.]

2 bkz. (Montesquieu) *Romalıların Yükselişi ve Çöküşü*, Böl. IX.

Şayet bakanları halk atamıyorsa, bu bakanlar halkın bakanları değildir. Öyleyse halkın bakanlarını, yani *magistratus*'ları ataması bu yönetim şeklinin temel kuralıdır.

Halkın, tıpkı prensler gibi, hatta onlardan daha fazla, bir meclis veya senato tarafından yönetilmeye ihtiyacı vardır. Fakat güvenin tesis edilebilmesi için, söz konusu meclis veya senatonun üyelerini halk seçmelidir. Ya Atina'da olduğu gibi bu üyeleri bizzat seçmeli ya da Roma'da belli durumlarda uygulandığı gibi, bu üyeleri seçmek için tayin ettiği bir *magistratus* aracılığıyla seçmelidir.

Halk yetkisinin bir kısmını emanet edeceği kişileri seçme konusunda saygıyı hak eder. Ancak görmezden gelemeyeceği olaylardan, duyularıyla algılayabildiği olgulardan yola çıkarak karar vermek zorundadır. Halk bir adamın sık sık savaşlara katıldığını, bu veya şu başarılara imza attığını çok iyi bilir. Yani pekâlâ bir generali seçebilir. Halk bir hâkimin titiz olduğunu, çoğu kişinin onun mahkemesinden memnun ayrıldığını, yolsuzluğa ikna edilemeyeceğini bilir. Bir *praetor*'u[3] seçmesi için bu kadarı yeterlidir. Halk bir vatandaşın görkeminden veya servetinden etkilenebilir. Bu, bir *aedilis*'i[4] seçmesi için yeterlidir. Bütün bunlar halkın şehir meydanında, bir kralın kendi sarayında öğrenebileceğinden daha fazlasını öğrenebileceği olgulardır. Fakat bir işi yürütmeyi, yerini, zamanını, fırsatları, uygun anları, bu işten faydalanmasını bilir mi? Hayır, bunu bilmez.

Liyakati ayırt etme konusunda halkın sahip olduğu doğal kabiliyetten hâlâ şüphe ediliyorsa, Atinalılar ile Romalıların arka arkaya yaptıkları şaşırtıcı seçimlere şöyle bir göz atmak yeterli olacaktır, şüphesiz söz konusu seçimler tesadüflere dayandırılamaz.

---

3 Roma Cumhuriyeti'nde, hâkimlerin bakmak zorunda olduğu adli meselelerin yükünü azaltmak ve *consul*'ler yabancı topraklarda cephedeyken devlet işlerini yönetmek üzere seçilen yüksek dereceli memurlara verilen ad. (ç.n.)

4 Roma'da belediye hizmetlerini yürütmekle ve kamu düzenini sağlamakla görevli memurlara verilen ad. (ç.n.)

Roma'da halk, her ne kadar *pleb*'lere önemli görevlere gelme hakkını tanımış olsa da, onları seçmeye bir türlü yanaşmamıştır. Atina'da Aristides[5] Kanunu uyarınca her sınıftan insan yüksek dereceli memur olabiliyordu, ama Ksenophon'un[6] dediğine bakılırsa, alt tabakanın kendi selametini veya şanını ilgilendirebilecek görevleri talep ettiği görülmemiştir.

Seçme yeterliğine sahip vatandaşların çoğu seçilme yeterliğine sahip değildir, aynı şekilde başkalarının yönetimi konusunda fikir sahibi olma yetisine sahip halk da kendi kendini idare etmeye muktedir değildir.

İşlerin yürümesi gerekir ama işler ne çok yavaş ne çok süratli yürümelidir. Oysa halk daima ya çok fazla ya da çok az eylemde bulunur. Kimi zaman yüz bin kolla her şeyi devirir; kimi zaman yüz bin ayakla ancak böcekler kadar yol alır.

Halkçı devlette halk birtakım sınıflara ayrılır. Büyük kanun koyucular söz konusu ayrımı yapma tarzlarıyla kendilerini gösterirler; demokrasinin süresi ile refahı daima buna bağımlı olmuştur.

Servius Tullius[7] kendi sınıflarını oluştururken aristokrasi ruhuna riayet etmiştir. Titus Livius[8] ile Halikarnassoslu Dionysios'un[9] yazılarında Tullius'un seçme hakkını nasıl önde gelen vatandaşlara tanımış olduğunu görüyoruz. Tullius Roma halkını toplamda altı adet sınıf meydana getiren yüz doksan üç *centuria*'ya[10] bölmüştür. Sayıca en az olan

---

5 Aristides, MÖ 530-468 tarihleri arasında yaşamış Atinalı devlet adamı. (ç.n.)

6 s. 691 ve 692, 1596 yılına ait Wechelius baskısı. Ksenophon, takriben MÖ 430-355 tarihleri arasında yaşamış Yunan asker, filozof, yazar. (ç.n.)

7 Servius Tullius, MÖ 578-535 tarihleri arasında hüküm sürmüş altıncı Roma kralı. (ç.n.)

8 Kitap I, (43, 10). [Titus Livius, MÖ 64 veya 59-MS 17 tarihleri arasında yaşamış Romalı tarihçi –ç.n.]

9 Kitap IV, Madde 15 ve devamı. [Halikarnassoslu Dionysios, takriben MÖ 60-7 tarihleri arasında yaşamış Yunan tarihçi ve hitabet öğretmeni –ç.n.]

10 Roma Cumhuriyeti'nde, yüz kişiden oluşan halk meclisine verilen ad. (ç.n.)

zengin kişileri ilk *centuria*'lara, sayıca en çok olan daha az zenginleri ise takip eden *centuria*'lara koyduktan sonra, yoksul kitleyi sonuncu *centuria*'ya atmıştır. Her *centuria*'nın tek bir oyu bulunduğundan,[11] oy hakkı kişilerden ziyade imkânlar ve servetlere verilmiş oluyordu.

Solon[12] Atina halkını dört sınıfa ayırmıştı. Demokrasi ruhuyla hareket eden Solon, bu sınıfları kimlerin seçmesi gerektiğini değil, kimlerin seçilebileceğini belirlemek için oluşturmuştu. Her bir vatandaşa seçim hakkı tanıyarak, hâkimlerin bu dört sınıfın her birinden seçilebilmesini, buna karşılık yüksek dereceli memurların ancak en hali vakti yerinde vatandaşların yer aldığı ilk üç sınıftan seçilmesini istemişti.[13]

Seçme hakkına sahip olanların bölümlere ayrılması cumhuriyet yönetiminde nasıl temel bir kanun ise, seçme hakkının kullanılma tarzı da başka bir temel kanundur.

Kura ile seçim demokrasinin doğasından, *tercih ile seçim* ise aristokrasinin doğasından kaynaklanır.

Kura kimseyi rencide etmeyen bir seçim biçimidir. *Kura*, bütün vatandaşlara vatanına hizmet etme yönünde makul bir ümit verir.

Ancak *kura* kendi içinde kusurlu olduğundan, büyük kanun koyucular *kura* yöntemini düzenleme ve düzeltme konusunda kendilerini aşmıştır.

Solon Atina'da bütün askerî görevlilerin *tercih yoluyla* atanacağına, senatörler ile hâkimlerin *kurayla* seçilmesine karar vermiştir.

Solon çok büyük masraflar gerektiren sivil memuriyetlerin *tercih yoluyla* verilmesini, diğer memuriyetlerin *kurayla* belirlenmesini istemiştir.

---

11 bkz. *Romalıların Yükselişi ve Çöküşü*, Böl. IX, Servius Tullius'un bu anlayışının cumhuriyet bünyesinde ne şekilde muhafaza edildiği bahsi.

12 Solon, MÖ 640-559'da yaşadığı düşünülen Atinalı devlet adamı ve şair. (ç.n.)

13 Halikarnassoslu Dionysios, *İsokrates'e Övgü*, s. 97, Cilt II, Wechelius baskısı, Pollux, Kitap VIII, Böl. X, Madde 130.

Bununla birlikte Solon, kura sistemini düzeltmek için, ancak aday olanlar arasından seçim yapılabilmesi kuralını getirmiştir. Seçilecek kişi hâkimler tarafından incelenecek,[14] her biri söz konusu kişiyi bu göreve layık olmamakla suçlayabilecektir.[15] Böylece aynı anda hem *kura*, hem *tercih* yoluyla seçim uygulanmış oluyordu. Kişi yüksek memuriyet süresini doldurduğu vakit, görev süresince nasıl sevk ve idare ettiğine dair başka bir yargılamaya tabi tutulmak zorundaydı. Gerekli yeterliğe sahip olmayan kişiler, isimleriyle kuraya katılmaktan bayağı çekiniyor olmalıydılar.

Oy pusulalarının ne şekilde verileceğini belirleyen kanun da demokrasilerin temel kanunlarından biridir. Oyların açık mı gizli mi olması gerektiği sorusu önemli bir sorudur. Cicero[16] Roma Cumhuriyeti'nin son zamanlarında oyları gizli hale getiren kanunların[17] cumhuriyetin çöküşünün en önemli nedenlerinden biri olduğunu yazmıştır. Uygulamalar cumhuriyetten cumhuriyete değiştiğine göre, bana, bu konuda düşünülmesi gerektiğini zannettiğim şeyi yazmak düşüyor.

Halkın oy vermesi durumunda, şüphesiz bu oyların açık olması gerekir.[18] Buna demokrasinin temel bir kanunu gözüyle bakılmalıdır. Sıradan halk önde gelenlerce aydınlatılmalı, kimi şahsiyetlerin ağırlığı kullanılarak kontrol altına alınmalıdır. Öyleyse, Roma Cumhuriyeti oyları gizli hale getirerek her şeyi mahvetmiştir. İpin ucunu kaçıran ayaktakımını aydınlatma imkânı ortadan kalkmıştır. Ancak aristokrasilerde

---

14 bkz. Demostenes'in, *De falsa legatione* ile Timarkus aleyhine söylevi (32).

15 Hatta her görev için iki adet pusula çekilmekteydi. Birinci pusula görevi birine vermekte, ikinci pusula ise, birinci aday reddedildiği takdirde onun yerine geçecek olanı belirlemekteydi.

16 *De legibus*, Kitap I ve III (15, 33-34).

17 Bu kanunlara Levha Kanunları deniyordu. Her vatandaşa bir levha veriliyordu: Birinci levhada *antiquo* [eskisi gibi kalsın] anlamında A harfi, diğer levhada *uti rogas* [istediğin gibi olsun] anlamında U ve R harfleri yer alıyordu.

18 Atina'da el kaldırılıyordu.

asil sınıfı[19] veya demokrasilerde senato[20] oy kullandığında, bu durumda sadece entrikaların önüne geçmek söz konusu olduğundan, oylar ne kadar gizli tutulursa o kadar iyidir.

Senatoda entrika tehlikelidir. Entrika asiller arasında da tehlikelidir. Entrika, doğası gereği tutkuyla hareket eden halk arasında tehlikeli değildir. Halkın yönetime hiçbir şekilde dâhil olmadığı devletlerde, halk, belli meseleler için olduğu gibi, belli bir kişi için de heyecanlanabilir. Bir cumhuriyetin en büyük talihsizliği, entrikaların sona ermesidir. Bu durum, halkın parayla satın alınarak yozlaştırılması sonucunu doğurur. Halk soğukkanlı hale gelir, kendini paraya kaptırır; fakat meselelerden kopar. Yönetimle de bu yönetimin ne gibi tekliflerde bulunduğuyla da ilgilenmeyen halk, sakin sakin ücretini almayı bekler.

Kanunları sadece halkın yapması, demokrasinin bir başka temel kanunudur. Bununla birlikte, senatonun hüküm verebilmesinin zorunlu olduğu binlerce durum mevcuttur. Hatta çoğu zaman bir kanunu koymadan önce, söz konusu kanunu sınamak yerinde olacaktır. Roma anayasası ile Atina anayasası çok bilge anayasalardı. Senatonun kararları[21] bir yıl boyunca kanun hükmündeydi. Bu kararlar ancak halkın iradesiyle sürekli hale geliyordu.

3. Konu
Aristokrasinin doğasıyla ilgili kanunlar üzerine

Aristokraside egemen güç belli sayıda kişinin elindedir. Kanunları yapanlar ve bu kanunları uygulatanlar bu kişilerdir. Prens uyruklarını nasıl görüyorsa, aristokrasi da halkın geri kalanını öyle görür.

---

19 Venedik'te olduğu gibi.

20 Atina'nın otuz tiranı, Atina'daki yüce divan üyelerinin kullandığı oyların açık olmasını istemiştir. Amaç bu üyeleri kendi keyiflerine göre idare etmekti. Lysias, *Orat. contra Agorat.*, cap. VIII, (37).

21 bkz. Halikarnassoslu Dionysios, Kitap IV, 41 ile IX, 37.

Aristokraside kura yöntemiyle oy kullanılmaz. Zira bunun ancak sakıncaları olur. Nitekim, olabilecek en küçük düşürücü ayrımları getirmiş bir yönetimde, kişi kurayla seçilse bile nefret uyandırmasının önüne geçilemez. Gıpta edilen kişi yüksek dereceli memur değil, asilzadedir.

Asiller çok sayıda olduğu vakit, asiller sınıfının karara bağlayamayacağı meseleleri çözen, asiller sınıfının kararına bakan meseleleri hazırlayan bir senato gerekir. Bu durumda, aristokrasinin bir bakıma senatoda, demokrasinin asiller sınıfında olduğu, halkın ise bir hiç olduğu söylenebilir.

Aristokraside, şayet halk dolaylı yollarla hiçlikten çıkarılabilirse, bu çok talihli bir durum olacaktır. Mesela Cenova'da, büyük ölçüde halkın önde gelenleri tarafından yönetilen Saint-Georges Bankası,[22] halka yönetimde belli bir nüfuz sağlamaktadır; söz konusu halkın refahı da bundan ileri gelmektedir.

Senatörler senatoda eksik olan kişilerin yerini doldurma hakkına kesinlikle sahip olmamalıdır. Hiçbir şey istismarları bundan daha sürekli kılamaz. İlk zamanlarında bir çeşit aristokrasi olan Roma'da, senato kendi kendini yenileyemiyordu. Yeni senatörler *censor*'lar[23] tarafından atanıyordu.[24]

Bir cumhuriyette bir vatandaşa bir anda tanınan aşırı bir yetki, bir monarşi, hatta bir monarşiden fazlasını yaratmak olur. Monarşilerde kanunlar devlet yapısında öngörülmüş veya bu yapıya uydurulmuştur. Yönetimin kendi prensibi prensi durdurur. Oysa bir vatandaşa aşırı bir yetki tanıyan bir cumhuriyette,[25] bu gücün istismarı daha vahim olacaktır, zira böyle bir istismarı kesinlikle öngörmemiş olan kanunlar, bu istismarı durdurmak için önlem de almamıştır.

---

22 bkz. M. Addison, *Remarks on Several Parts of Italy,* s. 16.

23 Roma'da nüfus sayımından, kamu ahlâkından ve belirli mali işlerin denetiminden sorumlu yüksek dereceli memur. (ç.n.)

24 Önceleri *consul*'ler tarafından atanırlardı.

25 Roma Cumhuriyeti'ni yıkan bu olmuştur. bkz. *Romalıların Yükselişi ve Çöküşü*, Böl. IX.

Bu kuralın istisnası devlet yapısının aşırı nüfuza sahip yüksek dereceli bir memura ihtiyaç duyduğunu öngördüğü haldir. Diktatörleriyle Roma'nın, devlet konseyi üyeleriyle Venedik'in durumu budur. Bunlar, devleti şiddet kullanarak yeniden özgürlüğe kavuşturan korkunç memuriyetlerdir. Fakat nasıl oluyor da bu memuriyetler iki cumhuriyette bu kadar farklı olabiliyor? Bunun nedeni şudur: Roma aristokrasiden arta kalanları halka karşı korurken, Venedik aristokrasiyi asillerden korumak için devlet konseyi üyelerine başvurmuştur. Bunun sonucu olarak diktatörlük Roma'da ancak kısa bir süre varlık gösterebilirdi çünkü halk belli tasarılarla değil, kendi atılganlığı neticesinde harekete geçmiştir. Bu yüksek memuriyetin ses getirecek bir şekilde ifa edilmesi gerekirdi çünkü söz konusu olan halkı cezalandırmak değil, halkın gözünü korkutmaktı. Beklenmedik bir durumda yaratıldığı için diktatörlüğün tek bir iş için kurulması, salt bu iş konusunda sınırsız yetkiye sahip olması âdettendi. Venedik'te ise tam tersine daimi bir memuriyet gerekliydi. Tasarılar burada başlatılabilir, devam ettirilebilir, askıya alınabilir, yeniden ele alınabilirdi. Tek bir kişinin hırsı burada bütün bir ailenin, bütün bir ailenin hırsı birçok ailenin hırsı haline gelirdi. Gizli bir yüksek memuriyete ihtiyaç duyulurdu, çünkü cezalandırılacak suçlar gizlice ve sessiz sedasızca işlenen suçlardı. Bu memuriyet genel bir soruşturma yürütmek zorundaydı, zira görevi yalnız bilinen kötülükleri durdurmak değil, bilinmeyen kötülüklerin dahi önüne geçmekti. Nihayet, söz konusu memuriyet, işlendiğinden şüphe ettiği suçların intikamını almak için oluşturulmuştu. Oysa Roma'daki yüksek memuriyet, failleri tarafından itiraf edilmiş olsa dahi, suçları cezalandırmaktan çok, tehdide başvuruyordu.

Bütün yüksek memuriyetlerde, yetkinin genişliğini, bu yetkinin kullanılacağı sürenin kısalığıyla telafi etmek gerekir. Kanun koyucuların çoğu tarafından belirlenen süre bir yıldır. Bundan daha uzun bir süre tehlikeli, daha kısa bir süre

ise eşyanın tabiatına aykırı olur. Kim kendi ailevi meselelerini dahi böyle yönetmek ister ki? Ragusa'da[26] cumhuriyetin başındaki en yüksek memur her ay, diğer görevliler her hafta, şato valisi her gün değişir. Bu durum ancak küçük dereceli memurları kolayca baştan çıkaran, büyük güçlerle çevrili küçük bir cumhuriyette olasıdır.[27]

En iyi aristokrasi, halkın iktidara hiçbir şekilde dâhil olmayan kısmının, hâkim kesimin ezmekten hiçbir menfaat sağlayamayacağı kadar küçük ve fakir olduğu aristokrasidir. Böylece Antipatros[28] Atina'da iki bin drahmisi olmayanın seçme hakkından mahrum edilmesi kuralını koyduğunda, mümkün olabilecek en iyi aristokrasiyi tesis etmiştir, çünkü söz konusu vergi o kadar cüzidir ki, çok az sayıda insanı dışlamış, şehirde saygı gören kişilerin hiçbirini dışlamamıştır.

Yani aristokrat aileler halkla olabildiğince aynı seviyede olmalıdır. Aristokrasi demokrasiye ne kadar yaklaşırsa, o kadar mükemmel olur. Buna karşılık monarşiye yaklaştıkça, daha az mükemmel olacaktır.

Aristokrasilerin en kusurlusu, köylülerin asillerin kölesi olduğu Polonya aristokrasisinde olduğu gibi, halkın itaat eden kesiminin yöneten kesim tarafından sivil bir esaret altında tutulduğu aristokrasidir.

4. Konu
Monarşi yönetiminin doğasıyla ilişkilerine göre kanunlar

Aracı, ast, bağımlı güçler monarşik yönetimin, yani tek bir kişinin temel kanunlara göre hüküm sürdüğü yönetim şeklinin doğasını oluşturur. Aracı, ast ve bağımlı güçler, dedim. Nitekim, monarşide prens her türlü siyasi ve sivil gücün

26 Tournefort'un *Seyahatname*'si.

27 Lucca'da memurlar ancak iki ay süreyle görevlerinde kalır.

28 Diodorus, Kitap XVIII, s. 601, Rhodoman baskısı. [Antipatros, MÖ 397-319 tarihleri arasında yaşamış Makedon general –ç.n.]

kaynağıdır. Söz konusu temel kanunlar mecburen bu gücün aktığı aracı kanallar öngörür. Şayet devlet içinde sadece tek bir kişinin anlık ve değişken iradesi mevcutsa, hiçbir şey sabit olamaz, dolayısıyla temel kanun da olamaz.

En doğal aracı ast güç, asillerin gücüdür. Asiller bir bakıma monarşinin özünde vardır. Monarşinin temel anlayışı şudur: *Monark yoksa asiller yoktur, asiller yoksa monark yoktur, ama despot hükümdar vardır.*

Avrupa'nın bazı devletlerinde, derebeylerinin bütün yargılama haklarını lağvetmeyi düşünen kişiler var. Bu kişiler İngiltere parlamentosunun yapmış olduğu şeyi yapmak istediklerini görmüyorlar. Bir monarşide derebeylerinin, ruhban sınıfının, asillerin ve şehirlerin ayrıcalıklarını lağvedin, çok geçmeden halkçı veyahut despotik bir devlet yaratmış olursunuz.

Avrupa'daki büyük bir devletin mahkemeleri yüzyıllardır derebeylerinin kendilerine ait topraklarda sahip olduğu yargılama yetkisini ve kilise mahkemelerini baltalıyor. Bu çok bilge yüksek memurları eleştirmek istemiyoruz. Ancak devlet yapısının bu sayede ne kadar değişebileceği hususunu sizin takdirinize bırakıyoruz.

Ruhban sınıfının ayrıcalıklarına bayıldığım söylenemez. Bununla birlikte, yargılama yetkilerinin bir kere kesin olarak belirlenmesini isterim. Burada tartışılması gereken konu böyle bir yargılama yetkisi vermenin doğru olup olmaması değil, böyle bir yargılama yetkisinin gerçekten verilip verilmediği, ülke kanunlarının bir parçası olup olmadığı ve diğer tüm kanunlara bağlı olup olmadığı, bağımsız kabul edilen iki güç arasında şartların mütekabil olmasının gerekip gerekmediği, iyi bir uyruk açısından prensin adaletiyle veya bunun ezelden beri süregelen sınırlarının muhafaza edilmesinin aynı şey olup olmadığıdır.

Ruhban sınıfının gücü cumhuriyetlerde ne kadar tehlikeli ise, monarşilerde, özellikle de despotizme doğru giden monarşilerde bir o kadar yararlıdır. Keyfî idareyi tek başına

durduran bu kuvvet olmasaydı, kanunlarından mahrum kalan İspanya ile Portekiz'in hali ne olurdu? Şayet başka bir engel mevcut değilse, böyle bir engelin varlığı her zaman iyidir. Zira despotizm insan tabiatına öyle korkunç zararlar verir ki, despotizmi sınırlayan kötülük dahi bir iyiliktir.

Dünyanın tamamını kaplamak istermiş gibi görünen deniz nasıl kıyılardaki otlar, ufacık çakıl taşları tarafından durduruluyorsa, iktidarı sınır tanımaz gibi görünen hükümdarlar da tıpkı öyle, en ufak engel karşısında dururlar, doğal kibirleri yakarış ve dualara boyun eğer.

İngilizler, özgürlüğün önünü açmak için, monarşilerini oluşturan bütün aracı güçleri ortadan kaldırmıştır. Özgürlüklerini muhafaza etmekte çok haklıdırlar, zira bu özgürlüğü kaybedecek olsalar, dünyanın en çok köleleşen halklarından biri olurlardı.

Bay Law,[29] hem cumhuriyetçi devlet yapısı, hem monarşik devlet yapısı konusunda ortaya koyduğu eşit derecedeki cehaleti nedeniyle, despotizmin, Avrupa'da bu zamana dek görülen en büyük destekçilerinden biri olmuştur. Yaptığı son derece ani, alışılmadık ve duyulmamış değişikliklere ilaveten, aracı sınıfları ortadan kaldırmak, siyasi yapıları yok etmek istemiştir. Gerçekdışı ödemelerle monarşiyi yıkmış,[30] bizzat devlet yapısını kurtarmak ister gözükmüştür.

Bir monarşide aracı sınıflar olması yeterli değildir. Bunun yanı sıra, bir kanun deposu olması şarttır. Bu depo yapılan kanunları duyuran, unutulan kanunları hatırlatan siyasi yapılardan başkası olamaz. Asillere has cehalet, dikkatsizlik, sivil yönetime karşı duyulan küçümseme, kanunları içine gömüldükleri tozlardan bıkıp usanmadan çıkartacak bir yapı gerektirir. Prensin meclisi uygun bir depo değildir. Bu meclis doğası gereği temel kanunların değil, hüküm süren prensin

29 John Law, 1671-1729 tarihleri arasında yaşamış İskoç ekonomist. (ç.n.)

30 Aragon Kralı Fernando kendini tarikatların efendisi tayin etmiş, sadece bu durum devletin yapısını değiştirmiştir.

anlık iradesinin deposudur. Üstelik kralın meclisi durmadan değişir, asla sürekli değildir, çok sayıda üye barındıramaz, halkın itimadını yeterince kazanamaz. Yani kralın meclisi ne zor zamanlarda halkı aydınlatacak ne de halkı yeniden itaat etmeye zorlayacak durumdadır.

Temel kanunların mevcut olmadığı istidat devletlerinde, kanun deposu da yoktur. Bu ülkelerde dinin genel olarak bu kadar güçlü olması bundan kaynaklanmaktadır. Bunun nedeni, dinin bir çeşit depo ve istikrar teşkil ediyor olmasıdır. Şayet kanunlar yerine yüceltilen din değilse, örf ve âdetlerdir.

5. Konu
İstibdat devletinin doğasıyla ilgili kanunlar üzerine

İstibdat devletini yöneten tek adamın bu gücü yine tek bir adama bırakması, istibdat yönetiminin doğasından kaynaklanır. Bir adama beş duyusunun beşi de kendisinin her şey, diğerlerinin hiç olduğunu söylüyorsa, bu adam doğal olarak tembel, cahil ve zevk düşkünü olur. Bu nedenle bütün meselelerden elini çeker. Söz konusu meseleleri birden fazla kişiye emanet etse, bu kişiler arasında kavgalar olacaktır. Bir numaralı köle olabilmek için entrikalara girişecekler, hükümdar idareyi yeniden ele almak zorunda kalacaktır. Bu nedenle, meseleleri hükümdarla aynı güce sahip olan bir vezire[31] devretmek çok daha kolay olacaktır. Bu tip devletlerde, bir vezir tayin edilmesi temel bir kuraldır.

Seçildikten sonra kendi yetersizliğinin farkına varan bir papanın, başlarda sayısız zorluk çıkardığı söylenir. Sonunda görevi kabul eder ve bütün meseleleri yeğenine devreder. Durumdan son derece hoşnut olan papa şöyle der: "Bu işin bu kadar kolay olacağına asla inanmazdım." Doğu'daki hükümdarların durumu da aynıdır. Hükümdarlar kalplerini

31 "Doğu'daki kralların daima vezirleri vardır," der Bay Chardin.

ve zekâlarını zayıflatan harem ağalarıyla dolu, çoğu zaman kendi içinde bulundukları durumdan dahi bihaber bırakıldıkları o zindandan alınıp tahta çıkarıldıklarında, önce hayrete düşerler. Fakat bir vezir tayin edip cesaretini yitirmiş saray erkânının ortasında kendilerini en aptalca kaprislere, saraya özgü en kaba tutkulara kaptırdıklarında, gerçekten de bu işin bu kadar kolay olduğuna inanamazlar.

İmparatorluk ne kadar genişse, saray da o kadar geniştir, dolayısıyla hükümdar da kendini bir o kadar sefahate kaptırır. Bu nedenle bu tür devletlerde hükümdar, yönetmesi gereken nüfus ne kadar artarsa, yönetime o kadar az kafa yorar. Meseleler ne kadar mühim hale gelirse, bu meseleler hakkında o kadar az tartışılır.

III. Kitap

Üç yönetim şeklinin prensipleri üzerine

1. Konu
Yönetim şeklinin doğası ile prensibi arasındaki fark

Her bir yönetim şeklinin doğasıyla ilgili kanunların hangileri olduğunu inceledikten sonra, söz konusu yönetim şekillerinin prensipleriyle ilgili kanunları incelemek gerekir.

Yönetim şeklinin doğası ile prensibi arasında şöyle bir fark vardır:[1] Yönetimin doğası, bir yönetimin şeklini yaratan şeydir, prensibi ise o yönetimi harekete geçiren şeydir. İlki onun kendine has yapısı, ikincisi ise onu harekete geçiren insani tutkulardır.

Oysa kanunlar, her bir yönetimin doğasıyla olduğu kadar, prensibiyle de bağlantılı olmalıdır. Öyleyse, bu prensibin ne olduğunu bulmak gerekir. Bu kitapta işte ben de bunu yapacağım.

2. Konu
Çeşitli yönetim şekillerinin prensibi üzerine

Cumhuriyet yönetiminin doğasının, egemen gücün bir bütün olarak halkın veya bazı ailelerin elinde olması; mo-

1 Bu fark çok önemli. Bundan birçok sonuç çıkartacağım. Sayısız kanunun anahtarı, bu farklılıkta yatmaktadır.

narşik yönetimin doğasının, egemen gücün prensin elinde olması, fakat bu hükümdarın söz konusu gücü, yerleşik kanunlara göre kullanması; istibdat yönetiminin doğasının, tek bir kişinin kendi istek ve kaprislerine göre devleti yönetmesi olduğunu söyledim. Bu yönetim şekillerinin kendilerine has prensiplerini bulmak için bundan fazlasına ihtiyacım yok, söz konusu prensipler kolayca bu tanımlardan çıkarılabilir. İşe cumhuriyet yönetiminden başlayacağım ve önce demokratik cumhuriyet yönetiminden bahsedeceğim.

3. Konu
Demokrasinin prensibi üzerine

Monarşik bir yönetimin veya istibdat yönetiminin ayakta kalması için fazla dürüstlüğe gerek yoktur. İlkinde kanunların gücü, ikincisinde hükümdarın daima havada olan eli her şeyi çözer veya zapt eder.

Oysa halkçı bir devlette, bundan başka bir mekanizma daha vardır, o da ERDEM'dir.

Söylediklerimin doğruluğu bizzat tarih tarafından tasdik edilmiştir ve eşyanın tabiatına son derece uygundur. Zira kanunları uygulatan kişinin kendini o kanunların üzerinde gördüğü monarşide, kanunları uygulatan kişinin, kendini o kanunlara tabi hissettiği, o kanunların ağırlığını omuzlarında taşıdığı halkçı yönetime kıyasla daha az erdeme ihtiyaç duyulacağı açıktır.

Yine açıktır ki, kötü tavsiyeler veya ihmal sonucu kanunları uygulatmayı bırakan hükümdar, sebep olduğu kötülüğü kolayca telafi edebilir. Tek yapması gereken danışmanlarını değiştirmek veya ihmalkârlıktan vazgeçmektir. Oysa halkçı bir yönetimde kanunların uygulanması durursa, bu durum ancak cumhuriyetin yozlaşmasından kaynaklanabileceği için devlet çoktan bitmiş demektir.

Geçtiğimiz yüzyılda, İngilizlerin kendi ülkelerinde demokrasiyi kurmak için sarf ettikleri güçsüz çabalara tanıklık ettik, bunu izlemek pek güzeldi. Meseleye dâhil olanlar hiçbir şekilde erdem sahibi olmadığından, en cüretkârlarının[2] başarısı bu kişilerin hırsını kamçıladığından, bir hizbi yine bir başka hizip bastırdığından, yönetim sürekli değişmekteydi. Şaşkına dönen halk demokrasiyi arıyor, fakat hiçbir yerde bulamıyordu. Nihayet, birçok hareket, çarpışma ve sarsıntıdan sonra, kara listeye alınmış yönetim şekline dönmek gerekti.

Sulla[3] Roma'ya özgürlüğünü geri vermek istediğinde, Roma artık bu özgürlüğü kabul edecek durumda değildi. Geriye çok az erdemi kalmış, bu azıcık erdem de sürekli azaldığından, Sezar'dan, Tiberius'tan, Gaius'tan,[4] Claudius'tan, Neron'dan ve Domitianus'tan sonra uyanacağına, gittikçe daha çok köleleşmiştir. Darbeyi yiyen zorbalık değil, hep zorbalar olmuştur.

Halkçı bir yönetimde yaşayan Yunan siyasetçiler, kendilerine destek olabilecek yegâne güç olarak erdemi tanımışlardır. Oysa bugünkü siyasetçiler bizlere sadece imalattan, ticaretten, maliyeden, servetten, hatta lüksten bahsediyor.

Erdem ortadan kalktığında, hırs kendisini kabul etmeye hazır kalplere girerken, açgözlülük bütün kalplere girer. Arzular hedef değiştirir, eskiden sevilen şeyler artık sevilmez olur. İnsanlar eskiden kanunlarla özgürken, artık kanunlar karşısında özgür olmak isterler. Her vatandaş efendisinin evinden kaçmış köleye benzer. Eskiden *anlayış* denene artık *sertlik*, eskiden *kural* denene artık *sıkıntı*, eskiden *ihtimam* denene artık *korku* denmeye başlar. Bundan böyle sahip olma arzusu değil, tutumluluk açgözlülük olarak görülür. Eskiden şahısların malları devlet hazinesini oluştururken,

2 Cromwell.

3 Lucius Cornelius Sulla, MÖ 138-78 tarihleri arasında yaşamış Romalı general ve diktatör. (ç.n.)

4 Roma İmparatoru Caligula. (ç.n.)

bundan böyle devlet hazinesi şahısların mülkü haline gelir. Bir ganimet haline gelen cumhuriyetin gücü bundan böyle birkaç vatandaşın nüfuzu ile diğer herkesin başıbozukluğundan ibaret kalır.

Atina müthiş bir görkemle hükmettiği zaman da, müthiş bir utanç içinde kölelik ettiği zaman da bünyesinde aynı güçleri barındırıyordu. Perslere karşı Yunanları savunurken de, Lakedaimonia'ya karşı imparatorluk için savaşırken de, Sicilya'ya saldırırken de yirmi bin vatandaşa sahipti.[5] Phalerumlu Demetrius vatandaşlarını pazarda köle sayar gibi tek tek saydığında,[6] Atina'nın nüfusu yirmi bindi. Filip[7] Yunanistan'a hâkim olmaya cüret edip Atina[8] önlerinde belirdiğinde, Atina'nın tek kaybı şimdilik sadece zamandı. Demostenes'in[9] eserlerinde, Atina'yı kendine getirmek için ne zahmetlere katlanıldığı görülebilir. Atina'da Filip'ten özgürlük düşmanı olarak değil, haz düşmanı olarak korkuluyordu.[10] Onca yenilgiye göğüs germiş, onca yıkıntının altından yeniden doğmuş olan bu şehir, Chaeronea'da ebediyen yenilmişti. Filip'in bütün tutsakları göndermesinin önemi neydi? Filip'in geri gönderdikleri artık erkek değildi. Atina'nın erdemini yenmek ne kadar zorsa, askerî güçlerini yenmek de o kadar kolay olmuştur.

Kartaca nasıl ayakta kalabilirdi? *Praetor* olan Hannibal, memurların cumhuriyeti yağmalamasını engellemek istediğinde, bu yüksek memurlar Romalılara gidip onu şikâyet

5 Plutarkhos, *Pericles*, 37, 4; Platon, *Critia*, 112e.

6 Tam olarak yirmi bir bin vatandaş, on bin yabancı, dört yüz bin köle bulunmaktaydı. bkz. Athenaeus, Kitap VI, Kısım 103 (272). [Phalerumlu Demetrius, takriben MÖ 350-280 tarihleri arasında yaşamış Yunan hatip ve devlet adamı --ç.n.]

7 II. Filip, MÖ 359-336 tarihleri arasında hüküm sürmüş Makedonya kralı, Büyük İskender'in babası. (ç.n.)

8 Atina yirmi bin vatandaşa sahipti. bkz. Demostenes, *Aristog.*

9 MÖ 384-322 tarihleri arasında yaşamış Yunan devlet adamı ve hatip. (ç.n.)

10 Atinalılar, tiyatrolar için ayrılan parayı savaş masraflarına tahsis etmeyi teklif edecek kişiyi ölümle cezalandıracak bir kanun çıkarmıştı.

etmemiş miydi? Vatan olmadan vatandaş olmak, kendilerini yok edenlerden servet elde etmek isteyen bu insanlar ne bedbaht insanlardı! Kısa süre sonra Roma onlardan rehin olarak üç yüz önde gelen vatandaş talep etmiş, silahlara ve gemilere el koymuş, ardından savaş ilan etmiştir. Silahsız kalan Kartaca'nın, içine düştüğü o umutsuzlukta nasıl çırpındığına bakılırsa,[11] askerî gücünü yitirmemiş bir Kartaca'nın erdemiyle neler yapabileceği görülebilir.

4. Konu
Aristokrasinin prensibi üzerine

Halkçı yönetim şeklinde erdeme nasıl ihtiyaç varsa, aristokratik yönetim şeklinde de erdeme öyle ihtiyaç vardır. Bununla birlikte, erdemin mutlaka gerekli olmadığı da bir gerçektir.

Prens için uyrukları neyse, asillerin gözünde öyle olan halk, kanunlar aracılığıyla zapt edilir. O halde aristokraside yaşayan halkın, demokraside yaşayan halka nazaran daha az erdeme ihtiyacı vardır. Fakat o halde asiller nasıl zapt edilecektir? Kanunları kendileriyle aynı konumdaki kişilere karşı uygulatmak zorunda kalan asiller, derhal kendilerine karşı hareket ettiklerini düşüneceklerdir. Öyleyse devlet yapısının doğası gereği, asiller sınıfında erdeme ihtiyaç vardır.

Aristokratik yönetim şekli kendi içinde demokraside olmayan bir güce sahiptir. Bu yönetim şeklinde asiller, kendi ayrıcalık ve menfaatleri için halkı zapt eden bir sınıf meydana getirir. Bu açıdan, uygulanması için kanunların mevcut olması yeterlidir.

Ancak bu sınıf için diğerlerini zapt etmek ne kadar basit bir işse, kendi kendini zapt etmek de bir o kadar zor bir

11 Bu savaş üç yıl sürmüştü.

iştir.[12] Kanunların gücüne tabi kıldığı kişileri, aynı kanunlardan muaf tutar gibi gözüken söz konusu devlet yapısının doğası işte budur.

Oysa böyle bir sınıf kendini ancak iki şekilde zapt edebilir. Ya asilleri halkla bir bakıma eşit kılacak çok büyük bir erdemle, ki bu sayede büyük bir cumhuriyet inşa edilebilir. Ya da daha küçük bir erdemle, yani asilleri en azından kendi aralarında eşit kılacak belli bir itidalle, ki asiller sınıfı bu sayede ayakta kalacaktır.

Öyleyse *itidal*, bu tür yönetimlerin ruhudur. Bundan kastım, korkaklıktan, ruhun tembelliğinden kaynaklanan itidal değil, erdem üzerine kurulu itidaldir.

5. Konu
Erdem monarşik yönetim şeklinin prensibi değildir

Monarşilerde siyaset büyük işleri mümkün olduğu kadar az erdemle hayata geçirir. Tıpkı en güzel aletlerde olduğu gibi, burada da maharet mümkün olduğu kadar az hareket, az kuvvet ve az çark kullanmaktır.

Devlet vatan sevgisinden, gerçek şan şöhret arzusundan, özveriden, en değerli menfaatlerin feda edilmesinden, eskilerde rastladığımız ve ancak bahsedildiğini duyduğumuz bütün o kahramanca erdemlerden bağımsız olarak ayakta durur.

Monarşilerde kanunlar bütün erdemlerin yerini tutar. Erdeme hiçbir şekilde ihtiyaç yoktur. Devlet sizi erdemli olmaktan muaf tutar. Monarşilerde, patırtı çıkarmayan bir eylem, bir bakıma önemsiz bir eylemdir.

İşlenen bütün suçlar her ne kadar doğası gereği kamu suçu sayılsa da, gerçekten kamusal olan suç, toplumun ta-

12 Sınıf bünyesinde kamu suçları cezalandırılabilir, zira bu herkesin meselesidir. Bireysel suçlar cezalandırılmayacaktır, zira bu tür suçların cezasız kalması herkesin işine gelir.

mamından ziyade tek bir şahsı ilgilendirdiği için özel suç adını alan suçlardan ayrılır.

Oysa cumhuriyetlerde özel suçlar daha kamusaldır, yani şahıslardan çok devlet yapısını zedeler. Monarşilerde ise kamu suçları daha özeldir, yani devletin yapısından çok şahısların servetini zedeler.

Yalvarırım bu söylediklerimden kimse gücenmesin. Sonuçta ben burada tarihten yola çıkarak konuşuyorum. Erdemli prenslerin sayıca hiç de az olmadığını ben de çok iyi biliyorum. Ben, monarşide halkın erdemli olmasının çok zor olduğunu söylüyorum.[13]

Prenslerin maiyetleri hakkında tüm zamanların tarihçilerinin söylediklerini okuyun, bütün ülkelerden insanların dalkavukların sefil karakteri hakkında söylediklerini hatırlayın. Bunlar spekülasyon değil, acı bir tecrübeden çıkarılmış sonuçlardır.

Aylaklıktaki hırs, kibirdeki alçaklık, çalışmadan zengin olma arzusu, hakikate duyulan nefret, dalkavukluk, ihanet, kalleşlik, sözünü tutmama, vatandaşlık görevlerini küçük görme, prensin erdeminden endişe duyup zaaflarına bel bağlama ve bütün bunlardan öte, erdemi durmadan alaya alma, her yerde ve bütün dönemlerde çok sayıda dalkavuğun ayırt edici özelliğidir sanırım. Oysa bir devletin önde gelenlerinin çoğunun namussuz insanlar, bunlara tabi olanlarınsa iyi insanlar olması, birinciler kandırırken ikincilerin aptal yerine konmaya razı olması çok rahatsız edici bir durumdur.

Kardinal Richelieu *Testament politique* [Siyasi Vasiyet] adlı eserinde şunu ima eder: Şayet halk arasında birkaç talihsiz namuslu adam[14] mevcutsa, prens bunlardan faydalan-

13 Burada genel refaha yönelik olması bakımından ahlâki bir erdem olan siyasi erdem ile az da olsa bireysel ahlâki erdemleri kastediyorum. Kesinlikle vahiyle gelen hakikatlere ilişkin erdemi kastetmiyorum. V. Kitap, II. Konu'da bu daha iyi anlaşılacaktır.

14 Bunu, bir önceki notta belirtilen manada okuyunuz.

maktan imtina etmelidir.[15] Erdemin bu tür yönetimlerin ana mekanizması olmadığı ne kadar doğrudur! Şüphesiz, kesinlikle erdem olmayacak diye bir şey yoktur; fakat bu yönetim şeklinin ana mekanizması erdem değildir.

6. Konu
Monarşik yönetim şeklinde erdemin yeri nasıl doldurulur

Monarşik yönetim şeklini hicvettiğim zannedilmesin diye acele ediyorum, büyük adımlarla ilerliyorum. Ama hayır! Şayet bir mekanizma eksikse, başka bir mekanizma vardır: ONUR, yani her kişinin ve her mevkinin önyargıları, daha önce bahsettiğim siyasi erdemin yerini alır, her yerde bu siyasi erdemi temsil eder. Onur en güzel eylemlere esin kaynağı olabilir, kanunların gücüne eklenerek yönetim şeklini tıpkı erdem gibi amacına ulaştırabilir.

Böylece, iyi düzenlenmiş monarşilerde, herkes aşağı yukarı iyi vatandaş olacak, iyi insana ise nadiren rastlanacaktır. Zira iyi insan olmak için,[16] insanın iyi bir insan niyetinde olması ve devleti kendi menfaatinden ziyade o devletin kendi menfaati için sevmesi gerekir.

7. Konu
Monarşinin prensibi üzerine

Daha önce de belirttiğimiz gibi, monarşik yönetim şekli üstünlükler, sınıflar, hatta doğuştan gelen bir asalet gerektirir. Tercih edilmeyi, unvan kazanmayı istemek *onur*'un doğasında vardır. Öyleyse onur monarşik yönetim şeklinde kendiliğinden yerini bulmaktadır.

---

15 Richelieu aynı yerde, aşağı tabaka insanlardan faydalanmamak gerektiğini söyler. Bu tür insanlar fazla katı, fazla zordur.

16 İyi insan tabiri burada sadece siyasi anlamda alınmalıdır.

Cumhuriyetlerde hırs tehlikelidir. Monarşilerde ise olumlu etkileri vardır. Hırs bu yönetim şekline hayat verir. Hırs burada tehlikeli değildir, zira sürekli bastırılabilir.

Tıpkı evrenin sistemi gibi diyebilirsiniz: Bütün cisimleri durmadan merkezden uzaklaştıran bir güç ile onları merkeze geri getiren bir yerçekimi kuvveti vardır. Onur siyasi yapının bütün parçalarını harekete geçirir, sahip olduğu nüfuz sayesinde bu parçaları birbirine bağlar. Ve öyle bir durum ortaya çıkar ki, herkes kendi kişisel çıkarlarına ulaştığını düşünürken genel refaha ulaşılır.

Felsefi açıdan düşünüldüğünde, devletin bütün parçalarını harekete geçirenin sahte bir onur olduğu doğrudur. Fakat gerçek onur bu tür bir onura sahip olan kişilere ne kadar faydalı ise, söz konusu sahte onur da kamuya o derece faydalıdır.

Kaldı ki, insanları güç isteyen, zor eylemleri gerçekleştirmeye mecbur etmek, bunu, bu eylemlerin koparacağı gürültüden başka herhangi bir mükâfat vadetmeden yapmak az şey midir?

8. Konu
Onur istibdat devletlerinin prensibi değildir

İstibdat devletlerinin prensibi kesinlikle *onur* değildir. Bu devletlerde bütün insanlar eşit olduğundan, kimse kendini başkalarına tercih ettiremez. Bu devletlerde bütün insanlar köle olduğundan, kendilerini hiçbir şeye tercih ettiremezler.

Üstelik onur kendi kanunlarına ve kurallarına sahip olduğundan, boyun eğmeyeceğinden ve başkasının keyfine değil, kendi keyfine bağlı olduğundan, ancak devlet yapısının sağlam olduğu, kesin kanunlara sahip devletlerde bulunur.

Despot onura nasıl dayanabilir? Onur hayatı küçümsemeyi yüceltir; despot ise sırf hayatlara son verebildiği için

güçlüdür. Onur despota nasıl dayanabilir? Onurun riayet edilen kuralları, değişmez kaprisleri vardır. Despotunsa hiçbir kuralı yoktur, kaprisleri diğer bütün kaprisleri yok eder.

İstibdat devletlerinde bilinmeyen, hatta çoğu zaman kelime dağarcığında karşılık dahi bulmayan[17] onur, monarşilerde hüküm sürer. Monarşik yönetim şeklinde onur bütün siyasi yapıya, kanunlara, hatta erdemlere hayat verir.

9. Konu
İstibdat yönetiminin prensibi üzerine

Nasıl cumhuriyet yönetiminde erdem, monarşik yönetimde onur gerekliyse, istibdat yönetiminde de KORKU şarttır. Bu tür yönetimlerde erdeme hiçbir şekilde gerek görülmediği gibi, onur da tehlikeli addedilir.

Hükümdarın muazzam gücü, bu gücü devrettiği kişilere geçer. Kendilerine saygı duymaya muktedir kişiler, bu tür yönetimlerde ihtilal çıkarabilecek durumdadırlar. Bu nedenle, bütün cesaretleri kıracak, en ufak hırs duygusunu dahi söndürecek bir korku salmak şarttır.

Ilımlı bir yönetim, istediği sürece ve kendini tehlikeye atmaksızın, mekanizmasını gevşetebilir. Sahip olduğu kanunlar ve kendi gücü sayesinde ayakta kalır. Buna karşılık istibdat yönetiminde, hükümdar elini bir anlığına indirse, ön plandaki kişileri o saniye yok etmese,[18] işte o zaman her şey biter. Zira bu tür yönetimlerin mekanizması olan korku ortadan kalktığında, halkın artık bir koruyucusu kalmamış demektir.

Hükümdarın, verdiği sözle veya ettiği yeminle kendi nüfuzunu kısıtlaması halinde bu sözü veya yemini tutmak zorunda olmadığını iddia eden kadılar da görünüşe bakılırsa bu doğrultuda düşünmektedir.[19]

---

17 bkz. Perry, s. 447.

18 Askerî aristokrasilerde sık sık olduğu gibi.

19 Ricaut, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi*. s. 18.

Halkın kanunlara göre, önde gelenlerinse hükümdarın keyfine göre yargılanması gerekir. Uyrukların en önemsizinin canı güvende, paşaların canı daima tehdit altında olmalıdır. Bu canavarca yönetimlerden ürpermeksizin bahsedilemez. Bugün Miriveis tarafından tahttan indirilen İran şahı, yönetiminin ele geçirilmeden çok önce mahvolduğuna şahit olmuştu, zira yeterince kan dökmemişti.[20]

Tarihçilerin anlattığına göre, Domitianus'un korkunç zalimlikleri valileri o denli korkutmuştur ki, halk onun hükümdarlığı zamanında biraz olsun kendine gelmiştir.[21] Bir taraftan her şeyi mahvederken, öbür taraftan ta uzaklarda göze çarpan birkaç çayır bırakan seller de böyledir.

10. Konu
Ilımlı yönetimlerdeki itaat ile istibdat yönetimlerindeki itaat arasındaki fark

İstibdat devletlerinde yönetim, doğası gereği aşırı bir itaat talep eder. Hükümdarın iradesi bir kez tanındı mı, bu irade etkisini, bir başka topa çarpan top misali, şaşmaz bir şekilde göstermelidir.

Bu yönetimlerde itidal, değişiklik, uzlaşma, vade, eşdeğerlik, müzakere, ihtar diye bir şey yoktur. Teklif edilecek eşdeğerde veya daha iyi bir şey yoktur. İnsan emreden başka bir varlığa itaat eden bir varlıktır.

Bu yönetimlerde insan gelecekte yaşanacak bir olaya dair endişelerini dile getiremediği gibi, başarısızlıklarını kötü talihle de affettiremez. Tıpkı hayvanlarda olduğu gibi, insanları birbirinden ayıran şey içgüdü, itaat ve cezadır.

Doğal duyguları, babaya duyulan saygıyı, insanın çocuklarına, eşine duyduğu sevgiyi, onur kurallarını, sağlık

20 bkz. Söz konusu ihtilalin Peder Du Cerceau tarafından aktarılan tarihçesi.

21 Domitianus'un yönetimi askerî bir yönetimdi. Askerî yönetim istibdat yönetiminin bir çeşididir.

durumunu öne sürmek boşunadır. Emrin verilmiş olması yeterlidir.

İran'da kral birini mahkûm ettiği vakit, ne krala mahkûm edilen kişiden bahsedilebilir ne de ondan o kişiyi affetmesi rica edilebilir. Kral sarhoş olsa veya kendinde olmasa dahi, verilen emrin yerine getirilmesi gerekir.[22] Şayet emir yerine getirilmezse, kral kendisiyle çelişmiş olur, ki kanun kendisiyle çelişemez. İran'da her zaman bu anlayış hâkimdi. Ahaşveroş'un verdiği Yahudilerin yok edilmesi emri geri alınamayınca, Yahudilere kendilerini savunmalarına izin verme yoluna gidilmişti.

Bununla birlikte, hükümdarın iradesine karşı zaman zaman öne sürülebilecek bir şey mevcuttur:[23] O da dindir. Şayet hükümdar emrederse baba terk edilir, hatta öldürülür. Fakat hükümdar istese, emretse bile şarap içilmez. Din kuralları daha üstün emirlerdir zira uyrukları bağladığı gibi, hükümdarın kendisini de bağlar. Oysa doğal hukuk böyle değildir. Hükümdar insandan öte bir varlık addedilir.

Monarşik ve ılımlı devletlerin ana mekanizması, bu devletlerdeki iktidarları sınırlar. Bununla, hükümdar ile halk üzerinde tıpkı bir hükümdar gibi hüküm süren onuru kastediyorum. Bu yönetimlerde hükümdara karşı din kuralları öne sürülmez. Bir saray mensubu kendini gülünç duruma düşmüş addeder. Hükümdarın önüne hep onur kuralları konur. İtaat kurallarındaki zorunlu değişiklikler bundan kaynaklanır. Onur doğal olarak garipliklere maruz kalır, itaat de bütün bu garipliklere ayak uydurur.

İtaat etme biçimi bu iki yönetim şeklinde farklı olsa da, sahip olunan güç aynıdır. Hükümdar hangi yana meylederse meyletsin üstün gelir, ibreyi kendi lehine çevirir ve ona itaat edilir. Aradaki bütün fark şudur: Monarşilerde hükümdar eğitimlidir, bakanlar ise, istibdat yönetimlerindeki

22 bkz. Chardin, *Seyahatname*, Cilt VI, s. 18.

23 age. Cilt VI, s. 21-23.

bakanlara nazaran, devlet meseleleri konusunda kıyas kabul etmeyecek kadar becerikli ve tecrübelidir.

11. Konu
Bütün bunlara dair düşünceler

Üç yönetim şeklinin prensipleri işte bunlardır. Fakat bu, belli bir cumhuriyette illa erdemli olunduğu anlamına gelmez, erdemli olunması gerektiği anlamına gelir. Yine bu belli bir monarşide onurlu olunduğunu, belli bir istibdat devletinde korku duyulduğunu kanıtlamaz. Fakat bu böyle olmalıdır. Yoksa yönetim kusurlu olur.

IV. Kitap

Eğitim kuralları, yönetim şeklinin prensipleriyle ilişkili olmalıdır

1. Konu
Eğitim kuralları üzerine

Eğitim kuralları hayatta öğrendiğimiz ilk kurallardır. Bu kurallar bizi vatandaş olmaya hazırladığına göre, her aile, bütün aileleri kapsayan büyük ailenin amacına uygun şekilde yönetilmelidir.

Halkın genel anlamda bir prensibi varsa, söz konusu halkı oluşturan parçalar, yani aileler de aynı prensibe sahip olacaktır. Böylece, eğitim kuralları her yönetim şeklinde farklılık gösterecektir. Monarşilerde bu kuralların ana konusu *onur*, cumhuriyetlerde *fazilet*, istibdatta ise *korku* olacaktır.

2. Konu
Monarşilerdeki eğitim üzerine

Monarşilerde genel eğitim, çocukların eğitildiği kamu binalarında alınmaz. Eğitim bir bakıma hayata atılınca başlar. *Onur* denen şeyin, yani her yerde bize yol göstermesi gereken o evrensel öğretmenin okulu işte budur.

Üç cümlenin durmadan tekrarlandığını duyduğumuz ve gördüğümüz yer işte burasıdır: *Erdemlere belli bir asalet,*

ahlâk kurallarına belli bir samimiyet, davranışlara belli bir kibarlık katmak gerekir.

Burada bize öğretilen erdemler başkalarına borçlu olduğumuz şeylerden çok, kendi kendimize borçlu olduğumuz şeylerdir. Söz konusu erdemler bizi vatandaşlarımıza yakınlaştıran şeyler olmaktan çok, bizi onlardan ayıran şeylerdir.

Burada insanların eylemleri iyi değil güzel, adil değil yüce, mantıklı değil olağanüstü diye nitelendirilir.

Burada onur asil bir şeyler keşfettiği an, ya bunları meşru kılan hâkim ya da bunları haklı gösteren safsatacı kimliğine bürünür.

Onur aşk veya fetih fikriyle ilişkili olduğu an, çapkınlığa izin verir. Ahlâk kurallarının cumhuriyet yönetimlerine kıyasla monarşilerde çok da arı olmamasının gerçek nedeni budur.

Onur zekânın üstünlüğü veya meselelerin büyüklüğü fikriyle ilişkili olduğu an, kurnazlığa izin verir. Tıpkı siyasette olduğu gibi. Siyasetin incelikleri onuru rencide etmez.

Onur dalkavukluğu ancak, büyük bir servet elde etmek arzusundan ayrı olarak, dalkavukluğun kişinin kendini aşağı görmesinden kaynaklandığı hallerde savunur.

Ahlâkla ilgili olarak, monarşilerdeki eğitime belli bir samimiyet katılması gerektiğini ifade ettim. Yani söylenen sözlerde hakikatin dile getirilmesi istenir. Fakat bu, hakikat aşkından mı ileri gelir? Kesinlikle hayır. Hakikatin dile getirilmesi istenir, zira hakikati dile getirmeye alışmış bir insan cesur ve özgür gözükür. Nitekim böyle bir adam, olayları bir başkasının algıladığı şekle değil de, olayların kendisine bel bağlıyormuş gibi gözükür.

İşte bunun içindir ki, bu tür bir samimiyet ne kadar teşvik edilirse edilsin, halka mensup kişilerin samimiyeti de bir o kadar küçümsenir. Zira halkın samimiyetinde sadece hakikatler ve sadelik vardır.

Son olarak, monarşilerdeki eğitim davranışlarda belli bir nezaket ister. Birlikte yaşamak için doğan insanlar, aynı za-

manda birbirlerinin hoşuna gitmek için de doğmuştur. Görgü kurallarına uymayan kişi, birlikte yaşadığı herkesi rencide etmek suretiyle öyle itibar kaybeder ki, işe yaramaz hale gelir.

Ancak nezaketin geldiği kaynak o kadar da saf değildir; nezaket fark edilme arzusundan ileri gelmektedir. Kibirli olduğumuz için nazik davranırız. Aşağı tabakadan olmadığımızı, her çağda sırt çevrilen insanların arasından gelmediğimizi kanıtlayan davranışlar sergilemekten gurur duyarız.

Monarşilerde nezaket sarayda doğallaştırılmıştır. Aşırı yüce bir adam, diğer herkesi küçük gösterir. Herkese karşı gösterilmesi gereken saygı da bundan ileri gelir. Nezaket gösterilen kişi kadar, nezaket gösterenin de gururunu okşayan nezaket işte bundan kaynaklanır. Zira burada nezaket saraya mensup veya saraya mensup olmaya layık olunduğunun anlaşılmasını sağlar.

Sarayın genel havası insanın kendi büyüklüğünü terk ederek, emanet bir büyüklüğü benimsemesini gerektirir. Emanet büyüklük saray mensubunu kendi büyüklüğünden daha çok gururlandırır. Emanet büyüklük, yankısı çok uzaklardan duyulan belli bir alçakgönüllülük bahşeder. Fakat bu tür büyüklüğün kaynağından uzaklaştıkça, bu alçakgönüllülükten duyulan gurur da yavaş yavaş azalır.

Sarayda her konuda zevk inceliği hâkimdir. Bu durum çok pahalı fakat gereksiz şeylerin sürekli kullanımından, zevklerin çeşitliliğinden, bilhassa bunların verdiği bıkkınlıktan ve hoş olduğu takdirde daima kabul gören fantezilerin çokluğundan, hatta karmaşasından kaynaklanır.

İşte bütün bunlar, dürüst insan denen insanı oluşturmak için verilen eğitimin içeriğini oluşturur. Söz konusu dürüst adam, bu yönetim şeklinde istenen bütün niteliklere ve erdemlere sahiptir.

Bu yönetim şeklinde onur, her şeye karışmak suretiyle her türlü düşünce ve hissetme biçimine nüfuz eder, hatta prensiplere dahi yön verir.

Bu tuhaf onur anlayışı sonucu, erdemler ancak onurun hoşuna giden erdemlerden ibaret kalır. Onur bize emredilen her şeye tek başına birtakım kurallar getirir, ister dinî, ister siyasi, ister ahlâki olsun, bütün görevlerimizi kendi keyfine göre genişletir veya daraltır.

Monarşide kanunlar, din ve onur en çok prensin isteklerine itaat edilmesini buyurur. Fakat aynı onur prensin bizlere asla bizi küçük düşürecek bir eylem buyurmaması gerektiğini, zira böyle bir eylemin bizi prense hizmet edemez hale getireceğini de söyler.

Crillon Guise dükünü öldürmeyi reddetmiş, III. Henri'ye ona karşı savaşmayı teklif etmiştir. Saint-Barthélemy katliamından sonra, IX. Charles bütün valilere Huguenotları[1] katletmelerini emreden birer mektup gönderdiğinde, Bayonne'u yöneten Orte vikontu krala şöyle yazmıştır:[2] "Majesteleri, şehrin sakinleri ile askerleri arasında sadece iyi vatandaşlar, cesur askerler gördüm, tek bir cellada dahi rastlamadım. Bu nedenle onlar ve ben, majestelerinden bilek gücümüzü ve canımızı, yapılabilir şeyler için kullanmasını istirham ediyoruz." Bu yüce ve cömert cesaret, korkaklığa imkânsız bir şey gözüyle bakıyordu.

Onur asillere en çok da savaşta prense hizmet etmelerini buyurur. Nitekim bu çok seçkin bir meslektir zira tesadüfler, başarılar, hatta felaketler insana yücelik kazandırır. Fakat bu kanunu dayatan onur, aynı zamanda bu kanunun hakemi de olmak ister. Şayet onur rencide olursa, kişinin kendi evine çekilmesini talep eder veya buna izin verir.

Onur kişinin hiçbir fark gözetmeksizin görevleri kabul edebilmesini veya reddedebilmesini ister. Bu hürriyeti talihin dahi üstünde tutar.

Öyleyse onurun üstün kuralları vardır ve eğitim bu kurallara uymaya mecburdur.[3] Ana kurallar talihimizi göz

1 Reform hareketi sırasında Fransa'daki Protestanlara verilen ad. (ç.n.)
2 bkz. D'Aubigné'nin *Histoire*'ı.
3 Burada olması gereken durum değil, mevcut durum dile getirilmektedir. Onur, dinin kâh yok etmeye kâh düzenlemeye çalıştığı bir önyargıdır.

önünde bulundurmaya izinli olduğumuz, fakat canımızı göz önünde bulundurmaktan kesin olarak menedildiğimiz kurallardır.

İkinci ana kurala göre, bir kez belli bir mevkiye getirildiğimiz zaman, bizi bu mevkiye layık değilmişiz gibi gösterecek hiçbir şey yapmamamız, böyle bir şeye asla göz yummamamız gerekir.

Üçüncü ana kurala göre, kanunlar tarafından yasaklanmamışsa, onurun yasakladığı şeyler daha katı bir şekilde yasaklanır; kanunlarca talep edilmiyorsa onurun talep ettiği şeyler daha ısrarla talep edilir.

3. Konu
İstibdat yönetimindeki eğitim üzerine

Eğitim monarşilerde yürekleri yüceltmek için uğraşırken, istibdat devletlerinde yürekleri küçültmek için uğraşır. Bu tür yönetimlerde eğitimin köle zihniyetli olması gerekir. Yönetici konumunda dahi böyle bir eğitim almış olmak bir avantajdır, zira hiç kimse aynı zamanda köle olmadan tiran olamaz.

Aşırı itaat, itaat edenin cahil olmasını gerektirir. Hatta emredenin dahi cahil olmasını gerektirir. Emreden kişinin ne düşünmeye, ne şüphe etmeye ne de mantık yürütmeye ihtiyacı vardır. Talep etmesi yeterlidir.

İstibdat devletlerinde her ev ayrı bir krallıktır. Büyük ölçüde başkalarıyla yaşamayı öğreten eğitim, çok sınırlı bir eğitimdir. Yüreklere korku salmakla, birkaç basit din kuralını zihinlere kazımakla yetinir. Bu tür yönetimlerde bilgi tehlikeli, rekabet uğursuzdur. Erdemlere gelince, Aristoteles kölelere layık bir erdemin mevcut olduğuna inanmaz.[4] Bu ise, bu tür yönetimlerdeki eğitimi iyice sınırlandırır.

4 *Politika*, Kitap I.

Öyleyse istibdat yönetiminde eğitim bir bakıma boşunadır. Bir şeyler verebilmek için, önce her şeyden mahrum etmek gerekir. İyi bir köle yaratmak için, kötü bir uyruk yaratmakla işe başlamak gerekir.

Sonuçta böyle bir yönetimde eğitim niçin halkın felaketini paylaşacak iyi bir vatandaş yaratmak için çaba harcasın ki? Böyle bir vatandaş eğer devleti seviyorsa, yönetimin mekanizmalarını çözmeye kalkacaktır. Bu girişiminde başarısız olursa, kendini mahvedecek, başarılı olursa hem kendini, hem prensi hem de imparatorluğu mahvetme riskini alacaktır.

4. Konu
Eskilerdeki eğitimin sonuçları ile bizdeki eğitimin sonuçları arasındaki fark

Eski halkların büyük bölümü, ana prensibi erdem olan yönetim şekillerinde yaşamaktaydı. Ve bu yönetimlerde erdemin bütün gücüyle hüküm sürdüğü zamanlarda, bizim bugün artık görmediğimiz, o küçük beyinlerimizi hayrete düşüren şeyler başarılmaktaydı.

Onlardaki eğitimin bizdeki eğitime kıyasla bir başka üstünlüğü daha vardı. Eskilerin eğitimi asla yalanlanmadı. Epaminondos[5] hayatının son yılında, eğitimine başladığı yaşta ne demiş, ne dinlemiş, ne görmüş, ne yapmışsa, yine aynı şeyleri söylemiş, dinlemiş, görmüş ve yapmıştır.

Bugün ise, üç birbirine zıt eğitim alıyoruz: Babalarımızdan aldığımız eğitim, öğretmenlerimizden aldığımız eğitim ve hayattan aldığımız eğitim. Üçüncü eğitim sürecinde bizlere anlatılanlar, ilk iki eğitimde verilen bütün fikirleri tersine çeviriyor. Bu durum bir ölçüde, bizim zamanımızda var olan, dinin emrettikleri ile hayatın gerektirdikleri arasında-

5 Epaminondos, takriben MÖ 418-362 tarihleri arasında yaşamış Thebaili general. (ç.n.)

ki zıtlıktan kaynaklanıyor. Oysa eskiler böyle bir durumla karşılaşmamıştı.

5. Konu
Cumhuriyet yönetimdeki eğitim üzerine

Eğitime en çok cumhuriyet yönetiminde ihtiyaç vardır. İstibdat yönetimlerine duyulan korku tehditler ve cezalar içinde kendiliğinden doğar. Monarşilerdeki onur kavramı tutkulardan beslenir ve dönüp dolaşıp aynı tutkuları besler. Oysa siyasi erdem, kendini inkârdır. Bu ise çok zor bir şeydir.

Söz konusu erdem, kanunlara ve vatana duyulan sevgi şeklinde tanımlanabilir. Kamu menfaatini şahsi menfaate istisnasız tercih etmeyi gerektiren bu sevgi, tek tek bütün erdemlerin de belirleyicisidir. Bu erdemlerin hepsi de, kamu menfaatini şahsi menfaate tercih etmekten ibarettir.

Söz konusu sevgi sadece demokrasilere has bir sevgidir. Yönetim sadece demokrasilerde vatandaşların her birine emanet edilmiştir. Ve yönetim de dünyadaki her şey gibidir: Muhafaza etmek için, sevmek gerekir.

Kralların monarşiyi sevmediğini, despotların istibdaddan nefret ettiğini duyan olmamıştır.

O halde her şey, cumhuriyet yönetiminde bu sevgiyi tesis etmeye bağlıdır. Eğitim bu sevgiyi esinlemeye özen göstermelidir. Fakat çocukların bu sevgiyi edinebilmesi için kesin bir yol mevcuttur: Babaların da aynı sevgiye sahip olması.

İnsan genellikle çocuklarına kendi bilgilerini aktarmakta serbesttir. Onlara kendi tutkularını aktarmakta daha da serbesttir.

Şayet bu başarılı olmamışsa, babaevinde meydana getirilen, dışarıdan gelen etkilerle yok edilmiş demektir.

Bozulan, yeni nesil değildir. Yeni nesil ancak yetişmiş insanlar çoktan bozulmuşsa mahvolur.

6. Konu
Eski Yunan'daki birkaç kurum üzerine

Halkçı bir yönetimde yaşayan halkların erdemli olacak şekilde yetiştirilmesi gerektiğini çok iyi bilen Helenler, söz konusu erdemi halka esinlemek üzere eşsiz kurumlar yaratmışlardır. *Lykurgos'un Hayatı*'nda, Likurgus'un[6] Lakedaimonlara verdiği kanunları okuduğunuzda, kendinizi *Histoire des Sévarambes*'ı [Sevarambların Tarihi][7] okuyor zannedersiniz. Girit kanunları, Lakedaimonia kanunlarının orijinalleriydi. Platon'un kanunları bunları düzeltmekle yetinmişti.

Söz konusu kanun koyucuların, zamanın kabul görmüş bütün âdetlerini sarsmak, bütün erdemleri allak bullak etmek suretiyle bütün dünyaya kendi bilgeliklerini gösterebileceklerini kavramaları için nasıl muazzam bir dehaya sahip olmaları gerektiğine dikkat edilmesini rica ediyorum. Likurgus hırsızlığı adalet ruhuyla, en ağır köleliği en ileri özgürlükle, en korkunç duyguları itidalle harmanlayarak şehrine istikrar getirmiştir. Şehrini bütün zenginliklerden, sanat dallarından, ticaretten, paradan ve surlardan mahrum etmiştir. Likurgus'un şehrinde hırs vardı, daha iyi olma ümidi yoktu; doğal duygular mevcuttu ama insan ne çocuk, ne koca ne de babaydı. Hayâ dahi, iffetliliğin şartı olmaktan çıkartılmıştı. Sparta işte bu yollardan yüceliğe ve zafere taşınmıştır. Sparta o derece şaşmaz kurumlara sahipti ki, şehir devlet düzeni ortadan kaldırılmadığı sürece, sadece muharebe kazanmayla alt edilemiyordu.[8]

---

6 Likurgus, MÖ 800-730 tarihleri arasında yaşamış Spartalı kanun koyucu. (ç.n.)

7 XVII. yüzyılda yaşamış Fransız yazar Denis Vairasse'ın ütopik romanı. (ç.n.)

8 Philopoemen, Lakedaimonları çocuklarını besleme tarzlarından vazgeçmeye zorlamıştır. Bunu yapmadıkları takdirde, onların yüce ruhlu ve cesur kalacaklarını çok iyi biliyordu. Plutarkhos, *Vitae Parallelae: Philopoemen,* (16, 8). bkz. Titus Livius, Kitap XXXVIII, (33-34).

Girit ile Lakonia, bu kanunlara göre yönetilmiştir. Lakedaimonia Makedonlara en son boyun eğen yer, Girit[9] ise Romalıların son kurbanı olmuştur. Aynı kurumlara sahip Samnitler de, Romalılara tam yirmi dört zafere mal olmuştur.[10] Yunanistan'ın kurumlarında görülen bu olağanüstülüğü, zamanımızın tortusu ve yozlaşmışlığı içinde de gördük.[11] Dürüst bir kanun koyucu bir halkı eğitti. Spartalılar için cesaret ne kadar doğal bir şey ise, bu halk için de dürüstlük öyle oldu. Bay Penn[12] gerçek bir Likurgus idi. Her ne kadar Bay Penn'in amacı barış, Likurgus'unki savaş olsa da, halklarına izlettikleri eşsiz yol, özgür insanlar üzerinde elde ettikleri nüfuz, yendikleri önyargılar ile boyun eğdirdikleri tutkular bakımından iki adam birbirine benzemektedir.

Verebileceğimiz bir diğer örnek de, Paraguay'dır. *Hükmetmeyi* hayatın tek nimeti sayan Cemiyet'e,[13] Paraguay nedeniyle suç isnat edilmek istendi. Bununla birlikte, insanları daha da *mutlu* kılarak hükmetmek daima güzel bir girişim olacaktır.[14]

Cemiyetin bu topraklarda din fikrini insanlık fikriyle bir arada gösteren ilk cemiyet olmuş olması kendisi için bir zaferdir. Cemiyet İspanyolların neden olduğu yıkımları telafi ederek, insan türünün şimdiye kadar almış olduğu en büyük yaralardan birini iyileştirmeye başlamıştır.

Söz konusu cemiyetin onur adını verdiği şeyler konusunda sahip olduğu enfes duygular, vaaz verenlerden çok dinleyenleri alçakgönüllü olmaya iten bir din uğruna gösterdiği

---

9 Girit üç yıl boyunca kanunlarını ve özgürlüğünü savunmuştur. bkz. Titus Livius (Florus'un *Epitoma*'sı), Kitaplar XCVIII, XCIX ve C. Girit, en yüce krallardan daha büyük bir direniş sergilemiştir.

10 Florus, Kitap I, (16, 8).

11 *In fece Romuli*, Cicero.

12 1644-1718 tarihleri arasında yaşamış İngiliz girişimci, filozof. Amerika'da, Birleşik Krallık'a bağlı Pensilvanya eyaletini kurmuştur. (ç.n.)

13 Cizvit Cemiyeti kastediliyor. (ç.n.)

14 Paraguay yerlileri özel bir derebeyine bağlı değiller, vergilerin sadece beşte birini ödüyorlar, kendilerini savunmak için silahlara sahipler.

azim, büyük işlere girişmesine neden olmuştur. Cemiyet girişti̇ği bu işlerde başarılı da olmuştur. Dağılıp gitmiş halkları ormandan çıkartmış, onlara güvenilir bir geçim yolu sağlamış, onları giydirmiştir. Bu sayede sadece insanların maharetini artırmakla kalsa dahi, yine de çok şey başarmış sayılacaktır.

Buna benzer kurumlar kurmak isteyenler, Platon'un *Devlet*'indeki mal ortaklığını tesis edecek, Platon'un tanrılar için talep ettiği saygıyı, ahlâk kurallarının korunması adına yabancılardan ayrılmayı ve ticaretin şahıslar tarafından değil, şehir tarafından yapılmasını temin edeceklerdir. Sanatı lüksümüzden, ihtiyaçlarımızı ise arzularımızdan arındırarak sunacaklardır.

Parayı yasaklayacaklardır. Paranın yegâne etkisi insanların servetini doğanın koyduğu sınırların ötesinde şişirmek, biriktirilen şeyleri gereksiz yere elde tutmayı öğretmek, arzuları çoğaltmak, tutkularımızı kamçılamamız ve birbirimizi yozlaştırmamız için bize kısıtlı imkânlar sunan doğanın yerine geçmektir.

"Epidamnoslular,[15] Barbarlarla olan ilişkileri nedeniyle ahlâklarının bozulacağını hissedip şehir adına ve şehir için yapılacak bütün pazarlıkları yürütecek bir yüksek memur seçmişlerdir." Böylece, ticaret devlet yapısını bozmamış, devlet yapısı da toplumu ticaretin sağladığı avantajlardan mahrum etmemiştir.

7. Konu
Bu eşsiz kurumlar hangi hallerde işe yarar

Bu tür kurumlar ancak cumhuriyetlere uyabilir. Zira cumhuriyetin prensibi siyasi erdemdir. Buna karşılık, monarşilerde insanları onurlu olmaya teşvik etmek veya istibdat devletlerinde insanlara korku salmak için bu kadar ihtimama gerek yoktur.

15 Plutarkhos, "Quaestiones Graecae", *Moralia,* XXIX. [Yazar Latince edisyona başvurduğu için, *Ethika*'dan başlıkların Latinceleri korunmuştur. –e.n.]

Kaldı ki, bu kurumlar ancak küçük bir devlette kurulabilir.[16] Ancak küçük devletlerde genel bir eğitim verilebilir, bütün halk tek bir aile gibi yetiştirilebilir.

Minos'un,[17] Likurgus'un ve Platon'un kanunları, bütün vatandaşların birbirini çok sıkı denetlemesini gerektirir. Büyük bir halkın meselelerinde hüküm süren karmaşa, ihmaller ve bu meselelerin kapsamı dâhilinde insanların birbirlerine böyle bir taahhütte bulunması mümkün değildir.

Daha önce belirttiğimiz gibi, bu kurumlarda paranın yasaklanması gerekir. Oysa büyük toplumlarda, meselelerin çokluğu, çeşitliliği, güçlüğü ve önemi, alışların kolaylığı ve değiştokuşun yavaşlığı ortak bir ölçü birimi gerektirmektedir. Gücünü her yere taşıyabilmek veya gücünü her yerde savunabilmek için, insanların her yerde güç yükledikleri bir araca sahip olmak gerekir.

8. Konu
Ahlâk konusunda eskilerde var olan bir çelişkiye dair açıklama

Polybius,[18] o aklı başında Polybius bize, havası kederli ve soğuk bir ülkede yaşayan Arkadyalıların ahlâk kurallarını yumuşatmak için müziğin şart olduğunu, müziği ihmal eden Cynetas sakinlerininse zalimlikte bütün Yunanları geçtiğini, bu kadar çok suç işlenen başka bir şehir daha bulunmadığını söyler. Platon, devletin yapısını değiştirmeden müzikte değişiklik yapılamayacağını dile getirmekten çekinmez. *Politika* adlı eserini sırf Platon'un düşüncelerine karşı çıkmak için kaleme almış gibi görünen Aristoteles bile, müziğin ahlâk kuralları üzerindeki gücü konusunda Platon ile aynı fikir-

16 Yunan şehirlerinde olduğu gibi.

17 Yunan mitolojisinde adaletiyle ünlü Girit kralı, Zeus ile Europa'nın oğlu. (ç.n.)

18 Polybius, MÖ 203-120 tarihleri arasında yaşamış Yunan tarihçi. (ç.n.)

dedir. Theophrastus,[19] Plutarkhos,[20] Strabon[21] ve bütün eskiler aynı noktada birleşmiştir. Öylesine düşünülmeden öne sürülmüş bir fikir değildir bu. Eskilerin siyaset anlayışının prensiplerinden biridir.[22] Kanunları bu şekilde yapıyor, şehirlerin bu şekilde yönetilmesini arzu ediyorlardı.

Bunun neden böyle olduğunu açıklayabileceğimi sanıyorum. Yunan şehirlerinde, özellikle de ana amacı savaş olan Yunan şehirlerinde, para kazanmaya yönelik bütün iş ve mesleklere özgür bir insana layık olmayan işler gözüyle bakıldığını unutmamak gerekir. "Sanat dallarının çoğu," der Ksenophon,[23] "bu sanat dallarını tatbik edenlerin vücudunu bozar; onları gölgede veya ateş başında oturmaya zorlar; insana ne dostları ne de cumhuriyet için zaman bırakır." Zanaatkârlar ancak yozlaşmış birkaç demokraside vatandaş olmayı başarabilmiştir. Bunu bize anlatan Aristoteles'tir.[24] Aristoteles, iyi bir cumhuriyetin zanaatkârlara asla ikamet hakkı vermeyeceğini öne sürer.[25]

Tarım da kölece bir meslektir. Genel olarak mağlup edilen halklar tarımla uğraşır. Lakedaimonlarda Helotlar, Giritlilerde Periekiler, Tesalyalılarda Penesteler, başka cumhuriyetlerde başka esir halklar[26] tarımla uğraşıyordu.

---

19 Theophrastus, MÖ 370-287 tarihleri arasında yaşamış Yunan filozof.

20 *Vitae Parallelae: Pelopidas*, XIX, (2).

21 Kitap I, 2-3. [Strabon, MÖ 64-MS 24 tarihleri arasında yaşamış Yunan tarihçi, coğrafyacı ve filozof – ç.n.]

22 Platon (*Yasalar*, Kitap IV), müzik ile jimnastik müdürlüklerinin bir sitenin en önemli görevleri olduğunu söyler. *Devlet* adlı eserinde (Kitap III, 400 b) ise şöyle der: "Damon hangi seslerin insan ruhunda alçaklık, küstahlık, hangi seslerin bunların tam tersi erdemler uyandıracağını sizlere söyleyecektir."

23 Kitap V, *Dit memorables,* (Sokrates'in, II, 7, 7).

24 *Politika*, Kitap III., Böl. IV., 12.

25 "Diophantes," der Aristoteles (*Politika*, Kitap II., Böl. VII., 22), "eskiden zanaatkârların Atina'da halkın kölesi olması kuralını getirmiştir."

26 Platon ve Aristoteles, toprakları kölelerin işlemesini ister, *Yasalar*, Kitap VII, 806 c; *Politika*, Kitap VII, Böl. X, (13). Tarımın her yerde köleler tarafından yapılmadığı bir gerçektir. "Aksine," der Aristoteles (*Politika*, Kitap VI, Böl. IV, 1), "en iyi cumhuriyetler vatandaşların tarımla uğraştığı cumhuriyetlerdir." Ancak bu durum, eski yönetimlerin bozularak demok-

Son olarak, Yunanlarda adi ticaretlerin[27] hepsi utanç vericiydi. Ticaretle uğraştığı takdirde, bir vatandaşın bir köleye, bir kiracıya, bir yabancıya hizmet etmesi gerekirdi. Bunun fikri dahi, Yunanların özgürlük anlayışını zedelemekteydi. Bu nedenledir ki Platon,[28] *Yasalar* adlı eserinde, ticaret yapan vatandaşın cezalandırılmasını ister.

Böylece, Yunan cumhuriyetlerinde yüksek memurlar çok zor durumdaydı. Vatandaşların ne ticaretle, ne tarımla ne de sanatla uğraşmaları isteniyordu. Aynı zamanda vatandaşların aylak olmaları da istenmiyordu.[29] Jimnastik gerektiren, savaşla ilgili işleri meslek ediniyorlardı.[30] Kurum onlara başka bir şans tanımıyordu. O halde Yunanlara, atletlerden ve savaşçılardan oluşan bir toplum gözüyle bakmak gerekir. Oysa sert ve vahşi insanlar[31] yaratmaya bu denli uygun olan bu işlerin, ahlâk kurallarını yumuşatacak başka işlerle dengelenmesi gerekiyordu. Vücudun organları aracılığıyla ruhu etkileyen müzik bu iş için biçilmiş kaftandı. Müzik insanları sertleştiren vücut çalışmaları ile onları vahşileştiren spekülatif bilimler[32] arasında bir orta noktadır. Müziğin insanlara erdem esinlediği söylenemez. Bu, hayal edilemez bir şeydir. Fakat müzik vahşi bir müessesenin etkilerine set çekebilir ve ruha, aksi durumda eğitimde asla edinemeyeceği bir yer verebilir.

Aramızda ava çok düşkün insanlar olduğunu varsayalım, hatta bu insanlar sadece avla ilgilensinler. Bu insanların av nedeniyle belli bir sertlik kazanacakları kesindir. Aynı

---

rasi haline gelmesiyle ortaya çıkmıştır. Zira Yunan şehirleri ilk zamanlarda aristokratik yönetimlerdi.

27 *Cauponatio* (27).

28 Kitap II.

29 Aristoteles, *Politika*, Kitap X.

30 *Ars corporum exercendorum, gymnastica; variis certaminibus terendorum, poedotribica.* Aristoteles, *Politika*, Kitap VIII, Böl. III, 13.

31 Aristoteles, vücut çalışmalarına çok küçük yaşta başlayan Lakedaimon çocukların bu nedenle fazla vahşileştiklerini söyler. *Politika*, Kitap VIII, Böl. IV, 1.

32 Teorik bilimler kastediliyor. (ç.n.)

insanlar müzikten de zevk almaya başlarlarsa, kısa sürede davranışları ve ahlâkları arasında bir farklılık gözlenecektir. Son olarak, Yunanlardaki vücut çalışmaları onlarda belli tutkular, sertlik, öfke ve zalimlik uyandırıyordu. Müzik bütün bunları uyandırmanın yanında, ruha tatlılık, merhamet, sevecenlik ve tatlı bir haz esinleyebilir. Tiyatroyu yasaklamak isteyen ahlâk yazarlarımız, müziğin ruhlarımız üzerindeki gücünü yeterince kanıtlamaktadır.

Şayet bahsettiğim topluma, tatlı bir müzik yerine sadece davul ve borazan sesleri verilseydi, amaca daha az ulaşılmış olmaz mıydı? Öyleyse eskiler, ahlâkla ilgili olarak, belli koşullarda belli bir tarzı bir başka tarza tercih etmekte haklıydılar.

Bununla birlikte, neden öncelikle müzik diye sorulabilir. Bunun nedeni, duyulara hitap eden bütün zevkler içinde, ruhu müzikten daha az bozan başka bir zevk daha bulunmamasıdır. Nitekim Plutarkhos'ta,[33] Thebaililerin genç insanların ahlâkını yumuşatmak için, dünyadaki bütün uluslar tarafından yasaklanması gereken bir tutkuya izin verdiklerini bugün ancak yüzümüz kızararak okuyabiliyoruz.

33 *Vitae Parallelae: Pelopidas,* XVIII-XIX.

V. Kitap

Kanun koyucunun koyduğu kanunlar, yönetim şeklinin prensibine uygun olmalıdır

1. Konu
Bu kitabın anafikri

Eğitim kurallarının her yönetim şeklinin prensibiyle ilişkili olması gerektiğini gördük. Kanun koyucunun bütün bir toplum için koyduğu kanunlar da böyledir. Kanunların bu prensiple ilişkisi, yönetim şeklinin bütün ana mekanizmalarını harekete geçirir. Buna karşılık bu prensip de, bu ilişkiden yeni bir güç kazanır. Tıpkı fizik hareketlerinde etkinin ardından tepkinin gelmesi gibi.

Söz konusu ilişkiyi her yönetim için tek tek inceleyeceğiz. İşe prensibi erdem olan cumhuriyetçi devletle başlıyoruz.

2. Konu
Siyasi durumda erdem nedir?

Bir cumhuriyette erdem çok basit bir şeydir: Erdem cumhuriyet sevgisidir. Bu bilgiyle varılan bir netice değil, bir duygudur. Bu duyguya devletin en önemli insanı kadar en önemsiz insanı da sahip olabilir. Bir halk bir kere iyi bir anlayışa sahip olduğunda, dürüst insanlar diye adlandırılan insanlara

kıyasla, bu anlayışa çok daha uzun süre sarılır. Yozlaşmanın halktan başlaması nadir bir olaydır. Halk çoğu zaman bilgisinin vasatlığı nedeniyle kurulu düzene daha sıkı bağlıdır.

Vatan sevgisi iyi ahlâka, iyi ahlâk ise vatan sevgisine götürür. Şahsi tutkularımızı ne kadar az tatmin edersek, kendimizi genel tutkulara bir o kadar çok veririz. Keşişler tarikatlarını niçin o derece sever? Tarikatı dayanılmaz hale getiren nedenin ta kendisidir bu sevgiyi doğuran. Keşişlerin kuralı, onları normal tutkuların tutunduğu bütün şeylerden mahrum bırakır. Geriye sadece kendilerini kahreden kurala duydukları tutku kalır. Bu kural ne kadar katı olursa, yani eğilimlerini ne kadar azaltırsa, keşişlerin ellerindeki yegâne tutkuyu da o kadar güçlendirir.

3. Konu
Demokraside cumhuriyet sevgisi nedir?

Bir demokraside cumhuriyet sevgisi demokrasi sevgisidir. Demokrasi sevgisi ise eşitlik sevgisidir.

Demokrasi sevgisi ise azla yetinme sevgisidir. Demokrasilerde herkesin aynı saadete, aynı avantajlara sahip olması gerektiğinden, aynı zevkleri tatması, aynı ümitleri beslemesi gerekir. Bu ise ancak genel bir azla yetinme sayesinde elde edilebilir.

Demokrasilerde eşitlik sevgisi kişisel hırsı, vatana diğer vatandaşlardan daha büyük hizmetlerde bulunma arzusu ve saadetiyle sınırlar. Bütün vatandaşlar vatana eşit hizmetlerde bulunamaz; fakat hepsi vatana hizmet etmek zorundadır. Bir vatandaş doğduğu andan itibaren, vatanına karşı asla ödeyemeyeceği muazzam bir borca girmiş olur.

O halde demokrasilerde ayrımlar da eşitlik prensibinden doğar, saadet veren hizmetler veya üstün yetenekler bu prensibi ortadan kaldırıyor gibi görünse de.

Azla yetinme sevgisi insanın *sahip olma arzusunu*, ailesi için gerekli olanı kazanma ve vatana ihtiyaç fazlasını verme gayretiyle sınırlar. Zenginlikler bir vatandaşa kendisi için kullanamayacağı bir güç verir. Zira bu gücü kullanırsa, artık eşit olmayacaktır.

Zenginlikler bir vatandaşa tatmaması gereken zevkler de sunar, zira bu zenginlikler ne olursa olsun eşitliği zedeleyecektir.

Böylece iyi demokrasiler, hanelere azla yetinme kuralını getirmekle kamu harcamalarına açık kapı bırakmış olur. Tıpkı Atina ve Roma'da olduğu gibi. Şu halde ihtişam ve bolluk, azla yetinmeden ileri gelmektedir. Nasıl ki din, tanrılara adakta bulunurken ellerimizin temiz olmasını isterse, kanunlar da, vatana cömert davranabilmemiz için azla yetinen ahlâk kuralları edinmemizi ister.

Şahısların sağduyusu ve saadeti, büyük ölçüde kendi yetenek ve servetlerinin vasatlığına bağlıdır. Çok sayıda vasat insan yetiştirecek, bilge insanlardan oluşan bir cumhuriyet bilgece yönetilecek, mutlu insanlardan oluşan bu cumhuriyet pek mutlu bir cumhuriyet olacaktır.

4. Konu
Eşitlik ve azla yetinme sevgisi nasıl esinlenir

Eşitlik sevgisi ile azla yetinme sevgisini ileri derecede teşvik eden şeyler, kanunların her iki erdemi de iyice oturttuğu toplumlarda yine eşitlik ile azla yetinmenin ta kendisidir.

Monarşilerde ve istibdat devletlerinde kimse eşitlik arzu etmez. Böyle bir şey akla dahi gelmez. Zira herkes diğerlerinden üstün olmaya çabalar.

En ağır koşullarda yaşayan insanlar, bu durumlarından sırf diğerlerinin efendisi olmak için çıkmak ister.

Azla yetinme konusunda da aynı şey geçerlidir. Bunu sevebilmek için, zevkini çıkarmak gerekir. Tutumlu bir hayatı

sevecek olanlar, sefahatin yozlaştırdığı kişiler olmayacaktır. Şayet böyle bir hayat doğal veya örneğine çok rastlanır bir şey olsaydı, Alcibiades[1] bütün dünyanın hayranlığını kazanamazdı. Aynı şekilde, azla yetinmekten hoşlanacak olanlar da, başkalarının lüksüne gıpta eden veya hayranlık duyan kişiler olmayacaktır. Karşılarında hep zenginleri veya kendileri gibi fakirleri gören kişiler, yoksulluklarının ne zaman biteceğini bilmeden bu yoksulluklarından nefret ederler.

O halde, bir cumhuriyette eşitliği ve azla yetinmeyi sevebilmemiz için bunların kanunlar tarafından düzenlenmiş olması gerektiğini söyleyen özdeyiş pek doğrudur.

5. Konu
Demokraside kanunlar eşitliği nasıl düzenler

Likurgus ve Romulus gibi eski kanun koyucular, toprakları eşit bölmüştür. Bu ancak yeni kurulan bir cumhuriyette mümkün olabilir. Veyahut eski kanunlar bozulup insanlar öyle bir duruma gelmelidir ki, fakirler böyle bir çare aramaya, zenginler ise böyle bir çareye katlanmaya mecbur hissetsin.

Kanun koyucu böyle bir bölüşme gerçekleştirip de onu muhafaza etmek için kanunlar koymazsa, ancak geçici bir yönetim yapısı kurmuş olur. Eşitsizlik kanunların korumadığı yerden içeri sızar ve cumhuriyet yıkılıp gider.

O halde bu amaç uğruna kadınların drahomasını, bağışları, mirasları, vasiyetleri, kısacası her türlü sözleşme şeklini düzenlemek gerekir. Zira insanlar mallarını istedikleri kişiye, istedikleri şekilde vermekte serbest olsalardı, herkesin kendi iradesi ana kanunun hükmünü bozardı.

---

1 Alcibiades, MÖ 450-404 tarihleri arasında yaşamış Yunan general ve devlet adamı. (ç.n.)

Atina'da kişiye, çocukları olmadığı takdirde[2] mülkünü istediği kişiye bırakma izni veren Solon, malların miras bırakanın ailesinde toplanmasını emreden eski kanunlarla çelişkiye düşmüştür.[3] Hatta Solon kendi kanunlarıyla da çelişkiye düşmüştür, zira eşitliğe borçları ortadan kaldırmak suretiyle ulaşmayı hedeflemiştir.

Aynı anda iki miras edinmeyi yasaklayan kanun, demokrasiler açısından iyi bir kanundu.[4] Söz konusu kanun kaynağını, her bir vatandaşa verilen toprakların ve payların eşit bölüşülmesinden almaktaydı. Kanun tek bir kişinin birçok paya sahip olmasını istememiştir.

En yakın akrabanın kadın vârisle evlenmesini emreden kanun da yine buna benzer bir kaynaktan gelmekteydi. Yahudilerde de böyle bir kanun mevcuttur. Kanunlarını bu bölüşüm üzerine kuran Platon da[5] yine aynı kanunu koymuştur. Bu bir Atina kanunu idi.

Atina'da, mantığını şimdiye dek kimsenin anlamadığını düşündüğüm bir kanun mevcuttu. Buna göre, aynı babadan üvey kız kardeşle evlenmek serbest, aynı anadan üvey kız kardeşle evlenmek yasaktı.[6] Bu âdetin kökeni cumhuriyetlerdeydi. Cumhuriyetlerdeki anlayışa göre, aynı kişiye topraktan iki pay, dolayısıyla iki miras verilmemeliydi. Bir adam baba tarafından kız kardeşiyle evlendiğinde, tek bir mirasa, yani babasının mirasına sahip olabiliyordu. Oysa aynı adam anne tarafından kız kardeşiyle evlenirse, bu kız kardeşin babasının erkek çocuğu olmayabilir, böylece babanın mirasına sahip olabilirdi. Bunun sonucunda, bu kız kardeşle evlenen erkek kardeş iki miras elde etmiş olurdu.

---

2 Plutarkhos, *Vitae Parallelae: Solon*, XXI, 3.

3 Plutarkhos, *Vitae Parallelae: Solon.*

4 Korintli Filolaos Atina'da pay sayısı ile miras sayısının daima eşit olması kuralını getirmiştir. Aristoteles, *Politika*, Kitap II, Böl. XII.

5 *Devlet*, Kitap VIII.

6 Cornelius Nepos, *in proefat*. Bu âdet ilk zamanlara aittir. İbrahim de Sare hakkında şöyle der: "O benim kız kardeşimdir; annemin değil, babamın kızıdır. Aynı sebepler, başka halkların aynı kanunu koymasına neden olmuştur."

Kimse bana Philon'un,[7] Atina'da aynı anadan üvey kız kardeşle değil de aynı babadan üvey kız kardeşle evlenilebildiğini, Lakedaimonia'da ise aynı babadan üvey kız kardeşle değil de aynı anadan üvey kız kardeşle evlenilebildiğini söylediğini hatırlatarak karşı çıkmaya kalkmasın. Zira Strabon'da,[8] Lakedaimonia'da erkek kardeşiyle evlenen kızın, erkek kardeşe ait payın yarısını drahoma olarak aldığını okudum. Bu ikinci kanunun birincinin kötü sonuçlarını engellemek için konduğu açıktır. Kızın ailesinin mülkünün üvey erkek kardeşin ailesine geçmesini engellemek için, erkek kardeşine ait mülkün yarısı kıza drahoma olarak verilmekteydi.

Seneca[9] kız kardeşiyle evlenen Silanus'tan bahsederken, Atina'da böyle evliliklere verilen iznin sınırlı, İskenderiye'de ise genel olduğunu söyler. Tek kişi iktidarında mülklerin paylaşımını muhafaza etmek söz konusu değildi.

Demokrasilerde bu toprak paylaşımını muhafaza edebilmek için, birden fazla çocuğa sahip bir babanın, kendisine ait payı miras bırakmak üzere bu çocuklardan birini seçmesini,[10] diğer çocuklarını ise çocuksuz birine evlatlık vermesini buyuran kanun iyi bir kanun idi. Böylece, vatandaş sayısı ile bölüşülen pay sayısı hep eşit tutulabilmekteydi.

Kalkedonlu Phaleas,[11] servetlerin eşit olmadığı bir cumhuriyette servetleri eşitlemek için bir çare düşünmüştür. Kalkedonlu Phaleas zenginlerin fakirlere drahoma vermesini, buna karşılık fakirlerden drahoma almamasını, fakirlerin kızlarını verirken para almasını, buna karşılık kız alırken para vermemesini istemiştir. Ancak böyle bir düzenlemeye giden bir cumhuriyet bilmiyorum. Bu düzenleme vatandaş-

7 *De specialibus legibus quae pertinent ad proecepta Decalogi,* III, (22). [İskenderiyeli Philon, MÖ 25-MS 50 tarihleri arasında yaşamış Yahudi filozof – ç.n.]

8 Kitap X, (4, 19).

9 *Athenis dimidium licet, Alexandrioe totum.* Seneca, *De morte Claudii.*

10 Platon buna benzer bir kanun koymuştur, *Yasalar*, Kitap III.

11 Aristoteles, *Politika*, Kitap II., Böl. VII., 2. [Kalkedonlu Phaleas, takriben MÖ IV. yüzyıl başlarında yaşamış Yunan devlet adamı – ç.n.]

ları farklılıkları o denli göze batan koşullara sürüklerdi ki, vatandaşlar sonunda kurulmaya çalışılan eşitlikten nefret eder hale gelirdi. Kimi zaman kanunların, doğruca koyduğu hedefe gitmemesi daha iyidir.

Her ne kadar demokrasilerde hakiki eşitlik devletin ruhu da olsa, bu eşitliğin kurulması o kadar zordur ki, bu konuda aşırı bir düzenlemeye gitmek her zaman uygun olmayabilir. Farklılıkları belli bir noktaya kadar indirgeyecek veya belli bir noktada sabitleyecek bir vergi[12] konması yeterli olacaktır. Bundan sonra, tabir caizse eşitsizlikleri eşitleme görevi, zenginlere vergi yükleyen, fakirlere muafiyetler tanıyan özel kanunlara düşecektir. Bu tür tazminatları ancak ortalama zenginler ödeyebilir veya bunlara tahammül edebilir. Zira ölçüsüz servetlere sahip olanlar, kendilerine güç ve şeref bahşetmeyen her şeye hakaret gözüyle bakar.

Demokrasilerde bütün eşitsizlikler, demokrasinin doğasından ve eşitlik ilkesinin kendisinden kaynaklanmalıdır. Örneğin, geçinmek için durmadan çalışmak zorunda olan insanların bir memuriyet yüzünden fazlaca fakirleşmesinden veya söz konusu memuriyetin gerektirdiği görevleri ihmal etmesinden, zanaatkârların böbürlenmesinden, azat edilenlerin sayıca artıp eski vatandaşlardan daha güçlü hale gelmesinden endişe duyulabilir. Bu durumlarda, vatandaşlar arasındaki eşitlik[13] demokrasinin iyiliği için ortadan kaldırılabilir. Ancak ortadan kaldırılan ancak göstermelik bir eşitliktir. Zira bir memuriyet yüzünden iflas etmiş bir adam, diğer vatandaşlardan daha kötü bir durumda olacak, memuriyetinin gerektirdiği görevleri ihmal etmek zorunda kalacak olan

12 Solon dört sınıf belirlemiştir. İlk sınıf, ya tohum ya da sıvı ürün şeklinde yüz beş *mina*'lık geliri olanlardan; ikinci sınıf, üç yüz *mina*'lık gelir ile bir atın bakımını üstlenebilecek olanlardan; üçüncü sınıf, sadece iki yüz *mina*'lık bir gelire sahip olanlardan; dördüncü sınıf ise, kol gücüyle çalışanlardan meydana gelmekteydi. Plutarkhos, *Vitae Parallelae: Solon*, (18, 1-2). [*Mina*, Eski Yunan'da geçerli bir ağırlık birimi.–ç.n.]

13 Solon, dördüncü sınıfta yer alan herkesi vergiden muaf tutmuştur.

aynı adam, diğer vatandaşları kendi durumundan daha kötü bir duruma düşürecektir. Ve bu böyle sürüp gidecektir.

6. Konu
Demokraside kanunlar azla yetinmeyi nasıl teşvik eder

İyi bir demokraside payların eşit olması yetmez. Söz konusu payların aynı zamanda, Romalılarda olduğu gibi, küçük olması da gerekir. "Tanrı bir vatandaşı," demiştir Curius askerlerine,[14] "tek bir adamı beslemeye yeten toprağı küçük görmekten korusun."

Nasıl servet eşitliği azla yetinmeyi teşvik ederse, azla yetinmek de servet eşitliğini teşvik eder. Her ne kadar birbirlerinden farklı da olsalar, ikisi de öteki olmadan ayakta kalamaz. İkisi de birbirinin nedeni ve sonucudur. Biri demokrasiden çıkarılırsa, onun arkasından diğeri de gider.

Demokrasi ticaret üzerine kurulu olduğunda, şahısların büyük servetler elde edebilecekleri, ahlâkın bunun sonucunda yozlaşmayacağı doğrudur. Bunun nedeni, ticaret ruhunun beraberinde azla yetinmeyi, tasarrufu, ılımlılığı, çalışmayı, bilgeliği, huzuru, düzeni ve kuralları getirmesidir. Böylece, bu ruh ayakta kaldıkça, ticaretin yarattığı zenginliklerin kötü sonucu olmayacaktır. Kötülük, aşırı zenginlik söz konusu ticaret ruhunu yok ettiği zaman başlar. Eşitsizliğin daha önce kendini hiçbir şekilde hissettirmemiş düzensizliklerinin ortaya çıktığı görülür.

Ticaret ruhunu muhafaza etmek için ticaretin bizzat önde gelen vatandaşlar tarafından yapılması, söz konusu ruhun tek başına hüküm sürüp başka bir ruhla çakışmaması, bütün kanunların bu ruhu teşvik etmesi, aynı kanunların, ticaret hacmi artınca servetleri bölmek suretiyle fakir vatan-

14 Askerler fethedilen topraklardan daha büyük paylar verilmesini talep etmekteydi. Plutarkhos, "Regum et imperatorum apophthegmata", *Moralia.*

daşları diğer vatandaşlar gibi çalışabilmeleri için belli bir refah düzeyine ulaştırması, zengin vatandaşları ise servetlerini elde tutmak veya çoğaltmak için çalışmaya mecbur kalacakları ortalama bir konumda tutması gerekir.

Ticaretle geçinen bir cumhuriyette, bütün çocuklara baba mirasından eşit pay veren kanun çok iyi bir kanundur. Bu sayede, babanın elde ettiği servet ne olursa olsun, onun kadar zengin olmayan çocukları lüksten kaçınmaya ve babaları gibi çalışmaya teşvik edilecektir. Burada sadece ticaretle geçinen cumhuriyetlerden bahsediyorum. Zira ticaretle geçinmeyen cumhuriyetler için kanun koyucu başka düzenlemeler yapmak zorundadır.[15]

Yunanistan'da iki çeşit cumhuriyet mevcuttu: Lakedaimonia gibi askerî cumhuriyetler ile Atina gibi ticaretle geçinen cumhuriyetler. Askerî cumhuriyetlerde vatandaşların aylak olması, diğerlerinde ise vatandaşlara çalışma sevgisi aşılanması isteniyordu. Solon aylaklığı bir suç haline getirmiş, her vatandaşın hayatını nasıl kazandığına dair hesap vermesini istemiştir. Nitekim, insanların sadece ihtiyaçları kadar harcama yapması gereken iyi bir demokraside herkesin ihtiyaçlarını karşılayabiliyor olması gerekir. Aksi takdirde bu ihtiyaçlarını kimden talep edeceklerdir?

7. Konu
Demokrasinin prensibini teşvik etmenin diğer yolları

Her demokraside toprakların eşit bir şekilde bölünmesi mümkün değildir. Böyle bir düzenlemenin uygulanabilir olmadığı, tehlikeli olduğu, hatta devlet yapısını sarsabileceği koşullar mevcuttur. Her zaman aşırı yollara başvurmak gerekmez. Bir demokraside, ahlâkı ayakta tutması gereken böyle bir paylaşımın uygun olmadığı görülürse, başka çarelere başvurmak gerekir.

15 Kadınların drahomasını büyük ölçüde kısmak gerekecektir.

Bizzat ahlâk otoritesi olacak sabit bir yapı, üyelerinin yaş, erdem, ciddiyet ve hizmete göre girmeye hak kazanacağı bir senato kurulursa, halkın gözüne tanrıların izdüşümü gibi gözükecek senatörler bütün ailelerin benimseyeceği duyguları esinleyebilir.

Söz konusu senato bilhassa eski kurumlara bağlılık göstermek, halkın ve yüksek dereceli memurların bu kurumlardan asla sapmamasını sağlamak zorundadır.

Ahlâk açısından, eski âdetleri muhafaza etmekte büyük fayda vardır. Yozlaşmış halklar nadiren büyük işler başardığına, asla toplum oluşturmamış, şehir kurmamış, kanun yapmamış olduğuna göre, bunun tam tersine, çoğu kurum basit ve ağırbaşlı ahlâk kurallarına sahip halklar tarafından kurulduğuna göre, insanları eski özdeyişleri benimsemeye davet etmek, genellikle onları erdeme yöneltmek demek olacaktır.

Buna ek olarak, bir ihtilal olmuş, devlete yeni bir biçim verilmişse, bu, nadiren aylaklıkla ve yozlaşmış ahlâk kurallarıyla yapılabilir. Böyle bir şey ancak bin bir zahmetle, sonu gelmeyen çalışmalarla başarılmış olabilir. İhtilali gerçekleştirenler, halkın bu ihtilalin tadını çıkarmasını ister; bunu da ancak iyi kanunlarla başarabilirler. O halde eski kurumlar genellikle iyileştirici, yeni kurumlar ise istismarcıdır. Uzun soluklu bir yönetimde, yavaş yavaş kötüye gidilir. Ancak çaba sarf ederek iyiye dönülebilir.

Sözünü ettiğimiz senato üyelerinin hayat boyu üye olmaları veya belli bir süre için seçilmeleri gerekip gerekmediği konusunda şüpheler vardır. Şüphesiz senato üyelerinin, Roma'da,[16] Lakedaimonia'da,[17] hatta Atina'da olduğu gibi,

16 Roma'da yüksek dereceli memurlar bir yıl süreyle, senatörler hayat boyu görev yaparlardı.

17 "Likurgus," der Ksenophon (*De repubi. Lacedoem.*, X, 1-2) "senatörlerin, hayatlarının sonunda dahi kendilerini bırakmamaları için yaşlılar arasından seçilmesini" istemiştir. "Senatörleri genç insanların cesareti konusunda hakem yaparak, bu senatörlerin yaşlılığını gençlerin gücünden daha saygıdeğer kılmıştır."

ömürlük seçilmeleri gerekir. Zira her üç ayda bir değişen ve Atina Senatosu diye adlandırılan kurum ile Areopagus'taki, üyeleri, ebedî modeller misali, ömürlük seçilen yüce divanı birbirine karıştırmamak gerekir.

Genel kural: Kuralları temsil etmesi, tabir caizse ahlâk kurallarının deposu olmak için kurulmuş bir senatoda, senatörler hayat boyu seçilmelidir. Buna karşılık, meseleleri görüşmek üzere kurulmuş bir senatoda senatörler değişebilir.

"Akıl da," der Aristoteles, "tıpkı vücut gibi yaşlanır." Bu düşünce ancak tek bir yüksek dereceli memur için geçerlidir, senatörlerden oluşan bir meclise uygulanamaz.

Areopagus dışında, Atina'da da yüce divanın yanı sıra, ahlâk muhafızları ile kanun muhafızları mevcuttu.[18] Lakedaimonia'da bütün ihtiyarlar *censor*'du. Roma'da *censor*'luk özellikle iki yüksek dereceli memura verilmişti. Senato halka göz kulak olduğuna göre, *censor*'ların da hem halka hem de senatoya göz kulak olması gerekir. *Censor*'ların cumhuriyette bozulan şeyleri eski haline getirmeleri, gevşeklikleri not etmeleri, ihmalleri yargılamaları, hataları düzeltmeleri gerekir. Tıpkı kanunların suçları cezalandırması gibi.

Zina suçu davalarının halka açık görülmesini şart koşan Roma kanunu, ahlâkın saf ve temiz kalmasını sağlaması bakımından hayranlık uyandırıcıdır. Bu kanun kadınların da kadınlara göz kulak olması gereken erkeklerin de gözünü korkutmaktaydı.

Ahlâk kurallarını hiçbir şey, gençlerin yaşlılara göstereceği aşırı saygı kadar muhafaza etmez. Bu yolla, gençlerin ihtiyarlara duyduğu saygı sayesinde, ihtiyarlarınsa birbirlerine duydukları saygı sayesinde, hem gençler hem de yaşlılar zapt edilir.

---

18 Atina'daki yüce divan dahi *censor*'lara tabiydi.

Hiçbir şey kanunları vatandaşların yüksek memurlara göstereceği aşırı saygı kadar kuvvetlendirmez. "Lakedaimonia ile diğer şehirler arasında, Likurgus'un yarattığı büyük fark," der Ksenophon,[19] "bilhassa vatandaşların kanunlara riayet etmelerini sağlamış olmasıdır. Yüksek memur çağırdığında, koşa koşa gidiyorlar. Oysa Atina'da zengin bir adam, yüksek memura tabi olduğuna inanılsa kahrolurdu."

Ahlâkın korunmasında baba otoritesi de çok faydalıdır. Cumhuriyetlerde diğer yönetim şekillerine kıyasla insanlar üzerinde baskı kuran büyük bir güç olmadığını daha önce belirtmiştik. Öyleyse, kanunlar bu boşluğu doldurmaya çalışmalıdır. Bunu da baba otoritesine dayanarak gerçekleştirirler.

Roma'da babalar çocuklarını öldürme yetkisine sahipti.[20] Lakedaimonia'da ise, her baba bir başkasının çocuğunu ıslah etme hakkına sahipti.

Roma'da cumhuriyetle birlikte baba otoritesi de yıkıldı. Bu denli arı ahlâk kurallarına ihtiyaç duymayan monarşilerde, herkesin yüksek memurların otoritesine tabi olması istenir.

Genç insanları tabi olmaya alıştıran Roma kanunları çocukluk çağını uzatmıştır. Belki bizler de bu anlayışı benimsemekle yanlış yaptık. Monarşilerde bu kadar baskıya gerek yoktur.

Cumhuriyette aynı anlayış, babanın hayatı boyunca çocuklarının mallarının sahibi olarak kalmasını gerektirebilir. Tıpkı Roma'da olduğu gibi. Ancak monarşilerin ruhunda buna yer yoktur.

---

19 *Lakedaimonin Politeia*, VIII, (2).

20 Roma tarihinde bu yetkiden cumhuriyetin ne kadar lehine olacak şekilde yararlanılmış olduğu gözlemlenebilir. Roma'nın en yoz döneminden bahsetmeyeceğim. Aulus Fulvius, Catilina'ya katılmak için yola koyulduğunda, babası onu geri çağırıp öldürtmüştür. Sallustius, *De bello Catilinae*. Birçok vatandaş aynı yola başvurmuştur, Dio, Kitap XXXVII, (36).

8. Konu
Kanunlar aristokratik yönetim şeklinin prensibiyle nasıl bir ilişki içinde olmak zorundadır

Aristokraside halk erdemli ise, aşağı yukarı halkçı bir yönetimde erişilebilecek saadete erişilir ve devlet güçlenir. Fakat servetlerin bu derece farklılık gösterdiği bir yönetimde nadiren çok sayıda erdeme rastlandığından, kanunların elden geldiğince belli bir itidal aşılaması, devlet yapısının kaçınılmaz olarak ortadan kaldırdığı eşitliği yeniden tesis etmeye çalışması gerekir.

İtidal aristokraside erdeme verilen addır. Aristokrasilerde itidal, halkçı devletlerdeki eşitliğin yerini tutar.

Nasıl ki kralları sarıp sarmalayan görkem ve şatafat onların gücünün bir kısmını oluşturur, alçakgönüllülük ile davranışlardaki sadelik de aynı şekilde asilzadelerin gücünü oluşturur.[21] Asiller üstünlük taslamadığında, halka karıştığında, halktan insanlar gibi giyindiğinde, zevk aldığı şeylere halkı da kattığında, halk kendi güçsüzlüğünü unutur.

Her yönetim şeklinin doğası ve prensibi ayrıdır. O halde, aristokrasinin monarşinin doğasını ve prensibini benimsememesi gerekir. Oysa asiller kendi sınıflarından farklı, birtakım şahsi ayrıcalıklara sahip olurlarsa, olacak olan budur. Ayrıcalıklara sahip olan senato olmalı, senatörler ise sadece saygı görmelidir.

Aristokratik devletlerde kargaşa çıkmasının iki başlıca nedeni vardır: Yönetenler ile yönetilenler arasındaki aşırı eşitsizlik ile yönetici sınıfa mensup kişiler arasındaki aşırı eşitsizlik. Bu iki eşitsizlikten de, kanunların önüne geçmesi veya durdurması gereken kinler ve kıskançlıklar doğar.

---

21 Günümüzde, birçok bakımdan son derece bilgece hareket etmiş olan Venedikliler, Venedikli bir asilzade ile toprak ağası arasında bir kilisede çıkan anlaşmazlıkta, Venedik dışında Venedikli bir asilin başka bir vatandaş üzerinde önceliği olmadığına karar vermiştir.

Birinci eşitsizliğin ana nedeni, önde gelenlerin sahip olduğu ayrıcalıkların, sırf halk nazarında utanç verici sayıldığı için saygıdeğer olmasıdır. Roma'da *patrici*'lerin *pleb*'lerle evlenmesini yasaklayan kanun, böyle bir kanundu.[22] Bu kanun *patrici*'leri bir taraftan daha muhteşem, diğer taraftan daha nefret edilir hale getirmekten başka işe yaramamıştır. Verdikleri söylevlerde *tribun*'lerin[23] bu durumdan nasıl istifade ettiği görülmeye değer.

Aynı eşitsizlik, vatandaşların vergiyle ilişkisinde farklılıklar olduğunda da görülecektir. Bu, dört yolla meydana gelir: Asiller kendilerini vergiden muaf tutarsa; bu vergileri ödememek için sahtekârlık yaparlarsa;[24] üstlendikleri görevlerin parasal karşılığı olduğu bahanesiyle vergilere el koyarlarsa; nihayet, halkı mükellef sayıp halktan aldıkları vergileri aralarında paylaşırlarsa. Bu son duruma az rastlanır. Böyle bir aristokrasi, yönetimlerin en serti olurdu.

Roma aristokrasiye doğru gerilerken, bu sakıncalardan kaçınmayı çok iyi başarmıştır. *Magistratus* görevleri için asla ücret almamış, cumhuriyetin önde gelenleri herkes gibi vergilendirilmiş, hatta başkalarından daha çok vergilendirilmiş, kimi zaman vergilendirilen yegâne kişiler bunlar olmuştur. Son olarak, yöneticiler devlet gelirlerini aralarında paylaşmadıkları gibi, devlet hazinesinden ellerine ne geçerse, talihin onlara bahşettiği ne kadar zenginlik varsa, hepsini, aldıkları şeref unvanlarını bağışlamaları için halka dağıtmışlardır.[25]

Ana kural şudur: Halka dağıtılan para demokrasilerde ne kadar zararlı sonuçlar doğurursa, aristokratik yönetimlerde de o kadar iyi sonuçlar doğurur. Demokraside dağıtılan para

---

22 Söz konusu kanun, onlar kurulu (Latince decemviri - ç.n.) tarafından son iki levhaya konmuştur. bkz. Halikarnassoslu Dionysios, Kitap X, (60).

23 Roma senatosunda pleb'lerin temsilcilerine verilen ad. (ç.n.)

24 Günümüzde bazı aristokrasilerde olduğu gibi. Hiçbir şey devleti bundan daha fazla zayıflatmaz.

25 Rodosluların bu açıdan nasıl hareket etmiş olduğunu öğrenmek için, bkz. Strabon, Kitap XIV, (2, 5).

vatandaş ruhunu yok ederken, aristokraside dağıtılan para vatandaş ruhunu geri getirir.

Gelirler halka dağıtılmasa bile, bu gelirlerin iyi bir şekilde değerlendirildiği halka gösterilmelidir. Halka bunu göstermek, bir bakıma onu bundan faydalandırmak demektir. Venedik'te asılı duran altın zincir, zafer törenleri sırasında Roma'da taşınan ganimetler, Saturnus Tapınağı'nda muhafaza edilen hazineler gerçek anlamda halka ait zenginliklerdi.

Aristokraside bilhassa asillerin vergi almaması esastır. Roma'da devletin birinci kademesi bu işe hiçbir şekilde karışmaz, bu iş ikinci kademeye yüklenirdi. Bu bile ileride büyük sorunlara neden olmuştur. Asillerin vergi topladığı bir aristokraside, bütün şahıslar kamu çalışanlarının merhametine kalacaktır. Kamu çalışanlarını doğru yola getirecek bir mahkeme bulunmayacaktır. İçlerinden biri suistimalleri ortadan kaldırmakla görevlendirilse, o, bu suistimallerden istifade etmeyi tercih edecektir. Asiller, istibdat devletlerinde istediği kişinin malına el koyan hükümdarlara dönüşecektir.

Kısa zamanda elde edilen kazançlara malvarlığı gözüyle bakılacak, açgözlülük keyfince yayılacaktır. Çiftlikler iflas eder, kamu gelirleri sıfıra iner. Kimi devletler bu şekilde, dıştan fark edilebilir hiçbir başarısızlığa uğramadığı halde, komşularını hayrete düşüren, kendi vatandaşlarını bile şaşırtan bir âcizliğin içine düşmüştür.

Kanunların asillere ticaretle uğraşmayı da yasaklaması gerekir. Böylesine imtiyazlı olan tüccarlar, her türlü tekelleşmeye gidebilir. Ticaret eşit insanların mesleğidir. Hükümdarın tüccar olduğu istibdat devletleri, en sefil istibdat devletleridir.

Venedik kanunları[26] asilleri, kendilerine, masumca da olsa, aşırı servet kazandırabilecek ticaretten meneder.

---

26 Amelot de La Houssaye, *Du gouvernement de Venise*, Böl. III. Claudia Kanunu, senatörlerin denizde kırk *modius*'tan daha fazla yük kaldıracak gemilere sahip olmalarını yasaklamıştır. Titus Livius, Kitap XXI, (63, 3). [*Modius*, eski çağlara ait bir ağırlık birimi – ç.n.]

Kanunlar asillerin halkın hakkını yememesi için en etkili yollara başvurmalıdır. Şayet kanunlar bir *tribun* öngörmemişse, bizzat *tribun* görevini üstlenmesi gerekir.

Kanunların uygulanmaması için başvurulacak her türlü sığınak aristokrasiyi yıkacak, istibdada götürecektir.
Kanunlar daima egemenliğin verdiği kibri kırmalıdır. Belli bir zaman için veya daima, asilleri titretecek bir yüksek memur bulunmalıdır. Lakedaimonia'daki *ephor*'lar,[27] Venedik'teki devlet konseyi üyeleri gibi. Bunlar, hiçbir formaliteye tabi olmayan memuriyetlerdi. Bu yönetim şekli, şiddet içeren mekanizmalara ihtiyaç duyar. Venedik'te bütün muhbirlerin önünde taştan bir ağız[28] açılır. Öyle ki, açılan ağzın âdeta tiranlığın ağzı olduğunu sanırsınız.

Aristokrasideki bu gaddarca memuriyetler, demokrasideki denetim makamına tekabül eder, ki demokrasideki denetim makamı doğası gereği ondan daha az bağımsız değildir. Nitekim denetçiler denetimleri sırasında yaptıkları şeyler nedeniyle soruşturmaya konu edilmemelidir. Denetçilere güven verilmeli, asla cesaretleri kırılmamalıdır. Romalılar bu konuda hayranlık verici bir yol izlediler, bütün yüksek dereceli memurlara[29] idareleri konusunda hesap sorulabiliyordu, *censor*'lar hariç.[30]

Aristokraside iki şey tehlikelidir: Asillerin aşırı yoksulluğu ile aşırı zenginliği. Fakir düşmelerini önlemek için, bilhassa borçlarını zamanında ödemeye mecbur edilmeleri gerekir. Zenginliklerini dengelemek için ise, bilgece ve göze çarpmayacak düzenlemeler gereklidir. Sayılamayacak kadar

---

27 Sparta'da, kralı denetleyen, devleti onunla birlikte yöneten beş kişilik kurulun her bir üyesine verilen ad. *Ephor*'lar her yıl seçimle başa gelirdi. (ç.n.)

28 Muhbirler pusulalarını bu ağza atarlar.

29 bkz. Titus Livius, Kitap XLIX. Bir *censor*'u bir başka *censor* dahi rahatsız edemezdi. Bütün *censor*'lar pusulalarını diğer meslektaşlarının fikrini almadan hazırlardı. Başka türlü hareket edilirse, *censor*'luk tabir caizse yıkılmış demekti.

30 Atina'da, bütün memurların hesaplarını inceleyen hesap uzmanlarının kendileri hesap vermezdi.

çok kötülüğe neden olan hacizler, toprak yasaları, borçların silinmesi gibi çarelere başvurulmamalıdır.

Kanunlar mirasların sürekli bölünmesi, servetlerin daima birbirine eşit kalabilmesi için, asiller arasındaki ekberiyet hakkını[31] ortadan kaldırmalıdır.

İkame, bir ailenin başka aileye satılan taşınmazı geri alması, ekberiyet hakkı, evlat edinme olmamalıdır. Monarşilerde ailelerin asaletini devam ettirmek için icat edilmiş çareler, aristokraside uygulanamaz.[32]

Kanunlar aileleri eşitlediği zaman, geriye aralarındaki birliği muhafaza etmek kalır. Asiller arasındaki anlaşmazlıklar derhal çözülmelidir. Aksi takdirde, şahsi çatışmalar, aileler arası çatışmalar haline gelir. Hakemler davaları bitirebilir veya hiç oluşmamasını sağlayabilir.

Son olarak kanunlar, bazı ailelerin daha asil veya daha eski olduğu bahanesiyle, kibrin bu aileler arasına soktuğu ayrımları teşvik etmemelidir. Bu, şahısların zaafı olarak kalmalıdır.

Lakedaimonia'ya bir göz atmak yeterlidir. *Ephor*'ların kralların zaaflarını, büyük adamların ve halkın zaaflarını yok etmeyi nasıl başardığı çok iyi görülecektir.

9. Konu
Kanunlar monarşinin prensibiyle nasıl ilişkilidir

Bu yönetim şeklinin prensibi onur olduğuna göre, kanunlar da onurla ilişkili olmak zorundadır.

Monarşide kanunlar asaleti ayakta tutmak için çalışmalıdır. Onur, söz konusu asaletin, tabir caizse hem çocuğu hem babasıdır.

---

31 Venedik'te böyledir. Amelot de La Houssaye, s. 30 ve 31. [Ekberiyet, mirasın en büyük erkek çocuğa kalması –ç.n.]

32 Bazı aristokrasiler, devleti ayakta tutmaktan çok, kendi asaletleri olarak adlandırdıkları kavramı ayakta tutma amacı güdüyor gibi durmaktadır.

Kanunlar prensin gücü ile halkın güçsüzlüğü arasındaki sınır olması için değil, prens ile halk arasındaki bağ olması için asaleti kalıtsal hale getirmelidir.

Malları aile içinde tutmaya yarayan ikameler, her ne kadar diğer yönetim şekillerine uygun olmasa da, bu yönetim şeklinde son derece faydalıdır.

Bir ailenin başka bir aileye satılan taşınmazı geri alma hakkı, asil ailelere, bir akrabanın savurganlığı yüzünden elden çıkan topraklarını geri kazandıracaktır.

Tıpkı şahıslar gibi, asil topraklar da ayrıcalıklara sahip olacaktır. Prensin saygınlığı, krallığın saygınlığından ayrı tutulamaz. Aynı şekilde, asilzadenin saygınlığı yurtluğunun saygınlığından ayrı tutulamaz.

Bütün bu ayrıcalıklar asil sınıfa özgü olmalıdır. Şayet yönetim prensibinin zedelenmesi, asillerin gücü ile halkın gücünün azalması istenmiyorsa, bu ayrıcalıklar asla halka aktarılmamalıdır.

İkameler ticareti sıkıntıya sokar; bir ailenin başka bir aileye satılan taşınmazı geri alma hakkı, sayısız davaya neden olur; krallık içerisinde satılan bütün araziler en azından bir yıl süreyle bir bakıma sahipsiz kalır. Yurtluklara tanınan ayrıcalıklar, bunlara sahip olanları çok ağır bir yükümlülük altına sokar. Bunlar, asalete özgü sakıncalardır. Asaletin sağladığı genel refah sonucunda bu sakıncalar yok olur. Oysa bu ayrıcalıklar halka aktarılırsa, gereksiz yere bütün prensipler sarsılmış olur.

Monarşilerde mülkün en büyük kısmının çocuklardan sadece birine bırakılmasına izin verilebilir. Hatta bu iznin sadece bu yönetim şeklinde verilmesi iyi olur.

Kanunların bu devlet yapısının sunabileceği her çeşit ticareti[33] teşvik etmesi gerekir. Böylece uyruklar, kendileri yok

33 Devlet yapısı itibarıyla, ancak halka ticaret yapma izni verilebilir. bkz. *De commercio et mercatoribus* Kanunnamesi'nde üçüncü kanun. Son derece sağduyulu bir kanundur bu.

olmadan, prensin ve sarayının her an bir yenisi ortaya çıkan ihtiyaçlarını giderebilir.

Vergi toplama yöntemi belli düzene sokulmalıdır ki yöntemin bedeli verginin bedelinden ağır olmasın.

Vergilerin ağır olması ilkin çalışmayı, sonra çalışma bitkinliğini, o da tembellik ruhunu teşvik eder.

10. Konu
Monarşide yürütmenin hızlı işlemesi üzerine

Monarşik yönetim şekli, cumhuriyet yönetimine kıyasla büyük bir avantaja sahiptir. İşler tek kişi tarafından, dolayısıyla daha hızlı yürütülür. Ancak söz konusu hız, aceleciliğe dönüşüp bozulabilir. İşlerin yürütülmesine belli bir ağırlık kazandıracak olan, kanunlardır. Kanunlar her bir devlet yapısının doğasını desteklemekle kalmamalı, aynı zamanda doğasından kaynaklanabilecek istismarlara karşı da çare üretmelidir.

Kardinal Richelieu,[34] monarşilerde her konuda güçlük çıkaracak cemiyetlerden sakınılmasını istemiştir. Despotizm bu adamın kalbinde yoksa bile kafasında kesin vardı.

Kanun deposu görevi gören kurumların en iyi şekilde itaat edebilmesi ancak ağır adımlarla ilerlediklerinde ve prensin işlerine; saray mensuplarının devletin kanunları konusundaki cehaletinden, danışmanların aceleciliğinden beklenemeyecek bu ağır düşünceli tavrı getirdiklerinde mümkün olur.[35]

Şayet prenslerin sırf yüce gönüllerini dinleyip sınırsız bir cesaret ve sadakatle verilen hizmetleri yine sınırsızca ödüllendirmek istedikleri anlarda yüksek memurlar işi ağırdan almamış, yalvarıp yakarmalarıyla prenslerin önünü kesmemiş olsaydı, dünyanın en güzel monarşisinin hali ne olurdu?

---

34 *Testament politique.*

35 *Barbaris cunctatio servilis: statim exsequi regium videtur.* Tacitus, *Annales*, Kitap V.

11. Konu
Monarşik yönetim şeklinin mükemmelliği üzerine

Monarşik yönetim şekli, istibdat yönetimine kıyasla büyük bir avantaja sahiptir. Devlet yapısını ayakta tutan, prense bağlı birçok sınıfın olması bu yönetim şeklinin doğasında olduğundan, devlet daha sabit, devlet yapısı daha sağlam, yönetenlerin şahsı daha güvendedir.

Cicero,[36] Roma'da *tribun*'ler tesis edilmesinin cumhuriyetin selametine olduğuna inanır. "Nitekim," der Cicero, "öndersiz halkın gücü daha korkunçtur. Önder meselenin kendisine bağlı olduğunu hisseder, meseleye kafa yorar. Oysa halk, kendi coşkunluğu içerisinde atıldığı tehlikenin farkına varmaz." Aynı fikir *tribun*'süz bir halk olan istibdat devletine ve halkın bir bakıma *tribun*'lere sahip olduğu monarşiye uygulanabilir.

Nitekim istibdat yönetimlerindeki halk hareketlerinde, kendi kendine hareket eden halkın, işleri daima olası en son noktaya vardırdığı görülür. Halkın sebep olduğu bütün karışıklıklar aşırıdır. Oysa monarşilerde olaylar nadiren aşırıya götürülür. Önderler kendileri için endişelenir; yarı yolda bırakılmaktan korkar; bağımlı aracı güçler,[37] halkın üstünlüğü ele geçirmesini istemez. Devletin bütün sınıflarının tamamen yozlaşması pek nadir bir durumdur. Prens sınıflarına bağlıdır; devleti devirecek iradeye de ümide de sahip olmayan kışkırtıcılar, prensi ne devirebilirler ne de devirmek isteyebilirler.

Bu gibi durumlarda, bilge ve nüfuz sahibi insanlar araya girer. Orta yollar önerilir, uzlaşılır, gerekli düzeltmeler yapılır. Eski gücüne kavuşan kanunlara itaat edilir.

Bu yüzden tarihimiz ihtilalsiz iç savaşlarla; istibdat devletlerinin tarihi ise, iç savaşsız ihtilallerle doludur.

---

36 *De legibus*, Kitap III (10, 24).

37 bkz. Kitap II, Konu IV, birinci not.

Bazı devletlerde yaşanan iç savaşların tarihini yazanlar, hatta bu iç savaşları kışkırtanlar bile, prensin bazı sınıflara hizmetleri karşılığında tanıdığı nüfuzdan kuşku duymalarının ne kadar yersiz olduğunu pek güzel kanıtlar. Zira söz konusu sınıflar, yoldan çıktığında dahi, ancak kanunları ve görevlerini düşünmüş, hizipçilerin şevk ve coşkusuna hizmet etmekten çok bunları azaltmıştır.[38]

Kardinal Richelieu belki de devletin sınıfların itibarına fazla zarar verdiğini düşünerek, devleti ayakta tutmak adına prensin ve bakanlarının erdemlerine bel bağlamıştır.[39] Ancak Kardinal Richelieu onlardan o kadar çok talepte bulunmuştur ki, gerçekte bu kadar dikkate, bu kadar ilme, bu kadar sebata, bu kadar bilgiye ancak bir melek sahip olabilirdi. Bugünden monarşilerin ortadan kalkacağı güne dek geçecek zamanda, böyle bir prense ve bakanlara sahip olmakla övünülebilmesi pek olası değildir.

İyi bir devlet düzeninde yaşayan halklar, kuralsız ve öndersiz ormanlarda başıboş dolaşan halklardan nasıl daha mutlu ise, devletlerinin temel kurallarına riayet ederek yaşayan prensler de ne halklarının kalbini ne de kendi kalplerini düzenleyebilecek hiçbir şeye sahip olmayan zorba prenslerden daha mutludurlar.

12. Konu
Aynı konunun devamı

İstibdat devletlerinde yüce gönüllülük aranmamalıdır. Hükümdar kendisinde olmayan bir yüceliği devlete veremez. O hükümdar için, şan diye bir şey yoktur.

Sadece monarşilerde, hükümdarın ışıltısının, etrafını saran uyruklarına yansıdığı görülür. Ancak monarşilerde,

38 Retz kardinalinin *Mémoires*'ı ve diğer tarihçeler.

39 *Testament politique.*

herkes, ruha bağımsızlık değil de yücelik veren o erdemleri tatbik edecek kadar geniş bir hareket alanına sahiptir.

13. Konu
Despotizmin anafikri

Louisiana'daki vahşiler meyve yemek istedikleri zaman, ağacı kökünden kesip meyveleri toplarlar.[40] İşte istibdat yönetimi de böyle bir şeydir.

14. Konu
Kanunlar istibdat yönetiminin prensibiyle nasıl ilişkilidir

İstibdat yönetiminin prensibi korkudur. Bununla birlikte, utangaç, cahil, korkak halklara fazla sayıda kanun gerekmez.

Her şey iki üç fikir etrafında dönmelidir. Yeni fikirler gereksizdir. Bir hayvanı eğitirken, sahibini, aldığı talimatları, yürüyüşünü değiştirmemeye özen gösterirsiniz. Hayvanın beynine iki üç hareket sokarsınız, daha fazlasına gerek yoktur.

Hükümdar sarayında kapalı yaşıyorsa, içinde bulunduğu şehvet ortamından kendisini orada tutan herkesi paniğe sevk etmeden çıkamaz. Kendisinin ve gücünün başkalarının eline geçmesine dayanamaz. Öyleyse hükümdar nadiren şahsen savaşır, komutanları aracılığıyla savaşmaya ise cesaret edemez.

Sarayında hiçbir direnişle karşılaşmamaya alışmış, silahlı direniş karşısında öfkeden deliye dönen böyle bir hükümdar, genelde öfkeyle veya intikam duygusuyla hareket eder. Kaldı ki, böyle bir hükümdarın gerçek şan hakkında en ufak bir fikri yoktur. Bu yüzden bu yönetimlerde savaşlar bütün vah-

40 *Lettres édifiantes*, Cilt I, s. 315.

şetiyle yaşanmak zorundadır. Başka yerlere kıyasla burada milletlerarası hukuka daha az şans tanınır.

Böyle bir hükümdarın o kadar çok kusuru vardır ki, doğal ahmaklığını gün ışığına çıkarmaktan kaçınmak gerekir. Hükümdar saklanır, ne durumda olduğu bile bilinmez. Neyse ki bu tür ülkelerde insanlar öyle bir kafa yapısına sahiptir ki, kendilerini yönetenin ismini bilmeleri onlara yeter.

XII. Karl[41] Bender'deyken, İsveç senatosunda muhalefetle karşılaşınca, onlara hükmetmesi için çizmelerinden birini yollayacağını yazmıştır. Bu çizme, zorba bir kral gibi hükmedecekti.

Hükümdar esir düşerse, öldü varsayılır ve tahta bir başkası çıkar. Tutsağın yaptığı antlaşmalar hükümsüz sayılır, halefi onları onaylamayacaktır. Nitekim, hükümdar hayattayken kanun, devlet ve iktidar iken, hükümdar sıfatını kaybettiği an artık bir hiçtir. Öldüğü varsayılmazsa, devlet yok olur.

Türkleri I. Petro ile ayrı bir barış antlaşması imzalamaya iten olaylardan biri, Rusların vezire İsveç'te tahta başka bir kralın çıkartıldığını söylemeleri olmuştur.[42]

Devletin muhafazası hükümdarın muhafazasından, daha doğrusu hükümdarın kapatıldığı sarayın muhafazasından ibarettir. Bu sarayı veya başkenti doğrudan tehdit etmeyen şeyler cahil, kibirli ve önyargılı kafalarda hiçbir etki yaratmaz. Olaylar zincirine gelince, bu zinciri takip edemez, öngöremez, üzerine düşünemezler bile. Siyaset, siyasetin mekanizmaları ve kanunları çok sınırlı olmak zorundadır. Bu devlette siyasi yönetim, sivil yönetim kadar basittir.[43]

Her şey siyasi ve sivil yönetimi saray yönetimiyle, devlet görevlileri ile saray görevlilerini uzlaştırmaktan ibarettir.

---

41 1697-1718 tarihleri arasında hüküm sürmüş, Osmanlı tarihinde "Demirbaş Şarl" ismiyle tanınan İsveç kralı. (ç.n.)

42 Pufendorf'un devamı, *Einleitung zu der Historie der vornehmsten Reiche und Staaten*, İsveç maddesi, Böl. X.

43 Bay Chardin'e göre (Cilt VI, s. 25), İran'da devlet konseyi yoktur.

Böyle bir devlet, dünyada tek başınaysa ve etrafı çöllerle çevrili, barbarlar diye adlandırdığı diğer halklardan ayrıysa en iyi halini yaşar. Orduya bel bağlayamazsa, kendinden bir parçayı yok etmesi daha iyi olacaktır.

İstibdat yönetiminin prensibi korku olduğuna göre, bunun amacı huzuru sağlamaktır. Fakat bu bir barış ortamı değil, düşmanın işgaliyle burun buruna gelmiş şehirlerin sessizliğidir.

Güç devlette değil, bu devleti kuran orduda olduğundan, devleti savunabilmek için bu orduyu muhafaza etmek gerekecektir. Fakat aynı ordu, hükümdarın korkulu rüyasıdır. O halde devletin güvenliği şahsın güvenliği ile nasıl bağdaştırılmalıdır?

Rica ederim, Rus yönetiminin halklardan ziyade kendisi için bir yük haline gelmiş despotizmden çıkmak için nasıl bir maharetle uğraştığına bir bakınız. Geniş birlikler dağıtıldı; cezalar hafifletildi; mahkemeler kuruldu; kanunlar öğrenilmeye başlandı; halklar eğitildi. Ancak yönetimi kaçmak istediği felakete geri götürmesi olası özel nedenler de mevcuttur. Bu tür devletlerde din, diğer hiçbir yönetim şeklinde olmadığı kadar çok nüfuza sahiptir. Din mevcut korkuya eklenen başka bir korkudur. Muhammetçi[44] imparatorluklarda halkların, hükümdarlarına gösterdikleri şaşırtıcı saygı bir ölçüde dinden kaynaklanmaktadır.

Türk yönetim yapısını biraz olsun ıslah eden dindir. Uyruklar devletin şanına ve yüceliğine onur kavramıyla değil, dinin gücü ve prensibi nedeniyle bağlıdır.

Bütün istibdat yönetimleri arasında, hükümdarın kendisini bütün toprakların sahibi, bütün uyruklarının vârisi ilan

44 Fransızcada XVI. yüzyıldan XX. yüzyılın başlarına kadar kullanılan Mahométan/Mahométisme kelimeleri, Muhammed'in Fransızca karşılığı olan Mahomet ile "müridi" anlamına gelen -an son ekinden oluşup bu şekliyle "Muhammed'in müridi" anlamına gelmekteydi. Her ne kadar o tarihlerde illa pejoratif anlamda kullanılmamışsa da, bugün bu terim küçültücü kabul edilmektedir. Metnin aslına sadık kalmak adına, bu terimler aynen çevrilmiştir. (ç.n.)

ettiği istibdat yönetimleri kadar ağır bir yük altında inleyeni yoktur. Bunun değişmez sonucu, tarımın terk edilmesidir. Üstüne üstlük hükümdar bir de tüccarsa, her türlü üretim mahvolmuş demektir.

Bu tür devletlerde hiçbir şey onarılmaz, hiçbir şey iyileştirilmez.[45] Sırf yaşamak için evler inşa edilir, hendek kazılmaz, ağaç dikilmez. Her şey topraktan sağlanır, toprağa bir şey verilmez. Her yer metruk, her yer çöldür.

Toprak mülkiyetini ve miras hakkını ortadan kaldıran kanunlar, büyük adamların açgözlülüğünü ve cimriliğini azaltır mı zannedersiniz? Hayır. Aksine, açgözlülüklerini ve cimriliklerini artırır. Büyük adamlar bin türlü eziyet eder, zira ancak çalmak veya saklamak suretiyle altına ve gümüşe sahip olabileceklerine inanırlar.

Her şeyin mahvolmaması için, hükümdarın açgözlülüğünün bazı örf ve âdetlerle dengelenmesi iyi olur. Örneğin Türkiye'de, hükümdar halktan insanlara kalan miras üzerinden genellikle yüzde üç almakla yetinir.[46] Bununla birlikte sultan, toprakların çoğunu askerlerine verdiğinden, bu toprakları keyfine göre dağıttığından, imparatorluktaki bütün görevlilerin mirasına el koyduğundan, bir adam erkek çocuk sahibi olmadan öldüğünde mirasa konup kız çocuklara ancak intifa hakkı tanıdığından, devlet mallarının büyük bölümüne ancak geçici bir süreliğine sahip olabilir.

Bantam Kanunu[47] uyarınca kral, mirasa, hatta kadına, çocuklara ve eve el koyar. Söz konusu kanunun en zalim maddesini bertaraf edebilmek için, babanın mirasının talihsiz birer parçası haline gelmemeleri için, çocukları sekiz,

45 bkz. Ricaut, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi* (1678 baskısı, 24 sayfa), s. 196.

46 Türklerdeki veraset hukuku için bkz. *Lacédémone ancienne et moderne* [s. 463]. Ayrıca bkz. Ricaut, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi*, s. 177.

47 *Recueil des voyages qui ont servi à l'établissement de la Compagnie des Indes*, Cilt I, Böl. II, s. 348. Pegu'daki kanun daha insaflıdır. Çocuk varsa, kral mirasın sadece üçte ikisine el koyar. age. Cilt III, s. 1.

dokuz veya on yaşında, kimi zaman daha erken yaşta evlendirmek gerekir.

Temel kanunları olmayan devletlerde, tahta geçişlerin sabit bir kuralı olamaz. Tahta geçecek kişiyi hükümdar, ailesi içinden veya ailesi dışından kendi seçer. Büyük çocuğun tahta geçmesi kuralı boşuna oturtulmaya çalışılmıştır. Hükümdar daima bir başkasını seçebilir. Halef, hükümdarın kendisi veya bakanları tarafından veyahut iç savaş sonucu ilan edilir. Bu yüzden, bu tür devletlerin monarşilere göre bir yıkılma nedeni daha vardır.

Kraliyet ailesine mensup prenslerin her biri eşit derecede seçilme yetisine sahip olduğundan, tahta çıkan hükümdar her şeyden önce erkek kardeşlerini ya Türkiye'deki gibi boğdurtur, ya İran'daki gibi kör ettirir ya da Moğolistan'daki gibi delirtir. Şayet bu önlemlerden hiçbiri alınmazsa, Fas'ta olduğu gibi, taht ne zaman boş kalsa arkasından korkunç bir iç savaş başlar.

Rus anayasalarına göre[48] çar, ailesi içinden veya ailesi dışından istediği kişiyi halef tayin edebilir. Bu tür bir gelenek binlerce ihtilale neden olur, veraset ne kadar keyfî ise, tahtı da o derece eğreti hale getirir. Tahta geçiş sırası halkın en çok bilmeyi istediği şey olduğundan, en iyi düzenleme, şeceresi veya belli bir doğum sırasına sahip olmasıyla en çok göz boyayacak olanın tahta geçmesidir. Böyle bir düzenleme entrikaların önünü keser, hırsları yok eder. Bu sayede zayıf bir hükümdarın aklını çelmeye, ölmekte olan kralları konuşturmaya çalışmazlar.

Veraset temel bir kanunla belirlendiği zaman, tek bir prens halef olur. Erkek kardeşlerinin onunla taht kavgasına girişmek için gerçekte de görünürde de hiçbir hakkı olmaz. Babanın özel bir isteğinin olabileceği varsayılamayacağı gibi öne de sürülemez. O halde, ne kralın erkek kardeşini ne de herhangi bir uyruğu tutuklamak veya öldürtmek söz konusu olabilir.

48 bkz. farklı Rus anayasaları, bilhassa 1722 anayasası.

Bununla birlikte, hükümdarın erkek kardeşlerinin, onun hem köleleri hem de rakipleri olduğu istibdat devletlerinde, özellikle de dinin, zafere veya başarıya Tanrı'nın hükmü gözüyle baktığı Muhammetçi ülkelerde, söz konusu erkek kardeşlerin sadakatinden emin olmak bir ihtiyatlılık gereğidir. Öyle ki bu devletlerde bir kişi hukuken değil, ancak fiilen hükümdar olabilir.

Kraliyet ailesine mensup prenslerin tahta çıkmadıkları takdirde hapsedileceklerini veya öldürüleceklerini bildikleri devletlerde kişisel hırslar, kraliyet ailesine mensup prenslerin hırsları bakımından çok doyurucu olmasa da, ılımlı arzuları bakımından daha doyurucu koşullardan faydalandıkları bizimki gibi devletlere kıyasla daha çok kamçılanır.

İstibdat devletlerindeki hükümdarlar, evlilik haklarını daima istismar eder. Genellikle birden fazla kadınla evlenirler. Özellikle despotizmin, tabir caizse doğal durum haline geldiği yerde, yani Asya'da. Bu hükümdarların o kadar çok çocuğu olur ki, hükümdarın onlara sevgi beslemesine imkân yoktur. Aynı şekilde, bu çocuklar da erkek kardeşlerine sevgi besleyemez.

Hüküm süren aile devlete benzer: Aile fazla güçsüz, şefi fazla güçlüdür; aile her yere yayılmış gözükür, aslında bir hiçtir. Artaserhas,[49] kendisine karşı komplo kurdular diye bütün çocuklarını öldürtmüştür. Elli çocuğun babalarına karşı komplo kurmuş olması, hele ki söz konusu baba cariyesini büyük oğluna bırakmak istemedi diye komplo kurmuş olması inandırıcı değildir. Burada hilenin, kötülüğün ve kurnazlığın sessizce hüküm sürdüğü, kesif bir karanlığa gömüldüğü, her geçen gün daha da ahmaklaşan yaşlı hükümdarın bir numaralı tutsak olduğu Doğu saraylarına özgü bir entrika olduğuna inanmak daha kolaydır.

Söylediğimiz bunca şeyden sonra, insan doğasının istibdat yönetimine durmadan başkaldıracağı düşünülür. Oysa

49 bkz. Justinus, X, 1-2. [III. Artaserhas, takriben MÖ 425-338 tarihleri arasında hüküm sürmüş Pers kralı –ç.n.]

insanların özgürlük sevgisine rağmen, şiddete karşı duydukları nefrete rağmen, halkların çoğu istibdada boyun eğer. Bunu anlamak kolaydır. Ilımlı bir yönetim kurabilmek için güçleri birleştirmek, bir düzene sokmak, yatıştırmak, harekete geçirmek, bir güce, bir başkasına karşı koyacak hale getirmek için tabir caizse safra dökmek gerekir. Tesadüflerin nadiren ortaya çıkardığı, ihtiyatlılığa meydana getirme izni nadiren verilen bir mevzuat şaheseridir bu. Aksine, istibdat yönetimi, tabir caizse ilk akla gelen şeydir; her yerde tekdüzedir zira böyle bir yönetim kurmak için sadece tutkulara ihtiyaç vardır ve herkeste buna yatkınlık vardır.

15. Konu
Aynı konunun devamı

Genellikle despotizmin hüküm sürdüğü sıcak iklimlerde, tutkular çok çabuk ortaya çıkar, fakat çok da çabuk söner.[50] Kavrama gücü daha yüksektir; malları israf etmenin yaratacağı tehlikeler daha azdır. Kendini fark ettirmek daha zordur; eve kapalı yaşayan genç insanlar arasında pek iletişim yoktur. Çok erken yaşta evlenilir. Yani bizim Avrupa iklimlerinde olduğundan daha erken reşit olunur. Türkiye'de reşit olma yaşı on beştir.[51]

Malları devretme diye bir kavram yoktur. Kimsenin servetinin güvencede olmadığı bir yönetimde, zenginlikten çok şahsa bel bağlanır.

Mal devri, doğal olarak, en çok vatandaşların dürüstlüğüne itimat edilmesini gerektiren ve herkesin diğerlerine tercih ettiği bir yönetim şeklini esinleyen yumuşaklıktan ötürü, ılımlı yönetimlerde,[52] özellikle de cumhuriyetlerde karşımıza çıkar.

---

50 bkz. *Yasalar* kitabı, iklim türüyle olan ilişkiler.

51 La Guilletière, *Lacédémone ancienne et moderne*, s. 463.

52 İyi niyetli iflaslarda tanınan ertelemeler için de aynı şey geçerlidir.

Roma Cumhuriyeti'nde kanun koyucular malların devri kuralını oturtmuş olsaydı,[53] bunca isyan, bunca sivil çatışma yaşanmaz, ne yapılan kötülüklerin ne de bulunan çarelerin yarattığı tehlikelere maruz kalınırdı.

İstibdat devletlerindeki yoksulluğun ve servetlerin eğretiliği, bu devletlerde tefeciliği normal hale getirir. Herkes parasının fiyatını, borç vermenin doğuracağı tehlikeyle orantılı olacak şekilde artırır. Böylece, bu talihsiz ülkelerde her taşın altından sefalet çıkar. Alınan borçlardan elde edilen kazanca kadar, insanların elinden her şey alınmıştır.

Bunun neticesinde de bir tüccar büyük çaplı ticaretle uğraşamaz. Tüccar günü kurtarır. Çok fazla mal yüklense, bu mallar için ödediği faizler bunların satışından kazanacağı paradan fazla olacaktır. Bu yüzden, bu yönetimlerde ticaretle ilgili kanunlar yok denecek kadar azdır. Bu kanunlar, basit düzenlemelerden ibarettir.

Yönetim, adaletsizliği tatbik edecek ellere sahip olmadan adaletsiz olmayı beceremez ve bu ellerin kendi çıkarlarını düşünmemesi de imkânsızdır. Öyleyse, zimmete para geçirmeler istibdat devletlerinde normal bir durumdur.

İstibdat devletlerinde zimmete para geçirme suçu normal olduğundan, kamulaştırma faydalıdır. Bu yolla halk teselli edilir; buradan elde edilen para, prensin mahvolmuş uyruklarından ancak zar zor alabileceği muazzam bir gelirdir. Bu ülkelerde muhafaza edilmek istenen tek bir aile dahi yoktur.

Ilımlı devletlerde durum çok farklıdır. Kamulaştırmalar mal mülkiyetini eğreti hale getirir; masum çocukları soyup soğana çevirir; tek bir suçluyu cezalandırmak söz konusu olduğunda dahi, bu, bütün bir aileyi yok eder. Cumhuriyetlerde kamulaştırma, bir vatandaşı maddi ihtiyacından mah-

53 Malların devri ancak Julia Kanunu, *De cessione bonorum* ile oturtulmuştur. Bu sayede insanlar, hapisten ve malların yüz kızartıcı bir şekilde devredilmesinden kurtulmaktaydı.

rum etmek suretiyle, cumhuriyetin ruhu olan eşitliği ortadan kaldırır.[54]

Bir Roma kanunu,[55] ancak birinci dereceden vatana ihanet durumunda kamulaştırmaya başvurulmasını öngörür. Çoğu zaman bu kanunun ruhuna uymak, kamulaştırmalara ancak belli suçlar için başvurmak çok daha akıllıca olurdu. *Mülk* devrinin yerel gelenekle düzenlendiği ülkelerde, der Bodin son derece isabetle, sadece kişinin *kazanılmış malına* el konmalıdır.[56]

16. Konu
Gücün devredilmesi üzerine

İstibdat yönetiminde güç, olduğu gibi, emanet edilen kişinin eline geçer. Vezir despotun ta kendisidir, her görevli bir vezirdir. Monarşik yönetimde güç bu kadar doğrudan uygulanmaz. Prens gücü bahşederken yumuşatır.[57] Hükümdar nüfuzunu öyle bir dağıtır ki, en büyük payı kendine saklamadan asla kimseye nüfuz vermez.

Böylece monarşilerde, vilayet valisi, eyalet valisinden ziyade doğrudan prensin kendisine karşı sorumludur. Askerî birliklerin komutanları da generalden ziyade, yine prensin kendisine bağlıdır.

Monarşilerin çoğunda, gayet bilgece bir düşünceyle, biraz geniş bir komuta alanına sahip kişilerin hiçbir askerî birliğe bağlı olmaması kuralı konmuştur. Öyle ki bu askerler, sırf prensin özel iradesiyle komutayı ele aldıklarından, bu işte

---

54 Bana, Atina Cumhuriyeti'nde istimlaklere fazla düşkünlük gösteriliyordu gibi geliyor.

55 *Authentica, Bona Damnatorum. Cod. de bonis proscriptorum seu damnatorum.*

56 Kitap V, Böl. III.

57 *Ut esse Phoebi dulcius lumen solet/Jamjam cadentis...* [Seneca, *Troyalı Kadınlar* –ç.n.]

görevlendirildikleri gibi görevden de alınabileceklerinden, bir bakıma orduda, bir bakıma da ordunun dışındadırlar.

Bu durum, istibdat devletiyle uyumlu değildir. Zira halihazırda görevi bulunmayan kişiler buna rağmen birtakım ayrıcalıklara ve unvanlara sahip olsa, devlet içinde kendiliğinden büyük adamlar ortaya çıkar. Bu ise, söz konusu yönetim şeklinin doğasını zedeler.

Bir vilayetin valisi paşadan bağımsız olsa, bu ikisini uzlaştırmak için her gün ayrı bir ayar gerekirdi. Bu ise, bir istibdat devletinde saçma bir şey olurdu. Üstelik söz konusu vali itaatsizlik edebileceğine göre, paşa kendi eyaletine canı pahasına nasıl kefil olabilirdi?

Bu tür yönetim şekillerinde nüfuz dengelenemez. En küçük dereceli memurun nüfuzu dahi, despotun nüfuzundan daha dengelenebilir değildir. Ilımlı ülkelerde kanun her alanda bilgedir, her yerde bilinir, en küçük dereceli memurlar tarafından riayet edilebilir. Oysa kanunun hükümdarın iradesinden ibaret olduğu despotizmde, hükümdar bilge dahi olsa, bir memur bilmediği bir iradeye nasıl riayet edebilir? Mecburen kendi iradesine uymak zorundadır.

Dahası, kanun hükümdar ne isterse o olduğundan ve hükümdar ancak bildiği şeyi isteyebileceğinden, hükümdarın istediği şeyi onun için ve onun kadar arzu edecek sonsuz sayıda kişi gerekir.

Son olarak, kanun hükümdarın anlık iradesi olduğundan, onun için arzu edenlerin, derhal onun gibi arzu etmeleri zorunludur.

17. Konu
Hediyelere dair

İstibdat devletlerinde, kim olursa olsun, kendinden üst kademede bulunan bir kişinin huzuruna hediyesiz çıkılmaz,

kral da olsa durum değişmez. Moğol imparatoru[58] uyruklarının ricalarını ancak hediye karşılığı dinler. Bu hükümdarlar lütuflarını dahi yozlaştırmıştır.

Kimsenin vatandaş olmadığı bir yönetimde; üstün asta hiçbir şey borçlu olmadığı fikrinin hâkim olduğu bir yönetimde; insanların birbirlerine sırf birilerinin ötekilere verdiği cezalar aracılığıyla bağlı olduğunu zannettiği bir yönetimde; az sayıda meselenin mevcut olduğu, büyük bir adamın huzuruna çıkıp ricalarda bulunma, hele hele yakınma ihtiyacının az olduğu bir yönetimde bu böyle olmalıdır.

Bir cumhuriyette hediye nefret uyandıran bir şeydir zira erdemin hediyeye ihtiyacı yoktur. Bir monarşide onur, hediyeden daha kuvvetli bir saiktir. Oysa ne onur ne de erdem kavramlarına sahip istibdat devletinde, sırf hayatın konforlarından yararlanma umuduyla, harekete geçme kararı alınabilir.

Platon[59] cumhuriyetçi fikirlere sahip olduğundandır ki, görevlerini yapmak için hediye kabul eden kişilerin ölümle cezalandırılmasını istemiştir. Hediye kabul etmemek gerekir, der Platon, ne iyi şeyler için ne kötü şeyler için.

Memurların yıl içerisinde yüz ekü'yü geçmeyecek şekilde küçük hediyeler[60] kabul etmelerine izin veren Roma kanunu[61] kötü bir kanun idi. Bir şey verilmeyen insanlar, hiçbir şey istemez. Biraz bir şey verilen insanlar ise kısa sürede daha çok, sonra da daha fazlasını ister. Kaldı ki, hiçbir şey almaması gerekirken bir şeyler alan bir kişiyi cezalandırmak, daha az alması gerekirken daha fazlasını alan ve bunun için daima birtakım makul sebepler, bahaneler, gerekçeler uyduran bir kişiyi cezalandırmaktan daha kolaydır.

---

58 *Recueil des voyages qui ont servi à l'établissement de la Compagnie des Indes*, Cilt I, s. 80.

59 *Yasalar*, Kitap XII, 955 d.

60 *Munuscula.*

61 Kanun 6, §2, *Dig. ad leg. Jul. repet.*

18. Konu
Hükümdarın verdiği hediyelere dair

Daha önce de belirttiğimiz gibi, sırf hayatın konforlarından yararlanma umudunun insanları harekete geçirdiği istibdat yönetimlerinde, hükümdar mükâfat olarak ancak para verebilir. Onurun tek başına hüküm sürdüğü monarşilerde, şayet onurun belirlediği unvanlar zorunlu olarak başka başka ihtiyaçlar doğuran bir lüksle birleşmezse, prens sadece unvan vererek ödüllendirebilir. Bu yüzden monarşilerde prens, servete götüren unvanlarla ödüllendirir. Buna karşılık, kendi kendine yeten bir saik olan ve diğer bütün saikleri dışlayan erdemin hüküm sürdüğü cumhuriyetlerde, devlet sadece bu erdeme duyduğu şükran duygusuyla ödüllendirir.

Genel kural: Monarşilerde ve cumhuriyetlerde büyük ödüller dağıtılması, bu yönetimlerin yozlaştığının işaretidir. Zira bu ödüller, söz konusu yönetimlerin prensiplerinin bozulduğunu kanıtlar. Bir tarafta onur fikri güçten düşmüş, öbür tarafta vatandaş niteliği zayıflamış demektir.

En kötü Roma imparatorları, en çok ödül dağıtanlar olmuştur. Örneğin Caligula, Claudius, Neron, Otho, Vitellius, Commodus, Elagabalus ve Caracalla. Augustus, Vespasianus, Antoninus Pius, Marcus Aurelius ve Pertinax gibi en iyi imparatorlar ise tutumlu davranmıştır. İyi imparatorların zamanında, devlet prensiplerini yeniden kazanmış; onur denen hazine diğer bütün hazinelerin yerini tutmuştur.

19. Konu
Üç yönetim şeklinin prensiplerinin doğurduğu yeni sonuçlar

Bu kitabı, her üç prensibimle ilgili birkaç tespitte daha bulunmadan bitiremeyeceğim.

BİRİNCİ SORU. Kanunlar bir vatandaşı kamu görevlerini kabul etmeye zorlamalı mıdır? Bana göre, cumhuriyet yönetiminde zorlamalı, monarşik yönetimde zorlamamalıdır. Cumhuriyet yönetiminde, memuriyetler erdemin kanıtı, vatanın bir vatandaşa emanetidir. O vatandaş sırf o vatan için yaşamalı, hareket etmeli ve düşünmelidir. O halde söz konusu görevi reddedemez.[62] Monarşik yönetimde, memuriyetler onurun kanıtıdır. Oysa bunu ancak istediği zaman ve istediği şekilde kabul etmek onurun bir cilvesidir.

Sardinya'nın merhum kralı,[63] devletinin verdiği unvan ve görevleri reddedenleri cezalandırırdı. Böylece kral, farkında olmadan cumhuriyetçi fikirlere riayet etmekteydi. Yönetim şekli aslında böyle bir şeye hiç de niyeti olmadığının kanıtıydı.

İKİNCİ SORU. Bir vatandaşın orduda daha önce bulunduğu mevkiden daha düşük bir mevkiyi kabul etmeye zorlanabilmesini öngören anlayış doğru bir anlayış mıdır? Romalılarda, bir yüzbaşının ertesi yıl teğmeninin emrinde hizmet verdiğine sık sık rastlanmaktaydı.[64] Çünkü cumhuriyetlerde erdem kavramı, kişiden, devlet uğruna sürekli kendi şahsından ve çekincelerinden fedakârlık etmesini ister. Buna karşılık monarşilerde, onur kavramı, doğru veya yanlış mevki kaybı diye nitelendirdiği şeye tahammül edemez.

Onurun, görevlerin ve mevkilerin istismar edildiği istibdat yönetimlerinde, bir hükümdardan nasıl kaba saba bir adam yaratılabilirse, kaba saba bir adamdan da bir hükümdar yaratılabilir.

---

62 Platon *Devlet* adlı eserinde (Kitap VIII, 557 e), kamu görevlerinin reddedilmesini, cumhuriyetin yozlaştığının işareti olarak görür. *Yasalar* adlı eserinde ise (Kitap VI, 756 c-e), bu kişilerin para cezasına çarptırılmasını ister. Venedik'te, bu kişiler sürgün cezasına çarptırılır.

63 Vittorio Amedeo.

64 Daha önceki görevlerinde kalabilmek için halka çağrıda bulunan birkaç *centurio*'ya, Yoldaşlar, demiştir bir *centurio*, cumhuriyeti savunacağınız her göreve şeref verici gözüyle bakmanız adil olacaktır. Titus Livius, Kitap XLII [32, 6-8]. [*Centurio*, Roma ordusunda aşağı yukarı yüz kişilik bir birliği kumanda eden subaya verilen ad –ç.n.]

ÜÇÜNCÜ SORU. Bir kişiye hem sivil hem de askerî görev verilmeli midir? Bu görevleri cumhuriyette birleştirmek, monarşide ayırmak gerekir. Cumhuriyetlerde, askerlik mesleğini sivil görevlerden ayrı, özel bir sınıf haline getirmek hayli tehlikeli olacaktır. Monarşilerde ise, her iki görevi tek bir kişiye vermek tehlikeli olacaktır.

Cumhuriyette, vatandaş ancak kanunların ve vatanın savunucusu sıfatıyla silaha sarılır. Vatandaş olduğu için, bir süreliğine askere dönüşür. İki ayrı sınıf olursa, ordudayken ona, kendisini vatandaş sanan kişiye, sırf asker olduğu hissettirilmiş olur.

Monarşilerde, askerlerin yegâne amacı zafer veya hiç olmazsa şeref veya servettir. Böyle adamlara sivil görevler vermekten özenle kaçınılmalıdır. Aksine, bu adamların sivil memurlar tarafından zapt edilmesi, aynı kişilerin aynı anda hem halkın güvenine hem de bu güveni suistimal edecek güce sahip olmaması gerekir.[65]

Monarşi kisvesi altında cumhuriyetle yönetilen bir ulusta, ayrı bir asker sınıfı oluşturmaktan ne kadar korkulduğuna, askerin nasıl daima vatandaş, hatta memur kaldığına bir bakınız. Bunun amacı, vatandaş ve memur sıfatlarının vatanın teminatı olarak kalması ve bunun asla unutulmamasıdır.

Cumhuriyetin kaybından sonra Romalı memuriyetlerin sivil ve askerî olarak ikiye ayrılması keyfî bir durum değildir. Bu ayrım, Roma'nın devlet yapısındaki değişimin bir uzantısı, monarşik yönetim şeklinin bir gereği idi. Ve bu süreç ancak Augustus[66] zamanında başlamış, diğer imparatorlar[67] askerî yönetimi yumuşatmak amacıyla bu süreci tamamlamak zorunda kalmıştır.

---

65 *Ne imperium ad optimos nobilium transferretur, senatum militia vetuit Gallienus; etiam adire exercitum.* Aurelius Victor, *De viris illustribus.*

66 Augustus senatörlerin, *proconsul*'lerin ve valilerin silah taşıma hakkını kaldırmıştı. Dio, Kitap XXXIII.

67 Konstantin. bkz. Zozimus, Kitap II, (33).

O halde Valens'in imparatorluk üzerinde rakibi olan Procopius,[68] İran kraliyet ailesi mensubu Prens Hormisdas'a *proconsul*[69] unvanı vermek suretiyle, söz konusu memuriyete eskiden sahip olduğu ordulara hükmetme hakkını geri vermişti, belki de kendine göre sebepleri vardı. Egemenliğin peşindeki bir adam, devlete faydalı olacak şeylerden ziyade, kendi davasına faydalı olacak şeyleri arar.

DÖRDÜNCÜ SORU. Görevlerin parayla satılması uygun olur mu? Uyrukların hükümdar tarafından bir anda göreve getirildiği veya görevden alındığı istibdat devletlerinde, görevler parayla satılmamalıdır.

Görevlerin parayla satılması usulü, monarşilere uygundur. Zira erdem adına girişilmeyecek işleri bir tür aile mesleğine dönüştürerek yerine getirilmesini sağlar, herkesin görevini belirler, devletin sınıflarını daha sürekli hale getirir. Suidas[70] gayet yerinde bir şekilde, Anastasios'un[71] bütün memuriyetleri parayla satarak imparatorluğu bir çeşit aristokrasiye çevirdiğini söylemiştir.

Platon'un[72] görevlerin bu şekilde satılmasına tahammülü yoktur. "Bu, bir gemide herhangi birini sırf parası için kaptan veya miço yapmaya benzer," der Platon "Hayatın diğer bütün işlerinde kötü olan bir kural, sırf cumhuriyet yönetiminde iyi olabilir mi?" Fakat Platon erdem üzerine kurulu bir cumhuriyetten bahsediyordu. Biz ise monarşiden bahsediyoruz. Bir monarşide görevler genel bir düzenlemeyle sa-

---

68 Takriben 500-560 tarihleri arasında yaşamış Bizanslı tarihçi Prokopius ile karıştırılmamalıdır. (ç.n.)

69 Ammianus Marcellinus, Kitap XXVI, (8, 12). *More veterum, et bella rectum.* [*Proconsul*, Roma'da eyalet valilerine verilen ad –ç.n.]

70 Konstantinos Porfirogennetos'un Legationibus'unda yer alan Suidas'tan kalma bölümler [V, 19]. [Suidas, X. yüzyılda Bizans'ta "Suda" adıyla anılan, antik Akdeniz dünyasıyla ilgili dev ansiklopedinin yazarı olduğu düşünülen kişi –ç.n.]

71 I. Anastasios, 491-518 tarihleri arasında hüküm sürmüş Bizans imparatoru. (ç.n.)

72 *Devlet*, Kitap VIII, 551 c.

tılmasa dahi, saray mensuplarının fakirliği ve açgözlülüğü görevlerin satılmasına yine neden olurdu. En iyi uyrukları seçmede, tesadüfler prensin seçiminden daha iyi sonuç verecektir. Son olarak, servet elde ede ede ilerleme yöntemi üretimi teşvik eder ve canlı tutar.[73] Bu tür yönetimlerin de buna bolca ihtiyacı vardır.

BEŞİNCİ SORU. Hangi yönetim şeklinde denetçi gerekir? Yönetim prensibi erdem olan cumhuriyette gerekir. Sadece işlenen suçlar değil, ihmaller, kabahatler, vatan sevgisi konusundaki belli bir gevşeklik, tehlikeli emsaller, yolsuzluk tohumları da erdemi yok eder. Bunlar kanunları zedelemez, fakat bertaraf eder; kanunları yıkmaz, fakat zayıflatır. Bütün bunlar denetçiler tarafından düzeltilmelidir.

Atina'da bir yüce divan üyesinin, atmacadan kaçarken kendisine sığınan bir serçeyi öldürdüğü için aldığı cezaya şaşırıyoruz. Yine yüce divanın, kuşunun gözlerini oyan bir çocuğu öldürtmesine de hayret ediyoruz. Fakat dikkat edelim: Burada bir suçun cezalandırılması değil, ahlâk kuralları üzerine kurulu bir cumhuriyette ahlâk kurallarına göre yargılama söz konusudur.

Monarşilerde denetçi gerekmez. Monarşiler onur üzerine kuruludur ve onur doğası gereği bütün evreni denetçi addeder. Onuruna leke süren herkes, onursuz insanların dahi eleştirilerine maruz kalır.

Monarşide denetçiler olsa, ıslah etmeleri gereken kişiler tarafından şımartılırlardı. Monarşinin yozlaşmasının önüne geçemezlerdi, aksine, monarşinin yozlaşması onları alt ederdi.

İstibdat yönetimlerinde denetçinin gerekmediği kolayca tahmin edilebilir. Çin örneği bu kurala uymuyor gibi dursa da, bu kitabın devamında bu duruma yol açan özel sebepleri inceleyeceğiz.

---

73 İspanya'nın tembelliği. Orada bütün görevler bedava verilir.

VI. Kitap

Medeni kanunların ve ceza kanunlarının sadeliği, yargılama şekli ve cezaların tayini ile ilgili olarak çeşitli yönetim şekillerinin prensiplerinin doğurduğu sonuçlar

1. Konu
Çeşitli yönetim şekillerinde medeni kanunların sadeliği üzerine

Monarşik yönetim şekli, istibdat yönetimi kadar sade kanunlara sahip değildir. Monarşide mahkemeler olması gerekir. Bu mahkemeler çeşitli kararlar verir. Dün nasıl hüküm verildiyse, bugün de aynı şekilde hüküm verilebilmesi için, vatandaşların canı ve malının, tıpkı devletin yapısı gibi, güvence altında ve sabit olabilmesi için, bu kararların korunması ve öğrenilmesi gerekir.

Bir monarşide, sadece insanların canı ve malı hakkında değil, aynı zamanda onuru hakkında da hüküm veren adalet sistemi, kılı kırk yaran incelemeler gerektirir. Kendisine duyulan güven arttıkça ve hükme bağlaması gereken meselelerin dokunduğu çıkarlar büyüdükçe, hâkimin konumu da bir o kadar önem kazanır.

Öyleyse, bu devletlerin kanunlarında, özel vakaların sayısını artıran, mantığı kendi başına bir sanat haline getiren bu kadar çok kural, kısıtlama, anlam genişlemesi olmasına şaşırmamak gerekir.

Monarşik yönetimde belirlenen sınıf, soy, ekonomik durumla ilgili farklılıklar, çoğu kez malların doğasında da farklılıklara yol açar. Söz konusu devletin yapısına ilişkin kanunlar, bu tür farklılıkların sayısını artırabilir. Örneğin, bizde mallar taşınmaz mallar, kazanılmış mal ya da ortak müktesep mal; çeyizle gelen veya çeyiz dışı mal (kocanın karısına verdiği ama ölene dek kocanın sayılan ziynet süs eşyası vs.); babadan veya anadan kalma mal; çeşitli taşınır mal olabilir; gayrimahdut veya mahdut olabilir; aileden kalma mal veya temlik edilmiş mal olabilir; feodal hukuka göre derebeyine bağlı olmayan mal, soyluya ait mal ve köylüye ait mal olabilir; toprak kiraları ve paradan elde edilen gelirler olabilir. Her bir mal türü özel kurallara bağlanmıştır. Bu malları kullanabilmek için, bu kurallara riayet etmek gerekir. Bu da yine, kanunları biraz daha karmaşıklaştıran bir durumdur.

Bizim yönetimlerimizde, yurtluklar kalıtsal hale gelmiştir. Yurtluk sahibinin prense hizmet edebilecek durumda olması için belli bir mülke, yani yurtluğun belli bir devamlılığa sahip olması gerekmiştir. Bu ise, zorunlu olarak çeşitli düzenlemelere yol açmıştır. Örneğin, yurtlukların erkek kardeşler arasında bölüştürülemediği yerler vardır; başka yerlerde ise, küçük kardeşler daha büyük paylara sahip olabilmiştir.

Bütün eyaletlerini tanıyan prens, çeşitli kanunlar koyabilir veya farklı gelenekleri hoş görebilir. Oysa despot hiçbir şey bilmez, hiçbir şeye dikkat etmez. Onun genel bir tutum benimsemesi gerekir. Her yeri aynı katı iradeyle yönetir. Her şey despotun ayakları altında dümdüz olur.

Monarşilerde mahkemelerin verdiği hükümler arttıkça, hukuk bilimi kimi zaman birbiriyle çelişen kararlarla dolmaya başlar. Bunun nedeni arka arkaya gelen hâkimlerin farklı düşüncelere sahip olması veya aynı meselelerin bir zaman iyi, bir zaman kötü addedilmesi veya insan elinden geçen her şeye karışan, bitmez tükenmez suistimaller olabilir. Bu, ka-

nun koyucunun ılımlı yönetimlerin ruhuna aykırı addederek zaman zaman düzelttiği, zorunlu bir kötülüktür. Zira mahkemeye başvurmak zorunda kalındığında, bu durumun, yasaların çelişkilerinden ve belirsizliğinden değil, devlet yapısının doğasından kaynaklanması gerekir.

Kişiler arasında zorunlu farklılıkların olduğu yönetimlerde, birtakım ayrıcalıkların olması gerekir. Bu ise kanunları daha da karmaşık hale getirir, bin türlü istisna yaratır.

Topluma, özellikle de o ayrıcalığı bahşeden kişiye en az yük getiren ayrıcalıklardan biri, bir mahkeme yerine başka bir mahkemeye çıkartılmayı talep etmektir. Dolayısıyla, karşımıza yine bir yığın mesele çıkar. Yani hangi mahkemeye başvurmak gerektiğiyle ilgili meseleler çıkar.

İstibdat devletlerinin halklarının durumu çok farklıdır. Bu ülkelerde kanun koyucu neye göre kanun yapar veya hâkim neyi temel alarak hüküm verir hiç bilemiyorum. Topraklar prense ait olduğuna göre, toprak mülkiyetine ilişkin hemen hemen hiç kanun yoktur. Hükümdarın miras hakkı göz önünde bulundurulduğunda, bir veraset kanunu da yoktur. Bazı ülkelerde ticaretin hükümdarın tekelinde olması, her türlü ticaret kanununu gereksiz hale getirir. Evlilik sözleşmeleri köle durumundaki kızlarla yapıldığına göre, drahomayla, kadınların avantajlarıyla ilgili kanunlar da yoktur. Köle nüfusunun büyüklüğü, kendi iradesiyle hareket eden, dolayısıyla da davranışları konusunda hâkime hesap vermekle yükümlü, hemen hemen hiç kimsenin olmadığı anlamına gelir. Babanın, kocanın, efendinin iradesinden ibaret olan ahlâki eylemlerin çoğu, memurlar tarafından değil, baba, koca, efendi tarafından çözülür.

Az kalsın unutuyordum: Onur dediğimiz şey bu devletlerde hemen hemen hiç bilinmediğine göre, bizim için bu kadar büyük önem taşıyan onur kavramını ilgilendiren meselelerin hiçbiri bu devletlerde mevcut değildir. Despotizm kendi kendine yeten bir sistemdir; etrafı boştur. Nitekim

despotizmin hüküm sürdüğü ülkeleri tasvir eden gezginler, nadiren medeni kanundan bahseder.[1]

O halde, olabilecek her türlü tartışma ve dava konusu ortadan kaldırılmıştır. Davacılara bu denli kötü davranılmasının nedeni de bir ölçüde budur. Taleplerinin adaletsizliği, sayısız kanunla gizlenmediği, örtbas edilmediği veya korunmadığı için apaçık ortadadır.

2. Konu
Çeşitli yönetim şekillerinde ceza kanunlarının sadeliği üzerine

Adaletin Türkiye'deki gibi dağıtılması gerektiğini orada burada sürekli işitiyoruz. Ne yani, bilgili insanlar için bu denli önemli bir dünya meselesini, bütün halklar içinde en cahili mi apaçık kavramıştır?

Adli formaliteleri bir vatandaşın malının iade edilmesini veya uğradığı herhangi bir hakaretin tazmin edilmesini sağlamak için çektiği eziyetlerle kıyasladığınızda, şüphesiz bu formalitelerin çok fazla olduğunu görürsünüz. Adli formaliteleri vatandaşların özgürlüğü ve güvenliğiyle kıyasladığınızda, bu formalitelerin çoğu zaman çok az olduğunu görürsünüz. Adalet adına çekilen eziyetlerin, yapılan masrafların, sabredilen sürenin, hatta maruz kalınan tehlikelerin, her vatandaşın kendi özgürlüğü için ödemek zorunda olduğu bir bedel olduğunu görürsünüz.

Uyrukların servetine, canına ve onuruna pek fazla özen gösterilmeyen Türkiye'de, bütün anlaşmazlıklar o ya da bu şekilde çabucak sonlandırılır. Bu anlaşmazlıkların ne şekilde sonlandırıldığı mühim değildir. Yeter ki sonlandırılsınlar.

---

1 Machilipatnam'da yazılı bir kanunun izine rastlanmamıştır. bkz. *Recueil des voyages qui ont servi à l'établissement de la Compagnie des Indes*, Cilt IV, Böl. I, s. 391. Yerliler hükümlerini sırf birtakım geleneklere göre verir. Vedalar ve benzeri Kitaplar, medeni kanunlardan değil, dinî emirlerden oluşur. bkz. *Lettres édifiantes*, Cilt XIV, s. 326-331.

Paşa, olayı kısaca dinledikten sonra, kafasına göre davacıların ayak tabanlarını sopalattırır ve onları evlerine gönderir.

Böyle bir yönetimde kavgacı bir ruha sahip olmak oldukça tehlikelidir. Böyle bir ruh yakıcı bir adalet duygusu, nefret, eyleme hazır bir zekâ ve sebat gerektirir. Bütün bunlar, korkudan başka bir duyguya yer olmayan, her şeyin bir anda, öngörülemeden ihtilallere sürüklediği bir yönetimde kaçınılması gereken şeylerdir. Memurların kendisinden bahsedildiğini duymaması gerektiğini, güvenliğini salt hiçliğine borçlu olduğunu herkes kabul etmelidir.

Oysa en önemsiz vatandaşın canını dahi kıymetli sayan ılımlı devletlerde, bir vatandaş ancak uzun soruşturmalardan sonra onurundan ve malından edilir. Vatandaş ancak vatanı tarafından suçlanırsa ölüme mahkûm edilir. Fakat vatan onu ancak kendini savunmak için her türlü imkânı tanıdıktan sonra suçlar.

Bir adam mutlak hâkim durumuna geldiğinde,[2] öncelikle kanunları sadeleştirmeyi düşünür. Böyle bir devlette, uyrukların kimsenin umursamadığı özgürlüğünden ziyade, birtakım engellere kafa yorulmaya başlanır.

Cumhuriyetlerde, en az monarşilerdeki kadar çok formalite gerektiği anlaşılıyor. Cumhuriyette de monarşide de, vatandaşların onuruna, servetine, canına ve özgürlüğüne değer verildiği için formaliteler artmaktadır.

Cumhuriyet yönetiminde insanlar eşittir. İstibdat yönetiminde de insanlar eşittir. İnsanlar cumhuriyette her şey, istibdadda ise birer hiç oldukları için eşittir.

3. Konu
Hangi yönetim şeklinde ve hangi durumlarda, kesin bir kanun metnine göre hüküm vermek gerekir

Yönetim şekli cumhuriyete ne kadar yaklaşırsa, yargılama biçimi de o kadar sabit hale gelir. *Ephor*'ların, kendilerini

2 Sezar, Cromwell ve daha birçokları.

yönlendirecek kanunlar olmaksızın, keyfî hüküm vermesi Lakedaimonia Cumhuriyeti'nin kusurlarından biri idi. Roma'da da ilk *consul*'ler *ephor*'lar gibi yargılamış, bunun sakıncası görülmüş, bunun üzerine kesin kanunlar konmuştur.

İstibdat devletlerinde kanun yoktur. Hâkim kendi kendinin kanunudur. Monarşilerde bir kanun vardır. Bu kanun belirgin ise, hâkim bu kanuna uyar; belirgin değilse, kanunun ruhunu arar. Cumhuriyet yönetiminde, hâkimin kanun metnine riayet etmesi devlet yapısının doğasından kaynaklanır. Bir vatandaşın malı, canı veya onuru söz konusu olduğunda, kanun o vatandaş aleyhine yorumlanamaz.

Roma'da, hâkimler sadece sanığın belli bir suçtan suçlu olup olmadığına karar veriyordu. Günümüze ulaşan çeşitli Roma kanunlarında da gördüğümüz gibi, verilecek ceza kanunun içinde yer alıyordu. Aynı şekilde İngiltere'de, jüri üyeleri sanığın mahkemeye çıkmasına sebep olan olayda suçlu olup olmadığına karar verir. Sanık suçlu bulunursa, hâkim, kanunun bu suç için öngördüğü cezayı verir. Bunun için hâkimin görme yetisinin olması kâfidir.

4. Konu
Yargılama usullerine dair

Farklı yargılama usullerinin varlığı işte bunlardan ileri gelir. Monarşilerde, hâkimler hakem vazifesi görür; istişare ederler, düşüncelerini birbirlerine aktarırlar, uzlaşırlar; fikirlerini bir diğer hâkimin fikrine uygun hale getirmek için değiştirirler; azınlıkta kalan, çoğunluğun fikrine katılmaya davet edilir. Cumhuriyetin doğasında bu yoktur. Roma'da ve Yunan şehirlerinde, hâkimler birbirleriyle konuşmazdı. Her biri kanaatini şu cümlelerle ifade ederdi: *Bağışlıyorum*, *Mahkûm ediyorum*, *Bana kesin görünmüyor.*[3] Zira yargılayan veya

3 *Non liquet.*

yargıladığı farz edilen halk idi. Ancak halk hukukçu değildir; hakemlerin yaptığı her değişikliği, ayarı anlamaz. Halka tek bir konu, bir olay, tek bir olay sunmak gerekir. Halkın anlaması gereken tek şey mahkûmiyete mi, beraate mi, yoksa hükmün askıya alınmasına mı karar vermesi gerektiğidir.

Yunanların izinden giden Romalılar, çeşitli kovuşturma yöntemleri ortaya attılar.[4] Her davayı, bu davanın gerektirdiği kovuşturma yöntemine göre yürütme zorunluluğu getirdiler. Romalıların yargılama usulünde, bu gerekli bir şeydi. Meselenin devamlı halkın gözü önünde olabilmesi için, söz konusu meselenin konumunu belirlemek gerekmekteydi. Aksi takdirde, büyük bir meselenin görüşülmesi esnasında, meselenin konumu durmadan değişir, halk da ipin ucunu kaçırırdı.

Romalı hâkimlerin sadece talep edileni vermekle yetinmesi, asla daha fazlasını, daha azını veya talep edilenden başkasını vermemesi de bundan kaynaklanmaktaydı. Bununla birlikte, *praetor*'lar *iyi niyet*[5] adını verdikleri başka bir kovuşturma yöntemi icat ettiler. Bu usulde, verilen hüküm daha ziyade hâkimin kanaatine bağlıydı. Bu usul, monarşinin ruhuna daha uygundur. Nitekim Fransız hukukçular da şöyle der: *Fransa'da*[6] *bütün kovuşturmalar iyi niyetle yürütülür.*

5. Konu
Hangi yönetim şeklinde hükümdar hâkim olabilir?

Machiavelli, Floransa'nın özgürlüğünü kaybetmesini, halkın kendisine karşı işlenen ihanet suçlarını, Roma'da olduğu gibi, bir bütün olarak yargılamamasına bağlar.

---

4 *Quas actiones, ne populus, prout vellet, instituerat, certas solemnesque esse voluerunt.* Kanun 2, § 6, Digesta, De orig. jur.

5 Bu kovuşturmalarda kullanılan terim, *ex bona fide*'dir.

6 Bir kişiden sahip olduğundan daha fazlası talep edildiğinde dahi, o kişi borcu kadarını ödemez ve kayıt altına aldırmaz ise, mahkeme masraflarını karşılamaya mahkûm edilir.

Floransa'da bu iş için sekiz hâkim belirlenmişti.[7] *Fakat*, der Machiavelli, *az sayıda kişi, yine az sayıda kişi tarafından yoldan çıkarılır*. Bu büyük adamın özdeyişini zevkle benimserdim. Ancak bu gibi durumlarda, tabir caizse siyasi menfaat sivil menfaate baskın çıktığından (zira halkın kendisine karşı işlenen suçları yine kendisinin yargılaması daima sakıncalı bir durumdur), bu durumu telafi edebilmek için kanunların şahısların güvenliğini elden geldiğince sağlaması gerekir.

Bu düşünceden yola çıkarak, Romalı kanun koyucular iki şey yaptı: Sanıkların hüküm verilmeden önce[8] sürgüne gitmelerine[9] izin verdi ve mahkûmların mallarına halk tarafından el konmaması için bu malların dinî işlere tahsis edilmesine karar verdi. On birinci kitapta, halkın yargılama gücüne getirilen diğer kısıtlamaları göreceğiz.

Solon, yargılama sırasında, halkın, kendi gücünü suistimal etmesini engellemeyi başarmıştır. Solon Atina'daki yüce divanın davayı tekrar görmesini, sanığın haksız yere beraat ettirildiğine kanaat getirirse[10] halk huzurunda tekrar itham etmesini, sanığın haksız yere mahkûm edildiğine kanaat getirirse[11] infazı durdurup davayı yeniden görülmek üzere geri göndermesini istemiştir. Halkı en çok saygı duyduğu makamın denetimine, hatta kendi denetimine tabi kılan hayranlık verici bir kanundur bu!

Bu tür davaların, özellikle de sanığın hapse girdiği andan itibaren, halkın sakinleşebilmesi ve soğukkanlılıkla hüküm verebilmesi için belli bir yavaşlıkta ilerlemesini sağlamak yerinde olacaktır.

---

7 *Discorsi sopra la prima Deca di Tito Livio*, Kitap I, Böl. VII.

8 Cicero'nun *Pro Caecina* başlıklı söylevinin sonunda bu durum açıklığa kavuşturulmuştur (XXXIII, 98).

9 Bu, Demostenes'ten öğrendiğimize göre, bir Atina kanunu idi. Sokrates bu kanundan yararlanmayı reddetmiştir.

10 Demostenes, *De Corona*, 133, s. 494, 1604 yılına ait Frankfurt baskısı.

11 bkz. Philostratus, *Bioi Sofiston*, Kitap I, Aeschines, 508.

İstibdat devletlerinde, hükümdar bizzat yargılar. Monarşilerde ise, prens bizzat yargılayamaz. Aksi takdirde devlet yapısı çöker, bağımlı aracı güçler silinir; yargılamalara bağlı bütün formaliteler ortadan kalkar; bütün insanları bir korku alır; bütün yüzler kireç kesilir; itimat diye, onur diye, sevgi diye, güvenlik diye, monarşi diye bir şey kalmaz.

Ve daha başka önermeler: Monarşilerde prens, sanıkları kovuşturan, cezalandırılmalarını veya beraat ettirilmelerini sağlayan taraftır. Prens sanıkları bizzat yargılarsa, hem hâkim hem de taraf olur.

Aynı devletlerde, el konan mallar çoğu zaman prense kalır. Prens suçları bizzat yargılarsa, yine hem hâkim hem de taraf olur.

Üstelik prens, egemenliğinin en güzel özelliğini, yani affetme hakkını kaybeder.[12] Prensin hem hüküm vermesi hem de bu hükmü bozması mantıksız olur. Prens kendi kendisiyle çelişkiye düşmek istemez.

Buna ek olarak, bu durum bütün fikirleri altüst eder, bir adam, beraat mı edeceği, yoksa prensin affına mı mazhar olacağı bilinemez.

XIII. Louis La Valette dükünün davasında[13] hâkim olmak istediğinde ve bu maksatla kabinesine birkaç meclis görevlisi ile devlet danışmanını çağırıp onları tutuklama emri çıkartmaya zorladığında, Başkan de Bellièvre, "bu meselede bir tuhaflık gördüğünü, bir prensin uyruklarından biri hakkında fikir yürüttüğünü, oysa kralların salt affetme hakkını kendilerine ayırdığını, mahkûmiyet kararlarını görevlilere bıraktıklarını," söylemiş, "oysa siz majesteleri, bir adamı huzurunuzda sanık sandalyesinde görmek, vereceğiniz hüküm sonucunda bir saat içerisinde ölüme yollanmasını istiyorsunuz! Prensin lütuf saçan yüzü buna dayanamaz; prens

12 Platon, rahipler olarak nitelendirdiği kralların, ölüm cezası, sürgün ve hapisle sonuçlanan yargılamalara katılamayacağını düşünür.

13 bkz. Sayın La Valette düküne açılan davanın özeti. Bu özet, Montrésor'un *Mémoires*'ında basılmıştır, Cilt II, s. 62.

sırf görünerek kiliselerin koyduğu yasakları kaldırtır; insan prensin huzurundan sadece mutlu ayrılmalıdır," demiştir. Hüküm verildiğinde ise, aynı başkan, verdiği mütalaada şöyle demiştir: "Bir Fransa kralının hâkim sıfatıyla, kendi kanaatiyle bir asilzadeyi ölüme mahkûm etmesi, emsali olmayan, hatta geçmişten günümüze bütün emsallere ters düşen bir hükümdür." [14]

Prens tarafından verilen hükümler, sonu gelmez bir adaletsizlik ve istismar kaynağı olur. Dalkavuklar, rahatsız ede ede prensin hükümlerini tersine çevirir. Bazı Roma imparatorları yargılama hırsına düşmüştür. Hiçbir saltanat, adaletsizlikleriyle dünyayı bu denli hayrete düşürmemiştir.

"Claudius," der Tacitus, "davaların yürütülmesini ve hâkimlerin görevlerini üzerine aldığında, her türlü vurguna fırsat tanımıştır."[15] Nitekim, Claudius'tan sonra tahta geçen Neron, insanları uzlaştırmak arzusuyla, "itham edenler ile itham edilenlerin, bir sarayın dört duvarı arasında, birkaç azat edilmiş kişinin haksız gücüne maruz kalmaması için, hiçbir davada hâkim olmayacağını" ilan etmiştir.[16]

"Arcadius'un[17] iktidarı sırasında," der Zozimus,[18] "iftiracıların nüfusu arttı, bunlar saraya doldu ve sarayı zehirledi. Bir adam öldüğü vakit, arkada hiç çocuk bırakmadığı farz edildi,[19] adamın malları resmî bir bildirgeyle ona buna verildi. Zira imparator hayret edilecek kadar ahmak, imparatoriçe ise aşırı derecede girişimci olduğundan, hizmetkârlarının ve kadın sırdaşlarının doymak bilmeyen açgözlülüğünü böyle gideriyordu. Öyle ki, aklı başında insanlar için ölümden daha arzu edilebilir bir şey kalmamıştı."

---

14 Bu hüküm daha sonra değiştirilmiştir. bkz. aynı özet (Cilt II, s. 236).

15 *Annales*, Kitap XI, (5, 1).

16 Tacitus, *Annales*, Kitap XIII, (4, 3).

17 383-395 tarihleri arasında babasıyla birlikte, 395-402 tarihleri arasında tek başına hüküm sürmüş Bizans imparatoru. (ç.n.)

18 *Historia*, Kitap V, (24, 1). [Zozimus, V. veya VI. yüzyılda yaşamış Yunan tarihçi –ç.n.]

19 Genç Theodosius'un hükümdarlığında da aynı kargaşa hâkimdi.

"Eskiden," der Prokopius, "sarayda çok az insan mevcuttu. Fakat Iustinianus zamanında hâkimler hüküm vermekte özgür olmadığından, mahkemeleri terk edilmiş, buna karşılık imparatorun sarayı, davalarını görüşen tarafların gürültüsüyle dolmuştu."[20] Bu dönemde hükümlerin, hatta kanunların nasıl satıldığını bilmeyen yok.

Kanunlar prensin gözleridir. Prens o gözler olmadan göremeyeceklerini onlar sayesinde görür. Prens mahkemelerin görevini mi üstlenmek istiyor? O halde artık kendisi için değil, kendisini baştan çıkartanların lehine, kendi aleyhine çalışacak demektir.

6. Konu
Monarşide bakanlar yargılamamalıdır

Monarşide, prensin, bakanlarının anlaşmazlıklarını bizzat yargılaması yine büyük bir sakınca teşkil edecektir. Bugün dahi, mali meseleleri karara bağlayacak sayısız hâkime sahip bazı ülkelerde, bakanların –inanılır gibi değil!– bu meseleleri karara bağlamayı hâlâ talep ettiklerini görüyoruz. Söylenecek çok söz var; fakat ben sadece şunu söylemekle yetineceğim.

Eşyanın doğası itibarıyla, prensin meclisi ile mahkemeleri arasında bir çeşit çelişki mevcuttur. Kral meclisleri az kişiden oluşmak zorundadır; mahkemeler ise çok fazla insan gerektirir. Çünkü kral meclislerindeki meseleler belli bir tutkuyla ele alınmalı, yine belli bir tutkuyla yürütülmelidir. Bunları kendi meseleleri gibi benimseyecek ancak dört veya beş adamdan böyle bir şey umulabilir. Tam tersine, mahkemelerin soğukkanlı olması gerekir. Bir bakıma bütün meseleler mahkeme açısından birbirinden farksız olmalıdır.

---

20 *Gizli Tarih* (XIV, 4).

7. Konu
Tek hâkim üzerine

Böyle bir hâkim ancak istibdat yönetiminde olabilir. Tek hâkimin, gücünü ne kadar istismar edebileceği Roma tarihinde görülebilir. Hâkim kürsüsünde kendi yaptığı kanunu dahi çiğneyen Appius'un,[21] kanunları küçük görmemesi mümkün müydü?[22] Titus Livius bize *decemvir*'in[23] adaletsiz ayrımını aktarır. Appius kendi huzurunda Verginia'ya köle olarak sahip olmayı talep edecek bir adam ayarlamıştı. Verginia'nın ailesi Appius'tan, kendi kanunu uyarınca nihai hüküm verilene dek kızın ailesine iade edilmesini talep etmişti. Appius kendi kanununun salt baba lehine yapılmış olduğunu, Verginius mahkemede bulunmadığına göre söz konusu kanunun uygulanamayacağını beyan etmişti.[24]

8. Konu
Çeşitli yönetim şekillerinde ithamlar üzerine

Roma'da[25] bir vatandaşın başka bir vatandaşı itham etmesine izin verilirdi. Bu kural her bir vatandaşın kamu refahı konusunda sınırsız bir şevk duyduğu, her bir vatandaşın vatana ilişkin bütün hakları elinde tuttuğu farz edilen cumhuriyet yönetiminin ruhuna uygun olarak konmuştu. İmparatorlar zamanında da, cumhuriyetin bu anlayışı devam etti. Fakat hemen birtakım uğursuz adamlar peyda oldu: muhbir-

21 Appius Claudius Crassus, MÖ V. yüzyılda, Roma Cumhuriyeti'nde adli işler için kurulan onlar kurulunun (decemviri) bir üyesi. (ç.n.)

22 bkz. Kanun 2, § 24, Dig. (Kitap I, Başlık 2), De orig. jur.

23 Roma'da, adli işler de dâhil olmak üzere, belli görevleri yerine getirmek üzere atanan ve on kişiden oluşan kurulun her bir üyesine verilen ad. (ç.n.)

24 *Quod pater puellae abesset, locum injurioe esse ratus.* Titus Livius, İlk On Kitap I, Kitap III, (44).

25 Ve daha birçok şehirde.

ler ordusu. Bir sürü ahlâksızlığa ve maharete, alçak bir ruha ve hırslı bir zekâya sahip bu insanlar, mahkûmiyetleriyle imparatorları hoşnut etmeye aday suçlular aramaya başladılar. Şeref nişanlarına, servete giden yol bu idi.[26] Ülkemizde böyle bir şeye rastlamıyoruz.

Bizim bugün hayran olunacak bir kanunumuz var. Buna göre, kanunları uygulatmak için tahta geçen prens, her bir mahkemeye, işlenen bütün suçları kendi adına kovuşturmak üzere birer görevli atar. Öyle ki, bizde muhbirlik nedir bilinmez. Şayet kamu yararına çalışan bu intikam meleği görevini suistimal etmekle suçlanırsa, muhbirinin adını söylemek zorunda bırakılır.

Platon'un *Yasalar*'ında,[27] hâkimleri uyarmayı veya onlara yardım etmeyi ihmal edenlerin cezalandırılmaları gerekir. Bugün böyle bir şey uygun düşmezdi. Savcılık vatandaşlar adına etrafa göz kulak olur ve harekete geçer. Vatandaşlar huzur içinde yaşar.

9. Konu
Çeşitli yönetim şekillerinde cezaların sertliğine dair

Ağır cezalar, ana mekanizması onur ve erdem olan monarşi ile cumhuriyete kıyasla, prensin dehşet saldığı istibdat yönetimine daha uygundur.

Ilımlı devletlerde vatan sevgisi, utanç duygusu, ayıplanma korkusu birçok suçu engelleyebilen, önleyici saiklerdir. Kötü bir eyleme verilecek en ağır ceza, bu eylemden ötürü hüküm giymektir. O halde, ılımlı devletlerde medeni kanunlar daha kolay ıslah eder, şiddete ihtiyaç duymaz.

Bu tür devletlerde, iyi bir kanun koyucu suçları cezalandırmaktan çok bu suçları engellemek için çaba sarf edecek,

---

26 Bu muhbirlere verilen ödüller için, bkz. Tacitus.

27 Kitap IX, 856 e.

ona buna ceza yağdırmaktan çok, iyi ahlâkı esinlemeye gayret edecektir.

Çinli yazarlar durmadan şunun altını çizer:[28] İmparatorluklarında verilen cezalar ne kadar artarsa, ihtilal o kadar yakın demektir. Bunun nedeni, ahlâk bozuldukça cezaların da artmasıdır.

Avrupa'daki bütün devletlerde veya hemen hemen hepsinde, özgürlüğe ne kadar yaklaşıldığına veya özgürlükten ne kadar uzaklaşıldığına bakılarak, verilen cezaların artıp artmadığı ya da azalıp azalmadığı kolaylıkla kanıtlanabilir.

İstibdat devletlerinde, insanlar o kadar bedbahttır ki, yaşam haklarının kaybına üzülmekten çok ölümden korkarlar. Dolayısıyla, bu devletlerde verilen cezaların daha sert olması gerekir. Ilımlı devletlerde, insanlar ölümün kendisinden çok, yaşamsal haklarını kaybetmekten korkarlar. Dolayısıyla, bu devletlerde insanı yaşamsal haklardan mahrum eden cezalar yeterlidir.

Aşırı mutlu insanların mizacı ile aşırı mutsuz insanların mizacı eşit derecede serttir. Keşişler ve fatihler bunun kanıtıdır. Yumuşak mizacı ve merhameti esinleyen ancak ortalama bir hayat ile iyi ve kötü talihin karışımıdır.

Tek tek insanlarda gördüğümüz şeylere çeşitli milletlerde de rastlarız. Çok çetin bir hayat süren vahşi halklar ile talihin tek bir adama güldüğü, onun da geri kalan herkese zulmettiği istibdatla yönetilen halklar eşit derecede zalimdir. Ilımlı yönetimlerde ise yumuşak bir hava hüküm sürer.

Tarih kitaplarında sultanların korkunç adaletine dair örnekler okuduğumuzda, içimizde insan tabiatının kötülüklerini acıyla hissederiz.

Ilımlı yönetimlerde her şey, iyi bir kanun koyucunun ceza türleri icat etmesine yarayabilir. Karısını başka bir erkeğe

28 Daha ileride Çin'in bu açıdan bir cumhuriyet veya monarşi durumda olduğunu göstereceğim.

ödünç verememe, başka bir erkeğin karısını ödünç alamama, evinde sırf bakirelerle yaşamak zorunda bırakılmanın Sparta'da bir erkeğin çarptırılabileceği en ağır ceza olması çok şaşırtıcı değil midir? Kısaca ifade etmek gerekirse, kanunun ceza diye adlandırdığı her şey cezadır.

10. Konu
Eski Fransız kanunları üzerine

Monarşinin gerçek ruhu, eski Fransız kanunlarında gizlidir. Para cezasının söz konusu olduğu durumlarda, asil olmayanlar asil olanlara kıyasla daha hafif cezalandırılır.[29] Suç söz konusu olduğunda ise, bunun tam tersi uygulanır.[30] Asilzade onurunu ve sarayda sahip olduğu söz hakkını kaybeder. Buna karşılık, onuru olmayan halktan bir kişi fiziksel cezalara çarptırılır.

11. Konu
Bir halk erdemliyse az cezaya ihtiyaç duyulur

Roma halkı dürüst bir karaktere sahipti. Bu dürüstlük o kadar güçlüydü ki, halkın iyiye yönelmesi için kanun koyucunun iyiyi göstermesi çoğu zaman yeterliydi. Halka yönetmelikler vermek yerine, tavsiyelerde bulunmak yetiyor gibiydi.

Kraliyet kanunları ile On İki Levha Kanunları'nın öngördüğü cezaların hemen hemen hepsi cumhuriyet döneminde

29 "Bir emre karşı gelindiğini varsayalım, asil olmayanlar kırk kuruşluk bir para cezasına, asiller ise altmış liralık bir para cezasına çarptırılır." *Somme rurale*, Kitap II, s. 198, 1512 yılına ait Gotik baskı; Beaumanoir, Böl. LXI, s. 309.

30 bkz. Pierre Desfontaines'in *Le Conseil*'i, Böl. XIII, bilhassa Madde 22.

ya Valeria Kanunu'nun[31] ya da Porcia Kanunu'nun[32] bir sonucu olarak kaldırılmıştır. Buna rağmen cumhuriyetin düzensizleştiği gözlemlenmemiş, devlet düzeni bu durumdan herhangi bir zarar görmemiştir.

Hâkimlerin, halkın kanaatine başvuran vatandaşa karşı şiddet içeren yöntemlere başvurmasını yasaklayan Valeria Kanunu, bu yasağı ihlal eden hâkimi sadece zalim damgası vurmak suretiyle cezalandırıyordu.[33]

12. Konu
Cezaların gücüne dair

Cezaların hafif olduğu ülkelerde yaşayan vatandaşların cezalardan, cezaların ağır olduğu ülkelerde yaşayan vatandaşlar kadar etkilendiği tecrübeyle sabittir.

Bir devlette birtakım sakıncalı hareketler mi baş gösterdi? Şiddet kullanan bir yönetim bunları anında ıslah etmek ister. Eski kanunları uygulamak yerine, kötülüğü anında durduran zalim bir ceza koyar. Ancak böyle yapılırsa devlet mekanizması yıpratılmış olur. Hayalgücü daha hafif cezalara nasıl alışmışsa bu müthiş cezaya da öyle alışır. Daha hafif cezalar karşısında duyulan korku azalacağından, kısa süre sonra her olayda en ağır cezaya başvurmak gerekir. Eşkıyalık, kimi devletlerde hep rastlanan bir şeydir. Bunlara bir son verilmek istenmiş, işkence tekerleği icat edilmiştir. Bu işkence, bir süre için eşkıyalığın önüne geçmiştir. Fakat o za-

---

31 Söz konusu kanun, Valerius Publicola tarafından, kralların sürgün edilmesinden kısa bir süre sonra yapılmıştır. Titus Livius'un da dediği gibi (Kitap X, [9, 3-5]), bu kanun yine aynı aileye mensup hâkimler tarafından daha sonra iki kez değiştirilmiştir. Bu değişikliklerin amacı kanunu güçlendirmek değil, içerdiği hükümleri mükemmelleştirmek idi. *Diligentius sanctam*, der Titus Livius, age.

32 *Lex Porcia pro tergo civium lata.* Söz konusu kanun, Roma'nın kuruluşunun 454. yılında yapılmıştır.

33 *Nihil ultra quam improbe factum adjecit.* Titus Livius (X, 9, 5).

mandan bu zamana, anayollarda eskiden olduğu kadar çok eşkıyalık yapılmaktadır.

Günümüzde, askerden kaçma sıklaştı. Asker kaçaklarının ölümle cezalandırılmalarına karar verildi. Fakat kaçışlar azalmadı. Bunun çok doğal bir nedeni var: Her gün hayatını tehlikeye atmaya alışmış bir asker, bunun getireceği tehlikeyi küçümser veya küçümsemekle övünür. Asker her gün utanç verici bir duruma düşme korkusuna alışıktır. O halde, eskiden olduğu gibi, askerlik hayatı boyunca taşıyacağı bir utanç damgasıyla cezalandırmak[34] çok daha iyi olurdu. Cezayı ağırlaştırdıklarını zannettiler, oysa sadece hafifletmiş oldular.

İnsanları yönetirken aşırı uçlara gitmek gerekmez. Onları yönetmek için doğanın bize verdiği imkânları makul bir şekilde kullanmalıyız. Her türlü ahlâksızlığın sebebi araştırılmalıdır. Görülecektir ki, bunun nedeni, cezaların hafifliği değil, suçların cezasız kalmasıdır.

İnsanların başına utancı bela eden doğaya uyalım biz de ve cezanın en büyük kısmı, cezaya çarptırılmış olmanın utancı olsun.

Ceza almaktan utanç duyulmayan ülkeler varsa, bu durum namussuzları da iyi insanları da aynı cezalara çarptıran tiranlıktan ileri gelir.

İnsanların sırf zalim cezalar yardımıyla zapt edildiği başka ülkelere rastlarsanız, bunun yine büyük ölçüde küçük kabahatler için ağır cezalara başvuran yönetimin uyguladığı şiddetten kaynaklandığından emin olabilirsiniz.

Bir kötülüğü düzeltmek isteyen kanun koyucu çoğu kez sadece verilecek cezayı düşünür. Sadece bu konuya yoğunlaşır, sakıncalarını düşünmez. Kötülük ıslah edildikten sonra görülen sadece kanun koyucunun sertliği olur. Ancak geriye bu sertliğin devlet bünyesinde yarattığı bir kusur kalır. İnsanlar yozlaşır, despotizme alışırlar.

---

34 Askerin burnu yarılıyor, kulakları kesiliyordu.

Lysandros[35] Atinalılara karşı zafer kazandıktan sonra esirler yargılandı. Atinalılar iki kadırgada ele geçirilen bütün esirleri denize atmakla ve meclis oturumunda, ele geçirecekleri bütün esirlerin ellerini kesme kararı almakla suçlandı. Söz konusu karara karşı çıkan Adymantes dışında bütün Atinalıların boğazı kesildi. Lysandros, Phylocles'i idam ettirmeden önce, insanların ahlâkını bozmakla, bütün Yunanistan'a zulmü öğretmekle suçlamıştır.

"Argoslular," der Plutarkhos, "vatandaşlarından bin beş yüzünü bu şekilde öldürttükten sonra, Atinalılar böyle zalimce bir düşünceyi Atinalıların kalbinden uzak tutsun diye tanrılara adaklar adamıştır."[36]

İki tür bozulma mevcuttur: Birincisi, halk kanunlara riayet etmediği zaman; ikincisi ise, kanunlar halkı yozlaştırdığı zaman ortaya çıkar. İkinci tür bozulmanın geri dönüşü yoktur, zira kötülük devanın içindedir.

13. Konu
Japon kanunlarının âcizliği

Aşırı cezalar despotizmi dahi bozabilir. Japonya'ya bir göz atalım.

Japonya'da neredeyse bütün suçlar ölümle cezalandırılır;[37] zira Japon imparatoru kadar büyük bir imparatora itaatsizlik müthiş bir suçtur. Söz konusu olan, suçluyu ıslah etmek değil, hükümdarın öcünü almaktır. Bu fikirler kölelikten, özellikle de imparatorun bütün malların sahibi olmasından kaynaklanır. Hemen hemen bütün suçlar imparatorun şahsi menfaatini doğrudan ilgilendirmektedir.

---

35 Ksenophon, *Historia*, Kitap II (Böl. II, § 20-22). [Lysandros, MÖ 395'te ölmüş Spartalı amiral –ç.n.]

36 "Praecepta gerendae reipublicae", *Moralia*, (Böl. XIV).

37 bkz. Kempfer.

Hâkim karşısında söylenen yalanlar ölümle cezalandırılır.[38] Bu, doğal savunma hakkına aykırıdır.

Suç gibi görünmeyen şeyler dahi sert bir şekilde cezalandırılır. Örneğin, parasını kumara yatıran bir adam ölümle cezalandırılır.

Bütün tehlikelere ve bütün felaketlere meydan okuyan bu inatçı, kaprisli, kararlı ve tuhaf halkın şaşırtıcı karakterinin ilk bakışta kanun koyucuların koyduğu kanunların korkunçluğunu haklı gösterdiği doğrudur. Fakat doğaları gereği ölümü küçümseyen, en ufak olayda karnını deşen bu insanlar, sonu gelmeyen infaz görüntüleriyle ıslah olurlar veya durulurlar mı? Daha ziyade bu görüntülere alışmazlar mı?

Japonlardaki eğitime dair anlatılanlara bakılırsa, çocuklara tatlılıkla yaklaşılmalıdır, zira ceza onları inatçılaştırır. Kölelere ise çok sert muamele etmemek gerekir, zira hemen savunmaya geçerler. Ev yönetiminde hüküm sürmesi gereken hava, siyasi ve sivil yönetimde hüküm sürmesi gereken havaya temel alınamaz mıydı?

Bilge bir kanun koyucu, insanları, cezalar ile ödülleri dengeleyerek, bu insanların karakterine uygun felsefi, ahlâki ve dinî vecizlere başvurarak, onur kurallarını uygulayarak, utanç duygusunu kullanarak, sürekli bir mutluluğun, tatlı bir huzurun verdiği hazza işaret ederek yola getirmeye çalışırdı. Şayet kanun koyucu ancak zalim cezalarla durdurulmaya alışan insanların daha hafif cezalarla durdurulamayacağından endişe duyarsa, katı ve duygusuzca hareket ederdi ve bütün vakalarda cezaların hafifletebileceği güne kadar, ancak en affedilebilir vakalarda suçun cezasını hafifletebilirdi.[39]

Ancak despotizm bu mekanizmaları bilmez, bu yollara başvurmaz. İstibdat kendi kendini istismar edebilir, ancak yapabileceği tek şey de budur. Japonya'da despotizm gayret göstermiş ve kendisinden bile daha zalim bir hale gelmiştir.

38 *Recueil des voyages qui ont servi à l'établissement de la Compagnie des Indes*, Cilt III, Böl. II, s. 428.

39 İnsanların aşırı ağır cezalarla ahlâksızlaştığı durumlarda, pratik bir özdeyiş olarak bunu bir kenara not edin.

Korkmuş ve zalimleştirilmiş insanlar, ancak daha büyük bir zalimlikle yönetilebilirler.

Japonya'daki kanunların kaynağı ve ruhu işte budur. Bununla birlikte, Japon kanunları güçten çok hiddet içerir. Bu kanunlar Hristiyanlığı yok etmeyi başarmıştır. Fakat akla hayale gelmeyecek derecedeki bu çabalar, söz konusu kanunların âcizliğinin de bir kanıtıdır. Bu kanunlar iyi bir devlet düzeni kurmak istemiş, ama bu âcizlikleri daha belirgin bir şekilde ortaya çıkarmaktan öteye gidememiştir.

İmparator ile Miyako[40] *deyro*'su arasındaki görüşmenin metni okumaya değerdir.[41] Miyako'da sokak serserileri tarafından boğulanların veya öldürülenlerin sayısı inanılmaz boyutlardadır. Genç kızlar ve delikanlılar kaçırılıyor, daha sonra her gün, münasebetsiz saatlerde, kamuya açık alanlarda, çırılçıplak, nerelerden geçtikleri bilinmesin diye bez torbalara konmuş vaziyette bulunuyorlar. Herkes istediğini çalıyor; ata binenleri düşürmek için atların karnı yarılıyor; hanımefendileri soymak için arabalar devriliyor. Hollandalılar, kendilerine, geceyi inşaat iskelelerinde geçirirlerse kesinlikle cinayete kurban gidecekleri söylendiğinde derhal aşağıya inmişlerdi vs.

Çabucak bir örnek daha vereceğim. Ahlâksız zevklere kendini kaptıran imparator, bir türlü evlenmiyor, vârissiz ölme riskini taşıyordu. *Deyro* imparatora çok güzel iki kız gönderdi. İmparator biriyle saygısından evlendi, fakat onunla ilişkiye girmedi. Sütannesi imparatorluğun en güzel kadınlarını buldurdu. Hepsi boşunaydı. Bir cebecinin kızı imparatorun aklını çeldi[42] ve böylece imparator kararını verdi. İmparatorun bu kızdan bir oğlu oldu. Saraya mensup kadınlar, bu kadar düşük tabakadan bir kadının kendilerine

40 Japonya'nın eski başkenti Kyoto'nun eski çağlarda Batı dünyasındaki yaygın ismi. (ç.n.)

41 *Recueil des voyages qui ont servi à l'établissement de la Compagnie des Indes*, Cilt V, Böl. II [s. 508-510].

42 age. s. 390-392.

tercih edilmesine öfkelenerek çocuğu boğdular. İşlenen bu suç, imparatordan gizlendi. Yoksa kan gövdeyi götürürdü. O halde, kanunları, korkunçluğu bu kanunların infazını engellemektedir. Verilen ceza ölçüsüz olduğunda, çoğu kez, suçun cezasız kalmasını tercih etmek mecburiyeti doğar.

14. Konu
Roma senatosunun ruhu üzerine

Acilius Glabrio ile Piso'nun *consul*'lükleri sırasında, entrikaların önünü almak için Acilia Kanunu[43] yapıldı. Dio'ya göre,[44] senato *consul*'leri böyle bir kanun teklifi getirmeye itmişti, zira *Tribun* C. Cornelius, söz konusu suça karşı korkunç cezalar koydurmaya karar vermiş, halk da bu cezalara çok sıcak bakmıştı. Senato ölçüsüz cezaların insanlara dehşet salacağını, fakat bundan böyle itham edecek ya da mahkûm edilecek adam bulunamamasına neden olacağını düşünüyordu. Oysa önemsiz cezalar konursa, hâkim de itham eden de bulunabilirdi.

15. Konu
Cezalar açısından Roma kanunları

Romalıları ele alınca, özdeyişlerimin güç kazandığını hissediyorum. Bu büyük halkın siyasi kanunlarını değiştikçe medeni kanunlarını da buna göre değiştirdiğini görüyor, cezaların yönetim şekillerinin doğasından kaynaklandığına daha çok kani oluyorum.

---

43 Suçlular para cezasına çarptırılıyor, senatörler sınıfına kabul edilmekten ve herhangi bir memuriyete atanmaktan menediliyorlardı. Dio, Kitap XXXVI, (36).

44 age. [Cassius Dio, takriben 155-235 tarihleri arasında yaşayan Romalı *consul* ve tarihçi –ç.n.]

Kaçaklardan, kölelerden ve haydutlardan oluşan bir halk için yapılan kraliyet kanunları çok sert kanunlar olmuştur. Cumhuriyetin ruhu, *decemvir*'lerin bu kanunları On İki Levha Kanunları'na dâhil etmemesini gerektirirdi. Ancak zorbalığa heves eden insanlar cumhuriyetin ruhuna riayet etmekten özenle kaçınmıştır.

Titus Livius,[45] Tullus Hostilius tarafından iki yük arabasına bağlanıp sürüklenmeye mahkûm edilen Alba diktatörü Metius Suffetius'un çektiği eziyetten bahsederken, bunun, insanlığın anlamının unutulduğuna şahit olunan ilk ve son işkence olduğunu söylemiştir. Titus Livius yanılmaktadır. On İki Levha Kanunları son derece zalim hükümlerle doludur.[46]

Decemvir'lerin niyetini en belirgin şekilde ortaya koyan ceza, hicivcilere ve şairlere verilen ölüm cezasıdır. Bu, halkın büyük adamların alçakgönüllülüğe sevk edildiğini görmekten hoşlandığı cumhuriyet yönetiminin dehasıyla bağdaşmaz. Oysa özgürlüğü ortadan kaldırmak isteyen insanlar, özgürlük ruhunu hatırlatabilecek yazılardan korkarlar.[47]

Decemvir'ler sürüldükten sonra, verilecek cezaları belirleyen kanunların hemen hepsi kaldırıldı. Gerçi bu kanunlar açıkça kaldırılmadı. Fakat bir Roma vatandaşının öldürülmesini yasaklayan Porcia Kanunu'yla birlikte bu kanunlar da uygulanamaz hale geldi.

İşte Titus Livius'un[48] Romalılar hakkında söylediği şeyi, hiçbir halkın cezalardaki ölçülülüğü onlar kadar sevmediğini, ancak bu dönem için anabiliriz.

Cezaların yumuşaklığına bir de sanığın hüküm verilmeden önce sürgüne gidebilme hakkı eklenecek olursa, Roma-

45 Kitap I, (28, 11).

46 On İki Levha Kanunları'nda diri diri yakılma cezasına, hemen hemen hepsi ölümle sonuçlanan cezalara rastlanır, hırsızlığın ölümle cezalandırıldığı görülür vs.

47 *Decemvir*'lerle aynı kafaya sahip Sulla da onlar gibi hiciv yazarlarına verilen cezaları artırmıştır.

48 Kitap I, (28, 11).

lıların, benim cumhuriyete özgü olarak nitelendirdiğim o ruha riayet etmiş oldukları görülecektir.

İstibdadı, anarşiyi ve özgürlüğü harmanlayan Sulla, Cornelia kanunlarını yapmıştır. Sulla, âdeta sırf suç icat etmek için düzenlemeler getirmiştir. Böylece, sayısız fiili cinayet olarak nitelendirmek suretiyle her yerde katil görmeye başlamıştır. Daha sonra da fazlaca benimsenen bir uygulamayla, bütün vatandaşların yoluna tuzaklar kurulmuş, dikenli çalılar konmuş, çukurlar kazılmıştır.

Sulla'nın hemen hemen bütün kanunları, sürgünle cezalandırılanlara barınak ve su verilmesini yasaklamıştır. Sezar buna mallara el konmasını eklemiştir.[49] Zira sürgün sırasında servetlerini ellerinde tutan zenginler, suç işleme konusunda daha cesur oluyordu.

Askerî bir yönetim kuran imparatorlar, kısa süre sonra bu yönetimin uyrukları için olduğu kadar kendileri için de tehlikeli olduğunu hissetmiştir. Bu yönetimi yumuşatmaya çalışmışlar, çeşitli unvanlara ve bu unvanlara saygı gösterilmesine ihtiyaç duyulduğuna karar vermişlerdi.

Böylece biraz monarşiye yaklaşılmıştır. Cezalar üç sınıfa ayrılmıştır:[50] Devletin önde gelenlerini[51] ilgilendiren ve oldukça hafif olan cezalar; daha aşağı sınıftan kişilere[52] verilen ve daha ağır olan cezalar ve son olarak, sadece aşağı tabakadakileri[53] ilgilendiren en ağır cezalar.

Zalim ve akılsız Maximinus,[54] yumuşatması gereken askerî yönetimi sertleştirmiştir. *Senato*, der Capitolinus,[55] *unvan-*

---

49 *Poenas facinorum auxit, cum locupletes eo facilius scelere se obligarent, quod integris patrimoniis exularent.* Suetonius, Julio Caesare.

50 bkz. Kanun 3, § (5) *legis ad legem Cornel de sicariis* ile *Digesta* ve *Codex*'teki diğer birçok kanun.

51 *Sublimiores.*

52 *Medios.*

53 *Infimos.* Kanun 3, § (5) *legis ad leg. Cornel de sicariis.*

54 235-238 tarihleri arasında hüküm sürmüş Roma imparatoru. (ç.n.)

55 Jul. Cap., Maximini duo. [Julius Capitolinus, Historia Augusta adıyla bilinen biyografi koleksiyonunun altı hayalî yazarından biri –ç.n.]

larına bakılmaksızın kimilerinin çarmıha gerildiğini, kimilerinin hayvanların önüne atıldığını veya yeni öldürülmüş hayvanların derilerinin içine tıkıldığını öğreniyordu. Maximinus, askerî disiplini uygulamak ister görünüyor, sivil problemleri bu modele göre hallettiğini iddia ediyordu.

Romalıların Yükselişi ve Çöküşü'nde, Konstantin'in askerî despotizmi nasıl askerî ve sivil despotizme dönüştürdüğü ve monarşiye yaklaştığı görülebilir. Aynı kitapta, bu devletin yaşadığı çeşitli ihtilaller takip edilebilir, sertlikten gevşekliğe, gevşeklikten suçların cezasız kalışına ne şekilde geçildiği görülebilir.

16. Konu
Suç ile ceza arasındaki adil orantı üzerine

Verilen cezaların kendi aralarında uyumlu olması esastır. Zira küçük bir suçtan ziyade büyük bir suçun, toplumu biraz sarsacak bir şeyden ziyade çok sarsacak bir şeyin engellenmesi esastır.

"Adının Konstantin Dukas olduğunu söyleyen bir sahtekâr,[56] Konstantinopolis'te büyük bir huzursuzluğa neden oldu. Dukas tutuklanıp kırbaç cezasına mahkûm edildi. Fakat Dukas, saygıdeğer insanları itham edince, iftiracı sıfatıyla diri diri yakılmaya mahkûm edildi." İhanet suçu ile iftira suçuna verilen cezaların bu şekilde oranlanmış olması olağanüstü bir durumdur.

Bu olay, İngiltere Kralı II. Charles'ın bir sözünü hatırlatır. II. Charles yoldan geçerken boyundurukla teşhir edilen bir adam görmüş ve adamın neden bu durumda olduğunu sormuş. "Majesteleri," demişler, "bakanlarınız aleyhine hicivler kaleme aldığı için." "Ey koca ahmak!" demiş kral, "o hicivleri ne diye benim aleyhime yazmadı ki? O zaman başına hiçbir şey gelmezdi."

56 Konstantinopolis Patriği Nikeforos'un *Historia*'sı.

Yetmiş kişi İmparator Basileios'a[57] karşı komplo kurdu. Basileios onları kırbaç cezasına çarptırdı, saçlarını ve kıllarını yaktırdı. Bir geyik, imparatoru kemerinden boynuzlarına takınca, maiyetinden biri kılıcını çekip kemeri kesmiş ve imparatoru kurtarmış. İmparator adamın kafasına kestirmiş, *çünkü*, demiş, *bana kılıç çekti*. Her iki hükmün de aynı hükümdarın saltanatı sırasında verildiğine kim inanır?

Bizde ise, eşkıyalık yapan ile hem eşkıyalık yapıp hem adam öldüreni aynı cezaya çarptırmak büyük bir çarpıklıktır. Kamu güvenliği açısından bu iki suç arasında farklılık olması gerektiği açıktır.

Çin'de zalim hırsızlar parçalanırken,[58] diğerleri parçalanmaz. Bu farklılık nedeniyledir ki, Çin'de hırsızlık yapılır, fakat adam öldürülmez.

Hırsızlara ve katillere aynı cezanın verildiği Rusya'da hep cinayet işlenir.[59] Ölüler konuşamaz, derler oralarda.

Verilen cezalar arasında farklılıklar yoksa, affedilme umudunun olması gerekir. İngiltere'de cinayet işlenmez, zira hırsızlar sömürgelere sürülmeyi ümit edebilir; katillerin ise böyle bir ümidi yoktur.

Af ilanları, ılımlı yönetimlerin en önemli mekanizmalarından biridir. Hükümdarın bağışlama gücü, bilgelikle uygulandığı takdirde harikulade sonuçlar verebilir. Asla affetmeyen ve asla affedilmeyen istibdat yönetiminin prensibi ise, yönetimi bu avantajlardan mahrum bırakır.

17. Konu
Suçlulara verilen çark cezasına dair

İnsanlar kötü olduğundan, kanun onları olduklarından daha iyi varsaymaya mecburdur. Böylece, bütün suçların ce-

57 Nikeforos'un *Historia*'sı. [II. Basileios, 960-1025 tarihleri arasında hüküm sürmüş Bizans imparatoru –ç.n.]

58 Peder Du Halde, Cilt I, s. 6.

59 Perry, *Present State of Russia*, s. 22.

zalandırılmasında iki şahidin şehadeti yeterlidir. Kanun bu şahitlere, sanki hakikatin sözcüleriymiş gibi inanır. Ayrıca, evlilik sırasında doğan bütün çocukların meşru olduğuna hükmedilir. Kanun anneye, sanki iffetin ta kendisiymiş gibi itimat eder. Fakat suçlulara verilen çark cezası, bunlar gibi zorunlu bir şey değildir. Bugün son derece güçlü bir devlet düzenine sahip bir milletin[60] bu cezayı hiçbir sakıncaya yol açmaksızın reddettiğini görüyoruz. O halde bu ceza doğası gereği zorunlu değildir.[61]

Bu ceza aleyhine benden önce o kadar çok yetenekli adam, o kadar çok dâhi yazıp çizdi ki, onlardan sonra konuşmaya cesaret edemiyorum. Söz konusu cezanın istibdat yönetimlerine uygun olabileceğini söylemekle yetineceğim. Korku esinleyen her şey bu tür yönetimlerin mekanizmasına çok daha uygundur. Yunanlarda ve Romalılarda kölelerin... Ama hayır, bana çıkışan doğanın sesini duyuyorum.

18. Konu
Para cezaları ile fiziksel cezalar üzerine

Atalarımız Germenler, para cezasından başka ceza kabul etmezdi. Bu savaşkan ve özgür adamlar, kanlarının ancak savaşta akıtılması gerektiğine inanırdı. Tam tersine Japonlar,[62] zenginlerin böylelikle cezadan sıyrılacağını ileri sürerek bu tür cezaları reddeder. Fakat zenginler de mallarını kaybetmekten korkmaz mı? Para cezaları servete göre

60 İngiliz milleti.

61 Atinalı vatandaşlar, ihanet suçu hariç çark cezasına çarptırılamazdı (Lysias, *Orat.* in Agorat). Çark cezası, hükmün verilmesinden otuz gün sonra infaz ediliyordu (Curius Fortunatus, *Rhetor.* scol., Kitap II). Davanın hazırlık aşamasında çark işkencesine başvurulmazdı. Romalılarda ise, *ad leg. Juliam majest.*'in 3. ve 4. maddeleri, ihanet suçu hariç asaletin, unvanın ve askerlik mesleğinin kişiyi çark cezasından muaf tuttuğunu belirtir. bkz. Vizigot kanunlarının bu uygulamaya getirdiği bilgece kısıtlamalar.

62 bkz. Kempfer, *Heutiges Japan*, Cilt II, Böl. 3, Cilt. IV, s. 121.

oranlanamaz mı? Nihayet, bu cezalara rezil olma riski de eklenemez mi?

İyi bir kanun koyucu, orta yolu bulur: Hep para cezası vermediği gibi, hep fiziksel cezalar da vermez.

19. Konu
Kısasa kısas ilkesi üzerine

Basit kanunları seven istibdat devletleri, kısasa kısas ilkesine çok sık başvurur.[63] Ilımlı devletler de söz konusu ilkeye zaman zaman başvurur, ama arada temel bir fark vardır: İstibdat devletleri bu ilkeyi bütün şiddetiyle uygularken, diğerleri hemen hemen daima birtakım sınırlamalar getirir.

On İki Levha Kanunları iki tür kısıtlama getiriyordu. Buna göre, ancak şikâyetçi taraf yatıştırılamadığı takdirde kısasa kısas ilkesi uygulanıyordu.[64] Mahkûmiyet sonrası tazminat ödenebiliyor,[65] böylece fiziksel ceza para cezasına dönüştürülüyordu.[66]

20. Konu
Çocuklarının işlediği suçlar yüzünden babaların cezalandırılması üzerine

Çin'de, çocukların işlediği suçlar yüzünden babaları cezalandırılır. Peru'da da aynı âdet geçerlidir.[67] Bu da yine istibdada has fikirlerden kaynaklanmaktadır.

Çin'de babanın doğanın kendisine vermiş olduğu, kanunların da güçlendirdiği baba nüfuzunu kullanmadığı için

63 Kısasa kısas ilkesi *Kuran*'da vardır. bkz. Bakara suresi, II, 78.

64 *Si membrum rupit, ni cum eo pacit, talio esteo.* Aulus Gellius, Kitap XX, Böl. I, (5).

65 age. XX, (1, 9).

66 Ayrıca bkz. Vizigot kanunları, Kitap VI, Başlık IV, § 3 ve 5.

67 bkz. Garcilaso, *İspanyol İç Savaşlarının Tarihi.*

cezalandırıldığını söylemek boşunadır. Bu, Çinlilerde onur diye bir şey olmadığını varsaymak olur. Bizde, çocukları mahkûm olan babalar ile babaları mahkûm olan çocuklar,[68] Çin'deki ölüm cezası kadar sert bir cezayla, utanç duygusuyla cezalandırılmaktadır.

21. Konu
Hükümdarın bağışlayıcılığına dair

Bağışlayıcılık, prenslerin ayırt edici özelliğidir. Prensibi erdem olan cumhuriyette, buna daha az ihtiyaç duyulur. Korkunun hüküm sürdüğü istibdat devletinde de daha az başvurulur, zira devletin önde gelenlerini sert muamele örnekleriyle zapt etmek gerekir. Çoğu kez kanunun yasakladığı şeyi talep eden, onurla yönetilen monarşilerde, söz konusu özellik daha vazgeçilmezdir. Gözden düşme, cezaya muadil bir şeydir; yargılama formaliteleri dahi monarşide ceza sayılır. Bu yönetim şeklinde utanç her taraftan özel ceza türleri üretir.

Monarşide, devletin önde gelenleri gözden düşünce servetlerini, itibarlarını, alışkanlıklarını ve zevklerini çoğu zaman hayalî bir şekilde de olsa kaybetmekle öyle sert bir şekilde cezalandırılmış olurlar ki, bu noktadan sonra onlara daha fazla sert davranmak gereksizdir. Daha fazlası, sadece uyrukların prensin şahsına duyduğu sevgiyi, mevkilere göstermek zorunda olduğu saygıyı yok etmeye yarar.

Nasıl büyük adamların eğreti durumu istibdat yönetiminin doğasından kaynaklanırsa, aynı kişilerin güvenliği de monarşinin doğasından kaynaklanır.

Prensler bağışlayıcı olmakla o kadar çok şey kazanır, bağışlayıcılık o kadar müthiş bir sevgi seli yaratır, krallar bu

68 Bu çocukları cezalandırmak yerine, der Platon, babalarına benzemedikleri için yüceltmek gerekir. *Yasalar*, Kitap IX, 855 a.

sayede öyle büyük bir nam salar ki, bağışlayıcılığı gösterme fırsatı onlar için hemen hemen her zaman bir mutluluk vesilesidir ve bizim topraklarımızda bu hemen hemen her zaman uygulanabilen bir şeydir.

Prenslerin nüfuzunun bir parçasına karşı çıkılabilir; tamamına ise hemen hemen asla karşı çıkılmaz. Krallar kimi zaman taht için savaşır, ama hayatları için asla savaşmazlar.

Fakat diyeceksiniz ki, ne zaman cezalandırmak gerekir, ne zaman bağışlamak gerekir? Bu, hakkında kesin direktifler verilebilecek bir şey olmaktan ziyade, hissedilecek bir şeydir. Bağışlayıcılık tehlike arz ediyorsa, bu tehlike son derece belirgindir. Bağışlayıcılık prensi küçümsenmeye, hatta ceza verme âcizliğine sürükleyen zaaftan kolaylıkla ayırt edilebilir.

İmparator Mavrikios,[69] uyruklarının kanını asla akıtmama kararı almıştır. Anastasios,[70] suçları cezalandırmamıştır. İsaakios Angelos,[71] imparatorluğu sırasında kimseyi öldürtmeyeceğine yemin etmiştir. Yunan imparatorları kılıç taşımalarının bir sebebi olduğunu unutmuşlardır.

---

69 Evagrius, *Historia* [VI, 2]. Mavrikios, 582-602 tarihleri arasında hüküm sürmüş Bizans imparatoru. (ç.n.)

70 Konstantinos Porfirogennetos'un eserinde yer alan Suidas'tan kalma bölüm.

71 1185-1195 ve 1203-1204 tarihleri arasında hüküm sürmüş Bizans imparatoru. (ç.n.)

VII. Kitap

Üç yönetim şeklinin farklı prensiplerinin israf karşıtı kanunlara, lükse ve kadınların durumuna göre sonuçları

1. Konu
Lükse dair

Lüks daima servet eşitsizliğiyle orantılıdır. Şayet bir devlette zenginlikler eşit paylaştırılıyorsa, orada lükse yer olmayacaktır, zira lüks salt başkalarının emeğiyle elde edilen konforlar üzerine kuruludur.

Zenginliklerin eşit şekilde bölüşülebilmesi için, kanunun herkese sırf ihtiyacı kadarını vermesi gerekir. Bunun ötesine geçilirse, birileri harcar, diğerleri satın alır ve eşitsizlik oluşur.

Maddi ihtiyacın belli bir meblağa eşit olduğunu varsayarsak, salt ihtiyacı kadarına sahip olanların lüksü sıfıra eşit olacaktır. Bunun iki katına sahip olacak kişi bire eşit bir lükse, bu kişinin iki katı mülke sahip olacak kişi üçe eşit bir lükse, bunun da iki katına sahip olan yediye eşit bir lükse sahip olacaktır. Öyle ki, sonra gelen şahsın mülkünün daima bir önceki şahsın iki katı olacağını varsayarsak, lüks, ikiye katlanıp bir birim eklenmek suretiyle şu şekilde artacaktır: 0, 1, 3, 7, 15, 31, 63, 127.

Platon'un cumhuriyetinde,[1] lüks tamı tamına hesap edilebiliyordu. Dört tür gelir sınıfı belirlenmişti. Birincisi, yoksulluk sınırının geçildiği kademe; ikincisi, bunun iki katı; üçüncüsü, üç katı; dördüncüsü, dört katı idi. Birinci gelir sınıfında lüks sıfıra eşitti; ikincisinde, bire; üçüncüsünde, ikiye; dördüncüsünde, üçe eşitti. Aritmetik oranlar bu şekilde devam edip gidiyordu.

Çeşitli milletlerin lüks seviyesini karşılaştırdığımızda, her devletteki lüksün nedeni, vatandaşlar arasındaki servet eşitsizliği ile çeşitli devletler arasındaki zenginlik eşitsizliğidir. Örneğin Polonya'da, servetler arasında aşırı bir eşitsizlik mevcuttur. Fakat genel yoksulluk, daha zengin bir devlette olabilecek lüksün Polonya'da olmasına engel olmaktadır.

Lüks bundan başka, şehirlerin, özellikle de başkentin büyüklüğüyle orantılıdır. Öyle ki, devletin zenginlikleri, şahıslar arasındaki servet eşitsizliği ve belli yerlerde toplanan insan sayısı lüksün nedenleridir.

Ne kadar çok insan bir araya gelirse, bu insanlar o kadar çok kibirli olur, içlerinde kendilerini küçük şeylerle fark ettirme arzusu uyanır.[2] Çoğu birbirini tanımayacak şekilde çok sayıda insan bir araya gelmişse, kendini fark ettirme arzusu iki katına çıkar, zira başarı umudu artar. Bu umudu veren lükstür. Herkes, kendisinin bir üstündeki sınıfın işaretlerine özenir. Fakat kendini fark ettirmek isteye isteye her şey eşitlenir, hiçbir şey fark edilemez olur. Herkes kendisine bakılmasını istediğinden, kimse fark edilmez.

Bütün bunların sonucu genel bir sıkıntıdır. Belli bir meslekte üstün olanlar, işlerine istedikleri fiyatı koyarlar; daha

---

1 İlk gelir türü, miras kalan topraklardı. Platon, diğer mal tiplerinde mirasın üç katına sahip olunabilmesini istemiyordu. bkz. *Yasalar*, Kitap V, 744 e-745 a.

2 "Büyük bir şehirde," der *The Fable of the Bees*'in yazarı [Cilt 1, s. 133] [yarı İngiliz yarı Hollandalı filozof, iktisatçı ve hiciv yazarı Bernard Mandeville'in bir eseri - ç.n.], "kalabalıklar tarafından değerinin üzerinde saygı görmek için kendi sınıfının üzerinde kıyafetler giyilir. Bu, kıt akıllı biri için bir zevktir, neredeyse arzularının gerçekleşmesi kadar büyük bir zevktir."

küçük yetenekler de bu örneği izler; ihtiyaçlar ile imkânlar arasındaki uyum bozulur. Dava açmak zorunda kaldığımda bir avukat tutabilmem, hastalandığım zaman bir hekime gidebilmem gerekir.

Kimileri, bir başkentte bu kadar çok insanın bir araya gelmesinin, insanlar artık birbirlerinden uzak olmadığı için ticareti azalttığını düşündü. Ben aynı kanıda değilim. Birlikte yaşadığımız zaman daha çok arzu, daha çok ihtiyaç, daha çok fantezi ortaya çıkmaktadır.

2. Konu
Demokraside israf karşıtı kanunlar üzerine

Zenginliklerin eşit şekilde bölüştürüldüğü cumhuriyetlerde lükse yer olmadığını söylemiştim. Beşinci kitapta da görüldüğü üzere,[3] bir cumhuriyetin mükemmel olması gelir dağılımdaki eşitliğe bağlı olduğuna göre, bundan, bir cumhuriyette ne kadar az lüks olursa o cumhuriyetin o kadar mükemmel olacağı sonucu çıkar. İlk Romalılarda lüks yoktu; Lakedaimonlarda da lüks yoktu. Eşitliğin tamamen yok olmadığı cumhuriyetlerde ticaret, iş ve erdem herkesin kendi malıyla geçinebilmesini ve geçinmek istemesini, dolayısıyla çok az lüks olmasını sağlar.

Bazı cumhuriyetlerde o kadar ısrarla talep edilen toprak paylaşımına ilişkin yeni kanunlar, doğası gereği kurtarıcı olmuştur. Bu tür kanunlar ancak aniden uygulanırsa tehlikeli olur. Bu kanunlar birilerinin zenginliklerini bir anda yok edip diğerlerininkini arttırarak her ailede bir devrim yaratır ve er ya da geç devlette de genel bir ihtilale neden olmak zorundadır.

Bir cumhuriyette lüks yer edindikçe, insanlar şahsi çıkarlarını daha çok düşünmeye başlar.

---

3 III. ve IV Konu.

Sadece ihtiyacı kadarıyla yetinebilen insanların arzu edecekleri şeyler ancak vatanın şanı ve kendi şanlarıdır. Oysa lüksün yozlaştırdığı bir insanın başka arzuları vardır. Bu insan kısa süre sonra kendisini rahatsız eden kanunlara düşman kesilir. Rhegium garnizonu, tadını aldığı lüks yüzünden halkını boğazlamıştır.

Romalılar yozlaştığı anda, arzuları muazzam boyutlara ulaşmıştır. Bunu, nesnelere biçtikleri fiyatlardan çıkartabiliriz. Bir testi Falernum şarabı[4] yüz Roma dinarına, bir fıçı Pontus usulü tuzlu et dört yüz Roma dinarına satılıyordu. İyi bir aşçı dört *talent*'e[5] mal olurken, genç erkekler paha biçilmezdi. Genel bir coşkuyla[6] herkes kendini birtakım hazlara kaptırdığında, erdem işte bu hale gelmişti!

3. Konu
Aristokraside israf karşıtı kanunlar üzerine

İyi inşa edilmemiş aristokrasilerde asillerin zenginliklere sahip olması, fakat bunları harcayamamaları gibi bir kötülük söz konusudur. Ilımlılık ruhuna aykırı addedilen lüks, aristokrasilerde yasaklanmalıdır. O halde aristokraside ancak satın alamayan çok fakirler ile para harcayamayan çok zenginler mevcuttur.

Venedik'te kanunlar asilleri alçakgönüllülüğe zorlar. Burada asiller tasarrufa o denli alışmışlardır ki, ancak hafifmeşrep kadınlar onlara para harcatabilir. Üretimi devam ettirmek için bu yola başvurulur. En aşağılık kadınlar hiçbir tehlikeyle karşılaşmaksızın para harcarken, onlara para verenler olabilecek en silik hayatı yaşarlar.

---

4 Diodorus'un, Konstantinos Porfirogennetos tarafından aktarılan, XXXVI. kitabından kalma bölüm, "Erdemlerin ve Ahlâksızlıkların Özeti".

5 Antik Çağ'da ağırlık ve para birimi. Talent bir ağırlık birimi olarak, genellikle bir amforanın hacmine veya bir ayak kübüne (cubic foot) eşitti. Para birimi olarak ise, bir talent ağırlığında altını veya gümüşü belirtirdi. (ç.n.)

6 *Cum maximus omnium impetus ad luxuriam esset.* age.

Yunan cumhuriyetleri bu açıdan hayranlık verici kurumlara sahipti. Zenginler paralarını bayramlara, müzik korolarına, yarış arabalarına, yarış atlarına, masraflı memuriyetlere harcıyordu. Bu cumhuriyetlerde, zenginlik de fakirlik kadar ağır bir yük idi.

4. Konu
Monarşilerde israf karşıtı kanunlar üzerine

"Bir Germen ulusu olan Suionlar zenginliği yüceltir," der Tacitus,[7] "bu ise, Suionların tek bir kişinin yönetiminde yaşamalarına neden olmuştur." Bu durum lüksün özellikle monarşilere özgü olduğunu, bu yönetim şeklinde israf karşıtı kanunlara gerek olmadığını gösterir.

Monarşilerde devletin yapısı gereği zenginlikler eşit bölüştürülmediğinden, lüksün var olması gerekir. Zenginler çok para harcamazsa, fakirler açlıktan ölür. Hatta zenginler servet eşitsizliğiyle orantılı olacak şekilde para harcamalı, daha önce de dile getirdiğimiz gibi, lüks yine bu oranda artmalıdır. Şahısların zenginlikleri, sırf bir kısım vatandaşın maddi ihtiyaçlarını ellerinden aldığı için artmıştır. Öyleyse, bu maddi ihtiyaçlar onlara geri verilmelidir.

O halde, monarşinin ayakta kalabilmesi için lüksün çiftçiden zanaatkâra, tüccara, asilzadeye, hâkime, büyük derebeyine, önde gelen mültezimlere, prenslere doğru artarak ilerlemesi gerekir. Yoksa her şey mahvolur.

Ağırbaşlı hâkimlerden, hukukçulardan ve ilk çağlardan kalma fikirlere sahip adamlardan oluşan Roma senatosunda, Augustus zamanında, ahlâk kurallarının ve kadınların lüksünün ıslahı teklif edilmişti. Dio'da,[8] senatörlerin bu yer-

7 *De moribus Germanorum*, (44, 3). [Suiones, bugünün İsveçlilerine Tacitus tarafından verilen ilk ad –ç.n.]

8 Dio Cassius, Kitap LIV, (16).

siz taleplerini Augustus'un nasıl maharetle savuşturduğunu okumak ilginçtir. Bunun nedeni, Augustus'un bir monarşi kurmakta, bir cumhuriyeti lağvetmekte olmasıdır.

Tiberius zamanında, *aedilis*'ler senatoda israf karşıtı eski kanunların yeniden yürürlüğe girmesini talep etmiştir.[9] Akıllı bir prens olan Tiberius buna karşı çıkmıştır: "Devlet bu şekilde ayakta kalamaz," demiştir prens. "Roma nasıl yaşayabilir? Eyaletler nasıl yaşayabilir? Tek bir şehrin vatandaşlarıyken tutumlu davranıyorduk. Oysa bugün, bütün dünyanın zenginliklerini tüketiyor, efendileri ve köleleri kendi hesabımıza çalıştırıyoruz." Tiberius, israf karşıtı kanunlara artık ihtiyaç kalmadığını çok iyi görmüştür.

Aynı imparator zamanında senatoda, valilerin, karılarını eyaletlere götürmekten menedilmeleri teklif edilmişti. Bunun nedeni, bu kadınların eyaletlerde neden olduğu düzensizlikler idi. Bu teklif de reddedilmiştir. "Eskilerin sert yaşam biçiminin yerini, daha tatlı bir yaşam biçimi aldı," [10] denmiştir. Artık başka ahlâk kurallarına ihtiyaç duyulmaktaydı.

O halde lüks, monarşilerde gereklidir. İstibdat devletlerinde de gereklidir. Birinci yönetim şeklinde lüks sahip olunan özgürlüğün kullanılması, ikinci yönetim şeklinde ise köleliğin sağladığı avantajların kötüye kullanılmasıdır. Efendisi tarafından diğer kölelere zulmetmek için seçilen bir köle, elde ettiği servetin yarınından emin olamadığı için kibrini, arzularını ve hazlarını günübirlik tatmin edebilme mutluluğundan başka bir mutluluğa sahip değildir.

Bütün bunlar şu sonuca varmaktadır: Cumhuriyetler lüks yüzünden, monarşiler fakirlik yüzünden yıkılır.[11]

---

9 Tacitus, *Annales*, Kitap III, (52-54).

10 *Multa duritiae veterum melius et loetius mutata*. Tacitus, *Annales*, Kitap III, Böl. XXXIV, (2).

11 *Opulentia paritura inox egestatem*. Florus, Kitap III, (12, 12).

5. Konu
Bir monarşide, israf karşıtı kanunlar hangi hallerde gereklidir

XIII. yüzyıl ortasında Aragon'da israf karşıtı kanunlar yapılırken, cumhuriyet ruhu veya birtakım özel durumlar temel alınmıştır. Kral I. Jaime, kralın veya herhangi bir uyruğun her yemekte iki çeşitten fazla et yememesini, bu etlerin de, kişinin kendi eliyle öldürdüğü av eti hariç, sadece tek bir şekilde hazırlanmasını emretmişti.[12]

Günümüzde de İsveç'te israf karşıtı kanunlar yapılmıştır. Fakat bu kanunların amacı, Aragon'unkilerden farklıdır.

Bir devlet, mutlak tutumluluğu tesis etmek amacıyla israf karşıtı kanunlar yapabilir. Bu, cumhuriyetlerdeki israf karşıtı kanunların ruhudur. Aragon'daki kanunların içeriği, amacın bu olduğunu göstermektedir.

İsraf karşıtı kanunlar, göreli bir tutumluluğu da hedefleyebilir. Örneğin, aşırı yüksek fiyatlara satılan yabancı mallar öyle bir ihracat hacmi gerektirir ki, söz konusu yabancı mallar ülke ihtiyacını gidermekten çok, ülkeyi ihtiyaç duyduğu kendine ait mallardan mahrum edebilir. Bu durumda bir devlet, söz konusu yabancı malların girişini mutlak suretle yasaklayabilir. Bugün İsveç'te yapılan kanunların ruhu budur.[13] Monarşilere uyan yegâne israf karşıtı kanun da budur.

Genel olarak, bir devlet ne kadar fakirse, göreli lüksü nedeniyle o kadar çok zarar görür, dolayısıyla göreli israf karşıtı kanunlara da o kadar çok ihtiyaç duyar. Bir devlet ne kadar zenginse, göreli lüksü devleti o kadar çok zenginleştirir. Bu tür bir devlette, göreli israf karşıtı kanunlar yapmaktan kaçınmalıdır. Bu konuyu ticaret ile ilgili kitabımızda daha ayrıntılı şekilde açıklayacağız.[14] Burada sadece mutlak lüksten bahsedeceğiz.

---

12 1234 yılına ait I. Jaime Anayasası, Madde 6, *Marca Hispanica*, s. 1429.

13 Lezzetli şarapların ve diğer kıymetli malların İsveç'e girişi yasaktır.

14 bkz. XX. Kitap, XX. Konu.

6. Konu
Çin'deki lüks üzerine

Birtakım özel sebeplerden dolayı, bazı devletlerde israf karşıtı kanunlar gereklidir. İklimin etkisiyle halkın nüfusu çok fazla artabilir, öte yandan halkı geçindirecek imkânlar çok kısıtlı olabilir. Öyle ki, halkın tamamını tarıma yönlendirmek gerekebilir. Bu tür devletlerde lüks tehlikelidir, israf karşıtı kanunlar katı bir şekilde uygulanmalıdır. O halde, lüksün teşvik edilmesi mi, yoksa yasaklanması mı gerektiğini anlamak için her şeyden önce nüfus ile bu nüfusu geçindirme imkânları arasındaki ilişkiye bir göz atmak şarttır. İngiltere'de toprak, tarımla uğraşanların ve giysi tedarik edenlerin beslenmek için ihtiyaç duyduğu tahıl miktarından çok daha fazlasını verir. Bu nedenle İngiltere'de havai sanatlar, dolayısıyla lüks olabilir. Fransa'da, çiftçilerin ve imalat atölyelerinde çalışanların rızkını çıkartacak kadar buğday yetişir. Buna ek olarak, yabancılarla yapılan ticaret havai şeylere karşılık o kadar çok zaruri ihtiyacı giderebilir ki, lüksten korkmaya gerek yoktur.

Bunun tam tersine, Çin'de kadınlar o kadar doğurgandır ki, insanlar burada öyle bir hızla üremektedir ki, topraklar, ne kadar işlenirse işlensin, nüfusun beslenmesine ancak yetmektedir. O halde burada lüks tehlikelidir. Çin'de iş ve tasarruf ruhu, herhangi bir cumhuriyette elzem olduğu kadar elzemdir.[15] Gerekli sanatlarla uğraşılmalı, zevklere ilişkin olanlardan sakınılmalıdır.

Çin imparatorlarının o bilge yönetmeliklerinin anafikri işte budur. "Atalarımız," der Tang hanedanına mensup bir imparator,[16] "şunu özdeyiş haline getirmiştir: Şayet bir adam toprağı işlemiyorsa, bir kadın yün eğirmiyorsa, imparatorlukta biri soğuktan veya açlıktan muzdariptir..." Aynı impa-

15 Lüks Çin'de daima engellenmiştir.

16 Peder Du Halde tarafından aktarılan bir fermandan, Cilt II, s. 497.

rator, bu prensip doğrultusunda, sayısız Budist manastırını yıktırmıştır.

Yirmi birinci hanedana mensup üçüncü imparator,[17] bir madenden çıkartılan kıymetli taşlar kendisine sunulduğunda o madeni kapattırmıştır. Zira halkını, ne beslenmesine ne de giyinmesine yarayan bir şey için yormak istememiştir.

"O kadar lüks içindeyiz ki," demiştir Kiayventi,[18] "halk, satmak zorunda olduğu kızların ve oğlanların ayakkabılarını nakışlarla süslüyor." Tek bir kişi için kıyafetler dikmekle meşgul bu kadar çok insan olması, kıyafetten yoksun insan sayısını artırmaz mı? Bir çiftçiye karşılık tarımdan elde edilen geliri yiyen on kişi, yiyecek yemeği olmayan insan sayısını artırmaz mı?

7. Konu
Çin'deki lüksün ölümcül sonucu

Çin tarihinde, arka arkaya yirmi iki hanedanın geldiğini görüyoruz. Yani Çin, sayısız sınırlı ihtilali saymazsak, tam yirmi iki genel ihtilal yaşamıştır. İlk üç hanedan oldukça uzun sürmüş, zira bilgece yönetilmiştir. Ayrıca imparatorluk o çağlarda şimdiki kadar geniş değildi. Fakat genel olarak bütün bu hanedanların işe oldukça iyi başladığı söylenebilir. Erdem, dikkat ve teyakkuz Çin için elzemdir. Bütün bunlar başlangıçta mevcut, sonlarda ise eksik kalmış şeylerdir. Nitekim, savaşlarla büyümüş, zevk ve sefahate dalmış bir aileyi tahtan indirmeyi başarmış imparatorların, gerekliliğini birinci elden tecrübe ettikleri erdemi muhafaza etmeleri, ne kadar uğursuz olduğunu bizzat gördükleri hazlardan korkmaları doğaldı. Ancak bu ilk üç veya dört prensten sonra, yozlaşma, lüks, aylaklık ve sefahat bu prenslerin haleflerini ele geçirmiştir.

17 *Histoire de la Chine*, yirmi birinci hanedan, Peder Du Halde'ın eseri, Cilt I, s. 509.

18 Peder Du Halde tarafından aktarılan bir söylevden, Cilt II, s. 418.

Saraya kapanan bu prenslerin aklı zayıflamış, ömürleri kısalmıştır. Aile çöküşe geçmiştir. Büyük adamlar ortaya çıkmış, hadımlar itibar kazanmıştır. Tahta artık sadece çocuklar geçirilmeye başlanmıştır. Saray imparatorluğun düşmanı haline gelmiştir. Sarayda yaşayan aylak halk, çalışan halkı mahvetmiştir. Sonuçta bir gaspçı, imparatoru öldürmüş veya yok etmiş ve yeni bir hanedan kurmuştur. Bu hanedanın üçüncü veya dördüncü prensi de yine aynı saraya kapanmıştır.

8. Konu
Halkın namusu üzerine

Kadınların erdemlerini yitirmelerinden kaynaklanan o kadar çok kusur vardır ki, ruhları bu yüzden o kadar çok alçalır ki, bu en temel özelliğin ortadan kalkması o kadar çok özelliğin ortadan kalkmasına neden olur ki, halkçı bir devlette halkın iffetsizliğini felaketlerin en büyüğü, devlet yapısında meydana gelecek bir değişikliğin belirtisi addetmek mümkündür.

Bu nedenledir ki, iyi kanun koyucular kadınların ahlâk konusunda belli bir ağırbaşlılığa sahip olmasını istemiştir. Cumhuriyetlerinde yalnız ahlâksızlığı değil, ahlâksızlık görüntüsünü dahi yasaklamışlardır. Aynı kanun koyucular, aylaklığa neden olan, kadınların bizzat kendileri yozlaşmadan başkalarını yozlaştırmalarına yol açan, her fuzuli şeye fiyat biçen, önemli şeyleri ise alçaltan, kadınların eşsiz bir maharet sergilediği gülünç kurallara göre davranılmasına sebep olan zarafet düşkünlüğüne varana dek her şeyi yasaklamışlardır.

9. Konu
Çeşitli yönetim şekillerinde kadınların durumu üzerine

Kadınlar monarşilerde pek ağırbaşlı davranmaz, zira sınıf farklılıkları onları saraya çeker; sarayda hoş görülen ne-

redeyse yegâne şey olan o özgürlük anlayışını benimserler. Herkes, konumunu yükseltmek için kadınların güzelliğinden ve tutkularından faydalanır. Zayıflıkları gururlu değil ancak kibirli olmalarına elverdiğinden, kadınlar arasında daima lüks hüküm sürer.

İstibdat devletlerinde kadınlar lüksü getirmez. Bu devletlerde, kadının bizzat kendisi lüks bir objedir. Kadınlar aşırı derecede itaatkâr olmalıdır. Herkes yönetimin ruhunu benimser ve evinde de başka yerlerde gördüğünü uygular. Bu devletlerde kanunlar sert olup anında uygulandığından, kadınların özgürlüğü yüzünden meseleler çıkmasından korkulur. Kadınların kavgaları, boşboğazlıkları, nefretleri, eğilimleri, kıskançlıkları, alınganlıkları, küçük insanların büyük insanların ilgisini çekmede gösterdiği o maharet bu tür devletlerde sonuçsuz kalmayacaktır.

Üstelik, bu tür devletlerde hükümdarlar insan tabiatıyla alay ettiklerinden birden çok kadına sahiptirler ve bin türlü sebep onları bu kadınları hapsetmeye iter.

Cumhuriyetlerde kadınlar kanunlarda özgür, ahlâk kurallarında esirdir. Cumhuriyette lüks, dolayısıyla da yozlaşma ve ahlâksızlık yasaktır.

Ahlâk temizliğinin erkeklerde dahi erdemin bir parçası olduğunu buyuran bir dine göre yaşamayan Yunan şehirlerinde, kör bir ahlâksızlığın doludizgin hüküm sürdüğü, aşkın ancak dile getirilemeyecek bir şekle sahip olduğu, evliliklerin ise salt dostluktan ibaret kaldığı[19] Yunan şehirlerinde, kadınların erdemi, sadeliği ve iffeti öyle boyutlardaydı ki, bu bakımdan daha iyi bir denetime sahip bir halk bir daha görülmemiştir.[20]

---

19 Gerçek aşka gelince, der Plutarkhos, kadınların bunda payı yoktur. , "Amatorius", *Moralia,* s. 600, (4, 750c). Plutarkhos, yaşadığı çağın zihniyetine göre konuşmaktadır. bkz. Ksenophon, *Hiero* başlıklı diyalog (III, 3).

20 Atina'da, kadınların davranışlarına göz kulak olan özel bir hâkim mevcuttu.

10. Konu
Romalılardaki aile mahkemesi üzerine

Romalılar, Yunanlar gibi kadınların davranışlarını denetleyen özel hâkimlere sahip değildi. *Censor*'lar cumhuriyette geri kalan her şeye nasıl göz kulak oluyorsa, kadınlara da öyle göz kulak oluyordu. Aile mahkemesi kurumu,[21] Yunanlardaki mahkemelerin yerini tutuyordu.[22]

Koca, karısının ailesini bir araya topluyor ve karısını onların huzurunda yargılıyordu.[23] Bu mahkeme cumhuriyetin ahlâkını koruyordu. Fakat aynı ahlâk kuralları da bu mahkemeyi koruyordu. Aile mahkemesi sadece kanunların ihlalini değil, ahlâk kurallarının ihlalini de yargılamak zorundaydı. Dolayısıyla, ahlâk kurallarının ihlalini yargılayabilmek için önce ahlâk kurallarına sahip olmak gerekir.

Aile mahkemesinin verdiği cezaların keyfî olması beklenir. Nitekim öyleydi de. Zira ahlâk kurallarıyla ilgili her şey, alçakgönüllülük kurallarıyla ilgili her şey bir kanunnameye sığdırılamaz. Başkalarına karşı yükümlülüklerimizi kanunlar aracılığıyla düzenlemek kolaydır. Ancak kendimize karşı yükümlülüklerimizi kanunla düzenlemek güçtür.

Aile mahkemesi kadınların genel davranışını denetliyordu. Fakat öyle bir suç vardı ki, aile mahkemesinin kınamasına ek olarak, savcılığın da yetki alanına giriyordu. Bu

---

21 Halikarnassoslu Dionysios'tan anlaşıldığına göre, bu mahkemeyi Romulus kurmuştur (Kitap II, 25, s. 96).

22 Âlemciler komplosu sırasında bu mahkemeye nasıl başvurulduğunu görmek için bkz. Titus Livius, Kitap XXXIX, [17, 18]. Kadınların ve genç insanların ahlâkının bozulduğu meclislere, cumhuriyete karşı komplo deniyordu.

23 Halikarnassoslu Dionysios'tan anlaşıldığına göre, Romulus'un kurumunda koca olağan durumlarda kadının ailesi huzurunda tek başına yargılarken, büyük suçlar söz konusu olduğunda kadının ailesine mensup beş kişiyle birlikte yargılıyordu (Kitap II, 25). Ulpianus da ahlâk hükümlerinde, ciddi olarak nitelendirdiği hükümleri daha az ciddi hükümlerden ayırıyordu (Başlık VI, § 9, 12 ve 13): *mores graviores, mores leviores.*

suç, zina idi. Bunun sebebi ya bir cumhuriyette bu kadar ciddi bir ahlâk ihlalinin yönetimi ilgilendirmesi, ya kadının ahlâksızlığının erkeğin de ahlâksız olabileceğini akla getirmesi ya da dürüst insanların dahi bu suçu cezalandırmaktan çok örtbas etmeyi, öç almaktan çok görmezden gelmeyi tercih edeceğinden korkulmasıydı.

11. Konu
Roma'da, yönetim şekliyle birlikte kurumlar nasıl değişti

Aile mahkemesi nasıl birtakım ahlâk kuralları olduğunu varsayıyorsa, savcılık da birtakım ahlâk kuralları olduğunu varsayıyordu. Bu da her iki kurumun, ahlâkın yozlaşması ve cumhuriyetin ortadan kalkmasıyla birlikte yok olmasına neden olmuştur.[24]

Bitmek bilmeyen sorgular, yani yargılama yetkisinin praetor*'lar arasında paylaştırılması ile bu* praetor*'ların bütün meseleleri bizzat*[25] *yargılama âdetinin gittikçe yaygınlaşması* aile mahkemesi geleneğini zayıflattı. Tiberius'un aile mahkemesine havale ettiği yargılamalara olağandışı vakalar ya da eski uygulamanın canlanmış hali gözüyle bakan tarihçilerin hayrete düşmesinden bu sonuç çıkmaktadır.

Monarşinin kurulması ve ahlâk kurallarının değişmesi savcılık kurumunu daha da baltalamıştır. Bir kadının kendisini küçümsemesine, reddetmesine öfkelenen, hatta kadının erdemini kendisine hakaret olarak algılayan namussuz bir adamın, söz konusu kadını felakete sürükleme planları yapmasından korkulabiliyordu. Julia Kanunu'na göre, bir

24 *Judicio de moribus* (quod antea quidem in antiquis legibus positum erat, non autem frequentabatur) *penitus abolito*. Kanun 2, § 2, Cod. de repudiis.

25 *Judicia extraordinaria.*

kadının zina suçuyla itham edilebilmesi için öncelikle kocanın karısının ahlâksızlıklarını teşvik etmekle itham edilmesi gerekiyordu. Bu ise söz konusu suçlamayı son derece kısıtlıyor, tabir caizse ortadan kaldırıyordu.[26]

V. Sixtus, savcılık kurumunu yeniden canlandırmaya istekli gibi görünmüştür.[27] Ancak söz konusu kanunun, Sixtus'unki gibi bir monarşide diğer bütün monarşilere kıyasla daha da yersiz kaçacağını anlamak için biraz düşünmek yeterli olacaktır.

12. Konu
Romalılarda kadınların vesayeti üzerine

Roma kurumları kadınları, bir kocanın nüfuzu altında olmadıkça[28] ömür boyu vesayet altında tutuyordu. Söz konusu vesayet, en yakın erkek akrabaya veriliyordu ve anlaşılan o ki, kadınlar bu vesayetten kaba tabirle son derece rahatsız oluyorlardı.[29] Cumhuriyet için iyi bir şeydir bu, ama monarşi için hiç de gerekli değildir.[30]

Barbarların çeşitli kanunnamelerinden de anlaşıldığı üzere, ilk Germenlerde de kadınlar ömür boyu vesayet altında tutuluyordu.[31] Bu gelenek kurdukları monarşilerde de devam ettiyse de hayatta kalamamıştır.

---

26 Konstantin bu kanunu tamamen ortadan kaldırmıştır: "Huzur dolu evliliklerin, yabancıların cüreti yüzünden bozulması yakışık alan bir durum değildir."

27 V. Sixtus, karısının ahlâksızlıklarından şikâyetçi olmayan kocanın ölümle cezalandırılmasını emretmişti. bkz. Leti. [V. Sixtus, 1585-1590 tarihleri arasında papa –ç.n.]

28 *Nisi convenissent in manum viri.*

29 *Ne sis mihi patruus oro.*

30 Papia Kanunu, Augustus döneminde, üç çocuk sahibi kadınların vesayetten muaf tutulmasını emretmişti.

31 Germenlerde söz konusu vesayetin adı *mundeburdium* idi.

13. Konu
İmparatorların kadınların ahlâksızlıkları için getirdiği cezalar üzerine

Julia Kanunu zina suçunu cezalandırmıştır. Ancak bu kanun ile ondan sonra yapılan kanunlar, iyi ahlâkın birer göstergesi olmak şöyle dursun, tam tersine, ahlâki yozlaşmanın birer göstergesi olmuştur.

Kadınlar konusunda benimsenen siyasi rejimin monarşiyle birlikte tümden değişmiştir. Bundan böyle amaç kadınların ahlâkını düzeltmek değil, suçlarını cezalandırmaktı. Bu suçları cezalandırmak için yeni kanunlar yapılmasının tek nedeni, bu suçların kapsamına girmeyen ihlallerin artık cezalandırılmıyor olması idi.

Ahlâkın korkunç derecede yozlaşması birçok imparatoru iffetsizliği belli bir noktada durdurmayı hedefleyen kanunlar çıkartmaya itmiştir. Fakat bu imparatorların amacı, genel olarak ahlâkı ıslah etmek değildi. Bütün bu kanunlar tam tersini kanıtlamaya çalışsa da, tarihçilerin aktardığı somut olaylar bu noktayı alenen kanıtlamaktadır. Dio'nun eserlerinde Augustus'un bu konudaki tutumu, hem *praetor*'luğu hem de *censor*'luğu zamanında kendisine gelen ilgili talepleri nasıl savuşturduğu görülebilir.[32]

Augustus ve Tiberius zamanında, Romalı asil kadınların ahlâksızlıklarına karşı verilen sert hükümler tarihçilerin eserlerinden okunabilir. Ancak aynı tarihçiler bu dönemlerin

32 Daha önce ahlâksız bir ilişki içinde olduğu bir kadınla evlenen genç bir adamı Augustus'un huzuruna getirdikleri zaman, bu tür şeyleri ne tasvip etmeye ne de cezalandırmaya cüret edebilen Augustus uzun süre bocalamıştır. Nihayet, kendine gelip şöyle demiştir: "Ayaklanmalar çok büyük felaketlere neden olmuştu. Artık bunları unutalım." Dio, Kitap LIV, (16). Senatörler Augustus'tan kadınların ahlâkına ilişkin düzenlemeler yapmasını talep edince, Augustus bu talebi savuşturmuş, kendisi karısını nasıl ıslah ediyorsa, onlara da karılarını aynı şekilde ıslah etmelerini söylemiştir. Bunun üzerine, senatörler Augustus'tan karısını nasıl ıslah ettiğini kendilerine anlatmasını rica etmiştir. Bence bu, son derece patavatsız bir soru olmuştur.

ruhunu bize tanıtmak suretiyle, verilen hükümlerin ruhunu da tanıtmaktadırlar.

Augustus ve Tiberius her şeyden önce kendi kadın akrabalarının ahlâksızlıklarını cezalandırmak istemiştir. Bu iki imparator ahlâkın yozlaşmasını değil, saygı duyulması ve kişisel intikamları için gerekli, kendi icat ettikleri bir dinsizliği veya ihanet suçunu[33] cezalandırmıştır. Romalı yazarların söz konusu zorbalığa böyle güçlü bir biçimde karşı çıkmalarının nedeni işte budur.

Julia Kanunu'nun öngördüğü ceza hafif idi.[34] İmparatorlar, verilen hükümlerde kendi yaptıkları kanunda öngörülen cezanın artırılmasını istemiştir. Bu ise, tarihçilerin onları kıyasıya eleştirmesine vesile olmuştur. Bu tarihçiler kadınların cezayı hak edip etmediğini değil, bu kadınları cezalandırmak için kanunun ihlal edilip edilmediğini incelemiştir.

Tiberius'un başlıca zorbalıklarından biri,[35] eski kanunları istismar etmesi olmuştur. Ne zaman Romalı asil bir kadını, Julia Kanunu'nda öngörülen cezadan daha ağır bir cezayla cezalandırmak istese, o kadına karşı aile mahkemesini harekete geçirmiştir.[36]

Kadınlara ilişkin bu düzenlemeler halkı değil, sadece senatörlerin ailelerini ilgilendiriyordu. Büyük adamlara suçlama yöneltmek için bahaneler arıyorlardı. Kadınların ahlâksızlıkları ise sayısız bahane bulunmasına vesile olabiliyordu.

---

33 *Culpam inter viros et feminas vulgatam, gravi nomine loesarum religionum, ac violatoe majestatis appellando, clementiam majorum suasque ipse leges egrediebatur.* Tacitus, *Annales*, Kitap III, (24, 4).

34 Söz konusu kanun Digesta'da aktarılmış, fakat ceza belirtilmemiştir. Ensestin cezası mal mülk ve vatandaşlık hakkının kaybedilmesine neden olan sürgün tipi (deportatio) olduğuna göre, bu suçun cezasının mal mülk ve vatandaşlık hakkının kaybedilmesine neden olmayan sürgün tipi (relegatio) olduğu varsayılabilir.

35 *Proprium id Tiberio fuit, scelera nuper reperta priscis verbis obtegere.* Tacitus, *Annales*, Kitap IV, (19, 4).

36 *Adulterii graviorem paenam deprecatus, ut, exemplo majorum, propinquis suis ultra ducentesimum lapidem removeretur, suasit. Adultero Manlio Italia atque Africa interdictum est.* Tacitus, *Annales*, Kitap II, (50, 4-5).

Son olarak, iyi ahlâkın, tek kişinin hüküm sürdüğü yönetimlerin prensibi olmadığına dair daha önce söylediğim sözleri hiçbir şey ilk imparatorların hükümdarlıkları kadar iyice teyit edemez. Şayet şüphesi olan varsa, Tacitus'u, Suetonius'u, Iuvenalis'i ve Martialis'i okuması yeterlidir.[37]

14. Konu
Romalıların israfı yasaklayan kanunlarına dair

Halkın iffetsizliğinden bahsettik, zira bu daima lükse bağlıdır. Lüksün arkasından daima iffetsizlik, iffetsizliğin arkasından daima lüks gelir. Kalbin hareketlerini serbest bırakırsanız, aklın zaaflarını nasıl frenleyebilirsiniz ki?

Roma'da genel kurumlara ek olarak, *censor*'lar, memurlar aracılığıyla kadınları azla yetinmeye yönlendirmek için birçok özel kanun çıkarttırmıştı. Fannia, Licinia ve Oppia kanunlarının hedefi bu idi. Titus Livius'un eserinde,[38] kadınlar Oppia Kanunu'nun lağvedilmesini talep ettiği vakit senatörlerin nasıl telaşlandığı görülmeye değerdir. Valerius Maximus[39] söz konusu kanunun lağvedildiği tarihi, Romalılarda lüks çağının başlangıcı ilan etmiştir.

15. Konu
Çeşitli devletlerde drahomaya ve evlilikle ilgili avantajlara dair

Monarşilerde, kocaların mevkilerini ve alıştıkları lüksü koruyabilmesi için, kadınların hatırı sayılır bir drahoma

37 Suetonius, takriben 69-122 tarihleri arasında yaşamış Romalı tarihçi; Iuvenalis, I. yüzyıl sonları ila II. yüzyıl başlarında yaşamış Romalı şair; Martialis, 38-41 ila 102-104 tarihleri arasında yaşamış Romalı şair. (ç.n.)

38 İlk On Kitap IV, Kitap IV, (XXXIV, 1-8).

39 Tiberius zamanında yaşamış Romalı yazar. (ç.n.)

getirmesi gerekir. Buna karşılık, lükse yer olmayan cumhuriyetlerde drahomalar ortalama zenginlikte olmalıdır.[40] Kadınların bir bakıma köle olduğu istibdat devletlerinde ise aşağı yukarı sıfıra eşit olmalıdır.

Fransız kanunlarının ortaya attığı, karı ve koca arasındaki mal ortaklığı monarşik yönetime çok uygundur zira kadının ev meseleleriyle ilgilenmesini sağlar, isteseler de istemeseler de evlerine özen göstermeleri gerektiğini hatırlatır. Bu uygulama, kadınların daha çok erdeme sahip olduğu cumhuriyet yönetimine daha az uyar. Kadınların hemen hemen her zaman efendinin malı sayıldığı istibdat devletlerinde ise böyle bir uygulama çok saçma olurdu.

Kadınlar durumları itibarıyla evliliğe oldukça meyilli olduklarından, kanunun onlara kocalarının malları üzerinden kazanç sağlaması gereksizdir. Fakat bu tür kazançlar bir cumhuriyette çok tehlikelidir, zira kadınların kendilerine ait serveti olması lüksün ortaya çıkmasına neden olur. İstibdat devletlerinde, evlilikten elde edilen kazanç salt kadının geçimiyle sınırlı olmalıdır.

16. Konu
Samnitlerdeki güzel âdet üzerine

Samnitlerin, küçük bir cumhuriyette, özellikle de onların durumunda harikulade sonuçlar vermiş olması gereken bir âdeti vardı. Bütün gençleri bir yere topluyor ve haklarında fikir ediniyorlardı. İçlerinden en iyisi istediği kızla evleniyordu. Ondan sonra en çok oy olan erkek de istediği kızı seçiyordu ve bu böyle devam edip gidiyordu.[41] Delikanlıların sa-

40 Marsilya çağının en bilge cumhuriyeti idi. Strabon'un dediğine göre, drahomalar para olarak yüz eküyü, kıyafet olarak beş eküyü geçemiyordu. (Kitap IV [1, 5]).

41 Konstantinos Porfirogennetos'un *Excerpta*'sında, Stobaeus tarafından aktarılan, Şamlı Nikolaos'tan kalma bölüm.

hip olduğu şeyler arasında sadece iyi niteliklerine ve vatana verdikleri hizmetlere bakılıyor olması hayranlık duyulacak bir şey idi. Bu iki açıdan en zengin sayılan delikanlı, bütün milletin içinden bir kız seçiyordu. Aşk, güzellik, iffet, fazilet, asalet, hatta zenginlik, bütün bunlar tabir caizse erdemin çeyizi idi. Bundan daha asil, daha büyük, devlete daha az yük getiren, her iki cins üzerinde nüfuzu daha çok olacak başka bir mükâfat düşünmek çok güçtür.

Samnitler, Lakedaimonların soyundan geliyordu. Sözünü ettiği kurumlar Likurgus'un koyduğu kanunların mükemmelleştirilmiş halinden ibaret olan Platon'da da aşağı yukarı buna benzer bir kanun mevcuttur.[42]

17. Konu
Kadınların idaresi üzerine

Kadınların, Mısırlılarda olduğu gibi evin efendisi olması hem mantığa hem doğaya aykırı bir şeydir. Buna karşılık, kadınların imparatorluk yönetmesi mantığa ve doğaya aykırı değildir. İlk durumda, kadınların zayıflığı onların üstün olmasına izin vermez. İkinci durumda ise, zayıflıkları onları daha yumuşak, daha ılımlı kılar. Ev yönetiminde, kadınların içinde bulunduğu zayıf durum onların üstün olmasına izin vermez. Bu da devlette, katı ve vahşi erdemlerin ortaya koyabileceğinden daha iyi bir yönetim ortaya koyabilir.

Hint Adaları'nda, insanlar kadınların yönetiminden çok memnundur. Kural gereği, erkek çocuklar prensin soyundan gelen bir anneden doğmamışsa, prensin soyundan gelen bir anneden doğan kız tahta geçer.[43] Bu kadınlara, yönetim yükünü taşımalarına yardımcı olmak üzere belli sayıda yar-

42 Hatta Platon, erkeklerin ve kadınların birbirleriyle daha sık görüşmelerine izin verir. (*Devlet*, V, 460 b).

43 *Lettres édifiantes*, Cilt XIV.

dımcı verilmektedir. Bay Smith'e göre,[44] insanlar Afrika'da da kadınların yönetiminden çok memnundur. Bunlara bir de Rusya ve İngiltere örnekleri eklenirse, kadınların ılımlı yönetimlerde de, istibdat yönetimlerinde de aynı şekilde başarılı oldukları görülür.

44 *Voyage to Guinea*, Böl. II, s. 165, Altın Sahili'nde yer alan Angona* Krallığı üzerine yazılmış bölümün çevirisinden alıntı. [Yazar Angola Krallığı'nı kastediyor olmalı. William Smith, 1744'te Londra'da piyasaya çıkan *A New Voyage to Guinea* adlı kitabın yazarı –ç.n.]

VIII. Kitap

Üç yönetim şeklinin prensiplerinin bozulması üzerine

1. Konu
Bu kitabın anafikri

Her yönetim şeklinin bozulması hemen her zaman prensiplerin bozulmasıyla başlar.

2. Konu
Demokrasinin prensibinin bozulması üzerine

Demokrasinin prensibi sadece eşitlik ruhu kaybolduğu vakit değil, aşırı eşitlik ruhu benimsendiği, herkes kendisini yönetmek üzere seçtiği kişilerle eşit olmak istediği vakit de bozulur. Bu durumda, kendi verdiği güce dahi tahammül edemeyen halk, her şeyi kendi kendine yapmak, senato adına görüşmek, memurlar adına yürütmek, hâkimlerin yetkilerini ellerinden almak ister.

Cumhuriyette erdem diye bir şey kalmaz. Halk memurların görevlerini yerine getirmek ister. Bu ise, memurlara artık saygı duyulmadığı anlamına gelir. Senatoda yapılan görüşmelerin bir ağırlığı kalmaz. Bu ise artık senatörlere, dolayısıyla yaşlılara saygı duyulmadığı anlamına gelir. Şa-

yet yaşlılara saygı duyulmazsa, babalara da saygı duyulmayacaktır; kocalar da bundan daha fazla bir saygıya layık olmayacak; efendilere itaat edilmeyecektir. Herkes bu genel hovardalık halinin tadını alacaktır. İtaat etmede yaşanan sıkıntı, yönetmede yaşanan sıkıntı kadar yorucu olacaktır. Kadınlar, çocuklar, köleler hiç kimseye itaat etmeyecektir. Ahlâk, düzen sevgisi ve nihayet erdem diye bir şey kalmayacaktır.

Ksenophon'un *Şölen* adlı eserinde, halkın eşitliği istismar ettiği bir cumhuriyetin gayet canlı bir tasviri yer alır. Şölene katılanlar sırayla niçin hallerinden memnun olduklarını açıklarlar. "Ben halimden memnunum," der Charmides, "zira fakirim. Zenginken, iftiracılara dalkavukluk etmeye mecburdum. Onlara kötülük edebilecek bir durumdan ziyade, onlardan kötülük görecek bir durumdaydım. Cumhuriyet benden devamlı para istiyordu; ödemezlik edemiyordum. Fakir düştüğümden beri ise nüfuzum arttı, kimse beni tehdit etmiyor, ben başkalarını tehdit ediyorum. Alıp başımı gidebilir veya kalabilirim. Zenginler beni görünce yerlerinden kalkıp bana yol veriyor. Şimdi kralım; eskiden köleydim. Cumhuriyete vergi ödüyordum; bugün cumhuriyet beni besliyor. Artık kaybetmekten korkmuyorum; sahip olmayı umuyorum."

Bu felaket halkın başına, itimat ettiği kişiler kendi yozluklarını saklamak uğruna halkı yozlaştırmaya çalıştığı zaman gelir. Bunlar, halk kendi hırslarını görmesin diye halka durmadan yüceliğinden bahseder, kendi açgözlülüğünü fark etmesin diye durmadan halkın açgözlülüğünü teşvik ederler.

Yozlaştıranlar arasında yozlaşma artar; yozlaşma, çoktan yozlaşmış olanlar arasında da artar. Halk kamu gelirlerini aralarında paylaşır; işlerin yürütülüş biçimine kendi tembelliğini kattığı gibi, fakirliğine de lüksün getirdiği eğlenceleri katmak ister. Ancak halkın tembelliği ve lüksü göz önünde bulundurulursa, onu ancak devlet hazinesi tatmin edecektir.

Oylar parayla satılırsa, buna şaşırmamak gerekir. Halktan daha fazlasını almadan halka çok şey verilemez. Fakat halktan alabilmek için devleti yıkmak gerekir. Halk özgürlüğünden ne kadar çok istifade eder görünürse, özgürlüğünü kaybedeceği ana o kadar çok yaklaşmış demektir. Her biri tek bir tiranın ahlâksızlıklarına sahip küçük küçük tiranlar türer. Kısa süre sonra, özgürlükten geriye kalan da dayanılmaz bir hal alır. Tek bir tiran yükselir ve halk kendi yozluğunun avantajlarına kadar her şeyini kaybeder.

O halde demokrasinin sakınması gereken iki aşırılık mevcuttur: Aristokrasiye veya tek bir kişinin hâkimiyetine götüren eşitsizlik ile, despotizmin fetihle sonlanması gibi demokrasiyi de tek kişinin zorbalığına götüren aşırı eşitlik.

Yunan cumhuriyetlerini yozlaştıranların daima birer tirana dönüşmediği doğrudur. Bunun nedeni, bu insanların askerlikten çok belagata tutkun olmasıydı. Buna ek olarak, bütün Yunanların kalbinde cumhuriyet yönetimini yıkanlara karşı amansız bir nefret vardı. Bu ise anarşinin zorbalığa dönüşmek yerine, yıkıma götürmesine neden olmuştur.

Zorba yönetimlere dönüşmüş bir sürü küçük küçük oligarşinin tam ortasında yer alan Siraküza,[1] tarihte hemen hiç bahsi geçmeyen bir senatoya sahip olan Siraküza,[2] sıradan bir yozlaşmanın yaratamayacağı felaketlere maruz kalmıştır. Daima aşırı bir serbestlik[3] veya baskı altında yaşayan, özgürlükten de kölelikten de aynı şekilde nasibini alan, her ikisini de daima bir fırtına gibi kabullenen ve kendi sınırları

1 bkz. Plutarkhos, *Vitae Parallelae: Timoleon* (24, 1-2) ve *Vitae Parallelae: Dion* (40, 2).

2 Diodorus'un bahsettiği altı yüzler senatosu (XI, 86, 2).

3 Siraküzalılar tiranları kovduktan sonra, yabancıları ve paralı askerleri vatandaş yapmıştır. Bu ise, iç savaşlara neden olmuştur. Aristoteles, *Politika*, Kitap V, Böl. III, (13). Atinalılara karşı zafer kazanılmasına halk önayak olduğundan cumhuriyet değişmiştir. age. Böl. IV. İki genç memurun tutkuları cumhuriyetin şeklini değiştirmiştir. Bu memurlardan biri diğerine ait delikanlıyı kaçırmış, öteki de intikam olarak birincinin karısını ayartmıştır. age. Kitap VII, Böl. IV, (V, 4, 1-2).

dışında sahip olduğu güce rağmen, en küçük yabancı gücün yardımıyla ihtilal yapmaya kararlı olan bu şehir bağrında geniş bir nüfus barındırıyordu. Bu halkın, bir tirana boyun eğmek veya bizzat tiran olmak dışında başka bir seçeneği asla olmamıştır.

3. Konu
Aşırı eşitlik üzerine

Gökyüzü dünyadan ne kadar uzaksa, gerçek eşitlik ruhu da aşırı eşitlik ruhundan o kadar uzaktır. Eşitlik ruhu, herkesin yönetmesi veya kimsenin yönetilmemesi demek değildir. Eşitlik ruhu eşitlerine itaat etmek, eşitlerini yönetmek demektir. Eşitlik ruhu efendisiz yaşamaya çalışmaz, sırf efendinin kendilerine eşit olması için çalışır.

İnsanlar doğal yaşamda eşit doğarlar, fakat eşit kalamazlar. Toplum insanların eşitliğini ortadan kaldırır. İnsanlar ancak kanunlar sayesinde yeniden eşit hale gelir.

Düzenli demokrasi ile düzenli olmayan demokrasi arasında öyle büyük bir fark vardır ki, birincisinde insanlar sırf vatandaş sıfatıyla eşit iken, ikincisinde buna ek olarak memur, senatör, hâkim, baba, koca, efendi sıfatlarıyla da eşittirler.

Erdemin doğal mekânı özgürlüğün yanı başıdır. Fakat erdem, kölelikten ne kadar uzaksa, aşırı özgürlükten de o kadar uzaktır.

4. Konu
Halkın yozlaşmasının özel nedeni

Büyük başarılar, özellikle halkın büyük katkı sağladığı başarılar halkı öyle bir gururlandırır ki, artık onu yönetmek mümkün olmaz. Memurları kıskanan halk, memuriyeti de

kıskanmaya başlar; yönetenlere düşman kesilen halk, kısa süre sonra devlet yapısına da düşman kesilir. Bu yüzden Perslere karşı Salamis'te elde edilen zafer Atina Cumhuriyeti'ni bozmuş,[4] Atinalıların mağlubiyeti Siraküza'nın felaketine neden olmuştur.[5]

Marsilya Cumhuriyeti, düşüş ve yücelik arasındaki bu büyük geçişleri hiç yaşamamıştır. Daima bilgelikle yönetilmiş ve prensiplerini muhafaza etmiştir.

5. Konu
Aristokrasinin prensibinin bozulması üzerine

Aristokrasi, asillerin idaresi keyfî hale geldiğinde bozulur. Bu durumda ne yönetenlerde ne de yönetilenlerde erdem kalır.

Hüküm süren aileler kanunlara riayet ettiğinde, aristokrasi birçok prense sahip bir monarşidir ve tabiatı gereği çok iyidir. Prenslerin hemen hepsi kanunlarla bağlıdır. Fakat aynı aileler kanunlara riayet etmezse, aristokrasi birçok despota sahip bir istibdat devleti olur.

Bu durumda, cumhuriyet sadece asiller açısından ve sadece asiller arasında mevcuttur. Yönetenler sınıfına o, yönetilenler sınıfına ise istibdat devleti hâkimdir. Dünyada birbirinden daha kopuk iki sınıf daha düşünülemez.

Asillerin gücünün kalıtsal hale gelmesi, aşırı yozlaşmaya yol açar.[6] Bundan sonra asiller ölçülü davranamaz. Sayıları az ise güçleri artar, ama bununla birlikte güvenlikleri azalır. Sayıları çok ise güçleri azalır, bununla birlikte de güvenlikleri artar. Öyle ki, despot aşırı gücü ve tehlikeyi bünyesinde toplayana dek, güç artmaya, güvenlik ise azalmaya devam eder.

4 Aristoteles, *Politika*, Kitap V, Böl. IV, (8-9).

5 age.

6 Aristokrasi oligarşiye dönüşür.

Öyleyse, kalıtsal aristokraside çok sayıda asilin olması yönetimi daha yumuşak kılacaktır. Fakat erdemlerin sayısı da az olacağından, devletin güçsüz ve mekanizmasız kalmasına neden olacak bir rehavet, bir tembellik ve ihmal havası yerleşecektir.[7]

Şayet kanunlar, asillere yönetimin hazzından çok, tehlikelerini ve yorgunluğunu hissettirmeyi başarırsa ve devlet bir şeyden korku duyması gereken, emniyetin içeriden, belirsizliğinse dışarıdan geldiği bir durumdaysa aristokrasi kendi prensibini muhafaza edebilir.

Nasıl belli bir güven ortamı bir monarşinin şanını ve güvenliğini sağlıyorsa, bir cumhuriyetin de tam tersine bir şeyden korkması gerekir.[8] Pers korkusu, Yunanlarda kanunların korunmasını sağlamıştır. Kartaca ve Roma birbirinden ürkmüş, karşılıklı olarak kuvvetlenmişlerdir. Ne tuhaftır ki, bu iki devlet güvenlikleri arttıkça, fazla durgun sular misali yozlaşmaya da o kadar açık hale gelmişlerdir.

6. Konu
Monarşinin prensibinin bozulması üzerine

Nasıl ki demokrasiler, halk senatonun, memurların ve hâkimlerin görevlerini elinden aldığında yıkılırsa, monarşiler de sınıfların veya şehirlerin ayrıcalıkları yavaş yavaş ortadan kalktığı zaman bozulur. İlk durumda halkın istibdadına doğru; ikinci durumda ise tek bir kişinin istibdadına doğru gidilir.

"Jin ve Sui hanedanlarını mahveden şey," der Çinli bir yazar, "prenslerin eskiden olduğu gibi bir hükümdara layık tek denetim olan genel denetimle yetinmek yerine, her şeyi

---

7 Venedik, kanunları sayesinde kalıtsal aristokrasinin sakıncalarını en iyi şekilde gidermiş cumhuriyetlerden biridir.

8 Justinus, Atina'da erdemin yok oluşunu Epaminondos'un ölümüne bağlar. Rekabetin son bulmasıyla birlikte, Atinalılar gelirlerini eğlenceye harcamaya başlamıştır, *frequentius coenam quam castra visentes*. Ve işte o sırada Makedonlar ortaya çıkmıştır. Kitap VI, (9).

bizzat veya doğrudan yönetmek istemeleri olmuştur."[9] Söz konusu Çinli yazar bunları söyleyerek, bize hemen hemen bütün monarşilerin bozulma sebebini vermiştir.

Bir prens mevcut düzene uymaktan çok mevcut düzeni değiştirerek gücünü gösterdiğine inanırsa, birilerinin doğal görevlerini keyfî bir şekilde başkalarına vermek üzere ellerinden alırsa, kendi iradesinden çok fantezilerine âşıksa, o monarşi yıkılır.

Prens her şeyi kendine bağlar, devleti başkentine, başkenti sarayına, sarayını kendi şahsına indirgerse o monarşi yıkılır.

Son olarak, bir prens nüfuzunun, konumunun, halklarının sevgisinin değerini bilmezse, bir kralın, kendini tehlikede olduğuna inanan bir despot gibi güvende hissetmesi gerektiğini anlamamışsa, o monarşi yıkılır.

7. Konu
Aynı konunun devamı

Monarşinin prensibi en yüksek unvanlar en yüksek kölelik nişaneleri haline geldiğinde, halkların büyük adamlara duyduğu saygı yok olduğunda ve bu büyük adamlar keyfî idarenin alçak birer maşası haline geldiğinde bozulur.

Monarşinin prensibi onur mefhumu, verilen şeref nişanlarıyla çeliştiğinde, alçakça davranışlar[10] ile unvanlar aynı kişilerde bir araya geldiğinde daha da bozulur.

---

9 "Compilation d'ouvrages faits sous les Ming", Peder Du Halde'ın aktardığı şekilde. *Description de la Chine*, Cilt II, s. 648.

10 Tiberius zamanında muhbirler şerefine heykeller dikilmiş, zafer kıyafetleri giydirilmiştir. Bu durum söz konusu şeref nişanlarının değerini o kadar düşürmüştür ki, bunları hak edenler dahi bu nişanları küçümsemeye başlamıştır. Dio'nun, Konstantinos Porfirogennetos tarafından aktarılan, LVIII. kitabının XIV. bölümünden kalma parça, "Erdemlerin ve Ahlâksızlıkların Özeti." bkz. Sahte bir komplonun ortaya çıkartılıp cezalandırılması üzerine Petronius Turpilianus'a, Nerva'ya ve Tigellinus'a zafer kıyafetleri giydiren Neron, Tacitus, *Annales*, Kitap XV, (72, 2). Ayrıca, savaşta kazanılan şeref nişanlarını küçümsedikleri için savaşmaya tenezzül etmeyen komutanlar için, *pervulgatis triumphi insignibus*, bkz. Tacitus, *Annales*, Kitap XIII, (53, 1).

Prens adaleti sertliğe dönüştürdüğünde, Roma imparatorları gibi göğsüne Medusa'nın kafasını koyduğunda,[11] Commodus'un heykellerinde görmek istediği o tehditkâr ve korkunç havaya büründüğünde[12] monarşinin prensibi bozulur.

Monarşinin prensibi, aşağılık insanlar köleliğin kendilerine sağladığı büyüklükle böbürlendiğinde, aynı insanlar her şeylerini prense borçlu olduklarına, vatana hiçbir şey borçlu olmadıklarına inandığında bozulur.

Ancak güvenliğin, prensin gücünün arttığı nispette azaldığı (her çağda gördüğümüz üzere) doğru ise, bu gücü tabiatını değiştirecek kadar bozmak ona karşı işlenmiş bir ihanet suçu mudur?

8. Konu
Monarşik yönetim prensibinin bozulmasıyla ortaya çıkan tehlike

Devletin bir ılımlı yönetimden başka bir ılımlı yönetime, örneğin cumhuriyetten monarşiye veya monarşiden cumhuriyete geçmesinde bir sakınca yoktur. Sakınca, devlet yıkılıp da ılımlı yönetimden despotizme geçildiğinde ortaya çıkar.

Avrupa'daki halkların çoğu halen ahlâk kurallarına göre yönetiliyor. Fakat gücün uzun süre istismar edilmesiyle veya büyük bir istilayla istibdat yönetimi belli bir ölçüde yerleşecek olursa, ne ahlâk kuralları ne de iklim buna karşı koyabilir. Böyle bir durumda, dünyanın bu güzel bölümünde de insanlık, en azından belli bir süre için, diğer üç bölümde maruz kaldığı hakaretlere maruz kalacaktır.

---

11 Bu durumda prens, yönetim prensibinin ne olduğunu çok iyi biliyordu.

12 Herodianus.

9. Konu
Asiller tahtı nereye kadar koruma eğilimindedir

İngiliz asilleri I. Charles ile birlikte tahtın enkazı altında kalmıştır. Bundan önce, II. Philippe Fransızların kulağına özgürlük kelimesini fısıldadığında, taht, krala itaat etmeyi şeref addeden, fakat iktidarı halkla paylaşmaya en büyük rezalet gözüyle bakan asiller tarafından yine de desteklenmiştir.

Avusturya hanedanının Macar asillerini baskı altında tutmak için nasıl durmadan çaba sarf ettiğini gördük. Avusturya hanedanı bu asillerin bir gün kendisine ne kadar faydalı olacağını bilmiyordu. Macarlardan, sahip olmadıkları parayı talep etti; bu topraklarda yaşayan insanları görmezden geldi. Oysa birçok prens imparatorluğa bağlı devletleri kendi aralarında paylaştığında, monarşinin bütün parçaları atıl hale gelip tabir caizse arka arkaya düşmeye başladığında, bir tek bu duruma öfkelenen ve savaşmak için her şeyden vazgeçen, ölmeyi ve bağışlamayı bir şeref addeden o asillerde hayat kalmıştı.

10. Konu
İstibdat yönetiminin prensibinin bozulması üzerine

İstibdat yönetiminin prensibi durmadan bozulma halindedir, zira doğası gereği bozuktur. Diğer yönetim şekilleri, birtakım özel koşullar prensibini ihlal ettiği zaman yıkılır. İstibdat yönetimi ise, birtakım tesadüfi nedenler prensibinin bozulmasını engellemezse, kendi yapısındaki kusurdan ötürü yıkılır. Öyleyse istibdat yönetimi, salt iklim, din, konum veya halkın zekâsından kaynaklanan koşullar devleti belli bir düzene riayet etmeye, birtakım kurallara tahammül etmeye zorladığı takdirde ayakta kalır. Bunlar istibdat yönetiminin doğasını değiştirmezse de zorlar. Bu yönetim hâlâ korkunç bir yönetimdir; fakat belli bir süre için ehlîleştirilmiştir.

11. Konu
Prensiplerin iyi durumda olmasının ve bozulmasının doğal sonuçları

Yönetim prensipleri bir kere bozuldu mu, en iyi kanunlar kötü hale gelir ve devlet aleyhine döner. Prensipler sağlıklı ise, kötü kanunlar iyi kanunlarla aynı sonucu verir, zira prensibin gücü her şeyi peşinden sürükler.

Giritliler ilk memurlarının kanunlara riayet etmesini sağlamak için, eşsiz bir yönteme başvurmuştur: ayaklanma yöntemi. Buna göre, vatandaşların bir kısmı ayaklanıyor,[13] memurları kaçırıyor, kamu hayatından çekilmeye zorluyordu. Bu ayaklanmanın, kanun uyarınca gerçekleştirildiği varsayılıyordu. Gücün suistimal edilmesini önlemek adına ayaklanmaya izin veren böyle bir kurumun, hangi cumhuriyet olursa olsun yok etmesi gerektiği düşünülür. Oysa Giritlilerin cumhuriyetini yok etmemiştir. İşte nedeni.[14]

Eskiler vatanına büyük sevgi besleyen bir halktan bahsetmek istediklerinde Giritlileri örnek gösterirler. "Vatan," der Platon,[15] "Giritlilerin kulağını okşayan o kelime." Giritliler vatanlarına, bir annenin çocuklarına duyduğu sevgiyi ifade eden bir isim takmıştı.[16] Vatan sevgisi her şeyi yoluna koyar.

Polonya kanunlarında da ayaklanma maddesi mevcuttur. Fakat bu maddeden kaynaklanan olaylar, böyle bir çareyi sadece Girit halkının başarıyla uygulayabileceğini gayet açık bir şekilde göstermektedir.

Yunanlardaki jimnastik hareketleri de, yönetim prensibinin sağlıklı olmasına bağlıydı. "Dünyada bu kadar saygın

---

13 Aristoteles, *Politika*, Kitap II, Böl. X, (13).

14 Giritliler, dışarıdan gelen düşmana karşı öncelikle ve derhal bir araya geliyordu. Buna, senkretizm deniyordu. Plutarkhos, *Moralia*, s. 88. [Yunanca *synkretismos*'tan gelen senkretizmin kelime anlamı "Giritlilerin birliği"dir –ç.n.]

15 *Devlet*, Kitap IX, 575 d.

16 Plutarkhos, "An seni respublica gerenda sit", *Moralia* (17, 792 e).

bir yere gelmelerini sağlayan o meşhur akademileri açanlar," der Platon,[17] "Lakedaimonlar ile Giritlilerdir. Hayâ duygusu önceleri paniğe kapılmış, fakat kamu menfaati karşısında boyun eğmiştir." Platon zamanında bu kurumlar harikulade kurumlar idi.[18] Bu akademiler büyük bir amaca hizmet ediyordu: askerlik sanatı. Fakat Yunanlar erdemlerini kaybettiği vakit, bu akademiler askerlik sanatını dahi mahvetti. Arenaya kendini geliştirmek için değil, yozlaşmak için çıkılır oldu.[19]

Plutarkhos'un söylediği göre, kendi zamanında Romalılar, Yunanların köle durumuna düşmesinin başlıca nedeninin bu oyunlar olduğuna inanıyordu.[20] Oysa tam tersine, bu egzersizleri bozan Yunanların köleleşmesi olmuştur. Plutarkhos'un zamanında,[21] çıplak dövüşülen sahalar ve güreşler genç insanları korkaklaştırmış, onları rezil aşklara sürüklemiş, sokak soytarısına dönüştürmüştür. Oysa Epaminondos'un zamanında, Thebaililer güreş sayesinde Leuctra Muharebesi'ni kazanmıştır.[22]

Devlet prensiplerini kaybetmedikçe, iyi olmayan çok az kanun vardır. Epikuros'un zenginlik hakkında dediği gibi: "Bozulan içki değil, kaptır."

---

17 *Devlet*, Kitap V, 452 c-d.

18 Jimnastik iki bölümden oluşuyordu: dans ve güreş. Girit'te, Kurateslerin silahlı dansları; Lakedaimonia'da, Castor ve Pollux'un silahlı dansları; Atina'da, Pallas'ın silahlı dansları mevcuttu. Bunlar, henüz savaşa gidecek yaşa gelmemişler için çok uygundu. *Güreş savaşın imgesidir*, der Platon *Yasalar*, Kitap VII [795 a-796]. Platon, Antik Çağ'ı sadece iki tür dans geliştirdiği için över: Barışçıl dans ile çift kısa adım dansı. Bu ikinci dans türünün askerlik sanatına nasıl uygulandığını görmek için bkz. Platon, age. 814 e-815

19 ...*Aut libidinosae Ledoeas Lacedoemonis palestras.* (Martialis, Kitap IV, epigram 55.)

20 Plutarkhos, "Quaestiones Romanae", *Moralia* (Soru XL).

21 age.

22 "Quaestiones convivales", *Moralia*, Kitap II, (soru V, 639 e).

12. Konu
Aynı konunun devamı

Roma'da hâkimler senatör sınıfından seçiliyordu. Gracchuslar bu ayrıcalığı şövalye sınıfına taşımıştır. Aynı ayrıcalığı Drusus senatörlere ve şövalyelere, Sulla sadece senatörlere, Cotta ise senatörlere, şövalyelere ve hazinedarlara tanımıştır. Sezar hazinedarları saf dışı bırakmış, Antonius on senatör, on şövalye ve on *centurio*'dan[23] oluşan gruplar kurmuştur.

Bir cumhuriyet bozulduğu vakit, ortaya çıkan kötülükler ancak yozlaşmanın ortadan kaldırılması ve cumhuriyet prensiplerinin yeniden oturtulmasıyla tedavi edilebilir. Diğer bütün tedaviler ya gereksizdir ya da yeni bir kötülüğe yol açar. Roma, prensiplerini henüz muhafaza ederken, yargılama yetkisi istismarlara mahal vermeksizin senatörlere emanet edilebilmişti. Roma yozlaştığında ise, yargılama yetkisi ister senatörlere, ister şövalyelere, ister hazinedarlara, ister bunlardan ikisine birden, ister her üçüne birden, ister başka bir sınıfa, hangi sınıfa verilirse verilsin, kötülük baki kalmıştır. Zira şövalyeler senatörlerden, hazinedarlar şövalyelerden daha erdemli değildi. *Centurio*'lar da şövalyeler ve senatörler kadar erdemsizdi.

Roma halkı *patrici*'lere ayrılmış memuriyetlere girebilme hakkını elde ettiği vakit, o zamana kadar halka yaltaklanmış kişilerin, yönetimde söz sahibi olacaklarını düşünmek doğaldır. Ama hayır. Memuriyetleri *pleb*'lere açık hale getiren Roma halkının, *patrici*'leri seçmeye devam ettiği görülmüştür. Zira halk erdemli ve yüce gönüllü idi; özgürdü ve gücü hor görüyordu. Ancak halk, prensiplerini kaybedip de daha çok güce sahip olunca, ipin ucunu kaçırmış, nihayet kendi kendinin tiranı ve kölesi haline gelerek özgürlüğün verdiği gücü yitirmiş, aşırı serbestlikten doğan zafiyete düşmüştür.

---

23 *Centurio*, Roma ordusunda aşağı yukarı yüz kişilik bir birliği kumanda eden subaya verilen ad. (ç.n.)

13. Konu
Erdemli bir halkta yemin etmenin etkisi

Hiçbir halk, der Titus Livius,[24] *Romalılar kadar geç çözülmemiş, hiçbir halk, itidali ve fakirliği Romalılar kadar uzun süre yüceltmemiştir.*

Romalılarda yeminin öyle güçlü bir etkisi vardı ki, hiçbir şey bu halkı kanunlara bundan daha fazla bağlamamıştır. Bu halk, birçok kez şan şeref ya da vatan için asla yapmayacağı şeyleri yeminini tutmak için yapmıştır.

Consul Quintius Cincinnatus, Aequiler ile Volsklara karşı Roma'da bir ordu kurmak istediğinde, *tribun*'ler buna karşı çıkmıştır. "Pekâlâ," demiştir Cincinnatus, "geçen sene *consul*'e yemin etmiş herkes benim sancağım altında yürüsün."[25] *Tribun*'ler artık bu yeminle bağlı olmadıklarını, söz konusu yemin edildiğinde Quintius'un (hukuken) gerçek kişi olduğunu haykırmıştır. Halk kendisini yönetenlerden daha dindar çıkmış, ne *tribun*'lerin dile getirdiği ayrımlara ne de yorumlara kulak asmıştır.

Halk, Kutsal Tepe'ye[26] çekilmek istediğinde, onları savaşta yalnız bırakmayacağına dair ettiği yeminle *consul*'lere bağlı olduğunu hissetmiştir.[27] Halk, *consul*'leri öldürmeyi düşünmüş fakat ettikleri yeminden bu şekilde kurtulamayacakları onlara ima edilmiştir. İşlemeyi göze aldığı suça bakarak, halkın yemin bozma konusunda ne düşündüğü çıkartılabilir.

Cannae Muharebesi'nden sonra, dehşete kapılan halk Sicilya'ya çekilmek istemiştir. Scipio[28] halka Roma'da kala-

---

24 Kitap I, Önsöz, (11).

25 Titus Livius, Kitap III, (20).

26 Kriz anlarında halk hükümetinin merkezi haline gelen Capitol Tepesi kastediliyor. (ç.n.)

27 Titus Livius, Kitap II, (22).

28 Afrikalı Scipio, MÖ 236-183 tarihleri arasında yaşamış Romalı general ve devlet adamı. (ç.n.)

caklarına dair yemin ettirmiştir. Bu yemini bozma korkusu, diğer bütün korkuları yenmiştir. Roma, fırtınalarda iki çapayla ayakta kalan bir gemi idi: din ve ahlâk kuralları.

14. Konu
Devlet yapısında yapılan en küçük değişiklik, prensiplerin yok olmasına nasıl neden olur

Aristoteles bize Kartaca Cumhuriyeti'nden, çok düzenli bir cumhuriyetmiş gibi bahseder. Polybius, İkinci Pön Savaşı sırasında[29] Kartaca'nın elverişsiz bir durumda olduğunu söyler, öyle ki senatosu hemen hemen bütün otoritesini kaybetmiştir. Titus Livius, Hannibal'ın Kartaca'ya döndüğünde, memurların ve önde gelen vatandaşların kamu gelirlerini zimmetlerine geçirdiklerini, yetkilerini suistimal ettiklerini gördüğünü anlatır. Senatonun otoritesiyle birlikte, memurların erdemi de yok olmuştur. Hepsi aynı prensipten ileri gelmekteydi.

Romalılardaki denetim mekanizmasının yarattığı mucizeleri biliyoruz. Söz konusu denetimin bunaltıcı hale geldiği bir dönem olmuş, fakat bu mekanizma ayakta tutulmuştur, zira yozlaşmadan çok lüksün hâkimiyeti vardı. Claudius bu mekanizmayı zayıflatmış, bunun sonucunda yozlaşma lüksü geride bırakmış, denetim tabir caizse kendi kendini lağvetmiştir.[30] Rahatsız edilen, talep edilen, tekrar ele alınan, vazgeçilen denetim mekanizması, gereksiz hale geldiği çağa kadar, yani Augustus'un ve Claudius'un hükümdarlıkları zamanında tamamen durdurulmuştur.

---

29 Aşağı yukarı yüz yıl sonra.

30 bkz. Dio, Kitap XXXVIII, (13); Plutarkhos, *Paralel Hayatlar: Cicero*; Cicero'dan Atticus'a, Kitap IV, Mektup X ile Mektup XV; Cicero hakkında Asconius'un söyledikleri, *De divinatione*.

15. Konu
Üç prensibin muhafazası için en etkili yollar

Aşağıdaki dört konu okunmadan, söyleyeceklerim doğru bir şekilde anlaşılamayacaktır.

16. Konu
Cumhuriyetin ayırt edici özellikleri

Küçük bir toprak parçasına sahip olmak, cumhuriyetin tabiatında vardır. Aksi takdirde cumhuriyet ayakta kalamaz. Büyük bir cumhuriyette büyük servetler mevcut olduğundan, insanlardaki itidal eğilimi azalır. Tek bir vatandaşa çok şey emanet edilir; menfaatler şahsileşir; insanlar hemen vatanları olmadan da mutlu, yüce veya şanlı olabileceklerini, kısa bir süre sonra da vatanlarının enkazı üzerinde tek başlarına yükselebileceklerini düşünürler.

Büyük bir cumhuriyette kamu menfaati bin türlü şahsi menfaate feda edilir, istisnalara tabi olur, tesadüflere bağlı hale gelir. Küçük bir cumhuriyette ise, her bir vatandaşa daha yakın olan kamu menfaati daha iyi hissedilir ve bilinir; suistimaller daha az yaygın olur, dolayısıyla daha az korunur.

Lakedaimonia'nın bu kadar uzun süre ayakta kalmasını sağlayan şey, girdiği bütün savaşlardan sonra daima aynı toprak parçasıyla yetinmiş olmasıdır. Lakedaimonia'nın tek amacı özgürlük, özgürlüğünün tek avantajı ise şan ve şerefti.

Sahip oldukları toprak parçası ve kanunlarla yetinmek, Yunan cumhuriyetlerinin ruhunda vardı. Atina hırslıydı, bunu Lakedaimonia'ya bulaştırmıştır. Fakat bu hırsın amacı kölelere hükmetmekten ziyade, özgür insanları yönetmek, birliği bozmaktan ziyade, o birliğin başına geçmek olmuştur. Monarşi kurulduğunda ise her şey mahvolmuştur. Zira monarşinin ruhu, toprak genişletme eğilimindedir.

Özel durumlar hariç,[31] cumhuriyet yönetimi dışında başka yönetim şekillerinin tek bir şehirde ayakta kalabilmesi güçtür. Bu kadar küçük bir devletin prensi doğal olarak baskı uygulamaya çalışacaktır, zira büyük bir güce sahip olmasına karşılık, bu güçten istifade etme veya bu güce saygı duyulmasını sağlama olanakları kısıtlıdır. Öyleyse, halkını fena halde ezecektir. Öte yandan, böyle bir prens yabancı bir güç, hatta yerel bir güç tarafından kolaylıkla ezilebilir. Halk her an bir araya gelerek ona karşı birlik olabilir. Tek bir şehrin prensi o şehirden kovulduğunda olay biter. Fakat prensin birden fazla şehri varsa, olay daha yeni başlıyor demektir.

17. Konu
Monarşinin ayırt edici özellikleri

Monarşik bir devlet ortalama bir büyüklüğe sahip olmalıdır. Küçük olursa, cumhuriyet şeklini alabilir; çok geniş olursa, devletin zaten kendiliğinden yüce olan büyük şahsiyetleri prensin gözü önünde olmayıp prensin sarayı haricinde kendi saraylarına sahip olacağından, üstelik kanunların ve ahlâk kurallarının derhal yerine getirilmesine karşı da güvende olacağından itaat etmekten vazgeçebilir, çok ağır işleyen ve çok uzaktaki bir cezadan korkmayabilirler.

Nitekim Şarlman, imparatorluğunu kurduğu anda bölmek zorunda kalmıştır. Ya eyaletlerin valileri itaat etmediği için ya da bu valilerin daha çok itaat etmesini sağlamak için imparatorluğu birçok krallığa bölmek gerekmiştir.

İskender'in ölümünden sonra imparatorluğu bölüşülmüştür. Her biri özgür veya hiç olmazsa fethedilmiş bu mu-

31 Örneğin, iki büyük devletin arasına sıkışmış, bu devletlerin karşılıklı kıskançlıklarıyla ayakta kalan küçük bir hükümdar. Ama o da ancak eğreti bir şekilde var olabilir.

azzam topraklara yayılmış muzaffer orduların şefi olan bu Yunan ve Makedon kumandanlar nasıl olur da itaat edebilirlerdi?

Attila'nın ölümünden sonra imparatorluğu dağılmıştır. Zincirlerinden boşanan onca kral yeniden boyunduruk altına girememiştir.

Bu gibi durumlarda, derhal sınırsız bir güç tesis edilmesi krallığın dağılmasını önleyebilir. Ancak genişleme felaketinden sonra, bu da yeni bir felaket doğurur.

Irmaklar denize karışmak için acele eder. Monarşiler de despotizmle yok olacaktır.

18. Konu
İspanya monarşisinin özel durumu

Sakın İspanya örneğini öne sürmeyin, zira İspanya daha ziyade söylediğim şeyleri kanıtlamaktadır. İspanya Amerika'yı elinde tutmak için, despotizmin dahi yapmadığı bir şey yapmış, buranın yerlilerini yok etmiştir. Sömürgesini muhafaza edebilmek için, onu kendi varlığına muhtaç hale getirmesi gerekmiştir.

İspanya Hollanda'da istibdat yönetimi kurmaya çalışmış, bundan vazgeçtiği anda da, güçlükleri artırmıştır. Valonlar İspanyollar tarafından yönetilmek istememiş, öte yandan, İspanyol askerler Valon görevlilere itaat etmek istememiştir.[32]

İspanya İtalya'da, ancak bu ülkeyi zenginleştirip kendini iflasa sürüklemek pahasına tutunabilmiştir. Zira İspanya kralından kurtulmak isteyenler, bu amaç uğruna, kralın verdiği paradan vazgeçmek niyetinde değildi.

32 bkz. Bay Le Clerc'in kaleme aldığı *L'Histoire des Provinces-Unies.*

19. Konu
İstibdat yönetiminin ayırt edici özellikleri

Büyük bir imparatorluk, yöneten kişinin zorbaca bir otoriteye sahip olmasını gerektirir. Kararların hızla alınması, bu kararların iletildiği yerlerin uzaklığını telafi etmelidir. Korku, uzaktaki valinin veya memurun ihmalkâr olmasını engellemeli, kanun tek bir kişide toplanmalı ve bu kanun, devletin genişlemesi nispetinde ortaya çıkan güçlüklere göre durmadan değişebilmelidir.

20. Konu
Önceki konulardan çıkan sonuç

Küçük devletlerin cumhuriyetle yönetilmesi, ortalama büyüklükteki devletlerin bir krala boyun eğmesi, büyük imparatorlukların ise bir despotun egemenliğinde olması kendi doğal özelliklerinden kaynaklanıyorsa, bundan çıkan sonuç, kurulu yönetimin prensiplerini muhafaza etmek için devleti mevcut büyüklüğünde tutmak gerektiğidir. Söz konusu devletin ruhu, sınırları daraltıldığı veya genişletildiği nispette değişecektir.

21. Konu
Çin İmparatorluğu üzerine

Bu kitabı bitirmeden önce, buraya kadar söylediğim her şeye karşı öne sürülebilecek bir itiraza cevap vereceğim.

Misyonerlerimiz muazzam boyutlardaki Çin İmparatorluğu'ndan, prensibi içinde korkuyu, onuru ve erdemi harmanlayan harikulade bir yönetim olarak bahsederler. Öyleyse ben, üç yönetim şeklinin prensiplerini ortaya koyduğum zaman gereksiz bir ayrım yapmış oluyorum.

Ancak sopayla iş yaptırılabilen halklar nasıl onurlu olabilir, anlamıyorum.[33]

Üstelik tüccarlarımızın Çin'deki erdeme dair söyledikleri, misyonerlerimizin anlattığından çok uzaktır. Mandarinlerin eşkıyalıklarını tüccarlarımızdan öğrenebilirsiniz.[34] Buna ek olarak, büyük insan Lord Anson'ı[35] da şahit gösterebilirim. Kaldı ki Peder Parrenin'in,[36] imparatorun hoşlanmadığı, dinimize yeni geçmiş hanedana mensup prenslere[37] karşı tavrını aktaran mektupları, uygulamadaki daimi bir istibdat planının varlığını, insanlığa kurallı bir biçimde, yani soğukkanlılıkla edilen hakaretleri gözler önüne sermektedir.
Çin'deki yönetim konusunda elimizde Bay de Mairan'ın[38] mektupları ile yine Peder Parrenin'in mektupları var. Son derece mantıklı sorular ve cevaplardan sonra, anlatılan o mucizevi yönetimden geriye pek bir şey kalmıyor.

Bu misyonerler görünüşte var olan bir düzene aldanmış, tek bir kişinin iradesini sürekli uygulayabilmesinden büyülenmiş olamaz mı? Sonuçta kendileri de bu şekilde yönetiliyor. Ayrıca, Hint Adaları'ndaki kralların saraylarında da böyle bir iradeyle karşılaşmayı çok arzu ediyorlar, zira bu bölgeye sadece büyük değişiklikler yapmak üzere gittiklerinden, halkları her şeye katlanabileceklerine ikna etmekten ziyade, prensleri her şeye muktedir olduklarına inandırmak onlara daha kolay gelmektedir.[39]

---

33 "Çin'i yöneten sopadır," der Peder Du Halde, age., Cilt II, s. 134.

34 Diğer birçok anlatının yanı sıra bkz. Lange'in anlatısı.

35 1697-1762 tarihleri arasında yaşamış, 1748'te *Voyage Around the World* adlı bir kitap yayımlamış Britanyalı Amiral Baron George Anson. (ç.n.)

36 1665-1741 tarihleri arasında yaşamış, Çin'de misyonerlik yapmış Fransız rahip ve coğrafyacı Dominique Parrenin. (ç.n.)

37 Sourniama ailesine mensup prensler, *Lettres édifiantes*, Cilt XVIII.

38 1678-1771 tarihleri arasında yaşamış Fransız matematikçi, astronom ve jeofizikçi Jean-Jacques Dortous de Mairan. (ç.n.)

39 Misyonerler, ülke kanunlarının, yabancı bir dinin imparatorluk sınırları içerisine yerleşmesini yasakladığını sürekli olarak dile getiren mandarinleri susturmak için Kangxi'nin otoritesinden yararlanmışlardır. bkz. Peder Du Halde, age., Cilt III, s. 104-111.

Son olarak, yapılan hatalarda dahi çoğu kez belli bir doğruluk payı vardır. Birtakım özel, hatta belki eşsiz koşullar, Çin'deki yönetimin beklenenden daha az bozulmasını sağlıyor olabilir. Çoğu iklim koşullarından kaynaklanan bu sebepler, bu ülkedeki ahlâki durumu etkilemiş, birtakım mucizelere neden olmuş olabilir.

Çin'in iklimi, insan türünün olağanüstü bir şekilde üremesini teşvik etmektedir. Çinli kadınlar, dünyada eşi benzeri görülmemiş bir doğurganlığa sahiptir. En zalim istibdat yönetimi, Çinlilerin üremesini durduramaz. Çin'de prensler, firavun misali, "Onları bilgelikle ezelim," diyemezler; daha ziyade, insanların tek bir kafası olmasını arzu eden Neron'un sözlerini tekrar etmekle yetinebilirler. Çin'in nüfusu istibdada rağmen, iklimin gücüyle daima artacak ve zorbalığı yenecektir.

Pirinç yetiştirilen her ülkede olduğu gibi,[40] Çin'de de sık sık kıtlık baş gösterir. Halk açlıktan ölmeye başlayınca, geçimini sağlamak üzere dört bir yana dağılır, her yerde üç, dört veya beş hırsızdan oluşan çeteler kurar. Bunların çoğu hemen yok edilir; başka çeteler ortaya çıkar, onlar da yok edilir. Ancak eyaletlerin ne kadar çok ve uzak olduğu göz önüne alınırsa, bu çetelerden biri zengin de olabilir. Bu çete ayakta kalır, güçlenir, silahlı bir birlik haline gelir, doğruca başkente gider ve şefi tahta geçer.

Eşyanın tabiatı dolayısıyla, Çin'de kötü yönetim derhal cezalandırılır. Nüfusu bu derece büyük bir halk, geçimini sağlayamadığından, karmaşalar bir anda patlak verir. Diğer ülkelerde suistimallerin ancak uzun vadede üstesinden gelinebilmesinin sebebi, oralarda bu suistimallerin hissedilen etkilere derhal sahip olmamasıdır. Bu ülkelerdeki prensler, Çin'deki kadar çabuk ve çarpıcı bir şekilde bu suistimallerden haberdar olamaz.

---

40 bkz. XXIII. Kitap, XIV. Konu.

Çin imparatoru bizim prenslerimiz gibi kötü yönettiği takdirde, öteki dünyada daha az mutlu, bu dünyada daha az güçlü ve daha az zengin olacağını düşünmez. Yönetimi iyi değilse, imparatorluğunu ve hayatını kaybedeceğini bilir.

Çocuklar sokaklara terk edildiği halde, Çin'deki nüfus daima artış gösterir.[41] Bu nüfusu besleyecek ürünü topraktan alabilmek için durmadan çalışmak şarttır. Bu ise, yönetimin çok dikkatli olmasını gerektirir. Herkesin emeğinin karşılığını alamama endişesi taşımaksızın çalışabilmesi için yönetim her an tetikte olmalıdır. Bu, sivil bir yönetimden çok, bir aile yönetimi olmak zorundadır.

Dillere destan düzenlemeleri ortaya çıkaran şey de işte budur. Çin'de kanunlar, despotizmle hâkim kılınmak istenmiştir. Oysa despotizmle bir olan her şey gücünü kaybeder. Kendi felaketleri içinde kıvranan bu despotizm, boşu boşuna kendi kendini zincire vurmak istemiştir. Zincirlerini kendine silah edinmiş, daha da korkunç bir hale gelmiştir.

O halde Çin, prensibi korku olan bir istibdat devletidir. Belki ilk hanedanlar zamanında, imparatorluk henüz bu kadar geniş olmadığı için, yönetim istibdat ruhundan biraz olsun uzaktı. Ancak durum bugün böyle değildir.

41 bkz. bir *tsong-tu*'nun verdiği, toprağı ekime hazırlama emri, *Lettres édifiantes*, Cilt XXI.

İKİNCİ BÖLÜM

IX. Kitap

Savunma gücüyle ilişkisine göre kanunlar

1. Konu
Cumhuriyetler güvenliklerini nasıl sağlar

Bir cumhuriyet küçükse, yabancı bir güç tarafından yok edilir; büyükse, kendi iç kusuruyla kendi kendisini yok eder.

Bu çifte sakınca, iyi olsun kötü olsun, demokrasileri de aristokrasileri de aynı şekilde etkiler. Kötülük eşyanın tabiatında mevcuttur, buna çare yoktur.

O halde görünüşe göre insanlar, şayet cumhuriyet yönetiminin bütün içsel avantajları ile monarşik yönetimin bütün dışsal gücüne sahip bir devlet yapısı hayal edemeseydi, sonuçta hep tek bir kişinin yönetimi altında yaşamaya mecbur kalacaklardı. Kastettiğim devlet yapısı, federal cumhuriyettir.

Bu yönetim şekli, birçok siyasi sınıfın, kurmak istediği devletlerden daha büyük bir devletin vatandaşı olmayı kabul ettiği bir ittifaktır. Bu yönetim, yepyeni ve yeni katılımlarla genişleyebilen bir topluluklar topluluğudur.

Yunanistan'ın bu kadar uzun süre gelişmesini sağlayan şey bu birlikler olmuştur. Romalılar bu birlikler bünyesinde dünyaya saldırmış, dünya da salt bu birlikler bünyesinde kendini Romalılara karşı savunmuştur. Roma gücünün

zirvesine ulaştığında, barbarlar, Tuna ve Ren nehirlerinin gerisinde oluşan, korkunun bir araya getirdiği birlikler sayesinde imparatorluğa karşı direnebilmiştir.

Avrupa'da Hollanda,[1] Almanya ve İsviçre kantonlarına bu nedenle ebedî cumhuriyetler gözüyle bakılmaktadır.

Eskiden şehir birlikleri bugün olduğundan daha gerekliydi. Güçsüz bir şehir çok daha büyük tehlikelere maruz kalırdı. İstilaya uğradığında, bugün olduğu gibi sadece yürütme ve yasama gücünü değil, insanların mülkiyet adına neyi varsa onları da kaybederdi.[2]

Dış güçlere direnebilecek bu tür bir cumhuriyet iç düzeni bozulmadan ayakta kalabilir. Toplumun yapısı bütün sakıncaların önüne geçer.

Gücü gasbetmek isteyen kişi, konfedere devletlerin her birinde aynı şekilde itibar kazanamaz. Gaspçı, bunların birinde aşırı güçlü hale gelse bile, diğerlerini ürkütür, bir kısmını boyunduruk altına alsa dahi, özgür kalan kısım gasbedilmiş birliklerden bağımsız olan birliklerle ona karşı koyabilir ve onu daha iktidarını oturtamadan ezebilir.

Konfedere devletlerden birinde bir isyan çıksa, diğerleri bu isyanı yatıştırabilir. Bir kısımda suistimaller olsa, sağlıklı kısımlar bunları ıslah edebilir. Bu tür bir devlet bir taraftan çürüse dahi, diğer taraftan çürümeyebilir. Konfederasyon dağılabilir ama konfedere devletler egemenliklerini korur.

Küçük cumhuriyetlerden oluşan bu devlet, her bir federe devletin iç yönetiminin iyi olmasından istifade eder. Dışarıya karşı ise, birliğin gücü sayesinde, büyük monarşilerin bütün avantajlarına sahiptir.

---

1 Hollanda, hepsi birbirinden farklı, aşağı yukarı elli kadar cumhuriyetten oluşmaktadır. Bay Janisson'un kaleme aldığı *State of the United Provinces*.

2 Sivil özgürlük, mal mülk, kadınlar, çocuklar, tapınaklar, hatta mezarlar.

2. Konu
Federatif devlet yapısı aynı tabiata sahip özellikle cumhuriyetçi devletlerden oluşmalıdır

Kenanlılar yok olmuştur, zira konfedere olmayan küçük monarşiler kurmuş ve ortak savunma geliştirememişlerdir. Bunun nedeni, küçük monarşilerin tabiatının konfederasyona uygun olmayışıdır.

Alman federal cumhuriyeti, özgür şehirler ile prenslere tabi küçük devletlerden oluşur. Almanya federal cumhuriyetinin, Hollanda ve İsviçre'deki kadar kusursuz olmadığı tecrübeyle sabittir.

Monarşinin ruhu, savaş ve genişlemedir. Cumhuriyetin ruhu, barış ve itidaldir. Bu iki yönetim şekli, tek bir federal cumhuriyet bünyesinde ancak zoraki bir şekilde bir araya gelebilir.

Nitekim Roma tarihinden, Veiuslular kendilerine bir kral seçtiğinde Toskana'daki bütün küçük cumhuriyetlerin onları terk ettiğini öğreniyoruz. Makedonya kralları, Amfiktionlar[3] arasında kendilerine bir yer edindiğinde, Yunanistan'da her şey mahvolmuştur.

Prensliklerden ve özgür şehirlerden oluşan Alman federatif cumhuriyeti varlığını muhafaza etmektedir, zira bir öndere sahiptir. Bu önder bir bakıma birliğin memuru, bir bakıma da prensidir.

3. Konu
Federatif cumhuriyette gerekli olan diğer şeyler

Hollanda Cumhuriyeti'nde bir eyalet, diğerlerinin onayı olmadan bir ittifaka giremez. Bir federatif cumhuriyette böyle bir kanun çok yerindedir, hatta gereklidir. Alman dev-

3 Eski Yunan'da önceleri dinî, daha sonra siyasileşmiş bir birlik. (ç.n.)

let yapısında ise bu kanun eksiktir. Oysa böyle bir kanun tek bir üyenin ihtiyatsızlığı, hırsı veya açgözlülüğü nedeniyle diğer bütün üyelerin başına gelebilecek felaketleri önler. Siyasi bir konfederasyon çerçevesinde bir araya gelmiş bir cumhuriyet, kendini bütünüyle bu birliğe vermiştir, dolayısıyla artık vereceği bir şey kalmamıştır.

Bir araya gelen devletlerin hepsinin aynı büyüklükte olması ve eşit güçlere sahip olması pek mümkün değildir. Likya Cumhuriyeti[4] yirmi üç şehirden oluşan bir birlikti. Ortak mecliste büyük şehirlerin üç, orta büyüklükteki şehirlerin iki, küçük şehirlerin bir oy hakkı vardı. Hollanda Cumhuriyeti büyüklü küçüklü yedi eyaletten oluşmaktadır. Her bir eyaletin bir oy hakkı bulunur.

Likya şehirleri[5] oy haklarına göre vergi ödüyordu. Hollanda eyaletleri bu ölçüye göre hareket edemediğinden, her eyalet kendi gücüne göre vergi vermektedir.

Likya'da[6] şehirlerin hâkim ve memurları ortak meclis tarafından, yukarıda belirttiğimiz orana göre seçilirdi. Hollanda Cumhuriyeti'nde ise ortak meclis tarafından seçilmezler. Her şehir kendi memurlarını atar. Güzel bir federatif cumhuriyet modeli seçmem gerekse, Likya Cumhuriyeti'ni örnek verirdim.

4. Konu
İstibdat devletleri güvenliklerini nasıl sağlar

Cumhuriyetler güvenliklerini nasıl birleşerek sağlıyorsa, istibdat devletleri de güvenliklerini kendilerini ayırarak, tabir caizse tek başlarına durarak sağlar. Bu tür devletler ülkenin bir bölümünü feda eder, sınır bölgelerini tahrip edip çölleştirir. Böylece, imparatorluğun kalbi ulaşılamaz hale gelir.

---

4 Strabon, Kitap XIV, (3, 3).

5 age.

6 age.

Geometride, cisimler ne kadar genişlerse çevrelerinin de görece o kadar küçüldüğü öğretilir. O halde, sınır bölgelerini tahrip etme âdeti büyük devletlerde, orta büyüklükteki devletlere kıyasla daha çok hoş görülebilir.

İstibdat devleti, durduramayacağı zalim bir düşmanın yapabileceği her türlü kötülüğü kendi kendine yapar.

İstibdat devleti, bir tür ayrılık çerçevesinde ayakta kalır. Buna göre uzak eyaletler, bu eyaletlerin tımar sahipleri olacak prenslere emanet edilir. Moğolistan'ın, İran'ın, Çin imparatorlarının hep tımar sahipleri vardır. Türkler düşmanları ile kendi aralarına eskiden Transilvanyalıları, bugün Tatarları, Moldovalıları ve Ulahları koyarak huzur bulmuştur.

5. Konu
Monarşi güvenliğini nasıl sağlar

Monarşi, istibdat devleti gibi kendi kendini yok etmez. Bununla birlikte, ortalama büyüklükte bir devlet aniden istila edilebilir. Bunun için monarşilerde, sınırları koruyan istihkâmlar, bu istihkâmları koruyan ordular bulunur. En küçük toprak parçası için maharetle, cesaretle ve inatla savaşılır. İstibdat devletleri birbirini istila eder; savaşan sadece monarşilerdir.

İstihkâmlar monarşilere hastır; istibdat devletleri istihkâmlardan korkar, bunları kimselere emanet edemez. Zira istibdat devletinde kimse devleti ve hükümdarı sevmez.

6. Konu
Genel olarak devletlerin savunma gücü üzerine

Bir devletin güçlü olabilmesi için öyle bir büyüklüğe sahip olması gerekir ki, kendisine karşı yürütülecek herhangi

bir girişim için gereken hız ile bu girişimi boşa çıkartma hızı arasında bir orantı olsun. Saldıran nasıl bir anda her yerde ortaya çıkabiliyorsa, savunanların da her yerde ortaya çıkabilmesi, dolayısıyla devletin yüzölçümünün, doğanın insanlara bir yerden başka bir yere gitmek için verdiği normal hızla orantılı olabilmesi için ortalama bir büyüklükte olması gerekir.

Fransa ve İspanya tam anlamıyla istenen büyüklüktedir. Bu iki ülkedeki ordular birbiriyle o kadar iyi iletişim kurar ki, derhal istenen yere gidebilirler. Ordular birleşerek hızla bir sınırdan ötekine kayabilir. Yapılması için belli bir süre gereken şeylerden hiçbiri için endişe edilmez.

Fransa'da, talihin harikulade bir cilvesi sonucu başkent ile sınırlar arasındaki uzaklık sınırların güçsüzlüğüyle orantılıdır. Prens başkentte, ülkesinin tehlikeye maruz kalan her bir parçasını çok daha net görebilir.

Ancak İran gibi geniş bir devlet saldırıya maruz kaldığında, dağınık vaziyetteki birliklerin bir araya gelebilmesi için aylar gerekir. Bu süre zarfında birlikler, hızla ilerlemeleri için on beş günlük bir sürede zorlanabilecekleri kadar zorlanamaz. Sınırda yer alan ordu yenilirse mutlaka dağılacaktır, zira geri çekilebileceği mevziler hep çok uzaktadır. Direnişle karşılaşmayan muzaffer düşman ordusu günlerce ilerleyerek başkent önlerine gelir ve şehri kuşatır. Bu arada eyalet valilerine, yardım göndermeleri için ancak haber salınabilir. İhtilalin yakın olduğuna hükmedenler, itaat etmeyerek bu ihtilali hızlandırır. Zira sadece derhal cezalandırılacaklarını bildikleri için sadakat gösterenler, cezalandırma riski azaldığı anda sadakatsizleşir, kendi menfaatleri için çalışmaya başlarlar. İmparatorluk dağılır, başkent ele geçirilir, fatih valilerle eyaletler için savaşmaya girişir.

Bir prensin gerçek gücü kolayca fethedebilmesinde değil, kendisine saldırmanın güçlüğünde, şayet açık açık söylemeye cüret edebilirsem, konumunun değişmezliğinde yatar.

Oysa devletin büyümesi, o devletin ele geçirilebileceği yeni noktalar oluşturur.

O halde monarklar nasıl güçlerini artırmak için bilgece davranmak zorundaysa, bu güce sınırlar koyma konusunda da benzer bir ihtiyat göstermelidirler. Küçüklüğün sakıncalarını ortadan kaldırırken, büyüklüğün sakıncalarını asla gözden kaçırmamaları gerekir.

7. Konu
Düşünceler

Çok uzun süredir hüküm süren büyük bir prensin düşmanları, bu prensi defalarca, sanırım mantıklarından çok korkularını temel alarak, evrensel bir monarşi kurma ve yönetme emeli gütmekle suçlamıştır. Şayet prens böyle bir şeyi başarsaydı, Avrupa'ya, eski uyruklarına, kendine ve ailesine bundan daha büyük bir kötülük edemezdi. Gerçek avantajların farkında olan Tanrı, prensi zaferden ziyade mağlubiyetlerle kayırmıştır. Tanrı prensi Avrupa'nın tek kralı haline getirmek yerine, bütün kralların en güçlüsü haline getirerek ona daha büyük bir iyilikte bulunmuştur.

Bir prensin milleti yabancı ülkelerdeyken sırf arkasında bıraktıklarına üzülen; ülkeyi terk ederken zafere en büyük hedef, uzak diyarlara ise geri dönmenin önündeki en büyük engel gözüyle bakan; iyi nitelikleri bile rahatsız eden, zira bunlara hep kibir katan; aldığı yaraları, maruz kaldığı tehlikeleri, çektiği eziyetleri sineye çekmeyi başarırken zevklerinden vazgeçmeyi beceremeyen; hiçbir şeyi kendi neşesi kadar önemsemeyen ve bir muharebeyi kaybetmenin üzüntüsünü generale yazılmış bir şarkıyla telafi eden bir milletse; bir ülkede başarısız olduysa diğer bütün ülkelerde de başarısız olmaya mahkûm, bir tarihte başarısız olduysa daima başarısızlığa mahkûm bir milletse; bu millet böylesi bir girişimin gerektirdiği sağlamlığa asla sahip olamaz.

8. Konu
Bir devletin savunma gücünün saldırı gücünden az olduğu durum

Coucy lordunun Kral V. Charles'a söylediği bir sözdür: "İngilizlerin en güçsüz, mağlup edilmelerinin en kolay olduğu yer kendi topraklarıdır." Romalılar hakkında da böyle söylenirdi, Kartacalılar da aynı şeyi hissetmiştir. Kendi sınırları içinde siyasi veya sivil menfaatler yüzünden bölünmüş insanları disiplin ve askerî güç yardımıyla bir araya getirmek için uzak diyarlara ordu gönderen bütün ülkelerin başına gelecek olan budur. İçten içe işlemeye devam eden hastalığından dolayı zaten zayıf durumda olan devlet, bulduğu hal çareyle daha da zayıf duruma düşer.

Coucy lordunun özdeyişi, uzak diyarlarda savaşa girişmekten meneden genel kuralın istisnasıdır. Bununla birlikte, söz konusu istisna ancak genel kuralı ihlal edenlere karşı geçerli olduğundan, bu kuralı teyit eder.

9. Konu
Devletlerin göreceli gücüne dair

Her türlü yücelik, her türlü güç görecelidir. Gerçek yüceliği artırmaya çalışırken, göreceli yüceliği azaltmaktan kaçınılmalıdır.

XIV. Louis'nin hükümdarlık döneminin ortalarına doğru, Fransa göreceli yüceliğinin doruk noktasına ulaşmıştı. Almanya, o tarihten bugüne dek sahip olduğu büyük hükümdarlara henüz sahip değildi. İtalya da aynı durumdaydı. İskoçya ile İngiltere henüz birleşik krallık halini almamıştı. Aragon ile Kastilya henüz birleşmemişti. İspanya'nın birbirinden ayrı bölümleri bu yüzden zayıf düşmüş, İspanya'yı da zayıf düşürmekteydi. Moskova ise Avrupa'da Kırım'dan daha az tanınıyordu.

10. Konu
Komşu devletlerin zayıflığı üzerine

Bir devlet, çöküş halindeki bir devlete komşu ise, söz konusu devletin çöküşünü hızlandırmaktan sakınmalıdır, zira bu durum düşünülebilecek en şanslı konumdur. Bir prens için hiçbir şey, talihin bütün darbelerine ve hakaretlerine kendisi yerine maruz kalan başka bir prensin hemen yanı başında bulunmak kadar elverişli olamaz. Böyle bir devletin fethiyle, gerçek güç artarken, göreceli gücün azalması çok nadir bir durumdur.

X. Kitap

Saldırı gücüyle ilişkisine göre kanunlar

1. Konu
Saldırı gücü üzerine

Saldırı gücü milletlerarası hukukla düzenlenmiştir. Milletlerarası hukuk, birbiriyle ilişkileri çerçevesinde ele alınan milletlerin siyasi kanunudur.

2. Konu
Savaşa dair

Devletlerin hayatı da insan hayatına benzer. İnsan, doğal savunma halinde öldürme hakkına sahiptir. Devletler de varlıklarını muhafaza etmek adına savaşma hakkına sahiptir.

Doğal savunma halinde öldürme hakkım doğar, zira bana saldıran kişinin hayatı ne kadar ona aitse, benim hayatım da bana aittir. Aynı şekilde, bir devlet de savaşır, zira diğer bütün hayatta kalma çabaları gibi onun hayatta kalma çabası da haklıdır.

Vatandaşlar arasındaki doğal savunma hakkı beraberinde saldırma mecburiyetini doğurmaz. Saldırmak yerine, mahkemeye başvurmaları gerekir. O halde, kişi doğal savunma hakkına ancak kanunun yardımını beklemesi halinde

canından olacağı anlık durumlarda başvurabilir. Oysa toplumlar arasında doğal savunma hakkı kimi zaman saldırma zorunluluğunu doğurabilir. Örneğin, bir halk, daha uzun bir barış sürecinin başka bir halkı kendisini yok edebilecek kadar güçlü hale getireceğini, bu durumda saldırının bu yıkımın önüne geçebilecek yegâne yol olduğunu gördüğü zaman.

Bundan çıkan sonuç, küçük toplumların büyük toplumlara kıyasla daha sık savaşma hakkına sahip olduğudur, zira bu toplumlar yok edilme tehlikesine daha sık maruz kalır.

O halde savaşma hakkı, zorunluluktan ve kesin bir adalet duygusundan kaynaklanır. Şayet prenslerin vicdanını veya meclislerini yönetenler buna göre hareket etmezse her şey mahvolur. Şan, fırsat, menfaat gibi keyfî prensipler esas alındığı anda, dünyada kan gövdeyi götürür.

Bilhassa prensin şanı öne sürülmemelidir. Prensin şanı onun kibridir. Bu ise meşru bir hak değil, bir tutkudur.

Prensin gücüyle nam salmasının devletinin gücünü de artırabileceği doğrudur. Fakat adaletiyle nam salması da devletinin gücünü aynı şekilde artıracaktır.

3. Konu
Fetih hakkına dair

Savaşma hakkından fetih hakkı doğar. Fetih hakkı savaşma hakkının sonucudur, dolayısıyla savaşma hakkının ruhuna riayet etmelidir.

Bir halk fethedildiği vakit, onu fethedenin o halk üzerinde elde ettiği hak dört tür kanuna riayet edebilir: Her şeyi insanların hayatta kalması için seferber ettiren doğa kanununa; başkalarına da bize nasıl davranılmasını istiyorsak öyle davranmamızı salık veren doğal aklın kanununa; varlık süreleri doğa tarafından kısıtlanmayan siyasi toplumlar kuran kanuna; nihayet, eşyanın tabiatından kaynaklanan kanuna.

Fetih bir kazanımdır. Kazanım ruhu beraberinde yıkımı değil, muhafaza ve kullanım ruhunu getirir.

Bir başka devleti fetheden bir devlet, o devlete dört biçimde muamele edebilir: O devleti kendi kanunlarına göre yönetmeye devam eder, siyasi ve sivil yönetimi kendi üzerine almakla yetinir; o devlete yeni bir siyasi ve sivil yönetim verir; o devlette yaşayan toplumu yok eder ve başka toplumlar içinde eritir; o devletin bütün vatandaşlarını imha eder.

İlk muamele biçimi, bizim bugün riayet ettiğimiz milletlerarası hukuka uygundur. Dördüncü muamele biçimi ise, Romalıların milletlerarası hukukuna uygundur. Bizim bugün Romalılardan ne kadar ileri olduğumuzu okurun hükmüne bırakıyorum. Bu noktada yaşadığımız çağa, şu anki aklımıza, bugünkü dinimize, felsefemize ve ahlâk kurallarımıza saygılarımızı sunmamız gerekir.

Eski tarihçeleri temel alan, kesin adalet duygusundan sapan kamu hukuku yazarlarımız vahim hatalara düşmüştür. Keyfiliği ilke edinmiş, fethedenlere anlayamadığım bir öldürme hakkı tanımışlardır. Bu durum, prensibin kendisi kadar korkunç sonuçlar çıkarmalarına, en ufak sağduyuya sahip fatihlerin dahi asla uygulamadıkları özdeyişler üretmelerine neden olmuştur. Fetih tamamlandığı an, fethedenin öldürme hakkının ortadan kalktığı açıktır. Zira artık doğal savunma durumunda, kendi varlığını koruma durumunda değildir.

Bu yazarları böyle düşünmeye iten, fethedenin toplumu yok etme hakkına sahip olduğunu zannetmeleri olmuştur. Buradan yola çıkarak, fatihin, bu toplumu oluşturan insanları da yok etme hakkı olduğuna kanaat getirmişlerdir. Oysa bu, yanlış bir prensipten çıkarılmış yanlış bir sonuçtur. Zira toplumun yok edilmesi, o toplumu oluşturan insanların da yok edilmesi gerektiği sonucunu doğurmaz. Toplum insanlardan oluşan birliktir, *insanlar* demek değildir. Vatandaş yok olabilir, insan hayatta kalır.

Siyasiler, fetih sırasında sahip olunan öldürme hakkından köleleştirme hakkına da sahip olunduğu sonucunu çıkarmıştır. Oysa çıkarılan sonuç, prensibin kendisi kadar temelsizdir.

Köleleştirme hakkı ancak fethedilen bölgenin muhafaza edilebilmesi için kaçınılmaz olduğu vakit doğar. Fethin hedefi muhafaza etmektir. Fethin hedefi asla köleleştirme değildir. Bununla birlikte köleleştirme, fethedileni muhafaza edebilme yolunda gerekli bir yöntem de olabilir.

Bu durumda, köleleştirmenin devamlı olması eşyanın tabiatına aykırıdır. Köle halkın bir gün uyruk haline gelebilmesi gerekir. Fetih sonrası köleleştirme, kazara oluşmuş bir durumdur. Belli bir zaman sonra, fetheden devletin bütün parçaları gelenekler, evlilikler, kanunlar, ortaklıklar ve belli bir ruh uyumu sonucunda, fethedilen devletin parçalarıyla birleştiğinde kölelik ortadan kalkmalıdır. Zira fethedenin hakları ancak bu saydıklarımızın ortaya çıkmadığı, iki millet arasındaki mesafenin birbirlerine itimat etmelerine engel teşkil ettiği durumlarda geçerlidir.

O halde, halkı köleleştiren fatih, o halkı kölelikten çıkarma yolları da (ki sayısız yol mevcuttur) geliştirmelidir.

Burada soyut şeylerden bahsetmiyorum. Roma İmparatorluğu'nu fetheden atalarımız böyle hareket etmiştir. Eylem sırasında, zaferin verdiği coşku ve gurur içinde yaptıkları kanunları daha sonra yumuşatmış, katı kanunlarını tarafsızlaştırmışlardır. Burgonyalılar, Gotlar ve Lombardlar, Romalıların mağlup halk statüsünde kalmasını istiyordu. Euric, Gundobad ve Rothari kanunları, barbarları ve Romalıları vatandaş haline getirmiştir.[1]

Şarlman, Saksonları ehlîleştirmek için hürriyetlerini ve mülkiyet haklarını ellerinden almıştır. Dindar Ludwig ise onları azat etmiştir.[2] Ludwig bütün saltanatı boyunca bun-

1 bkz. Barbarların kanunnamesi ile bu eserin XXVIII. Kitabı.

2 bkz. Dindar Ludwig'in hayatını kaleme alan kimliği belirsiz yazar, Duchesne'in derlemesi, Cilt II, s. 296.

dan daha iyi bir iş yapmamıştır. Geçen zaman ve kölelik ahlâk kurallarını yumuşattığından, Saksonlar da Ludwig'e daima sadık kalmıştır.

4. Konu
Fethedilen halkın sahip olduğu bazı avantajlar

Siyasiler, fetih hakkından bu kadar ölümcül sonuçlar çıkarmak yerine, bu hakkın kimi zaman mağlup olan halka sağlayabileceği avantajlardan bahsetselerdi çok daha iyi ederlerdi. Bizdeki milletlerarası hukuka harfi harfine riayet edilseydi ve bu hukuk bütün dünyada geçerli olsaydı, onlar da bu avantajları çok daha iyi anlamış olurlardı.

Fethedilen devletlerin yapısı genellikle eski gücüne sahip değildir. Yozlaşma başlamış, kanunlar uygulanmaz olmuş, yönetim baskıcı hale gelmiştir. Böyle bir devletin fetihten, şayet yıkıcı değilse, kimi avantajlar elde edeceğinden kim şüphe edebilir? Kendi kendini düzeltemeyecek hale gelmiş bir yönetim, yeniden şekillendirilmekle ne kaybedebilir? Binbir türlü kurnazlık ve hileyle zenginlerin hissettirmeden sayısız gasbetme yöntemine başvurduğu, acıyla inleyen insanların o vakte kadar istismar olarak gördükleri şeylerin kanunlaştığına tanık oldukları ve baskı altında yaşarken bu baskıdan şikâyet etmenin yanlış olduğuna inandıkları bir ülkeyi ele geçirecek bir fatih bütün bunları kökünden değiştirebilir. Duygusuz zorbalık, şiddetten zarar gören ilk şeydir.

Örneğin, mültezimlerin baskısı altında yaşayan devletlerin, meşru prensin verdiği sözlere ve ihtiyaçlarına bağlı olmayan bir fatih sayesinde rahata erdiği görülmüştür. Fetheden, istismarları ıslah etmek için bir şey yapmadan, istismarlar kendiliğinden ıslah olmuştur.

Kimi zaman fetheden milletin tutumluluğu, mağlup olanlara, meşru prens zamanında ellerinden alınan, geçimleri için gerekli şeyleri vermeye itebilir.

Fetih zararlı önyargıları yok edebilir; hatta açık açık söyleme cüreti gösterirsem, bir milleti daha akıllı birinin yönetimine emanet edebilir.

İspanyollar isteseler, Meksikalılara ne çok iyilik edebilirlerdi. Onlara yumuşak bir din verebilirlerdi; oysa onlara vahşi bir batıl inanç götürdüler. Köleleri özgür kılabilirlerdi; oysa onlar özgür insanları köleleştirdiler. İnsan kurban etmenin kötülüğü konusunda onları aydınlatabilirlerdi; bunun yerine onlar o insanları imha ettiler. İspanyolların yapmadıkları iyilikler ile yaptıkları kötülükler saymakla bitmez.

Sebep olduğu kötülüklerin bir kısmını gidermek fethedenin görevidir. Fetih hakkını ben böyle tarif ediyorum: İnsan doğası nezdinde kendini temize çıkarması için verilmiş, daima muazzam bir külfet getiren, meşru ve talihsiz bir hak.

5. Konu
Siraküza Kralı Gelo

Tarihin zikrettiği en güzel barış antlaşması, Gelo'nun Kartacalılarla imzaladığı antlaşmadır. Gelo, Kartacalıların çocuklarını kurban etme âdetinden vazgeçmelerini istemiştir.[3] Ne muazzam bir olay! Gelo üç yüz bin Kartacalıyı yendikten sonra, sadece Kartacalılar, daha doğrusu insanlık açısından faydalı olacak bir şartı öne sürmüştür.

Baktriyalılar ihtiyar babalarını iri köpeklere yedirirdi. İskender onları bundan menetmiştir.[4] Bu, İskender'in batıl inanca karşı kazandığı bir zafer olmuştur.

---

3 bkz. Bay de Barbeyrac'ın *Recueil*'ü, Madde 112.

4 Strabon, Kitap XI, (11, 3).

6. Konu
Fetheden cumhuriyet üzerine

Federatif devlet yapısında, şu günlerde İsviçrelilerde gördüğümüz gibi, konfedere devletlerden birinin bir diğerini fethetmesi eşyanın tabiatına aykırıdır.[5] Küçük cumhuriyetler ile küçük monarşilerden oluşan karma federatif yapıda ise bu daha az şaşırtıcı bir şeydir.

Demokratik bir cumhuriyetin, demokrasiye dâhil olamayacak şehirleri fethetmesi de yine eşyanın tabiatına aykırıdır. Fethedilen halkın, Romalıların daha en başlarda kararlaştırdıkları gibi, egemenlikten doğan ayrıcalıklardan faydalanabilmesi gerekir. Fetih, demokrasiye geçirilecek vatandaş sayısıyla sınırlandırılmalıdır.

Bir demokrasi, bir halkı fethedip uyruğu gibi yönetirse, kendi özgürlüğünü tehlikeye atmış olur, zira fethedilen devlete göndereceği memurlara aşırı yetkiler tanımak zorunda kalacaktır.

Şayet Hannibal Roma'yı ele geçirmiş olsaydı, Kartaca Cumhuriyeti ne büyük bir tehlikeyle karşı karşıya kalmış olacaktı! Mağlup olduktan sonra kendi şehrinde onca ihtilale sebep olan Hannibal, zafer kazansa kimbilir neler yapardı?[6]

Hanno[7] sadece kıskançlığını ifade etmiş olsaydı, senatoyu Hannibal'e destek göndermeme konusunda asla ikna edemezdi. Aristoteles'in son derece bilge olarak nitelendirdiği bu senato (zaten Kartaca Cumhuriyeti'nin refah düzeyi de bunun kanıtıdır) ancak makul sebeplerden dolayı böyle bir karar alabilirdi. Kartaca'dan üç yüz fersah uzaktaki bir ordunun, muhakkak telafi edilmesi gereken kayıplara uğradığını görememesi için çok ahmak olması gerekirdi.

---

5 Toggenburg'ta olduğu gibi.

6 Hannibal, bir hizbin başında bulunuyordu.

7 II. Hanno veya Büyük Hanno, MÖ III. yüzyılda yaşamış Kartacalı zengin aristokrat; İkinci Pön Savaşı sırasında savaş karşıtı hizbin önderi. (ç.n.)

Hanno'nun taraftarları, Hannibal'ın Romalılara teslim edilmesini istiyordu.[8] O halde korkulan Romalılar değil, Hannibal idi.

Hannibal'ın başarısına inanamadıkları söylenir. Bundan nasıl şüphe etmiş olabilirler? Dünyanın dört bir köşesine dağılmış Kartacalılar, İtalya'da olanları bilmiyor muydu? Bilakis, Hannibal'ın başarısından haberdar oldukları için, Hannibal'e destek göndermek istemiyorlardı.

Hanno Trebia, Trasimene ve Cannae muharebelerinden sonra daha da kararlı hale gelmiştir. Artan, Hanno'nun kuşkuculuğu değil, korkusu idi.

7. Konu
Aynı konunun devamı

Demokrasilerin fethetmesinin bir sakıncası daha vardır. Yönetimleri, boyun eğdirdikleri devletlere karşı daima nefret uyandırıcıdır. Söz konusu yönetim görünüşte monarşiktir, oysa bütün çağlarda ve bütün ülkelerde yaşanan tecrübelerin de gösterdiği gibi, gerçekte monarşik yönetimden daha serttir.

Fethedilen halklar bu yönetimde üzücü bir konumdadır. Ne cumhuriyetin ne monarşinin avantajlarından yararlanırlar.

Halkçı devlet hakkında söylediklerim, aristokrasiye de tatbik edilebilir.

8. Konu
Aynı konunun devamı

O halde bir cumhuriyet herhangi bir halkı kendine tabi kıldığı zaman, söz konusu halka sağlam siyasi ve medeni ka-

8 Cato nasıl Sezar'ın Galyalılara teslim edilmesini istediyse, Hanno da Hannibal'ı Romalılara teslim etmek istemiştir. (Titus Livius, XXI, 9).

nunlar vererek eşyanın tabiatından kaynaklanan sakıncaları gidermeye çalışmalıdır.

Bir İtalyan cumhuriyeti, bir ada halkını tabiyetine almıştı. Fakat bu halka uyguladığı siyasi ve medeni kanunlar kusurluydu. Bu halka mensup kişileri, *valinin şahsi kanaati*'nden hareketle fiziksel cezalara çarptırmaktan meneden genel af ilanı[9] hatırlanacaktır. Halkların ayrıcalık talep ettiği sık sık görülmüş bir şeydir. Burada hükümdar, bütün milletlerin hakkı olan bir şeyi bahşetmektedir.

9. Konu
Çevresindeki ülkeleri fetheden monarşi üzerine

Şayet bir monarşi genişlemeyle birlikte zayıflamaya başlamadan çok önce harekete geçebilirse, muhteşem bir monarşi haline gelecek, komşu monarşiler tarafından etrafı sarılmış da olsa gücünden hiçbir şey kaybetmeyecektir.

O halde monarşi ancak yönetiminin doğal sınırları içinde kaldıkça fethetmeye devam etmelidir. Bu sınırı geçtiği anda, ihtiyatlı davranıp durması gerekir.

Bu tür fetihlerde, fethedilen ülkedeki mevcut durum olduğu gibi bırakılmalıdır. Aynı mahkemeler, aynı kanunlar, aynı âdetler, aynı ayrıcalıklar muhafaza edilmelidir. Ordu ile hükümdarın adı dışında hiçbir şey değiştirilmemelidir.

Monarşi, sınırlarını komşu eyaletleri fethetmek suretiyle genişletirse, bu eyaletlere son derece yumuşak muamele etmelidir.

Uzun süre fetih uğruna çabalayan bir monarşide, devletin esas topraklarında yer alan eyaletler genelde çok hırpalan-

9 Franchelli tarafından Cenova'da basılan, 18 Ekim 1738 tarihli af ilanı: *Vietamo al nostro general governatore in detta isola, di condannare in avenire solamente ex informata conscientia persona alcuna nazionale in pena afflittiva. Potrà ben si far arrestare ed incarcerare le persone che gli saranno sospette; salvo di renderne poi a noi conto sollecitamente*, Madde VI.

mıştır. Bu eyaletler hem yeni hem de eski suistimallere göğüs germek zorunda kalır. Çoğu zaman her şeyi yutan geniş bir başkent, bu eyaletlerin ıssızlaşmasına neden olur. Devletin ana toprakları civarında yer alan ülkeleri fethettikten sonra, buradaki halklara da eski uyruklara muamele edildiği gibi muamele edilirse, devlet mahvolur. Fethedilen eyaletlerin başkente gönderdiği vergiler ellerine geçmemeye başlar; sınır bölgeleri harap olur, dolayısıyla zayıf düşer; halk buralardan soğur; buralarda kalması ve etkin olması gereken orduların ikmali zorlaşır.

Fetheden bir monarşinin düşeceği durum muhakkak şudur: Başkentte korkunç bir lüks, başkentten uzak eyaletlerde sefalet, uç bölgelerde bolluk. Gezegenimizde de durum böyledir: Merkezde ateş, yüzeyde yeşillik, ikisinin ortasında çorak, soğuk ve verimsiz bir toprak.

10. Konu
Bir başka monarşiyi fetheden monarşi üzerine

Kimi zaman bir monarşi başka bir monarşiyi fetheder. Fethedilen monarşi ne kadar küçükse, burayı elde tutmak için istihkâmlar kurmak o kadar etkili olur. Fethedilen monarşi ne kadar büyükse, orayı kolonilerle muhafaza etmek o kadar iyidir.

11. Konu
Mağlup olan halkın ahlâkına dair

Fetihten sonra, mağlup milletin kanunlarını aynen bırakmak yetmez. O milletin ahlâk kurallarını aynen bırakmak belki daha da gereklidir, zira bir halk ahlâk kurallarını kanunlarından daha iyi tanır, sever ve savunur.

Tarihçilerin dediğine göre,[10] İtalyan kadınlarına ve kızlarına karşı sergiledikleri küstahlık nedeniyle Fransızlar İtalya'dan tam dokuz kez kovulmuşlardır. Fatihin kibrine tahammül etmek bir millet için zaten zor bir durumdur. Bir de onun iffetsizliğine ve ölçüsüzlüğüne tahammül etmek, şüphesiz daha da can sıkıcıdır, zira o vakit maruz kalınan hakaretlerin sonu gelmez.

12. Konu
Kiros'un bir kanunu üzerine

Kiros'un[11] Lidyalıları ancak aşağılık veya rezil mesleklere mahkûm eden kanununu iyi bir kanun olarak görmüyorum. Kiros'un elbette acele etmesi gerekiyordu: İstila değil, isyan tehlikesi mevcuttu. Fakat istilalar kısa süre sonra başlamış, iki halk birleşmiş ve birbirini yozlaştırmıştır. Kanunlar aracılığıyla mağlup olan halkın gevşekliğindense, galip gelen halkın sertliğini muhafaza etmeyi tercih ederim.

Cumae tiranı Aristodemus,[12] gençlerin cesaretini yok etmeye çalışmıştır. Oğlanların kız gibi saçlarını uzatmasını, saçlarına çiçekler takmasını, topuklarına kadar inen farklı farklı renklerde elbiseler giymesini, dans ve müzik hocalarına giderken güneşliklerini, parfümlerini ve yelpazelerini kızların taşımasını, hamamda taraklarını ve aynalarını yine kızların vermesini istemiştir. Bu eğitim bu şekilde yirmi yaşına kadar sürmekteydi. Bu yöntem ancak canını korumak uğruna egemenliğini tehlikeye atan küçük bir tiran açısından uygun olabilir.

---

10 Bay Pufendorf'un *Einleitung zu der Historie der vornehmsten Reiche und Staaten*'ına bir göz atınız.

11 II. Kiros veya Büyük Kiros, MÖ 559-530 tarihleri arasında hüküm sürmüş Pers kralı. (ç.n.)

12 Halikarnassoslu Dionysios, Kitap VII, (9).

13. Konu
XII. Karl

Sadece kendi askerî gücünü kullanan bu prens ancak uzun süreli bir savaşla gerçekleştirilebilecek tasarılar geliştirmek suretiyle kendi düşüşünü yine kendisi hazırlamıştır. Zira bu durum, krallığının destekleyebileceği bir durum değildi.

XII. Karl'ın devirmek istediği devlet, çöküş halindeki bir devlet değil, doğmakta olan bir imparatorluktu. Ruslar, XII. Karl'ın kendilerine açtığı savaştan çok ders çıkarmışlardır. Her yenilgide zafere biraz daha yaklaşmış, sınırları dışında mağlup ola ola ülke sınırları içinde kendilerini savunmayı öğrenmişlerdir.

Karl aylak aylak dolaştığı, neredeyse İsveç hâkimiyetindeki Polonya'nın bomboş topraklarında kendini dünyanın hâkimi sanıyordu. Oysa o sırada baş düşmanı kendisine karşı güçleniyor, onu sıkıştırıyor, Baltık Denizi'ne yerleşiyor, Livonya'yı yok ediyor veya ele geçiriyordu.

İsveç, akış yönü saptırılırken suları kaynağında kurutulan bir nehre benziyordu.

Karl'ı mahveden, Poltova Muharebesi değildir. Burada mağlup edilmese, başka bir yerde mağlup edilecekti. Kaderin oynadığı oyunlar aşılabilir, fakat eşyanın tabiatından birbiri ardına doğan olaylar savuşturulamaz.

Bununla birlikte, XII. Karl aleyhine ne doğa ne de kader kendisi kadar çalışmıştır.

Karl kendini olayların mevcut durumuna göre değil, kendi bulduğu belli bir modele göre ayarlıyordu. Üstelik bu modele de tam anlamıyla riayet etmiyordu. Karl bir İskender değildi, ama İskender'in en iyi askeri olabilirdi.

İskender'in projesi sırf makul olduğu için başarıya ulaştı. Perslerin Yunanistan'ın istilası sırasında uğradığı başarısızlıklar, Agesilaus'un[13] zaferi ile on bin paralı askerin geri çe-

13 II. Agesilaus, takriben MÖ 400-360 tarihleri arasında hüküm sürmüş Sparta kralı. (ç.n.)

kilişi, Yunanların savaşma biçimi ve sahip oldukları silahlar bakımından üstünlüklerini gözler önüne sermişti. Perslerin ise kendilerini ıslah etmek için fazla gururlu oldukları biliniyordu.

Yunanistan'ı içten bölerek zayıflatamazlardı. Zira Yunanistan o sırada tek bir şefin idaresi altında birleşmişti ve söz konusu şefin Yunanlara köleliklerini hissettirmemek için başvurabileceği en iyi yöntem, ezelî düşmanlarını ezip Asya'yı fethetme umudunu canlı tutmak suretiyle onları büyülemekti.

Verimli ve cömert toprakları dünyanın en maharetli milleti tarafından ekilip biçilen, dinî bir vecibe gibi tarım yapan bir imparatorluk, düşmanın hayatta kalması için her türlü kolaylığı sunmuştur.

Mağlubiyetlerinden dolayı sürekli ve yok yere gururları kırılan bu kralların kibrine bakarak, yeni yeni savaşlara girişerek düşüşlerini hızlandıracaklarına ve dalkavuklar yüzünden kendi yüceliklerinden asla şüphe etmeyeceklerine hükmedilebilirdi.

İskender'in projesi sadece bilgece değildi, aynı zamanda bilgece hayata geçirilmişti. İskender eylemlerinin hızına, tutkularının ateşine rağmen, kendisini yönlendiren, şayet bu terimi kullanmama izin verilirse, belli bir mantığa sahipti. İskender'in hayatının romanını yazmak isteyen ve akılları onunkinden daha kıt olanlar dahi bu gerçeği bizden saklayamamıştır. Şimdi bu konuyu daha ayrıntılı ele alalım.

14. Konu
İskender

İskender ancak Makedonya'yı komşu barbar halklara karşı güvenceye aldıktan ve Yunanları ezdikten sonra sefere çıktı. Yunanları sırf girişeceği işi yürütmek adına ezdi; La-

kedaimonların kıskançlığını etkisizleştirdi; denizci eyaletlere saldırdı; donanmasından ayrı düşmemek için ordusunu deniz kenarından yürüttü; düşmanın sayıca üstünlüğüne karşı, disiplinden hayranlık uyandıracak bir ustalıkla istifade etti; hiç ikmal sıkıntısı çekmedi. Zaferin İskender'e her şeyi verdiği doğruysa, İskender de bu zaferi elde etmek için her şeyi yapmıştır.

İskender işin başında, yani tek bir başarısızlığın kendisini devirebileceği bir zamanda çok az şeyi riske attı. Ancak talih onu olayların üzerine çıkardığında, atılganlık kimi zaman başvurduğu kozlardan biri oldu. Sefere çıkmadan önce Triballiler ile İliryalıların üzerine yürüdüğünde, daha sonra Sezar'ın Galya'da uyguladığı taktiğe benzer bir taktikle[14] karşılaşırsınız. Yunanistan'a döndüğünde,[15] Thebai'yi âdeta istemeye istemeye ele geçirir ve yok eder. Thebai yakınlarında kamp kuran İskender, Thebaililerin barış yapmaya yanaşmasını bekler. Oysa onlar kendi yıkımlarını hızlandırırlar. İş Perslerin deniz gücüyle savaşmaya geldiğinde,[16] cüretkâr olan daha çok Parmenio,[17] akıllı uslu davranan ise daha çok İskender'dir. İskender'in mahareti, Persleri üstün oldukları deniz kenarından ayırarak donanmalarını terk etmeye zorlamasında saklıdır. Sur, prensipte Perslere bağlı bir şehirdi. Persler Sur'un ticari kapasitesinden ve donanmasından vazgeçemezdi. İskender Sur'u yok etti. İskender, çok başka bir yere sayısız asker yığan Darius'un askersiz bıraktığı Mısır'ı ele geçirdi.

İskender Granikos Nehri'ni[18] geçerek Yunan kolonilerini, İssos muharebesiyle Sur'u ve Mısır'ı, Arbela Muharebesi'yle[19] de bütün dünyayı ele geçirdi.

---

14 Arrian, *De exped. Alex.*, Kitap III.

15 age. (I, 9, 9)

16 age. (II, 8, 4)

17 Takriben MÖ 400-330 tarihleri arasında yaşamış, II. Filip'e ve İskender'e hizmet etmiş Makedon general. (ç.n.)

18 Biga Çayı. (ç.n.)

19 Bugün daha çok Gaugamela Muharebesi olarak anılır. (ç.n.)

İskender İssos Muharebesi'nden sonra Darius'un kaçmasına izin verdi, sadece fethettiği yerleri sağlama almaya ve düzenlemeye odaklandı. Arbela Muharebesi'nden sonra ise, Darius'u o kadar yakın takibe aldı ki,[20] ona kendi imparatorluğu içinde geri çekileceği yer bırakmadı. Darius'un kendi şehir eyaletlerine girmesiyle çıkması bir oluyordu. İskender'in ilerleyişi o kadar hızlıydı ki, dünya hâkimiyetini, elde edilecek askerî zaferin değil de kazanılacak olimpiyat oyunlarının ödülü zannederdiniz.

İskender işte böyle fethetti. Şimdi de fethettiği yerleri nasıl elinde tuttuğuna bakalım.

İskender Yunanlara efendi, Perslere köle gibi muamele etmesini[21] talep edenlere karşı koydu ve sadece bu iki milleti birleştirmeye, galip halk ile mağlup halk arasındaki ayrımları yok etmeye odaklandı. Fetihten sonra, fetih sırasında yararlandığı bütün önyargıları terk etti. Persleri Yunan ahlâk kurallarını benimsemeye zorlayarak rencide etmemek için, Perslerin ahlâk kurallarını benimsedi. İskender işte bu nedenle Darius'un karısına ve annesine karşı bu kadar saygılı ve iffetli davranmıştır. Boyun eğdirdiği bütün halkların arkasından ağladığı nasıl bir fatihtir? Tahtan indirdiği ailenin arkasından gözyaşı döktüğü nasıl bir gaspçıdır? Tarihçiler bize, böyle bir özellikle övülebilecek başka bir fatihten bahsetmez.

Hiçbir şey fethi, iki halk arasında yapılan evliliklerden daha çok güçlendiremez. İskender, mağlup ettiği millete mensup kadınlarla evlendi; kendi maiyetine mensup kişilerin de[22] aynısını yapmasını istedi. Makedonların geri kalanı da bu örneğe uydu. Franklar ile Burgonyalılar[23] bu tür ev-

20 bkz. Arrian, *De exped. Alex.*, Kitap I.

21 Bu, Aristoteles'in tavsiyesi idi. Plutarkhos, "De Alexandri magni fortuna aut virtute", *Moralia*, (339 b).

22 bkz. Arrian, *De exped. Alex.*, Kitap VII, (4, 5-12).

23 bkz. Burgonyalıların kanunu, Başlık XII, Madde V.

liliklere izin verdi; Vizigotlar bu tür evlilikleri İspanya'da önce yasakladı,[24] sonra serbest bıraktı; Lombardlar bu tür evlilikleri serbest bırakmakla kalmadı, teşvik bile etti.[25] Romalılar Makedonya'yı zayıflatmak istediğinde, farklı eyaletlerde yaşayan halkların evlilik yoluyla birleşmesini yasakladı.

İki halkı birleştirmeye çalışan İskender, Pers Devleti'nde çok sayıda Yunan kolonisi kurmayı düşündü. Sayısız şehir kurdu; bu yeni imparatorluğun bütün parçalarını birbirine öyle sıkıca bağladı ki, ölümünden sonra, en korkunç iç savaşların neden olduğu huzursuzluk ve kargaşa ortamında, Yunanlar, tabir caizse kendi kendilerini yok ettikten sonra dahi, Pers Devleti'nde yer alan hiçbir eyalet isyan etmedi.

İskender Yunanistan'ı ve Makedonya'yı çok fazla güçten düşürmemek için, İskenderiye'ye bir Yunan kolonisi gönderdi.[26] Onun için halkların hangi ahlâk kurallarına sahip olduğu önemli değildi, yeter ki halklar kendisine sadık olsun.

İskender mağlup halkların ahlâk kurallarına dokunmamakla yetinmedi, medeni kanunlarına, hatta çoğu zaman işbaşında bulduğu krallara ve valilere dahi dokunmadı. Makedonları[27] orduların, ülke sakinlerini yönetimin başına getirdi. Özel birtakım sadakatsizlikleri göze almayı (ki böyle şeyler kimi zaman başına geldi), genel bir isyana tercih etti. Eski geleneklere, halkların kendi görkem veya kibirleri için diktiği anıtlara saygı gösterdi. Pers kralları Yunanların, Bâbillilerin ve Mısırlıların tapınaklarını yıkmıştı.

---

24 bkz. Vizigotların kanunu, Kitap III, Başlık I, § 1. Bu kanun, dediğine göre insanların içinde bulundukları koşulların farklılığından çok, milletler arasındaki farklılığı temel alan eski kanunu lağvetmiştir.

25 bkz. Lombardların kanunu, Kitap II, Başlık VII, § 1 ve 2.

26 İmparatorluğun kurucularının planına uymaktan vazgeçen Suriye kralları, Yahudileri Yunanların ahlâk kurallarını benimsemeye zorlamak istedi. Bu ise, devletlerinde müthiş sarsıntılara neden oldu.

27 bkz. Arrian, *De exped. Alex.*, Kitap III, (5) ve diğerleri.

İskender bu tapınakları yeniden inşa ettirdi.[28] İskender'in boyun eğdirip de sunaklarında adaklar adamadığı çok az millet olmuştur. İskender sanki her bir milletin özel hükümdarı, her bir şehrin bir numaralı vatandaşı olmak için buraları fethetmiştir. Romalılar her yeri yıkmak için fethetmiş, İskender her yeri muhafaza etmek için fethetmiştir. Hangi ülkeden geçerse geçsin, ilk düşüncesi, ilk tasarısı, bu ülkelerin refahını ve gücünü artıracak bir şey yapmak olmuştur. İlk çareyi kendi dehasının büyüklüğünde, ikincisini kendi tutumluğunda ve kendine has tasarruf anlayışında,[29] üçüncüsünü ise önemli şeylerde gösterdiği o müthiş savurganlığında bulmuştur. Kişisel harcamalar için kapanan eli, kamu harcamaları için açılmıştır. Evini mi düzene koyması gerek? O tam bir Makedon idi. Askerlerin borçlarını ödemek, fetih kazanımlarını Yunanlarla paylaşmak, ordusundaki her bir askerin servetini artırmak mı gerek? O vakit İskender idi.

İskender iki hata yaptı: Persepolis'i yaktı, Cleitus'u[30] öldürdü. Fakat bu iki olayı da meşhur eden, İskender'in duyduğu pişmanlık oldu. Öyle ki İskender'in suçu unutuldu, erdeme gösterdiği saygı hatırlandı; söz konusu olaylar ona has davranışlardan ziyade, talihsizlikler olarak görüldü; daha sonraki kuşaklar, İskender'in taşkınlıklarında ve zaaflarında hep ruh güzelliğini gördü; ondan nefret etmek imkânsızlaştı, ona acımak gerekti.

İskender'i Sezar'la kıyaslayalım. Sezar Asya'daki kralları taklit etmek istediğinde, sırf gösteriş olsun diye yaptığı bir şeyle Romalıları rencide etmiştir. Oysa İskender Asya'daki kralları taklit etmek istediğinde, fetih planı uyarınca hareket etmiştir.

---

28 bkz. Arrian, *De exped. Alex.*, Kitap VII, (17, 1-6).

29 age. Kitap VII, (28).

30 Kara Cleitus, takriben MÖ 375-328 tarihleri arasında yaşamış, İskender'in ordusuna mensup subay. Granikos Muharebesi sırasında İskender'in hayatını kurtarmıştır. (ç.n.)

15. Konu
Fethedilen yerleri elde tutmak için yeni çareler

Bir hükümdar büyük bir devleti fethettiğinde, hükümdarın hem istibdadı yumuşatmak hem de fethedilen devleti elde tutmak için kullanabileceği harikulade bir yöntem mevcuttur. Çin'in fatihleri bu yönteme başvurmuştur.

Mağlup halkı rencide etmemek, galip halkı kibirli hale getirmemek, yönetimin askerî yönetime dönüşmesini engellemek, iki halkı da ödevlerine sadık kılmak için, bugün Çin'de hüküm süren Tatar aile, eyaletlerdeki bütün ordu birliklerinin yarısının Çinlilerden, yarısının Tatarlardan oluşmasını emretti. Böylece, iki millet arasındaki kıskançlık iki milletin de görevlerine sadık olmasını sağlayacaktı. Mahkemeler de aynı şekilde yarı yarıya Çinlilerden ve Tatarlardan oluşur. Bu yöntem birçok iyi sonuç doğurmuştur:

1. İki millet birbirini karşılıklı olarak zapt etmiştir. 2. Her iki millet de askerî ve sivil gücünü muhafaza etmiş, biri diğerini yok etmemiştir. 3. Galip millet, zayıf düşme veya yok olma tehlikesi olmaksızın her yere yayılabilmiş, iç savaşlara ve dıştan gelen saldırılara direnebilecek duruma gelmiştir. Bu o kadar bilgece bir yöntemdir ki, bu dünyada fetihler yapmış neredeyse hemen hemen herkesi bu yöntemin eksikliği mahvetmiştir.

16. Konu
Fetheden istibdat devleti üzerine

Gerçekleştirilen fetih muazzam olduğunda, istibdat yönetimi gerekir. Böyle bir durumda, eyaletlere yayılacak bir ordu yeterli olmaz. Prensin etrafında son derece sadık, imparatorluğun herhangi bir yerinde isyan çıktığı anda bu bölgeye yığılmaya hazır bir birlik olmalıdır. Bu birlik diğer

orduları zapt etmeli, imparatorlukta belli bir yetki tanınması gereken diğer bütün orduları korkudan titretmelidir. Çin imparatorunun etrafında Tatarlardan oluşan, her an hazır büyük bir birlik bulunur. Moğollarda, Türklerde ve Japonlarda, toprak gelirleriyle beslenen ordudan bağımsız olarak sadece prensin emrinde bir birlik bulunur. Bu özel kuvvetler, genel kuvvetleri korkuyla zapt eder.

17. Konu
Aynı konunun devamı

Zorba monarkın fethettiği devletlerin feodal düzene kavuşturulmasının şart olduğunu söyledik. Tarihçiler, mağlup ettikleri prenslere tacı geri veren fatihlerin cömertliğini öve öve bitiremez. Bu da demek oluyor ki, Romalılar son derece cömert insanlardı, zira gittikleri her yerde, köleliği sürdürmekte maşa olarak[31] kullanacakları bir kralı tahta çıkarmışlardı. *Böyle* bir davranış gereklidir. Fetheden kişi fethedilen devleti kendine saklarsa, ne *göndereceği* valiler uyrukları zapt edebilir, ne de kendisi valileri zapt edebilir. Yeni fethedilen toprakları güvence altına almak için, devletin eski topraklarında yer alan birlikleri zayıflatmak zorunda kalır. Bu durumda her iki devletin yaşayacağı felaketler ortak olacaktır: Birinde çıkacak *iç savaş*, diğerinin iç savaşı olacaktır. Aksine, fetheden taraf tahtı meşru prense iade ederse *gerekli* bir müttefike sahip olmuş olur. Bu müttefik kendine ait kuvvetlerle fethedenin kuvvetlerini artırır. Yakın zamanda Nadir Şah'ın Büyük Moğol'un hazinesini ele geçirdikten sonra Hindistan'ı ona bıraktığına şahit olduk.

31 *Ut haberent instrumenta servitutis et reges.*

XI. Kitap

Devlet yapısıyla ilişkisine göre siyasi özgürlüğü tesis eden kanunlar

1. Konu
Anafikir

Devlet yapısıyla ilişkisine göre siyasi özgürlüğü tesis eden kanunları, vatandaşla ilişkisine göre siyasi özgürlüğü tesis eden kanunlardan ayırıyorum. Birinci türdeki kanunlar bu kitabın konusunu oluşturacak. İkinci tür kanunları ise bir sonraki kitapta inceleyeceğim.

2. Konu
Özgürlük kelimesine yüklenen çeşitli anlamlar

Özgürlük kelimesi kadar anlam çeşitliliği yüklenmiş, insanları bu kadar çeşitli biçimde meşgul etmiş bir kelime daha yoktur. Kimileri özgürlüğü, zorbaca bir güç verdikleri kişiyi tahtından indirme kolaylığı; kimileri, itaat edecekleri kişiyi seçme yetkisi; kimileri, silah taşıma ve şiddete başvurabilme hakkı; kimileri, sadece kendi milletine mensup bir adam tarafından veya kendi kanunlarına göre yönetilme ayrıcalığı ola-

rak almıştır.[1] Hatta bir halk vardır ki, özgürlüğü uzun süre uzun sakal bırakma hakkı olarak almıştır.[2] Başka halklar özgürlüğü belli bir yönetim şekline mal etmiş, diğer yönetim şekillerinin özgürlük içermediğini iddia etmiştir. Cumhuriyet yönetimini tatmış olanlar, özgürlüğü bu yönetim şekline; monarşik yönetim şeklinden istifade edenler ise, bu yönetim şekline mal etmiştir.[3] Nihayet herkes, kendi geleneklerine veya kendi eğilimlerine uygun yönetim şekline özgürlük adını vermiştir. Bir cumhuriyette şikâyet edilen kötülüklere neden olan mekanizmalar daima göz önünde olmadığından, hatta kanunlar daha yüksek sesle, bu kanunları uygulayanlar daha alçak sesle konuşur gibi gözüktüğünden, özgürlük genellikle cumhuriyetlere mal edilir ve monarşilerde özgürlüğün mevcut olmadığı iddia edilir. Son olarak, demokrasilerde halk aşağı yukarı istediğini yapar gibi gözüktüğünden, özgürlük bu tür yönetimlere mal edilmiş, halkın gücü ile halkın özgürlüğü kavramları birbirine karıştırılmıştır.

3. Konu
Özgürlük nedir?

Demokrasilerde halkın istediğini yapar gibi gözüktüğü doğrudur. Fakat siyasi özgürlük, istediğini yapmak demek değildir. Bir devlette, yani kanunları olan bir toplumda özgürlük, insanların istemeleri gereken şeyleri yapabilmelerinden, istememeleri gereken şeyleri yapmaya zorlanmamalarından ibaret olmalıdır.

---

1 "Yunanların aralarındaki anlaşmazlıkları kendi kanunlarına göre çözmelerine izin veren Scaevola Fermanı'nı kopya ettim," der Cicero, "bu ferman Yunanların kendilerini özgür bir halk olarak görmesini sağlamıştır."

2 Ruslar, Çar Petro'nun sakallarını kestirtmesine tahammül edememiştir. (Perry, *Present State of Russia*, s. 187-191).

3 Kapadokyalılar, Romalıların kendilerine teklif ettiği cumhuriyetçi devleti geri çevirmiştir.

Bağımsızlık ile özgürlüğün ne demek olduğunu iyice anlamalıyız. Özgürlük, kanunların izin verdiği her şeyi yapma hakkıdır. Şayet bir vatandaş kanunların yasakladığı bir şeyi yapabilseydi, yine çok fazla bir özgürlüğe sahip olmazdı zira o zaman diğer bütün vatandaşlar da aynı güce sahip olurdu.

4. Konu
Aynı konunun devamı

Demokratik ve aristokratik devletler tabiatları bakımından özgür değildir. Siyasi özgürlük ancak ılımlı yönetimlerde mevcuttur. Bununla birlikte, ılımlı yönetimlerde illa siyasi özgürlük olacak diye bir şey de yoktur. Bu tür yönetimlerde özgürlük ancak güç istismarı yoksa mevcuttur. Fakat güce sahip herkesin bu gücü istismar etme eğiliminde olduğu öteden beri tecrübe edilen bir gerçektir. Kişi, sınırlarla karşılaşana kadar gücünü istismar eder. Erdemin dahi sınırlara ihtiyaç duyduğu akla gelir miydi!

Gücün istismar edilmemesi için öyle bir düzenleme yapılmalıdır ki, güç gücü durdursun. Bir devlet yapısı, kimsenin kanunların kendisini mecbur etmediği şeyleri yapmaya zorlanamayacağı, kanunların izin verdiği şeyleri yapmaktan da alıkonamayacağı şekilde düzenlenebilir.

5. Konu
Çeşitli devletlerin hedefi üzerine

Her ne kadar bütün devletler genellikle aynı hedefe, yani ayakta kalma hedefine sahip olsa da, her devlet aynı zamanda kendine has bir hedefe de sahiptir. Roma'nın hedefi genişleme; Lakedaimonia'nınki savaş; Yahudi kanunlarınınki din; Marsilya'nınki ticaret; Çin kanunlarınınki kamu

huzuru;[4] Rodos kanunlarınınki denizcilik idi. Vahşilerdeki düzenin hedefi doğal özgürlük; istibdat devletlerininki genellikle prensin keyfi; monarşilerinki prensin ve devletin şanı; Polonya kanunlarınınki her bir bireyin bağımsızlığı, dolayısıyla herkesin baskı altında yaşamasıdır.[5]

Dünya üzerinde, devlet yapısının doğrudan hedefinin siyasi özgürlük olduğu bir millet de mevcuttur. Şimdi söz konusu milletin siyasi özgürlüğün tesisinde temel aldığı prensipleri inceleyeceğiz. Şayet bu prensipler iyi ise, özgürlük de bu prensiplerde, bir aynada belirir gibi belirecektir.

Devlet yapısındaki siyasi özgürlüğü ortaya çıkarmak çok zahmetli değildir. Şayet bu özgürlüğü olduğu yerde görebiliyorsak, şayet onu bulduysak, onu neden arayalım ki?

6. Konu
İngiltere'deki devlet yapısı üzerine

Her devlette üç tür güç mevcuttur: yasama gücü, milletlerarası hukuka bağlı işlere bakan yürütme gücü ile medeni hukuka bağlı işlere bakan yürütme gücü.

Birinci güç aracılığıyla, prens veya yüksek dereceli memur belli bir süre için veya hep geçerli olacak kanunlar yapar, daha önce yapılmış kanunları düzeltir veya lağveder. İkinci güç aracılığıyla barış imzalar veya savaş açar, elçi gönderir veya kabul eder, iç güvenliği sağlar, istilaları önler. Üçüncü güç aracılığıyla suçları cezalandırır veya şahıslar arasındaki anlaşmazlıkları yargılar. Bu son güce yargılama gücü, ikincisine ise, kısaca, devletin yürütme gücü diyeceğiz.

Bir vatandaş için siyasi özgürlük, herkesin kendi güvenliği hakkında sahip olduğu fikirden kaynaklanan iç huzuru-

4 Kamu huzuru, sınırları dışında düşmanı olmayan veya düşmanlarını setlerle durdurduğunu zanneden bir devletin doğal hedefidir.

5 *Liberum veto*'nun sakıncası.

dur. Bu özgürlüğe sahip olmak için yönetimin, hiçbir vatandaşın bir başka vatandaştan korkmayacak şekilde düzenlenmesi gerekir.

Yasama gücü, tek bir kişi veya yüksek dereceli memurlardan oluşan tek bir kurum bünyesinde yürütme gücü ile birleşirse, özgürlük yok demektir, zira aynı hükümdarın veya senatonun zorbaca kanunlar yapmasından ve bu kanunları zorbaca uygulamasından korkulabilir.

Yargılama gücü, yasama ve yürütme gücünden ayrı olmazsa yine özgürlük yok demektir. Yargılama gücü yasama gücüyle birleşirse, vatandaşların canı ve özgürlüğü üzerinde sahip olunan güç keyfî hale gelecektir, zira hâkim bu durumda yasa koyucu olacaktır. Yargılama gücü yürütme gücüyle birleşirse, hâkim bir zorbanın gücüne sahip olabilecektir.

Şu üç güç, aynı kişinin veyahut önde gelenlerden veya asillerden veya halktan oluşan aynı kurumun elinde olursa her şey mahvolur: kanun yapma gücü, kamu kararlarını yürütme gücü ile suçları veya şahıslar arasındaki anlaşmazlıkları yargılama gücü.

Avrupa'daki krallıkların çoğunda yönetim ılımlıdır, zira ilk iki güce sahip olan prens, üçüncü gücü uyruklarına bırakır. Üç gücün de sultanın elinde olduğu Türklerde ise korkunç bir istibdat hüküm sürmektedir.

Üç gücün birleştiği İtalya cumhuriyetlerinde özgürlük, bizim monarşilerimize kıyasla daha azdır. Yönetim ayakta kalabilmek için Türklerdeki kadar şiddetli yollara başvurmak zorundadır. Devlet konseyi üyeleri[6] ile muhbirlerin her an bir pusulayla suçlamalarda bulunabildiği sütun bunun kanıtıdır.

Bu tür cumhuriyetlerde bir vatandaşın durumu nasıldır, bir bakalım. Yüksek memurlardan oluşan tek bir kurum, yasaların yürütücüsü sıfatıyla yasa koyucu olarak kendine tanıdığı yasama gücüne de tümden sahiptir. Bu kurum ge-

6 Venedik'te.

nel kararlarla devleti yerle bir edebilir; yargılama gücünü de elinde tuttuğundan, özel kararlarla her bir vatandaşı mahvedebilir.

Bütün güç tek elde toplanmıştır. Burada zorba bir prensi sarıp sarmalayan aleni debdebe yoktur, yine de halk zorbalığı her an hisseder.

Nitekim zorbalaşmak isteyen prensler de işe hep bütün memuriyetleri kendilerinde toplamakla başlamıştır. Avrupa'daki birçok kral ise, devletlerindeki önemli görevleri ele geçirmekle işe başlamıştır.

İtalyan cumhuriyetlerindeki saf kalıtsal aristokrasinin Asya'daki istibdada tam anlamıyla karşılık geldiğini zannetmiyorum. Memurların çokluğu kimi kez memuriyeti yumuşatır; bütün asiller daima aynı amaçlara hizmet etmez; birbirini dengeleyen çeşitli mahkemeler kurulur. Örneğin Venedik'te, *büyük meclis* yasama gücüne, *pregadi*[7] yürütme gücüne, *quarantia*[8] ise yargılama gücüne sahiptir. Fakat yanlış olan, bu farklı mahkemelerin aynı sınıfa mensup hâkimlerden oluşmasıdır. Bu ise, bütün gücün tek elde toplanmasına neden olur.

Yargılama gücü sürekli bir senatoya verilmeyip gereklilik nispetinde var olacak bir mahkeme tesis edebilmek için yılın belli zamanlarında, kanunun öngördüğü şekilde halk sınıfına mensup kişiler[9] tarafından yürütülmelidir.

Bu şekilde, insanlar için bu derece korkunç bir güç olan yargılama gücü, belli bir mevkiye, belli bir mesleğe bağlanmayacağından, tabir caize görünmez hale gelir, âdeta yok olur. Hâkimler devamlı göz önünde olmaz. Hâkimden değil, mahkemeden korkulur.

Hatta önemli suçlamalarda suçlunun, kanuna uygun olacak şekilde, hâkimleri seçebilmesi gerekir. Veya en azın-

7 Consiglio dei Pregadi, Venedik Cumhuriyeti Senatosu. (ç.n.)

8 Consiglio dei Quaranta, her biri kırk kişilik üç mahkemeden oluşan Venedik Cumhuriyeti Yargıtayı. (ç.n.)

9 Atina'da olduğu gibi.

dan o kadar çok hâkimi reddedebilmelidir ki, geri kalanlar onun seçimi gibi olsun.

Diğer iki güç, daha ziyade memurlara veya sürekli organlara verilebilir, zira biri devletin genel iradesi, diğeri ise bu genel iradenin uygulanmasından ibaret olduğundan, şahısları doğrudan etkilememektedir.

Mahkemelerin sabit olmaması gerekmekle birlikte, verilen hükümler öyle bir süreklilik göstermelidir ki, hepsi birlikte tek ve kesin bir kanun metni oluştursun. Şayet hükümler hâkimin şahsi fikri olursa, toplum içinde, bu toplumun bize yüklediği yükümlülükleri tam olarak bilemeden yaşarız.

Hatta hâkimlerin, sanıkla aynı konuma sahip olmaları veya onun eşiti olmaları gerekir. Öyle ki sanık, kendisine kötü davranma eğilimdeki insanların eline düştüğünü düşünmesin.

Şayet yasama gücü yürütme gücüne, iyi hali için teminat veren vatandaşı hapse atma hakkını verirse, özgürlük diye bir şey kalmaz. Fakat vatandaşlar, kanunla belirlenen bir suçla itham edilip vakit kaybetmeden bu suçlamaya cevap vermek üzere tutuklanmışlarsa, o zaman iş değişir. Zira bu durumda vatandaşlar, sadece kanunun gücüne tabi olduğundan aslında özgürdürler.

Fakat yasama gücü, devlete karşı kurulan gizli bir komplodan veya dış düşmanlara verilen istihbarattan ötürü tehlikede olduğunu düşünürse, kısa ve sınırlı bir süre için yürütme gücünün şüpheli vatandaşları tutuklatmasına izin verebilir. Bu durumda şüpheli vatandaşlar daima özgür olabilmek için özgürlüklerini belli bir süreliğine kaybedeceklerdir.

Ephor'ların zorbalığının veya onlar kadar zorba olan Venedik devlet konseyi üyelerinin yerini tutabilecek akla uygun tek çözüm yolu budur.

Özgür bir devlette, özgür bir ruha sahip her insanın kendi kendini yönetmesi gerektiğine göre, halkın bir bütün olarak yasama gücüne sahip olması gerekir. Fakat büyük dev-

letlerde bu imkânsız, küçük devletlerde ise birçok sakınca doğurabileceğinden, halkın kendi kendine yapamadığı her şeyi temsilcileri aracılığıyla yapması gerekir.

İnsan kendi şehrinin ihtiyaçlarını, başka şehirlerinkine kıyasla daha iyi bilir; yine komşularının kapasitesi hakkında, diğer vatandaşlarınınkine kıyasla çok daha doğru hükümlerde bulunur. O halde, yasama organı mensupları halk genelinden seçilmemelidir. Belli başlı yerlerde oturanların, kendi aralarından tek bir temsilci seçmeleri daha uygun olacaktır.

Temsilcilerin en büyük avantajı, meseleleri tartışabilme yetileridir. Halk bu işe hiç uygun değildir. Demokrasinin en büyük sakıncalarından biri budur.

Kendilerini seçenlerden genel bir talimat alan temsilcilerin, Almanya'daki diyet meclislerinde olduğu gibi, her meselede özel talimatlar almasına gerek yoktur. Bu şekilde vekillerin halkın sesine daha fazla tercüman olacağı doğrudur, fakat bu aynı zamanda işleri iyice uzatır, her bir vekili diğer vekillerin efendisi haline getirir, en acil durumlarda millet gücü bir kaprisle tamamen durdurulabilir.

Bay Sidney'nin[10] son derece yerinde bir şekilde dile getirdiği üzere, vekiller Hollanda'da olduğu gibi halkın belli bir sınıfını temsil ettiği zaman, kendilerini seçenlere hesap vermek zorundadır. Vekiller İngiltere'de olduğu gibi kasabalar tarafından seçildiğinde ise durum başkadır.

Çeşitli bölgelerde yaşayan bütün vatandaşların, kendilerine ait iradeleri olmayacak kadar düşük seviyede oldukları görülen kişiler hariç, temsilcilerini seçmek için oy verme hakkına sahip olması gerekir.

Eski cumhuriyetlerin çoğunda önemli bir kusur mevcuttu: Halk, belli bir uygulama gerektiren etkin kararlar alma hakkına sahipti. Oysa halk bu konuda kesinlikle yetenekli değildir. Halk yönetime sadece temsilcilerini seçmek için

10 Algernon Sidney veya Sydney, 1623-1683 tarihleri arasında yaşamış İngiliz politikacı ve siyaset teorisyeni. (ç.n.)

dâhil olmalıdır. Halk bunu gayet güzel başarabilir. Zira insanların sahip olduğu yetenekleri tamı tamına bilenlerin sayısı az olsa da, herkes genel olarak seçilen kişinin çoğu kişiden daha nitelikli olup olmadığını bilebilecek durumdadır.

Temsilcilerden oluşan kurum da etkin kararlar almak için seçilmemelidir. Zira bu işte başarılı olamaz. Fakat kanun yapmayı veya yaptığı kanunların iyi uygulanıp uygulanmadığını denetlemeyi çok iyi başarır. Hatta bu işleri en iyi o yapabilir.

Bir devlette daima soyu, serveti veya aldığı şeref nişaneleri bakımından ayrı tutulan insanlar mevcuttur. Bu insanlar halkla bir tutulursa, herkes gibi tek bir oya sahip olursa, özgürlük onlar açısından kölelik haline gelir. O zaman da bu insanlar özgürlüğü savunmakta hiçbir menfaat göremez, zira alınan kararların çoğu onların aleyhine olacaktır. O halde bu insanların yasamaya katılımı, devlet içinde sahip oldukları avantajlarla orantılı olmalıdır. Bu ise, nasıl ki halk onların girişimlerini durdurma hakkına sahipse, onlar da halkın girişimlerini durdurma hakkına sahip bir organ oluşturularsa gerçekleşebilir.

Böylece yasama gücü, hem asillerden oluşan bir kuruma hem de halkı temsil etmek üzere seçilenlerden oluşan bir kuruma emanet edilecektir. Her iki kurumun da kendi meclisi olacak, bu iki meclis görüşmeleri ayrı ayrı yapılacak, ayrı ayrı bakış açılarına ve menfaatlere sahip olacaktır.

Sözünü ettiğimiz üç güç içinde, yargılama gücü bir bakıma içi boş bir güçtür. Geriye iki güç kalır. Bu güçler de kendilerini dengeleyecek düzenleyici bir güce ihtiyaç duyduklarından, yasama organının asillerden oluşan kısmı bu iş için biçilmiş kaftan olacaktır.

Asillerden oluşan kurum kalıtsal olmalıdır. Bir defa, bu kurum tabiatı itibarıyla kalıtsaldır; kaldı ki bu kurum kendiliğinden nefret uyandıran, özgür bir devlet içerisinde daima tehlike altında olması beklenen ayrıcalıklarını korumayı en büyük menfaati olarak algılamalıdır.

Fakat kalıtsal bir güç kendi özel menfaatlerini kollayıp halkın menfaatlerini unutma eğiliminde olabileceği için, bu gücü yoldan çıkarmanın muazzam bir avantaj sunacağı meselelerde, örneğin vergilerin toplanmasıyla ilgili kanunlarda, söz konusu gücün yasamaya karar verme yetkisiyle değil de sadece engelleme yetkisiyle dâhil olması gerekir.

Karar verme yetkisi olarak adlandırdığım şey, tek başına buyurma veya bir başkası tarafından buyurulanı düzeltme hakkıdır. *Engelleme yetkisi* diye adlandırdığım şey ise, bir başkası tarafından alınan kararı geçersiz kılma hakkıdır. Roma'daki *tribun*'lerin gücü bu idi. Her ne kadar engelleme yetkisine sahip kişi aynı zamanda onaylama hakkına da sahip olabilirse de, bu durumda söz konusu onay, engelleme yetkisini kullanmayacağını beyan etmekten başka bir şey olmayacaktır. Yani onay, engelleme yetkisinden türemiş olacaktır.

Yürütme gücü tek bir hükümdarın elinde olmalıdır, zira yönetimin hemen her zaman anlık eylemler gerektiren bu kısmını tek bir kişi birçok kişiden daha iyi idare edebilir. Buna karşılık, yasama gücüne bağlı meseleler çoğunlukla tek bir kişiye kıyasla birçok kişi tarafından daha iyi idare edilir.

Hükümdar olmazsa ve yürütme gücü yasama organından seçilmiş belli sayıda kişiye emanet edilirse, özgürlük diye bir şey kalmaz. Zira kimi zaman her iki güce de sahip olanlar ile her iki güce istediği zaman dâhil olabilenler hep aynı kişiler olacağından, iki güç birleşmiş olur.

Yasama organı çok uzun süre toplanmazsa, özgürlük diye bir şey kalmaz. Zira şu iki durumdan biri gerçekleşir: Ya yasama kararı diye bir şey olmaz ve devlet anarşiye sürüklenir ya da bu kararlar yürütme gücü tarafından alınır, dolayısıyla yürütme gücü mutlaklaşır.

Yasama organının sürekli toplantı halinde olmasına gerek yoktur. Böyle bir durum temsilciler için yorucu olacağı gibi, yürütme gücünü de fazla meşgul edecektir. Zira yürütme gücü bu durumda işleri yürütmekle uğraşmayı bırakıp kendi ayrıcalıklarını ve yürütme hakkını korumakla uğraşacaktır.

Üstelik yasama organı sürekli toplantı halindeyse, yegâne işi ölen vekillerin yerini yeni vekillerle doldurmak olur. Bu durumda, yasama organı bir kere bozuldu mu, ortaya çıkacak kötülüğün çaresi yoktur. Farklı farklı yasama organları birbirini takip ederse, o anki yasama organından memnun olmayan halk, haklı olarak umudunu bir sonraki yasama organına bağlar. Oysa yasama organı daima aynı kalırsa, bu organın bir kere bozulduğunu gören halk yapılacak kanunlardan umudunu keser, öfkelenir veya miskinleşir.

Yasama organı kendiliğinden toplanmamalıdır, zira siyasi bir organ sadece bir araya geldiği vakit iradeye sahip olmalıdır. Oybirliğiyle toplanmazsa, hangi tarafın gerçek yasama organı olduğu anlaşılamaz: Bir araya gelen kısım mı, öteki mi bilinmez. Yasama organının kendi kendini tatil etme hakkı olursa, kendini hiç tatil etmeyebilir. Yasama organı yürütme gücüne zarar vermeyi aklına koyarsa, durum tehlikeli hale gelir. Kaldı ki, yasama organının toplanması için birbirinden elverişli zamanlar mevcuttur. O halde, kendisinin daha iyi bildiği koşullara göre bu oturumların zamanını ve süresini yürütme gücünün düzenlemesi gerekir.

Yürütme gücü yasama organının girişimlerini durdurma hakkına sahip değilse, yasama gücü zorbalaşır. Zira hayal edebileceği bütün gücü kendi kendine bahşedebilir, diğer bütün güçleri yok eder.

Ancak yasama gücünün de yürütme gücünü durdurma hakkının olmaması gerekir. Zira yürütme tabiatı itibarıyla sınırlara sahip olduğundan, bu gücü daha da sınırlamak gereksizdir. Kaldı ki, yürütme gücü daima anlık işlerle ilgilidir. Roma'daki *tribun*'lerin gücü kusurlu idi, zira sadece yürütmeyi değil, yasamayı da durduruyordu. Bu da büyük kötülüklere neden oluyordu.

Fakat özgür bir devlette, yasama gücünün yürütme gücünü durdurma hakkına sahip olmaması gerekirse de, yaptığı kanunların ne şekilde uygulandığını denetleme hakkına sa-

hiptir ve denetleme yetkisine sahip olmalıdır da. *Cosmi*'ler[11] ile *ephor*'ların kendi idareleri hakkında hesap vermediği Girit ve Lakedaimonia'daki yönetimlere kıyasla bu yönetim şeklinin üstün tarafı işte budur.

Ancak bu denetleme nasıl olursa olsun, yasama organının yürütmenin başında bulunan kişinin şahsını, dolayısıyla tutumunu yargılama gücü olmamalıdır. Bu kişinin şahsı kutsaldır, zira yasama organının zorbalaşmaması için devlete gerekli olan bu şahıs suçlanır veya yargılanırsa özgürlük diye bir şey kalmaz.

Bu durumda devlet, bir monarşi olmaktan çıkıp özgür olmayan bir cumhuriyet halini alır. Fakat yürütmenin başında bulunan kişi, kötü danışmanlar ve kanunlar tarafından korunsalar da, bakan sıfatıyla kanunlardan nefret eden kişiler olmadan kötü yönetemeyeceği için, bu danışmanlar aranıp bulunmalı ve cezalandırılmalıdır. Kanun *amimones*'lerin[12] görev süreleri bittikten sonra dahi[13] mahkemeye çıkarılmalarına izin vermediğinden, halkın kendisine yapılan adaletsizlikleri asla telafi edemeyen Knidos yönetimine kıyasla bu yönetimin avantajı işte budur.

Her ne kadar yargılama gücünün genellikle yasama gücünün hiçbir parçasıyla birleştirilmemesi gerekirse de, bu durumun, yargılanması gereken kişinin şahsi menfaatini temel alan üç istisnası vardır.

Büyük adamlar daima kıskançlığa maruz kalır. Bu adamlar halk tarafından yargılanırlarsa tehlikeyle karşı karşıya kalabilir, özgür bir devlette vatandaşların en önemsizinin dahi sahip olduğu ayrıcalıktan, eşitleri tarafından yargılanma ayrıcalığından faydalanamayabilirler. O halde asiller halkın olağan mahkemelerinin huzuruna değil de yasama organının asillerden oluşan bölümünün huzuruna çıkarılmalıdır.

---

11 Lakedaimonia'daki *ephor*'ların Girit'teki muadili. (ç.n.)

12 Bunlar, halkın her yıl seçtiği memurlar idi. bkz. Bizanslı Stephanos.

13 Romalı memurlar, memuriyet süreleri bittikten sonra suçlanabiliyordu. bkz. *Tribun* Genutius olayı, Halikarnassoslu Dionysios, Kitap IX, (37-38).

Hem öngörülü hem de kör olan kanunun bazı durumlarda fazla katı olması mümkündür. Ancak halkın hâkimleri, daha önce de belirttiğimiz gibi, kanunun gereğini dile getiren ağızlardan, kanunun gücünü de katılığını da yumuşatmaktan âciz, hareketsiz varlıklardan ibarettir. O halde, yasama organının başka bir durumda gerekli bir mahkeme olduğunu söylediğimiz o bölümü bu durumda da gereklidir. Kanundan daha az katı bir hükme varmak suretiyle, kanunu yine kanun lehine yumuşatmaya yönelik üstün yetki ona aittir.

Yine kamu meselelerinde herhangi bir vatandaşın halkın haklarını çiğnediği, olağan hâkimlerin cezalandıramayacağı veya cezalandırmak istemeyeceği suçlar işlediği durumlar olabilir. Fakat genellikle yasama gücü de yargılayamaz; üstelik ilgili tarafı, yani halkı temsil ettiğinden, bu özel durumda hiçbir şekilde yargılayamaz. O halde yasama gücü ancak itham eden olabilir. Fakat kimin huzurunda itham edecektir? Kendisinden aşağı seviyedeki, kendisi gibi halka mensup kişilerden oluştuğu için, itham edenin nüfuz edeceği olağan mahkemelere mi boyun eğecektir? Hayır. Halkın saygınlığını muhafaza edebilmek ve bireyin güvenliğini sağlayabilmek için, yasamanın halkı temsil eden bölümü, yasamanın asilleri temsil eden, dolayısıyla onun aynı menfaatlere ya da aynı tutkulara sahip olmayan bölümü huzurunda itham etmelidir.

Bu yönetimin, eski cumhuriyetlerin çoğuna kıyasla sahip olduğu avantaj işte budur. Eski cumhuriyetlerde, halkın aynı zamanda hem hâkim hem savcı olduğu, istismar edici bir durum mevcuttu.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, yürütme gücü, engelleme yetkisi aracılığıyla yasamaya dâhil olmalıdır. Aksi takdirde, kısa süre sonra ayrıcalıkları elinden alınacaktır. Fakat yasama gücü yürütmeye dâhil olursa, yürütme gücü yine mahvolacaktır.

Hükümdar karar verme yetkisi aracılığıyla yasamaya dâhil olursa, özgürlük diye bir şey kalmaz. Bununla birlikte,

hükümdar kendini savunabilmek için yasamaya dâhil olmak zorunda olduğundan, bunu, engelleme yetkisi aracılığıyla yapmalıdır.

Roma'da yönetimin değişmesinin nedeni, yürütme gücünün bir kısmını elinde tutan senato ile diğer kısmını elinde tutan memurların halkın sahip olduğu engelleme yetkisine sahip olmaması idi.

Bahsettiğimiz yönetimin temel yapısı işte budur. Yasama organı iki bölümden oluştuğu için, bu bölümler karşılıklı engelleme yetkileri sayesinde birbirini zincirleyecektir. Her iki bölüm yürütme gücüyle kısıtlanacak, yürütme gücü de yasama gücüyle kısıtlanacaktır.

Bu üç güç, durağanlık veya hareketsizlik oluşturmalıdır. Fakat olayların zorunlu hareketi sonucu üç güç de hareket etmek zorunda olduğunda, uyum içinde hareket etmek zorunda kalacaktır.

Yürütme gücü ancak engelleme yetkisi aracılığıyla yasamaya dâhil olduğundan tartışmalara katılamaz. Zaten teklif götürmesi gereksizdir, zira alınan kararları onaylamama hakkı olduğundan, yapılmamış olmasını tercih edeceği tekliflere bağlı kararları reddedebilir.

Halkın tartışmaları topluca yürüttüğü bazı eski cumhuriyetlerde, yürütme gücünün bu meseleleri gündeme getirmesi ve halkla birlikte tartışması doğaldı. Aksi takdirde, alınan kararlarda tuhaf bir kargaşa yaratırdı.

Yürütme gücü ödenekler konusunda, tasdik dışında başka bir yolla karar alırsa, özgürlük diye bir şey kalmayacaktır, zira yasamanın en önemli noktasında yasama gücü haline gelecektir.

Yasama gücü ödenekler konusunda, yıldan yıla değil de sürekli karar alırsa, özgürlüğünü kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalır, zira yürütme gücü, bundan böyle yasamaya bağlı olmayacaktır. Böyle bir hakka sürekli sahip olunduğunda, bu hakkı kendi kendine mi tanıdığı, yoksa bir baş-

kasından mı aldığı önemini yitirir. Yasama gücü, yürütme gücüne emanet etmesi gereken kara ve deniz kuvvetleriyle ilgili olarak yıldan yıla değil de sürekli karar alırsa da aynı durum söz konusu olacaktır.

Yürütmenin başında bulunan kişinin baskı uygulayamayacak durumda olmasını sağlamak için, Marius[14] zamanına kadar Roma'da olduğu gibi, ona emanet edilen orduların halka mensup kişilerden oluşması, halkla aynı ruha sahip olması gerekir. Bunun böyle olabilmesi ancak iki yolla mümkündür: Ya orduda görev alanların, vatandaşlar nezdinde kendilerine teminat gösterecekleri mülke sahip olması ve görev sürelerinin Roma'daki gibi bir yılla sınırlandırılması gerekir ya da halkın en aşağı tabakalarına mensup askerlerden oluşan sürekli bir ordu mevcutsa, yasama gücünün istediği anda bu orduyu dağıtabilecek güce sahip olması, askerlerin vatandaşlarla birlikte oturması, ayrı bir kamp, kışla, askerî mevzi olmaması gerekir.

Ordu bir kere kurulduktan sonra, doğrudan yasama organına değil, yürütme organına bağlı olması gerekir. Ordunun işi tartışmadan çok eylem olduğuna göre, eşyanın tabiatı gereği bu böyledir.

Çekingenlikten çok cesarete, ihtiyatlılıktan çok eyleme, öğütten çok güce değer vermek, insanların düşünce yapısına özgüdür. Ordu daima senatoyu küçümseyecek, subaylarına saygı duyacak, çekingen, dolayısıyla kendisine hükmetmeye layık olmadığını düşündüğü insanlardan oluşan bir kurum tarafından verilen emirlere önem vermeyecektir. O halde, ordu sırf yasama organına bağlandığı anda yönetim askerî hale gelecektir. Şayet bir gün bunun tersi olursa, bu, birtakım olağanüstü koşulların sonucu olacaktır. Bunun nedeni, ordunun daima bölünmüş olması, her biri kendi eyaletine bağlı birçok birlikten oluşması, başkentlerin askerî birlik

14 Gaius Marius, MÖ 157-86 tarihleri arasında yaşamış Romalı general ve *consul*. (ç.n.)

barındırmayan, sırf konumları sayesinde kendi kendini koruyabilen mükemmel yerler olmasıdır.

Hollanda Venedik'ten çok daha güvendedir. İsyan eden birlikleri ezebilir, bu birlikleri açlıktan öldürebilir. Birlikler ikmal yapılabilecek şehirlerde konuşlanmamıştır, dolayısıyla ikmalleri güçtür.

Ordunun yasama organı tarafından yönetilmesi durumunda, birtakım özel koşullar yönetimin askerîleşmesini engellerse, şu iki sakıncadan biri ortaya çıkacaktır: Ya ordu yönetimi yok edecek ya da yönetim orduyu zayıflatacaktır.

Ve bu zayıflama son derece ölümcül bir nedenden, yönetimin kendi zayıflığından kaynaklanacaktır.

Tacitus'un *De moribus Germanorum* [Germenlerin Görenekleri Üzerine][15] adlı fevkalade eseri okunacak olursa, İngilizlerin siyasi yönetim fikrini onlardan aldığı görülecektir. Bu güzel sistem ormanın derinliklerinde icat edilmiştir.

Bütün insani şeylerin nasıl bir sonu varsa, sözünü ettiğimiz devlet de özgürlüğünü kaybedecek ve yok olacaktır. Roma, Lakedaimonia ve Kartaca yok olmuştur. Söz konusu devlet, yasama gücü yürütme gücünden daha fazla bozulduğu zaman yok olacaktır.

İngilizlerin şu an böyle bir özgürlükten istifade edip etmediklerini incelemek bana düşmez. Özgürlüğün İngiltere'de kanunlar aracılığıyla tesis edildiğini söylemek kâfidir. Bundan daha fazlası beni ilgilendirmiyor.

Bunu yaparken diğer yönetimleri gözden düşürmek, böylesine aşırı bir siyasi özgürlüğün ancak ölçülü bir özgürlüğe sahip olanları rencide etmesi gerektiğini söylemek gibi bir amacım yok. Ben ki mantığın aşırısının dahi daima arzu edilir bir şey olmadığına, insanların hemen her zaman aşırı uçlardan çok, orta noktalara daha iyi uyum sağladığına inanan biriyim, böyle bir şeyi nasıl söylerim?

---

15 *De minoribus rebus principes consultant, de majoribus omnes; ita tamen lit ea quoque quorum penes plebem arbitrium est apud principes pertractentur.*

Oceana adlı eserinde Harrington da,[16] bir devlet yapısının taşıyabileceği en üst özgürlük derecesinin ne olabileceğini araştırmıştır. Fakat Harrington'ın bu özgürlüğü, ancak yanlış anladıktan sonra aramaya koyulduğu, gözünün önünde Bizans kıyıları dururken Kalkedonya'yı inşa ettiği söylenebilir.

7. Konu
Bizim bildiğimiz monarşiler üzerine

Bizim bildiğimiz monarşilerin ana hedefi, biraz önce bahsettiğimiz monarşide olduğu gibi özgürlük değildir. Bu monarşilerin tek amacı vatandaşların, devletin ve prensin şanıdır. Bununla birlikte bu hedeften, söz konusu devletlerde de bir o kadar büyük şeylerin gerçekleştirilmesini sağlayabilecek, belki de genel saadete özgürlüğün kendisi kadar katkıda bulunabilecek bir özgürlük anlayışı doğar.

Bu devletlerde üç kuvvet, sözünü ettiğimiz devlet modeline göre dağılmamış, bu modeli temel almamıştır. Her devlet bu güçleri kendine göre düzenlemiştir. Devletler bu düzenlemeye göre siyasi özgürlüğe yaklaşmış veya ondan uzaklaşmıştır. Şayet devletler siyasi özgürlüğe yaklaşamazsa, monarşi despotizme dönüşecektir.

8. Konu
Eskiler niçin monarşi konusunda kesin bir fikre sahip değildi

Eskiler asillerden oluşan bir kurum üzerine inşa edilen yönetim fikrini, hele hele milletin temsilcilerinden oluşan bir

16 1611-1677 tarihleri arasında yaşamış İngiliz siyaset teorisyeni James Harrington ile onun 1656 yılında yayımlanan *The Commonwealth of Oceana* adlı ütopik eseri. (ç.n.)

yasama organı üzerine inşa edilen yönetimi hiç tanımıyordu. Yunanistan ve İtalya cumhuriyetleri, her biri tek yönetime sahip, vatandaşlarını kendi surları içinde toplayan şehirler idi. Romalılar bütün cumhuriyetleri yutmadan önce, İtalya'da, Galya'da, İspanya'da, Almanya'da, neredeyse hiçbir yerde kral yoktu. Bütün bu yerler, küçük halklar veya küçük cumhuriyetler idi. Afrika dahi büyük bir cumhuriyete tabi idi; Küçük Asya, Yunan kolonilerinden oluşuyordu. Yani şehir temsilcileri, devlet meclisleri örnekleri mevcut değildi. Tek kişi yönetimini görmek için, Pers topraklarına uzanmak gerekiyordu.

O tarihte federatif cumhuriyetler olduğu doğrudur. Birçok şehir, belli bir meclise temsilci yollamaktaydı. Fakat benim söylemek istediğim, bu model üzerine kurulmuş monarşi olmadığıdır.

Bizim bildiğimiz monarşilerin ilk taslağı işte bu şekilde oluşmuştur. Roma İmparatorluğu'nu fetheden Germen ulusları, bilindiği üzere çok özgürdü. Bu konuda, Tacitus'un *De moribus Germanorum* adlı eserine bakmak yeterlidir. Germen fatihler ülkeye yayılmış, şehirlerden ziyade kırsal bölgelere yerleşmiştir. Germania'da iken bütün ulus bir araya gelebiliyordu. Fetih sonrası etrafa dağıldıklarında ise bir araya gelemez oldular. Oysa ulusun, öncesinde olduğu gibi fetih sonrasında da meseleler hakkında tartışabilmesi şarttı. Germen ulusu bunu temsilcileri aracılığıyla başardı. Bizdeki Gotik yönetimin menşei işte budur. Söz konusu yönetim, önceleri aristokrasi ile monarşinin bir karışımı idi. Aşağı tabaka halkın köle olması gibi bir sakıncası vardı. Fakat söz konusu yönetim, daha iyiye gitme kapasitesini içinde barındıran iyi bir yönetimdi. Daha ileride gelenekler, kölelere azat edildiklerine dair fermanlar verilmesini sağladı. Kısa süre sonra halkın sivil özgürlüğü, asillerin ve ruhban sınıfının ayrıcalıkları ile kralların gücü öyle bir uyum yakaladı ki, dünyada o sırada Avrupa'nın her bir köşesinde var olan bu yönetim kadar

iyi düzenlenmiş bir yönetim daha olmadığını düşünüyorum. Fetheden halkın yönetiminin bozulmasıyla, insanların hayal edebileceği en iyi yönetim şeklinin tesis edilmiş olması hayranlık uyandırıcı bir durumdur.

9. Konu
Aristoteles'in düşünce tarzı

Aristoteles'in monarşiyi ele alırken güçlük çektiği çok açıktır.[17] Aristoteles beş çeşit monarşi sayar. Bunları devlet yapısına göre değil, tesadüfi şeylere göre ayırır. Örneğin, prensin erdemleri veya ahlâksızlıklarına göre veyahut zorba yönetimin gasbedilmesi veya zorba bir yönetime geçiş gibi, devlet yapısına yabancı şeylere göre.

Aristoteles, hem Pers İmparatorluğu'nu hem de Lakedaimonia Krallığı'nı monarşi kategorisine koyar. Oysa birinin istibdat devleti, ötekinin cumhuriyet olduğunu bilmeyen var mıdır?

Tek kişi yönetiminde üç kuvvetin nasıl dağıldığını bilmeyen eskiler, monarşinin ne olduğu konusunda doğru bir fikre sahip olamazdı.

10. Konu
Diğer siyasetçilerin düşünce tarzı

Epirus Kralı Aribbas,[18] tek kişi yönetimini yumuşatmak için cumhuriyet kurmaktan başka bir çare bulamamıştır. Aynı türden bir gücü nasıl sınırlandırabileceklerini bilemeyen Moloslar iki kral seçmiştir.[19] Bununla, yönetimden çok,

17 *Politika*, Kitap III, Böl. XIV.
18 bkz. Justinus, Kitap XVII, (3).
19 Aristoteles, *Politika*, Kitap V, Böl. IX, (V, 11, 2).

devlet zayıflatılmıştır. Hedef iki rakip kral iken, sonuç iki düşman kral olmuştur.

İki kral ancak Lakedaimonia'da hoş görülebilirdi. Zira burada iki kral devlet yapısını tesis etmemiş, devlet yapısının bir parçasını oluşturmuştur.

11. Konu
Yunanların kahramanlık çağlarındaki kralları üzerine

Yunanların kahramanlık çağlarında, ayakta kalamamış bir çeşit monarşi kurulmuştur.[20] Sanat dallarını icat eden, halk adına savaşan, dört bir yana dağılmış insanları bir araya getiren veya bu insanlara toprak verenler krallığa sahip oluyor, tacı kendi çocuklarına bırakıyordu. Bu insanlar kral, din adamı ve hâkim idi. Aristoteles'in bahsettiği beş tür monarşiden biri budur.[21] Bu monarşi, monarşik devlet yapısı fikrini ortaya atabilecek tek monarşidir. Ancak bu devlet yapısının hedefi, bizim bugünkü monarşilerimize aykırıdır.

Bu yönetim şeklinde üç kuvvet, halkın yasama gücüne,[22] kralın yürütme ile yargı gücüne sahip olmasını sağlayacak şekilde düzenlenmişti. Oysa bizim bildiğimiz monarşilerde, prens yürütme gücü ile yasama gücüne veya hiç olmazsa yasama gücünün belli bir kısmına sahip iken yargılama gücüne sahip değildir.

Yunanların kahramanlık çağlarındaki krallarının idaresinde, üç kuvvet kötü bir şekilde dağılmıştır. Bu monarşiler ayakta kalamazdı, zira halk yasama gücünü ele geçirdiği anda en ufak kaprisiyle krallığı yerle bir edebilirdi. Nitekim halk, her yerde böyle yapmıştır.

---

20 Aristoteles, *Politika*, Kitap III, Böl. XIV, (11-13).

21 age.

22 bkz. Plutarkhos'un söyledikleri, *Paralel Hayatlar: Theseus* (24, 2). Ayrıca bkz. Tukididis, Kitap I, (87, 2).

Yasama gücüne sahip özgür bir halk için, nefret uyandıran şeylerin daha da nefret uyandırır hale geldiği tek bir şehirde kapalı halde yaşayan bir halk için, yasamanın en büyük işi, yargılama gücünü kime emanet edeceğini saptamaktır. Oysa yargılama gücünü, yürütme gücüne sahip olan kişiye emanet etmekten daha kötü bir şey olamazdı. O andan itibaren, hükümdar korkunç bir hale gelmişti. Fakat hükümdar aynı zamanda yasama gücüne sahip olmadığından, yasamaya karşı kendini koruyamamaktaydı. Hükümdarın aşırı yetkisi vardı, öte yandan yeterince yetkisi yoktu.

Prensin asıl işlevinin bizzat yargılamak değil, yargıç atamak olduğu henüz keşfedilmemişti. Buna aykırı siyaset tek kişi yönetimini tahammül edilemez hale getirmiş, bütün bu krallar kovulmuştur. Yunanlar tek kişi yönetiminde üç gücün nasıl doğru bir şekilde dağıtılabileceğini tasavvur edememiş, bunu ancak çokkişili yönetim için tasavvur edebilmiş, bu tür siyasi yapıya da *demokrasi* adını vermişlerdi.[23]

12. Konu
Roma krallarının yönetimi, üç kuvvetin Roma'da nasıl dağıldığı üzerine

Roma krallarının yönetimi ile Yunanların kahramanlık çağlarındaki krallarının yönetimi arasında belli bir ilişki mevcuttu. Roma krallarının yönetimi, her ne kadar kendi içinde ve özel doğası bakımından çok iyi bir yönetim olsa da, kendi genel kusuru nedeniyle çökmüştür.

Söz konusu yönetimi tanıtabilmek amacıyla ilk beş kralının yönetimini, Servius Tullius'un yönetimini ve Tarquinius'un yönetimini birbirlerinden ayıracağım.

Krallar seçimle başa geliyordu. İlk beş kral zamanında, bu seçimlerde asıl söz hakkına sahip olan senatoydu.

23 bkz. Aristoteles, *Politika*, Kitap IV, Böl. VIII, (III, 14, 7-10).

Kral öldükten sonra, senato mevcut yönetim şeklinin muhafaza edilip edilmeyeceğini inceliyordu. Şayet muhafaza edilmesine karar verirse, kendi içinden bir memur atıyor,[24] bu memur da bir kral seçiyordu. Senato seçimi onaylıyor, halk teyit ediyor, kâhinler kefil oluyordu. Şayet bu üç koşuldan biri eksik olursa, yeniden seçime gitmek gerekiyordu.

Devlet yapısı monarşik, aristokratik ve halkçı idi. Güçler arasında öyle bir uyum mevcuttu ki, ilk krallar zamanında ne kıskançlık ne kavga yaşanmıştı. Kral orduları komuta ediyor, kurban kesme törenlerini yönetiyordu. Kralın, sivil davalara[25] ve ceza davalarına[26] bakma yetkisi vardı. Kral senatoyu toplantıya çağırıyor, halkı bir araya topluyor, bazı meseleleri halkın önüne getiriyor, bazı meseleleri ise senatoyla çözüyordu.[27]

Senato büyük bir nüfuza sahipti. Krallar baktıkları davalara çoğu zaman senatörleri de dâhil ediyor, önce senatoda görüşülmeden[28] hiçbir meseleyi halkın önüne getirmiyorlardı.

Halk memurları seçme,[29] yeni kanunlara onay verme ve kral izin verdiği takdirde savaş ve barış ilan etme hakkına sahipti. Halk yargılama gücüne sahip değildi. Tullus Hostilius, Horatius ile ilgili hükmü halka taşıdığında bunu yapmak için birtakım özel sebepleri vardı. Bu özel sebepler, Halikarnassoslu Dionysios'un eserinde bulunabilir.[30]

Devlet yapısı, Servius Tullius zamanında değişti.[31] Senato bu kralın seçimine karışmamış, Tullius, halk tarafından

---

24 Halikarnassoslu Dionysios, Kitap II, (57), s. 120; Kitap IV, (4), s. 242 ve 243.

25 bkz. Tanaquil'in söylevi, Titus Livius, Kitap I, (41, 51), (İlk On Kitap I) ile Servius Tullius'un düzenlemesi, Halikarnassoslu Dionysios, Kitap IV, (25), s. 229.

26 bkz. Halikarnassoslu Dionysios, Kitap II, (56), s. 118 ve Kitap III, (26), s. 171.

27 Tullus Hostilius, bir *senatus-consultum* ile Alba'nın yok edilmesi emrini vermişti. Halikarnassoslu Dionysios, Kitap III, (27), s. 167 ve 172.

28 age. Kitap IV, s. 176.

29 age. Kitap II, (14). Halk yine de bütün memurları seçme hakkına sahip olmasa gerekti, zira Valerius Publicola, bir vatandaşı halkın oylarıyla seçilmedikçe herhangi bir görevi icra etmekten meneden meşhur kanuna imza atmıştı.

30 age. Kitap III, (22), s. 159.

31 age. Kitap IV, (25).

kral ilan edilmiştir. Tullius sivil davalardan kurtulup[32] sadece ceza davalarına bakmaya başladı; bütün meseleleri halka götürdü; vergileri hafifletti ve bütün vergi yükünü *patrici*'lere yükledi. Böylece, kraliyet gücü ile senatonun nüfuzunu azalttığı nispette halkın gücünü artırdı.[33]

Tarquinius'u seçen ne senato ne de halktı. Servius Tullius'a gaspçı gözüyle bakan Tarquinius, tacı kalıtsal bir hakmış gibi ele geçirdi; senatörlerin çoğunu öldürdü; geriye kalanlara hiç danışmadı, onları baktığı davalara dahi çağırmadı.[34] Tarquinius'un gücü arttı, fakat bu güçte halkın nefretini uyandıran ne varsa onlar da arttı. Tarquinius halkın gücünü gasbetti; halka danışmadan, hatta halk aleyhine kanunlar yaptı.[35] Ona kalsa, üç kuvveti de kendi şahsında birleştirecekti, fakat halk bir anda kanun koyucunun kendisi olduğunu hatırladı ve böylece Tarquinius'un sonu gelmiş oldu.

13. Konu
Kralların kovulmasından sonraki Roma devleti üzerine genel düşünceler

Romalılardan asla uzaklaşamazsınız. Bugün dahi, bir zamanlar başkentleri olmuş şehirde, yeni inşa edilmiş sarayları bırakıp onlardan kalan yıkıntıları aramaya gidersiniz. Tıpkı çiçekli çayırlara bakıp dinlenen gözün, kayalıkları ve dağları araması gibi.

Patrici'ler her çağda geniş ayrıcalıklara sahip olmuştur. Krallar zamanında da geniş olan bu ayrıcalıklar, kralların kovulmasından sonra iyice genişledi. Bu durum, *patrici*'leri

32 Halikarnassoslu Dionysios'a göre Tullius, kraliyet gücünün yarısından kendini mahrum etmiştir, Kitap IV, (25), s. 229.

33 Tarquinius tarafından engellenmeseydi, Tullius'un halkçı bir yönetim kuracağına inanılıyordu. Halikarnassoslu Dionysios, Kitap IV, (40), s. 243.

34 Halikarnassoslu Dionysios, Kitap IV, (41).

35 age.

zayıflatmak isteyen *pleb*'lerin kıskançlığına yol açtı. Yaşanan çatışmalar yönetimi zayıflatmıyor ama devlet yapısını zedeliyordu. Zira memuriyetlerin hangi ailelerin elinde olduğu görece önemsizdi, yeter ki memurlar nüfuzlarını muhafaza edebilsin.

Roma'da olduğu gibi seçimle yönetilen bir monarşi, mecburen bu monarşiyi destekleyen güçlü bir asiller sınıfı gerektirir. Aksi takdirde monarşi, derhal istibdada veya halkçı bir devlete dönüşür. Fakat halkçı bir devlet, ayakta kalmak için aileler arasında gözetilen farklılıklara ihtiyaç duymaz. Bu nedenle, krallar zamanında devlet yapısının olmazsa olmaz parçaları olan *patrici*'ler, *consul*'ler zamanında fuzuli bir parçaya dönüştü. Halk kendi kendini yok etmeksizin onları zayıflatabildi, devlet yapısını bozmadan değiştirebildi.

Servius Tullius *patrici*'lerin itibarını düşürdüğünde, Roma krallardan halkın eline geçmeliydi. Oysa halk *patrici*'leri zayıflatırken, tekrar kralların eline düşme korkusunu çekmek zorunda kalmamıştı.

Bir devlet iki şekilde değişebilir: Ya devlet yapısı kendi kendini ıslah eder ya da kendi kendini bozar. Şayet devlet, prensiplerini korumuşsa ve devlet yapısı değişmişse, devlet yapısı kendini ıslah etmiş demektir. Şayet devlet yapısı değiştiğinde devlet prensiplerini yitirmişse, devlet yapısı kendi kendini bozmuş demektir.

Roma, krallar kovulduktan sonra bir demokrasiye dönüşmeliydi. Halk zaten yasama gücüne sahipti. Krallar halkın oybirliğiyle kovulmuştu. Halk bu kararından vazgeçerse, Tarquiniuslar her an geri gelebilirdi. Halkın kralları birtakım ailelerin kölesi haline gelmek için kovmak istediğini iddia etmek mantığa sığmaz. Olaylar Roma'nın bir demokrasiye dönüşmesini gerektiriyordu. Oysa Roma bir demokrasiye dönüşmedi. Önde gelenlerin gücünü yumuşatmak, kanunların demokrasiye meyletmesini sağlamak gerekti.

Devlet çoğu zaman en büyük geçişi belli bir devlet yapısı içindeyken değil, yavaş yavaş bir devlet yapısından ötekine geçerken yaşar. O sırada yönetimin bütün mekanizmaları gerilir; bütün vatandaşlar çeşitli fikirler öne sürer; insanlar birbirine saldırır veya yaklaşır; çöküş halindeki devlet yapısını savunanlar ile o sırada ağır basan devlet yapısını savunanlar arasında asil bir rekabet yaşanır.

14. Konu
Kralların kovulmasından sonra, üç kuvvetin dağılımı nasıl değişmeye başladı

Roma'nın özgürlüğünü özellikle dört şey zedeliyordu. Bütün kutsal, siyasi, sivil ve askerî görevleri sadece *patrici*'ler elde edebiliyordu; *consul*'lere aşırı bir yetki tanınmıştı; halka hakaretler ediliyordu; son olarak, halkın seçimlerde hemen hemen hiç söz hakkı kalmamıştı. Halk işte bu dört suistimali ıslah etmiştir.

1. Halk, *pleb*'lerin de aday olabileceği memuriyetler olmasını kabul ettirdi; yavaş yavaş *interrex* görevi[36] hariç bütün memuriyetlere girebilme hakkını elde etti.

2. *Consul*'lük görevi ayrıştırılarak birçok memuriyet oluşturuldu. Özel meseleleri yargılama gücü verilen *praetor*'lar;[37] kamu suçlarını yargılayan *quaestor*'lar;[38] kamu düzenini sağlamakla görevlendirilen *aedilis*'ler; devlet hazinesini yönetmekle görevlendirilen hazinedarlar;[39] son olarak *censor*'ların atanmasıyla, yasama gücünün vatan-

36 Roma Krallığı'nda ve Cumhuriyeti'nde, bir kral öldükten sonra yeni bir kral seçilene kadar bu görevi yürüten kişiye verilen ad. (ç.n.)

37 Titus Livius, İlk On Kitap I, Kitap VI, (42).

38 *Quoestores parricidii*, Pomponius, Kanun 2, § 23, ff. De orig. jur. [*Quaestor*, Roma'da devlet hazinesinden, cezai ve mali işlerin denetiminden sorumlu yüksek dereceli memur –ç.n.]

39 Plutarkhos, *Vitae Parallelae: Publicola*, (12, 3).

daşların ahlâkının ve devlete bağlı çeşitli kurumların anlık denetiminin düzenlenmesiyle ilgili kısmı *consul*'lerin elinden alındı. *Consul*'lerin elinde yalnız büyük halk meclislerine[40] başkanlık etme, senatoyu toplama ve orduları komuta etme ayrıcalıkları kaldı.

3. Kutsal kanunlar, *patrici*'lerin girişimlerini her an durdurabilecek *tribun*'ler oluşturdu. Bunlar sadece şahsa yönelik haksızlıkları değil, kamuya yönelik haksızlıkları da engelliyordu.

4. Son olarak, *pleb*'ler kamu kararları üzerinde sahip oldukları nüfuzu artırdı. Roma halkı üç şekilde bölündü: *centuria*'lar, *curia*'lar ve *tribus*'lar. Halk oy kullanacağı zaman, bu üç şekilden birine göre düzenleniyor ve bir araya getiriliyordu.

İlk kümede *patrici*'ler, önde gelenler, zengin insanlar, bunlarla neredeyse aynı kapıya çıkan senato nüfuzun hemen hemen tamamına sahipti. Aynı kişiler ikinci kümede daha az nüfuza, üçüncü kümede daha da az nüfuza sahipti.

Centuria'lar, kişilerden çok gelir ve imkân düzeyine göre bölünmüştü. Bütün halk toplam yüz doksan üç *centuria*'ya ayrılmıştı.[41] Bunların her biri bir oya sahipti. *Patrici*'ler ile önde gelenler ilk doksan sekiz *centuria*'yı, vatandaşların geri kalan kısmı diğer doksan beş *centuria*'yı oluşturuyordu. O halde bu dağılımda, *patrici*'ler oyların hâkimiydi.

Curia'ların dağılımında,[42] *patrici*'ler aynı avantajlara sahip değildi. Yine de bazı avantajları vardı. *Patrici*'lerin başkanlık ettiği kâhinlere danışmak gerekiyordu; hiçbir teklif önce senatoda görüşülüp bir *senatus-consultum*[43] ile onaylanmadan halka sunulamıyordu. Ancak *tribus*'ların dağılı-

---

40 *Comitiis centuriatis.*

41 bkz. Titus Livius, Kitap I, Böl. XLIII ile Halikarnassoslu Dionysios, Kitap IV, (5) ve VII, (9).

42 Halikarnassoslu Dionysios, Kitap IX, (41), s. 598.

43 Bir *consul* veya *praetor* tarafından yapılan kanun teklifine dair senatonun yayımladığı tavsiye kararı. (ç.n.)

mında, ne kâhinler ne de *senatus-consultum* söz konusuydu. *Tribus*'lara *patrici*'ler alınmıyordu.

Nitekim halk, *centuria*'ların dağılımına göre yapılması âdet olan toplantıların *curia*'ların dağılımına göre, *curia* dağılımına göre yapılan toplantılarınsa *tribus* dağılımına göre yapılması için çaba sarf etmiştir. Bu da, meselelerin çözülmesinde hâkimiyetin *patrici*'lerden *pleb*'lere geçmesini sağlamıştır.

Böylece, Coriolanus davasıyla[44] *pleb*'ler *patrici*'leri yargılama hakkını elde ettiğinde, onları, *centuria* dağılımına göre değil de *tribus* dağılımına göre[45] toplanıp yargılamak istemiştir. Halk lehine *tribun* ve *aedilis* memuriyetleri[46] oluşturulduğunda, halk bunları atamak için *curia* dağılımına göre bir araya gelme hakkını elde etmiştir. Halk, gücü iyice sağlamlaştığında, *tribun*'lerin ve *aedilis*'lerin *tribus* dağılımına göre toplanmış bir meclis tarafından atanmasını kabul ettirmiştir.[47]

15. Konu
Cumhuriyet gelişim halindeyken, Roma nasıl oldu da birdenbire özgürlüğünü yitirdi

Patrici'ler ile *pleb*'ler arasındaki ateşli tartışmalar içinde, *pleb*'ler, hükümlerin kişisel bir kapris veya keyfî bir yetki sonucu verilmemesi için sabit kanunlar yapılmasını talep etti. Senato, bir hayli direndikten sonra bu talebi kabul etti. Bu kanunları kaleme almak için *decemvir*'ler tayin edildi. Bu kişilere geniş bir yetki tanınması gerektiğine inanıldı, zira uzlaşması neredeyse imkânsız taraflar için kanunlar yapmak gibi bir görevleri vardı. Bütün *magistratus* atamaları askıya

44 Halikarnassoslu Dionysios, Kitap VII. [Gaius Marcius Coriolanus, MÖ V. yüzyılda yaşadığı düşünülen Romalı general –ç.n.]

45 Halikarnassoslu Dionysios'un eserinde de görüldüğü üzere, eski âdete aykırı olarak, Kitap V, (53), s. 320.

46 age. Kitap VI, (89), s. 410 ve 411.

47 age. Kitap IX, s. 605.

alındı, *decemvir*'ler meclislerde cumhuriyetin yegâne yöneticileri seçildi. Hem *consul*'lerin yetkilerine hem *tribun*'lerin yetkilerine sahip oldular. Birinci yetki senatoyu toplama hakkını, ikinci yetki ise halkı bir araya getirme hakkını veriyordu. Oysa *decemvir*'ler, ne senatoyu ne de halkı bir araya getirdi. Koca cumhuriyette sadece on adam bütün yasama, yürütme ve yargı gücünü ele geçirmiş oldu. Roma kendini, Tarquinius'unki kadar zalim bir istibdadın içinde buldu. Tarquinius zulmettiğinde, Roma kralın gasbettiği güç karşısında öfkeleniyordu; *decemvir*'ler zulmettiğinde ise, Roma bizzat bahşettiği güç karşısında hayrete düştü.

Siyasi ve askerî gücü sırf sivil meseleler konusunda bilgi sahibi oldukları için, o zamanın şartlarında, içeride bu şekilde yönetilmeye boyun eğecek kadar korkak, dışarıda kendilerini koruyacak kadar cesur vatandaşlara ihtiyaç duyan bu insanların kurduğu istibdat sistemi nasıl bir sistemdi acaba?

Babası tarafından hayâ ve özgürlük adına kurban edilen Virginia'nın ölüm sahnesi *decemvir*'lerin gücünü ortadan kaldırdı. Herkes özgürleşti, zira herkes kendini hakarete uğramış hissetti. Herkes vatandaş haline geldi, zira herkes kendini bir baba gibi hissetti. Senato ve halk, birtakım gülünç zorbalara emanet edilmiş özgürlüklerini geri kazandı.

Roma halkı, diğer halklara kıyasla görsellikten çok daha fazla etkileniyordu. Lucretia'nın kanlar içindeki bedeni, krallığın sonunu getirdi. Yara bere içinde halkın önüne çıkan borçlu, cumhuriyetin biçimini değiştirdi. Virginia'nın görüntüsü, *decemvir*'lerin kovulmasını sağladı. Manlius'u mahkûm etmesi için, halkın Capitol'ü görmesinin önüne geçmek gerekti.[48] Sezar'ın kanlı elbisesi, Roma'yı tekrar köleleştirdi.

---

48 Marcus Manlius Capitolinus, MÖ IV. yüzyılda yaşamış Romalı *consul*. Capitol Tepesini Galyalı istilacılardan kurtarmıştır. Daha sonra senatoya karşı pleb'lerin yanında yer alan Manlius, krallık kurmak istemekle suçlanmıştır. Senato ancak Capitol'ü görmeyen bir yerde toplandıktan sonra, Capitol'ü kurtaran Romalı kahramanı ölüme mahkûm edebilmiştir. (ç.n.)

16. Konu
Roma Cumhuriyeti'nde yasama gücüne dair

Decemvir'lerin zamanında, uğruna kavga edilecek hak kalmamıştı. Fakat özgürlük geri geldiğinde, kıskançlıklar yeniden baş gösterdi. *Patrici*'lerin elinde ayrıcalık adına ne kalmışsa, onlar da *pleb*'ler tarafından ellerinden alındı.

Pleb'ler *patrici*'leri ayrıcalıklarından mahrum etmekle yetinip onları vatandaş olarak rencide etmemiş olsalardı, durum o kadar kötüleşmezdi. Halk *curia* veya *centuria* dağılımlarına göre toplandığında, senatörler, *patrici*'ler ve *pleb*'ler toplantılarda hazır bulunurdu. Tartışmalar sırasında *pleb*'ler, *patrici*'ler ve senatörler olmadan, sadece kendilerinin *plebiscitum* adını verdikleri kanunları yapabileceklerini kabul ettirdiler.[49] Bu kanunların yapıldığı meclislere, *tribus* dağılımına göre toplanan meclisler adı verildi. Böylece, *patrici*'lerin hiçbir şekilde yasama gücüne dâhil olamadıkları,[50] devletin başka bir kurumunun yasama gücüne boyun eğdikleri[51] durumlar ortaya çıktı.

Bu bir özgürlük sarhoşluğuna yol açtı. Halk, demokrasiyi tesis etmek adına demokrasinin prensiplerini zedeledi. Böyle aşırı bir gücün senatonun otoritesini yerle bir etmesi gerektiği düşünülür. Oysa Roma harikulade kurumlara sahipti. Bilhassa iki harikulade kurumu vardı: Birincisi aracılığıyla halkın yasama gücü düzenlenmiş, ikincisi aracılığıyla bu güç sınırlanmıştı.

---

49 Halikarnassoslu Dionysios, Kitap XI, (17), s. 725.

50 *Pleb*'ler kutsal kanunlara dayanarak, tek başlarına, *patrici*'leri meclislerine almadan *plebiscitum*'lar yapabildiler. Halikarnassoslu Dionysios, Kitap VI (89), s. 410; Kitap VII, (18), s. 430.

51 *Decemvir*'ler kovulduktan sonra yapılan kanunla, *patrici*'ler, her ne kadar oy kullanamıyor olsalar da, *plebiscitum*'lara boyun eğdiler. Titus Livius, Kitap III, (54-55) ve Halikarnassoslu Dionysios, Kitap XI, (17), s. 725. Bu kanun, Roma'nın kuruluşunun 416. yılında, Diktatör Publilius Philo'nun çıkarttığı kanunla teyit edildi. Titus Livius, Kitap VIII, (12, 15).

Censor'lar, onlardan önce *consul*'ler,[52] beş yılda bir halkı, tabir caizse biçimlendirip yeniden yaratıyor, yasama gücüne sahip organ üzerinde dahi yasama güçlerini kullanıyorlardı: "*Censor* Tiberius Gracchus," der Cicero, "azat edilmişleri belagat gücüyle değil, tek bir söz ve tek bir el hareketiyle Roma'nın *tribus*'ları arasına sokmuştu. Şayet Gracchus bunu yapmamış olsaydı, bugün bizlerin zar zor ayakta tuttuğu bu cumhuriyet *hiç var olmayacaktı*."

Öte yandan, senato bir diktatör seçmek suretiyle cumhuriyeti, tabir caizse halkın elinden alma yetkisine sahipti. Bu diktatör karşısında egemen halk boyun eğiyor, en halkçı kanunlar sessizliğe bürünüyordu.[53]

17. Konu
Aynı cumhuriyetteki yürütme gücüne dair

Yasama gücü konusunda kıskançlık eden halk, yürütme gücü konusunda o kadar kıskançlık etmedi. Yürütme gücünün hemen hemen tamamını senatoya ve *consul*'lere bıraktı; kendine sadece memurları seçme hakkı ile senato ve generallerin aldıkları kararları teyit etme hakkını ayırdı.

En büyük tutkusu yönetmek, en büyük hırsı herkese boyun eğdirmek olan, daima gasbetmiş, daima gasbetmeye devam eden Roma, sürekli önemli meselelerle karşı karşıya geliyor, düşmanları kendisine karşı komplolar kuruyor veya kendisi düşmanlarına karşı komplolar kuruyordu.

Bir taraftan kahramanlara özgü bir cesaret, diğer taraftan dört dörtlük bir bilgelikle hareket etmek zorunda olan Roma'da, olayların gidişatı, meselelerin idaresinin senatoda olmasını gerektiriyordu. Halk yasama gücünün her bir par-

52 Halikarnassoslu Dionysios'tan anlaşıldığına göre, Roma'nın kuruluşunun 312. yılında *consul*'ler hâlâ nüfus sayımı yapıyordu, Kitap XI, (63).

53 Örneğin, memurların verdikleri kararları halka götürmeye izin veren kanunlar.

çası için senatoyla tartışıyordu, zira özgürlüğünü kıskançlıkla koruyordu. Fakat aynı halk yürütme gücünün her bir parçası için aynı şekilde tartışmıyordu, zira şanına düşkündü.

Senatonun yürütme gücündeki payı o kadar büyüktü ki, Polybius,[54] bütün yabancıların Roma'nın bir aristokrasi olduğunu düşündüklerini söyler. Senato kamu hazinesini kullanıyor, gelir kaynaklarını kiralıyor; müttefiklerin meselelerinde hakemlik yapıyor; savaşa ve barışa karar veriyor, bu konuda *consul*'leri yönlendiriyor; Roma birlikleri ile müttefik birliklerin sayısını tayin ediyor, eyaletleri ve orduları *consul*'ler veya *praetor*'lar arasında pay ediyor; bir yıllık komuta süresi dolduğunda bunların yerine başkalarını atayabiliyor; zafer nişanları veriyor; elçileri kabul ediyor, elçiler gönderiyor; krallar atıyor, bu kralları ödüllendiriyor, cezalandırıyor, yargılıyor, onlara Roma halkının müttefiki unvanını veriyor veya bu unvanı onların elinden alıyordu.

Consul'ler savaşa götürecekleri birlikleri topluyor; kara veya deniz birliklerine kumanda ediyor, müttefik birlikleri yerleştiriyor; eyaletlerde cumhuriyetin bütün gücünü elinde tutuyor; mağlup halklara barış götürüyor, onlara birtakım koşullar dayatıyor veya onları senatoya havale ediyordu.

İlk zamanlarda, halkın savaş ve barış meselelerine belli oranda dâhil olduğu zamanlarda, halk yürütme gücünden ziyade yasama gücünü kullanıyordu. Kralların, onlardan sonra *consul*'lerin veya senatonun yaptıklarını teyit etmekle yetiniyordu. Savaş ilanında halkın hakem olması söz konusu olmadığı gibi, *consul*'lerin veya senatonun çoğu zaman *tribun*'lerin itirazlarına rağmen savaş açtığını görüyoruz. Bununla birlikte halk, ulaştığı refah düzeyinin verdiği sarhoşlukla yürütme gücünü artırdı. Nitekim,[55] o zamana kadar

54 Kitap VI, (Böl. 5, 13).

55 Roma'nın kuruluşunun 444. yılında, Titus Livius, İlk On Kitap I, Kitap IX [30]. Perseus'a karşı girişilen savaş tehlikeli gözüktüğü zaman, söz konusu kanun bir *senatus-consultum* ile askıya alınmış, halk da bu kararı kabul etmişti. Titus Livius, İlk On Kitap V, Kitap II, (XLII, 31).

generallerin atadığı askerî *tribun*'leri bizzat atamaya başladı. Birinci Pön Savaşı'ndan biraz önce ise halk tek başına savaş ilan etme hakkına sahip oldu.[56]

18. Konu
Roma idaresinde yargılama gücüne dair

Yargılama gücü halka, senatoya, *magistratus*'lara ve bazı hâkimlere verilmişti. Bu gücün nasıl dağıtıldığını incelemek gerek. Sivil davalarla başlıyorum.

Nasıl *consul*'lerden sonra *praetor*'lar yargıladıysa, kralardan sonra da *consul*'ler[57] yargıladı. Servius Tullius kendini sivil davalara bakma hakkından mahrum etmişti. Çok nadir durumlar,[58] bu nedenle *olağanüstü*[59] olarak nitelendirilen durumlar hariç, *consul*'ler de bu tür davalara bakmadı. *Consul*'ler, hâkimleri atamak ve yargılamayı yapacak mahkemeleri kurmakla yetindi. Appius Claudius'un Halikarnassoslu Dionysios'un[60] eserinde aktarılan söylevinden öğrendiğimize göre, Roma'nın kuruluşunun 259. yılından itibaren bu duruma artık oturmuş bir âdet gözüyle bakılıyordu. Bu âdetin Servius Tullius ile başladığı düşünülürse, çok da eskilere uzanmadığı anlaşılır.

Praetor her yıl kendi *magistratus*'luk süresi boyunca hâkim görevini ifa etmek üzere seçtiği kişileri içeren bir lis-

---

56 Halk bu hakkı senatodan söküp aldı, der Freinshemius. İlk On Kitap II, Kitap VI, (37).

57 Praetor'lar oluşturulmadan önce, *consul*'lerin sivil davalara baktığından şüphe edilemez. bkz. Titus Livius, İlk On Kitap I, Kitap II [5, 9], s. 19; Halikarnassoslu Dionysios, Kitap X, (1), s. 627; aynı kitap [26], s. 645.

58 *Tribun*'ler çoğu zaman tek başlarına yargılardı. Hiçbir şey onlar hakkında daha çok nefret uyandırmamıştır. Halikarnassoslu Dionysios, Kitap XI, (3), s. 709.

59 *Judicia extraordinaria.* bkz. *Institutiones*, Kitap IV, (15, 8).

60 Kitap VI, (24), s. 360.

te[61] veya tablo oluşturuyordu. Her dava için gerekli sayıda *magistratus* bu listeden seçiliyordu. Bugün İngiltere'de de durum aşağı yukarı böyledir. Özgürlük için son derece elverişli olan nokta ise,[62] *praetor*'un hâkimleri tarafların onayıyla[63] seçmesi idi. Bugün İngiltere'de hâkimlerin sık sık reddedilebiliyor olması aşağı yukarı bu âdetle aynı kapıya çıkmaktadır.

Söz konusu hâkimler sadece olgusal meseleler hakkında hüküm veriyordu.[64] Örneğin, bir meblağın ödenip ödenmediği; bir eylemin yapılıp yapılmadığı gibi. Buna karşılık, hukuki meseleler[65] belli bir yeti gerektirdiğinden *centumvir*'ler mahkemesine taşınıyordu.[66]

Krallar suçların yargılanmasını kendilerine ayırmıştı. *Consul*'ler de onların yolundan gitti. Brutus bu yetkiye dayanarak, Tarquiniuslar lehine komplo kuran çocuklarını ve diğer herkesi öldürttü. Söz konusu bu yetki ölçüsüzdü. *Consul*'ler askerî güce de sahip olduğundan, bu gücü şehir meselelerinde dahi kullanıyorlardı. *Consul*'lerin adli yöntemlerle ilgisi olmayan bu yöntemleri, yargılamadan ziyade şiddet içeren eylemlerdi.

Consul'lerin bir vatandaşın hayatını tehlikeye atan bütün yönetmeliklerini halka götürmeye izin veren Valeria Kanunu'nun yapılmasına bu durum neden olmuştu.

---

61 *Album judicum.*

62 "Atalarımız," der Cicero, "tarafların onaylamadığı bir adamın, bırakın bir vatandaşın namını, en ufak *mali davayı dahi yargılamasını istememiştir.*" *Pro Cluentio*, C. XLIII.

63 bkz. Servilia, Cornelia ve diğer kanunlardan kalma parçalar, kanunların cezalandırılmasını öngördüğü suçlar için hâkimleri nasıl seçtiği. Hâkimler çoğu zaman seçilir, kimi zaman kurayla belirlenir veya hem seçim hem kurayla belirlenirdi.

64 Seneca, *De beneficiis*, Kitap III, Böl. VII, in fine.

65 bkz. Quintilianus, Kitap IV, s. 54, Paris baskısı, 1541.

66 Kanun 2, § 24, takip eden sayfalar, De orig. jur. [*Decemvir* olarak adlandırılan hâkimler, yargılamaya başkanlık ediyordu. Bütün süreç bir *praetor*'un denetimi altındaydı. *Centumvir*, sivil davalara bakan yüz hâkimden oluşan bir mahkemenin üyesine verilen ad –ç.n.]

Consul'ler bundan böyle ancak halkın iradesiyle Romalı bir vatandaş hakkında ölüm kararı verebiliyordu.[67]

Tarquiniusların dönmesi için hazırlanan ilk komplo sonrasında, *Consul* Brutus'ün suçluları yargıladığını; ikinci komplo sonrasında ise, suçluları yargılamak için senato ve meclislerin toplandığını görüyoruz.[68]

Kutsal olarak nitelendirilen kanunlar *pleb*'lere *tribun*'ler verdi. *Tribun*'ler, önceleri muazzam taleplerde bulunan bir sınıf oluşturdu. *Pleb*'lerin talep ederken gösterdiği alçakça cüret mi, yoksa senatonun bu talepleri kabul ederken gösterdiği tenezzül ve kolaylık mı daha feciydi, karar vermek güçtür. Valeria Kanunu halka, yani senatörlerden, *patrici*'lerden ve *pleb*'lerden oluşan halka başvurulmasına izin vermişti. *Pleb*'ler sadece kendilerine başvurulmasını kabul ettirdi. Kısa süre sonra *pleb*'lerin bir *patrici*'yi yargılayıp yargılayamayacağı sorusu gündeme geldi. Bu, Coriolanus davasının ortaya çıkardığı, bu davayla da son bulan bir konuydu. *Tribun*'ler tarafından halkın huzurunda itham edilen Coriolanus, Valeria Kanunu'na aykırı şekilde, bir *patrici* sıfatıyla sadece *consul*'ler tarafından yargılanabileceğini iddia ediyordu. *Pleb*'ler ise, yine aynı kanunun ruhuna aykırı şekilde, Coriolanus'un sadece kendileri tarafından yargılanması gerektiğini ileri sürüyordu. Nitekim, Coriolanus'u *pleb*'ler yargıladı.

On İki Levha Kanunları bunu değiştirdi. Buna göre, bir vatandaşın hayatı hakkında sadece büyük halk meclislerinde karar verilebilecekti.[69] Böylece, *pleb* sınıfı veya aynı şey olan *tribus* bölümlemesine göre toplanan meclisler bundan

---

67 *Quoniam de capite civis Romani, injussu populi Romani, non erat permissum consulibus jus dicere.* bkz. Pomponius, Kanun 2, § 16, takip eden sayfalar, *De origine juris.*

68 Halikarnassoslu Dionysios, Kitap V, (57), s. 322.

69 Centuria bölümlemesine göre toplanan meclisler. Nitekim, Manlius Capitolinus bu meclislerde yargılanmıştır. Titus Livius, İlk On Kitap I, Kitap VI, s. 68, (20, 10).

böyle ancak maddi tazminatla cezalandırılan suçlara bakmaya başladı. Ölüm cezası vermek için bir kanun çıkarmak gerekiyordu; maddi tazminata mahkûm etmek için ise bir *plebiscitum* yeterliydi.

On İki Levha Kanunları'nın getirdiği bu düzenleme son derece yerindeydi. Bu düzenleme sayesinde, *pleb* sınıfı ile senato arasında harikulade bir uzlaşma sağlandı. Zira her iki tarafın yetkisi cezanın büyüklüğüne ve suçun doğasına bağlı olduğundan, hep birlikte uyum içinde çalışmaları gerekti.

Valeria Kanunu, Roma'da, kahramanlar çağı Yunan krallarının idaresiyle ilişkili ne kaldıysa ortadan kaldırdı. *Consul*'ler, suçları cezalandırma gücünü yitirdi. Her ne kadar bütün suçlar kamusal olsa da, daha ziyade vatandaşların birbirleriyle olan ilişkilerini ilgilendiren suçlar ile daha ziyade devletin vatandaşlarla olan ilişkilerini ilgilendiren suçları birbirinden ayırt etmek gerekir. Birinci tür suçlar özel, ikinci tür suçlar kamu suçlarıdır. Kamu suçlarını halk bizzat yargılıyordu. Özel suçlar içinse halk, her suç için belli bir komisyon aracılığıyla kovuşturmayı yürütecek bir *quaestor* atıyordu. Halkın seçtiği kişi çoğu zaman *magistratus*'lardan biri, kimi zaman özel bir şahıs oluyordu. Bu kişilere, *quaestores parricidii* deniyordu. On İki Levha Kanunları'nda bu kişilerin bahsi geçmektedir.[70]

Quaestor, sorgu hâkimi diye adlandırılan hâkimi atıyordu. Bu hâkim, kurayla diğer hâkimleri belirliyor, mahkemeyi kuruyor, *quaestor*'un gözetiminde davaya başkanlık ediyordu.[71]

Bu noktada, güçlerin ne kadar mükemmel bir dengede olduğunu görebilmek için senatonun *quaestor* seçimindeki payına dikkat çekmek yerinde olacaktır. Kimi zaman senato, *quaestor*'un görevini yerine getirmesi için bir diktatör

70 *Der Pomponius*, 2 numaralı kanunda, *Digesta, De orig. jur.*

71 bkz. Cornelia Kanunu'ndan kalma başka bir parçayı aktaran, Ulpianus'tan kalma parça. Söz konusu parça, *Collation des lois mosaïques et romaines* adlı eserde bulunabilir, Başlık I, *De sicariis et homicidiis.*

seçtiriyor,[72] kimi zaman bir *quaestor* ataması için halkın bir *tribun* tarafından bir araya getirilmesini emrediyordu.[73] Son olarak, kimi zaman halk, belli bir suç hakkında senatoya rapor vermesi ve senatonun konuyla ilgili bir *quaestor* göndermesini talep etmesi için bir memur tayin ediyordu. Nitekim Titus Livius'tan,[74] Lucius Scipio'nun yargılanmasında[75] durumun böyle olduğunu öğreniyoruz.

Roma'nın kuruluşunun 604. yılında, bu komisyonların bazıları sürekli hale getirildi.[76] Suç teşkil eden bütün meseleler yavaş yavaş çeşitli bölümlere ayrıldı; bunlara, *sürekli meseleler* adı verildi. Farklı farklı *praetor*'lar atandı, bunların her birine bu meselelerden biri verildi. Bu *praetor*'lara bir yıl süreyle bu meseleye ilişkin suçları yargılama gücü tanındı. *Praetor*'lar daha sonra, yönetecekleri eyaletlere gönderiliyordu.

Kartaca'da, yüz kişilik senato hayat boyu seçilen hâkimlerden oluşuyordu.[77] Oysa Roma'da, *praetor*'lar bir yıl için atanıyordu. Hâkimler ise, her dava için ayrı ayrı seçildiğinden, görevde bir yıl dahi kalmıyordu. Bu kitabın dördüncü konusunda, bazı yönetimlerde bu düzenlemenin özgürlük açısından ne kadar elverişli olduğunu görmüştük.

Gracchusların zamanına kadar, hâkimler senatör sınıfından seçildi. Tiberius Gracchus, hâkimlerin şövalye sınıfından seçilmesini emretti. Bu öyle muazzam bir değişiklik olmuştur ki, *tribun*, tek bir kanun teklifiyle senatör sınıfının hayat damarlarını kesmekle övünmüştür.

---

72 Bu yönteme bilhassa, senatonun özel denetimi altında bulunan İtalya'da işlenen suçlarda başvuruluyordu. bkz. Titus Livius, İlk On Kitap I, Kitap IX, (26, 5 sq.), Capua komploları.

73 Roma'nın kuruluşunun 340. yılında, Posthumius'un ölümüyle ilgili açılan soruşturma bu şekilde yürütülmüştür. bkz. Titus Livius (Kitap IV, 51, 2).

74 Kitap VIII, (XXXVIII, 54-55).

75 Hüküm, Roma'nın kuruluşunun 567. yılında verilmiştir.

76 Cicero, *Bruto,* (XXVII, 106).

77 Hannibal'ın söz konusu hâkimlerin görev süresini bir yılla sınırlandırdığını aktaran Titus Livius bunu kanıtlıyor, Kitap XLIII, (46).

Üç kuvvetin, devlet yapısının özgürlüğü açısından iyi bir şekilde düzenlendiği halde, vatandaşların özgürlüğü açısından o kadar da iyi bir şekilde düzenlenmemiş olabileceğine dikkat edilmelidir. Roma'da yasama gücünün en büyük kısmına, yürütme gücü ile yargılama gücünün bir kısmına sahip olan halk, başka bir güçle dengelenmesi gereken muazzam bir güçtü. Senato, yürütmenin bir kısmı ile yasama gücünün belli kısımlarına sahipti.[78] Fakat bu, halkın gücünü dengelemeye yetmiyordu. Senatonun yargılama gücüne dâhil olması gerekiyordu. Nitekim hâkimlerin senatörler arasından seçildiği dönemde senato yargılama gücüne dâhil olabiliyordu. Gracchuslar senatörleri yargılama gücünden mahrum ettiğinde,[79] senato halka direnemez hale geldi. O halde Gracchuslar, vatandaşların özgürlüğünü artırmak adına devlet yapısının özgürlüğünü zedelemiştir. Oysa vatandaşların özgürlüğü de, devlet yapısının özgürlüğüyle birlikte yok olmuştur.

Bu durumdan kaynaklanan kötülüklerin sonu gelmemiştir. Şiddetli iç çatışmalar içinde, ortada devlet yapısına dair neredeyse hiçbir şeyin kalmadığı bir zamanda devletin yapısı değiştirildi. Şövalyeler, halkı senatoya bağlayan orta sınıf olmaktan çıktı; devlet yapısının zinciri koptu.

Yargılamaların şövalyelere aktarılmasını engellemek için bazı özel sebepler dahi mevcuttu. Roma'daki devlet yapısı, cumhuriyet nezdinde kendilerine kefil olacak kadar mülke sahip kişilerin asker olması gerektiği prensibi üzerine kuruluydu. Şövalyeler, en zenginler olarak lejyonların süvari sınıfını oluşturuyordu. Saygınlıkları daha da arttırıldığında, şövalyeler artık bu sınıfta hizmet görmek istemedi ve başka bir süvari sınıfı oluşturmak gerekti. Marius lejyonluğa her türlü insanı aldı; cumhuriyet mahvoldu.[80]

---

78 *Senatus-consultum*'lar, her ne kadar halk tarafından teyit edilmese de, bir yıl süreyle geçerliydi. Halikarnassoslu Dionysios, Kitap IX, (37), s. 59 ve Kitap XI, (23), s. 735.

79 630 yılında.

80 *Capite censos plerosque.* Sallustius, *Bellum Jugurthinum,* (LXXXVI, 2).

Buna ek olarak, şövalyeler cumhuriyetin mültezimleri idi. Açgözlüydüler; felakete felaket, halkın yoksulluğuna yoksulluk katıyorlardı. Bu tür insanlara yargılama gücü vermek şöyle dursun, bu insanların hâkimler tarafından sürekli izleniyor olması gerekirdi. Bu bakımdan, eski Fransız kanunlarından övgüyle bahsedilmelidir. Bu kanunlar, iş adamlarına, ancak bir düşmana gösterilen kuşkuyla yaklaşmıştır. Roma'da yargılama yetkisi mültezimlere aktarıldığında, erdem, kamu düzeni, kanun, memuriyet, hâkim diye bir şey kalmadı.

Sicilyalı Diodorus'tan ve Dio'dan kalma bazı parçalarda, bu durum gayet canlı bir şekilde tasvir edilir. "Mucius Scaevola," der Diodorus,[81] "eski ahlâk kurallarını canlandırmak, kendi malıyla tutumlu ve dürüst bir hayat sürmek istedi. Zira selefleri, o sırada Roma'da yargılama gücüne sahip olan mültezimlerle ortak olup eyalette her türlü suçun işlenmesine neden olmuşlardı. Fakat Scaevola örnek bir mültezim oldu ve başkalarını hapse atanları hapse attırdı."

Dio,[82] şövalyelerin nefret ettiği teğmeni Publius Rutilius'un rüşvet almakla suçlanıp tazminat ödemeye mahkûm edildiğini anlatır. Rutilius mülkünü anında devlete devreder. Mülkünün, çalmış olmakla suçlandığı mülkün çok altında olduğu görülünce, Rutilius'un masum olduğu ortaya çıkar. Mülkiyet belgelerini de gösteren Rutilius, bu tür insanlarla aynı şehirde kalmak istemez.

"İtalyanlar," der yine Diodorus,[83] "tarlalarını sürmesi, sürülerine bakması için Sicilya'dan köle satın alıyordu. Bu kölelere yemek vermiyordu. Bu talihsiz insanlar mızrak, topuz kuşanıp hayvan postlarına sarınıp büyük köpekler eşliğinde anayollara çıkıp eşkıyalık yapmak zorunda kalı-

81 Konstantinos Porfirogennetos'un derlemesinde yer alan, Diodorus'tan kalma parça, Kitap XXXVI, "Erdemlerin ve Ahlâksızlıkların Özeti".

82 "Erdemlerin ve Ahlâksızlıkların Özeti"nde aktarılan, Dio'nun hikâyesinden kalma parça.

83 "Erdemlerin ve Ahlâksızlıkların Özeti"nde yer alan, XXXIV. kitaptan (2-3) kalma parça.

yorlardı. Bütün eyalet perişan oldu. Eyalet sakinleri ancak şehir merkezlerinde yer alanlara kendisine ait gözüyle bakabiliyordu. Bu karmaşaya karşı koyabilecek veya karşı koymak isteyecek, bu köleleri cezalandırmaya cüret edecek ne bir *proconsul* ne bir *praetor* mevcuttu. Zira bu köleler, Roma'da yargılama hakkına sahip şövalyelere aitti."[84] Oysa bu durum, köle savaşlarının nedenlerinden biri oldu. Tek bir şey söyleyeceğim: Para kazanmaktan başka bir amaç gütmeyen, güdemeyen bir meslek; devamlı talep eden, kendisinden hiçbir şey talep edilemeyen bir meslek; zenginlikleri yok eden, sefaleti körükleyen, duygusuz ve acımasız bir mesleğin Roma'da yargılama gücüne sahip olmaması gerekirdi.

19. Konu
Roma eyaletlerinin idaresi üzerine

Roma'da üç kuvvet bu şekilde dağılmıştı. Eyaletlerde ise durum böyle olmaktan çok uzaktı. Merkezde özgürlük, eyaletlerde istibdat hâkimdi.

Roma sadece İtalya'ya hâkimken, halklar konfederasyon şeklinde yönetiliyor, her cumhuriyetin kendi kanunlarına riayet ediliyordu. Ancak Roma daha uzak memleketleri fethettiğinde, senato eyaletlere doğrudan göz kulak olamaz, Roma'daki *magistratus*'lar imparatorluğu yönetemez hale geldiğinde, buralara *praetor*'lar ve *proconsul*'ler göndermek gerekti. O zaman da üç kuvvet arasındaki uyum ortadan kalktı. Eyaletlere gönderilen kişiler Roma'daki bütün memuriyetlerin gücünü, hatta senatonun ve halkın gücünü[85] bir araya getiren bir güce sahipti. Bunlar, gönderildikleri yerlerin uzaklığına son derece uygun zorba

84 *Penes quos Romae tum judicia erant, atque ex equestri ordine solerent sortito judices eligi in causa praetorum et proconsulum, quibus, post administratam provinciam, dies dicta erat.*

85 Söz konusu *magistratus*'lar, eyaletlere girerken ferman veriyorlardı.

magistratus'lardı. Bu kişiler her üç kuvveti de tatbik ediyordu. Onlar, şayet bu terimi kullanmama izin verilirse, cumhuriyetin paşaları idi.

Başka bir bölümde,[86] cumhuriyette aynı vatandaşların, eşyanın tabiatı dolayısıyla, hem sivil hem askerî görevlere sahip olduğunu söylemiştik. Başka bir yeri fetheden cumhuriyetin kendi yönetim şeklini buraya aktaramamasının, fethedilen devleti kendi devlet yapısına göre yönetememesinin nedeni budur. Nitekim, cumhuriyetin idare etmek üzere gönderdiği *magistratus* hem yürütme gücüne, hem sivil hem de askerî güce sahip olduğundan, aynı zamanda yasama gücüne de sahip olmalıdır. Zira o olmadan kim kanun yapabilir? Aynı şekilde yargılama gücüne de sahip olması gerekir. Zira ondan bağımsız olarak kim yargılayabilir? O halde cumhuriyetin gönderdiği vali, Roma eyaletlerinde olduğu gibi, her üç kuvvete de sahip olmalıdır.

Bir monarşi kendi yönetim şeklini kolaylıkla aktarabilir, zira gönderdiği görevlilerin bazıları sivil yürütme gücüne, bazıları askerî yürütme gücüne sahip olur. Bu da, kendiliğinden istibdadı doğurmaz.

Bir Roma vatandaşı için, sadece halk tarafından yargılanabilmek hatırı sayılır bir ayrıcalıktı. Aksi takdirde, eyaletlerde bir *proconsul*'ün veya *propraetor*'un keyfî idaresine tabi olurdu. Roma, sadece egemenlik altına alınmış halklar üzerinde uygulanan istibdadı hiçbir şekilde hissetmiyordu.

Böylece, Lakedaimonia'da olduğu gibi Roma dünyasında da, özgür olanlar aşırı özgür, köle olanlar aşırı köle idi.

Vatandaşlar vergi verirken, bu vergiler çok güçlü bir hakkaniyet duygusuyla toplanıyordu. Bütün vatandaşları zenginlik sıralamasına göre altı sınıfa ayıran, vergi payını her bir vatandaşın devlet yönetiminde sahip olduğu paya göre oranlayan Servius Tullius'un yaptığı düzenlemeye riayet ediliyordu. Buna göre vatandaş, itibarı yüksekse yüksek vergi-

86 V. Kitap, XIX. Konu. Ayrıca bkz. II., III., IV. ve V. kitaplar.

lere maruz kalırken, itibarının düşük olması durumunda az vergi vermekle teselli bulabiliyordu.

Hayran olunması gereken bir şey daha vardı: Servius Tullius'un sınıflandırmasının tabir caizse devlet yapısının temel prensibi olması, vergilerin toplanması sırasında gözetilen hakkaniyetin de yönetim şeklinin temel prensibine bağlı hale gelmesini sağlamıştı. Hakkaniyet ancak bu prensiple birlikte ortadan kaldırılabilirdi.

Fakat Roma vergileri güçlük çekmeden öderken veya hiç vergi ödemezken,[87] eyaletler, cumhuriyetin mültezimleri olan şövalyelerin idaresi altında inim inim inliyordu. Bu insanlara yapılan eziyetlerden daha önce bahsetmiştik. Tarih bu gibi haksızlıklarla doludur.

"Bütün Asya beni kurtarıcısını bekler gibi bekliyor," diyordu Mithridates,[88] "*proconsul*'lerin yaptığı vurgunlar,[89] mültezimlerin istismarları ile yargılamalar esnasında atılan iftiralar Romalılara karşı o derece nefret uyandırmış."[90]

İşte bu yüzden, eyaletlerin gücü cumhuriyetin gücüne hiçbir şey katmamış, aksine, cumhuriyeti sadece zayıflatmıştır. Yine bu yüzden eyaletler, Roma'nın özgürlüğünü kaybettiği çağı, kendi özgürlüklerinin başladığı çağ olarak görmüştür.

20. Konu
Bu kitabın amacı

Bildiğimiz bütün ılımlı yönetimlerde üç kuvvetin dağılımını incelemek, buradan yola çıkarak her birinin istifade

87 Makedonya'nın fethinden sonra, Roma'da vergiler kaldırıldı.

88 Justinus tarafından aktarılan, Pompeius Trogus'un eserinden alıntılanan söylev, Kitap XXXVIII, (7). VI. Mithridates, MÖ 120-63 tarihleri arasında hüküm sürmüş Pontus kralı. (ç.n.)

89 bkz. *In Verrem*.

90 Germenleri ayaklandıran şeyin, Varus'un mahkemesi olduğunu biliyoruz.

edebileceği özgürlük derecesini hesaplamak istedim. Fakat bir konuyu, okura iş bırakmayacak kadar tüketmek her zaman doğru olmaz. Burada söz konusu olan, okumaya değil, düşünmeye teşvik etmekti.

XII. Kitap

Vatandaşlarla ilişkisine göre, siyasi özgürlüğü tesis eden kanunlar

1. Konu
Bu kitabın anafikri

Siyasi özgürlüğü devlet yapısıyla ilişkisine göre incelemek yetmez. Siyasi özgürlüğü bir de vatandaşlarla ilişkisi içinde gözler önüne sermek gerekir.

Birinci durumda, siyasi özgürlüğün üç kuvvetin belli bir dağılımıyla tesis edildiğini söylemiştim. Buna karşılık ikinci durumda, siyasi özgürlüğü farklı bir açıdan ele almak gerekir. Burada siyasi özgürlük, güvenliği veya kişinin kendi güvenliği konusunda sahip olduğu kanıyı temel alır.

Devlet yapısı özgür olsa da vatandaşlar özgür olmayabilir. Vatandaşlar özgür olsa da devlet yapısı özgür olmayabilir. Bu gibi durumlarda devlet yapısı fiilen değil hukuken özgür, vatandaşlar hukuken değil fiilen özgür olur.

Özgürlüğü devlet yapısıyla ilişkisi içerisinde biçimlendiren yegâne şey kanunların, hatta temel kanunların tabiatıdır. Buna karşılık, vatandaşlarla olan ilişkide, bu kitapta da göreceğimiz gibi, ahlâk kuralları, davranış biçimleri, emsaller özgürlüğü ortaya çıkartabilir, bazı medeni kanunlar özgürlüğü teşvik edebilir.

Buna ek olarak, devletlerin çoğunda özgürlük devlet yapısının gerektirdiğinden daha çok dara sokulmuş, zedelen-

miş veya yok edilmiş olduğundan, her bir devlet yapısında bu devletlerin her birinin kabul edebileceği özgürlük prensibini teşvik edebilecek veya zedeleyebilecek özel kanunlardan bahsetmek de yerinde olacaktır.

2. Konu
Vatandaşların özgürlüğüne dair

Felsefi anlamda özgürlük, kişinin kendi iradesini uygulaması veya en azından (bütün sistemler için konuşmak gerekirse) kendi iradesini uyguladığına dair sahip olduğu kanıdır. Siyasi anlamda özgürlük ise, güvenlik veya hiç olmazsa kişinin kendi güvenliği konusunda sahip olduğu kanıdır.

Söz konusu güvenlik en çok kamusal veya özel suçlamalar sırasında zarar görür. Öyleyse vatandaşların özgürlüğü temelde ceza kanunlarının iyiliğine bağlıdır.

Ceza kanunları bir anda mükemmelleşmemiştir. Özgürlüğün en çok arandığı yerlerde dahi özgürlük her zaman bulunamamıştır. Aristoteles'in dediğine göre[1] Cumae'da, itham edenin ailesi şahit olabiliyordu. Roma'da krallar zamanında kanun o kadar kusurlu idi ki, Servius Tullis, Ancus Martius'un kayınpederi olan kralı öldürmekle suçlanan çocuklarını bizzat cezalandırmıştı.[2] İlk Frank kralları zamanında Chlothar, sanığın, dinlenmeden mahkûm edilmesini engelleyen bir kanun[3] çıkartmıştı. Bu ise, belli durumlarda veya bazı barbar halklarda bunun tam tersinin yapıldığını kanıtlamaktadır. Yalancı şahitlerin yargılanmasını başlatan Charondas olmuştu.[4] Vatandaşların masumiyeti güvence altına alınmadığında özgürlük de güvence altına alınmamış olur.

1 *Politika*, Kitap II [8, 20, 1269 a].
2 Tarquinius Priscus. bkz. Halikarnassoslu Dionysios, Kitap IV, (4).
3 560 yılında.
4 Aristoteles, *Politika*, Kitap II, Böl. XII, (11). Charondas kanunlarını Thurium'da, seksen dördüncü olimpiyat oyunları sırasında yayımlamıştır. [Charondas, MÖ V. veya VI. yüzyılda yaşamış olduğu düşünülen, Sicilya'nın Katanya şehrinde yaşamış meşhur kanun koyucu –ç.n.]

Ceza davalarında temel alınabilecek en emin kurallara dair bazı ülkelerden edinilen bilgiler ile diğer ülkelerden edinilecek bilgiler, insanlığı, dünya üzerindeki her şeyden daha çok ilgilendirmektedir.

Özgürlük ancak bu bilgilerin hayata geçirilmesiyle kurulabilir. Buna ek olarak, olabilecek en iyi kanunlara sahip olan bir devlette davası görülüp de ertesi günü asılacak olan bir adam, Türkiye'deki bir paşadan daha özgür olacaktır.

3. Konu
Aynı konunun devamı

Tek bir şahidin ifadesiyle bir insanı ölüme mahkûm eden kanunlar özgürlük açısından ölümcül kanunlardır. Mantık iki şahit gerektirir, zira doğrulayan bir şahit ile inkâr eden bir sanık ancak birbirlerini dengeler, bu denkliği bozmak için üçüncü bir kişi şarttır.

Yunanlar[5] ile Romalılar,[6] mahkûm etmek için oyların bir fazlasını talep ediyordu. Fransız kanunları oyların iki fazlasını talep eder. Yunanlar bu âdeti tanrıların koyduğunu iddia ediyordu.[7] Oysa bu, bizim âdetimizdir.

4. Konu
Verilen cezaların tabiatının ve orantısının özgürlüğü teşvik etmesi üzerine

Ceza kanunları cezayı, işlenen suçun tabiatına göre ayarladığında, özgürlük zafer kazanmış olur. Keyfîliğin önüne geçilir; suç, kanun koyucunun kaprisinden değil, olayın tabiatından ileri gelir; insana şiddet uygulayan insan olmaz.

5 bkz. Aristides, *Oratio in Minervam*, (17).

6 Halikarnassoslu Dionysios, Coriolanus'un yargılanması üzerine, Kitap VII, (64).

7 *Minervoe calculus.*

Dört tür suç vardır: İlk kategoride yer alan suçlar, dini; ikinci kategoridekiler, ahlâk kurallarını; üçüncü kategoridekiler, huzuru; dördüncü kategoridekiler, vatandaşların güvenliğini zedeler. Verilecek her ceza kendisinin ait olduğu kategorinin tabiatından türemelidir.

Dinle ilgili suçlar kategorisine sadece, kutsal şeylere karşı her türlü basit küfür gibi, doğrudan dine saldırma suçlarını koyuyorum. Zira ibadeti engelleyen suçlar, vatandaşların huzurunu veya güvenliğini zedeleyen suçlar kapsamına girer ve bu suç kategorilerine havale edilmelidir.

Basit küfürlere verilecek cezanın olayın tabiatına[8] göre ayarlanabilmesi için, ceza, kişinin dinin sağladığı bütün avantajlardan mahrum edilmesi anlamına gelmelidir: ibadet yerlerinden dışlanmak, bir süreliğine veya sonsuza kadar cemaat dışında bırakılmak, bu suçları işleyenlerden kaçılması, suçluların lanetlenmesi, onlardan nefret edilmesi.

Huzuru veya devletin güvenliğini bozan olaylarda, gizli eylemler insani adaletin kapsamına girer. Buna karşılık, Tanrı'yı gücendiren olaylarda, aleni bir eylem olmayan yerde suç unsuru da yoktur. Her şey insan ile intikamını nasıl ve ne zaman alacağını bilen Tanrı arasındadır. Bu olaylar birbirine karıştırıldığında, memur gizli küfrü aramaya kalktığında, hiçbir şekilde soruşturma gerektirmeyen bir eylem türü üzerinde soruşturma başlatır; vatandaşlar aleyhine, çekingen vicdanların bağnazlığı ile cüretkâr vicdanların bağnazlığına paye vererek vatandaşların özgürlüğünü yok eder.

Kötülük, Tanrı'nın intikamını almak gerektiği fikrinden ileri gelmektedir. Oysa Tanrı'ya saygı gösterilmesini sağlamak, O'nun adına asla intikam almamak gerekir. Nitekim, intikam fikriyle hareket edildiği takdirde yapılacak mezalimin sınırı ne olacaktır? İnsanların yaptığı kanunlar sonsuz

8 Aziz Louis dine küfredenlere karşı o kadar aşırı kanunlar koymuştu ki, papa kendisini bu konuda uyarmak zorunda kalmıştı. Söz konusu prens, bağnazlığını ve kanunlarını hafifletmişti. bkz. Aziz Louis'nin kararnameleri.

bir varlığın intikamını almak zorunda kalırsa, söz konusu kanunlar insan tabiatının zaaflarına, cehaletlerine, kaprislerine göre değil, o varlığın sonsuzluğuna göre ayarlanacaktır.

Provencelı bir tarihçi,[9] Tanrı'nın intikamını alma fikrinin, zayıf ruhlar üzerinde ne gibi bir etki yaratabileceğini son derece etkili bir şekilde ortaya koyan bir olayı aktarır. Bakire Meryem'e küfretmekle suçlanan bir Yahudi'nin, derisinin yüzülmesi suretiyle öldürülmesine karar verilir. Ei bıçaklı yüzü maskeli şövalyeler, Bakire Meryem'in intikamını bizzat almak üzere infazın gerçekleştirileceği platforma çıkıp celladı kovarlar... Bundan sonrasını anlatarak okurun düşüncelerinin önüne geçmek istemiyorum.

İkinci kategorideki suçlar, ahlâk kurallarına karşı işlenen suçlardır. Genel veya özel iffetin, yani duyularla ve vücutların birleşmesiyle ilgili hazlardan istifade ederken gözetilmesi gereken kuralların ihlal edilmesi gibi. Bu suçlara verilecek cezaların yine olayın tabiatına göre ayarlanması gerekir. Toplumun ahlâk temizliğine tanıdığı avantajlardan mahrum edilmek, para cezası, utanç, toplumdan gizlenme zorunluluğu, kamu önünde rezil olma, şehirden ve toplumdan dışlanma. Kısacası, her iki cinsin cüretkârlığını bastırmak için, ıslah edici cezalar yeterlidir. Nitekim, bu olaylar kötülükten ziyade, kendini kaybetmekten veya küçük görmekten kaynaklanmaktadır.

Burada, kaçırma veya tecavüz gibi kamu güvenliğini de zedeleyen, dolayısıyla dördüncü kategoriye giren suçlar değil, sadece ahlâk kurallarını ilgilendiren suçlar söz konusudur.

Üçüncü kategorideki suçlar, vatandaşların huzurunu bozan suçlardır. Verilecek cezalar olayın tabiatına göre ayarlanmalı, vatandaşların huzuruyla ilgili olmalıdır. Hapis, sürgün, ıslah edici cezalar, huzursuz ruhları yola getirip kurulu düzene geri dönmelerini sağlayacak başka cezalar.

---

9 Peder Bougerel.

Huzura karşı işlenen suçları, kamu düzenini biraz ihlal eden olaylarla sınırlandırıyorum. Zira huzuru bozduğu gibi, aynı zamanda güvenliği de sarsan olayları dördüncü kategoriye koymak gerekir.

Bu son kategoriye giren suçlara verilecek cezalar, işkence diye adlandırılan cezalardır. Bunlar toplumun, kamu güvenliğini ortadan kaldırmış veya başka bir vatandaşın güvenliğini ortadan kaldırmak isteyen bir vatandaşın güvenliğini sağlamayı reddetmesine yol açan misillemelerdir. Bunlar olayın tabiatına göre ayarlanmış, mantıktan, iyinin ve kötünün kaynaklarından yola çıkılarak icat edilmiş cezalardır. Birinin canını alacak veya almaya kastedecek kadar güvenliği ihlal eden bir vatandaş ölümü hak eder. Burada ölüm cezası, hasta toplumu iyileştirecek bir deva gibidir. Mal güvenliği ihlal edildiğinde de ölüm cezasını gerektirecek nedenler olabilir. Fakat mal güvenliğiyle ilgili suçların mal kaybı ile cezalandırılması belki daha yerinde, olayın tabiatına daha uygun olurdu. Şayet servetler ortak veya eşit olsaydı, durumun böyle olması gerekirdi. Oysa başkalarının malına saldıranlar çoğunlukla hiçbir şeye malik olmadığından, para cezaları yerine fiziksel cezaların uygulanması gerekmiştir.

Söylediğim şeyler doğadan esinlenmiş olup vatandaşların özgürlüğüne son derece uygundur.

5. Konu
Bilhassa itidal ve ihtiyat gerektiren bazı suçlamalar üzerine

Önemli bir kural: Büyücülük ve sapkınlıkla ilgili suçlamaları kovuştururken çok ihtiyatlı davranmak gerekir. Bu iki suçlama yasa koyucu tarafından sınırlandırılmazsa, özgürlüğü aşırı derecede zedeleyebilir, sayısız zorbalığın kaynağı haline gelebilir. Zira bu tür suçlamalar doğrudan bir

vatandaşın eylemleriyle ilgili olmayıp daha çok karakterine ilişkin sahip olunan kanıyla ilgili olduğundan halkın cehaleti nispetinde tehlikeli hale gelir. Bu durumda vatandaşlar sürekli tehdit altında yaşamaya başlarlar, zira dünyanın en örnek davranışı, olabilecek en temiz ahlâk, bütün ödevlerin yerine getirilmesi dahi bu tür suçlamalara karşı teminat oluşturamaz.

Manuil Komnenos zamanında, *protestator*[10] imparatora karşı komplo kurmakla, bunun için insanları görünmez hale getiren bazı gizlerden yararlanmakla suçlanır. Bu imparatorun hayatını anlatan metinde,[11] Aaron'un, Süleyman'a ait, okununca iblislerden oluşan birlikleri ortaya çıkartan bir kitabı okurken yakalandığı anlatılır. Büyüde cehennemi ayağa kaldıracak bir güç olduğunu varsayıp bu varsayımdan yola çıkılacak olursa, büyücü diye adlandırılan kişiye dünya üzerinde toplumu bozmaya, yok etmeye en uygun kişi gözüyle bakılır ve söz konusu kişi ölçüsüzce cezalandırılmak istenir.

Büyüye dini yok etme gücü isnat edildiği vakit öfke iyice artar. Konstantinopolis tarihinden[12] öğrendiğimize göre, bir piskoposun, bir bireyin yaptığı büyü yüzünden bir mucizenin ortadan kalktığını vahiy yoluyla haber alması üzerine söz konusu birey ile oğlu ölüme mahkûm edilmiştir. Oysa bu suç, nice mucizevi koşulun bir araya gelmesine bağlı değil miydi? Vahiylere sıkça rastlanması; piskoposa bir vahiy gelmesi; bu vahyin hakiki bir vahiy olması; bir mucize olması; bu mucizenin ortadan kalkmış olması; büyü olması; büyünün dini yok edebilecek güçte olması; söz konusu bireyin büyücü olması ve nihayet, bahsi geçen büyü eylemini gerçekleştirmiş olması gerekmekteydi.

---

10 Niketas, *Manuil Komnenos Devri*, Kitap IV, (7, 95 c-d). [I. Manuil Komnenos, 1143-1180 tarihleri arasında hüküm sürmüş Bizans imparatoru –ç.n.]

11 age. (IV, 7, 95 d)

12 Teofilaktos, "Tarihçeler I", *İmparator Mavrikios Tarihi*, Böl. XI.

İmparator Teodor Laskaris[13] hastalığını büyüye yoruyordu. Büyü yapmakla suçlananların tek kurtuluş yolu, kızgın demiri yanmadan tutabilmekti. Yunanlarda, büyücü olmadığını kanıtlamak için büyücü olmak gerekiyordu. Yunanlar budalalığı o derece ilerletmişlerdi ki, dünyanın en belirsiz suçu ile en belirsiz kanıtlarını bir araya getiriyorlardı.

Uzun Philippe zamanında, cüzamlılar aracılığıyla çeşme sularını zehirlemekle suçlanan Yahudiler Fransa'dan kovulmuştu. Bu saçma suçlama bizleri, halkın nefretini temel alan bütün suçlamalardan şüphe duymaya itmelidir.

Ben burada sapkınlık hiç cezalandırılmasın demiyorum. Sapkınlığı cezalandırırken çok ihtiyatlı davranmak gerekir diyorum.

6. Konu
Doğaya aykırı suçlar üzerine

Tanrı beni din, ahlâk ve siyaset tarafından tek tek mahkûm edilen bir suç karşısında duyulan dehşeti küçümsemekten korusun. İki cinsten birine diğerinin zaaflarını vermekle, insanı utanç verici bir gençlik döneminden geçirip rezil bir yaşlılık dönemine hazırlamakla kalsa dahi, bu suçlar engellenmelidir. Bu konuda söyleyeceklerim söz konusu suçun bütün lekelerini olduğu gibi bırakacak, sadece bu suç karşısında duyulması gereken dehşeti istismar edebilecek zorbalığı ele almakla yetinecek.

Gizlilik söz konusu suçun doğasında olduğundan, kanun koyucular çoğu zaman bir çocuğun şehadeti üzerine mahkûm etmek zorunda kalmışlardır. Bu ise, iftiraya davetiye çıkarmak olmuştur. "Justinianos," der Prokopius,[14] "bu

13 I. Teodor Komnenos Laskaris, 1204-1221 veya 1205-1222 tarihleri arasında İznik imparatoru. (ç.n.)

14 *Gizli Tarih*, (XI, 10).

suça karşı bir kanun yaptı. Kanunun yayımlandığı tarihten itibaren bu suçu işleyenleri arattırmakla kalmadı, kanunun yayımlanmasından önce bu suçu işlemiş olanları da arattırdı. Bilhassa zenginler ve Yeşiller hizbine mensup herkese karşı tek bir şahidin, kimi zaman bir çocuğun, kimi zaman bir kölenin ifade vermesi yeterli oluyordu."

Bizde her üç suçun da, ilki var olmadığı kanıtlanabilecek büyücülük suçu, ikincisi sayısız ayrıma, yoruma ve sınırlandırmaya tabi olan sapkınlık suçu ve üçüncüsü çoğu zaman ortaya çıkmayan doğaya aykırı suçların hepsinin diri diri yakılmakla cezalandırılmış olması tuhaf bir durumdur.

Bana göre, çok ileri bir toplumda doğaya aykırı suçlar işlenmeyecektir. Buna karşılık, gençlerin bütün egzersizlerini çırılçıplak yaptığı Yunanlarda, aile eğitimi diye bir şeyin söz konusu olmadığı bizim gibi halklarda, kimileri küçümsedikleri kadar çok sayıda kadına sahipken başkalarının tek bir kadına dahi sahip olamadığı Asya toplumlarında olduğu gibi, halk herhangi bir âdet dolayısıyla bu tür şeylere meyilli ise durum farklı olacaktır. Ahlâk kurallarını ihlal eden bütün suçlarda olduğu gibi, söz konusu suçlar da teşvik edilmez ve sıkı bir denetimle engellenirse, doğanın derhal ya kendi haklarını savunacağı ya da kendi haklarına yeniden sahip çıkacağı görülecektir. Tatlı, yumuşak, sevecen doğa, hazları cömertçe dağıtmıştır. Doğa bizi zevklere gark ederken, bahşettiği çocuklarla da, tabir caizse, o hazlardan bile daha yüksek hazlara ulaşarak yeniden doğmaya hazırlamaktadır.

7. Konu
Hükümdara ihanet suçu [laesa maiestas] üzerine

Çin kanunları, imparatora saygısızlık eden herkesin ölümle cezalandırılması gerektiğini söyler. Söz konusu kanunlar saygısızlığın ne olduğunu tam olarak tarif etmedi-

ğinden, her şey, ölmesi istenen herkesin canını almak, yok olması istenen her aileyi yok etmek için bahane teşkil edebilmektedir.

Saray gazetesini yazmakla görevli iki kişi, bir olaya, daha sonra aslı olmadığı ortaya çıkan başka olaylar katınca, saray gazetesinde yalan söylemenin saraya saygısızlık olduğu söylenerek öldürülmüştür.[15] Kraliyet ailesine mensup bir prens dikkatsizlik edip imparatorun kırmızı fırçayla imzaladığı bir muhtıra üzerine birkaç not aldığında, söz konusu prensin imparatora saygısızlık ettiğine karar verilmiştir. Bu durum, o ailenin, tarihte o zamana kadar eşi benzeri görülmemiş eziyetlere maruz kalmasına neden olmuştur.[16]

Yönetimin despotizme kayması için, ihanet suçunun belirsiz olması yeterlidir. Bu konuyu, *kanunların oluşumu* ile ilgili kitapta daha ayrıntılı şekilde ele alacağım.

8. Konu
Kutsal şeylere saldırı suçu ve hükümdara ihanet suçu terimlerinin yanlış şeylere uygulanması üzerine

Hükümdara ihanet suçu kapsamına girmeyen bir eylemi öyle adlandırmak da yine korkunç bir suistimaldir. İmparatorların bir kanunu[17] prensin kararını sorgulayanları, herhangi bir göreve getirdiği kişilerin liyakatinden şüphe edenleri kutsal şeylere saldırmakla suçlayıp kovuşturuyordu.[18] Bu suçu icat edenler, elbette bakanlar kurulu ile gözdeler idi. Bir başka kanun, prensin bakanlarının ve görevlilerinin canına

15 Peder Du Halde, Cilt I, s. 43.

16 Peder Parrenin'in mektupları, *Lettres édifiantes*, XIX, s. 156-158.

17 *Gratianus, Valentinianus ve Theodosius. De crimin. sacril.* Kanunnamesi'nde üçüncü kanun.

18 *Sacrilegii instar est dubitare an is dignus sit quem elegerit imperator*, age. Aynı kanun, Napoli anayasalarında yer alan Roger Kanunu'na model teşkil etmiştir, Başlık IV.

kastedenleri prensin canına kastetmişler gibi ihanetle suçluyordu.[19] Bu kanunu, tarihte iradelerinin zayıflığıyla ünlü iki prense,[20] çobanlar tarafından güdülen sürüler misali, bakanları tarafından güdülen iki prense, sarayda köle, konseyde çocuk olan, orduya yabancı, imparatorluklarını ancak her gün bir parçasını elden çıkararak muhafaza edebilen iki prense borçluyuz. Bu gözdelerden bazıları, imparatorlarına karşı komplo kurdu. Daha da ileri giderek imparatorluğa karşı komplo kurdular, barbarları yardıma çağırdılar. Bu adamları tutuklamaya kalktıklarında devlet o derece zayıflamıştı ki, onların yaptığı kanunu ihlal etmek, onları cezalandırabilmek için hükümdara ihanet suçunu göze almak gerekmişti.

Oysa Bay de Cinq-Mars'ın[21] Kardinal Richelieu'yü devlet işlerinden uzaklaştırmak isteyip hükümdara ihanet suçu işlediğini kanıtlamak isteyen hâkim[22] tam da bu kanunu temel almış ve şöyle demişti: "Prenslerin bakanlarının şahsıyla ilgili suçlar, imparatorların yaptığı anayasalar göz önüne alındığında, prenslerin şahsıyla ilgili suçlarla aynı ağırlığa sahiptir. Bir bakan, prensine ve devletine iyi hizmet etmekte, prens ve devlet, o bakandan mahrum edilmektedir. Bu durum prensi bir kolundan,[23] devleti ise gücünün bir kısmından mahrum etmek gibidir." Kölelik ruhu vücut bulup dünyaya gelse, bundan daha farklı konuşamazdı.

Valentinianus, Theodosius ve Arcadius'un bir başka kanunu[24] kalpazanların hükümdara ihanet suçu işlediğini ilan eder. Oysa bu, iki fikri birbirine karıştırmak değil midir? Bir

19 *Ad leg. Jul. maj.* Kanunnamesi Kanun 5, Kitap IX, Başlık VIII.

20 Arcadius ile Honorius.

21 Cinq-Mars Markisi Henri Coiffier de Ruzé, 1620-1642 yılları arasında yaşamış Fransız asilzade. XIII. Louis'nin gözdesi olan Cinq-Mars, Kardinal Richelieu'ye karşı girişilen komploların sonuncusuna önderlik etmiş, başarısızlığa uğrayarak idam edilmiştir. (ç.n.)

22 Montrésor'un *Mémoires*'ı, Cilt I, s. 238, Köln baskısı, 1723.

23 *Nam ipsi pars corporis nostri sunt. Ad leg. Jul. maj.* Kanunnamesi'nde yer alan aynı kanun.

24 Theodosius Kanunnamesi'nde dokuzuncu kanun, *De falsa moneta.*

başka suçu hükümdara ihanet suçu diye adlandırmak, hükümdara ihanet suçunun dehşetini azaltmak olmaz mı?

9. Konu
Aynı konunun devamı

Paulinus, İmparator Aleksandros'a, "imparatorun fermanlarına aykırı şekilde hüküm veren bir hâkimi, hükümdara ihanet suçuyla kovuşturmaya hazırlandığını" haber verdiğinde, imparator ona, "kendisinin hüküm sürdüğü devirde, dolaylı bir ihanet suçundan söz edilemeyeceği"[25] cevabını vermiştir.

Faustinianus aynı imparatora, kölesini asla affetmeyeceğine dair prensin hayatı üzerine yemin ettiğini, şimdi de hükümdara ihanet suçu işlememek için öfkesini korumaya mecbur kaldığını yazdığında, "Boşuna korkmuşsunuz,"[26] diye cevap vermiştir imparator "ilkelerimi anlamamışsınız."

Bir *senatus-consultum,*[27] imparatorun reddedilen heykellerini eriten kişinin ihanet suçu işlemediğini beyan etmiştir. İmparator Severus ile İmparator Antoninus, Pontius'a yazarak[28] imparatorun onaylanmamış heykellerini satan kişinin hükümdara ihanet suçu işlemediğini belirtmiştir. Yine aynı imparatorlar, Julius Cassianus'a yazarak, imparatorun heykeline tesadüfen taş atan kişinin hükümdara ihanet suçuyla kovuşturulmaması gerektiğini ifade etmiştir.[29] Julia Kanunu bu tür değişiklikler gerektiriyordu. Zira söz konusu kanun sadece imparatorların heykellerini eritenleri değil, buna ben-

---

25 *Etiam ex aliis causis majestatis crimina cessant meo soeculo.* Kanun 1, *Ad leg. Jul. maj.* Kanunnamesi, Kitap IX, Başlık VIII.

26 *Alienam sectae meae sollicitudinem concepisti. Leg. 2, Ad leg. Jul. maj.* Kanunnamesi.

27 bkz. Kanun 4, § 1, takip eden sayfalar, *Ad leg. Jul. maj.*

28 bkz. Kanun 5, § 2.

29 age. § 1.

zer başka eylemlerde bulunanları da[30] hükümdara ihanet etmekle suçluyordu. Bu ise, hükümdara ihanet suçunu keyfî kılmaktaydı. Hükümdara ihanet suçları bir kez düzenlendikten sonra, bu suçları ayrı tutmak gerekti. Hukukçu Ulpianus da hükümdara ihanet suçlamasının, suçlunun ölümüyle son bulmadığını söyledikten sonra, bunun Julia Kanunu'yla belirlenmiş, bütün hükümdara ihanet suçları için değil,[31] sadece imparatorluğu veya imparatorun canını hedef alan ihanet suçu için geçerli olduğunu belirtmiştir.

10. Konu
Aynı konunun devamı

İngiltere'de VIII. Henry zamanında konan bir kanun, kralın ölümünü önceden haber veren herkesi vatan haini ilan ediyordu. Bu, çok belirsiz bir kanundu. İstibdat o derece korkunçtu ki, sonunda zulmedenlerin dahi aleyhine dönmüştü. Aynı kralın son hastalığı sırasında, hekimler kralın hayatının tehdit altında olduğunu söylemeye cesaret edememiş, böyle yaparak şüphesiz söz konusu kanuna uygun hareket etmişlerdir.[32]

11. Konu
Düşünceler üzerine

Marsyas adında biri rüyasında Dionysios'un boğazını kestiğini görmüştü.[33] Dionysios, aynı şeyi gündüz düşünmese gece rüyasında da göremeyeceğini söyleyerek Marsyas'ı

30 *Aliudve quid simile admiserint.* Kanun 6, takip eden sayfalar, *ad leg. Jul. maj.*

31 Son kanun içerisinde, takip eden sayfalar, *Ad. leg. Jul. de adulteriis.*

32 bkz. Bay Burnet tarafından kaleme alınan *Histoire de la Réformation*, Cilt I, Kitap III, s. 478.

33 Plutarkhos, *Dionysios'un Hayatı.*

öldürtmüştür. Bu, büyük zorbalıktı. Zira Marsyas böyle bir şey düşünmüş olsa dahi, düşündüğünü gerçekleştirmeye kalkışmamıştı.[34] Kanunlar sadece somut fiilleri cezalandırmakla yükümlüdür.

12. Konu
Boşboğazlık üzerine

Hükümdara ihanet suçunu en çok keyfîleştiren şey, boşboğazlıkların da bu suça dahil edilmesidir. Konuşmalar yoruma o kadar açık, boşboğazlık ile kötü niyet arasında o kadar çok fark, buna karşılık, bu iki durumda da kullanılan ifadeler arasında o kadar çok benzerlik bulunur ki, kanun hangilerini kastettiğini açık açık belirtmedikçe sözleri, idam cezasına tabi hale getiremez.[35]

Söz suç teşkil etmez, sadece düşüncede kalır. Sözler çoğu zaman tek başına bir şey ifade etmez. Buna karşılık, bu sözleri söylerken kullanılan ses tonu çok şey ifade eder. Çoğu zaman aynı sözleri tekrar ederken aynı anlamı yüklemeyiz. Anlam bu sözlerin başka şeylerle ilişkisine bağlıdır. Kimi zaman sessiz kalmak bütün konuşmalardan daha çok şey ifade eder. Bütün bu saydıklarımızdan daha muğlak bir şey olamaz. O halde bunlar nasıl hükümdara ihanet suçu sayılabilir? Böyle bir kanunun olduğu yerde bırakın özgürlüğü, özgürlüğün gölgesi dahi mevcut değil demektir.

Rahmetli çariçe Dolgorukov ailesi aleyhine yayımladığı bildiriyle,[36] bu aileye mensup prenslerden birini çariçenin şahsı hakkında densizce konuştuğu için, bir başka prensi çariçenin imparatorluğun iyiliği uğruna yaptığı bilgece düzen-

34 Düşüncenin belli bir eylemle birleşmesi gerekir.

35 *Si non tale sit delictum, in quod vel scriptura legis descendit, vel ad exemplum legis vindicandum est, der Modestinus*, Kanun 7, § 3, *in fine*, takip eden sayfalar, *ad leg. Jul. maj.*

36 1740 yılında.

lemeleri kötü niyetle yorumladığı ve kutsal şahsını saygısızca ifadelerle rencide ettiği için ölüme mahkûm etmiştir.

Niyetim, prenslerinin şanını lekelemeye çalışan kişilere karşı duyulması gereken öfkeyi azaltmak değildir. Ancak istibdadın önüne geçilmek isteniyorsa, bu gibi durumlarda masumları dahi zor duruma sokan bir hükümdara ihanet suçlaması değil, basit ıslah edici cezalar çok daha yerinde olacaktır.[37]

Suç teşkil eden fiillere her gün rastlanmaz. Çoğu insan bunları fark edebilir; birtakım olaylardan yola çıkılarak yapılan yanlış bir suçlama kolayca aydınlatılabilir. Belli bir fiille bir araya gelen sözler, o eylemin niteliğine bürünür. Örneğin, meydana çıkıp uyrukları isyana teşvik eden bir adam hükümdara ihanet suçu işlemiş olur, zira burada sözler belli bir eylemle bir araya gelmiş, o eyleme katılmıştır. Cezalandırılan sözler değil, bu sözler eşliğinde gerçekleştirilen bir eylemdir. Sözler ancak suç teşkil eden bir eylemi hazırladığında, böyle bir eyleme eşlik ettiğinde veya böyle bir eylemi takip ettiğinde suç haline gelir. Şayet sözler, idamlık bir suçun işareti olmaktan çıkartılıp bizzat idamlık bir suç haline getirilirse her şey tepetaklak olur.

İmparator Theodosius, İmparator Arcadius ve İmparator Honorius, *praetor*'ların amiri Rufinus'a şöyle yazmıştır: "Şayet biri şahsımız veya idaremiz aleyhine konuşursa, o kişiyi cezalandırmak istemeyiz. Şayet söz konusu kişinin söyledikleri hoppalıktan ileri geliyorsa, o kişiyi küçük görmek gerekir; şayet delilikten ileri geliyorsa, ona acımak gerekir; şayet söyledikleri hakaret içeriyorsa, onu affetmek gerekir.[38] O halde olayları bize olduğu gibi aktarmalısınız ki, biz de sarf edilen sözleri kişiye göre değerlendirip bahsedilen sözle-

37 *Nec lubricum linguoe ad poenam facile trahendum est. Modestinus*, Kanun 7, § 3, takip eden sayfalar, *ad leg. Jul. maj.*

38 *Si id ex levitate processerit, contemnendum est; si ex insania, miseratione dignissimum; si ab injuria, remittendum. Leg. unica, Cod. si quis imperatori maledixerit.*

ri mahkemeye sevk etmemiz mi, yoksa görmezden mi gelmemiz gerektiğine karar verebilelim."

13. Konu
Yazılar üzerine

Yazılar sözlerden daha kalıcıdır; fakat hükümdara ihanet suçunu hazırlamadıkça, bu suça konu olamazlar.

Oysa Augustus ile Tiberius yazıları bu suçun cezasına çarptırmıştır.[39] Augustus, ünlü erkeklerin ve kadınların aleyhine yazılmış kimi yazıları, Tiberius ise, kendi aleyhine yazıldığına inandığı yazıları cezalandırmıştır. Hiçbir şey, Roma'daki özgürlüğü bundan daha fazla zedelememiştir. Cremutius Cordus, yıllıklarında Cassius'a *Romalıların en alçağı* dediği için suçlanmıştır.[40]

İstibdat devletlerinde hiciv yazısı olmaz. Bir taraftan yılgınlık, diğer taraftan cehalet insanda hiciv yazısı yazacak ne yetenek ne de istek bırakır. Hiciv yazılarına tek kişi yönetiminde hangi nedenle yasak getirilirse, demokraside de o nedenle izin verilir. Hiciv yazıları genellikle güçlü insanlara karşı kaleme alındığından, demokraside egemenliği elinde tutan halkın şeytanca zekâsını okşar. Monarşide hiciv yazısı yasaktır. Ancak burada hiciv yazısı bir suç unsuru olmaktan ziyade, kamu düzeniyle ilgili bir konudur. Hiciv yazıları halkın muzip tarafını eğlendirebilir, memnun olmayanları teselli edebilir, kamu görevlerine duyulan hasedi azaltabilir, halka acı çekme sabrı verebilir, halkın kendi acılarına gülmesini sağlayabilir.

Aristokrasi, hiciv yazılarını en çok yasaklayan yönetim şeklidir. Aristokrasilerdeki yüksek memurlar, edilen hakaret-

39 Tacitus, *Annales*, Kitap I, (72, 3-6). Bu durum, daha sonraki imparatorlar zamanında da devam etmiştir. bkz. *De famosis libellis* Kanunnamesi'nde birinci kanun.

40 Tacitus, *Annales*, Kitap IV, (34, 1).

lere gülüp geçme büyüklüğünü gösteremeyen kralcıklardır. Monarşide herhangi bir ok hükümdarı hedef gösterse bile, hükümdar o kadar yüksektedir ki ona ulaşamaz. Buna karşılık, aristokratı tam kalbinden vurur. Nitekim, bir aristokrasi oluşturan *decemvir*'ler hiciv yazılarını ölümle cezalandırmıştır.[41]

14. Konu
Suçların cezalandırılmasında hayâ kurallarının ihlal edilmesi

Dünyadaki hemen hemen bütün milletlerin birtakım hayâ kuralları vardır. Suçları cezalandırırken, bu kuralları ihlal etmek saçma olur, zira cezalandırmanın amacı daima düzeni yeniden tesis etmek olmalıdır.

İğrenç bir işkencenin hayata geçirilmesi için kadınları eğitilmiş fillerin önüne atan Doğulular, kanunu yine kanunla mı ihlal etmek istemiştir?

Romalılarda eski bir âdet, evlenme çağına gelmemiş kızların öldürülmesini yasaklamıştı. Tiberius, ölüme göndermeden önce, bu durumdaki kızlara cellatları tarafından tecavüz edilmesini emrederek bu duruma bir çözüm bulmuştu.[42] Kurnaz ve zalim bir tiran olan Tiberius, âdetleri muhafaza etmek adına ahlâk kurallarını çökertmişti.

Japonya'daki yüksek memurlar, kadınları meydanlarda çırılçıplak sergileyip hayvanlar gibi yürümeye zorladıklarında, hayâyı dehşete düşürmüşlerdi.[43] Peki ya bir anneyi şeye zorlamak... bir oğlu şeye zorlamak istediklerinde... Cümlemi bitiremeyeceğim; işte o vakit, bizzat doğayı dehşete düşürmüşlerdi.[44]

---

41 On İki Levha Kanunları, (VIII, 1).

42 Suetonius, *Tiberio*, (LXI, 14).

43 *Recueil des voyages qui ont servi à l'établissement de la Compagnie des Indes*, Cilt V, Böl. II, s. 496.

44 age. s. 496.

15. Konu
Efendinin suçlanabilmesi için kölenin azat edilmesi üzerine

Augustus, kendisine karşı komplo kurmakla suçlanan kişilere ait kölelerin efendileri aleyhine ifade verebilmeleri için kamuya satılmasını emretmişti.[45] Önemli bir suçun gün ışığına çıkmasını sağlayacak hiçbir şey ihmal edilmemelidir. O halde, kölelerin olduğu bir devlette bu kölelerin muhbir olabilmesi doğaldır. Ancak şahit olarak kabul edilmemelidirler.

Vindex, Tarquinius lehine hazırlanan komployu haber vermiş, ancak şahit sıfatıyla Brutus'un çocukları aleyhine ifade vermemişti. Vatana bu kadar önemli bir hizmette bulunmuş birini azat etmek adil bir davranıştı. Fakat bu kişi, vatana böyle bir hizmette bulunsun diye azat edilmemişti.

İmparator Tacitus hükümdara ihanet suçlarında dahi kölelerin efendileri aleyhine şahitlik yapamayacağını emretmişti.[46] Bu kanun, Justinianos'un derlemesine dâhil edilmemiştir.

16. Konu
Hükümdara ihanet suçunda iftira

Sezarlara haksızlık etmemek gerekir. Yaptıkları hazin kanunları ilk kez tasavvur edenler onlar olmamıştır. İftiracıları hiçbir şekilde cezalandırmamak gerektiğini onlara öğreten Sulla[47] olmuştu. Kısa sürede iş, iftiracıları ödüllendirmeye kadar varmıştı.[48]

---

45 Xiphilinus'un eserinde yer alan Dio'dan alıntı.

46 Flavius Vopiscus, *Vita Taciti*. [Marcus Claudius Tacitus, 275-276 tarihleri arasında hüküm sürmüş Roma imparatoru. Tarihçi Tacitus ile karıştırılmamalıdır –ç.n.]

47 Sulla bir ihanet kanunu çıkartmıştı. Cicero'nun *Orationes*'inde bu kanundan bahsedilir, Pro Cluentio Madde 3; *In Pisonem* Madde 21; *In Verrem* İkinci Söylev, Madde 5; *Epistulae*, Kitap II, Mektup II. Sezar ile Augustus, bu suçları Julia Kanunu'na dâhil etmiş, diğer imparatorlar ekler yapmıştır.

48 *Et quo quis distinctior accusator, eo magis honores assequebatur, ac veluti sacrosanctus erat*. Tacitus.

17. Konu
Komploların ifşa edilmesi üzerine

"Erkek kardeşin veya oğlun veya kızın veya sevgili karın veya âdeta ruh ikizin olan dostun sana gizli gizli, 'Haydi *başka tanrılara* tapalım,' derse, onu taşlayacaksın. Ona önce sen el kaldıracaksın, sonra bütün halk el kaldıracak." Tesniye'de yer alan bu kanun,[49] bizim bugün tanıdığımız halkların çoğunda medeni bir kanun haline gelemez. Aksi takdirde, bütün suçlara davetiye çıkarır.

Çoğu devlette kişinin bizzat karışmadığı komploları dahi hayatı pahasına ifşa etmesini emreden kanun, Tesniye'deki kanundan daha yumuşak değildir. Böyle bir kanun monarşik yönetime taşındığı takdirde, sınırlandırılması çok daha yerinde olacaktır.

Böyle bir kanun monarşide, ancak birinci derecede ihanet suçunda bütün sertliğiyle uygulanmalıdır. Bu tür devletlerde, bu suçun farklı derecelerini birbirine karıştırmamak çok önemlidir.

Kanunların insan aklından çıkan bütün fikirleri tepetaklak ettiği Japonya'da, ifşa etmeme suçu, en sıradan vakalara dahi uygulanmaktadır.

Bize nakledilen bir hikâyeye göre,[50] iki genç hanım ölene kadar çivilerle kaplı bir sandığa kapatılmış. Biri, bir aşk entrikasına bulaştığı için; diğeri, söz konusu entrikayı ifşa etmediği için.

---

49 Böl. XIII, Ayetler 6, 7, 8 ve 9.

50 *Recueil des voyages qui ont servi à l'établissement de la Compagnie des Indes*, s. 423, Kitap V, Böl. II.

18. Konu
Cumhuriyetlerde devlete ihanet suçuna aşırı ceza verilmesinin ne kadar tehlikeli olduğuna dair

Bir cumhuriyet kendisini devirmek isteyenleri yok etmeyi başardığı zaman, intikam eylemlerine, cezalara, hatta ödüllere en kısa sürede bir son vermek gerekir.

Birkaç vatandaşın eline büyük bir güç vermeden büyük cezalar verilemez, dolayısıyla büyük değişikliklere de gidilemez. O halde çok cezalandırmaktansa çok bağışlamak, çok kişiyi sürgüne göndermektense az kişiyi sürgüne göndermek, mallara el koymaktansa dokunmamak yeğdir. Aksi takdirde, cumhuriyetin intikamını alma bahanesiyle intikamcıların istibdadı tesis edilmiş olur. Amaç isyancıyı değil, isyanı ortadan kaldırmaktır. Elden geldiğince çabuk bir şekilde, kanunların her şeyi ve herkesi koruduğu, kimseye karşı cephe almadığı cumhuriyet yönetiminin normal akışına geri dönmek gerekir.

Yunanlar, tiranlardan veya tiran olduğundan şüphe ettikleri kişilerden öç alırken hiçbir sınır tanımamıştır. Çocuklarını,[51] kimi zaman en yakın akrabalarından beşini[52] öldürtmüş, sayısız aileyi sürgüne yollamışlardır. Cumhuriyetleri bu nedenle sarsılmış, sürgünler veya sürgünden dönüşler daima devlet yapısının değiştiği dönemlerin işaretçisi olmuştur.

Romalılar bu konuda daha bilgece davranmıştır. Cassius istibdada heves etmekten hüküm giydiğinde, çocuklarını öldürtmek gerekip gerekmediği tartışılmış, sonunda çocuklarına hiçbir ceza verilmemiştir. "Sosyal savaş ve iç savaşın sonunda," der Halikarnassoslu Dionysios,[53] "bu kanunu değiştirmek ve Sulla tarafından sürgüne gönderilenlerin çocuklarını kamu görevlerinden menetmek isteyenler suç işlemişlerdir."

---

51 Halikarnassoslu Dionysios, *Antiquitatum Romanarum*, Kitap VIII, (80).

52 *Tyranno occiso, quinque ejus proximos cognatione, magistratus necato*; Cicero, *De inventione*, Kitap II, (49, 144).

53 Kitap VIII, (69), s. 547.

Marius ve Sulla'nın savaşlarında, Romalıların ahlâkının yavaş yavaş nasıl bozulduğu iyice görülür. Bir daha asla görülmeyeceği zannedilen zalimlikler yaşanır. Oysa *triumvir*'ler zamanında bir yandan daha zalim olmak, diğer yandan daha az zalim görünmek istendi. Zulmün başvurduğu boş sözler yürekleri burkar. Sürgüne gönderirken sarf edilen sözleri Appianus'un eserinden[54] öğreniyoruz. Öyle bir soğukkanlılıkla avantajlar gözler önüne serilmekte, başvurulan yolun diğerlerine kıyasla nasıl makbul olduğu gösterilmekte, zenginlerin daha güvende, fakirlerin daha huzurlu olacağı ifade edilmekte, vatandaşların canını tehlikeye atmaktan endişe duyulduğunun altı çizilmekte, askerleri yatıştırmanın önemi vurgulanmakta ve herkesin nihayet mutlu olacağı dile getirilmektedir ki, gören tek amaç cumhuriyetin refahı sanır.[55]

Lepidus İspanya'yı dize getirdiğinde Roma kana bulanmıştı. Oysa Lepidus, eşi benzeri görülmedik abuk sabuk bir hareketle, insanları sürgünle tehdit ederek, neşelenmelerini emretmişti.[56]

19. Konu
Cumhuriyetlerde özgürlük nasıl askıya alınır

Özgürlüğe en çok önem verilen devletlerde, halkın özgürlüğünü muhafaza etmek adına tek bir kişinin özgürlüğünü ihlal eden kanunlar mevcuttur. İngiltere'de *bills of attainder* adı verilen, ağır bir suç dolayısıyla meclis ve kral tarafından verilen ölüm cezaları böyledir.[57] Bu cezalar altı bin vatan-

54 *Bellum Civile*, Kitap IV [2, 1]. [İskenderiyeli Appianus, takriben 95-165 tarihleri arasında yaşamış Yunan tarihçi –ç.n.]

55 *Quod felix faustumque sit.*

56 *Sacris et epulis dent hunc diem: qui secus faxit, inter proscriptos esto.*

57 İngiliz mahkemelerinde, hâkimleri ikna edecek tek bir kanıtın mevcut olması yeterli değildir. Söz konusu kanıtın ayrıca resmî, yani kanuni olması gerekir. Kanun, sanık aleyhine iki şahidin bulunmasını gerektirir. Bundan başka bir kanıt yeterli olamaz. Oysa ağır suç denen bir suçla itham edilen

daşın oyuyla yapıldığı takdirde tek bir kişi aleyhine hüküm verebilen Atina kanunlarıyla,[58] Roma'da tek tek vatandaşlar aleyhine yapılan ve *privileges* adı verilen kanunlarla[59] ilişkilidir. Bu tür kanunlar ancak geniş halk meclislerinde yapılırdı. Fakat halk bu kanunları nasıl yaparsa yapsın, Cicero bunların lağvedilmesini ister. Zira kanunun gücü, herkesi bağlamasından ileri gelmektedir.[60] Bununla birlikte, dünyada şimdiye kadar eşi benzeri görülmemiş derecede özgür olan halkların bu kanunlara başvurması, itiraf etmeliyim ki beni, tanrı heykellerini gizler gibi, özgürlüğün üzerine bir an için şal örtülmesini gerektiren durumlar olduğu konusunda ikna etmiştir.

20. Konu
Cumhuriyetlerde vatandaşların özgürlüğünü teşvik eden kanunlar üzerine

Halkçı devletlerde suçlamaların aleni olması, herkesin istediği kişiyi suçlama hakkına sahip olması çok sık rastlanan bir durumdur. Bu ise, vatandaşların masumiyetini korumaya uygun kanunlar konmasını gerektirmiştir. Atina'da, oyların beşte birini alamayan davacı bin drahmi tutarında bir tazminat ödüyordu. Ktesiphon'u itham eden Aeschines tazminat ödemeye mahkûm edilmişti.[61] Roma'da haksız da-

bir kişi, kanunla hüküm giymesini imkânsız hale getirecek şekilde şahitleri saf dışı bırakmayı başarmışsa, o kişiye karşı özel bir bill of attainder, yani onun şahsına özel bir kanun çıkartılabilir. Bu kanun için izlenen prosedür de diğer kanunlarla aynıdır. Söz konusu kanunun iki kamaradan geçmesi, kral tarafından onaylanması gerekir. Aksi takdirde kanun olmaz, yani hüküm verilemez. Sanık, kanuna karşı avukatlarını harekete geçirebilir. Kamarada kanun lehine konuşma yapılabilir.

58 *Legem de singulari aliquo rogato, nisi sex millibus ita visum.* Andocides, *De mysteriis*. Toplumdan uzaklaştırma denen şey budur.

59 *De privis hominibus latoe*. Cicero, *De legibus*, Kitap III, (19, 44).

60 *Scitum est jussum in omnes*. Cicero, age.

61 bkz. Philostratus, Kitap I, *Bioi Sofiston*, Aeschines. Ayrıca bkz. Plutarkhos ve Photius. [Aeschines, MÖ 389-314 tarihleri arasında yaşamış Yunan devlet adamı ve hatip; Ktesiphon, Büyük İskender zamanında Atina'da yaşamış bir hatip –ç.n.]

vacı, alçak bir adam olarak kayda geçirilir, alnına *K* harfi basılırdı.[62] Davacının yanına, hâkimleri veya şahitleri baştan çıkaramasın diye muhafızlar konurdu.[63]

Sanığa hükümden önce çekilme hakkı veren Atina ve Roma kanunlarından daha önce bahsetmiştim.

21. Konu
Cumhuriyetlerde borçlulara ilişkin kanunların zalimliği üzerine

Sırf harcamak için borç alan, dolayısıyla artık o paraya sahip olmayan bir vatandaşa borç veren vatandaş, bu kişi üzerinde zaten yeterince çok nüfuz sahibi olur. Bir cumhuriyette, kanunlar borçlanmadan doğan bu kölelik durumunu daha da ağırlaştırırsa vaziyet ne olur?

Atina ve Roma'da,[64] ödeyecek durumda olmayan borçluların satılmasına izin verilmişti. Solon Atina'daki bu âdeti düzeltti,[65] kimsenin şahsi borçlarını bedeniyle ödemeye mecbur edilmemesini emretti. Oysa *decemvir*'ler,[66] Roma'daki aynı âdeti ıslah etmedi; her ne kadar gözlerinin önünde Solon örneği olsa da, bu örneğe riayet etmek istemediler. On İki Levha Kanunları'nda, *decemvir*'lerin asıl amacının demokrasinin ruhunu zedelemek olduğunu gösteren yegâne şey bu değildir.

Borçlulara ilişkin bu zalim kanunlar, Roma Cumhuriyeti'ni birçok kez tehlikeye sokmuştu. Yara bere içinde bir adam alacaklısının evinden kaçıp meydana

---

62 Remnia Kanunu uyarınca.

63 Plutarkhos, "De capienda ex inimicis utilitate", *Moralia*, 91 d. [Latince "iftira" anlamına gelen *kalumnia* kelimesinin baş harfi –ç.n.]

64 Çoğu, borçlarını ödeyebilmek için çocuklarını satıyordu. Plutarkhos, *Vitae Parallelae: Solon*, (13, 5).

65 age. (15, 2)

66 Tarihe bakılacak olursa, Romalılardaki bu âdet On İki Levha Kanunları'ndan daha eskiye gidiyordu. Titus Livius, İlk On Kitap I, Kitap II, (27, 1).

ulaştığında,[67] halk bu görüntüden çok etkilenmişti. Alacaklılarının alıkoymaya cesaret edemediği diğer vatandaşlar da gizlendikleri yerlerden çıkmıştı. Onlara birtakım sözler verilmiş, bu sözler yerine getirilmemişti. Kutsal Tepe'ye çekilen halk bu kanunların lağvını elde edemese de, kendini savunmak için bir memur elde etmişti. Anarşiden çıkılmış, ancak istibdat baş göstermişti. Manlius popülerliğini artırmak için, alacaklıların köle durumuna düşürdüğü vatandaşları bu insanların elinden almaya kalktı.[68] Manlius'un planlarının önüne geçildi, ancak kötülük baki kaldı. Birtakım özel kanunlar borçlulara ödeme kolaylığı sağladı[69] ve Roma'nın kuruluşunun 428. yılında *consul*'ler,[70] alacaklıların elinden, borçluları evlerinde köle olarak çalıştırma hakkını alan bir kanun yaptılar.[71] Papirius adında bir tefeci, zincire vurduğu Publius adında genç bir adamın iffetini bozmaya kalkmıştı. Sextus'un işlediği suç,[72] Roma'yı siyasi özgürlüğüne, Papirius'un işlediği suç ise, Roma'yı sivil özgürlüğüne kavuşturmuştur.

İşlenen her yeni suçun eski suçların kazandırdığı özgürlüğü teyit etmesi Roma'nın kaderi idi. Appius'un Virginia'ya saldırması, halkın tiranlara karşı bir zamanlar Lucretia'nın başına gelen felaket karşısında duyduğu dehşetin tekrar canlanmasına neden olmuştu. Alçak Papirius'un işlediği suçun üzerinden otuz yedi yıl geçtikten sonra,[73] buna benzer başka

---

67 Halikarnassoslu Dionysios, *Antiquitatum Romanarum*, Kitap VI.

68 Plutarkhos, *Vitae Parallelae: Camillus*, (36, 3).

69 bkz. Kitap XXII, Konu XXIV.

70 On İki Levha Kanunları'ndan yüz yirmi yıl sonra. *Eo anno plebi romanae, velut aliud initium libertatis, factum est quod necti desierunt*. Titus Livius, Kitap VIII, (28, 1).

71 *Bona debitoris, non corpus obnoxium esset*. age. (28, 9)

72 Roma'nın son kralı Lucius Tarquinius Superbus'un oğlu Sextus Tarquinius'un Lucretia'ya tecavüzü kastediliyor. (ç.n.)

73 Roma'nın kuruluşunun 465. yılında.

bir suç[74] halkı Janiculum Tepesi'ne çekilmeye itmiş,[75] borçluların güvenliğini sağlamak üzere yapılan kanunun yeni bir güç kazanmasını sağlamıştı.

O tarihten sonra, borçlarını ödemeyen borçlulardan ziyade, tefeciliği önleyen kanunları ihlal etmekle suçlanan alacaklılar kovuşturulmuştur.

22. Konu
Monarşilerde özgürlüğe kasteden şeylere dair

Yeryüzünde prensin en az işine yarayacak şey, çoğu zaman monarşilerdeki özgürlüğü zayıflatır. O şey kimi zaman tek bir şahsı yargılamak için atanan görevlilerdir.

Bu görevlilerin prense sağladığı fayda öyle azdır ki, mevcut düzeni sırf bunun için değiştirmeye değmez. Prens kendisinden aldıkları emirlerle, müphem bir devlet menfaati kavramıyla, bu iş için seçilmiş olmalarıyla, hatta hatta kendi korkularıyla kendilerini yeterince meşrulaştırdıklarını zanneden bu yetkililerden daha dürüst ve daha adil olduğundan ahlâki açıdan emin olmalıdır.

VIII. Henry devrinde, bir asil yargılanacağı zaman onu yargılayacak yetkililer Lordlar Kamarası'ndan seçilirdi. Ölmesi istenen bütün asiller bu yöntem sayesinde öldürtülmüştü.

---

74 Veturius'un iffetini bozan Plautius'un işlediği suç. Valerius Maximus, Kitap VI. Madde IX. Bu iki olay birbirine karıştırılmamalıdır. Ne kişiler ne dönemler aynıdır.

75 bkz. "Erdemlerin ve Ahlâksızlıkların Özeti"nde yer alan, Halikarnassoslu Dionysios'tan kalma bölüm; Titus Livius'un *Epitoma*'sı ile Freinshemius, Kitap XI, (25).

23. Konu
Monarşilerdeki casuslar üzerine

Monarşide casusa ihtiyaç var mıdır? İyi prenslerin başvurduğu normal bir uygulama değildir bu. Bir insan kanunlara bağlıysa, prense karşı görevini yerine getiriyor demektir. Böyle bir insanın en azından başını sokabileceği bir eve sahip olması, geri kalan davranışlarının güvence altında olması gerekir. Casusluk dürüst insanlar tarafından yürütülebilse belki hoş görülebilir. Ancak bu işteki kişilerin hep alçak insanlar olması, işin de alçakça olduğunu düşündürür. Bir prens uyruklarına açıkyürekli, dürüst davranmalı, onlara itimat etmelidir. Çok fazla endişesi, şüphesi ve korkusu olan kişi, rolünü oynamaktan rahatsızlık duyan bir aktöre benzer. Prens kanunların genel anlamda yürürlükte olduğunu ve saygı gördüğünü gözlemliyorsa, kendini emniyette sayabilir. Halkın genel tutumu, tek tek şahısların tutumuna kıstas oluşturur. Hiç endişesi olmasın: İnsanların kendisini sevmeye ne kadar meyilli olduğuna inanamayacaktır. Hem onu niçin sevmesinler ki? Prens, yapılan hemen hemen bütün iyiliklerin kaynağıdır. Buna karşılık, verilen cezaların hemen hemen hepsi kanunlara atfedilir. Prens, halkın karşısına hep huzurlu bir yüz ifadesiyle çıkar: Şanını bizlere geçirir, gücü bizleri ayakta tutar. Prensin sevildiğine dair bir kanıt da, halkın ona güven duyması, bir bakan bir talebi reddettiği vakit prensin aynı talebi kabul edeceğine inanmasıdır. Genel felaketlerde dahi prensin şahsı suçlanmaz; haberdar olmamasından veya yozlaşmış insanlara fazlaca bel bağlamış olmasından yakınılır. *Şayet prensin haberi olsaydı!* der halk. Bu sözler bir çeşit yakarış, prense duyulan güvenin kanıtıdır.

24. Konu
İsimsiz mektuplar üzerine

Tatarlar, kimin attığı bilinsin diye, oklarının üzerine isimlerini yazmak zorundadır. Makedon Filip, bir şehrin kuşatması sırasında yaralandığı vakit mızrağın üzerinde şu cümle bulunmuştu: *Filip'e bu öldürücü darbeyi indiren Aster idi.*[76] Bir insanı itham edenler bunu yaparken şayet kamu menfaatini gözetiyorsa, o insanı, kolayca etki altında bırakılabilecek prensin huzurunda değil, sadece iftiracılar için korkunç olan kurallara göre hareket eden hâkimler huzurunda itham ederler. Kendileri ile sanık arasına kanunları sokmak istemiyorlarsa, bu, o kanunlardan korktuklarına işarettir. Bu insanlara verilebilecek en hafif ceza onlara inanmamaktır. Bunlara adaletin genel işleyişindeki yavaşlığa katlanılamayacak ve prensin selametini ilgilendiren durumlarda kulak asılmalıdır. Çünkü itham eden kişinin, ancak o zaman kendisini konuşmaya mecbur eden ve dilinin çözülmesine yol açan bir durum olduğuna inanılır. Ancak diğer durumlarda, İmparator Konstantius gibi şöyle demelidir: "Düşmanı eksik olmadığı halde, kendisini itham eden kimse çıkmıyorsa, o kişiden şüphe edemeyiz."[77]

25. Konu
Monarşilerde idare etme şekline dair

Kraliyet nüfuzu, kolaylıkla ve sessizce hareket etmesi gereken büyük bir mekanizmadır. Çinliler bir imparatorlarını uyruklarını, kendi deyişleriyle Tanrı gibi, yani O'nu örnek alarak idare ettiği için överler.

---

76 Plutarkhos, "Collat. de quelques histoires romaines et grecques", *Moralia*, VIII, Cilt II, s. 487.

77 Kanun 6, Thedosius Kanunnamesi, *De famosis libellis.*

İktidarın bütün gücünü kullanması gereken durumlar olduğu gibi, sınırlarına riayet ederek hareket etmesi gereken durumlar da vardır. İdarenin en olağanüstü tarafı, farklı farklı koşullarda iktidarın büyük veya küçük nasıl bir rol oynaması gerektiğini bilmekte gizlidir.

Bizim monarşilerimizde saadetin temeli, halkın, yönetimin yumuşaklığına kani olmasında yatar. Beceriksiz bir bakan, köle olduğunuzu daima size hatırlatmak ister. Oysa köle dahi olsak, bunu bize hissettirmemeye çalışması gerekir. Size söyleyebildiği veya yazabildiği tek şey prensin öfkelenip öfkelenmediği, şaşırıp şaşırmadığı, gerekeni yapıp yapmadığıdır. Yönetimde belli bir kolaylık mevcuttur: Prensin teşvik etmesi, tehdit edenin ise kanunlar olması gerekir.[78]

26. Konu
Monarşilerde prensin ulaşılabilir olması gerekir

Bu durum, tam aksi uygulamalar bilinirse daha iyi anlaşılacaktır. "Çar I. Petro," der Bay Perry,[79] "herhangi bir talebin ancak iki görevliye sunulduktan sonra kendisine sunulmasını emreden yeni bir düzenleme yaptı. Adaletin yerini bulmadığı durumlarda kendisine üçüncü bir talep sunulabilmekte. Ancak bunu yapan kişi yanılmışsa hayatını kaybetmek zorunda. Bu düzenlemeden beri çara herhangi bir talep sunan olmadı."

78 "Nerva," der Tacitus [*De vita Agricolae*, III, 1], "imparatorluğun idaresini daha kolay hale getirdi."

79 *Present State of Russia*, s. 173, (Paris baskısı, 1717, s. 135-136).

27. Konu
Monarkların ahlâkına dair

Prensin iyi ahlâklı olması özgürlüğe en az kanunlar kadar katkıda bulunur. Tıpkı kanunlar gibi prens de insanlardan hayvan, hayvanlardan insan yaratabilir. Prens özgür ruhları seviyorsa uyruklara, aşağılık ruhları seviyorsa kölelere sahip olacaktır. Hüküm sürmeye dair o büyük sanatı öğrenmek mi istiyor? Onuru ve erdemi kendine yakın tutsun, kişisel liyakate bel bağlasın. Hatta kimi kez yetenekli insanlara da kulak verebilir. Liyakatli insanlar denen o rakiplerden korkusu olmasın. Onları sevdiği andan itibaren, bu insanların eşitidir o. Gönüllerde taht kursun, fakat ruhları köleleştirmesin. Popüler olsun. En önemsiz uyruğunun kendisini sevmesinden gurur duysun. Sonuçta onlar da insandır. Halk o kadar az bir hürmetle yetinir ki, ona bu hürmeti göstermek yerinde olacaktır. Hükümdar ile halk arasındaki o uçsuz bucaksız mesafe, halkın hükümdarı rahatsız etmesini engelleyecektir. Dualara merhametle ve şefkatle yaklaşan hükümdar, taleplere kararlılıkla karşı koymalı, reddettiğinde halkının, lütfettiğinde ise dalkavuklarının sevindiğini bilmelidir.

28. Konu
Monarkın uyruklarına göstermesi gereken saygıya dair

Hükümdarlar alaylar konusunda son derece ihtiyatlı olmalıdır. Alay, ölçülü olduğunda gönül okşar, zira samimi olma imkânı doğurur. Ancak onların iğneleyici şekilde alay etmeye, en önemsiz uyrukları kadar dahi hakları yoktur, zira ancak onlar insanı daima ölümcül bir şekilde yaralayabilir.

Hele hele uyruklarından birine asla alenen hakaret etmemelidirler. Hakaret etmek için değil, bağışlamak ve cezalandırmak için tahta geçmişlerdir.

Uyruklarına hakaret ettiklerinde, Türk sultanının veya Rus çarının uyruklarına hakaret etmesinden çok daha zalimce hareket etmiş olurlar. Türk sultanı veya Rus çarı hakaret ettiğinde, uyruklarını küçük düşürseler de onların onurunu kırmazlar. Oysa monarklar hem onları küçük düşürür hem de onurlarını kırarlar.

Asyalılar öyle bir önyargıya sahiptir ki, prensten gelen hakareti baba şefkati gibi algılarlar. Oysa bizim düşünce tarzımızda hakaretin yol açtığı dayanılmaz acıya, bu hakaretin sebep olduğu namus lekesinden asla kurtulamayacak olmanın umutsuzluğu eklenir.

Monarklar onurlarına canlarından daha çok değer veren, onuru cesaret kadar sadakat gerekçesi de sayan uyruklara sahip olmaktan gurur duymalıdır.

Uyruklarına hakaret ettikleri için prenslerin başlarına ne gibi felaketler geldiğini, Chaerea'nın,[80] hadım Narses'in,[81] Kont Julianus'un,[82] nihayet herkesten gizlediği kusurlarından birini ifşa ederek kendisine hakaret eden Kral III. Henri'ye hayatı boyunca işkence eden Montpensier düşesinin intikamlarını unutmamak gerekir.

29. Konu

İstibdat yönetimine bir parça özgürlük katacak medeni kanunlar üzerine

Her ne kadar istibdat yönetimi tabiatı itibarıyla her yerde aynı ise de, bazı koşullar, belli bir dinî fikir, bir önyargı,

80 Roma İmparatoru Gaius Caligula'yı öldüren muhafızların başı Cassius Chaerea. (ç.n.)

81 Bizans İmparatoru II. Justin'in karısı Sofiya'dan hakaret görünce Lombardlarla iş birliğine girdiği rivayet edilen Bizanslı hadım general. (ç.n.)

82 Bizans'ın Kuzey Afrika'da elinde tuttuğu son topraklardan biri olan Ceuta'nın valisi. Efsaneye göre Kont Julianus, Vizigotların kralı Rodrigo'nun, kızına tecavüz ettiğini öğrenince, İber yarımadasını Müslümanlara teslim etmiştir. (ç.n.)

emsaller, belli bir anlayış, davranış veya ahlâk kuralları, söz konusu yönetimin hatırı sayılır değişikliklere uğramasını sağlayabilir.

İstibdat yönetiminde bazı yerleşik fikirlerin olması iyi bir şeydir. Örneğin Çin'de, prense halkın babası gözüyle bakılır; Arap İmparatorluğu'nun kuruluşunda prens, imparatorluğun vaizi idi.[83]

Kural yerine geçen birtakım kutsal kitapların varlığı yerinde bir şey olacaktır. Örneğin Araplarda *Kuran*, İranlılarda Zerdüşt'ün kitapları, Hintlerde *Vedalar*, Çinlilerde klasik dönem eserleri gibi. Dinî kanunlar medeni kanunun yerini tutar, keyfî idarenin önüne geçer.

Şüphe uyandıran durumlarda, hâkimlerin din adamlarına danışması kötü bir şey değildir.[84] Nitekim Türkiye'de, kadılar mollalara danışır. Şayet vaka idamı gerektiriyorsa ve o vakaya bakan bir özel hâkim var ise, siyasi gücün sivil gücü ve din adamının gücünü bir kez daha dengeleyebilmesi açısından o hâkimin, valinin fikrini alması yerinde olacaktır.

30. Konu
Aynı konunun devamı

Babanın gözden düşmesinin, çocuklarının ve kadınlarının da gözden düşmesine yol açması gerektiği şeklindeki kuralı getiren istibdadın vahşetidir. Bu insanlar suçlu durumuna düşmeden de zaten yeterince mutsuzdur. Kaldı ki prensin, sanık ile kendisi arasında, öfkesini yatıştırmaları veya adaletine yol göstermeleri için birtakım arabulucular bırakması gerekir.

---

83 Halifeler.

84 *Histoire des Tartares*, Böl. III, s. 277'de yapılan gözlemler.

Maldivler'de[85] bir asilzadenin, gözden düşünce, tekrar göze girene kadar her gün krala gidip saygılarını sunması çok iyi bir âdettir. Gözden düşmüş asilzadenin varlığı prensin öfkesini dindirir.

Öyle istibdat devletleri mevcuttur ki,[86] prense gözden düşmüş birinden bahsetmek ona gösterilmesi gereken saygıda kusur etmek gibi algılanır. Bu prensler kendilerini bağışlayıcılık erdeminden yoksun bırakmak için ellerinden gelen her şeyi yapıyor gibidirler.

Arcadius ile Honorius, daha önce uzun uzun bahsettiğim[87] kanunda,[88] suçlular lehine yakarmaya cüret eden kişilere asla merhamet göstermeyeceklerini beyan ederler.[89] Bu kanun kötü bir kanun idi. Zira böyle bir kanun istibdadda dahi kötüdür.

Krallığı terk etmek isteyen herkese bu izni veren İran âdeti çok iyi bir âdettir. Her ne kadar bu âdet kaynağını tam tersi bir mantıktan, uyruklara köle,[90] ülkeyi terk edenlere ise kaçak köleler gözüyle bakıldığı istibdat yönetiminden alsa da, İran'daki âdet istibdat açısından son derece yerindedir. Zira borçluların kaçmasından veya çekilmesinden korkan paşalar ile mültezimlerin yaptıkları zulümlere son verir veya bu zulümleri hafifletir.

---

85 bkz. François Pyrard.

86 Örneğin, Bay Chardin'in anlattığına bakılırsa, bugün İran'da olduğu gibi. Söz konusu âdet, çok eski bir âdettir. "Kavad'ı," der Prokopius, "nisyan kalesine kapattılar. Bu kaleye kapatılanlardan bahsetmeyi, hatta onların adını ağza almayı yasaklayan bir kanun mevcuttur."

87 Bu kitabın VIII. konusunda.

88 *Ad leg. Jul. maj.* Kanunnamesi'ndeki kanun.

89 Frederick, Napoli anayasalarına bu kanunu aynen almıştır, Kitap I.

90 Monarşilerde genellikle kamu görevlilerini prensin izni olmadan krallığı terk etmekten meneden bir kanun mevcuttur. Bu kanunun cumhuriyetlerde de yer etmiş olması şarttır. Buna karşılık, birtakım özel kurumlara sahip cumhuriyetlerde, ülkeye yabancı âdetlerin girmesini engelleyebilmek için bu yasağın genel olması gerekir.

XIII. Kitap

Vergilerin toplanması ile kamu gelirlerinin çokluğunun özgürlükle ilişkisi üzerine

1. Konu
Devletin gelirleri üzerine

Devletin gelirleri, her vatandaşın gelirinin bir kısmını devlete vermesiyle oluşur. Vatandaşlar böylece gelirlerinin geri kalanını güvence altına alır veya gelirlerinin geri kalanından diledikleri gibi istifade edebilirler.

Bu gelirleri belirleyebilmek için, hem devletin gereksinim duyduğu şeyleri hem de vatandaşların gereksinim duyduğu şeyleri göz önünde bulundurmak gerekir. Devletin hayalî ihtiyaçlarını gidermek için halkı gerçek ihtiyaçlarından yoksun bırakmamak gerekir.

Hayalî ihtiyaçlar; yönetenlerin tutkuları ile zaaflarının, olağanüstü bir tasarının büyüsünün, içi boş bir şan elde etmeye dair duyulan hastalıklı ihtirasın, fantezilere karşı kendini korumaktan âciz bir aklın talep ettikleridir. Prensin idaresi altında iş gören endişeli ruhlar çoğu zaman devletin ihtiyaçlarının kendi küçük şahıslarının ihtiyaçları olduğunu düşünmüştür.

Bilgelik ve ihtiyat, uyrukların elinden alınan pay ile uyruklara bırakılan payı en titiz biçimde düzenlemek zorundadır.

Kamu gelirlerini halkın verebileceği miktara göre değil, vermesi gereken miktara göre ayarlamak gerekir. Şayet kamu gelirleri halkın verebileceği miktar üzerinden ayarlanacaksa, en azından her zaman verebileceği miktar üzerinden ayarlanmalıdır.

2. Konu
Vergilerin çok olmasının kendi içinde iyi olduğunu söylemek büyük bir mantık hatasıdır

Bazı monarşilerde vergiden muaf tutulan küçük ülkelerin de, vergiler altında ezilen civar yerler kadar sefil olduğu görülmüştür. Bunun başlıca nedeni, çevresi sarılan küçük devletin üretime, sanata ve imalata sahip olamamasıdır. Zira küçük devlet bu açıdan içine sıkışıp kaldığı büyük devlet tarafından bin farklı yolla engellenir. Küçük devleti sarıp sarmalayan büyük devlet üretime, sanata ve imalata sahiptir; bunlardan her türlü avantajı sağlayabileceği şekilde düzenlemeler yapar. Bu yüzden küçük devlet, ödediği vergiler ne kadar az olursa olsun mecburen fakir düşer.

Buna rağmen, bu küçük ülkelerin fakirliğinden yola çıkarak halkın maharetli olabilmesi için ağır vergiler alınması gerektiği sonucuna varıldı. Oysa vergi alınmaması gerektiği sonucuna varılsa çok daha yerinde olurdu. Etrafta yaşayan bütün sefil insanlar hiçbir şey yapmamak üzere buralara çekilir. İşin altında ezilip zaten umutsuzluğa kapılmış olan bu insanlar yegâne mutluluğu tembellikte bulur.

Bir ülkede zenginliğin etkisi, herkesin aklında birtakım tutkular uyandırmasıdır. Fakirliğin etkisi ise, herkesin aklında umutsuzluk uyandırmasıdır. İlkini iş kamçılar; ikincisi ise tembellikle teselli olur.

Doğa insanlara karşı adildir; insanların çektiği eziyetlerin karşılığını verir; onları çalışkan hale getirir, zira daha büyük işlere daha büyük mükâfatlar verir. Oysa keyfî bir güç doğa-

nın bahşettiği ödülleri elimizden alırsa, işten tekrar soğuruz, atalet bize yegâne mutluluk gibi görünür.

3. Konu
Halkın bir kısmının toprağa bağlı köle konumunda olduğu ülkelerdeki vergiler üzerine

Toprağa bağlı kölelik kimi zaman bir fetih sonrası vücuda gelir. Bu durumda, tarım yapan kölenin ürettiklerinin bir bölümünü efendisine vermesi gerekir. Yazgısı çalışmak olanlar ile yazgısı istifade etmek olanları ancak kâr ve zarara dayalı bir ortaklık uzlaştırabilir.

4. Konu
Benzer durumdaki bir cumhuriyet üzerine

Bir cumhuriyet, bir ulusu, toprakları kendi hesabına işlemeye mahkûm ettiğinde, vatandaşların kölelerin yükünü artırmalarına asla izin vermemelidir. Lakedaimonia'da buna asla izin verilmezdi. Helotların, esaretlerinin daha da ağırlaşmayacağını bildikleri sürece, toprakları daha iyi işleyecekleri düşünülüyordu. Efendilerin ancak sahip olmaya alıştıkları şeyleri arzuladıkları vakit daha iyi vatandaşlar olacaklarına inanılıyordu.

5. Konu
Benzer durumdaki bir monarşi üzerine

Bir monarşide asiller, toprakları kendi hesaplarına, fethedilen halka işletirse, yine alınan vergilerin artırılmaması gerekir.[1] Buna ek olarak, prensin kendi yurtluğuyla ve askerî hizmetle yetinmesi yerinde olacaktır.

1 Şarlman'ı bu konuyla ilgili o güzel kurumları kurmaya iten işte bu olmuştur. bkz. *Capitula*, Kitap V, Madde 303.

Buna karşılık prens, asillere ait köleler üzerinden para şeklinde vergi almak isterse, derebeyinin alınan vergiye kefil olması,[2] köleleri adına bu vergiyi ödemesi, söz konusu meblağı onlardan daha sonra geri alması gerekir. Şayet bu kurala uyulmazsa, derebeyi ile prens adına vergi toplayanlar, sefaletten ölüp gidene veya ormana kaçana kadar köleyi yılmadan sıkıştırıp bunaltacaklardır.

6. Konu
Benzer durumdaki bir istibdat devleti üzerine

Biraz evvel söylediklerim, istibdat devletleri için iyice elzemdir. Toprakları ve köleleri her an elinden alınabilecek bir derebeyi, bunları muhafaza etmeye pek de hevesli değildir.

Almanya'daki uygulamayı benimsemek ve vergileri para şeklinde almak isteyen I. Petro, Rusya'da bugün hâlâ riayet edilen son derece bilgece bir düzenleme yapmıştır. Asilzade vergiyi köylülerden toplamakta ve çara ödemektedir. Şayet köylülerin sayısı azalırsa, asilzade vergiyi yine de ödemek zorundadır. Şayet köylülerin sayısı artarsa, asilzade daha fazla vergi ödemeyecektir. O halde asilzadenin köylülerini hırpalaması kendi çıkarına olmayacaktır.

7. Konu
Toprağa bağlı köleliğin olmadığı ülkelerdeki vergiler üzerine

Bütün şahısların vatandaş olduğu, her bir vatandaşın kendi mülkünden, bir prensin kendi imparatorluğundan istifade ettiği gibi istifade ettiği bir devlette kişiler, topraklar veya mallardan, bunların ikisinden veya hepsinden vergi alınabilir.

---

2 Almanya'da uygulanan budur.

Kişiden alınan vergide, tamı tamına sahip olunan mal oranını temel almak adaletsiz bir oranlama olacaktır. Atina'da[3] vatandaşlar dört sınıfa ayrılmıştı. Mülkünden sıvı veya kuru olarak beş yüz ölçek ürün alanlar devlete bir *talent*; üç yüz ölçek ürün alanlar yarım *talent*; iki yüz ölçek alanlar on *mina* veya bir *talent*'in altıda birini ödüyor; dördüncü sınıfa girenler hiç vergi ödemiyordu. Alınan vergi her ne kadar orantılı olmasa da, adildi. Vergiler sahip olunan mal oranına riayet etmiyorsa, gereksinim oranına riayet ediyordu. Herkesin birbirine eş bir maddi gereksinimi olduğu, bu maddi gereksinimin vergilendirilmemesi gerektiği, gerekli olanın arkadan geldiği ve bunun vergilendirilmesi gerektiği, ancak fuzuli olandan daha az vergilendirilmesi gerektiği, fuzuli olandan alınan verginin yüksek olmasının fuzuli şeylerin tüketimini engelleyeceği varsayılıyordu.

Toprak üzerinden alınan vergide, farklı arazi sınıflarının dökümünün yapıldığı listeler hazırlanır. Bununla birlikte, bu farklılıkları bilmek çok zor bir iştir. Hele hele bu farklılıkları bilmezden gelmekte bir çıkarı olmayan insanlar bulmak daha da zor bir iştir. O halde bu konuda iki tür adaletsizlik mevcuttur: insandan kaynaklanan adaletsizlik ile olayın kendisinden kaynaklanan adaletsizlik. Ancak alınan vergiler genel olarak aşırı değilse, halk gereksinim duyduğu şeylere bol bol sahip olabiliyorsa, bu tür tikel adaletsizliklerin bir zararı olmayacaktır. Aksine, halka ancak hayatta kalacak kadar bırakılıyorsa, en ufak bir orantısızlık dahi çok vahim sonuçlar doğuracaktır.

Bazı vatandaşlar yeterince vergi vermiyorsa, bu durum büyük bir zarara yol açmaz. Bu vatandaşların refahı daima devlete yansıyacaktır. Ancak bazı şahıslar fazla vergi veriyorsa, onların iflası devletin aleyhine olacaktır. Devlet kendi servetini şahısların servetine oranlarsa, şahısların refahı kısa sürede kendi servetini artıracaktır. Her şey zamanlamaya

3 Pollux, Kitap VIII, Böl. X, Madde 130.

bağlıdır: Devlet zenginleşmek için işe uyruklarını fakirleştirmekle mi başlayacaktır? Yoksa uyrukların kendi keyiflerine göre devleti zenginleştirmelerini mi bekleyecektir? Devlet birinci avantaja mı, ikinci avantaja mı sahip olacaktır? İşe zengin olmakla mı başlayacak, yoksa zengin olmayı mı bekleyecektir?

Mallar üzerinden alınan vergiler halkın en az hissettiği vergilerdir, zira resmen talep edilmezler. Bu vergiler son derece bilgece düzenlenebilir, öyle ki halk bu vergileri ödediğinin farkına dahi varmayabilir. Bunun için, vergiyi malı satan kişinin ödemesi çok önemlidir. Satıcı vergiyi kendi adına ödemediğini bilir; gerçekte vergiyi ödeyen alıcı ise, bu vergiyi fiyat ile karıştırır. Bazı yazarlar Neron'un köle satışından alınan yirmide beşlik vergiyi kaldırdığını söyler.[4] Oysa Neron, söz konusu vergiyi alıcı yerine satıcının ödemesini emretmekle yetinmiştir. Bu düzenleme vergiyi olduğu gibi bıraktığı halde, ortadan kaldırmış gibi görünür.

Avrupa'da içeceklere çok ağır vergiler koyan iki krallık mevcuttur. Birinde, vergiyi sadece içkiyi üreten öder; diğerinde ise vergi, fark gözetilmeksizin, içki tüketen bütün uyruklardan alınır. Birinci durumda, kimse verginin ağırlığının farkına varmamakta; ikinci durumda ise, vergi fazla ağır bulunmaktadır. Birinci durumda, vatandaş sırf ödememe özgürlüğünü hissetmekte; ikinci durumda ise, vatandaş sırf vergi ödeme zorunluluğunu hissetmektedir.

Kaldı ki vatandaşın bu vergiyi ödemesini sağlamak için evini sürekli aramak gerekir. Oysa hiçbir şey özgürlüğe bundan daha aykırı olamaz. Bu tür vergileri koyanlar, bu açıdan en iyi idare şeklini bulma mutluluğuna erişememişlerdir.

---

4 *Vectigal quoque quintae et vicesimae venalium mancipiorum remissum specie magis quam vi; quia cum venditor pendere juberetur, in partem pretii emptoribus accrescebat.* Tacitus, *Annales*, Kitap XIII, (31).

8. Konu
Yanılsama nasıl muhafaza edilir

Nesnenin fiyatı ile verginin, ödeyenin kafasında birbirine karışabilmesi için, mal ile vergi arasında belli bir ilişki olması, fazla bir değere sahip olmayan bir mamule aşırı bir vergi konmaması gerekir. Verginin malın değerinin on yedi katına eşit olduğu ülkeler mevcuttur. Bu durumda prens, uyruklarının yanılsamasını ortadan kaldırmaktadır. Uyruklar makul olmayan bir şekilde yönetildiklerini görmekte, bu ise onlara köleliklerini had safhada hissettirmektedir.

Kaldı ki, prensin nesnenin değeriyle bu kadar orantısız bir vergi alabilmesi için söz konusu malı bizzat satması, halkın bu malı başka hiçbir yerden alamaması gerekir. Bu ise, bin türlü sakınca doğurur.

Bu durumda kaçakçılık çok kârlı bir iş olduğundan, buna verilecek doğal ve mantığa uygun ceza, yani mala el konması bu suçun işlenmesine engel olamayacaktır. Üstelik, söz konusu malın fiyatı normalde çok düşüktür. O halde olmayacak cezalara, en büyük suçlara verilen cezalara benzer cezalara başvurmak gerekir. Cezalar arasındaki orantı tamamen ortadan kalkar. Kötü insanlar gözüyle bakılamayacak kişiler, alçak insanlarmış gibi cezalandırılır. Bu ise, ılımlı bir yönetimin ruhuna en aykırı şeydir.

Ayrıca şunu eklemek isterim: Halka mültezimi oyuna getirmek için ne kadar çok fırsat tanınırsa, mültezim o kadar çok zenginleştirilecek, halk ise bir o kadar fakir düşürülecektir. Kaçakçılığı önlemek için, mültezime olağanüstü baskı yöntemlerine başvurma hakkı tanınmak zorundadır. Oysa bu durumda her şey mahvolmuş demektir.

9. Konu
Kötü bir vergi türüne dair

Burada kısaca bazı ülkelerde mevcut olan, medeni sözleşmelerin çeşitli maddeleri üzerinden alınan bir vergiye değineceğiz. Kişinin kendisini mültezime karşı koruyabilmesi için bu konular hakkında muazzam bilgilere sahip olması gerekir, zira bunlar, son derece ayrıntılı tartışmalara tabi konulardır. Bu durumda, prensin düzenlemelerinin yorumcusu konumundaki mültezim, şahısların servetleri üzerinde keyfî bir güç uygulamaktadır. Oysa sözleşmenin yazıldığı kâğıt üzerinden vergi almanın çok daha yerinde olacağı tecrübeyle sabittir.

10. Konu
Vergilerin çokluğu, yönetim şeklinin tabiatına bağlıdır

İstibdat yönetiminde vergiler çok hafif olmalıdır. Aksi takdirde, kim tarım yapma zahmetine katlanır ki? Ayrıca, uyruğun verdiklerinin yerine hiçbir şey koymayan bir idarede insanlar nasıl ağır vergiler verebilir?

Prensin hayret verici gücü ile halkın garip güçsüzlüğü içinde, hiçbir şey üzerinde herhangi bir belirsizlik olmamalıdır. Bu yönetim şeklinde vergi toplamak o kadar kolay olmalı, vergiler o kadar açık seçik belirlenmiş olmalıdır ki, mültezimler vergiyi ne artırabilsin ne de azaltabilsin. Toprak ürünlerinden belli bir pay, kişi başına belli bir vergi, mallar üzerinden belli bir yüzde alınması en uygun yegâne vergi uygulamalarıdır.

İstibdat yönetiminde tüccarların teminat altında olması, onlara saygı göstermeye iten âdetler olması yerinde olur. Aksi takdirde tüccarlar, prensin görevlileriyle girişebilecekleri tartışmalarda çok güçsüz duruma düşer.

11. Konu
Vergi cezalarına dair

Genel uygulamanın aksine, verilen cezaların Avrupa'da Asya'ya kıyasla daha sert olması vergi cezalarına özgü bir durumdur. Avrupa'da mallara, hatta kimi zaman gemilere ve arabalara el konur. Asya'da ise bunların hiçbiri yapılmaz. Bunun nedeni, Avrupa'daki tüccarların kendilerini baskılara karşı savunabilecek hâkimlere sahip olmalarıdır. Asya'da ise böyle bir durumda zorba hâkimler bizzat baskı uygulardı. Mallarına el koymayı kafasına koymuş bir paşa karşısında tüccar ne yapabilirdi ki?

O halde baskı belli bir noktada kendi kendini yenmekte, belli bir yumuşaklığa geçiş yapmak zorunda kalmaktadır. Türkiye'de tek bir giriş vergisi alınır; bunu ödedikten sonra, bütün ülke tüccarlara açıktır. Yalan beyanlar ne mala el koyma ne de vergi artırımı ile cezalandırılır. Çin'de, tüccar olmayan kişilerin balyaları açılmaz.[5] Moğolistan'da kaçakçılık mala el koyarak değil, vergiyi ikiye katlayarak cezalandırılır. Asya şehirlerinde yaşayan Tatar prensler,[6] buradan geçen mallar üzerinden hemen hemen hiç vergi almaz. Şayet Japonya'da kaçakçılık suçu idamla cezalandırılıyorsa, bunun nedeni, yabancılarla her türlü iletişimin yasaklanması için birtakım sebepler olması, kaçakçılığın[7] burada ticaret kanunlarını ihlal eden bir suçtan ziyade, devletin güvenliğini sağlamak için yapılmış kanunları ihlal eden bir suç teşkil etmesidir.

---

5 Du Halde, Cilt II, s. 37.

6 *Histoire des Tartares*, Böl. III, s. 290.

7 Yabancılarla iletişime girmeden onlarla ticaret yapmak isteyen Japonlar, bu iş için iki millet seçmiştir: Avrupa ile ticarette Hollandalılar, Asya ile ticarette Çinliler. Japonlar postacılar ve denizcileri cendere altında tutmakta, bu insanları sabırlarını taşırıncaya kadar sıkıştırmaktadırlar.

12. Konu
Verginin çok olmasının özgürlükle ilişkisi

Genel kural: Uyrukların özgürlük oranına göre daha ağır vergiler alınabilir; esaret arttığı ölçüde, vergiler düşürülmek zorundadır. Bu durum daima böyle olmuştur, daima böyle olacaktır. Bu, asla değişmeyen doğanın kendisinden kaynaklanan bir kuraldır. Her ülkede, İngiltere'de, Hollanda'da, Türkiye'ye varıncaya dek özgürlüğün giderek azaldığı bütün devletlerde bu kurala rastlanır. İsviçre bu kuralın bir istisnasıymış gibi gözükür, zira orada hiç vergi ödenmemektedir. Fakat bu durumun özel bir nedeni vardır, hatta bu neden benim söylediklerimi doğrulamaktadır. Verimsiz dağlarda besin maddeleri o kadar pahalı, ülke o kadar kalabalıktır ki, bir İsviçreli, bir Türk'ün sultana ödediği verginin dört katını doğaya ödemektedir.

Tarihteki Atinalılar ile Romalılar gibi egemen bir halk hiç vergi ödemeyebilir, zira kendine tabi milletler üzerinde hüküm sürer. Bu durumda egemen halkın vergi ödememesi kendi özgürlüğüyle orantılı değildir, zira egemen halk artık bir halk değil, hükümdardır.

Ancak genel kural her şıkta geçerlidir. Ilımlı devletlerde, vergilerin ağırlığı özgürlükle telafi edilir. İstibdat devletlerinde[8] ise özgürlüğün yerini vergilerin azlığı alır.

Avrupa'daki bazı monarşilerde bazı eyaletlerin,[9] siyasi idarelerinin tabiatı dolayısıyla diğerlerine kıyasla çok daha iyi durumda olduğu görülür. Bu eyaletlerin yeterince vergi vermediği, zira iyi idare edilmeleri sayesinde daha çok vergi verebilecekleri düşünülür. Bu nedenle sürekli başka yerlere

8 Rusya'da alınan vergiler ortalama ölçüdedir. Ülkedeki istibdat yönetimi yumuşadıkça, vergiler artırılmıştır. bkz. *Histoire des Tartares*, Böl. IX, s. 726.

9 *Les pays d'Etats*. Devrim öncesi Fransa'da idari bir bölge. Bu tür idari bölgelerde, her üç sınıfın temsilcileri bir araya gelerek eyalet işlerini görüşür, kraliyet temsilcileriyle vergi oranlarını müzakere ederlerdi. (ç.n.)

de sirayet eden, uzaklara yayılan, prensin daha da fazla istifade etmek isteyeceği, bu refahı üreten o iyi idareyi ellerinden almak isterler.

13. Konu
Hangi yönetim şekillerinde vergiler artırılabilir

Çoğu cumhuriyette vergiler artılabilir, zira kendi kendine ödediğine inanan vatandaş, bu vergileri ödemeye istekli olup yönetimin tabiatı itibarıyla genellikle bunları ödeme gücüne de sahiptir.

Monarşide vergiler artırılabilir, zira yönetimin ılımlılığı zenginlikler yaratmaya elverişlidir. Burada vergi, kanunlara saygılı olduğu için prense verilen bir ödül gibidir.

İstibdat devletinde vergiler artırılamaz, zira kölelik zaten had safhadadır, daha da arttırılamaz.

14. Konu
Vergilerin tabiatı yönetim şekliyle ilintilidir

Kişi başına alınan vergi, esarete özgü bir vergidir. Mallar üzerinden alınan vergi ise, özgürlüğe özgü bir vergidir, zira bu vergi kişiyle daha dolaylı şekilde ilişkilidir.

Prensin ordusuna veya maiyetine para vermemesi, bunun yerine onlara toprak dağıtması, dolayısıyla toplanan vergilerin az olması istibdat yönetimine özgü bir durumdur. Şayet prens para verecekse, toplayabileceği en doğal vergi kişi başına alınan vergi olur. Fakat söz konusu vergi ancak cüzi olabilir. Zira yönetimin adaletsizliği ve şiddeti göz önüne alındığında, vergi mükelleflerinden çeşitli sınıflar oluşturmak istismarlara yol açacağından, zorunlu olarak en fakirlerin ödeyebileceği oranı temel almak gerekir.

Ilımlı yönetime özgü vergi, mallar üzerinden alınan vergidir. Bu vergi gerçekte alıcı tarafından ödendiğinden, her ne kadar tüccar önceden ödese de, tüccarın alıcıya verdiği bir borçtur. O halde tüccara hem devletin genel borçlusu hem de bütün şahısların alacaklısı gözüyle bakmak gerekir. Tüccar, alıcının bir gün kendisine ödeyeceği vergiyi devlete önceden öder. O halde yönetim ne kadar ılımlı, özgürlük ruhu ne kadar hâkim, servetler ne kadar güvende olursa, tüccarın devlete önceden ödeme yapmasının, şahıslara hatırı sayılır vergi meblağları ödünç vermesinin de o kadar kolay olacağı anlaşılır. İngiltere'de bir tüccar devlete, aldığı her şarap fıçısı için elli veya altmış sterlin borç vermektedir. Türkiye gibi yönetilen bir ülkede hangi tüccar böyle bir şey yapmaya cesaret edebilir? Diyelim cesaret etti, geleceği belirsiz, her an iflasın eşiğinde bir servetle bunu nasıl yapabilir?

15. Konu
Özgürlüğün istismar edilmesi

Özgürlüğün bu büyük avantajları, bizzat özgürlüğün istismar edilmesine yol açmıştır. Ilımlı yönetim harikulade sonuçlar doğurduğundan, bu ılımlılıktan vazgeçilmiş, çok vergi alındığından, aşırı vergiler alınmak istenmiştir. Bu armağanı sunan özgürlüğün elini nankörce iterek, her şeyi reddeden köleliğe başvurulmuştur.

Özgürlük aşırı vergilere yol açmış, fakat bu aşırı vergilerin sonucu kölelik, köleliğin sonucu ise vergilerin azalması olmuştur.

Asya'daki hükümdarlar ancak her yıl imparatorluklarında yer alan bir eyaleti vergiden muaf etmek için ferman çıkartır.[10] Onların iradesi kendini iyilik olarak ortaya koyar. Oysa Avrupa'da, prenslerin fermanları daha ortaya çık-

10 Çin imparatorlarının âdeti böyledir.

madan hoşnutsuzluk yaratır, zira prensler bu fermanlarda daima kendi ihtiyaçlarından bahseder, hiçbir zaman bizim ihtiyaçlarımıza değinmezler.

Bu ülkelerdeki bakanların, yönetim şeklinden, çoğunlukla da iklimden kaynaklanan affedilemez rehavetinin halka sağladığı çıkar, durmadan yeni taleplerle rahatsız edilmemeleridir. Bu ülkelerde harcamalar artmaz, zira asla yeni projeler geliştirilmez. Şayet şans eseri yeni bir proje ortaya atılırsa, bunlar yeni başlayan projeler değil, sonu belli projelerdir. Devleti yönetenler halkı rahatsız etmez, zira kendi rahatlarını bozmak istemezler. Oysa bu durumda maliyemizin belli bir düzene oturması imkânsız hale gelir, zira bir şeyler yapacağımızı bilsek de, asla ne yapacağımızı bilemeyiz.

Bizde artık kamu gelirlerini bilgece dağıtan bakana değil, maharetli olan ve hal çaresi bulabilen bakana büyük bakan denmektedir.

16. Konu
Muhammetçilerin fetihleri üzerine

Muhammetçilerin ülkeleri bu kadar kolaylıkla fethetmesinin nedeni alınan aşırı vergiler[11] idi. Halklar imparatorların üstü kapalı cimriliğinden kaynaklanan, durmak bilmeyen baskılar yerine, basit, kolayca ödenebilen ve kolayca toplanan bir vergiye tabi olduklarını gördüler. Halklar, artık sahip olmadıkları bir özgürlükten kaynaklanan her türlü kötülüğe maruz kaldıkları yoz bir idareye boyun eğmektense, esaretin getirdiği korkunç şeylere rağmen, barbar bir millete boyun eğmeyi tercih ettiler.

11 Tarihte bu tür vergilerin ağırlığına, garipliğine, hatta çılgınlığına dair örnekler bulabilirsiniz. Anastasios nefes almayı vergilendirmişti: "ut quisque pro haustu aeris penderet."

17. Konu
Askerî birliklerin genişletilmesi üzerine

Avrupa'da yeni bir hastalık türedi. Bu hastalık prenslerimize de bulaşarak onları olmayacak sayıda askerî birlik beslemeye itti. Hastalık katlanarak büyüdüğünden, zorunlu olarak bir salgın haline geldi. Zira bir devlet askerî birliklerinin sayısını artırdığı anda, diğer devletler de birdenbire kendi askerî birliklerinin sayısını artırır. Öyle ki, elde edilen yegâne kazanç herkesin mahvı olur. Bütün hükümdarlar, sanki halkları imha edilme tehlikesiyle karşı karşıyaymış gibi, sahip olabilecekleri bütün askerî birlikleri ayakta tutarlar. Ve herkesin herkese diş bilediği bu duruma[12] da barış denir. Nitekim Avrupa öyle mahvolmuş durumda ki, şahıslar dünyanın bu bölümündeki en müreffeh üç gücün yerinde olsalar geçimlerini bile sağlayamazlardı. Bütün dünyanın zenginlikleri ile ticareti bizde, ama biz yine de fakiriz. Bu kadar çok asker besleye besleye, yakında elimizde askerden başka bir şey kalmayacak, Tatarlara döneceğiz.[13]

Küçük prenslerin askerî birliklerini satın almakla tatmin olmayan büyük prensler, ittifaklar kurmak adına her yere para saçıyor, yani hemen hemen hep para kaybediyorlar.

Böyle bir durumun doğal sonucu, vergilerin durmadan artmasıdır. Gelecekteki bütün kurtuluş çarelerini engelleyen şey ise, artık gelirlere bel bağlanmayıp eldeki sermayeyle savaş açılmasıdır. Devletlerin bütün birikimlerini barış zamanında dahi ipotek etmeleri, kendi kendilerini mahvetmek için olağanüstü olarak nitelendirdikleri ve en hasta kafanın dahi aklına gelmeyecek çarelere başvurmaları çok da alışılmadık bir durum değildir.

---

12 Şurası da bir gerçek ki, dengeyi sağlayan başlıca olgu herkesin herkese diş bilediği bu durumdur. Zira büyük güçleri yormaktadır.

13 Bunun için, hemen hemen bütün Avrupa'ya yayılmış durumda olan milis kurma icadını iyice geliştirmek, düzenli orduları genişletmede gösterilen aşırılığı bu milisleri genişletmede de göstermek yeterli olacaktır.

18. Konu
Vergi muafiyeti üzerine

Doğu'daki büyük imparatorlukların acı çekmiş eyaletleri vergiden muaf tutma ilkesi monarşilere de taşınmalıdır. Bu ilkenin yerleşik olduğu kimi monarşiler mevcut olmakla birlikte, söz konusu ilkenin varlığı yokluğundan daha büyük bir baskı oluşturur, zira prens vergi oranını aynı tuttuğundan, bütün devlet dayanışma içine girer. Vergilerini düzenli ödeyemeyen bir kasabayı rahatlatmak adına, vergilerini düzenli ödeyen başka bir kasabaya yüklenilir. Böyle yapmakla birinci kasaba iyileştirilmiş olmaz, ikinci kasaba ise iflasa sürüklenir. Halk, haraca kesilme korkusuyla ödeme zorunluluğu ve fazla vergi korkusuyla ödeme tehlikesi arasında umutsuzluğa düşer.

İyi yönetilen bir devlet, ilk harcama kalemine beklenmedik durumlar için düzenli olarak bir meblağ ayırmalıdır. Yoksa bir birey nasıl toprağından elde ettiği bütün geliri harcayınca iflas ederse, devlet de aynı duruma düşecektir.

Aynı kasabada yaşayan insanlar arasındaki dayanışma konusunda, bunun mantıklı bir şey olduğu, zira bu insanların sahtekârlık yapabileceği söylenmiştir.[14] Fakat birtakım varsayımlardan yola çıkarak kendi içinde adaletsiz, devlet içinse yıkıcı olacak bir şeyi uygulamak zorunda olmak duyulmuş şey midir?

19. Konu
Vergilerin iltizam yönetimiyle toplanması mı yoksa devlet tarafından toplanması mı prens ve halk için daha elverişli olur?

Vergi tekeli, kendi gelirini tutumlulukla ve düzenle yine kendi toplayan iyi bir aile babasının idaresidir.

14 bkz. *Traité des finances des Romains*, Böl. II, Briasson Yayınevi, Paris, 1740.

Vergi tekeliyle prens, ya kendi ihtiyaçlarına göre ya da halkının ihtiyaçlarına göre, vergi toplama işinin hızlandırılmasına veya ertelenmesine bizzat karar verir. Vergi idaresiyle prens, devleti, sınır tanımaksızın fakirleştiren mültezimlerin elde ettiği muazzam kazançlardan kurtarır. Vergi tekeliyle prens, halkı rahatsız eden ani servet oluşumlarının önüne geçer. Vergi tekeliyle toplanan para daha az kişinin elinden geçer, doğrudan prense ulaşır, dolayısıyla halka daha çabuk döner. Vergi tekeliyle prens halkı, gelecek için uğursuz olacak düzenlemelerde günü kurtaracak avantajlar gören mültezimlerin rahatsız edici açgözlülüğü nedeniyle çıkarmak zorunda kaldığı sayısız kötü kanundan kurtarır.

Para sahibi kişi daima bir diğer kişinin efendisi olduğundan, mültezim prense dahi zorbalık etmeye başlar. Mültezim kanun koyucu olmasa da, prensi kanun yapmaya zorlayabilir.

Yeni konan bir vergiyi başlarda mültezime vermenin kimi zaman elverişli olduğunu kabul ediyorum. Hileleri önleyebilmek için belli bir maharet, kimi icatlar şarttır. Devlet memurları bunları tasavvur dahi edemezken, mültezimlerin menfaati bunları onlara esinler. Verginin toplanması mültezim sayesinde bir kez rayına oturdu mu, vergi tekeline başarıyla geçilebilir. İngiltere'de, tüketim vergisi ile posta gelirlerinin bugünkü idaresi mültezimlerden ödünç alınmıştır.

Cumhuriyetlerde, devletin gelirleri hemen hemen her zaman devletin tekelindedir. Bunun tam tersi bir uygulama, Roma idaresinde büyük bir kusur teşkil etmişti.[15] Vergi tekelinin hâkim olduğu istibdat devletlerinde halklar son derece mutludur. İran ve Çin bunun en büyük kanıtıdır.[16] Prensin

15 Dio'dan öğrendiğimize göre (Kitap XLII, 6) Sezar, Asya eyaletinde iltizam usulünü kaldırıp başka tür bir idare kurmaya mecbur olmuştu. Tacitus'un dediğine göre ise (*Annales*, Kitap I, 76, 4), Augustus'un Roma halkına bırakmış olduğu, dolayısıyla eski sisteme göre yönetilen eyaletler olan Makedonya ile Achaea imparatorun görevlileri aracılığıyla yönetilen eyaletler arasına girme hakkını elde etmişti.

16 bkz. Chardin, *Seyahatname*, Cilt VI, Böl. 8, s. 149.

limanları ve ticari şehirleri mültezimlere verdiği devletlerde yaşayanlar ise en mutsuzlarıdır. Monarşilerin tarihçeleri, mültezimlerin yol açtığı kötülüklerle doludur.

Mültezimlerin yaptığı baskılara öfkelenen Neron, bütün vergileri kaldırmayı hedefleyen imkânsız ve yüce gönüllü bir proje tasarladı. Vergi tekelini aklına dahi getirmeyen Neron dört yönetmelik hazırladı:[17] O zamana kadar gizli tutulmuş, mültezimler aleyhine yapılan kanunlar yayımlanacak; mültezimler yıl içerisinde talep etmeyi ihmal ettikleri şeyleri talep edemeyecek; mültezimlerin resmiyeti olmayan iddialarını yargılamak üzere bir *praetor* belirlenecek; tüccarlar gemiler için hiçbir şey ödemeyeceklerdi. İşte bu imparatorun iyi günlerinden bir kesit.

20. Konu
Mültezimlere dair

Mültezimlerin kârlı mesleği, yarattığı zenginlikler sayesinde bir de saygı duyulan bir meslek haline gelirse her şey mahvolur. İstibdat devletlerinde bu iyi bir şey olabilir. Bu tür devletlerde mültezimlerin görevi bizzat valilerin görevlerinin bir parçasıdır. Buna karşılık, aynı şey cumhuriyet açısından iyi sonuç vermez. Roma Cumhuriyeti'ni buna benzer bir durum yıkmıştı. Böyle bir şey monarşiler için de iyi olmaz. Hiçbir şey, monarşinin ruhuna bundan daha zıt değildir. Halkın geri kalan bütün sınıflarında bir tiksinti peyda olur; onur mefhumu bütün itibarını kaybeder; şeref nişanelerini aşamalı ve doğal bir şekilde elde etme yolları saygı görmez olur; yönetimin bizzat prensibi yara alır.

Eski çağlarda, insanı isyan ettirecek muazzamlıkta servetler görülmüştür. Elli yıl savaşlarının yol açtığı felaketlerden biri de bu olmuştur. Bununla birlikte, o sırada bu servet-

17 Tacitus, *Annales*, Kitap XIII, (51).

lere gülünç gözüyle bakılmışken, bugün bizler bu servetlere hayran oluyoruz.

Her mesleğin payına düşen belli bir kısmet vardır. Vergi toplayanların payına zenginlik düşer; bu zenginliklerin ödülü ise yine zenginliktir. Gerçek iyilik olarak sadece onur ve şanı tanıyan, gören ve hisseden asillerin payına onur ve şan düşer. Durmak bilmeden çalışan, gece gündüz imparatorluğun iyiliği için didinen bakanlar ile yüksek dereceli memurların payına ise hürmet görmek düşer.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

XIV. Kitap

İklimle ilişkisine göre kanunlar

1. Konu
Anafikir

Şayet ruhun karakteri ile kalbin tutkularının farklı iklimlerde birbirlerinden son derece farklı oldukları doğru ise, kanunların da hem bu tutkular arasındaki farklılıklarla hem de bu karakterler arasındaki farklılıklarla ilintili olması gerekir.

2. Konu
Farklı iklimlerde yaşayan insanların birbirlerinden ne kadar farklı olduklarına dair

Soğuk hava vücudumuzun dış yüzeyinde yer alan liflerin uç kısımlarını sıkıştırır.[1] Bu durum liflerin esnekliğini artırır, kanın uç kısımlardan kalbe dönmesini sağlar. Soğuk hava aynı liflerin boyunu da kısaltır,[2] dolayısıyla yine bu liflerin gücünü artırır. Sıcak hava ise tam tersine liflerin uç kısımlarının gevşetir, bunları uzatır, dolayısıyla liflerin gücünü ve esnekliğini azaltır.

1 Bu durum çıplak gözle dahi görülebilir: Soğuk havada daha zayıf görünürüz.

2 Soğuk havanın demiri kısalttığı bilinmektedir.

O halde soğuk iklimlerde insanlar daha güçlü kuvvetlidir. Kalbin hareketi ile liflerin uç kısımlarının verdiği tepkiler daha etkili, sıvılar daha dengelidir; kan kalbe yönelişinde daha kararlı, buna bağlı olarak kalp daha güçlüdür. Bu iklimlerde yaşayanların daha güçlü olması birçok sonuç doğurur. Örneğin, insanın kendine daha fazla güvenmesi daha cesur olması demektir; kendi üstünlüğüne daha fazla güvenmesi daha az intikam duygusu taşıması demektir; kendi güvenliğine olan inancının daha fazla olması daha dürüst davranması, daha az şüpheci, entrikacı ve kurnaz olması demektir. Özetle, aynı durumun birbirinden çok farklı karakterler yaratması gerekir. Bir insanı sıcak ve kapalı bir yere koyun, sözünü ettiğim nedenlerden dolayı aşırı kalp yetmezliğinden muzdarip olacaktır. Bu koşullarda kendisine cüretkâr bir eylemde bulunması teklif edilse, zannederim ki kendisi bu eylemi gerçekleştirmeye pek de hevesli davranmayacak, zayıflığı ruhunun cesaretini kıracak, artık hiçbir şey yapamayacağını hissettiğinden her şeyden korkacaktır. Sıcak ülkelerde yaşayan halklar, tıpkı ihtiyar insanlar gibi çekingen, soğuk ülkelerde yaşayan halklar ise, genç insanlar gibi cesurdur. Kısa zaman önce gözümüzün önünde cereyan eden kimi hafif, uzaktan hissedilemeyecek etkilerini daha iyi görebildiğimiz savaşlara[3] dikkat edecek olursak, güney ülkelerine nakledilen kuzey halklarının,[4] kendi iklimlerinde savaştıkları için bütün cesaretlerini toplayabilen vatandaşları kadar kahramanca eylemlerde bulunmadığını fark ederiz.

Kuzey halklarının liflerinin güçlü olması, besin maddelerinden en kaba özlerin dahi emilebilmesini sağlar. Bundan iki sonuç doğar: Birincisi, kilüsün veya lenfin bölümlerinin daha geniş yüzeyleri itibarıyla liflere yayılmaya ve bu lifleri beslemeye daha uygun olması; ikincisi, aynı bölümlerin kaba yüzeyleri itibarıyla sinir suyuna belli bir hassasiyet

3 İspanya Veraset Savaşları.

4 Örneğin İspanya'ya.

vermeye daha az elverişli olmasıdır. Dolayısıyla, bu halklar geniş vücutlara sahip, canlılıkları düşük insanlardır.

Her yandan deri dokusuna uzanan sinirlerin her biri sinir demetleri oluşturur. Genel olarak sinirin tamamı değil, çok küçük bir kısmı harekete geçer. İnsanlardaki deri dokusunun gevşek olduğu sıcak ülkelerde sinir uçları açık, en zayıf nesnelerin en ufak hareketine duyarlıdır. Soğuk ülkelerde ise deri dokusu sıkı, memecikler basıktır; onları oluşturan sinir tepecikleri bir bakıma felçlidir; duyum ancak son derece güçlüyse ve sinirlerin tamamı tarafından iletiliyorsa beyne ulaşabilir. Oysa hayalgücü, tat, hassasiyet ve canlılık, sayısız küçük duyuma bağlıdır.

Bir koyunun dilinde, dilin memeciklerle kaplı olduğu çıplak gözle görülebilen yerindeki dış dokusunu inceledim. Bir mikroskop yardımıyla bu memeciklerin üzerinde küçük kıllar veya bir çeşit tüy tabakası olduğunu gördüm. Memeciklerin arasında, uçlarıyla küçük fırçalara benzer şeyler oluşturan piramitler vardı. Bu piramitlerin başlıca tat alma organı olduğu çok açıktı.

Bu dilin yarısını dondurdum ve memeciklerin hatırı sayılır ölçüde küçüldüğünü çıplak gözle tespit ettim. Hatta bazı memecik sıraları çıktığı yere geri girmişti. Bu memeciklerin dokusunu mikroskopla inceledim ve piramitleri göremedim. Donmuş dil çözüldükçe, memeciklerin ortaya çıkarmaya başladığı şey çıplak gözle fark edilir oldu. Mikroskop altında ise küçük tepecikler tekrar belirmeye başladı.

Bu gözlem söylediklerimi teyit etmektedir. Soğuk ülkelerde, sinir tepecikleri daha az açıktadır; kınlarına gömülü halde, dışsal nesnelerin hareketine karşı emniyettedir. Dolayısıyla duyumlar daha az canlıdır.

Soğuk ülkelerde hazlara karşı hassasiyet daha düşük olacak, ılıman ülkelerde aynı hassasiyet daha fazla iken, sıcak ülkelerde aşırı olacaktır. Nasıl ki iklimler birbirinden enlem derecelerine göre ayırt ediliyorsa, iklimler, tabir ca-

izse hassasiyet derecelerine göre de ayırt edilebilir. İngiltere ve İtalya'daki operaları gördüm. Çalınan hep aynı eserler, söyleyenler hep aynı şarkıcılar. Buna rağmen aynı müzik, iki milleti çok farklı biçimlerde etkiliyor. Biri ne kadar sakin kalıyorsa, diğeri o kadar kendinden geçiyor. Öyle ki insanın neredeyse aklı almıyor.

Bütün bunlar acı için de geçerli olacaktır. Bizde acı, vücudumuzdaki birkaç lifin yırtılmasıyla ortaya çıkar. Yaradan, liflerdeki rahatsızlık ne kadar artarsa, acının da o kadar artmasını öngörmüştür. Oysa kuzey halklarının geniş vücutları ile kaba liflerinin, sıcak ülkelerde yaşayan halkların nazik lifleri kadar rahatsız olmayacağı açıktır. Dolayısıyla, kuzey ülkelerindeki insanların ruhu acıya daha az hassastır. Bir Rus'un bir şey hissetmesini sağlamak için derisini yüzmek gerekir.

Sıcak ülkelerde yaşayanların organlarının hassasiyetiyle birlikte ruh, iki cinsin birleşmesiyle ilişkili ne varsa bunlardan aşırı bir heyecan duyar. Her şey bu hedefe kilitlenir.

Kuzey iklimlerinde, fiziksel aşk zar zor kendini hissettirecek bir güce sahiptir. Ilıman iklimlerde, bin türlü donatının eşlik ettiği aşk, önceleri aşkın ta kendisi gibi görünen, fakat aslında aşk olmayan şeyler aracılığıyla hoşa gider. Daha sıcak iklimlerde ise, aşkı aşk için severler. Buralarda aşk mutluluğun yegâne nedeni, hayatın ta kendisidir.

Güney ülkelerinde nazik, zayıf, fakat hassas olan insan mekanizması kendini bir sarayda durmadan doğan ve dinen bir aşka veyahut kadınlara daha fazla özgürlük tanıdığından bin türlü belaya açık bir aşka kaptırır. Kuzey ülkelerinde sağlıklı, dinç, fakat ağır olan insan mekanizması ruhu harekete geçirebilecek her şeyden zevk alır: av, seyahat, savaş, şarap. Kuzey iklimlerinde ahlâksızlıkları az, erdemleri çok, fazlaca dürüst ve içten halklara rastlarsınız. Güney ülkelerine gidin, ahlâktan uzaklaştığınızı zannedersiniz. Daha canlı tutkular, işlenen suç sayısını artırır; herkes aynı tut-

kuların önünü açabilecek avantajları başkalarının elinden almaya çalışır. Ilıman ülkelerde ise davranışlarında, hatta ahlâksızlıklarında ve erdemlerinde dahi istikrarsız halklar görürsünüz. Buradaki iklim bunları sabit kılacak kadar kararlı bir niteliğe sahip değildir.

İklimin sıcaklığı o kadar yüksek olabilir ki, vücut tamamen güçsüz kalır. Bu durumda hissedilen yılgınlık ruhun kendisine de sirayet edecektir. Herhangi bir merak, asil bir girişim, cömertçe bir duygu mevcut olmayacak; eğilimlerin hepsi edilgen olacak; insanları tembellik mutlu kılacak; verilen cezaların çoğuna, ruhun hareketlerinden daha kolay tahammül edilecek; esaret, kendi kendini yönetebilmek için gerekli olan ruh gücünden daha dayanılır olacaktır.

3. Konu
Bazı güney halklarının karakterinde görülen çelişki

Hintler[5] doğal olarak korkaktır. Hindistan'da doğan Avrupalı çocuklar dahi[6] kendi iklimlerine has cesareti kaybeder. Fakat bu durum, Hintlerin korkunç eylemleriyle, âdetleriyle, barbarca tövbeleriyle nasıl bağdaştırılabilir? Hindistan'da erkekler inanılmaz kötülüklere boyun eğiyor, kadınlar kendilerini yakıyorlar. Bu kadar güçsüzlük içinde böyle bir gücün varlığı nasıl açıklanabilir?

Bu halklara onları çekingen kılan bir zayıflık veren doğa, onlara aynı zamanda öyle canlı bir hayalgücü vermiştir ki, her şey onları aşırı derecede etkiler. Ölümden korkmalarına neden olan organlarının nazikliği, aynı zamanda bin türlü başka şeyden ölümden korktuklarından daha çok korkma-

5 "Avrupalı yüz asker," der Tavernier, "bin Hint askerini yenmekte zorlanmayacaktır." Cilt II, s. 246.

6 "Hindistan'a yerleşen İranlılar dahi, üçüncü nesilden itibaren Hintlere has gevşekliği ve korkaklığı benimsiyorlar." bkz. Bernier, *Sur le Mogol*, Cilt I, s. 282.

larına neden olur. Bütün tehlikelerden kaçmalarına neden olan şey ile bütün tehlikelere göğüs germelerini sağlayan şey hep aynı hassasiyettir.

Nasıl ki iyi bir eğitim olgun bir zekâya sahip olanlara kıyasla çocuklar için daha elzemdir, bu iklimlerde yaşayan halklar da, bizim iklimimizde yaşayan halklara kıyasla, bilge bir kanun koyucuya daha çok ihtiyaç duymaktadır. İnsanlar olaylardan ne kadar kolay ve güçlü şekilde etkilenirlerse, bu durumun uygun bir biçimde ortaya çıkması, birtakım önyargılara kapılmamaları, mantıkla yönetilmeleri o kadar önem arz eder.

Romalılar zamanında Avrupa'nın kuzeyindeki halklar sanatsız, eğitimsiz, neredeyse kanunsuz yaşamaktaydı. Buna rağmen, bu iklimlerin eseri kaba saba liflerden kaynaklanan sağduyu sayesinde, bu halklar Roma gücü karşısında harikulade bir bilgelikle ayakta kalabilmiş ve bir gün ormanlarından çıkarak o gücü yıkmıştır.

4. Konu
Doğu ülkelerinde dinin, ahlâk ve davranış kurallarının, kanunların değişmezliğinin nedeni

Doğu halklarının dünyanın en güçlü izlenimlere kapılmasına neden olan organ zayıflığına, bedenin tembelliğiyle doğal olarak ilintili, ruhu herhangi bir eylemde bulunamayacak, herhangi bir çaba gösteremeyecek, herhangi bir münakaşaya giremeyecek hale getiren belli bir ruh tembelliğini de eklerseniz, bir kez birtakım izlenimlere kapılan ruhun bundan böyle asla değişemeyeceğini anlarsınız. Bugün Doğu'da, kanunların, ahlâk[7] ve davranış kurallarının, hatta

7 Konstantinos Porfirogennetos tarafından derlenen, Şamlı Nikolaos'tan kalma bir bölümde, Doğu'da hoşa gitmeyen bir valiyi boğması için adam gönderme âdetinin eski bir âdet olduğu görülür. Bu âdet, Medler zamanında başlamıştı.

giyiniş tarzı gibi en önemsiz kuralların dahi bundan bin yıl öncekilerle aynı olmasının nedeni işte budur.

5. Konu
İklimden kaynaklanan kusurları teşvik edenler kötü, bu kusurlara karşı koyanlar ise iyi kanun koyuculardır

Hintler, istirahat ile boşluğun, her şeyin temeli ve her şeyin ulaşacağı nihai sonuç olduğuna inanır. Bu nedenle hareketsizliğe dünyanın en mükemmel durumu, arzularının yegâne hedefi gözüyle bakarlar. En yüce varlığa *kıpırdamayan* lakabını takmışlardır.[8] Siyamlılar en büyük saadetin[9] tek bir âleti, tek bir nesneyi hareket ettirmek zorunda olmamak olduğuna inanır.

Aşırı sıcağın yorgun düşürüp yıldırdığı bu ülkelerde istirahat o denli tatlı, hareket ise o denli zahmetlidir ki, söz konusu metafizik sistem doğal görünür. Hint kanun koyucu Fo,[10] insanları son derece edilgen bir konuma getirdiğinde, kendi duyumuna göre hareket etmişti. Ancak iklimin sebep olduğu tembellikten doğan ve bu tembelliği teşvik eden doktrini bin türlü kötülüğe neden olmuştur.

Çinli kanun koyucular daha sağduyulu hareket etmiş, insanları bir gün ulaşacakları barışçıl durum içerisinde değil de hayatın yüklediği görevleri yerine getirmelerini sağlayacak eylem içerisinde düşünerek dinlerini, felsefelerini ve kanunlarını pratik temeller üzerine kurmuşlardır. Maddi nedenler insanları ne kadar dinlenmeye iterse, ahlâki nedenler onları bu durumdan o kadar uzaklaştırmak zorundadır.

---

8 *Panamanak*. bkz. Kircher.

9 La Loubère, *Relation de Siam*, s. 446.

10 Fo insan kalbini saf hiçliğe indirgemek ister. "Gözlerimiz ve kulaklarımız var. Fakat mükemmellik, ne görmek ne de duymaktır. Ağız, eller, vs., mükemmellik bu uzuvların hareketsiz olmasında yatar." Peder Du Halde tarafından aktarılan (Cilt III, s. 49), Çinli bir filozofun diyaloğundan alıntı. [*Fo*, Buda'nın Çin ve Japonya'daki ismi –ç.n.]

6. Konu
Sıcak iklimlerde toprakların işlenmesi üzerine

Tarım insanların en büyük uğraşıdır. İklim insanları bu uğraştan kaçmaya ne kadar iterse, din ile kanunlar da onları o kadar bu uğraşa teşvik etmelidir. Nitekim toprakları prenslere veren Hint kanunları, şahıslardaki mülkiyet ruhunu ortadan kaldırarak iklimin kötü etkilerini, yani doğal tembelliği artırmaktadır.

7. Konu
Keşişlik üzerine

Keşişlik de aynı kötülüklere yol açmaktadır. Keşişlik, insanların eylemden çok kurguya meyilli olduğu sıcak Doğu ülkelerinde doğmuştur.

Öyle görünüyor ki, Asya'daki iklimin sıcaklığı arttıkça derviş veya keşiş sayısı da artar. Sıcaklığın aşırı olduğu Hindistan keşişle doludur. Avrupa'da da aynı durumla karşılaşmaktayız.

İklimin neden olduğu tembelliği yenmek için, kanunların çalışmadan geçinme yollarını ortadan kaldırmak için çaba göstermesi gerekir. Oysa Avrupa'nın güneyinde kanunlar bunun tam tersini yapmaktadır. Buradaki kanunlar, aylak kalmak isteyenlere düşünmekle geçecek bir ömre uygun düşen mevkiler vermekte ve bu mevkiler için muazzam servetler öngörmektedir. Nasıl istifade edeceklerini bilemedikleri bir bolluk içinde yaşayan bu insanlar, kendilerine gerekmeyen şeyleri haklı olarak halktan insanlara vermektedir. Halk mülkiyet hakkını kaybetmiştir. Keşişler halkın bu aylaklıktan istifade etmesini sağlayarak halkın bu kaybını telafi eder. Halk da kendi sefaletini sever hale gelir.

8. Konu
Çin'deki iyi âdet

Çin üzerine anlatılanlar,[11] imparatorun her yıl düzenlediği, toprakları tarıma açma töreninden bahseder.[12] Bu genel ve resmî eylemle, halklar çiftçilik yapmaya teşvik edilmek istenmiştir.[13]

Buna ek olarak, imparator her yıl mesleğinde en çok öne çıkan çiftçiden haberdar edilir. İmparator o çiftçiye sekizinci sınıf mandarin unvanı verir.

Eski İranlılarda,[14] Muharrem adı verilen ayın sekizinci günü krallar çiftçilerle birlikte yemek yemek üzere kendi ihtişamlarını terk ederlerdi. Bunlar, tarımı teşvik etmek için harikulade kurumlardır.

9. Konu
Üretimi teşvik etme yolları

XIX. Kitap'ta, tembel milletlerin genellikle kibirli milletler olduğunu kanıtlayacağım. Sonuç neden aleyhine döndürülebilir, tembellik kibir aracılığıyla yok edilebilir. Halkların onur konusunda son derece duyarlı olduğu Güney Avrupa'da, tarlalarını en iyi şekilde işleyen çiftçilere veya üretimlerini daha yüksek bir seviyeye taşıyan işçilere çeşitli ödüller vermek yararlı olacaktır. Hatta bu uygulama bütün ülkelerde başarılı olacaktır. Aynı uygulama İrlanda'da, bugün Avrupa'da yer alan en önemli keten bezi atölyelerinden birinin kurulmasına hizmet etmiştir.

---

11 Peder Du Halde, *Histoire de la Chine*, Cilt II, s. 72.

12 Hindistan'daki birçok kral da aynı şeyi yapmaktadır. La Loubère, *Du Royaume de Siam*, s. 69.

13 Üçüncü hanedanın üçüncü imparatoru olan Wen-ti toprağı kendi elleriyle işlemiş, sarayında imparatoriçe ile kadınlarına ipekçilik yaptırmıştır. *Histoire de la Chine*, Cilt I, s. 379.

14 Bay Hyde, *Historia religionis veterum Persarum.*

10. Konu
Halkların kanaatkârlığına ilişkin kanunlar üzerine

Sıcak ülkelerde, kanın sıvı kısmının büyük bölümü terle atılır.[15] Bu yüzden atılan sıvının yerine buna benzer bir sıvı koymak gerekir. Su, bu iş için biçilmiş kaftandır. Buna karşılık sert sıvılar, kandaki sıvının buharlaşmasından sonra geriye kalan yuvarları[16] pıhtılaştıracaktır.

Soğuk ülkelerde, kanın sıvı kısmının çok az bölümü terle atılır. Kanda sıvı kısım bolca mevcut olduğundan, burada kan pıhtılaşmadan alkollü içecekler kullanılabilir. Kan sıvıyla doludur. Kana hareket veren sert içkilerin tüketimi burada uygun olabilir.

O halde şarap içmeyi yasaklayan Muhammed kanunu, Arabistan ikliminden doğmuş bir kanundur. Muhammed'den önce de su, Arapların ortak içeceği idi. Kartacalılara şarap içmeyi yasaklayan kanun da[17] iklimden doğmuş bir kanundu. Nitekim, bu iki ülkenin iklimi aşağı yukarı aynıdır.

Buna benzer bir kanun, soğuk ülkelerde iyi sonuç vermezdi. Buralarda iklim, milleti, âdeta bireyin sarhoşluğundan çok farklı bir sarhoşluğa zorlar. Sarhoşluk dünyanın her yerinde soğuk ve nemli havanın varlığı nispetinde mevcuttur. Ekvator'dan bizim yarımküremize geçin, sarhoşluğun enlem dereceleriyle birlikte arttığını görürsünüz. Sarhoşluk bizim tarafta nasıl kuzeye doğru gittikçe artıyorsa, Ekvator'dan

---

15 Kaşmir'de yer alan Lahor'a seyahat eden Bay Bernier şöyle yazmıştır: "Vücudum tıpkı bir elek gibi. Yarım litre suyu mideye indirir indirmez, suyun parmak uçlarıma kadar bütün uzuvlarımdan damla damla akıp gittiğini görüyorum. Günde beş litre su içiyorum ve bunun bana hiçbir kötülüğü dokunmuyor." Bernier'nin *Voyages*'ı, Cilt II, s. 261.

16 Kanda alyuvarlar, lifli bölümler, akyuvarlar ve bütün bunların içinde yüzdüğü su mevcuttur.

17 Platon, *Yasalar*, Kitap II, 674 a; Aristoteles, *Ev Meselelerine Gösterilen Özen Üzerine*, Kitap I, Böl. V; Eusebius, *Praeparatio evangelica*, Kitap XII, Böl. XVII.

diğer yarımküreye geçtiğinizde de sarhoşluğun bu sefer güneye[18] doğru gittikçe arttığını görürsünüz.

Şarabın iklime aykırı olduğu, dolayısıyla sağlığa zarar verdiği yerlerdeki aşırı şarap tüketiminin, sarhoşluğun birey ve topluma çok az kötü tesir ettiği, insanları öfkeli değil, sadece aptal kıldığı yerlerdekine kıyasla daha sert cezalandırılması doğal bir durumdur. Nitekim, sarhoş bir insanı hem işlediği kabahatten hem sarhoşluktan ötürü cezalandıran kanunlar[19] toplumsal sarhoşluğa değil, ancak bireyin sarhoşluğuna uygulanabilir. Bir Alman âdetten, bir İspanyol ise kendi tercihiyle içki içer.

Sıcak ülkelerde, liflerin gevşemesiyle birlikte sıvılar ter yoluyla bolca atılır. Buna karşılık, katı kısımlar daha az buharlaşır. Çok zayıf bir hareketliliğe ve esnekliğe sahip olan lifler yıpranmaz. O halde bu lifleri tamir etmek için ihtiyaç duyulan besleyici öz çok azdır. Dolayısıyla buralarda az yemek yenir.

Farklı hayat tarzlarını biçimlendiren, farklı farklı iklimlerden doğan farklı farklı ihtiyaçlardır. Bu farklı hayat tarzları da, çeşitli kanun türlerini biçimlendirmiştir. Bir millette insanlar birbirleriyle yoğun bir iletişim içindeyse, buna uygun belli kanunlar gerekir. Yoğun iletişim içinde olmayan bir millette ise başka türlü kanunlara ihtiyaç vardır.

11. Konu
İklime has hastalıklarla ilişkili kanunlar üzerine

Herodotos[20] bize, Yahudilerin cüzamla ilgili kanunlarını Mısırlılardan aldığını söyler. Nitekim, aynı hastalıklar aynı devaları gerektirir. Yunanlar ile ilk Romalılar ne bu kanun-

18 Hottentotlar ile Şili'nin en güney ucunda yaşayan halklarda görüldüğü gibi.

19 Aristoteles'e göre, Pittacus'un yaptığı gibi, *Politika*, Kitap II, Böl. III. Pittacus, sarhoşluğun millete has bir ahlâksızlık olmadığı bir iklimde yaşamaktaydı.

20 Kitap II.

lardan ne de hastalığın kendisinden haberdardı. Mısır ve Filistin'deki iklim, bu kanunları zorunlu hale getirmişti. Söz konusu hastalığın ne kadar kolayca bir salgın hale geldiğini bilince, bu kanunlardaki bilgeliği ve ihtiyatlılığı daha iyi hissediyoruz.

Bu hastalığın etkilerini bizler de hissettik. Haçlı Seferleri bize cüzamı getirdi. Yapılan bilgece düzenlemelerle bu hastalığın halk arasında yayılması engellendi.

Lombardların yaptığı kanun[21] bize, aynı hastalığın Haçlı Seferleri öncesinde İtalya'ya yayıldığını ve kanun koyucuların dikkatini çektiğini gösteriyor. Rothari,[22] evinden kovulan ve özel bir yere gönderilen bir cüzamlının mallarından istifade edemeyeceğini buyurmuştu. Zira cüzamlı, evinden çıkartıldığı anda ölü sayılıyordu. Cüzamlılarla her türlü iletişimi engellemek için, hastalar medeni haklarından mahrum ediliyordu.

Bu hastalığın İtalya'ya Yunan imparatorlarının fetihleri sonucu geldiğini düşünüyorum. Bu imparatorların ordularında, belki de Filistin'den veya Mısır'dan gelmiş askerler mevcuttu. Her ne olursa olsun, hastalığın ilerleyişi Haçlı Seferleri dönemine kadar durdurulmuştur.

Pompeius'un Suriye'den dönen askerlerinin cüzama benzer bir hastalık getirdiği söylenir. O dönemde yapılmış düzenlemelerin hiçbiri günümüze ulaşmamıştır. Fakat görünüşe göre bu tür düzenlemeler yapılmıştı, zira hastalık Lombardların zamanına kadar durdurulmuştu.

Bundan iki yüzyıl önce, atalarımızın bilmediği bir hastalık[23] Yeni Dünya'dan bize geldi ve insan doğasını tam da hayatın ve hazzın kaynağından vurdu. Avrupa'nın güneyinde yaşayan büyük ailelerin çoğunun, utanç verici sayılamayacak kadar yaygın olduğundan artık sadece ölümcül sayılan bir hastalık sonucu yok olduğu görüldü. Bu hastalığı taşıyan,

21 Kitap II, Başlık I, § 3 ve Başlık XVIII, § 1.

22 636-652 tarihleri arasında hüküm sürmüş Lombard kralı. (ç.n.)

23 Frengi. (ç.n.)

altın hırsı idi. Sürekli Amerika'ya gidildi ve buraya hep yeni yeni hastalık tohumları taşındı.

Birtakım dinî gerekçelerle, suçun cezasını bulmaya böyle devam etmesi istendi. Fakat felaket evlilik müessesine kadar ulaşmış, çocukları dahi bozmuştu.

Vatandaşların sağlığına göz kulak olmak kanun koyucuların bilgeliğinin bir parçası olduğuna göre, Musa kanunlarını temel alan kanunlar yaparak söz konusu hastalığın bu şekilde bulaşmasının önüne geçmek çok daha sağduyulu bir davranış olurdu.

Vebanın neden olduğu yıkımlar bundan daha da hızlıdır. Vebanın doğduğu yer Mısır'dır. Mısır'dan bütün dünyaya yayılmıştır. Avrupa'daki birçok devlette, vebanın ülkeye girmesini engellemek üzere çok yerinde düzenlemeler yapıldı. Günümüzde ise, vebayı durdurmak için harikulade bir çare düşünüldü: Hastalığın ortaya çıktığı ülke etrafında, bu ülkeyle bütün iletişimi engellemek için askerî birliklerden oluşan bir hat oluşturulmaktadır.

Bu konuda herhangi bir denetime sahip olmayan Türkler,[24] aynı şehirde, Hristiyanlar tehlikeyi atlatırken, sadece kendilerinin ölüp gittiğine şahit olur. Vebalıların kıyafetlerini satın alıp giyerler ve günlük işlerine bakarlar. Her şeyi düzenleyen katı hayat felsefesi, memuru sakin bir izleyici konumuna sokar. Memur Tanrı'nın her şeyi öngördüğünü, kendisine yapacak bir şey kalmadığını düşünür.

12. Konu
Kendini öldüren[25] insanlara karşı yapılan kanunlar üzerine

Tarihçelerde, kendilerini nedensiz yere öldüren Romalılara rastlamayız. Oysa İngilizler, intihara sürükleyecek her-

24 Ricaut, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi*, s. 284.

25 Kendini öldüren insanların eylemi hem doğal kanuna hem dine aykırıdır.

hangi bir neden olmadan kendilerini öldürüyor, mutluluğa gark olmuş bir haldeyken dahi intihar ediyorlar. Romalılarda bu eylem eğitimin bir sonucu, onların düşünce tarzı ve âdetleriyle ilişkili idi. İngilizlerde ise aynı eylem bir hastalığın sonucu,[26] diğer bütün nedenlerden bağımsız olarak vücudun fiziksel durumuyla ilgilidir.

Görünüşe göre bu durum, sinir özünün filtrasyonu sırasında oluşan bir kusurdur. Harekete geçirici güçleri sürekli hareketsiz kalan vücut kendinden bıkar; ruh acıyı değil, belli bir yaşama güçlüğü hisseder. Acı, mahalli bir rahatsızlıktır. Bu rahatsızlık bizi, acının durmasını istemeye iter. Oysa hayat yükü belli bir yeri olmayan, bizi bu hayatın sona ermesini arzulamaya iten bir rahatsızlıktır.

Bazı ülkelerde medeni kanunların intiharın önüne geçmek için birtakım nedenlere sahip olduğu açıktır. Ancak deliliğin sonuçları ne kadar cezalandırılamıyorsa, İngiltere'de de intihar o kadar cezalandırılamamaktadır.

13. Konu
İngiltere'nin ikliminden doğan sonuçlar

İklimden kaynaklanan bir hastalığın ruhu gerçekten etkilediği, hayatın kendisine kadar her şeyden tiksinmeye itebildiği bir millette, her şey karşısında tahammülünü kaybedebilen bu insanlara en uygun yönetim şekli, üzüntülerinin sorumluluğunu tek kişiye yükleyemeyecekleri, insanlardan ziyade kanunların hüküm sürdüğü yönetim şekli olacaktır. Öyle ki, devleti değiştirmek için kanunları devirmek gereksin.

Buna ek olarak aynı millet, iklimden, aynı şeylere uzun süre tahammül edilmesine izin vermeyen sabırsız bir karak-

26 Söz konusu durum, iskorbüt nedeniyle de ağırlaşıyor olabilir. İskorbüt, özellikle bazı ülkelerde insanı kendi gözünde tuhaf ve çekilmez hale getirir. François Pyrard'ın *Voyages*'ı, Böl. II, Başlık XXI, s. 419.

ter de almışsa, sözünü ettiğimiz yönetim şeklinin daha da uygun olacağı iyice görülecektir.

Söz konusu sabırsız karakter kendi içinde önemli bir şey olmamakla birlikte, cesaretle birleştiği zaman önemli hale gelebilir.

Sabırsız karakter, bir şeye nedensiz girişmeye ve bu şeyden yine nedensiz vazgeçmeye iten hafiflikten farklıdır. Daha ziyade inatçılığa yakındır, zira çekilen eziyetlere dair hissedilen öyle keskin bir duygudan ileri gelir ki, bu eziyetlere alışmakla dahi hafiflemez.

Bu karakter özgür bir millette zorbalığın projelerini bozmak için son derece uygundur. Zorbalık[27] başlangıçta daima ağır ve zayıf, sonunda ise hızlı ve canlıdır; önce kurtarıcı bir el uzatmakla yetinir, daha sonra sayısız kolla ezer.

Esaret daima uyku ile başlar. Ancak hiçbir durumda kendini bırakmayan, kendini durmadan yoklayan ve acıyan yerlerini tespit eden bir halk asla uykuya dalamaz.

Siyaset, yıpratan ve amacına yavaş yavaş ulaşan kör bir törpüdür. Oysa bizim bahsettiğimiz insanlar müzakerelerin yavaşlığına, ayrıntılarına, soğukkanlılığına tahammül edemez. Gerçi bu insanlar genellikle diğer bütün milletlerden daha az başarılı olur, silah yoluyla ele geçirdikleri şeyleri antlaşmalar yoluyla kaybederler.

14. Konu
İklimden doğan diğer sonuçlar

Atalarımız olan eski Germenler, tutkuların son derece sakin olduğu bir iklimde yaşıyordu. Kanunları, olaylar hakkında, sadece görünen şeyler üzerinden karar veriyor,

27 Burada bu kelimeyi, mevcut gücü, bilhassa demokrasiyi yıkma tasarısı anlamında alıyorum. Yunanlar ile Romalıların bu kelimeye vermiş olduğu anlam budur.

daha fazlasını tasavvur etmiyordu. Kanunlar erkeklere yapılan hakaretleri açılan yaraların büyüklüğüne göre yargıladığından, kadınlara yapılan kötülükleri ince eleyip sık dokumuyordu. Almanların bu konudaki kanunu[28] çok tuhaftır. Şayet bir adam bir kadının başını açarsa, altı *solidus*[29] tutarında bir tazminat; kadının bacağını dizine kadar açarsa, yine aynı tutarda bir tazminat; dizden itibaren ise bunun iki katını öderdi. Kanun kadınların şahsına yapılan saldırıların büyüklüğünü, âdeta geometrik bir şekli ölçer gibi ölçmekteydi; hayalgücünün değil, gözün işlediği suçu cezalandırmaktaydı. Ancak Germenlerin bir kolu İspanya'ya göç ettiğinde, buradaki iklimden başka kanunlar türedi. Vizigotların kanunu, hekimlerin hür bir kadından, babası, annesi, erkek kardeşi, oğlu veya amcası hazır bulunmadan kan almasını yasaklamıştı. Halkların hayalgücü alevlenmiş, kanun koyucuların hayalgücü de aynı şekilde hararetlenmişti. Kanun, her şeyden şüphelenebilen bir halk adına her şeyden şüphelenir olmuştu.

O halde söz konusu kanunlar, her iki cinsi de aşırı bir denetim altına almıştı. Fakat görünüşe göre, bu kanunlar verdikleri cezalarla kamunun intikamından çok, şahısların intikamını almayı hedeflemişti. Nitekim, kanunlar çoğu vakada her iki suçluyu da akrabalarının veya hakarete uğramış kocanın kölesi haline getirmekteydi. Evli bir adamla ilişkiye giren hür bir kadın,[30] o adamın karısına teslim ediliyor, kadın ona istediğini yapabiliyordu. Aynı kanunlar köleleri,[31] zina yaparken yakaladıkları kadını bağlayıp kocasına teslim etmeye zorluyor, çocuklarının[32] kadını itham etmelerine, onu mahkûm ettirmek için kölelerini sorgulamalarına izin

28 Böl. LVIII, § 1 ve 2.

29 Farklı çağlarda ve ülkelerde farklı değerlere ve isimlere sahip olmuş eski bir para birimi. (ç.n.)

30 Vizigotların kanunu, Kitap III, Başlık IV, § 9.

31 age. Kitap III, Başlık IV, § 6.

32 age. Kitap III, Başlık IV, § 13.

veriyordu. Kısacası bu kanunlar iyi bir kamu düzeni oluşturmaktan ziyade, belli bir namus anlayışı geliştirmek için uygundu. O halde Kont Julianus'un uğradığı bu tür bir hakaretin, vatanını ve kralını mahvetmeye kendisini mecbur bıraktığına inanmasına şaşmamak gerekir. Aynı şekilde Mağriplilerin, ahlâk kurallarının bu denli benzer olması sayesinde İspanya'ya böyle kolay yerleşmelerine, burada kolayca tutunmalarına ve imparatorluklarının çöküşünü kolayca geciktirebilmelerine de şaşmamak gerekir.

15. Konu
İklimin, kanunların halka duyduğu güvende yarattığı farklık üzerine

Japon halkı öyle korkunç bir karaktere sahiptir ki, kanun koyucuları ile yüksek dereceli memurları halka hiçbir şekilde güvenemez; onlara ancak hâkimler, tehditler ve cezalar sunarlar; her hareketini kamu soruşturmasına tabi tutarlar. Beş aile reisi içinden birini, diğer dördüne memur tayin eden bu kanunlar; tek bir suç için bütün bir aileyi veya bütün bir mahalleyi cezalandıran bu kanunlar; bir suçlunun olabileceği yerde masum insan göremeyen bu kanunlar, bütün insanlar birbirinden şüphe etsin, birbirlerinin davranışlarını araştırsın, bu davranışlara şahit olsun ve bunları yargılasın diye yapılmıştır.

Bunun tam tersine Hint halkı tatlı,[33] yumuşak ve şefkatlidir. Nitekim kanun koyucular halka büyük güven duyar. Çok az ceza öngörmüşlerdir[34] ve bu cezalar da hafiftir, hatta katı bir şekilde uygulanmaz bile. Nasıl başka yerlerde yeğenler ile öksüzler babalarına emanet edilirse, burada da kanun

33 bkz. Bernier, Cilt I, s. 40.

34 bkz. *Lettres édifiantes* Cilt XIV., s. 403. Ganj'ın beri tarafında yer alan yarımadada yaşayan Hint halklarının başlıca kanunları veya âdetleri.

koyucular yeğenleri amcalarına, yetimleri vasilere emanet etmiş, miras meselesini, vârisin herkesçe bilinen liyakatine göre düzenlemiştir. Kanun koyucular âdeta her bir vatandaşın diğerlerinin iyi tabiatına güvenmesi gerektiğini düşünmüştür.

Bu insanlar kölelerini kolayca azat eder,[35] onları evlendirir, onlara kendi çocuklarıymış gibi davranır.[36] Ahlâk kurallarının bütün saflığını ve temizliğini ortaya çıkaran ve kanunlara yumuşaklık esinleyen iklime ne mutlu!

35 *Lettres édifiantes*, Cilt XIX, s. 378.

36 Diodorus'u (II, 39) Hindistan'da ne sahip ne de köle olduğunu ileri sürmeye iten şeyin, bu ülkedeki köleliğin yumuşaklığı olduğunu düşünmüştüm. Oysa Strabon'a göre (Kitap XV, 1, 34) sadece belli bir millete özgü olan bir şeyi, Diodorus bütün Hindistan'a mal etmiştir.

XV. Kitap

Sivil kölelik kanunlarının iklimin tabiatıyla nasıl bir ilişkisi vardır

1. Konu
Sivil kölelik üzerine

Kölelik tam anlamıyla bir kişiyi başka bir kişiye ait kılan, bu ikinci kişiyi sahip olduğu kişinin canının ve malının mutlak hâkimi haline getiren bir hakkın tesisidir. Kölelik tabiatı itibarıyla iyi bir şey değildir; ne efendi ne de köle için faydalıdır. Köleye bir faydası yoktur, zira erdemden kaynaklanan hiçbir şey yapamaz. Efendiye de bir faydası yoktur, zira köleleriyle birlikte her türlü kötü alışkanlığı edinir; farkına varmadan bütün ahlâki erdemleri boşlamaya alışır; kibirli, aceleci, katı, öfkeli, şehvetli ve zalim biri haline gelir.

İstibdat devletlerinde insanlar zaten siyasi esaret altında yaşadığından, sivil kölelik bu devletlerde, diğer yerlere kıyasla daha tahammül edilebilir bir şeydir. Herkes kölelikle geçinmekten hayli memnundur. O halde bu devletlerde kölenin şartları uyruğun durumundan daha ağır değildir.

Buna karşılık, insan tabiatını ezmemenin veya alçaltmamanın son derece büyük bir önem arz ettiği monarşik yönetimde köle diye bir şey olmamalıdır. Herkesin eşit olduğu demokrasi ile herkesin yönetimin tabiatının izin verdiği ölçüde eşit olması için kanunların elinden geleni yapması gereken

aristokraside, kölelik devlet yapısının ruhuna aykırıdır. Kölelik vatandaşlara sadece sahip olmamaları gereken bir güç ve lüks verir.

2. Konu
Romalı hukukçulara göre kölelik hakkının kaynağı

Köleliğin merhamet duygusundan doğduğuna, bu merhamet duygusu için de üç farklı gerekçe ileri sürüldüğüne inanmak çok güçtür.[1]

Milletlerarası hukuk, savaş esirlerinin öldürülmemesi için onların köle yapılmasını talep etmişti. Roma medeni hukuku, alacaklıları tarafından kötü muamele görme tehlikesiyle karşı karşıya olan borçluların kendilerini satmalarına izin vermişti. Doğal kanun, köle bir babanın bakamadığı çocuklarının da babaları gibi köle olmalarını talep etmişti.

Hukukçuların öne sürdüğü bu gerekçelerin hiçbiri mantıklı değildir. Savaşta zorunlu haller dışında adam öldürülmesine izin vermek yanlıştır. Ancak bir adamın, köle yaptığı andan itibaren o kişiyi öldürme zorunluluğu duyduğu söylenemez. Nitekim onu öldürmemiştir. Savaşın verebileceği ve esirler üzerinde kullanabileceği hak, bu esirlerin zarar veremeyecek hale getirilmesinden ibarettir. Askerler tarafından soğukkanlılıkla ve muharebe sonrası işlenen cinayetleri dünyadaki bütün milletler lanetlemektedir.[2]

İkinci olarak, özgür bir insanın kendini satabileceği doğru değildir. Satış eylemi bir fiyat gerektirir. Kölenin kendini satmasıyla birlikte, bütün malları efendisinin malı olur. Yani efendi hiçbir şey vermez; köle hiçbir şey almaz. Kölenin

1 Justinianos, *Institutiones*, Kitap I, Başlık 3.

2 Savaş esirlerini yiyen milletleri saymazsak.

pecilium'u[3] olsun, denebilir. Ancak *pecilium* da o kişinin bir parçasıdır. Nasıl ki vatanından kaçtığı için insanın kendini öldürmesine izin verilmiyorsa, insanın kendini satmasına da izin verilmemelidir. Her bir vatandaşın özgürlüğü, halkın özgürlüğünün bir parçasıdır. Hatta bu özellik halkçı devlette egemenliğin bir parçasıdır. İnsanın vatandaşlık sıfatını satması o derece saçma bir eylemdir ki,[4] bir insanın böyle bir eylemde bulunabileceği düşünülemez. Özgürlüğün satın alan kişi için bir fiyatı vardır, oysa satan kişi için özgürlük paha biçilmezdir. İnsanların mallarını paylaşmalarına izin veren medeni kanun, bu işi yapacak insanların bir bölümünü, paylaşılacak malların arasına katmış olamaz. Birtakım ihlaller içeren sözleşmeleri lağveden medeni kanun, bütün ihlallerin en büyüğünü içeren bir sözleşmeyi lağvetmekten de geri kalmayacaktır.

Üçüncü gerekçe, doğumdur. Bu da, diğer iki gerekçeyle birlikte geçersiz hale gelmektedir. Şayet bir insanın kendini satmaya hakkı yoksa, henüz doğmamış oğlunu satmaya hiç hakkı yoktur. Şayet bir savaş esiri köle durumuna düşürülemiyorsa, çocukları hiç köleleştirilemez.

Bir suçlunun ölümünü yasal hale getiren, suçluyu cezalandıran kanunun, suçlunun lehine yapılmış olmasıdır. Örneğin bir katil, kendisini mahkûm eden kanundan istifade etmiştir. Söz konusu kanun, her an onun canını muhafaza etmiştir. O halde katil, bu kanuna karşı bir talepte bulunamaz. Oysa köle için durum başkadır. Kölelik kanununun ona hiçbir yararı dokunamaz. Bu kanun her an onun aleyhinedir, asla lehine değildir. Bu ise, bütün toplumların temel prensibine aykırıdır.

Kölelik kanununun köleye faydası olduğu, zira efendinin ona yiyecek verdiği ileri sürülebilir. O halde hayatını kazan-

3 Efendinin köleye bağımsız olarak yönetmesi ve işletmesi için verdiği mamelek. (ç.n.)

4 Burada köleliği dar anlamıyla, eskiden Romalılarda, bugün ise bizim sömürgelerimizde mevcut olan şekliyle alıyorum.

maktan âciz insanları köle durumuna sokmak gerekecektir. Oysa bu tür köleleri kimse istemez. Çocuklara gelince, annelere süt veren doğa, çocukların beslenmesini düşünmüştür. Çocukluğun geri kalan kısmında ise çocuklar, hizmet verme kapasitesine sahip olacakları çağa öyle yakındırlar ki, efendileri olmak için onları besleyen kişinin onlara bir şey verdiği ileri sürülemez.

Kaldı ki kölelik doğal kanuna olduğu kadar medeni kanuna da aykırıdır. Hangi medeni kanun, toplumda bir yeri olmayan, dolayısıyla hiçbir medeni kanunla bağlı olmayan bir kölenin kaçmasına engel olabilir ki? Köleyi alıkoyan ancak bir aile kanunu, yani efendinin kanunu olabilir.

3. Konu
Kölelik hakkının diğer kaynağı

Kölelik hakkının, bir milletin başka bir milleti farklı âdetlerinden dolayı küçümsemesinden kaynaklandığını da iddia edebilirim.

López de Gómara[5] şöyle der: "İspanyollar Santa Marta yakınlarında, buranın sakinlerine ait, yiyecek dolu sepetler buldu. Yiyecekler yengeç, salyangoz, ağustosböceği ve çekirgeden oluşuyordu. Galip halk bunu suç saydı." Yazar, Amerikalıları İspanyolların kölesi haline getiren hakkın, bu suç üzerine kurulduğunu itiraf ediyor. Buna ek olarak, Amerikalılar tütün içiyor, İspanyol tarzı sakal bırakmıyorlardı.

Bilgi insanları yumuşatır; akıl onları insanlık mertebesine ulaştırır. İnsanlıktan el çektiren şey sadece önyargılardır.

---

5 *Biblioth. angl.*, Cilt XIII, Böl. II, Madde 3, s. 425-426. [Francisco López de Gómara, takriben 1511-1566 tarihleri arasında yaşamış İspanyol tarihçi –ç.n.]

4. Konu
Kölelik hakkının diğer kaynağı

Dinin, o dini öğreten kişilere, dini daha kolayca yaymak adına, o dine karşı olanları köleleştirme hakkını verdiğini de iddia edebilirim.

Amerika'yı yakıp yıkanları suç işlemeye teşvik eden şey bu tür bir düşünce tarzı olmuştur.[6] Bunca halkı köleleştirme hakkını bu fikre dayandırmışlardır. Zira bu haydutlar, mutlak surette haydut ve Hristiyan olmak isteyen bu kişiler pek inançlı kişilerdi.

XIII. Louis,[7] sömürgelerinde yaşayan zencileri köleleştiren kanundan son derece rahatsızdı. Bununla birlikte kral, bunun zencileri Hristiyanlıştırmak için en güvenli yol olduğuna iyice ikna edildiği vakit bu kanuna icazet verdi.

5. Konu
Zencilerin köleliği üzerine

Bizlerin sahip olduğu zencileri köleleştirme hakkını savunacak olsaydım, şunları söylerdim:

Amerika'daki halkları imha eden Avrupa halkları, bunca toprağı ekime hazırlamak için Afrika'daki halkları köleleştirmek zorunda kaldı.

Şeker veren bitkiyi yetiştirme görevi kölelere verilmeseydi, şeker aşırı pahalı olacaktı.

Sözü edilen insanlar, tepeden tırnağa simsiyahtı ve burunları o kadar basıktı ki, onlara acımak hemen hemen imkânsızdı.

---

6 bkz. Solis, *Historia de la conquista de México*, Cilt I, Böl. 4, s. 14 ile Garcilasso de la Vega, *Historia General del Perú*.

7 Peder Labat, *Nouveau voyage aux isles de l'Amérique* (1722), Cilt IV, s. 114.

Son derece bilge olan Tanrı'nın simsiyah bir vücudun içine bir ruh, hele ki iyi bir ruh koyduğu düşünülemez.

İnsanlığın özünü oluşturan şeyin renk olduğunu düşünmek o kadar doğal bir şeydir ki, harem ağalarına sahip Asya halkları siyahileri son derece aşağılayıcı bir şekilde bizimle olan benzerliklerinden mahrum etmektedir.

Saç rengine bakıp deri rengine dair hüküm verilebilir. Dünyanın en iyi filozofları olan Mısırlılar için bu o kadar önemli bir şeydi ki, ellerine geçen bütün kızıl saçlıları öldürtüyorlardı.

Zencilerin sağduyu sahibi olmadığının bir başka kanıtı da, cam bir kolyeye altın bir kolyeden daha çok değer vermeleridir. Oysa altın, medeni milletlerde ne kadar mühim bir madendir.

Zencilerin insan olduğunu varsaymamız imkânsızdır. Zira onları insan sayarsak, bu sefer bizim Hristiyan olmadığımıza inanmaya başlarlar.

Dar kafalı insanlar, Afrikalılara yapılan adaletsizliği fazla abartıyor. Zira bu adaletsizlik o denli feci olsa, kendi aralarında onca gereksiz sözleşme yapan Avrupalı prenslerin aklına merhamet duyguları lehine genel bir sözleşme yapmak gelmez miydi?

6. Konu
Kölelik hakkının gerçek kaynağı

Kölelik hakkının gerçek kaynağını aramanın vakti geldi. Bu kaynak, eşyanın tabiatından ileri gelmek zorundadır. Şimdi kölelik hakkını doğuran durumlar olup olmadığına bakalım.

Bütün istibdat yönetimlerinde, insanlar kendilerini kolayca satar. Siyasi kölelik, bu tür yönetimlerde sivil özgürlüğü bir bakıma ortadan kaldırır.

Bay Perry,[8] Rusların kendilerini çok kolay sattığını söyler. Ben bunun nedenini biliyorum. Bunun nedeni, Rusların özgürlüğünün bir değerinin olmamasıdır.

Achim'de herkes kendini satmak için çabalar. Önde gelen asilzadelerden bazıları[9] bin köleye sahiptir. Bu köleler önde gelen tüccarlardır. Bunların emrinde de birçok köle çalışır; bu son köleler de birçok başka köleye sahiptir. Köleler miras yoluyla geçer, kölelerin ticareti yapılır. Bu devletlerde hükümet karşısında çok zayıf bir konumda olan özgür insanlar, hükümete zorbalık edenlerin kölesi olmak için uğraşır.

Kimi ülkelerde karşılaştığımız o çok yumuşak kölelik hakkının, gerçek ve akla uygun kaynağı işte budur. Bu hak, yumuşak bir hak olmak zorundadır, zira bir insanın başka birine faydalı olacağını düşünüp kendine bir efendi seçmesinden ileri gelmektedir. Bu da, iki taraf arasında karşılıklı bir mutabakat oluşturur.

7. Konu
Kölelik hakkının diğer kaynağı

İşte kölelik hakkının, hatta insanlar arasında görülen o zalim kölelik hakkının bir diğer kaynağı.

Bazı ülkelerde sıcaklık insan vücudunu öyle bitkin düşürür, insanın cesaretini öyle kırar ki, bu ülkelerde insanlar zahmetli bir işe ancak cezalandırılma korkusuyla katlanır. O halde kölelik bu ülkelerde aklı daha az şaşırtır. Köle sahibi, prens karşısında kendi kölesi kadar korkak olduğundan, bu ülkelerde sivil köleliğe yine siyasi kölelik eşlik eder.

Aristoteles,[10] doğuştan köle insanlar olduğunu kanıtlamak ister. Fakat bunu bir türlü yapamaz. Böyle insanlar varsa, yukarıda sözünü ettiklerim bence onlardır.

---

8 John Perry, *Present State of Russia* (1717), s. 248.

9 Guillaume Dampierre, *Nouveau voyage autour du monde* (Amsterdam (1711), Cilt III, s. 155-156.

10 *Politika*, Kitap I, Böl. V, 1254 b.

Fakat bütün insanlar eşit doğduğundan, her ne kadar bazı ülkelerde doğal bir nedene dayansa da, köleliğin doğaya aykırı bir şey olduğunu söylemek gerekir. Bu ülkeleri doğal nedenlerin köleliği reddettiği ülkelerden, örneğin köleliğin ne mutlu ki lağvedilmiş olduğu Avrupa ülkelerinden ayırt etmek gerekir.

Plutarkhos *Vitae Parallelae: Numa*'da [Numa'nın Hayatı], Saturnus çağından bu yana ne efendi ne de köle olduğunu söyler. Bizim iklimlerimizde Hristiyanlık bu çağı geri getirmiştir.

8. Konu
Bizde köleliğin gereksizliği

Doğal köleliği, dünya üzerindeki belli ülkelerle sınırlandırmak gerekir. Diğer bütün ülkelerde, bana öyle geliyor ki, toplumun talep ettiği işler ne kadar zahmetli olursa olsun her şey özgür insanlarla gerçekleştirilebilir.

Beni böyle düşünmeye iten şey şu: Hristiyanlık Avrupa'da sivil köleliği lağvetmeden önce madencilik o kadar zahmetli bir iş olarak görülüyordu ki, bu işin ancak köleler veya suçlular tarafından yapılabileceğine inanılıyordu. Oysa bugün biliyoruz ki, bu işte çalışan insanlar mutlu bir hayat sürmektedir.[11] Madencilik, birtakım küçük ayrıcalıklarla teşvik edildi; iş artışına kazanç artışı eklendi; bu insanların içinde bulundukları durumu, içinde olabilecekleri diğer bütün durumlardan daha çok sevmeleri sağlandı.

Dünyada, işi yapanın gücüne oranlanamayacak kadar zahmetli bir iş mevcut değildir. Yeter ki işi açgözlülük değil, akıl düzenlemiş olsun. İnsan maharetinin icat ettiği veya kullandığı makinelerin sağladığı kolaylık, başka yerlerde

11 Bu konuda Aşağı Saksonya'da yer alan Hartz madenleri ile Macaristan'daki madenlerde yaşananlardan ders çıkartılabilir.

kölelere yaptırılan işlerde, zorla çalıştırmanın yerini alabilir. Temeşvar eyaletinde Türklere ait madenler, Macaristan'daki madenlerden daha zengin idi. Fakat çok bir şey üretmiyordu, zira Türklerin aklına köle çalıştırmaktan başka hiçbir şey gelmiyordu.

Bu bölümü bana yazdıran şey aklım mı, yoksa kalbim mi bilemiyorum. Belki de dünyada, özgür insanların hiçbir işe koşulamayacağı türden bir iklim yoktur. Sırf kanunlar kötü yapıldığı için tembel insanlara rastlanır. Ve bu insanlar tembel oldukları için köleleştirilir.

9. Konu
Sivil özgürlüğü genel olarak içselleştirmiş milletler üzerine

Her gün, bizde de köleler olsaydı ne iyi olurdu, dendiğini duyuyoruz.

Ancak bu konuda doğru bir hükme varabilmek için, bu kölelerin her bir milletin zengin ve zevkine düşkün küçük bir kısmına yararlı olup olmayacağını incelemek yetmez. Şüphesiz bu kısma büyük faydaları olacaktır. Fakat meseleye bir başka açıdan bakıldığında, bu kısmı oluşturan insanlardan hiçbirinin, milletin özgür ve köle nüfuslarını kimin oluşturacağını belirlemek üzere çekilecek kuraya katılmak isteyeceğini sanmıyorum. Kölelik lehine en çok konuşan insanlar, kölelik karşısında en çok dehşete düşecek olanlardır. En sefil insanlar da kölelik karşısında dehşete düşecektir. O halde kölelik lehine atılan çığlıklar, kamu refahı aşkına değil, lüks ve zevk için atılan çığlıklardır. Her bir insanın başkalarının malının, onurunun ve canının efendisi olmaktan büyük bir memnuniyet duyacağından, bu fikir karşısında bütün tutkularının derhal canlanacağından kim şüphe edebilir? Bu gibi durumlarda, her bir insanın arzularının meşru olup olmadığını mı bilmek istiyorsunuz? O halde herkesin arzularını inceleyin.

10. Konu
Farklı kölelik türleri

İki tür esaret mevcuttur: Gerçek esaret ile kişisel esaret. Gerçek esaret, köleyi toprağa bağlayan esarettir. Tacitus'un anlattığına göre,[12] Germenlerdeki kölelerin durumu buymuş. Efendinin evinde iş görmezler; efendilerine belli miktarda buğday, belli sayıda hayvan veya kumaş verirlermiş. Germenlerdeki köleliğin amacı daha öteye gitmezmiş. Bu tür kölelik bugün hâlâ Macaristan'da, Bohemya'da ve Aşağı Saksonya'nın birçok bölgesinde geçerlidir.

Kişisel esaret, ev hizmetidir ve daha ziyade efendinin şahsıyla ilintilidir.

Kölelik, aynı zamanda hem kişisel hem de gerçek olduğunda, en aşırı noktadadır. Lakedaimonlarda, Helotlar bu tür bir esaret altındaydı. Ev dışında her türlü işe koşuluyor, ev içinde her türlü hakarete maruz kalıyorlardı. *Helotluk*, eşyanın tabiatına aykırıdır. Sade bir hayat süren halklarda, sadece gerçek kölelik mevcuttur,[13] zira kadınları ve çocukları ev işlerine bakarlar. Zevkine düşkün halklarda ise, kişisel kölelik mevcuttur zira lüks gereği evde de kölelerin hizmeti gerekir. *Helotluk* tek bir insanda, zevkine düşkün halklardaki kölelik türü ile sade bir hayat süren halklardaki kölelik türünü birleştirir.

11. Konu
Kölelik konusunda kanunlara düşen görev

Bununla birlikte kanunlar, kölelik hangi türden olursa olsun, bir yandan köleliğe bağlı istismarları, öte yandan kölelikten doğan tehlikeleri ortadan kaldırmaya çalışmalıdır.

12 *De moribus Germanorum*, XXV, (1-2).

13 "Hayatın sunduğu nimetlere bakarak," der Tacitus, "efendiyi köleden ayırt edemezdiniz." (*De moribus Germanorum*, XX, 3).

12. Konu
Köleliğe bağlı istismarlar

Muhammetçi devletlerde[14] efendi, köle kadınların sadece canına ve malına değil, ayrıca erdemleri veya onurları olarak nitelendirebileceğimiz şeye de sahiptir. Milletin büyük bir bölümünün diğer bölümün zevklerine hizmet etmekten başka bir şey yapmıyor olması bu ülkelerdeki felaketlerden biridir.

Bu esaret, bu tür kölelere tanınan tembellik hakkıyla ödüllendirilir. Bu ise devlet açısından yeni bir felakettir.

Bu kölelere karşı yapılmış Doğu saraylarını,[15] aynı köleler için bir zevk ve sefahat mekânı haline getiren şey işte bu tembelliktir. En büyük korkusu çalışmak olan insanlar, saadeti bu sakin mekânlarda bulabilir. Ancak görülüyor ki, böyle bir kölelik kurumunun ruhu dahi zedelenmektedir.

Mantık, efendinin gücünün kendi hizmetini ilgilendiren şeylerin ötesine geçmemesini gerektirir. Köleliğin amacı sefahat değil, yararlılık olmalıdır. İffet kuralları, doğal hukukun bir parçasıdır. Bu kurallar, dünyadaki bütün milletler için geçerli olmalıdır.

Sınırsız bir gücün her şeye hâkim olduğu devletlerde, kölelerin iffetini muhafaza eden kanunlar iyi kanunlar olarak kabul edilirse, monarşilerdeki kanunların daha iyi, cumhuriyetçi devletlerdeki kanunların ise çok daha iyi olduğunu söylemek gerekmez mi?

Lombardların kanununda,[16] bütün yönetim şekillerine uygun gözüken bir hüküm mevcuttur: "Şayet efendi, kölesinin karısını baştan çıkarırsa, köle de karısı da özgür kalacaktır." İşte efendilerin iffetsizliğini sertliğe fazla başvurmadan önlemek ve durdurmak için harikulade bir tutum.

---

14 bkz. Chardin, *Seyahatname*, Cilt II, s. 262.

15 bkz. Chardin, Cilt II, s. 14, Izagur pazarının tasviri.

16 Kitap I, Başlık XXXII, § 5.

Romalıların bu konuda iyi bir düzene sahip olduğunu düşünmüyorum. Efendilerin iffetsizliği konusunda dizginleri elden bırakmış, hatta kölelerini bir bakıma evlilik hakkından mahrum etmişlerdi. Köleler ulusun en aşağılık tabakası idi. Fakat ne kadar aşağılık olursa olsun, bu insanların da ahlâk kurallarına sahip olması gerekirdi. Üstelik köleleri evlilikten mahrum ederek vatandaşların evliliklerini bozmuşlardır.

13. Konu
Yüksek köle nüfusunun tehlikesi

Köle nüfusunun yüksek olması çeşitli yönetim şekillerinde farklı sonuçlar doğurur. Bu durum istibdat yönetiminde yük olmaz. Devlet bünyesinde içselleştirilmiş siyasi kölelik, sivil köleliğin çok hissedilmemesini sağlar. Özgür diye nitelendirilen insanlar, bu sıfata sahip olmayanlardan daha özgür değildir. Zira bu insanlar hadım, azatlı veya köle sıfatıyla bütün meselelere hâkim olduklarından, özgür insanın durumu ile kölenin durumu birbirine çok yakındır. Bu yüzden, bu yönetim şeklinde az ve çok sayıda insanın köle olarak yaşamasının hemen hemen hiçbir önemi yoktur.

Buna karşılık ılımlı devletlerde, çok sayıda köle olmaması son derece önemlidir. Bu devletlerde siyasi özgürlük, sivil özgürlüğü değerli kılar. Sivil özgürlükten mahrum olan kişi, siyasi özgürlükten de mahrum olur. Kendisinin mensup olmadığı mutlu bir toplum görür; başkalarının güvenliği sağlanırken, kendi güvenliğinin sağlanmadığını görür; efendisi yücelebilecek bir ruha sahipken, kendi ruhunun durmadan alçalmak zorunda olduğunu hisseder. Hiçbir şey bir insanı karşısında sürekli özgür insanlar görüp de kendisinin özgür olmamasından daha çok canavar konumuna yaklaştıramaz. Bu tür insanlar, toplumun doğal düşmanlarıdır. Bu yüzden sayılarının fazla olması tehlikeli olacaktır.

O halde, ılımlı yönetimlerde devletin köle isyanlarıyla bu denli sarsılmış olmasına, istibdat devletlerinde ise bu durumun nadiren[17] yaşanmış olmasına şaşmamak gerekir.

14. Konu
Silahlı kölelere dair

Cumhuriyetlere kıyasla monarşilerde köleleri silahlandırmak daha az tehlikelidir. Monarşide savaşçı bir halk, bir asiller sınıfı bu silahlı köleleri zapt edecektir. Cumhuriyette ise, sırf vatandaş olan insanlar, silahları ele geçirdikleri anda vatandaşlarla eşitlenen insanları zapt edemeyecektir.

İspanya'yı fetheden Gotlar ülkeye yayılmış, kısa sürede zayıf duruma düşmüşlerdir. Gotlar üç önemli düzenlemeye imza atmıştır: Romalılarla evlilik yoluyla ittifak kurmayı engelleyen eski geleneği[18] lağvetmiş; vergiye tabi bütün azatlıların[19] savaşa gitmesine, aksi takdirde tekrar köleleştirilmelerine karar vermiş; bütün Gotların kölelerinin onda birini[20] savaşa götürmesini ve silahlandırmasını emretmişlerdir. Geriye kalan köle sayısına kıyasla, savaşa götürülen ve silahlandırılan köle sayısı çok da fazla değildi. Üstelik efendileri tarafından savaşa götürülen bu köleler ayrı bir birlik oluşturmuyor, orduya yazılıyor ve tabir caizse aile içinde kalıyorlardı.

15. Konu
Aynı konunun devamı

Bütün ulus savaşçı olduğunda, silahlı kölelerden daha da az endişe edilir.

---

17 Memlûk isyanı özel bir durumdu. Memlûklar, imparatorluğu gasbeden paralı askerlerdi.

18 Vizigotların kanunu, Kitap III, Başlık I, § 1.

19 age. Kitap V, Başlık VII, § 20.

20 age. Kitap IX, Başlık II, §9.

Almanların kanununa göre, saklanmış bir şeyi çalan bir köle[21] özgür bir insanla aynı cezaya çarptırılırdı. Fakat köle o şeyi zor kullanarak ele geçirmişse,[22] sadece ele geçirdiği şeyi geri vermeye zorlanırdı. Almanlarda, cesarete ve güce dayanan eylemler asla nefret uyandırmazdı. Almanlar girdikleri savaşlarda kölelerinden faydalanırlardı.

Cumhuriyetlerin çoğu kölelerin cesaretini sürekli kırmaya çalışmıştır. Oysa kendinden emin olan Alman halkı, kendi kölelerinin cüretini artırmaya çalışmıştır. Sürekli silahlı gezdiklerinden, kölelerden korkmamışlardır. Bu köleler, ya vurgunlarına ya da zaferlerine hizmet etmiştir.

16. Konu
Ilımlı yönetimlerde alınması gereken tedbirler

Ilımlı devletlerde kölelere insanca davranılması, kölelerin sayıca fazla olmasından doğabilecek tehlikeleri önleyecektir. İnsan her şeye, hatta köleliğe dahi alışır. Yeter ki efendi, köleliğin kendisinden daha sert olmasın. Atinalılar kölelerine çok yumuşak davranırdı. Kölelerin Atina'da, Lakedaimonia'da olduğu gibi devleti sarstığı görülmemiştir.

İlk Romalıların da köleleriyle ilgili endişelenmedikleri görülür. Romalılar ancak insanlıkla ilgili bütün duygularını kaybettiğinde, Pön savaşlarıyla mukayese edilen iç savaşların patlak verdiği görülmüştür.[23]

Sade bir hayat süren ve kendini işine adamış milletler, genelde çalışmaktan vazgeçmiş milletlere kıyasla kölelerine daha sevecen davranır. İlk Romalılar köleleriyle birlikte yaşar, çalışır ve yemek yerdi. Kölelerine muameleleri çok yumuşak ve hakkaniyetli idi. Kölelerine verdikleri en büyük ceza,

21 Almanların kanunu, Böl. V, § 3.

22 age. Böl. V, § 5, *per virtutem.*

23 "Sicilya," der Florus, "Pön savaşlarından ziyade köle savaşlarında daha feci bir yıkıma uğramıştır." Kitap III, (19, 2).

sırtlarına çatal ağızlı bir odun parçası yükleyip onları komşularının önünden geçirmekti. Kölelerin sadık kalmalarını sağlamak için ahlâk kuralları yeterliydi. Kanuna gerek yoktu.

Ancak ne zaman ki imparatorluk büyüdü, köleler Romalıların çalışma yoldaşları değil, lükslerinin ve kibirlerinin araçları haline geldi. Ahlâk kuralı kalmadığı için, kanunlara ihtiyaç duyuldu. Hatta köleleriyle düşmanlarının ortasında yaşar gibi yaşayan bu zalim efendilerin güvenliğini sağlamak için korkunç kanunlar getirmek gerekti.

Senatus-consultum Silanianum ve başka kanunlar[24] yapıldı. Bu kanunlara göre bir efendi öldürüldüğünde, aynı çatı altında veya bir adamın sesini duyacak kadar eve yakın bir yerde yaşayan bütün köleler ayrım gözetilmeksizin ölüme mahkûm ediliyordu. Bu durumda bir köleyi kurtarmak için evinde saklayan kişiler de katil sıfatıyla ceza görüyordu.[25] Efendisi öldürmesini emrettiğinde[26] ve efendisine itaat ettiğinde dahi köle suçlu sayılıyordu. Efendisinin kendini öldürmesine engel olmayan köle de cezalandırılıyordu.[27] Eğer efendi bir yolculuk sırasında ölürse, onunla kalan köleler de oradan kaçan köleler de öldürülüyordu.[28]

Bütün bu kanunlar, masumiyeti kanıtlanmış kişilere dahi uygulanıyordu. Bu kanunların amacı, kölelerin efendilerine karşı olağanüstü bir saygı duymalarını sağlamaktı. Bu kanunlar sivil yönetime değil, sivil yönetimdeki bir kusura veya bozukluğa bağlıydı. Bu kanunlar, medeni kanunların hakkaniyetinden türememişti, zira medeni kanunların prensiplerine aykırıydı. Bu kanunlar tam manasıyla savaş prensibine dayanıyordu. Tek fark, düşmanların devlet sınırları

24 bkz. Digesta'da yer alan *De senat. consult.* Sillan başlığının tamamı [Kitap XXIV, Başlık V].

25 Leg. Si quis, § 12, takip eden sayfalar, *De senat. consult.* Sillan.

26 Antonius Eros'a onu öldürmesini emrettiğinde, aslında ona kendini öldürmesini emrediyordu. Zira Eros itaat etseydi, efendisinin katili sıfatıyla ceza görecekti.

27 Kanun 1, § 22, takip eden sayfalar, *De senat. consult.* Sillan.

28 Kanun 1, § 31, takip eden sayfalar, age.

içinde olmasıydı. *Senatus-consultum Silanianum*, bozuk bir toplumun dahi kendini muhafaza etmesini isteyen milletlerarası hukuktan doğmuştu.

Yüksek memurların kendilerini böyle zalim kanunlar yapmaya mecbur hissetmesi yönetimin talihsizliğidir. İnsanların itaat etmesi zorlaştırıldığı için, itaatsizliğe verilen cezaların ağırlaştırılması veya sadakatten şüphe edilmesi gerekir. Temkinli bir kanun koyucu, korkunç bir kanun koyucuya dönüşme felaketinin önüne geçer. Köleler Roma'da kanuna itimat edemedikleri için, kanun da onlara itimat edememiştir.

17. Konu
Efendi ile köleler arasında yapılması gereken düzenlemeler

Devlet, kölenin yemek yediğinden ve çıplak kalmadığından emin olmalıdır. Kanun bunu düzenlemek zorundadır.

Kanunlar, hastalandıklarında ve yaşlandıklarında kölelerin bakım görmelerine özen göstermelidir. Claudius,[29] hastalandıkları zaman efendileri tarafından terk edilen kölelerin kaçmayı başarırlarsa özgür sayılmalarını emretmişti. Bu kanun onların özgürlüğünü teminat altına almıştı. Oysa canlarını da teminat altına almak gerekirdi.

Kanun efendiye kölesinin canını alma hakkı verdiğinde, efendi bu hakkı efendi sıfatıyla değil, hâkim sıfatıyla kullanmalıdır. Kanun, zalimce bir eylem şüphesini ortadan kaldıracak formaliteler getirmelidir.

Roma'da babaların çocuklarını öldürtme hakkı kaldırıldığında, babanın vermek istediği cezayı devlet vermeye başladı.[30] Efendi ile köleler arasında da böyle bir âdet olması, efendilerin yaşam ve ölüm hakkına sahip olduğu ülkelerde mantıklı olacaktır.

---

29 Xiphilinus, *Claudio* [çev. Cousin, 1678, s. 209.

30 bkz. İmparator Aleksandros'a ait *De patria potestate* Kanunnamesi'ndeki üçüncü kanun.

Musa'nın kanunu çok sertti: "Eğer biri kölesini vurursa ve bu köle onun yüzünden ölürse o kişi cezalandırılacaktır. Fakat köle bir iki gün hayatta kalırsa, o kişi cezalandırılmayacaktır, zira bu onun parasıdır." Medeni kanunu doğal kanundan bu derece koparan bu halk ne biçim bir halktı!

Yunanlardaki bir kanunla,[31] efendilerinin fazla sert muamele ettiği köleler bir başkasına satılmayı talep edebiliyordu. Roma'nın son zamanlarında da buna benzer bir kanun mevcuttu.[32] Kölesinden memnun olmayan bir efendi ile efendisinden memnun olmayan bir köle birbirinden ayrılmalıydı.

Bir vatandaş başka bir vatandaşın kölesine kötü davrandığında, kölenin sahibi vatandaşın mahkemeye başvurabilmesi gerekir. Platon'un *Yasalar*'ı[33] ile çoğu milletin yasaları, kölelerin elinden doğal savunma hakkını almaktadır. O halde onlara sivil savunma hakkı tanınmalıdır.

Lakedaimonia'da köleler, ne uğradıkları hakaretlere ne de sataşmalara karşı adalete başvurabiliyordu. Bu köleler o kadar feci bir durumdaydı ki, sadece bir vatandaşın değil, aynı zamanda kamunun da köleleriydiler. Herkese ve tek bir kişiye aittiler. Roma'da, bir köleye yapılan haksızlıkta sadece efendinin menfaati gözetiliyordu.[34] Aquilia Kanunu'nda, bir hayvanı yaralamak ile bir köleyi yaralamak aynı kefeye konmuş, sadece hayvanlar için olduğu gibi, eski değerini kaybetmiş olması dikkate alınmıştır. Atina'da,[35] bir başkasına ait köleye kötü davranan kişi sert bir şekilde, hatta kimi zaman ölümle cezalandırılıyordu. Atina kanunu haklı olarak, özgürlük kaybına bir de güvenlik kaybını eklemek istemiyordu.

---

31 Plutarkhos, "De superstitione", *Moralia*, 166 d.

32 bkz. Antoninus Pius Anayasası, *Institut*., Kitap I, Başlık VII.

33 Kitap IX, 869 d.

34 Germania'dan çıkan halklara ait kanunların ruhu da aynı idi. Aynı şey onların kanunnamelerinde de görülebilir.

35 Demostenes, *Oratio contra Midiam*, (46), s. 610, Frankfurt baskısı, 1604.

18. Konu
Azat etmelere dair

Cumhuriyetçi yönetimde çok fazla köle olduğunda, çok fazla köle azat etmek gerektiği tahmin edilebilir. Buradaki sakınca, çok sayıda köle mevcut ise bunların zapt edilememesi; çok sayıda azatlı mevcut ise, bunların tek başlarına geçinemeyip devlete yük olmasıdır. Buna ek olarak devlet, çok sayıda azatlı olmasından doğacak tehlikeyle karşı karşıya kalabileceği gibi, çok sayıda köle olmasından doğacak tehlikeyle de karşı karşıya kalabilir. O halde kanunların, bu iki sakıncayı da göz önünde bulundurması gerekir.

Roma'da kölelerin lehine ve aleyhine yapılmış, azat etmelerini kâh zorlaştırmak kâh kolaylaştırmak için çıkartılmış çeşitli kanunlar ile *senatus-consultum*'lar bu konuda yaşanan sıkıntıyı gözler önüne sermektedir. Hatta Roma'da kanun yapmaya cesaret edilemediği zamanlar olmuştur. Neron zamanında[36] senatodan, efendilerin nankör azatlıları tekrar köleleştirebilmesine izin vermesi talep edildiğinde, imparator bir yazı yazarak genel bir kanun çıkartılmayıp tek tek vakalara göre hüküm verilmesini emretmişti.

İyi bir cumhuriyetin bu konuda yapması gereken düzenlemelerin hangileri olduğunu söylemek benim için çok güç. Zira bu düzenlemeler, çok fazla koşula tabidir. İşte bu konudaki bazı düşüncelerim.

Bir anda ve genel bir kanunla çok fazla sayıda köle azat edilmemelidir. Volsklarda,[37] oylara hâkim olan azatlıların kendilerine, hür erkeklerle evlenen kızlarla ilk kez yatma hakkı tanıyan iğrenç bir kanun yaptıkları bilinir.

Cumhuriyete fark ettirmeden yeni vatandaşlar sokmanın çeşitli yolları mevcuttur. Kanunlar kölelere az bir gelir sağlanmasını teşvik edip kölelerin özgürlüklerini satın ala-

36 Tacitus, *Annales*, Kitap XIII, (26-27).

37 Freinshemius'un *Supplementorum*'u, İlk On Kitap II, Kitap V, (XV, 15).

cak durumda olmalarını sağlayabilir. Kanunlar, İbrani kölelerin esaretini altı yılla sınırlayan Musa kanunları gibi,[38] esarete belli bir süre biçebilir. Her yıl yaşları, sağlık durumları, maharetleri itibarıyla tek başlarına geçinebilecek durumda olan belli sayıda köle kolayca azat edilebilir. Hatta hastalık kökünde tedavi edilebilir: Çok sayıda köle olması bunların çalıştırıldıkları çeşitli işlere bağlı olduğuna göre, bu işlerin bir kısmını, örneğin ticareti veya denizciliği hür insanlara vermek köle sayısını azaltmak demek olacaktır.

Çok sayıda azatlı olduğunda, medeni kanunların bu insanların efendilerine ne gibi hizmetler vermesi gerektiğini belirlemesi veya azat etme sözleşmesinin bu hizmetleri kanunlar yerine belirlemesi gerekir.

Kölelerin durumunun siyasi plandan ziyade medeni planda iyileştirilmesi gerektiği anlaşılacaktır. Zira halkçı bir yönetimde dahi güç asla alt tabakanın eline geçmemelidir.

Çok sayıda azatlının yaşadığı Roma'da, bu azatlılar için harikulade siyasi kanunlar yapılmıştı. Azatlılara az bir şey veriliyor, hemen hemen hiçbir şeyden dışlanmıyorlardı. Azatlılar yasamaya belli bir ölçüde dâhil olabiliyorlarsa da, alınan kararları hemen hemen hiç etkilemiyorlardı. Kamu görevlerine, hatta dinî görevlere getirilebiliyorlardı.[39] Ancak bu ayrıcalık, seçimlerde sahip oldukları dezavantajlar yüzünden bir bakıma içi boş bir ayrıcalıktı. Azatlılar orduya girme hakkına da sahipti. Ancak asker olmak için belli bir gelir düzeyinde olmak gerekiyordu. Hiçbir şey azatlıları evlilik yoluyla hür ailelerle ittifak kurmaktan alıkoymuyordu.[40] Fakat senatörlerin aileleriyle ittifak kurmaları yasaktı. Son olarak, azatlıların kendileri tam olarak hür olmasa da çocukları hür sayılıyordu.

38 *Çıkış*, Böl. XXI, (2).

39 Tacitus, *Annales*, Kitap XIII, (27, 2).

40 Augustus'un söylevi, Dio, Kitap LVI, (7).

19. Konu
Azatlılara ve hadımlara dair

Böylece çok kişili yönetimlerde, azatlıların durumunun hür insanlarınkinin çok az aşağısında olması, kanunların azatlıların kendi durumlarından nefret etmemesi için çabalaması çoğu zaman yararlı olacaktır. Oysa tek kişi yönetimlerinde, lüks ve keyfî güç hüküm sürdüğü vakit, bu konuda yapılacak hiçbir şey yoktur. Bu yönetimlerde azatlılar hemen hemen daima özgür insanlardan üstündür; prensin sarayına ve büyük adamların saraylarına egemendirler; efendilerinin erdemlerini değil, zaaflarını incelemiş oldukları için, efendinin erdemleriyle değil, zaaflarıyla idare etmesini sağlarlar. İmparatorlar zamanında Roma'da azatlıların durumu böyleydi.

Önde gelen köleler hadım olduğunda, ne gibi ayrıcalıklar tanınırsa tanınsın, onlara azatlı gözüyle bakılamaz. Zira aile kuramayacakları için, onlar doğaları gereği bir aileye bağlıdırlar. Onları ancak bir tür yanılsama ile vatandaş sayabiliriz.

Bununla birlikte, hadımlara her türlü yüksek dereceli memuriyetin verildiği ülkeler mevcuttur. "Tonkin'de," der Dampierre,[41] "bütün sivil ve askerî mandarinler hadımdır."[42] Bunların ailesi yoktur; her ne kadar doğal olarak açgözlü olsalar da, sonuçta onların açgözlülüğünden bile efendileri veya prens faydalanır.

Aynı Dampierre,[43] bu ülkede hadımların kadınlardan vazgeçemediğini ve evlendiklerini söyler. Onlara evlilik izni veren kanun, ancak bir yandan bu tür insanlara duyulan saygıya, öte yandan kadınlara karşı hissedilen küçümsemeye dayandırılabilir.

---

41 Cilt III, s. 91.

42 Eskiden Çin'de de durum böyleydi. IX. yüzyılda Çin'e seyahat eden iki Muhammetçi Arap, bir şehrin valisinden hadım olarak bahseder.

43 Cilt III, s. 94.

Yani bu insanlara yüksek memuriyetler veriliyordu, zira aileleri yoktu. Öte yandan evlenmelerine izin veriliyordu, zira yüksek memurlardı.

Bu örnekte olduğu gibi, işlemeyen duyular inatla kaybedilenlerin yerini doldurmak ister, umutsuzluktan doğan girişimler bir tür tatmin kaynağı olur. Milton'da bahsi geçen, artık sadece arzulara sahip, çürüyüp kokuşmuş bir ruh, kendi kifayetsizliğinden dahi istifade etmek ister.

Çin tarihinde, bütün sivil ve askerî görevleri hadımların elinden almak için çıkartılmış çok sayıda kanuna rastlanır. Oysa hadımlar hep geri dönmüştür. Öyle görünüyor ki, Doğu'da hadımlar zaruri bir hastalıktır.

XVI. Kitap

Aile içi kölelik kanunları iklimin tabiatıyla nasıl ilişkilidir

1. Konu
Aile içi kölelik üzerine

Köleler aile içinde yaşamaktan çok, bir aile için yaşarlar. Bu yüzden bu tür esareti, bazı ülkelerde kadınların içinde bulunduğu ve benim gerçek aile içi kölelik adını verdiğim kölelik türünden ayrı tutacağım.

2. Konu
Güneydeki ülkelerde iki cins arasında doğal bir eşitsizlik mevcuttur

Sıcak iklimlerde kadınlar sekiz, dokuz, on yaşında evlenme çağına gelir. O halde buralarda çocukluk ile evlilik hemen hemen hep bir arada yürür.[1] Kadınlar yirmi yaşında yaşlanır. Buradaki kadınlarda akıl ile güzellik asla bir arada bu-

1 Muhammed Hatice ile Harice beş yaşındayken evlenmiş, sekiz yaşındayken yatmıştır. Arabistan'ın sıcak ülkelerinde ve Hindistan'da, kızlar sekiz yaşında evlenme çağına gelir, ertesi yıl çocuk doğururlar. Prideaux, *Life of Mahomet* (s. 15-16). Cezayir krallıklarında kadınların dokuz, on, on bir yaşında çocuk doğurduğu görülür. Laugier de Tassis, *Histoire d'Alger*, s. 61. [Yazar isimleri karıştırıyor, burada Ayşe'yi kastediyor olmalı. Zira Hz. Muhammed Hatice ile evlendiğinde Hatice kırk yaşında idi. -ç.n.]

lunmaz. Güzellik egemenlik kurmak istediğinde, akıl buna köstek olur; akıl egemenlik kurabilecek hale geldiğinde ise, güzellik yok olup gitmiştir. Kadınlar sürekli bağımlılık içinde yaşar, zira güzelliğin onlara gençken vermediği bir egemenliği, akıl yaşlıyken hiç veremez. O halde bir erkeğin, din karşı çıkmadığı takdirde bir başka kadın almak için karısını terk etmesi çok basit bir iştir. Buralarda çokeşlilik kolayca yayılır.

Kadınlardaki güzelliğin daha iyi korunduğu, kadınların daha geç yaşta evlenme çağına geldiği, daha ileri yaşta çocuk doğurduğu ılıman iklime sahip ülkelerde kocaların yaşam süresi, bir bakıma kadınların yaşam süresiyle paraleldir. Kadınlar evlendikleri zaman hiç olmazsa daha uzun bir süre yaşadıkları için daha akıllı ve bilgili hale geldiğinden, iki cins arasında doğal olarak bir çeşit eşitlik, dolayısıyla tek kadın kuralı oluşur.

Soğuk ülkelerde, sert içkilerin neredeyse zorunlu tüketimi erkekleri taşkın kılar. O halde, sürekli kendilerini korumak zorunda oldukları için içki konusunda doğal olarak daha ölçülü olan kadınlar, erkekler üzerinde akıldan kaynaklanan bir üstünlüğe sahiptir.

Erkekleri güç ve akılla öne çıkaran doğa, onların iktidarını sadece bu gücün ve aklın bitimiyle sınırlamıştır. Doğa kadınlara güzellik vermiş, onların yükselişinin bu güzelliğin ortadan kalkmasıyla son bulmasını istemiştir. Oysa sıcak ülkelerde, kadınların güzelliği hayatları boyunca değil, hep başlangıçta mevcuttur.

O halde tek bir kadına izin veren kanun, Asya'daki iklimin tabiatından ziyade, Avrupa'daki iklimin tabiatıyla ilintilidir. Muhammetçiliğin Asya'da bu kadar kolayca yayılmasının, Avrupa'da ise güçlüklerle karşılaşmasının; Hristiyanlığın Avrupa'da tutunmasının, buna karşılık Asya'da yok edilmesinin; nihayet Muhammetçilerin Çin'de o kadar ilerleme kaydederken, Hristiyanların orada çok az yol almasının nedenlerinden biri de işte budur. İnsani nedenler daima her istediğini yapan ve her istediğini kullanan bu üstün nedene tabidir.

Valentinianus bazı özel nedenlerden ötürü[2] imparatorlukta çokeşliliğe izin vermiştir. Bizim iklimimiz için fazla şiddetli olan bu kanun, Theodosius, Arcadius ve Honorius tarafından lağvedilmiştir.[3]

3. Konu
Çok kadın olması, bu kadınlara bakılabilmesine bağlıdır

Her ne kadar çokeşliliğin olduğu ülkelerde çok sayıda kadınla evlenmek büyük ölçüde kocanın zenginliğine bağlı olsa da, bir devlette çokeşliliğin yerleşmesine neden olan şeyin zenginlik olduğu da söylenemez. Vahşilerden bahsederken belirteceğim gibi, fakirlik de aynı sonucu doğurabilir.

Güçlü milletlerde çokeşlilik kendi içinde bir lüks olmaktan ziyade, büyük bir lüks vesilesidir. Sıcak iklimlerde daha az şeye ihtiyaç duyulur;[4] bir kadına ve çocuklara bakmak daha az masraflıdır. O halde buralarda daha çok kadına sahip olunabilir.

4. Konu
Çokeşlilik ile çokeşliliğin olması için gereken çeşitli koşullar üzerine

Avrupa'nın çeşitli yerlerinde yapılan hesaplara göre, kız çocuktan çok erkek çocuk doğmaktadır.[5] Aksine Asya ve Afrika'dan aktarılanlara göre, buralarda erkek çocuktan çok kız çocuk doğmaktadır. Demek ki Avrupa'daki tek ka-

2 bkz. Jordanes, *De regnorum et temporum successione* (XIV) ile kilise tarihçileri.

3 bkz. *De judoeis et coelicolis* Kanunnamesi'nde yer alan yedinci kanun; Nov. 18, Böl. V.

4 Seylan'da, bir adam ayda on *solidus* ile geçinir. Burada sadece pirinç ve balık tüketilir. *Recueil des voyages qui ont servi à l'établissement de la Compagnie des Indes*, Cilt II, Böl. I, s. 258.

5 Bay Arbuthnot'a göre İngiltere'de, oğlan çocuk sayısı kız çocuk sayısını geçmektedir. Buradan yola çıkarak, bütün iklimlerde durumun böyle olduğu sonucuna varmak yanlış olmuştur.

dın kanunu ile Asya[6] ve Afrika'da[7] birden fazla kadına izin veriliyor olmasının iklimle belli bir ilişkisi bulunmaktadır.

Asya'nın soğuk iklimlerinde, tıpkı Avrupa'da olduğu gibi, kız çocuktan çok erkek çocuk doğmaktadır. Lamaların dediğine göre,[8] onlarda bir kadının birden fazla kocaya sahip olabilmesine izin veren kanunun nedeni budur.[9]

Bununla birlikte, kadın ve erkek sayısı arasındaki orantısızlığın birden fazla kadın veya birden fazla koca almaya izin veren kanunlar yapmayı gerektirecek kadar büyük olduğu ülkelerin sayısının çok fazla olduğunu zannetmiyorum. Bu durum sadece kadın veya erkek çokluğunun bazı ülkelerde diğerlerine kıyasla doğaya daha ilişkili olduğu anlamına gelir.

Bantam'da[10] tek bir erkeğe on kadın düştüğüne dair anlatılanlar doğru ise, bunun pek özel bir çokeşlilik durumu olduğunu kabul etmemiz gerekir.

Bütün bunları anlatmamın amacı, çeşitli ülkelerdeki âdetleri haklı göstermek değildir. Ben sadece bu âdetlerin nedenlerini gözler önüne seriyorum.

5. Konu
Malabar'daki bir kanunun nedeni

Malabar kıyısında, Nambiar kastında,[11] erkekler sadece tek bir kadına sahip olabiliyorken, aksine, bir kadın birden

---

6 bkz. Bize Miyako'da yapılan bir sayımı aktaran Kempfer (Cilt I, Böl. 5, s. 308). Buna göre Miyako'da 182.072 erkek, 223.573 kadın bulunmaktadır.

7 bkz. Bay Smith, *Voyage to Guinea*, Böl. II, Ante ülkesi hakkında.

8 Du Halde, *Mémoires de la Chine*, Cilt IV, s. 461.

9 IX. yüzyılda Hindistan'a ve Çin'e yolculuk yapan iki Arap Muhammetçiden biri olan Albuzeir el-Hassan bunu fahişelikle eş tutar. Muhammetçi fikirleri bundan daha çok sarsan başka bir şey yoktur.

10 *Recueil des voyages qui ont servi à l'établissement de la Compagnie des Indes*, Cilt I, s. 347.

11 Pyrard'ın *Voyages*'ı, Böl. XXVII, Cilt I, s. 408-409. *Lettres édifiantes*, üçüncü ve onuncu Ciltler, Malabar kıyısında yer alan Malleami bölgesi hakkında. Buna, askerlik mesleğinin istismarı gözüyle bakarlar. Pyrard'ın dediği gibi, Brahmin kastına mensup bir kadın asla birden fazla erkekle evlenemez.

fazla kocaya sahip olabilmektedir. Bu âdetin kaynağı keşfedilebilir zannediyorum. Nambiarlar, bütün bu milletlerin askerleri olan asiller kastıdır. Avrupa'da, askerlerin evlenmelerini yasaklarlar. İklimin bundan fazlasını gerektirdiği Malabar'da, evliliği Nambiarlar açısından mümkün olduğu kadar az rahatsız edici hale getirmekle yetinmişler, birçok erkeğe tek bir kadın vermişlerdir. Bu durum, aileye duyulan bağlılığı ve ev geçindirme sorunlarını azaltırken, bu insanlardaki askerî ruhun da bozulmamasını sağlar.

6. Konu
Kendi içinde çokeşlilik üzerine

Çokeşliliğe genel olarak bu durumu hoş gösterebilecek koşullardan bağımsız olarak bakıldığında, bunun insan türüne, istismar eden cinse, istismar edilen cinse, hiç kimseye faydası yoktur. Çokeşlilik çocuklar açısından da faydalı değildir. Çokeşliliğin en büyük sakıncalarından biri, baba ile annenin çocukları için aynı sevgiye sahip olamamalarıdır. Bir baba, iki çocuğunu birden seven bir anne gibi, yirmi çocuğu birden sevemez. Kadın birden fazla kocaya sahip olduğunda durum daha da kötüdür. Zira bu durumda baba sevgisi, ancak bir babanın, bazı çocukların kendinden olduğunu kendi iradesiyle iddia etmesine veya öteki babaların bunun böyle olduğuna inanmalarına dayanır.

Fas kralının sarayında beyaz kadınlar, siyahi kadınlar ve sarı benizli kadınlar olduğu söylenir. Bedbaht! Çok renge ihtiyacı varmış gibi!

Çok sayıda kadına sahip olmak, başkasının karısını arzulamanın[12] önüne her zaman geçmez. Şehvet de açgözlülük gibidir: Hazineler biriktikçe iştahı artar.

12 Bu yüzden Doğu'da kadınlar bu kadar özenle saklanır.

Justinianos zamanında, Hristiyanlıktan rahatsız olan birçok filozof İran'a, Kral Hüsrev'e sığınmıştır. "Burada onların dikkatini en çok çeken şey", der Agathias,[13] "zinadan dahi kendini mahrum etmeyen kişilere çokeşlilik izni verilmesiydi."

Çok sayıda kadın olmasının, erkekleri doğanın reddettiği türden bir aşka yönelteceği kimin aklına gelirdi. Bir ahlâksızlık daima peşinden başka bir ahlâksızlık getirir. Konstantinopolis'te yaşanan ihtilalde Sultan Ahmed[14] tahtan indirildiğinde, anlatılanlara göre halk, vezirin evini yağmalarken evde tek bir kadına bile rastlamamış. Cezayir'de[15] ise işler, çoğu sarayda kadın bulundurmamaya kadar varmıştır.

7. Konu
Çok sayıda kadın olması durumunda kadınlara eşit muamele edilmesi üzerine

Çok sayıda kadına sahip olma kuralından, bu kadınlara eşit muamele etme kuralı doğar. Dört kadına izin veren Muhammed, bu kadınlar arasında her şeyin eşit olmasını ister: yiyecek içecek, kıyafet, evliliğin getirdiği görevler. Aynı kural, üç kadınla evlenme hakkı veren Maldivler'de de[16] mevcuttur.

Hatta Musa'nın kanunu,[17] biri oğlunu bir köle kızla evlendirirse ve bu oğul daha sonra özgür bir kadınla evlenirse, birinci kadının kıyafetlerinde, beslenmesinde ve evlilikle ilgili görevlerinde azalma olmamasını ister. Yeni eşe daha fazla şey verilebilir. Ancak ilk eşin sahip oldukları azalmamalıdır.

---

13 *Historia*, s. 403. [Agathias., 536-582 tarihleri arasında yaşamış Bizanslı şair ve tarihçi--ç.n.]

14 1730'da çıkan Patrona Halil İsyanı ile tahtan indirilen Sultan III. Ahmed. (ç.n.)

15 Laugier de Tassis, *Histoire d'Alger*, s. 80.

16 François Pyrard'ın *Voyages*'ı, Böl. XII, Cilt I, s. 171.

17 *Çıkış*, Böl. XXI, Ayet 10 ve 11.

8. Konu
Kadınların erkeklerden ayrı tutulması üzerine

Zevkine düşkün ve zengin milletlerde, çok sayıda kadına sahip olunması çokeşliliğin sonuçlarından biridir. Bu kadınların erkeklerden ayrı tutulması ve kapatılması da çok sayıda kadına sahip olmanın doğal sonucudur. Aile düzeni bunu gerektirir. Tıpkı borcunu ödeyemeyen kişinin, alacaklılardan saklanacak yer araması gibi. Fiziksel ihtiyaçların öyle güçlü olduğu iklimler vardır ki, buna karşı ahlâkın elinden hemen hemen hiçbir şey gelmez. Bir erkeği bir kadınla baş başa bırakın: Arzular yıkım getirecek; saldırı kesin, direnç sıfır olacaktır. Bu ülkelerde kurallar yerine, sürgüler ve kilitler şarttır.

Çin'in klasik dönem eserlerinden biri,[18] ıssız bir dairede bir kadınla baş başa kalan ve ona saldırmayan erkeğe bir erdem mucizesi gözüyle bakar.

9. Konu
Aile idaresiyle siyasi idarenin ilişkisi

Bir cumhuriyette vatandaşların durumu sınırlı, birbirine eşit, yumuşak ve ılımlıdır. Kamu özgürlüğü bu yönetimdeki her şeye damgasını vurmuştur. Kadınlar üzerindeki egemenlik o kadar sert bir şekilde kullanılmaz. İklim kadınlar üzerinde egemenlik kurulmasını gerektirdiği zaman, tek kişi yönetimi bunun için en uygun olanıdır. İşte Doğu'da halkçı yönetim kurmanın zor olmasının nedenlerinden biri de budur.

18 "Gizli bir yerde sahibini bildiğimiz bir hazine bulmak veya ıssız bir dairede yalnız ve güzel bir kadın bulmak; yardım eli uzatılmazsa mahvolacak düşmanın sesini duymak. Bunlar, harikulade denektaşlarıdır." Peder Du Halde'in kitabında yer alan, ahlâk üzerine yazılmış Çince bir eserin tercümesi, Cilt III, s. 151.

Tam tersine, kadınların esareti, her şeyi istismar etmekten zevk alan istibdat yönetiminin anlayışına son derece uygundur. Bu nedenledir ki, Asya'da aile içi esaret ile istibdat yönetiminin bütün çağlarda el ele yürüdüğü görülmüştür.

Özellikle huzur arayan, aşırı itaatin barış olarak nitelendirildiği bir yönetimde kadınları hapsetmek gerekir. Aksi takdirde kadınların çevirdiği entrikalar, koca için ölümcül olacaktır. Uyruklarının davranışlarını incelemeye vakti olmayan bir yönetim, bu davranışları sırf öyle gözüktüğü ve öyle bir his verdiği için şüpheli addedecektir.

Bir an için bizim kadınlarımızın hafifliği ile boşboğazlığının, zevklerinin ve nefretlerinin, büyük veya küçük tutkularının, tıpkı bizdeki eylem ve özgürlüğü içerisinde Doğu'daki bir yönetime nakledildiğini varsayalım. Hangi aile babası bir an olsun huzur içinde yaşayabilir? Her yerde şüpheli şahıslar, her yerde düşmanlar türer. Devlet sarsılır; oluk oluk kan akıtıldığı görülür.

10. Konu
Doğu ahlâkının prensibi

Kadın sayısının çok olması durumunda, aile tek olmaktan uzaklaştıkça, kanunların birbirinden kopmuş parçalarının da belli bir merkezde toplanması gerekir. Menfaatler ne kadar çeşitli hale gelirse, kanunların onları tek bir menfaate indirgemesi o kadar iyi olur.

Bu da ancak eve kapatmakla olur. Kadınlar, erkeklerden, sadece eve hapsedilmek suretiyle değil, aile içinde dahi, ayrı bir aile oluşturacak şekilde ayrı yaşamak zorundadırlar. Kadınların ahlâk kurallarına uymaları, yani hayâ, iffet, ağırbaşlılık, sessizlik, dinginlik, bağımlılık, saygı, sevgi ve nihayet duyguların genel olarak doğası gereği, dünyadaki en güzel şeye, yani aileye duydukları o eşsiz bağlılık eğilimi hep bundan ileri gelir.

Kadınların yerine getirmesi gereken doğal olarak kendilerine has o kadar çok görev vardır ki, akıllarına türlü türlü fikirler sokacak, eğlence addedilen ve iş diye adlandırılan şeylerden ne kadar uzak tutulsalar azdır.

Çeşitli Doğu devletlerinde kadınların eve kapatılması sıklaştıkça ahlâk kurallarının daha saf hale geldiği görülür. Büyük devletlerde, zorunlu olarak büyük asilzadeler mevcuttur. Bu kişiler, imkânları ne kadar çoksa, kadınları da o kadar katı bir biçimde hapsedebilir, onları topluma karışmaktan o kadar etkili bir biçimde menedebilirler. İşte bu yüzden Türk, İran, Moğol, Çin ve Japon imparatorluklarında kadınların ahlâkı hayranlık uyandırıcı boyuttadır.

Coğrafi konumu itibarıyla ve sayısız adadan oluştuğu için sayısız küçük devlete bölünmüş, burada saymaya vakit bulamayacağım sayısız sebeple istibdat yönetimini benimsemiş Hindistan hakkında aynı şeyi söyleyemeyiz.

Hindistan'da sadece yağmalayan sefil insanlar ile yağmalanan sefil insanlar mevcuttur. Büyük adam olarak nitelendirilenler aslında sadece çok küçük imkânlara sahip insanlardır. Zengin denen insanlar ancak geçimlerini sağlayacak durumdadır. Burada kadınlar o kadar katı bir şekilde hapsedilemez; onları zapt etmek için o kadar büyük tedbirler alınamaz. Bu yüzden, buradaki kadınların ahlâkının ne kadar bozuk olduğu hayal dahi edilemez.

İklimden kaynaklanan ve fazla serbest bırakılan kusurların nasıl karmaşaya sebep olduklarını Hindistan örneğinde görebiliriz. Burada doğa, insanın aklının almadığı bir güce, hayâ ise insanın aklının almadığı bir zaafa sahiptir. Patana'da[19] kadınların şehvet düşkünlüğü[20] o kadar muaz-

19 *Recueil des voyages qui ont servi à l'établissement de la Compagnie des Indes*, Cilt II, Böl. II, s. 196.

20 Maldivler'de, babalar kızlarını on, on bir yaşında evlendirirler, zira dediklerine göre, kızları erkeğe muhtaç bırakmak büyük bir günahtır. François Pyrard'ın *Voyages*'ı, Böl. XII, Cilt I, s. 172. Bantam'da bir kızı, taşkın bir hayat sürmesi istenmiyorsa, on üç veya on dört yaşına geldiği anda evlen-

zamdır ki, erkekler korunmak için kapanmaya mecburdur. Bay Smith'e göre,[21] Gine'deki küçük krallıklarda durum bundan daha iyi değildir. Görünüşe göre bu ülkelerde her iki cins kendilerine has kuralları dahi unutmuş durumdadır.

11. Konu
Çokeşlilikten bağımsız olarak aile içi esaret üzerine

Doğu'daki bazı yerlerde erkekleri kadınları kapatmaya iten şey sadece kadınların sayıca çok olması değildir. Bunun sebebi iklimdir. Goa'da ve dinin tek bir kadına izin verdiği Hindistan'daki Portekiz yerleşimlerinde kadınların özgürlüğünün sebep olduğu dehşetengiz şeyleri, suçları, ihanetleri, kalleşlikleri, zehirlemeleri, adam öldürmeleri okuyanlar ve bunları Türkiye'deki, İran'daki, Moğolistan'daki, Çin'deki ve Japonya'daki kadınların masumiyeti ve temiz ahlâkıyla karşılaştıranlar, tek bir kadına sahipken dahi onu, çok sayıda kadına sahip olunması durumda olduğu gibi, erkeklerden ayırmanın çoğu zaman farz olduğunu görecektir.

Buna karar verecek olan iklimdir. Ahlâklarının doğal olarak iyi olduğu, tutkuların sakin, az hareketli, az gelişmiş olduğu, aşkın kalp üzerindeki egemenliğinin sıkı bir denetim gerektirmeyecek kadar düzenli olduğu kuzey ülkelerinde, kadınları hapsetmek neden gerekli olsun ki?

İnsanların birbirleriyle iletişim kurabildiği, en güzel cinsin topluma renk kattığı, kendilerini tek bir kişinin hazlarına saklayan kadınların yine de herkesi eğlendirebildiği bu tür iklimlerde yaşamak ne büyük saadettir!

---

dirmek gerekir. *Recueil des voyages qui ont servi à l'établissement de la Compagnie des Indes*, Cilt I, s. 348.

21 *A Voyage to Guinea*, Böl. II, s. 192, tercümesi: "Kadınlar bir erkekle karşılaştıklarında onu ele geçirip kendilerini hor gördüğü takdirde onu kocalarına ihbar etmekle tehdit ediyorlar. Bir erkeğin yatağına süzülüp onu uyandırıyorlar, şayet erkek onları reddederse onu suçüstü yakalanmakla tehdit ediyorlar."

12. Konu
Doğuştan gelen hayâ duygusu üzerine

Bütün milletler, kadınların iffetsizliğini hakir görme konusunda hemfikirdir. Bunun nedeni, doğanın bütün milletlere aynı şekilde hitap etmesidir. Doğa, savunmayı ve saldırıyı belirlemiş, her iki cinse de arzular verdikten sonra, birinin içine cüretkârlığı, diğerinin içine utancı yerleştirmiştir. Doğa bireylere varlıklarını sürdürmek için uzun yıllar, soylarını devam ettirmek için ise kısacık bir an tanımıştır.

O halde iffetsizliğin doğa kanunlarından kaynaklandığı doğru değildir. Bilakis, iffetsizlik bu kanunları ihlal etmektedir. Doğa kanunlarından kaynaklanan şeyler tevazu ile ölçülülüktür.

Kaldı ki, kusurlarının farkında olmak zeki varlıkların doğasında vardır. O halde doğa bizim içimize hayâ, yani kusurlarımızdan kaynaklanan utanç duygusunu yerleştirmiştir.

Bu nedenle, bazı iklimlerin fiziki gücü her iki cinsin doğal kanunu ile zeki varlıkların kanununu ihlal ettiğinde, iklimin tabiatını yenecek ve ilkel kanunları geri getirecek medeni kanunlar yapmak kanun koyucunun görevidir.

13. Konu
Kıskançlığa dair

Halklarda tutkudan doğan kıskançlığı âdetlerden, ahlâk kurallarından ve kanunlardan doğan kıskançlıktan ayırt etmek gerekir. Birincisi insanı yiyip bitiren bir humma iken, soğuk fakat kimi zaman korkunç olabilen ikincisi umursamazlık ve küçümsemeyle de birleşebilir.

Aşkın istismarı olan birinci tür kıskançlık, kaynağını yine aşktan alır. İkinci tür kıskançlık ise sadece ve sadece ahlâk

kurallarına, halkın davranış kurallarına, ülkenin kanunlarına, ahlâka, hatta kimi zaman dine dayanır.[22]

Kıskançlık hemen hemen her zaman iklimin fiziki gücünün bir sonucudur ve yine aynı fiziki gücün devasıdır.

14. Konu
Doğu'da ev idaresi üzerine

Doğu'da o kadar sık kadın değiştirilir ki, ev idaresi onlara emanet edilemez. Ev idaresi hadımlara emanet edilir; bütün anahtarlar onlara verilir; onlar da evle ilgili işleri düzenlerler. "İran'da," der Bay Chardin,[23] "çocuklara verilir gibi, kadınlara kıyafetleri verilir." Böylece, kadınlara bu kadar yakışır gözüken, başka her yerde kadınların en çok özen gösterdiği bu uğraş, buradaki kadınları hiç ilgilendirmez.

15. Konu
Boşanma ve boşama üzerine

Boşanma ile boşama arasındaki fark şudur: Boşanma karşılıklı anlaşmazlık sebebiyle tarafların karşılıklı uzlaşmasıyla akdedilirken, boşama taraflardan birinin iradesiyle ve onun lehine olacak şekilde, karşı tarafın iradesi ve avantajından bağımsız olarak akdedilir.

Kimi zaman kadınlar için boşamak o derece zaruri bir hal alır ve bu onlar için o kadar üzücü bir durumdur ki, bu hakkı sadece erkeklere veren bir kanunu çok katı sayabiliriz. Koca, evin efendisidir; kadınları doğru yolda tutmak veya doğru

22 Muhammed kendisine inananlara karılarına göz kulak olmalarını salık vermiştir. Bir imam da ölürken aynı şeyi söylemiştir. Konfüçyüs de aynı doktrini vaaz etmekten geri kalmamıştır.

23 Jean Chardin, 1643-1713 tarihleri arasında yaşamış Fransız mücevherci ve gezgin. (ç.n.)

yola getirmek için bin türlü imkâna sahiptir; o halde kocaya tanınan boşama hakkı, gücünü kötüye kullanması için ona yeni bir fırsat tanımak gibidir. Oysa boşayan bir kadın, ancak acı bir çıkış yoluna başvurmaktadır. Kadın için, birinci kocayla geçirdiği yıllarda güzelliğinin çoğunu kaybettikten sonra ikinci bir koca aramaya mecbur kalmak daima büyük bir felakettir. Kadınların gençken sahip oldukları güzelliklerin avantajlarından biri de, yaşlılığında da, kocanın geçmişte tattığı zevklerin hatırına sevgi ve anlayışla hareket etmesidir.

O halde genel kural şudur: Kanunun erkeklere boşama hakkı tanıdığı bütün ülkelerde, aynı hakkı, kadınlara da tanınması gerekir. Dahası, kadınların aile içinde köle olarak yaşadığı iklimlerde kanunun, görünen o ki, kadınlara boşama, erkeklere ise sadece boşanma hakkı tanıması gerekir.

Kadınlar bir sarayda yaşarken, koca bir kadını ahlâki uyuşmazlık sebebiyle boşayamaz. Zira ahlâki uyuşmazlık varsa, bu kocanın suçudur.

Kadının kısır olması gerekçesiyle boşama ancak tekeşlilik durumunda söz konusu olabilir.[24] Çok sayıda kadına sahip olunduğunda, bu sebep koca açısından hiçbir önem arz etmez.

Maldivler'deki kanun,[25] kocanın boşadığı karısıyla tekrar evlenmesine izin verir. Meksika'daki kanun ise,[26] tekrar evlenmeyi ölümle cezalandırır. Meksika'daki kanun, Maldivler'deki kanundan daha mantıklıdır. Daha evliliğin bozulma sürecinde, evliliğin sonsuzluğunu düşünür. Oysa Maldivler'deki kanun, hem evlilikle hem boşamayla alay eder gibidir.

Meksika'daki kanun ancak boşanmaya izin verir. Bu ise, kendi istekleriyle ayrılmış insanların tekrar birleşmesine izin

---

24 Bu durum, kısırlık nedeniyle boşamanın Hristiyanlıkta caiz olduğu anlamına gelmemektedir.

25 François Pyrard'ın *Voyages*'ı, Cilt I, s. 173-174. Erkek başka bir kadın yerine eski karısını alır, zira bu durumda daha az masraf söz konusu olacaktır.

26 Solis, *Historia de la conquista de México*, s. 499.

vermemek için yeni bir sebeptir. Boşama daha ziyade aklın aceleciliğine, ruhun tutkusuna yorulacak bir şeydir. Buna karşılık boşanma, üzerine düşünülüp taşınılmış bir iştir.

Boşanma genelde siyasi anlamda büyük fayda sağlar. Medeni anlamda faydasına gelince, boşanma karıkoca için faydalıdır ama çocuklar için her zaman fayda getirmez.

16. Konu
Romalılarda boşama ve boşanma üzerine

Romulus kocaya, kadının zina yaptığı, zehir hazırladığı veya anahtarları sahteleriyle değiştirdiği hallerde karısını boşama hakkı vermiştir. Buna karşılık, kadınlara kocalarını boşama hakkı tanımamıştır. Plutarkhos[27] bu kanunu çok katı bir kanun olarak nitelendirir.

Atina'daki kanun[28] karıya da kocaya da boşama hakkı tanıdığına, ilk Romalılarda kadınlar Romulus'un kanununa rağmen bu hakkı elde ettiğine göre, söz konusu kurumun, Romalı vekillerin Atina'dan aldığı kurumlardan biri olduğu ve On İki Levha Kanunları'na alındığı açıktır.

Cicero,[29] boşama gerekçelerinin On İki Levha Kanunları'ndan geldiğini söyler. O halde, bu kanunların Romulus tarafından belirlenmiş olan boşama gerekçelerinin sayısını artırdığından şüphe edilemez.

Boşanma hakkı da yine On İki Levha Kanunları'nın bir hükmü veya en azından bir sonucu idi. Zira karı veya koca ayrı ayrı boşama hakkına sahip olduktan sonra, anlaşarak, kendi iradeleriyle haydi haydi ayrılabilirlerdi.

Kanun, boşanmak için çeşitli gerekçeler öne sürülmesini talep etmiyordu.[30] Bunun nedeni şudur: Olayın doğası iti-

27 *Paralel Hayatlar: Romulus* (XXXII, 3).

28 Bu, Solon'un kanunlarından biriydi.

29 *Mimam res suas sibi habere jussit, ex duodecim tabulis causam addidit.* Filippos, II, (XXVIII, 69).

30 Justinianos bunu değiştirmiştir. *Novellae* 117, Böl. X.

barıyla boşama için çeşitli sebepler bulunması gerekirken, boşanma için herhangi bir gerekçe gerekmez. Zira kanunun evliliği sonlandıracak gerekçeleri belirlediği yerde, en sağlam gerekçe geçimsizliktir.

Halikarnassoslu Dionysios,[31] Valerius Maximus[32] ile Aulus Gellius,[33] bana pek de olası gözükmeyen bir olay aktarıyorlar. Dediklerine göre, her ne kadar Roma'da kocanın karısını boşama hakkı olsa da, kehanetlere duyulan saygı o kadar büyükmüş ki, kısırlık gerekçesiyle karısını boşayan Carvilius Ruga'ya kadar tam beş yüz yirmi yıl boyunca[34] kimse bu hakkı kullanmamış. Oysa insan aklının doğasını bilmek, ortada tüm bir halka böyle bir hak tanıyan bir kanun varken, kimsenin bu hakkı kullanmamasının ne büyük bir mucize olacağını hissetmek için yeterlidir. Coriolanus sürgüne giderken, karısına kendisinden daha mutlu bir erkekle evlenmesini salık vermiştir.[35] On İki Levha Kanunları ile Romalıların ahlâk kurallarının, Romulus'un kanununu ne kadar genişlettiğini biraz önce gördük. Madem boşama hakkı hiç kullanılmayacaktı, o zaman bu kanunu genişletmek niye?

Üstelik şayet vatandaşlar kehanetlere bu kadar büyük bir saygı duyuyor ve asla boşamıyor idiyse, niçin Romalı kanun koyucular kehanetlere daha az saygılı davranmış olsunlar? Kanun, ahlâk kurallarını nasıl durmadan ihlal edebilir?

Plutarkhos'ta yer alan iki bölüm yan yana getirildiğinde, söz konusu olayın mucizeviliği ortadan kalkar. Kraliyet kanunu[36] kocanın, daha önce sözünü ettiğimiz üç halde karısını

31 Kitap II, (25).

32 Kitap II, Böl. IV.

33 Kitap IV, Böl. III. [Aulus Gellius, takriben 125-180 tarihleri arasında yaşamış Latin yazar ve dilbilgisi uzmanı – ç.n.]

34 Halikarnassoslu Dionysios ve Valerius Maximus'a göre. Aulus Gellius'a göre, beş yüz yirmi üç yıl boyunca. Hangi *consul*'ler zamanında olduğu konusunda da hemfikir değillerdir.

35 bkz. Veturia'nın söylevi, Halikarnassoslu Dionysios, Kitap VIII, (41-42).

36 Plutarkhos, *Paralel Hayatlar: Romulus*, (XXIX).

boşamasına izin veriyordu. "Bu kanun," der Plutarkhos,[37] "karısını başka gerekçelerle boşayan kocanın, mallarının yarısını karısına vermesini zorunlu kılar, diğer yarısını ise Ceres'e[38] adamasını talep eder." O halde bu cezayı sineye çekmek şartıyla her türlü gerekçeyle boşamak mümkündü. Carvilius Ruga'dan önce[39] kimse bunu yapmamıştı. Yine Plutarkhos'un dediğine göre,[40] Carvilius Ruga karısını kısırlık sebebiyle boşamıştı, Romulus'tan iki yüz otuz yıl sonra, yani boşama hakkını ve boşama gerekçelerini genişleten On İki Levha Kanunları'ndan yetmiş bir yıl önce.

Bahsettiğim yazarlar, Carvilius Ruga'nın karısını sevdiğini, fakat kısır olduğu için *censor*'ların cumhuriyete çocuklar verebilsin diye ona karısını boşayacağına dair yemin ettirdiğini, Carvilius'un bu yüzden halkın nefretini kazandığını söylüyor. Carvilius'a karşı beslediği nefretin gerçek nedenini ortaya çıkarmak için, Roma halkının anlayışını bilmek gerekir. Carvilius karısını boşadığı için halkın gözünden düşmemiştir. Bu, halkın ilgilendiği bir şey değildi. Fakat Carvilius karısının kısır olması sebebiyle, cumhuriyete çocuklar verebilmek için karısını boşayacağına dair *censor*'lara yemin etmişti. Halk bunu, *censor*'ların bir gün kendisine de dayatacağı bir boyunduruk olarak görüyordu. Bu kitabın devamında,[41] Roma halkının bu tür düzenlemelerden daima nefret ettiğini göstereceğim. Fakat bu yazarlar arasındaki çelişki neden kaynaklanıyor olabilir? İşte nedeni: Plutarkhos bir olayı incelerken, diğerleri bir mucizeyi aktarmıştır.

---

37 Plutarkhos, *Paralel Hayatlar: Romulus.*

38 Roma mitolojisinde tarım ve doğurganlık tanrıçası. (ç.n.)

39 Nitekim kısırlık, Romulus Kanunu'nda bahsi geçen bir sebep değildir. Görünüşe göre Carvilius Ruga'nın mallarına el konmamıştır. Zira Ruga, *censor*'ların emrine riayet ediyordu.

40 *Comparatio Thesei et Romuli,* (VIII).

41 XXIII. Kitap, XXI. Konu'da.

XVII. Kitap

Siyasi kölelik kanunlarının iklimin tabiatıyla ilişkisi

1. Konu
Siyasi kölelik üzerine

Bu kitapta gösterileceği üzere, siyasi kölelik, iklimin tabiatıyla sivil kölelik ve aile içi kölelikten daha az ilişkili değildir.

2. Konu
Cesaret bakımından halklar arasındaki farklılık

Aşırı sıcak havanın insanların gücünü ve cesaretini yok ettiğini, soğuk iklimlerde ise insanları uzun, zahmetli, büyük ve cüretkâr eylemleri yapabilecek hale getiren belli bir vücut ve akıl gücünün mevcut olduğunu daha önce söylemiştik. Bu durum sadece milletten millete değil, aynı ülke içerisinde, bir bölgeden diğerine de kendini belli etmektedir. Çin'in kuzeyinde yaşayan halklar,[1] güneyinde yaşayan halklardan daha cesurdur; Kore'nin güneyinde yaşayan halklar,[2] kuzeyinde yaşayan halklar kadar cesur değildir.

O halde, sıcak iklimlerde yaşayan halkların korkaklığının, onları neredeyse her zaman köle haline getirmesine,

1 Peder Du Halde, Cilt I, s. 112.

2 Çince kitapların dediğine göre. age. Cilt IV, s. 448.

soğuk iklimlerde yaşayan halkların cesaretinin, onları özgür kılmasına şaşırmamak gerekir. Bu durum, doğal bir nedenin sonucudur.

Bu durum Amerika için de geçerlidir. Meksika ve Peru'nun zorba imparatorlukları Ekvator çizgisine doğru sıralanmışken, özgür küçük halkların yerleşimlerinin hemen hepsi kutuplara yakın olmuştur ve bugün de hâlâ oradadırlar.

3. Konu
Asya iklimi üzerine

Anlatılanlara göre,[3] "Asya'nın kuzeyi, aşağı yukarı kırkıncı dereceden kutuplara, Rusya sınırından Doğu Çin Denizi'ne uzanan bu geniş kıta çok soğuk bir iklime sahiptir; bu muazzam kara parçası, kuzeyde Sibirya, güneyde Büyük Tataristan olmak üzere, batıdan doğuya doğru uzanan sıradağlarla bölünür; Sibirya'nın iklimi o kadar soğuktur ki, birkaç bölge dışında burada tarım yapılamaz; her ne kadar Ruslar İrtiş boyunca birtakım yerleşimler kurmuşsa da, burada tarım yapmazlar; bu bölgede ancak az miktarda bodur çam ağacı ile birtakım ağaççıklar yetişir; bölge yerlileri, Kanada'dakilere benzer sefil ilkel topluluklara bölünmüştür; buradaki soğuk iklim, bir yandan arazinin yüksekliğinden, diğer yandan güneyden kuzeye gittikçe dağların düzleşmesinden, dolayısıyla kuzey rüzgârının hiçbir engelle karşılaşmadan her yerde esmesinden kaynaklanır; Novaya Zemlya'yı yaşanmaz hale getiren bu rüzgâr, Sibirya'da da eserek burayı tarım yapılamaz hale getirir; tam tersine Avrupa'da, Norveç ve Laponya'daki dağlar, kuzey ülkelerini bu rüzgârdan koruyan harikulade barikatlardır; bu durum, aşağı yukarı elli dokuzuncu enlemde yer alan Stokholm'de

3 bkz. *Recueil de Voyages au Nord*, Cilt VIII [s. 389-392]; *Histoire des Tartares*, Böl. II, s. 127-129 ile Peder Du Halde, *Histoire de la Chine*, Cilt IV.

toprağın meyve, tohum, bitki vermesini sağlar; altmış birinci, hatta altmış üçüncü ve altmış dördüncü derecede yer alan Åbo[4] civarında gümüş madenleri mevcuttur ve toprak oldukça verimlidir."

Yine anlatılanlara göre, "Sibirya'nın güneyinde yer alan Büyük Tataristan da çok soğuk bir ülkedir; ülkede tarım yapılmamakta, sadece sürüler için otlaklar bulunmaktadır; burada, İzlanda'da da olduğu gibi ağaç değil, ancak çalı çırpı yetişir; Çin ve Moğolistan civarında bir çeşit darı yetişen birkaç bölge varsa da, burada ne buğday ne de pirinç olgunlaşabilir; Çin Tataristanı'nda kırk üçüncü, kırk dördüncü ve kırk beşinci derecelerde yılın yedi veya sekiz ayı donmayan bölge yoktur; öyle ki burası, her ne kadar kâğıt üzerinde Fransa'nın güneyinden daha sıcak olması gerekse de, İzlanda kadar soğuktur; burada Doğu Çin Denizi'ne doğru yer alan dört beş şehir ile Çinlilerin siyasi nedenlerle Çin yakınlarına kurduğu birkaç şehir dışında şehir bulunmaz; Büyük Tataristan'ın geri kalan kısmında, Buhara, Türkistan ve Hitay'da yer alan birkaç şehir dışında şehir yoktur; buradaki aşırı soğuk, güherçileli, kumlu toprağın tabiatı ile arazinin yüksekliğinden kaynaklanır. Peder Verbiest,[5] Karakurum'un kaynağına doğru, Çin Seddi'nin seksen fersah kuzeyinde yer alan bir yerin, Pekin yakınlarındaki deniz seviyesinden üç bin geometrik adım daha yüksekte olduğunu, her ne kadar Asya'daki hemen hemen bütün büyük nehirlerin kaynağı bu ülkede olsa da, arazi yüksekliğinin[6] su kıtlığına neden olduğunu, öyle ki ülkede ancak nehir ve göl kenarlarında yaşanabildiğini ortaya çıkarmıştır."

Bu olguları gözler önüne serdikten sonra, ben şöyle bir mantık yürütüyorum: Asya tam anlamıyla ılıman bölge-

4 Bugün Finlandiya'da yer alan Turku şehrinin İsveççedeki adı. (ç.n.)

5 Ferdinand Verbiest, 1623-1688 tarihleri arasında yaşamış Flaman Cizvit rahibi, matematikçi ve gökbilimci. (ç.n.)

6 Tataristan bir tür düz dağ gibidir.

lere sahip değildir. Çok soğuk bir iklimde yer alan bölgelerin hemen yanında çok sıcak bir iklimde yer alan bölgeler, yani Türkiye, İran, Moğolistan, Çin, Kore ve Japonya vardır.

Avrupa'da ise bunun tam tersine, ılıman bölge çok geniştir. Gerçi söz konusu ılıman bölge, birbirinden çok farklı iklimler içinde yer almaktadır. İspanya ile İtalya'nın, Norveç ile İsveç'in iklimlerinin birbiriyle alakası yoktur. Bununla birlikte, bu bölgede hava güneyden kuzeye doğru fark ettirmeden, aşağı yukarı her ülkenin enlemine göre soğuduğundan, her ülkenin iklimi komşusununkiyle benzerlik gösterir; aralarında gözle görülür bir fark bulunmaz; daha önce de söylediğim gibi, ılıman bölge burada çok geniştir.

İşte bu yüzden Asya'da, güçlü milletler zayıf milletlerle komşudur; savaşçı, cesur ve aktif halkların en yakın komşuları kadınsı, tembel, çekingen halklardır. O halde birinin fethedilen, diğerinin fetheden olması şarttır. Avrupa'da ise tam tersine, güçlü milletler güçlü milletlerle komşudur; birbirine komşu olan milletler aşağı yukarı aynı cesarete sahiptir. Asya'nın zayıf, Avrupa'nın güçlü, Avrupa'nın özgür, Asya'nın köle olmasının en büyük nedeni işte budur. Bildiğim kadarıyla bu nedeni daha önce kimse fark etmemişti. İşte bu yüzden Asya'da özgürlük asla artmazken, Avrupa'da özgürlük koşullara göre artar veya azalır.

Rus asilzadeleri prenslerinden biri tarafından köle durumuna indirgense, onlarda daima sabırsızlık alametleri görülecektir. Oysa güney iklimleri asla böyle bir sabırsızlık esinlemez. Rusya'da birkaç gün için aristokratik bir yönetim kurulduğunu görmedik mi? Kuzeydeki bir başka krallık kanunlarını kaybetse, oradaki iklime güvenebiliriz; kanunlarını dönüşü olmayacak şekilde kaybetmesine imkân yoktur.

4. Konu
Bundan çıkan sonuç

Söylediklerimiz tarihteki olaylarla örtüşmektedir. Asya on bir kez kuzey halklarına, iki kez güney halklarına olmak üzere, tam on üç kez boyun eğmiştir. Daha eski çağlarda Asya'yı üç kez İskitler; daha sonra birer kez Medler ve İranlılar, Yunanlar, Araplar, Moğollar, Türkler, Tatarlar, İranlılar ve Afganlar fethetmiştir. Burada sadece Yukarı Asya'dan bahsediyorum. Durmadan çok büyük ihtilallere sahne olan Asya'nın güneyinde yaşanan istilalardan bahsetmiyorum bile.

Avrupa'da ise tam tersine, Yunan ve Fenike sömürgelerinin kuruluşundan beri ancak dört büyük değişime şahit olduk. Birincisi, Romalıların yaptığı fetihlerin neden olduğu değişim; ikincisi, aynı Romalıları yıkan Barbar akınlarının neden olduğu değişim; üçüncüsü, Şarlman'ın elde ettiği zaferlerin neden olduğu değişim ve son olarak, Norman istilalarının neden olduğu değişim. Eğer bu durum iyice incelenecek olursa, bu değişimlerin içinde dahi Avrupa'nın her yerine dağılmış genel bir güce rastlanacaktır. Romalıların Avrupa'yı fethederken ne kadar zorlandıkları, Asya'yı ise ne kadar kolay istila ettikleri bilinen bir şeydir. Kuzey halklarının Roma İmparatorluğu'nu yıkarken çektikleri zahmetleri, Şarlman'ın savaşlarını ve yaptığı işleri, Normanların çeşitli girişimlerini biliyoruz. Yıkanlar da durmaksızın yıkıma maruz kalmıştır.

5. Konu
Asya'nın kuzeyindeki halkların fetihleri ile Avrupa'nın kuzeyindeki halkların fetihlerinin sonuçları aynı olmamıştır

Avrupa'nın kuzeyinde yaşayan halklar, özgür insanlar gibi fethetmiş, Asya'nın kuzeyinde yaşayan halklar ise köleler gibi fethetmiş, bir efendi namına dize getirmiştir.

Bunun nedeni, Asya'nın doğal fatihi Tatar halkının köleleştirilmiş olmasıdır. Tatarlar Asya'nın güneyinde sürekli fetihler yapar, imparatorluklar kurarlar; fakat ülke sınırları içinde kalanlar, büyük bir efendiye tabidir. Bu efendi güneyde zorbalık ettiği kadar kuzeyde de zorbalık etmek ister. Fethedilen uyruklar üzerinde keyfî bir güce sahip olan bu efendi, fetheden uyruklar üzerinde de aynı güce sahip olduğunu iddia eder. Bugün bu durum, imparatorun Çin'dekine benzer bir zorbalıkla yönettiği, yaptığı fetihlerle her gün genişlettiği Çin Tataristanı denen o geniş ülkede de açıkça görülmektedir.

Histoire de la Chine [Çin Tarihi] adlı kitapta da yine imparatorların[7] Tataristan'a Çin kolonileri gönderdiği görülebilir. Bu koloniler Tatarlaşmış ve Çin'in ölümcül düşmanları haline gelmiştir. Ancak bu durum aynı kolonilerin, Tataristan'a Çin yönetiminin ruhunu taşımalarına engel olmamıştır.

Fetheden Tatarların bir kısmı çoğu kez o yerden kovulmuş, kendi çöllerine kölelik ikliminde benimsemiş oldukları esaret ruhunu getirmiştir. Çin tarihi bunun örneklerini sunar, bizim geçmişimiz de bu örneklerle doludur.[8]

Tatar veya Get milletinin anlayışı bu nedenle hep Asya imparatorluklarının anlayışına benzemiştir. Asya imparatorluklarında yaşayan halklar sopayla yönetilirken, Tatar halkları uzun kırbaçlarla yönetilir. Avrupa'nın ruhu her zaman için buradaki ahlâk kurallarına aykırı olmuştur. Bütün çağlarda, Asya halklarının ceza olarak adlandırdığı şeyi Avrupa halkları hakaret olarak nitelendirmiştir.[9]

---

7 Beşinci hanedanın beşinci imparatoru Wen-ti gibi. (Du Halde, Cilt I, s. 384).

8 İskitler Asya'yı üç kez fethetmiş, üç kez buradan kovulmuştur. Justinus, Kitap II, (3).

9 Burada söylediklerim, XXIII. Kitap XX. Konu'da Germen halklarının sopa konusunda sahip olduğu düşünce tarzı hakkında söyleyeceklerimle ters düşmemektedir. Germenler, kullanılan alet ne olursa olsun, keyfî olarak dövebilme gücünü veya dövme eylemini hakaret olarak algılamıştır.

Yunan imparatorluğunu yıkan Tatarlar, fethettikleri ülkeye kölelik ve despotizm getirmiştir. Roma İmparatorluğu'nu fetheden Gotlar ise her yere monarşi ve özgürlük götürmüştür.

Atlantis adlı eserinde İskandinavya'yı o kadar göklere çıkaran meşhur Rudbeck'in,[10] o bölgede yaşayan milletleri dünyadaki bütün halklardan üstün kılması gereken o büyük ayrıcalıktan da bahsedip bahsetmediğini bilmiyorum. Bu büyük ayrıcalık, buradaki milletlerin, daima Avrupa'daki özgürlüğün, yani bugün insanlar arasında var olan her türlü özgürlüğün hemen hemen hepsinin kaynağı olmasıdır.

Bir Got olan Jordanes[11] Avrupa'nın kuzeyini insan türünün fabrikası olarak nitelendirmişti.[12] Ben burayı daha çok güneyde dövülen zincirleri kıran aletlerin fabrikası olarak adlandıracağım. Tiranları ve zorbaları yok etmek için ve insanlara, doğanın kendilerini eşit yarattığını, saadetleri uğruna olmadığı sürece aklın onları asla bağımlı kılmayacağını öğretmek için ülkelerini terk eden cesur milletler işte burada biçimlenmiştir.

6. Konu
Asya'daki kölelik ile Avrupa'daki özgürlüğün fiziki nedeni

Asya'da daima büyük imparatorluklar görülmüş; Avrupa'da ise bu tür imparatorluklar asla tutunamamıştır. Bunun nedeni, bildiğimiz Asya'nın daha geniş düzlüklere sahip olmasıdır. Asya'da denizler karayı daha büyük parçalara böler. Asya daha güneyde olduğundan, buradaki kaynaklar daha kolay kurur, dağlara daha az kar düşer, daha az genişlikteki nehirler[13] daha küçük barikatlar oluşturur.

10 Olaus Rudbeck, 1630-1702 tarihleri arasında yaşamış İsveçli bilim adamı, yazar, tıp profesörü. (ç.n.)

11 VI. yüzyılda yaşamış Romalı bürokrat, tarihçi. (ç.n.)

12 *Humani generis officinam.*

13 Sular toplanmadan veya toplandıktan sonra kaybolur veya buharlaşır.

Asya'da güç hep zorba olmak zorundadır. Zira burada esaret had safhada olmazsa, kıtanın tabiatının kaldıramayacağı bir bölünmeye derhal gidilebilir.

Avrupa'daki doğal bölünme, ortalama genişliğe sahip birçok devlet ortaya çıkarmıştır. Bu devletlerdeki kanun düzeni devletin muhafazasıyla uyumsuz değildir, aksine onunla öyle uyumludur ki, bu kanunlar olmasa devlet çürüyüp gider, diğer devletlerden daha alt seviyeye düşer.

Herhangi bir devletin, kanunlar ve ticari fayda dışında bir gerekçeyle boyunduruk altına alınmasını, yabancı bir güce tabi kılınmasını zorlaştıran o özgürlük anlayışı işte bundan oluşur.

Bunun tam tersine Asya'ya, kendisini hiç terk etmemiş bir kölelik ruhu hâkimdir. Bu kıtanın tarihinde, özgür bir ruha işaret eden tek bir iz bulmak mümkün değildir. Burada kölece kahramanlıklardan başka bir şeye rastlanmayacaktır.

7. Konu
Afrika ve Amerika'ya dair

Asya ve Avrupa üzerine söyleyebileceklerim bundan ibaret. Afrika, Asya'nın güneyindeki iklime benzer bir iklim kuşağı içindedir. Ayrıca mevcut kölelik durumu da Asya'nınkiyle aynıdır. Yakılıp yıkılan ve kısa süre önce Avrupa'dan ve Afrika'dan gelen milletlerle yeniden iskân edilen Amerika,[14] henüz kendi anlayışını ortaya koyacak durumda değildir. Bununla birlikte, geçmişinden bildiklerimiz prensiplerimizle son derece uyumludur.

14 Amerika'daki küçük barbar halklara İspanyollar *Indios bravos* demiştir. Bu halklara boyun eğdirmek, Meksika ve Peru imparatorluklarına boyun eğdirmekten çok daha zor olmuştur.

8. Konu
İmparatorluğun başkentine dair

Söylediğimiz şeylerden çıkan sonuçlardan biri de, çok büyük bir prens için imparatorluğunun başkentini iyi seçmenin ne kadar önemli olduğudur. Başkentini güneye yerleştiren prens kuzeyi kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalacak, kuzeye yerleştiren prens ise güneyi kolayca elinde tutacaktır. Burada özel durumlardan bahsetmiyorum. Nasıl ki mekanikte, teorinin sonuçlarını değiştiren veya durduran sürtüşmeler vardır, aynı şekilde siyasetin de kendine has sürtüşmeleri olabilir.

XVIII. Kitap

Arazinin tabiatıyla ilişkisine göre kanunlar

1. Konu
Arazinin tabiatı kanunları nasıl etkiler

Bir ülkedeki toprakların verimli olması doğal olarak bağımlılık doğurur. Halkın büyük bir bölümünü oluşturan çiftçiler özgürlüklerine pek düşkün olmazlar. Kendi özel işleriyle fazlasıyla meşgul ve ilgilidirler. Ürün bakımından zengin bir köy yağmadan korkar, ordudan korkar. "En iyi taraf hangisidir?" diye sorar Cicero, Atticus'a.[1] "Ticaretle uğraşanlar ile çiftçiler mi? Monarşiye karşı olduklarını düşünmezsek, onlar için tüm yönetimler birdir, yeter ki huzurları yerinde olsun."

Böylece, tek kişi yönetimine daha çok verimli ülkelerde rastlanırken, çok kişili yönetime verimli olmayan ülkelerde rastlanır. Bu, kimi zaman telafi edici bir durumdur.

Attika bölgesindeki toprakların verimsizliği halkçı, Lakedaimonia topraklarının verimliliği ise aristokratik bir yönetimin kurulmasına neden olmuştur. Zira o çağlarda Yunanistan'da tek kişi yönetimi kesinlikle istenmiyordu. Oysa aristokratik yönetim, tek kişi yönetimine en yakın yönetim şekli idi.

---

1 Kitap VII, (VII).

Plutarkhos,[2] Atina'da Kilon ayaklanması[3] bastırıldıktan sonra şehrin eski anlaşmazlıklarına geri döndüğünü, Attika bölgesinde ne kadar çok arazi çeşidi varsa o kadar hizbe bölündüğünü söyler. "Dağ insanları bütün güçleriyle halkçı yönetimi, ova insanları asiller yönetimini, deniz kenarında yaşayanlar ise bu iki yönetim şeklini birleştiren karma bir yönetim şekli talep ediyordu."

2. Konu
Aynı konunun devamı

Verimli ülkeler, güçlüye karşı hiçbir şeyi savunamayacak ovalardır. Bu yüzden en güçlüye boyun eğilir. Ona boyun eğilince de, özgürlük ruhu oraya geri dönemez. Bölgenin zenginlikleri, sadakatinin teminatıdır. Oysa dağlık ülkelerde, sahip olunan şeyler korunabilir; kaldı ki koruyacak çok bir şey de yoktur. Özgürlük, yani sahip olunan yönetim şekli, savunmaya değecek tek zenginliktir. Bu yüzden özgürlük, doğanın daha cömert davrandığı izlenimini veren yerlerden ziyade, dağlık ve zorlu ülkelerde hüküm sürer.

Dağ insanları daha ılımlı bir yönetimi tercih eder, zira istila tehlikesi o kadar büyük değildir. Kendilerini kolaylıkla savunurlar; onlara saldırmak güçtür. Onlara karşı kullanılacak mühimmatı ve erzakı toplamak çok masraflı bir iştir. Ülke saldıracaklara ne mühimmat ne de erzak temin edebilir. O halde dağ insanlarına savaş açmak daha zor, daha tehlikeli bir iştir. Dağlık ülkeler, halkın emniyeti için yapılan bütün o kanunlara daha az ihtiyaç duyar.

---

2 *Vitae Parallelae: Solon,* (13, 2).

3 Atinalı bir asilzade ve Olimpiyat şampiyonu olan Kilon, MÖ 632'de bir darbe girişiminde bulunmuş ve başarısız olmuştur. Bu ayaklanma, Atina tarihinde güvenilir kaynaklar tarafından teyit edilen ilk tarihî olaydır. (ç.n.)

3. Konu
En çok ekilip biçilen ülkeler hangileridir?

Ülkeler verimlilikleri nispetinde değil, özgürlükleri nispetinde ekilip biçilir. Dünya hayalî olarak bölündüğünde, çoğu zaman en verimli yerlerde çöller oluştuğu, toprağın hiçbir şey vermez gözüktüğü yerlerde ise geniş kitlelerin yaşadığı büyük bir hayretle gözlemlenecektir.

Doğal olan, bir halkın daha kötü bir ülke bulmak için iyi bir ülkeyi terk etmesi değil, daha iyi bir ülke bulmak için iyi bir ülkeyi terk etmesidir. O halde istilaların çoğu, doğanın insanlar mutlu olsun diye yarattığı ülkeleri hedef alır. İstilaya hiçbir şey tahrip kadar yakın olmadığına göre, en iyi ülkeler çoğu zaman ıssızken, kuzeydeki korkunç ülkeler hemen hemen yaşanamaz olduğu için daima insan doludur.

Tarihçilerin İskandinavya halklarının Tuna kıyılarına gidişine dair anlattıklarına bakılırsa, bunun bir fetih değil, çölleşmiş topraklara doğru bir göç olduğu anlaşılacaktır.

Nitekim, bu mutlu iklimler daha önceleri başka göçler yüzünden ıssızlaşmıştı. Orada ne gibi trajik olaylar yaşandığını bugün bilmiyoruz.

"Birçok anıta bakıldığında," der Aristoteles,[4] "Sardinya bir Yunan kolonisidir. Sardinya eskiden çok zengin bir bölgeymiş. Tarıma duyduğu aşkla tanınan Aristaeus[5] buraya kanunlar vermiş. Ama Sardinya o günden bu yana harap durumda. Zira burayı ele geçiren Kartacalılar, insanlara besin kaynağı oluşturabilecek her şeyi yok etmiş, tarım yapılmasını ölümle cezalandırmıştır." Aristoteles'in zamanında Sardinya hâlâ kendine gelmemişti. Bugün dahi iyi durumda değildir.

İran'ın, Türkiye'nin, Rusya'nın ve Polonya'nın en ılıman bölgeleri irili ufaklı Tatar topluluklarının neden olduğu yıkımları atlatamamıştır.

---

4 Veya *De Mirabilibus* kitabını yazan kişi, (CIV-CV).

5 Yunan mitolojisinde tarım, arıcılık ve zanaatla ilişkilendirilen küçük bir tanrı. (ç.n.)

4. Konu
Bir ülkenin verimliliği ile verimsizliğinin doğurduğu yeni sonuçlar

Toprakların verimsiz olması insanları maharetli, kanaatkâr, çalışkan, cesur ve savaşkan yapar. Toprağın kendilerine vermeyi reddettiği şeyleri kendi başlarına elde etmeye mecburdurlar. Ülkenin verimli olması ise, sağladığı rahatlığın yanı sıra gevşeklik verir; buradaki insanların canı tatlı olur.

Almanya'da, Saksonya'daki gibi, köylülerin zengin olduğu yerlerden toplanan askerî birliklerin diğerleri kadar iyi olmadığı fark edilmiştir. Askerî yasalar ancak daha katı bir disiplin aracılığıyla bu sakıncalı durumu giderebilir.

5. Konu
Ada halklarına dair

Ada halkları, kıta halklarına kıyasla özgürlüklerine daha düşkündür. Adalar genellikle küçük olur.[6] Halkın bir kısmı diğer kısmı bastırmak için çok da etkili bir şekilde kullanılamaz. Deniz, adaları büyük imparatorluklardan ayırır. İstibdat buralara kadar uzanamaz. Deniz, buraları fethetmek isteyenleri durdurur. Ada halkı fetih kapsamı dışında kalır ve kanunlarını daha kolay muhafaza edebilir.

6. Konu
İnsanların maharetiyle oluşmuş ülkelere dair

İnsan maharetinin yaşanabilir hale getirdiği ve var olabilmek için yine aynı maharete muhtaç olan ülkeler ılımlı yönetimler ister. Bu tür ülkelerden başlıca üç örnek bulun-

6 Japonya, büyüklüğü ve esaretiyle bu kuralı bozmaktadır.

maktadır: Çin'in iki güzel eyaleti Jiang Nan ve Cıciang ile Mısır ve Hollanda.

Çin'in eski imparatorları birer fatih değildi. Ülkelerini genişletmek için yaptıkları ilk şey, kendi bilgeliklerinin de en büyük kanıtı olmuştur. Suların altından imparatorluğun en güzel iki eyaletinin çıktığına şahit olunmuştur. Bu iki eyaleti insanlar ortaya çıkarmıştır. Avrupa'ya bu geniş ülkenin saadet içinde yaşadığına dair ilk izlenimi veren, işte bu iki eyaletin kelimelerle ifade edilemeyecek verimliliği olmuştur. Ancak imparatorluğun hatırı sayılır genişlikteki bir bölümünü yıkımdan korumak için gösterilen zorunlu ve sürekli bakım, zevkine düşkün bir halkın ahlâk kurallarından ziyade bilge bir halkın ahlâk kurallarını, bir despotun zorbaca gücünden ziyade bir hükümdarın meşru yönetimini gerektiriyordu. Buradaki yönetimin, doğanın kendini rehavete veya kapris-lere kaptırması için değil, sürekli kendine dikkat etmesi için yarattığı Hollanda'da olduğu gibi, ılımlı olması gerekiyordu.

Böylece, Çin'in insanları doğal olarak kölece bir esarete mahkûm eden iklimine, bir imparatorluğun uçsuz bucaksız olmasından ileri gelebilecek korkunç olaylara rağmen, ilk kanun koyucuları çok iyi kanunlar yapmak zorunda kalmış, yönetim şekli de çoğu zaman bunlara uymak zorunda kalmıştır.

7. Konu
İnsanın yarattığı eserlere dair

İnsanlar, gösterdikleri özen ve yaptıkları kanunlarla toprağı kendileri için daha elverişli hale getirmiştir. Eskiden göl ve bataklık olan yerlerde bugün nehirler aktığını görüyoruz. Bu, doğanın yaptığı bir iyilik değildir, ama doğa sayesinde sağlanan ve devam ettirilen bir iyiliktir. İranlılar[7] Asya'ya hâkim olduklarında, daha önce hiçbir şekilde sulanamayan

7 Polybius, Kitap X, Böl. XXV.

bir yere kaynak suyu getirenlerin bu sudan beş nesil boyunca istifade etmesine izin vermiştir. Toros Dağları'ndan çok sayıda dere doğduğu için de, İranlılar buradan su getirmek için hiçbir masraftan kaçınmamıştır. Bugün nereden geldiğini bilmediğimiz sular tarlalarını ve bahçelerini suluyor.

O halde, nasıl ki yıkıcı milletler kendi yaşam sürelerini aşan kötülükler yapıyorsa, ettikleri iyilikler kendi yaşam süreleriyle son bulmayan maharetli milletler de mevcuttur.

8. Konu
Kanunların genel ilişkisi

Kanunlar, çeşitli halkların geçimlerini sağlama biçimleriyle sıkı bir ilişki içerisindedir. Ticaret ve denizcilikle geçinen bir halka, tarım yapmakla yetinen bir halka göre daha geniş kapsamlı kanunlar gerekir. Tarımla geçinen bir halka, hayvancılıkla geçinen bir halka göre daha geniş kapsamlı kanunlar gerekir. Hayvancılıkla geçinen bir halka, avcılıkla geçinen bir halka göre daha geniş kapsamlı kanunlar gerekir.

9. Konu
Amerika topraklarına dair

Amerika'da bu kadar çok vahşi millet olmasının sebebi, buradaki toprakların insanlara kendiliğinden çok sayıda ürün vermesidir. Kadınlar kulübe civarında bir parça toprağı ekip biçtiği anda mısır yetişmeye başlar. Buna bir de avcılık ve balıkçılık da eklendi mi, insanlar bolluk içinde yaşayıp gider. Buna ek olarak sığır, manda gibi otçul hayvanlar bu topraklarda etobur hayvanlara göre daha rahat hayatta kalır. Etoburlar her çağda Afrika topraklarında hüküm sürmüştür.

Avrupa'da toprakları ekip biçmesek, bütün bu avantajlara sahip olacağımızı hiç zannetmiyorum. Avrupa'da topraklar kendi haline bırakılsa ormandan başka bir şey olmaz, meşe ağaçlarından ve diğer verimsiz ağaçlardan başka hiçbir şey yetişmezdi.

10. Konu
Nüfusun, insanların geçim yollarıyla ilişkisine dair

Milletler toprağı ekip biçmediğinde, insan nüfusu şöyle bir orantı içerisindedir. Ekilmemiş arazinin verdiği ürün ile ekilmiş arazinin verdiği ürün arasındaki oran ne ise, bir ülkedeki vahşi insan sayısı ile bir başka ülkedeki çiftçi sayısı arasındaki oran da odur. Toprağı ekip biçen insanlar üretim de yapıyorsa, bu durumda ayrıntılarıyla açıklanması gereken oranlar ortaya çıkar.

Bu insanlar büyük bir millet kuramaz. Çoban iseler, belli bir nüfusla hayatta kalabilmek için büyük bir ülkeye ihtiyaç duyarlar. Avcı iseler, nüfusları daha da azdır ve yaşamak için daha küçük bir millet kurarlar.

Ülkeleri genellikle ormanlarla doludur. İnsanlar burada suyolları açmamış olduğu için ülke bataklıklarla doludur. Burada her bir topluluk kendi içine çekilir ve küçük bir millet oluşturur.

11. Konu
Vahşi halklar ile barbar halklar üzerine

Vahşi halklar ile barbar halklar arasında şöyle bir fark vardır: Vahşi halklar birtakım özel nedenlerden dolayı bir araya gelemeyen, dağınık halde yaşayan küçük milletlerdir. Oysa barbarlar genellikle bir araya gelebilen küçük millet-

lerdir. Vahşi halklar genellikle avcı, barbar halklar genellikle çobandır. Bu durum Asya'nın kuzeyinde açık bir şekilde görülür. Sibirya halkları tek bir bütün olarak yaşayamazlar, zira bu durumda beslenemezler. Tatarlar belli bir süre için topluca yaşayabilirler, zira sürüleri belli bir süre için bir araya toplanabilir. O halde bütün göçebeler bir araya gelebilir. Bu durum, bir şef çıkıp da diğer birçok göçebeye boyun eğdirdiği zaman görülür. Bunu takiben göçebelerin şu iki seçenekten birini seçmesi gerekir: Ya ayrılacaklar ya da güneyde yer alan bir imparatorluğu fethetmeye gideceklerdir.

12. Konu
Tarım yapmayan halklardaki milletlerarası hukuka dair

Bu halklar sınırları belirli bir alanda yaşamadığından çeşitli anlaşmazlıklar yaşarlar. Bizde miras için kavga eden vatandaşlar gibi, ekilip biçilmeyen topraklar için kavga edeceklerdir. Böylece, avladıkları hayvanlar, tuttukları balıklar, hayvanları için gereken yemler, kölelerinin kaçırılması gibi konularda sık sık kavgaya tutuşacaklardır. Tapulu araziye sahip olmadıklarından, medeni hukuk aracılığıyla çözülecek ne kadar az meseleleri varsa, milletlerarası hukuk aracılığıyla çözülecek o kadar çok meseleleri olacaktır.

13. Konu
Tarım yapmayan halklardaki medeni kanunlara dair

Medeni hukukun içeriğini kabartan şey, toprakların pay edilmesi hususudur. Toprakların pay edilmediği milletlerde medeni kanun sayısı çok az olacaktır.

Bu tür halkların sahip olduğu kurumlar kanundan ziyade ahlâk kuralları şeklinde adlandırılabilir.

Bu tür milletlerde, geçmişteki şeyleri hatırlayan ihtiyarlar büyük nüfuza sahiptir. Burada insanlar zenginlikle değil, el becerisiyle ve bilgelikleriyle sivrilir.

Bu halklar orada burada dolaşır, otlaklara veya ormanlara dağılır. Bu halklarda evlilik kurumu, bizim ülkelerimizde ikametgâhla belirlenen, kadını tek bir eve bağlayan evlilik kurumu kadar garantili değildir. Bu insanlar kolayca kadın değiştirebilir, birçok kadına sahip olabilir, kimi zaman hayvanlar gibi fark gözetmeksizin birleşebilirler.

Çoban halklar geçimlerini sağlayan sürülerinden ayrılamadıkları gibi, kendilerine bakan karılarından da ayrılamazlar. O halde bütün bunların bir arada ilerlemesi gerekir. Genellikle savunulabilir sağlam mevkiler bulunmayan geniş ovalarda yaşadıklarına göre, evlerinden ayrıldıkları takdirde kadınları, çocukları ve sürüleri düşmana yem olacaktır.

Kanunları ganimetin pay edilmesi konusunu düzenler ve tıpkı bizdeki Salica kanunları[8] gibi, hırsızlık olaylarına özel ilgi gösterir.

14. Konu
Tarım yapmayan halklardaki siyasi duruma dair

Bu halklar büyük bir özgürlüğe sahiptir. Zira tarım yapmadıklarına göre, toprağa bağlı değillerdir. Bunlar, orada burada aylak aylak gezen serserilerdir. Şayet bir şef özgürlüklerini ellerinden almaya kalkarsa, özgürlüklerini derhal bir başkasında ararlar veya aileleriyle birlikte yaşamak üzere ormanlara çekilirler. Bu halklarda insanın özgürlüğü öyle geniştir ki, bu özgürlük zorunlu olarak vatandaşın özgürlüğünü de beraberinde getirir.

8 Erken Orta Çağ döneminde, bütün Frankları ve Frank topraklarını bağlayan eski Germen kanunlarının bütününe verilen ad. (ç.n.)

15. Konu
Para kullanmayı bilen halklara dair

Aristippos[9] bir deniz kazası geçirdikten sonra yüzerek karşı kıyıya çıkmış. Burada kumlara çizilmiş birtakım geometrik şekiller görmüş. Barbar bir halkın yaşadığı bir yere değil de Yunan bir halkın yaşadığı bir yere geldiğine hükmeden Aristippos sevinçten havalara uçmuş.

Herhangi bir kaza eseri tek başınıza, bilmediğiniz bir halkın içine düşüp de bir para görürseniz, medeni bir halkın içine düştüğünüzden emin olabilirsiniz.

Tarım, para kullanımını gerektirir. Tarım, birçok maharet ve bilgi gerektiren bir iştir ve sanat dalları, bilgi ve ihtiyacın daima eşit adımlarla ilerlediği görülür. Bu ise, bir değer biriminin belirlenmesine neden olur.

Seller ve yangınlar, toprağın madenlerle dolu olduğunu keşfetmemizi sağladı.[10] Bu madenleri bir kere topraktan çıkardıktan sonra, her birini kullanmak kolay olmuştur.

16. Konu
Para kullanmayı bilmeyen halklardaki medeni kanunlara dair

Bir halk para kullanmadığında, o halkta sadece şiddet kaynaklı adaletsizliklere rastlanır. Güçsüz insanlar bir araya gelerek şiddete karşı kendilerini korurlar. Burada ancak siyasi uzlaşmalar mevcuttur. Buna karşılık para kullanan halklarda, insanlar kurnazlıktan kaynaklanan adaletsizliklere maruz kalır. Bu adaletsizlikler çeşitli yollarla vücuda gelebilir. O halde burada sağlam medeni kanunlara sahip

9 MÖ 435-386 tarihleri arasında yaşamış Yunan filozof. (ç.n.)

10 Diodorus'a göre (Kitap V, Böl. XXV), çobanlar Pireneler'deki altını bu şekilde bulmuştur.

olmak şarttır. Bu kanunlar, yeni yeni ve çeşit çeşit kötülük etme yollarıyla birlikte ortaya çıkarlar.

Paranın mevcut olmadığı ülkelerde, hırsız sadece nesne çalar ve nesneler asla birbirine benzemez. Oysa paranın mevcut olduğu ülkelerde, hırsız zenginlik işaretlerini çalar ve bu işaretler daima birbirine benzer. Paranın mevcut olmadığı ülkelerde hiçbir şey saklanamaz, zira hırsız, suçunun delillerini daima üzerinde taşır. Paranın mevcut olduğu ülkelerde ise durum böyle değildir.

17. Konu
Para kullanmayan halklardaki siyasi kanunlara dair

Tarım yapmayan halkların özgürlüğünü en çok teminat altına alan şey, bu halkların para diye bir şeyin varlığını bilmemesidir. Avdan, balıkçılıktan veya sürülerden elde edilenler, ne bir kişinin diğer hepsini yoldan çıkarmasını sağlayacak kadar büyük miktara ulaşabilir ne de yeterince muhafaza edilebilir. Oysa zenginlik işaretlerine sahip olunduğunda, bu işaretler istiflenebilir ve istenen kişilere dağıtılabilir.

Paranın mevcut olmadığı halklarda, herkesin az bir şeye ihtiyacı vardır ve herkes bu ihtiyaçlarını kolayca ve eşit giderebilir. O halde burada eşitlik zorakidir. Dolayısıyla şefleri de zorba olmaz.

Eğer bize anlatılanlar doğru ise, Louisiana'da *Natchez* adı verilen bir kabile bu kuralın dışında kalır. Şefleri[11] bütün uyruklarının mallarını kullanır ve uyruklarını keyfine göre çalıştırır. Onun için canlarını dahi verirler. Şefleri âdeta Tanrı gibidir. Tahtın vârisi doğduğu zaman, memedeki çocukların hepsini hayat boyu ona hizmet etsinler diye verirler. Sanırsınız yüce Senusret'in[12] ta kendisidir! Kulübesinde oturan şefe, bir Japon veya Çin imparatoruna gösterilen saygı gösterilir.

11 *Lettres édifiantes*, Cilt XX, s. 106-113.

12 Herodotos'a göre Avrupa'nın bazı bölgelerine askerî akınlar düzenlemiş eski Mısır kralı. (ç.n.)

18. Konu
Batıl inancın gücü

Batıl inançtan kaynaklanan önyargılar, diğer bütün önyargılardan baskındır. Aynı şekilde batıl inancın nedenleri de, diğer bütün nedenlerden baskındır. Böylece, her ne kadar vahşi halklar doğal olarak despotizm nedir bilmeseler de, batıl inançlara sahip halk despotizmin ne olduğunu bilir. Güneş'e taparlar ve şayet şefleri Güneş'in erkek kardeşi olduğunu iddia etmeyi akıl etmemiş olsa, ona da kendileri gibi sefil biri gözüyle bakarlardı.

19. Konu
Arapların özgürlüğü, Tatarların esareti üzerine

Araplar ile Tatarlar çoban halklardır. Araplar daha önce sözünü ettiğimiz genel kurala uyar ve özgür yaşarlar. Oysa (dünyanın eşsiz halkı) Tatarlar siyasi esaret altında yaşarlar.[13] Bu durumun birkaç nedenini daha önce saymıştım.[14] Şimdi de diğer nedenlerinden bahsedeceğim.

Tatarların şehirleri, ormanları yoktur; çok sayıda bataklığa sahiptirler; nehirleri hemen hemen her zaman donar; geniş bir ovada yaşarlar; otlakları ve sürüleri, dolayısıyla malları vardır. Bununla birlikte, ne çekilecek ne de kendilerini savunabilecek mevzilere sahiptirler. Bir han mağlup olduğu anda kafası kesilir.[15] Hanın çocuklarına da aynı şeyi yaparlar. Eski hanın uyrukları kazanana tabi olur. Bu insanlar sivil köleliğe mahkûm edilmezler. Aksi takdirde ekip biçecek toprakları olmayan, ev hizmetine ihtiyaç duymayan bu sade

13 Bir kişi han ilan edildiğinde, bütün halk şöyle haykırır: Sözü onun kılıcı olsun.

14 XVII. Kitap, Konu V.

15 O halde İsfahan'a hâkim olan Miriveis'in hanedana ait bütün prensleri öldürtmesine şaşmamak gerekir.

millete yük olurlar. Bu yüzden nüfusu artırırlar. Bununla birlikte, neden sivil kölelik yerine siyasi köleliğin tesis edilmesi gerektiği kolayca anlaşılmaktadır.

Nitekim, çeşitli kabilelerin devamlı savaştığı, durmadan birbirini ele geçirdiği bir ülkede, şefin ölümüyle birlikte mağlup edilen her bir kabilenin siyasi yapısının yok edildiği bir ülkede, halk genel olarak özgür olamaz. Zira burada defalarca boyun eğdirilmemiş tek bir kabile dahi mevcut değildir.

Mağlup halklar, konumlarının sağladığı güçle yenildikten sonra antlaşma yapacak durumda ise, özgürlüklerinin bir kısmını muhafaza edebilirler. Oysa hiçbir savunması olmayan Tatarlar bir kez yenildi mi, hiçbir zaman koşul dayatamazlar.

II. Konu'da, tarım yapılan ovalarda yaşayanların özgür olmadıklarını söyledim. Çeşitli koşullar, tarım yapılmayan topraklarda yaşayan Tatarların da aynı durumda olmasını gerektirmiştir.

20. Konu
Tatarların milletlerarası hukukuna dair

Tatarlar kendi aralarında tatlı ve insani görünürler. Fakat çok zalim fatihlerdir. Ele geçirdikleri şehirlerdeki insanları kılıçtan geçirirler. Onları sattıklarında veya askerleri arasında dağıttıklarında, lütufta bulunduklarına inanırlar. Tatarlar Hindistan'dan Akdeniz'e kadar bütün Asya'yı yok etmiştir; İran'ın doğusu bu yüzden ıssızlaşmıştır.

Böyle bir milletlerarası hukukun doğmuş olmasına neden olan şey bence şu: Şehirleri olmayan bu halklar bütün savaşlarını aceleyle ve coşkuyla yaparlar. Galip gelmeyi umduklarında savaşırlar; böyle bir umutları olmadığı zaman ise en güçlünün ordusuna katılırlar. Buna benzer âdetlerle, onlara karşı koyamayacak bir şehrin onları durdurmaya kalkması

kendi milletlerarası hukuk anlayışlarına aykırıdır. Tatarlar şehirlere bir insan topluluğu olarak değil, kendi güçlerine meydan okuyabilecek yerler olarak bakarlar. Bu şehirleri kuşatacak maharetleri yoktur ve bu şehirleri kuşatarak kendilerini ziyadesiyle tehlikeye atarlar. Bu yüzden, kanlarını akıtmış herkesin kanını akıtarak intikam alırlar.

21. Konu
Tatarların medeni kanunu

Peder du Halde,[16] Tatarlarda vârisin hep son erkek çocuk olduğunu söyler. Bunun nedeni, çobanlık yapacak yaşa gelen büyüklerin, babalarının verdiği belli sayıda hayvanla evden ayrılması ve yeni bir ev kurmasıdır. Babasıyla evde kalan son erkek çocuk böylece babanın doğal vârisi olur.

Buna benzer bir âdete İngiltere'nin birkaç küçük bölgesinde de rastlandığını işittim. Aynı âdet Bretanya'daki Rohan düklüğünde, asillere ait olmayan topraklar için de geçerlidir.

Bu şüphesiz, küçük bir Breton halkından gelen veya bir Germen halkından kalma, çobanlara özgü bir kanundur. Sezar ve Tacitus'tan, Germen halkının toprağı çok az ekip biçtiğini biliyoruz.

22. Konu
Germen halklarına ait bir medeni kanun üzerine

Burada, genellikle Salica Kanunu olarak adlandırılan Salica kanunlarına ait belli bir metnin nasıl olup da hiç tarım yapmayan veya en azından çok az tarım yapan bir halkın kurumlarıyla ilişkili olduğunu açıklayacağım.

16 Jean-Baptiste Du Halde, 1674-1743 tarihleri arasında yaşamış Fransız Cizvit, Çin tarihçisi. (ç.n.)

Salica Kanunu'na göre,[17] bir adam ardında çocuklar bıraktığında, *sala* toprağını kız çocukların aleyhine olacak şekilde, yalnız erkek çocuklar miras alır.

Sala topraklarının ne olduğunu anlamak için, Germania'yı terk etmeden önce Franklardaki mülkiyet hakkının veya toprak kullanımının ne olduğunu incelemek gerekir.

Bay Echard,[18] *Salica* kelimesinin ev anlamına gelen *sala* kelimesinden geldiğini, dolayısıyla *sala* toprağının ev arazisi demek olduğunu çok açık bir şekilde kanıtlamıştır. Ben daha ileriye gidip Germenlerde evin ve ev arazisinin ne olduğunu inceleyeceğim.

"Şehirlerde yaşamıyorlar," der Tacitus,[19] "evlerinin birbirine bitişik olmasına dayanamıyorlar. Her biri evinin etrafını çeviren, kapalı küçük bir alan veya boşluk bırakıyor." Tacitus doğru söylüyordu. Zira barbarların kanunnamelerinde[20] yer alan birçok kanun, *etrafı çevrili bu alana* tecavüz edenler ile *evin içine* girenler için farklı farklı hükümler içeriyordu.

Tacitus ve Sezar'dan, Germenlerin ekip biçtiği toprakların onlara ancak bir yıllığına verildiğini, bu tarihten sonra kamuya ait topraklar haline geldiğini biliyoruz. O halde Germenlerin yegâne mülkiyeti evleri ile evlerinin civarında yer alan etrafı çevrili alanda kalan toprak parçası idi.[21] Erkek çocuklara ait olan özel mülkiyet işte burasıydı. Bu alan niçin kız çocuklarına ait olsun ki? Kız çocuklar başka evlere gelin gidiyordu.

O halde *sala* toprağı, Germen'in evine bağlı o kapalı alan, Germen'in sahip olduğu tek mülktü. Franklar fetihten

---

17 Başlık LXII.

18 J. George Eckhard, 1674-1730 tarihleri arasında yaşamış Alman tarih profesörü ve kütüphaneci, 1720'de Frankfurt'ta yayımlanan *Leges Francorum et Ripuariorum* adlı kitabın yazarı. (ç.n.)

19 "Nullas Germanorum populis urbes habitari satis notum est, ne pati quidem inter se junctas sedes; colunt discreti, ut nemus placuit. Vicos locant, non in nostrum morem connexis et cohoerentibus oedificiis: suam quisque domum spatio circumdat." *De moribus Germ.*, Böl. XVI, (1-2).

20 Almanların kanunu, Böl. X ile Bavyeralıların kanunu, Başlık X, § 1 ve 2.

21 Etrafı çevrili bu alana evrakta *curtis* denir.

sonra yeni mülkler edinmiş, bu mülklere *sala* toprakları denmeye devam edilmiştir.

Germania'da yaşarken Frankların malları köle, sürü, at, silah vs. idi. Ev ile ona bitişik küçük toprak parçası, doğal olarak, burada oturacak erkek evlada veriliyordu. Bununla birlikte, fetihten sonra Frankların geniş arazilere sahip olmasıyla, kız çocukları ve onların çocuklarının buralardan hiçbir pay alamaması fazla katı bulunmaya başlandı. Bunun üzerine, babanın kızını ve kızının çocuklarını vâris yapmasına izin veren bir âdet oluştu. Kanun bir kenara atıldı. Düstur haline geldiğine bakılırsa, bu tür anlaşmalar sıkça yapılıyordu.[22]

Bütün bu düsturlar içinde bir tanesini tuhaf karşılıyorum.[23] Bir büyükbaba, oğulları ve kızlarıyla birlikte torunlarını da vâris tayin edebiliyordu. Bu durumda Salica Kanunu hükmünü yitirmez mi? Daha o zamanlar bu kanuna riayet edilmemeye başlanmıştı veya belli ki kızları vâris tayin etme âdeti, onların vâris sıfatını almasını pek doğallaştırmıştı.

Salica Kanunu bir cinsi diğer cins aleyhine kayırma amacı gütmediği gibi, bir ailenin, bir ismin devamını veya bir arazinin intikalini teminat altına alma amacı da gütmemiştir. Bütün bunları Germenlerin aklı almazdı. Bu kanun, ev ile eve bağlı araziyi, orada oturacak erkek çocuklara veren, dolayısıyla erkek çocuklar açısından daha elverişli olan salt ekonomik bir kanundu.

Bu noktada yapılması gereken tek şey, Salica Kanunu'nda yer alan "Kalıtsal Topraklar" başlığını, birçok kişinin sözünü ettiği, fakat çok az kişinin okuduğu o meşhur metni aynen aktarmaktır:

"1. Eğer bir adam çocuksuz ölürse, babası veya annesi vâris olur.

2. Eğer ne babası ne de annesi var ise, erkek kardeşi veya kız kardeşi vâris olur.

---

22 bkz. Marculfus, Kitap II, Düstur 10 ve 12; Marculfus'un *Appendix*'i, Düstur 49 ile Sirmondus'un eski düsturları, Düstur 22.

23 Lindembroch'un derlemesi, Düstur 55.

3. Eğer ne erkek kardeşi ne de kız kardeşi var ise, annesinin kız kardeşi vâris olur.

4. Eğer annesinin kız kardeşi yok ise, babasının kız kardeşi vâris olur.

5. Eğer babasının kız kardeşi yok ise, erkek tarafından en yakın akraba vâris olur.

6. Sala toprağının hiçbir parçası[24] kız çocuklarına intikal edemez; sala toprağı erkek çocuklara aittir, yani babanın vârisleri erkek çocuklardır."

İlk beş maddenin çocuksuz ölen kişinin verasetiyle, altıncı maddenin ise ardında çocuklar bırakarak ölen kişinin verasetiyle ilgili olduğu açıktır.

Bir adam çocuksuz öldüğü zaman, kanun, ancak bazı durumlarda iki cinsten birinin tercih edilmesini ister. Verasetin ilk iki derecesinde, erkekler ile kızların avantajları aynıdır; üçüncü ile dördüncü derecede kadınlar tercih edilir; beşinci derecede ise erkekler tercih edilir.

Bu tuhaflıkların nedenlerini Tacitus'ta buldum. "Kız kardeşlerin çocukları,"[25] der Tacitus, "hem kendi babaları hem dayıları için kıymetlidir. Bu bağı en sıkı, hatta en kutsal bağ olarak görenler mevcuttur. Rehin alacakları zaman, kız kardeş çocuklarını tercih etmektedirler." İlk tarihçilerimizin,[26] Frank krallarının, kız kardeşleri ile kız kardeşlerinin çocuklarına duydukları sevgiden bu kadar çok bahsetmelerinin nedeni işte budur. Bir evde kız kardeşlerin çocuklarına öz evlatlar gözüyle bakılıyorsa, o çocukların da teyzelerine anne gözüyle bakması doğaldır.

---

24 "De terra vero salica in mulierem nulla portio hereditatis transit, sed hoc virilis sexus acquirit, hoc est filii in ipsa hereditate succedunt." Başlık LXII, § 6.

25 "Sororum filiis idem apud avunculum quam apud patrem honor. Quidam sanctiorem arctioremque hunc nexum sanguinis arbitrantur, et in accipiendis obsidibus magis exigunt, tanquam ii et animum firmius et domum latius teneant." *De moribus Germ.* Böl. XX, (5-6).

26 bkz. Tourslu Grégoire'da bahsedilen (Kitap VIII, Böl. XVIII ve XX; Kitap IX, Böl. XVI ve XX) Guntram'ın yeğeni Ingunda'ya kötü muamele eden Leovigild'e duyduğu müthiş öfke; erkek kardeşi Childebert'in Ingunda'nın intikamını almak için giriştiği savaş.

Annenin kız kardeşi, babanın kız kardeşine tercih edilir. Bunun nedeni, Salica Kanunu'nda yer alan diğer metinlerden anlaşılmaktadır. Bir kadın dul kaldığında,[27] kocasının akrabalarının vesayeti altına girer. Kanun söz konusu vesayette, kadın tarafından akrabaları erkek tarafından akrabalara tercih ediyordu. Nitekim bir aileye dâhil olan kadın, kendi cinsinden insanlarla kaynaştığından, erkek tarafından akrabalardan ziyade kadın tarafından akrabalarla daha sıkı bağ kuracaktır. Buna ek olarak, bir adam[28] birini öldürdüğünde ve maruz kaldığı para cezasını karşılayacak durumu olmadığında, kanun mallarını vermesine izin verir ve bu durumda adamın akrabaları eksik olanı tamamlamak zorundadır. Babadan, anneden ve erkek kardeşten sonra, ödeme yapan kişi, sanki bu bağ daha sevgi dolu bir bağmış gibi annenin kız kardeşi oluyordu. O halde, yükümlülükler getiren akrabalığın aynı şekilde avantajlar da getirmesi gerekiyordu.

Salica Kanunu veraset hakkına, babanın kız kardeşinden sonra erkek tarafından en yakın akrabanın sahip olmasını istiyordu. Ancak söz konusu kişinin akrabalık bağı beşinci dereceyi aşıyorsa, miras hakkı ortadan kalkıyordu. Bu durumda beşinci dereceden bir kadın akraba, altıncı dereceden bir erkek akrabanın aleyhine olacak şekilde vâris oluyordu. Bu durum Ripuarialı Frankların[29] kanununda,[30] Salica Kanunu'nun sadık bir yorumu olan "Kalıtsal Topraklar" başlığında da görülür. Ripuarialı Frankların kanunundaki başlık, Salica Kanunu'ndaki başlığa kelimesi kelimesine riayet eder.

Eğer baba ardında çocuklar bırakmışsa, Salica Kanunu kız çocukların *sala* toprağı mirasından dışlanmasını, bu toprağın erkek çocuklara kalmasını ister.

---

27 Salica Kanunu, Başlık XLVII.

28 age. Başlık LXI, § 1.

29 IV. yüzyılda bugünkü Köln yakınlarında, Ren Nehri kıyılarına yerleşmiş bir Frank topluluğu. (ç.n.)

30 *Et deinceps usque ad quintum genuculum qui proximus fuerit in hereditatem succedat*, Başlık LVI, § 6.

Salica Kanunu'nun kız çocuklarını *sala* toprağından fark dışlamadığını, ancak erkek kardeşlerin onları dışladığı durumda dışladığını kanıtlamak benim için kolay bir iştir:

1.Salica Kanunu'nda bu açıkça görülmektedir. Salica Kanunu *sala* toprağına sadece erkeklerin sahip olabileceğini, kadınların bu toprağa asla sahip olamayacağını belirttikten sonra, kendi kendini yorumlar ve kısıtlar: "Yani," der kanun, "babanın mirasına oğlan çocuk sahip olacaktır."

2. Salica Kanunu'nun metni, Salica Kanunu'nda yer alan "Kalıtsal Topraklar" başlığına son derece uygun bir başlığa[31] sahip Ripuarialı Frankların kanunu tarafından aydınlanmaktadır.

3. Hepsi de Germania kökenli olan barbar halkların kanunları birbirini yorumlar. Zira hepsi aşağı yukarı aynı ruha sahiptir. Saksonların kanunu,[32] baba ile annenin miraslarını kızlarına değil, oğullarına bırakmasını ister. Ancak sadece kız çocukları varsa, veraset hakkının tamamı onların olur.

4. Bizde iki eski düstur[33] mevcuttur. Bunlar Salica Kanunu'na uygun olacak şekilde, kız çocukların erkek çocuklar tarafından dışlandığı durumu öngörür. Bu durum, kız çocuklar erkek kardeşle rekabet halinde olduğunda ortaya çıkar.

5. Bir başka düstur,[34] kız çocuğun erkek torunun aleyhine olacak şekilde vâris olduğunu kanıtlar. O halde kız çocuğu, erkek çocuk tarafından dışlanmamıştır.

6. Eğer kız çocuklar Salica Kanunu uyarınca genel olarak mirastan dışlanıyor olsalardı, durmadan ilk nesle mensup kadınların sahip olduğu topraklardan ve mallardan bahseden tarihçeleri, düsturları ve evrakları açıklamak imkânsız olurdu.

---

31 Başlık LVI.

32 Başlık VII, § *1. Pater aut mater defuncti, filio non filoe hereditatem relinquant.* § *4: Qui defunctus, non filios sed filias reliquerit, ad eas omnis hereditas pertineat.*

33 Marculfus, Kitap II, Düstur 12 ile Marculfus'un *Appendix*'i, Düstur 49.

34 Lindembroch'un derlemesi, Düstur 55.

Sala topraklarının yurtluk olduğunu söylemek[35] yanlıştır.

1. Bu başlığın adı, "Kalıtsal Topraklar"dır.

2. En başlarda, yurtluklar kalıtsal değildi.

3. *Sala* toprakları yurtluk olsaydı, yurtluklar erkek çocuklara miras yoluyla dahi intikal etmediğine göre, Marculfus[36] nasıl kadınları bu toprakları miras almaktan meneden âdeti dinsizlik olarak nitelendirebilirdi?

4. *Sala* topraklarının yurtluk olduğunu kanıtlamak için atıfta bulunulan evraklar, bu toprakların sadece serbest topraklar olduğunu kanıtlamaktadır.

5. Yurtluklar ancak fetihten sonra oluşturulmuştur. Salica gelenekleri, Franklar Germania'yı terk etmeden çok önce mevcuttu.

6. Kadınların veraset hakkını kısıtlayarak yurtluklar oluşturan Salica Kanunu olmamıştır. Aksine yurtlukların oluşturulması, kadınların veraset hakkını ve Salica Kanunu hükümlerini kısıtlamıştır.

Bütün bu söylediklerimizden sonra, Fransa tahtına daima erkek çocukların geçmesinin Salica Kanunu'ndan kaynaklanabileceğine inanmak güçtür. Oysa şüphesiz bu kanundan kaynaklanmaktadır. Bunu, barbar halkların çeşitli kanunnameleriyle kanıtlayacağım.

Salica Kanunu[37] ile Burgonyalıların kanunu,[38] kız çocuklarının, toprakları erkek kardeşleriyle birlikte miras almasına izin vermez. Kız çocuklar tacı da miras alamazlar. Vizigotların kanunu[39] ise tam tersine, kız çocukların[40] toprakları erkek kardeşleriyle birlikte miras almasına izin verir. Kadın-

35 Du Cange, Pithou, vs.

36 Nanteuillü Aziz Marculfus, VI. yüzyılda yaşamış bir rahip. (ç.n.)

37 Başlık LXII.

38 Başlık I, § 3; XIV, § 1 ve Başlık LI.

39 Kitap IV, Başlık II, § 1.

40 "Germen milletleri," der Tacitus [*Germania*, Böl. XXVI], "genel âdetlere sahip olduğu gibi, özel âdetlere de sahipti."

lar tacı da miras alabilirler. Bu halklarda, medeni kanunda yer alan düzenleme siyasi kanunu etkilemiştir.[41]

Franklarda siyasi kanunun medeni kanuna boyun eğdiği tek durum bu değildir. Salica Kanunu'nun düzenlemesiyle topraklar, erkek kardeşlerin hepsine eşit haklarla miras kalırdı. Burgonyalıların kanunundaki düzenleme de buydu. Frankların ve Burgonyalıların krallıklarında, Burgonyalılardaki şiddet eylemlerini, cinayetleri ve gaspları saymazsak, taç erkek kardeşlerin hepsine miras kalırdı.

23. Konu
Frank krallarının uzun saçlarına dair

Tarım yapmayan halklar lüks nedir bilmez. Tacitus'ta, Germen halklarının harikulade sadeliğini görmek gerekir. Sanat dalları onlarda süs eşyası yapmayı içermiyordu. Onlar süs eşyalarını doğanın kendisinde buluyorlardı. Eğer şefin ailesinin belli bir işaretle diğerlerinden ayrılması gerekiyorsa, bu işareti doğada araması gerekiyordu. Frank, Burgonya ve Vizigot krallarının tacı, uzun saçları idi.

24. Konu
Frank krallarının evliliklerine dair

Yukarıda, tarım yapmayan halklarda evliliklerin pek de güvence sağlamadığını, genelde birden fazla kadın alındığını söylemiştim. "Yozluktan değil de asaletten birden fazla

41 Ostrogotlarda taç iki kez kadınlardan erkeklere geçmiştir. Birincisinde, Amalasuntha aracılığıyla Athalaricus'a; ikincisinde, Amalafreda aracılığıyla Theodat'a. Ostrogotlarda kadınlar tek başlarına hüküm süremiyor da değildi. Athalaricus'un ölümünde, sonra Amalasuntha hüküm sürmüş, hatta Theodat'ın seçilmesinden sonra dahi bu prensle birlikte hüküm sürmüştür. bkz. Amalasuntha ile Theodat'ın mektupları, *Cassiodorus*, Kitap XI.

kadına sahip olan birkaç kişiyi saymazsak,"[42] der Tacitus, "Germenler, barbarlar içinde tek bir kadınla yetinen neredeyse tek halktı."[43]

Bu durum, ilk nesil kralların[44] niçin o kadar çok kadına sahip olduğunu açıklar. Bu evlilikler bir iffetsizlik belirtisinden çok, saygınlık belirtisiydi. Böyle bir ayrıcalıktan mahrum etmek, onları en duyarlı yerlerinden vurmak olurdu.[45] Bu durum, uyrukların niçin krallarını taklit etmediklerini de açıklar.

25. Konu
Childeric

"Germenlerde evlilik çok katıdır,"[46] der Tacitus, "ahlâksızlıklar asla şaka konusu edilmez. Baştan çıkarmak veya baştan çıkarılmak kesinlikle bir âdet veya bir yaşam tarzı olarak nitelendirilmez. Nüfusu bu kadar kalabalık olan bu millette, evlilik yeminine ihanet edildiği çok az görülür."[47]

Bu durum, Childeric'in niçin sürgün edildiğini açıklıyor. Childeric, fethin yumuşatmaya henüz vakit bulamadığı bir çağda bu katı ahlâk kurallarını sarsmıştır.

26. Konu
Frank krallarının reşit olması üzerine

Tarım yapmayan barbar halklar belirli bir toprağa sahip değildir ve daha önce de belirttiğimiz gibi, medeni hukuk-

42 "Exceptis admodum paucis qui, non libidine, sed ob nobilitatem, plurimis nuptiis ambiuntur." *De moribus Germ.*, Böl. XVII, (5).

43 "Prope soli barbarorum singulis uxoribus contenti sunt." age.

44 İlk nesil krallardan kasıt, 481-751 tarihleri arasında hüküm sürmüş olan Merovenj hanedanıdır. (ç.n.)

45 bkz. Fredegarius'un 628 yılıyla ilgili Chronicon'u.

46 "Severa matrimonia..." (XVII, 5), *Germanie*. "Nemo illic vitia ridet; nec corrumpere et corrumpi saeculum vocatur." *De moribus Germ.*, XIX, (3).

47 "Paucissima in tam numerosa gente adulteria." age. [2]

tan ziyade milletlerarası hukukla yönetilirler. Bu yüzden hemen hemen her zaman silah taşırlar. Nitekim Tacitus'a göre, "Germenler silahlarını kuşanmadan ne kamu meselelerini ne de özel meseleleri görüşüyorlardı.[48] Silahlarıyla yaptıkları bir işaret aracılığıyla görüş belirtiyorlardı.[49] Silah kuşanma yaşına geldikleri anda, meclise takdim ediliyorlardı.[50] Ellerine bir mızrak veriliyor,[51] bu andan itibaren çocukluk çağından çıkmış oluyorlardı.[52] Daha önce ailenin bir parçası iken, artık cumhuriyetin bir parçası haline geliyorlardı."

"Kartallar," diyordu Ostrogotların kralı,[53] "tüyleri ve pençeleri ortaya çıktığı anda yavrularını beslemeyi bırakır. Kendi başlarına avlanmaya başladığı andan itibaren, yavruların artık başkalarının yardımına ihtiyacı yoktur. Ordularımızda görev alan genç insanlarımızın, kendi mallarını yönetmek ve kendi hayatlarına yön vermek için henüz çok genç sayılmaları yakışıksız olurdu. Gotlarda rüşdü getiren erdemdir."

II. Childebert, amcası Guntram tarafından reşit ve tek başına hüküm sürmeye yetkin ilan edildiğinde on beş yaşındaydı.[54] Ripuarialı Frankların kanununda, silah taşıma yetkinliği ile rüşdün on beş yaşında bir arada yürüdüğü görülür. "Eğer bir Ripuarialı ölürse veya öldürülürse," der bu

48 "Nihil, neque publicoe, neque privatoe rei, nisi armati agunt." Tacitus, *De moribus Germ.*, XIII, (1).

49 "Si displicuit sententia, aspernantur; sin placuit, frameas concutiunt." age., XI, (6).

50 "Sed arma sumere non ante cuiquam moris quam civitas suffecturum probaverit." age., XIII, (1).

51 "Tum in ipso concilio, vel principum aliquis, vel pater, vel propinquus, scuto frameaque juvenem ornant .", age., XIII, (1).

52 "Hoec apud illos toga, hic primus juventoe honos; ante hoc domus pars videntur, mox reipublicoe.", age., XIII, (1).

53 Theodoric, *Cassiodorus*, Kitap I, Mektup 38.

54 Tourslu Grégoire, 575 yılında babasının yerine tahta geçtiğinde II. Childebert'in henüz beş yaşında olduğunu söyler (Kitap V, Böl. I). 575'te Childebert beş yaşında idi. Guntram onu 585 yılında reşit ilan etmişti. Yani Childebert on beş yaşındaydı.

kanun,[55] "ve ardında bir oğul bırakırsa, bu oğul on beş yaşını doldurmadan ne mahkemeye verebilir ne de mahkemeye verilebilir. On beş yaşına geldiğinde, tek başına hesap verecek veya kendine bir şampiyon seçecektir." Kişinin mahkemede kendini savunabilmesi için aklın, savaşta kendini savunabilmesi içinse bedenin yeterince gelişmiş olması gerekiyordu. Hukuki davalarda dövüşmeyi âdet edinen Burgonyalılarda da reşit olma yaşı on beş idi.[56]

Agathias, Frankların silahlarının hafif olduğunu söyler. Bu nedenle Franklar on beş yaşında reşit olabiliyordu. Daha sonraları silahlar ağırlaşmış, *capitulum*'larımızda[57] ve romanlarımızda da görüldüğü üzere, daha Şarlman zamanında iyice ağırlaşmıştır. Yurtluklara sahip olanlar,[58] dolayısıyla askerlik yapmak zorunda olanlar, bundan böyle ancak yirmi bir yaşında reşit sayılmıştır.[59]

27. Konu
Aynı konunun devamı

Germenlerde, reşit olmadan önce meclise gidilmediğini gördük. Reşit olma yaşından önce kişi, cumhuriyetin değil ailenin bir parçası idi. Orléans kralı ve Burgonya fatihi olan Clodomir'in çocukları bu nedenle kral ilan edilmemişti. Zira henüz çok genç olduklarından, meclise takdim edilememişlerdi. Henüz kral değillerdi, fakat silah taşıyacak yaşa geldiklerinde kral olacaklardı. O sırada büyükanneleri Clotilda

---

55 Başlık LXXXI.

56 Başlık LXXXVII.

57 Merovenj ve Karolenj hanedanları sırasında yayımlanan yasama kararlarına veya idari kararlara verilen ad. Bu kararlar *capitulum*'lara, yani "başlık"lara bölündüğü için bu isim verilmişti. (ç.n.)

58 Asil olmayanlar için değişen bir şey olmamıştır.

59 Aziz Louis ancak bu yaşta reşit olmuştur. Bu durum, 1374 yılında V. Charles'ın bir fermanıyla değişmiştir.

devleti yönetmekteydi.[60] Amcaları Chlothar ve Childebert yeğenlerini öldürüp krallığı aralarında paylaştı. Bu örnek, daha sonraları vesayet altındaki prenslerin babaları ölür ölmez kral ilan edilmelerine neden oldu. Böylece Dük Gondovald, II. Childebert'i Chilperic'in zulmünden kurtarıp henüz beş yaşındayken kral ilan edebildi.[61]

Ancak bu değişimde dahi milletin ilk çağlardaki anlayışı devam etti. Öyle ki kamu kararları, vesayet altındaki prensler adına alınmıyordu. Ayrıca, Franklarda çift başlı bir idare vardı: Biri, vesayet altındaki kralın şahsıyla ilgili; diğeri, krallıkla ilgili idi. Yurtluklarda da vesayet ile derebeylik arasında fark vardı.

28. Konu
Germenlerde evlat edinme üzerine

Germenlerde nasıl silah kuşanarak reşit olunuyorsa, yine aynı işaretle evlat ediniliyordu. Nitekim Guntram, yeğeni Childebert'i reşit ilan etmek, buna ek olarak evlat edinmek istediğinde ona şöyle demiştir: "Bu mızrağı sana veriyorum.[62] Bu, krallığımı sana emanet ettiğimin işaretidir." Guntram daha sonra meclise dönerek şöyle devam etmiştir: "Oğlum Childebert'in bir erkek olduğunu görüyorsunuz. Ona itaat edin." Ostrogotların kralı Theodoric, Heruli kralını evlat edinmek istediğinde ona şöyle yazmıştır:[63] "Bizde, silahlar aracılığıyla evlat edinilebilmek güzel bir şeydir. Zira sadece cesur erkekler bizim çocuklarımız olmaya layıktır.

60 Tourslu Grégoire'dan anlaşıldığına göre (Kitap III) Clotilda, çocukları, Clodomir'in krallığına dâhil olan Tours'da yetiştirmesi için, yine Clodomir'in fethettiği yerlerden biri olan Burgonya'dan iki adam seçti.

61 Tourslu Grégoire, Kitap V, Böl. I: *Vix lustro aetatis uno jam peracto, qui die dominicae natalis, regnare caepit.*

62 bkz. Tourslu Grégoire, Kitap VII, Böl. XXIII.

63 *Cassiodorus*, Kitap IV, Mektup II.

Bu eylemde öyle bir kudret mevcuttur ki, bu eylemin öznesi olan kişi utanç verici bir şeye maruz kalmaktansa ölmeyi yeğler. Böylece, milletin bu geleneğine istinaden ve siz de bir erkek olduğunuz için, size gönderdiğimiz bu kalkanlar, bu kılıçlar, bu atlar aracılığıyla sizi evlat ediniyoruz."

29. Konu
Frank krallarının kan dökücü tabiatı

Galya'ya seferler düzenlemiş tek Frank prensi Clovis değildir. Akrabalarından çoğu buraya belli kabileleri götürmüştür. Fakat Clovis büyük başarılar elde edip kendisini takip edenlere hatırı sayılır genişlikte yerleşimler verebildiğinden, bütün Frank kabileleri ona katılmak için koşmuş, diğer şefler Clovis'e karşı koyacak gücü bulamamıştır. Clovis bütün hanesini yok etmeyi aklına koymuş ve bunda başarılı olmuştur.[64] Tourslu Grégoire'ın dediğine göre[65] Clovis, Frankların başka bir şef seçmesinden korkuyordu. Clovis'in çocukları ve halefleri aynı uygulamayı ellerinden geldiğince devam ettirmiştir. Erkek kardeşin, amcanın, yeğenin, hatta oğlun, babanın bütün ailesine karşı durmadan komplo kurduğu görülmüştür. Kanun monarşiyi sürekli ayrıştırırken, korku, hırs ve acımasızlık monarşiyi bir araya toplamak istemiştir.

30. Konu
Franklardaki millet meclisleri üzerine

Yukarıda, tarım yapmayan halkların büyük bir özgürlük içinde yaşadığını söyledik. Germenlerin durumu bu idi. Tacitus'a göre Germenler, krallarına veya şeflerine ancak sınır-

64 Tourslu Grégoire, Kitap II.

65 age.

lı bir yetki tanıyordu;[66] Sezar'a göre ise,[67] barış zamanı ortak bir hâkime sahip olmayan Germenlerde her kasabada prensler adli işlere bakıyordu. Nitekim Tourslu Grégoire'ın pek güzel kanıtladığı gibi,[68] Germania'da Frankların kralı yoktu.

"Prensler,"[69] der Tacitus, "küçük meseleleri görüşürken, bütün millet büyük meseleleri görüşür. Öyle ki, halkın haberdar olduğu meseleler yine de prenslerin önüne getirilir." Bu âdet, bütün anıtsal eserlerde de görüldüğü üzere,[70] fetihten sonra da muhafaza edilmiştir.

Tacitus,[71] ölüm cezası gerektiren suçların meclis huzuruna getirilebildiğini söyler. Bu durum fetihten sonra da aynı kalmış, önde gelen köleler meclis huzurunda yargılanmıştır.

31. Konu
İlk nesilde ruhban sınıfının nüfuzu üzerine

Barbar halklarda, rahipler genelde büyük bir nüfuza sahiptir, zira onlar, hem dinden aldıkları nüfuza hem de batıl inancın bu tür halklara aşıladığı güce sahiptir. Nitekim Tacitus'ta okuduğumuza göre, Germenlerde rahipler çok büyük itibara sahipti, halk meclislerinde düzeni[72] onlar sağlıyordu. Ancak onlar cezalandırabiliyor, bağlayıp tokat atabi-

66 "Nec regibus libera aut infinita potestas. Caeterum neque animadvertere neque vincire, neque verberare, vs." *De moribus Germ.* VII, (1-2).

67 "In pace nullus est communis magistratus; sed principes regionum atque pagorum inter suos jus dicunt." *De bello gall.*, Kitap VI, (XXII).

68 Kitap II.

69 "De minoribus principes consultant, de majoribus omnes, ita tamen ut ea quorum pertes plebem arbitrium est, apud principes quoque pertractentur." *De moribus Germ.*, XI, (1).

70 *Lex consensu populi fit et constitutione regis.* Dazlak Karl'ın 864 yılına ait *capitulum*'ları, Madde 6.

71 "Licet apud concilium accusare, et discrimen capitis intendere." *De moribus Germ.*, XII, (1).

72 "Silentium per sacerdotes, quibus et coercendi jus est, imperatur." *De moribus Germ.*, XI, (4).

liyordu.[73] Bunu prensin emriyle veya cezalandırmak için değil, âdeta, savaşkan insanlara daima yol gösteren Tanrı'dan aldıkları ilhamla yapıyorlardı.

O halde ilk nesilden itibaren, piskoposların yargılamalarda hakem olmalarına,[74] millet meclislerine katılmalarına, kralların kararlarını çok büyük ölçüde etkilemelerine, onlara fazla fazla mal mülk verilmesine şaşmamak gerekir.

73 "Nec regibus libera aut infinita potestas. Caeterum neque animadvertere, neque vincire, neque verberare, nisi sacerdotibus est permissum; non quasi in paenam, nec ducis jussu, sed velut deo imperante, quem adesse bellatoribus credunt." age., VII, (1-2).

74 bkz. Clotarius'un 560 yılına ait anayasası, Madde 6.

XIX. Kitap

Bir milletin genel ruhunu, ahlâk ve davranış kurallarını oluşturan prensiplerle ilişkisine göre kanunlar

1. Konu
Bu kitabın anafikri

Bu, çok geniş bir konudur. Aklıma üşüşen fikirler içinde, olayların kendisinden ziyade sırasına dikkat edeceğim. Sağa sola dağılmam, derinlere inmem ve gerçekleri ortaya çıkarmam gerekecek.

2. Konu
En iyi kanunların mevcut olabilmesi için insanların ne denli hazır olması gerektiğine dair

Hiçbir şey Germenlere Varus'un mahkemesinden daha tahammül edilmez görünmemişti.[1] Krallarının katilini yargılamak üzere Justinianos'un kurduğu mahkeme Lazlılara[2] korkunç ve barbarca bir şey gibi gözükmüştü.[3] Mithridates[4]

1 Germenler avukatların dilini kesip şöyle diyorlardı: *Yılan, tıslamayı kes.* Tacitus.

2 Günümüzde Fransa'nın Bretanya bölgesindeki bir komünün adı. (ç.n.)

3 Agathias, Kitap IV, (*Historia*, III, 13).

4 Justinus, Kitap XXXVIII.

Romalılara karşı söylevlerinde, bilhassa onların adaletlerindeki formaliteleri kınamıştı.[5] Partlar, Roma'da yetiştiği için herkese nazik[6] ve yakın davranan krallarına tahammül edememişti. Özgürlük dahi, özgürlükten istifade etmeye alışık olmayan halklara tahammül edilemez görünmüştü. Bataklıklarla dolu ülkelerde yaşayan insanlara da kimi zaman temiz hava kötü gelir.

Balbi adında bir Venedikli, Pegu'dayken[7] krala takdim edilir. Kral, Venedik'te kral olmadığını öğrendiğinde öyle bir kahkaha atar ki, öksürük nöbetine tutulup dalkavuklarına hitap etmekte zorlanır. Hangi kanun koyucu bu tür halklara halkçı bir yönetim teklif edebilir ki?

3. Konu
Zorbalığa dair

İki tür zorbalık mevcuttur: Yönetimin uyguladığı şiddete bağlı gerçek zorbalık ile yönetenlerin bir milletin düşünce tarzını zedeleyen şeyler tesis etmesiyle kendini hissettiren fikrî zorbalık.

Dio, Augustus'un Romulus adını almak istediğini, fakat halkın, kendini kral ilan etmesinden endişe ettiğini öğrenince bundan vazgeçtiğini söyler. İlk Romalılar kral istemiyordu, zira kralın gücüne dayanamıyorlardı. O zamanki Romalılar, bir kralın davranışlarına maruz kalmamak için kral istemiyordu. Zira her ne kadar Sezar, *triumvir*'ler ve Augustus gerçek birer kral olsa da, eşitlik görüntüsünü muhafaza etmiş, özel hayatlarında eski çağ krallarının şatafatına zıt bir şekilde davranmışlardır. Romalıların kral istememesi kendi davranış kurallarını korumak istedikleri, Afrika ve Doğu

5 *Calumnias litium*. age.

6 *Prompti aditus, nova comitas, ignotae Parthis virtutes, nova vitia*. Tacitus.

7 Balbi bu olayı 1596'da aktarmıştır. *Recueil des voyages qui ont servi à l'établissement de la Compagnie des Indes*, Cilt III, Böl. I, s. 33.

halklarının davranış kurallarını benimsemek istemedikleri anlamına gelmekteydi.

Dio[8] yaptığı birtakım ağır kanunlardan dolayı Roma halkının Augustus'a kızdığını, fakat Augustus çeşitli hizipleriin şehirden kovduğu oyuncu Pylades'i geri getirtir getirtmez hoşnutsuzluğun ortadan kalktığını söyler. Bu halk zorbalığı, bütün kanunlar halkın elinden alındığı zamanlardan ziyade, bir sokak soytarısı kovulduğu zaman daha şiddetli bir biçimde hissediyordu.

4. Konu
Genel ruh nedir?

İnsanları birçok şey yönetir: iklim, din, kanunlar, yönetim anlayışı, emsaller, ahlâk kuralları, davranış kuralları. Bütün bunlar *genel bir ruh meydana getirir.*

Her millette, bu nedenlerden biri daha baskın hale geldikçe, diğerleri aynı nispette ona boyun eğer. Vahşilere egemen olan hemen hemen tek şey doğa ve iklimdir. Çinlileri davranış kuralları yönetir. Kanunlar Japonya'ya şiddet uygular. Eskiden Lakedaimonia'yı ahlâk kuralları, Roma'yı ise yönetim anlayışı ile eski ahlâk kuralları yönetirdi.

5. Konu
Bir milletin genel ruhunu değiştirmemek konusunda ne kadar dikkatli olunmalıdır

Şayet dünyada sosyalleşmeye açık bir mizaca, herkese açık bir kalbe, yaşam sevincine, düşüncelerini paylaşmaya hevesli olan ve bunu kolayca yapan, canlı, hoş, cilveli, kimi

8 Kitap LIV, (17), s. 532.

zaman dikkatsiz, çoğu zaman boşboğaz, buna karşılık cesur, cömert, dürüst, onurlu bir millet olsa, kanunlar koyup onun davranışlarını bozmamak gerekir. Yoksa erdemleri bozulur. Genelde karakter iyi ise, o karakterde mevcut olan birkaç kusurun ne önemi olabilir ki!

Böyle bir millette kadınlar zapt edilebilir, kadınların ahlâkını düzeltmek, lükslerini kısıtlamak için kanunlar yapılabilir. Fakat böyle yaparak aynı milletin zenginliklerinin kaynağı olan belli bir zevk anlayışını, yabancıları çeken nezaketini kaybetmeyeceğinizi nereden bilebilirsiniz?

Bir milletin ruhu yönetim prensiplerine aykırı olmadıkça, o ruha riayet etmek kanun koyucunun görevidir. Zira hiçbir şeyi, özgürce ve kendi doğal dehamıza uygun şekilde yaptığımız şeylerden daha iyi yapamayız.

Doğal olarak neşeli olan bir millete ukalaca bir ruh aşılansa, ne yurt içinde ne yurt dışında devletin bundan herhangi bir çıkarı olur. Bırakın millet havai şeyleri ciddiyetle, ciddi şeyleri ise neşeyle yapsın.

6. Konu
Her şeyi düzeltmemek gerekir

Yukarıda anlattığımız millete çok benzeyen bir millete mensup bir asilzade şöyle diyordu: "Bizi kendi halimize bıraksınlar." Doğa her şeyi düzeltir. Doğa bize rencide edebilecek, herkese karşı, saygıda kusur edecek bir canlılık vermiştir. Aynı canlılık doğanın bize aşıladığı nezaketle, bizde toplumun bir parçası olma, özellikle de kadınlarla iletişim kurma konusunda yarattığı istekle ıslah edilmiştir.

Bizi kendi halimize bıraksınlar. Boşboğazlıklarımız içimizdeki iyilikle birleşince, sosyalleşmeye açık mizacımızı bozan kanunları uygunsuz hale getirmektedir.

7. Konu
Atinalılar ile Lakedaimonlar üzerine

"Atinalılar," diyordu aynı asilzade, "bizim halka benzeyen bir halktı. İşlerini neşeyle görür, kürsüde de tiyatrodaki gibi şaka yapılmasından hoşlanırlardı. Meclislerindeki canlılığı uygulamaya da taşırlardı. Lakedaimonların karakteri ise ağırbaşlı, ciddi, kuru ve ketumdu. Nasıl ki bir Atinalının canını sıkarak ona bir şey yaptıramazsınız, aynı şekilde bir Lakedaimonu eğlendirerek ona bir şey yaptıramazsınız."

8. Konu
Sosyalleşmeye açık mizacın sonuçları

Halklar birbiriyle ne kadar iletişim kurarsa, davranışlarını da o kadar kolay değiştirir. Zira bütün halklar diğerleri için bir tiyatro sahnesidir; bireylerin özellikleri çok daha iyi gözlemlenir. Bir milletin iletişim kurmaktan hoşlanmasını sağlayan iklim, aynı milletin değişimden hoşlanmasını da sağlar. Bir milletin değişimden hoşlanmasını sağlayan şey, aynı milletin kendi zevk anlayışını biçimlendirmesini de sağlar.

Kadınlarla bir arada olmak ahlâk kurallarını bozarken zevk anlayışını biçimlendirir. Diğerlerinden daha çok hoşa gitme arzusu, süsü püsü; diğerlerinin hoşuna gitme arzusu ise modayı belirler. Moda, önemli bir konudur. Moda, insan aklını havaileştire havaileştire sürekli kendi ticaret kollarını körükler.[9]

9. Konu
Milletlerin gösterişçiliği ile kibri üzerine

Kibir bir yönetim için ne kadar tehlikeli bir mekanizma ise, gösterişçilik de bir o kadar iyi bir mekanizmadır. Bunu

9 bkz. *The Fable of the Bees.*

anlamak için bir yandan gösterişçilikten doğan sayısız iyiliği (lüks, üretim, sanat dalları, moda, nezaket, zevk anlayışı hep bundan doğar), öte yandan kimi milletlerin kibrinden doğan sayısız kötülüğü (tembellik, fakirlik, her şeyin ihmal edilmesi, tesadüfen ele geçirilen milletleri yok etme, hatta kendi kendini yok etme) tasavvur etmek yeterlidir. Tembellik,[10] kibrin bir sonucudur; çalışkanlık ise gösterişçiliğin devamıdır. Bir İspanyol'un kibri onu çalışmamaya iter; bir Fransız'ın gösterişçiliği onu diğerlerinden daha etkili şekilde çalışmanın bir yolunu bulmaya iter.

Bütün tembel halklar ağırbaşlıdır. Zira çalışmayan insanlar birbirlerine çalışan insanların efendisi gözüyle bakarlar.

Bütün milletleri inceleyin. Çoğunda ağırbaşlılığın, kibrin ve tembelliğin bir arada yürüdüğünü göreceksiniz.

Achim halkları[11] kibirli ve tembeldir. Kölesi olmayan, sırf yüz adım öteye iki avuç pirinç götürsün diye köle kiralar. Pirinci bizzat taşımayı küçük düşmek olarak algılar.

Dünyada, insanların çalışmadıklarını ispatlamak için tırnak uzattığı birçok yer mevcuttur.

Hint kadınlar,[12] kadınların okumayı öğrenmesinin utanç verici bir şey olduğuna inanırlar. Bunun pagodalarda ilahiler söyleyen kölelerin işi olduğunu söylerler. Bir kastta, kadınlar yün eğirmez; bir diğerinde, sadece sepet ve hasır örerler, pirinç dahi ayıklamamaları gerekir; diğer kastlarda, su taşımamaları gerekir. Bu kastlarda kibir kendi kurallarını koymuş, bunlara riayet edilmesini sağlamıştır. Ahlâki niteliklerin, diğer niteliklerle olan birlikteliğine göre farklı sonuçlar doğurduğunu söylemeye gerek yok. Böylece, muazzam bir hırsla

10 Malacamber hanına, Carnataca ve Coromandel hanlarına itaat eden halklar, kibirli ve tembel halklardır. Çok az tüketirler, zira sefildirler. Buna karşılık Moğollar ile Hindustan halkları Avrupalılar gibi durmadan kendilerini meşgul eder, hayatın konforlarından faydalanır. *Recueil des voyages qui ont servi à l'établissement de la Compagnie des Indes*, Cilt I, s. 54.

11 bkz. Dampierre, age. Cilt III, s. 148.

12 *Lettres édifiantes*, Cilt XII, s. 80.

ve üstünlük iddiasıyla birleşen kibir Romalılarda hepimizin bildiği sonuçları doğurmuştur.

10. Konu
İspanyolların karakteri ile Çinlilerin karakteri üzerine

Milletlerin farklı farklı karakterlerinde erdem ile kusur, iyi ve kötü nitelikler bir arada bulunur. Talihli karışımlar en büyük iyilikleri doğuranlardır. Çoğu zaman böyle bir karışımdan kimse böyle iyi sonuçlar beklemez. Öte yandan, büyük kötülükler doğuran karışımlar da mevcuttur. Ve yine kimse böyle bir karışımdan böyle kötü sonuçlar beklemez.

İspanyollar bütün çağlarda iyi niyetleriyle nam salmıştır. Justinus,[13] İspanyolların kendilerine emanet edilenleri nasıl sadakatle koruduklarından bahseder. Emanetin yerini ifşa etmektense çoğu kez canlarını vermişlerdir. İspanyollar, eski çağlarda sahip oldukları bu sadakate bugün de sahiptirler. Cádiz'de ticaret yapan bütün milletler servetlerini onlara emanet etmiş ve bundan asla pişman olmamıştır. Fakat bu harikulade nitelik tembellikle birleştiğinde, İspanyollar açısından zararlı sonuçlar doğuran bir karışım oluşturur. Avrupalı halklar, İspanyolların gözü önünde krallıklarındaki ticaretin tamamına hâkim olmuştur.

Çinlilerin karakteri, İspanyolların karakteriyle tezat teşkil eden ayrı bir karışım oluşturur. Çinlilerin eğreti yaşamı,[14] baş döndürücü bir çalışma halinde olmalarına ve aşırı bir kazanç hırsına sahip olmalarına neden olur. Öyle ki, hiçbir millet onlara itimat edemez.[15] Herkesin tanıklık ettiği bu sadakatsizlik, Çinlilerin Japonya'yla yapılan ticareti tekellerine almalarını sağlamıştır. Hiçbir Avrupalı tüccar, kuzeydeki kıyı eya-

13 Kitap XLIII,(XLIV, 2).
14 İklim ve arazinin tabiatı nedeniyle.
15 Peder Du Halde, Cilt II, s. 171.

letlerinden bu ticarete atılmak ne kadar kolay olursa olsun, kendi hesaplarına bu ticarete atılmaya cesaret edememiştir.

11. Konu
Uyarı

Bunları, erdem ile kusur arasında var olan o sonsuz mesafeyi kısaltmak için söylemiyorum. Tanrı esirgesin! Ben sadece bütün siyasi kusurların ahlâki kusur olmadığını, aynı şekilde bütün ahlâki kusurların da siyasi kusur olmadığını göstermek istedim. Genel ruhu zedeleyecek kanunlar yapanların asla aklından çıkarmaması gereken husus işte budur.

12. Konu
İstibdat devletindeki davranış ve ahlâk kuralları üzerine

İstibdat devletinde ahlâk ve davranış kurallarının asla değiştirilmemesi gerekir. Bu en temel kuraldır. Yoksa derhal bir ihtilal çıkar. Bunun nedeni, bu devletlerde tabir caizse kanun olmamasıdır. Bu tür devletlerde sadece ahlâk ve davranış kuralları mevcuttur. Bunları devirirseniz, her şeyi devirmiş olursunuz.

Kanunlar yapılır, ahlâk kuralları esinlenir. Ahlâk kuralları daha ziyade genel ruha, kanunlar ise belli bir kuruma bağlıdır. Genel ruhu zedelemek, belli bir kurumu değiştirmek kadar tehlikeli, hatta bundan daha tehlikelidir.

Herkesin hem ast hem üst olarak keyfî bir güç uyguladığı ve keyfî bir güce maruz kaldığı ülkelerde insanlar, her koşulda özgürlüğün hüküm sürdüğü ülkelere kıyasla, daha az iletişim kurarlar. O halde bu tür ülkelerde davranış ve ahlâk kuralları daha az değiştirilir. Çok daha sabit olan davranış kuralları kanun gibidir. Bu yüzden, prensin veya kanun ko-

yucunun bu devletlerde, dünyadaki diğer devletlere kıyasla, ahlâk ve davranış kurallarını daha az sarsması gerekir.

Bu tür devletlerde hapsedilen kadınların genellikle söz hakkı yoktur. Kadınların erkeklerle bir arada yaşadığı ülkelerde, kadınların kendilerini beğendirme arzusu ile erkeklerin kendilerini kadınlara beğendirme arzusu, davranış kurallarının sürekli değişmesine yol açar. İki cins de birbirini bozar, her ikisi de ayırt edici ve en önemli niteliğini kaybeder. Mutlak olan keyfileşir; davranış kuralları her gün değişir.

13. Konu
Çinlilerdeki davranış kuralları üzerine

Fakat davranış kuralları en çok Çin'de yok edilemez bir doğaya sahiptir. Kadınlar burada erkeklerden mutlak suretle ayrı tutulduğu gibi, okullarda ahlâk kurallarının yanı sıra davranış kuralları da öğretilir. Bir adamın okumuş olduğu, kolaylıkla reverans yapabilmesinden anlaşılır.[16] Bu gibi şeyler bir kez emir şeklinde ve ciddi öğretmenler tarafından öğretildiğinde, ahlâk prensipleri gibi sabitleşir ve bir daha asla değişmez.

14. Konu
Bir milletin ahlâk ve davranış kurallarını değiştirmenin doğal yolları nelerdir

Kanunların kanun koyucunun tesis ettiği özel ve kesin kurumlar, ahlâk ve davranış kurallarının ise genel olarak milletin tesis ettiği kurumlar olduğunu söyledik. Buradan çıkan sonuç şudur: Ahlâk ve davranış kuralları değiştirilmek istendiğinde, bunlar kanunlar aracılığıyla değiştirilmemeli-

16 Der, Peder Du Halde, Cilt II, s. 80.

dir. Böyle bir şey zorbalık gibi görünebilir. Ahlâk ve davranış kurallarını başka ahlâk ve davranış kurallarıyla değiştirmek daha yerinde olacaktır.

Böylece bir prens milletinde büyük değişiklikler yapmak istediğinde, kanunla konmuş şeyleri kanunla, davranış kurallarıyla belirlenmiş şeyleri davranış kurallarıyla değiştirmelidir. Davranış kurallarıyla değiştirilmesi gereken bir şeyi kanunlar aracılığıyla değiştirmek, çok kötü bir yol izlemek olacaktır.

Rusları sakallarını kesmeye ve kıyafetlerini kısaltmaya zorlayan kanun ile I. Petro'nun şehre girenlerin uzun giysilerini dize kadar kestirmesi zorbaca olmuştur. Suçları engellemek için birtakım yollar mevcuttur: Bunlar, cezalardır. Davranış kurallarını değiştirmek için de birtakım yollar mevcuttur: Bunlar, halka verilecek emsallerdir.

Rus milletinin kendi kendini medenileştirmede gösterdiği yetenek ve hız, bu prensin milleti hakkında çok kötü bir kanıya sahip olduğunu, bu insanların kendisinin dediği gibi hayvan olmadığını açıkça göstermiştir. I. Petro'nun başvurduğu şiddet içeren önlemler gereksizdi. Yumuşak davranmakla da amacına ulaşabilirdi.

I. Petro, bu değişikliklerin ne kadar kolayca yapılabildiğini bizzat tecrübe etmiştir. Daha önceleri hapsedilen kadınlar bir çeşit köle gibiydiler. I. Petro onları saraya davet etti, onları Alman usulü giydirdi, onlara kumaşlar gönderdi. Kadın cinsi zevkini, kibrini ve tutkularını okşayan bir hayat tarzını önce kendi tattı, daha sonra erkeklere tattırdı.

Değişimi daha kolay kılan, o zamanki ahlâk kurallarının ülke iklimine yabancı olması, milletlerin ve fetihlerin karışımı ile ülkeye getirilmiş olması idi. I. Petro, Avrupalı bir millete Avrupa'nın davranış kurallarını vererek halkta beklemediği bir hevesle karşılaşmıştır. İklimin nüfuzu, bütün nüfuzların başında gelir. Bu yüzden I. Petro'nun, milletinin ahlâk ve davranış kurallarını değiştirmek için kanuna ihtiya-

cı yoktu. Milletine başka ahlâk ve davranış kuralları esinlemesi yeterli olurdu.

Halklar genellikle kendi geleneklerine çok bağlı olur. Bu gelenekleri elinden almak, halkı mutsuz etmek demektir. O halde gelenekleri değiştirmemek, halkı bunları kendi kendine değiştirmeye teşvik etmek gerekir.

Zaruretten kaynaklanmayan her türlü ceza zorbalıktır. Kanun, salt bir güç eylemi değildir. Doğası gereği kanunları ilgilendirmeyen şeyler kanun kapsamına girmez.

15. Konu
Aile içi yönetimin siyasi yönetim üzerindeki etkisi

Kadınlarla ilgili ahlâk kurallarında yapılan bu değişiklik, hiç şüphesiz Rus yönetimi üzerinde de büyük bir etki yaratacaktır. Her şey birbirine son derece bağlıdır. Prensin despotizmi doğal olarak kadınların esaretiyle, kadınların özgürlüğü monarşinin ruhuyla bağdaşır.

16. Konu
İnsanları yöneten prensipleri birbirine karıştıran kimi kanun koyuculara dair

Ahlâk ve davranış kuralları, kanunların ya belirlemeye muktedir olmadığı ya da belirlemek istemediği için belirlemediği âdetlerdir.

Kanunlar ile ahlâk kuralları arasındaki fark kanunların daha çok vatandaşların eylemlerini, ahlâk kurallarının ise daha çok insanların eylemlerini düzenlemesidir. Ahlâk kuralları ile davranış kuralları arasındaki fark ahlâk kurallarının insanın daha çok kendi iç dünyasındaki tutumuyla, davranış kurallarının ise daha çok dış dünyaya karşı tutumuyla ilgili olmasıdır.

Bu şeyler bir devlette kimi zaman birbirine karışır.[17] Likurgus kanunlar, ahlâk kuralları ve davranış kuralları için tek bir kanunname yapmış; Çinli kanun koyucular da aynısını yapmıştır.

Lakedaimon ve Çinli kanun koyucuların kanunları, ahlâk kurallarını ve davranış kurallarını birbirine karıştırmasına şaşmamak gerekir. Bunun nedeni ahlâk kurallarının kanunları, davranış kurallarının ise ahlâk kurallarını temsil etmesidir.

Çinli kanun koyucuların ana hedefi, halkın huzur içinde yaşaması idi. Çinli kanun koyucular insanlar birbirine çok saygılı davransın, herkes her an başkalarına ne kadar çok şey borçlu olduğunu hissetsin, herhangi bir açıdan bir başka vatandaşa bağımlı olmayan vatandaş kalmasın istemişlerdir. Bu yüzden, görgü kurallarını son derece kapsamlı tutmuşlardır.

Nitekim Çin'deki halklarda, köylülerin[18] kendi aralarında, daha yüksek tabakadaki insanlarla aynı seremonilere göre hareket ettikleri görülür. Yumuşaklık esinlemek, halk arasında barışı ve düzeni muhafaza etmek ve katı bir ruhtan kaynaklanan bütün kusurları bertaraf etmek için bu son derece uygun bir yoldur. Nitekim görgü kurallarını bir kenara koymak, insanın kendi kusurlarını rahat ettirmeye çalışması demek değil midir?

Bu bakımdan görgü, nezaketten daha değerlidir. Nezaket başkalarının kusurlarını pohpohlarken, görgü kendi kusurlarımızı gün ışığına çıkarmamızı engeller. Bu, insanların birbirlerini yozlaştırmamak için kendi aralarına koyduğu bir engeldir.

Kurumları çok sert olan Likurgus, davranış kurallarını biçimlendirirken görgüyü hedeflememişti. Likurgus'un hedefi, halkına aşılamak istediği o savaşkan ruhtu. Sürekli birilerini

17 Musa, kanunlar ve din için tek bir kanunname yapmıştır. İlk Romalılar, eski âdetleri kanunlarla karıştırmıştır.

18 bkz. Peder Du Halde, Cilt III, s. 130.

ıslah eden veya sürekli ıslah edilen, sürekli birilerine emir veren ve sürekli emir verilen, hem sade hem katı olan bu insanlar birbirlerine, hürmetten çok erdemlerini gösteriyordu.

17. Konu
Çin'deki yönetime has bir özellik

Çinli kanun koyucular bundan fazlasını yapmış,[19] dinî, kanunları, ahlâk ve davranış kurallarını karıştırmışlardır. Bütün bunlar ahlâk ve erdem haline gelmiştir. Bu dört hususla ilgili emirler, ritüeller olarak adlandırılan şeydir. Çin yönetimi, bu ritüellerin bire bir yerine getirilmesi konusunda zafer elde etmiştir. Kişi bütün gençliğini bunları öğrenmek, bütün ömrünü bunları yerine getirmekle geçirir. Okumuş kişiler bunları öğretir, yüksek dereceli memurlar salık verir. Söz konusu ritüeller hayatın en ufak eylemlerini dahi kapsadığından, bunlara tamı tamına riayet edilmesi sağlandığı vakit Çin iyi bir şekilde yönetilmiş demektir.

İki şey bu ritüelleri Çinlilerin gönlüne ve aklına kazımıştır. Birincisi, hayatın çok büyük bir kısmında aklın sadece bu ritüellerle meşgul olmasına neden olan[20] son derece karmaşık yazım biçimleridir, zira okumayı öğrenmek ve bu ritüelleri içeren kitapları anlamak gerekmiştir. İkincisi ise, ritüellerle ilgili emirler ruhani olmayıp salt genel uygulama kuralları olduğundan, entelektüel bir şeye kıyasla insanları bu ritüeller konusunda ikna etmek, bu ritüelleri akıllara kazımak daha kolay olmuştur.

Törenler aracılığıyla yönetmek yerine işkence yoluyla yönetmek isteyen prensler, işkenceden elinde olmayan bir şeyi yapmasını, yani ahlâk esinlemesini beklemiştir. İşkence,

19 bkz. Peder Du Halde'nin en güzel parçalarını bizlere aktardığı klasik dönem eserleri.

20 Rekabeti, aylaklıktan kaçınmayı ve bilgiye hürmeti aşılayan şey budur.

ahlâkını kaybettiği için kanunları ihlal eden bir vatandaşı toplumdan ayırabilir. Fakat ya herkes ahlâkını kaybederse, işkence ahlâkı eski haline getirebilir mi? İşkence genel kötülükten doğan birçok sonucun önüne geçebilir, fakat bu kötülüğü ıslah edemez. Nitekim Çin yönetiminin prensipleri terk edildiğinde, ahlâk bozulduğunda, devlet anarşiye sürüklenmiş, ihtilaller çıkmıştır.

18. Konu
Önceki konunun sonucu

Bundan, Çin'in kanunlarını fetih sonucunda kaybetmeyeceği sonucu çıkar. Davranış ve ahlâk kuralları, kanunlar ve din bu ülkede aynı şeydir ve bütün bunlar bir kerede ortadan kaldırılamaz. Fetih sonucunda galibin veya mağlubun değişmesi gerektiği için, Çin'de daima galibin değişmesi gerekmiştir. Zira galibin ahlâk kuralları davranış kurallarıyla, davranış kuralları kanunlarıyla, kanunları ise diniyle örtüşmediğinden, mağlup halkın galibe boyun eğmesindense, galibin yavaş yavaş mağlup halka boyun eğmesi daha kolay olmuştur.

Bundan çok üzücü bir sonuç da çıkar: Hristiyanlığın Çin'de yayılması hemen hemen imkânsızdır.[21] Bekâret yemini, kadınların kiliselerde bir araya gelmesi, yine kadınların din görevlileriyle zorunlu iletişimi, ayinlere katılmaları, günah çıkarma, ölüm döşeğindeki kişinin vücuduna kutsal yağ sürülmesi, tek kadınla evlenme âdeti, bütün bunlar ülkenin ahlâk ve davranış kurallarını allak bullak eden, aynı anda hem dini hem de kanunları zedeleyen şeylerdir.

Hristiyanlık merhamet anlayışı, herkese açık bir din olması ve herkesin aynı ayinlere katılmasıyla herkesin ve her

21 bkz. Çinli memurların, Hristiyanlığı yasaklayan kararnamelerde dile getirdikleri nedenler. *Lettres édifiantes*, Cilt XVII, s. 167-168, 185.

şeyin bir araya gelmesini ister gibidir. Oysa Çinlilerin ritüelleri, herkesin ve her şeyin birbirinden ayrılmasını emreder gibidir.

Söz konusu ayrımın[22] genellikle despotizmin ruhundan kaynaklandığını daha önce görmüştük. Bu durumun ayrıca monarşik yönetim şekli ile her türlü ılımlı yönetim şeklinin Hristiyanlıkla daha iyi bağdaşmasına[23] yol açan nedenlerden biri olduğunu da göreceğiz.

19. Konu
Çinlilerdeki bu din, kanunlar, ahlâk ve davranış kuralları karışımı nasıl meydana gelmiştir

Çinli kanun koyucuların başlıca hedefi, imparatorluğun huzuru olmuştur. İtaat onlara bu huzuru muhafaza etmenin en uygun yolu olarak görünmüştür. Bu fikirle babalara saygı duyulmasını teşvik etmek zorunda olduklarına inanıp bunu sağlayabilmek için bütün güçlerini seferber ettiler. Babaları hayattayken ve öldükten sonra onları onurlandırmak üzere sayısız ritüel ve merasim oluşturdular. Hayattaki babaları onurlandırmadan, ölmüş babaları bu kadar onurlandırmak olmazdı. Ölmüş babalar için yapılan seremonilerin daha çok dinle, hayattaki babalar için yapılan seremonilerin ise daha çok kanunlar, ahlâk ve davranış kurallarıyla ilgisi vardı. Fakat bütün bunlar tek bir düsturun çeşitli bölümlerinden ibaretti ve söz konusu düstur çok kapsamlıydı.

Babalara gösterilen hürmet, zorunlu olarak, babaları temsil eden kişilerle de ilişkiliydi: ihtiyarlar, üstatlar, yüksek dereceli memurlar, imparator. Babaya gösterilen saygı, çocuklara sevgi gösterilmesi şeklinde bir geri dönüş gerektiriyordu. Dolayısıyla ihtiyarlar genç insanlara, yüksek dereceli

22 bkz. IV. Kitap, III. Konu ve XIX. Kitap, XIII. Konu.
23 bkz. XXIV. Kitap, III. Konu.

memurlar kendilerine tabi olanlara, imparator uyruklarına bu şekilde bakıyordu. Bütün bunlar ritüelleri, bu ritüeller de milletin genel ruhunu oluşturuyordu.

En ilgisiz gibi gözüken şeylerin Çin'in devlet yapısıyla alakalı olabileceği tahmin edilecektir. Çin İmparatorluğu, tek bir ailenin yönetimi fikri üzerine kurulmuştur. Şayet baba nüfuzunu azaltırsanız veyahut baba nüfuzuna gösterilen hürmeti ifade eden seremonileri ortadan kaldırırsanız, birer baba gibi görülen yüksek dereceli memurlara gösterilen hürmeti de zayıflatmış olursunuz. Yüksek dereceli memurlar, çocukları olarak görmeleri gereken halka aynı özeni göstermez. Prens ile uyrukları arasında mevcut olan sevgi ilişkisi yavaş yavaş yok olur. Bu uygulamalardan sadece birini ortadan kaldırırsanız, devleti sarsmış olursunuz. Bir gelinin her sabah yataktan kalkıp kayınvalidesine karşı şu veya bu görevi yerine getirmesi kendi içinde çok önemsiz bir olaydır. Fakat bu uygulamaların sürekli bütün kalplere kazınması elzem olan ve bütün kalplerden yola çıkarak imparatorluğu yöneten ruhu oluşturan bir duyguyu hatırlattığı göz önüne alınacak olursa, şahısların şu veya bu eyleminin yerine getirilmesinin gerekli olduğu anlaşılacaktır.

20. Konu
Çinliler hakkındaki bir çelişkinin açıklaması

Tuhaf olan, hayatları tamamen ritüellerle idare edilen Çinlilerin yine de dünyanın en düzenbaz halkı olmasıdır. Bu durum bilhassa ticarette görülür. Doğal olarak iyi niyet gerektiren ticaret dahi bu insanlara iyi niyet esinleyememiştir. Alıcı kendi terazisini getirmek zorundadır.[24] Her tüccarın üç terazisi vardır: Ağır olanı satın almak için, hafif olanı satmak

24 Lange'ın 1721 ve 1722 tarihli *Journal*'i; *Recueil de Voyages au Nord*, Cilt VIII, s. 363.

için, düzgün olanı ise temkinli müşteriler içindir. Bu çelişkiyi açıklayabileceğimi zannediyorum.

Çinli kanun koyucuların iki hedefi vardı: Halkın itaatkâr ve sakin olmasını, çalışkan ve maharetli olmasını istemişlerdi. İklim ve arazinin tabiatı nedeniyle halkın eğreti bir hayatı vardır. İnsan burada sadece mahareti ve çalışkanlığı nispetinde hayatından emin olabilir.

Herkes itaat edip çalıştığında, devlet talihli bir konumdadır. Bütün Çinlilere akıl almaz bir kazanç hırsı aşılayan şey, zaruret ve belki de iklim şartlarıdır. Kanunlar bu hırsı engellemeyi aklından bile geçirmemiştir. Şiddete başvurmak suretiyle ele geçirmek söz konusu olduğunda, her şey yasaktır. Ancak hile veya maharet yoluyla ele geçirmek söz konusu olduğunda, her şey caizdir. Çinlilerin ahlâkı ile Avrupa'nın ahlâkını kıyaslamayalım. Çin'de herkes kendi lehine olan şeylere dikkat etmek zorundadır. Dolandırıcı nasıl kendi çıkarını düşünmüşse, aldanan kişi de kendi çıkarını düşünmeliydi. Lakedaimonia'da çalmak serbestti; Çin'de ise kandırmak serbesttir.

21. Konu
Kanunların, ahlâk ve davranış kurallarıyla ilişkisi

Ancak çok özel kurumlar doğal olarak birbirinden ayrı olan şeyleri, yani kanunları, ahlâk ve davranış kurallarını bu şekilde harmanlayabilir. Fakat her ne kadar bunlar birbirinden ayrı da olsa, kendi aralarında sıkı bir ilişkiyi de muhafaza ederler.

Solon'a, Atinalılara verdiği kanunların dünyadaki en iyi kanunlar olup olmadığı sorulmuş. "Ben onlara," diye cevap vermiş Solon, "tahammül edebilecekleri en iyi kanunları verdim." İşte bütün kanun koyucuların anlaması gereken özlü söz budur! Tanrı Yahudi milletine "Sizlere iyi olmayan

emirler verdim," dediğinde, bunun anlamı, emirlerin sadece görece iyi olduğuydu. Musa'nın kanunları konusunda karşılaşılabilecek her türlü güçlüğü bir anda silip yok eden bir süngerdir bu söz.

22. Konu
Aynı konunun devamı

Bir halk iyi bir ahlâka sahip olduğunda kanunlar sadeleşir. Platon,[25] son derece dindar bir halkı yöneten Rhadamanthys'in[26] bütün davaları ivedilikle sonlandırdığını, her türlü itham karşısında zanlının yeminine bel bağlamakla yetindiğini söyler. "Fakat," der yine Platon,[27] "bir halk dindar değilse, hâkimin ve tanıkların durumunda olduğu gibi, yemin edenin hiçbir çıkar gütmediği haller haricinde, yemine başvurulmamalıdır."

23. Konu
Kanunlar, ahlâk kurallarına nasıl riayet eder

Romalıların ahlâkının temiz olduğu zamanlarda, zimmete para geçirme suçuna karşı herhangi bir özel yasa yoktu. Ortaya çıkmaya başladığında, söz konusu suç o kadar rezilce bulundu ki, kişiyi aldığını geri vermeye mahkûm etmek[28] çok büyük bir ceza addedildi. L. Scipio'nun verdiği hüküm bunun kanıtıdır.[29]

---

25 *Yasalar*, Kitap XII, 948 b-e.

26 Yunan mitolojisinde Zeus ile Europa'nın oğlu. Öldükten sonra yer altı dünyasının hâkimlerinden biri olmuştur. (ç.n.)

27 *Yasalar*, Kitap XII, 948 e-949 c.

28 *In simplum.*

29 Titus Livius, Kitap XXXVIII, (55 ve devamı).

24. Konu
Aynı konunun devamı

Velayeti anneye veren kanunlar daha çok velayet altındaki çocuğun şahsını korumaya özen gösterirken, velayeti en yakın vârise veren kanunlar daha çok malları korumaya özen gösterir. Ahlâk kuralları bozulmuş halklarda, velayeti anneye vermek daha yerinde olur. Kanunların vatandaşların iyi ahlâkına güvenebildiği halklarda ise, velayet malların vârisine veya anneye, kimi zaman da her ikisine birden verilir.

Roma kanunları üzerine düşünüldüğünde, bu kanunların ruhunun söylediklerime uygun olduğu görülecektir. On İki Levha Kanunları'nın yapıldığı çağda, Romalılar harikulade bir ahlâka sahipti. Velayet çocuğun en yakın akrabasına veriliyor, zira mirası elde etme olasılığına sahip olan kişinin velayet yükünü de sırtlaması gerektiği düşünülüyordu. Her ne kadar velayet altındaki çocuk, kendisinin ölümünden en çok çıkar sağlayacak kişiye emanet ediliyorsa da, çocuğun hayatının tehlikede olduğuna inanılmıyordu. Ancak Roma'da ahlâk bozulmaya başlayınca, kanun koyucuların düşünce tarzının da değiştiği görülüyor. "Şayet miras bırakan kişi," der Gaius[30] ve Justinianos,[31] "küçüklere miras bırakırken vasinin çocuğa tuzak kurmasından endişe ederse, genel vasilik[32] kısmını açık bırakıp küçüklere bırakılan mirası vasiyetin ancak belli bir zaman sonra açılabilecek bir bölümüne koyabilir." Bunlar, ilk Romalıların hiç bilmediği korkular ve önlemlerdi.

---

30 *Institutiones*, Kitap II, Başlık VI, § 2; Ozel'in derlemesi, Leiden, 1658.

31 *Institutiones*, Kitap II, *De pupil. substit.*, § 3.

32 Alelade ikame: Şayet belli bir kişi mirası kabul etmezse, mirası onun yerine başkasının alması vs. Küçüklere ilişkin ikame ise: Şayet belli bir kişi ergenliğe ulaşmadan ölürse, mirası onun yerine başkasının alması vs.

25. Konu
Aynı konunun devamı

Roma kanunları, evlilikten önce tarafların birbirlerine hediyeler vermesine izin veriyordu. Fakat evlilikten sonra buna izin yoktu. Bu kanun evliliğe ancak tutumluluk, sadelik ve tevazu beklentisiyle meyleden, fakat kendilerini evle ilgili harcamalara, keyfe ve evliliğin saadetine de kaptırabilen Romalıların ahlâk kurallarını temel almıştı.

Vizigotların kanunu,[33] erkeğin evleneceği kadına malvarlığının onda birinden fazlasını, evliliğinin ilk yılında da herhangi bir şey vermesini yasaklamıştı. Bunun nedeni de ülkenin ahlâk kuralları idi. Kanun koyucular, kocayı ateşli bir anında aşırı serbestlikler yapmaya iten o İspanyolvari coşkunun önüne geçmek istemişti.

Romalılar kanunları sayesinde dünyanın en kalıcı krallığından, yani erdemin krallığından kaynaklanan birtakım sakıncaların önüne geçmiş, İspanyollar kanunları sayesinde dünyanın en kırılgan istibdadının, yani güzelliğin istibdadının kötü sonuçlarının önünü almak istemiştir.

26. Konu
Aynı konunun devamı

Theodosius ile Valentinianus'un kanunu,[34] boşama nedenlerini Romalıların eski ahlâk kuralları[35] ile davranış kurallarından almıştı. Söz konusu kanun bu nedenlere, kocanın karısını hür bir insanın layık olmayacağı bir şekilde cezalandırmasını da ekledi.[36] Ancak bu neden, sonraki kanunlar-

33 Kitap III, Başlık I, § 5.

34 Kanun 8, *De repudiis* Kanunnamesi.

35 On İki Levha Kanunları'ndan. bkz. Cicero, *Philipp.*, II, (XXVIII, 69).

36 *Si verberibus, quae ingenuis aliena sunt, afficientem probaverit.*

da atlanmıştır.[37] Zira bu konudaki ahlâk anlayışı değişmişti. Doğu âdetleri, Avrupa âdetlerinin yerini almıştı. Tarihçelere göre II. Justinianos'un karısının hadım ağası, imparatoriçeyi okul çocukları gibi cezalandırmakla tehdit etmişti. Ancak yerleşik ahlâk kuralları ya da yerleşmeye çalışan ahlâk kuralları böyle bir şeyi akla getirebilir.

Kanunların ahlâk kurallarına nasıl riayet ettiğini gördük. Şimdi de ahlâk kurallarının kanunlara nasıl riayet ettiğine bakalım.

27. Konu
Kanunlar, bir milletin ahlâk ve davranış kuralları ile karakterinin oluşmasına nasıl katkıda bulunabilir

Köle bir halkın âdetleri, köleliğinin bir parçası; özgür bir halkın âdetleri, özgürlüğünün bir parçasıdır.

XI. Kitap'ta[38] özgür bir halktan söz etmiş, devlet yapısının prensiplerini dile getirmiştim. Şimdi bunların yol açtığı sonuçları, bunlardan doğan karakteri ve davranış kurallarını görelim.

Böyle bir milletin kanunlarının, ahlâk ve davranış kurallarının iklimden kaynaklanmadığını öne sürüyor değilim. Benim söylediğim şey, bu milletin ahlâk ve davranış kurallarının kanunlarıyla sıkı bir ilişki içinde olması gerektiğidir.

Böyle bir devlette gözle görülür iki kuvvet, yani yasama ve yürütme gücü olacağına ve bütün vatandaşlar bu devlette kendi iradesine sahip olup kendi bağımsızlığını kendi istediği gibi kullanacağına göre, insanların çoğu bu iki güçten birine daha yakın hissedecektir. Zira çoğu insandaki hakkaniyet duygusu ya da sağduyu genellikle her iki güce de aynı şekilde yakınlık duymalarını sağlayacak kadar gelişmemiştir.

---

37 *Novellae*, CXVII, Böl. XIV.

38 VI. Konu.

Bütün kamu görevlerini elinde tutan yürütme gücü çok büyük umutlar verip asla korku esinlemeyeceğine göre, ondan istifade eden herkes onun tarafında yer alma eğiliminde olacaktır. Öte yandan yürütme gücü, bu güçten hiçbir beklentisi olmayan kişilerin saldırısına maruz kalabilir.

Bu devlette bütün tutkular serbest olduğundan, nefret, haset, kıskançlık, zenginleşme ve itibar kazanma hırsı bütün ihtişamıyla gözler önüne serilecektir. Aksi takdirde devlet, artık hiçbir gücü kalmadığı için hiçbir tutkusu da olmayan, hastalıktan çökmüş bir adama dönecektir.

Taraflar arasındaki nefret sürüp gidecektir, zira bu nefret daima âciz kalacaktır.

Taraflar özgür insanlardan oluştuğundan, biri çok üste çıkarsa, özgürlüğün bir sonucu olarak o taraf aşağı çekilirken, vatandaşlar, bir insanı kurtaran eller misali diğer tarafı yükseltecektir.

Daima bağımsız olan bireyler kendi kapris ve fantezilerine göre hareket ettiğinden sık sık taraf değiştirebilirler. Kişi bütün dostlarını bir araya getiren tarafı terk edip bütün düşmanlarını bir araya getiren tarafla birlik olabilir. Bu millette dostluk kanunları ile nefret kanunları sık sık unutulabilir.

Hükümdar da bireylerle aynı durumda olacaktır. İhtiyatlılık neyi gerektirirse gerektirsin, hükümdar çoğu zaman kendisine en çok zarar verene güvenmek, kendisine en iyi şekilde hizmet edene ise sırtını dönmek zorunda kalacak, diğer prenslerin kendi tercihlerine göre yaptığını, zaruri olduğu için yapacaktır.

Varlığını hissettiğimiz fakat tanımadığımız, her an bizden saklanabilecek bir iyiliği elimizden kaçırmaktan korkarız ve korku, nesneleri büyütür de büyütür. Halk kendi durumundan endişe duyacak, en emin zamanlarda dahi kendini tehlikede sanacaktır.

Yürütme gücüne en büyük hararetle muhalefet edenler, muhalif tutumlarındaki çıkarcılığı itiraf edemediklerinden,

gerçekten tehlikede olup olmadığını asla tam olarak bilemeyen halkın korkularını körükleyecektir. Fakat bu durum, halkın ileride maruz kalabileceği gerçek tehlikelerden sakınmasına katkıda bulunacaktır.

Ancak yasama organı halkın güvenine sahip ve halktan daha bilgili olduğu için, halkın kendisine aşılanan kötü izlenimlerden sıyrılmasını sağlayabilir, halk hareketlerini yatıştırabilir.

Bu yönetimin, halkın güce doğrudan sahip olduğu eski demokrasilere kıyasla, sahip olduğu en büyük avantaj budur. Eski demokrasilerde hatipler halkı galeyana getirdiğinde, bu galeyanlar daima etkisini göstermiştir.

Böylece, insanların ruhuna kazınmış korkuların belli bir hedefi yoksa, bu sadece yaygara ve hakaret doğurabilir. Hatta bu tür korkuların, yönetimin bütün mekanizmalarını germek ve bütün vatandaşları dikkatli kılmak gibi iyi bir sonucu da olacaktır. Fakat şayet bu korkular temel kanunların yok edilmesi durumunda ortaya çıkarsa, sessiz, ölümcül ve korkunç olacak, felaketlere yol açacaktır.

Kısa sürede korkunç bir sessizlik çökecek, bu süre zarfında herkes ve her şey, kanunları ihlal eden güce karşı birleşecektir.

Duyulan endişelerin belli bir hedefi yoksa, herhangi bir yabancı güç, devleti tehdit eder ve devletin servetini veya şanını tehlikeye atarsa, şahsi çıkarlar yerini ortak çıkarlara bırakır ve herkes yürütme gücünün arkasında yer alır.

Yaşanan tartışmalar temel kanunların ihlalinden doğmuşsa ve bu durumda yabancı bir güç ortaya çıkarsa, ne yönetim şeklini ne de devletin yapısını değiştirecek bir ihtilal olacaktır. Zira özgürlüğün tetiklediği ihtilaller özgürlüğün teyit edilmesinden ibarettir.

Özgür bir millet, bir kurtarıcıya sahip olabilir; boyunduruk altındaki bir millet, ancak yeni bir zorbaya sahip olabilir.

Zira bir devletin mutlak hâkimi olan kişiyi kovacak güce sahip kişi, o devletin yeni hâkimi haline gelecek güce de sahiptir.

Özgürlükten istifade etmek için herkesin düşüncesini dile getirebilmesi, özgürlüğü muhafaza etmek için yine herkesin düşüncesini dile getirebilmesi gerektiğine göre, bu devlette, bir vatandaş, kanunların kendisini söylemekten ve yazmaktan açıkça menetmediği her şeyi söyleyecek ve yazacaktır.

Daima için için kaynayan bu millet, insan ruhunda asla büyük sonuçlara yol açmayan mantığa kıyasla, kendi tutkuları tarafından çok daha kolaylıkla yönlendirilebilecektir. Bu milleti yönetecek kişiler için milletin kendi gerçek menfaatlerine aykırı işlere girişmesini sağlamak kolay olacaktır.

Bu millet özgürlüğüne inanılmaz derecede düşkün olacaktır, zira özgürlüğü hakiki olacaktır. Milletin, özgürlüğünü savunmak için servetini, rahatını ve menfaatlerini feda edeceği, en ağır vergilere, en mutlak hükümdarın bile uyruklarına dayatmaya cesaret edemeyeceği vergilere göğüs gereceği durumlar dahi olabilecektir.

Fakat millet, bu duruma katlanması gerektiğinin bilincinde olduğundan bu vergileri bir gün ödemekten kurtulacağını haklı olarak umarak ödeyecektir. Burada vergiler, bu vergilerin yol açtığı duygudan daha ağır olacaktır. Oysa bu duygunun gerçek kötülüğün çok üzerinde olduğu devletler mevcuttur.

Bu millet güvenilir bir saygınlığa sahip olacaktır, zira kendinden borç alıp yine kendine ödeme yapacaktır. Kendi doğal güçlerinin üzerinde işlere giriştiği, düşmanlarına muazzam fakat hayalî zenginlikler göstereceği zamanlar olacaktır. Fakat yönetim şeklinin tabiatı ve telkin ettiği güven duygusu bu zenginlikleri gerçek kılacaktır.

Özgürlüğünü muhafaza etmek için uyruklarından borç alacaktır. Fethedildiği takdirde milletin itibarını kaybedeceğini gören uyrukların, milletin özgürlüğünü savunmak için yeni bir nedeni olacaktır.

Şayet bu millet bir adada ikamet ediyorsa, fethetme eğiliminde olmayacaktır, zira uzak fetihler kendisini zayıf düşürecektir. Şayet ada toprağı verimli ise, fethetme eğilimi iyice düşük olacaktır, zira zenginleşmek için savaşa ihtiyaç duymayacaktır. Hiçbir vatandaş bir başka vatandaşa bağımlı olmayacağından, her bir vatandaş, bir grup vatandaşın veya tek bir vatandaşın şanından çok, kendi özgürlüğüne önem verecektir.

Burada askerlere, faydalı fakat çoğu zaman tehlikeli olabilecek bir mesleğe sahip, verdikleri hizmetlerle hizmet verdikleri millete dahi yük olan insanlar gözüyle bakılacaktır. Bu devlette sivil meziyetler daha itibarlı olacaktır.

Barışın ve özgürlüğün refaha erdirdiği, yıkıcı önyargılardan kurtardığı bu millet tüccar olma eğiliminde olacaktır. İşçinin emeğiyle değeri iyice artan o şeyleri yapmaya yarayan hammaddelerden birine de sahipse, Tanrı'nın bir lütfu olan bu maddeden en kapsamlı şekilde istifade etmesini sağlayacak kuruluşlar kurabilir.

Şayet bu millet kuzeyde ikamet ediyorsa ve çok sayıda fuzuli mamule sahipse, iklim nedeniyle çok sayıda üründen mahrum olacağından, güney halklarıyla zorunlu fakat hacimli ticaret ilişkileri olacaktır. Avantajlı ticaret hakları tanıyacağı devletleri seçerken, onunla karşılıklı fayda sağlayacak antlaşmalar yapacaktır.

Bir yandan aşırı bir bolluk içinde olan, öte yandan vergilerin aşırı olduğu bir devlette, sınırlı bir servetle, üretim yapmadan yaşanamaz. Çoğu kişi, seyahat etmeyi veya sağlık durumunu bahane ederek ülkelerini terk edip bolluğu esaret altında yaşayan ülkelerde arayacaktır.

Tüccar bir millet, inanılmaz sayıda küçük şahsi çıkara sahiptir. O halde böyle bir milletin sayısız zararı olabileceği gibi, bu milletin kendisi de sayısız zarar görebilir. Böyle bir millet aşırı kıskanç olacaktır. Kendi refahından istifade etmekten çok, başkalarının refahına haset edecektir.

Normalde yumuşak ve sade olan kanunları, kendi topraklarında yapılacak ticaret ve denizcilik konusunda o derece katı olabilir ki, sırf düşmanlarla müzakere ediyormuş gibi gözükür.

Şayet bu millet uzaklara koloniler kurarsa, bunu, egemenliğini genişletmekten çok ticaretini genişletmek için yapacaktır.

İnsanlar kendi topraklarında mevcut olanı başka yerlerde de kurmaktan hoşlandığından, bu millet de sömürgelerindeki halklara kendi yönetim şeklini verecektir. Bu yönetim beraberinde refahı getireceğinden, orman ortasında büyük milletlerin ortaya çıktığı görülecektir.

Aynı millet, konumu, limanlarının iyiliği, zenginlikleri nedeniyle kıskandığı komşu bir milleti evvelce boyunduruk altına almış olabilir. Şu halde, bu millete kendi kanunlarını verse de, onu kendisine bağımlı tutacaktır. Öyle ki, burada vatandaşlar özgürken, devletin kendisi köle olacaktır.

Fethedilen devlet çok iyi bir sivil yönetime sahip olacak, ancak milletlerarası hukuk tarafından ezilecektir. Fethedilen devlete öyle milletlerarası kanunlar dayatılacaktır ki, aynı devletin refahı eğreti olacak, salt bir fatihin emanetinden ibaret olacaktır.

Hâkim milletin büyük bir adada ikamet etmesi ve büyük bir ticaret hacmine sahip olması, ona güçlü bir deniz kuvveti kurma imkânı verecektir. Özgürlüğünü koruyabilmesi için mevziye, kaleye, kara ordusuna sahip olması gerekmediğinden, kendisini istilalara karşı güvenceye alacak bir donanmaya ihtiyaç duyacaktır. Donanması, diğer bütün güçlerin donanmalarına üstün olacaktır. Zira bu güçler mali kaynaklarını kara savaşlarına tahsis etmek zorunda olduğundan, deniz savaşlarına tahsis edecek yeterli mali kaynakları olmayacaktır.

Deniz hâkimiyeti, bu hâkimiyete sahip milletlere daima doğal bir gurur aşılamıştır. Zira kendini herkese her yerde

saldırabilecek kudrette hisseden bu milletler, güçlerinin okyanus kadar sınırsız olduğuna inanır.

Bu millet, komşularının meselelerinde büyük bir nüfuza sahip olabilir. Zira sahip olduğu gücü fethetmek için kullanmadığından, her ne kadar yönetimindeki istikrarsızlıklar ve içteki hizipleşmeler ne dostluk ne de nefret vadeder gibi gözükse de, diğer milletler onun dostluğunu daha çok elde etmek ister, nefretinden daha çok korkarlar.

Böylece, yurt içinde hemen her zaman tedirgin edilmek, yurt dışında ise saygı görmek yürütme gücünün kaderi olacaktır.

Bu millet herhangi bir durumda Avrupa'daki müzakerelerin merkezi haline gelecek olursa, bu müzakerelere diğerlerine nazaran biraz daha dürüstlük ve iyi niyet katacaktır, zira bakanlar tutumlarını sık sık bir halk meclisi önünde gerekçelendirmek zorunda olduklarından, onların müzakereleri gizli saklı olamaz. Bu açıdan bu milletin bakanları biraz daha dürüst insanlar olmak zorundadır.

Buna ek olarak, bu bakanlar dolambaçlı yolların sebep olabileceği olaylardan bir bakıma sorumlu olacağından, onlar için en emin yol doğru yolu tutmak olacaktır.

Şayet asiller millet içinde bir süreliğine ölçüsüz bir güce sahip olsaydı ve hükümdar halkı yüceltmek suretiyle onları alçaltmanın bir yolunu bulsaydı, kölelik noktası, önemli kişilerin alçaltılma anı ile halkın kendi gücünü hissettiği an arasında yer alırdı.

Bu millet, evvelce keyfî bir güce boyun eğmiş olduğundan, birçok bakımdan bu yönetim tarzını muhafaza etmiş olabilir. Öyle ki, özgür yönetim kisvesi altında çoğu zaman mutlak bir yönetim şekli görülebilir.

Din açısından bu devlette her vatandaş kendi iradesine sahip olacağına, dolayısıyla kendi bilgileri veya fantezilerine göre yönlendirileceğine göre, ya hangi türden olursa olsun bütün dinlere kayıtsız kalacak ve bu şekilde herkes egemen

dini benimseme eğiliminde olacak ya da din konusunda genel bir coşku duyulacak ve bu yolla tarikatlar çoğalacaktır.

Bu millette dini olmayan, bir dini seçmişse de bunu değiştirmeye mecbur edilmek istemeyen insanlar olması mümkündür. Zira bu insanlar bu durumda derhal düşünce tarzlarının, en az canları ve malları kadar kendilerine ait olmadığını ve biri ellerinden alındığı takdirde diğerinin de kolaylıkla ellerinden alınabileceğini hissedeceklerdir.

Şayet farklı dinler arasında, esaret yoluyla kurulmaya kalkışılan bir din olursa, bu din halkta nefret uyandıracaktır. Zira olayları onlara yüklediğimiz ilişkiler ve ayrıntılarla yargıladığımıza göre, böyle bir din akla asla özgürlük fikriyle birlikte gelmeyecektir.

Bu dine inananlara karşı yapılan kanunlar asla zalim olmayacaktır. Zira özgürlük bu tür cezaları aklına getirmez. Ancak kanunlar o kadar baskıcı olacaktır ki, soğukkanlılıkla yapılabilecek bütün kötülükleri yapacaktır.

Bin türlü nedenden ötürü diğer vatandaşlar ne kadar itibarlıysa, ruhban sınıfı da o kadar itibarsız olabilir. Bu nedenle, din adamları kendilerini halktan soyutlamak yerine, laiklerle aynı külfetlere katlanmayı, bu açıdan onlarla bir bütün oluşturmayı isteyecektir. Fakat din adamları daima halkın saygısını kazanmaya çalışacağından, kendilerini daha münzevi bir hayat tarzıyla, daha ölçülü davranışlarla ve daha temiz bir ahlâkla fark ettireceklerdir.

Ne dini koruyabilen ne de din tarafından korunan ve insanları mecbur etmeye gücü olmayan ruhban sınıfı, ikna etmeye çalışacaktır. Din adamlarının kaleminden, yüce varlığın vahyini ve inayetini kanıtlama amacı güden çok güzel eserler çıktığı görülecektir.

Bununla birlikte, din adamlarının toplanmalarına, yaptıkları istismarları telafi etmelerine dahi izin verilmeyebilir; özgürlükten kaynaklanan bir çılgınlıkla, din adamlarının reform yapmasındansa, reformlarını tamama erdirememeleri tercih edilebilir.

Devlet yapısının bir parçası olan unvanlar burada diğer yerlere kıyasla daha sabit olacaktır. Öte yandan bu özgür ülkede büyük adamlar halka daha çok yaklaşacak, yani sınıflar arasındaki mesafe açılırken, insanlar birbirlerine daha çok karışacaktır.

Devleti yönetenler, tabir caizse her gün yeniden oluşan bir güce sahip olduğundan, kendilerini eğlendiren şeylerden çok, kendilerine yararlı olan şeylere daha çok hürmet edecektir. Bu nedenle bu devlette daha az dalkavuk ve yandaş, kısacası büyük insanların akılsızlığından para kazanan daha az insan görülecektir.

Bu devlette insanlara içi boş yetenekleri veya özellikleri için değil, gerçek nitelikleri için saygı gösterilecektir. Ve sadece iki tür gerçek nitelik mevcuttur: zenginlik ve kişisel liyakat.

Bu devlette kibrin geliştirilmesi üzerine değil, gerçek ihtiyaçların geliştirilmesi üzerine kurulu sağlam bir lüks olacaktır. Nesnelerde, doğanın bu nesnelerin içine işlemiş olduğu hazlardan başkası aranmayacaktır.

Bu devlette mal fazlası olsa da, havai şeyler yasak olacaktır. Böylece, harcayabileceğinden daha büyük bir servete sahip olan çoğu kişi, bu serveti garip bir şekilde kullanacaktır. Bu millette, zevkten çok akıl olacaktır.

İnsanlar daima kendi menfaatleriyle meşgul olacağından, aylaklık üzerine kurulu o nezaket burada olmayacaktır. Buradaki insanlar bu tür bir nezakete ayıracak vakti gerçekten bulamayacaktır.

Romalıların nazik olduğu çağ, keyfî yönetimin kurulduğu çağa rastlar. Mutlak yönetim, aylaklığa neden olur; aylaklık da, nezaketi doğurur.

Bir millette kendi aralarında ölçülü davranma ve hoşa gitme ihtiyacı duyan insan sayısı ne kadar çok olursa, nezaket de o kadar çok olacaktır. Fakat bizleri barbar halklardan ayırması gereken şey, davranışlarımızdaki nezaketten ziyade ahlâki nezakettir.

Her insanın kendine göre devlet idaresine dâhil olduğu bir millette, kadınlar erkeklerle yaşamak zorunda değildir. O halde kadınlar burada daha alçakgönüllü, yani çekingen olacaktır. Söz konusu çekingenlik, kadınların erdemli olmasını sağlayacaktır. Buna karşılık zarafet yoksunu erkekler, kendilerini özgürlüklerine ve rahatlarına dokunmayacak bir sefahate kaptıracaktır.

Kanunlar şu veya bu kişi gözetilerek yapılmadığından, herkes kendini hükümdar gibi görecektir. Bu milletteki insanlar, vatandaştan ziyade bir konfederasyonun üyeleri gibi olacaktır.

Şayet iklim, devlet yapısı itibarıyla herkesin yönetime katılabildiği ve siyasi menfaatlere sahip olabildiği bir ülkede çok sayıda insana sakin bir ruh hali ve geniş bir bakış açısı vermişse, burada bolca siyaset konuşulacaktır. Eşyanın tabiatına ve talihin, daha doğrusu insanların kaprislerine bakılacak olursa, asla hesaba kitaba gelmeyen olayları hesap etmeye çalışmakla ömrünü geçiren insanlar görülecektir.

Özgür bir millette, şahısların doğru veya yanlış mantık yürütmesi çoğu zaman bir önem arz etmez. Mantık yürütmeleri yeterlidir. Özgürlük bu mantık yürütmelerden doğar ve aynı mantık yürütmelerin sonuçlarına karşı insanları güvence altına alır.

Aynı şekilde bir istibdat yönetiminde, doğru veya yanlış mantık yürütmek eşit ölçüde tehlikelidir. Yönetim prensibinin zarar görmesi için mantık yürütmek yeterlidir.

Birilerine hoş görünmeyi umursamayan birçok insan kendi mizacına göre hareket edecektir. Çoğu, sahip oldukları akıl dolayısıyla kendi akıllarının işkencesine maruz kalacaktır. Her şeyi küçük görmekten veya her şeyden nefret etmekten, kendilerini mutlu edecek onca şeyle mutsuz olacaklardır.

Hiçbir vatandaş başka bir vatandaştan korkmadığı için, bu millet gururlu bir millet olacaktır. Zira kralların gururunun yegâne dayanağı kendi bağımsızlıklarıdır.

Özgür milletler mağrurdur; diğer milletler ise kolayca kibirli hale gelebilir.

Fakat bu gururlu millet çok fazla kendi içine kapalı yaşadığından, çoğu zaman kendini, tanımadığı insanların ortasında bulacaktır. Bu durumda bu insanlar çekingen davranacak, onların çoğu zaman yersiz bir utanç ve gururdan oluşan tuhaf bir ruhla hareket ettikleri görülecektir.

Bu milletin karakteri kendini bilhassa edebî eserlerde gösterecek, bu alanda derin düşüncelere, tek başına düşünebilme yetisine sahip insanlara rastlanacaktır.

Toplum hayatı, gülünç olanı ayırt etmemizi, inziva, kusurları daha iyi görmemizi sağlar. Bu milletin hiciv yazıları çok sert olacak ve bu millette Horatius'lardan çok Iuvenalis'lere rastlanacaktır.

En mutlak monarşilerde, tarihçiler hakikate ihanet eder, zira hakikati dile getirecek özgürlüğe sahip değildirler. En özgür devletlerde ise tarihçiler, özgür oldukları için hakikate ihanet eder. Zira özgürlük daima hizipleşmelere neden olduğundan, nasıl ki bir istibdat devletinde tarihçiler despotun kölesi ise, buradaki tarihçiler de kendi hiziplerinin önyargılarının kölesi olacaktır.

Bu milletin şairleri çoğu zaman zevk anlayışının verdiği belli bir incelikten çok, yaratma gücünden gelen o birincil kabalığa sahip olacaktır. Burada Raffaello'nun zarafetinden çok, Michelangelo'nun gücüne yaklaşan bir şeylerle karşılaşılacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

XX. Kitap

Ticarete kendi tabiatı ve ayırt edici özellikleri açısından bakıldığında, kanunların ticaretle ilişkisi

Docuit quae maximus Atlas.[1]
Vergilius

1. Konu
Ticarete dair

Aşağıdaki konular aslında son derece ayrıntılı ele alınmayı gerektirirdi. Ancak bu kitabın tabiatı buna izin vermemektedir. Durgun bir nehir üzerinde seyretmek isterken, bir sele kapılmış sürükleniyorum.

Ticaret insanları yıkıcı önyargılarından kurtarır. Esnek ahlâk kurallarına sahip her yerde ticaretin olması, ticaretin olduğu her yerde de esnek ahlâk kurallarının olması hemen hemen genel bir kural gibidir.

O halde, ahlâk kurallarımız bugün eskiye göre daha az vahşi ise buna şaşırmayalım. Ticaret, bütün milletlerin ahlâk anlayışının her yere girmesini sağlamıştır. Bu anlayışlar kendi aralarında kıyaslanmış ve bundan büyük iyilikler doğmuştur.

1 *Aeneis*, "Büyük Atlas'ın öğrettikleri." (ç.n.)

Ticaret kanunlarının ahlâk kurallarını mükemmelleştirdiği, aynı nedenle ahlâk kurallarını felakete sürüklediği söylenebilir. Ticaret, temiz ahlâkı bozar.[2] Bu, Platon'un yakındığı bir konuydu. Ticaret, her gün şahit olduğumuz üzere, barbar ahlâk kurallarını törpüler ve yumuşatır.

2. Konu
Ticaret ruhuna dair

Ticaretin doğal etkisi insanları barışa teşvik etmesidir. Karşılıklı ticaret yapan iki millet birbirine bağımlı hale gelir. Birinin çıkarı satın almak ise, diğerinin çıkarı satmaktır. Bütün birlikler karşılıklı ihtiyaçlar üzerine kurulur.

Fakat ticaret ruhu milletleri birleştirse de, şahısları aynı şekilde birleştirmez. Sadece ticaret ruhuyla hareket eden ülkelerde,[3] her türlü insani eylemin ve her türlü ahlâki erdemin de ticaretinin yapıldığını görüyoruz. İnsanlığın gerektirdiği en ufak şeyler para karşılığında yapılıyor veya parayla satılıyor.

Ticaret ruhu insanlarda katı bir adalet duygusu yaratır. Söz konusu adalet duygusu bir yandan haydutluğa; diğer yandan insanın sadece kendi menfaatlerini gözetmesini engelleyen, başkalarının menfaatleri uğruna bunları ihmal edebilmesini sağlayan ahlâki erdemlere aykırıdır.

Tam tersine, bir ülkede hiç ticaret olmaması haydutluğu tetikler. Aristoteles haydutluğu sahip olma şekillerinden biri sayar. Bununla birlikte, haydutluğun ruhu belli birtakım ahlâki erdemlere hiç de aykırı değildir. Örneğin, ticaret yapan ülkelerde çok ender rastlanan misafirperverliğe haydut halklar arasında sık sık rastlanır.

---

2 Sezar, Marsilya ile komşu olmanın ve ticaret yapmanın Galyalıları bozduğunu, eskiden sürekli mağlup ettikleri Germenlerin kendilerinden üstün hale gelmesine neden olduğunu söyler. *Gallia Savaşı*, Kitap VI [Böl. XXIII].

3 Hollanda.

Germenlerde, der Tacitus, insanın evini, tanıdık tanımadık herhangi bir adama kapatması kutsal değerlere bir saldırıdır. Bir yabancıya misafirperverlik gösteren kişi,[4] ona yine misafirperverlik gösteren bir başka evi gösterir ve bu kişi o evde de aynı insaniyetle kabul edilir. Ancak Germenler krallıklar kurmaya başladığında, misafirperverlik onlara yük olmaya başladı. Bu durum kendini Burgonyalıların kanunnamesinde[5] yer alan iki kanunla, birincisi bir yabancıya bir Romalının evini gösteren bütün barbarları cezalandıran kanunla, ikincisi bir yabancıyı evine kabul eden kişinin zararının, yöre sakinleri tarafından –her bir yöre sakininin kendi payına düşeni ödemesiyle– karşılanmasını öngören kanunla belli eder.

3. Konu
Halkların fakirliği üzerine

İki tür fakir halk mevcuttur. Bir tarafta, yönetimin sertliği sonucu fakirleşmiş halklar vardır. Bu insanlar neredeyse her türlü erdemden yoksundur, zira fakirlik esaretlerinin bir parçasıdır. Diğer tarafta ise hayatın sunduğu konforlara burun kıvırdıkları veya bunları hiç tanımadıkları için fakirleşmiş halklar vardır. Bunlar büyük işler başarabilirler, zira fakirlik özgürlüklerinin bir parçasıdır.

4. Konu
Çeşitli yönetim şekillerindeki ticaret üzerine

Ticaret, devlet yapısıyla ilişkilidir. Tek kişi yönetiminde ticaret genellikle lüks üzerine kuruludur. Her ne kadar bu

4 *Et qui modo hospes fuerat, monstrator hospitii. De moribus Germ.*, (21, 3). Ayrıca bkz. Sezar, *Gallia Savaşı*, Kitap VI, (22, 9).

5 Başlık XXXVIII.

yönetimde ticaret gerçek ihtiyaçlar üzerine kurulmuş olsa da, ticaretin ana hedefi ticareti yapan millete kibrini, hazlarını ve fantezilerini okşayacak şeyleri tedarik etmektir. Çok kişili yönetimde, ticaret çoğu zaman ekonomi üzerine kuruludur. Dünyadaki bütün milletleri çok yakından takip eden tüccarlar birinden aldığını diğerine götürür. Sur, Kartaca, Atina, Marsilya, Floransa, Venedik ve Hollanda cumhuriyetlerinin ticareti hep böyledir.

Dolayısıyla bu tür bir alışveriş tabiatı çok kişili yönetimle, ara sıra da monarşik yönetimle ilişkilidir. Zira söz konusu alışveriş az kazanmak, hatta diğer milletlerden daha az kazanmak ama kazancın sürekliliğiyle durumu telafi etmek üzerine kurulu olduğundan, bu tür bir alışverişin lükse düşkün, çok para harcayan, gözü şatafatlı nesnelerden başkasını görmeyen bir halk tarafından yapılması mümkün değildir.

İşte bu düşünceler içerisinde Cicero son derece isabetle, "Aynı milletin hem evrenin hâkimi hem de unsuru olması hoşuma gitmez," demiştir.[6] Nitekim böyle bir durumda, bu devlette yaşayan her bir şahsın, hatta bütün devletin aklında büyük tasarılar ile küçük tasarıların sürekli yan yana olması gerekir, ki bu çelişkili bir şeydir.

Bu, iktisadi ticaretle ayakta kalan bu tür devletlerde aynı zamanda çok büyük işler yapılmadığı, monarşilerde rastlanmayan türden bir cesarete sahip olunmadığı anlamına gelmez. İşte bunun nedeni.

Bir ticaret başka bir ticarete yol açar; küçük ölçekli ticaret orta ölçekli ticarete, orta ölçekli ticaret büyük ölçekli ticarete götürür. Böylece, az kazanma konusunda bu denli istekli olan kişi, çok kazanma konusunda bir o kadar istekli hale geleceği bir konuma ulaşır.

Buna ek olarak, tüccarların geniş çaplı girişimleri daima ve zorunlu olarak kamu meseleleriyle iç içedir. Fakat cumhu-

6 "Nolo eumdem populum, imperatorem et portitorem esse terrarum." Cicero, *De Republica*, Kitap IV, 7, Parça 7.

riyetçi devletlerde kamu meseleleri tüccarlara ne kadar emin görünürse, monarşilerde de bir o kadar şüpheli görünür. O halde geniş çaplı ticari girişimler monarşilere göre değil, çok kişili yönetime göredir.

Kısaca ifade etmek gerekirse, bu tür devletlerde, kişinin sahip olduğu kendi mülkiyetinden daha emin olduğuna dair kanaat ile kişinin elde ettiğini elinde tutacağına olan inancı, onu, fazlasına sahip olmak üzere elindekini tehlikeye atmaya iter. Kişi sadece kazanç yolları konusunda risk alır. Nitekim insanlar kendi talihlerinden çok şey umarlar.

Bunları dile getirirken, iktisadi ticaretin tamamen dışında kalmış bir monarşinin var olduğunu iddia etmiyorum. Fakat monarşiler tabiatları gereği iktisadi ticarete daha az eğilimlidir. Aynı şekilde, tanıdığımız cumhuriyetlerin lüks ticaretinden tamamen yoksun olduğunu da iddia etmiyorum. Fakat lüks ticareti cumhuriyetlerin yapısıyla daha az ilişkilidir.

İstibdat devletine gelince, bu konuda konuşmak gereksizdir. Genel kural şudur: Esaret altında yaşayan bir millette elde etmekten çok muhafaza etmek için, özgür bir millette ise muhafaza etmekten çok elde etmek için çalışılır.

5. Konu
İktisadi ticaret yapan halklar üzerine

Fırtınalı bir denizin ortasındaki zorunlu bir sığınak olan Marsilya, rüzgârların, kayaların ve kıyı şeridinin sığınmaya elverişli hale getirdiği bu yer, denizcilerin konaklama yeri olmuştur. Topraklarının verimsizliği[7] burada yaşayan insanları iktisadi ticarete itmiştir. Buradaki insanların, hiçbir şey vermeyen doğanın yerini doldurabilmek için çalışkan olması, kendi refahlarını sağlayan barbar milletler arasında yaşayabilmek için adaletli olması; yönetimleri hep huzur içinde

7 Justinus, Kitap XLIII, Böl. III.

kalabilsin diye ölçülü davranması; son olarak, belli bir ticaret üzerinden geçimlerini sağlayabilmek için tutumlu ahlâk kurallarına sahip olması gerekir. Zira ticaretleri ne kadar az avantaj sağlarsa, bu ticareti o kadar güvenli şekilde muhafaza edebilirler.

Şiddet ve hakaret sonucu insanların bataklıklara, adalara, denizin sığ olduğu yerlere, hatta kayalıklara sığınmaya mecbur kaldığı her yerde, bu durumun iktisadi ticaretin doğmasına vesile olduğunu gördük. Sur, Venedik ve Hollanda şehirleri bu şekilde kurulmuş, kaçaklar buralarda kendilerini güvende hissetmiştir. Bir şekilde geçinmek zorunda olan bu insanlar, geçimlerini bütün dünyadan sağlamıştır.

6. Konu
Geniş çaplı denizciliğin sonuçlarından bazıları

İktisadi ticaret yapan bir milletin, kimi zaman bir ülkenin mallarını tedarik edebilmek için bir başka ülkenin sermaye görevi görecek bir malına ihtiyaç duyup öteki mallar üzerinden çok kazanma umudu veya güvencesi içinde bu mallardan çok az kazanmakla, hatta kimi zaman hiçbir şey kazanmamakla yetindiği görülebilir. Nitekim Hollanda Avrupa'nın güneyi ile kuzeyi arasındaki ticareti hemen hemen tek başına üstlendiği zamanlarda, kuzeye taşıdığı Fransız şarapları kendisi için bir bakıma sadece kuzeyde yaptığı ticaretin sermayesini teşkil ediyordu.

Hollanda'da çoğu zaman uzak diyarlardan gelen kimi ürünlerin, imal edildikleri yerdeki maliyetlerinin üstünde bir fiyata satılmadığı bilinir. Bu durum şöyle açıklanmaktadır: Gemisine safra koyması gereken bir kaptan mermer alacaktır. Yükü istifleme işlemi için keresteye ihtiyaç duyacak ve kereste satın alacaktır. Kaptan hiçbir şey kaybetmediği sürece kendini bu işten kazançlı çıkmış sayacaktır.

Hollanda, taşocaklarına ve ormanlarına da işte bu şekilde sahip olmuştur.

Hiçbir şey kazandırmayan bir ticaret faydalı olabileceği gibi, zararına yapılan bir ticaret bile faydalı olabilir. Hollanda'da balina avcılığının genellikle bu iş için girişilen masrafları hemen hemen hiçbir zaman karşılamadığını duymuşumdur. Fakat gemi inşaatında istihdam edilenler, armaları, teçhizatı ve erzakı tedarik edenler balina avcılığından çıkar sağlayanların başında gelir. Avdan kaybetseler dahi, tedarik edilen mallardan kazanırlar. Bu ticaret dalı bir tür piyangodur ve herkes kazanan bileti çekme umuduyla bu işe çekilir. Herkes kumar oynamayı sever. En bilge insanlar dahi, kumar görüntüsü yoksa, kumarın neden olduğu yanılgıları, şiddeti, savurganlığı, zaman ve hatta can kaybını görmedikleri sürece seve seve kumar oynar.

7. Konu
İngiltere'nin ticaret anlayışı

İngiltere'nin diğer milletlere uyguladığı düzenli bir tarife yoktur. İngiltere'nin tarifesi, tabir caizse parlamento yenilendikçe, kaldırdığı veya koyduğu özel vergiler aracılığıyla değişir. İngiltere bu konuda da bağımsızlığını korumak istemiştir. Kendi topraklarında yapılan ticareti had safhada kıskanan bu ülke, antlaşma yapmak suretiyle çok az bağlanır, sadece kendi kanunlarına bel bağlar.

Diğer milletler ticari menfaatleri siyasi menfaatlerden üstün tutarken, İngiltere siyasi menfaatlerini daima ticari menfaatlerinden üstün tutmuştur.

İngilizler dünyadaki şu üç büyük unsurun her üçünü de en iyi şekilde değerlendirmesini bilen tek halktır: Din, ticaret ve özgürlük.

8. Konu
İktisadi ticaret kimi zaman nasıl kısıtlanmıştır

Bazı monarşilerde, iktisadi ticaret yapan devletlerin itibarını azaltmaya yönelik kanunlar yapılmıştır. Bu devletlerin kendi ülkelerinde yetişen ürünlerden başkasını getirmesi yasaklanmış, ancak ihracatı gerçekleştirdikleri devlete ait gemilerle ticaret yapmalarına izin verilmiştir.

Bu kanunları koyan devletin tek başına kolayca ticaret yapabiliyor olması gerekir. Aksi takdirde, en azından aynı nispette kendine zarar vermiş olur. Az şey talep eden, ticari ihtiyaçları açıdan bir anlamda bağımlı olan bir millettense, görüşlerinin veya işlerinin kapsamı sayesinde fazla malları nasıl değerlendireceğini bilen, zengin olan ve çok mamul satın alabilen ve bunların bedelini hemen ödeyebilen, tabir caizse, sadık kalmaya mecbur olan, prensipte barışçıl, fethetmeye değil para kazanmaya çalışan bir milletle iş yapmak çok daha yerinde olacaktır. Bana göre, bütün avantajları sağlamayacak diğer rakip milletlerle iş yapmaktansa, böyle bir milletle iş yapmak daha kârlıdır.

9. Konu
Ticaretten fiilen dışlanmak üzerine

Genel kural, önemli bir sebep olmaksızın hiçbir milleti ticaretten dışlamamaktır. Japonlar sadece iki milletle, Çinlilerle ve Hollandalılarla ticaret yaparlar. Çinliler[8] şeker üzerinden yüzde bin, kimi zaman şeker karşılığında aldıkları mallar üzerinden de bir o kadar kazanırlar. Hollandalılar aşağı yukarı benzer oranlarda kazanç sağlarlar. Japon anlayışına göre hareket eden bütün milletler aldatılmaya mahkûmdur. Malları adil şekilde fiyatlandıran ve mallar arasındaki gerçek değer ilişkilerini belirleyen şey rekabettir.

8 Peder Du Halde, Cilt II, s. 170.

Hele bir devlet, hepsini belli bir fiyattan alacak diye mallarını tek bir millete satacak kadar köleleşmemelidir. Lehler buğdaylarını satmak için Danzig şehriyle böyle bir anlaşma yapmıştı; birçok Hint kralı baharatlar üzerinden Hollandalılarla benzer anlaşmalar yapmıştır.[9] Bu tür anlaşmalar ancak güvenli bir geçim kaynağına sahip olmak uğruna zengin olma umudunu feda etmeye hazır fakir bir millete veya kölelikleri gereği doğanın kendilerine bahşettiği nimetleri kullanmaktan vazgeçen veya bu nimetler üzerinden zararına ticaret yapan köle milletlere uygundur.

10. Konu
İktisadi ticarete uygun bir kurum

İktisadi ticaret yapan devletlerde, ne mutlu ki itibarları sayesinde yeni değer birimleri meydana getirmiş bankalar kurulmuştur. Ancak bu bankaları, lüks ticareti yapan devletlere taşımak yanlış olur. Tek bir kişi tarafından yönetilen ülkelerde banka kurmak, paranın bir tarafta, gücün diğer tarafta, yani hiçbir güce sahip olmaksızın her şeyi elde edebilme yetisinin bir tarafta, hiçbir yetiye sahip olmaksızın güce sahip olmanın diğer tarafta bulunduğunu farz etmek olacaktır. Böyle bir yönetimde, bir hazineye sahip olan veya sahip olabilen yegâne kişi prenstir. Nerede bir hazine varsa ve bu hazine aşırı boyutlardaysa, derhal prensin hazinesi haline gelecektir.

Aynı nedenden ötürü, belli bir ticareti yapmak üzere bir araya gelen tüccar birlikleri tek kişi yönetimine nadiren uygundur. Bu birliklerin doğası, kişisel servetlere kamu servetinin gücünü vermektir. Oysa bu tür devletlerde böyle bir güç ancak prense ait olabilir. Dahası, bu tür birlikler iktisadi ticaret yapılan devletlere de her zaman uygun değildir.

9 Bu anlaşmalar önce Portekizlilerle yapılmıştı. François Pyrard'ın *Voyages*'ı, Böl. XV, Böl. II, s. 218.

Girişilen işler şahısların gücünü aşacak büyüklükte değilse, birtakım tekelci ayrıcalıklar vermek suretiyle ticaret özgürlüğünü kısıtlamak doğru olmayacaktır.

11. Konu
Aynı konunun devamı

İktisadi ticaret yapan devletlerde açık bir liman kurulabilir. Daima şahısların azla yetinme haline riayet eden devlet ekonomisi iktisadi ticaretine tabir caizse can verir. Sözünü ettiğimiz açık limanın kurulmasıyla kaybedeceği vergiler, cumhuriyetin hünerli zenginliğinden elde edilebilecek şeylerle telafi edilir. Oysa monarşik yönetimde böyle limanların kurulması mantığa aykırı olur. Burada açık limanların lüksü vergi yükünden kurtarmak dışında bir etkisi olmaz. Böylece devlet, lüksün sağlayabileceği yegâne iyilikten ve böyle bir devlet yapısında kabul edebileceği yegâne kısıtlamadan mahrum kalır.

12. Konu
Ticaret özgürlüğüne dair

Ticaret özgürlüğü, tüccarlara her istediklerini yapmaları için tanınan bir yetki değildir. Daha ziyade ticaretin esareti böyle bir sonuç verir. Tüccarı rahatsız eden, ticareti rahatsız etmez. Tüccar özgür ülkelerde sayısız çelişkiye rastlarken, en rahat ettiği ülkeler esaret altındaki ülkelerdir.

İngiltere, yünlerinin ülkeden çıkartılmasını yasaklar; kömürün deniz yoluyla başkente nakledilmesini talep eder; kısırlaştırılmadıkça atlarının ülkeden çıkmasına izin vermez. Avrupa'da ticaret yapan sömürgelerinin gemileri[10]

10 1660 yılına ait Denizcilik Yasası. Sadece savaş zamanında, Bostonlu ve Philadelphialı tüccarlar mallarını taşımak üzere gemilerini doğrudan Akdeniz'e göndermişti.

İngiltere'de suya indirilmek zorundadır. İngiltere tüccarı rahatsız eder, ama bu ticaretin lehinedir.

13. Konu
Ticaret özgürlüğünü yok eden şey

Ticaretin olduğu yerde gümrük de vardır. Ticaretin amacı, malların devlet lehine ihraç ve ithal edilmesidir. Gümrüğün amacı ise, ihracat ve ithalat üzerinden yine devlet lehine belli bir vergi almaktır. O halde devlet, gümrüğü ile ticareti arasında tarafsız kalmalı ve bu ikisinin birbiriyle asla kesişmemesini sağlamalıdır. İşte o zaman ticaret özgürlüğünden istifade edilebilir.

Maliye adaletsizlikleri, sıkıştırmaları, dayattığı vergilerin aşırılığıyla ticareti yok eder. Ancak maliye, ticareti asıl bütün bunlardan bağımsız olarak, yarattığı güçlükler ve talep ettiği formalitelerle yok eder. Gümrüğün devlet tekelinde olduğu İngiltere'de ticaret eşsiz bir kolaylıkla yapılır. Yazılı tek bir kelime, en büyük işlerin kotarılmasını sağlar. Tüccarın zaman kaybetmesine, mültezimlerin çıkartacağı güçlüklerin önünü kesmek veya bunlara boyun eğmek için özel komisyoncular bulmasına gerek kalmaz.

14. Konu
Ticari mallara el konmasıyla ilgili ticaret kanunları üzerine

İngilizlerin Magna Carta'sı, misilleme amaçlı olmadıkça, savaş zamanında yabancı tüccarların mallarına el konmasını yasaklar. İngiliz milletinin bunu özgürlüğünün ana maddelerinden biri yapmış olması onurlu bir davranıştır.

İspanya 1740'da İngilizlerle savaşırken, İspanya'ya ait topraklara İngiliz malı sokanları ölümle cezalandıran bir

yasa[11] yapmıştır. İspanya, İngiltere'ye ait topraklara İspanyol malı sokanları da aynı cezaya çarptırmıştır. Bana göre böyle bir düzenleme ancak Japon kanunlarını örnek almış olabilir. Söz konusu düzenleme ahlâk kurallarımızı, ticaret ruhunu ve cezalar arasında mevcut olması gereken orantıyı zedelemekte, düzen ihlalinden ibaret olan bir şeyi devlete karşı işlenmiş bir suç haline getirerek bütün fikirleri birbirine karıştırmaktadır.

15. Konu
Tüccarın tutuklanmasına dair

Solon[12] Atina'da insanların özel borçlar yüzünden tutuklanmasını yasaklamıştı. Solon bu kanunu Mısır'dan almıştı.[13] Söz konusu kanunu Bakenranef yapmış, Sesostris yenilemişti.

Bu kanun, sıradan özel meseleler[14] için son derece uygundur. Ancak bizler, ticari meselelerde aynı kanuna riayet etmemekte çok haklıyız. Zira tüccarlar çoğu kez çok kısa süreler için büyük meblağlar emanet etmek, bu meblağları vermek ve geri almak zorunda oldukları için, borçlunun borcunu önceden belirlenmiş zamanda ödemesi gerekir. Bu ise, tutuklamayı gerekli kılar.

Sıradan özel sözleşmelerden kaynaklanan meselelerde kanun tutuklama öngörmez, zira o vatandaşın özgürlüğünü, bir başka vatandaşın refahından daha çok önemser. Buna karşılık, ticaretle ilgili anlaşmalarda kanun bir vatandaşın özgürlüğünden ziyade, kamu refahını önemsemek zorundadır. Elbette bu durum, insanlığın ve iyi bir kamu düzeninin gerektirebileceği sınırlandırmaları ortadan kaldırmayı gerektirmez.

11 Mart 1740 tarihinde Cádiz'de yayımlanan kanun.

12 Plutarkhos, *De vitando aere alieno,* Böl. IV.

13 Diodorus, Kitap I, Böl. II, konu III.

14 Kişinin silahlarının ve sabanının rehin alınmasını yasaklayan, bizzat o kişinin tutuklanmasına izin veren Yunan kanun koyucular büyük bir hata yapmıştır. Diodorus, Kitap I, Böl. II, konu III.

16. Konu
İyi bir kanun

Borcunu ödeyemez durumdaki, yaşayan ya da ölmüş kişilerin çocuklarının, babalarının borçlarını ödemedikçe yüksek memuriyetlere, hatta büyük meclise girmesini yasaklayan Cenevre kanunu çok iyi bir kanundur. Bu kanun tüccarlara, yüksek dereceli memurlara ve hatta şehre güven verir. Cenevre'de kişinin itibarı hâlâ kamu itibarının bütün gücüne sahiptir.

17. Konu
Rodos kanunu

Rodoslular daha da ileri gitmiştir. Sextus Empiricus[15] Rodoslularda, bir oğlun, mirasını reddetmek suretiyle babasının borçlarını ödemekten kurtulamadığını söyler. Rodos kanunu, ticaret üzerine kurulmuş bir cumhuriyet için yapılmıştı. Fakat ben, ticaretin mantığı gereği şöyle bir sınırlandırma olması gerektiğine, babanın oğul ticarete atıldıktan sonra aldığı borçlarının oğlun elde ettiği serveti etkilememesi gerektiğine inanıyorum. Bir tüccar daima yükümlülüklerini bilmeli ve her an kendi servet durumuna göre hareket etmelidir.

18. Konu
Ticaret hâkimleri üzerine

Ksenophon *Poroi e peri Prosodon* [Gelir Araç ve Yolları Üzerine] adlı kitabında, davaları en süratli şekilde sonuca ulaştıran hâkimlere ödül verilmesini talep etmiştir. Ksenophon, bizdeki ticaret mahkemelerinin eksikliğini hissetmiştir.

15 *Hypotyposes*, Kitap I, Böl. XIV. Sextus Empiricus, takriben 160-210 tarihleri arasında yaşamış Romalı hekim ve filozof. (ç.n.)

Ticaret meseleleri formaliteye pek gelmez. Bunlar, her gün gerçekleşen eylemlerdir ve her gün aynı türden eylemler bunları takip eder. O halde bunlar hakkında her gün karar verilebilmesi gerekir. Geleceği etkileyen, fakat nadiren gerçekleşen hayati eylemler açısından durum farklıdır. Sadece bir kez evleniriz; her gün bağışta bulunmayız veya vasiyetname yazmayız; sadece bir kez reşit oluruz.

Platon'a göre,[16] deniz ticareti olmayan bir şehirde, mevcut medeni kanunlar yarı yarıya azaltılabilir. Bu, çok doğru bir tespittir. Ticaret bir ülkeye farklı halklara mensup insanlar, çok sayıda sözleşme, çeşit çeşit mal ve kazanç yolları getirir.

Böylece, ticaret yapan bir şehirde daha az hâkim, daha çok kanun mevcuttur.

19. Konu
Prens asla ticaret yapmamalıdır

Karısı Theodora'ya mal taşıyan gemiyi gören Theophilos[17] gemiyi yaktırmıştır. "Ben imparatorum," demiştir karısına, "oysa siz beni kadırga sahibine çeviriyorsunuz. Fakirlerin yapabileceği meslekleri de biz yaparsak, fakirler neyle geçinecek?" Theophilos sözlerine şunları da ekleyebilirdi: "Tekeller kurmaya başlasak, bizi kim durdurabilir? Verdiğimiz taahhütleri yerine getirmeye bizi kim zorlayabilir? Yaptığımız bu ticareti dalkavuklar da yapmak isteyecektir ve onlar bizden çok daha açgözlü ve adaletsiz davranacaktır. Halk bizim şatafatımıza değil, adaletimize güveniyor. Halkı sefil eden bunca vergi, bir gün bizim de sefil düşeceğimizin kesin kanıtıdır."

16 *Yasalar*, Kitap VIII, 842 c.

17 Zonaras.

20. Konu
Aynı konunun devamı

Portekizliler ile Kastilyalılar Doğu Hint Adaları'na egemen iken, ticaret dalları öyle zengindi ki, bu milletlerin prensleri de ticarete atılmadan edemedi. Bu durum, onların bu bölgelerdeki yerleşimlerini mahvetti.

Goa valisi çeşitli şahıslara tekelci ayrıcalıklar tanımıştır. Bu tür insanlara güvenilmez. Ticaretin emanet edildiği kişilerin sürekli değişmesi yüzünden ticaret aksar. Kimse ticareti geliştirmeyi veya halefine en iyi şekilde aktarmayı düşünmez. Kâr şahısların elinde kalır, yeterince yayılmaz.

21. Konu
Monarşide asillerin ticareti üzerine

Monarşide asillerin ticaretle uğraşması ticaretin ruhuna terstir. "Bu durum şehirler için tehlike arz eder," der İmparator Honorius ile İmparator Theodosius,[18] "tüccarlar ile *pleb*'ler arasındaki alışveriş kolaylığını ortadan kaldırır."

Monarşide asillerin ticaretle uğraşması monarşinin ruhuna terstir. İngiltere'de asillerin ticaretle uğraşmasına izin veren gelenek, buradaki monarşik yönetimin zayıflamasına yol açan başlıca nedenlerden biridir.

22. Konu
Müstesna bir düşünce

Kimi devletlerdeki uygulamalardan etkilenen birtakım insanlar, Fransa'da da asilleri ticaret yapmaya teşvik eden

18 Leg. *nobiliores*, [Justinianos'un] *De commerce* Kanunnamesi (IV, LXIII); Leg. *ult. de rescind. vendit* (IV, XLIV).

kanunlar olması gerektiğini düşünmüştür. Oysa bu, ticarete hiçbir fayda sağlamayacağı gibi, asilleri de yok etmek anlamına gelirdi. Bu ülkedeki uygulama son derece bilgecedir: Tüccarlar asil olmasa da, asalet alabilirler. Tüccarlar, asaletin arz ettiği sakıncalara maruz kalmadan asalet unvanı alma umudu taşırlar. Mesleklerini bırakmak için o mesleği iyi bir şekilde veya mutlulukla icra etmekten daha emin başka bir yolları yoktur. Bu ise genellikle yeterlilikle bağlantılıdır.

Herkesin kendi mesleğinde kalmasını ve mesleğini çocuklarına aktarmasını emreden kanunlar, ancak hiç kimsenin rekabet içinde olamadığı ve olmaması gereken istibdat devletlerinde[19] faydalı olabilir.

İnsan bir başka mesleğe geçmek üzere kendi mesleğini bırakamayınca mesleğini daha iyi icra eder demeyin. Bence, mesleğini en mükemmel şekilde icra eden kişi, bir başka mesleğe geçebilme umudu taşıdıkça kendi mesleğini daha iyi icra eder.

Parayla asalet unvanı satın alabilme, tüccarları bu konuma ulaşabilmek için daha çok çalışmaya iter. Erdemi böyle para karşılığında satmak ne derece iyi bir uygulamadır tartışmıyorum. Bu uygulamanın son derece faydalı olabileceği yönetimler mevcuttur.

Fransa'da, yüksek asalet ile halk arasında yer alan bu asil sınıfı; yüksek asaletin ışıltısına sahip olmaksızın bütün ayrıcalıklarına sahip olan bu sınıf; kanunların emanet edildiği sınıf ihtişam içindeyken, şahısları vasat bir durumda bırakan ancak yetkinlik ve erdemle üstünlük sağlayabilen bu sınıf; daima daha seçkin bir mesleğe işaret eden bu saygın meslek, ne kadar zengin olurlarsa olsunlar servetlerini daha da artırmaları gerektiğini fakat servetlerini dağıtmadan artırmanın utanç verici olduğunu düşünen bu savaşkan asiller; daima sermayesini devletin hizmetine sunan, iflas ettiği takdirde yerini yine sermayesini devletin hizmetine sunacak insanla-

19 Nitekim istibdat devletlerinde durum genellikle budur.

ra bırakan bu sınıf; kimse savaşa gitmediğini iddia etmeye cüret edemesin diye savaşa giden bu sınıf; servet elde etmeyi umut edemediği yerde unvan almayı umut eden, söz konusu unvanları elde edemeyince de saygınlık kazandığını düşünerek teselli bulan bu sınıf Fransa'nın yüceliğine muhakkak katkıda bulunmuştur. Şayet bu krallık iki veya üç yüzyıldan beri gücünü sürekli artırmışsa, bunu, böyle bir istikrara imkân vermeyen talihe değil, Fransız kanunlarının iyiliğine isnat etmek gerekir.

23. Konu
Ticaretle uğraşmak hangi milletler için dezavantajlıdır

Servet, arazilerden veya taşınır mallardan oluşur. Bir ülkenin arazileri genellikle o ülkenin sakinlerine aittir. Çoğu devlet, yabancıları toprak almaktan caydıracak kanunlar koymuştur. Hatta kimi yerlerde ancak toprak sahibinin varlığı o toprağın verimini artırabilir. O halde bu tür zenginlikler bizzat devlete aittir. Fakat para, bono, poliçe, şirket hisseleri, gemiler, ticaret malları gibi taşınır mallar bütün dünyaya aittir. Bu açıdan dünya tek bir devlet oluşturmaktadır ve bütün toplumlar da bu devletin mensubudur. Dünyaya ait bu taşınır malların en çoğuna sahip olan halk en zengin halktır. Kimi devletler muazzam miktarda taşınır mala sahiptir. Devletler bunları sundukları mamullerle, işçilerinin emeğiyle, üretimleriyle, keşifleriyle, hatta tesadüfler sonucu elde ederler. Açgözlü milletler, bütün dünyadaki taşınırlar uğruna kavga ederler. Diğer ülkelerin mal ve mülkünden, hatta kendi mal ve mülkünün hemen hepsinden mahrum olacak kadar talihsiz bir devlet bulunabilir. Buradaki arazi sahipleri ancak yabancılar hesabına çalışan koloniler olacaktır. Bu devlet her şeyden mahrum olacak, hiçbir şeye sahip olamayacaktır. Dünyadaki hiçbir milletle ticaret yapmaması

bu devlet için çok daha iyi olacaktır. Zira içinde bulunduğu şartlarda, bu devleti sefalete sürükleyen ticaret olmuştur.

Aldığından daha az mal veya mamul gönderen bir ülke, ibrenin kendi aleyhine döndüğüne şahit olacaktır. Daha az mal almaya başlayacak, sonunda korkunç bir sefalet içerisinde hiçbir şey alamayacak hale düşecektir.

Ticaretle uğraşan ülkelerde, bir anda ortadan kaybolan para geri gelir, zira parayı alan devletler bu parayı birilerine borçludur. Sözünü ettiğimiz devletlerde ise, para asla geri gelmez, zira parayı alanların borcu yoktur.

Polonya buna örnek teşkil edebilir. Polonya, toprağından elde ettiği buğday dışında, dünyaya ait taşınır mallar olarak adlandırdığımız şeylerden hemen hemen hiçbirine sahip değildir. Koca eyaletler birkaç derebeyi arasında pay edilmiştir. Bu derebeyleri daha çok miktarda buğday yetiştirmesi için çiftçiye baskı uygularlar. Zira bunları yabancılara satıp kendi lükslerinin gerektirdiği şeyleri tedarik etmek isterler. Şayet Polonya başka hiçbir milletle ticaret yapmasaydı halkı daha mutlu olurdu. Sadece buğdaya sahip olan derebeyleri, geçimlerini sağlamak için bu buğdayı köylülerine verirdi. Fazla geniş araziler onlara yük olmaya başlar, bu arazileri köylüleri arasında pay ederlerdi. Herkes sürülerinden deri veya yün sağlayabildiğine göre, giyim eşyaları için aşırı harcama yapmak gerekmezdi. Lüksten yine de vazgeçmeyen ve lüksü sadece kendi ülkelerinde bulabilen derebeyleri, fakirleri çalışmaya teşvik ederdi. Bana göre bu millet bu şekilde, barbarlaşmadığı takdirde, daha bayındır olurdu. Barbarlaşmasını ise kanunlar engelleyebilirdi.

Şimdi de Japonya'nın durumunu ele alalım. İthal edebildiği muazzam miktar, ihraç edebildiği muazzam miktarın nedenidir. Hesaplar, ithalat ile ihracat makul miktarda gerçekleştiriliyormuşçasına dengelidir. Kaldı ki bu şişkinlik, devlete bin türlü avantaj sağlar. Tüketim artar, sanat dallarının kullandığı şeyler artar, istihdam artar, güç kazanma yol-

ları artar. Ancak acil yardım gerektirecek durumlar da söz konusu olabilir; yine de böyle bolluk içinde yaşayan bir devlet ihtiyaca diğer devletlerden daha süratle cevap verecektir. Bir ülkede gereksiz şeylere rastlamamak zordur. Gereksiz şeyleri faydalı, faydalı şeyleri zorunlu kılmak ise ticaretin doğasında vardır. Böylece devlet, zorunlu şeyleri daha çok sayıda uyruğa verebilir.

O halde şöyle diyelim: Ticarette kaybeden milletler hiçbir şeye ihtiyacı olmayan milletler değil, her şeye ihtiyacı olan milletlerdir. Kimseyle ticaret yapmayarak kâra geçen halklar kendi kendine yeten halklar değil, kendi ülkelerinde hiçbir şeye sahip olmayan halklardır.

XXI. Kitap

Ticarete tarihte geçirdiği devrimler açısından bakıldığında, kanunların ticaretle ilişkisi

1. Konu
Bazı genel görüşler

Ticaret büyük devrimlere konu olmuş olabilir, ama bu, bazı fiziki nedenler, arazinin veya iklimin niteliği ticaretin tabiatını sonsuza dek tayin etmeyecek demek değildir.
Bugün Hindistan'la ancak gümüş göndermek suretiyle ticaret yapıyoruz. Romalılar[1] her yıl Hindistan'a aşağı yukarı elli milyon *sestertius*[2] taşırdı. Bu paralar, bizim bugünkü gümüşümüz gibi mala çevrilir ve bu mallar Batı'ya taşınırdı. Hindistan'la ticaret yapan bütün halklar buraya daima maden taşımış, karşılığında mal getirmiştir.

Bu sonucu doğuran doğanın kendisidir. Hintler kendi yaşam tarzlarına adapte olmuş kendi sanat dallarına sahiptir. Bizim ne lüks anlayışımız ne de ihtiyaçlarımız onların lüks anlayışına ve ihtiyaçlarına uyar. Hindistan'ın iklimi bizim ülkelerden gelen hemen hemen hiçbir şeyi gerektirmediği gibi, bunlara icazet de vermez. Hintler çoğunlukla çıplak gezer; giydikleri kıyafetleri kendi ülkelerinden uygun bir şekilde temin ederler; üzerlerinde büyük nüfuza sahip olan dinle-

1 Plinius, *Naturalis Historia*, Kitap VI, Böl. XXIII.
2 Roma'da en küçük değere sahip madenî para. (ç.n.)

ri, bizim yiyecek maddesi olarak kullandığımız şeylerden tiksinmelerine neden olur. O halde Hintlerin tek ihtiyacı, değer birimi olarak kullandıkları madenlerimizdir. Bu madenleri alıp onların karşılığında, azla yetinmelerinin ve ülke ikliminin kendilerine cömertçe tedarik ettiği malları verirler. Hindistan'dan bahseden eski yazarların tasvir ettiği[3] kamu düzeni, davranış ve ahlâk kuralları bugün hâlâ aynıdır. Hindistan bugün ne ise eskiden de o idi ve gelecekte de o olacaktır. Bütün çağlarda, Hindistan'la ticaret yapanlar oraya gümüş götürecek, fakat oradan gümüş getirmeyecektir.

2. Konu
Afrika halklarına dair

Afrika kıyılarında yaşayan halkların çoğu ya vahşi ya da barbardır. Zannederim ki bunun başlıca nedeni, neredeyse ikamet edilemez olan toprakların, ikamet edilebilir küçük toprakları birbirinden ayırmasıdır. Afrika halklarında üretim yoktur; sanat yoktur; buradaki halklar, doğrudan doğanın bağrından aldıkları bolca kıymetli madene sahiptirler. Böylece bütün medeni halklar Afrika halklarıyla kendi çıkarına ticaret yapabilecek durumdadır. Afrikalıları hiçbir değeri olmayan birçok şeyin değerli olduğuna inandırıp karşılığında onlardan çok yüksek meblağlar alabilirler.

3. Konu
Güney halklarının ihtiyaçları kuzey halklarının ihtiyaçlarından farklıdır

Avrupa'da, güney milletleri ile kuzey milletleri arasında bir çeşit denge mevcuttur. Güney milletleri her türlü konfora

3 bkz. Plinius, Kitap VI, Böl. XIX ile Strabon, Kitap XV, Böl. I.

sahiptir ve çok az şeye ihtiyaç duyar; kuzey milletleri ise çok şeye ihtiyaç duyar ve çok az konfora sahiptir. Doğa birilerine çok şey vermiş, onlardan çok az şey talep etmiş; diğerlerine çok az şey vermiş, onlardansa çok şey talep etmiştir. Denge, doğanın güney milletlerine verdiği tembellik ile kuzey milletlerine verdiği beceri ve çalışkanlıkla sağlanır. Kuzey milletleri çok çalışmak zorundadır; aksi takdirde her şeyden mahrum kalıp barbarlaşırlar. Zaten güney halkları arasında köleliği doğal kılan da budur. Zenginliklerden kolayca vazgeçebildiklerine göre, özgürlükten vazgeçmeleri daha kolaydır. Oysa kuzey halkları özgürlüğe muhtaçtır. Zira özgürlük, doğanın gerektirdiği bütün ihtiyaçları gidermek için daha çok imkân sunar. O halde kuzey halkları özgür ya da barbar değillerse zor bir durumdadırlar; neredeyse bütün güney halkları da, eğer köle değillerse, şiddet yüklü bir durumdadır.

4. Konu
Eskilerin ticaretiyle bugünkü ticaret arasındaki temel fark

Dünya zaman zaman ticaretin seyrini değiştiren durumlara girer. Bugün Avrupa'daki ticaret esas olarak kuzeyden güneye yapılmaktadır. İklim farklılıkları, halkların birbirlerinin mallarına daha çok ihtiyaç duymasına yol açmıştır. Örneğin, güneyde yapılıp kuzeye taşınan içkiler eskilerin bilmediği bir ticaret dalıdır. Aynı şekilde, eskiden buğday kilesine göre ölçülen gemi kapasitesi bugün içi sıvı dolu fıçılara göre ölçülmektedir.

Eskiden ticaret, bir Akdeniz limanı ile bir başka Akdeniz limanı arasında yapıldığından, neredeyse tamamen güney ülkeleri arasında yapılırdı. Oysa aynı iklimde yaşayan ülkeler kendi topraklarında hemen hemen aynı şeylere sahip olduklarından, farklı iklimlerde yaşayan ülkelere kıyasla,

kendi aralarında daha az ticaret yapma ihtiyacı duyarlar. O halde eskiden Avrupa ticaretinin kapsama alanı bugünküne kıyasla daha dardı.

Bu söylediğim, Hindistan'la ticaretimiz konusunda söylediklerimle kesinlikle çelişmemektedir. İklimler arasındaki aşırı farklılık karşılıklı ihtiyaçlarımızı sıfırlamaktadır.

5. Konu
Diğer farklar

Kâh fatihler tarafından yok edilen, kâh hükümdarlar tarafından engellenen ticaret bütün dünyaya yayılır, baskı gördüğü yerden kaçar, nefes almasına izin verilen yerde kalır. Ticaret bugün, eskiden sadece çöller, denizler ve kayalıklar gördüğümüz yerlerde hüküm sürerken, eskiden ticaretin hüküm sürdüğü yerlerde bugün sadece çöller mevcuttur.

Bugün geniş bir ormandan ibaret olan, nüfusu gün geçtikçe azalan halkının, özgürlüğünü ancak kendilerini teker teker Türklere ve İranlılara satarak koruyabildiği Kolkhis'e[4] bakıldığında, bu bölgenin Romalılar zamanında şehirlerle dolu olduğu, bu şehirlerdeki ticaretin bütün dünya halklarını cezbetmiş olabileceği asla akla gelmez. Bugün bölgede bu çağı hatırlatan tek bir anıt bile yoktur. Buna dair izler sadece Plinius[5] ile Strabon'un[6] eserlerinde mevcuttur.

Ticaret tarihi aynı zamanda halkların iletişim tarihidir. Bu halkların çeşitli nedenlerle yok oluşları, nüfusun yer değiştirmesi ve yıkımlar bu tarihin en önemli olaylarını oluşturur.

---

4 Antik Çağ'da Kafkas kökenli Tzan kabilelerinin kurduğu, Gürcistan'dan Çoruh Nehri'nin güneyine uzanan krallık. (ç.n.)

5 Kitap VI, Böl. IV ve V]. [Yaşlı Plinius, 23-79 tarihleri arasında yaşamış doğabilimcisi, filozof, yazar –ç.n.]

6 Kitap XI, (2, 16-17).

6. Konu
Eskilerin ticaretine dair

Semiramis'in tek bir günde bir araya getirilmiş olması imkânsız muazzam hazineleri,[7] bize Asurluların da diğer zengin milletleri yağmaladığını düşündürmektedir. Tıpkı daha sonra diğer milletlerin Asurluları yağmalamış olması gibi.

Ticaretin sonucu zenginliktir. Zenginliğin sonucu lüks, lüksün sonucu sanat dallarının mükemmelleşmesidir. Semiramis zamanında sanat dallarının ulaşmış olduğu seviye,[8] bu topraklarda hacimli bir ticaretin uzun zamandır var olduğunu göstermektedir.

Asya imparatorluklarında lüks ticaretinin hacmi büyüktü. Lüksün tarihi, ticaret tarihinin başlıca konusu olabilirdi. İranlıların lüks anlayışı Medlerin lüks anlayışı, Medlerin lüks anlayışı da Asurluların lüks anlayışı idi.

Asya'da büyük değişimler yaşanmıştır. İran'ın kuzeydoğusu, yani Hyrkania, Margiyana, Baktria gibi bölgeler eskiden, bugün artık var olmayan gelişmiş şehirlerle[9] dolu idi. İran İmparatorluğu'nun kuzeyi,[10] yani Hazar Denizi'ni Karadeniz'den ayıran kıstak, bugün artık var olmayan şehirler ve milletlerle dolu idi.

Eratosthenes[11] ve Aristobulus,[12] Hint mallarının Pontus Denizi'ne Ceyhun Nehri üzerinden taşındığını Patroclus'tan[13] öğrenmişti. Marcus Varro'nun[14] dediğine

---

7 Diodorus, Kitap II, (7).

8 Diodorus, Kitap II, (7-8).

9 bkz. Plinius, Kitap VI, Böl. XVI ile Strabon, Kitap XI, (11, 2 ve 4).

10 Strabon, Kitap XI, (7, 2).

11 Strabon, Kitap XI, (7, 3). [Eratosthenes takriben MÖ 276-194/195 tarihleri arasında yaşamış Yunan matematikçi, coğrafyacı, astronom ve filozof –ç.n.]

12 Takriben MÖ 375-301 tarihleri arasında yaşamış Yunan tarihçi. (ç.n.)

13 Strabon'un anlattığı bir hikâyeden de anlaşıldığı üzere, Patroclus hatırı sayılır bir nüfuza sahiptir, Kitap II, (1, 2). [Patroclus, Yunan mitolojisinde adı geçen yarı tanrı, büyük savaşçı Akhilleus'un kuzeni –ç.n.]

14 Plinius, Kitap VI, Böl. XVII. Ayrıca bkz. Strabon, Kitap XI [7, 3], Phasis'ten Kiros'a akan ticaret yolu. [Marcus Terentius Varro, MÖ 116-27 tarihleri arasında yaşamış Romalı bilgin ve yazar –ç.n.]

göre, Hindistan'dan Baktria'ya ve Ceyhun Nehri'ne dökülen İkarus Nehri'ne yedi günde gidildiği, Hint mallarının buradan Hazar Denizi'ni geçip Kiros Nehri'nin ağzına girebildiği ve bu nehri geçtikten sonra Karadeniz'e açılan Phasis'e ulaşmak için karadan beş günlük bir yolculuk yapmak gerektiği, Pompeius'un Mithridates'le savaştığı dönemde öğrenilmişti. Asur, Med ve İran imparatorlukları şüphesiz bu bölgelerde yaşayan milletler aracılığıyla Doğu'nun ve Batı'nın en uç noktalarıyla iletişim kuruyordu.

Bu iletişim bugün mevcut değildir. Bütün bu bölgeler Tatarlar tarafından mahvedilmiştir.[15] Bu bölgeler bugün hâlâ buralarda oturan Tatarlar tarafından mahvedilmektedir. Ceyhun Nehri artık Hazar Denizi'ne akmamaktadır. Tatarlar, birtakım özel nedenlerden dolayı, Ceyhun Nehri'nin yönünü değiştirmiştir.[16] Bu nehir bugün çöllerde yok olup gitmektedir.

Eskiden medeni milletler ile barbar milletler arasında bir engel teşkil eden Seyhun Nehri'nin yönü de yine Tatarlar tarafından değiştirilmiştir.[17] Seyhun Nehri bugün denize ulaşmamaktadır.

Seleukos Nikator, Karadeniz'i Hazar Denizi'ne bağlamayı düşünmüştür.[18] O sırada yapılmakta olan ticareti son derece rahatlatabilecek olan bu tasarı Seleukos'un ölümüyle unutulmuştur.[19] Seleukos iki denizi ayıran boğazda bu tasarıyı gerçekleştirebilir miydi yoksa gerçekleştiremez miydi,

---

15 Hazar Denizi'nin güney bölgesine dökülen onca nehirden bahseden Ptolemaios'un zamanından bu yana, bu bölgede büyük değişimler yaşanmış olsa gerektir. Çarın haritasında sadece Astrabat Nehri'ne yer verilirken, Bay Battazi'nin haritasında hiçbir nehir görülmemektedir.

16 bkz. Jenkinson'un bu konuda anlattıkları, *Early Voyages and Travels to Russia and Persia*, Cilt IV, s. 115-116.

17 Aral Gölü'nün bu şekilde oluştuğunu sanıyorum.

18 Claudius Caesar, Plinius, Kitap VI, Böl. II. [I. Seleukos Nikator, MÖ 358-MÖ 281 tarihleri arasında yaşamış, Büyük İskender'in ordusunda görev almış kumandan –ç.n.]

19 Seleukos, Ptolemaios Keraunos tarafından öldürülmüştür.

işte bu bilinmiyor. Issız ve ormanlarla kaplı olan bu bölge bugün çok az tanınıyor. Bölgede su eksik değil, zira Kafkas Dağları'ndan sayısız nehir inmekte. Fakat boğazın kuzeyini oluşturan ve güneye doğru âdeta iki kol gibi uzanan[20] aynı dağlar, bilhassa su seddi inşasının henüz bilinmediği o çağlarda çok büyük bir engel teşkil ederdi.

Seleukos'un iki denizi, bugün Çar I. Petro'nun yaptığı yerde, yani Don Nehri'nin Volga Nehri'ne yaklaştığı kıstakta birleştirmek istediği düşünülebilir. Ancak o sırada Hazar Denizi'nin kuzeyi henüz keşfedilmemişti.

Asya imparatorluklarında lüks ticareti mevcutken, Surlular bütün dünyada iktisadi bir ticaret yürütmekteydi. Bochart[21] *Canaan* [Kenan Ülkesi][22] adlı eserinin ilk kitabını, Surluların denize yakın bütün ülkelere gönderdikleri kolonilerin listesini çıkarmaya ayırmıştır. Surlular Herakles sütunlarını[23] geçerek okyanus kıyılarına yerleşimler[24] kurmuştur.

O çağlarda denizciler kıyıları takip etmeye mecburdu. Kıyılar denizcilerin tabir caizse pusulasıydı. Seyahatler uzun ve eziyetliydi. Odysseus'un denizcilik çalışmaları, dünyanın bilinen ilk şiirinin ardından kaleme alınan dünyanın en güzel şiirine konu olmuştur.[25]

Çoğu halkın, kendilerinden uzak halklar hakkında çok az bilgiye sahip olması, iktisadi ticaret yapan milletleri desteklemiştir. Bu milletler alışverişlere diledikleri gibi belirsizlikler katabiliyorlardı. Akıllı milletlerin cahil milletler üzerinde sahip olduğu bütün avantajlara sahiptiler.

Din ve ahlâk anlayışı bakımından yabancılarla iletişime uzak olan Mısır, ülke toprakları dışında ticaret yapmıyordu.

---

20 bkz. Strabon, Kitap XI, (2, 15).

21 Samuel Bochart, 1599-1664 tarihleri arasında yaşamış Fransız bilgin, din adamı. (ç.n.)

22 Tam adı: *Geographia Sacra seu Phaleg et Canaan.* (ç.n.)

23 Antik Çağ'da Cebelitarık Boğazı'na verilen ad. (ç.n.)

24 Tartessos'u kurmuşlar, Cádiz'e yerleşmişlerdir.

25 Homeros'un yazdığı *Odysseia* kastediliyor. (ç.n.)

Mısır verimli topraklara ve muazzam bir berekete sahipti. Kendi kendine yeten Mısır o çağların Japonya'sı idi.

Mısır halkı dışarıda yapılan ticarete karşı o kadar kayıtsızdı ki Kızıldeniz'de yapılan ticaretin tamamını kıyıda herhangi bir limanı olan küçük milletlere bırakmışlardı. Edomların, Yahudilerin ve Suriyelilerin bu denizde ticaret filoları bulundurmasına ses çıkarmıyorlardı. Süleyman,[26] bu denizleri iyi tanıyan Surluları seyir için istihdam etmişti.

Josephus,[27] sadece tarımla uğraşan milletinin denizleri çok tanımadığını söyler. Nitekim Yahudiler, Kızıldeniz'de ara ara ticaret yapmakla yetinmiştir. Yahudiler Edomlardan, kendilerine bu ticareti sağlayan Elath ve Ezion-Geber şehirlerini almış; bu iki şehri kaybedince o ticareti de kaybetmişlerdir.

Fenikelilerde durum böyle olmamıştır. Fenikeliler lüks ticareti yapmıyor, fetih yoluyla ticaret yürütmüyorlardı. Fenikelilerin tutumluluğu, becerisi, üretimi, maruz kaldıkları tehlikeler ve güçlükler, onları dünyanın bütün milletleri için vazgeçilmez kılmıştı.

Kızıldeniz'e komşu milletler, sadece bu denizde ve Afrika denizlerinde ticaret yapıyordu. İskender zamanında Hint Denizi'nin keşfedilmesinin yarattığı şaşkınlık bunun kanıtıdır. Hindistan'a halen kıymetli madenler götürüldüğünü,[28] ancak buradan kıymetli maden getirilmediğini söylemiştik.[29] Kızıldeniz üzerinden altın ve gümüş getiren Yahudi gemileri Hindistan'dan değil, Afrika'dan dönüyordu.

Dahası, söz konusu denizcilik, Afrika'nın doğu kıyısında yapılıyordu. O çağlardaki denizciliğin seviyesi daha uç bölgelere gidilmediğini göstermektedir.

---

26 *Krallar*, Kitap III, Böl. IX, (26); *Tarihler*, Kitap II, Böl. VIII, (17).

27 *In Apionem* [XII, 60]. Josephus, takriben 37-100 tarihleri arasında Roma İmparatorluğu'nda yaşamış Yahudi tarihçi. (ç.n.)

28 Bu kitapta I. Konu.

29 Avrupa'daki altın-gümüş oranı kimi zaman Hindistan'a gümüş yerine altın götürülmesini kârlı hale getirebilir. Ancak elde edilen kâr cüzidir.

Süleyman'ın ve Yehoşafat'ın[30] filolarının ancak üç sene sonra dönebildiğini biliyorum. Fakat sanıyorum ki seyahatin uzun sürmesi katedilen mesafenin çok olduğunu göstermez.

Plinius ve Strabon'un söylediğine göre, bir Yunan veya Roma gemisinin yedi günde aldığı mesafeyi, kamıştan bir Hindistan ya da Kızıldeniz gemisi yirmi günde alır.[31] Bu orantıya göre, Yunan ve Roma filoları için bir yıl süren bir seyahat, Süleyman'ın filoları için aşağı yukarı üç yıl sürmekteydi.

Hızları birbirine eşit olmayan iki gemi, hızlarıyla orantılı bir sürede seyahat etmez. Yavaşlık çoğu zaman daha büyük bir yavaşlığa sebebiyet verir. Kıyıları takip etmek söz konusu olduğunda, gemi sürekli farklı bir konuma kaydığında ve bir körfezden çıkmak için elverişli bir rüzgâr, ilerlemek için yeni bir elverişli rüzgâr beklemek gerektiğinde, iyi bir yelkenli bütün elverişli hava şartlarından faydalanmasını bilir. Buna karşılık, diğer gemi zor bir mevkide sıkışır, günlerce şartların değişmesini bekler.

Yunan ve Roma gemilerinin eşit sürede katettiği mesafenin ancak üçte birini katedebilen Hint gemilerinin bu yavaşlığı, bugünkü denizcilikte karşılaştığımız durumla açıklanabilir. Kamıştan yapılan Hint gemileri, demirle sağlamlaştırılmış ahşap Yunan ve Roma gemilerinden daha az suya batmaktaydı.

Hint gemileri, limanları sığ olan milletlerin bugünkü gemileriyle kıyaslanabilir. Örneğin Venedik, hatta genel olarak İtalya[32] limanları, Baltık Denizi ile Hollanda eyaletinin[33] limanları böyledir. Bu limanlara girmek ve bu limanlardan çıkmak zorunda olan gemilerin karinaları yuvarlak ve geniştir. Oysa iyi limanlara sahip diğer milletlerin gemilerinin ka-

30 Yehuda Krallığı'nın dördüncü kralı. (ç.n.)

31 bkz. Plinius, Kitap VI, Böl. XXII ile Strabon, Kitap XV, Böl. I.

32 İtalya'nın hemen hemen bütün limanları sığdır. Buna karşılık Sicilya çok iyi limanlara sahiptir.

33 Hollanda eyaleti diyorum, zira Zelanda eyaletinin limanları oldukça derindir.

rinaları, bu gemilerin suya iyice batmasını sağlayacak biçimde yapılmıştır. Bu mekanizma bu tür gemilerin rüzgâra daha yakın seyretmesini sağlarken, diğer gemilerin ancak rüzgârı pupadan aldığında seyredebilmesine neden olur. Suya iyice batan bir gemi hemen hemen bütün rüzgârlarda aynı yöne seyreder. Bunun nedeni, bir dayanak noktası teşkil eden rüzgâr tarafından itilen geminin suda karşılaştığı direnç ile rüzgârı yandan alan geminin uzun biçimidir. Aynı anda, dümenin biçimi sayesinde pruva istenen yöne döndürülebilir. Öyle ki, rüzgâra çok yakın bir şekilde, yani rüzgârın geldiği tarafa çok yakın seyredebilir. Oysa geminin karinası yuvarlak ve geniş olduğunda, dolayısıyla suya az battığında, geminin dayanak noktası kalmaz. Rüzgâr, direnç gösteremeyen, rüzgârın tersi istikamete de gidemeyen gemiyi sürükler. Karinası yuvarlak gemilerin daha ağır seyretmesi şundan ileri gelir: 1. Bu gemiler, özellikle sık sık yön değiştirmek zorunda kaldığında, uygun rüzgâr bekleyerek epey zaman kaybeder. 2. Bu gemiler daha ağır seyreder, zira dayanak noktaları olmadığından diğer gemiler kadar çok yelken taşıyamazlar. Gemiciliğin bu kadar ilerlediği, sanat dallarının milletler arasında değiştokuş edildiği, sanat sayesinde hem doğadan hem de sanatın kendisinden kaynaklanan kusurların düzeltilebildiği bu çağda bu farklılıklar hissedilebiliyorsa, eskilerin denizciliği kimbilir ne halde idi?

Bu konuya devam etmek zorundayım. Hint gemileri daha da küçük iken, Yunan ve Roma gemileri, gösteriş için inşa edilen devasa gemiler hariç tutulursa, bizim gemilerimizden daha küçüktü. Oysa bir gemi ne kadar küçükse, kötü havalarda o kadar çok tehlikeye maruz kalır. Büyük bir gemiyi ancak sallayacak bir fırtına, küçük bir gemiyi batırır. Bir cisim bir başka cisimden ne kadar büyük olursa, yüzeyi görece o kadar küçük olur. Bundan dolayı küçük bir gemide daha az orantı, yani geminin yüzeyi ile taşıyabileceği ağırlık veya yük arasında, büyük bir gemi-

ye kıyasla daha büyük bir fark mevcuttur. Genel tecrübe sonucu biliyoruz ki, bir gemiye bu geminin alabileceği su hacminin yarısı kadar yük konur. Bir geminin sekiz yüz ton su aldığını varsayarsak, yükü dört yüz ton; dört yüz ton su alan bir geminin yükü iki yüz ton olacaktır. O halde birinci geminin büyüklüğü ile taşıyabileceği yük arasındaki orantı 8'e 4, ikinci gemininki ise 4'e 2 olacaktır. Büyük geminin yüzeyi ile küçük geminin yüzeyi arasındaki orantının 8'e 6 olduğunu farz edelim. Küçük geminin yüzeyi ile ağırlığı arasındaki orantı 6'ya 2 olacakken,[34] büyük geminin yüzeyi ile ağırlığı arasındaki orantı sadece 8'e 4 olacaktır. Rüzgârlar ve dalgalar sadece yüzeyi etkilediğinden, büyük gemi küçük gemiye kıyasla, ağırlığı sayesinde bunların şiddetine daha çok direnç gösterecektir.

7. Konu
Yunanlarda ticaret

İlk Yunanların hepsi korsandı. Denizde hâkimiyet kuran Minos, belki de en büyük başarılarına korsanlık faaliyetleri sırasında imza atmıştı. Minos'un hâkimiyeti adasının civarıyla sınırlı idi. Ancak Yunanlar büyük bir millet haline geldiğinde, Atinalılar denizde gerçek bir hâkimiyet kurdular, zira ticaretle uğraşan bu muzaffer halk, o devrin en güçlü hükümdarına[35] boyun eğdirdi, Suriye'nin, Kıbrıs'ın ve Fenike'nin deniz güçlerini bozguna uğrattı.

Atina'nın sahip olduğu deniz hâkimiyetinden bahsetmem gerek. "Atina," der Ksenophon,[36] "denize hâkimdi. Fakat Attika bölgesi karaya bağlı olduğundan, Atinalılar uzak di-

34 Yani aynı türden büyüklükler kıyaslandığında, suyun gemi üzerindeki etkisi veya baskısı ile aynı geminin göstereceği direnç arasındaki orantı 6'ya 2 olacaktır.

35 Pers kralı.

36 *De republica Atheniensium*, (II, 13-14).

yarlarda savaşırken düşmanları bu bölgeyi yakıp yıktı. Önde gelenleri topraklarının yok edilmesine izin verirken mallarını adalara sakladılar. Toprak sahibi olmayan alt tabaka endişe duymadan yaşamaya devam etti. Oysa Atinalılar bir adada otursalar ve buna ek olarak denize hâkim olsalardı, kendileri zarar görmeden başkalarına zarar verebilme gücüne sahip olur, aynı zamanda denizin de hâkimi olurlardı." Ksenophon âdeta İngiltere'den bahsetmek istemiştir.

Şan şeref tasarılarıyla dolu Atina; nüfuzunu artıracağına kıskançlığını artıran Atina; deniz hâkimiyetinden istifade etmekten çok bu hâkimiyeti genişletmekle meşgul Atina; alt tabaka kamu gelirlerini paylaşırken, zenginlerin baskı altında yaşadığı bir siyasi yönetime sahip olan Atina, madenlerinin zenginliğinin, kölelerinin ve denizcilerinin çokluğunun, Yunan şehirleri üzerindeki nüfuzunun ve bütün bunlardan öte, Solon'un o güzel kurumlarının vadettiği kadar büyük çapta ticaret yapamamıştır. Atina'nın ticareti hemen hemen Yunanistan ve Karadeniz ile sınırlı kalmış, geçimini buralardan sağlamıştır.

Korint harikulade bir konuma sahiptir: İki denizi birbirinden ayırır, Peloponnesos'u ve Yunanistan'ı açıp kapar. Korint şehri, Yunan halkının başlı başına bir dünya, Yunan şehirlerinin de milletleri oluşturduğu bir çağda, son derece önemli bir şehir olmuştur. Bu şehir, Atina'dan daha çok ticaret yapmıştır. Korint Asya'dan gelen malları kabul eden bir limana ve İtalya'dan gelen malları kabul eden bir başka limana sahipti. Zira birbirine zıt rüzgârların[37] karşılaştığı ve deniz kazalarına neden olduğu Maleas Burnu'nu dönmek çok güç olduğundan Korint tercih ediliyor, hatta gemiler bir denizden diğerine karadan geçirilebiliyordu. Hiçbir şehirde sanat bu derece ilerlememişti. Fakat bereketin bozduğu ahlâk kurallarını, din bütünüyle bozmuştur. Korint Venus adına bir tapınak kurmuş, bu tanrıçaya binden fazla fahişe

37 bkz. Strabon, Kitap VIII, (6, 20).

adamıştı. Athenaeus'un[38] hikâyelerini yazmaya cüret ettiği o meşhur güzellerin çoğu bu tapınaktan çıkmıştı.

Homeros zamanında Yunanistan'ın bereketi âdeta Rodos'ta, Korint'te ve Orchomenus'ta toplanmış gibidir. "Jupiter," der Homeros,[39] "Rodosluları seviyor, onlara muazzam zenginlikler bahşediyordu." Homeros Korint'e "zengin" sıfatını yakıştırır.[40]

Aynı şekilde, Homeros çok altına sahip şehirlerden bahsetmek istediğinde, Mısır'ın Thebai'siyle, onunla aynı kefeye koyduğu Orchomenus'u örnek gösterir.[41] Rodos ve Korint gücünü muhafaza ederken, Orchomenus gücünü kaybetmiştir. Çanakkale Boğazı'na, Marmara Denizi'ne ve Karadeniz'e yakın olan Orchomenus'un durumu, doğal olarak zenginliğini altın post efsanesini doğurmuş olan bu kıyılarda yaptığı bir ticaretle elde ettiğini düşündürmektedir. Nitekim Minyas ismi Orchomenus'a[42] verildiği gibi Argonautlara da verilmiştir. Ancak daha sonra denizler daha iyi tanınındı, Yunanlar burada çok sayıda koloni kurdu; bu koloniler barbar halklarla ticarete yapmaya başladığı ve metropolleriyle de iletişim içinde olduğu için Orchomenus inişe geçti ve diğer Yunan şehirleri arasında kaybolup gitti.

Yunanlar Homeros'un yaşadığı çağdan önce sadece kendi aralarında ve birkaç barbar halkla ticaret yapıyordu. Ancak yeni halklar kurdukça egemenliklerini de genişlettiler. Yunanistan, burunları denizi iterken, körfezleri o denizi tekrar içine almak için her taraftan açılan geniş bir yarımada idi. Yunanistan'a bir göz atılacak olursa, hayli sıkışık bir ülkede kıyı şeridinin muazzam uzunlukta olduğu görülecektir. Sayısız kolonisi Yunanistan'ın etrafında muazzam bir daire

38 Takriben II. yüzyıl sonları ile III. yüzyıl başları arasında yaşamış Yunan hatip ve dil bilgisi uzmanı. (ç.n.)

39 *İlyada*, Kitap II, (670).

40 age., (570)

41 age., (IX), 381. bkz. Strabon, Kitap IX, (2, 40), s. 414, 1620 baskısı.

42 Strabon, Kitap IX, (2, 40), s. 414.

çiziyor ve Yunanistan bu daire içerisinde, tabir caizse barbar olmayan dünyaya bakıyordu. Yunanistan Sicilya'ya ve İtalya'ya mı gitmiş? Hemen buralarda milletler oluşturuyordu. Pontus Denizi'ne, Küçük Asya ve Afrika kıyılarına mı gitmiş? Yine aynı şeyi yapıyordu. Şehirleri, yeni halklara komşu olduğu nispette refaha ulaşıyordu. En harikulade olanı ise, âdeta ilk cephe hattını oluştururcasına konuşlanmış sayısız adanın yine Yunanistan etrafında bir daire oluşturmasıydı.

Yunanistan açısından, âdeta bütün dünya için düzenlediği oyunlar, bütün kralların adaklar gönderdiği tapınaklar, insanların dünyanın her yerinden gelip katıldığı şenlikler, bütün insanlığın merakını uyandıran kehanetler ve nihayet bugün dahi aşıldığını zannetmenin cehalet sayıldığı ileri seviyedeki zevk ve sanat anlayışı fevkalade refah nedenleriydi.

8. Konu
İskender ve fethi üzerine

İskender zamanında gerçekleşen dört olay ticarette büyük bir devrime yol açmıştır: Sur'un ele geçirilmesi, Mısır'ın fethi, Hindistan'ın fethi ve Hindistan'ın güneyinde yer alan denizin keşfi.

Pers İmparatorluğu İndus Nehri'ne kadar uzanıyordu.[43] İskender'den çok önce Darius,[44] bu nehri geçip Kızıldeniz'e kadar gitmeleri için denizciler yollamıştı. O halde nasıl oluyor da güneyden Hindistan'la ticaret yapan ilk insanlar Yunanlar oluyor? Persler neden daha önce bu ticarete atılmamış? Onlara bu kadar yakın olan o denizler, imparatorluklarının kıyılarını yıkayan o denizler ne işlerine yarıyordu? İskender'in Hindistan'ı fethettiği doğrudur. Fakat bir ülkede

43 Strabon, Kitap XV [1, 10].

44 Herodotos, *Melpomene*, (IV, 44). [I. Darius, MÖ 549-485 yılları arasında yaşamış, fetihleriyle ünlü Pers kralı –ç.n.]

ticaret yapmak için o ülkeyi fethetmek mi gerekir? İşte ben de bunu inceleyeceğim.

İran Körfezi'nden İndus Nehri'ne, Güney Denizi'nden Paropamisus Dağları'na uzanan Ariana bölgesi[45] bir bakıma Pers İmparatorluğu'na bağlı idi. Fakat Ariana'nın güneyi çorak, yanmış, işlenmemiş ve barbar bir yöre idi. Rivayete göre[46] Semiramis'in ve Kiros'un orduları bu çöllerde yok olmuş, filosuna kendisini takip etmesini emreden İskender, ordusunun büyük kısmını bu yörede kaybetmekten kurtulamamıştı. Persler kıyı şeridini olduğu gibi Ichthyophaguslara,[47] Oritelere ve diğer barbar halklara bırakmışlardı. Zaten Persler[48] denizci değildi; dinleri dahi onları deniz ticaretine dair her türlü fikirden soğutuyordu. Darius'un İndus Nehri ve Hint Denizi'nde yaptırdığı seyahat, gücünü kullanmak isteyen bir hükümdarın düzenli bir tasarısı olmaktan çok, gücünü göstermek isteyen bir prensin fantezisi idi. Bu seyahat ne ticaret ne de denizcilik açısından somut bir sonuç vermiştir. Âdeta cehalet, geri dönmek üzere, bir defaya mahsus aşılmıştır.

Dahası, İskender'in seferinden önce Hindistan'ın güney bölgesinin ikamet edilemez[49] olduğuna inanılıyordu.[50] Bu, Semiramis'in[51] ordusundan sadece yirmi, Kiros'un ordusundansa sadece yedi adamın geri döndüğünü iddia eden rivayetten kaynaklanıyordu.

---

45 Strabon, Kitap XV, (2, 8).

46 age., (2, 5)

47 Plinius, Kitap VI, Böl. XXIII; Strabon, Kitap XV, (2, 1-3). ["Balıkçıl" anlamına gelen Ichthyophagus, Eski Çağ coğrafyacılarının dünyanın çeşitli bölgelerindeki kıyılarda oturan halklara verdikleri genel addır. Balık yedikleri için böyle adlandırılmışlardı. Bu halklar etnik açıdan birbiriyle ilişkili değildi –ç.n.]

48 Elementleri kirletmemek için nehir üzerinde seyahat etmiyorlardı. Bay Hyde, *Historia religionis veterum Persarum* (Böl. VI, s. 136). Bugün dahi İranlılar deniz ticareti yapmazlar, denize açılanlara ateist muamelesi yaparlar.

49 Herodotos, *Melpomene*'de, IV, Böl. (XLIV), Darius'un Hindistan'ı keşfettiğini söyler. Burada Hindistan'dan ancak Ariana anlaşılabilir. Kaldı ki bu fetih de ancak kâğıt üzerinde yapılmıştır.

50 Strabon, Kitap XV, (2, 5).

51 Strabon, Kitap XV, (2, 5).

İskender kuzeyden giriş yaptı. Amacı doğuya yürümekti. Fakat güney bölgesinin büyük milletlerle, şehirlerle ve nehirlerle dolu olduğunu görünce burayı fethetmeyi denedi ve bunu başardı.

İskender bunun üzerine Hindistan'ı deniz ticareti yoluyla Batı'yla birleştirmeyi düşündü. Tıpkı bu iki bölgeyi karaya yerleştirdiği koloniler yoluyla birleştirmesi gibi.

İskender Pencap Nehri üzerinde bir filo oluşturdu ve bu nehirden inerek İndus'a girdi ve bu nehrin ağzına kadar devam etti. Ordusunu ve filosunu Patala'da bırakarak birkaç gemi eşliğinde denizi bizzat keşfe çıktı; limanlar, sığınaklar ve tersaneler oluşturulmasını istediği yerleri seçti. Patala'ya döndükten sonra filosundan ayrılarak, filosuna yardım etmek ve ondan yardım almak amacıyla karadan ilerlemeye başladı. Filo İndus Nehri'nin ağzından başlayarak, Orite, Ichthyophagus, Kirman ve Pers ülkelerini kıyı kıyı takip etti. İskender kuyular açtırttı, şehirler kurdurttu; Ichthyophagusların[52] balıkla beslenmelerini yasakladı; bu kıyılarda medeni milletlerin oturmasını istedi. Nearchus ve Onesicritus,[53] on ay süren bu seyahatin günlüğünü tuttular. Susa'ya ulaşan Nearchus ve Onesicritus, İskender'i ordularına ziyafet çekerken buldular.

Bu fatih, Mısır'ı güvenceye almak amacıyla İskenderiye'yi kurdu. İskenderiye İskender'in selefi kralların Mısır'ı yabancılara kapatmak için kullandığı bir anahtar iken, Mısır'ı açmak için kullanılan bir anahtar oldu.[54] Ancak Hint

52 Bu emir, bin *stadium*'luk bir kıyı şeridinde oturan bütün Ichthyophaguslar için geçerli olmuş olamazdı. İskender bu insanların geçimini nasıl sağlayabilirdi? Kendisine nasıl itaat ettirebilirdi? Burada söz konusu olan ancak birkaç özel halk olabilir. *Rerum Indicarum* adlı kitabında Nearchus, bu kıyının ucunda, balıkçıl halklara Pers tarafında daha az rastladığını söyler. İskender'in verdiği emrin bu bölgeyle veya Pers tarafına daha da yakın başka bir bölgeyle ilgili olduğunu sanıyorum.

53 Nearchus, İskender'in ordusunda amiral; Onesicritus, İskender'in Asya seferine katılmış tarih yazarı. (ç.n.)

54 İskenderiye, Rhacotis adı verilen bir plaj üzerine kurulmuştu. Eski krallar; ülkeye yabancıların, özellikle de büyük korsanlar oldukları bilinen Yunanların girmesini engellemek için buraya bir garnizon yerleştirmişti. bkz. Plinius, Kitap VI, Böl. X; Strabon, Kitap XVIII, (XVII, 1, 5).

Denizi'nin keşfinin akla getirebileceği türden bir ticareti İskender daha önce hiç düşünmemişti.

Hatta görünüşe göre, bu keşiften sonra İskender'in İskenderiye'yle ilgili başka bir hedefi olmamıştır. İskender elbette Hindistan ile imparatorluğunun batı bölgeleri arasında bir ticaret ağı kurmayı düşünmüştü. Ancak İskender, Mısır üzerinden böyle bir ticaret ağı kuracak bilgiye sahip değildi. İskender İndus'u ve Nil'i görmüştü; fakat bu iki nehir arasında yer alan Arap denizlerini bilmiyordu. İskender Hindistan'dan döner dönmez yeni filolar inşa ettirmiş, Euleus, Dicle ve Fırat nehirleri ile denizi gezmiş,[55] Perslerin bu nehirler üzerine inşa ettiği setleri kaldırmış, İran'ın bağrının bir körfez olduğunu keşfetmişti. Hint Denizi'nde yapmış olduğu keşif gibi bu denizde de keşif yaptığına,[56] Bâbil'e bin gemi ve tersaneler barındıracak büyüklükte bir liman inşa ettirdiğine, kıyılara yerleştirmek istediği koloniler için denizciler getirtmek üzere Fenike'ye ve Suriye'ye beş yüz *talent* gönderdiğine ve nihayet Fırat ile Asur ülkesinde yer alan diğer nehirler üzerinde muazzam çalışmalar yaptırdığına göre, İskender'in tasarısının Hindistan ticaretini Bâbil ve İran Körfezi üzerinden yapmak olduğundan şüphe edemeyiz.

Bazıları, sırf Arabistan'ı fethetmek istedi diye,[57] İskender'in imparatorluk merkezini buraya taşımak gibi bir tasarıya sahip olduğunu söylemiştir. Oysa İskender'in tanımadığı bir yeri seçmiş olması mümkün müdür?[58] Kaldı ki burası dünyanın en elverişsiz bölgesi idi: İskender, imparatorluğundan kopmuş olurdu. Kaldı ki uzak diyarları fetheden halifeler bile, başka yerlere yerleşmek üzere derhal Arabistan'ı terk etmiştir.

---

55 Arrian, *De expeditione Alexandri*, Kitap VII, Böl. VII.

56 age., (19)

57 Strabon, Kitap XVI, sonlara doğru, (XVII, 1, 11).

58 İskender Bâbil'in sular altında kalmasına bakarak, buranın yakınında yer alan Arabistan'ın âdeta bir ada olduğuna inanıyordu. Aristobulus, Strabon'un aktardığına göre, Kitap XVI, (1, 11).

9. Konu
İskender'den sonra Yunan krallarının yaptığı ticarete dair

İskender Mısır'ı fethettiğinde, Kızıldeniz çok az tanınıyor, okyanusun bu denizle birleşen, bir tarafta Afrika kıyısını, diğer tarafta Arabistan kıyısını yıkayan bölümü hakkında ise hiçbir şey bilinmiyordu. Hatta Arabistan yarımadasının çevresini dolaşmanın imkânsız olduğuna inanılıyordu. Her iki taraftan bu işe kalkışanlar, bu girişimlerinden vazgeçmişti. Şöyle deniyordu:[59] "Arabistan'ı kuzeyden geçen Kambises'in ordusu hemen hemen yok olduğuna, Lagus'un oğlu Ptolemaios'un Bâbil'e, Seleukos Nikator'un yardımına yolladığı ordu inanılmaz hastalıklarla boğuştuğuna ve sıcaklık yüzünden ancak geceleri yol alabildiğine göre, Arabistan'ın güney kıyılarında seyretmek nasıl mümkün olabilirdi?"

Perslerde denizcilik yoktu. Mısır'ı fethettikleri zaman, buraya da kendi anlayışlarını götürmüşlerdi. Denizcilik o derece ihmal edilmişti ki, Yunan krallar sadece Surluların, Edomların ve Yahudilerin okyanustaki denizcilik faaliyetlerinin değil, Kızıldeniz'deki denizcilik faaliyetlerinin dahi görmezden gelindiğini fark ettiler. İlk Sur'un Nebukadnezar tarafından yıkılması ile Kızıldeniz'e komşu birçok küçük milletin ve şehrin yıkılmasının, daha önce edinilmiş bilgilerin kaybedilmesine neden olduğunu sanıyorum.

Persler zamanında Mısır'ın Kızıldeniz'de kıyısı yoktu. Mısır Nil'in sular altında bıraktığı, her iki taraftan sıradağlar arasında sıkışmış o uzun ve dar kara şeridinden ibaretti.[60] Böylece Kızıldeniz'i ikinci kez, okyanusu ikinci kez keşfetmek gerekti. Bu keşifleri tetikleyen ise Yunan kralların merakı olmuştur.

Yunanlar Nil boyunca ilerlediler; Nil ile deniz arasında kalan ülkelerde fil avına çıktılar; kara boyunca ilerleyerek

---

59 bkz. *Rerum Indicarum* adlı kitap.

60 Strabon, Kitap XVI, (XVII, 1, 5).

bu denizin kıyılarını keşfettiler. Bu keşifleri yapan Yunanlar olduğundan isimler de Yunancadır ve buradaki tapınaklar Yunan tanrılarına adanmıştır.[61]

Mısır'a yerleşen Yunanlar çok geniş çaplı bir ticaret yapabildiler. Yunanlar Kızıldeniz'deki limanların hâkimiydi; bir zamanlar ticaretle uğraşan bütün milletlerin rakibi olan Sur artık yoktu; ülkedeki eskiden kalma batıl inançlar[62] onlara engel olmuyordu; Mısır dünyanın merkezi haline gelmişti.

Suriyeli krallar güney Hindistan ticaretini Mısırlı kralla-ra bırakmış, kendilerini tamamen Ceyhun ve Hazar Denizi üzerinden yapılan kuzey ticaretine hasretmişlerdi. O çağlarda Hazar Denizi'nin Kuzey Okyanusu'nun bir parçası olduğuna inanılıyordu.[63] İskender ölümünden kısa süre önce, Hazar Denizi'nin, Karadeniz veya Hindistan'a doğru y başka bir doğu denizi aracılığıyla, Karadeniz'le bağlantılı olup olmadığını keşfetmek üzere bir filo kurmuştu.[64] İskender'den sonra, Seleukos ve Antiochus bu denizin keşfine özel bir önem atfettiler. Bu denizde filolar beslediler.[65] Seleukos'un keşfettiği denize Seleukos Denizi, Antiochus'un keşfettiği denize Antiochus Denizi dendi. Bu bölgede hayata geçirebilecekleri tasarılara önem veren Seleukos ve Antiochus güney denizlerini ihmal ettiler. Bunun nedeni ya Ptolemaiosların Kızıldeniz'deki filoları sayesinde bu denizin hâkimi haline gelmiş olmaları, ya da Pers ülkesinde denizciliğe karşı üstesinden gelinemez bir ilgisizlik keşfetmiş olmalarıdır. Pers ülkesinin güney kıyısı denizci yetiştirmiyordu. Burada denizcilere en son İskender'in son yıllarında rastlanmıştı. Ancak Kıbrıs'ın, Fenike'nin ve Küçük Asya kıyılarında çok sayıda

61 Strabon, Kitap XVI, (XVII, 44 ve 46).

62 Bu batıl inançlar onlarda, yabancılara karşı nefret uyandırıyordu.

63 Plinius, Kitap II, Böl. LXVIII ve Kitap VI, Böl. IX ve XII; Strabon, Kitap XI, Böl. VI, s. 507; Arrian, *De exped. Alex*, Kitap III, Böl. XXX, s. 74 ve Kitap V, Böl. V, s. 104.

64 Arrian, *De exped. Alex*, Kitap VII, Böl. XVI.

65 Plinius, Kitap II, Böl. LXIV.

yerin hâkimi olan Mısır kralları denizcilik faaliyetlerine girişmek için her türlü imkâna sahipti. Uyruklarını bu konuda zorlamaları gerekmemişti. Aksine uyruklarına ayak uydurmaları yetmişti.

Eskilerin Hazar Denizi'nin okyanusun bir parçası olduğuna inanmakta gösterdikleri inadı anlamak güçtür. İskender'in, Suriyeli kralların, Partların ve Romalıların seferleri onların fikrini değiştiremedi. Bunun nedeni, insanın hatasını mümkün olduğunca geç kabul etmek istemesidir. Önceleri sadece Hazar Denizi'nin güneyi biliniyordu; kuzeyinden kıyı boyunca ilerledikçe bu denizin okyanus olduğu ve yine körfezleri oluşturanın da okyanus olduğu sanıldı. Kıyıları takip ederek doğu tarafında sadece Seyhun'a kadar, batı tarafında ise sadece Albanya'nın uç kısımlarına kadar gidildi. Kuzey tarafında deniz bulanık,[66] dolayısıyla seyre uygun değildi. Bütün bu nedenlerden dolayı bu denize okyanus gözüyle bakmışlardı.

İskender'in ordusu doğu tarafında ancak İndus'a dökülen nehirlerin en sonuncusu olan Beas'a kadar gitmişti. Bu yüzden Yunanların Hindistan'da yaptığı ilk ticaret ülkenin çok küçük bir bölümüyle sınırlı kalmıştı. Seleukos Nikator Ganj'a kadar ilerlemiş,[67] buradan Ganj'ın döküldüğü denizi, yani Bengal Körfezi'ni keşfetmişti. Bugün karalar deniz yolculuğuyla keşfedilirken, eskiden denizler karaların fethiyle keşfediliyordu.

Strabon,[68] Apollodorus'un[69] şehadetine rağmen, Baktria'nın Yunan krallarının[70] Seleukos ve İskender'den daha ileriye gittiğinden şüphe eder görünür. Yunan kralların

66 bkz. Çarın haritası.

67 Plinius, Kitap VI, Böl. XVII.

68 Kitap XV, (1, 3).

69 Atinalı Apollodorus, MÖ II. yüzyılda yaşamış Yunan tarihçi ve dilbilgisi uzmanı. (ç.n.)

70 Baktria, Hindistan ve Ariana'daki Makedonlar, Suriye krallığından ayrılarak büyük bir devlet kurmuşlardı.

doğuya doğru Seleukos'tan daha ileriye gitmemiş oldukları doğru olsa dahi, güneye doğru daha ileriye gitmişlerdi. Siger'i[71] ve birazdan bahsedeceğim denizcilik faaliyetine vesile olan Malabar limanlarını keşfetmişlerdi.

Plinius[72] bize, Hindistan'da seyretmek için sırasıyla üç yolun takip edildiğini anlatır. Önce Siagre Burnu'ndan İndus'un ağzında yer alan Patalena Adası'na kadar gidildi. Bu yolun, İskender'in filosunun takip ettiği yol olduğu görülür. Sonra daha kısa[73] ve daha güvenli bir yol izlendi ve yine aynı burundan Siger'e gidildi. Söz konusu Siger, Strabon'un sözünü ettiği,[74] Baktria'nın Yunan kralları tarafından keşfedilen Siger krallığından başkası olamaz. Plinius, sırf daha kısa sürede katedilmiş olduğu için bu yolun daha kısa olduğunu söylemiş olabilir. Zira Baktria kralları tarafından keşfedildiğine göre, Siger İndus'tan daha ileride olmalıydı. O halde bu yol üzerinde bazı kıyılardan sakınılmış, bazı rüzgârlardan faydalanılmış olması gerekir. Son olarak tüccarlar üçüncü bir yol izlemiş, Kızıldeniz'in ağzında yer alan Canes'e veya Ocelis denen limanlara ulaşmıştı. Buradan, bir batı rüzgârıyla Hindistan'ın ilk konaklama yeri olan Muziris'e gelmiş, buradan diğer limanlara gitmişlerdi.

Kızıldeniz'in ağzından yola çıkıp Siagre'ye kadar gitmek yerine, güney Arabistan kıyılarını kuzeydoğu yönünde takip ederek yol boyunca değiştiklerini keşfettikleri musonlar sayesinde doğruca batıdan doğuya, bir taraftan öteki tarafa gidildiği görülüyor. Eskiler kıyılardan ancak, bir çeşit pusula görevi gören musonlardan[75] ve alize rüzgârlarından faydalandıkları zamanlarda ayrılmıştır.

---

71 Apollonius Adramittin, Strabon, Kitap XI, (11, 7).

72 Kitap VI, Böl. XXIII.

73 Plinius, Kitap VI, Böl. XXIII.

74 Kitap XI, (11, 1), *Sigertidis regnum.*

75 Musonlar yılın bir kısmında bir taraftan, bir kısmında diğer taraftan eser. Alize rüzgârları bütün yıl aynı taraftan eser.

Plinius[76] Hindistan'a yaz ortasında gidildiğini, buradan aralık sonu veya ocak başı gibi dönüldüğünü söyler. Bu, bizim denizcilerimizin seyir defterleriyle bire bir tutmaktadır. Hint Denizi'nin, Afrika yarımadası ile Ganj'ın bu tarafında kalan yarımada arasında yer alan bölümünde iki muson mevcuttur: Birincisi, rüzgârlar batıdan doğuya doğru eserken ağustos ve eylül aylarında başlar; ikincisi, rüzgârlar doğudan batıya doğru eserken ocakta başlar. Böylece Afrika'dan Malabar'a Ptolemaios'un filolarının gittiği tarihte gidiyor, oradan yine Ptolemaios'un filolarının döndüğü tarihte dönüyoruz.

İskender'in filosu Patala'dan Susa'ya yedi ayda gitti. Filo temmuz ayında, yani bugün hiçbir gemicinin Hindistan'dan dönmek için denize açılmaya cesaret edemeyeceği bir zamanda yola çıktı. İki muson arasında, rüzgârların değişim gösterdiği bir aralık mevcuttur. Bu aralıkta olağan rüzgârlarla karışan kuzey rüzgârı özellikle kıyılarda korkunç fırtınalara neden olur. Bu durum haziran, temmuz ve ağustos ayları boyunca sürer. Patala'dan temmuz ayında yola çıkan İskender'in filosu birçok fırtınaya maruz kaldı. Seyahat uzun sürdü, zira ters yönde esen bir musonla seyredildi.

Plinius Hindistan'a yaz sonunda gidildiğini söyler. O halde muson rüzgârının değiştiği dönem, İskenderiye ile Kızıldeniz arasında geçiriliyordu.

Denizcilik konusunda nasıl yavaş yavaş mükemmelliğe ulaşılmış olunduğuna bir bakın çok rica ederim. Darius'un İndus'tan inip Kızıldeniz'e gitmek için yaptırdığı yolculuk iki buçuk yıl sürmüştü.[77] İskender'in filosu[78] İndus'tan inip üç ay İndus'ta, yedi ay Hint Denizi'nde seyrederek on ay sonra Susa'ya gelmişti. Daha sonra Malabar kıyısından Kızıldeniz'e kırk günde gidildi.[79]

---

76 Kitap VI, Böl. XXIII.

77 Herodotos, *Melpomene*, (IV, XLIV).

78 Plinius, Kitap VI, Böl. XXIII.

79 age.

Hypanis ile Ganj arasında yer alan ülkeler hakkında hiçbir şey bilinmiyor olmasının nedenini açıklayan Strabon, Mısır'dan Hindistan'a kadar giden denizciler içinde Ganj'a kadar gidenin az olduğunu söyler. Nitekim, filoların oraya kadar gitmediği bilinir. Filolar batıdan doğuya esen musonlarla Kızıldeniz'in ağzından Malabar kıyısına gidiyor, buradaki konaklama yerlerinde duruyor, Komorin Burnu ile Coromandel kıyısı üzerinden Ganj'ın ötesinde yer alan yarımadanın çevresini dolaşmıyordu. Mısırlı kralların ve Romalıların seyir planına göre filolar aynı sene geri geliyordu.[80]

Bu nedenle Yunanların ve Romalıların Hindistan'da yaptığı ticaret bizim ticaretimiz kadar geniş çaplı değildi. Bizler bugün Yunanların ve Romalıların bilmediği muazzam ülkeleri biliyoruz; bütün Hint milletleriyle ticaret yapıyoruz, hatta onlar adına ticaret yapıyoruz ve seyahat ediyoruz.

Bununla birlikte, Yunanlar ve Romalılar bu ticareti bizden daha kolay yapıyordu. Şayet bugün sadece Gucerat ve Malabar kıyılarında ticaret yapılsaydı ve güneydeki adalara gitmeden o adalıların getirdiği mallarla yetinilseydi, Mısır yolunu Ümit Burnu'na tercih etmek gerekirdi. Strabon,[81] Taprobana halklarıyla bu şekilde ticaret yapıldığını söyler.

10. Konu
Afrika'nın çevresinin dolaşılması

Tarihte pusulanın icadından önce tam dört kez Afrika'nın çevresini dolaşma girişiminde bulunulduğunu okuyoruz. Necho[82] tarafından gönderilen Fenikeliler ile Ptolemaios Lathyros'un gazabından kaçan Eudoksus[83] Kızıldeniz'den

80 age.

81 Kitap XV, (1, 15).

82 Herodotos, Kitap IV, (XLII). Necho burayı fethetmek istiyordu.

83 Plinius, Kitap II, Böl. LXVII. Pomponius Mela, Kitap III, Böl. IX. [Knidoslu Eudoksus, MÖ 408-355 tarihleri arasında yaşamış Yunan gökbilimci, matematikçi, Platon'un öğrencisi –ç.n.]

yola çıkmış ve girişimlerinde başarılı olmuşlardır. Serhas zamanında yaşamış olan Sataspes[84] ile Kartacalılar tarafından gönderilen Hanno,[85] Herakles sütunlarından yola çıkmış fakat başarısız olmuşlardır.

Afrika'nın çevresini dolaşabilmek için gereken en önemli şey, Ümit Burnu'nu keşfetmek ve aşmaktı. Ancak Kızıldeniz ile Ümit Burnu arasındaki mesafe, Akdeniz ile Ümit Burnu arasındaki mesafenin yarısına eşittir. Kızıldeniz'den Ümit Burnu'na giden kıyı, Ümit Burnu'ndan Herakles sütunlarına giden kıyıdan daha güvenlidir.[86] Herakles sütunlarından yola çıkanların Ümit Burnu'nu keşfedebilmesi için pusulanın icat edilmesi gerekmişti. Ancak bu sayede Afrika kıyısından uzaklaşılması, Saint Helena Adası'na veya Brezilya kıyılarına doğru gitmek için uçsuz bucaksız okyanusta[87] seyredilmesi mümkün olmuştu. O halde, Kızıldeniz'den Akdeniz'e gidilmiş olması kuvvetle muhtemel iken, Akdeniz'den Kızıldeniz'e dönülmüş olması mümkün değildir.

Böylece, Afrika'nın çevresini dolaşmadan –zira dönülse geri gelinemezdi–, Afrika'nın doğusuyla olan ticaretin Kızıldeniz üzerinden, Afrika'nın batı sahiliyle olan ticaretin ise Herakles sütunları üzerinden yapılması çok daha doğaldı.

Mısır'ın Yunan kralları Kızıldeniz'den önce Heroum şehrinin yer aldığı körfezin en ucundan Dira'ya, yani bugün Bab'ül Mendep denen boğaza uzanan Afrika kıyısını keşfetmişti. Buradan Kızıldeniz'in[88] girişinde yer alan Aromatia

---

84 Herodotos, *Melpomene*, (IV, XLIII). [Sataspes, Persli denizci ve süvari komutanı –ç.n.]

85 Denizci Hanno, MÖ VI. veya V. yüzyılda yaşamış Kartacalı kâşif. (ç.n.)

86 Buna bir de bu kitabın XI. Konusunda Hanno'nun deniz seyahati üzerine söylediklerimi ekleyin.

87 Atlas Okyanusu'nda rüzgâr ekim, kasım, aralık ve ocak aylarında kuzeydoğudan eser. Ya çizgi geçilir ve genellikle doğudan esen rüzgârdan kaçınabilmek için güneye yönelinir, ya da yakıcı sıcaklıktaki bölgeye, rüzgârın batıdan doğuya estiği yerlere girilir.

88 Bugün bu ismi verdiğimiz körfeze eskiler "Arabistan'ın Bağrı" derlerdi. Kızıldeniz'i, okyanusun bu körfeze komşu bölümü olarak adlandırıyorlardı.

Burnu'na kadarki kıyı denizciler tarafından keşfedilmemişti. Bu durum Artemidorus'un,[89] bu kıyıdaki yerlerin bilindiğini, fakat bu yerler arasındaki mesafelerin bilinmediğini söylemesinden bellidir. Bunun nedeni, söz konusu limanların birinden ötekine deniz yoluyla gidilmeyip arka arkaya kara yoluyla taranmış olması idi.

Eratosthenes ve Artemidorus'tan öğrendiğimize göre,[90] okyanus kıyısının başladığı bu burnun ötesinde hiçbir şey bilinmiyordu.

Strabon zamanında, yani Augustus zamanında Afrika kıyılarıyla ilgili sahip olunan bilgiler bunlardı. Fakat Augustus'tan sonra, Romalılar Raptum Burnu ile Prassum Burnu'nu keşfetti. Strabon bunlardan bahsetmez, zira o sırada bilinmiyorlardı. Bu iki ismin Latince olduğu görülüyor.

Coğrafyacı Ptolemaios, Hadrianus ve Antoninus Pius zamanında yaşamıştı. Kızıldeniz'in *Periplus*'unun[91] yazarı ise, her kim olursa olsun bu tarihten biraz daha sonra yaşamıştı. Bununla birlikte, Ptolemaios bilinen Afrika'yı[92] aşağı yukarı güney enleminin on dördüncü derecesinde yer alan Prassum Burnu'yla sınırlandırırken, *Periplus*'un yazarı[93] bilinen Afrika'yı aşağı yukarı aynı enlemin onuncu derecesinde yer alan Raptum Burnu'yla sınırlandırır. Görünüşe göre, *Periplus*'un yazarı o sırada gidilmekte olan bir yeri, Ptolemaios ise artık gidilmeyen bir yeri sınır saymıştır.

Benim bu fikrimi teyit eden şey, Prassum civarında yaşayan halkların yamyam olmasıydı.[94] Aromatia Limanı ile

89 Strabon, Kitap XVI, (4, 18). [Efesli Artemidorus, takriben MÖ II. yüzyılda yaşamış Yunan coğrafyacı –ç.n.]

90 age. Artemidorus, bilinen kıyıyı *Austricornu* denen yerle, Eratosthenes ise *Cinnamomiferam* denen yerle sınırlandırıyordu.

91 *Periplus* (Lat.) uzun bir deniz seferinde geminin karşılaşabileceği durumları anlatan, mevcut limanların ve kıyı şeridinin, seyir açısından önem taşıyan coğrafi noktaların, akıntıların, rüzgârların belirtildiği kılavuz, 14-15. yüzyıldan sonra "portolan" adını almıştır. (ç.n.)

92 Kitap I, Böl. VII; Kitap IV, Böl. IX; IV numaralı Afrika tablosu.

93 Bu *Periplus* Arrian'a atfedilir.

94 Ptolemaios, Kitap IV, Böl. IX.

Raptum Burnu arasında kalan çok sayıda yerden bahseden Ptolemaios,[95] Raptum'dan Prassum'a kadarki kısmı tamamen boş geçer. Hindistan seyahatlerinin sağladığı kâr, Afrika seyahatlerinin ihmal edilmesine sebep olmuş olmalıydı. Son olarak, Romalılar bu kıyıda hiçbir zaman düzenli bir denizcilik yapmamıştır. Romalılar bu limanları karadan ve fırtınanın sahile attığı gemiler sayesinde keşfetmişti. Nasıl bugün Afrika kıyılarını oldukça iyi biliyor, iç kısımlarını çok az tanıyorsak,[96] eskiler de iç kısımlarını oldukça iyi biliyor, kıyılarını çok az tanıyorlardı.

Necho tarafından gönderilen Fenikelilerin ve Ptolemaios Lathyros'tan kaçan Eudoksus'un Afrika'nın çevresini dolaştığını söylemiştim. Coğrafyacı Ptolemaios'un zamanında bu iki seyahate mucize gözüyle bakılmış olmalıdır. Zira Ptolemaios, Siyam Körfezi olduğunu zannettiğim *sinus magnus*'tan[97] itibaren, Asya'dan Afrika'ya uzanan ve Prassum Burnu'nda son bulan bilinmeyen toprakların bulunduğunu söyler.[98] Böylece Hint Denizi'ni bir gölden ibaretmiş gibi gösterir. Hindistan'ı kuzeyden keşfeden eskiler, doğuya doğru ilerlediklerinden söz konusu bilinmeyen toprakların güneyde olduğunu düşünmüştü.

11. Konu
Kartaca ve Marsilya

Kartaca'nın tuhaf bir milletlerarası hukuku vardı. Sardinya'da ve Herakles sütunlarına doğru ticaret yapan bü-

95 Kitap IV, Böl. VII ve VIII.

96 Strabon ve Ptolemaios'un Afrika'nın çeşitli bölgelerini ne kadar doğru şekilde tasvir ettiklerine bakınız. Bu bilgiler dünyanın en güçlü iki milletinin, Kartacalılar ile Romalıların Afrika halklarıyla yaptıkları savaşlardan, kurdukları ittifaklardan, karada yaptıkları ticaretten geliyordu.

97 Latince "büyük körfez". (ç.n.)

98 Kitap VII, Böl. III.

tün yabancıları boğdurtuyordu.[99] Siyasi hukuku da bundan daha az sıradışı değildi. Sardinyalılara tarımı yasaklamış, bu yasağa uymayanları ölümle cezalandırmıştır. Kartaca önce zenginlikleri sayesinde gücünü, daha sonra da gücü sayesinde zenginliklerini artırmıştır. Akdeniz'in yıkadığı Afrika kıyılarının hâkimi olan Kartaca okyanus kıyıları boyunca uzanıyordu. Hanno, Kartaca senatosunun emriyle Herakles sütunlarından Cerne'ye kadarki bölgeye otuz bin Kartacalı yerleştirdi. Hanno, Herakles sütunları Kartaca'dan ne kadar uzaksa, bu bölgenin de Herakles sütunlarından o kadar uzak olduğunu söyler. Bu konum dikkate değer bir konumdur ve Hanno'nun, yerleşimlerini kuzey enleminin yirmi beşinci derecesiyle, yani Kanarya Adaları'nın iki veya üç derece güneyine doğru sınırlandırdığını gösterir.

Cerne'ye gelen Hanno, güneyde daha çok keşif yapabilmek için yeniden denize açıldı. Karayı hemen hemen hiç görmedi. Hanno'nun takip ettiği kıyıların uzunluğu yirmi altı günlük bir seyahat gerektirdi ve Hanno erzak kıtlığı nedeniyle geri dönmek zorunda kaldı. Görünüşe göre, Kartacalılar Hanno'nun bu girişiminden hiçbir şekilde istifade etmedi. Skylaks,[100] Cerne'den ötede denizin seyahate uygun olmadığını,[101] zira sığ olup balçık ve yosunla kaplı olduğunu söyler. Nitekim denizin bu bölümünün öyle olduğu anlaşılır.[102] Skylaks'ın sözünü ettiği Kartacalı tüccarlar, her biri elli kürekli altmış gemiye sahip Hanno'nun aşmış olduğu engellerle karşılaşmış olabilir. Bunlar göreceli güçlüklerdir. Buna ek olarak, amacı cesaret ve atılganlık olan bir girişimi,

---

99 Eratosthenes, Strabon, Kitap XVII, (1, 19), s. 802.

100 bkz. Skylaks'ın *Periplus*'u, Kartaca maddesi. [Karyandalı Skylaks, MÖ VI. yüzyılın sonları ile V. yüzyılın başları arasında yaşamış Yunan kâşif, yazar – ç.n.]

101 bkz. Herodotos, *Melpomene*, (IV, XLIII), Sataspes'in karşılaştığı engeller.

102 bkz. haritalar ve anlatılar, *Recueil des voyages qui ont servi à l'établissement de la Compagnie des Indes*, Cilt I, Böl. I, s. 201. Yosunlar denizin yüzeyini o derece kaplamıştır ki, su zar zor seçilir. Gemiler buradan ancak serin bir rüzgâr eşliğinde geçebilir.

sıradışı bir tutum gerektirmeyen girişimlerle karıştırmamak gerekir.

Hanno'nun anlatısı, Antik Çağ'a ait değerli bir parçadır. Seyahat, bu seyahati gerçekleştiren kişi tarafından yazılmıştır. Hanno, anlatısında gösterişe yer vermez. Büyük kaptanlar eylemlerini sade bir dille anlatırlar, zira anlattıklarıyla değil, yaptıklarıyla nam salarlar.

Yazdıkları da Hanno'nun tarzı gibidir; kendini mucizelere kaptırmaz. İklimle, araziyle, burada yaşayanların ahlâk ve davranış kurallarıyla ilgili aktardığı her şey, Afrika'nın bu kıyılarında bugün de görülen iklim, arazi, ahlâk ve davranış kurallarıdır. Hanno'nun anlatısı âdeta bizim denizcilerimizin kaleminden çıkmış bir seyir defteri gibidir.

Hanno filosuyla yol alırken gündüzleri kıtada derin bir sessizliğin hâkim olduğunu, geceleri ise çeşitli müzik aletlerinden çıkan sesler duyulduğunu, her yerde irili ufaklı ateşler görüldüğünü fark etti.[103] Bizim anlatılarımız da bu durumu teyit etmektedir. Gündüzleri, burada yaşayan vahşiler, yakıcı güneşten korunmak için ormana çekilirler; geceleri ise, vahşi hayvanları korkutmak için büyük ateşler yakarlar. Ayrıca bu vahşiler dansa ve müzik aletlerine tutkuyla bağlıdır.

Hanno bize, bugün Vezüv'ün sergilediği bütün fenomenleri sergileyen bir yanardağdan bahseder. Kartacalıların eline düşmektense ölmeyi tercih eden, Hanno'nun derilerini Kartaca'ya getirttiği iki tüylü kadınla ilgili anlattıkları söylenenlerin aksine gerçekten uzak değildir.

Hanno'nun anlatısı, bir Pön eseri olduğu için de ayrı bir değere sahiptir. Söz konusu anlatı bir Pön eseri olduğu için, bu anlatıya gerçek dışı gözüyle bakılmıştır. Zira Romalılar, Kartacalıları yok ettikten sonra dahi onlara karşı besledikleri kini muhafaza etmiştir. Fakat kimin haklı olduğunu ancak zafer belirlemiştir.

---

103 Plinius, Atlas Dağı'ndan bahsederken aynı şeyi söyler: *Noctibus micare crebris ignibus, tibiarum cantu tympanorumque sonitu strepere, neminem interdiu cerni.*

Çağdaş yazarlar[104] bu önyargıyı devam ettirmiştir. *Hanno'nun betimlediği, Plinius'un zamanında dahi en ufak kalıntısına rastlanmayan o şehirlere ne oldu?* diye sormuşlardır. Asıl bu şehirlerin ayakta kalması mucize olurdu. Hanno'nun bu kıyılarda inşa ettiği bir Korint veya Atina mıydı ki? Ticarete uygun yerlere Kartacalı aileler yerleştirmiş; vahşi insanlara ve hayvanlara karşı üstünkörü bir güvence sağlamıştı. Kartacalıların uğradığı felaketler, Afrika'ya yapılan deniz yolculuklarını durdurdu. Bu aileler yok oldu veya vahşileşti. Dahası var: Bu şehirlerin kalıntıları hâlâ ayakta olsaydı, bunları ormanların ve bataklıkların derinliklerinde kim keşfedebilirdi ki? Yine de Skylaks ve Polybius'un anlattıklarına göre, Kartacalılar bu kıyılarda geniş yerleşimlere sahipti. İşte Hanno'nun şehirlerinin kalıntıları bu kitaplardır. Başka kalıntı yoktur, zira Kartaca'nın kendisine ait kalıntı da mevcut değildir.

Kartacalılar zenginlik peşindeydi. Şayet kuzey enleminin dördüncü derecesine ve boylamın on beşinci derecesine kadar gitmiş olsalardı, Altın Kıyı ile bu kıyıya komşu kıyıları keşfederlerdi. İşte o zaman Kartacalılar bu kıyılarda, bugün buralarda Amerika'nın diğer bütün ülkelerin zenginliklerini mahvettiği düşünülen bir dönemde, yapılan ticaretten çok daha farklı bir önem arz eden bir ticaret yapabilirlerdi. Kartacalılar burada, Romalılara kaptırmayacakları hazineler bulabilirlerdi.

İspanya'nın zenginlikleri üzerine hayret verici şeyler söylenmiştir. Aristoteles'e inanmak gerekirse,[105] Tartessos'a çıkan Fenikeliler burada o kadar çok gümüş bulmuştur ki gemilerine sığdıramamışlardır. Fenikeliler en basit aletleri bu madenden yaptırmıştır. Diodorus'un anlattığına göre,[106] Kartacalılar Pireneler'de o kadar çok altın ve gümüş bulmuştur ki bunlarla gemi demirlerini süslemiştir. Bu popüler anlatılara itimat etmemek gerekir. İşte kesin olgular.

---

104 Bay Dodwell. bkz. Bay Dodwell'in *The Voyage of Hanno*'su.

105 *Mucizevi Şeyler Üzerine*, (CXLVII).

106 Kitap VI.

Strabon[107] tarafından aktarılan Polybius'tan kalma bir parçada, Baetis Nehri'nin kaynağında yer alan ve kırk bin işçinin çalıştırıldığı gümüş madenlerinin Roma halkına günde yirmi beş bin drahmi getirdiği görülür. Bu, *mark*'ı[108] elli franktan olmak üzere aşağı yukarı yılda beş milyon lira eder. Bu madenlerin bulunduğu dağlara, Gümüş Dağları deniyordu.[109] Bundan bu dağların o zamanın Potosi'si olduğu anlaşılıyor. Bugün Hannover madenlerinde çalıştırılan işçi sayısı, zamanında İspanya madenlerinde çalıştırılan işçi sayısının dörtte biri dahi olmadığı halde, buradan daha çok maden çıkmaktadır. Romalılar sadece bakır madenlerine ve çok az gümüş madenine sahip olduklarından, Yunanlar ise sadece çok az zenginliğe sahip Attika madenlerini bildiklerinden, buradaki madenlerin bolluğundan çok etkilenmiş olmalıdırlar.

İspanya Veraset Savaşı'nda, Rodos markisi diye çağrılan, altın madenlerinde iflas ettiği, fakat hastanelerde servet yaptığı[110] söylenen bir adam, Fransa kralına Pireneler'de madenler açmayı teklif etmiş, Surluları, Kartacalıları ve Romalıları örnek göstermiş. Markiye arama izni verilmiş; marki aramış, her yeri taramış, Surluları, Kartacalıları ve Romalıları örnek göstermeye devam etmiş, fakat hiçbir şey bulamamış. Altın ve gümüş ticaretinin hâkimi olan Kartacalılar, kurşun ve kalay ticaretinin de hâkimi olmak istediler. Bu madenler, okyanus üzerinde yer alan Galya limanlarından Akdeniz limanlarına kadar karadan taşınıyordu. Bu madenleri ilk elden almak isteyen Kartacalılar, bugün Scilly Adaları olduğu düşünülen Kassiterides Adaları'nda yerleşimler kurmak üzere[111] Himilco'yu[112] gönderdiler.

---

107 Kitap III, (2, 11).

108 Eskiden Batı Avrupa'da altını ve gümüşü tartmak için kullanılan bir ağırlık birimi. (ç.n.)

109 *Mons argentarius.*

110 Hastanelerin yönetiminde hak sahibi idi.

111 bkz. Festus Avienus.

112 MÖ V. yüzyılda yaşamış Kartacalı denizci, kâşif. (ç.n.)

Baetica'dan İngiltere'ye yapılan bu yolculuklar kimilerine Kartacalıların pusulaya sahip olduğunu düşündürmüştür. Oysa Kartacalıların kıyıları takip ettiği açıktır. Bu konuda, Baetis Nehri'nin ağzından İngiltere'ye dört ayda gittiğini söyleyen Himilco'dan başka şahide ihtiyacım yok. Ayrıca, bir Roma gemisinin yaklaştığını görünce Romalılar İngiltere'ye giden yolu öğrenmesin diye kendi gemisini karaya oturtan[113] Kartacalı kılavuzla ilgili meşhur hikâye de,[114] bu gemilerin karşılaştıkları sırada kıyıya çok yakın olduklarını gösteriyor.

Eskiler her ne kadar pusulaya sahip olmasalar da, bu imkâna sahip olduklarını düşündürebilecek deniz yolculukları yapmış olabilirler. Şayet bir gemi kılavuzu kıyıdan uzaklaşmışsa, yolculuğu sırasında hava sakin ise, geceleri Kutup Yıldızı'nı, gündüzleri güneşin doğuşunu ve batışını görmüşse, bugün pusula sayesinde seyredildiği gibi seyretmiş olabileceği açıktır. Fakat bu, düzenli bir denizcilik faaliyeti değil, tesadüfi bir durum olurdu.

Birinci Pön Savaşı'nı bitiren antlaşmada Kartaca'nın daha çok deniz hâkimiyetini muhafaza etmeye dikkat ettiği, Roma'nın ise kara hâkimiyetini muhafaza etmeye dikkat ettiği görülür. Hanno[115] Romalılarla müzakere ederken, Romalıların Sicilya Denizi'nde ellerini yıkamasına dahi tahammül etmeyeceğini beyan etmiştir. Romalıların Güzel Burun'dan[116] öteye geçmelerine izin verilmemiş, Kartaca dışında, Sicilya'da,[117] Sardinya'da ve Afrika'da ticaret yapmaları yasaklanmıştır.[118] Kartaca'nın hariç tutulması, buradaki ticaretin Romalıların lehine olmayacağını göstermektedir.

---

113 Söz konusu kılavuz, Kartaca senatosu tarafından ödüllendirilmiştir.

114 Strabon, Kitap III, sonlara doğru.

115 Titus Livius, Freinshemius'un eki, *İlk On Kitap* II, Kitap VI.

116 Latince *promontorium pulchrum*, Kuzey Afrika'da Kartaca topraklarının kuzey sahilinde yer alan burun. (ç.n.)

117 Kartacalılara tabi kısmında.

118 Polybius, Kitap III, Böl. XXII-XXVII.

İlk zamanlarda Kartaca ile Marsilya arasında balıkçılık konusunda büyük savaşlar olmuştur.[119] Barış yapıldıktan sonra, ikisi de aynı anda iktisadi ticarete atılmıştır. Marsilya, üretimde rakibini yakaladığı halde savaş gücü bakımından geriye düşünce iyice kıskançlaşmıştır. Marsilya'nın Romalılara büyük bir sadakatle bağlı olmasının nedeni işte budur. Romalıların İspanya'da Kartacalılara karşı giriştiği savaşlar, ambar görevi gören Marsilya için zenginlik kaynağı olmuştur. Kartaca'nın ve Korint'in yıkılması, Marsilya'nın şanını daha da artırmıştır. İnsanların körü körüne taraf tutmasını gerektiren iç savaşlar olmasaydı, Marsilya, ticaretini hiçbir şekilde kıskanmayan Romalıların himayesi altında mutlu mesut yaşayabilirdi.

12. Konu
Delos Adası. Mithridates

Korint Romalılar tarafından yıkılınca, tüccarlar Delos'a çekildi. Dinî açıdan bu adaya güvenli bir bölge gözüyle bakılıyordu.[120] Üstelik bu ada, Afrika'nın yerle bir edilmesi ve Yunanistan'ın zayıflamasıyla birlikte daha büyük bir önem kazanmış olan İtalya ve Asya ticaretleri için de çok iyi bir konuma sahipti.

İlk zamanlardan itibaren Yunanlar, daha önce de belirttiğimiz gibi, Marmara ve Karadeniz'e koloniler yolladılar. Bu koloniler Persler zamanında kanunlarını ve özgürlüklerini muhafaza etti. Sadece barbarların üzerine yürüyen İskender bu kolonilere saldırmadı.[121] Hatta görünüşe göre, birçok ko-

119 Justinus, Kitap XLIII, Böl. V.

120 bkz. Strabon, Kitap X, (5, 4).

121 İskender, bir Atina kolonisi olan ve Pers kralları zamanında dahi halkçı bir devlete sahip olan Samsun şehrinin özgürlüğünü teyit etti. Sinop ve Samsun'u ele geçiren Lucullus, halka özgürlüğünü iade etti ve gemileriyle kaçanları geri çağırdı.

loniyi istila eden Pontus kralları dahi buradaki siyasi yönetime dokunmamıştır.[122]

Bu kralların gücü, buraları ele geçirdikleri andan itibaren arttı.[123] Bu sayede Mithridates'in her yerden asker satın alacak, kayıplarını sürekli olarak telafi edecek,[124] işçiler, gemiler, savaş teçhizatı satın alacak, müttefiklere sahip olacak, Romalıların müttefiklerini, hatta Romalıları yoldan çıkartacak; Asyalı ve Avrupalı barbarları parayla tutacak,[125] uzun süre savaşacak, dolayısıyla askerlerini disipline sokacak imkânı olmuştur. Mithridates askerlerini silahlandırabilmiş, onları Romalıların savaş sanatına[126] göre eğitebilmiş ve Romalı kaçak askerlerle muazzam birlikler kurabilmiştir. Son olarak Mithridates, çok büyük kayıpları ve çok büyük başarısızlıkları yok olmaksızın göğüsleyebilmiştir. Şayet zevk düşkünü ve barbar kral, yüce prensin kötü zamanlarında başardıklarını refah dönemlerinde mahvetmemiş olsaydı hiç yok olmayacaktı.

Mithridates işte bu şekilde, Romalıların güçlerinin zirvesinde olduğu ve sadece kendi kendilerinden korkar gözüktüğü bir zamanda Kartaca'nın ele geçirilişinin, Filip'in, Antiochus'un ve Perseus'un mağlup edilişinin doğurduğu sonuca meydan okumuştur. Hiçbir savaş bundan daha ölümcül olmamıştır. Her iki taraf da büyük bir güce ve karşılıklı avantajlara sahip olduğundan, Yunanistan ve Asya halkları ya Mithridates'in dostları ya da düşmanları sıfatıyla yok edilmiştir. Delos da bu genel felaketten payını almıştır. Ticaret her tarafta yerle bir olmuştur. Halklar yerle bir olduğuna göre, ticaretin de yerle bir olması doğaldı.

---

122 bkz. Appianus'un *Mithridates'e Karşı Yapılan Savaş Üzerine* adlı kitabında (Böl. CXX) Phanagorialılar, Samsunlular ve Sinoplular üzerine yazdıkları.

123 bkz. Appianus, Mithridates'in savaşlarına harcadığı muazzam hazineler, sakladığı hazineler, kendi adamlarının ihaneti sonucu sık sık kaybettiği hazineler, ölümünden sonra bulunan hazineler.

124 Mithridates bir defasında 170.000 kişi kaybetmişse de, derhal yeni ordular zuhur etmişti.

125 bkz. Appianus, *Mithridates'e Karşı Yapılan Savaş Üzerine,* (XXVIII, 67).

126 age.

Daha önce başka bir kitapta da bahsettiğim[127] bir sisteme göre hareket eden ve fatih durumuna düşmemek için yakıp yıkan Romalılar, Kartaca ve Korint'i yok etmiştir. Şayet bütün dünyayı fethetmemiş olsalardı, böyle bir uygulamayla belki kendi kendilerini yok ederlerdi. Pontus kralları Karadeniz'deki Yunan kolonilerine hâkim olduğundan, kendi şanlarını artıracak şeyi yok etmemeye özen göstermiştir.

13. Konu
Romalıların denizcilik anlayışı üzerine

Romalılar sadece kara ordusuna önem veriyordu. Kara ordusunun anlayışı daima kararlı durmak, aynı yerde çarpışmak ve ölmekti. Romalılar savaş alanına gelen, buradan kaçan, sonra geri gelen, tehlikeden sürekli kaçınan, kaba güce nadiren, kurnazlığa ise sık sık başvuran denizcilerin anlayışına saygı duyamazdı. Bütün bunlar Yunanların anlayışına da aykırıydı.[128] Hele Romalıların anlayışına iyice aykırıydı.

Bu nedenle Romalılar denizcilik faaliyetlerini kara ordusunda yer alacak kadar saygınlığa sahip olmayan vatandaşlara[129] yakıştırıyordu. Denizciler genellikle azatlılar oluyordu.

Biz bugün ne kara ordusunu bu derece takdir ediyoruz, ne de denizcileri bu derece küçük görüyoruz. Savaş sanatı kara ordusunda[130] gerilemiş, denizcilikte[131] ilerlemiştir. Nitekim meslekler, bu meslekleri iyi icra edebilmek için gereken yeterlik derecesi nispetinde saygı görür.

---

127 *Romalıların Yükselişi ve Çöküşü*, Böl. VII.

128 Platon'un belirttiği üzere, *Yasalar*, Kitap IV, 706 b-d.

129 Polybius, Kitap V.

130 bkz. *Romalıların Yükselişi ve Çöküşü*, Böl. IV.

131 age.

14. Konu
Romalıların ticaret anlayışı üzerine

Romalıların ticaret konusunda kıskançlık yaptığı hiç görülmemiştir. Kartaca'ya ticaretle uğraşan bir millet olduğu için değil, rakip bir millet olduğu için saldırmışlardı. Romalılar, ticaretle uğraşan şehirleri kendilerine tabi olmadığında bile teşvik etmişti. Böylece, birçok ülkeden vazgeçmek suretiyle Marsilya'nın gücünü artırmıştı. Romalılar barbarlardan gelecek her şeyden korkarken, ticaretle uğraşan bir halktan gelecek hiçbir şeyden korkmazdı. Kaldı ki anlayışları, şanları, askerî eğitimleri, yönetim şekilleri onları ticaretten uzaklaştırıyordu.

Şehirde sadece savaşlarla, seçimlerle, entrikalarla ve davalarla, taşrada sadece tarımla ilgileniliyordu. Eyaletlerde ise, sert ve despotça bir yönetim ticaretle bağdaşmıyordu.

Siyasi yapıları ticarete aykırı olan Romalıların milletlerarası hukukları da ticarete sıcak bakmıyordu. "Aramızda dostluk, misafirperverlik, ittifak olmayan halklar," der hukukçu Pomponius,[132] "bizim düşmanımızdır. Bununla birlikte, bize ait bir şey onların eline geçerse, bunlar artık onların olur, özgür insanlar onların kölesi haline gelir. Bizler de onlara karşı bu kurala göre hareket ederiz."

Romalıların medeni hukuku da daha az baskıcı değildi. Konstantin'in kanunu, daha yüksek bir konumda bulunan kişilerle evlenen aşağı tabakaya mensup kişilerin çocuklarını piç ilan ettikten sonra, dükkân sahibi kadınları[133] kölelerle, meyhaneci kadınlarla, tiyatrocu kadınlarla, genelev işleten veya arenada dövüşmeye mahkûm edilen bir adamın kızlarıyla bir tutuyordu. Bu kanunun kökeni, Romalıların eski kurumları idi.

---

132 Kanun 5, § 2, takip eden sayfalar. *De captivis* (*Digesta*, XLIX, 15).

133 *Quae mercimoniis publice praefuit*. Leg. 5, Cod. *De natural. liberis.*

Bir yandan ticaretin bir devlet açısından dünyanın en faydalı şeyi olduğuna, diğer yandan Romalıların dünyanın en iyi kamu düzenine sahip olduğuna kani insanların, Romalıların ticareti çokça teşvik etmiş ve onurlandırmış olduğuna inandıklarını biliyorum. Oysa işin aslı şudur: Romalılar ticarete nadiren kafa yormuşlardır.

15. Konu
Romalıların barbarlarla olan ticareti

Romalılar Avrupa, Asya ve Afrika'yı muazzam bir imparatorluğa çevirmişti. Buradaki halkların güçsüzlüğü ve yönetimlerinin baskıcı tabiatı, bu geniş alanın her bir bölümünü birleştirdi. Bu durumda Roma'nın politikası, boyunduruk altına alınmamış milletlerden kendini ayırmak oldu. Romalılar bu milletlere galibiyet sanatını öğretmekten korktuğu için zenginleşme sanatını ihmal etti. Barbarlarla her türlü ticareti yasaklayan kanunlar yaptılar. "Hiç kimse," der Valentinianus ve Gratianus,[134] "barbarlara, tatmak için dahi olsa, şarap, yağ veya başka içki göndermeyecek." "Barbarlara," diye ekler Gratianus, Valentinianus ve Theodosius,[135] "altın gönderilmeyecek; hatta ellerinde altın var ise, bu altın onların elinden hileyle alınacak." Demir ihracatı yasaktı. Bu yasağa uymayanlar ölümle cezalandırılıyordu.[136]

Çekingen bir prens olan Domitianus, şüphesiz, şarap barbarları Galya'ya çeker korkusuyla buradaki üzüm bağlarını[137] söktürtmüştü. Nitekim daha eski çağlarda barbarları İtalya'ya çeken şaraptı. Üzüm bağlarından korkmayan Probus ve Julianus bu bağları yeniden diktirdi.

---

134 Leg. *ad Barbaricum*, Cod. *Quae res exportari non debeant.*

135 Kanun 2, Cod. *De commercio et mercateribus.*

136 Kanun 2, *Quae res exportari non debeant.*

137 Prokopius, *De Bello Persico*, Kitap I.

İmparatorluk zayıfladığında, barbarların Romalıları konaklama yerleri[138] kurmaya ve kendileriyle ticaret yapmaya mecbur ettiğini biliyorum. Fakat bu dahi ticaret yapmanın Romalıların anlayışına uymadığını kanıtlamaktadır.

16. Konu
Romalıların Arabistan ve Hindistan'la ticareti

Güney Arabistan ve Hindistan ile yapılan ticaret, Romalıların hemen hemen yegâne dış ticaret dalı idi. Araplar muazzam zenginliklere sahipti. Bu zenginlikleri denizlerinden ve ormanlarından elde ediyorlardı. Çok az şey satın aldıkları ve çok şey sattıkları için de komşularının altın ve gümüşünü kendilerine çekiyorlardı.[139] Arapların refahının farkına varan Augustus,[140] onlarla ya dost ya da düşman olmaya karar verdi. Aelius Gallus'u Mısır'dan Arabistan'a gönderdi. Gallus burada aylak, sakin yapılı, pek savaşkan olmayan halklarla karşılaştı. Savaşlar yaptı, şehirler kuşattı ve topu topu yedi asker kaybetti. Fakat rehberlerinin kalleşliği, uzun yürüyüşler, iklim, açlık, susuzluk, hastalıklar, tedbirlerin tam alınmaması Gallus'un, ordusunu kaybetmesine neden oldu.

Bu nedenle Araplarla, tıpkı diğer halkların da yaptığı gibi, ticaret yapmakla, yani mallarına karşılık onlara altın ve gümüş taşımakla yetinmek gerekti. Bugün hâlâ Araplarla aynı şekilde ticaret yapılmaktadır. Halep kervanları ile Süveyş kraliyet gemisi buraya muazzam meblağlar taşımaktadır.[141]

Doğa, Arapları savaşa değil ticarete yöneltmiştir. Ancak bu sakin halklar kendilerini Partlarla ve Romalılarla kom-

---

138 bkz. *Romalıların Yükselişi ve Çöküşü*, Böl. XIX.

139 Plinius, Kitap VI, Böl. XXVIII ile Strabon, Kitap XVI, (4, 26).

140 age.

141 Halep ve Süveyş kervanları buraya bizim paramızla iki milyon taşır. Kaçakçılık yoluyla da buraya bir o kadar girer. Süveyş kraliyet gemisi de buraya iki milyon getirir.

şu bulunca, bu iki imparatorluğun yardımcıları konumuna girdiler. Aelius Gallus Arapları tüccar olarak görmüştü. Muhammed onları savaşçı olarak gördü, onları coşturdu. Araplar işte böyle fatih haline geldiler.

Romalılar Hindistan'la hatırı sayılır bir ticarete sahipti. Strabon[142] Mısır'da Romalıların bu ticaret için yüz yirmi gemi kullandığını öğrenmiştir. Söz konusu ticaret tamamen Roma külçeleriyle yürütülüyordu. Romalılar buraya her yıl elli milyon *sestertius* gönderiyordu. Plinius,[143] Hindistan'dan getirilen malların Roma'da, değerinin yüz katına satıldığını söyler. Plinius'un fazla genellediğini düşünüyorum. Böyle bir kazanç bir kere elde edildikten sonra, herkes bu ticarete atılmak ister. O andan itibaren de kimse böyle bir kazanç elde edemez.

Romalıların Arabistan ve Hindistan'la yaptığı ticaretin kendileri açısından avantajlı olup olmadığı tartışılabilir. Romalılar buralara gümüş göndermek zorunda kalmıştı. Oysa bugün bizim gönderdiklerimizi telafi eden Amerikan kaynaklarına onlar sahip değildi. Romalılarda paranın resmî değerinin artması, yani ayarı bozuk paraların basılmasının nedenlerinden birinin, sürekli Hindistan'a gönderildiği için gümüş miktarının azalması olduğuna inanıyorum. Şayet bu ülkenin malları Roma'da değerinin yüz katına satılıyor idiyse, Romalılar bu kazancı yine Romalılar üzerinden elde etmiş, imparatorluğa hiçbir zenginlik katmamış demektir.

Öte yandan, bu ticaretin Romalılara büyük bir denizcilik imkânı, yani büyük bir güç sağladığı; yeni malların iç ticareti artırdığı, sanat dallarını teşvik ettiği, üretimi körüklediği; yeni geçim kaynakları ortaya çıktıkça nüfusun da arttığı; bu yeni ticaretin, çok kişili yönetim için ne kadar tehlikeli ise tek kişi yönetimi için de o kadar faydalı olduğunu yukarı-

142 Kitap II, (5, 12), s. 81, 1587 baskısı.
143 Kitap VI, Böl. XXIII.

da kanıtladığımız lüksü doğurduğu; bu lüksün ortaya çıkış tarihi ile Roma Cumhuriyeti'nin çöküş tarihinin çakıştığı; Roma'da lüksün zaruri olduğu; dünyanın bütün zenginliklerini kendine çeken bir şehrin sürdüğü lüks hayat aracılığıyla bunları geri vermesi gerektiği söylenebilir.

Strabon,[144] Romalıların Hindistan'daki ticaretinin, Mısır krallarının buradaki ticaretinden çok daha geniş çaplı olduğunu söyler. Ticaretten çok da anlamayan Romalıların Hindistan ticaretine Mısır krallarından daha çok önem vermiş olması tuhaf bir durumdur. Sonuçta Hindistan, âdeta Mısır krallarının gözü önündeydi. Bu duruma açıklık getirmek gerekir.

İskender'in ölümünden sonra, Mısır kralları Hindistan'da bir deniz ticareti kurdu. İmparatorluğun en doğu eyaletlerine, dolayısıyla Hindistan'a hâkim olan Suriye kralları, VI. Konu'da dile getirdiğimiz, karadan ve nehirlerden yapılan ve Makedon kolonilerinin kurulmasıyla iyice kolaylaşan bu ticareti aynen muhafaza ettiler. Öyle ki, Avrupa Hindistan'la hem Mısır hem de Suriye Krallığı üzerinden iletişim kuruyordu. Suriye Krallığı'nın parçalanması, bu parçalanma sonucu Baktria Krallığı'nın[145] kurulması bu ticarete hiç zarar vermedi. Ptolemaios'un zikrettiği[146] Surlu Marinus, Hindistan'da birkaç Makedon tüccar sayesinde yapılan keşiflerden söz eder. Kralların seferlerinin başaramadığı keşifleri tüccarlar başarmıştır. Ptolemaios'ta, tüccarların Taşkurgan'dan[147] Sera'ya kadar gittiklerini okuyoruz. Tüccarların, Çin'in doğu ve kuzey bölümünde yer alan bu kadar uzak bir ko-

144 Strabon XII. Kitap'ta, (II, 5, 12), Romalıların bu ticaret için yüz yirmi gemi kullandığını, XVII. kitapta ise (I, 13), Yunan krallarının buraya ancak yirmi gemi gönderdiğini söyler.

145 Bugün Türkistan ve İran arasında bulunan bölgede kurulmuş krallık. (ç.n.)

146 Kitap I, Böl. II.

147 Bizim en iyi haritalarımız Taşkurgan'ı yüz derece boylam ile aşağı yukarı kırk derece enleme yerleştirir. ["Taşkurgan" Tacik dilinde "taş kule", "taş kent" anlamına gelir. Orjinal metinde *la tour de Pierre* olarak geçmektedir –ç.n.]

naklama yerini keşfetmiş olması bir çeşit mucize idi. Böylece, Suriye ve Baktria kralları zamanında Hindistan'ın güneyinden gelen mallar İndus ve Ceyhun nehirleri ile Hazar Denizi üzerinden batıya taşınıyordu. Daha doğu ve daha kuzey bölgelerden gelen mallar ise Sera, Taşkurgan ve diğer konaklama yerlerinden Fırat'a taşınıyordu. Bu tüccarlar, kuzey enleminin aşağı yukarı kırkıncı derecesini takip ederek, Çin'in batısında yer alan ve henüz Tatar istilasına uğramamış olduğu için bugün olduğundan daha medeni olan ülkelerden geçerek yol alıyordu.

Oysa Suriye İmparatorluğu kara ticaretini muazzam boyutlara taşırken, Mısır deniz ticaretini çok da geliştirememişti.

Kısa süre sonra Partlar ortaya çıktı ve imparatorluklarını kurdular. Mısır Roma hâkimiyetine girdiğinde, Part İmparatorluğu gücünün zirvesindeydi ve en geniş sınırlarına ulaşmıştı.

Romalılar ve Partlar kimin hüküm süreceğini belirlemek için değil, kimin var olacağını belirlemek için savaşan iki rakip güçtü. İki imparatorluk arasında çöller oluştu. İki imparatorluk arasındaki yerler hep silah altında yaşadı. Buralarda bırakın ticareti, iletişim dahi yoktu. Hırs, kıskançlık, din, nefret, ahlâk kuralları her şeyi ayırdı. Böylece, Batı ile Doğu arasında birçok yola sahip olan ticaret tek bir yola mahkûm kaldı. Yegâne uğrak yeri haline gelen İskenderiye genişledi.

İç ticaretle ilgili tek bir şey söyleyeceğim. İç ticaretin en önemli dalı, Roma halkının geçimini sağlamak için getirtilen buğdayın ticaretiydi. Bu ticari bir mal olmaktan çok siyasi bir konu idi. Bu bağlamda, denizciler birtakım ayrıcalıklara sahip olmuştu;[148] zira imparatorluğun selameti denizcilerin teyakkuzuna bağlıydı.

148 Suetonius, *Claudio*, Böl. XVIII. Kanun 7, cod. Theodos. *De navicullariis*.

17. Konu
Batı Roma'nın çöküşünden sonraki ticaret üzerine

Roma İmparatorluğu istila edildi ve bu genel felaketin sonuçlarından biri ticaretin çökmesi oldu. Barbarlar önceleri ticarete sırf haydutluk fırsatı olarak baktılar. İyice yerleştikten sonra ise, ticarete tarımdan veya mağlup halkın icra ettiği diğer mesleklerden daha çok iltifat etmediler.

Kısa süre sonra Avrupa'da neredeyse hiç ticaret kalmadı. Her yerde hüküm süren asil sınıfı ticaret için kendini yormuyordu.

Vizigotların kanunu,[149] büyük nehir yataklarının yarısının balıkçı ağları ve gemiler için serbest kalması şartıyla, şahısların bu yatakların diğer yarısını işgal etmesine izin veriyordu. Vizigotların fethettiği ülkelerde çok az ticaret kalmış olmalıydı.

Ganimet ve deniz kazalarıyla ilgili anlamsız kanunlar bu çağlarda yapıldı. İnsanlar, yabancılarla hiçbir medeni hukuk bağıyla bağlı olmadıkları için, onlara adalet ya da merhamet borçlu olmadıklarını düşündüler.

Kuzey halklarının yaşadığı dar alanda, her şey onlara yabancı idi. Yaşadıkları fakirlikte her şey onlar için bir zenginlik nesnesi idi. Fetihlerinden önce, çok dar ve kayalıklarla dolu bir denizin kıyılarında yaşayan bu insanlar bu kayalıklardan dahi istifade etmişti.

Oysa bütün dünya için kanunlar yapmış olan Romalıların deniz kazalarıyla ilgili çok insani kanunları vardı.[150] Bu konuda kıyılarda yaşayanların haydutluklarını, dahası maliyecilerinin açgözlülüğünü bastırmışlardı.

---

149 Kitap VIII, Başlık IV, § 9.

150 *Toto titulo* (*Digesta* XLVII, 9), takip eden sayfalar, *De incend, ruin. et naufrag.*; Cod. *De naufragiis*; Kanun 3 (*Digesta* XLVIII, 8), takip eden sayfalar, leg. Cornel. *De sicaris.*

18. Konu
Özel bir düzenleme

Bununla birlikte, Vizigotların kanunu[151] ticaret açısından avantajlı bir düzenleme yapmıştı. Bu kanun, yabancı tüccarların kendi aralarında doğacak anlaşmazlıklarda kendi milletlerinin kanunlarına göre ve kendi milletlerine mensup hâkimler tarafından yargılanmasını buyurmuştur. Bu kanun, birçok halkın bir arada yaşadığı bütün toplumlarda var olan, şahısların kendi ülkelerinin kanunlarına tabi olması gerektiğini öngören geleneğe dayanıyordu. Bu gelenekten ileride uzun uzun bahsedeceğim.

19. Konu
Doğu Roma'nın zayıflamasından sonraki ticaret üzerine

Muhammetçiler ortaya çıktı, fethetti ve bölündüler. Mısır'ın, kendine özel hükümdarları oldu ve Hindistan'la ticareti sürdürdü. Bu ülkenin mallarına hâkim olan Mısır, diğer bütün ülkelerin zenginliklerini kendine çekti. Mısır sultanları bu çağın en güçlü prensleridir. Tarih kitaplarında bu sultanların, Haçlıların şevk ve cüretini nasıl değişmez ve düzenli bir güçle kırdıkları okunabilir.

20. Konu
Ticaret Avrupa'da nasıl barbarlığın içinden doğdu

Aristoteles'in felsefesi Batı'ya taşındıktan sonra, cehalet çağının en ileri zekâları olan kurnaz zekâların çok hoşuna gitti. Skolastikler bu felsefeye âşık oldu ve bu filozofun[152]

151 Kitap XI, Başlık III, § 2.

152 bkz. Aristoteles, *Politika*, Kitap I, Böl. IX ve X.

faizle borç vermeye dair birçok açıklamasını benimsediler. Oysa faizle borç vermenin kaynağı *İncil*'de kolaylıkla bulunabilirdi. Skolastikler faizle borç vermeyi fark gözetmeksizin ve her durumda mahkûm ettiler. Bu yüzden, halihazırda sıradan insanların mesleği olan ticaret sahtekâr insanların mesleği haline geldi. Zira doğal olarak caiz veya zorunlu bir şeyin yasaklanması, bu şeyi yapanları sahtekâr insanlara dönüştürmekten başka bir işe yaramaz.

Böylece ticaret, adı zaten lekeli bir milletin eline geçti. Kısa süre içinde ticaret en korkunç ribalarla, tekellerle, haraç kesmelerle ve para kazanmak için başvurulan her türlü düzenbazlıkla eşanlamlı hale geldi.

Yaptıkları suistimallerle zenginleşen Yahudiler,[153] prensler tarafından aynı zorbalıkla soyuldu. Bu da, halkları teselli etse de rahata erdirmedi.

İngiltere'de yaşananlar, diğer ülkelerde yaşananlara dair bir fikir verecektir. Kral John[154] Yahudilerin mallarına sahip olmak için onları hapse attırmıştır. Bunlar arasında en azından bir gözü oyulmayan Yahudi yoktur. Kral John'un adalet anlayışı bu idi. Her gün bir dişi sökülen ve toplamda yedi dişini kaybeden bir Yahudi, sekizinci dişi için on bin gümüş *mark* vermiştir. III. Henry Yorklu Yahudi Aaron'dan on dört bin gümüş *mark*, kraliçe için de on bin gümüş *mark* koparmıştır. O çağlarda, bugün Polonya'da biraz daha ölçülü bir şekilde yapılan şey şiddet uygulanarak yapılıyordu. Ayrıcalıkları nedeniyle uyruklarının para keselerini karıştıramayan krallar, vatandaş gözüyle bakılmayan Yahudilere işkence ediyordu.

Son olarak, Hristiyanlığa geçen Yahudilerin mallarına el koyma âdeti çıktı. Bugün bu tuhaf âdeti, bu âdeti lağveden

153 bkz. *Marca Hispanica*, 1228 ve 1231 yıllarına ait Aragon anayasaları ve bkz. Brussel, 1206 yılında kral, Champagne kontesi ve Guy de Dampierre arasında yapılan anlaşma.

154 Slowe, *A Survey of London*, Kitap III, s. 54.

kanun[155] dolayısıyla biliyoruz. Bu âdetle ilgili içi boş nedenler öne sürülmüştür. Yahudilerin, şeytanın köleliğinden geriye hiçbir şey kalmayacak şekilde sınanmak istendiği söylenmiştir. Fakat buradaki el koymanın, Yahudilerden çeşitli vergiler alan ve bu Yahudilerin Hristiyanlığa geçmesiyle bu vergilerden mahrum olan prens veya derebeyleri için bir çeşit amortisman[156] olduğu açıktır. O çağlarda insanlara arazi gözüyle bakılıyordu. Sırası gelmişken, bir yüzyıldan diğerine Yahudi milletiyle ne kadar çok alay edildiğini söylemeden edemeyeceğim. Hristiyan olmak istediklerinde mallarına el konuyor, hemen sonrasında Hristiyan olmayı reddettikleri için diri diri yakılıyorlardı.

Bununla birlikte, ticaretin bu hakaret ve umutsuzluk ortamında yeniden doğduğunu görüyoruz. Sırasıyla bütün ülkelerde yasaklanan Yahudiler, servetlerini kurtarmanın bir yolunu buldular. Böylece, çekildikleri yerlere yerleşmeyi başardılar. Zira onlardan kurtulmayı isteyen herhangi bir prens, böyle yaparak onların parasından da olmayı göze alamıyordu.

Yahudiler[157] poliçeyi icat etti. Bu sayede ticaret şiddetten korunabildi ve her yerde tutunabildi. En zengin tüccarın sahip olduğu tek şey, her yere gönderilebilen ve hiçbir yerde iz bırakmayan görünmez değerlerdi.

Din bilginleri prensiplerini hafifletmek zorunda kaldılar. Israrla kötü niyetle ilişkilendirilen ticaret, tabir caizse dürüstlük sınırlarına geri döndü.

---

155 4 Nisan 1392 tarihli Bâville Fermanı.

156 Fransa'da Yahudiler hem serf hem de satılamaz mülk idi. Yahudiler derebeylerine miras kalırdı. Bay Brussel, 1206 yılında kral ve Champagne Kontu Thibaut arasında yapılan bir anlaşmayı aktarır. Bu anlaşmaya göre, birine ait Yahudiler ötekine ait arazilerde borç para vermeyecekti.

157 Philippe Auguste ve Uzun Philippe zamanında Fransa'dan kovulan Yahudilerin Lombardiya'ya sığındıkları, burada Fransa'da servetlerini emanet etmiş oldukları insanlara iletilmek üzere yabancı tüccarlara ve gezginlere gizli mektuplar verdikleri ve bu mektupların kabul edildiği bilinir.

O halde, ticaretin yok edilişine eşlik eden bütün felaketleri[158] skolastiklerin spekülasyonlarına, ticareti bir şekilde prenslerin etki alanından çıkartan şeyin ortaya çıkışını ise prenslerin açgözlülüğüne borçluyuz.

O çağdan sonra prenslerin, kendi kendilerine akıl edebileceklerinden çok daha bilgece hareket etmeleri gerekti. Zira büyük otorite gösterileri o kadar kötü sonuçlar verdi ki, refahı yaratanın salt yönetimin iyiliği olduğu, herkesçe kabul edilen bir tecrübe haline geldi.

Makyavelcilikten kurtulmaya başladık, kurtulmaya da devam ediyoruz. Meclislerde daha ölçülü hareket etmek gerekir. Eskiden devletin ustaca çözümleri olarak adlandırılan şeyler bugün, yarattığı dehşetten bağımsız olarak, ihtiyatsızlık olarak değerlendiriliyor.

Tutkuları kötü olma düşüncesini esinlese de, çıkarları kötü olmamayı gerektiren insanlara ne mutlu.

21. Konu
İki yeni dünyanın keşfi ve Avrupa'nın durumu

Pusula, tabir caizse, dünyayı ayaklar altına serdi. O zamana kadar sadece birkaç kıyısı bilinen Asya ve Afrika ile o zamana kadar hiç bilinmeyen Amerika keşfedildi.

Atlas Okyanusu'nda seyreden Portekizliler, Afrika'nın en güney ucunu keşfetti. Burada karşılarına çıkan uçsuz bucaksız deniz onları Doğu Hint Adaları'na götürdü. Bu denizde karşılaştıkları tehlikeler ile Mozambik, Melinda ve Calicut'un keşfi Camões[159] tarafından dizelere dökülmüştür. Camões'in şiirinde *Odysseia*'nın büyüsünü, *Aeneas*'in görkemini hatırlatan bir şeyler vardır.

158 bkz. Leon'un, babası Basileios'un kanununu lağveden seksen üçüncü *Novellus*'u. Basileios'un bu kanunu, Harmenopulos'un eserinde Leon ismiyle yer alır. Kitap III, Başlık VII, § 27.

159 Luís Vaz de Camões, 1524-1580 tarihleri arasında yaşamış Portekizli şair. (ç.n.)

Venedikliler o zamana dek Hindistan'la ticareti Türklerin ülkesi üzerinden yürütmüş, birçok hakarete maruz kalmıştı. Ümit Burnu'nun keşfi ve bir süre sonra gerçekleştirilen keşiflerle İtalya ticaretin merkezi unvanını kaybetti. İtalya tabir caizse dünyanın herhangi bir köşesindeki herhangi bir ülke haline geldi. İtalya bugün de aynı konumdadır. İtalya, bugün büyük milletlerin her iki Hindistan'da yaptığı ticarete bağımlı hale gelen Levant ticaretine dahi ikinci derecede bir ticaret gözüyle bakmaktadır.

Portekizliler Hindistan'da fatih gibi ticaret yaptılar. Hollandalıların bugün ticaret konusunda Hint prenslere dayattığı engelleyici kanunları[160] onlardan önce dayatan Portekizlilerdi.

Avusturya hanedanının talihi olağanüstüydü. Burgonya, Kastilya ve Aragon taçlarını giyen Şarlken, daha sonra imparator unvanı aldı. Şarlken'e yeni tür bir yücelik kazandırmak için evren genişledi ve ona itaat edecek yeni bir dünyanın kapılarını açtı.

Kristof Kolomb Amerika'yı keşfetti. Her ne kadar İspanya buraya herhangi bir Avrupa prensinin gönderebileceği kadar küçük bir güç gönderdiyse de, iki büyük imparatorluğu ve diğer büyük devletleri boyunduruk altına almayı başardı.

İspanyollar Batı'yı keşfedip fethederken, Portekizliler keşif ve fetih faaliyetlerini Doğu'ya yönelttiler. Bu iki millet karşı karşıya geldi ve Papa VI. Alexander'e başvurdu. Papa iki millet arasındaki meşhur sınır çizgisini çekerek bu büyük davayı sonuçlandırdı.

Ancak Avrupa'daki diğer milletler, İspanyolların ve Portekizlilerin bu paylaşımdan sakin sakin istifade etmelerine izin vermedi. Hollandalılar Portekizlileri Doğu Hint Adaları'nın hemen hemen tamamından kovdu; çeşitli milletler Amerika'da yerleşimler kurdu.

İspanyollar keşfettikleri topraklara daha önce fethedilmiş topraklar gözüyle baktılar. İspanyollardan daha gelişmiş

160 bkz. François Pyrard'ın anlattıkları, Kısım II, Böl. XV, s. 218.

halklar, bu toprakların ticarete uygun topraklar olduğunu fark etti ve hedeflerini buna göre belirledi. Birçok halk o kadar bilgece hareket etti ki, buralardaki egemenlik hakkını tüccar şirketlerine bıraktı. Ticari şirketler bu uzak diyarları sadece ticaret aracılığıyla yöneterek, ana devleti rahatsız etmeden buraları büyük birer yardımcı güç haline getirdi.

Buralarda kurulan koloniler, eski kolonilerde çok nadir görülen bir bağımlılığa sahipti. Bugünkü koloniler ya devletin kendisine ya da o devlette kurulmuş herhangi bir ticari şirkete aittir.

Bu kolonilerin amacı, bütün avantajların karşılıklı olduğu komşu ülkelerle yapılan ticarete kıyasla, daha iyi koşullarda ticaret yapabilmektir. Sadece metropol, koloni içinde ticaret yapabilir. Bu son derece mantıklı bir durumdur, zira koloni kurmanın amacı bir şehir veya yeni bir imparatorluk kurmak değil, ticaret alanını genişletmektir.

Böylece, yabancı bir koloniyle yapılan her türlü ticaretin metropolün kanunlarına tabi katıksız bir tekel olarak görülmesi yine Avrupa'daki temel kurallardan biridir. Bu konuda, eski halkların[161] burada hiçbir şekilde yeri olmayan kanunlarına ve emsallerine göre karar vermememiz gerekir.

Metropoller arasında kurulmuş ticaretin kolonileri kapsamadığı da yine kabul görmüş bir kuraldır. Koloniler daima yasak bölge olarak kalır.

Metropolün himayesi,[162] ticaret özgürlüğünü kaybeden kolonilerin bu dezavantajını telafi eder. Metropol koloniyi silah gücüyle savunur veya kanunlarıyla ayakta tutar.

Bundan da yine Avrupa'da geçerli üçüncü bir kural doğar: Yabancıların koloniyle ticaret yapması yasaklandığı vakit, koloninin denizlerinde ancak antlaşmalarla belirlenen koşullarda seyredilebilir.

---

161 Birinci Pön Savaşı'nı sona erdiren antlaşmadan da görüldüğü üzere, Kartacalılar hariç.

162 Eskilerin dilinde *metropol*, koloniyi kuran devlettir.

Şahıslar bir devlet karşısında ne ise, bütün dünya karşısında o olan milletler, kendi aralarında doğal kanunla ve kendi yaptıkları kanunlarla yönetilir. Bir halk bir diğerine toprağını verebileceği gibi, denizini de verebilir. Kartacalılar[163] Romalılardan belli sınırların dışında seyretmemesini, Yunanlar Pers kralından deniz kıyılarından[164] daima bir at menzili uzak durmasını talep etmiştir.

Bizim kolonilerimizin aşırı uzak olması, bu kolonilerin güvenliği açısından sakıncalı değildir. Zira metropol, kolonilerini savunamayacak kadar uzaksa, metropolün rakipleri de onları fethedemeyecek kadar uzak demektir.

Buna ek olarak, bu kolonilerin çok uzak olması, buraya yerleşeceklerin bu kadar farklı bir iklime sahip bir yerin yaşam tarzını benimseyememesine neden olur. Buraya yerleşecek olanlar, bütün ihtiyaçlarını geldikleri ülkeden temin etmeye mecburdur. Kartacalılar[165] Sardinyalıları ve Korsikalıları daha da bağımlı hale getirmek için ekin ekmeyi, dikmeyi ve buna benzer şeyler yapmayı yasaklamış, bu yasağa uymayanları ölümle cezalandırmış, bu halklara Afrika'dan besin maddeleri göndermiştir. Bu kadar sert kanunlar yapmasak da, bizler de aynı noktaya geldik. Antiller'deki adalarda harikulade kolonilere sahibiz. Bu koloniler sahip olmadığımız ya da sahip olamayacağımız ticari malları sunar ama onlar da bizdeki ticari malların hiçbirine sahip değildir.

Amerika'nın keşfinin sonucu Asya ve Afrika'yı Avrupa'ya bağlamak olmuştur. Amerika Avrupa'ya, Doğu Hint Adaları adı verilen o geniş Asya bölgesiyle, kendi ticaretinde kullanacağı malları tedarik etti. Gümüş, bir değer simgesi olarak ticaret için son derece gerekli olan bu maden, mal olarak

---

163 Polybius, Kitap III, Böl. XXII.

164 Pers kralı bir antlaşmayla, herhangi bir savaş gemisiyle Cyaneae kayaları ile Chelidonean adalarından öteye seyretmemeyi kabul etmişti. Plutarkhos, *Vitae Parallelae: Kimon,* XIX.

165 Aristoteles, *Mucizevi Şeyler Üzerine*, Böl. C. Titus Livius, *İlk On Kitap* II, Kitap VII.

dünyanın en büyük ticaretinin de temeli idi. Son olarak, Afrika'ya denizden yolculuk bir zorunluluk haline geldi. Zira Amerika'daki madenleri ve toprakları işleyecek işçileri Afrika tedarik ediyordu.

Avrupa öyle muazzam bir güce ulaşmıştır ki, harcamaların boyutu, verilen taahhütlerin büyüklüğü, asla kullanılmadığı, sırf gösteriş olsun diye beslendiği zamanlarda dahi var olan birliklerin sayısı göz önünde bulundurulduğunda, tarihte bunların eşi benzerine rastlanmaz.

Peder Du Halde, Çin'in iç ticaretinin, Avrupa'nın bütün ticaretinden daha büyük olduğunu söyler.[166] Şayet dış ticaretimiz iç ticaretimizi artırmasaydı bu doğru olabilirdi. Nasıl ki Fransa, İngiltere ve Hollanda Avrupa'nın hemen hemen bütün denizciliğini ve ticaretini elinde tutuyorsa, Avrupa da dünyadaki diğer üç kıtanın ticaretini ve denizciliğini elinde tutmaktadır.

22. Konu
İspanya'nın Amerika'dan aldığı zenginlikler[167]

Şayet AvrupaAmerika'yla ticarette bu kadar avantaj sağladıysa, İspanya'nın daha da büyük avantajlar sağladığını düşünmek çok doğaldır. İspanya bu yeni keşfedilmiş dünyadan o kadar yüksek miktarda altın ve gümüş tedarik etmiştir ki, o zamana kadar sahip olunan altın ve gümüş miktarı bunun yanında solda sıfır kalmıştır.

Ancak İspanya (kimsenin tahmin edemeyeceği şekilde) her yerde sefalete sürüklendi. Şarlken'in yerine geçen II. Felipe, herkesin bildiği o meşhur iflası ilan etmek zorunda kaldı. Hiçbir prens, ücretleri tam olarak ödenemeyen askerlerin

166 Cilt II, s. 170.

167 Bu bölüm, yazarın yirmi yıldan fazla süre önce yazdığı kısa bir incelemede ele alınmıştır. Söz konusu incelemenin hemen tamamı bu bölüme alınmıştır.

fısıltılarından, hakaret ve isyanlarından II. Felipe'nin çektiği kadar çekmemiştir.

O zamandan sonra, İspanya monarşisi sürekli gerilemiştir. Bunun nedeni, bu zenginliklerin doğasında bunları beyhude hale getiren içsel ve fiziki bir hastalık olması idi. Ve işte bu hastalık her geçen gün ağırlaştı.

Altın ve gümüş, hayalî veya temsilî bir zenginliktir. Temsilî değer işaretleri son derece dayanıklıdır ve doğaları gereği çok az bozulur. Altın ve gümüş miktarı ne kadar artarsa, değeri o kadar düşer, zira temsil ettikleri nesne sayısı azalır.

Meksika ve Peru'nun fethi sırasında İspanyollar kendiliğinden değeri düşen temsilî zenginlikler uğruna doğal zenginlikleri ihmal etti. Altın ve gümüş Avrupa'da çok azdı. Bir anda çok fazla miktarlarda bu iki madene sahip olan İspanya, o zamana kadar asla tasavvur edemeyeceği ümitler beslemeye başladı. Oysa fethedilen ülkelerdeki zenginlikler, madenlerindeki zenginliklerle orantılı değildi. Yerliler bunların bir kısmını sakladı. Buna ek olarak, altını ve gümüşü sırf tanrılara adadıkları tapınakların ve kral saraylarının ihtişamı için kullanan bu halklar, bu madenleri bizim kadar büyük bir açgözlülükle aramıyordu. Son olarak, bu halklar bütün madenlerden maden çıkartabilmenin sırrını bilmiyor, cıvanın nasıl kullanıldığını, hatta belki de cıvayı bilmedikleri için, ayırmanın ancak ateşle yapıldığı madenlerden maden çıkartabiliyordu.

Buna rağmen, Avrupa'da gümüş miktarı kısa sürede iki katına çıkmaktan geri kalmadı. Bu durum, satılan malların fiyatının iki katına çıkmasından anlaşılmaktadır.

İspanyollar madenleri taradı, dağları kazdı, su çıkarmak, maden filizini kırmak ve ayırmak için aletler icat etti. İspanyollar yerlilerin canını umursamadığından onları hunharca çalıştırdı. Avrupa'da gümüş miktarı kısa zamanda iki katına çıktı. Değerini yarı yarıya kaybeden bu madenden her yıl

aynı miktarda çıkartan İspanya açısından kazanç da yarı yarıya düşmüş oldu.

Bunun iki katı sürede, gümüş miktarı iki katına çıktı, kazanç yine yarı yarıya düştü.

Hatta kazanç bundan daha da fazla düştü. İşte bunun nedeni: Madenlerden altın çıkarmak, bu altını gerekli şekilde hazırlamak ve Avrupa'ya nakletmek için belli bir harcama gerekliydi. Bu harcama oranının 1'e 64 olduğunu varsayıyorum. Gümüş miktarı bir kez iki katına çıkınca, dolayısıyla gümüşün değeri yarı yarıya azalınca, harcama oranı 2'ye 64 olacaktır. Böylece, İspanya'ya aynı miktarda altın taşıyan filolar, gerçekte değerini yarı yarıya kaybetmiş, masrafı ise yarı yarıya artmış bir şeyi taşımıştır.

Bu hesap her seferinde iki kat artırılarak devam ettirildiğinde, İspanya'nın zenginliklerinin değer kaybetmesinin altında yatan neden de anlaşılmış olur.

Amerika'daki madenler aşağı yukarı iki yüz yıldır işletiliyor. Şu an ticaret yapan dünyada var olan gümüş miktarı ile Amerika'nın keşfinden önce var olan miktar arasındaki oranın 32'ye 1 olduğunu, yani gümüş miktarının beş kere ikiye katlandığını varsayıyorum. İki yüz yıl içinde, aynı miktar ile Amerika'nın keşfinden önceki miktar arasındaki oran 64'e 1 olacak, yani gümüş miktarı yine iki kat artacak. Bugün elli kental[168] altın cevheri dört, beş ve altı ons saf altın vermektedir. Bu miktar iki onsa düştüğünde, madenci ancak masraflarını karşılayabilecektir. İki yüz yıl içinde bu miktar dört ons dahi olsa, madenci yine ancak masraflarını karşılayabilecektir. O halde altından çok az kazanç elde edilecektir. Aynı mantık gümüşe de uyarlanabilir. Bununla birlikte, gümüş madenlerinin işletimi altın madeni işletiminden biraz daha avantajlıdır.

Şayet daha çok kazanç sağlayacak kadar zengin madenler keşfedilse, bu madenler ne kadar zengin olursa, kazanç da o kadar çabuk ortadan kalkacaktır.

---

168 bkz. Frézier'nin *Voyages*'ı, s. 98.

Portekizliler Brezilya'da[169] o kadar çok altın buldular ki, İspanyolların kazancı ile birlikte kendi kazançlarının da kısa zamanda hatırı sayılır ölçüde azalması gerekecektir.

Hint Adaları'nı keşfetmeyi teklif eden Kristof Kolomb'u reddeden I. François meclisinin bu körlüğüne esef edildiğini birçok defa işitmişimdir. Aslında belki de ihtiyatsızlık sonucu çok yerinde bir karar verilmiştir. İspanya tıpkı her dokunduğunun altına dönüşmesini isteyen, daha sonra sefaletine bir son vermesi için tanrılara yakarmak zorunda kalan o akılsız kral gibi hareket etmiştir.

Birçok milletin kurduğu şirketler ve bankalar, altın ve gümüşün temsilî değerine son darbeyi vurdu. Zira yeni temsilî değerlerle mamullerin değerini o kadar artırdılar ki, altın ve gümüş bu işi ancak kısmen yerine getirir oldu ve eski değerini kaybetti.

Böylece halkın gösterdiği itibar madenlerin yerini aldı ve İspanyolların kendi madenlerinden elde ettiği kazancı daha da düşürdü.

Hollandalıların Doğu Hint Adaları'nda yaptıkları ticaretin İspanyol mallarının fiyatını biraz artırmış olduğu doğrudur. Hollandalılar Doğu mallarıyla takas etmek üzere gümüş götürdüğünden, İspanyolları Avrupa'daki fazla mamulün bir kısmından kurtarmış oldu.

İspanya, kendisini sadece dolaylı olarak ilgilendiriyor gibi gözüken bu ticaretten bu ticareti yapanlar kadar kazançlı çıkmıştır.

Bütün bu söylenenlerden yola çıkarak, İspanya meclisinin kaplamalarda ve diğer fuzuli şeylerde altın ve gümüş kullanımını yasaklayan yönetmeliklerini daha iyi anlayabiliriz. Şayet Hollanda eyaletleri tarçın kullanımını yasaklasaydı, buna benzer bir yönetmelik çıkartırdı.

---

169 Lord Anson'a göre, Avrupa Brezilya'dan her yıl iki milyon sterlin değerinde altın almaktadır. Bu altınlar dağ eteklerindeki kumlarda veya nehir yataklarında bulunmaktadır (*Voyage Around the World*, s. 701). Bu bölümdeki ilk dipnotumda bahsettiğim küçük eseri kaleme aldığım sırada, Brezilya'dan alınan verim bugün alınan muazzam verimden çok uzaktı.

Bu savı dünyadaki bütün madenler için ileri sürmüyorum: Almanya ve Macaristan'daki, maliyeti karşıladıktan sonra elde çok az getiri bırakan madenler son derece gereklidir. Bu madenler ana devlette yer almakta ve burada fazla mamulleri tüketen binlerce insanı istihdam etmektedir. Bu madenler kelimenin tam anlamıyla ülkenin bir imalatıdır.

Almanya ve Macaristan'daki madenler tarımı güçlendirirken, Meksika ve Peru'daki madenlerin işletilmesi tarımı yok etmiştir.

Hint Adaları ve İspanya, aynı efendiye bağlı iki güçtür. Fakat İspanya yardımcı güçken, Hint Adaları ana güçtür. Siyasiler ana gücü yardımcı güce boşuna bağlamaya çalışmaktadır. Hint Adaları İspanya'yı daima kendine çekmektedir.

İspanya, her yıl Hint Adaları'na giden aşağı yukarı elli milyon malın sadece iki buçuk milyonunu tedarik eder. Yani Hint Adaları elli milyonluk bir ticaret yaparken, İspanya iki buçuk milyonluk bir ticaret yapar.

Bir tesadüften ibaret olan ve milletin üretimine, nüfusuna, tarımına bağlı olmayan zenginlik kötü bir zenginlik türüdür. Bu bakımdan, Cádiz'deki gümrükten büyük meblağlar elde eden İspanya kralı, çok fakir bir devlette yaşayan çok zengin bir şahıstan ibarettir. Yabancılardan gelen her şey kralın eline geçerken, uyrukları hemen hemen hiçbir pay alamaz. Bu ticaret, krallığın iyi ve kötü talihinden bağımsızdır.

Şayet Kastilya'daki bazı eyaletler krala Cádiz'deki gümrükten elde edilen meblağa yakın bir meblağ kazandırsaydı, kral daha güçlü olur, zenginlikleri ülkenin zenginliklerinin bir sonucundan ibaret olur, bu eyaletler diğer bütün eyaletleri canlandırır, eyaletlerin hepsi karşılıklı yükümlülüklerini yerine getirecek durumda olurdu. Büyük bir hazine yerine, büyük bir halk ortaya çıkardı.

23. Konu
Sorun

Hint Adaları'nda bizzat ticaret yapamadığına göre, İspanya'nın burayı yabancılara serbest hale getirmesinin daha yerinde olup olmayacağını tartışmak bana düşmez. İspanya'nın söz konusu ticarete, siyaseti el verdiğince az engel koymasının daha elverişli olacağını belirtmekle yetineceğim. Çeşitli milletlerin Hint Adaları'na götürdüğü mallar burada pahalıya satıldığında, yerliler az sayıda yabancı mal karşılığında kendi mallarından, yani altın ve gümüşlerinden bol bol verirler. Bu mallar ucuza satılırsa bunun tersi olur. Belki de bu milletlerin kendi aralarında fiyat kırmaları faydalı olacaktır. Böylece Hint Adaları'na götürdükleri mallar burada daima ucuza satılacaktır. İşte incelenmesi gereken prensipler bunlardır. Bununla birlikte, bu prensipler diğer hususlardan ayrı ele alınmamalıdır: Hint Adaları'nın güvenliği, gümrük birliğinin yararları, büyük bir değişimin doğuracağı tehlikeler, öngörülebilen ve çoğu zaman öngörülemeyen sakıncalardan daha az tehlike arz eden sakıncalar gibi.

XXII. Kitap

Para kullanımıyla ilişkisine göre kanunlar

1. Konu
Para kullanımının nedeni

Vahşiler gibi az sayıda ticari mala sahip olan halklar ile iki veya üç çeşit ticari mala sahip medeni halklar takas yoluyla ticaret yapar. Böylece, Afrika'nın derinliklerinde yer alan Timbuktu'ya tuz karşılığında altın almak için giden Mağribî kervanları paraya ihtiyaç duymaz. Mağribî tuzunu bir yere yığar; zenci altın tozunu bir yere yığar. Yeterince altın yoksa, ya Mağribî tuzunu azaltır ya da zenci daha çok altın verir. Taraflar anlaşana kadar bu böyle sürüp gider.

Ancak bir halk çok fazla sayıda mala sahipse, zorunlu olarak paraya ihtiyaç duyar, zira taşınması kolay bir maden, takasa kıyasla daha az masraf getirir.

Bütün milletlerin birbirlerine ihtiyacı olduğundan, çoğu zaman bir milletin ikinci bir millete ait çok sayıda malı talep ettiği, ancak bu ikinci milletin birinci milletten çok az şey talep ettiği olur. Öte yandan, aynı millet bir üçüncü milletle bu durumun tam tersini yaşıyor olabilir. Oysa milletler kendi parasına sahip olduğunda, satma ve satın alma yoluyla hareket ettiğinde, daha çok mal alanlar hesabı parayla denkleştirir. Buradaki fark şudur: Satın alma durumunda ticaret en çok talepte bulunan milletin ihtiyaçları nispetinde yapılır-

ken, takasta ticaret en az talepte bulunan milletin ihtiyaçları nispetinde yapılır. Aksi takdirde, az talepte bulunan milletin hesabı denkleştirmesi imkânsız olacaktır.

2. Konu
Paranın tabiatına dair

Para bütün malların değerini temsil eden bir simgedir. Bu simgenin kalıcı olması,[1] kullanım sonucu tükenmemesi ve bozulmadan parçalara ayrılabilmesi için herhangi bir maden alınır. İşaretin kolayca taşınabilmesi için kıymetli bir maden seçilir. Maden ortak bir ölçü olarak kullanılmaya son derece uygundur zira maden kolayca aynı ayara indirgenebilir. Paranın şeklinin ayarına ve ağırlığına tekabül etmesi ve bunların bir bakışta anlaşılabilmesi için her devlet paraya kendi damgasını vurur.

Maden kullanmayan Atinalılar sığır,[2] Romalılar dişi koyun kullanıyordu. Ancak bir maden parçası başka bir maden parçasıyla aynı olabilirken, bir sığır başka bir sığırla aynı olamaz.

Nasıl ki para malların değerini gösteren bir işarettir, kâğıt da paranın değerini gösteren bir işarettir. Kâğıt olması gerektiği gibi olduğunda parayı o kadar iyi temsil eder ki, yarattığı etki madenin yaratacağı etkiden farklı olmaz.

Nasıl ki para bir nesneyi simgeleyerek o nesneyi temsil ederse, her bir nesne de parayı simgeleyerek parayı temsil eder. Devlet bir yandan paranın her nesneyi iyi temsil edip etmemesi, diğer yandan her bir nesnenin parayı iyi temsil

1 Habeşistan'da kullanılan tuz, sürekli olarak tüketildiğinden böyle bir kusura sahiptir.

2 Herodotos *Clio*'da (1, 94), para basma sanatını Lidyalıların icat ettiğini söyler. Yunanlar bu sanatı Lidyalılardan almıştır. Atina paralarının üzerinde eskiden kullandıkları sığırın damgası yer alır. Pembroke kontunun kabinesinde bu paralardan birini görmüştüm.

edip etmemesine ve her birinin birbirini simgeleyip simgelememesine, yani nispi değerleri içerisinde birine sahip olunduğu anda diğerine de sahip olunup olunmamasına göre refah içindedir. Bu durum ancak ılımlı bir yönetimde gerçekleşebilir; fakat ılımlı bir yönetimde de daima gerçekleşmez. Örneğin, şayet kanunlar sahtekâr borçluyu destekler nitelikte ise, bu kişiye ait nesneler parayı temsil etmez, para simge olmaktan çıkar. İstibdat yönetimi açısından ise nesnelerin işaretlerini temsil etmesi bir muciże olurdu. Bu tür devletlerde, zorbalık ve güvensizlik nedeniyle herkes parasını toprağa gömer.[3] Bu yüzden burada nesneler parayı temsil etmez.

Kimi zaman kanun koyucular öyle bir yola başvurmuştur ki, nesneler sadece doğaları gereği parayı temsil etmekle kalmamış, bizzat para haline gelmiştir. Sezar diktatör olduğunda, borçluların alacaklılarına olan borçlarını, iç savaştan önceki fiyattan arazi olarak ödemelerine izin verdi.[4] Tiberius, para talep edenlerin devlet hazinesinden para alabileceğini, fakat karşılığında, alacakları meblağın iki katı arazi göstermelerini buyurdu.[5] Sezar zamanında, araziler bütün borçları karşılayan para haline geldi; Tiberius zamanında ise, on bin *sestertius* değerindeki arazi beş bin gümüş *sestertius* değerindeki paranın yerini tuttu.

İngiltere'nin Magna Carta'sı, borçlunun menkul veya şahsi malları borcunu karşılamaya yettiği ve borçlu bunları vermeyi kabul ettiği takdirde, borçluya ait arazilere veya gelirlere el konmasını yasaklar. Şu halde, bir İngiliz'in mal ve mülkünün tamamı parayı temsil etmektedir.

Germenlerin kanunu, yapılan hakaretlerin ve işlenen suçların bedelinin parayla ödenmesine izin vermiştir. Bununla birlikte ülkede çok az para olduğundan, para yerine mamul veya sürü hayvanı verilmesine karar verilmiştir. Aynı duru-

3 Bütün aile babalarının toprağa hazine gömmesi Cezayir'de eski bir gelenektir. Laugier de Tassis, *Histoire d'Alger,* Kitap I, Böl. VIII, s. 117.

4 bkz. Sezar, *İç Savaş*, Kitap III, (I, 2).

5 Tacitus, *Annales*, Kitap VI, (17).

ma, çeşitli halkların refah seviyesinden kaynaklanan kimi farklılıklara karşın Saksonların kanununda da rastlanır. Kanun önce[6] *solidus*'un değerini sürü hayvanı olarak belirliyordu. Buna göre iki *tremissis*[7] değerindeki *solidus*, on iki aylık bir sığıra veya kuzusuyla birlikte bir dişi koyuna, üç *tremissis* değerindeki *solidus*, on altı aylık bir sığıra tekabül ediyordu. Bu halklarda para sürü hayvanı, mal veya mamul, bu nesneler de para haline geliyordu.

Para sadece nesneleri simgelemekle kalmayıp ileride kambiyo konusunda da görüleceği üzere, aynı zamanda paranın da simgesidir ve parayı temsil eder.

3. Konu
İdeal paraya dair

Gerçek para ve ideal para vardır. Hemen hepsi ideal paralar kullanan medeni halklar, bunu ancak gerçek paralarını ideal paraya çevirdikleri için yaparlar. Önceleri gerçek paraları, belli bir ağırlıktaki ve ayardaki herhangi bir maden idi. Fakat kısa süre sonra kötü niyet veya ihtiyaç nedeniyle her bir madenî paranın içindeki maden oranı azaltıldı, paranın adı değiştirilmedi. Örneğin, bir libre gümüş ağırlığındaki bir madenî paradan bu gümüşün yarısı çıkartılmış, bu madenî paraya lira denmeye devam edilmiş, bir libre gümüşün yirmide biri ağırlığındaki madenî paraya, her ne kadar gümüş librenin yirmide birine tekabül etmese de *solidus* denmeye devam edilmişti. Şu halde lira ideal bir lira, *solidus* ideal bir *solidus*'tur. Bu bölünmeler aynı şekilde devam eder ve öyle bir noktaya gelinir ki, lira olarak adlandırılan şey liranın ancak çok küçük bir kısmına tekabül edebilir. Bu ise lirayı daha da ideal hale getirir. Hatta tam olarak bir lira ve bir *solidus*

6 Saksonların kanunu, Böl. XVIII.

7 Geç Roma döneminde, *solidus*'un üçte biri değerinde bir para birimi. (ç.n.)

değerinde madenî paralar basılmayabilir de. Şu halde lira ve *solidus* tam anlamıyla ideal paralar olacaktır. Her bir madenî paraya, keyfince şu kadar lira, şu kadar *solidus* denecektir. Bu değişim sürekli olabilir, zira bir nesneyi değiştirmek ne kadar zor ise, o nesneye başka bir isim vermek bir o kadar kolaydır.

Suistimallerin kökünü kazımak için, ticareti geliştirmek isteyen bütün ülkelerde gerçek paraların kullanılmasını, gerçek paraları ideal hale getirebilecek işlemlerin yapılmamasını öngören bir kanun yapılması son derece yerinde olacaktır.

Her şeyin ortak ölçüsü olan bir şey, değişimden kesinlikle muaf tutulmalıdır.

Ticaret zaten belirsizliklerle doludur. Eşyanın tabiatından kaynaklanan bu belirsizliğe yeni bir belirsizlik eklemek büyük bir kötülüktür.

4. Konu
Altın ve gümüş miktarına dair

Medeni ülkeler dünyanın hâkimiyken, altın ve gümüşü ister kendi ülkelerinden çıkarsınlar, ister bunları gittikleri yerde arasınlar, bu iki madenin miktarı her gün çoğalır. Aksine, barbar milletler hâkimiyet kurarsa altın ve gümüş miktarı azalır. Nitekim bir yandan Gotlar ile Vandallar, diğer yandan Sarazenler ile Tatarlar her yeri istila ettiğinde, bu madenlerin ne kadar azaldığını biliyoruz.

5. Konu
Aynı konunun devamı

Amerika'daki madenlerden çıkartılan, Avrupa'ya nakledilen ve buradan Doğu'ya gönderilen gümüş, Avrupa'da denizcilik faaliyetlerini teşvik etmiştir. Gümüş Avrupa'nın

Amerika'dan takas yoluyla elde ettiği ve Hint Adaları'na yine takas yoluyla gönderdiği fazladan bir mal idi. O halde, altın ve gümüşe mal gözüyle bakıldığı takdirde, bu madenlerin miktarının çoğalması iyi bir şeydir. Bu iki madene değer simgesi olarak bakıldığında ise, bunların çoğalması iyi bir şey olmaz, zira bunlardan bol bulunması, büyük ölçüde nadir bulunuyor olmalarından kaynaklanan, değeri simgeleme vasıflarını bozar.

Birinci Pön Savaşı'ndan önce, bakır ile gümüş arasındaki orantı 960'a 1 idi.[8] Bugün bu orantı aşağı yukarı 73,5'e 1'dir.[9] Bu orantı eskisi gibi olsa, gümüş, değeri simgeleme görevini çok daha iyi bir şekilde yerine getirebilirdi.

6. Konu
Hint Adaları'nın keşfi sırasında faiz oranı niçin yarı yarıya düşmüştür

Inca Garcilaso,[10] Hint Adaları'nın keşfinden sonra, İspanya'da yüzde on olan faiz oranının yüzde beşe düştüğünü söyler. Bunun böyle olması kaçınılmazdı. Avrupa'ya bir anda yüksek miktarda para girişi olmuştu. Kısa sürede paraya ihtiyacı olan insan sayısı azaldı; her nesnenin fiyatı artarken, paranın fiyatı düştü; orantı bozuldu, eski borçların tamamı silindi. Para dışında her şeyin son derece değerli olduğu Sistem[11] dönemi de bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Hint Adaları'nın fethinden sonra para sahibi olanlar mallarının, yani faizin fiyatını veya kira bedelini düşürmek zorunda kaldılar.

---

8 bkz. XII. Konu.

9 Gümüşün bir markının 49 lira, bakırın bir libresinin 20 *solidus* olduğunu varsaydığımız takdirde.

10 *Comentarios Reales de los Incas* (1706), çev. Baudoin, 1706, Kitap I, Böl. VI, s. 20-21. [Inca Garcilaso de la Vega, 1539-1616 tarihleri arasında yaşamış İspanyol vakanüvis, yazar –ç.n.]

11 Bay Law'un Fransa'daki projesine böyle deniyordu.

Bu tarihten sonra faiz oranı eski günlerine dönemedi, zira Avrupa'daki para miktarı her yıl arttı. Kaldı ki, bazı devletlerin ticaretten elde edilen kazançlara dayanan hazineleri son derece cüzi bir faiz verdiğinden, şahısların sözleşmelerinin buna göre düzenlenmesi şarttı. Son olarak, kambiyo insanlara parayı bir ülkeden diğerine şaşırtıcı bir kolaylıkla taşıyabilme imkânı tanıdığından, paranın harcıâlem olduğu her yerden beslenebilecek herhangi bir ülkede paranın kıt olması mümkün değildir.

7. Konu
Zenginlik işaretleri değişirken, nesnelerin fiyatı nasıl tayin edilir

Para ticari malların veya mamullerin fiyatıdır. Peki bu fiyat nasıl tayin edilir? Yani her bir nesne, paranın ne kadarlık bir bölümüyle temsil edilecektir?

Şu an dünyada mevcut olan altın ve gümüş hacmini dünyadaki mal miktarıyla kıyaslarsak, her bir mamul veya malın, toplam altın ve gümüş hacminin belli bir kısmına denk geleceği kesindir. Birinin toplamı ile diğerinin toplamı arasında bir orantı var ise, birinin belli bir kısmı ile diğerinin belli bir kısmı arasında da bir orantı olacaktır. Dünyada tek bir mamul veya mal olduğunu veya satın alınabilen tek bir mamul olduğunu ve bunun para gibi bölünebildiğini varsayalım. Bu mamulün bu kısmı, para hacminin bir kısmına; birinin toplamının yarısı, diğerinin toplamının yarısına; birinin onda biri, yüzde biri, binde biri, diğerinin onda birine, yüzde birine, binde birine tekabül edecektir. Fakat insanların mülkünü oluşturan şeylerin hepsi aynı anda ticari olmadığından ve bunların değerini simgeleyen madenler veya paralar da aynı anda ticarete dâhil olmadığından, fiyatlar, bir yandan toplam nesneler ile toplam değer işaretleri arasın-

daki orantı, öte yandan ticarete konu nesnelerin toplamı ile yine ticarete dâhil değer işaretleri arasındaki orantıya göre tespit edilecektir. Bugün ticarete konu olmayan nesneler yarın pekâlâ ticari olabileceğinden ve yine bugün ticarete dâhil olmayan değer işaretleri yarın ticarete dâhil olabileceğinden, nesnelerin fiyatlarının tespiti daima temel olarak nesnelerin toplamı ile değer işaretlerinin toplamı arasındaki orantıya bağlı olacaktır.

Böylece prens veya yüksek dereceli memur, bir yönetmelik çıkartarak 1 ile 10 arasındaki oranın 1 ile 20 arasındaki orana eşit olduğunu nasıl kabul ettiremezse, malların değerlerini de belirleyemez. Antakya'daki mamul fiyatlarını düşüren Julianus,[12] burada korkunç bir kıtlığa neden olmuştu.

8. Konu
Aynı konunun devamı

Afrika kıyısında yaşayan siyahiler, para yerine bir değer simgesi kullanır. Bu tamamen ihtiyaçları nispetinde her bir mala kendi kafalarında biçtikleri değere dayanan ideal bir işarettir. Bir mamul veya mal üç *macuta*,[13] bir diğer mamul veya mal altı *macuta*, bir diğeri on *macuta* değerindedir. Kısaca üç, altı, on deseler de olurdu. Fiyat, bütün malların kendi aralarında kıyaslanmasıyla oluşur. Şu halde, özel bir para yoktur; malın her bir kısmı, bir diğerinin parasıdır.

Bir an için bu değer biçme tarzını kendi ülkemize uyarlayalım ve bu tarzı kendi tarzımızla birleştirelim. Dünyadaki bütün mal ve mamuller veyahut diğer bütün devletlerden ayrıymış gibi düşünülen belli bir devletin bütün mal veya mamulleri belli sayıda *macuta* değerinde olacaktır. Söz konusu devletin parası ne kadar *macuta* varsa o kadar par-

12 Socrates [Scholasticus –ç.n.], *Historia Ecclesiastica*, Kitap II, Böl. XVII.

13 Eski bir Batı Afrika değer birimi. (ç.n.)

çaya bölündüğünde, bu paranın bir kısmı bir *macuta*'nın simgesi olacaktır.

Bir devletin elindeki para miktarının iki katına çıktığını varsayalım. Bir *macuta* için iki katı para gerekecektir. Fakat parayı iki katına çıkartırken *macuta*'ları da iki katına çıkarırsanız, ikisinin arasındaki oran her iki katlama öncesindeki gibi kalacaktır.

Hint Adaları'nın keşfinden bu yana Avrupa'da altın ve gümüş miktarı 1'e 20 oranında arttıysa, mal ve mamul fiyatlarının da 1'e 20 oranında artmış olması gerekirdi. Fakat aynı anda mal sayısı da 1'e 2 oranında arttıysa, bu mal ve mamullerin fiyatlarının bir yandan 1'e 20 oranında yükselmesi, diğer yandan 1'e 2 oranında düşmesi, dolayısıyla 1'e 10 oranında kalması gerekecektir.

Ticaret hacminin artmasıyla mal ve mamul miktarı da artar. Ticaret hacmi ise, arka arkaya gelen paranın artmasıyla ve bize yeni yeni mal ve mamuller kazandıran yeni diyarlarla ve yeni denizlerle kurulan iletişimle artar.

9. Konu
Altın ve gümüşün nispi kıtlığı üzerine

Altın ve gümüşün bolluğu ve somut azlığının yanı sıra, bu iki madenden birinin diğerine kıyasla bolluğu ve azlığı da mevcuttur.

Açgözlülük altın ve gümüşü elde tutar, zira tüketmeyi sevmediğinden, asla bozulmayan değer işaretlerini sever. Açgözlülük altını gümüşe tercih eder, zira sürekli olarak kaybetmekten korkar ve en küçük hacme sahip olanını daha kolay saklayabilir. O halde gümüş harcıâlem hale geldiğinde altın ortadan kalkar, zira herkesin saklayacak altını vardır. Gümüş azaldığında ise altın tekrar ortaya çıkar, zira insanlar altını sakladıkları yerlerden çıkarmak zorunda kalırlar.

O halde kural şudur: Gümüş az olduğunda, altın harcıâlem hale gelir; gümüş harcıâlem olduğunda, altın azalır. Bu durum bize, bolluk ve azlık ile gerçek bolluk ve azlık arasındaki farkı hissettirir. Şimdi bundan uzun uzadıya bahsedeceğim.

10. Konu
Kambiyo üzerine

Kambiyo denen şeyi tesis eden, çeşitli ülkelerin parasının nispi bolluğu ve azlığıdır.

Kambiyo, paraların halihazırdaki ve anlık değerinin tespitidir.

Bir maden olarak gümüşün de her mal gibi bir değeri vardır. Gümüş ayrıca diğer malların değerini simgeleyebilmesinden kaynaklanan bir değere daha sahiptir. Gümüş basit bir maldan ibaret olsa, değerinin çoğunu kaybedeceğinden şüphe etmemek gerekir.

Bir para olarak gümüş, prensin bazı bakımlardan tespit edebileceği, bazı bakımlardan ise tespit edemeyeceği bir değere sahiptir.

1. Prens, gümüşün maden cinsinden belli bir miktarı ile para cinsinden aynı miktarı arasında bir oran belirler. 2. Prens, para basımında kullanılan çeşitli madenler arasındaki oranı belirler. 3. Prens, her bir madenî paranın ağırlığını ve ayarını belirler. Son olarak prens, her bir madenî paraya daha önce sözünü ettiğim ideal değeri verir. Bu dört ilişki bakımından paranın değerini *müspet değer* olarak adlandıracağım, zira bu değer kanunla tespit edilebilmektedir.

Her devletin parasının buna ek olarak bir de *nispi değeri* vardır. Bu değer, bu paranın diğer ülke paralarıyla kıyaslanmasıyla ortaya çıkar. Kambiyonun tespit ettiği değer de işte bu nispi değerdir. Nispi değer büyük ölçüde müspet değere

bağlıdır. Tüccarların genel kanaatince belirlenen nispi değeri prens bir yönetmelikle belirleyemez, zira bu değer durmadan değişir ve bin türlü koşula bağlıdır.

Nispi değeri tespit edebilmek için, milletler kendilerini büyük ölçüde en çok gümüşe sahip millete göre ayarlayacaktır. Şayet bir millet diğer milletlerinkinin toplamı kadar gümüşe sahipse, her millet kendisini bu ana millete göre ayarlamak zorunda kalacaktır. Milletler kendilerini ana millete göre ayarlayınca, kendi aralarında da aşağı yukarı bir düzen kurmayı başaracaklardır.

Dünyanın bugünkü durumunda, sözünü ettiğimiz ana millet Hollanda'dır.[14] Kambiyoyu Hollanda'yla ilişkisine göre inceleyelim.

Hollanda'da florin denen bir para mevcuttur. Bir florin yirmi *solidus* veya kırk yarım *solidus* veya *groschen* eder. İşi kolaylaştırmak için Hollanda'da florin olmadığını, sadece *groschen* olduğunu varsayalım. Buna göre bin florini olan bir adamın kırk bin *groschen*'i olacaktır vs. Şu halde Hollanda ile kambiyo, diğer ülkelerin her bir madenî parasının kaç *groschen* ettiğini tespit etmek demektir. Genellikle Fransa'da üç liralık ekülerle hesap yapıldığına göre, kambiyo burada üç liralık bir ekünün kaç *groschen* ettiğini hesaplamak demek olacaktır. Kambiyo bire elli dört ise, üç liralık bir ekü elli dört *groschen* edecektir, bire altmış ise, altmış *groschen* edecektir. Fransa'da para az ise, üç liralık ekü daha çok *groschen* edecek; para bol ise, daha az *groschen* edecektir.

Kambiyodaki değişimi belirleyen bu kıtlık veya bolluk, gerçek bir kıtlık veya bolluk değil, nispi bir kıtlık veya bolluktur. Örneğin Fransa Hollanda'da, Hollanda'nın Fransa'da sahip olma ihtiyacını duyduğundan daha fazla fona ihtiyaç duyuyorsa, madenî paranın Fransa'da harcıâlem,

14 Hollandalılar hemen hemen bütün Avrupa'nın kambiyosunu kendi aralarında yaptıkları müzakerelerle, kendi çıkarlarına uygun olacak şekilde düzenlerler.

Hollanda'da ise kıt olduğu söylenir. Bunun tersi durumda, Fransa'da kıt, Hollanda'da harcıâlem olduğu söylenir.

Hollanda ile kambiyonun bire elli dört olduğunu varsayalım. Şayet Fransa ve Hollanda tek bir şehirden ibaret olsaydı, bir ekü alırken ne yapılıyorsa yine o yapılırdı: Fransız cebinden üç lira, Hollandalı cebinden elli dört *groschen* çıkarırdı. Ancak Paris ile Amsterdam arasında belli bir mesafe olduğundan, benim üç liralık ekümün karşılığında elli dört *groschen* veren ve bu meblağa Hollanda'da sahip olan kişinin, bana Hollanda üzerine keşide edilmiş elli dört *groschen*'lik bir senet vermesi gerekir. Burada artık elli dört *groschen* değil, elli dört *groschen*'lik bir senet söz konusudur. O halde paranın kıtlığına veya bolluğuna karar verebilmek için,[15] Fransa'da, Fransa'nın cebine girecek elli dört *groschen*'lik senet sayısının, Hollanda'nın cebine girecek ekü sayısından daha çok olup olmadığını bilmek gerekir. Şayet Hollandalılar tarafından verilmiş çok sayıda senet mevcutsa ve Fransızlar tarafından verilen ekü miktarı azsa, para Fransa'da kıt, Hollanda'da bol demektir. Kambiyonun yükselmesi ve benim eküm için elli dört *groschen*'den daha çok verilmesi gerekir. Aksi takdirde, ekümü vermem. Bunun tersi de geçerlidir.

Çeşitli kambiyo işlemlerinin daima denkleştirilmesi gereken bir gelir ve gider hesabı oluşturduğu, borcu olan bir devletin diğer devletlere olan borcunu kambiyo aracılığıyla kapatamayacağı görülüyor. Tıpkı şahısların, para değiştokuşuyla borç ödeyememesi gibi.

Dünyada sadece üç devletin, Fransa, İspanya ve Hollanda'nın var olduğunu, İspanya'daki birtakım şahısların Fransa'ya yüz bin gümüş mark borçlandığını, Fransa'daki şahısların da İspanya'ya yüz on bin mark borçlandığını ve birtakım sebeplerden dolayı her bir şahsın Fransa ve İspanya'daki

15 Bir yerde kâğıttan çok para var ise, orada çok para, paradan çok kâğıt var ise, az para mevcuttur.

parasını bir anda geri çekmek istediğini varsayıyorum. Bu durumda ne tür kambiyo işlemleri yapılır? Yapılacak işlemlerle, iki milletin yüz bin mark değerindeki borçları karşılıklı olarak kapanacak; fakat Fransa'nın İspanya'ya on bin mark borcu ve İspanyolların da Fransa'dan on bin mark alacağı kalacak; Fransa'nın İspanya'dan alacağı kalmayacaktır.

Şayet Hollanda Fransa ile tersi bir durumda olsaydı ve hesabı denkleştirmek için Fransa'ya on bin mark borcu olsaydı, Fransa İspanya'ya olan borcunu iki şekilde ödeyebilirdi: Ya İspanya'daki alacaklılarına Hollanda'daki borçluları üzerine keşide edilmiş on bin marklık senetler verirdi ya da İspanya'ya nakit on bin mark gönderirdi.

Buradan çıkan sonuç şudur: Bir devletin başka bir ülkeye belli bir meblağ göndermesi gerektiğinde, eşyanın tabiatı gereği bu ülkenin oraya para göndermesi ile o ülkenin kambiyo senedi kabul etmesi arasında bir fark yoktur. Bu iki ödeme usulünden hangisinin avantajlı olacağı sadece o anki koşullara bağlıdır. O an itibarıyla Hollanda'da en fazla *groschen*'i hangi usulün sağlayacağına bakmak gerekir: Nakit para göndermenin mi,[16] yoksa Hollanda üzerine keşide edilmiş aynı değerde bir senedin mi?

Fransa'da aynı ayarda ve aynı ağırlıktaki para bana Hollanda'da aynı ayarda ve aynı ağırlıkta para getiriyorsa, kambiyo aynı denir. Paraların bugünkü durumunda[17] denge, ekü başına elli dört *groschen*'dir. Kambiyo elli dört *groschen*'in üstüne çıkarsa yüksek, altına düşerse düşük olarak nitelendirilir.

Belli bir kambiyo seviyesinde devletin kazanıp kazanmadığını veya kaybedip kaybetmediğini anlamak için, devletin aynı anda borçlu, alacaklı, satıcı ve alıcı olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir. Parasının değeri karşı devletinkinden düşükse, borçlu olarak kaybeder, alacaklı olarak

16 Havale ve sigorta masrafları mahsup edildiği takdirde.

17 1744 tarihi itibarıyla.

kazanır; alıcı olarak kaybeder, satıcı olarak kazanır. Devletin borçlu olarak kaybettiği tahmin edilebilir. Örneğin, Fransa Hollanda'ya belli sayıda *groschen* borçlu ise, eküsü ne kadar az *groschen* ederse, borcunu ödemek için de o kadar çok eküye ihtiyaç duyacaktır. Bunun tam aksine, Fransa'nın belli sayıda *groschen* alacağı var ise, eküsü ne kadar az *groschen* ederse, o kadar çok ekü alacaktır. Devlet alıcı olarak da kaybeder, zira aynı miktarda mal satın almak için hep aynı sayıda *groschen* gerekir. Kambiyo düştüğünde, Fransa'nın her bir eküsü daha az *groschen* getirir. Aynı sebepten dolayı, devlet satıcı olarak kazanır. Hollanda'da malımı eskiden ne kadar *groschen*'e satıyorsam yine o kadar *groschen*'e satarım. Fakat bu durumda elli dört *groschen* yerine elli *groschen*'e bir ekü aldığımdan, Fransa'da daha çok eküm olacak demektir. Diğer devletin başına ise tam tersi gelecektir. Şayet belli sayıda ekü borcu varsa, Hollanda kazanacak, Hollanda alacaklı tarafsa kaybedecektir. Hollanda satıcıysa kaybedecek, alıcıysa kazanacaktır.

Bu hesaba biraz daha devam etmemiz gerek. Kambiyo denge seviyesinin altında ise, örneğin bire elli dört yerine bire elli ise, Fransa Hollanda'ya kambiyo yoluyla elli dört bin ekü gönderdiğinde, sadece elli bin ekü değerinde mal alabilir; öte yandan Hollanda Fransa'ya elli bin ekü gönderdiğinde, elli dört bin ekü değerinde mal alabilir. Bu, 8'e 54'lük bir fark, yani Fransa açısından yedide birden daha çok bir kayıp yaratır. Öyle ki Hollanda'ya, kambiyonun dengede olduğu döneme kıyasla, yedide bir fazla para veya mal göndermek gerekecektir. Böyle bir borç kambiyoyu daha da düşüreceğinden bu dengesizlik durmadan artacak, en sonunda Fransa iflas edecektir. Olması gereken budur diyorum; fakat daha önce belirttiğim[18] prensip nedeniyle bu böyle olmaz. Söz konusu prensip şudur: Devletler daima dengeyi sağlamaya ve özgürlüklerini muhafaza etmeye meyillidir. Böylece devletler ancak

18 bkz. XX. Kitap, XXIII. Konu.

ödeyebilecekleri nispette borç alır, ancak sattıkları nispette satın alırlar. Yukarıda verdiğimiz örnek üzerinden devam edersek, Fransa'da kambiyo elli dörtten elliye düşerse, bin ekü değerinde mal satın alan ve bunlar için elli dört bin *groschen* ödeyen Hollandalı, Fransız rıza gösterdiği takdirde artık sadece elli bin *groschen* ödeyecektir. Fakat Fransa'daki mallar yavaş yavaş artacak, kazanç Fransız ve Hollandalı arasında pay edilecektir. Zira bir tüccar kazanabildiği zaman kazancını kolayca bölüşür. O halde Fransız ile Hollandalı arasında bir kazanç ortaklığı olacaktır. Aynı şekilde, Hollanda mallarını elli dört bin *groschen*'e alan ve bunlar için kambiyo bire elli dört iken bin ekü ödeyen Fransız, aynı malları satın alabilmek için 4/54 oranında daha çok Fransız eküsü vermek zorunda kalacaktır. Fakat uğrayacağı zararı hisseden Fransız tüccar, daha az Hollanda malı almak isteyecektir. O halde Fransız tüccar ile Hollandalı tüccar arasında bir zarar ortaklığı olacaktır. Devlet yavaş yavaş dengeyi bulacak, kambiyo düşüşü korkulması gereken sakıncaların hepsine yol açmayacaktır.

Kambiyo düşük olduğunda, bir tüccar servetini azaltmaksızın yabancı ülkelere havale yapabilir. Zira havale ettiği paraları geri getirerek kaybettiğini yeniden kazanır. Fakat yabancı ülkelere, asla dönmeyecek meblağlar gönderen bir prens hep kaybeder.

Tüccarlar bir ülkede çok fazla iş yaptığı zaman, o ülkedeki kambiyo muhakkak artar. Bunun nedeni bu ülkede fazla taahhüde girilmesi ve çok mal satın alınmasıdır. Bu malların bedelini ödemek için yabancı ülkelerden para çekilir.

Şayet bir prens devletinde çok para toplarsa, para burada gerçekte azalırken, nispeten harcıâlem hale gelebilir. Örneğin, eğer aynı zamanda bu devlet yabancı bir ülkeye çok borçlanmışsa, her ne kadar para az olsa da, kambiyo düşecektir.

Tüm piyasalarda kambiyo belli bir oranda dengelenme eğilimindedir. Bu da eşyanın tabiatına uygundur. Şayet

İrlanda'nın parasının değeri İngiltere'ninkinden daha düşükse ve İngiltere'nin parasının değeri Hollanda'nınkinden daha düşükse, İrlanda'nın parasının değeri Hollanda'nınkinden daha da düşük olacaktır. Yani bir yandan İrlanda'nın parasının değerinin İngiltere'ninkiyle oranı ile öte yandan İngiltere'nin parasının değerinin Hollanda'nınkiyle oranı, İrlanda'nın parasının değerinin Hollanda'nınkinden daha da düşük olmasına neden olacaktır. Zira İrlanda'daki yatırımlarını dolaylı olarak İngiltere üzerinden geri getirtebilen bir Hollandalı, bunları doğrudan geri getirtmek için fazla masraf etmek istemeyecektir. Ben olması gerekeni söylüyorum. Oysa durum tam olarak böyle değildir. Bu olayları sürekli olarak değiştiren çeşitli koşullar mevcuttur. Bir ülkede elde edilecek kazanç ile bir başkasından elde edilecek kazanç arasındaki fark, bankerlerin kişisel becerisine kalmıştır. Bu husus bizim konumuza girmiyor.

Bir devlet parasının değerini artırdığında, örneğin eskiden üç lira veya bir ekü olarak adlandırdığı paraları altı lira veya iki ekü olarak adlandırmaya başladığında, gerçekte eküye hiçbir şey katmayan bu yeni isim kambiyo yoluyla tek bir fazla *groschen* daha kazandırmayacaktır. İki yeni ekü karşılığında, eski ekü karşılığında ne kadar alınıyorsa yine o kadar *groschen* alınması gerekir. Şayet durum böyle değilse, bu, bizzat yapılan tespitin değil, bu tespitin yeni ve ani olmasının sonucudur. Kambiyo, başlamış işlere bağlıdır; ancak belli bir süre sonra bir düzene girer.

Bir devlet parasının değerini kanun yoluyla artırmak yerine, güçlü bir paradan güçsüz bir para yapmak üzere parasını eritip yeni bir para basarsa, bu işlem sırasında piyasada iki tür para dolaşır: Eski, yani güçlü para ile yeni, yani güçsüz para. Güçlü paranın değeri düşürüldüğünden ve ancak darphane tarafından kabul edildiğinden, dolayısıyla senetlerin yeni parayla ödenmesi gerektiğinden, kambiyonun kendini yeni paraya göre düzenlemesi gerekir.

Örneğin, Fransa'da para yarı yarıya değer kaybettiyse ve üç liralık eski ekü Hollanda'da altmış *groschen* getiriyor idiyse, bir yeni ekü ancak otuz *groschen* getirecektir. Öte yandan, kambiyonun kendini eski paranın değerine göre de düzenlemesi gerekecektir, zira parası olan ve senetleri alan banker, eski paraları darphaneye götürmek, karşılığında yeni paralardan almak zorundadır. Bu işlem sırasında banker zarar edecektir. O halde kambiyo, yeni paranın değeri ile eski paranın değeri arasında bir yerde dengelenir. Hem yeni para ticarete çoktan dâhil olduğu için, hem de eski paralarını çalıştırabilmek için bu paraları kasasından acil olarak çıkarmakta çıkarı olan, hatta ödemelerini yapabilmek için bunu yapmaya mecbur olan banker kanuna ayak uyduramadığı için, eski paranın değeri tabir caizse düşer. Öte yandan, banker yeni parayla, daha ileride de göstereceğimiz üzere, eski paradan daha da avantajlı şekilde tedarik edebilecek durumda olduğundan, yeni paranın değeri tabir caizse yükselir. O halde kambiyo, dediğim gibi, yeni para ile eski para arasında bir yerde dengelenecektir. Şu halde, eski parayı devletin dışına çıkartmak bankerlerin çıkarınadır, zira bankerler bir yandan bu yolla kambiyonun eski paraya göre düzenlenmesi durumunda elde edecekleri avantajı elde ederler, ki bu Hollanda'da daha çok *groschen* demektir; öte yandan, yeni para ile eski para arasında dengelenen, yani daha düşük kambiyodan bir kazanç sağlarlar, ki bu da Fransa'da daha çok ekü demektir.

Üç eski liranın bugünkü kambiyo seviyesine göre kırk beş *groschen* olduğunu ve aynı eküyü Hollanda'ya naklederek altmış *groschen* kazanıldığını varsayıyorum. Ancak kırk beş *groschen* değerindeki bir senetle Fransa'da üç liralık bir ekü elde edilecektir. Hollanda'ya eski para olarak nakledilecek bu ekü yine altmış *groschen* getirecektir. O halde bütün eski paralar yeni paralar basan devletten çıkacak, kazancı bankerlere geçecektir.

Bu durumu telafi edebilmek için yeni bir işlem yapmak zorunda kalınacaktır. Yeni paralar basan devlet, büyük miktarda eski parayı kambiyoyu düzenleyen millete bizzat gönderecektir. Devlet burada kredi sahibi olmak suretiyle kambiyoyu, üç liralık eski bir eküyü ülkeden çıkartarak ne kadar *groschen* elde ediliyorsa, kambiyo yoluyla üç liralık eski bir eküye karşılık üç aşağı beş yukarı o kadar *groschen* elde edilecek şekilde artıracaktır. Üç aşağı beş yukarı diyorum, zira elde edilecek kazanç cüzi olduğunda, nakil masrafları ve el konma riski dolayısıyla parayı ülke dışına çıkartma hevesinde olunmayacaktır.

Bu konuyu iyice aydınlatmakta fayda var. Bay Bernard veya devletin istihdam etmek isteyeceği herhangi bir banker, Hollanda üzerine senetlerini sunar ve bunları bugünkü kambiyodan bir, iki veya üç *groschen* fazlasına verir. Banker eski paraları sürekli yabancı ülkelere nakletmek suretiyle buralarda para stoku oluşturur, böylece kambiyoyu belirttiğimiz seviyeye çıkarır. Bununla birlikte banker, senetlerini vere vere yeni paraların hepsine el koyar ve ödemesi olan diğer bankerleri eski paralarını darphaneye götürmek zorunda bırakır. Buna ek olarak, söz konusu banker yavaş yavaş her paraya sahip olduğundan, bu sefer diğer bankerleri, kendisine çok yüksek değerlerde senetler vermeye zorlar. En sonunda elde ettiği kazanç, başlangıçtaki zararını büyük ölçüde telafi eder.

Bütün bu işlemler sırasında devletin kaçınılmaz olarak şiddetli bir krizle karşı karşıya kalacağı ortadadır. Bu devlette para son derece azalacaktır: 1. Zira paranın büyük kısmının değerinin düşürülmesi gerekecektir. 2. Zira bu paranın bir kısmını yabancı ülkelere nakletmek gerekecektir. 3. Zira kimse kendisi için dilediği bir kazancı prense bırakmak istemeyeceği için, herkes para depolayacaktır. Bu işlemleri yavaş yapmak tehlikelidir; bu işlemleri aceleyle yapmak da tehlikelidir. Şayet öngörülen kazanç aşırı yüksekse, sakıncalar da o nispette artacaktır.

Yukarıda, kambiyo paranın değerinden daha düşük olduğunda parayı ülkeden çıkartmanın kazançlı olduğunu gördük. Aynı nedenden ötürü, kambiyo paranın değerinden daha yüksek olduğunda kazançlı olan parayı geri getirtmektir.

Bununla birlikte, her ne kadar kambiyo dengede olsa da, parayı ülkeden çıkartmanın kazançlı olduğu bir durum vardır. Bu, paranın yabancı ülkelere yeniden damgalatılmak veya yeniden döktürülmek üzere gönderilmesi durumunda söz konusudur. Para geri geldiğinde, ya ülke içinde kullanmak ya da yabancı ülkelere ait senetler satın almak suretiyle paradan kazanç elde edilir.

Bir devlette hatırı sayılır sayıda hisseye sahip bir şirket kurulsa, birkaç ay içerisinde hissesi ilk satıldığı değerin yirmi, yirmi beş katına çıkartılsa; aynı devlet, bonoların para işlevi gördüğü bir banka kursa; bu bononun resmî değeri hissenin olağanüstü resmî değerine tekabül edecek kadar olağanüstü olsa (Bay Law'un sistemi işte budur); eşyanın tabiatı dolayısıyla bu hisseler ve bonolar birbirini yok ederlerdi. Hissenin değeri, çok sayıda insana kâğıt üzerinde servet elde etme imkânı tanınmadan, bir anda ilk değerinin yirmi, yirmi beş katına çıkartılamaz. Bu durumda herkes kendi servetini garanti altına almaya çalışır. Kambiyo servetin yerini değiştirmenin veya serveti başka bir yere nakletmenin en basit yolu olduğuna göre, insanlar servetlerinin bir kısmını sürekli kambiyoyu düzenleyen ülkeye aktarır. Yabancı ülkelere yapılan bu sürekli havaleler, kambiyo değerini düşürür. Sistem zamanında, gümüş paranın ayarı ve ağırlığı arasındaki kambiyo oranının kırk *groschen*'e bir ekü olduğunu varsayalım. Sayısız miktarda kâğıt para haline geldiğinde, insanlar bir eküye karşılık sadece otuz dokuz *groschen*, daha sonra otuz sekiz, otuz yedi vs. *groschen* vermek isteyecektir. Bu iş o kadar ileri gidecektir ki, bir gün insanlar sadece sekiz *groschen* verecek ve nihayetinde kambiyo diye bir şey kalmayacaktır.

Bu durumda Fransa'da, gümüş ile kâğıt arasındaki orantıyı kambiyonun düzenlemesi gerekiyordu. Gümüşün ağırlı-

ğına ve ayarına göre üç liralık gümüş ekünün kırk *groschen* değerinde olduğunu ve kambiyo kâğıtla yapıldığında üç liralık kâğıt ekünün sadece sekiz *groschen* değerinde olduğunu varsayıyorum. İkisi arasında beşte dört oranında bir fark mevcuttur. O halde üç liralık kâğıt ekü, üç liralık gümüş eküye kıyasla beşte dört daha az değerlidir.

11. Konu
Romalıların para işlemleri üzerine

Günümüzde Fransa'da, arka arkaya iki bakan zamanında paraya ne kadar sert müdahalelerde bulunulmuş olursa olsun, Romalılar paraya çok daha sert müdahalelerde bulunmuştur. Romalılar bu müdahaleleri yozlaşmış cumhuriyet döneminde veya bir anarşiden ibaret olan cumhuriyet döneminde değil, kurumları cesaret ve bilgelik açısından gücünün doruğundayken, İtalya şehirlerini mağlup ettikten sonra Kartacalılarla imparatorluk kavgasına tutuştukları sırada yapmıştır.

Emsal denemeyecek bir şey emsal kabul edilmesin diye burada bu konuyu biraz daha irdeleme imkânı bulmuş olmaktan çok memnunum.

Birinci Pön Savaşı sırasında,[19] on iki ons bakır değerinde olması gereken *as* sadece iki ons bakır değerindeydi. İkinci Pön Savaşı sırasında ise, *as* sadece bir ons bakır değerindeydi. Bu değer azaltımı, bizim bugün para artışı dediğimiz şeydir. On liralık bir eküden iki ekü yapmak için içindeki gümüşün yarısını çıkartmak ile ekünün değerini on iki lira olacak şekilde değiştirmek arasında hiçbir fark yoktur.

Romalıların Birinci Pön Savaşı sırasında bu işlemi nasıl yaptıklarını gösteren herhangi bir iz kalmamıştır. Bununla birlikte, İkinci Pön Savaşı sırasında gösterdikleri harikulade

19 Plinius, *Naturalis Historia*, Kitap XXXIII, Madde 13.

bir bilgeliğe işaret etmektedir. Cumhuriyet borçlarını ödeyebilecek durumda değildi. *As*, iki ons bakır ağırlığındaydı; on *as* değerindeki *denarius* yirmi ons bakır ediyordu. Cumhuriyet, bir ons bakırdan *as*'lar yaptı;[20] böylece borçlarını yarıya indirdi; bir *denarius*'u bu on ons bakırla ödedi. Bu işlem devleti ciddi şekilde sarstı, bu sarsıntıyı olabildiğince hafifletmek gerekiyordu. Bu işlem bir tür adaletsizlik de barındırıyordu, bu adaletsizliği olabildiğince hafifletmek gerekiyordu. Amacı cumhuriyeti vatandaşlarına karşı yükümlülüklerinden kurtarmaktı, vatandaşları birbirlerine karşı yükümlülüklerinden kurtarmak değildi. Bu durum ikinci bir işlemin yapılmasına yol açtı. O zamana kadar sadece on *as* eden *denarius*'un, bundan sonra on altı *as* edeceği ilan edildi. Bu iki işlem sonucunda cumhuriyetin alacaklıları yarı yarıya zarar ederken,[21] şahısların alacaklıları sadece beşte bir oranında zarar etti;[22] malların değeri sadece beşte bir oranında arttı; paranın gerçek değişim oranı beşte birde kaldı, diğer sonuçları da ortadadır.

Yani Romalılar bizden daha doğru hareket etmiştir. Biz işlemlerimizde kamu serveti ile özel serveti bir arada ele aldık. Hepsi bu kadar da değil: Romalıların işlemlerini bizim içinde bulunduğumuz koşullardan çok daha elverişli koşullarda gerçekleştirdiklerini de göreceğiz.

12. Konu
Romalıların para işlemlerini gerçekleştirdiği koşullar

Eskiden İtalya'da çok az altın ve gümüş vardı. Bu ülkede altın ve gümüş madeni azdı, hatta hiç yoktu. Roma Galyalılar tarafından ele geçirildiğinde, burada sadece bin libre

20 age.

21 Cumhuriyetin alacaklıları, yirmi ons bakıra karşılık on ons bakır aldı.

22 Şahısların alacaklıları, yirmi ons bakıra karşılık on altı ons bakır aldı.

altın vardı.[23] Bununla birlikte, Romalılar birçok güçlü şehri yağmaladı ve buradaki zenginlikleri kendi ülkelerine götürdü. Romalılar uzun süre sadece bakır para kullandı. Ancak kazandıkları Pirus zaferinden sonra, Romalıların para basmak için yeteri kadar gümüşü oldu.[24] Bu madenden on *as*[25] veya on libre bakır değerinde *denarius*'lar yaptılar. Şu halde, gümüş ile bakır arasındaki oran 1'e 960 idi. Zira Roma *denarius*'u on *as* veya on libre bakır değerinde olduğundan yüz yirmi ons bakır ediyordu. Aynı *denarius* bir ons gümüşün sekizde biri ettiğinden,[26] ortaya yukarıda belirttiğimiz oran çıkıyordu.

İtalya'nın Yunanistan'a ve Sicilya'ya en yakın bölümünün hâkimi haline gelen Roma, yavaş yavaş kendini iki zengin halkın, yani Yunanların ve Kartacalıların ortasında buldu. Roma'da gümüş miktarı arttı; gümüş ve bakır arasındaki 1'e 960'lık oran muhafaza edilemez oldu. Bunun üzerine Roma, bugün bizim bilmediğimiz birtakım para işlemleri gerçekleştirdi. Bildiğimiz tek şey, İkinci Pön Savaşı'nın başında Roma *denarius*'unun sadece yirmi ons bakır ettiği,[27] böylece gümüş ile bakır arasındaki oranın da 1'e 160'a düştüğüdür. Bu düşüş hatırı sayılır bir düşüştü, zira cumhuriyet bakır paranın tamamı üzerinden altıda beş oranında kazanmıştı. Fakat Roma, olayların gerektirdiği şeyi yapmakla, yani para yapımında kullanılan madenler arasındaki oranı tekrar belirlemekle yetinmişti.

Birinci Pön Savaşı'nı sona erdiren barış, Romalıları Sicilya'nın hâkimi haline getirdi. Romalılar kısa süre sonra Sardinya'ya girdi, İspanya'yı keşfetmeye başladı. Roma'daki gümüş miktarı daha da arttı. Gümüş *denarius*'u yirmi ons-

---

23 Plinius, *Naturalis Historia* Kitap XXXIII, Kitap 5.

24 Freinshemius, *İlk On Kitap* V.

25 age. "Romalılar," der aynı yazar, "*quinarius* denen yarım *denarius*'lar ile *sestertius* denen çeyrek paralar da basmıştır."

26 Budé'ye göre sekizde bir, diğer yazarlara göre yedide bir.

27 Plinius, age , Kitap XXXIII, Madde 13.

tan on altı onsa indiren işlem gerçekleştirildi.[28] Bu işlem sonucunda, gümüş ile bakır arasındaki oran tekrar belirlendi. Bu iki maden arasındaki 1'e 160'lık oran 1'e 128 oldu.

Romalıları inceleyiniz. En üstün taraflarının, iyi veya kötü işlemleri gerçekleştirmek üzere en doğru koşulları seçmek olduğunu göreceksiniz.

13. Konu
İmparatorlar zamanında yapılan para işlemleri

Cumhuriyet döneminde para üzerinde yapılan işlemlerde değer azaltım yöntemine başvurulmuştu. Devlet ihtiyaçlarını halka havale etmiş, onları kandırmaya kalkışmamıştı. İmparatorlar zamanında ise alaşım yöntemine başvuruldu. Kendi cömertlikleri sonucu umutsuzluğa düşen bu prensler, paraların ayarıyla oynamak zorunda kaldılar. Bu, kötülüğü bertaraf etmeden hafifleten dolaylı bir usuldü. Verilenlerin bir kısmı geri alınıyor, fakat geri alan el gizleniyordu. Ücreti veya cömertliği azaltmaktan bahsedilmeksizin, bunlar bir anda azalmış bulunuyordu.

Bugün hâlâ kabinelerde[29] *kaplama* adı verilen madalyalar görürüz. Bunlarda ancak bakırı kaplayan bir gümüş şerit mevcuttur. Dio'nun LXXVII. kitabından kalma bir parçada bu paradan söz edilir.[30]

Paranın ayarıyla ilk Didius Julianus oynadı. Caracalla[31] zamanındaki paranın yarıdan fazlasının, Alexander Severus[32] zamanındaki paranın üçte ikisinin alaşım olduğu görülür. Paranın ayarıyla oynanmaya devam edildi ve Gallienus[33]

---

28 Plinius, *Naturalis Historia*, Kitap XXXIII, Madde 13.

29 bkz. Peder Joubert, *La Science des médailles*, Paris baskısı, 1739, s. 59.

30 *Erdemler ve Ahlâksızlıklar*'dan bir parça.

31 bkz. Savotte, Böl. II ve Böl. XII; *Journal des savants*, 28 Temmuz 1681, 50.000 adet madalyanın ortaya çıkartılması üzerine.

32 Savotte, age.

33 Savotte, age.

zamanında gümüş kaplı bakır paradan başka bir şey görülmez oldu.

Bu sert müdahalelerin bugün gerçekleştirilemeyeceği tahmin edilebilir. Bir prens ancak kendini aldatabilir, fakat başka kimseyi aldatamaz. Kambiyo bankerlere bütün dünyadaki paraları birbiriyle kıyaslamayı ve bunların gerçek değerini saptamayı öğretti. Paraların ayarı artık kimse için bir sır değildir. Şayet bir prens alaşım yoluna başvurursa, herkes işin arkasını getirip bunu onun için yapabilir. Güçlü paralar derhal yurt dışına çıkar; prense ancak güçsüz paralar gönderilir. Şayet prens, Roma imparatorları gibi altının değerini düşürmeden gümüşün değerini düşürürse, altının bir anda yok olduğunu görecek, kendi kötü gümüş paralarına kalacaktır. Daha önceki kitapta da söylediğim gibi,[34] kambiyo sert müdahale imkânını, en azından bu tür müdahalelerin başarı şansını ortadan kaldırmıştır.

14. Konu
Kambiyo istibdat devletlerini nasıl sıkıntıya sokar

Rusya istibdat yönetiminden kurtulmak istemekte, fakat kurtulamamaktadır. Ticaretin tesisi, kambiyonun da tesisini gerektirir. Kambiyo işlemleri ise Rusya'nın bütün kanunlarıyla ters düşer.

1745'te çariçe, Yahudileri kovmak üzere bir düzenleme yaptı. Bunun nedeni, Sibirya'ya sürülen Yahudilerin paraları ile kamu hizmetindeki yabancıların, paralarını yabancı ülkelere havale etmesi idi. İmparatorluğun birer köle olan uyrukları, izin almaksızın ne imparatorluktan çıkabilir ne de mallarını çıkartabilir. O halde, parayı bir ülkeden diğerine nakletme imkânı tanıyan kambiyo Rus kanunlarına aykırıdır.

34 XVI. Konu.

Bizzat ticaret Rus kanunlarına aykırıdır. Halk, toprağa bağlı köleler ile sırf bu kölelerin efendileri oldukları için, din adamları veya asilzadeler olarak adlandırılan kölelerden ibarettir. Böylece işçilerden ve tüccarlardan oluşması gereken üçüncü sınıfa[35] kimse kalmaz.

15. Konu
İtalya'nın bazı ülkelerindeki uygulama

İtalya'nın bazı devletlerinde, uyrukların paralarını yabancı ülkelere nakletmek üzere arazilerini satmalarını engelleyen kanunlar yapıldı. Şayet her bir devletin zenginliği sadece kendisine ait olsaydı ve bu zenginlikleri bir başka devlete aktarmak son derece güç olsaydı, o zaman bu kanunlar uygun düşebilirdi. Fakat kambiyo uygulamasıyla zenginlikler bir bakıma hiçbir devlete ait olmadığından ve bu zenginlikler bir devletten ötekine kolaylıkla nakledilebildiğinden, insanlar işlerinde kendi paralarını kullanabilirken, kişilerin kendi arazilerini kullanmalarına izin vermeyen bir kanun iyi bir kanun olamaz. Bu kötü bir kanundur, zira taşınır malları araziden üstün hale getirir, yabancıların o ülkeye yerleşmesini engeller. Nihayet bu kanun, etrafından dolaşılabileceği için de kötü bir kanundur.

16. Konu
Devletin bankerlerden alabileceği yardım üzerine

Bankerlerin görevi borç vermek değil, para değiştokuş etmektir. Şayet prens bankerlere sırf parasını değiştokuş etmek

35 Fransa'da 1789 İhtilali öncesinde, kral tarafından göreve çağrılan genel meclis üç ana sınıftan oluşuyordu: Din adamlarından oluşan birinci sınıf, asillerden oluşan ikinci sınıf ve halkın ilk iki gruba dâhil olmayan geri kalanından oluşan üçüncü sınıf. (ç.n.)

için başvururlarsa, sadece çok büyük işler gerçekleştirdiğinden, yaptıkları para havaleleri için bankerlere sağlayacağı en ufak kazanç dahi hatırı sayılır boyutlarda olacaktır. Şayet prensten büyük kazançlar talep edilirse, prens bunun bir yönetim kusuru olduğundan emin olabilir. Tam tersine, bankerler avans vermede kullanılırsa, tefecilikle suçlanmaksızın büyük kazançlar elde etmek onların maharetine kalmış bir şeydir.

17. Konu
Kamu borçlarına dair

Birkaç kişi, bir devletin kendi kendine borçlanmasının iyi bir şey olduğunu sanmıştır. Bunun, para dolaşımını artırarak zenginlikleri çoğaltacağını düşünmüşlerdir.

Bana göre, parayı temsil eden ve piyasada dolaşan kâğıt veya bir şirketin ticaretten elde ettiği veyahut elde edeceği kazançları simgeleyen ve piyasada dolaşan kâğıt ile borcu temsil eden kâğıt birbirine karıştırılmıştır. İlk ikisi devlet açısından son derece avantajlıdır. Ancak sonuncusu devlet açısından avantajlı olamaz. Bu kâğıttan beklenebilecek tek şey, şahıslar açısından, devletten alacakları için iyi bir teminat olması, yani bu borçların ödenmesini sağlamasıdır. Öte yandan, bu kâğıdın doğurduğu sakıncalar şunlardır:

1. Şayet yabancılar borcu temsil eden çok sayıda kâğıda sahipse, her yıl milletten faiz olarak hatırı sayılır meblağlar alırlar.

2. Bu şekilde sürekli olarak borçlanan bir millette kambiyo çok düşük olmak zorundadır.

3. Borcun faizini ödemek amacıyla alınan vergi, işçinin emeğini daha pahalı kılarak imalata zarar verir.

4. Devletin gerçek gelirleri, faal olan veya üreten insanların elinden alınarak aylak insanlara aktarılır. Yani çalışmayanlara çalışma kolaylığı sağlanırken, çalışanların çalışması zorlaştırılır.

İşte sakıncalar bunlardır. Avantajı var mı, şahsen bilmiyorum. On kişiden her birinin toprak veya üretimden elde ettiği bin ekü geliri olsun. Bu, millet için yüzde beşten iki yüz bin ekülük bir sermaye demektir. Şayet bu on kişi gelirlerinin yarısını, yani beş bin eküyü başkalarından borç aldıkları yüz bin ekünün faizini ödemek için kullanırsa, bu devlet için yine iki yüz bin ekü demektir. Cebirle anlatmak gerekirse: 200.000 ekü – 100.000 ekü + 100.000 ekü = 200.000 ekü.

İnsanları hataya sürükleyen şey belki de bir milletin borcunu temsil eden bir kâğıdın bir zenginlik işareti olarak düşünülmesidir. Zira bu kâğıtların arkasında çökmeden durabilecek tek güç zengin devletlerdir. Devlet çökmemişse, başka bir yerde muazzam zenginliklere sahip demektir. O zaman bunda bir kötülük olmadığı söylenir, zira bu kötülüğün üstesinden gelmeyi sağlayacak kaynaklar mevcuttur. Hatta kötülüğün aslında bir iyilik olduğu söylenir, zira büyüklük açısından kaynaklar kötülüğü aşmaktadır.

18. Konu
Kamu borçlarının ödenmesine dair

Alacaklı devlet ile borçlu devlet arasında bir orantı olması gerekir. Devlet sınırsızca alacaklı olabilir; fakat ancak belli bir seviyede borçlu olabilir. Bu eşik aşıldıktan sonra, alacaklı sıfatı ortadan kalkar.

Şayet bu devletin itibarı hâlâ zarar görmemişse, bir Avrupa devletinde[36] başarıyla gerçekleştirilmiş bir uygulamayı gerçekleştirebilir. Bu uygulama, yüklü miktarda para tedarik etmek ve en azından şahısların faizi indirmeye yanaşmadıkları durumda onlara olan borçları ödemektir. Nitekim, devlet borç aldığında faiz oranını şahıslar tespit eder. Devlet

36 İngiltere.

borcunu ödemek istediğinde ise, faiz oranını tespit etmek yine devlete düşer.

Faizi düşürmek yetmez. Faiz indiriminden doğacak kazancın, her yıl anaparanın bir kısmını ödemeyi sağlayan bir itfa fonu oluşturması gerekir. Bu o kadar başarılı bir işlemdir ki, başarısı her geçen gün artar.

Devletin itibarı yara aldığında, bu, itfa fonu oluşturmak için yeni bir nedendir. Zira bu fon bir kez kuruldu mu, kısa sürede devletin itibarını yeniden tesis eder.

1. Şayet devlet, yönetim yapısı itibarıyla uzun vadeli projelere girişen bir cumhuriyet ise, itfa fonundaki anapara miktarı az olabilir. Bir monarşide ise, anaparanın daha çok olması gerekir.

2. Vatandaşlar borcun oluşumunda bütün yükü sırtladığına göre, itfa fonunun kuruluşundan kaynaklanan yükün de devletin bütün vatandaşları tarafından sırtlanmasını sağlayacak şekilde düzenleme yapılmalıdır. Devletin alacaklısı, verdiği meblağlarla, kendi alacağını kendisi ödemiş olacaktır.

3. Devletin borçlarını ödeyen dört sınıf mevcuttur: Arazi sahipleri, ticaretle uğraşanlar, çiftçiler ve zanaatkârlar; son olarak, devletten veya şahıslardan rant sağlayanlar. Bu dört sınıf içinde, gereklilik durumunda en az esirgenecek sınıfın rantiye sınıfı olduğu düşünülür. Zira bu sınıf devlet içinde tamamen pasiftir, oysa diğer üç sınıfın aktif gücü devleti sırtlamaktadır. Ancak rantiye sınıfına fazla yüklenilirse, genel olarak devletin, özel olarak diğer üç sınıfın ihtiyaç duyduğu güven sarsılır. Zira bazı vatandaşların kamu güvenini yitirmesi, bütün vatandaşlar tarafından yitirildiği izlenimini vermekten geri duramaz; alacaklılar sınıfı, bakanların tasarılarında daima en çok hedef alınan sınıf olduğu için ve bu sınıf daima göz önünde ve el altında olduğu için, devletin bu sınıfa özel bir koruma sağlaması ve borçlu kesimin alacaklı kesime kıyasla en ufak bir avantaja sahip olmaması gerekir.

19. Konu
Faizle borç verme üzerine

Para bir değer simgesidir. Bu simgeye ihtiyaç duyan kişi, nasıl ihtiyaç duyduğu her şeyi kiralıyorsa, bu simgeyi de kiralamak zorundadır. Aradaki yegâne fark şudur: Diğer şeyler kiralanabilir veya satın alınabilir. Oysa nesnelerin değeri olan para kiralanır, ama satın alınmaz.[37]

İnsanın bir başkasına parasını faiz almadan ödünç vermesi çok iyi bir harekettir. Fakat bunun medeni kanunda yeri olamayacağı, olsa olsa dinî bir tavsiyeden ibaret kalacağı tahmin edilebilir.

İyi ticaret yapılabilmesi için paranın bir fiyatının olması, bu fiyatın da cüzi olması gerekir. Bu fiyat çok yüksek olursa, faizden ticarette kazanacağından daha çok kazanacağını gören tüccar hiçbir işe girişmez. Paranın fiyatı yoksa, bu sefer de kimse borç vermez ve tüccar yine hiçbir işe girişmez.

Aslında kimsenin borç vermeyeceğini söylerken yanılıyorum. Toplumda işlerin daima bir şekilde yürümesi gerekir. Bu durumda, her çağda tecrübe edilmiş olan sakıncalarına rağmen tefecilik ortaya çıkacaktır.

Muhammed'in kanunu, tefeciliği faizle karıştırır. Muhammetçi ülkelerde tefecilik, faiz yasağının sertliği nispetinde artar. Borç veren kişi, yasağı ihlal etmenin doğurduğu tehlikeye karşı kendini bu yolla tazmin eder.

Bu Doğu ülkelerinde çoğu insanın mal güvenliği yoktur. Belli bir meblağa somut olarak sahip olma ile bu meblağı ödünç verdikten sonra onu tekrar alabilme umudu arasında hemen hemen hiçbir bağ yoktur. O halde buralarda tefecilik, borçlunun borcunu ödeyememe ihtimali nispetinde artar.

---

37 Burada, altın ve gümüşün mal olarak alındığı durumlar söz konusu değildir.

20. Konu
Denizcilikte tefecilik üzerine

Denizcilikte tefeciliğin aşırı olması iki şeye dayanır: İnsanların ancak çok kazanç sağlamak üzere borç verme riskini göze almalarına neden olan tehlikeler ile ticaretin borç alana, çok hızlı şekilde ve çok sayıda büyük iş yapabilme imkânı tanıması. Karada yapılan ve bu iki nedene de dayanmayan tefecilik ise ya kanun koyucular tarafından yasaklanmış ya da daha makul bir biçimde adil boyutlara indirgenmiştir.

21. Konu
Romalılarda sözleşmeyle borç verme ve tefecilik üzerine

Ticaret için verilen borca ek olarak, özel bir sözleşmeyle verilen bir borç türü de vardır. Bu da faize veya tefeciliğe yol açar.

Roma'da halk gücünü günden güne artırdığından, yüksek dereceli memurlar halkın gönlünü hoş etmek, halkın daha çok hoşlanacağı kanunlar yapılmasını sağlamak için çabalamaya başlamıştı. Anaparanın değerini düşürdüler; faizleri düşürdüler; faiz alınmasını yasakladılar; borçluyu hapsetme uygulamasını kaldırdılar. Sonuçta, ne zaman bir *tribun* popüler olmak istese, hemen borçların silinmesi konusu gündeme getirildi.

İster kanun yoluyla olsun, ister plebisit yoluyla olsun, bunun sürekli değişmesi Roma'da tefeciliği yaygınlaştırdı. Zira alacaklı kişiler halkı hem borçlu hem kanun koyucu hem de hâkim olarak gördüğünden, onlarla yaptıkları sözleşmelere güvenmemeye başladılar. İtibarını kaybetmiş borçlu misali, halka, ancak muazzam kazançlar karşılığında borç vermeye yanaşan insanlar kaldı. Zaman zaman kanunla düzenlense bile, halkın şikâyetlerinin ardı arkası kesilmiyor, bu da alacaklıların gözünü korkutuyordu. Bütün bunların sonucun-

da, Roma'da dürüst ödünç alma ve verme diye bir şey kalmadı; sürekli yasaklanan,[38] ama yine ortaya çıkan korkunç bir tefecilik kök saldı. Kötülüğün asıl sebebi, meselelerin iyi yönetilmemesiydi. İyilik olsun diye yapılan aşırı kanunlar, aşırı kötülüğün doğmasına sebep oldu. Hem borcun faizini hem de kanunun öngördüğü cezaların doğurduğu tehlikenin bedelini ödemek gerekti.

22. Konu
Aynı konunun devamı

İlk Romalıların faiz oranını düzenleyen kanunu yoktur.[39] Bu konuda *pleb*'ler ile *partici*'ler arasında yaşanan tartışmalarda, hatta Kutsal Tepe isyanında dahi,[40] bir taraf adalet, diğer taraf ise sözleşmelerin süresini ileri sürdü.

Demek ki bu konuda özel anlaşmalara riayet ediliyordu. En olağan anlaşmanın yılda yüzde on iki üzerinden olduğunu sanıyorum. Bu kanaatimin sebebi, Romalıların eski dilinde yüzde altılık faiz oranını, yarım faiz, yüzde üçlük faiz oranının çeyrek faiz olarak adlandırılmış olmasıdır.[41] Şu halde tam faiz yüzde on iki idi.

Ticaretle neredeyse hiç ilgilenmeyen bir halkta böyle muazzam faiz oranları nasıl yerleşti diye sorulacak olursa, buna cevap olarak, çok sık ücretsiz savaşa gitmek zorunda kalan bu halkın çok sık borç almak zorunda olduğunu ve sürekli başarılı seferler düzenlediğinden bu borçlarını genelde rahatça ödeyebildiğini söylerim. Bu konuda çıkan çekişmelerin hikâyelerinde de bu hissedilmektedir. Bu çekişmelerde,

38 Tacitus, *Annales*, Kitap VI, (16).

39 Romalılarda, riba ile faiz aynı anlama geliyordu.

40 Halikarnassoslu Dionysios bu isyanı son derece güzel bir şekilde aktarmıştır (VI, 45).

41 *Usurae semisses, trientes, quadrantes*. bkz. *Digesta* ve *De usuris* Kanunnamesinde bu konuyla ilgili çeşitli maddeler; özellikle kanun 17 ve notu, *De usuris*, takip eden sayfalar.

borç verenlerin açgözlülüğü asla inkâr edilmiyor; fakat aynı zamanda, bu durumdan şikâyetçi olanların da, eğer daha düzgün davransalardı borçlarını ödemiş olacakları dile getiriliyordu.[42]

Böylece, sadece o anki durumu etkileyecek kanunlar yapılıyordu. Örneğin, çağrıldıkları savaşa gidenlerin alacaklıları tarafından rahatsız edilmemesi, hapse atılanların serbest bırakılması, en yoksulların kolonilere gönderilmesi emrediliyor, kimi zaman devlet hazinesi devreye sokuluyordu. O anki kötülüklerin hafifletilmesiyle sakinleşen halk daha sonra bu konuda hiçbir şey talep etmediğinden, senato da gelecekle ilgili önleyici bir tedbir almıyordu.

Senatonun istikrarla faizi savunduğu zamanlarda Romalılardaki yoksulluk, tutumluluk ve sadelik aşkı had safhadaydı. Fakat devlet öyle bir yapıya sahipti ki, devletin bütün yükünü önde gelen vatandaşlar çekiyor, aşağı tabaka hiçbir şey ödemiyordu. Borçluların peşine düşme ve ödeme talep etme hakkı önde gelen vatandaşların elinden alınmışken cumhuriyetin acil ihtiyaçlarını gidermek nasıl mümkün olabilirdi?

Tacitus,[43] On İki Levha Kanunları'nın faiz oranını yılda yüzde bir olarak tespit ettiğini söyler. Tacitus'un yanıldığı, birazdan bahsedeceğim başka bir kanunu On İki Levha kanunu zannettiği açıktır. On İki Levha Kanunları bu noktayı düzenlemiş olsa, o zamandan bu yana alacaklılarla borçlular arasında çıkan tartışmalarda bu kanuna nasıl başvurulmaz? Bu kanunlarda faizle borç verme konusunda hiçbir ize rastlanmaz. Roma tarihini çok az bilen bir kişi bile böyle bir kanunun *decemvir*'lerin kaleminden çıkmış olamayacağını görebilir.

On İki Levha Kanunları'ndan seksen beş yıl sonra yapılan[44] Licinia Kanunu, sözünü ettiğimiz o geçici kanunlardan

42 bkz. Appius'un bu konudaki söylevleri, Halikarnassoslu Dionysios, (VI, 24).

43 *Annales*, Kitap VI, (22, 3).

44 Roma'nın kuruluşunun 388. yılı. Titus Livius, Kitap VI, (25).

biri idi. Bu kanun, anaparadan faizler için ödenen meblağın kesilmesini, geri kalanın üç eşit taksitte ödenmesini emretmişti.

Roma'nın kuruluşunun 398. yılında, *tribun*'ler Duellius ile Menenius, faiz oranını yılda yüzde bire indiren bir kanun yaptılar.[45] Tacitus'un On İki Levha Kanunları'yla karıştırdığı işte bu kanundur.[46] Söz konusu kanun, faiz oranını tespit etmek için Roma'da yapılan ilk kanundur. Bundan on yıl sonra,[47] faiz yarıya indirilmiş,[48] daha sonra tamamen ortadan kaldırılmıştı.[49] Şayet Titus Livius'un okumuş olduğu birkaç yazarın sözüne inanacak olursak, faiz oranı C. Martius Rutilius ile Q. Servilius'un *consul*'lüğü sırasında,[50] Roma'nın kuruluşunun 413. yılında sıfıra indirilmişti.

Bu kanunun akıbeti de, kanun koyucunun işleri aşırılığa vardırdığı diğer bütün kanunların akıbeti gibi olmuş, yani bu kanunun etrafından dolaşmanın da bir yolu bulunmuştur. Söz konusu kanunu teyit etmek, düzeltmek, hafifletmek için daha pek çok kanun yapılması gerekmiştir. Kâh geleneklere riayet etmek için kanunlardan vazgeçilmiş,[51] kâh kanunlara riayet etmek için geleneklerden vazgeçilmiştir. Ancak bu durumda, geleneğin kolayca üstün geleceği açıktı. Bir insan borç aldığında, bizzat kendi lehine yapılan kanunun içinde bile bir engelle karşılaşır. Bu kanun, karşısında hem koruduğu kişiyi hem de mahkûm ettiği kişiyi bulur. *Praetor* Sempronius Asellus borçluların kanunlara uygun hareket etmesine izin verdikten sonra,[52] o tarihte kabul edilemeyecek

45 *Unciaria usura*. Titus Livius, Kitap VII, (16).

46 *Annales*, Kitap VI, (22, 3).

47 Titus Livius'a göre, L. Manlius Torquatus ile C. Plautius'un *consul*'lükleri sırasında, Kitap VII, (27). Tacitus'un sözünü ettiği kanun budur, *Annales*, Kitap VI, (22, 3).

48 *Semiunciaria usura*.

49 Tacitus'un dediği gibi, *Annales*, Kitap VI, (22, 3).

50 Kanun, halkın *tribun*'ü M. Genucius'un talebiyle yapılmıştı. Titus Livius, Kitap VII, sonlarda.

51 *Veteri jam more foenus receptum erat*. Appianus, *Bella civilia*, Kitap I, (54).

52 *Permisit eos legibus agere*. Appianus, *Bella civilia*, Kitap I, 54; Titus Livius, *Epitoma*, Kitap LXIV.

bir sertliğin hatırasını canlandırmak istediği için alacaklılar tarafından öldürülmüştür.[53]

Biraz da eyaletlere göz atabilmek için, Roma şehrini bırakıyorum.

Başka bir yerde,[54] Roma eyaletlerinin zorbaca ve sert bir yönetimden muzdarip olduğunu söylemiştim. Dahası var: Roma eyaletleri ayrıca korkunç faizlerden de muzdaripti.

Cicero[55] Salamis sakinlerinin Roma'dan borç almak istediklerini, fakat Gabinia Kanunu yüzünden alamadıklarını söyler. Bu kanunun ne olduğunu incelemem gerekiyor.

Roma'da faizle borç verme yasaklandığı vakit, bu kanunun etrafından dolaşmanın yolları düşünüldü.[56] Müttefikler[57] ile Latin milleti Romalıların medeni kanununa tabi olmadığından, ismini ödünç verecek ve alacaklı gibi gözükecek bir Latin'e veya müttefike başvuruldu. Yani kanun alacaklıları belli bir formaliteye tabi kılmakla yetinmiş, halk rahata ermemişti.

Halk bu sahtekârlıktan şikâyetçi oldu. Bunun üzerine halkın *tribun*'ü Marcus Sempronius, senatonun verdiği yetkiye dayanarak bir plebisit yaptırdı.[58] Bu plebisitin amacı, borç verme konusunda, iki Roma vatandaşı arasında faizli borç alıp vermeyi yasaklayan kanunları, bir Roma vatandaşı ile bir müttefik veya bir Latin arasında borç alıp vermeyi de kapsayacak şekilde genişletmekti.

O çağlarda, Arno ve Rubicon'a kadar uzanan ve birer Roma eyaleti gibi yönetilmeyen asıl İtalya'da yaşayan halklara müttefik deniyordu.

Tacitus,[59] faizin önüne geçmek üzere yapılan kanunları ihlal etmek için sürekli yeni yöntemler bulunduğunu söyler. Bir

53 Roma'nın kuruluşunun 663. yılında.

54 XI. Kitap, XIX. Konu.

55 *Epistulae ad Atticum*, Kitap V, Mektup XXI, (12).

56 Titus Livius, Kitap XXXV, (7).

57 age.

58 Roma'nın kuruluşunun 561. yılında. bkz. Titus Livius, age.

59 *Annales*, Kitap VI, (22, 2).

müttefikin ismini kullanarak borç alınıp verilememeye başlanınca, herhangi bir Roma eyaletinden gelen ve ismini ödünç verecek bir kişiyi göstermeyi akıl etmek kolay olmuştu.

Bu istismarlara karşı yeni bir kanun yapmak gerekti. Gabinius,[60] amacı seçimlerde yolsuzluğu engellemek olan meşhur kanunu yaparken, doğal olarak bunu başarmanın en iyi yolunun insanları borç vermekten vazgeçirmek olduğunu düşünmüş olmalıydı. Bu iki şey doğal olarak birbirine bağlı idi. Zira faizler seçim zamanında daima artıyordu.[61] Bunun nedeni, oy alabilmek için paraya ihtiyaç duyulmasıydı. Gabinia Kanunu'nun Sempronius'un *senatus-consultum*'unu genişlettiği görülür. Nitekim Salamisliler bu kanundan dolayı Roma'dan borç alamamıştır. Brutus, ödünç isimler kullanmak suretiyle Salamislilere ayda yüzde dört faizle[62] borç vermiş,[63] bunun için iki *senatus-consultum* çıkartmıştır. Birinci *senatus-consultum* bu borcun söz konusu kanunun ihlali gibi görülemeyeceğini ve Kilikya valisinin Salamislilerin elindeki bonoda belirtilen hükümlere uygun şekilde karar vereceğini ifade etmiştir.[64]

Eyalette yaşayanlar ile Romalı vatandaşlar arasında faizli borç verme Gabinia Kanunu'yla yasaklandığından, dolayısıyla dünyadaki bütün para Romalı vatandaşların eline geçtiğinden, bu insanları muazzam faizlerle baştan çıkartmak gerekti, bu sayede açgözlü kişilerin gözünde borcu geri alamama tehlikesi yok edilecekti. Roma'da yüksek dereceli memurların gözünü korkutan, kanunları susturabilen güçlü insanlar da olduğundan, bu insanlar borç vermede de muazzam faizler talep etmede de daha cesur davrandılar. Bu durum, Roma'da ne kadar itibar sahibi varsa, hepsinin sırayla

60 Roma'nın kuruluşunun 615. yılında.

61 bkz. Cicero, *Epistulae ad Atticum*, Kitap IV, Mektup XV ile Mektup XVI.

62 Kral Ariobarzanes'e altı yüz *talent* borç veren Pompeius, otuz günde bir kraldan otuz üç Attika *talent*'i alıyordu. "Cicero'dan Atticus'a", Kitap V, Mektup XXI; Kitap VI, Mektup I, III.

63 "Cicero'dan Atticus'a", Kitap VI, Mektup I.

64 *Ut neque Salaminis, neque cui eis dedisset, fraudi esset.* age. (V, 21, 12)

eyaletleri talan etmesine neden oldu. Her vali eyaletine girerken kendi fermanını çıkardığından[65] ve bu fermanda faiz oranını kendi keyfince belirlediğinden, açgözlülük yasamaya, yasama da açgözlülüğe arka çıktı.

İşlerin yürümesi şarttır; her şey atıl kalırsa, devlet mahvolur. Şehirlerin, loncaların, şehir topluluklarının, şahısların borç almak zorunda kaldığı durumlar mevcuttu. Hiç olmazsa orduların sebep olduğu zararı, memurların yaptığı vurgunları, iş adamlarının suistimallerini ve her geçen gün yerleşen kötü âdetleri telafi edebilmek için borç alma ihtiyacı vardı. Zira Romalılar hiçbir zaman ne bu kadar zengin olmuş, ne de bu kadar fakir düşmüştü. Yürütme gücünü elinde tutan senato zorunluluktan, çoğu zaman kayırma amacıyla, Romalı vatandaşlardan borç alınmasına izin veriyor, bunun için *senatus-consultum*'lar çıkartıyordu. Fakat kanun, bu *senatus-consultum*'ların itibarını düşürüyordu, zira bu *senatus-consultum*'lar[66] halka, borçlarla ilgili yeni kanunlar çıkartılmasını talep etme şansı verebiliyordu. Bu ise, anaparanın kaybedilme riskini artırmak suretiyle faizi daha da yükseltiyordu. Şunu tekrar etmekten asla vazgeçmeyeceğim: İnsanları yöneten aşırılıklar değil, ılımlılıktır.

"Geç ödeyen az öder," der Ulpianus.[67] Roma Cumhuriyeti'nin yıkılmasından sonra, kanun koyuculara yol gösteren işte bu prensiptir.

---

65 Cicero'nun fermanı faizi, yıl sonunda faizin faizi alınacak şekilde ayda yüzde bir olarak belirlemişti. Cumhuriyetin mültezimlerine gelince, Cicero onları borçlularına vade tanımaya teşvik etti. Şayet borçlular borçlarını belirtilen tarihte ödemezse, Cicero bonoda belirtilen faiz oranını ödemelerine hükmediyordu. *Cicero'dan Atticus'a*, Kitap VI, Mektup I, (16).

66 bkz. Lucretius'un XXI. Mektupta Atticus'a söyledikleri, Kitap V. Hatta faizi ayda yüzde bir olarak tespit etmek için genel bir *senatus-consultum* bile çıkartılmıştı. bkz. aynı mektup.

67 Kanun 12, takip eden sayfalar. *De verborum significatione.*

XXIII. Kitap

Nüfusla ilişkisine göre kanunlar

1. Konu
Türlerinin üremesine göre insanlar ve hayvanlar üzerine

Ey Venüs! Ey aşkın anası!
...
Yıldızının geri getirdiği ilk güzel günden itibaren,
Meltemler âşıkane nefeslerini hissettirir;
Yeryüzü bağrını parlak renklerle bezer;
Hava çiçeklerin hoş kokularıyla dolar.
Senin gücünle canlanan kuşların,
Bin türlü şehvetli tonda senin varlığını kutladığı işitilir;
Güzel dişi uğruna gururlu boğaların,
Ya ovalarda sıçradıkları ya da suları aştıkları görülür.
Nihayet, ormanlarda ve dağlarda oturanlar,
Irmaklarda, denizlerde ve yeşil kırlarda yaşayanlar,
Senin aşk ve arzu dolu çehrenle yanıp tutuşarak,
Zevkin cazibesine kapılıp üremeye başlarlar.
Herkes işte böylesine sever senin peşinden gelmeyi
Ve nefes alan her şeye, güzelliğin kattığı o tatlı nüfuzun![1]

1 *Lucretia*'nın başlangıç bölümünün Bay d'Hesnaut tarafından yapılmış tercümesi. XVII. yüzyılda yaşamış İngiliz şair John Dryden'in bir şiiri. Burada serbest nazımla çevrilmiştir. (ç.n.)

Hayvanların dişileri aşağı yukarı sabit bir doğurganlığa sahiptir. Oysa insanlarda düşünce tarzı, karakter, tutkular, fanteziler, kaprisler, güzelliğini muhafaza etme düşüncesi, hamilelik kaygısı, fazla kalabalık bir aileye sahip olma korkusu üremeyi bin türlü yoldan engeller.

2. Konu
Evliliklere dair

Babanın çocuklarını doyurmasıyla ilgili doğal yükümlülük, bu yükümlülüğü kimin yerine getireceğini belirleyen evlilik kurumunun yerleşmesine neden olmuştur. Pomponius Mela'nın[2] sözünü ettiği halklar,[3] baba olacak kişiyi sadece benzerliğe bakarak tespit ediyordu.

İyi bir kamu düzenine sahip olan halklarda baba, kanunların evlilik töreni aracılığıyla baba ilan ettiği[4] kişidir. Bunun nedeni kanunların bu kişide aradığı kişiyi bulmuş olmasıdır.

Hayvanlarda bu yükümlülük genelde tek başına anne tarafından üstlenilebilecek gibidir. İnsanlarda ise söz konusu yükümlülük çok daha kapsamlıdır. İnsan çocukları akla sahiptir; fakat bu akıl kademe kademe oluşur. Çocukları beslemek yetmez, onları yönlendirmek de gerekir. Kendi kendilerine beslenecek duruma gelmiş olsalar da, kendi kendilerini yönetemezler.

Yasak ilişkiler türün üremesine çok az katkı sağlar. Çocukları besleme ve büyütme yükümlülüğü olan baba, bu tür ilişkilerde tespit edilemez; bu yükümlülüğü tek başına sırtlamak zorunda kalan anne, utanç olsun, vicdan azabı olsun, cinsiyetinin verdiği sıkıntı olsun, kanunların sertliği

2 Kitap I, Böl. VIII. Pomponius Mela, MS I. yüzyılda yaşamış ilk Romalı coğrafyacı. (ç.n.)

3 Garamantlar.

4 *Pater est quem nuptiae demonstrant.*

olsun, bin türlü engelle karşılaşır. Annenin çoğu zaman çocuğa bakma imkânı yoktur.

Fahişelik yapan kadınlar, çocuklarını büyütebilmek için elverişli bir ortama sahip olamazlar. Hatta çocuk eğitiminin neden olduğu zahmetler, bu kadınların içinde bulundukları durumla bağdaşmaz. Kaldı ki bu kadınlar o kadar yozlaşmıştır ki, kanunun güvenini kazanamazlar.

Bütün bunlardan çıkan sonuç şudur: Kamu iffeti, türün üremesiyle doğal olarak ilintilidir.

3. Konu
Çocukların durumu üzerine

Evlilik varsa çocukların babanın koşullarına riayet etmesi, evlilik yoksa çocukların sadece anneyi ilgilendirmesi[5] mantığın gereğidir.

4. Konu
Ailelere dair

Kadının kocasının ailesine girmesi, hemen her yerde kabul edilmiş bir kuraldır. Formosa'da[6] bunun tam tersi geçerlidir. Burada koca karısının ailesine girer ve bu durum hiçbir sakınca doğurmaz.

Aileyi aynı cinsiyete mensup kişilerin art arda geldiği bir silsile olarak tanımlayan bu kanun, birincil sebeplerden bağımsız olarak, insan türünün devamına büyük katkıda bulunur. Aile bir çeşit mülkiyettir. Mülkünü sürdüremeyecek cinsiyetten çocuklara sahip bir adam, mülkünü devam

5 İşte bu yüzden, kölelere sahip olan milletlerde, çocuk hemen her zaman annenin durumuna ayak uydurur.

6 Peder Du Halde, Cilt I, s. 156.

ettirecek cinsiyetten bir çocuğa sahip olana kadar mutlu olmayacaktır.

İnsanlara yok olmaması gereken bir şeymiş hissi veren soyadları, her aileye ömrünü uzatma arzusu aşılamaya son derece elverişlidir. Soyadların aileleri birbirinden ayırdığı halklar olduğu gibi, sadece kişileri birbirinden ayırdığı halklar da vardır. Bu sonuncusu o kadar iyi bir şey değildir.

5. Konu
Çeşitli meşru zevce sınıflandırmaları

Kimi zaman kanunlar ve din çeşitli sivil birleşme türleri belirler. Muhammetçilerde durum böyledir. Burada çeşitli zevce sınıfları mevcuttur. Bu kadınların çocukları birbirlerini, aynı evde doğmuş olmaları veya sivil sözleşmelerle, hatta annenin köle olması ve babanın çocuğu kabul etmesi sayesinde tanırlar.

Kanunun baba için tasvip ettiği şeyi çocuklar için reddetmesi mantığa aykırı olur. Böylece bütün bu çocuklar, Japonya'da olduğu gibi, herhangi özel bir neden muhalefet etmedikçe vâris olabilmelidir. Japonya'da sadece imparatorun karısından olma çocuklar vâris olabilir. Japon siyaseti imparatorun verdiği malların çok fazla bölünmemesini gerektirir, zira bu mallar belli bir hizmete tahsis edilmiştir. Tıpkı eskiden bizim yurtluklarımızda olduğu gibi.

Meşru bir zevcenin evde, bizim iklimlerimizde tek zevcenin gördüğü saygıya benzer bir saygı gördüğü ülkeler vardır. Bu ülkelerde cariyelerin çocukları ilk zevceye ait sayılır. Çin'de durum böyledir. Evlada yakışır hürmetin,[7] katı matem törenlerinin muhatabı kendilerini doğuran anne değil, kanunun belirlediği annedir.

7 Peder Du Halde, Cilt II, s. 124.

Gayrimeşru çocuk denen şey, böyle bir kurmacanın yardımıyla[8] ortadan kalkar. Bu kurmacanın olmadığı ülkelerde, cariyelerin çocuklarını meşrulaştıran kanunun zorlama bir kanun olduğu görülür. Zira milletin büyük kısmı bu kanun yüzünden mağdur olur. Bu ülkelerde, zinadan doğmuş çocuklarla ilgili bir düzenleme de yoktur. Kadınların ayrı yerlerde tutulması, kapatılması, harem ağaları, sürgüler zinayı o derece güçleştirir ki, kanun zinayı imkânsız addeder. Kaldı ki zina durumunda aynı kılıç anneyi de çocuğu da katleder.

6. Konu
Çeşitli yönetim şekillerinde gayrimeşru çocuklar üzerine

O halde çokeşliliğin caiz olduğu ülkelerde gayrimeşru çocuklar tanınmaz. Evlilik dışı ilişkiden doğan çocuklar, tek zevce kanununun var olduğu ülkelerde tanınır. Bu ülkelerde cariyelik kurumunun zayıflatılması, dolayısıyla cariyelerden olma çocukların yaftalanması gerekmiştir.

Ahlâkın temiz olmasını gerektiren cumhuriyetlerde, evlilik dışı ilişkiden doğan çocuklar monarşilerdekilere kıyasla daha da çok nefret uyandırır.

Evlilik dışı ilişkiden doğan çocuklara karşı en sert kanunlar belki de Roma'da yapılmıştır. Bununla birlikte, eski kurumlar bütün vatandaşlara evlenme zorunluluğu getirdiğinden, öte yandan evlilikler boşama veya boşanma yoluyla gevşetildiğinden, ancak çok bozuk ahlâklı kimseler cariye almaya heveslenebilirdi.

Demokrasilerde vatandaş niteliğinin çok önemli olduğu, vatandaş niteliğinin beraberinde egemenliği getirdiği düşünülürse, neden özellikle demokrasilerde evlilik dışı ilişkiler-

8 Kadınlar büyük ve küçük, yani meşru veya gayrimeşru olarak ayrılır. Ancak çocuklar arasında böyle bir ayrım yoktur. Aynı rahip tarafından tercüme edilen ahlâkla ilgili bir Çin kitabında, "Bu, imparatorluğun en büyük doktrinidir," denir. Cilt III, s. 140.

den doğan çocukların konumuna dair kanunlar yapıldığı anlaşılacaktır. Bu kanunlar olayın kendisiyle ve evliliğin namusuyla ilgili olmaktan çok, cumhuriyetin özel yapısıyla ilgiliydi. Böylece halk, kimi zaman önde gelenlere karşı kendi gücünü artırmak için gayrimeşru çocukları[9] vatandaş yerine koymuş, Atina'da halk, Mısır kralının gönderdiği buğdaydan daha büyük pay alabilmek için gayrimeşru çocukları vatandaş sayısından düşmüştür. Son olarak Aristoteles[10] bize, birçok şehirde yeterli sayıda vatandaş olmadığında gayrimeşru çocukların vâris olduğunu, yeterli sayıda vatandaş olduğunda ise vâris olamadıklarını söyler.

7. Konu
Babanın evliliğe rıza göstermesi üzerine

Babanın rızası egemenliğine, yani mülkiyet haklarına dayanır. Babanın rızası ayrıca, duyduğu sevgiye, kendi aklına, yaş bakımından halen cahil ve henüz tutkularının esiri olan çocuklarının aklından duyduğu şüpheye de bağlıdır.

Küçük cumhuriyetlerde ya da daha önce sözünü ettiğimiz özel kurumlarda, vatandaşların çocuklarının yapacağı evlilikleri denetleme yetkisini hâkimlere veren kanunlar olabilir. Tıpkı doğanın babalara çocuklarının evliliklerini denetleme yetkisini tanıması gibi. Kamu refahına duyulan sevgi o kadar güçlü olabilir ki, diğer bütün sevgi biçimleriyle eş tutulabilir veya bunları geçebilir. Örneğin Platon, evlilikleri hâkimlerin düzenlemesini ister. Nitekim Lakedaimonia'da evlilikleri hâkimler yönetiyordu.

Ancak olağan kurumlarda, çocuklarını evlendirmek babalara düşer. Onlar bu konuda herkesten daha ihtiyatlı davranacaktır. Evlat sahibi olma arzusunu kaybettikleri vakit,

9 bkz. Aristoteles, *Politika*, Kitap VI, Böl. IV.

10 age. Kitap III, Böl. III.

doğa onları, çocuklarının evlat sahibi olmalarını arzu etmeye iter. Soyları çeşitli derecelerle devam ettikçe, yavaş yavaş geleceğe yürüdüklerini görürler. Fakat hakaret ve açgözlülük baba nüfuzunu gasbedecek kadar ileri gittiğinde durum ne olacaktır? İspanyolların Hint Adaları'nda neler yaptığını Thomas Gage'ten[11] dinleyelim:

"Vergi ödeyen insan sayısını artırmak için, on beş yaşındaki bütün yerlilerin evlenmesi gerekiyor. Hatta evlilik yaşı yerli erkekler için on dört, yerli kadınlar için on üç olarak belirlenmiş. Bu, aklın, yaşın yerini tutabileceğini iddia eden dinî bir kurala dayandırılıyor." Nüfus sayımlarından birini gören Gage, "Bu utanç verici bir şey," der. Dünyanın en özgür eylemi olması gereken bir eylemde, yerlilerin hâlâ birer köle olduğunu görüyoruz.

8. Konu
Aynı konunun devamı

İngiltere'de kızlar, ailelerinin fikrini almadan kendi kafalarına göre evlenebilmek için çoğu zaman kanunu suistimal ederler. Bu âdetin en çok bu ülkede hoş görülebileceğini sanıyorum. Bunun nedeni bu ülkede keşişlik kurumunun bulunmaması, kızların sadece evlilikle statü elde edebilmesi ve bunu reddedememeleridir. Keşişlik kurumunun olduğu Fransa'da ise tam tersine, kızlar her zaman bekâr kalma imkânına sahiptir. Kızlara babalarının rızasını beklemeyi emredecek bir kanun buraya daha uygun düşecektir. Bu düşünce ışığında bakınca, İtalya ve İspanya'daki âdetin daha mantıksız olduğunu görüyoruz, zira bu ülkelerde keşişlik kurumu vardır ve babanın rızası olmadan evlenilebilmektedir.

11 Thomas Gage, *Survey*, s. 171. [Thomas Gage, takriben 1597-1656 tarihleri arasında yaşamış İngiliz din adamı –ç.n.]

9. Konu
Kızlar üzerine

Zevke ve özgürlüğe ancak evlilikle ulaşabilen, düşünmeye cesaret edemeyen bir akla, hissetmeye cesaret edemeyen bir kalbe, görmeye cesaret edemeyen gözlere, duymaya cesaret edemeyen kulaklara sahip olan, sırf aptal durumuna düşmek için toplum içine çıkan, birtakım safsatalara ve sert kurallara amansızca mahkûm edilen kızlar evliliğe bir hayli meyillidir. Asıl teşvik edilmesi gereken oğlanlardır.

10. Konu
Evlenme kararı aldıran şey

İki insanın rahatça yaşayabileceği her yerde evlilik gerçekleşir. Geçim zorluğu tarafından engellenmedikleri sürece doğa insanları evliliğe iter.

Kuruluş aşamasındaki halklar çoğalır ve genişler. Bu halklarda bekârlık büyük sakıncalar doğururken, çok çocuk sahibi olmak aksine hiçbir sakınca doğurmaz. Ancak millet bir kez ortaya çıktıktan sonra bunun tersi geçerlidir.

11. Konu
Yönetimin sertliğine dair

Dilenciler gibi, hiçbir şeye sahip olmayan insanların çok çocuğu olur. Zira bu insanlar, kuruluş aşamasındaki halklar gibidir. Çocuklarına mesleğini öğretmek babaya hiçbir külfet getirmez, çocuklar daha doğarken bu mesleğin araçları addedilir. Zengin veya batıl inançlara sahip bir ülkede bu insanlar çoğalırlar, zira toplumun hiçbir yükünü çekmezler, aksine kendileri topluma yük olurlar. Bununla birlikte, sırf sert bir yönetim altında yaşadıkları için fakir düşmüş, tarlalarını bir

geçim kaynağından çok hor görülme vesilesi olarak gören insanlar az çocuk yaparlar. Daha kendilerini besleyecek yiyecekleri yoktur; bu yiyeceği paylaşmayı nasıl göze alsınlar? Daha kendi hastalıklarını tedavi edememektedirler; sürekli hasta olan çocukluk çağındaki canlıları nasıl büyütsünler?

Uyruklar ne kadar fakir olursa, aileler de o kadar kalabalık olur; vergiler ne kadar çok olursa, insanlar bunları ödeyecek duruma gelebilmek için o kadar çok çalışır, derler. Bu iki safsatayı söyleten şey, kolaycılık ve gözlem yapma kabiliyetsizliğidir. Monarşileri daima yıkıma sürüklemiş ve daima yıkıma sürükleyecek olan, işte bu iki safsatadır.

Yönetimin sertliği, doğal duyguları yine doğal duygular aracılığıyla yok edecek kadar ileri gidebilir. Amerika'daki kadınlar,[12] sırf çocukları o zalim efendilerin eline geçmesin diye kürtaj yaptırmıyorlar mıydı?

12. Konu
Çeşitli ülkelerde kız ve erkek çocuk nüfusuna dair

Avrupa'da erkek çocuk nüfusunun kız çocuk nüfusundan biraz fazla olduğunu daha önce söylemiştim.[13] Japonya'da[14] ise, kız çocuk doğumunun erkek çocuk doğumundan biraz fazla olduğu fark edilmiştir. Her şey hesaba katıldığında, Japonya'da Avrupa'ya kıyasla daha çok sayıda doğurgan kadın olacaktır, dolayısıyla nüfus daha yüksek olacaktır.

Anlatılanlara göre[15] Bantam'da, bir erkek çocuğa on kız çocuğu düşmektedir. Bu, aile sayısını başka iklimlerdeki aile sayısına kıyasla bire beş buçuk oranında fazla kılan aşırı bir orantısızlıktır. Gerçekten de aile sayısı daha fazla olabilirdi.

12 Thomas Gage, *Survey*, s. 58.

13 XVI. Kitap, IV. Konu.

14 bkz. Miyako'da yapılan bir sayımı aktaran Kempfer, Cilt II, Böl. 5, s. 308.

15 *Recueil des voyages qui ont servi à l'établissement de la Compagnie des Indes*, Cilt I, s. 347.

Fakat böyle geniş bir aileyi geçindirebilecek kadar zengin bir kişi çok az bulunur.

13. Konu
Limanlara dair

Erkeklerin bin türlü tehlikeye maruz kaldığı, can vermek veya hayatta kalmak için değişik iklimlere göç ettiği limanlarda, erkek nüfusu kadın nüfusundan daha azdır. Bununla birlikte, başka yerlere kıyasla, buralarda daha çok çocuk görülür. Bunun nedeni geçimin kolay olmasıdır. Hatta balığın yağlı kısımları, üremeyi tetikleyen o maddeyi sağlamakta daha etkin olabilir. Bu ise, neredeyse sadece balıkla beslenen[16] Japonya[17] ve Çin'deki[18] aşırı nüfusun nedenlerinden biri olabilir. Şayet durum böyleyse, keşişleri balıkla beslenmeye zorlayan kimi manastır kuralları kanun koyucunun anlayışına ters düşer.

14. Konu
Daha çok veya daha az kol gücü gerektiren tarım ürünleri üzerine

Otlaklar kalabalık değildir, zira buralarda az iş vardır. Buğday tarlaları daha çok insan istihdam ederken, bağlar daha da fazla insan istihdam eder.

İngiltere'de sık sık otlak sayısındaki artışın nüfusu düşürmesinden şikâyet edilmiştir.[19] Fransa'da ise nüfusun çok

16 bkz. Peder Du Halde, Cilt II, s. 139, 142 ile takip eden sayfalar.

17 Japonya adalardan oluşmaktadır. Bu ülkede çok sayıda kıyı mevcuttur ve deniz balıklarla doludur.

18 Çin'de çok sayıda nehir mevcuttur.

19 Yün satışının buğday satışından daha çok kazanç getirdiğini gören çoğu arazi sahibi, der Burnet, arazilerinin etrafını çevirmiştir. Açlıktan ölmekte olan halk ayaklanmış, bir toprak kanunu teklif edilmiş, hatta genç kral bu konuda bir yazı kaleme almış; arazilerinin etrafını çevirenler aleyhine konuşmalar yapılmıştır. *Abrégé de l'histoire de la Réformation*, s. 44 ve 83.

olmasının en büyük nedenlerinden birinin bağ sayısındaki çokluk olduğu gözlemlenir.

Kömür madenlerinin yakacak temin ettiği ülkeler, diğer ülkelere kıyasla, ormanlara ihtiyaç duymama ve bütün toprakları ekebilme avantajına sahiptir.

Pirinç yetişen yerlerde, sulara yön vermek için büyük ölçekli işler yapmak gerekir. Dolayısıyla bu işlerde çok sayıda insan istihdam edilebilir. Dahası bu yerlerde, bir ailenin geçimini sağlamak için, başka ürünler yetiştiren yerlere kıyasla, daha az toprağa ihtiyaç duyulur. Son olarak, başka yerlerde hayvan yemi üretimi için kullanılan topraklar burada doğrudan insanların geçimine hizmet eder. Başka yerlerde hayvanların yaptığı işi burada insanlar yapar. Burada tarım insanlar için muazzam bir üretim haline gelmiştir.

15. Konu
Zanaat faaliyetlerine göre nüfus

Bir toprak kanunu mevcutsa ve topraklar eşit olarak bölüşülürse, az sayıda zanaat faaliyeti olsa bile ülke çok kalabalık bir nüfusa sahip olabilir. Zira her vatandaş kendi toprağını işleyerek geçimini sağlayabilir ve bütün vatandaşlar birlikte ülkenin bütün ürünlerini tüketebilir. Bazı eski cumhuriyetlerde durum böyle idi.

Fakat günümüz devletlerinde araziler eşit dağıtılmamıştır ve bu araziler bunları işleyenlerin tüketebileceğinden daha çok ürün vermektedir. Eğer bu devletlerde zanaat faaliyetleri ihmal edilirse ve sadece tarıma önem verilirse ülke nüfusu kalabalık olamaz. Tarım yapan veya yaptıran kişiler biriktirecek ürüne de sahip olduğundan, hiçbir şey onları ertesi sene de çalışmaya zorlayamaz. Ürünler aylak insanlar tarafından tüketilmez, zira aylak insanların bunları satın alacak gücü olmaz. O halde ürünlerin hem çiftçiler hem de zanaatkârlar

tarafından tüketilebilmesi için zanaat faaliyetlerinin tesis edilmesi gerekir. Kısacası bu devletler, kendilerine gerekenden fazlasını üreten çok sayıda insana ihtiyaç duyar. Bunun için de onlara, gereksiz şeylere sahip olma arzusu vermek gerekir. Gereksiz şeyleri ise sadece zanaatkârlar sunabilir.

Amacı zanaatı azaltmak olan makineler her zaman faydalı değildir. Şayet bir iş ortalama bir fiyata yapılıyorsa ve bu durum hem satın alanın hem de işi yapanın işine geliyorsa, imalatı kolaylaştıran, yani işçi sayısını azaltan makineler zararlı olacaktır. Şayet her yerde kurulmuş olmasaydı, su değirmeninin söylendiği kadar faydalı olduğuna da inanmazdım. Zira su değirmenleri çok sayıda insanı işinden etmiş, su kullanımından mahrum kılmış, çok sayıda arazinin verimliliğini öldürmüştür.

16. Konu
İnsan türünün devamı konusunda kanun koyucunun görüşleri üzerine

Nüfusla ilgili düzenlemeler büyük ölçüde mevcut koşullara bağlıdır. Doğanın her şeyin icabına baktığı ülkeler vardır; bu konuda kanun koyucuya hiç iş düşmez. İklim doğurganlığı yeterince tetikliyorsa, halkı kanunlar yoluyla üremeye teşvik etmeye ne gerek var ki? Kimi zaman iklim araziden daha elverişli olabilir. İnsanlar burada çoğalır, kıtlık dönemleri onları yok eder. Çin'in durumu işte budur. Yine Çin'de, babalar kızlarını satar, çocuklarını sokağa terk ederler. Tonkin'de[20] aynı nedenler aynı sonuçları doğurur. Bunun nedenini, Renaudot'nun sözünü ettiği[21] Arap gezginleri gibi, tenasühte aramaya gerek yoktur.

---

20 Dampierre, *Voyage*, Cilt II, s. 41.

21 s. 167. [Eusèbe Renaudot, 1646-1720 tarihleri arasında yaşamış Fransız ilahiyatçı ve Doğu uzmanı –ç.n.]

Aynı nedenlerden ötürü Formosa Adası'nda[22] din, otuz beş yaşına gelmemiş kadınların çocuk doğurmasına izin vermez. Bu yaştan önce, kadın din görevlisi hamile kadının karnını ayaklarıyla çiğner ve çocuğu düşürür.

17. Konu
Yunanistan ve nüfusu üzerine

Bazı Doğu ülkelerinde fiziksel nedenlerden kaynaklanan bu sonucu, Yunanistan'da yönetim yapısı doğurmuştur. Yunanlar, her biri kendi yönetimine ve kanunlarına sahip şehirlerden oluşan büyük bir millet idi. Bu şehirler bugünkü İsviçre, Hollanda ve Almanya şehirlerinden daha fetih canlısı değildi. Her cumhuriyette kanun koyucunun amacı, sınırların içinde vatandaşların refahını sağlamak, sınırların dışında komşu şehirlerin gücünden aşağı kalmayacak bir güç oluşturmaktı.[23] Toprağın küçük, saadetin muazzam olmasından dolayı, nüfusun artarak bu şehirlere yük olmaya başlaması doğaldı. Bu nedenle Yunanlar durmadan koloniler kurdular;[24] bugün İsviçrelilerin yaptığı gibi kendilerini asker olarak sattılar. Çocuk nüfusunun fazla artmasını engelleyecek yöntemlerin hiçbiri ihmal edilmedi.

Yunanlarda, devlet yapısı itibarıyla eşsiz cumhuriyetler mevcuttu. Boyunduruk altına alınmış halklar, vatandaşların geçimini sağlamak zorundaydı. Lakedaimonları Helotlar, Giritlileri Periikiler, Tesalyalıları Penesteler besliyordu. Kölelerin özgür insanların geçimini sağlayabilmesi için, özgür insan sayısının sınırlandırılması şarttı. Bugün bizler, düzenli birliklerin sayısının sınırlandırılması gerektiğini söylüyoruz. Oysa Lakedaimonia, köylüler tarafından beslenen bir ordu idi. O

22 bkz. *Recueil des voyages qui ont servi à l'établissement de la Compagnie des Indes*, Cilt V, Böl. I, s. 182 ve 188.

23 Liyakat, disiplin ve askerî talimler bakımından.

24 Aynı durumda bulunan Galyalılar da aynı şeyi yapmıştı.

halde sınırlandırılması gereken bu orduydu. Aksi takdirde, toplumun verdiği bütün avantajlara sahip özgür insanlar durmadan çoğalır, çiftçiler bu yükün altından kalkamazdı.

Bu yüzden Yunan politikacılar nüfus planlamasına özel bir önem atfetmişti. Platon[25] nüfusu beş bin kırk olarak sabitlemiş, üremenin ihtiyaca, şan şerefe, utanca ve yaşlıların ihtarlarına göre durdurulmasını veya teşvik edilmesini istemiştir. Hatta Platon yapılacak evlilik sayısının,[26] halkın cumhuriyete aşırı yük olmadan kendi kendini telafi edebileceği şekilde ayarlanmasını istemiştir.

"Şayet ülke kanunu," der Aristoteles,[27] "çocukları sokağa terk etmeyi yasaklıyorsa, herkesin yapacağı çocuk sayısını sınırlandırmak gerekecektir." Şayet kanun tarafından belirlenen sayıdan daha çok çocuk var ise, Aristoteles, daha fetüs oluşmadan kürtaj yapılmasını salık verir.[28]

Giritlilerin çok sayıda çocuk olmasını engellemek için başvurduğu alçakça yöntem Aristoteles tarafından aktarılır. Bunu burada dile getirmeye edebim el vermiyor.

Yine Aristoteles'in anlattığına göre,[29] kanunun yabancıları veya evlilik dışı ilişkiden doğanları veyahut sadece vatandaş bir anneden doğan kişileri vatandaş yaptığı yerler vardır. Ancak nüfus belli bir seviyeye ulaştığı anda bu durum ortadan kalkar. Kanada'daki vahşiler esirleri yaktırır. Fakat esirlere verecek boş kulübeleri olduğunda, onları kendi milletlerinden sayarlar.

Şövalye Petty, yaptığı hesaplara dayanarak, İngiltere'deki bir insanın değerinin Cezayir'deki bir insanın satış değerine eşit olduğunu varsayar.[30] Bu hesap ancak İngiltere için geçer-

---

25 *Yasalar*, Kitap V, 737 e.

26 *Devlet*, Kitap V, 460 a.

27 *Politika*, Kitap VII, Böl. XVI, (15).

28 age.

29 *Politika*, Kitap III, Böl. III, (III, V, 7).

30 Altmış sterlin. Sir William Petty, 1623-1687 tarihleri arasında yaşamış İngiliz iktisatçı, bilim adamı ve filozof. (ç.n.)

li olabilir. İnsanın hiçbir değerinin olmadığı, hatta değersizden de öte olduğu ülkeler mevcuttur.

18. Konu
Romalılardan önceki halkların durumu üzerine

Küçük küçük halklarla dolu, aşırı nüfusa sahip İtalya, Sicilya, Küçük Asya, İspanya, Galya, Germania aşağı yukarı Yunanistan'ın durumunda idi. Buralarda nüfusu artırmak için kanuna ihtiyaç yoktu.

19. Konu
Dünya nüfusunun azalması

Bütün bu küçük cumhuriyetler büyük bir cumhuriyet tarafından yutuldu ve dünya nüfusunun yavaş yavaş azaldığı görüldü. Bunu görmek için, İtalya ve Yunanistan'ın Romalıların zaferlerinden önce ve sonra ne durumda olduğuna göz atmak yeter.

"Bana Volskların bu kadar çok yenildikten sonra," der Titus Livius,[31] "savaşa devam edecek kadar askeri nereden bulduğu sorulacaktır. Bugün birkaç asker ve birkaç Romalı köle olmasa bir çölden ibaret olacak olan bu yerlerde, belli ki o zamanlar sınırsız sayıda insan yaşıyordu."

"Kâhinler sustu," der Plutarkhos,[32] "zira konuştukları yerler yerle bir edildi. Bugün Yunanistan'da üç bin savaşçı ya var ya yoktur."

"Epirus ile civar bölgeleri tasvir etmeyeceğim," der Strabon,[33] "zira buralar tamamen çölden ibarettir. Nüfus uzun zaman önce azalmaya başlamıştır, her geçen gün azal-

31 Kitap VI, (12).

32 "De defectu oraculorum", *Moralia*, 414 a.

33 Kitap VII, s. 496, (7, 3).

maya devam etmektedir. Öyle ki, Romalı askerler terk edilmiş evlerde kamp kurmaktadır." Strabon bunun nedenini Polybius'ta bulur: Polybius, Paulus Aemilius'un zaferinden sonra Epirus'taki yetmiş şehri yok ettiğini ve yüz elli bin insanı esir olarak Roma'ya götürdüğünü söyler.

20. Konu
Romalılar insan türünün devamı için kanun yapmaya mecbur kalmıştır

Romalılar bütün halkları yok ederken kendilerini yok ediyordu. Durmadan eylem halinde olan ve şiddete başvuran Romalılar, sürekli kullanılan bir silah misali yıpranıyordu.

Burada, Romalıların vatandaş kaybettikçe yeni vatandaş edinme konusunda gösterdikleri özenden,[34] kurdukları ittifaklardan, verdikleri vatandaşlık haklarından, köle sınıfında buldukları sonsuz vatandaş kaynağından bahsetmeyeceğim. Romalıların vatandaş kaybını değil, insan kaybını telafi etmek için ne yaptığından bahsedeceğim. Romalılar dünyada kanunlarını tasarılarıyla en iyi şekilde bağdaştırabilmiş tek halk olduğundan, bu konuda ne yaptıklarını incelemek boşuna olmayacaktır.

21. Konu
Romalıların insan türünün devamı konusunda yaptığı kanunlar üzerine

Eski Roma kanunları vatandaşları evliliğe teşvik etmek için büyük çaba göstermiştir. Augustus'un, Dio'nun aktardığı[35] söylevinde de belirttiği gibi, senato ve halk bu konuda sık sık düzenlemeler yapmıştır.

34 Bu konuyu, *Romalıların Yükselişi ve Çöküşü* adlı eserimde ele almıştım (Böl. XIII).

35 Kitap LVI, (2-9).

Halikarnassoslu Dionysios,[36] üç yüz beş Fabii'nin Veiulular tarafından katledilmesiyle bu ırktan geriye sadece tek bir çocuk kaldığına inanamaz. Zira her vatandaşa evlenmeyi ve evlilikten doğan bütün çocuklarını büyütmeyi emreden eski kanun o sırada halen yürürlüktedir.[37]

Kanunlardan bağımsız olarak, *censor*'lar da yapılan evliliklere göz kulak olurdu. Cumhuriyetin ihtiyaçlarına göre, vatandaşları ya utandırma ya da ceza verme yoluyla evliliğe mecbur ederlerdi.[38]

Ahlâkın bozulmaya başlaması, vatandaşları, masumiyetin sunduğu hazlardan anlamayanlar için sadece eziyet manasına gelen evlilik kurumundan soğuttu. Metellus Numidicus'un *censor* iken halka verdiği söylevin[39] anafikri de budur: "Kadınsız yaşamak mümkün olsaydı, kendimizi bu illetten kurtarırdık. Fakat doğa gereği, ne kadınlarla mutlu yaşayabiliyoruz ne de yaşamımızı onlar olmadan sürdürebiliyoruz. O halde geçici tatminlerden çok, kendimizi muhafaza etmeye özen göstermeliyiz."

Ahlâkın bozulması, ahlâkın bozulmasını engellemek için kurulmuş denetim mekanizmasını yok etti. Ahlâk bozukluğu genelleştiğinde ise, denetim mekanizmasının hiçbir gücü kalmadı.[40]

İçteki anlaşmazlıklar, *triumvir*'likler, sürgünler Roma'yı hiçbir savaşın yıpratamadığı kadar çok yıpratmıştı. Geriye kalan az sayıda vatandaşın[41] çoğu evli değildi. Bu durumun üstesinden gelebilmek için, Sezar ve Augustus denetim mekanizmasını yeniden kurdular, hatta bizzat *censor* olmak

---

36 Kitap II, (VIII, 22).

37 Roma'nın kuruluşunun 277. yılında.

38 *Censor*'ların bu konuda yaptıkları için bkz. Titus Livius, Kitap XLV; Titus Livius'un *Epitoma*'sı, Kitap LIX; Aulus Gellius, Kitap I, Böl. VI; Valerius Maximus, Kitap II, Böl. LX.

39 Bu söylev Aulus Gellius'un eserinde yer almaktadır. Kitap I, Böl. VI.

40 bkz. V. Kitap, XIX. Konu'da söylediklerim.

41 Sezar'ın iç savaştan sonra yaptırdığı nüfus sayımına göre, sadece yüz elli bin aile reisi mevcut idi. Florus'un *Epitoma de Tito Livio*'su, *İlk On Kitap* XII.

istediler.[42] Çeşitli düzenlemeler yaptılar. Sezar, çok çocuğa sahip olanlara ödüller verdi;[43] kırk beş yaşından küçük olup kocası ve çocuğu olmayan kadınların mücevher takmasını, tahtırevan kullanmasını yasakladı.[44] Bu sonuncusu, bekârlığı gösteriş üzerinden vuran harikulade bir yöntemdi. Augustus'un kanunları daha ısrarcı oldu.[45] Evli olmayanlara yeni cezalar getirirken,[46] evli olanlara ve çocuk sahibi olanlara verilen mükâfatları artırdı. Tacitus bu kanunlara Julia kanunları adını verir.[47] Görünüşe bakılırsa senato, halk ve *censor*'lar tarafından yapılmış eski düzenlemeler bu kanunlar içinde eritilmiştir.

Augustus'un kanunu bin türlü engelle karşılaştı. Bu kanun yapıldıktan otuz dört yıl sonra ise,[48] Romalı şövalyeler Augustus'tan bu kanunu lağvetmesini istediler. Augustus evli olanları bir tarafa, evli olmayanları öbür tarafa yerleştirdi. Evli olmayanların sayıca daha çok olduğu anlaşıldı ve bu durum vatandaşları şaşırttı, onların kafasını karıştırdı. Augustus, eski *censor*'lara has ciddiyetiyle onlara şöyle hitap etti:[49]

"Hastalıklar ve savaşlar bizleri bunca vatandaşımızdan ederken, evlilikler olmazsa şehir ne hale gelir? Bir şehir evlerden, portiklerden ve meydanlardan ibaret değildir. Şehri şehir yapan insanlardır. İnsanlar masallardaki gibi yer altından çıkıp işlerinize göz kulak olmayacaktır. Tek başınıza yaşamak için bekâr kalmıyorsunuz. Her birinizin masasında ve yatağında kendisine eşlik eden bir kadını var. Siz sadece

---

42 bkz. Dio, Kitap XLIII ve Xiphilinus, *August* (1678, s. 86).

43 Dio, Kitap XLIII, Böl. XXV; Suetonius, *Sezar'ın Yaşamı*, Böl. XX; Appianus, Kitap I, (2), *Bella civilia.*

44 Eusebius, *Chronicon.*

45 Dio, Kitap LIV, Böl. XVI.

46 Roma'nın kuruluşunun 736. yılında.

47 *Julias rogationes*, *Annales*, Kitap III, Böl. XXV.

48 Roma'nın kuruluşunun 762. yılında. Dio, Kitap LVI, Böl. I.

49 Yorucu uzunluktaki bu söylevi ben kısalttım. Söz konusu söylev Dio'dan alınmıştır. Kitap LVI, (2-9).

kendi serseriliğinizde huzur arıyorsunuz. Bana Vesta rahibelerini mi örnek göstereceksiniz? O halde iffet kurallarına uymuyorsanız, sizleri de Vesta rahibeleri gibi cezalandırmak gerekir. İnsanlar sizin yolunuzdan gitse de gitmese de, siz her şekilde kötü vatandaşlarsınız. Benim tek hedefim, cumhuriyetin bekası. İtaat etmeyenlere verilecek cezaları artırdım. Mükâfatları ise o kadar artırdım ki, erdemin bu kadar cömertçe ödüllendirildiği başka nerede görülmüştür bilemiyorum. Bundan daha azı bile bin insanı hayatlarını tehlikeye atmaya iterdi. Benim koyduğum ödüller mi sizleri evlenip çocuk büyütmeye teşvik etmeyecek?"

Augustus, kendi adıyla anılan Julia Kanunu ile o yılın bir bölümünde *consul*'lük yapmış iki *consul*'ün adlarıyla[50] anılan Papia Poppaea Kanunu'nu yaptı. Felaketin büyüklüğü bu *consul*'lerin seçiminde dahi kendini belli etmişti. Dio[51] bize bu *consul*'lerin evli ve çocuk sahibi olmadıklarını söyler.

Augustus'un bu kanunu tam anlamıyla bir düstur, bu konuda o güne kadar yapılmış tüm düzenlemeleri bir araya getiren sistematik bir bütündür. Bütün bunlar Julia kanunları bünyesinde tekrar eritilmiş[52] ve daha çok güç kazanmıştır. Bu kanunların kapsamı, etki alanı o kadar genişti ki, Romalıların medeni kanunlarının en büyük kısmını bu kanunlar oluşturuyordu.

Ulpianus'un değerli parçalarında;[53] Papia kanunları üzerine yazmış yazarlardan alınan *Digesta* kanunlarında;[54] bu kanunlardan alıntılar yapmış tarihçilerin ve diğer yazarların

---

50 Marcus Papius Mutilus ile Q. Poppaenus Sabinus. Dio, Kitap LVI.

51 Dio, Kitap LVI, (10).

52 Ulpianus'un *Fragmenta*'sında XIV. Başlık, Julia Kanunu Papia Kanunu'ndan net bir şekilde ayırır.

53 Jacques Godefroi bunların bir derlemesini yapmıştır.

54 VI. yüzyılda İmparator I. Justinianos'un emriyle hazırlanan ve *Corpus Juris Civilis* adıyla bilinen elli ciltlik derlemenin içinde yer alan üç ana bölümden birine verilen ad. Bu bölüm, Romalı hukukçuların yazılarından alınan kısa parçalardan oluşur. Diğer iki bölüm *Codex Justinianos* ile *Institutiones*'tir. (ç.n.)

eserlerinde; bunları lağveden Theodosius Kanunnamesi'nde; bu kanunları, şüphesiz ahret yolunda övülesi bir coşkuyla, fakat fani dünya hakkında pek de bir şey bilmeden sansürlemiş olan kilise babalarının metinlerinde, bu kanunların kalıntılarına rastlarız.

Bu kanunlarda birçok hüküm mevcuttu. Bugün biz bunların otuz beş tanesini biliyoruz.[55] Fakat konunun kalbine en kısa yoldan ulaşmak istediğimden, Aulus Gellius'un[56] yedinci hüküm olarak belirttiği, bu kanun münasebetiyle verilecek şeref unvanları ve ödüllerle ilgili olan hükümle başlayacağım.

Çoğu Lakedaimonia kolonisi olan Latin şehirlerinden[57] gelen, hatta kanunlarının bir kısmını bu şehirlerden alan[58] Romalılar da tıpkı Lakedaimonlar gibi yaşlılığa her türlü şan şerefi ve üstünlüğü tanımış, büyük saygı göstermiştir. Cumhuriyetteki vatandaş sayısı azaldığında, yaşlılığa tanınan ayrıcalıklar evliliğe ve çocuk sayısına da tanındı.[59] Bazı ayrıcalıklar, doğacak çocuk sayısından bağımsız olarak sadece evliliğe tanındı. Buna, kocalık hakkı dendi. Çocuğu olanlara başka ayrıcalıklar, üç çocuğu olanlara daha da büyük ayrıcalıklar tanındı. Şu üç şeyi karıştırmamak gerekir: Bu ayrıcalıkların bazılarından evli insanlar sürekli istifade ediyordu. Örneğin, tiyatroda özel bir yere sahip olmak gibi.[60] Bununla birlikte, evli insanlar bazı ayrıcalıklardan, ancak çocukları olanlar veya onlardan daha çok sayıda çocuğa sahip olanlar tarafından mahrum edilmedikleri takdirde istifade edebiliyordu.

Söz konusu ayrıcalıklar son derece kapsamlıydı. Çok sayıda çocuğu olan evli insanlar, gerek şan şeref unvanların dağıtılması, gerek bu unvanların verdiği yetkilerin kullanıl-

55 Otuz beşinci hüküm kanun 19'da ve takip eden sayfalarda aktarılmıştır. *De ritu nuptiarum.*

56 Kitap III, Böl. XV.

57 Halikarnassoslu Dionysios, (II, 49).

58 Yunan kanunlarını araştırmak için gönderilen Romalı delegeler, Atina'ya ve İtalya şehirlerine gitmişti.

59 Aulus Gellius, Kitap II, Böl. XV.

60 Suetonius, *Augusto*, Böl. XLIV, (3).

masında daima öncelikliydi.[61] *Fasces*'i[62] en çok çocuğa ilk sahip olan *consul* alırdı;[63] yine en çok çocuğu olan *consul* eyaletler arasında seçim yapma hakkına sahipti.[64] En çok çocuğa sahip senatör, senatörler kataloğunda en başa yazılırdı; bu senatör senatoda fikrini söyleyen ilk senatör olurdu.[65] Memuriyete daha erken yaşta girebilirdi, zira doğan her çocuk babaya bir senelik kıdem kazandırıyordu.[66] Şayet Romalı bir kişi üç çocuğa sahipse, her türlü kişisel vergiden muaf tutuluyordu.[67] Üç çocuklu hür kadınlar ile dört çocuklu azatlı kadınlar,[68] Eski Roma kanunlarının öngördüğü[69] sürekli vesayetten kurtuluyordu.

Ödüller gibi, cezalar da mevcuttu.[70] Evli olmayanlara yabancılardan miras kalamıyordu.[71] Evli olup da çocuk sahibi olmayanlar bu mirasın sadece yarısını alabiliyordu.[72] Plutarkhos'un dediğine göre,[73] Romalılar vârise sahip olmak için değil, bizzat vâris olabilmek için evleniyorlardı.

Karıkocanın birbirlerine vasiyetname yoluyla tanıyabilecekleri avantajlar kanunla sınırlandırılmıştı. Birlikte çocuk sahibi olmuşlarsa, birbirlerine her şeyi bırakabilirlerdi.[74] Şa-

---

61 Tacitus, *Annales*, Kitap II, (51, 2). *Ut numerus liberorum in candidatis proepolleret, quod lex jubebat.*

62 Eski Roma'da güç ve iktidarı simgeleyen değnek demeti. (ç.n.)

63 Aulus Gellius, Kitap II, Böl. XV.

64 Tacitus, *Annales*, Kitap XV, (19).

65 bkz. kanun 6, § 5, takip eden sayfalar, *De decurionibus.*

66 bkz. kanun 2, takip eden sayfalar, *De minoribus.*

67 Kanun 1, § 3 ve 2, § 1, takip eden sayfalar, *De vacatione et excusat. muner.*

68 Ulpianus, *Fragmenta*, Başlık XXIX, § 3.

69 Plutarkhos, *Vitae Parallelae: Numa,* (25, 10).

70 bkz. Ulpianus'un *Fragmenta*'sı, Başlık XIV, XV, XVI, XVII ve XVIII. Bunlar, Eski Roma içtihadının en güzel örneklerini teşkil eder.

71 Sozomenus, Kitap I, Böl. IX. Aileden miras kalıyordu. Ulpianus, *Fragmenta*, Başlık XVI, § 1.

72 Sozomenus, Kitap I, Böl. IX ile leg. unic. Cod. Theodos. *De infirmis paenis coelibis et orbitatis.*

73 "De amore prolis", *Moralia* (2).

74 Bu konu hakkında daha çok ayrıntı için bkz. Ulpianus, *Fragmenta*, Başlık XV ve XVI.

yet çocukları yoksa, evlilik dolayısıyla mirasın onda birini alabilirlerdi. Şayet bir başka evlilikten çocukları olmuşsa, birbirlerine, ne kadar çocuk varsa o kadarlık onda bir pay bırakabilirlerdi.

Şayet bir koca karısını cumhuriyetle ilgili işlerin getirdiği zaruret dışında bir sebeple ihmal etmişse,[75] karısının vârisi olamıyordu.

Kanun hayatta kalan kocaya veya zevceye tekrar evlenmek için iki yıl süre,[76] boşanma durumunda ise bir buçuk yıl süre tanırdı. Çocuklarını evlendirmek veya kızlarına drahoma vermek istemeyen babalar, memurlar tarafından bunları yapmaya mecbur edilirdi.[77]

Evlilik iki yıldan uzun süre ertelenecekse çiftler arasında nişan yapılamazdı.[78] Bir kız ancak on iki yaşında evlendirilebildiğinden, söz konusu kız ancak on yaşında nişanlandırılabiliyordu. Kanun, nişan bahanesiyle, evli kişilere tanınan ayrıcalıktan gereksiz yere[79] istifade edilmesini istemiyordu.

Altmış yaşındaki bir erkeğin elli yaşındaki bir kadınla evlenmesi yasaktı.[80] Evli insanlara büyük ayrıcalıklar tanınmış olduğundan, kanun gereksiz evlilikler yapılmasını istemiyordu. Aynı nedenle Calvisian *senatus-consultum*'u,[81] elli yaşından büyük bir kadının altmış yaşından küçük bir erkekle evlenmesini uygunsuz ilan etmiştir. Öyle ki, elli ya-

---

75 Ulpianus, *Fragmenta*, Başlık XVI, § 1.

76 Ulpianus, *Fragmenta*, Başlık XIV. Görünüşe göre, ilk Julia kanunları üç yıl süre tanıyordu. Augustus'un Dio'da aktarılan söylevi, Kitap LVI [2-9]; Suetonius, *Augustus'un Yaşamı*, Böl. XXXIV. Diğer Julia kanunları sadece bir yıl süre tanıyordu. Son olarak, Papia Kanunu iki yıl süre tanımaktaydı. Ulpianus, *Fragmenta*, Başlık XIV. Bu kanunlar halkın hoşuna gitmiyordu. Bu yüzden Augustus, halkın tahammül derecesine göre bu kanunları ya hafifletmiş ya da lağvetmişti.

77 Bu, Papia Kanunu'nun otuz beşinci hükmü idi. Kanun 19, takip eden sayfalar. *De ritu nuptiarum.*

78 bkz. Dio, Kitap LIV, Yıl 736; Suetonius, *Octavio*, Böl. XXXIV.

79 bkz. Dio, Kitap LIV; yine Dio'da, "Augustus'un söylevi", Kitap LVI, (2-9).

80 Ulpianus, *Fragmenta*, Başlık XVI; Kanun 27, *De nuptiis* Kanunnamesi.

81 Ulpianus, *Fragmenta*, Başlık XVI, § 3.

şındaki bir kadın bu kanunların öngördüğü cezaları göze almadan evlenemezdi. Tiberius Papia Kanunu'nu daha da sertleştirmiş,[82] altmış yaşında bir erkeğin elli yaşından küçük bir kadınla evlenmesini yasaklamıştır. Öyle ki, altmış yaşında bir erkeğin cezaya çarptırılmaksızın evlenmesi mümkün değildi. Ancak Claudius, Tiberius'un bu konuda yaptığı kanunu lağvetmiştir.[83]

Bütün bu hükümler, kuzeyden ziyade İtalya iklimine uygundu. Kuzeyde altmış yaşında bir erkeğin gücü kuvveti hâlâ yerinde olur, elli yaşındaki kadınların hepsi kısır olmaz.

Eş seçimini gereksiz yere sınırlandırmamak için, Augustus, senatör olmayan bütün hür erkeklerin[84] azatlı kadınlarla evlenmesine[85] izin verdi. Papia Kanunu senatörlerin azat edilmiş veya tiyatroda sahneye çıkmış kadınlarla evlenmelerini yasaklamıştır.[86] Ulpianus zamanında, hür erkeklerin, kötü bir hayat sürmüş, sahneye çıkmış veya bir kamu davasında hüküm giymiş kadınlarla evlenmeleri yasaktı.[87] Bunun için muhakkak bir *senatus-consultum* yapılmış olması gerekir. Cumhuriyet zamanında bu tür kanunlar yapılmamıştı, zira *censor*'lar bu konuda gelişen düzensizlikleri düzeltiyor veya bu tür düzensizliklerin doğmasına hiç mahal vermiyorlardı.

Konstantin Papia Kanunu'yla bu tür yasaklara tabi olan insanlara, aşağı konumda yer alan insanlar dâhil, sadece senatörleri değil, devlette yüksek mevkilerde bulunanları da katan bir kanun yaptı.[88] Bu, o çağın hukukunu oluşturdu. Bu tür evlilikler artık sadece Konstantin Kanunu'nda adı geçen hür erkeklere yasaktı. Justinianos Konstantin'in Kanunu'nu

---

82 bkz. Suetonius, *Claudio*, Böl. XXIII, (3).

83 bkz. Suetonius, age., Böl. XXIII, (3); Ulpianus, *Fragmenta*, Başlık XVI, § 3.

84 Dio, Kitap LIV; Ulpianus, *Fragmenta*, Başlık XIII.

85 "Augustus'un söylevi", Dio, Kitap LVI, (7).

86 Ulpianus, *Fragmenta*, Böl. XII; kanun 44, takip eden sayfalar, *De ritu nuptiarum*, sonlara doğru.

87 bkz. Ulpianus'un *Fragmenta*'sı, Başlık XIII ve XVI.

88 bkz. kanun 1, *De nat. lib.* Kanunnamesi.

lağvetmiş, herkesin bu tür evlilikler yapmasına izin vermiştir. İşte içler acısı özgürlüğümüz o çağdan kalmadır.[89]

Kanuna karşı gelerek evlenenlere karşı konmuş cezaların, hiç evlenmeyenlere karşı konmuş cezalarla aynı olduğu açıktır. Bu evlilikler sivil hayatta hiçbir avantaj sağlamıyordu.[90] Kadının ölümünden sonra[91] drahomasına[92] el konuluyordu.

Augustus kanunların geçersiz kıldığı kişilerin miraslarını ve bağışlarını devlet hazinesine aktardığından,[93] bu kanunlar siyasi ve medeni olmaktan ziyade mali kanunlar gibi görülüyordu. İnsanlar maliyenin açgözlülüğüne sürekli yem olduklarını gördükçe, zaten bunaltıcı addedilen bu yükün yarattığı hoşnutsuzluk arttı. Bu nedenle Tiberius bu kanunları değiştirmeye mecbur olmuş;[94] Neron maliyeye ihbarda bulunanlara verilen ödülleri azaltmış;[95] Trajan muhbirlerin yağmasına engel olmuş;[96] Severus bu kanunları değiştirmiş;[97] hukukçular bu kanunlara nefretle bakmış, verdikleri kararlarda bunları katı bir biçimde uygulamamıştır.

Kaldı ki imparatorlar da kocalıktan, çocuk sahibi olmaktan ve üç çocuk sahibi olmaktan doğan hakları ilgisiz insanlara bahşederek bu kanunları zayıflatmıştır.[98] İmparatorlar daha da ileri giderek, kimi bireyleri bu kanunların öngör-

89 *Novellae* 117.

90 Kanun 37, § 7, takip eden sayfalar, *De oper. libert.*; Ulpianus, *Fragmenta*, Başlık XVI, § 2.

91 bkz. Kitap XXVI, Konu XIII.

92 *Fragmenta*, age.

93 Bazı durumlar hariç. bkz. Ulpianus, *Fragmenta*, Başlık XVIII; *De caduc. tollend.* Kanunnamesindeki tek kanun.

94 Tacitus, "Relatum de moderanda Papia Poppae." *Annales*, Kitap III, (25, 1), s. 117.

95 Neron bu ödülleri dörtte bir oranında azaltmıştır. Suetonius, *Nerone*, Böl. X, (2).

96 bkz. Plinius'un *Panegyricus*'u, (34-35).

97 Severus, Papia Kanunu hükümlerinin uygulanma yaşını erkeklerde yirmi beşe, kızlarda yirmiye indirmiştir. Bunu, Ulpianus'un *Fragmenta*'sı (Başlık XVI) ile Tertullianus'un söylediklerini (*Apologet.*, Böl. IV) karşılaştırdığımızda görüyoruz.

98 *Censor* P. Scipio, ahlâk üzerine halka hitaben verdiği söylevde, yapılan suistimallerden, öz oğlun verdiği ayrıcalığı evlat edinilen oğlun da vermesinden yakınmıştır. Aulus Gellius, Kitap V, Böl. XIX.

düğü cezalardan muaf tutmuşlardır.[99] Oysa kamu yararına konmuş kurallarda muafiyete yer verilmemesi gerekirdi.

Dinin zorunlu bekârete adadığı Vesta rahibelerine,[100] çocuk sahibi olanların haklarını tanımak mantıklı idi. Aynı şekilde askerlere de[101] kocalık hakkı tanınmıştı, zira askerler evleniyordu. İmparatorları medeni kanunun bazı maddelerinden muaf tutmak âdettendi. Örneğin Augustus, azat etme hakkını sınırlayan kanun[102] ile bağış hakkını sınırlayan kanunun[103] yarattığı sıkıntıdan muaftı. Bunlar çok özel durumlardı. Fakat daha sonra muafiyetler fütursuzca verilmeye başlandı ve kurallar istisnaya dönüştü.

Felsefe okulları o dönemde imparatorluğa kamu işlerinden uzaklaşma ruhunu zaten getirmişti. Herkesin savaş ve barış sanatlarıyla ilgili olduğu cumhuriyet döneminde böyle bir tutum kendine taraftar bulamazdı.[104] Kurgusal bir hayata götüren her şeyi mükemmel addetme fikri, bir aileye bakmaktan, o aile için sıkıntıya girmekten kaçınma eğilimi işte bundan kaynaklanmıştır. Felsefeden sonra ortaya çıkan Hristiyanlık, tabir caizse felsefenin ön hazırlığını yaptığı fikirleri kalıcı hale getirmiştir.

Hristiyanlık içtihada da kendi ruhunu kattı, zira imparatorluk öteden beri dinle alakadardı. Hristiyan imparatorların düzenlemelerinin bir derlemesinden ibaret olan Theodosius Kanunnamesi bunun kanıtıdır.

Konstantin'e methiye düzen bir yazar[105] imparatora şöyle der: "Kanunlarınız sırf ahlâksızlıkları ıslah etmek, ahlâk

99 bkz. Kanun 31, takip eden sayfalar, *De ritu nuptiarum*.

100 Augustus Papia Kanunu'yla, Vesta rahibelerine annelerle aynı ayrıcalığı tanınıştı. bkz. Dio, Kitap LVI. Numa ise Vesta rahibelerine üç çocuklu kadınlara tanınan, vasisi olmama ayrıcalığını tanımıştı. Plutarkhos, *Vitae Parallelae: Numa,* (X, 5).

101 Bu hakkı onlara Claudius vermişti. Dio, Kitap LX, (24).

102 Leg. *Apud eum*, takip eden sayfalar, *De manumissionibus*, § 1.

103 Dio, Kitap LV.

104 bkz. Cicero'nun spekülasyon fikriyle ilgili görüşleri, *De Officiis*, Kitap I, (150).

105 Nazarius, *Panegyrico Constantini*, 321 yılı.

kurallarını düzenlemek için yapılmıştır. Tek amaçları sadeliğe tuzak kurmak gibi duran o eski kanunların hilelerini siz ortadan kaldırdınız."

Şüphesiz Konstantin'in yaptığı değişikler kaynağını ya Hristiyanlığın yerleşmesiyle ilgili fikirlerden ya da Hristiyanlığın mükemmelleştirilmesiyle ilgili fikirlerden alıyordu. Piskoposlara muazzam bir nüfuz tanıyan kanunlar, Hristiyanlığı yerleştirme fikrinden doğdu. Bu kanunlar, kilise mahkemelerinin temelini oluşturmuştur. Babanın elinden çocuklarına ait malların mülkiyetini almak suretiyle baba nüfuzunu zayıflatan kanunlar da[106] yine bundan kaynaklanır. Yeni bir dini yayabilmek için, kurulu düzene doğal olarak daha az bağlı olan çocukların, aileye olan aşırı bağımlılığını ortadan kaldırmak gerekir.

Hristiyanlığı mükemmelleştirmek amacıyla yapılan kanunlar, bilhassa Papia kanunları[107] tarafından öngörülen cezaları kaldıran, evli olup da çocuk sahibi olmayanlar kadar evli olmayanları da bu cezalardan muaf tutan kanunlar olmuştur.

"Bu kanunlar," der bir kilise tarihçisi,[108] "insan nüfusunun artışı sanki bizim elimizdeymiş gibi düşünülerek yapılmış, bu nüfusun Tanrı'nın emrine göre artıp azaldığı anlaşılamamıştır."

Din prensipleri, insan türünün devamı üzerinde son derece etkili olmuştur. Din prensipleri kâh Yahudilerde, Muhammetçilerde, Mecusilerde ve Çinlilerde olduğu gibi üremeyi teşvik etmiş, kâh Hristiyan olan Romalılarda olduğu gibi üremeye köstek olmuştur.

Her yerde iffetlilik, yani bütün erdemlerin en mükemmeli vaaz edilir olmuştur. İffetlilik en mükemmel erdemdir, zira çok az sayıda insan bu erdeme sahip olabilir.

---

106 bkz. Theodosius Kanunnamesi'nde yer alan kanun 1, 2 ve 3, *De bonis maternis, maternique generis*, vs. ile yine aynı kanunnamede yer alan tek kanun, *De bonis quoe filiis famil. acquiruntur*.

107 Leg. unica, Cod., *De infirm. poen. coelib. et orbit.*

108 Sozomenus, Kitap I, Böl. IX, s. 27.

Konstantin, karıkocanın birbirlerine çocuk sayısı nispetinde miras bırakabilmesini öngören ondalık kanunlarını yürürlükten kaldırmamıştı. Genç Theodosius bunları da lağvetti.[109]

Justinianos, Papia kanunları tarafından yasaklanan bütün evlilikleri geçerli ilan etti.[110] Bu kanunlar kişilerin tekrar evlenmesini öngörüyordu. Justinianos, tekrar evlenmeyenlere çeşitli avantajlar sağladı.[111]

Eski kanunlar gereğince, her insanın doğal olarak sahip olduğu evlilik ve çocuk sahibi olma hakkı kaldırılamıyordu. Bu nedenle, evlenmemek şartıyla bağış kabul edildiğinde,[112] efendi azatlısına evlenmeyeceğine ve çocuk yapmayacağına dair yemin ettirdiğinde,[113] Papia Kanunu hem o şartı hem de o yemini iptal ediyordu.[114] O halde bugün bizde var olan *dulluğun devamı* hükümleri eski hukukla çelişmektedir. Bu hükümler, imparatorların mükemmellik fikirleriyle yaptıkları kanunlardan ileri gelmektedir.

Pagan Romalıların evliliklere ve çocuk sayısına tanıdığı ayrıcalıkları ve şan şeref unvanlarını açık açık lağveden bir kanun asla olmamıştır. Bununla birlikte, bekârlığın üstünlük sayıldığı bir yerde evlilik saygın addedilemezdi. Cezaları kaldırmak suretiyle mültezimleri onca kazançtan vazgeçmeye mecbur etmeyi başardıktan sonra, ödüllerin kaldırılmasının çok daha kolay olduğu tahmin edilebilir.

Bekârlığa izin veren aynı ruhani neden, kısa zaman sonra bekârlık mecburiyeti de getirmiştir. Tanrı saklasın, ben burada din kaynaklı bekârlık aleyhine konuşuyor değilim. Fakat sefahatin teşvik ettiği, iki cinsin birbirini doğal duygular yoluyla yozlaştırarak, kendilerini her gün daha da yozlaştıran

109 Kanun 2 ve 3, Cod. Theod., *De jure lib.*
110 Leg. Sancimus, Cod. *De nuptiis.*
111 *Novellae* 127, Böl. III; *Novellae* 118, Böl. V.
112 Kanun 54, takip eden sayfalar, *De condit. et demonst.*
113 Kanun 5, § 4, *De jure patronatus.*
114 Pavlus, *De sententiis*, Kitap III, Başlık IV, § 15.

bir birliktelik yaşamak uğruna, tarafların daha iyi hale gelebileceği bir birliktelikten kaçındığı bekârlık karşısında kim sessizliğini koruyabilir?

Gerçekleşmesi olası evlilik sayısı ne kadar azalırsa, yapılan evlilikler o kadar çok bozulur. Bu, doğadan kaynaklanan bir kuraldır. Evli insan sayısı ne kadar az olursa, evliliklerdeki sadakat da o kadar az olur. Tıpkı hırsız sayısının artmasıyla hırsızlık olaylarının da artması gibi.

22. Konu
Çocukların sokağa bırakılması üzerine

İlk Romalılarda, çocukların sokağa bırakılmasıyla ilgili oldukça iyi bir denetim mekanizması vardı. Romulus, der Halikarnassoslu Dionysios,[115] bütün vatandaşlara, bütün erkek çocuklarını ve büyük kızlarını büyütme mecburiyeti getirmişti. Şayet çocuklar kusurlu ve anormal doğmuşsa, Romulus, bu çocukların en yakın beş akrabaya gösterildikten sonra sokağa terk edilmesine izin vermişti.

Romulus üç yaşından küçük çocukların öldürülmesini yasakladı.[116] Bu sayede Romulus, babalara çocukları üzerinde yaşam ve ölüm hakkı veren kanun ile çocukları sokağa bırakmayı yasaklayan kanunu bağdaştırmış oldu.

Yine Halikarnassoslu Dionysios'un eserinde,[117] vatandaşlara evlenmeyi ve bütün çocuklarını büyütmeyi emreden kanunun Roma'nın kuruluşunun 277. yılında yürürlükte olduğu görülür. Geleneğin, küçük kız çocuklarının sokağa terk edilmesine izin veren Romulus kanununu sınırlandırdığı anlaşılıyor.

Roma'nın kuruluşunun 301. yılında yürürlüğe giren On İki Levha Kanunları'nın çocukların sokağa terk edilmesiyle

115 *Roma'dan Kalan Eserler*, Kitap II, (15).

116 age.

117 Kitap IX, (51).

ilgili nasıl bir düzenleme getirdiğine dair tek bilgimiz Cicero'daki bir bölümdür.[118] Cicero halk *tribun*'lüğünden bahsederken, tıpkı On İki Levha Kanunları'ndaki anormal doğanlar gibi, halk *tribun*'lüğünün de doğduktan hemen sonra boğulduğunu söyler. O halde anormal doğmamış çocuklar muhafaza ediliyordu. On İki Levha Kanunları eski kurumları değiştirmemişti.

"Germenler," der Tacitus, "çocuklarını sokağa atmazlar. Onlarda iyi ahlâk, başka yerlerdeki iyi kanunlardan daha güçlüdür."[119] O halde Romalılarda bu âdeti engellemek için yapılmış kanunlar vardı ve bunlara uyulmuyordu. Romalılarda çocukları sokağa bırakmaya izin veren bir kanuna rastlanmaz.[120] Bu durum şüphesiz Roma'nın son zamanlarında lüksün refahı yok etmesiyle, zenginlikleri paylaşmanın fakirlik olarak nitelendirilmeye başlanmasıyla, babalar aileye verdiklerini kayıp addedip aileyi mülklerinden ayırdığı zaman baş göstermiş bir suistimal idi.

23. Konu
Romalıların çöküşünden sonra dünyanın durumu üzerine

Romalıların vatandaş nüfusunu artırmak için yaptıkları düzenlemeler, cumhuriyetin bütün kurumlarıyla gücünün zirvesinde olduğu, cumhuriyetin sadece cesaretinden, cüretinden, kararlılığından, zafer aşkından, hatta erdeminden dolayı verdiği kayıpları telafi etmek zorunda kaldığı dönemde etkili olmuştur. Ancak kısa bir süre sonra en bilge düzenlemeler, ölmek üzere olan bir cumhuriyetin, genele yayılmış bir anarşinin, askerî bir yönetimin, katı bir imparatorluğun, korkunç bir istibdadın, zayıf bir monarşinin, ahmak ve batıl inançlı bir

118 *De Legib.*, Kitap III, (8, 19).

119 *De moribus Germanorum,* XIX, (6).

120 *Digesta*'da bu konuyla ilgili bir başlık mevcut değildir; *Codex* ve *Novellae* da bu konuyla ilgili bir şey söylemez.

sarayın sırasıyla yıktığı şeyleri düzeltemez hale gelmiştir. Romalıların, dünyayı âdeta zayıflatıp savunmasız bir halde barbarlara teslim etmek için fethettiği söylenebilir. Gotlar, Getler, Sarazenler ve Tatarlar sırasıyla Romalıları yıpratmış, kısa süre sonra barbar halklar barbar halklarla savaşmaya başlamıştır. Böylece efsaneler çağında, sellerden ve tufanlardan sonra, yerin altından birbirini katleden silahlı insanlar çıkmıştır.

24. Konu
Nüfus bakımından Avrupa'da yaşanan değişiklikler

O sırada içinde bulunduğu duruma bakıldığında, Avrupa'nın kendini düzeltebilmiş olması hayret vericidir. Bilhassa Şarlman zamanında Avrupa'nın tek bir imparatorluk olduğu düşünülürse. Ancak o zamanki yönetim şekli nedeniyle Avrupa sayısız küçük devletçiğe bölünmüştü. Bir derebeyi kendi köyünde veya şehrinde ikamet ettiğinden, yüceliği, zenginliği, gücü, hatta güvenliği sadece ve sadece nüfusa bağlı olduğundan, her derebeyi kendi küçük ülkesini geliştirmek için özel çaba sarf etti. Bu çabalar o kadar işe yaradı ki, yönetimdeki çarpıklıklara, ticaret konusundaki bilgi eksikliğine, sürekli baş gösteren çok sayıda savaşa ve kavgaya rağmen, Avrupa'nın çoğu bölgesinde bugün olduğundan daha çok insan yaşamaya başladı.

Bu konuyu ayrıntılı şekilde ele alacak zamanım yok. Türlü türlü insandan oluşan muazzam Haçlı ordularını örnek göstermekle yetineceğim. Bay Pufendorf'a göre, IX. Charles zamanında Fransa'da yirmi milyon insan yaşamaktaydı.[121]

Nüfus azalışına, birçok küçük devletin durmadan birleşmesi neden olmuştur.

Eskiden Fransa'daki her kasaba birer başkent idi. Oysa bugün sadece tek bir başkent var. Eskiden devletin her bir

121 "Fransa Üzerine", *Histoire*, Böl. V.

bölümü bir güç merkezi idi. Oysa bugün her şey tek bir merkeze bağlı ve bu merkez, tabir caizse devletin ta kendisi durumunda.

25. Konu
Aynı konunun devamı

Avrupa'nın iki yüzyıldır denizcilik faaliyetlerine epey hız verdiği doğrudur. Bu durum nüfusu artırdığı gibi, nüfus kaybına da neden olmuştur. Hollanda Hint Adaları'na her yıl çok sayıda denizci gönderir. Bu denizcilerin ancak üçte ikisi geri döner. Kalanlar ya ölür ya da Hint Adaları'na yerleşir. Deniz ticaretiyle uğraşan diğer bütün milletler için de durum aşağı yukarı böyledir.

Avrupa, denizcilikle uğraşan tek bir devlet gibi düşünülmemelidir. Böyle bir devletin nüfusu artar, zira bütün komşu milletler bu denizcilik faaliyetlerine katılır, ülkeye her yerden denizciler akın eder. Dünyanın geri kalanından dinle,[122] geniş denizlerle ve çöllerle ayrılan Avrupa ise nüfus kaybını bu şekilde telafi edemez.

26. Konu
Sonuçlar

Bütün bunlardan, Avrupa'nın bugün hâlâ insan türünün devamını teşvik edecek kanunlara ihtiyaç duyduğu sonucu çıkmaktadır. Nasıl ki Eski Yunan'daki siyasetçiler durmadan cumhuriyeti yıpratan fazla nüfustan şikâyet ettiyse, bugünün siyasetçileri de bize sadece nüfusu artıracak uygun yollardan bahsetmektedir.

---

122 Avrupa hemen hemen her yerden Muhammetçi ülkelerle çevrilidir.

27. Konu
Fransa'da türün devamını teşvik etmek için yapılan kanun üzerine

XIV. Louis on çocuklu insanlara belli bir maaş, on iki çocuklu insanlara daha da yüksek bir maaş bağlanmasını emretmişti.[123] Fakat mucizeleri ödüllendirmek yeterli değildi. İnsanlara, onları üremeye teşvik edecek genel bir ruh hali aşılayabilmek için, Romalıların yaptığı gibi genel ödüller veya genel cezalar koymak gerekiyordu.

28. Konu
Nüfusun azalması nasıl önlenebilir

Bir devlet birtakım münferit kazalar, savaşlar, salgınlar, kıtlıklar nedeniyle nüfus kaybına uğradıysa, bu kaybı telafi edecek kaynaklar mevcuttur. Hayatta kalanlar iş ve üretim ruhunu ayakta tutabilir, başlarına gelen felaketleri telafi edebilir, büyük yıkımlarda dahi daha maharetli hale gelmeye çalışabilirler. Ancak nüfusun azalışı eskilere dayanıyor, içten gelen bir çürümeden ve kötü yönetimden kaynaklanıyorsa, bu felaketin neredeyse hiç telafisi yoktur. İnsanlar bu ülkede yavaş yavaş ilerleyen ve alışılagelmiş bir hastalıktan ölmektedir. Uyuşukluk ve sefalet içinde, iktidarın körüklediği şiddet veya önyargı ortamında doğan insanlar çoğu zaman yıkımlarının nedenlerini anlayamadan ölüp giderler. İstibdat yönetimi veya ruhban sınıfının laikler üzerinde aşırı söz sahibi olması yüzünden mahvolan ülkeler bu durumun iki büyük örneğini oluşturur.

Bu şekilde nüfus kaybetmiş bir devleti tekrar ayağa kaldırabilmek için, doğacak çocuklardan medet ummak yersiz olur. Buna zaman yoktur. İnsanlar kendi yarattıkları çölün

123 1666 tarihli ferman, evlilik lehine.

ortasında cesaretleri kırılmış, verimsiz bir haldedirler. Bir halkı zar zor doyuran topraklarla aile geçindirilemez. Bu ülkelerdeki alt tabaka ülkenin sefaletinden, yani ülkede bulunan çok sayıda sürülmemiş topraktan dahi pay kapamaz. Ruhban sınıfı, prens, şehirler, önde gelenler, birkaç önemli vatandaş yavaş yavaş bütün ülkenin sahibi haline gelir. İflas eden aileler tarlalarını onlara bırakır; çalışacak insanların elinde hiçbir şey kalmaz.

Böyle bir durumda, imparatorluk genelinde, Romalıların kendi imparatorluklarının bir kısmında yaptığı şeyi yapmak, bolluk zamanında uyguladıklarını kıtlık zamanında uygulamak, elinde hiçbir şey olmayan bütün ailelere toprak dağıtmak, bu toprakları sürüp ekebilmeleri için onlara imkân sağlamak gerekecektir. Toprak dağıtımı, toprak alabilecek güçte insan çıktıkça kademe kademe yapılmalıdır ki, çalışma konusunda hiç zaman kaybedilmesin.

29. Konu
Bakımevleri üzerine

Bir insan elinde hiçbir şey olmadığı için değil, çalışmadığı için fakir düşer. Hiç malı mülkü olmayan fakat çalışan bir kişi, çalışmadan yüz ekülük bir gelire sahip olan kişi kadar rahattır. Hiç malı mülkü olmayan fakat bir mesleği olan kişi, on *arpent*'lık[124] bir araziye sahip olup geçinmek için bu araziyi sürmek zorunda olan bir kişiden daha fakir değildir. Çocuklarına miras olarak kendi sanatını bırakmış bir işçi, onlara sayıları nispetinde katlanarak artacak bir mülk bırakmıştır. Geçinmek için on *arpent*'lık araziye sahip olan ve bu araziyi çocukları arasında paylaştıran kişi için aynı şey söylenemez.

124 Fransa'da metrik düzene geçilmeden önce geçerli olan bir uzunluk ve alan ölçüsü. (ç.n.)

Çoğu kişinin geçinmek için sadece kendi mesleğine sahip olduğu, ticaretle uğraşan ülkelerde, devlet çoğu zaman yaşlıların, hastaların, yetimlerin ve öksüzlerin ihtiyaçlarını karşılamak zorundadır. İyi bir kamu düzenine sahip bir devlet söz konusu masrafı bu mesleklerden çıkartır; birilerine yapabilecekleri işleri verir, diğerlerine çalışmayı öğretir, ki bu da başlı başına bir iş sahasıdır.

Devlet sokaktaki çıplak adama bir iki sadaka vermekle yükümlülüklerini yerine getirmiş olmaz. Devlet her vatandaşa güvenli bir geçim kaynağı, besin maddesi, uygun giyecekler ve sağlığa zararlı olmayan bir hayat tarzı sağlamak zorundadır.

Evrengzib'e niçin bakımevleri inşa etmediği sorulduğunda şöyle demiş: "İmparatorluğumu o kadar zengin hale getireceğim ki, bakımevine ihtiyaç kalmayacak."[125] Oysa şöyle demesi gerekirdi: İşe imparatorluğumu zenginleştirmekle başlayacağım, sonra bakımevleri inşa edeceğim.

Bir devletin zengin olabilmesi fazlaca üretim gerektirir. Onca ticaret kolu içinde, birinin bir süreliğine güçlük çekmemesi, dolayısıyla işçilerin anlık bir sıkıntı içinde bulunmaması imkânsızdır.

İşte o zaman devletin, ya halkın acı çekmesini ya da ayaklanmasını önlemek için acil yardımda bulunması gerekir. İşte o zaman bakımevleri veya sefaleti önleyecek muadil bir kurumun düzenlenmesi şart olur.

Fakat millet fakir olduğunda, kişisel yoksulluk genel sefaletten kaynaklanır. Kişisel yoksulluk, tabir caizse genel sefalettir. Dünyanın bütün bakımevleri bir araya gelse böyle bir kişisel yoksulluğu tedavi edemez. Aksine, bakımevlerinin esinlediği tembellik hali genel yoksulluğu, dolayısıyla kişisel yoksulluğu artırır.

---

125 bkz. Chardin, *Seyahatname*, Cilt VIII, s. 86. [I. Alemgir Şah veya Evrengzib, 1658-1707 tarihleri arasında hüküm sürmüş Babür şahı, daha ziyade şahlık unvanı olan Evrengzib adıyla tanınır –ç.n.]

İngiltere kilisesinde reform yapmak isteyen VIII. Henry, doğası gereği tembel bir cemaat olan ve başkalarını tembelliğe teşvik eden keşiş sınıfını ortadan kaldırmıştı.[126] Zira keşişler misafirperver olduklarından, sayısız aylak insan, asilzade ve burjuva hayatını manastırdan manastıra geçerek tüketiyordu. VIII. Henry bakımevlerini de ortadan kaldırdı. Nasıl asilzadeler geçimlerini manastırlardan sağlıyorsa, alt tabaka da geçimini bakımevlerinden sağlıyordu. Bu değişikliklerden sonra, İngiltere'de ticaret ve üretim ruhu yerleşti.

Roma'da bakımevleri çalışanlar, üretenler, sanat yapanlar, toprak sahibi olanlar, ticaretle uğraşanlar hariç, herkesin rahata ermesini sağlar.

Zengin milletlerin bakımevlerine ihtiyaç duyduğunu söyledim, zira buralarda talih bin türlü kazaya maruz kalır. Ancak geçici yardımların, daimi kurumlardan daha faydalı olacağı anlaşılıyor. Kötülük anlık bir şeydir. O halde verilecek yardımın da anlık olması, özel kazalara uygulanması gerekir.

126 bkz. Burnet, *Histoire de la réforme d'Angleterre*, Cilt I, Kitap III, s. 257-263.

BEŞİNCİ BÖLÜM

XXIV. Kitap

Uygulamaları ve kendi değerleri içinde düşünüldüğünde, bir ülkedeki geçerli dinle ilişkisine göre kanunlar

1. Konu
Genel olarak dinler üzerine

İnsan nasıl karanlıklar içinde en az karanlık olanı, uçurumlar içinde en az derin olanı bulup çıkarabilirse, aynı şekilde sahte dinler arasında da toplum refahına en uygun olanını, insanları öteki dünyanın saadetine taşımayı başaramasa bile onların en azından bu dünyada saadete ermelerine en çok katkıda bulunanını bulup çıkarabilir.

Bu yüzden dünyadaki çeşitli dinleri, bu dinlerin kökü ister göklerde ister yeryüzünde olsun, medeni hayata getirdikleri iyiliklere göre değerlendireceğim.

Bu eseri bir ilahiyatçı olarak değil de bir siyaset yazarı olarak kaleme aldığım için, çok daha yüce hakikatlere göre değerlendirmeden, sadece belli bir insani açıdan bakıldığında doğru olabilecek şeyler söyleyebilirim.

Hakiki din konusuna gelince, böyle bir dinin menfaatlerini siyasi menfaatlere feda etmeyi asla aklımdan geçirmediğimi, aksine, dinin menfaatleri ile siyasi menfaatleri birleştirmek istediğimi anlayabilmek için insanın fazla insaflı olmasına gerek yok; dinin menfaatleri ile siyasi menfaatleri birleştirebilmek için de bunların neler olduğunu bilmek gerekir.

İnsanlara birbirlerini sevmeyi emreden Hristiyanlık, şüphesiz bütün halkların en iyi siyasi kanunlara ve en iyi medeni kanunlara sahip olmasını ister, zira bu kanunlar kendisinden sonra insanların verebileceği ve alabileceği en büyük nimettir.

2. Konu
Bayle'in paradoksu

Bay Bayle[1] pagan olmaktansa ateist olmanın daha iyi olduğunu, yani bir başka deyişle, kötü bir dinden olmaktansa hiçbir dine mensup olmamanın daha az tehlikeli olduğunu kanıtlamaya kalktı. "Benim hakkımda o çok kötü bir adam demelerindense," der Bayle, "o yok demelerini tercih ederim." Bu, Tanrı'nın var olduğuna inanmanın insanlık için ne kadar gerekli olduğu savını değil de, belli bir adamın var olduğuna inanmanın insanlık için ne kadar gereksiz olduğu savını temel alan bir safsatadan ibarettir. O'nun var olmaması fikrinin devamı, bizim bağımsız olduğumuz fikridir. Veyahut böyle düşünmüyorsak, isyan edebileceğimiz fikridir. Dinin frenleyici bir saik olmadığını, zira daima frenlemediğini söylemek, medeni kanunların da frenleyici birer saik olmadığını söylemek demektir. Uzun bir eserde, dinin getirdiği iyilikleri sıralamadan sebep olduğu kötülükleri sıralamak din hakkında yanlış mantık yürütmektir. Dünyada medeni kanunların, monarşinin, cumhuriyet yönetiminin sebep olduğu bütün kötülükleri anlatmak istesem, korkunç şeyler anlatabilirim. Uyrukların bir dine mensup olması gereksiz hale gelse de bu prens için bir gereklilik olmayı sürdürür, aynı şekilde, insanların koyduğu kanunlardan korkmayanların boyun eğebileceği bu yegâne dizgini elden bırakmanın prense bir faydası yoktur.

---

1 *Pensées sur la comète*, CXIV vs. [Pierre Bayle, 1647-1706 tarihleri arasında yaşamış Fransız filozof –ç.n.]

Dini seven ve dinden korkan bir prens, onu okşayan ele veya onu sakinleştiren sese boyun eğen bir aslandır. Dinden korkan ve dinden nefret eden bir prens, gelen geçenin üzerine atlamasını engelleyen zinciri ısıran vahşi hayvanlar gibidir. Dinsiz bir prens, ancak parçaladığında ve yuttuğunda özgür olduğunu hisseden korkunç bir hayvandır.

Belli bir adamın veya belli bir halkın, sahip olduğu dini istismar etmesindense hiçbir dine mensup olmaması daha mı iyidir, yoksa insanlar arasında dinin hiç var olmaması daha mı az kötülüğe yol açar, işte asıl mesele bu sorulara yanıt verebilmektir.

Ateizmin korkunçluğunu hafifletmek için paganizme fazla yüklendiler. Eskilerde belli bir kusura tapınak kurulması söz konusu kusura tapınıldığı anlamına gelmiyordu. Aksine,bu kusurdan nefret ettikleri anlamına geliyordu. Bu savaşçı milletin Korku için bir tapınak inşa etmesi, savaş sırasında Korku'nun Lakedaimonların kalbini ele geçirmesini talep ettiği anlamına gelmiyordu. Suça teşvik etmemesi istenen ve suçu uzak tutması istenen tanrılar vardı.

3. Konu
Ilımlı yönetim Hristiyanlığa, istibdat yönetimi ise Muhammetçiliğe daha uygundur

Hristiyanlık, mutlak istibdaddan uzaktır. *İncil* yumuşak kalpliliği öyle öğütler ki, prensin uyruklarını cezalandırırken ve zulüm ederken başvurduğu despotik hiddete karşı durur.

Hristiyanlık çok kadın almayı yasakladığından, prensler daha az kapalıdır, uyruklarından daha az kopuktur, dolayısıyla daha insanidirler. Bu prensler kendilerini kanunlarla sınırlandırmaya, istedikleri her şeyi yapmalarına imkân olmadığını anlamaya daha meyilli olur.

Muhammetçi prensler durmadan öldürür veya öldürülürler, oysa Hristiyanlarda din prensleri daha az çekingen, dolayısıyla daha az zalim kılar. Prens uyruklarına güvenir, uyruklar da prense güvenir. Sırf öteki dünyadaki saadeti hedefler gibi gözüken Hristiyanlığın, bu dünyada da saadetimize katkıda bulunması ne kadar harikulade bir olaydır!

İmparatorluğun genişliği ile iklimin getirdiği kusurlara rağmen istibdadın Etiyopya'ya yerleşmesini engelleyen, Afrika'nın merkezine Avrupa'nın ahlâk kurallarını ve kanunlarını götüren şey Hristiyanlık olmuştur.

Etiyopya'nın veliaht prensi bir prensliğe sahiptir ve diğer uyruklar için bir sevgi ve itaat timsalidir. Etiyopya'nın hemen yakınlarında, Muhammetçi Sennar kralının çocuklarını hapse attırdığını görüyoruz. Kral öldüğünde ise meclis, tahta çıkan prense yaranmak için bu çocukları ölüme göndermiştir.[2]

Bir yandan Yunan ve Romalı kral ve şeflerin bitmek bilmez katliamları, diğer yandan Asya'yı mahveden iki şef, Timur ve Cengiz Han tarafından yok edilen halklar ve şehirler düşünülürse, hem yönetim şeklindeki siyasi hukuku hem de savaşlardaki milletlerarası hukuku Hristiyanlığa borçlu olduğumuzu görürüz. İnsanlık bu getirilere ne kadar minnet duysa azdır.

Bizde, kazanılan zaferlere rağmen mağlup halkların canının, özgürlüğünün, kanunlarının, mallarının ve –zafer kazanan taraf kendi kendisini kör etmemişse– dinlerinin bağışlanmasını sağlayan şey işte bu milletlerarası hukuktur.

Bugün Avrupa halkları, Roma İmparatorluğu'nun despotik ve askerî yönetime geçtiği dönem halkları ve orduları kadar birbirlerinden kopuk değillerdir, o dönemin orduları arasındaki kopukluk gibi bir kopukluk yoktur. Çünkü o dönemde ordular bir yandan birbirleriyle savaşıyor, diğer yandan onların şehirleri yağmalamalarına, toprakları paylaşmalarına ve topraklara el koymalarına izin veriliyordu.

---

2 Bay Poncet, hekim, *Relation d'Ethiopie*, *Lettres édifiantes*, Cilt IV, s. 290.

4. Konu
Hristiyanlığın karakteri ile Muhammetçiliğin karakterinin doğurduğu sonuçlar

Hristiyanlık ile Muhammetçiliğin karakterlerine bakınca, başka bir inceleme yapmaksızın, birini benimsemek, diğerini reddetmek zorunda kalırız: Zira bizim için açık olan, bir dinin hakiki olup olmamasından ziyade, bir dinin insanların ahlâk kurallarını yumuşatma mecburiyetidir.

Dinin bir fatih tarafından verilmesi insanlık için bir talihsizliktir. Sırf kılıçtan bahseden Muhammetçilik, insanlara, temelini oluşturan o yıkıcı anlayışla nüfuz etmektedir.

Çoban krallardan biri olan Sabaccon'un hikâyesi hayranlık vericidir. Thebai tanrısı Sabaccon'un rüyasına girer ve ona Mısır'daki bütün rahipleri öldürtmesini emreder. Sabaccon tanrıların her zamanki isteklerine aykırı bir şey talep etmelerine bakarak, bundan böyle kendisinin hükmetmesini istemedikleri kanaatine varır ve Etiyopya'ya çekilir.

5. Konu
Katoliklik monarşiye, Protestanlık ise cumhuriyete daha uygundur

Bir din bir devletin sınırları içinde doğup şekillendiği zaman, genellikle mevcut yönetim şekline riayet eder. Zira bu dini kabul edenlerin ve kabul ettirenlerin yönetim anlayışı, içine doğdukları devletinkiyle sınırlıdır.

Hristiyanlık bundan iki yüzyıl önce talihsiz bir şekilde Katoliklik ve Protestanlık diye iki mezhebe bölündüğünde, kuzey halkları Protestanlığı benimserken güney halkları Katolik mezhebine sadık kaldı.

Bunun nedeni, kuzey halklarının güney halklarında olmayan bir bağımsızlık ve özgürlük anlayışına sahip olması ve söz konusu anlayışa daima sahip olacak olması, bariz bir lidere sahip bir dine kıyasla, böyle bir liderin olmadığı bir dinin iklimin verdiği bağımsızlık ruhuna daha uygun olmasıdır.

Protestanlığın yaşandığı ülkelerde dahi ihtilaller siyaset alanında yapılmıştır. Büyük prensleri yanına alan Luther, onların ülke sınırları dışında hiçbir üstünlüğü olmayan bir kilise otoritesinden hazzetmelerini sağlayamazdı; aynı şekilde Calvin de cumhuriyet halklarında veya monarşilerde gölgede kalmış burjuvalara, mevki ve terfiler sunmasa da olurdu.

Kalvenizm İsa Mesih'in söylediklerine, Luthercilik ise havarilerin yaptıklarına daha uygun hareket ettiği için, iki din de kendisinin en mükemmel din olduğuna inanabiliyordu.

6. Konu
Bayle'in diğer bir paradoksu

Bütün dinlere hakaret ettikten sonra Bay Bayle Hristiyanlığın da itibarını düşürür, gerçek Hristiyanların ayakta kalabilecek bir devlet kuramayacağını iddia etme cüretinde bulunur. Neden kuramasınlar ki? Bu insanlar sonsuz bir ödev bilincine sahip, bu ödevleri yerine getirmek için can atan vatandaşlar olurlardı. Doğal savunmadan doğan haklara son derece duyarlı olurlardı. Dine borçlu olduğuna ne kadar inanırsa, vatana borçlu olduğuna da o kadar inanırdı. Gönüllere iyice yerleşmiş Hristiyanlık prensipleri monarşilerin o sahte şan şeref unvanlarından, cumhuriyetlerin insani erdemlerinden, istibdat devletlerinin kölece korkusundan katbekat etkili olurdu.

Bu büyük adamı, kendi dininin ruhunu yanlış anlamak, Hristiyanlığın kuruluş aşamasındaki emirleri Hristiyanlığın

kendisinden, *İncil*'in buyruklarını öğütlerinden ayıramamakla suçlamak tuhaf geliyor. Kanun koyucunun kanun koymak yerine öğüt vermesinin nedeni, öğütlerin kanun gibi emredilmesinin, yaptığı kanunların ruhuna aykırı olacağını görmüş olmasıdır.

7. Konu
Dindeki mükemmellik kanunları

Akla hitap etsin diye yapılan insan kanunları öğüt değil, emir vermek zorundadır. Kalbe hitap etsin diye yapılan din ise çok sayıda öğüt, az sayıda emir vermelidir.

Örneğin, din iyi olan için değil de en iyi olan için, iyi olan için değil de mükemmel olan için kurallar koyduğunda, bunların kanun değil de öğüt şeklinde olması daha uygun olur. Zira mükemmellik ne insanların ne de nesnelerin tümünü kapsayabilir. Üstelik bunlar kanun şeklinde verilirse, bu kanunlara itaat edilmesini sağlamak için sayısız başka kanun yapmak gerekecektir. Bekârlık Hristiyanlığın bir öğüdüdür. Bu belli bir insan grubu için bir kanun haline getirildiğinde, bu insanlar bu kanuna uysun diye her gün yeni kanunlar yapmak gerekmiştir.[3] Kanun koyucu, mükemmelliği seven insanların bir öğüt gibi dinleyip yerine getirdiği bir şeyi insanlara bir emir olarak kabul ettirebilmek için hem kendini hem de toplumu yormuştur.

8. Konu
Ahlâk kuralları ile din kanunları arasındaki uyum üzerine

Tanrı'nın göndermediği bir dine mensup olma talihsizliğini yaşayan bir ülkede, bu dinin ahlâkla uyumlu olması

3 bkz. Bay Dupin, *Bibliothèque des auteurs ecclés. du sixième siècle*, Cilt V.

şarttır. Zira bir din, sahte bile olsa, insanların dürüstlük namına sahip olabileceği en iyi güvencedir.

Pegu sakinlerinin benimsediği dinin esas noktaları öldürmemek, çalmamak, iffetsizlik etmekten kaçınmak, komşusunu rahatsız etmemek, aksine ona elinden gelen her türlü iyiliği yapmaktır.[4] Pegu sakinleri bu kurallarla, hangi dinde olursa olsun selamete ereceklerine inanmaktadır. Bu durum buradaki halkların, gururlu ve fakir olsalar da, talihsiz insanlara tatlılık ve merhametle yaklaşmalarını sağlamıştır.

9. Konu
Esseniler üzerine

Esseniler[5] insanlara adil davranmaya, itaat etmek için olsa dahi kimseye kötülük etmemeye, adaletsizlikten nefret etmeye, insanlara duydukları inancı kaybetmemeye, alçakgönüllülükle yönetmeye, daima hakikatin yanında olmaya ve her türlü haksız kazançtan uzak durmaya yemin ediyordu.

10. Konu
Stoacılık üzerine

Eskilerdeki çeşitli felsefe okullarının her biri birer din olarak ele alınabilir. Bunların içinde prensipleri bakımından insanlığa en çok yakışan, iyi insanlar yetiştirmeye en uygun felsefe okulu Stoacılık idi. Hristiyan olduğumu bir an için unutabilsem, Zenon okulunun yok edilmesini insanlığın yaşadığı en büyük felaketlerden biri saymaktan kendimi alamazdım.

---

4 *Recueil des voyages qui ont servi à l'établissement de la Compagnie des Indes*, Cilt III, Böl. I, s. 63.

5 Prideaux, *History of the Jews.*

Zenon okulu sadece içinde gerçek yücelik olan şeyleri abartmış, örneğin hazları ve acıyı küçümsemiştir.

Sadece Zenon okulu insanları vatandaş haline getirmeyi bilmiştir. Sadece Zenon okulu yüce insanlar yaratmıştır. Sadece Zenon okulu büyük imparatorlar yetiştirmiştir.

Bir an için vahyolunmuş hakikatleri unutun, doğayı tarayın; Antoninuslardan daha yüce varlıklara rastlayamazsınız. Hatta Julianus'tan (böyle bir fikir beyan etmek beni Julianus'un dönekliğinin suç ortağı yapmaz) sonra dünyaya insanları yönetmeye layık bir prens daha gelmemiştir.

Stoacılar zenginliklere, insani yüceliklere, acıya, kedere, hazza boş şeyler gözüyle bakıyordu. Stoacıların tek düşüncesi insanların saadeti için çalışmak, toplumun yüklediği ödevleri yerine getirmekti. Görünüşe göre, Stoacılar kendi içlerinde var olduğuna inandıkları kutsal ruha insan türüne göz kulak olan bir çeşit tanrısal inayet gözüyle bakıyorlardı.

Toplum için doğan Stoacıların hepsi kaderlerinin toplum için çalışmak olduğuna inanıyordu. Mükâfatlarını yine kendi içlerinde buldukları için, bu durum topluma hiçbir yük getirmiyordu. Sırf kendi felsefeleriyle mutlu olan Stoacıların saadeti görünen o ki sadece başkalarının saadetiyle artıyordu.

11. Konu
Tefekkür üzerine

İnsanlar hayatta kalmak, beslenmek, giyinmek ve toplum faaliyetlerini gerçekleştirmek için doğduklarından, din onlara çok fazla tefekküre meyilli bir hayat telkin etmemelidir.[6]

Muhammetçiler alışkanlıkla tefekküre meyilli hale gelirler. Günde beş kez dua ederler ve her seferinde bu dünya-

6 Fo ve Laockium'un doktrininin sakıncası da budur.

ya ait her şeyi arkada bıraktıklarını gösteren bir harekette bulunmaları gerekir. Bu onları tefekküre uygun hale getirir. Bütün bunlara bir de, insanın değişmez yazgısına dair inanç yüzünden dünya işlerine karşı kayıtsızlıklarını ekleyin.

Öte yandan daha başka nedenler de Muhammetçileri dünya işlerine karşı kayıtsız kalmaya iterse, örneğin yönetimin sertliği, toprak mülkiyetiyle ilgili kanunlar durumlarını eğreti hale getirirse, işte o zaman her şey mahvolur.

Eskiden Mecusilerin dini İran'ı abat etmiş, istibdadın kötü etkilerini ıslah etmişti. Muhammetçilik bugün bu imparatorluğu mahvetmiştir.

12. Konu
Kefaret üzerine

Ödenecek kefaretin aylaklıkla değil, çalışma fikriyle; olağanüstülük değil, iyilik fikriyle; açgözlülükle değil, azla yetinme fikriyle alakalı olması yerinde olur.

13. Konu
Kefareti ödenemeyecek suçlar üzerine

Pontiflerin kitaplarında yer alan ve Cicero[7] tarafından aktarılan bir bölümden anlaşıldığı üzere, Romalılarda kefareti ödenemeyecek suçlar mevcuttu.[8] Zozimus, Konstantin'in din değiştirme nedenlerini karalamak üzere kaleme aldığı yazısını, Julianus ise aynı din değiştirme olayıyla ilgili olarak *Caesares* [Sezarlar] adlı kitabında dile getirdiği acı alaylarını bu tür suçlara dayandırmıştı.

---

7 *De legibus*, Kitap II, (9).

8 "Sacrum commissum, quod neque expiari poterit, impie commissum est; quod expiari poterit, publici sacerdotes expianto."

Birkaç adi suçu yasaklamakla yetinen, eli durdururken kalbi başıboş bırakan pagan dininde kefareti ödenemeyecek suçlar olabilirdi. Ancak her türlü tutkuyu kapsayan; arzularla ve düşüncelerle en az eylemler kadar yakından ilgilenen; bizi birkaç zincirle değil, sayısız iple kendine bağlayan; insani adaleti geride bırakıp başka bir adalet anlayışı başlatan; durmadan tövbeden sevgiye, sevgiden tövbeye götürmek için doğmuş; hâkim ile suçlu arasına yüce bir arabulucu, adil insan ile arabulucu arasına yüce bir hâkim koyan bir dinde kefareti ödenemeyen suç diye bir şey olmamalıdır. Bununla birlikte, böyle bir din herkese çeşitli korkular ve umutlar aşılasa da, doğası gereği kefareti ödenemeyecek suç olmasa dahi bütün bir insan hayatının kefareti ödenemeyecek türden olabileceğini, Tanrı'nın merhametinin yeni suçlar işlenerek ve yeniden tövbeler edilerek sürekli zorlanmasının çok tehlikeli olacağını, eski borçlarımız dolayısıyla endişeli, Tanrı'ya karşı borcunu asla ödeyemeyecek olan bizlerin yeni borçlar edinmekten, ölçüyü aşmaktan ve Tanrı'nın inayetinin bittiği yere gelmekten çekinmemiz gerektiğini iyice hissettirir.

14. Konu
Dinin gücü medeni kanunların gücüne nasıl eklenir

Din ile medeni kanunlar her şeyden önce insanları iyi vatandaşlara dönüştürmek zorunda olduğundan, şayet ikisinden biri bu amaçtan saparsa, diğeri bu amaç uğruna daha çok çabalamak zorunda kalır. Din ne kadar az baskıcı olursa, medeni kanunlar o kadar baskıcı olmalıdır.

Örneğin, Japonya'da egemen dinin hemen hemen hiçbir dogması bulunmadığından ve ne cennet ne de cehennem vadettiğinden, bunların yerini tutması için olağanüstü sertlikte kanunlar yapılmıştır. Bugün bu kanunlar olağanüstü bir hızla uygulanmaktadır.

Din, insani eylemlerin kaçınılmazlığı dogmasını oturttuğunda, kanunların öngördüğü cezaların daha sert, denetimin daha dikkatli olması gerekir. Zira bunlar olmadan kendilerini bırakacak olan insanlar, ancak bu gibi saiklerle bunu yapmamaya dikkat edebilir. Fakat din özgürlük dogması getirdiyse, o zaman iş değişir.

Ruhun ataletinden Muhammetçiliğe has alın yazısı dogması; bu alın yazısı dogmasından ise ruhun tembelliği doğar. Şöyle denir: Bu Tanrı'nın buyrukları arasındadır, o halde hiçbir şey yapmadan beklemek gerekir. Böyle bir durumda, dinin içinde uykuya dalan insanları kanunlarla kendine getirmek şarttır.

Din medeni kanunun izin vermek zorunda olduğu şeyleri mahkûm ettiğinde, medeni kanunların dinin mahkûm etmesi gereken şeylere izin vermesi tehlikeli olur. Bu durumlardan her biri fikirlerdeki bir uyum ya da adalet eksikliğine işaret eder, zaten birindeki eksiklik diğerine bulaşır.

Örneğin, Cengiz Han'ın Tatarları bıçağı ateşe koymayı, kırbaca yaslanmayı, bir atı dizginiyle dövmeyi, bir kemiği başka bir kemikle kırmayı günah, hatta ölümle cezalandırılması gereken suçlar olarak görürken, sözünü tutmamanın, başkasının malını gasbetmenin, bir insana hakaret etmenin, bir insanı öldürmenin günah olduğuna inanmıyordu.[9] Kısacası, önemsiz şeyleri zorunlu kılan kanunların, zorunlu şeyleri önemsizleştirmek gibi bir sakıncası vardır.

Formosa sakinleri bir tür cehennemin varlığına inanırlar.[10] Fakat bu cehennem belli mevsimlerde çıplak dolaşmayanları, ipek yerine bezden giysiler giyenleri, istiridye avlayanları, kuşların şarkılarını dinlemeden harekete geçenleri cezalandırmak içindir. Bu insanlar ayyaşlığı ve kadınlarla

9 bkz. 1246'da Papa IV. Innocentius tarafından Tataristan'a gönderilen Keşiş Jean Duplan Carpin'in anlattıkları.

10 *Recueil des voyages qui ont servi à l'établissement de la Compagnie des Indes*, Cilt V, Böl. I, s. 192.

sefahati birer günah olarak görmezler. Hatta Formosa sakinleri çocuklarının sefahat âlemlerinin tanrılarının hoşuna gittiğine inanırlar.

Din insanı tamamen tesadüfi bir şeyden dolayı temize çıkardığı vakit, insanlar üzerindeki büyük nüfuzunu gereksiz yere kaybetmiş olur. Hintler Ganj'ın sularının takdis edici bir güce sahip olduğuna inanırlar.[11] Ganj'ın kıyısında ölenlerin öteki dünyada cezadan muaf olacağına, hazlarla dolu bir mekânda ikamet edeceğine inanılır. Bu nedenle en ücra bölgelerden Ganj'a dökülmek üzere ölülerin külleriyle dolu urnalar gönderilir. Külleri Ganj'a döküldükten sonra, insan erdemli bir hayat sürmüş veya sürmemiş ne önemi var ki!

Mükâfat mekânı fikri, zorunlu olarak, eziyetlerle dolu bir mekân fikrini doğurmaktadır. Birine ötekinden korkmadan ulaşma umudu olduğunda, medeni kanunların hiçbir gücü kalmaz. Öteki dünyada ödüllendirileceklerinden emin olan insanlar, kanun koyucunun elinden kaçarlar. Bu insanlar ölümü fazlasıyla küçümseyecektir. Hâkimlerin verebileceği en büyük cezanın bir anda son bulacağından ve ardından sonsuz saadete ulaşacağından emin olan bir insan kanunlarla nasıl zapt edilebilir ki?

15. Konu
Medeni kanunlar kimi zaman sahte dinleri nasıl ıslah eder

Eski şeylere duyulan saygı, saflık veya batıl inançlar kimi kez edebin yüzünü kızartabilecek gizli ayinler veya törenler düzenlenmesine yol açmıştır. Bunun dünyadaki örnekleri hiç de az değildir. Aristoteles, bu durumda kanunun aile babalarına, tek başlarına tapınağa gidip karıları ve çocukları adına

11 *Lettres édifiantes*, Cilt XV, s. 13.

bu gizli ayinlere katılma izni verdiğini söyler.[12] İşte dine karşı ahlâkı koruyan harikulade bir medeni kanun!

Augustus[13] her iki cinse mensup genç insanların, yaşça büyük bir akrabanın refakati olmadıkça gece ayinlerine katılmalarını yasaklamıştı. Augustus Lupercalia festivalini Roma'ya geri getirdiğinde, genç insanların çıplak koşmasını istememişti.[14]

16. Konu
Din kanunları siyasi yapıdan kaynaklanan sakıncaları nasıl ıslah eder

Öte yandan, kanunlar âciz duruma düştüğünde, din siyasi devlete destek olabilir.

Örneğin, eğer devlet iç savaşlarla sık sık sarsılıyorsa, din o devletin bir kısmının barış içinde yaşamasına büyük katkı sağlayabilir. Yunanlarda, Elisliler Apollon'un rahipleri sıfatıyla sonsuz barıştan istifade ederlerdi. Japonya'da, kutsal bir şehir olan Miyako şehrine asla dokunulmaz.[15] Din de bu kuralı bozmamıştır. Dünyada yabancılardan hiçbir yardım almayan ve almak da istemeyen tek imparatorluk gibi duran bu imparatorluğun kalbinde daima savaşın tahrip edemediği bir ticaret merkezi mevcuttur.

Savaşların ortak bir karara dayanmadığı, kanunların bu savaşları sona erdirme veya önleme imkânının olmadığı devletlerde, din barış veya ateşkes zamanlarını belirler. Böylece halk, devletin ayakta kalabilmesi için gerekli olan şeyleri, örneğin tarla ekimi ve benzeri işleri yapabilir.

---

12 *Politika*, Kitap VII, Böl. XVII.

13 Suetonius, *Augusto*, Böl. XXXI, (6).

14 age. [Lupercalia, Eski Roma'da kötü ruhları kovarak şehri temizlemeyi, sağlık ve bereketi geri getirmeyi hedefleyen bir festival –ç.n.]

15 *Recueil des voyages qui ont servi à l'établissement de la Compagnie des Indes*, Cilt IV, Böl. I, s. 127.

Arap kabileleri arasında her türlü husumet her yıl dört ay boyunca askıya alınırdı.[16] En ufak bir huzursuzluk dinsizlik addedilirdi. Fransa'da her bir derebeyinin savaş veya barış yapma imkânı var iken, belli mevsimlerde gerçekleşmesi gereken ateşkesleri din belirlerdi.

17. Konu
Aynı konunun devamı

Bir devlette nefret doğuran çok konu varsa, dinin de çok sayıda uzlaşma imkânı sağlaması gerekir. Haydut bir halk olan Araplar birbirlerine sık sık hakaret eder, adaletsiz davranırlardı. Muhammed şöyle bir kanun getirmiştir:[17] "Kişi kardeşinin kanının akıtılmasını bağışlarsa,[18] uğradığı zararlar için suçludan tazminat talep edebilir ancak tazminat aldıktan sonra o kişiye haksızlık etmeye kalkarsa, kıyamet günü azap verici işkencelere maruz kalacaktır."

Germenlerde kişi, akrabalarının nefretlerini ve düşmanlıklarını miras alırdı. Ancak bu nefretler ile düşmanlıklar sonsuz değildi. Belli sayıda sürü hayvanı vermek suretiyle cinayetin kefareti ödeniyordu ve tazminat ailenin tamamına veriliyordu. "Bu çok faydalı bir şey," der Tacitus,[19] "zira özgür bir halkta düşmanlık çok tehlikeli bir şeydir." Germenler nezdinde onca itibara sahip din adamlarının bu tür uzlaşmalarda rol oynadığını sanıyorum.

Uzlaşma kurumunun tesis edilmediği Malakkalılarda,[20] birini öldüren kişi ölünün akrabaları veya dostları tarafın-

16 bkz. Prideaux, *Life of Mahomet*, s. 64.

17 *Kuran*, Kitap I, Bakara Suresi, (II, 78).

18 Misillemeden vazgeçmek suretiyle.

19 *De moribus German.*, Böl. XXI, (1).

20 *Recueil des voyages qui ont servi à l'établissement de la Compagnie des Indes*, Cilt VII, s. 303. Ayrıca bkz. Forbin kontunun *Mémoires*'ı, Makassarlılar hakkında söyledikleri, Cilt I, s. 178-179.

dan öldürüleceğinden emin olduğundan, kendini öfkenin kollarına bırakır, önüne geleni yaralar ve öldürür.

18. Konu
Din kanunları medeni kanunların etkisine nasıl sahip olabilir

İlk Yunanlar çoğu zaman dağınık halde yaşayan, denizlerde korsanlık yapan, karada adaletsiz davranan, düzen nedir kanun nedir bilmeyen küçük halklardı. Herakles ile Theseus'un güzel eylemleri, doğmakta olan bu halkın içinde bulunduğu durumu gözler önüne serer. Din, insanları cinayetten soğutmak için daha ne yapabilirdi? Din şiddete başvurularak öldürülmüş bir kişinin, her şeyden önce katiline karşı öfke duyacağını, onun içine huzursuzluk ve dehşet salacağını, hayattayken gezdiği yerleri terk etmesini sağlayacağını belirtiyordu.[21] Kirlenmeyi veya mirastan menedilmeyi göze almadan insanlar suçluya ne dokunabiliyor ne de onunla sohbet edebiliyordu.[22] Katil şehir dışına sürülmeli, suçun kefareti ödenmeliydi.[23]

19. Konu
Bir dogmayı sivil hayattaki insanlar açısından faydalı veya tehlikeli kılan şey, o dogmanın hakikiliği ya da sahteliğinden ziyade, suistimal edilip edilmediğidir

En hakiki ve en kutsal dogmalar toplum prensipleriyle bağdaştırılmadığı zaman çok kötü sonuçlar doğurabilir. Bunun tam tersine, en sahte dogmalar toplum prensipleriyle ilişkilendirildiği zaman harikulade sonuçlar doğurabilir.

21 Platon, *Yasalar*, Kitap IX, 865 d-e].
22 bkz. *Oidipus Kolonos'ta* trajedisi.
23 Platon, *Yasalar*, Kitap IX, 866 b.

Konfüçyüs'ün dini ruhun ölümsüzlüğünü inkâr eder;[24] Zenon okulu ruhun ölümsüzlüğüne inanmaz. Bu iki okulun kendi kötü prensiplerinden, toplum açısından doğru olmasa da, harikulade sonuçlar elde edeceğini kim tahmin edebilirdi ki?

Taocuların ve Focuların dini ruhun ölümsüzlüğüne inanır. Fakat Taocular ve Focular, bu denli kutsal bir dogmadan korkunç sonuçlar çıkarmıştır.

Hemen herkes tarafından ve her çağda yanlış anlaşılan ruhun ölümsüzlüğü fikri, kadınları, köleleri, uyrukları, dostları saygı veya aşk duydukları kişiye öteki dünyada hizmet etmek üzere, kendilerini öldürmeye itmiştir. Batı Hint Adaları'nda durum budur; Danimarkalılarda durum bu idi;[25] bugün Japonya'da,[26] Makassar'da[27] ve dünyanın başka birçok yerinde durum budur.

Bu âdetler ruhun ölümsüzlüğü dogmasından çok, bedenin dirilişi dogmasından ileri gelmektedir. Bu dogmadan yola çıkarak ölümden sonra bireyin aynı ihtiyaçlara, duygulara ve tutkulara sahip olacağı sonucu çıkartılmıştır. Bu bakımdan, ruhun ölümsüzlüğü dogmasının insanlar üzerinde olağanüstü bir etkisi vardır, zira basit bir ikametgâh değişimi fikri bizim daha kolay anlayabileceğimiz bir fikirdir ve başkalaşım fikrine kıyasla ruhumuzu daha çok okşar.

Bir din için bir dogma oluşturmak yetmez. Dinin bu dogmaya yön vermesi de gerekir. Sözünü ettiğimiz dogmalar

---

24 Çinli bir filozof Fo'nun doktrinini şöyle çürütür: "Bu tarikatın bir kitabında bedenin ev, ruhun ise burada ikamet eden ev sahibesi olduğu söylenir. Ancak şayet ebeveynimizin vücudu bir evden ibaret ise, bu evi bir çamur yığınını küçümsediğimiz gibi küçümsememiz doğal olur. Bu, ebeveyne kalpten sevgi duyma erdemini söküp almak değil de nedir? Aynı şekilde bu anlayış, vücut bakımımızı ihmal etmemize, vücut sağlığı için o denli gerekli olan merhameti ve sevgiyi ona vermeyi reddetmemize neden olur. Nitekim Fo'nun müritlerinin binlercesi birbirini öldürmektedir." Peder Du Halde'in derlemesinde yer alan Çinli bir filozofun eseri, Cilt III, s. 52.

25 bkz. Thomas Bartholin, *Antiquitatum danicarum*.

26 *Recueil des voyages qui ont servi à l'établissement de la Compagnie des Indes*'de Japonya ile ilgili bölüm, Cilt V, Böl. II.

27 Forbin'in *Mémoires*'ı, Cilt I, s. 178-179.

konusunda Hristiyanlık hayli başarılı olmuştur. Hristiyanlık bizlere hissettiğimiz veya bildiğimiz bir durumu değil, inandığımız bir durumu vadeder. Bedenin dirilişine dek, her şey bizi ruhani fikirlere götürür.

20. Konu
Aynı konunun devamı

Eski İranlıların kutsal kitapları[28] şöyle derdi: "Aziz olmak istiyorsanız çocuklarınızı eğitin, zira çocuklarınızın yapacağı bütün iyi eylemler sizin hanenize yazılacaktır." Aynı kitaplar genç yaşta evlenmeyi salık veriyordu zira çocuklar kıyamet gününde bir köprü oluşturacak, çocuğu olmayanlar karşıya geçemeyecekti. Bu dogmalar yanlış olsa da çok faydalıydı.

21. Konu
Metempsikoza dair

Ruhun ölümsüzlüğü dogması üçe ayrılır: Saf ölümsüzlük dogması, ikametgâh değişikliği dogması, metempsikoz dogması; yani Hristiyanların sistemi, İskitlerin sistemi ve Hintlerin sistemi. İlk ikisinden daha önce bahsetmiştim. Üçüncüsü hakkında ise, iyi yönlendirildiği gibi kötü yönlendirildiği örnekler de bulunduğundan, Hint Adaları'nda hem iyi hem kötü sonuçlar doğurmuştur. Bu dogma insanları kan akıtmaktan bir ölçüde soğuttuğu için, Hint Adaları'nda çok az cinayet işlenir. Her ne kadar burada ölüm cezası verilmese de, herkes huzur içinde yaşar.

Öte yandan, kadınlar kocaları ölünce kendilerini yakarlar. Burada şiddetli ölümü sadece masum insanlar tatmaktadır.

---

28 Bay Hyde.

22. Konu
Dinin, ilgisiz şeylere karşı insanlarda nefret doğurması çok tehlikeli bir şeydir

Hint Adaları'nda dinî önyargıların yarattığı belli bir üstünlük duygusu buradaki çeşitli kastların birbirlerinden nefret etmesine sebep olur. Bu üstünlük duygusu sadece ve sadece dine dayanır. Aileler arasındaki bu ayrımlar sivil ayrımları meydana getirmez. Buna göre bir Hint, kralıyla aynı sofraya otururşa şerefinin lekeleneceğini düşünebilir.

Bu tür ayrımlar diğer insanlara karşı duyulan belli bir nefretle ilişkilidir. Bu nefret, mevki farklılıklarından doğan ve bizim ülkelerimizde astlara karşı duyulan sevgiyi de içeren duygulardan çok farklıdır.

Din kanunları ahlâksızlık dışında hiçbir şeye karşı küçümseme aşılamamalı, başta da insanların diğer insanlara karşı besleyebileceği sevgi ve merhamet duygularını uzaklaştırmamalıdır.

Muhammetçilik ve Hint dini kendi bünyesinde sayısız halk barındırır. Hintler Muhammetçilerden nefret eder, zira Muhammetçiler inek yer; Muhammetçiler de Hintlerden nefret eder, zira Hintler domuz yer.

23. Konu
Bayramlara dair

Bir din çalışmaya ara verilmesini emrediyorsa, hürmet ettiği varlığın yüceliğinden çok, insanların ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmalıdır.

Atina'da[29] çok bayram olması büyük sakıncalar doğuruyordu. Yunanistan'daki bütün şehirler de anlaşmazlıklarını bu egemen halkın huzuruna getirdiğinden, işler bir türlü yetişmiyordu.

29 Ksenophon, *Athenaion Politeia,* Böl. III, (8).

Konstantin pazar günleri çalışılmamasını emretmiş, ancak bu düzenlemeyi kırsal alanlarda yaşayan halklar için değil, şehirler için yapmıştı.[30] Konstantin şehirlerde yapılan işlerin faydalı, kırsal alanlarda yapılan işlerinse elzem olduğunu hissetmişti.

Aynı nedenden ötürü, ticaretle ayakta duran ülkelerde de bayramların sayısı bu ticaretle orantılı olmalıdır. Protestan ülkeler konumları gereği[31] Katolik ülkelerden daha çok çalışmak zorundadır. O halde bayramların kaldırılması Katolik ülkelerden ziyade Protestan ülkelere uygundur.

Dampierre halkların eğlencelerinin iklimlere göre büyük farklılıklar gösterdiğini belirtir.[32] Sıcak iklimlerde çok miktarda lezzetli yemiş yetiştiğinden ihtiyaçlarını kolayca karşılayan Barbarlar, eğlenmeye daha çok vakit ayırırlar. Soğuk ülkelerde yaşayan yerlilerinse bu kadar boş vakti yoktur. Onların balık avlaması, sürekli ava çıkması gerekir. O halde onlarda daha az dans, müzik ve ziyafet vardır. Bu halklar arasında gelişecek bir din, bayramların belirlenmesi aşamasında bu hususu göz önünde bulundurmak zorunda kalacaktır.

24. Konu
Yöresel din kanunları üzerine

Çeşitli dinlerde çok sayıda yöresel kural vardır. Montezuma[33] İspanyolların dininin kendi ülkelerine, Meksika'nın dininin ise Meksika'ya uygun olduğunu ısrarla vurgularken saçma bir şey söylemiyordu. Nitekim kanun koyucular da,

30 Kanun 3, *De feriis* Kanunnamesi. Bu kanun şüphesiz sadece paganlar için yapılmıştı.

31 Katolikler daha güneyde, Protestanlar ise daha kuzeyde yaşarlar.

32 *Nouveau voyage autour du monde*, Cilt II, Böl. I, s. 218.

33 II. Montezuma, 1502-1520 tarihleri arasında hüküm sürmüş Aztek kralı. (ç.n.)

bu konuda doğanın kendilerinden önce tesis ettiği şeye saygı göstermekten kendilerini alamamışlardır.

Tenasüh fikri Hindistan iklimine uygundur. Kavurucu sıcak buradaki kırsal alanları yakar;[34] buralarda çok az sayıda hayvan beslenebilir; çiftçilikte kullanılacak hayvan bulamama riski hep vardır; sığırlar vasat derecede ürer[35] ve birçok hastalığa yakalanır. O halde bu hayvanları koruyan din kanunu ülkedeki kamu düzenine son derece uygundur.

Çayırlar yanarken, sulama sayesinde neyse ki pirinç ve sebze yetişebilir. O halde sadece bunlarla beslenmeye izin veren din kanunu bu iklimlerde yaşayan insanlar için son derece faydalıdır.

Buradaki hayvanların eti lezzetsizdir.[36] Bu hayvanlardan elde edilen süt ve tereyağı buradaki insanların geçim kaynağının bir kısmını oluşturur. O halde inek yemeyi ve öldürmeyi yasaklayan din kanunu Hint Adaları'nda hiç de mantıksız değildir.

Atina'da sayısız halk yaşardı. Oysa Atina'nın toprağı verimsizdi. Buradaki dinî anlayışa göre, tanrılara kimi küçük hediyeler sunanlar onları sığır kurban edenlerden daha çok şereflendirmiş sayılırlardı.[37]

25. Konu
Bir dinin bir ülkeden başka bir ülkeye nakledilmesindeki sakınca

Bundan çıkan sonuç, bir dini bir ülkeden başka bir ülkeye nakletmenin genellikle pek çok sakınca doğurduğudur.[38]

---

34 Bernier'nin *Voyages*'ı, Cilt II, s. 137.

35 *Lettres édifiantes*, Cilt XII, s. 95.

36 Bernier'nin *Voyages*'ı, Cilt II, s. 137.

37 Euripides, Athenaeus'un alıntısı, Kitap II, s. 40.

38 Burada Hristiyanlıktan bahsetmiyoruz, zira XXIV. Kitap, I. Konu'nun sonunda da söylediğimiz gibi, Hristiyanlık en büyük nimettir.

"Arabistan'da," der Bay de Boulainvilliers, "muhtemelen domuza çok nadir rastlanıyordur. Burada hemen hemen hiç orman yok ve bu hayvanların beslenmesine uygun yiyecek de hemen hemen hiç yok. Öte yandan, suların ve yiyeceklerin tuzlu oluşu buradaki halkı deri hastalıklarına karşı son derece hassas bir hale getiriyor."[39] Domuz yemeyi yasaklayan yöresel kural, domuzun neredeyse evrensel, bir bakıma zorunlu bir yiyecek olduğu başka ülkelerde[40] iyi bir kural olamazdı.

Burada şöyle bir fikir ileri süreceğim: Sanctorius domuz etinin terlemeyi epey azalttığını,[41] aynı etin diğer yiyeceklerin neden olduğu terlemeye de büyük ölçüde engel olduğunu gözlemlemiş, hatta üçte bir kadar azaltabildiğini hesaplamıştır.[42] Öte yandan, terleyememenin deri hastalıklarına neden olduğu veya bu hastalıkları ağırlaştırdığı bilinir. O halde domuz eti bu hastalıklara maruz kalınan iklimlerde, örneğin Filistin'de, Arabistan'da, Mısır'da ve Libya'da yasaklanmalıdır.

26. Konu
Aynı konunun devamı

Bay Chardin İran'da, imparatorluğun uç sınırlarında yer alan Kur Nehri hariç, seyahate elverişli nehir olmadığını söyler.[43] O halde nehir üzerinde seyahat etmeyi yasaklayan eski Mecusi kanunu bu ülkede hiçbir sakınca doğurmamıştır. Oysa başka bir ülkede aynı kanun ticareti mahvedebilirdi.

---

39 *Vie de Mahomet*, s. 148-150. [Anne Gabriel Henri Bernard, Kont de Boulainvilliers, 1658-1722 tarihleri arasında yaşamış Fransız asilzade, yazar, tarihçi –ç.n.]

40 Örneğin Çin'de [Du Halde, Cilt II, s. 138.

41 *De Statica Medicina*, Böl. III, sav 22. [Santorio Santorio, 1561-1636 tarihleri arasında yaşamış İtalyan hekim –ç.n.]

42 Böl. III, sav 23.

43 *Seyahatname*, Cilt II, s. 122.

Sıcak iklimlerde sürekli yıkanmak âdettendir. Bu nedenle Muhammetçi din ile Hint dini sürekli yıkanmayı emreder. Hint Adaları'nda akan bir su içinde Tanrı'ya dua etmek çok makbul bir şeydir.[44] Fakat başka iklimlerde bunu yerine getirme imkânı var mıdır?

İklimi temel alan din, başka bir ülkenin iklimiyle çok ters düştüğü vakit o ülkeye yerleşemez, o ülkeye sokulmak istense dahi kovulur. İnsani açıdan bakıldığında, görünüşe göre Hristiyanlık ile Muhammetçiliğin sınırlarını belirleyen iklim olmuştur.

Buradan bir dinin özel dogmalara, fakat genel bir ibadet anlayışına sahip olmasının dini hemen her zaman daha elverişli kıldığı sonucu çıkar. İbadetle ilgili kurallarda çok ayrıntıya girilmemelidir. Örneğin, nefis köreltmenin tek bir değil, birden çok yolu olmalıdır. Hristiyanlık son derece sağduyulu bir dindir. Örneğin perhiz tanrısal bir kurumdur, fakat özel bir perhiz insanların verdiği bir karardır ve bu karar değiştirilebilir.

44 Bernier'nin *Voyages*'ı, Cilt II, s. 137-138.

XXV. Kitap

Dinlerin kuruluşuyla ve dış düzeniyle ilişkisine göre kanunlar

1. Konu
Dinî duygular üzerine

Dindar insan ile ateist daima din hakkında konuşur. Biri sevdiği şeyden, öteki korktuğu şeyden bahseder.

2. Konu
Farklı dinlere bağlanmanın nedeni üzerine

Dünyadaki dinlerin, bu dinlere inananlara sunduğu bağlılık nedenleri aynı değildir: Bu nedenler büyük ölçüde dinlerin insanların düşünce ve duygu şekliyle bağdaşabilme tarzına göre farklılık arz eder.

Putperestliğe son derece meyilli olduğumuz halde, putperest dinlere fazla bağlılık duymayız; ruhani fikirlere meyilli olmadığımız halde, ruhani bir varlığa tapmamızı isteyen dinlere son derece bağlıyızdır. Bir ölçüde, Tanrı'yı diğer dinlerin koyduğu düşük konumdan kurtaran bir dini seçecek kadar akıllı davranmış olmamızdan dolayı kendi içimizde hissettiğimiz memnuniyetten kaynaklanan kutlu bir duygudur bu. Putperestliği kaba saba halkların dini, ruhani bir varlığı yücelten dini ise aydın halkların dini olarak görürüz.

Dogmayı oluşturan ruhani ve yüce bir varlık fikrine, tapınmaya giren duygulu fikirler de eklenince, o dine iyice bağlanırız. Zira sözünü ettiğimiz nedenler, duygulu şeylere olan doğal eğilimimize eklenir. Nitekim Protestanlara kıyasla bu tür bir ibadeti daha çok benimsemiş olan Katolikler, dinlerine Protestanlardan daha çok bağlıdır ve yine dinlerinin yayılması konusunda Protestanlardan daha hırslıdırlar.

Efes halkı, konsildeki din adamlarının Bakire Meryem'e *Tanrı'nın Anası* denebileceğine karar verdiğini öğrendiğinde sevinçten çılgına dönmüş, piskoposların ellerini öpmüş, dizlerine sarılmıştı. Bütün şehir alkışlarla çınlamıştı.[1]

Entelektüel bir din bize bir de Tanrı tarafından seçilmiş olduğumuz ve bu dine inananlar ile inanmayanlar arasında belli bir ayrım olduğu fikrini verirse, bu durum bizi bu dine iyice bağlar. Muhammetçiler, bir yanda kendilerini Tanrı'nın birliğinin savunucuları olarak görmelerini sağlayan putperest halklar, öte yanda Tanrı'nın sevgili kulları olduklarına inanmalarını sağlayan Hristiyanlar olmasaydı bu kadar iyi Müslüman olamazlardı.

Çok sayıda tapınma kuralına sahip bir din,[2] daha az kurala sahip bir dine kıyasla insanları kendine daha çok bağlar. Bizi sürekli meşgul eden şeylere daha çok bağlanırız. Muhammetçiler[3] ve Yahudilerin dikkafalılığı, sadece avla veya savaşla meşgul olan, dinî ibadet nedir bilmeyen barbar ve vahşi halkların kolayca din değiştirmesi bunun en güzel kanıtıdır.

İnsanlar ümit etmeye ve korkmaya son derece meyillidir. O halde cennet ve cehennem anlayışı olmayan bir din

---

1 Aziz Kiril'in mektubu.

2 Bu, bir önceki kitabın son konusunda söylediklerimle çelişmemektedir. Burada bir dine bağlanma nedenlerinden, orada dini daha genel hale getirme yollarından bahsediyorum.

3 Bu durum her yerde göze çarpmaktadır. Türklerle ilgili bkz. *Levant Misyonları*, *Recueil des voyages qui ont servi à l'établissement de la Compagnie des Indes*, Cilt III, Böl. I, s. 201, Batavyalı Mağribîler üzerine; Peder Labat, Muhammetçi zenciler üzerine vs.

insanlara hitap etmeyi başaramayacaktır. Yabancı dinlerin Japonya'da kolayca yaygınlaşması, bu dinlerin burada coşku ve sevgiyle kabul edilmesi bunun kanıtıdır.[4]

İnsanı kendine bağlayabilmesi için bir dinin temiz bir ahlâka sahip olması gerekir. Tek başına havai davranan insanlar, topluca bakıldığında çok dürüst görünürler; iyi ahlâkı takdir ederler. Bu kadar ciddi bir konuyu ele alıyor olmasaydım, bu durumun en güzel tiyatroda gözlemlenebileceğini söylerdim. Sahnede, ahlâkın onayladığı duygularla halkın beğenisini toplarken, ahlâkın onaylamadığı duygularla halkı rencide edeceğinizden emin olabilirsiniz.

Tapınma şatafatlı bir dış görünüm sergilediğinde, bu bizim gururumuzu okşar, o dine daha çok bağlanmamızı sağlar. Tapınakların ve ruhban sınıfının zenginliği bizleri çok etkiler. Böylece sefalet dahi, halkları, bu sefalete yol açanlara bahane teşkil eden o dine bağlar.

3. Konu
Tapınaklara dair

Medeni halkların hemen hepsi evlerde yaşar. Buradan doğal olarak Tanrı için de, O'na ibadet edebilecekleri, korktuklarında veya ümit ettiklerinde O'nu bulabilecekleri bir ev inşa etme fikri doğmuştur.

Nitekim insanlar için hiçbir şey, Tanrı'yı daha somut bir şekilde hissedebilecekleri, güçsüzlüklerini ve sefilliklerini hep birlikte dile getirebilecekleri bir yer kadar teselli edici değildir.

Ancak bu kadar doğal bir fikir sadece tarımla uğraşan halkların aklına gelmiştir. Evlerde yaşamayan halkların tapınaklar inşa ettiği görülmez.

---

4 Hristiyanlıkta ve Hint dinlerinde bir cehennem ve bir cennet vardır. Oysa Şintoizmde bunlar yoktur.

Cengiz Han'ın camileri bu denli küçümsemesinin nedeni budur.[5] Bu prens[6] Muhammetçileri sorguya çekmiş, Mekke'ye gitme zorunluluğu dışında bütün dogmalarını onaylamış, Tanrı'ya niçin her yerde ibadet edilemediğini anlayamamıştır. Evlerde yaşamayan Tatarlar tapınak nedir bilmezler.

Tapınağı olmayan halklar dinlerine çok az bağlılık duyar. Tatarların her çağda bu kadar hoşgörülü olmasının;[7] Roma İmparatorluğu'nu fetheden barbar halkların Hristiyanlığı benimsemekte bir an olsun tereddüt etmemesinin; Amerika'daki vahşilerin kendi dinlerine bu kadar az bağlı olmasının; misyonerlerimiz kiliseler inşa ettikten sonra Paraguay halkının dinimize böyle coşkuyla bağlanmasının sebebi işte budur.

Tanrı bahtsızların sığınağı olduğuna ve dünyada da suçlulardan daha bahtsız insan olmadığına göre, tapınakların onlar için bir sığınak olduğunu düşünme eğiliminde olmamız doğaldır. Bu düşünce Yunanlara daha da doğal görünmüştü. Nitekim burada, şehirlerinden ve toplumlarından kovulan katiller tapınaklardan başka herhangi bir eve, tanrılardan başka herhangi bir hamiye sahip değillerdi.

Daha önceleri, sadece kasıtsız adam öldürenler bu durumda idi. Fakat büyük suçlar işleyenler de bu durumdan faydalanmaya başlayınca bariz bir çelişkiye düşülmüş oldu. Şayet bu suçlular insanları rencide ettiyse, tanrıları haydi haydi rencide etmiş sayılırdı.

Yunanistan'da bu sığınakların sayısı arttı. "Tapınaklar," der Tacitus, "borcunu ödeyemeyen borçlular ve kötü kalpli kölelerle doluydu; memurlar kamu düzenini sağlamakta zorlanıyordu; halk tanrıların şerefine yapılan törenleri ko-

---

5 Buhara camisine giren Cengiz Han, *Kuran*'ı kaldırıp atlarının ayakları altına fırlatmıştı. *Histoire des Tartares*, Böl. III, s. 273.

6 age. s. 342.

7 Bu ruh hali Japonlara da geçmiştir. Kolayca kanıtlanabileceği üzere, Japonlar Tatarlardan gelmektedir.

ruduğu gibi, insanların işlediği suçları da koruyordu; senato sonunda bunlardan çoğunu affetmek zorunda kaldı."[8]

Musa'nın kanunları son derece bilgece yapılmıştı. Kasıtsız adam öldürenler masum kabul ediliyordu, ama bu kişiler ölünün akrabalarının gözü önünde olmamalıydı. Bu nedenle Musa bu insanlar için bir sığınak olmuştu.[9] Büyük suç işleyenler sığınağı hak etmediğinden, onlara sığınak verilmedi.[10] Yahudiler yeri sürekli değiştirilebilen, taşınabilir bir çadıra sahipti. Bu ise sığınak fikrini dışlıyordu. Bu insanların daha sonraları bir tapınağa sahip olduğu doğrudur. Fakat dört bir yandan gelen suçlular dinî törenleri zora sokabilirdi. Cinayet işleyenler Yunanlarda olduğu gibi ülkeden kovulsaydı, yabancı tanrılara ibadet etmelerinden korkulabilirdi. Bütün bu düşünceler sonucunda sığınak şehirler kuruldu. Suçlular, dinî liderin ölümüne kadar burada kalmak zorundaydı.

4. Konu
Din adamları üzerine

"İlk insanlar," der Porfirios, "sadece ot sunardı."[11] Tapınma bu kadar basit olunca, herkes kendi ailesinin dinî lideri olabilirdi.

Tanrı'nın hoşuna gitme arzusu tören sayısını artırmıştır. Bu ise, tarımla uğraşan insanların törenlerin tamamını uygulamasına, bütün gereklerini yerine getirmesine engel olmuştur.

Tanrılara özel yerler adandı. Nasıl ki her vatandaş kendi evinin bakımını yapıyor, kendi eviyle ilgili işlere bakıyorsa,

8 *Annales*, Kitap II, (Kitap III, 60, 2).
9 *Sayılar*, Böl. XXXV, (11-15).
10 age. (16-21)
11 Surlu Porfirios, takriben 234-305 tarihleri arasında yaşamış Yunan filozof. (ç.n.)

aynı şekilde bu yerlerin bakımını üstlenecek görevliler olması gerekiyordu. Bu nedenle din adamı olmayan halklar genellikle barbar halklardır. Eskiden Pedalyalılar[12] öyleydi, bugün ise Wolguskyler[13] öyledir.

Kendini Tanrı'ya adamış insanlara saygı gösterilmeliydi, hele ki kişisel vücut temizliğini tanrıların en sevdiği yerlere girmek için gerekli ve belli ibadetleri icra etmenin bir parçası olarak gören halklarda.

Tanrılara tapınma süreklilik talep ettiğinden, halkların çoğu din adamlarını ayrı bir sınıf haline getirmiştir. Böylece Mısırlılarda, Yahudilerde ve İranlılarda[14] belli aileler Tanrı'ya adanmıştır. Bu aileler soylarını devam ettiriyor ve dinî törenleri gerçekleştiriyorlardı. Hatta din adamlarını dünya işlerinden uzaklaştırmakla kalmayıp onları aile derdinden kurtaran dinler de olmuştur. Hristiyanlığın en önemli mezhebindeki uygulama budur.

Burada bekârlık kuralının doğurduğu sonuçlardan bahsetmeyeceğim. Ruhban sınıfı genişledikçe, dolayısıyla laiklerin sayısı azaldıkça bu kuralın giderek daha çok zarar vereceği tahmin edilebilir.

İnsan anlayışının doğası gereği, nasıl ahlâk konusunda sertlik içeren her şeyi seviyorsak, din konusunda da çaba isteyen her şeyi severiz. Bekârlık kuralının en az uyduğu halklar bu kuralı en çok sevenler oldu. Üstelik bu kural onlar için kötü sonuçlar da doğurabilirdi. Avrupa'da bekârlık kuralı, kurala uyulmasının iklim bakımından daha zor olduğu güney ülkelerinde muhafaza edildi; tutkuların daha az canlı olduğu kuzey ülkelerinde ise yasaklandı. Dahası, nüfusu az olan ülkelerde bu kural kabul edilirken, nüfusu çok olan ülkelerde reddedildi. Bütün bu düşüncelerin bekârlığın ken-

12 Lilius Giraldus, s. 726.

13 Sibirya halkları. bkz. *Recueil de Voyages au Nord*'da Bay Eberhard Isbrand Ides'in anlattıkları, Cilt VIII, s. 13.

14 bkz. Bay Hyde.

disiyle değil, bekârlığın çok yaygın olmasıyla ilgili olduğu kolayca anlaşılabilir.

5. Konu
Kanunların, ruhban sınıfının zenginliğine getirmesi gereken sınırlamalar üzerine

Özel aileler yok olabilir; dolayısıyla malları ebediyen aileye ait değildir. Ruhban sınıfı ise yok olamayacak bir sınıftır; malları daima kendisine ait olup asla elden çıkarılamazlar.

Özel aileler çoğalabilir; o halde mallarının da artması gerekir. Ruhban sınıfı ise çoğalmaması gereken bir ailedir; o halde malları da sınırlandırılmalıdır.

Ruhban sınıfının malları konusunda, bu mallara getirilen sınırlandırıcı hükümler hariç, Levililer kitabında yer alan hükümleri muhafaza ettik. Nitekim dinî bir topluluğun satın alma sınırının nerede başlayıp bittiğini gelecekte de bilemeyeceğiz.

Ruhban sınıfının sonu gelmeyen kazancı halklara öyle mantıksız geliyor ki, bu kazançları savunmak isteyene ahmak gözüyle bakılıyor.

Medeni kanunlar yerleşmiş istismarları ıslah etmek isterken kimi zaman engellerle karşılaşır, zira bu istismarlar kanunların saygı göstermek zorunda olduğu şeylerle ilintilidir. Bu durumda, olayın kendisini hedef alacak bir hüküm yerine, dolaylı bir hüküm getirmek kanun koyucunun sağduyusunu gözler önüne serecektir. Ruhban sınıfının kazançlarını savunmak yerine, ruhban sınıfının kendisini kazançtan soğutmak, hakka dokunmadan fiili ortadan kaldırmak için çaba gösterilmelidir.

Bazı Avrupa ülkelerinde, derebeylerinin haklarını koruma kaygısıyla, bu derebeylerine meşruta sahiplerince iktisap edi-

len taşınmazlar üzerinden tazminat alma hakkı tanınmıştır. Aynı durumda prens de menfaatini korumak için amortisman hakkı talep etmiştir. Bu tür bir hakkın mevcut olmadığı Kastilya'da, ruhban sınıfı her yeri istila etmiş, amortisman hakkının kısmen var olduğu Aragon'da ise, ruhban sınıfı daha az mülk edinebilmiştir. Bu hakkın ve tazminat hakkının mevcut olduğu Fransa'da, ruhban sınıfı daha da az mülk edinebilmiştir. Bu devletin, refahını bir ölçüde bu iki hakkın uygulanmasına borçlu olduğu söylenebilir. O halde, mümkünse bu haklar artırılmalı, meşruta ortadan kaldırılmalıdır.

Ruhban sınıfının eski ve gerekli malvarlığını kutsal ve dokunulmaz ilan edin. Bu malvarlığı, ruhban sınıfının kendisi gibi sabit ve ebedî olsun. Ama bırakın yeni iktisap ettikleri mülkleri elden çıkarsın.

Kuralın kendisi bir istismar haline geldiğinde, bu kuralın ihlal edilmesine izin verin; istismar kural dâhilinde ise, bu istismara göz yumun.

Roma'da ruhban sınıfıyla çıkan birtakım anlaşmazlıklar nedeniyle gönderilen bir dilekçe hâlâ hafızalardadır. Dilekçede şöyle veciz bir söz yer almaktaydı: "Eski Ahit ne derse desin, ruhban sınıfı devletin masraflarına iştirak etmelidir." Dilekçe yazarının, dinin dilinden ziyade verginin dilinden anladığı anlaşılıyor.

6. Konu
Manastırlar üzerine

Bu kurumların ebediyen var olacağını, akrabası olmayan ya da akrabalık bağını istemeyen kişilerin, vârisi olmaları istenmediği sürece ömür boyu mal satmalarına ve ömür boyu borç almalarına izin verilmemesi gerektiğini fazla sağduyulu olmayan biri dahi anlar. Bu insanlar halk aleyhine oynar, bankayı kendi ellerinde tutarlar.

7. Konu
Batıl inançtan kaynaklanan lüks üzerine

"Tanrıların varlığını inkâr edenler veya tanrıların varlığını kabul ettikleri halde dünya işlerine karışmadıklarını iddia edenler veyahut tanrıların kurban kesme yoluyla kolayca yatıştırılabileceğini düşünenler dinsizdir," der Platon.[15] Platon bu cümleyle, doğal insan aklının din konusunda söyleyip söyleyebileceği en mantıklı şeyi dile getirmiştir.

Tapınmanın dışarıdan şatafatlı görünmesi, devletin temel yapısıyla yakından ilişkilidir. İyi yönetilen cumhuriyetlerde sadece kibirden kaynaklanan lüks değil, batıl inançtan kaynaklanan lüks de yasaklanmıştır. Dinde tasarruf düzenlemeleri yapılmıştır. Solon'un birçok kanunu, Platon'un Cicero'nun da benimsediği cenazelerle ilgili kanunları ile son olarak Numa'nın[16] kurban kesmeyle ilgili kimi kanunları bu tür kanunlardandır.

"Kuşlar," der Cicero, "ve bir günde yapılan resimler son derece kutsal sunulardır."

"Tanrıları her gün yüceltme imkânımız olsun diye," der bir Spartalı, "onlara harcıâlem şeyler sunuyoruz."

İnsanların Tanrı'ya ibadet ederken göstermeleri gereken özen, o tapınmanın şatafatından çok farklı bir şeydir. Şayet o dinin hor görmemizi istediği şeylere verdiğimiz değeri açığa çıkarmak istemiyorsak, ona hazineler sunmayalım.

"Namussuz bir adamdan hediye kabul eden iyi bir adamın yüzü kızaracağına göre," der Platon son derece hayranlık verici bir şekilde, "dinsizlerin sunuları hakkında tanrılar ne düşünmektedir acaba?"

Din, devletin halka bıraktığı şeyleri sunu bahanesiyle halkın elinden almaya çalışmamalıdır ve Platon'un dediği gibi,[17]

---

15 *Yasalar*, Kitap X, 885 b.

16 *Rogum vino ne respergito*. On İki Levha Kanunları.

17 *Yasalar*, Kitap IV, 716 d.

iffetli ve dindar insanlar, tanrılara kendilerine benzeyen şeyler sunmalıdır.

Din, insanları cenaze masraflarını artırmaya teşvik etmemelidir. Bütün servetleri eşitleyen bir durum veya bir anda, servetler arasındaki farkı ortadan kaldırmaktan daha doğal ne olabilir?

8. Konu
Dinî liderlik üzerine

Bir dinde çok görevli varsa, bu görevlilerin başında birinin olması ve bu dinde bir liderlik makamı kurulması doğaldır. Devletteki sınıfların birbirinden fazla ayrılamayacağı, bütün kuvvetlerin tek bir kişide toplanmaması gereken monarşide, dinî liderliğin imparatorluktan ayrı olması iyi olur. Tabiatı itibarıyla bütün kuvvetlerin tek bir kişide toplandığı istibdat yönetiminde ise böyle bir zorunluluk yoktur. Ancak bu durumda, prensin dine kendi kanunları, kendi iradesinin sonuçları gibi bakması mümkündür. Bu sakıncanın önüne geçebilmek için, dine ait anıtsal eserler olması gerekir. Örneğin, dini belirleyen ve kuran kutsal kitaplar gibi. İran kralı dinî liderdir; fakat dini düzenleyen *Kuran*'dır. Çin imparatoru dinî liderdir; fakat herkesin elinde olan, imparatorun da uyması gereken kitaplar vardır. Bir imparator beyhude bir çabayla bu kitapları ortadan kaldırmayı denedi ve bu kitaplar günü gelince istibdadı alt etti.

9. Konu
Din konusunda gösterilen hoşgörü üzerine

Biz siyaset yazarıyız, ilahiyatçı değiliz. Fakat ilahiyatçılar için dahi bir dini hoş görmek ile o dini tasvip etmek arasında büyük fark vardır.

Bir devlet, kanunları gereği birden fazla dine tahammül etmek zorunda olduğuna inanırsa, o kanunlar bu dinleri de birbirini hoş görmeye mecbur etmelidir. Baskı uygulanan her dinin bir gün bizzat baskıcı hale gelmesi genel bir prensiptir. Zira söz konusu din, herhangi bir tesadüf sonucu baskıdan kurtulabilirse, zamanında kendisine baskı uygulayan dine bir dine saldırır gibi değil, zorbaca bir yönetime saldırır gibi saldırır.

O halde kanunlar çeşitli dinlerden, sadece devletin huzurunu değil, birbirlerinin huzurunu da kaçırmamalarını talep etmelidir. Devletin bütününü sarsmamakla yetinen bir vatandaş kanunlara riayet etmiş olmaz; söz konusu vatandaşın, kim olursa olsun, başka bir vatandaşın huzurunu kaçırmaması da gerekir.

10. Konu
Aynı konunun devamı

Sadece hoşgörüsüz dinler yayılma hevesinde olduğuna göre (zira başka dinleri hoş gören bir din yayılmayı aklına getirmez), devletin yerleşik dinle yetinip başka bir dinin yerleşmesine izin vermeyen bir medeni kanun yapması son derece yerinde olacaktır.[18]

İşte din konusunda siyasi kanunların riayet etmesi gereken temel prensip budur. Bir devlet yeni bir dini kabul edip etmeme konusunda özgürce karar verecek durumdaysa, o dinin yerleşmesine hiç izin vermemeli ya da yerleştiyse o dini hoş görmelidir.

---

18 Burada kesinlikle Hristiyanlıktan bahsetmiyorum, zira daha önce de dile getirdiğim gibi, Hristiyanlık en büyük nimettir. bkz. Önceki kitabın son konusu ile *Kanunların Ruhu'nun Savunması*, Böl. II.

11. Konu
Din değiştirme üzerine

Kendi devletine egemen olan dini yok etmeye veya değiştirmeye kalkan bir prens büyük bir risk almış olur. Yönetim şekli despotik ise, prens bir ihtilal tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Zira bu tür devletlerde, yeni bir şey olarak görülmeyen herhangi bir zorbalıktansa böyle bir girişimin ihtilale yol açma olasılığı daha yüksektir. İhtilal devletin din, ahlâk ve davranış kurallarını bir anda ve prensin yeni bir din kuran düzenlemesini yayımladığı hızda değiştirememesinden kaynaklanır.

Buna ek olarak, eski din devletin temel yapısıyla ilişkiliyken, yeni din için aynı şey söylenemez. Devletin yapısı iklimle bağdaşırken, yeni din iklimle bağdaşmayı reddeder. Dahası, vatandaşlar kendi kanunlarından soğur; yerleşik yönetim şeklini küçümsemeye başlar; insanlara yeni dine karşı inanç aşılanmadığı gibi, insanlar her iki dine de şüpheyle yaklaşır; kısacası, devlete en azından belli bir süre için hem kötü vatandaşlar hem de kötü inananlar kazandırılmış olur.

12. Konu
Ceza kanunları üzerine

Din konusunda ceza kanunlarından kaçınmak gerekir. Doğrudur, bu kanunlar insanların gözünü korkutur; fakat dinin kendisinin de yüreklere korku salan ceza kanunları olduğundan, biri diğerini sıfırlamış olur. Bu iki farklı korku arasına sıkışan insanlar canavarlaşır.

Din öyle büyük tehditler ve öyle büyük vaatler taşır ki, bunlar bir kez aklımıza girdikten sonra, hâkim dini terk etmemiz için bize nasıl bir baskı uygulanırsa uygulansın, o dinden olursak elimizde hiçbir şey kalmamış gibi, o dinde

kalmamıza izin verilirse de elimizden hiçbir şey alınmamış gibi hissederiz.

O halde bir insan, ruhu bu yüce amaçla doldurularak, bu amacın hayati hale geleceği o ana yaklaştırılarak dininden koparılamaz. Bir dine saldırmanın en emin yolu lütuflar, hayatı kolaylaştıran olanaklar ve talihin artacağı umudunu sunmaktır. Bir din, ikaz ederek değil, unutmaya iterek, öfkelendirerek değil, başka tutkular ruhumuzu ele geçirdiği ve dinin telkin ettikleri sessizliğe gömüldüğü bir anda insanı kayıtsızlığa iterek yok edilir. Genel kural şudur: Din değiştirme konusunda, davet cezadan daha etkilidir.

İnsan aklının tabiatı, başvurulan cezaların seçiminde dahi kendini belli eder. Japonya'daki zulümler hâlâ akıllardadır.[19] İnsanlar uzun vadeli cezalardan ziyade, zalim işkencelere karşı infiale kapılmıştı. Zira uzun vadeli cezalar ürkütmekten çok bıktırır. Bu tür cezaların üstesinden gelmek daha zordur, zira daha kolay gözükürler.

Kısacası, tarih bize ceza kanunlarının yıkımdan başka bir şey getirmediğini yeterince açık bir şekilde göstermektedir.

13. Konu
İspanyol ve Portekizli Engizisyonculara naçizane bir uyarı

Lizbon'da halk huzurunda gerçekleşen son infaz sırasında yakılan on sekiz yaşındaki bir Yahudi kız, aşağıda yer verdiğimiz küçük eserin kaleme alınmasına neden olmuştu. Bu eserin şu ana kadar yazılmış en gereksiz eser olduğuna inanıyorum. Amaç bariz şeyleri kanıtlamak olduğunda, insanları ikna edemeyeceğinizden emin olabilirsiniz.

Yazar her ne kadar Yahudi olsa da Hristiyanlığa saygı duyduğunu ve bu dini, Hristiyan olmayan prenslerin elin-

19 bkz. *Recueil des voyages qui ont servi à l'établissement de la Compagnie des Indes*, Cilt V, Böl. I, s. 192.

den bu dine zulmetme bahanesini alacak kadar çok sevdiğini beyan ediyor.

Sizler, diyor yazar Engizisyonculara, *Japon imparatorunun, ülkesindeki bütün Hristiyanları hafif ateşte yakmasından şikâyet ediyorsunuz. O zaman Japon imparatoru da size şöyle cevap verebilir: 'Biz, bizim inandığımıza inanmayan size, sizin inandığınıza inanmayan kişilere davrandığınız gibi davranıyoruz. Siz sadece sizin bizi yok etmenizi engelleyen ve bizim sizin soyunuzu kurutmamıza imkân veren acizliğinizden şikâyet edebilirsiniz.'*

Fakat itiraf edilmelidir ki, sizler Japon imparatorundan çok daha zalimsiniz. Sizin inandığınız şeye inanmaktan başka şey yapmayan bizleri, sizin inandığınız her şeye inanmıyoruz diye öldürtüyorsunuz. Bizler, Tanrı'nın eskiden el üstünde tuttuğunu bildiğiniz bir dine riayet ediyoruz. Bizler Tanrı'nın bu dini hâlâ sevdiğini düşünüyoruz; sizler ise Tanrı'nın bu dini artık sevmediğini düşünüyorsunuz. Böyle düşündüğünüz içindir ki, Tanrı'nın sevmiş olduğu dini hâlâ sevdiğine inanmak gibi, böylesine affedilmesi kolay bir hataya düşenleri zincire vurup ateşe atıyorsunuz.[20]

Sizler bize zalimce davranıyorsanız, çocuklarımıza daha da zalimce davranıyorsunuz. Onları, doğal kanunların ve bütün halkların kanunlarının tanrı gibi saygı gösterilmesini buyurduğu büyüklerinin öğütlerine uydukları için yaktırıyorsunuz.

Muhammetçilerin dininin nasıl yerleştiği göz önüne alınırsa, onlar karşısında sahip olduğunuz en büyük avantajdan kendinizi mahrum ediyorsunuz. Muhammetçiler inananlarının sayısıyla övündüğünde, onlara bunu zor kullanarak elde ettiklerini, dinlerini kılıç zoruyla yaydıklarını söylüyorsunuz. O halde siz neden kendi dininizi ateşle yayıyorsunuz?

---

20 *İncil*'in tasarrufunun Tanrı'nın tasarılarına dâhil olduğunu, dolayısıyla Tanrı'nın değişmezliğinin bir devamı olduğunu anlamamak Yahudilerin içinde bulunduğu körlüğün ana kaynağıdır.

Siz bizleri kendinize çekmek isterken, bizler size, sizinle paylaşmaktan gurur duyduğunuz ortak kaynağa işaret ederek itiraz ediyoruz. Sizler bize dininizin yeni, fakat tanrısal olduğunu söylüyorsunuz. Buna kanıt olarak, paganların yaptığı mezalimle ve şehitlerinizin kanıyla dininizin güçlenmesini gösteriyorsunuz. Oysa bugün siz Diocletianus'u oynuyor, bize de ilk Hristiyanları oynatıyorsunuz.

Size, hem sizin hem de bizim hizmet ettiğimiz, her şeye kadir Tanrı adına değil, size takip edebileceğiniz emsaller vermek adına insan kisvesine büründüğünü iddia ettiğiniz Mesih adına yalvarıyoruz. Size, onun, dünya üzerinde olsa bize davranacağı gibi davranmanız için yalvarıyoruz. Oysa Hristiyan olmak istemeyen sizsiniz.

Eğer Hristiyan olmak istemiyorsanız, en azından insan olun. Sizi yönlendirecek bir dinin, sizi aydınlatacak bir vahyin olmaması, sadece doğanın insana verdiği o küçücük adalet duygusuna sahip olduğunuz bir durumda bize nasıl davranacaksanız bize şimdi de öyle davranın. Şayet Tanrı sizi, sizin hakikati görmenizi sağlayacak kadar sevdiyse, size büyük bir lütufta bulunmuş demektir. Fakat babalarından bu mirası almayanlardan nefret etmek, babalarından bu mirası alan çocuklara mı düşer?

Şayet bu hakikate sahipseniz, gösterme şeklinizle bu hakikati bizden saklamayın. Hakikatin özelliği, gönüllerde ve zihinlerde taht kurmasıdır. Hakikat, bize bu hakikati eziyet ederek kabul ettirmeye çalışmakla itiraf ettiğiniz âcizliğiniz değildir.

Biraz mantıklı olsanız, bizi öldürtmemeniz gerektiğini anlarsınız, zira biz sizi aldatmak istemiyoruz. Şayet Mesih'iniz Tanrı'nın oğluysa, gizemlerini kirletmeyi reddettiğimiz için bizleri ödüllendirmesini umuyoruz. Sizlerin ve bizlerin hizmet ettiği Tanrı'nın, bizlere bizzat bahşettiği bir din uğruna ölümü göze aldığımız için bizleri cezalandıracağına inanmıyoruz. Zira Tanrı'nın bize bu dini bahşetmeye devam ettiğine inanıyoruz.

İnsanın doğal ışığının her zamankinden daha parlak olduğu, felsefenin zihinleri aydınlattığı, İncil'*inizin esinlediği iyi ahlâkın daha iyi tanındığı, insanların birbirleri karşısında sahip oldukları hakların, bir vicdanın diğer bir vicdan üzerindeki nüfuzunun daha iyi belirlendiği bir yüzyılda yaşıyorsunuz. Şayet eski önyargılarınızdan kurtulamazsanız –ki dikkat etmezseniz bu önyargılar tutkularınız olur–, asla ıslah olmayacaksınız, her türlü ışığa ve eğitime kapalı insanlar olduğunuzu itiraf etmek gerekecek. Sizin gibi insanlara yetki veren millete ne yazık!*

Size safça ne düşündüğümüzü söylememizi ister misiniz? Sizler bize dininizin düşmanlarından ziyade, kişisel düşmanlarınız gibi bakıyorsunuz. Zira dininizi sevseydiniz, onu böyle kaba bir cehaletle çürümeye terk etmezdiniz.

Sizi bir konuda uyarmamız lazım: Şayet gelecekte bir kişi şu yaşadığımız yüzyılda Avrupa halklarının medeni olduğunu söylemeye cüret ederse, bu halkların barbar olduğunu kanıtlamak için sizi örnek gösterecekler. Sizin hakkınızda öyle kötü bir kanaat oluşacak ki yüzyılınızı karalayacak, bütün çağdaşlarınız sizden nefret edecek.

14. Konu
Hristiyanlık Japonya'da niçin böyle nefretle karşılanmaktadır

Japonların korkunç karakterinden daha önce bahsetmiştim.[21] Hâkimler, dinden vazgeçmeme konusunda Hristiyanlığın telkin ettiği kararlılığı son derece tehlikeli addetmiştir. Bunun, halkın cüretini artırdığını zannetmişlerdir. Japon kanunları en ufak itaatsizliği dahi en sert şekilde cezalandırır. İnsanlara Hristiyanlıktan vazgeçmeleri emredildi. Hristiyanlıktan vazgeçmemek itaat etmemek demekti. Bu suç cezalandırıldı. İtaat etmemeye devam edenlere başka cezalar verildi.

21 Kitap VI, Konu XXIV.

Japonlarda verilen cezalara, prense yapılmış bir hakaretin intikamı olarak bakılır. Şehitlerin neşeli şarkıları, prensin şahsına saldırı gibi görüldü. Şehit sıfatı hâkimleri korkuttu; onların kafasında bu sıfat isyankâr anlamına geliyordu. Hâkimler, insanların bu sıfatı almasını engellemek için ellerinden geleni yaptı. İşte o vakit insanların canına tak etti ve mahkûm eden mahkemeler ile acı çeken sanıklar arasında, medeni kanunlar ile din kanunları arasında korkunç bir mücadele başladı.

15. Konu
Dinin yayılması üzerine

Muhammetçiler dışında Doğu halklarının hepsi, dinlerin birbirinden farksız olduğunu düşünür. Din değişikliğinden, yönetim değişikliğinden korktukları kadar korkarlar. Birçok tarikatın olduğu ve devletin başında çok uzun süre dinî bir şefin bulunduğu Japonya'da din hakkında asla tartışılmaz.[22]

Siyamlılarda da durum böyledir.[23] Kalmuklar[24] daha da ileri gitmiş, her türlü dine tahammül göstermeyi bir vicdan meselesi haline getirmiştir. Kozhikode'de her dini iyi saymak bir devlet anlayışıdır.[25]

Bununla birlikte, çok uzak bir ülkeden getirilen ve getirildiği yerin ikliminden, ahlâk ve davranış kurallarından tümüyle farklı olan bir din, illaki kutsallığının gerektirdiği başarıyı elde edecek diye bir şey de yoktur. Bu durum bilhassa istibdatla yönetilen büyük imparatorluklar için geçerlidir. Bu tür imparatorluklarda önce yabancıları hoş görürler, zira prensin gücünü baltalar gibi görünmeyen şeylere kimse dikkat etmez ve her yerde cehalet hüküm sürer. Bir Avrupalı ak-

22 bkz. Kempfer, *Heutiges Japan*, Cilt III, Böl. I, s. 1-3.
23 Forbin Kontunun *Mémoires*'ı, Cilt I, s. 252.
24 *Histoire des Tartares*, Böl. V, s. 409.
25 François Pyrard'ın *Voyages*'ı, Böl. XXVII, Cilt I, s. 432.

tardığı birtakım bilgilerle kendini sevdirebilir. Bütün bunlar başlangıç için iyidir. Fakat herhangi bir başarı elde edildiği an bir tartışma baş gösterir ve menfaati olan insanlara haber verilir. Söz konusu devlet, doğası gereği bilhassa huzur talep ettiğinden ve en ufak bir huzursuzluk bu devleti yıkabileceğinden, yeni din ile bu yeni dini müjdeleyenler yasaklanır. Vaizler arasında da kavgalar baş göstereceğinden, insanlar, söz konusu dini müjdeleyenlerin dahi üzerinde anlaşamadığı bu dinden nefret etmeye başlarlar.

XXVI. Kitap

Hükme bağladıkları konularla ilişkisine göre kanunlar

1. Konu
Bu kitabın anafikri

İnsanlar çok çeşitli kanunlar tarafından yönetilirler. Bunlar, doğal hukuk; din hukuku olan tanrısal hukuk; dini düzenleyen kilise hukuku, diğer adıyla kanonik hukuk; her halka bir dünya vatandaşı gözüyle bakılması anlamında, dünyanın medeni hukuku olarak adlandırılabilecek olan milletlerarası hukuk; bütün toplumların temeli olan insani bilgeliği hedefleyen genel siyasi hukuk; her bir toplumu ilgilendiren özel siyasi hukuk; bir halkın başka bir halka uygulamak isteyeceği, uygulayabileceği veya uygulaması gereken şiddeti konu alan fetih hukuku; bir vatandaşın mallarını ve canını bütün diğer vatandaşlara karşı savunabilmesini sağlayan ve her millette kendine özgü olan medeni hukuk; toplumun her biri özel bir yönetime ihtiyaç duyan çeşit çeşit aileye bölünmüş olmasından kaynaklanan aile hukukudur.

O halde çeşitli kanun kategorileri mevcuttur. İşte insan aklının yüceliği, hükme bağlanması gereken şeylerin bu kategorilerden hangisiyle doğrudan ilişkili olduğunu bilmek ve insanları yönetmesi gereken prensipleri birbirine karıştırmamak konusunda kendini gösterir.

2. Konu
Tanrısal kanunlar ile insan kanunları üzerine

İnsan kanunlarıyla hükme bağlanması gereken şeyler tanrısal kanunlarla, tanrısal kanunlarla hükme bağlanması gereken şeyler de insan kanunlarıyla hükme bağlanmamalıdır.

Bu iki kanun türü kaynakları, amaçları ve doğaları itibarıyla birbirinden ayrılır.

İnsan kanunlarının doğasının din kanunlarından çok farklı olduğu konusunda herkes hemfikirdir ve bu önemli bir prensiptir. Fakat bu prensip de, araştırılıp incelenmesi gereken başka prensiplere bağlıdır.

1. Vuku bulan bütün tesadüflere ayak uydurmak, insanların istekleri değiştiği nispette değişmek insan kanunlarının doğasında vardır. Tam aksine, din kanunları doğası gereği asla değişmez. İnsan kanunları iyi olanı hükme bağlarken, din en iyi olanı hükme bağlar. İyinin konusu değişebilir, zira birden çok iyi mevcuttur. Oysa en iyi bir tanedir, o halde değişemez. Kanunlar değiştirilebilir, zira bu kanunlardan sadece iyi olmaları beklenir. Oysa din kurumları daima en iyi kurumlar olmak zorundadır.

2. Kanunların bir hiç olduğu veya hükümdarın keyfî ve geçici iradesinin bir ürününden ibaret olduğu devletler mevcuttur. Şayet bu devletlerde din kanunları da insan kanunları gibi olsaydı, din kanunları da birer hiç olurdu. Oysa toplum açısından sabit bir şeyin varlığı şarttır. İşte bu devletlerdeki sabit şey dindir.

3. Din ana gücünü ona inanılmasından alırken, insan kanunları gücünü onlardan korkulmasından alır. Eskilik dine uyar, zira çoğu zaman olaylara, eskiye uzandığı nispette inanırız. Zira kafamızda o çağdan kalma ve bu olaylarla ters düşebilecek ikincil fikirler yoktur. Tam tersine insan kanunları, gücünü yeni olmaktan alır. Yenilik, kanun koyucu-

nun bu kanunlara riayet edilmesini sağlamak için özel ve güncel bir dikkat gösterdiğini kanıtlar.

3. Konu
Doğal kanuna aykırı medeni kanunlar üzerine

"Şayet bir köle," der Platon, "kendini savunur ve özgür bir insanı öldürürse, ona bir baba katiliymiş gibi muamele etmek gerekir."[1] Bu, doğal savunma hakkını cezalandıran bir kanundur.

VIII. Henry zamanında yapılan ve bir insanı şahitlerle yüzleştirmeden mahkûm eden kanun doğal savunma hakkına aykırıydı. Nitekim bir kişiyi mahkûm edebilmek için, şahitlerin aleyhinde tanıklık ettiği kişinin suçlanan kişi olduğunu bilmesi, suçlanan kişinin ise "Bahsettiğiniz kişi ben değilim," diyebilmesi gerekir.

Aynı kralın saltanatı sırasında kabul edilen, bir erkekle ahlâksız bir iş çeviren ve o erkekle evlenmeden önce bu suçunu krala itiraf etmeyen genç kızı mahkûm eden kanun, insanın iffetini savunmaya yönelik doğal hakkını ihlal ediyordu. Bir genç kızdan böyle bir itirafta bulunmasını talep etmek, bir erkekten kendi canını savunmaya çalışmamasını talep etmek kadar mantıksızdır.

II. Henri tarafından yapılan, hamileliğini yüksek makamlara tebliğ etmemiş bir genç kızı, çocuğunu kaybettiği takdirde ölüme mahkûm eden kanun da doğal savunma hakkına aykırıdır. Genç kızı, en yakın kadın akrabalarından birine haber vermeye mecbur etmek yeterliydi. O akraba çocuğa göz kulak olurdu.

Bir genç kız, iffetine bu kadar eziyet edilirken nasıl başka bir itirafta bulunabilir ki? Aldığı eğitim onun iffetini koruma içgüdüsünü daha da kuvvetlendirmiştir. Böyle bir anda canını kurtarmayı dahi düşünemez.

---

1 *Yasalar*, Kitap IX, 869 d.

İngiltere'de çıkarılan ve yedi yaşındaki bir kıza koca seçme izni veren kanun[2] çok konuşulmuştu. Söz konusu kanun, aklın ve vücudun gelişimi için doğanın öngördüğü süreyi dikkate almadığı için, insanları iki açıdan da isyan ettirmişti.

Romalılarda bir baba, evlilik kendi onayından geçmiş dahi olsa, kızını kocasını boşamaya mecbur edebiliyordu.[3] Fakat boşanma kararının bir üçüncü kişiye devredilmesi doğaya aykırıdır.

Bir boşanma doğayla uyumlu olacaksa, bu ancak taraflardan ikisinin de veya en azından birinin boşanmaya rıza göstermesiyle mümkündür. Taraflardan hiçbiri boşanmaya rıza göstermediğinde, boşanma bir felakettir. Son olarak, boşanma yetkisi ancak evlilikten kaynaklanan sıkıntılara maruz kalanlara ve bu sıkıntılara bir son verme zamanının geldiğini hissedenlere tanınabilir.

4. Konu
Aynı konunun devamı

Burgonya Kralı Gundobad, hırsızlık yapan kişinin karısı veya oğlu bu suçu ihbar etmediği takdirde, ikisinin de köle yapılmasını emretmişti.[4] Bu kanun doğaya aykırı idi. Bir kadın kocasını, bir oğul babasını nasıl itham edebilirdi? Suç içeren bir eylemin cezalandırılması uğruna, daha büyük bir suç içeren bir eylemin yerine getirilmesi emrediliyordu.

Recessuinthus'un yaptığı kanun, zina yapan kadının çocuklarına veya kocasının çocuklarına kadını itham etme ve evdeki köleleri sorguya çekme hakkı tanıyordu.[5] Bu kanun

2 Bay Bayle, *Critique de l'histoire du calvinisme* adlı eserinde bu kanundan söz eder, s. 293.

3 bkz. Kanun 5, *De repudiis et judicio de moribus sublato* Kanunnamesi.

4 Burgonyalıların kanunu, Başlık XLVIII.

5 Vizigotların kanunnamesi, Kitap III, Başlık IV, § 13.

ahlâkı korumak adına ahlâkın kaynağı olan doğayı altüst eden adaletsiz bir kanundu.

Tiyatrolarımızda, genç bir kahramanın, üvey annesinin işlediği suç karşısında dehşete düşmesi kadar, bu suçu ortaya çıkarma fikri karşısında da dehşete düşmesini keyifle izliyoruz.[6] İtham edilen, yargılanan, sürgüne gönderilen ve bir namussuz olarak yaftalanan kahramanımız, öyle şaşırır ki.

Pheidra'ya hayat veren o iğrenç soy hakkında fikir yürütmez bile. En kıymetli tuttuğu, en sevdiği şeyi, kalbine hitap eden, kendisini öfkelendirebilecek her şeyi terk ederek, tanrıların haksız yere verdiği cezayı çekmeye gider. Burada bize keyif veren, doğanın sesidir. Ve doğanın sesi, seslerin en tatlısıdır.

5. Konu
Doğal hukuk prensiplerini değiştirmek suretiyle, medeni hukuk prensipleriyle hükme bağlanabilecek durumlar

Bir Atina kanunu, çocukları, muhtaç duruma düşen babalarına bakmaya mecbur etmiş,[7] fahişeden doğmuş çocukları, ahlâksız bir ticarete itilerek iffetleri babaları tarafından kirletilmiş çocukları[8] ve babalarından, geçimlerini sağlayacak hiçbir meslek öğrenmemiş olan çocukları bundan muaf tutmuştu.[9]

Kanun, birinci durumda baba belli olmadığından babanın doğal yükümlülüğünü eğreti hale getirdiğine, ikinci durumda ise babanın verdiği hayatı kirlettiğine ve çocuklarını karakterlerinden mahrum ederek onlara yapabileceği

---

6 Racine'in *Phaidra* adlı tragedyasına gönderme. (ç.n.)

7 Aksi takdirde namussuz olarak yaftalanıyorlardı. Bir başka kanunda ise hapisle cezalandırılıyorlardı.

8 Plutarkhos, *Vitae Parallelae: Solon* (XXII, 4).

9 Plutarkhos, *Vitae Parallelae: Solon* (XXII, 1); Gallienus, *Exhort. ad Art.*, Böl. VIII.

en büyük kötülüğü ettiğine; üçüncü durumda ise babanın, çocukların zaten binbir güçlükle sürdürdükleri hayatlarını katlanılamaz hale getirdiğine hükmediyordu. Kanun bu durumlarda baba ve oğlu iki vatandaştan ibaret görüyor, sadece siyasi ve medeni açılardan karar veriyordu. Kanuna göre iyi bir cumhuriyette bilhassa iyi bir ahlâkın olması şarttı.

Solon'un kanununun, ilk iki durumda yerinde bir kanun olduğunu düşünüyorum, yani doğanın, babasının kimliği konusunda erkek çocuğu aydınlatmadığı durum ile doğanın erkek çocuğa âdeta babasını tanımamayı buyurduğu durumda. Bununla birlikte, babanın sadece sivil bir düzenlemeyi ihlal ettiği üçüncü durumda söz konusu kanunu tasvip etmek mümkün değildir.

6. Konu
Vâris sıralaması doğal hukuk prensiplerine değil, siyasi veya medeni hukuk prensiplerine bağlı bir konudur

Voconia kanunu hiçbir kadının, hatta tek kız çocuğunun dahi vâris yapılmasına izin vermiyordu. Aziz Augustinus'a göre[10] tarihte bundan daha adaletsiz bir kanun olmamıştır. Marculfus,[11] kızları babalarının mirasından mahrum etme geleneğini dinsizlik addeder. Justinianos,[12] erkeklerin kızlar aleyhine vâris olma hakkını barbarlık olarak nitelendirir. Bu düşüncelerin kaynağı, çocukların babanın vârisi olma hakkının doğal kanunun bir sonucu olarak görülmesidir. Oysa bu hak, doğal kanunun bir sonucu değildir.

Doğal kanun babalara çocuklarının karnını doyurmayı emreder, onları çocuklarını vâris yapmaya mecbur etmez. Malların bölüşümü, bu paylaşımla ilgili kanunlar ile bu bö-

10 *De civitate Dei*, Kitap III, Böl. XXI.
11 Kitap II, Böl. XII.
12 *Novellae* 21.

lüşümden pay alan kişinin ölümünden sonraki veraset işlemi ancak toplum tarafından, dolayısıyla siyasi veya medeni kanunlar tarafından düzenlenebilir.

Siyasi veya sivil düzenin çoğu zaman çocukların babalarının vârisi olmasını talep ettiği doğrudur. Ancak bu her zaman böyle değildir.

Bizde yurtlukları ilgilendiren kanunların, erkeklerin en büyüğünün veya erkek tarafından en yakın akrabaların her şeye sahip olmasını, kızların ise hiçbir şey alamamasını emretmelerinin birtakım nedenleri olabilir. Aynı şekilde, Lombardların kanunlarının da[13] kız kardeşlerin, gayrimeşru çocukların, diğer akrabaların, bunlar yoksa maliyenin, kızların mirasını paylaşmasını emretmesinin birtakım nedenleri olabilir.

Çin'deki bazı hanedanlar, imparatorun çocukları yerine erkek kardeşlerinin tahta geçmesine yönelik düzenlemeler yapmıştı. Prensin belli bir tecrübeye sahip olması isteniyorsa, reşit olmayan çocuklardan korkuluyorsa ve hadımların tahta arka arkaya bir yığın çocuk oturtmasının önüne geçilmesi gerekiyorsa, elbette böyle bir vâris sıralaması getirilmiş olabilir. Kimi yazarlar[14] bu erkek kardeşleri gaspçı olarak nitelendirdiğinde, Çin'deki durum hakkında kendi ülkelerinin kanunlarından alınmış fikirlerle hükümde bulunmuşlardır.

Numidia'daki âdete göre[15] tahta, Gala'nın oğlu Massinissa değil, Gala'nın erkek kardeşi Desalces geçti. Her köyün ayrı bir şefe sahip olduğu Berberi Araplarda bugün hâlâ[16] bu eski âdete göre hareket edilir ve tahta amca veya başka bir akraba geçirilir.

Hükümdarların sadece seçim yoluyla başa geldiği monarşiler mevcuttur. Veraset sırasının siyasi veya medeni ka-

13 Kitap II, Başlık XIV, § 6, 7 ve 8.

14 Peder Du Halde, ikinci hanedan hakkında, Cilt I, s. 313 ve 316.

15 Titus Livius, İlk On Kitap, (Kitap XXIX, Böl. XXIX.)

16 bkz. Bay Schaw'un *Voyages*'ı, Cilt I, s. 402.

nunlarca belirleneceği açık bir şekilde belirtildikten sonra, tahta hangi durumlarda çocukların, hangi durumlarda başkalarının geçmesinin mantıklı olacağına karar vermek de bu kanunlara düşer.

Çokeşliliğin var olduğu ülkelerde, prensin çok çocuğu vardır. Bu sayı kimi ülkelerde diğerlerine kıyasla daha yüksektir. Kralın çocuklarının bakımının halk tarafından karşılanmasının imkânsız olduğu devletler vardır.[17] Buralarda tahta kralın çocuklarının değil, kız kardeşinin çocuklarının geçmesine karar verilebilir.

Çok sayıda çocuk devleti korkunç iç savaşlara maruz bırakabilir. Tacı kız kardeşin çocuklarına veren veraset kanunu bu tür sakıncaların önüne geçer. Zira kız kardeşin sahip olduğu çocuk sayısı, tek bir kadınla evli bir prensin sahip olacağı çocuk sayısından daha çok olmayacaktır.

Birtakım siyasi nedenlerin veya herhangi bir dinî özdeyişin, tacın hep belli bir ailenin tekelinde olmasını emrettiği milletler mevcuttur. Hint Adaları'ndaki[18] kast hırsı ile bu kastın soyunun kuruyacağı korkusu işte bundan kaynaklanmaktadır. Hükümdar soyundan gelen prenslerin hiç tükenmemesi için, kralın ablasının çocuklarını da tahta oturtmak gerektiği kanısına varılmıştır.

Genel kural: Çocuklarının karnını doyurmak doğal hukuktan kaynaklanan bir yükümlülük iken, onları vâris yapmak medeni veya siyasi hukuktan kaynaklanan bir yükümlülüktür. Dünyanın çeşitli ülkelerinde gayrimeşru çocuklar hakkında çeşitli düzenlemeler yapılmış olmasının sebebi de budur. Bu düzenlemeler her ülkenin medeni veya siyasi kanunlarına riayet etmektedir.

---

17 Afrika'daki Lovengo'da olduğu gibi. bkz. *Recueil des voyages qui ont servi à l'établissement de la Compagnie des Indes*, Cilt IV, Böl. I, s. 114 ve Bay Smith, *A Voyage to Guinea*, Böl. II, s. 150, Juida Krallığı hakkında.

18 bkz. *Lettres édifiantes*, Cilt XIV, s. 387-389; *Recueil des voyages qui ont servi à l'établissement de la Compagnie des Indes*, Cilt III, Böl. II, s. 644.

7. Konu
Doğal kanunun buyrukları söz konusu olduğunda, dinin buyruklarına göre karar vermemek gerekir

Abazaların elli gün süren çok katı bir perhiz dönemleri vardır. Bu perhiz onları o kadar güçten düşürür ki, uzun süre bitkin düşerler. Türkler her perhiz sonrası onlara saldırmayı asla ihmal etmezler.[19] Doğal savunma hakkını pekiştirmek üzere din bu perhize çeşitli sınırlamalar getirmelidir.

Şabat günü Yahudilere emredilmiştir. Ancak düşmanları saldırmak için tam da o günü seçtiğinde kendisini savunmamak[20] bu milletin kendi ahmaklığıdır.

Kambises Pelusium'u kuşattığında, en ön sıraya Mısırlıların kutsal saydığı hayvanları yerleştirdi. Garnizon askerleri bu hayvanları vurmaya cesaret edemedi. Oysa doğal savunma hakkının her türlü buyruktan daha üstün olduğunu kim görmez ki?

8. Konu
Medeni hukuk prensiplerince düzenlenen şeyler, kilise hukuku prensiplerince düzenlenmemelidir

Romalıların medeni hukukuna göre,[21] kutsal bir mekândan özel bir nesneyi çalan kişi sadece hırsızlık suçu işlediği için cezalandırılırdı. Oysa kilise hukukunda[22] bu, dine küfür suçu olarak cezalandırılır. Kilise hukuku mekâna, medeni hukuk ise nesneye önem verir. Bununla

19 *Recueil des voyages qui ont servi à l'établissement de la Compagnie des Indes*, Cilt IV, Böl. I, s. 35 ve 103.

20 Pompeius Tapınağı kuşatıldığında yaptıkları gibi, bkz Dio, Kitap XXXVII, (16).

21 Kanun. 5, takip eden sayfalar, *ad leg. Juliam peculatus.*

22 *Cap. quisquis* 17, *quaestione* 4; Cujas, *Observationes*, Kitap XIII, Böl. XIX, Cilt III.

birlikte sadece mekâna önem vermek, hem hırsızlığın niteliğini ve tanımını, hem de dine küfrün niteliğini ve tanımını gözden kaçırmak demektir.

Nasıl ki koca karısının sadakatsizliği yüzünden boşanma talep edebiliyorsa, eskiden zevce de kocasının sadakatsizliği yüzünden boşanma talep edebiliyordu.[23] Roma kanunlarına aykırı olan[24] bu âdet, sadece kilise hukukunu temel alan kilise mahkemelerinde geçerli sayılmıştır.[25] Nitekim evlilik sadece ruhani fikirler, öteki dünyayı ilgilendiren şeyler çerçevesinde ele alınsa dahi, ihlal hep aynıdır. Ancak hemen hemen bütün halkların siyasi ve medeni hukukları haklı olarak bu iki şeyi birbirinden ayırmış, kadınlardan, erkeklerden talep etmediği belli bir ağırbaşlılık ve iffetlilik talep etmiştir. Zira kadında iffetsizlik her türlü erdeme sırt çevirmeyi de beraberinde getirir; evlilik kanunlarını çiğneyen kadın, doğal bağımlılıktan çıkmış olur; nihayet, doğa kadınların sadakatsizliğini belli işaretlerle gözler önüne serer. Üstelik kadının zinadan doğan çocukları muhakkak kocaya ait sayılıp kocanın yükü haline gelirken, kocanın zinadan doğan çocukları ise ne kadına ait sayılır ne de kadının yükü haline gelir.

9. Konu
Medeni hukuk prensipleriyle düzenlenmesi gereken şeyler, nadiren din kanunlarının prensipleriyle düzenlenebilir

Din kanunları daha yüce iken medeni kanunlar daha kapsamlıdır.

Dinden alınan mükemmellik kanunlarının hedefi, bu kanunların geçerli olduğu toplumun iyiliğinden çok, bunlara riayet eden kişinin iyiliğidir. Medeni kanunların hedefi ise

23 Beaumanoir, *Ancienne coutume de Beauvoisis*, Böl. XVIII.

24 Kanun 1, *Ad leg. Jul. de adulteriis* Kanunnamesi.

25 Bugün Fransa'da bunlar dikkate alınmamaktadır.

tam aksine, kişilerin ahlâki iyiliğinden çok, genel anlamda toplumun ahlâki iyiliğidir.

Bu nedenle, doğrudan dinden kaynaklanan fikirler ne kadar saygıdeğer olursa olsun, her zaman medeni kanunların prensibi olamazlar, zira medeni kanunların başka bir prensibi vardır, o da toplumun genel refahıdır.

Romalılar cumhuriyet döneminde, kadınların ahlâkını korumak için düzenlemeler yapmıştı. Bunlar siyasi kurumlardı. Monarşi kurulduğunda, bu konuda medeni kanunlar yaptılar. Romalılar bu düzenlemeleri sivil yönetim prensiplerine göre yaptılar. Hristiyanlık doğduğunda, yapılan yeni kanunlar ahlâkın genel iyiliğinden çok, evlilik kurumunun kutsallığıyla ilişkiliydi. İki cinsin birleşmesi medeni bir durumdan ziyade, ruhani bir durum olarak ele alınmıştı.

Roma kanuna göre, eskiden zina suçundan mahkûm olan karısını eve geri getiren koca sefahat ortağı sıfatıyla cezalandırılıyordu.[26] Konuya başka bir anlayışla yaklaşan Justinianos, kocanın iki yıl içinde karısını manastırdan alabileceğini buyurmuştu.[27]

İlk zamanlarda, savaştaki kocasından haber alamayan kadın tekrar evlenmekte hiçbir güçlük çekmiyordu, zira boşanma hakkını elinde tutuyordu. Konstantin Kanunu[28] kadının dört yıl beklemesini, ancak bu süre dolduktan sonra boşanma dilekçesini komutana göndermesini buyurdu. Geri dönmesi halinde koca, eski karısını zinayla suçlayamıyordu. Ancak Justinianos kocanın gidişinin üzerinden ne kadar süre geçerse geçsin, kadının, komutanın şehadeti ve yeminiyle kocasının öldüğünü kanıtlayamadığı sürece tekrar evlenemeyeceğini buyurdu.[29] Justinianos'un hedefi evliliklerin bozulmamasıydı. Ancak Justinianos'un bunu epey abarttığı söylenebilir. Menfi bir kanıt yeterli olabilecekken, Justinia-

26 Kanun 11, § *ult.*, takip eden sayfalar, *ad leg. Jul. de adulteriis.*

27 *Novellae* 134, Böl. X.

28 Kanun 7, *De repudiis et judicio de moribus sublato* Kanunnamesi.

29 Auth. *Hodie quantiscumque*, *De repudiis* Kanunnamesi.

nos müspet bir kanıt istiyordu. Justinianos uzaklarda bulunan ve bir sürü tehlikeye maruz olan bir adamın kaderi hakkında hesap verilmesi gibi çok zor bir şey talep ediyor, kocanın öldüğüne kanaat getirmek çok daha doğal iken, suç işlediğini, yani askerden kaçtığını varsayıyordu. Justinianos bir kadını kocasız bırakmak suretiyle toplum refahına, kadını bin türlü tehlikeye maruz bırakmak suretiyle de kişisel menfaate zarar veriyordu.

Boşanma nedenleri arasına karı ile kocanın manastıra girme konusunda anlaşmasını da dâhil eden Justinianos kanunu, medeni kanun prensiplerinden bütünüyle uzaklaşıyordu.[30] Doğal olan, boşanma nedenlerinin evlilik öncesinde öngörülemeyecek birtakım engellerden kaynaklanmasıdır. Oysa iffeti muhafaza etme arzusu bizim içimizde olduğuna göre, evlilik öncesinde öngörülebilirdi. Söz konusu kanun tabiatı itibarıyla süreklilik arz eden bir durumda sadakatsizliği teşvik ediyor, ancak başka bir evlilik umuduyla halihazırdaki evliliğin bozulmasına müsamaha gösteren temel boşanma prensibini zedeliyordu. Son olarak, Justinianos kanunu, dinî fikirlere riayet etmekle, Tanrı'ya, adak adamaksızın kurban sunmaktan başka bir şey yapmıyordu.

10. Konu
Hangi durumda, yasaklayan din kanununa değil de icazet veren medeni kanuna uymak gerekir

Çokeşliliği yasaklayan bir din, çokeşliliğe izin veren bir ülkeye yerleştiğinde, sadece siyasi açıdan konuşmak gerekirse, devlet veya koca, ortada kalan kadınlara medeni durumlarını bir şekilde iade edip bu kadınların zararını tazmin etmediği sürece, ülke kanununun, çokeşli bir erkeğin bu dini benimsemesine müsaade edeceğini düşünmemek gerekir. Aksi

30 Auth. *Quod hodie*; *De repudiis* Kanunnamesi.

takdirde kadınlar içler acısı bir duruma düşecektir. Bu kadınlar sadece kanunlara riayet edecek ve toplumun sağladığı en büyük avantajların birinden mahrum edilmiş olacaklardır.

11. Konu
İnsanların kurduğu mahkemelerde, öteki dünyayı ilgilendiren mahkemelerde hüküm süren anlayışa göre karar verilmemelidir

Hristiyan keşişler tarafından bir kefaret mahkemesi olarak kurulan Engizisyon, her türlü iyi yönetim anlayışına aykırıdır. Bu mahkeme her yerde genel bir hoşnutsuzlukla karşılanmıştır. Şayet bu mahkemeyi kurmak isteyenler, yapılan itirazları kendi lehlerine çevirmemiş olsaydı, söz konusu mahkeme bu itirazlara boyun eğmek zorunda kalırdı.

Hiçbir yönetim şeklinde bu mahkemeye tahammül edilemez. Bu mahkeme monarşilerde ancak hafiyeler ve hainler, cumhuriyetlerde ise ancak namussuz insanlar yaratabilir. İstibdat devletinde ise devlet kadar yıkıcı olur.

12. Konu
Aynı konunun devamı

Aynı suçla itham edilen iki kişiden inkâr edenin ölüme mahkûm edilmesi, itiraf edeninse cezadan kurtulması Engizisyon'un istismarlarından biridir. Bu durum, manastıra özgü düşüncelerden kaynaklanmaktadır. Bu düşüncelere göre, inkâr eden kişi nedamet getirmemiş ve lanetlenmiş görünürken, itiraf eden kişi nedamet getirmiş ve selamete ermiş görünür. Ancak böyle bir ayrım insanların kurduğu mahkemeleri bağlayamaz. Sadece eylemleri dikkate alan insani adalet, insanlarla tek bir sözleşme yapmıştır. Bu, masumiyet

sözleşmesidir. Düşünceleri okuyan tanrısal adalet ise insanlarla iki sözleşme yapmıştır. Bunlar masumiyet sözleşmesi ve tövbe sözleşmesidir.

13. Konu
Evlilik konusunda hangi durumda din kanunlarına, hangi durumda medeni kanunlara uyulmalıdır

Her ülkede ve her çağda dinin evliliklere karıştığı olmuştur. Bazı şeylere bir yandan murdar veya yasak, diğer yandan zaruri gözüyle bakıldığı andan itibaren, bunları bir durumda meşrulaştırmak, başka durumlarda ayıplamak için dine başvurmak gerekmiştir.

Öte yandan, bütün insani eylemler arasında evlilik, toplumu en çok ilgilendiren eylem olduğundan, evliliğin medeni kanunlar tarafından düzenlenmesi gerekmiştir.

Evliliğin niteliğiyle, biçimiyle, gerçekleştirilme tarzıyla ve yol açtığı doğurganlıkla alakalı her şey, her halka, bunun çok özel bir kutsanmaya tabi olduğunu göstermiştir. Nitekim her evlilik bu kutsanmaya nail olmaz; evliliklerin kutsanması Tanrı'nın lütfuna bağlıdır. İşte bütün bunlar dinin alanına girer.

Evliliğin mal mülkle ilgili sonuçları, taraflara sağladığı karşılıklı avantajlar, yeni kurulan aile, geldiği aile ve doğması beklenen aileyle ilgili her şey medeni kanunları ilgilendirir.

En önemli hedeflerinden biri, gayrimeşru birleşmelerin doğurduğu bütün belirsizlikleri ortadan kaldırmak olduğundan, evliliğin mümkün olduğunca meşruiyet kazanması için din de medeni kanunlar da ona ayrı ayrı kendi damgalarını vurur. Böylece, evliliğin geçerli olması için dinin talep ettiği koşullara ek olarak, medeni kanunlar da bunun için başka koşullar talep edebilir.

Medeni kanunlara bu gücü veren şey, bunların, engelleyici koşullar değil, ek koşullar olmasıdır. Din kanunu kimi törenler talep ederken, medeni kanunlar babaların rızasını talep eder. Bu noktada medeni kanun ek bir şey istemekte, aykırı bir şey istememektedir.

Buradan, evlilik bağının bozulamaz veya bozulabilir olduğuna karar verme işinin din kanununa kaldığı sonucu çıkar. Şayet din kanunları evlilik bağının bozulamaz olduğuna hükmederken medeni kanunlar bu bağın bozulabileceğini söylerse, ortaya birbiriyle çelişen iki şey çıkar.

Medeni kanunların evliliğe vurduğu damga bazen mutlak olmaz. Evliliği bozmak yerine, evlenenleri cezalandıran kanunlar bunlardandır.

Romalılarda Papia Kanunu yasakladığı evlilikleri geçersiz ilan etmiş, bu evliliklere çeşitli cezalar vermekle yetinmişti.[31] Marcus Antonius'un söylevi üzerine çıkartılan *senatusconsultum* bu evlilikleri geçersiz ilan etti. Böylece ortada ne evlilik ne zevce ne drahoma ne de koca kaldı.[32] Medeni kanun koşullara göre şekil alır, kimi zaman ortaya çıkan kötülüğü gidermeye, kimi zaman bu kötülüğün önüne geçmeye özen gösterir.

14. Konu
Akraba evliliklerinde hangi durumlarda doğa kanunlarına, hangi durumlarda medeni kanunlara göre hareket edilmelidir

Akrabalar arası evliliğin yasaklanması konusunda, doğa kanunlarının nerede bittiğini, medeni kanunların nerede başladığını belirlemek son derece nazik bir iştir. Bunun için önce prensipleri oturtmak gerekir.

31 bkz. Böl. XXIII (Nüfusla ilişkisine göre kanunlar), XXI. Konu'da söylediklerim.

32 bkz. Kanun 16, takip eden sayfalar, *De ritu nuptiarum* ile Kanun 3, § 1. Ayrıca bkz. *Digesta*, *De donationibus inter virum et uxorem.*

Oğlun anneyle evlenmesi eşyanın tabiatına aykırıdır. Oğul annesine, kadın kocasına sınırsız saygı göstermek zorundadır. Bir annenin oğluyla evlenmesi, her iki durumda da doğal durumu altüst eder.

Dahası, doğa çocuk sahibi olma yaşını kadınlarda geriye çekmişken, erkeklerde ilerletmiştir. Bu nedenle kadın bu yetiyi daha erken yaşta kaybederken, erkek daha ileri yaşta kaybeder. Şayet anne ile oğlun evlenmesine izin verilirse, koca hemen her zaman doğal işlevini yerine getirecek durumdayken, kadın artık bu işlevi yerine getiremez durumda olacaktır.

Baba ile kız arasındaki evlilik de bir önceki gibi doğaya aykırıdır. Fakat bu evlilik daha az nefret uyandırır, zira yukarıda bahsedilen iki engelden muaftır. Nitekim *Histoire des Tartares*'da [Tatarların Tarihi][33] gördüğümüz gibi, kızlarıyla evlenebilen Tatarlar asla anneleriyle evlenmezler.[34]

Babaların çocuklarının iffetine göz kulak olması daima doğal bir durum olmuştur. Çocuklarını eğitmekle yükümlü olan babalar, çocuklarının vücudunu en mükemmel şekilde muhafaza etmek, ruhlarının bozulmamasına özen göstermek, onlara erdemli arzuları ve sevgiyi en güçlü şekilde telkin edecek her şeyi vermek zorundadır. Çocuklarının iyi ahlâkını korumakla meşgul babalar, çocuklarını yozlaştırabilecek her şeye karşı doğal bir nefret beslemelidir. Evlilik bir yozlaşma değildir, diyeceksiniz. Fakat evlilikten önce konuşmak, kendini sevdirmek, baştan çıkarmak gerekir. İşte işin bu baştan çıkarma kısmı insanı dehşete düşürmelidir.

Bu nedenle, eğitenler ile eğitilenler arasına aşılamaz bir set çekmek, meşru bir amaçla dahi olsa her türlü yozlaşmayı engellemek gerekti. Yoksa niçin babalar, kızlarıyla evlenecek erkekleri onlardan bu kadar özenle uzak tutsun, onlarla samimi olmalarını engellesin?

---

33 Böl. III, s. 256.

34 Bu kanun Tatarlarda çok eskidir. Attila, der Priscus *Legationibus* adlı eserinde, kızı Esca'yla evlenmek için belli bir yerde konaklamıştır: "İskit kanunlarınca izin verilen bir şeydir bu," diye de ekler Priscus, s. 22.

Erkek kardeş ile kız kardeş arasındaki ensest ilişkiden duyulan tiksinti de bundan kaynaklanıyor olmalıdır. Çocuklarının kendi aralarında birleşme fikrinden nefret etmelerini sağlamak için, anne ve babanın çocuklarının ahlâkını ve hanelerini temiz tutması yeterli olacaktır.

Kuzenler arasında evliliğin yasaklanmasının nedeni de budur. İlk zamanlarda, yani kutsal zamanlarda, lüksün bilinmediği çağlarda, bütün çocuklar aynı evde kalıyor,[35] bu çatı altında aile kuruyorlardı. Bunun nedeni geniş bir aile için çok küçük bir evin yeterli olmasıydı. İki erkek kardeşin çocuklarına veya kuzenlere kardeş gözüyle bakılıyordu. Kuzenler de aynı şekilde birbirlerine kardeş gözüyle bakıyordu.[36] Dolayısıyla, erkek kardeşler ile kız kardeşlerin evliliği ne kadar imkânsızsa, kuzenlerin evliliği de o kadar imkânsızdı.[37]

Bu nedenler o kadar güçlü ve o kadar doğaldır ki, her türlü iletişimden bağımsız olarak bütün dünyada kabul görmüştür. Dördüncü dereceden akrabalar arasında yapılan evliliklerin ensest evlilikler olduğunu Formosa sakinlerine[38] öğreten Romalılar değildir. Bunu Araplara[39] söyleyen, Maldivler'de[40] oturanları bu konuda aydınlatan da Romalılar değildir.

Şayet kimi halklar babalarla çocuklar arasındaki, kız kardeşlerle erkek kardeşler arasındaki evlilikleri reddetmediyse, bunun nedeni, I. Kitap'ta da gördüğümüz gibi, akıllı varlıkların kendi kanunlarına daima riayet etmek istememesidir. İnsanları bu tür yoldan çıkmalara sevk eden şeyin çoğu

35 İlk Romalılarda bu böyleydi.

36 *Nitekim Romalılarda kuzenlerin ismi dahi aynıydı;* kuzenlere kardeş deniyordu.

37 Roma'da ilk zamanlarda durum böyle idi. Ancak daha sonra halk bu evliliklere izin vermek için bir kanun yaptı. Bu kanunla, kuziniyle evlenen son derece popüler bir adamı desteklemek istemişlerdi. Plutarkhos, "Quaestiones Romanae", *Moralia*, (VI).

38 *Recueil des voyages des Indes*, Cilt V, Böl. I, s. 98, *Relation de l'état de l'île de Formose.*

39 *Kuran*, "Kadınlar" bölümü (IV, 28).

40 bkz. François Pyrard, *Voyages*, Cilt I, s. 172.

kez dinî fikirler olduğuna kim inanabilir ki? Şayet Asurlular, İranlılar anneleriyle evlendiyse, bunun nedeni Asurluların Semiramis'e duydukları dinî saygı, İranlıların ise Zerdüştlüğün bu tür evlilikleri tercih ettiğini bilmeleriydi.[41] Şayet Mısırlılar kız kardeşleriyle evlendiyse, bunun nedeni, yine Mısır dininin bu tür evlilikleri İsis'e adayan bir hezeyanıydı. Bizleri çok çaba harcayarak büyük ve güç şeyler yapmaya itmek dinlerin ruhunda olduğundan, sırf sahte bir din kutsadı diye bir şeyin doğal olduğuna hükmetmemek gerekir.

Babalar ile çocuklar, erkek kardeşler ile kız kardeşler arasındaki evliliklerin, hane içinde doğal iffeti muhafaza etmek adına yasaklanması prensibi, hangi evliliklerin doğal kanun tarafından yasaklandığını, hangi evliliklerin sadece medeni kanun tarafından yasaklanabileceğini ortaya çıkarmamızı sağlayacaktır.

Çocuklar babalarının evinde oturduğundan veya oturabileceğinden ve dolayısıyla üvey oğul üvey anneyle, üvey baba üvey kızla veya karısının kızıyla bir arada bulunduğundan, bu kişiler arasındaki evlilikler doğa kanunu tarafından yasaklanmıştır. Bu gibi durumlarda bunu tasavvur etmek dahi gerçekleştirmekle aynı etkiye sahiptir, zira ikisinin de nedeni aynıdır. Medeni kanun bu tür evliliklere ne izin verebilir ne de izin vermelidir.

Daha önce belirttiğim gibi, kuzenlerin kardeş olarak görüldüğü halklar mevcuttur. Bunun nedeni, kuzenlerin genellikle aynı evde yaşamalarıdır. Buna karşılık, böyle bir âdete sahip olmayan halklar da mevcuttur. O halde bu âdete sahip halklarda kuzenler arası evlilik doğaya aykırı sayılırken, bu âdete sahip olmayan halklarda doğaya aykırı sayılmaz.

Ancak doğa kanunları yöresel olamaz. Bu nedenle, bu tür evlilikler yasak veya caiz ise, duruma göre medeni kanunca da caiz veya yasaktır.

---

41 Bu tür evlilikler daha saygıdeğer addediliyordu. bkz. Philon, *De specialibus legibus quae pertinent ad proecepta decalogi*. Paris, 1640, s. 778.

Üvey erkek kardeş ile üvey kız kardeşin aynı evde oturması zorunlu bir âdet değildir. O halde hanenin iffetini korumak adına bu kişiler arasındaki evliliği yasaklamak gerekmez. Bu evliliği yasaklayan veya bu evliliğe izin veren kanun doğa kanunu değil, çeşitli koşullara ve her bir ülkenin âdetlerine göre düzenlenen medeni kanundur. Bu gibi durumlarda kanunlar, ahlâk ve davranış kurallarına bağlıdır.

Medeni kanunlar, bir ülkedeki yerleşik âdetlerden dolayı, doğa kanunlarınca yasaklanan evliliklerle aynı durumda bulunan evlilikleri yasaklar. Aynı durumda olmayan evliliklere ise izin verir. Doğa kanunlarının koyduğu yasak değişmez, zira yasağın kendisi, baba, anne ve çocuklar zorunlu olarak aynı evde oturduğundan, değişmez bir şeye bağlıdır. Oysa medeni kanunların koyduğu yasaklar tesadüfidir, zira bu yasaklar, kuzenler ve diğer akrabalar tesadüfen aynı evde oturduğundan, tesadüfi bir koşula bağlıdır.

Bu durum, başka milletlerde üvey erkek kardeş ve üvey kız kardeş evliliği yasak iken, Musa kanunlarının, Mısır kanunlarının[42] ve başka birçok halkın kanunlarının buna nasıl izin verdiğini açıklar.

Hint Adaları'nda bu tür evliliklere izin verilmesinin son derece doğal bir nedeni vardır. Burada amcaya baba gözüyle bakılır. Amca yeğenlerine kendi çocuklarıymış gibi bakmak, onları eğitmek zorundadır. Bu durum, iyi ve insancıl bir halk olan Hint halkının karakterinden kaynaklanmaktadır. Bu kanun veya bu âdet bir başka kanuna veya âdete yol açmıştır. Şayet bir koca karısını kaybederse, karısının kız kardeşiyle evlenmeyi ihmal etmez.[43] Bu son derece doğal bir durumdur, zira yeni zevce, kendi kız kardeşinin çocuklarının annesi haline gelmekte, böylece kötü kalpli üvey anne tehlikesi ortadan kalkmaktadır.

---

42 bkz. Kanun 8, *De incestis et inutilibus nuptiis* Kanunnamesi.

43 *Lettres édifiantes*, Cilt XIV, s. 403.

15. Konu
Medeni kanun prensiplerine bağlı olan şeyleri, siyasi hukuk prensiplerine göre düzenlememek gerekir

İnsanlar siyasi kanunlara göre yaşamak için doğal bağımsızlıklarından nasıl vazgeçtilerse, medeni kanunlara göre yaşamak için de doğal mal ortaklığından vazgeçmişlerdir.

Siyasi kanunlar insanlara özgürlük, medeni kanunlar ise mülkiyet hakkını kazandırmıştır. Sadece mülkiyetle ilgili kanunlarca hükme bağlanması gereken şeyler, daha önce dile getirdiğimiz gibi, toplum yönetiminden ibaret olan özgürlük kanunlarıyla hükme bağlanmamalıdır. Kişisel refahın toplum refahına boyun eğmesi gerektiğini dile getirmek bir mantık hatasıdır. Bu ancak toplum yönetimi, yani vatandaşların özgürlüğü söz konusu olduğunda geçerli olup mal mülkiyeti söz konusu olduğunda geçerli değildir. Zira toplum refahı demek, herkesin, medeni kanunların kendisine verdiği mülkiyet hakkını daima muhafaza etmesi demektir.

Cicero tarımla ilgili kanunların zararlı olduğunu, zira toplumun, sırf herkes malını mülkünü muhafaza edebilsin diye kurulduğunu iddia ediyordu.

O halde bizim kuralımız da şu olsun: Toplum refahı söz konusu olduğunda bu, siyasi bir kanun veya düzenlemeyle bir şahsı malından etmek veya malının küçük bir bölümünü elinden almak demek değildir. Bu gibi durumlarda, mülkiyet hakkının bekçisi olan medeni kanuna kelimesi kelimesine riayet etmek gerekir.

Bu nedenle, toplum bir şahsın malına ihtiyaç duyduğunda, asla siyasi kanunun gücüne başvurmamak gerekir. İşte bu durumda medeni kanunun üstünlük kazanması şarttır. Medeni kanun, bir annenin şefkatiyle, her bir şahsa toplumun ta kendisi gözüyle bakar.

Şayet siyasiler herhangi bir kamusal anıt dikmek, yeni bir yol yapmak isterlerse, bu işten zarar görenleri tazmin etme-

leri gerekir. Toplum bu açıdan, bir şahısla iş yapan başka bir şahıs gibidir. Toplumun bir vatandaşı malvarlığını kendisine satmaya mecbur edebilmesi, söz konusu vatandaşın elinden, kişinin malını mülkünü devretmeye asla mecbur edilemeyeceğini emreden medeni kanundan aldığı o büyük ayrıcalığı alabilmesi yeter de artar bile.

Romalıları yıkan halklar kendi fetihlerini istismar ettikten sonra, özgürlük ruhu onları hakkaniyete geri çağırdı. En barbarca hakları en ölçülü şekilde kullandılar. Şayet bundan şüphe duyan biri varsa, Beaumanoir'ın[44] XII. yüzyılda, hukuk bilimi üzerine yazdığı harikulade eserini okuması yeterlidir.

Beaumanoir'ın zamanında da bugün olduğu gibi büyük yollar onarılmaktaydı. Beaumanoir'ın dediğine göre, büyük bir yol onarılamadığı zaman, bu yola en yakın yerde yeni bir yol yapılır, buranın sahipleri, yeni köprüden çıkar sağlayacak kişiler üzerinden tazmin edilirdi.[45] O halde o sırada medeni kanuna göre karar veriliyormuş. Günümüzde ise siyasi kanunla karar verilmektedir.

16. Konu
Siyasi hukuk kurallarına göre karar verilmesi gereken yerde, medeni kanun kurallarına göre karar verilmemelidir

Şayet toplumun mülkiyet hakkından doğan kurallar ile toplumun özgürlüğünden doğan kurallar birbirine karıştırılmazsa, her türlü meselenin kolayca çözüleceği görülecektir.

Devlet arazisi devredilebilir mi, devredilemez mi? Bu mesele medeni kanunla değil, siyasi kanunla çözülmelidir. Bu meselede medeni kanuna göre karar vermemek gerekir, zira

44 Philippe de Beaumanoir, takriben 1247-1296 tarihleri arasında yaşamış Fransız hukukçu ve kraliyet görevlisi. (ç.n.)

45 Köylüden alınacak meblağ için derebeyi, hakemler (prud'hommes) tayin ederdi. Asilzadeler kont tarafından, din adamları ise piskopos tarafından masraflara iştirak etmeye mecbur edilirdi. Beaumanoir, Böl. XII.

devlette malların tasarrufunu düzenleyen kanunlar ne kadar elzemse, devletin varlığını devam ettirebilmek için bir araziye sahip olması da o kadar elzemdir.

O halde, şayet devlet arazisi devredilirse, devlet başka bir arazi için yeni bir fon yaratmak zorunda kalır. Oysa bu çare siyasi yönetimi yine altüst edecektir, zira eşyanın tabiatı gereği, oluşturulacak her arazi için uyruk daima daha çok ödeyecek, hükümdar ise daima daha az kazanç sağlayacaktır. Kısacası, arazi elzem iken, devir elzem değildir.

Monarşilerde vâris sıralaması devletin refahı üzerine kuruludur. Devletin refahı, her şeyin belirsiz, zira keyfî olduğu istibdat yönetimlerinde meydana gelmek zorunda olduğunu dile getirdiğim felaketlerden kaçınmak adına, böyle bir sıranın belirlenmesini gerektirir.

Veraset sırası, hüküm süren aile için değil, hüküm süren bir ailenin varlığı devletin çıkarına olduğu için belirlenir. Şahısların verasetini düzenleyen kanun, amacı şahısların menfaati olan medeni bir kanundur. Tahtın veraset sırasını belirleyen kanun ise, amacı devletin refahı ve bekası olan siyasi bir kanundur.

Buradan, siyasi kanun bir devlette veraset sırasını belirlediğinde ve bu soy sona erdiğinde, başka bir halkın taht üzerinde, medeni kanunu gerekçe göstererek hak iddia etmesinin saçma olacağı sonucu çıkar. Bir toplum başka bir toplum için kanun yapmaz. Romalıların medeni kanunları, diğer bütün medeni kanunlardan daha uygulanabilir değildir. Bizzat Romalılar, kralları yargılarken bu kanunları kullanmamıştır. Romalıların kralları yargılarken benimsedikleri anlayış o kadar mide bulandırıcıdır ki, bu anlayış bir daha asla dirilmemelidir.

Buradan çıkan başka bir sonuç şudur: Siyasi kanun, herhangi bir aileyi tahttan feragat etmeye zorladığında, medeni kanundan alınma iade hakkını gerekçe göstermek saçma olacaktır. İade hakkı kanunun içindedir ve ancak kanuna

göre yaşayan kişilere karşı kullanılabilir. Buna karşılık söz konusu hak, kanun için yetiştirilmiş ve kanun için yaşayan kişiler için kullanılamaz.

Cicero'nun benzetmesini[46] kullanmam gerekirse, şahısların bir damlalık üzerinde hak iddia ederken başvurdukları kanunlarla krallıkların, milletlerin ve dünyanın haklarının hükme bağlanabileceğini iddia etmek gülünç olurdu.

17. Konu
Aynı konunun devamı

Toplumdan uzaklaştırma usulü[47] medeni kanun kurallarına göre değil, siyasi kanun kurallarına göre ele alınmalıdır. Bu usul halkçı yönetimi zayıf düşürmek şöyle dursun, tam tersine halkçı yönetimin yumuşaklığını kanıtlamaya bire birdir. Halen sürgün cezası verilen ülkemizde, şayet toplumdan uzaklaştırma fikrini cezalandırma fikrinden ayırabilseydik, biz de bunu böyle algılayabilirdik.

Aristoteles'in dediğine göre, bu uygulamada insancıl ve popüler bir şeyler olduğu konusunda herkes hemfikirdi.[48] Şayet bu hüküm, verildiği çağda ve mekânda nefret uyandırmamışsa, itham edenlerden, hâkimlerden, hatta itham edilenden farklı düşünmek, olaylara bu kadar uzaktan bakan bize mi düşer?

Ayrıca, eğer halkın verdiği bu hükmün bu cezaya mahkûm edilen kişiye şan şeref verdiği, Atina'da liyakatsiz bir adam[49] bu cezaya çarptırıldığı andan itibaren söz konusu cezadan vazgeçildiği[50] göz önünde bulundurulursa, bu ceza

46 *Kanunlar*, Kitap I, (4).

47 Yunanca *ostrakismos*, Atina demokrasisinde devlete karşı tehdit oluşturacağı düşünülen bir vatandaşın önlem olarak on yıllığına Atina şehir devleti sınırları dışına çıkartılması prosedürüdür. (ç.n.)

48 *Politika*, Kitap III, Böl. XIII.

49 Hyperbolus. bkz. Plutarkhos, *Vitae Parallelae: Aristides*, (7, 3-4).

50 Zira bu, kanun koyucunun düşüncesine aykırı bir durum doğurmuştu.

hakkında yanlış bir kanaate sahip olduğumuz, bir vatandaşın şan şerefinin yaratabileceği olumsuz etkileri, o vatandaşa yeni bir şan şeref bahşederek engelleyen bu kanunun harikulade bir kanun olduğu görülecektir.

18. Konu
Birbiriyle çelişir gibi gözüken kanunların aynı kategoriye ait olup olmadığı incelemek gerekir

Roma'da kocanın, karısını bir başkasına ödünç vermesine izin verilirdi. Plutarkhos bize bunu çok açık bir şekilde anlatır.[51] Cato'nun karısını Hortensius'a ödünç verdiği bilinir[52] ve Cato ülkesinin kanunlarını ihlal edecek bir adam değildi.

Öte yandan, karısının sefahatine göz yumup onu yargıya teslim etmeyen veya mahkûm edildikten sonra geri alan bir koca cezalandırılıyordu.[53] Bu kanunlar birbiriyle çelişir gözükse de gerçekte çelişmez. Bir Romalının karısını ödünç vermesine izin veren kanun, görünüşe göre, cumhuriyete tabir caizse iyi cins çocuklar vermek için yapılmış bir Lakedaimonia kanunudur. Diğer kanunun amacı ise iyi ahlâkı muhafaza etmekti. Birincisi siyasi bir kanunken, ikincisi medeni bir kanundu.

19. Konu
Aile kanunlarına göre hükme bağlanması gereken şeyler, medeni kanunlara göre hükme bağlanmamalıdır

Vizigotların kanununa göre, köleler zina halinde yakaladıkları erkek ile kadını kıskıvrak bağlayıp[54] kocanın ve

51 Plutarkhos, "Comparatio Lycurgi et Numae", *Moralia*, (25, 3).

52 Plutarkhos, *Vitae Parallelae: Cato Minor* (25, 9-12). "Bu bizim çağımızda olmuştur," der Strabon, Kitap XI, (9, 1).

53 Kanun 11, § *ult.*, takip eden sayfalar, *ad leg. Jul. de adulteriis.*

54 Vizigotların kanunu, Kitap III, Başlık IV, § 6.

hâkimin karşısına çıkarmak zorundaydı. Bu kanun, kamunun, ailenin ve şahsın intikamını bu sefil insanlara emanet eden korkunç bir kanundu!

Bu kanun ancak Doğu saraylarında kullanışlı olabilir. Bu saraylarda kadınları hapsetmekle görevli köleler en ufak bir suistimal oldu mu suistimal etmeye hazırdırlar. Burada köleler suçluları, yargılatmaktan çok kendilerini temize çıkartmak, olayın kendi ihmallerinden kaynaklanmış olabileceği şüphesini ortadan kaldırmak için yakalarlar.

Buna karşılık kadınların hapsedilmediği ülkelerde, medeni kanunun, evin yönetimini elinde tutan kadınları kölelerinin soruşturmasına tabi tutması mantıksız olacaktır.

Asla bir medeni kanun olamayacak böyle bir soruşturma, olsa olsa, bazı durumlarda özel bir aile kanunu olabilir.

20. Konu
Milletlerarası hukuka ait şeyleri, medeni kanun prensipleriyle hükme bağlamamak gerekir

Özgürlük esas olarak, insanın kanunun emretmediği bir şeyi yapmaya mecbur edilememesidir. Sadece medeni kanunlarca yönetildiğimiz için, bizler bu durumdayız. O halde bizler özgürüz, zira medeni kanunlara göre yaşıyoruz.

Buradan çıkan sonuç şudur: Kendi aralarında medeni kanuna göre yaşamayan prensler özgür değildirler. Güçle yönetilen prensler sürekli mecbur edebilir veya mecbur edilebilirler. Bu nedenle zorla imzaladıkları antlaşmalar, kendi istekleriyle imzaladıkları antlaşmalar kadar bağlayıcıdır. Medeni kanunlara göre yaşayan bizler, kanunun talep etmediği bir sözleşme imzalamaya mecbur edildiğimizde, kanunu gerekçe göstererek uygulanmak istenen şiddeti bertaraf edebiliriz. Oysa sürekli mecbur eden veya mecbur edilen bir prens, kendisine zorla imzalatılan bir antlaşma-

dan şikâyetçi olamaz. Doğal durumdan şikâyet etmek, diğer prenslerin kendi vatandaşı, kendisinin de onların prensi olmasını istemek gibi olurdu, yani eşyanın tabiatını zedelemiş olurdu.

21. Konu
Milletlerarası hukuka ait şeyleri, siyasi kanunlarla hükme bağlamamak gerekir

Siyasi kanunlar, bütün insanların, bulundukları ülkenin ve hükümdarın denetimindeki ceza ve kamu mahkemelerine tabi olmasını ister.

Milletlerarası hukuk ise prenslerin karşılıklı elçiler göndermesini ister. Eşyanın tabiatından ileri gelen mantık, bu elçilerin, gönderildikleri ülkenin hükümdarına ve bu hükümdarın mahkemelerine tabi olmalarına izin vermez. Bu elçiler onları gönderen prensin sözcüleridir ve bu sözcüler özgür olmalıdır. Elçilerin hareketleri hiçbir şekilde engellenmemelidir. Elçiler çoğu zaman rahatsız edebilir, zira bağımsız biri adına konuşurlar. İşledikleri suçlar için cezalandırılabilseler, çeşitli suçlarla itham edilebilirler; borçları yüzünden tutuklanabilseler, onlara mesnetsiz borçlar isnat edilebilir. Doğuştan gururlu olan bir prens, korkmak için her türlü bahaneye sahip birinin ağzından konuşur. O halde elçiler söz konusu olduğunda, siyasi hukuktan kaynaklanan nedenlere değil, milletlerarası hukuktan kaynaklanan nedenlere riayet etmek gerekir. Şayet elçi temsilcilik görevini suistimal ederse, söz konusu elçi kendi ülkesine gönderilebilir. Hatta böyle bir elçi efendisinin huzurunda itham da edilebilir. Böylece efendisi onun hâkimi veya suç ortağı haline gelir.

22. Konu
İnka Atahualpa'nın talihsiz kaderi

Yukarıda ortaya koyduğumuz prensipler, İspanyollar tarafından zalimce ihlal edilmiştir. İnka Atahualpa ancak milletlerarası hukuka göre yargılanabilirdi.[55] Oysa İspanyollar onu siyasi ve medeni kanunlara göre yargıladı. Atahualpa'yı uyruklarından bazılarını öldürtmekle, birçok kadına sahip olmakla vs. suçladılar. Saçmalığın daniskası ise, Atahualpa'nın kendi ülkesinin siyasi ve medeni kanunlarına göre değil de İspanya'nın siyasi ve medeni kanunlarına göre mahkûm edilmesi oldu.

23. Konu
Belli bir durumda siyasi kanun devletin yıkılmasına yol açıyorsa, devletin devamını sağlayan ve kimi zaman milletlerarası hukuk halini alabilen siyasi kanuna göre hüküm vermek gerekir

Bir devlette belli bir veraset sırası öngören siyasi kanun, öngörüldüğü siyasi yapı için yıkıcı hale geldiğinde, başka bir siyasi kanunun bu sırayı değiştirebileceğinden şüphe etmemek gerekir. Yeni kanun, eski kanuna aykırı olmak bir yana, esasta eski kanuna tamamen uygun olacaktır, zira her ikisinin bağlı olduğu prensip aynıdır: HALKIN SELAMETİ EN YÜCE KANUNDUR.

Bir başka devlete tabi hale gelen büyük bir devletin zayıflayacağını, hatta tabi olduğu ana devleti dahi zayıflatacağını daha önce dile getirmiştim.[56] Başkanının ülke sınırları içinde olmasının, kamu gelirlerinin iyi yönetilmesinin ve ülke parasının başka bir ülkeyi zengin etmek üzere sınırların

55 bkz. İnka Garcilasso de la Vega, s. 108. [Atahualpa, 1532-1533 tarihleri arasında hüküm sürmüş son İnka imparatoru –ç.n.]

56 bkz. V. Kitap, XIV. Konu; VIII. Kitap, XVI-XX. Konular; IX. Kitap, IV-VII Konular; X. Kitap, IX. ve X. Konular.

dışına çıkmamasının devletin çıkarına olduğu bilinir. Yönetecek kişinin yabancı bir devletin anlayışını benimsememiş olması önemlidir. Bu anlayış, mevcut anlayış kadar uygun düşmeyecektir. Kaldı ki, insanlar kendi kanun ve âdetlerine müthiş bağlıdırlar. Her milletin saadetinin kaynağı kanun ve âdetleridir. Bütün ülkelerin tarihlerinin de gösterdiği gibi, bunlar büyük sarsıntılara yol açmadan ve çok kan dökmeden nadiren değiştirilebilir.

Buradan çıkan sonuç şudur: Şayet büyük bir devletin vârisi bir başka büyük devletin efendisi ise, ilk devlet bu şahsı pekâlâ reddedebilir, zira veraset sırasının değişmesi her iki devlet açısından faydalıdır. Örneğin, Yelizaveta'nın saltanatının başlarında yapılan Rus kanunu, son derece ihtiyatlı bir biçimde, başka bir monarşinin efendisi olan bütün vârisler Portekiz kanunu ise kan hakkını öne sürerek taht üzerinde hak iddia edecek bütün yabancıları reddeder.

Şayet bir millet reddedebiliyorsa, o zaman feragat ettirmek haydi haydi hakkıdır. Şayet bir millet herhangi bir evliliğin, kendisine bağımsızlığını kaybettireceğinden veya kendisini bölünmeye iteceğinden endişe duyuyorsa, evlenecek olanlar ile bu evlilikten doğacakları, kendi üzerinde elde edecekleri bütün haklardan pekâlâ feragat ettirebilir. Feragat eden kişi ile aleyhlerine olacak şekilde feragat edilen kişilerin herhangi bir şikâyet hakkı yoktur, zira devlet istese onları sınır dışı edecek bir kanun da yapabilirdi.

24. Konu
Kamu düzeniyle ilgili düzenlemeler, diğer medeni kanunlardan farklı bir kategoriye aittir

Hâkimin cezalandırdığı suçlular vardır, ıslah ettiği suçlular vardır. Cezalandırılanlar kanunun gücüne, diğerleri hâkimin otoritesine boyun eğer. Cezalandırılanlar toplumdan tecrit edilir, diğerleri toplum kurallarına uymaya zorlanır.

Kamu düzeni sağlanırken kanundan ziyade hâkim, suçlar yargılanırken hâkimden ziyade kanun cezalandırır. Kamu düzeniyle ilgili meseleler anlık olup genellikle önemsiz şeylerdir. Yani çok fazla formalite gerektirmez. Kamu düzeniyle ilgili eylemler hızlıdır ve her gün tekrar tekrar vuku bulan şeylere uygulanır. Dolayısıyla çok ağır cezalar verilmesi uygun olmaz. Bu eylemler daima ayrıntılarla meşguldür. Dolayısıyla büyük emsaller yaratmak bunlara göre değildir. Kamu düzeninin sağlanması için kanundan çok düzenleme gerekir. Kamu düzenine tabi insanlar sürekli olarak yetkili kişinin gözetimi altındadır. Dolayısıyla bu insanlar aşırılığa kaçtığı takdirde, bu, yetkili kişinin kabahati olacaktır. O halde kanunların ağır şekilde ihlal edilmesini, kamu düzeninin basit şekilde ihlal edilmesiyle karıştırmamak gerekir. Bunlar, başka bir kategoriye ait meselelerdir.

Bundan şu sonuç çıkmaktadır: Ateşli silah taşımanın idamlık bir suç gibi cezalandırıldığı, ateşli silahı kötü bir amaçla kullanmanın bu silahı taşımaktan daha vahim sayılmadığı o İtalyan cumhuriyetinde[57] eşyanın tabiatına uygun hareket edilmemektedir.

Bundan başka bir sonuç daha çıkmaktadır: Hile yaparken yakaladığı fırıncıyı kazığa oturtturan o imparatorun bu çok takdir edilen davranışı aslında adaleti çiğnemeden adil olmayı bilmeyen sultanlara özgü bir eylemdir.

25. Konu
Kendi tabiatlarından kaynaklanan özel kurallara tabi olması gereken şeyler söz konusu olduğunda, medeni hukukun genel hükümlerine göre hareket etmemek gerekir

Bir yolculuk sırasında, gemideki denizciler arasında belirlenmiş bütün medeni yükümlülüklerin geçersiz sayılması iyi

57 Venedik.

bir kanun mudur? François Pyrard[58] bize, söz konusu kanuna kendi çağında Portekizliler tarafından riayet edilmediğini, ancak Fransızlar tarafından riayet edildiğini söyler. Kısa bir süre için bir arada olan, ihtiyaçları prens tarafından tedarik edildiğine göre hiçbir şeye ihtiyaçları kalmayan, ancak o seyahat için belirlenen tek bir hedefe sahip olan, artık toplum içerisinde yaşamayıp bir geminin vatandaşları haline gelen insanların, sırf sivil toplumun yükünü çekmek için belirlenmiş olan yükümlülüklerin altına girmesine gerek yoktur.

Henüz kıyı şeridi boyunca seyahat edilen bir dönemde yapılan Rodos kanunu da, aynı anlayışla, fırtına esnasında gemide kalanların gemiye ve geminin yüküne sahip olmasını, gemiyi terk edenlerin ise hiçbir şeye sahip olamamasını öngörmüştü.

58 Böl. XIV, Kısım XII, s. 198.

ALTINCI BÖLÜM

XXVII. Kitap

Tek Konu
Verasetle ilgili Roma kanunlarının kökeni ve bu kanunların uğradığı değişiklikler üzerine

Bu konu, tarihi çok eskilere uzanan kurumlarla ilgili. Bu konuyu derinlemesine ele alabilmek için, Romalıların ilk kanunlarını incelememe izin verin. Bildiğim kadarıyla bugüne dek bunu yapan olmadı.

Romulus'un küçük devletine ait toprakları vatandaşları arasında pay ettiğini biliyoruz.[1] Bana göre, verasetle ilgili Roma kanunları kaynağını bundan almaktadır.

Toprak paylaşımı kanunu, bir aileye ait mülkün başka bir aileye geçmemesini talep eder. Buradan, kanunların sadece iki vâris kategorisi öngördüğü sonucu çıkar:[2] *Sui heredes*[3] denen, babanın nüfuzu altında yaşayan çocukları ve torunları; bunların yokluğunda, *agnati* denen, erkek tarafından en yakın akrabalar.

Buradan çıkan bir başka sonuç, *cognati* denen, kadın tarafından akrabaların vâris olamayacağıdır. Kadınlar malı mülkü başka bir aileye götüreceği için, böyle bir kural konmuştur.

---

1 Halikarnassoslu Dionysios, Kitap II, Böl. III. Plutarkhos, "Comparatio Lycurgi et Numae", *Moralia*, (24, 11).

2 *Ast si intestatus moritur, cui suus haeres nec extabit, agnatus proximus familiam habeto.* Ulpianus, On İki Levha Kanunları'ndan kalma parça, son başlık.

3 Latince "erkeğin kanuni vârisleri." (ç.n.)

Yine bunun bir sonucu olarak, ne çocuklar annelerinin ne de anneler çocuklarının vârisi olmalıdır. Aksi takdirde aileye ait mallar bir başka aileye geçmiş olur. Nitekim, anne ve çocukların On İki Levha Kanunları'nda da hariç tutulduğunu görüyoruz.[4] On İki Levha Kanunları vâris olarak sadece *agnatus*'ları öngörmüştü. Oğul ile anne birbirine vâris olarak gösterilmemiştir.

Ancak *sui heredes*'in veya onun yokluğunda en yakın *agnatus*'un kendisinin, erkek veya kadın olmasının bir önemi yoktu. Zira anne tarafından akrabalar vâris olamadığından, vâris bir kadın evlense dahi, mallar yine çıktığı aileye dönüyordu. Bu nedenle On İki Levha Kanunları'nda, vârisin erkek mi yoksa kadın mı olacağı belirtilmiyordu.[5]

Bunun sonucunda, oğuldan olma torunlar büyükbabanın vârisi olabilirken, kız çocuktan olma torunlar büyükbabanın vârisi olamıyordu. Zira mülkün başka bir aileye geçmemesi için, *agnatus*'lar onlara tercih ediliyordu. Böylece kız çocuk babasının vârisi olabilirken, çocukları vâris olamıyordu.[6]

Böylece,ilk Romalılarda kadınlar toprak paylaşımı kanununa uyduğu müddetçe vâris olabilirken, söz konusu kanunun zarar görebileceği durumlarda vâris olamıyordu.

İlk Romalılarda veraset kanunları işte bunlardı. Bu kanunlar devlet yapısıyla doğal bir ilişki içinde olduğundan ve toprak paylaşımından kaynaklandığından, bu kanunların yabancı menşeli olmadığı, Yunan şehirlerine yollanan vekillerin getirdiği kanunlardan olmadığı açıkça görülür.

Halikarnassoslu Dionysios, Servius Tullius'un, tahta geçince toprak paylaşımıyla ilgili Romulus ve Numa kanunlarını lağvedilmiş bulduğunu, bu kanunları geri getirdiğini, eski kanunlara taze bir kan katmak için yeni kanunlar yap-

4 bkz. Ulpianus'un *Fragmenta*'sı, § 8, Başlık XXVI. *Institutiones*, Başlık III, *In proemio ad Senatus consultum Tertullianum.*

5 Pavlus, Kitap IV, *De sententiis*, Başlık VIII, § 3.

6 *Institutiones*, Kitap III, Başlık I, § 15.

tığını söyler.[7] O halde, yukarıda bahsettiğimiz kanunların bu paylaşım sonucu yapıldığı, Romalı üç kanun koyucunun eseri olduğu şüphe götürmemektedir.

Vârislik sırası siyasi bir kanun sonucunda belirlenmiş olduğundan, vatandaşların şahsi iradeleriyle bu sırayı bozmamaları gerekiyordu. Yani, Roma'nın ilk çağlarında vatandaşların vasiyetname düzenlemelerine izin verilmiyordu. Bununla birlikte, vatandaşları son anlarında hayır işlerinden mahrum etmek çok katı bir davranış olurdu.

Bu açıdan, kanunları şahısların iradesiyle uzlaştırmanın bir yolu bulundu. Vatandaşların mallarını bir halk meclisi önünde pay etmesine izin verildi. Böylece her vasiyetname, bir bakıma yasama gücünün bir icraatı haline geldi.

On İki Levha Kanunları, vasiyetnamesini düzenleyen kişiye istediği vatandaşı vârisi seçme hakkını tanımıştı. Roma kanunlarında *ab intestato*[8] durumunda vâris olabilecek kişi sayısının bu kadar katı bir biçimde sınırlandırılmasının sebebi, toprak paylaşım kanunu idi. Roma kanunlarının vasiyetname yapma hakkını bu kadar geniş tutmasının sebebi ise, çocuklarını satabilen[9] babanın çocuklarını mülkünden kolayca mahrum edebilmesiydi. O halde bunlar farklı sonuçlardı, zira farklı prensiplerden kaynaklanıyordu. Bu açıdan Roma kanunlarının ruhu budur.

Eski Atina kanunları vatandaşlara vasiyetname yapma izni vermezdi. Solon, çocuk sahibi olanlar hariç izin verdi;[10] baba nüfuzu fikrini benimseyen Romalı kanun koyucular, çocuklar aleyhine vasiyetname yapılmasına izin verdi. Eski Atina kanunlarının Roma kanunlarından daha makul olduğunu itiraf etmek gerekir. Romalıların vasiyetname yap-

7 Kitap IV, (40), s. 276.

8 Latince "vasiyetname bırakmadan." (ç.n.)

9 Halikarnassoslu Dionysios, Numa'nın bir kanununa dayanarak, babaya oğlunu üç kez satma izni veren kanunun *decemvir*'lerin değil, Romulus'un yaptığı bir kanun olduğunu kanıtlar. Kitap II, (27).

10 bkz. Plutarkhos, *Vitae Parallelae: Solon* (XXI, 3).

ma iznini belirsiz bırakması, toprak paylaşımıyla ilgili siyasi düzenlemeyi yavaş yavaş ortadan kaldırmış, zenginlik ile fakirlik arasındaki uğursuz uçurumu açmıştır. Birçok paylaşım sırasında mallar tek bir şahısta toplanmış, bazı vatandaşlar çok fazla mala sahip olurken, sayısız vatandaş hiçbir şey alamamıştır. Nitekim kendi payından sürekli mahrum edilen halk, durmadan yeni bir toprak paylaşımı yapılmasını talep etmiştir. Halk bunu aşırı lükse sahip olduğu zamanlarda talep ettiği kadar, tutumluluğun, sadeliğin ve fakirliğin Romalıların ayırt edici özelliği olduğu zamanlarda da talep etmiştir.

Vasiyetnameler kelimenin tam anlamıyla halk meclisinde yapılan kanunlar olduğundan, orduda olanlar vasiyetname düzenleme hakkından mahrum oldu. Halk askerlere, kendi huzurunda yapacağı[11] düzenlemeleri meslektaşlarının bazıları huzurunda yapma yetkisi[12] verdi.

Büyük halk meclisleri yılda sadece iki kez toplanıyordu. Öte yandan, nüfusla birlikte meseleler de artmıştı. Vatandaşların, halkın bütününü temsil edecek birkaç Romalı yetişkinin huzurunda vasiyetname düzenleyebilmelerine izin verilmesinin daha uygun olacağına kanaat getirildi.[13] Beş vatandaş seçiliyor,[14] vâris bu beş vatandaşın huzurunda, vasiyet edenden ailesini, yani verasetini satın alıyordu.[15] Bir başka vatandaş verasetin değerini tartmak için bir terazi tutuyordu, zira Romalılarda henüz para yoktu.[16]

---

11 Cicero'nun dediği gibi, bu vasiyetname yazılı olmayıp, hiçbir formalite gerektirmiyordu, *sins libra et tabulis*. *De Orat*., Kitap I, (53).

12 *In procinctu* denen bu vasiyetname, askerî vasiyetname denen vasiyetnameden farklıydı. Askerî vasiyetname imparatorlar zamanında ortaya çıktı. Kanun 1, takip eden sayfalar, *de militari testamento*. Bu, imparatorların askerleri hoş tutma çabalarından biriydi.

13 *Institutiones*, Kitap II, Başlık X, § 1; Aulus Gellius, Kitap XV, Böl. XXVII. Bu tür vasiyetnamelere *per aes et libram* dendi.

14 Ulpianus, Başlık X, § 2.

15 Theofilos, *Institutiones*, Kitap II, Başlık X.

16 Romalılarda para ancak Pyrrus'un savaşı sırasında ortaya çıktı. Titus Livius, Veiilerin kuşatmasından bahsederken, *nondum argentum signatum erat* der, Kitap IV, (60, 6).

Görünüşe bakılırsa, beş vatandaş beş halk sınıfını temsil ediyordu. Hiçbir şeye sahip olmayanlardan oluşan altıncı sınıf sayılmamıştı.

Justinianos'a bakıp bu satışların hayalî olduğunu düşünmemek gerekir. Satışlar elbette sonraları hayalî hale gelmişti. Fakat başta hayalî değillerdi. Daha sonraları, veraseti düzenleyen kanunların çoğu kaynağını bu satışların gerçekliğinden almıştır. Ulpianus'un *Fragmenta*'sında [Parçalar] bunun en güzel kanıtını görürüz.[17] Sağır, dilsiz, müsrif vasiyetname yapamıyordu. Sağır, aileyi satın alan kişinin sözlerini duyamayacağı için; dilsiz, miras şartlarını dile getiremeyeceği için; müsrif ise, her türlü iş yönetimi kendisine yasak olduğu için ailesini satamıyordu. Diğer örnekleri saymıyorum.

Vasiyetnameler halk meclisinde yapıldığından, medeni hukuktan ziyade siyasi hukuk, özel hukuktan ziyade kamu hukuku icraatlarıydı. Buradan çıkan sonuç, babanın, kendi nüfuzu altındayken oğluna vasiyetname yapma izni veremememesiydi.

Çoğu halkta, vasiyetnameler sıradan sözleşmelerden daha çok formaliteye tabi değildir, zira her ikisi de sözleşmeyi yapan kişinin iradesinin ifadesinden ibarettir ve bu ifade özel hukuk kapsamına girmektedir. Oysa vasiyetnamelerin kamu hukukundan kaynaklandığı Romalılarda, vasiyetnameler diğer icraatlardan daha çok formaliteye tabiydi.[18] Fransa'nın Roma hukukuna tabi bölgelerinde bu durum bugün hâlâ devam etmektedir.

Daha önce de belirttiğim gibi, vasiyetname bir halk kanunu niteliğinde olduğundan bir emrin gücüne sahip olmalı, *doğrudan* ve *emredici* sözlerle ifade edilmeliydi. Bundan şöyle bir kural doğmuştur: Emredici sözlerle ifade edilmedikçe kişi mirasını ne verebilir ne de devredebilirdi.[19] Bura-

17 Başlık XX, § 13.

18 *Institutiones*, Kitap II, Başlık X, § 1.

19 "Titus, benim vârisim ol."

dan kişinin bazı durumlarda ikame edebileceği[20] ve mirasın bir başka vârise devredilmesini emredebileceği, fakat asla *fideicommissum*'a[21] başvuramayacağı, yani birinden rica yoluyla mirasın tamamını veya bir bölümünü bir başkasına vermesini talep edemeyeceği sonucu çıkar.

Bir baba oğlunu vâris tayin etmemiş ama mirastan da menetmemişse, o vasiyetname geçersiz sayılırdı. Buna karşılık, bir baba kızını vâris tayin etmemiş ama mirastan da menetmemişse vasiyetname geçerli sayılırdı. Bunun nedenini anlayabiliyorum. Baba oğlunu vâris tayin etmediyse ama mirastan da menetmediyse, babasının *ab intestato* vârisi olacak erkek torununa haksızlık etmiş oluyordu. Oysa baba kızını vâris tayin etmediyse ama mirastan da menetmediyse, ne *sui heredes* ne de *agnati* olduklarından, zaten annelerinin *ab intestato* vârisi olamayacak[22] torunlara haksızlık etmiş olmuyordu.

İlk Romalıların verasetle ilgili kanunları sadece toprak paylaşımı anlayışına riayet ettiğinden, kadınların servet edinme hakkını yeterince sınırlandırmamış, dolayısıyla bu servetlerden asla ayrı düşünülemeyecek lükse davetiye çıkarmıştır. İkinci Pön Savaşı ile Üçüncü Pön Savaşı arasında, bu durumun yarattığı kötülüğün farkına varılmaya başlandı ve Voconia Kanunu[23] yapıldı. Bu kanunun yapılmasına çok önemli fikirler önayak olduğundan, bu kanundan günümüze çok az parça ulaştığından ve bu zamana kadar bu kanun hakkında çok karmaşık bir şekilde konuşulduğundan, bu kanuna aydınlık getirmek istiyorum.

---

20 Alelade ikame, küçüklere ilişkin ikame, temsilî ikame.

21 Augustus birtakım özel nedenlerden dolayı *fideicommissum*'a izin vermeye başlamıştır. *Institutiones*, Kitap II, Başlık XXIII, § 1. *Fideicommissum*, Roma hukukunda muayyen mal vasiyetine verilen ad. (ç.n.)

22 "Ad liberos matris intestatae hoereditas, lege XII tabularum, non pertinebat, quia feminae suos haeredes non habent." Ulpianus, *Fragmenta*, Başlık XXVI, § 7.

23 Bu kanunu halk *tribun*'ü Quintus Voconius teklif etmiştir. bkz. Cicero, *In Verrem, İkinci Söylev* (I, 42). Titus Livius'un *Epitoma*'sı, Kitap XLI, Volumnius Voconius olarak okunmalıdır.

Cicero bu kanundan bir parça alıntılamıştır. Bu parçada, evli olsun olmasın, bir kadının vâris tayin edilmesi yasaklanıyordu.[24]

Titus Livius'un bu kanundan bahsettiği *Epitome*'u [Özet] bu konuda bundan fazlasını söylemez.[25] Cicero'dan[26] ve Aziz Augustinus'tan[27] anlaşıldığına göre, kız çocuk, hatta tek kız çocuk dahi yasağa dâhildi.

Yaşlı Cato bu kanunun kabul edilmesi için var gücüyle çalışmıştır.[28] Aulus Gellius, Cato'nun bu konuda verdiği söylevden bir parçaya yer vermiştir.[29] Cato nasıl Oppia Kanunu'yla lüksün önünü kesmek istemişse, kadınların vâris olmalarını engellemek suretiyle de lüksün nedenlerinin önüne geçmek istemiştir.

Justinianos[30] ile Theofilos'un[31] *Institutiones*'lerinde [Kurumlar], Voconia Kanunu'nun bağış hakkını sınırlayan bölümünden bahsedilir. Bu yazarları okuyan kişi, kanundaki bölümün hedefinin, mirasın bağışlarla, vârisin reddedeceği ölçüde tüketilmesini engellemek olduğunu sanabilir. Oysa Voconia Kanunu'nun ruhu kesinlikle bu değildi. Yukarıda gördüğümüz gibi, Voconia Kanunu'nun amacı kadınlara miras kalmasını engellemekti. Kanunun bağış hakkına sınır getiren bölümü de aynı şeyi hedefliyordu. Zira şayet kişi istediği gibi bağışta bulunabilseydi, kadınlar miras olarak elde edemediklerini bağış kisvesi altında elde edebilirlerdi.

Voconia Kanunu kadınların büyük servet sahibi olmasını engellemek için yapılmıştır. O halde kadınları lüksü beslemeye yetmeyecek servetlerden değil, hatırı sayılır servetler-

24 "Sanxit... ne quis haeredem virginem neve mulierem faceret." Cicero, *In Verrem, İkinci Söylev* (Kitap I, şehir *praetor*'luğu, 107).

25 "Legem tulit, ne quis hoeredem mulierem institueret." Kitap XLI.

26 *In Verrem*, İkinci Söylev, age. s. 104.

27 *De civitate Dei*, Kitap III, Böl. XXI.

28 Titus Livius'un *Epitome*'u, Kitap XLI.

29 Kitap XVII, Böl. VI.

30 *Institutiones*, Kitap II, Başlık XXII.

31 Kitap II, Başlık XXII.

den mahrum etmek gerekiyordu. Kanun, mirastan mahrum ettiği kadınlara verilebilecek belli bir meblağ belirlemişti. Bu noktayı bize aktaran Cicero,[32] söz konusu meblağın ne olduğunu belirtmemiştir. Buna karşılık Dio,[33] meblağın yüz bin *sestertius* olduğunu söyler.

Voconia Kanunu fakirliği değil, zenginliği düzenlemek için yapılmıştır. Nitekim Cicero, Voconio Kanunu'nun sadece nüfusa kayıtlı kişileri bağladığını söyler.[34]

Bu durum, kanundan kaçmaya bahane sunar. Romalıların aşırı derecede biçimci olduğunu biliyoruz. Yukarıda ise cumhuriyetin ruhunun kanunlara harfiyen riayet etmek olduğunu söylemiştik. Roma'da miraslarını kızlarına bırakabilmek için kendilerini nüfusa kaydettirmeyen babalar olmuştur. Bu durumlarda *praetor*'lar, Voconia Kanunu'nun ihlal edilmediğine hükmetmiştir, zira kanun şeklen ihlal edilmemiştir.

Anius Asellus adında biri tek kızını vâris tayin etmişti. "Asellus bunu yapabilmişti," der Cicero,"Voconio Kanunu ona engel olmamıştı, zira Asellus nüfusa kayıtlı değildi."[35] *Praetor* Verres ise kızı mirastan mahrum bırakmıştı. Cicero, Verres'in rüşvet aldığını iddia eder. Yoksa diğer *praetor*'ların riayet ettiği bir düzenlemeyi altüst etmezdi.

Peki, bütün vatandaşları içeren nüfus kayıtlarına dâhil olan vatandaşlar kimlerdi? Halikarnassoslu Dionysios'un aktardığı[36] Servius Tullius kurumuna göre, kendini nüfusa kaydettirmeyen her vatandaş köle yapılıyordu. Bizzat Cicero, böyle bir adamın özgürlüğünü kaybettiğini söyler.[37] Zo-

32 "Nemo censuit plus Fadiae dandum, quam posset ad eam lege Voconia pervenire. De finibus bonorum et malorum." Kitap II, (XVII, 55).

33 "Cum lege Voconia mulieribus prohiberetur ne qua majorem centum millibus nummum hoereditatem posset adire." Kitap LVI, (10).

34 "Qui census esset." *In Verrem, İkinci Söylev* (age. 107).

35 "Census non erat." age. (104)

36 Kitap IV, (24).

37 *In oratione pro Caecina,* (XXXIV, 99).

naras[38] da aynı şeyi dile getirir. O halde Voconia Kanunu'nun ruhuna göre nüfusa kayıtlı olmama durumu ile Servius Tullius kurumlarının ruhuna göre nüfusa kayıtlı olmama durumu arasında bir fark olsa gerekti.

İnsanların sahip oldukları mal mülk oranına göre yerleştirildikleri ilk beş sınıfa[39] kayıtlı olmayanlar, Voconia Kanunu'nun ruhuna göre nüfusa kayıtlı değildi. Buna karşılık, altı sınıftan hiçbirine kayıtlı olmayanlar veya *censor*'lar tarafından *aerarii* denenler arasına konmayanlar, Servius Tullius kurumlarının ruhuna göre nüfusa kayıtlı değildi. Doğa öyle baskın geliyordu ki, babalar Voconia Kanunu'ndan kaçabilmek için *proletarius*'larla,[40] kelle sayısına göre vergilendirilenlerle birlikte altıncı sınıfa konma, hatta belki de Caerites levhalarına yazılma utancını göze alıyorlardı.[41]

Roma içtihadının *fideicommissum*'u kabul etmediğini söylemiştik. Voconia Kanunu'ndan kaçabilme umudu, bu usulün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kanunen mirası kabul etme hakkına sahip biri vâris tayin ediliyor, daha sonra ondan, mirası kanunun dışladığı bir kişiye devretmesi rica ediliyordu. Bu yeni usul çok farklı sonuçlar doğurmuştur. Kimileri mirası devretmiştir. Bu bağlamda Sextus Peduceus'un hareketi[42] dikkate şayandır. Sextus'a hatırı sayılır bir miras bırakılmıştı ve dünya üzerinde kendisinden başka hiç kimse bu mirası başka birine devretmesi gerektiğini bilmiyordu. Sextus mirası bırakan kişinin dul karısını bulmuş ve kocasının bütün malvarlığını o kadına devretmişti.

---

38 Yannis Zonaras, XII. yüzyılda yaşamış Bizanslı vakanüvis ve ilahiyatçı. (ç.n.)

39 İlk beş sınıf o kadar prestijliydi ki, yazarlar kimi zaman sadece bu beş sınıftan bahsederler.

40 Roma'da çok az veya hiç malı mülkü olmayan, sadece ortaya çıkardığı çocuk sayısına göre değerlendirilen vatandaşlardan oluşan bir sosyal sınıf. (ç.n.)

41 "In Caeritum tabulas referri; oeratius fieti." *Caerites Tabulae*, Roma'da, siyasi haklarını kaybetmiş kişilerin kaydedildiği levhalar. (ç.n.)

42 Cicero, *De finibus bonorum et malorum*, Kitap III, (XVIII, 58).

Başkaları ise mirası kendine saklamıştır. P. Sextilius Rufus örneği meşhurdur, zira Cicero bu örneği Epikurosçular aleyhine öne sürdüğü savlarında kullanır.[43] "Gençken," der Cicero, "Sextilius dostlarını ziyarete giderken benden kendisine eşlik etmemi rica etti. Sextilius, Quintus Fadius Gallus'un mirasını kızı Fadia'ya devretmek zorunda olup olmadığını dostlarına danışmak istiyordu. Sextilius yaşı hayli ilerlemiş şahsiyetlerin yanı sıra, çok sayıda genç insanı bir araya toplamıştı. Bu insanlardan hiçbiri, Sextilius'un Fadia'ya, Voconia Kanunu gereğince eline geçmesi gerekenden fazlasını vermesi gerektiği kanaatinde değildi. Sextilius'un eline hatırı sayılır bir miras geçmişti ve şayet doğru ve namuslu olanı, elzem olana tercih etmemiş olsaydı, bu mirasın bir *sestertius*'unu dahi kendine saklamazdı." "Siz olsaydınız mirası devrederdiniz, buna inanırım," diye devam eder Cicero, "Epikuros'un kendisi olsa mirası devrederdi, buna da inanırım. Fakat bu durumda prensiplerinize riayet etmemiş olurdunuz." Bunu biraz daha açacağım.

Kanun koyucuların insani duygularla çelişen kanunlar yapmak zorunda kalması, insanlığın uğradığı felaketlerden biridir. Voconia Kanunu da bu kanunlardan biridir. Zira kanun koyucular vatandaştan ziyade toplum üzerinden, insandan ziyade vatandaş üzerinden hükme bağlamıştır. Kanun hem vatandaşı hem de insanı feda etmiş, sadece cumhuriyetin iyiliğini düşünmüştür. Bir adam dostundan mirasını kızına devretmesini rica ediyor. Kanun böylece mirası bırakanın insani duygularını hakir görüyor; kızın ailesine olan sevgi ve saygısını küçümsüyor; mirası devretmekle yükümlü olan ve korkunç bir ikileme düşen kişiye hiç saygı duymuyordu. Mirası devretmekle yükümlü kişi mirası devretse, kötü bir vatandaş, kendine saklasa, namussuz bir adam oluyordu. Sadece iyi tabiatlı insanlar kanundan kaçmayı düşünebiliyor, sadece dürüst insanlar kanundan kaçmayı tercih ede-

43 age. (XVII, 54-55).

biliyordu. Zira insanın kendi açgözlülüğünü ve ihtiraslarını aşabilmesi her zaman büyük bir zafer addedilir ve sadece dürüst insanlar bu tür zaferler kazanabilir. Hatta belki de bu insanlara kötü vatandaşlar gözüyle bakmak fazla katı düşünmek olacaktır. Kanun koyucunun, sadece dürüst insanların riayet etmekten kaçınacağı bir kanun yaparak amacının büyük kısmına ulaşmış olması imkânsız değildir.

Voconia Kanunu'nun yapıldığı çağda, ahlâk hâlâ eski saflığından bir şeyler barındırmaktaydı. Kimi zaman kamu vicdanı kanun lehine harekete geçiriliyor, insanlara kanuna riayet edeceklerine dair yemin ettiriliyordu.[44] Öyle ki, tabir caizse dürüstlük dürüstlüğe savaş açıyordu. Buna karşılık, cumhuriyetin son zamanlarında ahlâk öylesine bozulmuştur ki, *fideicommissum*'ların Voconia Kanunu'nu ihlal etme gücü, kanun koyucunun bu kanuna riayet ettirme gücünün altına düşmüştü.

İç savaşlar sayısız vatandaşın ölümüne sebep oldu. Augustus zamanında Roma neredeyse çöle dönmüştü. Roma'nın nüfusunu artırmak gerekiyordu. Böylece Papia kanunları yapıldı. Bu kanunlarda vatandaşları evlenmeye ve çocuk sahibi olmaya teşvik edebilecek hiçbir şey ihmal edilmedi.[45] En önemli teşvik araçlarından biri, kanuna uymaya hazır kişiler için vâris olma umudunu güçlendirmek, kanuna uymayı reddeden kişiler için bu umudu zayıflatmak oldu. Voconia Kanunu kadınların vâris olma hakkını ortadan kaldırdığı için, Papia Kanunu bazı durumlarda bu yasağı kaldırdı.

Kadınlara,[46] özellikle de çocuklu kadınlara, kocalarının vasiyetine dayanarak miras alabilme hakkı verildi. Kadınlar çocuk sahibi olduklarında, yabancıların vasiyetine dayanarak da miras alabiliyordu. Bütün bunlar, Voconia Kanunu hü-

44 Sextilius bu kanuna riayet etmeye yemin ettiğini söyler. Cicero, *De finibus bonorum et malorum*, Kitap II, (XVII, 55).

45 Bu konuda bkz. XXIII. Kitap, XXI. Konu'da söylediklerim.

46 Bu konuda bkz. Ulpianus'un *Fragmenta*'sı, Başlık XV, § 16.

kümlerine aykırıydı. Ancak Voconia Kanunu'nun ruhuna tamamen sırt çevrilmemiş olması da dikkate değer bir noktadır. Örneğin, Papia Kanunu[47] tek çocuklu bir erkeğin[48] bir yabancının vasiyetiyle bütün mirası almasına izin verirken, aynı durumda sadece üç çocuklu kadınlara böyle bir hak tanıyordu.[49]

Papia Kanunu'nun üç çocuklu kadınlara sadece yabancıların vasiyetine dayanarak miras elde etme hakkı tanıdığı, ebeveyn mirası konusunda eski kanunlar ile Voconia Kanunu'nu[50] olduğu gibi yürürlükte bıraktığı da gözden kaçırılmamalıdır. Ancak bu durum böyle devam etmemiştir.

Bütün milletlerin zenginliklerini akıtmasıyla yozlaşan Roma'nın ahlâkı değişti. Kadınların lüksünün önüne geçmekten söz edilmez oldu. Hadrianus zamanında yaşayan Aulus Gellius,[51] kendi zamanında Voconia Kanunu'nun neredeyse tamamen ortadan kalktığını söyler. Söz konusu kanun, şehrin şatafatı altına gömülmüştür. Aynı şekilde Niger zamanında yaşayan Pavlus'un *De sententiis*'inde [Görüşler][52] ve Alexander Severus zamanında yaşayan Ulpianus'un *Parçalar*'ında da,[53] baba tarafından kız kardeşlerin vâris olabildiğini ve Voconia Kanunu'nun yasakladığı vârisler arasına sadece bir derece daha uzak akrabaların girdiğini görüyoruz.

Eski Roma kanunları insanların gözüne fazla katı gözükmeye başladı. *Praetor*'lar artık sadece hakkaniyet, ölçülülük ve adapla ilgili sebepleri göz önüne alır oldu.

Eski Roma kanunları uyarınca annelerin çocuklarının mirasından pay alamadığını gördük. Voconia Kanunu anneleri

---

47 Aynı farklılık, Papia Kanunu'nun birçok hükmünde mevcuttur. bkz. Ulpianus'un *Fragmenta*'sı, § 4 ve 5, son başlık ile § 6.

48 "Quod tibi filiolus, vel filia, nascitur ex me, /Jura parentis habes; propter me scriberis haeres." Iuvenalis, *Sat.* IX (Dize 83 ve 87).

49 bkz. Kanun 9, Theodosius Kanunnamesi, *De bonis proscriptorum*; Dio, Kitap LV; bkz. Ulpianus, *Fragmenta*, son Başlık § 6; Başlık XXIX, § 3.

50 Ulpianus'un *Fragmenta*'sı, Başlık XVI, § 1; Sozomenus, Kitap I, Böl. XIX.

51 Kitap XX, Böl. I.

52 Kitap IV, Başlık VIII, § 3.

53 Başlık XXVI, § 6.

mirastan menetmek için yeni bir neden teşkil etti. Ancak İmparator Claudius anneye, kaybettiği çocuklarının tesellisi olsun diye, ölmüş çocuklarının vârisi olma hakkı verdi. Hadrianus[54] zamanında yapılan Tertullianus *senatus-consultum*'u, üç çocuklu hür annelere veya dört çocuklu azatlı annelere bu hakkı tanıdı. Bu *senatus-consultum*'un, aynı durumda, kadınlara yabancılar tarafından kendilerine bırakılan mirası alma hakkı tanıyan Papia Kanunu'nun genişletilmesinden ibaret olduğu açıktır. Nihayet Justinianos, kadınlara sahip oldukları çocuk sayısından bağımsız olarak bu hakkı tanıdı.[55]

Kadınların vâris olmalarını engelleyen kanunun sınırlandırılmasına yol açan sebepler, kadın tarafından akrabaların vâris olmalarının önünü kesen kanunun da yavaş yavaş ortadan kaldırılmasına yol açtı. Bu kanunlar, kadınların kendi servetlerini veya servet edinme umudunu lüks uğruna harcamalarını engellemesi gereken iyi bir cumhuriyetin ruhuna son derece uygundu. Tam tersine, monarşinin lüksü, evliliği masraflı hale getirdiğinden, bu yönetim şeklinde hem kadınların sağlayabileceği zenginlikler hem de kadınların elde etmesi umulan miraslar yoluyla insanlar evliliğe teşvik edilmeliydi. Böylece Roma'da monarşi kurulduğunda, verasetle ilgili sistem olduğu gibi değiştirildi. *Praetor*'lar, erkek tarafından akraba olmadığı durumlarda kadın tarafından akrabalara çağrıda bulundu. Oysa eski kanunlara göre, kadın tarafından akrabalara asla çağrıda bulunulmazdı. Orphitianus *senatus-consultum*'u, çocukların annelerinin vârisi; İmparator Valentinianus, İmparator Theodosius ve İmparator Arcadius, kız çocuktan olan torunların büyükbabalarının vârisi olabilmelerinin önünü açtı.[56] Nihayet İmparator Justinianos verasetle ilgili eski kanunlardan eser bırakmadı ve

54 Yani evlat edinilme sonucu Hadrianus ismini alan İmparator Pius zamanında.

55 Kanun 2, *De jure liberorum* Kanunnamesi, *Institutiones*, Kitap III, Başlık III, § 4, *de senatusconsulto Tertulliano.*

56 Kanun 9, *De suis et legitimis liberis* Kanunnamesi.

erkeklerle kadınlar, kadın tarafından akrabalarla erkek tarafından akrabalar arasında hiçbir ayrım yapmaksızın, soydan gelenler, egemen olanlar ve ikincil akrabalar olmak üzere üç sınıf vâris belirledi ve bu konuda hâlâ yürürlükte olan bütün kanunları lağvetti.[57] Justinianos, eski içtihadın engelleri olarak nitelendirdiği bu engellerden uzaklaşarak doğaya uygun davrandığını düşündü.

57 Kanun 12, adı geçen kanunname ve *Novellae* 118 ve 127.

XXVIII. Kitap

Fransız medeni kanunlarının kökeni ve bu kanunların uğradığı değişiklikler üzerine

In nova fert animus mutatas dicere formas Corpora.[1]
Ovidius

1. Konu
Germen halklarının kanunlarının farklı karakteri üzerine

Franklar ülkelerini terk ettikten sonra, milletlerine mensup bilge insanlara Salica kanunlarını yaptırdı.[2] Ripuarialı Franklar kabilesi, Clovis zamanında Sal Frankları ile birleştiğinde de kendi geleneklerini muhafaza etti.[3] Avusturasya Kralı Theodoric bu kanunları yazıya döktürdü;[4] kendi krallığına bağlı olan Bavyeralılar ile Almanların geleneklerini de derledi.[5] Zira Germania bu kadar çok halkın göç etmesiyle zayıfladığında, onlardan önce fetihlerde bulunan Franklar geriye

1 "Aklım beni, yeni biçimlere dönüşmüş cisimler hakkında konuşmaya itiyor." *Dönüşümler*, Kitap I, Dize 1. (ç.n.)

2 bkz. Salica Kanunu'nun girizgâhı. Bay de Leibnitz *Ursprung der Franken* adlı inceleme yazısında, söz konusu kanunun Clovis'ten önce yapıldığını söyler. Ancak bu kanun Franklar Germania'yı terk etmeden önce yapılmış olamaz. Zira o sıralarda Franklar Latince bilmiyordu.

3 bkz. Tourslu Grégoire.

4 bkz. Bavyeralıların kanununun girizgâhı ile Salica Kanunu'nun girizgâhı.

5 age.

çekilmiş, atalarının ormanlarında egemenlik kurmuşlardı. Görünüşe göre, Türingiyalıların kanunnamesini de Theodoric vermiştir,[6] zira Türingiyalılar da onun uyrukları idi. Frizler Charles Martel ve Pepin zamanında boyunduruk altına alındığına göre, onların kanunu bu prenslerden önce var olmuş olamaz.[7] Saksonları herkesten önce ehlîleştiren Şarlman, onlara bugün bizlerin sahip olduğu kanunu verdi. Son iki kanunnamenin galiplerin elinden çıktığını anlamak için, bunları okumak yeter. Vizigotlar, Burgonyalılar ve Lombardlar krallıklar kurduktan sonra, kanunlarını, mağlup halkların kendi geleneklerine riayet etmesini sağlamak için değil, kendilerinin bunlara riayet etmesini sağlamak için yazıya döktürmüştür.

Salica kanunları ile Ripuaria kanunlarında, Almanların, Bavyeralıların, Türingiyalıların ve Frizlerin kanunlarında hayranlık verici bir sadelik mevcuttur. Bu kanunlarda ilkel bir katılık, yabancı bir anlayış tarafından bozulmamış bir ruha rastlanır. Bu kanunlar çok az değişmiştir, zira Franklar hariç bütün bu halklar Germania'da kalmıştır. Franklar dahi imparatorluklarının büyük bir kısmını Germania'da kurmuştur. Bu nedenle kanunlarının her biri gerçekten Germen'dir. Vizigotların, Lombardların ve Burgonyalıların kanunları için aynı şey söylenemez. Bu kanunlar karakterlerinden çok şey kaybetmiştir, zira yeni yeni yerlere yerleşen bu halklar kendi karakterlerinden çok şey kaybetmiştir.

Burgonyalıların krallığı, galip halkın kanunlarının büyük değişikliklere uğrayacağı kadar uzun süre ayakta kalmadı. Burgonyalıların geleneklerini derleyen Gundobad ve Sigismund, bu halkın neredeyse son iki kralı oldu. Lombardların kanunları değişikliğe uğramaktan ziyade, eklemeler gördü. Rothari'nin koyduğu kanunları Grimoald, Liutprand, Ratchis ve Astulphus'un koyduğu kanunlar takip etti. Fakat bu kanunlar yeni bir biçim almadı. Vizigotların kanunlarının

6 *Lex Angliorum Werinorum, hoc est, Thutingorum.*

7 Zira Frizler yazı yazmayı bilmiyordu.

durumu ise farklı oldu.[8] Kralları bu kanunları tekrar biçimlendirdi, din adamlarına biçimlettirdi.

İlk nesil krallar, Salica kanunları ile Ripuaria kanunlarından Hristiyanlıkla hiçbir şekilde bağdaşmayan şeyleri attırmakla birlikte, temeline dokunmadı.[9] Vizigotların kanunları için aynı şeyi söyleyemeyiz.

Burgonyalıların kanunları ve bilhassa Vizigotların kanunları fiziksel cezaları kabul etti. Buna karşılık Salica kanunları ile Ripuaria kanunları bu tür cezaları kabul etmedi,[10] dolayısıyla kendi karakterlerini daha iyi muhafaza etmiş oldu.

Eyaletleri dış tehlikelere son derece açık olan Burgonyalılar ile Vizigotlar, buraların eski sakinlerini kazanmaya, onlara en tarafsız medeni kanunları sunmaya gayret gösterdi.[11] Buna karşılık kendi güçlerinden emin olan Frank kralların bu tür kaygıları yoktu.[12]

Frank imparatorluğunda yaşayan Saksonlar, ehlîleştirilmesi imkânsız bir mizaca sahipti ve inatla sürekli isyan ediyorlardı. Bu yüzden onların kanunlarında[13] galiplere has, barbarların diğer kanunnamelerinde rastlanmayan sertliklere rastlıyoruz.

Bu kanunlarda yer alan para cezalarında Germen kanunlarının ruhunu, fiziksel cezalarda ise galibin ruhunu buluruz.

Ülke sınırları içerisinde işlenen suçlar fiziksel cezalara çarptırılır. Germen kanunlarının ruhuna ancak ülke sınırları dışında işlenen suçlara verilen cezalarda riayet edilir.

---

8 Bu kanunları Euric vermiş, Leovigildus ıslah etmiştir. bkz. Isidorus'un *Chronicon*'u. Chaindasuinthus ve Recessuinthus bu kanunları geliştirmiştir. Egigas bugün sahip olduğumuz kanunnameyi yaptırmış, bu amaçla piskoposları görevlendirmiştir. Ancak on altıncı Toledo konsilinden anlaşıldığı üzere, Chaindasuinthus ve Recessuinthus'un kanunları muhafaza edilmiştir.

9 bkz. Bavyeralıların kanununun girizgâhı.

10 Sadece Childebert'in kararnamesinde bu tür cezalardan birkaçına rastlanır.

11 bkz. Burgonyalıların kanunnamesinin girizgâhı ile kanunnamenin kendisi, bilhassa Başlık XII, § 5 ve Başlık XXXVIII. Ayrıca bkz. Tourslu Grégoire, Kitap II, Böl. XXXIII; Vizigotların kanunnamesi.

12 bkz. III. Konu.

13 bkz. Böl. II, § 8 ve 9; Böl. IV, § 2 ve 7.

Bu kanunlarda suçluların asla huzur bulamayacağı beyan edilir, onlara kiliselere sığınma hakkı dahi verilmez.

Piskoposlar Vizigot krallarının sarayında muazzam bir nüfuza sahipti. En önemli meseleler konsillerde karara bağlanıyordu. Bugünkü Engizisyon'un bütün veciz sözlerini, prensiplerini ve görüşlerini Vizigotların kanunnamesine borçluyuz. Keşişler, piskoposların Yahudilere karşı yapmış olduğu eski kanunları kopya etmekle yetinmiştir.

Bunun dışında, Gundobad'ın Burgonyalılar için yaptığı kanunlar gayet makul görünür. Rothari ile diğer Lombard prenslerinin kanunları daha da makuldür. Buna karşılık Vizigotların kanunları, Recessuinthus'un, Chaindasuinthus'un ve Egigas'ın kanunları çocukça, beceriksizce ve ahmakçadır. Belagati güçlü fakat anlamsız, temelde havai, üslubu gösterişli olan bu kanunlar amacına hiçbir şekilde ulaşmaz.

2. Konu
Barbarların kanunlarının tümü şahsi kanunlardı

Belli bir toprak parçasına bağlı olmamak, barbarların bu kanunlarına özgü bir özelliktir. Franklar Frank kanunlarıyla, Almanlar Alman kanunlarıyla, Burgonyalılar Burgonya kanunlarıyla, Romalılar Roma kanunlarıyla yargılanırdı. O çağlarda hiç kimse fatih halkların kanunlarını birörnek hale getirmeyi düşünmediği gibi, mağlup halkın kanun koyucusu olmayı da düşünmemiştir.

Bunun nedenini Germen halklarının geleneklerinde buluyorum. Bu milletler bataklıklarla, göllerle ve ormanlarla birbirinden ayrılmıştı. Hatta Sezar'ın eserinden[14] anlaşıldığı üzere, bu milletler birbirinden ayrılmayı seviyordu. Romalılara karşı duydukları korku onları bir araya gelmeye itti. Birbirine karışan bu milletler içinde her bir insan kendi milletine ait örf ve âdetlere göre yargılanmalıydı. Tek tek bakıldığında bütün bu

14 *De bello Gallico*, Kitap VI, (23, 1-3).

halklar özgür ve bağımsızdı; birbirlerine karıştıkları vakit de özgür ve bağımsız kaldılar. Vatan ortak, cumhuriyet tikeldi; toprak parçası bir, milletler çeşitliydi. O halde şahsi kanunların ruhu, göç etmeden önce de bu halkların bünyesinde vardı ve bu halklar fethettikleri yerlere de aynı ruhu götürdüler.

Aynı geleneğe Marculfus'un düsturlarında,[15] barbarların kanunnamelerinde, bilhassa Ripuarialıların kanununda,[16] ilk nesil kralların kararnamelerinde[17] rastlarız. Zaten bu kararnameler ikinci nesil krallar[18] zamanında bu konuda yapılan *capitulum*'ların kaynağıdır.[19] Çocuklar babalarının kanununa,[20] kadınlar kocalarının kanununa riayet ederken,[21] dul kadınlar eski kanunlarına geri dönüyordu.[22] Azatlılar ise efendilerinin kanununa uyuyordu.[23] Dahası, herkes istediği kanunu benimseyebiliyordu. I. Lothar'ın anayasası, yapılan seçimin açık olmasını şart koşmuştu.[24]

3. Konu
Salica kanunları ile Vizigotların ve Burgonyalıların kanunları arasındaki temel fark

Burgonyalıların kanunu ile Vizigotların kanununun tarafsız olduğunu söylemiştim.[25] Buna karşılık Salica Kanunu

15 Kitap I, Düstur 8.
16 Böl. XXXI.
17 Chlothar'ın 560 yılına ait kararnamesi, *Capitula*'nın Baluze basımı, Cilt I, Madde 4; age., sonlara doğru.
18 İkinci nesil krallardan kasıt, 751-987 tarihleri arasında hüküm sürmüş olan Karolenj hanedanıdır. (ç.n.)
19 Lombardların kanununa eklenen *capitulum*'lar, Kitap I, Başlık XXV, Böl. LXXI; Kitap II, Başlık XLI, Böl. VII; Başlık LVI, Böl. I ve II.
20 age. Kitap II, Başlık V.
21 age. Kitap II, Başlık VII, Böl. I.
22 age. Böl. II.
23 age. Kitap II, Başlık XXXV, Böl. II.
24 Lombardların kanunu, Kitap II, Başlık LXVII.
25 Bu kitabın I. Konusunda.

tarafsız değildi. Bu kanun, Franklar ile Romalılar arasında son derece kahredici ayrımlar yapar. Bir Frank, bir barbar veya Salica Kanunu'na tabi bir insan öldürüldüğünde, ailesine iki yüz *solidus* tutarında kan parası ödeniyordu.[26] Mal mülk sahibi bir Romalı öldürüldüğünde ise sadece yüz *solidus*, haraç veren bir Romalı öldürüldüğünde ise sadece kırk beş *solidus* tutarında bir kan parası ödeniyordu.[27] Kralın vasalı[28] olan bir Frank öldürüldüğünde kan parası altı yüz *solidus*, kralın[29] sadık adamlarından[30] olan bir Romalı öldürüldüğünde ise kan parası sadece üç yüz *solidus* idi. Böylece Salica kanunu, Frank derebeyi ile Romalı derebeyi, vasat durumdaki Frank ile Romalı arasında acımasız bir ayrım yapmaktaydı.

Hepsi bu değildi: Şayet bir Frank'a evinde saldırmak için adam toplanır[31] ve o Frank öldürülürse, Salica Kanunu'na göre altı yüz *solidus* tutarında bir kan parası ödemek gerekiyordu. Oysa bir Romalı veya bir azatlı[32] saldırıya uğradığında, bu meblağın sadece yarısını ödemek gerekiyordu. Aynı kanuna göre, şayet bir Romalı bir Frank'ı zincire vurursa, otuz *solidus* tutarında bir kan parası ödemesi, bir Frank bir Romalıyı zincire vurursa, sadece on beş *solidus* tutarında bir kan parası ödemesi gerekiyordu. Bir Romalı tarafından soyulan bir Frank, altmış iki buçuk *solidus* tutarında bir kan parasına hak kazanırken, bir Frank tarafından soyulan bir Romalı sadece otuz *solidus* tutarında bir kan parasına hak kazanıyordu. Bütün bunlar Romalılar için ağır olmalıydı.

---

26 Salica Kanunu, Başlık XLIV, § 1.

27 *Qui res in pago ubi remanet proprias habet*. Salica Kanunu, Başlık XLIV, § 15; ayrıca bkz. § 7.

28 *Qui in truste dominica est*, age., Başlık XLIV, § 4.

29 Sarayda yetişen birçok piskoposun hayatından da anlaşıldığı üzere, önde gelen Romalılar saraya bağlıydı. Sadece Romalılar yazı yazmayı biliyordu.

30 *Si Romanus homo conviva regis fuerit*, age., § 6.

31 age. Başlık XLV.

32 Durumu serfinkinden daha iyi olan *lidus*. Almanların kanunu, Böl. XCV.

Buna rağmen meşhur bir yazar,[33] *Etablissement des Francs dans les Gaules*'u [Frankların Galya'ya Yerleşmesi] Frankların Romalıların en iyi dostları olmasına bağlıyor. Romalılara korkunç kötülükler yapan, Romalılardan korkunç kötülükler gören Franklar mı Romalıların en iyi dostuydu?[34] Romalıları silah gücüyle boyunduruk altına aldıktan sonra onları soğukkanlılıkla bir de kanunlarıyla ezen Franklar mı Romalıların dostuydu? Çin'i fetheden Tatarlar Çinlilerin ne kadar dostuysa, Franklar da Romalıların o kadar dostuydu.

Şayet birkaç Katolik piskopos Ariusçu[35] kralları yok etmek için Franklardan faydalanmak istediyse, bu, barbar halkların egemenliği altında yaşamak arzusunda oldukları anlamına mı gelir? Bundan, Frankların Romalılara özel bir saygı beslediği sonucu çıkartılabilir mi? Ben bundan çok daha farklı sonuçlar çıkartırdım. Franklar Romalılardan ne kadar emin olursa, onların o kadar az suyuna gidiyordu.

Başrahip Dubos[36] kaynaklarını bir tarihçi için olmayacak yerlerde, şairlerde ve hatiplerde aramıştır. Gösteriş için yazılan eserler üzerine sistem kurmamak gerekir.

4. Konu
Roma hukuku Frankların ülkesinde yok olurken, Gotların ve Burgonyalıların ülkesinde varlığını nasıl korudu

Bu söylediklerim, şimdiye kadar karanlıkta kalmış başka birçok şeyi aydınlatacaktır.

---

33 Başrahip Dubos.

34 Arbogastes'in düzenlediği sefer bunun kanıtıdır. Tourslu Grégoire, *Histoire*, Kitap II, Böl. 9.

35 256-336 tarihleri arasında yaşamış Hristiyan din adamı, teslis inancını reddeden Ariusçuluğun fikir babası. (ç.n.)

36 Jean-Baptiste Dubos, 1670-1742 tarihleri arasında yaşamış Fransız din adamı, diplomat, tarihçi. (ç.n.)

Bugün Fransa adı verilen ülke, ilk nesil krallar zamanında Roma kanunu veya Theodosius Kanunnamesi ve bu topraklarda oturan barbarların kanunlarıyla[37] yönetiliyordu.

Frankların ülkesinde Salica Kanunu Franklar, Theodosius Kanunnamesi[38] Romalılar için geçerliydi. Vizigotların ülkesinde Romalılar arasındaki anlaşmazlıklar Theodosius Kanunnamesi'nin Alarik'in emriyle yapılan bir derlemesine[39] göre çözülürken, Vizigotlar arasındaki anlaşmazlıklar Euric'in[40] yazıya döktürdüğü halk geleneklerine göre çözülüyordu. Fakat niçin Salica kanunları Frankların ülkesinde neredeyse genel bir nüfuz elde etti? Niçin Roma hukuku burada yavaş yavaş yok olurken, Vizigotların ülkesinde genişleyerek genel bir nüfuz elde etti?

Bence Roma hukuku, Franklarda Frank, barbar veya Salica Kanunu'na tabi olarak yaşamanın sunduğu büyük avantajlar yüzünden itibarını kaybetti.[41] Herkes Roma hukukundan çıkıp Salica Kanunu'na göre yaşamaya itildi. Roma hukuku sadece din adamları tarafından muhafaza edildi,[42] zira kanun değiştirmek din adamlarına herhangi bir çıkar sağlamıyordu. Sınıf ve mevki farklılıkları, başka bir yerde göstereceğim üzere, sadece kan parasını etkiliyordu. Oysa birtakım özel kanunlar[43] din adamlarına Franklar ka-

37 Franklar, Vizigotlar ve Burgonyalılar.

38 Bu kanunname 438 yılında tamamlanmıştı.

39 Bu prensin saltanatının yirminci yılında. Kanunnamenin önsözüne bakılırsa, bundan iki yıl sonra Anian tarafından yayımlanmıştır.

40 İspanya tarihinin 504. yılında. Isidorus'un *Chronicon*'u.

41 *Francum, aut barbarum, aut hominem qui salica lege vivit*. Salica Kanunu, Başlık XLV, § 1.

42 Ripuarialıların kanunu, *Kilisenin tabi olduğu Roma hukukuna göre*, der. Başlık LVIII, § 1. Ayrıca bkz. Bay Ducange tarafından aktarılan, bu konuda *Lex romana*'ya dayanılarak verilen sayısız karar.

43 bkz. Lindembroch'un derlemesinde Salica Kanunu'nun sonuna eklenmiş *capitulum*'lar ile barbarların din adamlarının bu konudaki ayrıcalıklarıyla ilgili çeşitli kanunnameleri. Ayrıca bkz. Şarlman'ın, oğlu İtalya Kralı Pepin'e 807 tarihli mektubu, Baluze basımı, Cilt I, s. 452. Bu mektupta bir din adamının üç katı kan parası alması gerektiği yazılıdır. Ayrıca bkz. *Capitula* derlemesi, Kitap V, Madde 302, 1, Baluze basımı.

dar yüksek kan parası alma hakkı tanıyordu. Bu yüzden din adamları Roma hukukunu muhafaza ettiler. Böyle yapmakla başlarına bir şey de gelmedi. Kaldı ki din adamları Roma hukukunu muhafaza etti, zira bu hukuk Hristiyan imparatorların eseri idi.

Öte yandan, Vizigotların ülkesinde Vizigotların kanunu[44] Vizigotlara Romalılar üzerinde hiçbir sivil avantaj sağlamadığından, Romalıların kendi kanunlarını bırakıp başka bir kanuna geçmek için hiçbir sebebi yoktu. Bu yüzden Romalılar kendi kanunlarını muhafaza etti, Vizigotlarınkini benimsemediler.

Tarih ilerledikçe bu durumun doğruluğu daha da ortaya çıkar. Son derece tarafsız olan Gundobad'ın kanunu, Burgonyalıları Romalılardan daha çok kayırıyor değildi. Girizgâhından anlaşıldığına göre söz konusu kanun, Burgonyalılar için olduğu kadar Romalılar ile Burgonyalılar arasında doğabilecek meseleleri çözümlemek için de yapılmıştı. Bu son durumda kurulan mahkemelerin iki taraftan eşit sayıda üyesi oluyordu. O zamanın siyasi düzenlemesinden[45] doğan birtakım özel nedenler bunu gerektiriyordu. Burgonya'da Roma hukuku, Romalılar arasında doğabilecek anlaşmazlıkları çözmek için varlığını sürdürdü. Frankların ülkesinde yaşayan Romalıların aksine, burada yaşayan Romalıların kendi kanunlarını terk etmek için herhangi bir nedeni yoktu. Hatta Agobard'ın[46] Dindar Ludwig'e yazdığı mektuptan anlaşıldığına göre, Salica Kanunu Burgonya'da henüz yerleşmemişti.

Agobard[47] kraldan Burgonya'da Salica Kanunu'nu tesis etmesini talep ediyordu. Yani Burgonya'da Salica Kanunu

---

44 bkz. Vizigotların o kanunu.

45 Bu konudan daha ileride bahsedeceğim, XXX. Kitap, VI., VII., VIII. ve IX. Konular.

46 Lyonlu Agobard, takriben 779-840 tarihleri arasında yaşamış din adamı, Lyon başpiskoposu. (ç.n.)

47 Agobard, *Opera.*

tesis edilmemişti. O halde Roma hukuku varlığını sürdürüyordu. Roma hukuku, eskiden Burgonya krallığına bağlı olan onca eyalette bugün de hâlâ varlığını sürdürmektedir.

Roma hukuku ile Gotların kanunu aynı şekilde Gotların ülkesinde de varlığını sürdürdü. Salica Kanunu burada hiçbir zaman benimsenmedi. Pepin ve Charles Martel, Sarazenleri Got ülkesinden kovduğunda, bu prenslere boyun eğen şehirler ile eyaletler[48] kendi kanunlarını muhafaza etme hakkı talep etti ve bu hakkı kazandı. Bütün kanunların şahsi olduğu zamane geleneğine rağmen, bu durum kısa süre içerisinde Roma hukukuna bu ülkelerin gerçek bölgesel hukuku gözüyle bakılmasına neden oldu.

Dazlak Karl'ın 864 yılında Pistres'te yayımladığı fermanı da bu durumu kanıtlar. Söz konusu ferman, yargılamanın Roma hukukuna göre yapıldığı ülkeleri yargılamanın Roma hukukuna göre yapılmadığı ülkelerden ayırır.[49]

Pistres Fermanı iki şeyi kanıtlar. Bir, yargılamanın Roma kanununa göre yapıldığı ülkeler ile yargılamanın bu kanuna göre yapılmadığı ülkeler olduğunu; iki, aynı fermandan anlaşıldığına göre,[50] yargılamanın Roma kanununa göre yapıldığı ülkelerin, yargılamanın bugün de bu kanuna göre yapıldığı ülkelerle aynı olduğunu kanıtlar. O halde daha Pistres Fermanı zamanında, teamül hukukuna bağlı Fransa ile yazılı hukukla yönetilen Fransa arasındaki ayrım oturmuştu.

Monarşinin başlangıcında bütün kanunların şahsi olduğunu söylemiştim. O halde Pistres Fermanı Roma hukuku-

---

48 bkz. Tilburyli Gervais, Duchesne'in derlemesi, Cilt III, s. 366: *Facta pactione cum Francis, quod illic Gothi patriis legibus, moribus paternis vivant. Et sic Narbonensis provincia Pippino subjicitur*. Ayrıca bkz. Catel tarafından aktarılan, 759 yılına ait vakayiname, *Histoire du Languedoc. La Vie de Louis le Débonnaire* adlı eserin kimliği belirsiz yazarı, Septimania halklarının Carisiaco meclisinde dile getirdikleri talep, Duchesne'in derlemesi, Cilt II, s. 316.

49 *In illa terra in qua judicia secundum legem Romanam terminantur, secundum ipsam legem judicetur; et illa terra in qua*, vs., Madde 16. Ayrıca bkz. Madde 20.

50 bkz. Pistres Fermanı, Madde 12 ve 16, *in Cavilono, in Narbona*, vs.

na bağlı ülkeleri Roma hukukuna bağlı olmayan ülkelerden ayırdığı vakit, bu, Roma hukukuna bağlı olmayan ülkelerde o kadar insanın barbar halkların kanunlarından birine tabi olmayı seçtiği, bu bölgelerde hemen hemen hiç kimsenin Roma kanununa tabi olmayı seçmediği, Roma kanununa bağlı ülkelerde ise çok az insanın barbar halkların kanunlarına tabi olmayı seçtiği anlamına gelir.

Burada yepyeni şeyler dile getirdiğimi biliyorum. Ancak bunların hepsi gerçek ve çok eksi şeyler. Sonuçta bunları ha Valois,[51] ha Bignon[52] dile getirmiş, ha ben dile getirmişim ne fark eder?

5. Konu
Aynı konunun devamı

Burgonyalılarda Gundobad'ın kanunu Roma kanunuyla eşzamanlı var olmaya uzun süre devam etti. Gundobad'ın kanunu, Dindar Ludwig zamanında hâlâ yürürlükteydi. Agobard'ın mektubu bu konuda şüpheye yer bırakmamaktadır. Aynı şekilde, her ne kadar Pistres Fermanı Vizigotlar tarafından istila edilmiş ülkenin Roma kanununa bağlı bir ülke olduğunu dile getirse de, Vizigotların kanunu buralarda hâlâ varlığını sürdürüyordu. Kekeme Ludwig zamanında, 878 yılında, yani Pistres Fermanı'ndan on dört yıl sonra toplanan Troyes sinodu bunun kanıtıdır.

Daha sonraki tarihlerde, barbar halkların şahsi kanunlarının her yerde ortadan kalkmasına sebep olan genel sebepler,[53] Got ve Burgonya kanunlarının kendi ülkelerinde dahi ortadan kalkmasına sebep oldu.

---

51 Adrien de Valois, 1607-1692 tarihleri arasında yaşamış Fransız tarihçi. (ç.n.)

52 Jérôme Bignon, 1589-1656 tarihleri arasında yaşamış Fransız hukukçu. (ç.n.)

53 bkz. IX., X. ve XI. Konular.

6. Konu
Roma hukuku Lombardların ülkesinde varlığını nasıl korudu

Her şey koyduğum prensiplere uymaktadır. Lombardların kanunu tarafsızdı; Romalıların kendi kanunlarını bırakıp Lombardların kanununu benimsemekte herhangi bir çıkarı yoktu. Frank egemenliğinde yaşayan Romalıları Salica Kanunu'nu tercih etmeye iten neden, İtalya'da mevcut değildi. Burada Roma hukuku Lombardların kanunuyla birlikte varlığını sürdürdü.

Hatta Lombardların kanununun Roma hukukuna boyun eğdiği durumlar dahi oldu. Lombardların kanunu egemen milletin kanunu olmaktan çıktı. Bu kanun her ne kadar en önemli asiller sınıfının kanunu olmaya devam ettiyse de, şehirlerin çoğunun cumhuriyet olmasıyla söz konusu sınıf ya güçten düştü ya da yok edildi.[54] Yeni cumhuriyetlerin vatandaşları, adli düello geleneğini ayakta tutan, kurumları hâlâ şövalye âdetlerine bağlı olan bir kanunu benimsemek istemedi. O sırada bile İtalya'da son derece güçlü olan ruhban sınıfının hemen hemen tamamı Roma kanununa tabi olduğundan, Lombardların kanununa tabi olanların sayısı her geçen gün azalmış olmalıydı.

Kaldı ki, Lombardların kanunu Roma hukukunun görkemine sahip değildi. Roma hukuku İtalya'ya, bütün dünyaya hâkim olduğu çağı hatırlatıyordu. Lombardların kanunu Roma hukuku kadar kapsamlı değildi. Lombardların kanunu ile Roma hukuku bundan böyle cumhuriyet olmuş şehirlerde tüzük yerine geçmekten başka bir işe yarayamazdı. Hal böyleyken, birkaç durumu hükme bağlamakla yetinen Lombard kanunu mu, yoksa bütün durumları içine alan Roma kanunu mu tüzüklerin yerini daha iyi doldurabilirdi?

---

54 bkz. Machiavelli, Floransa'daki eski asiller sınıfının ortadan kaldırılmasıyla ilgili söyledikleri.

7. Konu
Roma hukuku İspanya'da nasıl ortadan kalktı

Olaylar İspanya'da çok farklı gelişti. Vizigotların kanunu üstün geldi; Roma hukuku ortadan kalktı. Chaindasuinthus[55] ve Recessuinthus[56] Roma kanunlarını yasakladı, mahkemelerde bu kanunlara atıfta bulunulmasına dahi izin vermedi. Recessuinthus ayrıca Gotlar ile Romalıların evlenmelerini yasaklayan kanunu lağvetti.[57] Bu iki kanunun aynı ruha sahip olduğu açıktır. Söz konusu kral, Gotlar ile Romalılar arasındaki başlıca ayrılık nedenlerini ortadan kaldırmak istiyordu. Hiçbir şeyin onları, birbirleriyle evlenmekten meneden kanun ile farklı kurumlara tabi olmalarına izin veren kanun kadar birbirlerinden ayırmadığı düşünülüyordu.

Fakat her ne kadar Vizigotların kralları Roma hukukunu yasaklasa da, bu kralların güney Galya'da sahip oldukları topraklarda Roma hukuku varlığını sürdürdü. Monarşinin merkezine uzak olan bu topraklar büyük bir bağımsızlık içerisinde yaşıyordu.[58] 672 yılında tahta çıkan Vamba'nın *Histoire*'ında [Tarih], ülke sakinlerinin üstünlüğü ele geçirdiği görülür.[59] Böylece buralarda Roma hukuku daha çok bir nüfuza sahipken, Got kanunu daha az bir nüfuza sahipti. İspanyol kanunları bu

---

55 642 yılında tahta çıkmıştır.

56 *Bundan böyle ne yabancı kanunlar ne de Roma kanunları tarafından rahatsız edilmek istiyoruz*, Vizigotların kanunu, Kitap II, Başlık I, § 9 ve 10.

57 *Ut tam Gotho Romanam quam Romano Gotham matrimonio liceat sociari*, Vizigotların kanunu, Kitap III, Başlık I, Böl. I.

58 bkz. Cassiodorus, çağının en itibarlı prensi olan Ostrogot Kralı Theodoric'in bu insanlara verdiği tavizler (Kitap IV, Mektup XIX ve XXVI).

59 *Histoire* adlı eserin devamında verilen hükme bakılırsa, bu eyaletlerin isyanı genel bir ihanet olmuştu. Pavlus ve müritleri Romalıydı. Bu insanları piskoposlar dahi el üstünde tutuyordu. Vamba mağlup ettiği asileri öldürtmeye cesaret edemedi. *Histoire*'ın yazarı, Narbona Galyası'na *kalleşin sütannesi* der.

insanların ne davranış kurallarına ne de o zamanki durumlarına uygundu. Hatta belki de bu halkın Roma hukukunda diretmesinin nedeni, Roma hukukunu özgürlük fikriyle bağdaştırmasıydı. Dahası var: Chaindasuinthus ve Recessuinthus'un kanunları Yahudiler aleyhine korkunç hükümler içeriyordu. Oysa Yahudiler güney Galya'da çok güçlüydü. *L'histoire du roi Vamba* [Kral Vamba'nın Tarihi] adlı eserin yazarı[60] bu eyaletlere "Yahudilerin Genelevi" der. Sarazenler bu eyaletlere davet üzerine gelmişti. Peki, Sarazenleri kim davet etmiş olabilirdi, Yahudiler mi, Romalılar mı? İlk ezilenler Gotlar oldu, zira egemen millettiler. Prokopius'ta,[61] Gotların bu felaket sırasında Narbona Galyası'ndan İspanya'ya çekildikleri görülür. Hiç şüphe yok ki Gotlar bu felaket esnasında İspanya'nın hâlâ kendini savunmakta olan bölgelerine sığınmıştı. Bu durum sonucunda güney Galya'da Vizigotların kanununa tabi insanların sayısı büyük ölçüde azaldı.

8. Konu
Sahte *capitulum*

Benoît Lévite adlı uğursuz derlemeci, Roma hukukuna başvurulmasını yasaklayan Vizigotların kanununu, o zamandan bu yana Şarlman'a atfedilen bir *capitulum*'a[62] dönüştürmemiş miydi? Lévite, sanki Roma hukukunu dünya çapında yok etmek istermiş gibi, bu özel kanunu genel bir kanun haline getirmişti.

---

60 M. Desormeaux, *Abrégé Chronologique de l'histoire d'espagne* içinde. (ç.n.)

61 *Gothi qui cladi superfuerant, ex Gallia cum uxoribus liberisque egressi, in Hispaniam ad Teudim jam palam tyrannum se receperunt. De bello Gothorum*, Kitap I, Böl. XIII.

62 *Capitulumlar*, Baluze basımı, Kitap VI, Böl. CCCXLIII, s. 981, Cilt I.

9. Konu
Barbarların kanunnameleri ile *capitulum*'lar nasıl yok oldu

Salica, Ripuaria, Burgonya ve Vizigot kanunları Fransızlar arasında yavaş yavaş tedavülden kalktı. İşte bunun nedeni.

Yurtluklar kalıtsal hale geldiği, tabi yurtluklar genişlediği için, bu kanunların uygulanamaz olduğu çok sayıda gelenek oluştu. Bu kanunların ruhu varlığını korudu. Yani çoğu meselenin tazminatla çözülmesine devam edildi. Fakat değerler doğal olarak değiştiğinden, tazminat tutarları da değişti. Bu tarihte derebeylerinin ödenmesi gereken tazminat tutarlarını kendi küçük mahkemelerinde belirlediği çok sayıda fermana[63] rastlanır. Böylece kanunun kendisine riayet edilmese de, o kanunun ruhuna riayet ediliyordu.

Kaldı ki Fransa, siyasi bağımlılıktan çok feodal bağımlılığı kabul eden sayısız küçük derebeyliğe bölünmüş olduğundan, tek bir kanunun yetkili kılınabilmesi çok güçtü. Nitekim insanlar böyle bir kanuna riayet etmeye zorlanamazdı. Eyaletlere adli idareye ve siyasi meselelere göz kulak olacak olağanüstü görevliler gönderme âdeti ortadan kalkmıştı.[64] Hatta fermanlardan anlaşıldığına göre, yeni yurtluklar kurulduğunda, krallar buralara olağanüstü görevliler gönderme haklarını kullanmaktan kaçınıyordu. Böylece aşağı yukarı her yer yurtluk haline geldiğinde, bu tür görevliler artık gönderilemez oldu. Ortak kanun diye bir şey kalmadı, zira kimse bu ortak kanuna riayet edilmesini sağlayamazdı.

O halde Salica, Burgonya ve Vizigot kanunları ikinci neslin sonuna gelindiğinde son derece boşlanmış bir haldeydi. Üçüncü neslin[65] başlarında, bu kanunların adı hemen hemen unutulmuştu.

---

63 Bay de La Thaumassière bu tür fermanların çoğunu bir araya getirmiştir. Örneğin bkz. Böl. LXI, LXVI ve diğerleri.

64 *Missi dominici.*

65 Üçüncü nesilden kasıt, 987'de tahta geçen Hugues Capet'nin soyundan gelen Capet hanedanıdır. (ç.n.)

İlk iki nesilde, çoğu kez millet, yani derebeyleri ile piskoposlar bir araya toplanırdı. Halk henüz söz konusu değildi. Bu tür meclislerde, tabir caizse fetih zamanı oluşmuş, ayrıcalıkların, bu esnada elde etmiş bir sınıf olan ruhban sınıfını düzenleme girişimlerinde bulunulurdu. Bu meclislerde yapılan kanunlar, *capitulum*'lar dediğimiz kanunlardır. Dört şey meydana gelmiştir: Yurtluk kanunları oturmuş ve kilise mallarının büyük bir kısmı yurtluk kanunlarına göre düzenlenmiş; din adamları kendilerini daha çok tecrit etmiş, kendi eserleri olmayan reform kanunlarını[66] boşlamış; konsillerin aldığı dinî kararlar[67] ile papaların verdiği dinî hükümler derlenmiş; ruhban sınıfı bu kanunları daha saf bir kaynaktan geliyormuşçasına kabul etmiştir. Büyük yurtlukların ortaya çıkmasıyla krallar, daha önce de dile getirdiğim gibi, kendi çıkardıkları kanunlara riayet ettirmek üzere eyaletlere elçi gönderemez oldu. Böylece üçüncü nesil krallar zamanında, *capitulum*'ların adı sanı duyulmaz oldu.

10. Konu
Aynı konunun devamı

Lombardların kanununa, Salica kanunlarına ve Bavyeralıların kanununa çok sayıda *capitulum* eklendi. Bunun nedeni çok araştırıldı. Ancak asıl neden olayın kendi içinde

66 "Piskoposlar," der Dazlak Karl, 844 yılına ait *capitulum*'un 8. maddesinde, "dinî kararlar alma hakları var bahanesiyle ne bu anayasaya muhalefet etsinler ne de bu anayasayı boşlasınlar." Dazlak Karl söz konusu anayasanın çöküşünü öngörmüş gibidir.

67 Dinî kararlar derlemesine sayısız papa hükmü ilave edildi. Eski derlemede bunların sayısı çok azdı. Dionysios Exiguus kendi derlemesine bunlardan çok sayıda ekledi. Isidorus Mercator'un derlemesi ise gerçek ve sahte papa hükümleriyle doluydu. Eski derleme Fransa'da Şarlman'a kadar yürürlükte kaldı. Şarlman Papa I. Hadrianus'un elinden Dionysios Exiguus'un derlemesini aldı ve bu derlemeyi kabul ettirdi. Isidorus Mercator'un derlemesi Fransa'da Şarlman'ın saltanatına doğru ortaya çıktı ve insanlar bu derlemeyi çok beğendi. Kilise hukuku dediğimiz hukuk daha sonra ortaya çıktı.

aranmalıdır. Birçok farklı türde *capitulum* mevcuttu. Bazıları siyasi yönetimle, diğerleri ekonomi yönetimiyle, çoğu kilise yönetimiyle, kimileri ise sivil yönetimle ilgiliydi. Sivil yönetimle ilgili olanlar medeni kanuna, yani her bir milletin şahsi kanunlarına eklendi. *Capitulum*'larda bu yüzden Roma kanununa karşı herhangi bir hükümde bulunulmadığı söylenir.[68] Nitekim ekonomi, kilise veya siyaset yönetimiyle ilgili olanların bu kanunla bir bağlantısı yoktu; sivil yönetimle ilgili olanların ise sadece açıkladığı, ıslah ettiği, genişlettiği veya daralttığı barbar kanunlarla bağlantısı vardı. Ancak şahsi kanunlara eklenen bu *capitulum*'ların, *capitulum*'ların bütününün ihmal etmesine sebep olduğunu sanıyorum. Cehalet çağlarında, bir eserin hülasası çoğu kez eserin kendisinin yok olmasına neden oluyordu.

11. Konu
Barbarların kanunnamelerinin, Roma hukukunun ve *capitulum*'ların ortadan kalkmasının diğer nedenleri

Germen milletleri Roma İmparatorluğu'nu fethettiğinde yazıyla tanıştı ve Romalıları taklit ederek kendi geleneklerini yazıya döküp kanunname haline getirdiler.[69] Şarlman'ın saltanatını takip eden başarısız saltanatlar, Normanların istilaları ve iç savaşlar bu muzaffer milletleri geldikleri karanlığa geri döndürdü. Okuma yazma bilen kalmadı. Bu durum Fransa ve Almanya'da, yazılı barbar kanunlarının, Roma hukukunun ve *capitulum*'ların unutulmasına sebep oldu. Yazı yazma âdeti, papaların ve Yunan imparatorların

68 bkz. Pistres Fermanı, Madde 20.

69 Bu durum kimi kanunnamelerin girizgâhlarında açıkça dile getirilir. Hatta Saksonlar ile Frizlerin kanunlarında, çeşitli bölgelere göre farklılaşan hükümlere rastlanır. Bu geleneklere, kimi koşulların gerekli kıldığı birtakım özel hükümler ilave edilmiştir. Saksonlar aleyhine yapılmış katı kanunlar bunlara örnektir.

hüküm sürdüğü, gelişmiş şehirlerin bulunduğu, o dönemde ticaret yapılan neredeyse tek yer olan İtalya'da daha iyi korundu. Galya'nın İtalya'ya komşu olan ve eskiden Gotlar ile Burgonyalıların hâkimiyetinde kalmış bölgelerinde Roma hukuku daha iyi korundu. Roma hukukunun burada bölgesel bir kanun, bir çeşit ayrıcalık olması bu durumu iyice pekiştirdi. Görünüşe göre, İspanya'da Vizigot kanunlarının ortadan kalkmasına neden olan şey yazının bilinmemesiydi. Bu kadar çok kanunun ortadan kalkmasıyla, her yerde örf ve âdetler ortaya çıktı.

Şahsi kanunlar ortadan kalktı. Kan parası ile *freda*[70] denen şey, bu kanunların metninden çok geleneklere göre düzenlenir oldu. Böylece, nasıl ki monarşinin başlangıcında Germen âdetlerinden yazılı kanunlara geçiş yapıldıysa, birkaç yüzyıl sonra da yazılı kanunlardan yazılı olmayan geleneklere geri dönüldü.

12. Konu
Yerel geleneklere dair. Barbar halkların kanunlarının ve Roma hukukunun uğradığı değişiklik

Bugün elimizde olan birçok belgeye göre, daha birinci ve ikinci krallar zamanında dahi yerel gelenekler mevcuttu. Bu belgelerde "yer geleneği"nden,[71] "eski âdet"ten,[72] "*âdet*"ten,[73] "kanunlar"dan ve "gelenekler"den[74] bahsedilir. Kimi yazarlar, gelenek olarak adlandırılan şeylerin barbar halkların kanunları, kanun olarak adlandırılan şeyin ise Roma hukuku olduğunu sandı. Bunun böyle olamayacağını kanıtladım. Kral Pepin kanun olmayan yerlerde geleneğe ri-

70 Bunu daha ileride açıklayacağım.
71 Marculfus'un *Formulae*'ının önsözü.
72 Lombardların kanunları, Kitap II, Başlık LVIII, § 3.
73 age. Kitap II, Başlık XLI, § 6.
74 *Vie de S. Léger.*

ayet edilmesini, ancak geleneğin kanuna yeğ tutulmayacağını buyurmuştu.[75] Oysa Roma hukukunun barbar kanunnamelerine yeğlendiğini söylemek, her türlü eski belgeyi, özellikle de sürekli olarak bunun tam tersini dile getiren barbar kanunnamelerini tepetaklak etmek demektir.

Barbar halkların kanunları bu geleneklerden türemediği gibi, şahsi kanunlar olarak bizzat bu kanunlar gelenekleri ortaya çıkarmıştır. Örneğin, Salica Kanunu şahsi bir kanun idi; fakat nüfusun genel olarak veya hemen hemen genel olarak Sal Franklarından oluştuğu yerlerde, Salica Kanunu ne kadar şahsi olursa olsun, bu Sal Franklarına bağlı olarak bölgesel bir kanun haline geliyordu. Salica Kanunu sadece başka yerlerde oturan Franklar için şahsi idi. Şayet Salica Kanunu'nun bölgesel olduğu bir yerde çok sayıda Burgonyalının, Alman'ın, hatta Romalının kendi aralarında çözmeleri gereken meseleleri olsaydı, bu meselelerin bu halkların kanunlarıyla çözülmesi gerekecek ve bu kanunlardan bazıların, uygun olacak çok sayıda karar bu ülkede yeni geleneklerin ortaya çıkmasına neden olacaktı. Bu durum, Pepin'in anayasasını aydınlığa kavuşturur. Salica Kanunu'na göre karara bağlanmayan durumlarda, bu geleneklerin o yerde yaşayan Frankları dahi etkilemiş olması doğaldır. Ancak bu geleneklerin Salica Kanunu'na üstün gelmesi doğal değildir.

Böylece her yerde egemen bir kanun ve egemen kanunu zedelemediği sürece bu kanuna ek vazifesi gören, kabul görmüş gelenekler mevcuttu.

Bu geleneklerin, bölgesel olmayan bir kanuna ek vazifesi gördüğü durumlar dahi olmuştur. Aynı örnek üzerinden gitmek gerekirse, şayet Salica Kanunu'nun bölgesel olduğu bir yerde, bir Burgonyalı Burgonyalıların kanunuyla yargılandıysa ve yargılandığı durum bu kanunda yer almadıysa, bu Burgonyalının o yerin geleneğine göre yargılanmış olduğundan şüphe etmemek gerekir.

---

75 Lombardların kanunu, Kitap II, Başlık XLI, § 6.

Kral Pepin zamanında oluşmuş gelenekler kanunlara nazaran daha az güçlüydü. Fakat kısa sürede gelenekler kanunları yok etti. Yeni düzenlemeler daima halihazırdaki kötü duruma işaret eden hal çare arayışları olduğuna göre, daha Pepin zamanında geleneklerin kanunlara yeğlendiği düşünülebilir.

Bu söylediklerim Roma hukukunun, Pistres Fermanı'ndan da anlaşıldığı gibi, daha ilk zamanlardan itibaren nasıl bölgesel bir kanun haline geldiğini açıkladığı gibi, daha önce bahsettiğim Troyes sinodunda da görüldüğü gibi,[76] Got kanununun nasıl hâlâ yürürlükte kaldığını da açıklar. Roma kanunu genel şahsi kanun haline gelirken, Got kanunu özel şahsi kanun haline gelmiştir. Dolayısıyla Roma kanunu bölgesel hukuk olmuştur. Fakat nasıl oldu da cehalet her yerde barbar halkların şahsi kanunlarının ortadan kalkmasına sebep olurken, Roma hukuku Vizigot ve Burgonya eyaletlerinde bölgesel kanun olarak varlığını sürdürmüştür? Buna vereceğim cevap, Roma kanununun da aşağı yukarı diğer şahsi kanunlarla aynı kaderi paylaşmış olduğudur. Aksi takdirde, Roma kanununun bölgesel kanun olmuş olduğu yerlerde bugün hâlâ Theodosius Kanunnamesi olurdu. Oysa bugün buralarda Justinianos kanunları hâkimdir. Bu eyaletlerde geriye sadece bir zamanlar Roma hukukuna veya yazılı hukuka tabi olmuş olan ülke sıfatı, halkların özellikle kanunlarına bir ayrıcalıkmış gibi baktıkları durumlarda bu kanuna karşı beslediği sevgi ile insanların hafızasından hâlâ silinmemiş kimi Roma hukuku hükümleri kalmıştır. Ancak bu kadarı bile, Justinianos derlemesi ortaya çıktığında bu derlemenin Gotların ve Burgonyalıların ülkesinde yazılı kanun olarak kabul görmesine, eskiden Frankların elinde olan ülkede ise aynı derlemenin sadece yazılı sağduyu olarak kabul görmesine yetmiştir.

---

76 bkz. V. Konu.

13. Konu
Salica Kanunu'nun veya Sal Franklarının kanunu ile Ripuarialı Frankların ve diğer barbar halkların kanunu arasındaki fark

Salica Kanunu menfi kanıtları kabul etmiyordu, yani Salica Kanunu'na göre, herhangi bir talepte veya ithamda bulunan kişi bu talebini veya ithamını kanıtlamak zorunda iken, itham edilen kişinin maruz kaldığı suçlamayı reddetmesi yeterli değildi. Salica Kanunu bu açıdan bugün dünyadaki hemen hemen bütün milletlerin kanunlarına uygundur.

Bütünüyle farklı bir ruha sahip olan[77] Ripuarialı Frankların kanunu ise menfi kanıtlarla yetiniyordu. Talepte veya ithamda bulunulan kişi, çoğu durumda belli sayıdaki şahit eşliğinde, itham edildiği suçu işlemediğine dair yemin etmek suretiyle kendini temize çıkarabiliyordu. Yemin etmesi gereken şahit sayısı suçun önemi nispetinde artıyordu.[78] Kimi zaman bu sayı yetmiş ikiyi buluyordu.[79] Almanların, Bavyeralıların, Türingiyalıların, Frizlerin, Saksonların, Lombardların ve Burgonyalıların kanunları bu noktada Ripuaria kanunlarıyla aynıydı.

Salica Kanunu'nun menfi kanıtları kabul etmediğini söyledim. Oysa Salica Kanunu'nun bu tür kanıtları kabul ettiği bir durum mevcuttu.[80] Fakat bu durumda kanun, menfi kanıtları tek başına, müspet kanıtlar olmaksızın kabul etmiyordu. Talepte bulunan kişi, talebini destekleyen şahitlerinin dinlenmesini ister;[81] davalı kişi kendini temize çıkarmak için kendi şahitlerinin dinlenmesini ister; hâkim her iki tarafın

77 Bu durum, Tacitus'un söylediklerıyle bağdaşır. Nitekim Tacitus, Germen halklarının hem ortak geleneklere hem de tikel geleneklere sahip olduğunu söyler.

78 Ripuarialıların kanunu, Başlık VI, VII, VIII ve diğerleri.

79 age. Başlık XI, XII ve XVII.

80 Bu durum, çok daha dürüst olduğu varsayılan bir *antrustio*, yani kralın vasalı itham edildiği takdirde geçerliydi. bkz. *Pactus legis salicae*, Başlık LXXVI.

81 bkz. *Pactus legis salicae*, Başlık LXXVI.

verdiği ifadelerden yola çıkarak hakikati bulmaya çalışırdı.[82] Bu uygulama, itham edilen kişinin suçlu olmadığına dair yemin ederek ve doğru söylediğine dair akrabalarına yemin ettirerek kendini temize çıkardığı Ripuaria kanunları ile diğer barbar kanunlarındaki uygulamadan çok farklıydı. Bu kanunlar ancak sadeliğe, belli bir saflığa sahip bir halka uygun olabilirdi. Birazdan göreceğimiz gibi, kanun koyucular bu uygulamanın istismar edilmesini engellemek için birtakım tedbirler almak zorunda kalmışlardı.

14. Konu
Bir başka farklılık

Salica Kanunu teke tek dövüşmek suretiyle kanıt sunmaya izin vermezken, Ripuarialıların kanunu[83] ile barbar halkların hemen hemen bütün kanunları bu usulü kabul ediyordu.[84] Düello kanununun, menfi kanıtları kabul eden kanunun doğal bir uzantısı ve panzehiri olduğunu sanıyorum. Bir talepte bulunan ve bu talebin haksız yere, basit bir yeminle savuşturulacağını gören, her an yüzünün kara çıkabileceğini hisseden bir savaşçının elinden, kendisine karşı yapılan haksızlığın, hatta yalan beyanın hesabını sormaktan başka ne gelirdi?[85] Menfi kanıtları kabul etmeyen Salica Kanunu, düello yoluyla kanıt sunulmasına ihtiyaç duymuyor, bu usulü kabul etmiyordu. Oysa menfi kanıtları kabul eden Ripuaria Kanunu[86] ile diğer barbar halkların[87] kanunları, düello yoluyla kanıt sunma usulünü kabul etmek zorundaydı.

---

82 Bugün hâlâ İngiltere'de uygulanmakta olduğu gibi.

83 Başlık XXXII; Başlık LVII, § 2; Başlık LIX, § 4.

84 bkz. Bir sonraki dipnot.

85 Bu anlayış Ripuaria kanununda (Başlık LIX, § 4 ve Başlık LXVII, § 5) ve 803 yılına ait Ripuaria kanununa eklenen Dindar Ludwig'in *capitulum*'unda (Madde 22) iyice gözler önüne serilir.

86 bkz. Söz konusu kanun.

87 Frizlerin, Lombardların, Bavyeralıların, Saksonların, Türingiyalıların ve Burgonyalıların kanunu.

Burgonya Kralı Gundobad'ın bu konuyla ilgili o iki meşhur hükmünü[88] okumanızı rica ediyorum. Söz konusu hükümlerin, eşyanın tabiatından yola çıkılarak yapıldığı görülecektir. Barbar kanunlarındaki ifadeyi kullanmak gerekirse, yemini suistimal etmek isteyen adamın elinden o yemini almak gerekiyordu.

Lombardlardaki Rothari Kanunu, yemin ederek kendini savunmuş bir kişinin bir de düelloyla yorulamayacağı durumlar olduğunu kabul ediyordu. Bu uygulama gittikçe yayıldı.[89] Daha ileride bu usulün ne gibi kötülüklere neden olduğunu ve niçin eski usule dönmek zorunda kalındığını göreceğiz.

15. Konu
Bir yorum

Ben barbarların kanunnamelerinde yapılan değişikliklerde, bunlara eklenen hükümlerde ve *capitulum*'ların bütününde, düello yoluyla kanıt sunmanın fiilen menfi kanıtların bir uzantısı olmadığı herhangi bir metin bulunamaz demiyorum. Birtakım özel şartlar, yüzyıllar içerisinde birtakım özel kanunlar konmasına neden olmuş olabilir. Ben Germen kanunlarının genel ruhundan, tabiatından ve kaynağından bahsediyorum; Germen halklarının bu kanunlarca işaret edilen veya tesis edilen kadim geleneklerinden bahsediyorum. Burada söz konusu olan tek şey budur.

---

88 Burgonyalıların kanununda, Başlık VIII, § 1 ve 2, suç ihtiva eden meselelere dair; Başlık XLV, yine sivil meselelere dair. Ayrıca bkz. Türingiyalıların kanunu, Başlık I, § 31; Başlık VII, § 6 ve Başlık VIII; Almanların kanunu, Başlık LXXXIX; Bavyeralıların kanunu, Başlık VIII, Böl. II, § 6 ve Böl. III, § 1 ve Başlık IX, Böl. IV, § 4; Frizlerin kanunu, Başlık II, § 3 ve Başlık XIV, § 4; Lombardların kanunu, Kitap I, Başlık XXXII, § 3 ve Başlık XXXV, § 1 ve Kitap II, Başlık XXXV, § 2.

89 bkz. XVIII. Konu, sonlara doğru.

16. Konu
Salica Kanunu'nca öngörülen kaynar su yoluyla kanıt sunma usulüne dair

Salica Kanunu,[90] kaynar su yoluyla kanıt sunma usulünü kabul ediyordu. Söz konusu usul son derece acımasız olduğundan, kanun bu usulü yumuşatmanın bir yolunu bulmuştu.[91] Kanun kaynar su yoluyla kanıt sunmaya davet edilen kişinin, karşı tarafın rızasını alarak elini kurtarmasına izin veriyordu.[92] İtham eden kişi, kanunun öngördüğü belli bir meblağı kabul edip, davalının söz konusu suçu işlemediğini beyan eden birkaç şahidin yeminiyle yetinebiliyordu. Bu, Salica Kanunu'nun menfi kanıtı kabul ettiği özel bir durumdu.

Bu usul kanunun göz yumduğu, ancak buyurmadığı geleneksel bir şeydi. Kanun, davalının kendisini menfi bir kanıtla savunmasına izin vermeye yanaşan davacıya belli bir tazminat hakkı tanıyordu. Davacı kendisine yapılan yanlışı veya hakareti affedip affetmeme hakkına sahip olduğu gibi, davalının ettiği yeminle yetinip yetinmeme hakkına da sahipti.

Kanun tarafların hüküm verilmeden önce, davalının korkunç bir sınavdan geçme korkusuyla, davacınınsa küçük bir tazminat elde etme umuduyla anlaşmazlıklarına ve karşılıklı nefretlerine son vermeleri için bir orta yol[93] bulmuştu. Söz konusu menfi kanıt bir kez sunulduktan sonra, başka bir kanıta gerek kalmadığı, dolayısıyla düello usulünün Salica Kanunu'nda yer alan bu özel hükmün bir uzantısı olamayacağı tahmin edilebilir.

---

90 Ve barbarların birtakım başka kanunları.

91 Başlık LVI.

92 Bu usule göre, davalı elini içi kaynar su dolu bir kazana daldırırdı. Açılan yaralar üç gün içinde iyileşirse o kişi masum, iyileşmezse suçlu sayılırdı. (ç.n.)

93 age. Başlık LVI.

17. Konu
Atalarımızın düşünce tarzı

Atalarımızın vatandaşların onurunu, servetini ve canını bu şekilde, akıldan çok tesadüfe bağlı şeylere dayandırmış olmaları, hiçbir şey kanıtlamayan, masumiyetle de suçla da bir alakası olmayan kanıtlara başvurmuş olmaları bizleri sürekli şaşırtacaktır.

Hiçbir vakit boyunduruk altına alınamamış olan[94] Germenler, müthiş bir bağımsızlık içerisinde yaşıyordu. Aileler cinayetler, hırsızlıklar, hakaretler yüzünden birbiriyle savaşıyordu.[95] Bu savaşlara kurallar getirilmek suretiyle bu âdet değiştirildi. Artık bu tür savaşlar hâkimin huzurunda ve onun yönlendirmesiyle yapılmaya başlandı.[96] Bu durum, insanların birbirlerine istedikleri gibi zarar verme hakkına sahip olmalarından daha iyiydi.

Nasıl bugün Türkler kendi iç savaşlarında kazanılan ilk zafere Tanrı'nın hükmü gözüyle bakıyorsa, Germen halkları da kendi özel meselelerinde düellonun sonucuna daima suçluyu veya gaspçıyı cezalandırmaya özen gösteren Tanrı'nın hükmü gözüyle bakıyordu.

Tacitus'un dediğine göre, Germenlerde ne zaman bir millet bir başka milletle savaşmak istese, karşı taraftan kendi askerleriyle savaşabilecek birini esir alır, düellonun sonucuna göre savaşın başarısı hakkında hüküm verirdi. Düellonun kamu işlerini düzenleyebileceğine inanan halklar, şahıslar arasındaki anlaşmazlıkları da giderebileceğine elbette inanabilirdi.

---

94 Tacitus'un dediğinden anlaşıldığına göre: "Omnibus idem habitus" (*Germania*, IV, 2).

95 Velleius Paterculus (Kitap II, Böl. CXVIII), Germenlerin bütün meseleleri dövüşerek çözdüğünü söyler.

96 bkz. Barbarların kanunnameleri ile daha yakın zamanlar için Beaumanoir, *Ancienne coutume de Beauvoisis*.

Burgonya Kralı Gundobad[97] bütün krallar içerisinde düello usulüne en çok izin veren kral oldu. Aynı prens bu kanunun nedeni, yine o kanunun içinde açıklar: "Bu kanun," der Gundobad, "uyruklarımız belirsiz olgular üzerine yemin etmesinler, kesin olgular üzerine yalan beyanda bulunmasınlar diye yapıldı." Böylece, din adamları düelloya izin veren kanunu dinsizlik olarak nitelendirirken,[98] Burgonyalıların kanunu, yemin usulünü getiren kanuna kutsal şeylere saygısızlık gözüyle bakıyordu.

Düello yoluyla kanıt sunma usulü tecrübeye dayanıyordu. Sadece savaşan bir millette, korkaklığın başka kusurları da ihtiva ettiği düşünülüyordu. Korkaklık, kişinin aldığı eğitime direndiğini, onuruna düşkün olmadığını, diğer insanların hayatına yön veren prensiplere göre hareket etmediğini kanıtlıyordu. Korkaklık, kişinin diğer insanların küçümsemesinden korkmadığını, onların saygısına da önem vermediğini gösteriyordu. Kişi biraz asalet sahibiyse, normalde ne güçle bir arada bulunması gereken beceriden, ne de cesaretle bir arada bulunması gereken güçten yoksun olurdu. Zira onura önem verdiğinden, bütün hayatı boyunca kendini onurlandırıcı işler yapmaya adardı. Buna ek olarak gücün, cesaretin ve yiğitliğin onurlandırıldığı savaşkan bir millette, gerçek anlamda nefret uyandıran suçlar sahtekârlıktan, kurnazlıktan, yani korkaklıktan kaynaklanan suçlardır.

Ateşle kanıt sunma usulüne gelince, davalı elini kızgın demire koyduktan veya kaynar suya soktuktan sonra, bu el bir torbaya sarılıyor ve torba mühürleniyordu. Şayet üç gün sonra yanık izleri kaybolursa, kişi masum ilan ediliyordu. Kızgın demir veya kaynar su yüzünden, silah kullanmaya alışık bir halkın sert ve nasırlı derisinin üç günde iyileşemeyecek kadar derin yara alabilmesi mümkün mü? Şayet yaralar geçmemişse, bu durum, sınava tabi tutulanın kadınsı

97 Burgonyalıların kanunu, Böl. XLV.

98 bkz. Agobard'ın eserleri.

olduğuna bir işaretti. Bizim elleri nasırlı köylülerimiz kızgın demiri istedikleri gibi evirip çevirirler. Kadınlara gelince, çalışmaya alışık elleri kızgın demire dayanabilir. Hanımefendiler her zaman kendilerini savunacak bir şövalye bulurdu.[99] Lüksün olmadığı bir millette, orta sınıf diye bir şey de yoktu.

Türingiyalıların kanununa göre,[100] zinayla suçlanan bir kadın ancak kendisini savunacak bir şövalye ortaya çıkmadığında kaynar su sınavına mahkûm ediliyordu. Ripuarialıların kanunu ise bu sınavı ancak kişi kendisini temize çıkaracak şahitler bulamadığında kabul ediyordu.[101] Ancak akrabalarından hiçbirinin savunmak istemediği bir kadın, dürüstlüğünü herhangi bir şahitle ispatlayamayan bir erkek, bu durumlarından ötürü zaten hüküm giymiş oluyorlardı.

Yani demem o ki, düello, kızgın demir ve kaynar su usullerine başvurulan çağlardaki mevcut koşullarda, bu kanunlar ahlâk kurallarıyla öyle bir uyum içerisindeydi ki, bu kanunlar adaletsiz olsa da adaletsizliğe neden olmadı; ortaya çıkan sonuçlar nedenlerden daha masum oldu; bu kanunlar hakkaniyetten doğan hakları ihlal etmekten çok hakkaniyetin kendisini zedeledi. Bunlar, zorbaca kanunlar olmaktan çok mantıksız kanunlar idi.

18. Konu
Düello yoluyla kanıt sunma usulü nasıl yayıldı

Agobard'ın Dindar Ludwig'e gönderdiği mektuptan yola çıkarak, Franklarda düello yoluyla kanıt sunma usulünün mevcut olmadığı sonucuna varabiliriz. Zira Agobard mektubunda Ludwig'e Gundobad'ın kanununun yol aç-

99 bkz. Beaumanoir, *Ancienne coutume de Beauvoisis*, Böl. LXI. Ayrıca bkz. Anglusların kanunu, Böl. XIV. Kaynar suyla sunulan kanıt ancak destekleyici nitelikte bir kanıttı.

100 Başlık XIV.

101 Böl. XXXI, § 5.

tığı istismarları saydıktan sonra, Burgonya'da meselelere Frankların kanununa göre bakılmasını talep eder.[102] Öte yandan o çağlarda Fransa'da adli düello usulünün mevcut olduğunu bilmemiz bizi biraz zor duruma sokmuştur. Bu durum daha önce söylemiş olduklarımla açıklanabilir: Sal Franklarının kanunu bu usulü kabul etmezken, Ripuaria Franklarının[103] kanunu kabul ediyordu. Ancak din adamlarının protestolarına rağmen, adli düello usulü Fransa'da her geçen gün daha da yayıldı. Ben birazdan, adli düellonun büyük ölçüde önünü açanların bizzat din adamları olduğunu kanıtlayacağım.

Bize bu durumu ispatlayan Lombardların kanunudur. "Uzun zaman önce nefret edilesi bir âdet baş gösterdi," (der, II. Otto'nun anayasasının girizgâhı). Buna göre, bir vasiyetnamenin sahte olduğu iddia edildiği takdirde, bu vasiyetnameyi sunan kişi söz konusu vasiyetnamenin gerçek olduğuna dair *İncil* üzerine yemin ediyor ve hiçbir yargılamaya maruz kalmaksızın mirasın sahibi oluyordu. Böylece yalan beyanda bulunanlar, mal mülk sahibi olacaklarından emindi.[104] İmparator I. Otto Roma'da taç giydiğinde[105] ve aynı esnada Papa XII. Ioannes bir konsil topladığında, İtalya'daki bütün derebeyleri, imparatorun, bu yakışıksız suistimale son vermek için bir kanun yapması gerektiğini söyledi.[106] Papa ve imparator meseleyi kısa süre sonra Ravenna'da toplanacak konsile havale etmeyi uygun gördü.[107] Ravenna'da derebeyleri taleplerini ve protestolarını yineledi. Fakat birkaç kişinin yokluğu bahane edilerek, mesele tekrar ertelendi. II. Otto ve

102 *Si placeret domino nostro ut eos transferret ad legem Francorum.*

103 bkz. söz konusu kanun, Başlık LIX, § 4; Başlık LXVII, § 5.

104 Lombardların kanunu, Kitap II, Başlık LV, Böl. XXXIV.

105 962 yılında.

106 *Ab Italiae proceribus est proclamatum, ut imperator sanctus, mutata lege, facinus indignum destruere.* Lombardların kanunu, Kitap II, Başlık LV, Böl. XXXIV.

107 Ravenna konsili, Papa XIII. Ioannes ile İmparator I. Otto'nun huzurunda 967'de toplandı.

Burgonya Kralı Konrad[108] İtalya'ya geldiklerinde, İtalya'nın derebeyleriyle[109] Verona'da[110] bir toplantı yaptılar. Derebeylerinin ısrarı üzerine, imparator herkesin rızasını alarak şöyle bir kanun yaptı: Miras konusunda herhangi bir sorun olduğunda ve taraflardan biri vasiyetnameye başvurmak isterken diğeri söz konusu vasiyetnamenin sahte olduğunu iddia ederse, mesele düelloyla çözülecekti. Aynı kural, yurtluklarla ilgili meselelerde de geçerli olacaktı. Kiliseler aynı kanuna tabi olup, şövalyeleri aracılığıyla düello yapacaktı. Görüldüğü üzere asiller, kiliselerce dayatılan kanıt sunma usulünün sakıncaları yüzünden düello yoluyla kanıt sunma usulünün getirilmesini talep etmiş, aynı asiller sınıfının protestolarına, yaşanan suistimallere, İtalya'ya kral sıfatıyla gelen ve bu şekilde hareket eden Otto'nun nüfuzuna rağmen, ruhban sınıfı her iki konsilde de direnmiş, asillerle prenslerin ittifakı din adamlarını boyun eğmeye zorlayınca, adli düello geleneğine salt asillerin bir ayrıcalığı, adaletsizliğe karşı bir set, bir mülkiyet güvencesi olarak bakılmış, o andan itibaren de söz konusu gelenek yayılmıştır. Ve bu durum, imparatorların güçlü, papaların güçsüz olduğu, Ottoların İtalya'da imparatorluğun itibarını yeniden tesis ettiği bir çağda yaşanmıştır.

Yukarıda söylediklerimi teyit edecek bir fikir ileri süreceğim. Menfi kanıtların kabulü, ardından düello içtihadını getirmiştir. Elindeki vasiyetnamenin sahte olduğu iddia edilen bir adam, söz konusu vasiyetnamenin sahte olmadığına dair *İncil* üzerine yemin ederek menfi bir kanıtla kendini savunuyordu. Ottoların huzurunda dile getirilen suistimal işte buydu. Peki, bozuk bir kanundan kaynaklanan suistimalleri ıslah etmek için ne yapılabilirdi? Sonuçta düello geleneği geri getirildi.

---

108 II. Otto'nun amcası Rudolf'un oğlu, Jura Dağları'nın ötesinde kalan Burgonya'nın kralı.

109 *Cum in hoc ab omnibus imperiales aures pulsarentur.* Lombardların kanunu, Kitap II, Başlık LV, Böl. XXXIV.

110 988 yılında.

Sırf o çağda ruhban sınıfıyla laikler arasında yaşanan tartışmalara dair bir fikir verebilmek için II. Otto'nun anayasasından bahsetmekte acele ettim. Bu tarihten önce I. Lothar'ın anayasası mevcuttu.[111] Bu anayasa, aynı şikâyetler ve aynı tartışmalar üzerine, mülkiyet güvencesini sağlamak adına noterin vasiyetnamenin sahte olmadığına dair yemin etmesini, şayet noter ölürse vasiyetnameyi imzalamış olan şahitlere yemin ettirilmesini buyurmuştu. Fakat durum düzelmemiş, bu nedenle az önce bahsettiğim çareye başvurmak zorunda kalınmıştır.

Bu tarihten önce, Şarlman tarafından düzenlenen genel meclislerde, milletin, o zamanki şartlarda davacının veya davalının yalan beyanda bulunmamasının çok güç olduğunu beyan ederek,[112] Şarlman'dan adli düelloyu geri getirmesini talep ettiği görülür. Şarlman da milletin bu talebini yerine getirmiştir.

Burgonyalılarda adli düello geleneği yayılırken, yemin etme âdeti sınırlandırıldı. İtalya Kralı Theodoric, Ostrogotlarda düello âdetini ortadan kaldırdı.[113] Chaindasuinthus ile Recessuinthus'un kanunları âdeta düello fikrini ortadan kaldırmak istedi. Fakat bu kanunlar Narbona'da o kadar kabul görmedi ki, burada düelloya Gotların bir ayrıcalığı gözüyle bakıldı.[114]

Ostrogotlar Yunanlar tarafından yıkıldıktan sonra İtalya'yı fetheden Lombardlar, buraya düello âdetini geri getirdi. Fakat daha ilk kanunlarla bu âdet sınırlandırıldı.[115]

---

111 Lombardların kanunu, Kitap II, Başlık LV, § 33. Bay Muratori'nin başvurduğu örnekte, söz konusu anayasa İmparator Guido'ya atfedilir.

112 Lombardların kanunu, Kitap II, Başlık LV, § 23.

113 bkz. Cassiodorus, Kitap III, Mektup XXIII ve XXIV.

114 *In palatio quoque Bera comes Barcinonensis, cum impeteretur a quodam vocato Sunila, et infidelitatis argueretur, cum eodem secundum legem propriam, utpote quia uterque Gothus erat, equestri proelio congressus est et victus. La Vie de Louis le Débonnaire* adlı eserin kimliği belirsiz yazarı.

115 bkz. Lombardların kanunu, Kitap I, Başlık IV ve Başlık IX, § 23; Kitap II, Başlık XXXV, § 4 ve 5; Başlık LV, § 1, 2 ve 3; Rothari'nin düzenlemeleri; Luitprandus'un düzenlemesi, § 15.

Şarlman,[116] Dindar Ludwig, Ottolar çeşitli genel anayasalar çıkardılar. Bunlar Lombardların kanunlarına ve Salica kanunlarına eklenmiş şekilde görülebilir. Bu anayasalar düelloyu, önce ceza davalarını, daha sonra sivil davaları kapsayacak şekilde genişletti. Kimse ne yapılması gerektiğini bilmiyordu. Yemin etmek suretiyle menfi kanıt sunmanın sakıncaları vardı; düello yoluyla kanıt sunmanın da sakıncaları vardı. O sırada hangisi daha çok zarar veriyorsa, kanunlar ona göre değiştiriliyordu.

Bir yandan din adamları her türlü laik meselede kiliselere ve mihraplara başvurulduğunu görmekten zevk alıyor,[117] diğer yandan gururlu asilzadeler haklarını kılıçlarıyla savunmaktan hoşlanıyordu.

Asil sınıfının yakındığı geleneği getirenin ruhban sınıfı olduğunu söylemiyorum. Söz konusu gelenek barbarların kanunlarının ruhundan ve menfi kanıtların kabulünden kaynaklanıyordu. Fakat o kadar çok suçluya dokunulmazlık sağlamaya namzet bu gelenek, suçluları şaşırtmak ve yalan beyanda bulunanları korkutmak için kiliselerin kutsallığından yararlanılması gerektiğini düşündürdüğünden, din adamları bu geleneğe ve bu geleneğin bağlı olduğu uygulamaya arka çıktı. Zira din adamları menfi kanıtlara kesinlikle karşıydı. Beaumanoir'ın kitabında,[118] kilise mahkemelerinde bu tür kanıtların asla kabul edilmediğini görüyoruz. Bu durum şüphesiz menfi kanıtların ortadan kalkmasına, barbar kanunnamelerinde bu konuda yer alan hükümlerin zayıflamasına yol açmıştır.

Bu durum, daha önce sık sık sözünü ettiğim menfi kanıtlar sunma usulü ile adli düello usulü arasındaki bağı iyice

116 age. Kitap II, Başlık IV, § 23.

117 Adli yemin o sırada kiliselerde ediliyordu; ilk nesil krallar zamanında, kralların sarayında, burada görülen davalar için özel olarak kurulmuş küçük bir kilise mevcuttu. bkz. Marculfus'un *Formulae*'ı, Kitap I, Böl. XXXVII; Ripuarialıların kanunları, Başlık LIX, § 4 ve Başlık LXV, § 5; Tourslu Grégoire; *Histoire*; Salica Kanunu'na eklenmiş 803 yılına ait *capitulum.*

118 Böl. XXXIX, s. 212.

gözler önüne serer. Laik mahkemeler her iki usulü de kabul ederken, kilise mahkemeleri her iki usulü de reddediyordu.

Düello usulünü seçmekle millet kendi savaşkan ruhuna riayet ediyordu zira düello sonucuna Tanrı'nın hükmü gözüyle bakılırken, bir zamanlar yine Tanrı'nın hükmü addedilen çarmıh, soğuk su ve kaynar su usulleri lağvediliyordu.

Şarlman, çocukları arasında herhangi bir anlaşmazlık çıktığı takdirde, bu anlaşmazlığın çarmıh usulüyle çözülmesini buyurmuştu. Dindar Ludwig[119] çarmıh usulünü dinî meselelerle sınırlandırdı. Ludwig'in oğlu Lothar bu usulü her türlü durumda lağvetti. Lothar aynı şekilde soğuk su usulünü de lağvetti.[120]

Genel anlamda kabul görmüş geleneklerin çok az olduğu bir çağda, söz konusu usullerin bazı kiliselerde uygulanmadığını iddia etmiyorum. Kaldı ki Philippe Auguste'ün bir fermanında[121] bu usullerden bahsedilir. Benim söylemek istediğim, bu usullere çok az başvurulduğudur. Aziz Louis zamanında ve biraz daha sonrasında yaşamış olan Beaumanoir,[122] çeşitli usulleri sıraladıktan sonra, adli düello usulünden bahsederken diğerlerinden hiç bahsetmez.

19. Konu
Salica kanunlarının, Roma kanunlarının ve *capitulum*'ların unutulmasının bir başka nedeni

Salica kanunlarının, Roma kanunlarının ve *capitulum*'ların nüfuz kaybetmesine yol açan sebepleri daha önce anlattım. Bunlara, düello yoluyla kanıt sunma usulünün büyük

119 Ludwig'in anayasaları Lombardların kanunlarında ve Salica kanunlarının devamında bulunabilir.

120 Lothar'ın Lombardların kanununa eklenen anayasası, Kitap II, Başlık LV, § 31.

121 1200 yılına ait.

122 *Ancienne coutume de Beauvoisis*, Böl. XXXIX.

ölçüde yayılmasını da ekleyeceğim. Düello usulünün yayılması, bu kanunların nüfuz kaybında ana nedendir.

Düello usulünü hiçbir şekilde kabul etmeyen Salica kanunları, bir şekilde gereksiz hale gelerek ortadan kalktı. Düello usulünü kabul etmeyen Roma kanunları da aynı şekilde ortadan kalktı. İnsanların tek düşüncesi, adli düello kanununa biçim vermek ve bundan sağlam bir içtihat oluşturmaktı. *Capitulum*'ların hükümleri de gereksiz hale geldi. Böylece nüfuz kaybının tam tarihi belirlenemese de, birçok kanun nüfuzunu kaybetti; yerlerine hangi kanunların konduğu bilinmese de, birçok kanun unutuldu.

Böyle bir milletin yazılı kanunlara ihtiyacı yoktu. O halde yazılı kanunları da kolaylıkla unutulup gidebilirdi.

İki şahıs arasında bir tartışma mı çıktı? Düello yapmaları emrediliyordu. Bu iş için, fazla bir beceri gerekmiyordu.

Bütün sivil davalar ve ceza davaları olgulara indirgeniyordu. Bu olgular üzerinden düello yapılıyordu. Düello yoluyla sadece meselenin esası değil, Beaumanoir'ın dediği gibi,[123] aynı zamanda olaylar ve ara kararlar da karara bağlanıyordu. Beaumanoir bu durumlarla ilgili çeşitli örnekler de verir.

Üçüncü neslin başlarında içtihadın tamamen emsaller üzerine kurulmuş olduğunu görüyorum. Her şey şeref kurallarına göre yönetiliyordu. Şayet kişi hâkime itaat etmediyse, hâkim bu itaatsizliği şahsına yönelik bir hakaret olarak görüp kovuşturmayı bu yönde devam ettirirdi. Bourges'da,[124] şayet adli amir birini çağırdıysa ve o kişi gelmediyse, "Seni çağırttım, sense gelmeye tenezzül etmedin; bana bu küçümseyişinin bedelini öde," derdi ve düello yaparlardı. Şişman Louis bu âdette reforma gitti.[125]

Orléans'da adli düello bütün borç taleplerinde geçerliydi.[126] Genç Louis, borç talebi ancak beş *solidus*'u geçtiğinde söz ko-

123 Böl. LXI, s. 309 ve 310.

124 Şişman Louis'nin 1145 yılına ait fermanı, yönetmelikler derlemesi.

125 age.

126 Genç Louis'nin 1168 yılına ait fermanı, yönetmelikler derlemesi.

nusu âdete başvurulacağını buyurdu. Bu yönetmelik mahalli bir yönetmelikti. Zira Aziz Louis zamanında,[127] düello yapılması için borcun on iki *denarius*'tan çok olması yetiyordu. Beaumanoir[128] bir kanun adamından, eskiden Fransa'da kötü bir âdet olduğunu duymuş. Buna göre, kişi belli bir süre için kendi meselelerinde dövüşmek üzere bir şövalye kiralayabiliyormuş. O tarihte düello âdeti olağanüstü yaygın olmalıydı.

20. Konu
Şeref kurallarının menşei

Barbarların kanunnamelerinde birtakım gizemli şeylere rastlanır. Frizlerin kanunu, sopa yemiş birine sadece yarım *solidus* değerinde kan parası verir.[129] Oysa aynı kanun bundan çok daha ufak yaralara daha yüksek bir kan parası biçiyordu. Salica Kanunu'na göre, şayet özgür bir insan başka bir özgür insana üç kere sopayla vurursa, üç *solidus* ödüyordu; şayet kan dökerse, kılıçla yaralamış gibi cezalandırılıyor, on beş *solidus* ödüyordu. Verilecek ceza, yaraların vahametine göre belirleniyordu. Lombardların kanunu[130] bir darbe, iki darbe, üç darbe ve dört darbe için ayrı ayrı kan paraları biçer. Bugün bir darbe yüz bin etmektedir.

Şarlman'ın Lombardların kanununa iliştirilen anayasası,[131] kanun tarafından düello yapmalarına izin verilen kişilerin sopayla dövüşmesini talep eder. Bu talep belki ruhban sınıfına yönelik bir tavizdi. Belki de düello âdeti iyice yayıldığı için, bu düellolarda daha az kan dökülmesi sağlanmak isteniyordu. Dindar Ludwig'in *capitulum*'u,[132] sopayla veya silahla

127 bkz. Beaumanoir, Böl. LXIII, s. 325.
128 bkz. *Ancienne coutume de Beauvoisis*, Böl. XXVIII, s. 203.
129 *Additio sapientium Wilemari*, Başlık V.
130 Kitap I, Başlık VI, § 3.
131 Kitap II, Başlık V, § 23.
132 Salica Kanunu'na 819 yılında eklenmiştir.

dövüşme seçimi sunar. Zamanla sadece serfler sopayla dövüşür oldu.[133]

Bizdeki şeref kurallarının daha o zamanlar ortaya çıktığını ve biçimlenmeye başladığını görebiliyorum. Davacı hâkim huzurunda, belli bir kişinin belli bir eylemde bulunduğunu beyan ederek işi başlatıyor; davalı, davacının yalan söylediği şeklinde karşılık veriyordu.[134] Bunun üzerine hâkim düello yapılmasını emrediyordu. Yalancı durumuna düşürülünce dövüşmek gerektiği daha o tarihte kural haline gelmiştir.

Bir adam dövüşeceğini ilan ettikten sonra düellodan kaçamazdı. Şayet kaçarsa, belli bir cezaya çarptırılırdı.[135] Namus sözü vermiş bir adamın sözünden dönmesini namussuzluk addeden kural işte buradan gelmektedir.

Asilzadeler kendi aralarında at sırtında ve kendi silahlarıyla dövüşürken,[136] halktan insanlar ise yerde ve sopayla dövüşürdü.[137] Sopanın hakaretamiz bir araç olması buradan kaynaklanmaktadır.[138] Zira sopayla dövülen bir adama halktan biriymiş gibi muamele edilmiş demektir.

Sadece halktan insanlar yüzleri açık dövüşüyordu.[139] Bu nedenle bir tek onlar yüzlerine darbe alabiliyordu. Tokat, kanla temizlenmesi gereken bir hakaret haline geldi, zira tokat atılan kişiye halktan biriymiş gibi muamele edilmiş oluyordu.

Germen halkları şeref kurallarına karşı bizden daha az hassas değillerdi, hatta bizden daha çok önem veriyorlardı. En uzak akrabalar bile yapılan hakaretlere canla başla dâhil oluyordu. Germenlerin bütün kanunnameleri bunun

133 bkz. Beaumanoir, Böl. LXIV, s. 323.

134 age. s. 329.

135 bkz. Beaumanoir, Böl. III, s. 25 ve 329.

136 Dövüşen tarafların silahları hakkında bkz. Beaumanoir, Böl. LXI, s. 308 ve Böl. LXIV, s. 328.

137 age. Böl. LXIV, s. 328. Ayrıca bkz. Gallan tarafından aktarılan Anjoulu Aziz Aubin'e ait fermanlar, s. 263.

138 Romalılarda, sopa yemek hakaret sayılmazdı. *Lege Ictus fustium. De iis qui notantur infamia.*

139 Bu insanların sadece kalkanı ve sopası oluyordu. Beaumanoir, Böl. LXIV, s. 328.

üzerine kuruludur. Lombardların kanununa göre, gardını almamış bir adamı, utandırıp gülünç duruma düşürmek için hizmetkârları eşliğinde dövmeye giden biri, aynı adamı öldürdüğünde ödemek zorunda kalacağı kan parasının yarısını ödüyordu.[140] Aynı saikle adamı bağlamışsa, aynı kan parasının dörtte üçünü ödüyordu.[141]

Öyleyse, atalarımız uğradıkları hakaretlere son derece duyarlıydı diyebiliriz. Ancak henüz belli tür hakaretlerin, örneğin vücudun belli bir bölgesine belli bir araçla ve belli bir şekilde darbeler almanın ayırdında değillerdi. Bütün bunlar, dayak yiyerek uğranan hakaretin içine dâhildi. Bu durumda, aşırılığın boyutları hakaretin boyutlarını belirliyordu.

21. Konu
Germenlerdeki şeref kurallarına dair bir başka yorum

"Germenlerde," der Tacitus,[142] "kalkanını savaş alanında bırakmak büyük bir şerefsizlik sayılırdı. Birçokları böyle bir felakete uğradıktan sonra intihar etmiştir." Bu nedenle Salica Kanunu, birine sırf hakaret olsun diye kalkanını bıraktığını söyleyen bir kişiyi on beş *solidus* tutarında kan parası ödemeye mahkûm ediyordu.[143]

Salica Kanunu'nu ıslah eden[144] Şarlman, aynı durumda kan parasını üç *solidus*'a düşürmüştür. Şarlman'ın böyle yaparak askerî disiplini zayıflatmak istediği düşünülemez. Söz konusu değişikliğin nedeninin silahlardaki değişim olduğu açıktır. Bugün birçok geleneği, silahlardaki bu değişime borçluyuz.

---

140 Kitap I, Başlık VI, § 1.

141 age. § 2.

142 *De moribus Germanorum* [VI, 6].

143 *Pactus legis salicoe.*

144 Bizler hem eski kanuna hem de Şarlman tarafından ıslah edilen kanuna sahibiz.

22. Konu
Düellolarla ilgili ahlâk kuralları üzerine

Kadınlarla olan ilişkimiz duyulardan alınan zevkin bizlere yaşattığı saadete, sevmenin ve sevilmenin büyüsüne ve kendimizi kadınlara beğendirme isteğine dayanır. Zira kadınlar, şahsi liyakati oluşturan şeylerin bir kısmını değerlendirmekte son derece ustadır. Bu hoşa gitme arzusu, kadınlara nazik davranma sanatını [galanterie] doğurmuştur; bu da aşk değil, aşkın zarif, havai fakat ebedî yalanıdır.

Her milletteki ve her yüzyıldaki farklı koşullara göre aşk, bu üç şey arasından birine, diğer ikisine göre daha çok meyletmiştir. Ve bana göre düello yaptığımız çağlarda, incelik ruhu güçlenmiş olmalıdır.

Lombardların kanununda[145] şöyle bir şey buldum: Şayet şövalyelerden birinin üzerinde sihirli otlar var ise, hâkimler bunları attırıp üzerinde bu tür başka otlar olmadığına dair şövalyeye yemin ettiriyordu. Bu kanun ancak ortak bir kanaate dayanabilirdi. Onca şeyin icat edilmesine sebep olduğu söylenen korku, bu tür avantajların tasavvur edilmesine sebep olmuştu. Düellolarda şövalyeler tepeden tırnağa silahlı olduğuna ve ister savunma amaçlı olsun ister saldırı amaçlı olsun, kullandıkları ağır silahlar gerek yapısı gerekse gücü bakımından sayısız avantaj sağladığına göre, bazı şövalyelerin büyülü silahları olabileceği fikri çoğu kişinin başını döndürmüş olmalıdır.

İşte buradan o olağanüstü şövalyelik sistemi doğdu ve herkes kendini bu fikirlere kaptırdı. Romanlarda gezgin şövalyelere, büyücülere, perilere, kanatlı veya akıllı atlara, görünmez veya yaralanamayan erkeklere, yüce şahsiyetlerin doğumuyla veya eğitimiyle ilgilenen sihirbazlara, sihirli veya sihrini yitirmiş saraylara, kısacası bizim dünyamızda yepyeni başka bir dünyaya rastlanır. Doğanın normal akışı ise halktan insanlara bırakılır.

---

145 Kitap II, Başlık LV, § 11.

Dünyanın şatolarla, kalelerle ve haydutlarla dolu bir parçasında sürekli silahlı dolaşan gezgin şövalyeler, adaletsizliği cezalandırarak ve zayıfı savunarak şan şeref kazanıyordu. Yine romanlarımızda aşk fikrine dayanan, güç ve himaye fikriyle birleşen incelik buradan kaynaklanmaktadır.

Güzellik ve güçsüzlükle birleşen erdemi görünce onu tehlikelerden korumak uğruna kendilerini tehlikeye atmaya, hayatın olağan eylemlerinde ona kendilerini beğendirmeye can atan olağanüstü erkeklerin tasavvur edilmesiyle birlikte incelik fikri doğmuş oldu.

Şövalye romanlarımız bu kendini beğendirme arzusunu teşvik eder ve Avrupa'nın belirli bir bölümüne atalarımız tarafından pek de bilinmediği öne sürülebilecek bu incelik ruhunu aşılardı.

Muazzam boyutlardaki Roma şehrinin baş döndüren lüksü, duyularla ilgili zevkleri kamçılamıştı. Yunanistan'ın kırsal bölgelerindeki huzura dair belli belirsiz bir fikir, aşkla ilgili duyguları dile getirmişti.[146]

Kadınların erdeminin ve güzelliğinin koruyucusu gezgin şövalyeler fikri ise, incelik fikrini doğurdu.

Bu ruh, liyakatle aşkı bir araya getirerek yine inceliğe büyük önem veren turnuva geleneğinde de devam etti.

23. Konu
Adli düelloların içtihadı üzerine

Şu korkunç adli düello geleneğinin ilkelerini incelemek, bu kadar tuhaf bir içtihadın tamamını incelemek belki çok ilginç olabilir. Temelde mantıklı olan insanlar, önyargılarını dahi çeşitli kurallara bağlarlar. Hiçbir şey adli düello kadar sağduyuya aykırı olamazdı. Fakat bu gelenek bir kere yerleşti mi, çok ihtiyatlı bir şekilde uygulanmaya başlandı.

146 Orta Çağ'a ait Yunan romanlarına bakılabilir.

O çağın içtihadını iyice anlayabilmek için, Aziz Louis'nin adli düzende önemli değişiklikler yapmış düzenlemelerini dikkatle okumak gerekir. Desfontaines[147] bu kralın çağdaşıdır. Beaumanoir bu kralın saltanatından sonra yazarken,[148] diğer yazarlar ondan sonra yaşamıştır. O halde eski uygulamayı, bu uygulamada yapılan düzeltmelerin içerisinde aramak gerekir.

24. Konu
Adli düelloya getirilen kurallar

Birden fazla davacı var ise,[149] davacıların, davanın tek bir davacı tarafından takip edilebilmesi için kendi aralarında uzlaşmaları gerekiyordu. Şayet uzlaşamazlarsa, şikâyet kimin huzurunda dile getirildiyse o kişi aralarından birini seçiyor ve davayı o kişi takip ediyordu.

Bir asilzade halktan birine çağrıda bulunduysa,[150] kendisi de yürüyerek, kalkan ve sopayla gelmesi gerekiyordu. Şayet at sırtında ve bir asilzadeye yakışan silahlarla gelirse, atı ve silahları elinden alınıyordu. Asilzade gömlekle kalıyor, halktan gelen kişiyle bu durumda çarpışması gerekiyordu.

Düello başlamadan önce, hâkimler üç adet bildiri yayımlatıyordu.[151] Birincisi, tarafların akrabalarına geri çekilmelerini emrediyor; ikincisi, halkı sessiz olmaya davet ediyor; üçüncüsü, taraflardan birine yardım edilmesini yasaklıyordu. Taraflardan birine yardım eden ağır cezalara çarptırılıyordu. Hele bu yardım sonucunda taraflardan biri yenilirse, yardım eden kişi ölüme bile mahkûm edilebiliyordu.

---

147 Pierre Desfontaines, Aziz Louis zamanında yaşamış Fransız hukukçu. (ç.n.)

148 1283 yılında.

149 Beaumanoir, Böl. VI, s. 40 ve 41.

150 age. Böl. LXIV, s. 328.

151 age. s. 330.

Adli görevliler düellonun yapıldığı alanı koruyordu.[152] Taraflardan biri barış talep ettiği takdirde, bu görevlilerin her iki tarafın da o sırada hangi durumda olduğuna iyice dikkat etmesi gerekiyordu. Böylece barış yapılamadığı takdirde, taraflar talep öncesi hangi konumda idiyse o konuma geri döndürülebiliyordu.[153]

Suça veya yalan beyana dair rehinler[154] alındıktan sonra, derebeyinin rızası olmadan barış yapılamıyordu. Taraflardan biri yenildiğinde, barış ancak kontun icazetiyle yapılabiliyordu.[155] Bu, bizim bugünkü af mektuplarımızla benzerlik taşıyordu.

Ancak işlenen suç ölümle cezalandırılması gereken bir suçsa ve çeşitli rüşvetlerle baştan çıkarılan derebeyi barışa razı gelirse altmış lira değerinde bir tazminat ödüyor, suçluyu cezalandırma hakkı konta devrediliyordu.[156]

Düelloya çağıracak veya düello çağrısına icabet edecek durumda olmayan çok kişi vardı. Bu durumunu kanıtladığı takdirde, kişiye kendini savunacak bir şövalye alma izni veriliyordu. Söz konusu kişiyi canla başla savunabilmesi için, yenildiği takdirde şövalyenin bileği kesiliyordu.[157]

Geçen yüzyılda, düellolara ölüm cezası getirileceğine, savaşan adamın elini kesip savaşçı kimliğini ortadan kaldırmakla da yetinilebilirdi. Zira insanlar nazarında, genellikle karakterlerini kaybetmekten daha acı bir şey yoktur.

Ölüm cezası gerektiren bir suçla ilgili davada[158] şövalyeler aracılığıyla dövüşülüyorsa, taraflar dövüşü göremeyecek-

152 age.

153 age.

154 Düello talep edildiğini veya bu talebin kabul edildiğini gösteren simge. Bu, çoğu zaman bir eldivendi. (ç.n.)

155 Büyük vasallar özel haklara sahipti.

156 Beaumanoir, Böl. LXIV, s. 330'da şöyle der: [Derebeyi] *adaletini yitirirdi.* O çağda yaşamış yazarların ağzında bu tür sözler genel bir anlam içermeyen, söz konusu meseleyle sınırlı sözlerdir. Desfontaines, Böl. XXI, Madde 29.

157 *Capitulum*'larda geçen bu gelenek, Beaumanoir'ın zamanında hâlâ varlığını sürdürüyordu. bkz. Böl. LXI, s. 315.

158 Beaumanoir, Böl. XLIV, s. 330.

leri bir yere yerleştiriliyordu. Her ikisi de, şövalyesi yenildiği anda infaz edilmek üzere bir sicimle bağlanıyordu.

Düelloda yenilen kişi her zaman davasını kaybetmiş sayılmıyordu. Örneğin, şayet bir ara karar üzerinden düello yapılıyorsa, sadece o ara karar kaybedilmiş oluyordu.[159]

25. Konu
Adli düello âdetine getirilen sınırlamalar üzerine

Çok önemli olmayan sivil bir meselede dövüş rehinleri alındıktan sonra, derebeyi, tarafları bu rehinlerini geri çekmeye mecbur ediyordu.

Şayet bir olay aleni ise,[160] örneğin bir adam pazaryerinde öldürülmüşse, ne şahit getirilmesi ne de düello yapılması emrediliyordu. Hâkim, olayın alenen cereyan etmesinden yola çıkarak hüküm veriyordu.

Şayet bir olay derebeyinin mahkemesinde hep aynı şekilde hükme bağlanmış, dolayısıyla gelenek böyle yerleşmişse,[161] derebeyi, tarafların düello yapma talebini, düellodan çıkacak farklı sonuçların gelenekleri değiştirmemesi için reddediyordu.

Kişi, ancak kendisi için veya kendi soyundan biri için veyahut bağlı olduğu derebeyi için düello talep edebiliyordu.[162]

Davalı aklandığı vakit,[163] başka bir akraba düello talebinde bulunamıyordu. Aksi takdirde meselelerin sonu gelmezdi.

Akrabalarının ölümünün öcünü almak istediği kişi tekrar ortaya çıkarsa, artık düello söz konusu olmuyordu. Herkesçe bilinen bir yokluk yüzünden, olayın vuku bulmuş olması imkânsız ise de, durum aynı idi.[164]

---

159 age. Böl. LXI, s. 309.

160 Beaumanoir, Böl. LXI, s. 308. age. Böl. XLIII, s. 239.

161 age. Böl. LXI, s. 314. Ayrıca bkz. Desfontaines, Böl. XXII, Madde 24.

162 Beaumanoir, Böl. LXIII, s. 322.

163 age.

164 age.

Şayet cinayete kurban giden bir adam,[165] ölmeden önce itham edilen kişinin suçsuz olduğunu beyan etmişse ve bir başkasının ismini vermişse, düelloya başvurulmuyordu. Ancak aynı adam kimsenin ismini vermemişse, o zaman beyanına sadece kendisini öldüreni affettiğine dair bir işaret gözüyle bakılıyordu ve kovuşturma devam ediyordu. Asilzadeler arasında dahi düello yapılabiliyordu.

Bir dövüş olduğunda ve akrabalardan biri dövüş rehini aldığında veya verdiğinde, dövüş hakkı ortadan kalkıyordu. Tarafların bundan böyle adaletin normal akışına riayet etmek istediği düşünülüyordu. Dövüşe devam eden taraf, tazminat ödemeye mahkûm ediliyordu.

O halde adli düello genel bir kavgayı özel bir kavgaya dönüştürmek, gücü mahkemelere devretmek ve sadece milletlerarası hukukla yönetilen kişileri medeni duruma geri döndürmek gibi avantajlar sunuyordu.

Nasıl ki son derece aptalca bir şekilde yürütülen sayısız akıllı şey varsa, son derece akıllıca yürütülen aptallıklar da mevcuttur.

Şayet herhangi bir suç için düelloya davet edilen kişi,[166] gözle görülür şekilde, aslında kendisini itham eden kişinin söz konusu suçu işlemiş olduğunu kanıtlarsa, dövüş rehinleri ortadan kalkıyordu. Zira sonucu belirsiz bir dövüşü, kesin bir cezaya yeğlemeyecek suçlu yoktur.

Hakemler veya kilise mahkemeleri tarafından karara bağlanan meselelerde düello yapılmıyordu.[167] Aynı şekilde, kadınların drahoması söz konusu olduğunda da düelloya başvurulmuyordu.

"Kadın," der Beaumanoir, "dövüşemez." Şayet bir kadın kendisini savunacak bir şövalye göstermeden birini düelloya çağırırsa, dövüş rehinleri alınmıyordu. Buna ek olarak, kadı-

165 age. s. 323.

166 Beaumanoir, Böl. LXIII, s. 324.

167 age. s. 325.

nın, birini düelloya davet edebilmesi için, baronundan,[168] yani kocasından icazet almış olması gerekiyordu. Buna karşılık kadın, kocasının icazeti olmadan düelloya çağrılabiliyordu.

Şayet düelloya çağıran veya düelloya çağrılan on beş yaşından küçükse,[169] düello yapılmıyordu. Yine de vesayet altındaki çocuklarla ilgili meselelerde, çocuğun vasisi veya malvarlığını yöneten kişi böyle bir prosedürden kaynaklanacak riskleri göze almaya hazırsa, düello yapılması emredilebiliyordu.

Serflerin düello yapmalarına izin verilen durumlar ise sanırım şunlardı: Serf başka bir serfle, hür bir insanla, hatta düelloya çağrıldığı takdirde bir asilzadeyle dövüşebiliyordu. Fakat asilzadeyi düelloya bir serf davet ettiyse,[170] asilzade bu daveti reddedebiliyordu. Hatta serfin derebeyinin, serfi mahkemeden çekme hakkı vardı. Derebeyinin fermanıyla[171] veya âdetten ötürü serf, bütün hür insanlarla dövüşebiliyordu. Kilise de kendi serfleri için aynı hakkı talep ediyordu.[172] Kilise bu hakkı kendisine karşı bir saygı nişanesi olarak görüyordu.[173]

26. Konu
Taraflardan biri ile şahitlerden biri arasındaki adli düello üzerine

Beaumanoir'ın dediğine göre,[174] bir şahidin kendi aleyhine tanıklık edeceğini anlayan bir adam, hâkimlere karşı tarafın yalancı ve iftiracı bir şahit sunduğunu söyleyerek

168 age.

169 age. s. 323. Ayrıca bkz. XVIII. Kitap'ta söylediklerim.

170 age. Böl. LXIII, s. 322.

171 Desfontaines, Böl. XXII, Madde 7.

172 *Habeant bellandi et testificandi licentiam.* Şişman Louis'nin 1118 yılına ait fermanı.

173 age.

174 Böl. LXI, s. 315.

ikinci bir şahitten kurtulabiliyordu.[175] Şayet şahit dövüşmeye hazırsa, dövüş rehini veriyordu. Bu durumda artık kovuşturma söz konusu değildi. Zira şahit yenilirse, söz konusu tarafın yalancı bir şahit sunduğuna karar veriliyor ve o taraf davayı kaybediyordu.

İkinci şahidin yemin etmesine izin verilmemesi gerekiyordu. Zira tanıklık ettiği anda, dava iki şahidin şehadetiyle bitebilirdi. Oysa ikinci şahidin engellenmesiyle, birinci şahidin tanıklığı gereksiz hale geliyordu.

İkinci şahit bu şekilde reddedildikten sonra, karşı taraf başka şahitler sunamıyor ve davayı kaybediyordu. Ancak dövüş rehini olmayan durumlarda,[176] başka şahitler sunulabiliyordu.

Beaumanoir'ın dediğine göre,[177] şahit, tanıklık etmeden önce kendi tarafına şöyle diyebilirdi: "Ne sizin kavganız benim umurumda, ne de başka herhangi bir tartışmaya girmeye niyetim var. Fakat eğer siz beni savunmaya hazırsanız, kendi gerçeğimi seve seve söylerim." Böylece söz konusu taraf, şahit uğruna dövüşmeye mecbur oluyordu. Şayet yenilirse, canından olmuyordu,[178] fakat şahit reddediliyordu.

Bunun eski âdette yapılmış bir değişiklik olduğunu sanıyorum. Bunu düşünmemin sebebi, şahide meydan okuma âdetinin hiçbir sınırlandırma olmaksızın Bavyeralıların[179] ve Burgonyalıların[180] kanunlarında da yer almasıdır.

Gundobad'ın anayasasından, Agobard'ın[181] ve Aziz Avitus'un[182] bu anayasayı ne kadar eleştirdiklerinden daha

---

175 "Leur doit-on demander, avant qu'ils fassent nul serment, pour qui ils veulent tesmoigner; car lenques gist li point d'aus lever de faus tesmoignage." Beaumanoir, Böl. XXXIX, s. 218.

176 Beaumanoir, Böl. LXI, s. 316.

177 Böl. VI, s. 39 ve 40.

178 Fakat düello şövalyeler tarafından yapılıyorsa, yenilen şövalyenin bileği kesiliyordu.

179 Başlık XVI, § 2.

180 Başlık XLV.

181 Dindar Ludwig'e mektuplar.

182 *Vie de S. Avit.* [Aziz Avitus, takriben 470-517 veya 519 tarihleri arasında yaşamış başpiskopos ve şair –ç.n.]

önce bahsetmiştim. "Davalı," der bu prens, "söz konusu suçu işlemediğine dair yemin etmeleri için şahitler sunduğunda, davacı bu şahitlerden birini düelloya davet edebilir, zira adaletli olan, yemin etmeyi teklif eden ve gerçeği bildiğini beyan eden kişinin bu gerçeği desteklemek üzere düello yapma konusunda herhangi bir güçlük çıkarmamasıdır." Gundobad şahitlere, düellodan kaçabilmeleri için çıkar yol bırakmıyordu.

27. Konu
Taraflardan biri ile derebeyinin akranlarından biri arasındaki adli düello üzerine. Yanlış hükmün temyizi

Düello ile hüküm vermenin amacı meseleyi sonsuza dek kapatmak olduğundan ve bu amaç yeni bir hükümle ve yeni kovuşturmalarla bağdaşmadığından,[183] Roma kanunları ve kilise kanunlarınca öngörülen temyiz, yani bir mahkemenin verdiği hükmü bozdurmak üzere bir üst mahkemeye yapılan başvuru o çağda Fransa'da bilinmiyordu.

Sadece şeref kurallarına göre yönetilen savaşkan bir millet, böyle bir hukuki süreç tanımıyor, hep aynı anlayışa sadık kalarak taraflara karşı başvurabileceği yöntemlere, hâkimlere karşı başvuruyordu.[184]

Böyle bir millette temyiz, ancak daha sonraki yıllarda tanınacak olan tüy kalem savaşları değil, silahlarla yapılan ve kanla biten bir meydan okumaydı.

Nitekim Aziz Louis *Etablissements*'ında [Kurumlar],[185] temyizin hainlik ve alçaklık içerdiğini söyler. Yine Beaumanoir da, şayet bir adam kendisine karşı derebeyi tarafından

183 "Car en la cour où l'on va par la raison de l'appel pour les gages maintenir, se bataille est faite, la querelle est venue à fin, si que il n'y a métier de plus d'apiaux." Beaumanoir, Böl. II, 22.

184 age. Böl. LXI, s. 312 ve Böl. LXVII, s. 338.

185 Kitap II, Böl. XV.

yapılan herhangi bir saldırıdan şikâyetçi olacaksa,[186] önce derebeyine yurtluğunu terk ettiğini bildirmesi gerektiğini, ancak ondan sonra derebeyini bir üst derebeyinin huzuruna çağırdığını ve dövüş rehinleri verdiğini söyler. Aynı şekilde derebeyi de serfini kontun huzuruna çağıracaksa, serfinin biatından vazgeçiyordu.

Derebeyine, yanlış hüküm verdiğini iddia ederek meydan okumak, onun hükmünün adaletsizce ve kötü niyetle verildiğini söylemek demekti. Oysa derebeyine karşı böyle sözler sarf etmek, bir çeşit ihanet suçu idi.

Bu yüzden, mahkemeyi kuran ve düzenleyen derebeyinin hükmünün yanlış olduğunu söylemek yerine, mahkemenin kendisini oluşturan akranlara çağrı yapılıyordu. Böylece ihanet suçu işlenmemiş oluyor, sadece derebeyinin akranlarına hakaret edilmiş oluyordu. Derebeyinin akranlarından, ettikleri hakaretin kefaretini ödemeleri her zaman için talep edilebiliyordu.

Akranların verdiği hükmün yanlış olduğunu ileri sürmek, çok büyük riskler almak demekti.[187] Şayet kişi hükmün verilip ilan edilmesini beklerse ve akranlar verilen hükmün doğru olduğuna karar verirse, hepsine karşı dövüşmek zorunda kalıyordu.[188] Şayet davet bütün hâkimler kendi kanaatlerini bildirmeden yapılırsa, aynı fikirde olan bütün hâkimlerle dövüşmek gerekiyordu.[189] Bu tehlikeden kaçmak için, her bir akranın şahsi kanaatini yüksek sesle söylemesini emretmesi için derebeyine yalvarılıyordu.[190] Birinci akran kanaatini dile getirdiğinde ve ikinci hâkim de kendi kanaatini dile getireceği sırada, birinci akrana sahtekâr, kötü niyetli ve iftiracı olduğu söyleniyor ve sadece onunla dövüşülüyordu.

---

186 Beaumanoir, Böl. LXI, s. 310 ve 311; Böl. LXVII, s. 337.

187 Beaumanoir, Böl. LXI, s. 313.

188 age. s. 314.

189 Hükümle aynı fikirde olanlarla.

190 Beaumanoir, Böl. LXI, s. 314.

Desfontaines,[191] yalancı çıkarmadan önce,[192] üç hâkimin fikrini beyan etmesine izin verilmesini istiyordu. Desfontaines her üçüyle de dövüşmek gerektiğini söylemediği gibi, aynı kanaatteki bütün hâkimlerle düello yapılması gereken durumlardan da bahsetmiyordu. Bu farklılık, o çağlarda geleneklerin birbirini tam olarak tutmamasından kaynaklanmaktadır. Beaumanoir Clermont kontluğunda olanları anlatırken, Desfontaines Vermandois'da olanları anlatıyordu.

Bir akran veya vasal hükme kefil olduğunu söylediğinde,[193] hâkim dövüş rehinlerini verdiriyor, buna ek olarak, düello çağrısında bulunandan, bu çağrısından vazgeçmeyeceğine dair teminat alıyordu. Buna karşılık düelloya çağrılan akran güvence vermiyordu, zira derebeyinin adamı olduğundan çağrıya icabet etmek veya derebeyine altmış lira tutarında bir tazminat ödemek zorundaydı.

Meydan okuyan şayet hükmün yanlış olduğunu kanıtlayamazsa, derebeyine altmış lira tutarında bir tazminat ödüyordu.[194] Meydan okuduğu akrana da yine aynı meblağı,[195] daha önce verilmiş hükümle aynı fikirde olduklarını açık şekilde beyan eden her bir akrana da altmışar lira tazminat ödüyordu.

Ölüm cezasını hak eden bir suçu işlemiş olmasından kuvvetle şüphe edilen bir kişi yakalanıp mahkûm edildiğinde, o kişi, verilen hükmün yanlış olduğunu iddia edemiyordu.[196] Zira böyle biri ya ömrünü uzatabilmek ya da uzlaşabilmek için böyle bir iddiada bulunacaktır.

Bir kişi verilen hükmün yanlış ve kötü olduğunu söyler,[197] fakat bunun böyle olduğunu kanıtlamaya, yani dövüşmeye

191 Böl. XXII, Madde 1, 10 ve 11. Desfontaines her birine sadece bir tazminat ödendiğini söyler.

192 Yani hükmün yanlış olduğunu öne sürmeden önce.

193 Beaumanoir, Böl. LXI, s. 314.

194 age. Desfontaines, Böl. XXII, Madde 9.

195 Desfontaines, age.

196 Beaumanoir, Böl. LXI, s. 316; Desfontaines, Böl. XXII, Madde 21.

197 Beaumanoir, Böl. LXI, s. 314.

yanaşmazsa, sarf ettiği hakaretamiz sözlerden ötürü, asilzade ise on *solidus*, serf ise beş *solidus* tutarında tazminat ödemeye mahkûm ediliyordu.

Yenilen hâkimler veya akranlar[198] ne canlarından oluyor ne de uzuvlarını kaybediyordu. Fakat söz konusu mesele idamlık bir mesele ise, onları düelloya çağıran kişi ölümle cezalandırılıyordu.[199]

Yanlış hüküm verdikleri için vasallara meydan okuma usulü, derebeyinin kendisine meydan okumaktan kaçınmak içindi. Ancak derebeyinin akranı yoksa[200] veya yeteri sayıda akranı yoksa, bir üst derebeyinin akranlarını kendi cebinden ödeyerek ödünç alabiliyordu.[201] Fakat bu akranlar, arzu etmedikleri takdirde yargılamak zorunda değillerdi. Bu akranlar sadece tavsiyelerde bulunmak üzere geldiklerini ilan edebiliyordu. Bu özel durumda,[202] bizzat derebeyi yargılayıp hüküm verdiğinden, yanlış bir hüküm verdiği ileri sürüldüğü takdirde, bu meydan okumaya karşılık vermek de yine ona düşüyordu.

Eğer derebeyi bir üst derebeyinden akran satın alamayacak kadar fakirse[203] veya ondan bunu talep etmeyi ihmal ederse, veyahut bir üst derebeyi ona akran satmayı reddederse, derebeyi tek başına yargılayamayacağı için ve kimse yargı işlemlerinin yürütülemediği bir mahkeme huzurunda savunma yapmak zorunda olmadığı için, dava bir üst derebeyinin mahkemesine taşınıyordu.

Bunun, adaletin yurtluktan ayrılmasının en önemli nedenlerinden biri olduğunu sanıyorum. Fransız hukukçuların

198 Desfontaines, Böl. XXII, Madde 7.

199 bkz. Desfontaines, Böl. XXI, Madde 11, 12 ve bunu takip eden maddeler. Desfontaines, hükme meydan okuyan kişinin hayatını, itiraz ettiği şeyi veya sadece ara kararı kaybettiği durumları birbirinden ayırır.

200 Beaumanoir, Böl. LXII, s. 322. Desfontaines, Böl. XXII, Madde 3.

201 Kont kendi akranlarını ödünç vermek mecburiyetinde değildi. Beaumanoir, Böl. LXVII, s. 337.

202 Kimse kendi mahkemesinde hüküm veremez, der Beaumanoir. Böl. LXVII, s. 336 ve 337.

203 age. Böl. LXII, s. 322.

şu kuralı buradan doğmuştur: *Yurtluk başka, adalet başka.* Zira astı olmayan sayısız vasal mevcuttu ve bunlar kendi mahkemelerini kuracak durumda değildi. Bütün davalar bir üst derebeyinin mahkemesine taşınıyordu. Vasallar adalet dağıtma hakkını kaybediyordu, zira bu hakkı talep edecek ne güçleri ne de iradeleri mevcuttu.

Yargılamada hazır bulunan bütün hâkimler,[204] hüküm açıklanırken orada olmak zorundaydı. Böylece, hükme meydan okumak isteyen kişi her birine aynı fikirde olup olmadığını sorarken, ona *evet* diyebiliyorlardı. "Zira," der Desfontaines,[205] "bu bir incelik ve sadakat meselesidir; bundan kaçmak veya bunu ertelemek olmaz." Bugün İngiltere'de hâlâ yürürlükte olan geleneğin bu düşünce tarzından kaynaklandığını sanıyorum. Buna göre, bir kişiyi ölüme mahkûm edebilmek için bütün jüri üyelerinin aynı fikirde olması gerekir.

O halde hüküm, çoğunluğun kararına göre verilmek zorundaydı. Şayet eşitlik varsa, suç söz konusu olduğunda sanık, borç söz konusu olduğunda borçlu, veraset söz konusu olduğunda davalı lehine hüküm veriliyordu.

Desfontaines'in[206] dediğine göre, bir akran mahkemede sadece dört kişi olduğunu[207] veya herkesin veyahut en bilgelerin hazır bulunmadığını öne sürerek yargılama yapmayacağını söyleyemiyordu. Bu, bir çarpışma sırasında yanında adamlarının tamamı olmadığı için derebeyinin yardımına gelemediğini söylemesiyle aynı şeydi. Bununla birlikte, mahkemesini onurlandırmak, en cesur ve en bilge adamları seçmek derebeyinin göreviydi. Bu noktaya, vasalların dövüşmek ve yargılamaktan oluşan görevini daha iyi vurgulamak için değindim. Hatta bu öyle bir görevdi ki, yargılamak dövüşmek demekti.

---

204 Desfontaines, Böl. XXI, Madde 27 ve 28.

205 age. Madde 28.

206 Böl. XXI, Madde 37.

207 "En az bu kadar kişi olması şarttı." Desfontaines, Böl. XXI, Madde 36.

Kendi mahkemesinde kendi vasalı hakkında şikâyette bulunan[208] ve hüküm giyen bir derebeyi, kendi adamlarından birine, yanlış hüküm verdiği için meydan okuyabiliyordu. Fakat bu durumda, vasalın, ettiği sadakat yemininden dolayı derebeyine göstermek zorunda olduğu saygıdan ve derebeyinin, kendisine edilen bu sadakat yemininden dolayı vasalına göstermek zorunda olduğu iyi niyetten ötürü bir fark gözetiliyordu: Ya derebeyi hükmün genel olarak yanlış ve kötü olduğunu söylüyor[209] ya da kendi adamını görevi kötüye kullanmakla suçluyordu.[210] Birinci durumda, derebeyi kendi mahkemesine ve bir bakıma kendi kendine hakaret etmiş oluyor, dolayısıyla dövüş rehini alamıyordu. İkinci durumda ise dövüş rehini alabiliyordu, zira derebeyi vasalının namusuna saldırıyordu. Kamu huzurunu muhafaza etmek adına, hangisi yenilirse, hem canından hem de malından oluyordu.

Bu özel durumda şart olan bu ayrım daha sonra iyice genişletildi. Beaumanoir'ın dediğine göre, yanlış hüküm verildiğini öne sürerek meydan okuyan kişi kendi adamlarından birine şahsi suçlamalar yönelttiğinde düello yapılıyordu. Fakat sadece hükme meydan okursa, meydan okunan akran, meseleyi dövüş veya hukuk yoluyla çözmekte serbestti.[211] Bununla birlikte, bir yandan Beaumanoir'ın yaşadığı çağa hâkim olan anlayış adli düelloyu sınırlandırmak olduğu, diğer yandan meydan okunan akrana, hükmü dövüşle savunup savunmama serbestisi tanınmış olması, o çağda kabul gören onur kurallarına ve davasının müdafaa edileceğine dair derebeyine verilen söze aykırı olduğu düşünülürse, Beaumanoir'ın aktardığı söz konusu ayrımın o sırada Fransızlar arasında yeni bir içtihat olduğunu zannediyorum.

---

208 bkz. Beaumanoir, Böl. LXVII, s. 337.

209 "Ce jugement est faus et mauvès." age. Böl. LXVII, s. 337.

210 "Vous avez fet jugement faus et mauvès comme mauvès que vous estes, ou par louier ou par pramesse." Beaumanoir, Böl. LXVII, s. 337.

211 age. s. 337 ve 338.

Yanlış hüküm verildiğine dair yapılan meydan okumaların hepsinin dövüşle çözüldüğünü iddia etmiyorum. Bu da diğerleri gibi bir temyiz usulüydü. XXV. Konu'da dile getirdiğim istisnalar hatırlanacaktır. Burada dövüş rehinlerini ortadan kaldırmak gerekip gerekmediğine karar vermek bir üst mahkemenin işiydi.

Kralın mahkemesinde verilen hükümlere meydan okunamıyordu. Zira kralın muadili olmadığından, ona meydan okuyabilecek hiç kimse yoktu. Hiyerarşik olarak kralın üstünde kimse olmadığından, hiç kimse onun mahkemesinde verilen hükümleri temyize götüremiyordu.

Siyasi bir kanun olarak elzem olan bu düzenleme, bir medeni kanun olarak, o çağda adaletin uygulanması sırasında yaşanan suistimalleri azaltıyordu. Bir derebeyi, mahkemesinde verilen hükme meydan okunmasından korktuğunda[212] veya meydan okunacağını hissettiğinde, adaletin iyiliği açısından hükme meydan okunmaması gereken bir durum da söz konusuysa, kralın mahkemesine mensup olan ve hükümlerine meydan okunamayan kişiler talep edebiliyordu. Desfontaines'in dediğine göre,[213] Kral Philippe, Corbie başrahibinin mahkemesinde görülen bir davada hüküm vermesi için bütün mahkeme heyetini oraya göndermişti.

Şayet derebeyi kralın hâkimlerinden getirtemiyorsa, doğrudan krala bağlı olduğu takdirde kendi mahkemesini kralınkiyle birleştirebiliyordu. Arada başka derebeyleri varsa, derebeyinden derebeyine gitmek suretiyle en üst derebeyine ulaşıyordu.

Böylece, her ne kadar o çağlarda ne şimdiki temyiz anlayışı ne de uygulaması olsa da, bütün nehirlerin çıktığı kaynak ve bütün nehirlerin döküldüğü deniz olan krala başvurulabiliyordu.

---

212 Desfontaines, Böl. XXII, Madde 14.

213 age.

28. Konu
Adalet boşluğu durumunda temyiz üzerine

Bir derebeyinin mahkemesi tarafların davasını erteliyor, bu davaya bakmaktan kaçınıyor ya da bakmayı reddediyorsa, bu duruma adalet boşluğu deniyordu.

İkinci nesil krallar zamanında, her ne kadar kont kendisine bağlı birçok görevliye sahip olsa da, bu görevliler şahsen konta bağımlı iken, mahkemeler bağımlı değildi. Bu görevliler, devlet meseleleriyle ilgili mahkemelerde veya *placitum*'larda görülen davalara, kontun kendisiymiş gibi en son merci olarak bakıyorlardı. Bütün fark, yargılama yetkisinin paylaşımındaydı. Örneğin, kont ölüme mahkûm edebiliyor, kişinin özgür bırakılmasına, mallarının geri verilmesine hükmedebiliyordu.[214] Konta bağlı adalet görevlisinin böyle bir yetkisi yoktu.

Aynı nedenle, sadece kralın bakabildiği büyük davalar mevcuttu.[215] Bunlar doğrudan siyasi düzenle ilgili davalardı. Piskoposlar, rahipler, kontlar ve diğer önde gelenler arasındaki tartışmalar bu tür davalara giriyordu. Krallar bu davalara büyük vasallarla birlikte bakıyordu.[216]

Kimi yazarların dediğinin aksine, kontun verdiği hükümlerin temyizi için kralın temsilcisine veya *missus dominicus*'a başvurulduğu doğru değildir. Kont ile *missus*'un yargılama yetkisi birbirine muadil ve birbirinden bağımsızdı.[217] Bütün fark, *missus* devlet meseleleriyle ilgili davalara yılın dört ayi bakarken, kontun geri kalan sekiz ayda bu davalara bakmasıydı.[218]

---

214 812 yılına ait *capitulum* III, Madde 3, Baluze basımı, s. 497 ile Dazlak Karl'ın Lombardların kanununa eklenen *capitulum*'u, Kitap II, Madde 3.

215 812 yılına ait *capitulum* III, Madde 2, Baluze basımı, s. 497.

216 *Cum fidelibus*: Dindar Ludwig'in *capitulum*'u, Baluze basımı, s. 667.

217 bkz. Dazlak Karl'ın Lombardların kanununa eklenen *capitulum*'u, Kitap II, Madde 3.

218 812 yılına ait *capitulum* III, Madde 8.

Şayet devlet meseleleriyle ilgili mahkemede[219] mahkûm olan kişi,[220] aynı mahkemede yeniden yargılanmayı talep eder ve yine mahkûm olursa, on beş *solidus* tutarında tazminat ödüyor ya da davada hükmü veren hâkimlerin elinden on beş sopa yiyordu.

Kontlar veya kralın temsilcileri önde gelen şahsiyetleri ikna edecek gücü kendilerinde bulamazsa, kralın mahkemesine çıkacaklarına dair onlara teminat verdiriyordu.[221] Bu, davayı bir daha görmek için değil, yargılamak içindi. Metz *capitulum*'unda,[222] yanlış hükmü kralın mahkemesinde temyize götürmenin yerleşik, diğer bütün temyiz usullerinin yasak ve cezaya tabi olduğunu gördüm.

Şayet kişi şeriflerin[223] verdiği hükme itiraz eder,[224] fakat herhangi bir talepte bulunmazsa, hükmü kabul edene kadar hapsediliyordu. Kişi talepte bulunursa, o zaman yanına muhafız verilerek kralın huzuruna çıkarılıyor, dava kralın mahkemesinde görülüyordu.

O sırada adalet boşluğu diye bir şey hiç olmuyordu. Zira o çağlarda mahkeme kurma hakkına sahip kontlar ile diğer kişilerin bu konuda ihmalkâr davrandıklarına dair herhangi bir şikâyette bulunma âdeti olmadığı gibi, tam tersine, bu konuda fazla hevesli olmalarından şikâyet ediliyordu.[225] Her taraf, kontlara ve diğer adalet görevlilerine yılda üçten fazla mahkeme kurmamalarına dair ihtarlar içeren düzenlemelerle doludur. İhmalkârlıklarını ıslah etmekten çok, aşırı faaliyetlerinin önüne geçmek gerekiyordu.

---

219 *Placitum.*

220 Lombardların kanununa eklenen *capitulum*, Kitap II, Başlık LIX.

221 Düsturlardan, fermanlardan ve *capitulum*'lardan anlaşıldığına göre.

222 757 yılına ait *capitulum*, Baluze basımı, s. 180, Madde 9 ve 10; 755'te toplanan *apud Vernas* sinodu, Madde 29, Baluze basımı, s. 175. Bu iki *capitulum* Kral Pepin zamanında yapılmıştır.

223 Konta bağlı görevliler: *scabini.*

224 Şarlman'ın 805 yılına ait *capitulum* XI'i, Baluze basımı, s. 423; Lothar'ın kanunu, Lombardların kanunu, Kitap II, Başlık LII, Madde 23.

225 bkz. Lombardların kanunu, Kitap II, Başlık LII, Madde 22.

Ancak küçük küçük sayısız derebeylik kurulduktan, farklı vasallık dereceleri oluşturulduktan sonra, kimi vasalların mahkeme kurma konusunda gösterdikleri ihmalkârlık bu tür temyizlerin ortaya çıkmasına sebep oldu.[226] Hele bir üst derebeyinin bunlardan hatırı sayılır tazminat aldığı düşünülürse, bu temyizlerin sayısı iyice arttı.

Adli düello usulü iyice yayıldığından, akranları bir araya toplamanın güç olduğu, dolayısıyla adaletin ihmal edildiği yerler, durumlar ve zamanlar ortaya çıktı. Adalet boşluğundan kaynaklanan temyiz usulü yerleşti. Bu temyizler çoğu zaman tarihimizin dikkate değer noktalarını oluşturur, zira nasıl bugünkü savaşlarımızın nedeni veya bahanesi genellikle milletlerarası hukuk ihlalleri ise, o çağda yaşanan savaşların çoğunun nedeni siyasi hukuk ihlalleriydi.

Beaumanoir'ın dediğine göre,[227] adalet boşluğu durumunda asla düello yapılmıyordu. İşte bunun nedenleri: Derebeyinin şahsına gösterilmesi gereken saygı nedeniyle bizzat derebeyi düelloya davet edilemiyordu. Derebeyinin akranları da düelloya çağrılamıyordu, zira olay açıktı, yapılması gereken tek şey erteleme süresinin dolmasını beklemekti. Ortada hüküm yoktu, dolayısıyla herhangi bir hükme meydan okunamıyordu. Son olarak, akranların işlediği suç ilgili tarafı rencide ettiği kadar, derebeyini de rencide ediyordu. Oysa derebeyi ile akranları arasında düello yapılması kurallara aykırıydı.

Fakat bir üst mahkeme önünde, şahitler aracılığıyla adalet boşluğu kanıtlandığında, şahitler düelloya davet edilebiliyordu.[228] Bu şekilde ne derebeyine ne de mahkemesine hakaret edilmiş oluyordu.

1. Adalet boşluğunun, adaletin tecellisini erteleyen veya erteleme süresi dolduktan sonra bile yargılama yapmaktan

226 Philippe Auguste'ün saltanatından itibaren adalet boşluğundan kaynaklanan temyizlere rastlanır.

227 Böl. LXI, s. 315.

228 Beaumanoir, age.

kaçınan derebeyinin adamları veya akranlarından kaynaklandığı durumlarda, bir üst derebeyinin huzuruna adalet boşluğu nedeniyle temyize gidilirken, muhatap, derebeyinin akranları oluyordu. Şayet bu akranlar mahkûm olurlarsa, derebeylerine tazminat ödüyorlardı.[229] Derebeyleri onlara hiçbir şekilde yardım edemiyordu. Aksine, her biri altmış lira tutarındaki tazminatı ödeyene kadar onların yurtluklarına el koyuyordu.

2. Adalet boşluğu derebeyinden kaynaklandığında –ki yargılama için mahkemesinde yeterince adamı olmadığı veya adamlarını bir araya toplamadığı veyahut onları bir araya toplaması için yerine başkasını tayin etmediği durumlarda bu sık sık oluyordu–, adalet boşluğu nedeniyle bir üst derebeyine temyize gidiliyordu. Ancak derebeyine gösterilmesi gereken saygı nedeniyle, derebeyi değil, ilgili taraf[230] mahkemeye çağrılıyordu.

Derebeyi, bir üst mahkeme huzurunda yargılanmayı talep ediyordu. Şayet adalet boşluğu suçlamasından beraat ederse, dava ona geri gönderiliyor ve kendisine altmış lira tutarında bir tazminat ödeniyordu.[231] Buna karşılık adalet boşluğu kanıtlanırsa, derebeyine verilen ceza o davaya bakma hakkını kaybetmesiydi. Davanın esası bir üst mahkemede görülüyordu.[232] Zaten adalet boşluğuna dair şikâyet de sadece bu amaçla yapılmıştı.

3. Şayet kişi derebeyinin mahkemesinde onun aleyhine dava açarsa[233] –böyle bir durum ancak yurtlukla ilgili meselelerde söz konusu olurdu–, bütün süreler dolduktan sonra,

---

229 Desfontaines, Böl. XXI, Madde 24.

230 age. Böl. XXI, Madde 32.

231 Beaumanoir, Böl. LXI, s. 312.

232 Desfontaines, Böl. XXI, Madde 29.

233 VIII. Louis zamanında, Nesle derebeyi, Flandre Kontesi Jeanne aleyhine dava açmıştı. Derebeyi kontesten kırk gün içinde davaya bakmasını talep etti. Bunun ardından kont, kralın mahkemesinde, adalet boşluğu savıyla temyize başvurdu. Kontes, meselenin Flandre'daki akranları tarafından yargılanmasını sağlayacağını söyledi. Kralın mahkemesi davanın buraya intikal ettirilmemesine ve kontesin huzura çağrılmasına hükmetti.

bizzat derebeyi akranların huzuruna çağrılıyor, daha sonra kralın izni alınmak şartıyla, kralın huzuruna çağrılıyordu.[234] Akranlar kendi adlarına huzura çağırmıyordu, zira akranlar derebeyini huzura çağıramıyordu. Buna karşılık akranlar, efendileri namına huzura çağırabiliyordu.[235]

Bazen adalet boşluğuna rağmen derebeyi hüküm verilmesini sağlarsa, adalet boşluğu başvurusunu yanlış hüküm başvurusu takip ediyordu.[236]

Derebeyini haksız yere adalet boşluğuyla suçlayan vasal, derebeyine, onun istediği tutarda tazminat ödemeye mahkûm ediliyordu.[237]

Gantlılar[238] Flandre kontunu, onun mahkemesinde haklarında görülen davada hüküm verilmesini ertelediği için, kralın huzurunda, adalet boşluğuyla itham ettiler. Ancak kontun, hükmü, ülkede geçerli olan geleneğin öngördüğü erteleme süresinin çok altında ertelediği ortaya çıktı. Gantlılar yeniden Flandre kontuna gönderildi. Kont, toplam altmış bin lira değerindeki mala el koydu. Gantlılar, tazminat tutarının düşürülmesi için tekrar kralın mahkemesine başvurdular. Kontun söz konusu tutarı, hatta eğer isterse bu tutardan fazlasını talep edebileceğine karar verildi. Beaumanoir bütün bu davalara izleyici olarak katılmıştır.

4. Derebeyinin, vasalı aleyhine, şahsıyla, şerefiyle veya yurtluğa ait olmayan mallarla ilgili olarak açabileceği davalarda, adalet boşluğu temyizi söz konusu değildi. Zira dava derebeyinin mahkemesinde değil, o derebeyinin bağlı olduğu bir üst derebeyinin mahkemesinde görülüyordu. "İnsanlar efendilerinin şahsı hakkında hüküm verme hakkına sahip değildir," der Desfontaines.[239]

---

234 Desfontaines, Böl. XXI, Madde 34.

235 age. Madde 9.

236 Beaumanoir, Böl. LXI, s. 311.

237 age. s. 312. Ancak ne derebeyinin adamı ne de onun kiracısı olan bir vasal, derebeyine sadece altmış lira tutarında bir tazminat ödüyordu.

238 age. s. 318.

239 Böl. XXI, Madde 35.

Bu konular hakkında net bir fikir vermeye çalıştım. O çağlarda yaşamış yazarların eserlerinde bu konular o kadar karmaşık ve anlaşılmaz haldedir ki, aslına bakarsınız, bütün bu bilgileri, içinde bulundukları karmaşadan çekip çıkartmak onları keşfetmek demektir.

29. Konu
Aziz Louis devri

Aziz Louis, adli düelloyla ilgili yaptığı düzenlemeden[240] ve *Etablissements*'dan[241] anlaşıldığı üzere, kendi topraklarında yer alan mahkemelerde adli düello usulünü lağvetti.

Bununla birlikte Aziz Louis, adli düello usulünü, yanlış hüküm temyizi hariç, baronlarının mahkemelerinde[242] olduğu gibi bıraktı.

Kişi, hükmü veren hâkimleri adli düelloya davet etmeden, derebeyinin mahkemesinin verdiği hükmü yalancı çıkartamıyordu.[243] Fakat Aziz Louis, hükmün yanlış olduğunu dövüşmeden öne sürebilme usulünü başlattı.[244] Bu, bir bakıma devrim niteliğinde bir değişiklik idi.

Aziz Louis,[245] kendi topraklarında yer alan derebeyliklerinde verilen hükümlerin yanlış olduğunu öne sürmenin imkânsız olduğunu ilan etti. Zira bu, ihanet suçu işlemek demekti. Şayet böyle bir şey yapmak derebeyine karşı ihanet suçu işlemek idiyse, krala karşı haydi haydi ihanet suçu işlemek demekti. Fakat Aziz Louis, kendi mahkemelerinde verilen hükümlerin, yanlış veya kötü niyetli olduğundan değil, ilgili kişiye zarar verdiği için[246] düzeltilmesi talebinde[247]

240 1260 yılında.
241 Kitap I, Böl. II ve VII; Kitap II, Böl. X ve XI.
242 *Etablissements*'dan anlaşıldığı üzere Beaumanoir, Böl. LXI, s. 309.
243 Yani hükmün yanlış olduğunu öne süremiyordu.
244 *Etablissements*, Kitap I, Böl. VI; Kitap II, Böl. XV.
245 age. Kitap II, Böl. XV.
246 age. Kitap I, Böl. LXXVII.
247 age. Kitap I, Böl. LXXVIII; Kitap II, Böl. XV.

bulunulmasına izin verdi. Öte yandan Louis, şayet baronlarının mahkemelerinde verilen hükümlerden şikâyetçi olunmak isteniyorsa, bu hükümlerin yanlış olduğunu ileri sürmeyi şart koştu.[248]

Etablissements'a göre, daha önce belirttiğimiz gibi, kralın topraklarında yer alan mahkemelerin verdiği hükümlerin yanlış olduğu öne sürülemiyordu. Aynı mahkeme huzurunda hükmün düzeltilmesi talebinde bulunmak gerekiyordu. Şayet bölgedeki icra memuru [bailli] talep edilen düzeltmeyi yapmayı reddederse, kral kendi mahkemesine başvurulmasına,[249] daha doğrusu *Etablissements*'ı kendi içinde yorumlayarak, kendisine hitaben bir talepte veya ricada bulunulmasına izin veriyordu.[250]

Aziz Louis, derebeylerinin mahkemeleri söz konusu olduğunda, burada verilen hükümlerin yanlış olduğunun öne sürülebilmesine izin vererek, meselenin kralın veya bir üst derebeyinin mahkemesine taşınmasını istiyordu.[251] Burada amaç meselenin dövüşle değil,[252] kurallarını Louis'nin koyduğu bir hukuki sürece göre, şahitler aracılığıyla çözülmesi idi.[253]

Böylece, ister derebeylerinin mahkemelerinde olduğu gibi hükümlerin yanlış olduğunun öne sürülebileceği durumlarda olsun, ister krala ait topraklardaki mahkemelerde olduğu gibi böyle bir şeyin öne sürülemeyeceği durumlarda olsun, Aziz Louis, düello riskine girmeden temyize gidebilmenin önünü açmıştı.

Desfontaines,[254] adli düelloya başvurulmaksızın gerçekleşen, bizzat şahit olduğu ilk iki örneği aktarır. Birincisi,

---

248 age. Kitap II, Böl. XV.

249 age. Kitap I, Böl. LXXVIII.

250 age. Kitap II, Böl. XV.

251 Ancak hükmün yanlış olduğunu öne sürmeden ve temyiz talep etmeden mahkeme huzuruna çıkılamıyordu. *Etablissements*, Kitap II, Böl. XV. *Li sire en auroit le recort de sa cour, droit faisant.*

252 age. Kitap I, Böl. VI ve LXVII; Kitap II, Böl. XV; Beaumanoir, Böl. XI, s. 58.

253 *Etablissements*, Kitap I, Böl. I, II ve III.

254 Böl. XXII, Madde 16 ve 17.

kralın toprağı olan Saint-Quentin mahkemesinde görülen bir davada; ikincisi, Ponthieu mahkemesinde yaşanmıştır. Ponthieu mahkemesinde, eski içtihada karşı çıkan kont bizzat hazır bulunmuştu. Fakat her iki dava da hukuk yoluyla hükme bağlanmıştır.

Belki Aziz Louis'nin niçin baronlarının mahkemelerine, kendi topraklarında yer alan mahkemelere getirdiği hukuki süreçten daha farklı bir hukuki süreç getirdiği sorulacaktır. İşte bunun nedeni: Aziz Louis kendi topraklarıyla ilgili uygulamaları hükme bağlarken herhangi bir engelle karşılaşmamış, ancak eski ayrıcalıktan istifade eden derebeylerini idare etmek zorunda kalmıştı. Bu ayrıcalığa göre, ilgili kişi verilen hükmün yanlış olduğunu öne sürme tehlikesini göze almadıkça, dava, derebeylerinin mahkemelerinden alınmıyordu. Aziz Louis bu meydan okuma usulüne dokunmadı; fakat dövüşmeden meydan okunabilmesini istedi. Yani değişim kendini daha az hissettirsin diye, fiili ortadan kaldırırken, koşullara dokunmadı.

Bu uygulama, bütün derebeyi mahkemelerinde kabul görmedi. Beaumanoir'ın dediğine göre,[255] kendi çağında iki çeşit yargılama şekli mevcuttu. Biri "Kralın Kurumu"na göre, diğeri eski uygulamaya göre. Derebeyleri iki uygulamadan birine riayet etmekte serbestti. Ancak bir dava sırasında iki uygulamadan birinde karar kılındığı anda, artık öteki uygulamaya geçiş yapılamıyordu. Beaumanoir, Clermont kontunun yeni uygulamaya,[256] vasallarının ise eski uygulamaya riayet ettiğini söyler. Fakat kont istediği an eski uygulamaya geri dönebiliyordu. Yoksa kontun vasallarından daha az nüfuzu olurdu.

Fransa'nın, o sırada krala ait topraklar[257] ile baronlara ait topraklar denen topraklar veya baronluklar, Aziz

255 Böl. LXI, s. 309.

256 age.

257 bkz. Beaumanoir, Desfontaines ve *Etablissements*, Kitap II, Böl. X, XI, XV ve diğerleri.

Louis'nin *Etablissements*'ında kullanılan terimleri kullanmam gerekirse, krala itaat eden topraklar ile krala itaat etmeyen topraklar olarak ikiye ayrıldığını bilmek gerekir. Krallar kendi toprakları için düzenlemeler yaptıklarında, sadece kendi nüfuzlarını kullanıyorlardı. Fakat baronlarının topraklarını da ilgilendiren düzenlemeler yaptıklarında, bu düzenlemeler onlarla uzlaşmak suretiyle veya onlar tarafından mühürlenerek veya onaylanarak yapılıyordu.[258] Aksi takdirde baronlar, bu düzenlemelerin kendi derebeyliklerinin refahına uygun olup olmadığına göre bunları kabul ediyor veya etmiyordu. Küçük vasallar büyük vasallarla aynı koşullara tabiydi. *Etablissements*, her ne kadar derebeyleri için son derece önemli şeyleri hükme bağlıyor olsa da, onların rızası alınarak yapılmamıştı. Bu nedenle *Etablissements*, sadece bunların kendileri için avantajlı olduğunu düşünen derebeyleri tarafından kabul gördü. Aziz Louis'nin oğlu Robert, kendisine ait Clermont kontluğunda bunları kabul etti. Robert'in vasalları ise, bunları kendi topraklarında uygulamanın kendilerine herhangi bir avantaj sağlamadığını düşündüler.

30. Konu
Temyizlerle ilgili bir gözlem

Birer meydan okuma ve düello daveti olan temyizlerin, anında infaz edilmesi gerektiği tahmin edilebilir. "Şayet ilgili taraf temyiz talebinde bulunmadan mahkemeyi terk ederse," der Beaumanoir, "temyiz hakkını kaybeder, verilen

258 bkz. Laurière basımında yer alan, üçüncü neslin başlangıcına ait düzenlemeler, özellikle Philippe Auguste'ün kilisenin yargılama yetkisiyle ilgili düzenlemeleri ile VIII. Louis'nin Yahudilerle ilgili düzenlemeleri; Bay Brussel tarafından aktarılan fermanlar, özellikle Aziz Louis'nin toprakların kiralanması ve geri alınması ve kızların feodal kurallara göre reşit olma yaşıyla ilgili fermanı. Cilt II, Kitap III, s. 35; age., Philippe Auguste'ün düzenlemesi, s. 7.

hükmü kabul etmiş sayılır."[259] Bu kural, adli düello usulüne kısıtlamalar getirildikten sonra da varlığını korumuştur.[260]

31. Konu
Aynı konunun devamı

Halktan bir kişi, derebeyinin mahkemesinin verdiği bir hükmün yanlış olduğunu öne süremiyordu. Desfontaines'den öğrendiğimiz bu bilgi,[261] *Etablissements*'da teyit ediliyor.[262] "Böylece," der yine Desfontaines, "derebeyi ile halktan kişi arasında Tanrı'dan başka hâkim yoktur."[263]

Halktan insanları derebeylerinin mahkemesinin verdiği hükümlere meydan okumaktan meneden şey, adli düello usulüydü. Nitekim ferman veya âdet dolayısıyla[264] dövüşme hakkı bulunan halk tabakasına mensup kişilerin, yargılayanlar şövalye dahi olsa,[265] derebeylerinin mahkemesinin verdiği hükmün yanlış olduğunu öne sürme hakkı vardı. Desfontaines,[266] hükme meydan okuyan halka mensup bir kişinin bir şövalyeyle dövüşme aşamasına gelmemesi, böyle bir rezalet yaşanmaması için başvurulan hal çarelerini sıralar.

Adli dövüş uygulamasının ortadan kalkmaya ve yeni temyiz usullerinin yürürlüğe girmeye başlamasıyla, hür insanlar derebeylerinin mahkemesinde yaşanan adaletsizliklere karşı

259 Böl. LXIII, s. 327; age., Böl. LXI, s. 312.

260 bkz. Aziz Louis'nin *Etablissements*'ı, Kitap II, Böl. XV; VII. Charles'ın 1453 yılına ait düzenlemesi.

261 Böl. XXI, Madde 21 ve 22.

262 Kitap I, Böl. CXXXVI.

263 Böl. II, Madde 8.

264 Desfontaines, Böl. XXII, Madde 7. Bu madde ile aynı yazara ait 21. ve 22. maddeler bu zamana kadar son derece yanlış bir şekilde yorumlanmıştır. Desfontaines, derebeyinin verdiği hüküm ile şövalyenin verdiği hükmü karşı karşıya getirmez, zira her ikisi de aynıdır. Desfontaines, standart halk insanı ile dövüşme ayrıcalığına sahip halk insanını karşı karşıya getirir.

265 Hâkimler arasında şövalyeler daima olabilirdi. Desfontaines, Böl. XXI, Madde 48.

266 Böl. XXII, Madde 14.

kendilerini savunabilirken, halktan insanların bu hakka sahip olmaması mantıksız gözüktü. Böylece parlamento, hür insanların temyiz taleplerini nasıl kabul ediyorsa, halktan insanların temyiz taleplerini de aynı şekilde kabul etti.

32. Konu
Aynı konunun devamı

Derebeyinin mahkemesinde verilen hükmün yanlış olduğu iddia edildiğinde, verilen hükmü savunmak üzere derebeyi bizzat bir üst derebeyinin huzuruna çıkıyordu. Aynı şekilde,[267] adalet boşluğu yüzünden temyize gidilmesi durumunda da, bir üst derebeyinin huzuruna çağrılan taraf derebeyini de beraberinde getiriyordu. Böylece, adalet boşluğu kanıtlanamadığı takdirde, derebeyi, mahkemesini geri kazanabiliyordu.

Daha ileriki tarihlerde, bu iki müstesna durumun genele yayılması ve birçok temyiz usulünün ortaya çıkmasıyla birlikte, derebeyinin hayatını kendi mahkemeleri dışında başka mahkemelerde, kendi davaları dışında başka davalarda geçirmek zorunda kalması anormal karşılanır oldu. Valoislı Philippe, sadece icra memurlarının huzura çağrılmasını emretti.[268] Farklı temyiz usulleri daha da genel hale gelince, temyizlerde taraflar kendilerini doğrudan savunmaya başladı. Hâkimin meselesi ilgili tarafın meselesi haline geldi.[269]

Adalet boşluğu durumdaki temyizde, derebeyinin sadece davayı kendi mahkemesinde gördürme hakkını kaybettiğini söylemiştim.[270] Buna karşılık, bizzat derebeyi taraf olarak itham edildiğinde[271] –ki bu, çok sık karşılaşılan bir

267 Desfontaines, Böl. XXI, Madde 33.

268 1332 yılında.

269 bkz. 1402 yılında hayatta olan Boutillier zamanındaki durum. *Somme rurale*, Kitap I, s. 19 ve 20.

270 XXX. Konu.

271 Beaumanoir, Böl. LXI, s. 312 ve 318.

durum haline gelmişti–,[272] krala veya huzuruna çağrıldığı bir üst derebeyine altmış lira tutarında bir tazminat ödüyordu. Farklı temyiz usulleri genel kabul görmeye başladığı zaman, bundan şu gelenek doğdu: Derebeyinin hâkiminin verdiği hüküm değiştirildiği takdirde, tazminat derebeyine ödetiliyordu. Roussillon düzenlemesinin[273] teyit ettiği ve uzun süre varlığını koruyan bu gelenek, kendi içindeki saçmalık yüzünden yok oldu.

33. Konu
Aynı konunun devamı

Adli düello usulünde, verdiği hükmün yanlış olduğunu iddia ederek hâkimlerden birine meydan okuyan kişi, düello sonucunda davasını kaybedebiliyor,[274] ancak kazanamıyordu. Nitekim verilen hüküm lehine olan taraf, bu hükümden başkalarının fiili dolayısıyla mahrum olmamalıydı. O halde, hükme meydan okuyan ve düelloyu kazanan kişi bir de karşı tarafla dövüşmek zorundaydı. Buradaki amaç, hükmün doğru veya yanlış olduğunu tespit etmek değildi. Düello bu hükmü ortadan kaldırdığına göre, artık bu hüküm söz konusu değildi. Buradaki amaç, talebin meşru olup olmadığına karar vermekti. Düello bu yeni konu hakkında karar vermek üzere yapılıyordu. Bugün, verilen hükümleri beyan etme biçimimiz buradan kaynaklanmış olmalı: *Mahkeme temyiz talebini yok sayıyor; mahkeme temyiz talebini ve temyize konu olan hükmü yok sayıyor.* Nitekim verilen hükmün yanlış olduğunu iddia eden kişi yenildiği zaman, temyiz talebi ortadan kalkıyordu. Aynı kişi galip geldiğinde ise, hem hüküm hem de temyiz ortadan kalkıyor, yeni bir yargılamaya gidilmesi gerekiyordu.

272 age.
273 1564 yılında yayımlanan bir ferman. (ç.n.)
274 Desfontaines, Böl. XXI, Madde 14.

Nitekim dava soruşturmalar yoluyla yürütüldüğü zaman, hüküm bu şekilde beyan edilmiyordu. Bay de La Roche-Flavin'in dediğine göre,[275] soruşturma dairesi ilk kurulduğu zamanlarda böyle bir usule başvuracak durumda değildi.

34. Konu
Hukuki süreç nasıl gizli hale geldi

Düellolar, kamuya açık bir hukuki süreç başlatmıştı. Saldırı da müdafaa da herkesin gözü önünde yapılıyordu. "Şahitler," der Beaumanoir,[276] "tanıklıklarını herkesin önünde yapmalıdır."

Boutillier'nin[277] yorumcusu, eski hukukçulardan ve elle yazılmış kimi eski mahkeme tutanaklarından, Fransa'da eskiden ceza davalarına kamuya açık şekilde, Romalıların kamuya açık davalarından hiç de farklı olmayan bir biçimde bakıldığını öğrendiğini söyler. Bu durum, yazının bilinmemesiyle doğrudan ilişkiliydi. O zamanlarda yazının bilinmemesi olağan bir durumdu. Yazı yazma usulü düşünceleri tespit eder ve gizli tutulmasını sağlayabilir. Fakat yazı yazma usulü olmadığı vakit, düşünceleri ancak aleniyet değişmez kılabilir.

İnsanlar tarafından hükme bağlanan[278] veya insanlar huzurunda savunulan davalarda belirsizlikler olabileceğinden, *hatırlatma* denen bir usulle,[279] mahkeme her toplandığında bütün bunlar tekrar hatırlatılıyordu. Bu durumda, şahitleri

275 *Des Parlements de France*, Kitap I, Böl. XVI. [Bernard de La Roche-Flavin, 1552-1627 tarihleri arasında yaşamış Fransız hukukçu –ç.n.]

276 Böl. LXI, s. 315.

277 Jean Boutillier, takriben 1340-1395 tarihleri arasında yaşamış Fransız derebeyi ve hukukçu. Yaşadığı çağda Fransa Krallığı'nın kuzeyinde geçerli olan hukuk geleneklerini *Somme rurale* adlı eserinde derlemiştir. (ç.n.)

278 Beaumanoir'ın dediği gibi, Böl. XXXIX, s. 209.

279 Şahitler aracılığıyla mahkemede daha önce yaşanan, söylenen veya hükme bağlanan şeyler tekrar hatırlatılıyordu.

düelloya davet etmek yasaktı. Aksi takdirde, davaların sonu gelmezdi.

Daha sonraki tarihlerde, gizli bir hukuki süreç ortaya çıktı. Her şey alenen gerçekleşirken, sorgulamalar, bilgiler, şehadetlerin teyidi, yüzleştirmeler, savcının mütalaası, her şey gizli hale geldi. Bugünkü usul de budur. Nasıl yeni hukuki süreç o zamandan bu yana geçerli olan yönetim şekline uygunsa, aleni hukuki süreç de o zamanki yönetim şekline uygundu.

Boutillier'nin yorumcusu, bu düzenlemenin tarihi olan 1539'u bu değişimin gerçekleştiği tarih olarak imler. Bense söz konusu değişimin yavaş yavaş gerçekleştiğini, derebeyleri eski yargılama usulünü terk ettikçe ve Aziz Louis'nin *Etablissements*'ından alınan yargılama usulünün daha da geliştikçe derebeylikten derebeyliğe yayıldığını sanıyorum. Nitekim Beaumanoir'ın dediğine göre,[280] sadece dövüş rehinleri verilen durumlarda şahitler kamuya açık şekilde dinleniyordu. Diğer durumlarda, şahitler gizli şekilde dinleniyor, şehadetleri yazıya dökülüyordu. Yani dövüş rehinleri ortadan kalkınca, hukuki süreç de gizli hale geldi.

35. Konu
Masraflara dair

Eskiden Fransa'daki laik mahkemelerde taraflar masrafları ödemeye mahkûm edilmiyordu.[281] Davayı kaybeden taraf, derebeyi ve akranlarına tazminat ödemeye mahkûm edilmekle yeterince cezalandırılmış oluyordu. Adli düello yoluyla yargılama usulünde ise, davayı kaybeden, canından ve malından olan taraf, olabilecek en büyük cezaya çarptırıl-

280 Böl. XXXIX, s. 218.

281 Desfontaines, *Le Conseil*, Böl. XXII, Madde 3 ve 8; Beaumanoir, Böl. XXXIII; *Etablissements*, Kitap I, Böl. XC.

mış oluyordu. Adli düelloya başvurulan diğer durumlarda, kimi zaman önceden belirlenmiş, kimi zaman derebeyinin isteğine bağlı tazminat tutarları mevcuttu. Bunlar, insanların mahkeme sürecinden yeterince korkmalarını sağlıyordu. Sadece düello yoluyla hükme bağlanan davalarda da durum aynıydı. En büyük kazancı derebeyi elde ettiğine göre, akranları toplamak için olsun, onları yargılama yapacak duruma getirmek için olsun, en büyük masrafı da yine o ediyordu. Kaldı ki, davalar aynı yerde ve hemen hemen her zaman anında sonuçlandığından ve o zamandan bu yana başvurulan uzun uzun yazışma zorunluluğu o sırada mevcut olmadığından, masrafları tarafların üzerine yıkmaya gerek yoktu.

Masrafları karşılama geleneğinin doğal olarak, temyiz usulüyle başlamış olması gerekir. Nitekim Desfontaines'in dediğine göre,[282] yazılı olarak temyize gidildiğinde, yani Aziz Louis'nin koyduğu yeni kanunlara riayet edildiğinde masrafları karşılamak gerekiyordu. Buna karşılık, verilen hükmün yanlış olduğunu iddia etmeden meydan okumaya izin vermeyen olağan usulde, masraf diye bir şey yoktu. Dava derebeyine geri gönderildiği takdirde, sadece belli bir tazminat ile, itiraz edilen şeyin bir yıl ve bir gün sürecek mülkiyeti elde ediliyordu.

Ancak, yeni temyiz imkânları sayesinde temyiz başvuruları artınca;[283] bir mahkemeden diğerine temyize gitme âdetinin iyice yerleşmesiyle taraflar sürekli ikamet ettikleri yerlerden başka yerlere taşınmaya başlayınca; yeni hukuki süreçle birlikte davaların sayısı artıp süreleri uzayınca; en haklı talepleri savuşturma sanatı iyice gelişince; taraflar sırf peşlerine düşülsün diye adaletten kaçmanın yollarını öğrenince; talepte bulunan taraf mahvolurken, kendini savunan taraf rahat içinde yaşamaya devam edince; saikler söz ve

282 Böl. XXII, Madde 8.

283 "İnsanların temyize gitmeye pek hevesli olduğu günümüzde," der Boutillier, *Somme rurale*, Kitap I, Başlık III, s. 16.

yazı kalabalığı içinde kaybolunca; her yerde adaleti yerine getirmekle görevli adli görevliler türeyince; kötü niyet kendine dayanak bulamadığı yerde yandaş bulmaya başlayınca, mahkemeye başvuranları fazla masrafa girme korkusuyla durdurmak gerekti. Taraflar verilecek hüküm için ve bu hükümden kaçmak üzere başvurdukları yollar için para ödemek zorunda kaldı. Adil Charles bu konuda genel bir düzenleme yapmıştır.[284]

36. Konu
İddia makamına dair

Salica kanunları ve Ripuaria kanunları ile barbar halkların diğer kanunları uyarınca, işlenen suçlara sadece para cezası verildiğinden, o çağda bugünün aksine, suçları kovuşturmakla yükümlü bir iddia makamı mevcut değildi. Nitekim her şey verilen zararı tazmin etmekle halledilliyordu. Bütün kovuşturmalar bir bakıma sivildi ve her bir birey bu kovuşturmaları yürütebilecek durumdaydı. Öte yandan Roma hukukunda, herhangi bir savcılık kurumuyla bağdaşmayacak birtakım halkçı kovuşturma biçimleri mevcuttu.

Adli düello usulünün böyle bir savcılık kurumuyla daha çok bağdaştığı söylenemezdi. Zira böyle bir durumda kim iddia makamı olmayı ve herkes adına herkese karşı dövüşmeyi göze alırdı ki?

Bay Muratori'nin Lombardların kanunlarına eklediği düsturlardan oluşan bir derlemede, ikinci nesil krallar zamanında, davalarda bir savcılık vekilinin [avoué] hazır bulunduğunu okudum.[285] Fakat bu düsturların tamamı okunduğunda, o zamanki görevliler ile bizim bugün iddia makamı, savcı, kraliyet

284 1324 yılında.

285 *Advocatus de parle publica*. Ludovico Antonio Muratori, 1672-1750 tarihleri arasında yaşamış İtalyan tarihçi. (ç.n.)

veya feodal savcı dediğimiz görevliler arasında çok büyük bir fark olduğu görülecektir. O zamanki görevliler, sivil idareden ziyade siyasi ve ailevi idareyle ilgili kamu görevlileriydi. Nitekim bu düsturlarda bu görevlilerin, reşit olmayanları, kiliseleri veya şahısların durumunu ilgilendiren suçların ve davaların kovuşturmasıyla görevlendirildiklerine rastlanmaz.

Bir iddia makamının kurulmasıyla adli düello âdetinin bağdaşmadığını ifade etmiştim. Oysa bu düsturlardan birinde, düello yapma özgürlüğüne sahip bir savcılık vekiline rastladım. Bay Muratori söz konusu düsturu I. Henri anayasasının[286] devamına koymuştur. Nitekim söz konusu düstur da bu anayasa için yapılmıştır. Bu anayasada şöyle yazar: "Şayet bir kişi babasını, erkek kardeşini, erkek yeğenini veya akrabalarından herhangi birini öldürürse, bunlardan gelecek mirası kaybeder, bu kişilerin mirası başka akrabalara intikal eder, kişinin kendi mirası ise hazineye devredilir." İşte hazineye devredilen bu mirası takip etmek için, hazinenin haklarını savunan savcılık vekilinin dövüşme özgürlüğü bulunuyordu. Bu durum genel kurala dâhildi.

Bu düsturlarda savcılık vekilinin, bir hırsızı yakaladığı halde konta teslim etmeyen kişi aleyhine;[287] konta karşı bir ayaklanma çıkaran veya toplantı yapan kişi aleyhine;[288] kontun öldürmesini emrettiği bir adamın hayatını kurtaran kişi aleyhine;[289] kontun bir hırsızı kendine getirmesini emrettiği halde konta itaat etmeyen kilise vekili aleyhine;[290] kralın sırrını yabancılara ifşa eden kişi aleyhine;[291] elinde silah, imparatorun temsilcisinin peşine düşen kişi aleyhine;[292]

286 Bu anayasa ve bu düstur için bkz. *Historiens d'Italie* adlı eserin ikinci cildi, s. 175.

287 Muratori derlemesi, s. 104, Şarlman'ın 88. kanununa dair, Kitap I, Başlık XXVI, § 78.

288 Bir başka düstur, age., s. 87.

289 age. s. 104.

290 age. s. 95.

291 age. s. 88.

292 age. s. 98.

imparatorun mektuplarını hiçe sayan,[293] imparatorun vekili veya bizzat imparator tarafından kovuşturulan kişi aleyhine; prensin parasını almak istemeyen kişi aleyhine[294] harekete geçtiğini görüyoruz. Son olarak aynı vekil, devlet hazinesinin kanunla belirlenmiş haklarını savunmakla görevliydi.[295]

Buna karşılık suçların kovuşturulmasında, düelloya başvurulsa da,[296] kundaklama söz konusu olsa da,[297] hâkim kendi mahkemesinde öldürülse de;[298] şahısların durumu,[299] özgürlük veya esaret söz konusu olsa da[300] herhangi bir savcılık vekiline rastlanmaz.

Bu düsturlar sadece Lombardların kanunları için değil, aynı zamanda bu kanunlara eklenen *capitulum*'lar için de geçerliydi. Bu nedenle söz konusu düsturların, bu hususta ikinci nesil krallar zamanındaki uygulamayı yansıttığından şüphe etmemek gerekir.

İkinci nesilden sonra, kralın eyalete yolladığı temsilciler gibi, iddia makamı vekillerinin de ortadan kalktığı açıktır. Bunun nedeni, o tarihten sonra ortada ne genel bir kanunun, ne ortak bir devlet hazinesinin ne de eyaletlerde mahkeme kuracak kontların kalmış olmasıdır. Dolayısıyla, temel görevleri kontun otoritesini pekiştirmek olan bu tür görevliler de yok olmuştur.

Üçüncü nesil krallar zamanında daha sık başvurulmaya başlanan düello geleneği, herhangi bir iddia makamı kurulmasına imkân tanımadı. Nitekim Boutillier, *Somme rurale* [Taşra Elkitabı] adlı eserinde adli görevlilerden bahsederken, aynı zamanda vasal ve mübaşir [sergent] olan icra memurlarını zikretmekle yetinir. O çağda kovuşturmaların

293 age. s. 132.
294 age. s. 132.
295 age. s. 137.
296 age. s. 147.
297 age.
298 age. s. 168.
299 age. s. 134.
300 age. s. 107.

nasıl yürütüldüğünü görmek için *Etablissements*'a[301] ve Beaumanoir'ın eserine[302] bakınız.

Mayorka Kralı II. Jaime'in kanunlarında,[303] bugün bizdeki kraliyet savcılarının yerine getirdiği görevleri yerine getirmek üzere bir kraliyet savcılığı kurulduğunu gördüm.[304] Bu makamın, ancak bizdeki adalet sistemi değiştikten sonra oluştuğu açıktır.

37. Konu
Aziz Louis'nin kurumları nasıl unutuldu

Kısa bir süre içinde doğmak, yaşlanmak ve ölmek, Aziz Louis kurumlarının kaderi oldu.

Bu konuda birkaç gözlemde bulunacağım. Bugün Aziz Louis'nin *Etablissements*'ı adı altında elimizde tuttuğumuz kanunname, her ne kadar girizgâhında aksi iddia edilmiş olsa da, hiçbir şekilde bütün krallığa kanun görevi görsün diye yapılmadı. Söz konusu derleme, bütün sivil meseleleri, vasiyetname veya hâlâ hayatta olanlar arasında yapılan bağışlar yoluyla kalan malların kullanımını, kadınların drahomaları ve avantajlarını, yurtlukların kazançlarını ve ayrıcalıklarını, denetimle ilgili meseleleri vs. hükme bağlayan genel bir kanunnamedir. Oysa her bir şehrin, kasabanın veya köyün kendine has geleneklerinin olduğu bir çağda, medeni kanunlardan oluşan genel bir düstur dayatmak, krallığın her tarafında yürürlükte olan tikel kanunları bir anda altüst etmek demekti. Bütün tikel geleneklerden yola çıkarak genel bir gelenek oluşturmak, prenslerin her yerde mutlak itaat gördüğü o çağda dahi düşüncesizce bir girişim olurdu. Zira değişimin

301 Kitap I, Böl. I; Kitap II, Böl. XI ve XIII.

302 Böl. I ve Böl. LXI.

303 Bu kanunlar için bkz. *Vie des saints*, Haziran, Cilt III, s. 26.

304 "Qui continue nostram sacram curiam sequi teneatur, instituatur qui facta et causas, in ipsa curia promoveat atque prosequatur."

yaratacağı sakıncalar ve avantajların birbirine denk olması halinde değişime gidilmemesi gerektiği aşikârken, avantajlarının cüzi, sakıncalarının muazzam olacağı bir durumda değişime gidilmemesi gerektiği nasıl aşikâr olmaz. O sırada krallığın içinde bulunduğu durum, söz konusu krallıktaki herkesin kendi egemenliği ve gücüyle sarhoş olduğu göz önüne alındığında, kabul görmüş kanunları ve âdetleri değiştirmeye kalkmak, ülkeyi yönetenlerin bile aklından geçemezdi.

Bu söylediklerim de yine, Bay Du Cange'ın[305] atıfta bulunduğu Amiens belediyesine ait elyazmasında belirtildiği gibi, *Etablissements* kanunnamesinin parlamentoda krallık baronları ve adli görevlileri tarafından onaylanmadığını kanıtlamaktadır.

Diğer elyazmalarında, Aziz Louis'nin söz konusu kanunnameyi 1270 yılında, Tunus'a gitmeden önce yayımladığı görülür. Ancak bu da doğru değildir. Zira Bay Du Cange'ın da belirttiği gibi, Aziz Louis Tunus'a 1269'da gitmiştir. Bay Du Cange buradan yola çıkarak, bu kanunnamenin Aziz Louis'nin yokluğunda yayımlanmış olduğu sonucuna varmaktadır. Fakat ben bunun böyle olamayacağını söylüyorum. Aziz Louis krallıkta huzursuzluk yaratacak, değişimlere değil ihtilallere yol açabilecek bir şeye girişmek için ülke dışına çıkacağı bir zamanı niçin seçsin ki? Mümkün olduğunca yakından takip edilmesi gereken böyle bir girişim, zayıf bir naipliğin, hatta böyle bir girişime karşı olan derebeylerinden kurulu bir naipliğin işi olamazdı. O sırada naipler Saint-Denis Başrahibi Matthieu ve Nesle Kontu Clermontlu Simon, bu ikisi öldüğü takdirde, Evreux Piskoposu Philippe ile Ponthieu Kontu Jean idi. Yukarıda,[306] Ponthieu kontunun yeni adalet sisteminin kendi derebeyliğinde uygulanmasına karşı çıktığını görmüştük.

---

305 *Etablissements* hakkındaki önsözü. [Charles Du Fresne Du Cange, 1610-1688 tarihleri arasında yaşamış Fransız tarihçi ve dilbilimci –ç.n.]

306 XXIX. Konu.

Dikkat çekeceğim üçüncü nokta ise, görünüşe bakılırsa, bugün elimizde olan kanunnamenin, Aziz Louis'nin adli düzenle ilgili yayımladığı *Etablissements*'dan farklı olduğudur. Elimizdeki kanunname, kurumlara atıfta bulunmaktadır. O halde bu kanunname, kurumların kendisi değil, kurumlarla ilgili bir eserdir. Buna ek olarak, Aziz Louis'nin kurumlarından sık sık söz eden Beaumanoir, *Etablissements*'nın elimizdeki derlemesine değil, bizzat Louis'nin yayımladığı *Etablissements*'a atıfta bulunur. Aziz Louis zamanında yazan Desfontaines,[307] Aziz Louis'nin adli düzeniyle ilgili, *Etablissements*'a göre hareket edilen ilk iki olaydan, sanki çok önce yaşanmış olaylar gibi söz eder. O halde Aziz Louis'nin *Etablissements*'ı, sözünü ettiğim derlemeden önce ortaya çıkmıştır. Bu derleme, kimi cahillerin esere dâhil ettikleri yalan yanlış önsözleri olduğu gibi kabul etsek dahi, Aziz Louis'nin hayatta olduğu son yılda, hatta onun ölümünden sonra ortaya çıkmış olmalıdır.

38. Konu
Aynı konunun devamı

O halde bugün Aziz Louis'nin *Etablissements*'ı adıyla elimizde tuttuğumuz bu derleme neyin nesidir? Fransız içtihadını sürekli olarak Roma hukukuyla karıştıran, sanki kanun koyucuymuş gibi konuşan, oysa içinde sadece bir hukukçu barındıran, medeni hukukla ilgili her türlü vakaya ve hususa dair eksiksiz bir içtihat sunan bu menşei belirsiz, karmakarışık ve anlaşılmaz kanunname tam olarak nedir? Bunu öğrenmek için o çağa gitmemiz gerekir.

Yaşadığı çağda içtihadın nasıl suistimal edildiğini gören Aziz Louis, halkı bu içtihattan nefret ettirmenin yollarını aradı. Kendi topraklarındaki mahkemeler ve baronlarının top-

307 bkz. XXIX. Konu.

raklarındaki mahkemelerle ilgili birçok düzenleme yaptı. Aziz Louis bu konuda o kadar başarılı oldu ki, bu kral öldükten çok kısa bir süre sonra yazan Beaumanoir,[308] Aziz Louis tarafından tesis edilen yargılama usulünün çok sayıda derebeyi mahkemesi tarafından da benimsenmiş olduğunu söyler.

Böylece, her ne kadar derebeylerinin mahkemeleri için öngörülen bu düzenlemeler bütün krallık için genel bir kanun haline gelmek üzere değil, herkesin benimseyebileceği, hatta herkesin benimsemesine de faydalı olacak bir emsal gibi düşünülmüş olsa da, Aziz Louis amacına ulaşmış oldu. Aziz Louis daha iyisinin olabileceğini hissettirmek suretiyle kötü olanı ortadan kaldırdı. Bu sayede krallık mahkemelerinde, derebeylerinin mahkemelerinden çok daha doğal, çok daha mantıklı, ahlâka, dine, kamu huzuruna, can ve mal güvenliğine çok daha uygun bir yargılama usulü ortaya çıktığı gözlemlendikçe, eski usul terk edildi, yeni usul benimsendi.

Zorlamanın etkili olmadığı yerde davet etmek, buyurmanın uygun olmadığı yerde yönlendirmek üstün bir beceridir. Akıl doğal bir nüfuza, hatta despotik bir nüfuza sahiptir. Ona karşı konur; oysa aklın zaferi bu direnmede saklıdır. Bir an daha direnir ve sonra akla boyun eğmek zorunda kalırız.

Aziz Louis, Fransız içtihadından nefret ettirmek için, Roma hukukuyla ilgili kitaplar tercüme ettirdi. Böylece, o çağda yaşayan hukukçular bu kitapları okuyabildi. Tarihimizdeki ilk hukuk yazarı olan Desfontaines,[309] bu Roma kanunlarından çok istifade etmiştir. Desfontaines'in eseri bir bakıma, eski Fransız içtihadı, Aziz Louis'nin kanunları veya *Etablissements*'ı ile Roma kanunlarının bir sonucudur. Beaumanoir ise Roma kanunlarına çok az başvurmuştur. Bununla birlikte, eski Fransız içtihadı ile Aziz Louis'nin düzenlemelerini uzlaştırmıştır.

---

308 Böl. LXI, s. 309.

309 Desfontaines'in eserinin önsözünde de bizzat belirttiği gibi: "Nus luy en prit onques mais cette chose dont j'ay."

Bu iki eserin, özellikle Desfontaines'in eserinin ruhuna uygun olarak, bir icra memurunun, bugün *Etablissements* adını verdiğimiz eseri kaleme aldığını zannediyorum. Bu eserin başlığında, eserin Paris ve Orléans ile baronluk mahkemesinin geleneklerine göre oluşturulduğu söylenir. Aynı eserin önsözünde ise, eserde bütün krallıktaki, Anjou'daki ve baronluk mahkemesindeki âdetlerden söz edildiği belirtilir. Nasıl Beaumanoir ve Desfontaines'in eserleri Clermont ve Vermandois kontlukları için yazıldıysa, bu eserin de Paris, Orléans ve Anjou için yazıldığı açıktır. Beaumanoir'ın eserinden anlaşıldığı üzere, Aziz Louis'nin birçok kanunu baronluk mahkemelerine de sirayet ettiğine göre, derleyen kişi, eserinin baronluk mahkemelerini de ilgilendirdiğini söylemekte pek de haksız sayılmaz.[310]

Bu eseri kaleme alan kişinin, ülke gelenekleri ile Aziz Louis'nin kanunlarını ve kurumlarını derlediği açıktır. Söz konusu eser son derece değerlidir, zira Anjou'daki eski âdetler ile o sırada uygulanan şekliyle Aziz Louis'nin kurumlarını, yani kısacası eski Fransız içtihadının uygulanma biçimlerini kapsamaktadır.

Bu eserin Desfontaines'in ve Beaumanoir'ın eserlerinden farkı, bu eserde kanun koyucular gibi, buyruk şeklinde konuşulmasıdır. Bunun nedeni, yazılı gelenekler ile kanunlardan oluşan bir derleme olması olabilir.

Bu derlemenin kendine has bir kusuru vardır: Bu derleme, Fransız içtihadının Roma kanunlarına karıştığı iki başlı bir kanunname oluşturmaktadır. Alakasız, çoğu zaman birbirine aykırı şeyler birbiriyle bağdaştırılmıştır.

Vasallardan veya akranlardan oluşan Fransız mahkemelerinin, başka bir mahkemeye temyize gitme hakkı ver-

310 Bu eserin başlığı ile önsözünden daha muğlak bir şey düşünülemez. Derlemenin içeriği önce Paris, Orléans ve baronluk mahkemesinin gelenekleri; sonra krallıktaki bütün laik mahkemeler ile kraliyet adli subaylığının gelenekleri, daha sonra ise bütün krallığın, Anjou'nun ve baronluk mahkemesinin gelenekleridir.

meyen hükümlerin, *Mahkûm ediyorum* veya *Aklıyorum* şeklinde hüküm belirtme biçiminin[311] Romalılardaki halkçı yargılama usulüne uygun olduğunu ben de biliyorum. Fakat bu eski içtihattan fazla yararlanılmamış, daha ziyade, daha sonraki yıllarda imparatorlar tarafından oluşturulan içtihattan yararlanılmıştı. Fransız içtihadını düzenlemek, sınırlandırmak, ıslah etmek ve genişletmek üzere, söz konusu derlemenin her yerinde, işte bu ikinci içtihada başvurulmuştu.

39. Konu
Aynı konunun devamı

Aziz Louis'nin getirdiği adli usuller tedavülden kalktı. Bu kralın amacı olayın kendisinden ziyade, yani en iyi yargılama usulünü bulmaktan ziyade, eski yargılama usulünün yerini alacak en iyi yargılama usulünü bulmaktı. İlk amaç insanları eski içtihattan soğutmak, ikinci amaç ise yeni bir içtihat oluşturmaktı. Ancak yeni içtihadın da sakıncaları ortaya çıkmaya başlayınca, kısa zamanda bir başka içtihada geçildi.

Böylece Aziz Louis'nin kanunları Fransız içtihadını değiştirmekten çok, bu içtihadı değiştirme imkânını sunmuş oldu. Bu kanunlar içtihadı değiştirecek yeni mahkemeler kurdu, daha doğrusu bu mahkemelere ulaşmak için yeni yollar sundu. Genel otoriteye sahip bir mahkeme daha kolay ulaşılabilir hale gelince, daha önce sadece belli bir derebeyliğin âdeti olan yargılama usulleri genel içtihat haline geldi. Kurumların verdiği güçle, krallıkta o zamana kadar alınması tamamen imkânsız olan genel kararlar alınabildi. Bina bir kez inşa edildikten sonra, iskelenin yıkılmasına ses çıkarmadılar.

311 *Etablissements*, Kitap II, Böl. XV.

Böylece Aziz Louis'nin kanunları, adli bir şaheserden dahi beklenmeyecek sonuçlar doğurdu. Bazen değişimlerin önünü açabilmek için yüzyıllar geçmesi gerekir; olaylar gelişir, sonuçta bir devrim yaşanır.

Krallıkta görülen hemen hemen bütün davaların son yargılama merci parlamento idi. Daha önceleri parlamento sadece dükler, kontlar, baronlar, piskoposlar, başrahipler arasındaki[312] veya kral ile vasalları arasındaki[313] meselelere bakıyor, bu meseleleri sivil düzenden çok siyasi düzenle ilişkisine göre değerlendiriyordu. Daha sonraki yıllarda, parlamentonun yerleşik hale getirilmesi ve sürekli toplantı halinde tutulması gerekti. En sonunda, bütün meselelere bakabilmesi için birçok parlamento oluşturuldu.

Parlamento sabit bir kurum haline geldiği anda, bu mahkemenin verdiği hükümler derlenmeye başlandı. Yakışıklı Philippe'in saltanatı sırasında, Jean de Monluc, bugün *Olim* kayıtları dediğimiz derlemeyi kaleme almıştır.[314]

40. Konu
Dinî hükümlerdeki [décrétales] adli usuller nasıl benimsendi

Peki nasıl oldu da yerleşik adli usuller terk edilerek, Roma hukukuna özgü usuller yerine kilise hukukuna özgü usuller benimsendi? Bu durum, kilise hukukuna özgü usullere riayet eden kilise mahkemeleri daima göz önündeyken, Roma hukukuna özgü usullere riayet eden herhangi bir mahkemenin tanınmamasından kaynaklanıyordu. Buna

312 Akranlardan oluşan mahkeme için bkz. du Tillet. Ayrıca bkz. La Roche-Flavin, Kitap I, Böl. III; Budé ve Paul Emile.

313 Diğer davalara sıradan mahkemeler bakıyordu.

314 bkz. Başkan Hénault'nun 1313 yılıyla ilgili harikulade eseri. [*Olim*, Paris parlamentosunun ilk dört yılında tutulan kayıtlara verilen addır. Latince "vaktiyle" anlamına gelen *olim* kelimesinden gelmektedir –ç.n.]

ek olarak, o çağlarda kilise mahkemesinin yargılama yetkisi ile laik mahkemelerin yargılama yetkisinin sınırlarının nerede başlayıp nerede bittiği çok iyi bilinmiyordu. Hiçbir fark gözetmeksizin her iki mahkemede de[315] savunma yapan insanlar olduğu gibi,[316] her iki mahkemede de dava konusu yapılabilecek meseleler mevcuttu. Görünüşe göre,[317] laik mahkemeler sadece feodal meseleler ile dini zedelemeyen durumlarda laikler tarafından işlenen suçları yargılama yetkisini kendine saklıyordu.[318] Zira yapılan anlaşma ve sözleşmeler dolayısıyla laik adli kurumlara başvurmak zorunlu olsa da, taraflar kendi istekleriyle kilise mahkemelerine de başvurabiliyordu. Laik adli kurumları verdiği hükmü infaz etmeye zorlayabilecek durumda olmayan kilise mahkemeleri, aforoz etme tehdidiyle bu emeline ulaşıyordu.[319] Bu şartlarda, laik mahkemelerde usul değişikliği yapılmak istendiği zaman, kilise mahkemelerindeki usul benimsendi, zira bu usul biliniyordu. Buna karşılık Roma hukukuna özgü usul benimsenmedi, zira bu usul bilinmiyordu. Zira iş uygulamaya geldiğinde, insan sadece kendi tecrübe ettiğini bilir.

41. Konu
Kilise mahkemeleri ile laik mahkemelerin yükselişi ve çöküşü

Sivil güç sayısız derebeyinin elinde olduğundan, kilisenin, yargılama yetkisini her geçen gün daha da artırması

315 Dul kadınlar, Haçlılar, kilise mallarına sahip olan ve bu mallar nedeniyle mahkeme huzuruna gelenler. Beaumanoir, Böl. XI, s. 58.

316 age.

317 bkz. Beaumanoir, Böl. XI'in tamamı.

318 Philippe Auguste, din adamları ve baronlar arasında yapılan meşhur muahededen de anlaşıldığı üzere, kilise mahkemeleri, mahkemede edilen yemini bahane ederek bu davaları dahi ele geçirmişti. Söz konusu muahede, Laurière'in *Ordonnances*'ında mevcuttur.

319 Beaumanoir, Böl. XI, s. 60.

çok kolay oldu. Fakat kilisenin yargılama yetkisinin genişlemesi derebeylerinin yargılama yetkisini kısıtladıkça, dolayısıyla krallığın yargılama yetkisini pekiştirdikçe, krallığın yargılama yetkisi yavaş yavaş kilisenin yargılama yetkisini kısıtlamaya, krallık karşısında kilise gerilemeye başladı. Kilise mahkemelerine özgü yargılama usulünün en faydalı ve en iyi taraflarını benimseyen parlamento, kısa süre sonra bu usulün neden olduğu suistimallerden başka bir şey görmez oldu. Krallığın yargılama yetkisi her geçen gün pekiştikçe, bu suistimallerin önüne geçecek gücü de kendinde bulmaya başladı. Nitekim, söz konusu suistimaller tahammül edilemez boyutlardaydı. Bunların hepsini burada sıralamadan, Beaumanoir'ın, Boutillier'nin eserlerine, krallarımızın yaptığı düzenlemelere atıfta bulunmakla yetineceğim.[320] Burada sadece doğrudan doğruya halkın servetini ilgilendiren suistimallere değineceğim. Bu suistimallerin ne olduğunu, bunları ıslah eden hükümlerden anlıyoruz. Koyu bir cehalet bir zamanlar bu suistimallerin yaşanmasına neden olmuş, daha sonra bir çeşit aydınlanma yaşanmış ve bu suistimaller ortadan kalkmıştır. Ruhban sınıfının büründüğü sessizlikten, yapılan reformları destekledikleri sonucu çıkarılabilir. Bu da, insan zekâsının doğası göz önüne alındığında, takdire şayan bir durumdur. Sahip olduğu malların bir kısmını kiliseye bağışlamadan ölen, yani "günah çıkarmadan" (*déconfés*) ölen kişiler son kutsama töreninden mahrum bırakılıyor, Hristiyan âdetlerine göre defnedilmiyordu. Kişi vasiyetname bırakmadan ölmüşse, akrabaları, merhum vasiyetname yazmış olsa geride ne bırakırdı sorusunun yanıtını birlikte hesaplamak üzere hakem tayin etmesi için piskoposa ricacı olmak zorundaydılar. Çiftler, ilgili izin belgesini satın almadan düğünden sonraki ilk üç gece birlikte yatamıyordu. Sa-

320 Kimlerin laik mahkemelere başvuramadığını görmek için bkz. Boutillier, *Somme rurale*, Başlık IX; Beaumanoir, Böl. XI, s. 56; Philippe Auguste'ün bu konudaki düzenlemeleri; Philippe Auguste, din adamları, ve baronlar arasında yapılan anlaşma.

tın almak için bu üç geceden birini seçmek şarttı, zira diğer geceler daha ucuzdu. Parlamento bunların hepsini ıslah etti. Ragueau'nun *Glossaire du droit français*'sinde [Fransız Hukuku Sözlüğü],[321] parlamentonun Amiens piskoposu aleyhine verdiği hüküm okunabilir.[322]

Bu konunun başlangıcında söylediklerime geri dönüyorum. Bir yüzyıl içinde veya bir yönetimde, devlete ait çeşitli kurumların kendi nüfuzlarını artırmaya, birbirlerinden istifade etmeye çalıştıkları görüldüğünde, bu girişimlerinden dolayı söz konusu kurumların yozlaştığına hükmetmek çoğu zaman yanlış olacaktır. İnsanlığa mahsus bir talihsizlikten ötürü, aynı anda hem yüce hem de ölçülü olabilen çok az insan vardır. Ve insan daima gücünü sınırlamaktan çok kullanmaya meyilli olduğundan, yüce insanlar arasında aşırı bilge insanlardan ziyade aşırı erdemli insanlara rastlamak çok daha kolaydır.

İnsan ruhu başka insanlara egemen olmaktan sonsuz bir haz duyar. İyiliksever insanlar bile kendilerini o kadar çok severler ki, kendi iyi niyetinden şüphe etmeye lüzum duymayacak kadar talihli bir insan yok gibi bir şeydir. Gerçekte eylemlerimiz o kadar çok şeye bağlıdır ki, bir iyiliği iyi bir şekilde yapmak, iyilik yapmaktan bin kat zordur.

42. Konu
Roma hukukunun yeniden doğuşu ve bunun sonuçları. Mahkemelerdeki değişiklikler

Justinianos'un *Digesta*'sının 1137 yılına doğru yeniden keşfedilmesiyle, Roma hukuku âdeta ikinci kez doğmuş oldu. İtalya'da Roma hukukunun öğretildiği okullar kuruldu. Jus-

321 *Vasiyeti Tenfiz Memurları* başlığı. François Ragueau veya Raguel, XV. yüzyılda yaşamış Fransız hukuk profesörü. (ç.n.)

322 19 Mart 1409 tarihli hüküm.

tinianos Kanunnamesi [Codex] ile *Novellae*[323] zaten biliniyordu. Bu kanunnamenin Lombardların kanununu gölgede bırakacak kadar el üstünde tutulduğunu daha önce söylemiştim.

İtalyan hukukçular, Justinianos kanunlarını Fransa'ya taşıdılar. Fransa'da o zamana kadar sadece Theodosius Kanunnamesi biliniyordu,[324] zira Justinianos kanunları ancak barbarlar Galya'ya yerleştikten sonra yapılmıştı.[325] Justinianos kanunları burada belli bir muhalefetle karşılaştıysa da, kendi dinî kararlarını koruyan papaların aforozlarına rağmen tutunmayı başardı.[326] Aziz Louis, Justinianos'un eserlerini tercüme ettirmek suretiyle bu kanuna itibar kazandırmaya çalıştı. Bu tercümelerin elyazmaları bugün kütüphanelerimizde yer almaktadır. *Etablissements*'ın oluşturulmasında bu kanundan bolca faydalanıldığını söylemiştim. Yakışıklı Philippe,[327] Fransa'nın geleneklerle yönetilen bölgelerinde Justinianos kanunlarının yazılı mantık olarak okutulmasını sağladı. Aynı kanunlar, Fransa'nın Roma hukukuyla yönetilen bölgelerinde temel kanunlar olarak kabul gördü.

Yukarıda, adli düello usulünün yargılayanlar açısından çok fazla bir yetenek gerektirmediğini dile getirmiştim. Davalar her yerde o yerin âdetine ve geleneksel açıdan kabul gören birkaç basit âdete göre hükme bağlanıyordu. Beaumanoir'ın yaşadığı çağda[328] iki farklı yargılama usulü mevcuttu: Bazı yerlerde akranlar, başka yerlerde icra me-

---

323 *Novellae Constitutiones*, İmparator I. Justinianos'un 534 yılından sonra yayımladığı kanunlara verilen ad. Her ne kadar söz konusu kanunlar bu imparatorun saltanatı sırasında resmî olarak derlenmemiş olsa da, bugün bu kanunlar *Corpus Juris Civilis*'in dördüncü bölümü sayılmaktadır. (ç.n.)

324 İtalya'da Justinianos Kanunnamesi'ne riayet ediliyordu. Bu yüzden Papa VIII. Ioannes, Troyes sinodundan sonra yayımladığı anayasasında, Fransa'da bilindiği için değil, bizzat bildiği için bu kanunnameden bahseder. Papanın bu anayasası geneldi.

325 Bu imparatorun kanunnamesi 530 yılı civarında yayımlanmıştır.

326 *Decretales*, Kitap V, Başlık *De privilegiis, capite super specula.*

327 Du Tillet'nin aktardığı, Orléans Üniversitesi lehine verilen 1312 yılına ait fermanla.

328 *Ancienne coutume de Beauvoisis*, Böl. I, icra memurlarının görevine dair.

murları yargılıyordu.[329] İlk usulde akranlar kendi mahkemelerinin âdetlerine göre karar verirken,[330] ikinci usulde aynı âdetleri icra memurlarına hakemler veya ihtiyarlar işaret ediyordu. Her iki usulde de herhangi bir bilgi, yetenek veya tahsil gerekli değildi. Fakat menşei belirsiz *Etablissements* metni ile içtihatla ilgili başka eserler ortaya çıkınca, Roma hukuku tercüme edilince, Roma hukuku okullarda okutulmaya başlanınca, belli bir hukuki süreç ve içtihat anlayışı oturmaya başlayınca, hukukçular ve hukuk uzmanları türeyince akranlar ve hakemler yargılayamaz hale geldi; akranlar derebeyinin mahkemelerinden çekilmeye, derebeyleri akranları bir araya getirmekte çok hevesli davranmamaya başladı. Hele ki yargılamalar asillerin hoşuna gidecek, askerlerin ilgisini çekecek türden gösterişli eylemler olmaktan çıkmış, onların bilmedikleri, bilmek de istemedikleri bir uygulamaya dönüşmüştü. Akranlar yoluyla yargılama usulüne daha az başvurulur oldu;[331] icra memurları aracılığıyla yargılama usulü ise yayıldı. Eskiden icra memurları yargılamıyor,[332] sorgulamayı yürütüyor, hakemlerin kararını

329 Nasıl vasallar birbirlerini yargılıyorsa, halk arasında da burjuvalar diğer burjuvalar tarafından yargılanıyordu. bkz. La Thaumassière, Böl. XIX.

330 Nitekim, Boutillier'nin eserinde aktarılan düstura bakılırsa, bütün talepler şu cümleyle başlıyordu: "Hâkim hazretleri, sizin mahkemenizde âdet olduğu üzere vs." *Somme rurale*, Kitap I, Başlık XXI.

331 Bu değişim gözle görülür bir değişim oldu. Boutillier'nin vasiyetnamesini hazırladığı yıl olan 1402 yılında, hâlâ akranlara başvurulduğu görülür. Nitekim Boutillier şöyle bir düstur aktarır (Kitap I, Başlık XXI): "Hâkim hazretleri, şu şu bölgede, mahkemede, meclislerde sahip olduğum yüksek, vasat, dar yargılama yetkim çerçevesinde, icra memurları, vasallar ve mübaşirler." Bununla birlikte akranlar artık sadece feodal meselelere bakıyordu. age. Kitap I, Başlık I, s. 16.

332 Derebeyinin icra memurlarına verdiği, Boutillier tarafından aktarılan mektuplardaki düsturdan anlaşıldığı üzere *Somme rurale*, Kitap I, Başlık XIV. Beaumanoir'ın kitabından da aynı sonuç çıkmaktadır, *Ancienne coutume de Beauvoisis*, Böl. I, "İcra memurlarına dair". İcra memurları sadece hukuki süreci yürütüyordu. "Le bailli est tenu en la presence des hommes à penre les paroles de chaux qui plaident, et doit demander as parties se ils veulent avoir droit selon les raisons que ils ont dites; et se ils disent, Sire, oïl, le bailli doit contraindre les hommes que ils fassent le jugement." Ayrıca bkz. Aziz Louis'nin *Etablissements*'ı, Kitap I, Böl. CV; Kitap II, Böl. XV: "Li juge, si ne doit pas faire le jugement."

açıklıyordu. Fakat hakemler yargılayamaz hale gelince, icra memurları bizzat yargılamaya başladı.

Bu usul, kilise mahkemeleri hep göz önünde olduğu için daha da kolay yerleşti. Kilise hukuku ile yeni medeni hukuk el ele verip akranları ortadan kaldırdı.

Böylece, Salica kanunlarından, *capitulum*'lardan ve üçüncü nesil krallar zamanında yaşamış ilk hukuk yazarlarından öğrendiğimiz, monarşilerde daima riayet edilen, hâkimin asla tek başına yargılayamaması geleneği ortadan kalktı.[333] Sadece bölgesel mahkemelerde karşılaşılan bunun tam tersi suistimaller hafifletildi; birçok bölgede hâkimin danışabileceği, eski hakemleri temsil eden adalet temsilcileri atanmasıyla ve fiziksel ceza gerektiren durumlarda hâkime, yanına iki kıdemli hâkim alma zorunluluğu getirilmesiyle bir ölçüde ıslah edildi.

43. Konu
Aynı konunun devamı

Böylece, derebeylerine kendi mahkemelerine bizzat başkanlık etmelerini yasaklayan bir kanun olmadı. Derebeylerin, akranlarının bu mahkemelerde yerine getirdikleri görevleri ortadan kaldıran bir kanun olmadı. İcra memurluğu kurulmasını emreden bir kanun çıkarılmadı. İcra memurları yargılama hakkını bir kanunla elde etmedi. Bütün bunlar yavaş yavaş, olayların doğal akışıyla oluştu. Roma hukukunun, mahkeme kararlarının, yeni yeni yazıya dökülen geleneklerin tanınması, asillerin ve cahil halkın başarılı olamayacakları seviyede bir eğitim gerektiriyordu.

Bu konuda sahip olduğumuz yegâne metin,[334] derebeylerini, icra memurlarını laikler arasından seçmeye mecbur

333 Beaumanoir, Böl. LXVII, s. 336; Böl. LXI, s. 315 ve 316; *Etablissements*, Kitap II, Böl. XV.

334 Söz konusu metin 1287 yılına aittir.

eden düzenlemedir. Bu düzenlemeye, onların elinden çıkmış bir düzenleme gözüyle bakmak yanlış olur. Zira söz konusu metin böyle bir şey söylememektedir. Buna ek olarak, kanun koyucu emrettiği şeyi nedenleriyle açıklamaktadır: "Görevi kötüye kullandıkları takdirde cezalandırılabilmeleri için, icra memurlarının laikler sınıfından seçilmesi şarttır."[335] O çağlarda din adamlarının ne gibi ayrıcalıklara sahip olduklarını biliyoruz.

Derebeylerinin eskiden istifade ettikleri, bugün ise artık sahip olmadıkları hakların, sanki bunlar haksız kazançmış gibi ellerinden alındığını düşünmek yanlış olur. Bu hakların çoğu ihmal nedeniyle kaybedildi, diğerlerinden vazgeçildi, zira bu haklar aradan geçen yüzyıllar boyunca yaşanan değişimlerle bir arada var olamadı.

44. Konu
Şahitler yoluyla kanıt sunma usulü üzerine

Geleneklerden başka bir kurala sahip olmayan hâkimler, önlerine gelen her meselede genellikle şahitler aracılığıyla soruşturma yapıyordu.

Adli düello geleneği ortadan kalktıkça, soruşturmalar yazılı yapılmaya başlandı. Ancak kâğıda dökülmüş sözlü bir tanıklık yine sözlü bir tanıklıktan ibarettir. Bu ise, hukuki sürecin getirdiği masrafları artırmaktan başka bir işe yaramadı. Bu soruşturmaların çoğunu gereksiz kılan düzenlemeler yapıldı.[336] Çoğu olgunun gerçekliğini kanıtlayan kamuya açık kayıtlar yapıldı: asalet, yaş, meşruiyet, evlilik. Yazı, baştan çıkartılması hemen hemen imkânsız bir tanıktır. Gelenekler yazıya döküldü. Bütün bunlar son derece mantıklıydı. Pierre'in Paul'ün oğlu olup olmadığını kanıtlamak için uzun bir soruş-

335 "Ut, si ibi delinquant, superiores sui possint animadvertere in eosdem."

336 Yaşın ve akrabalık ilişkisinin nasıl kanıtlandığını görmek için bkz. *Etablissements*, Kitap I, Böl. LXXI ve LXXII.

turma yapmak yerine, vaftiz kayıtlarına bakmak çok daha kolaydır. Bir ülkede çok fazla sayıda gelenek var ise, her bir geleneği şahıslara kanıtlatmak yerine, bütün bu gelenekleri tek bir kanunnameye yazmak çok daha pratiktir. Son olarak, yazılı kanıt olmadıkça, yüz liranın üstünde borçlar söz konusu olduğunda, şahit yoluyla sunulan kanıtların kabul edilmesini yasaklayan o ünlü düzenleme yapıldı.

45. Konu
Fransa'daki âdetler üzerine

Daha önce belirttiğim gibi, Fransa o sırada yazılı olmayan geleneklerle yönetiliyordu. Her bir derebeyliğine özgü tikel âdetler medeni hukuku meydana getiriyordu. Beaumanoir'ın dediği gibi,[337] her bir derebeyliğinin kendi medeni hukuku vardı. Ve bu medeni hukuklar o kadar tikeldi ki, o çağın aydını, hatta büyük bir aydını olarak bakılması gereken bu yazar, bütün krallıkta her bakımdan aynı kanunla yönetilen iki derebeyliğin bulunabileceğine inanmadığını söyler.

Bu baş döndürücü çeşitliliğin bir birincil, bir de ikincil nedeni vardı. Birinci neden, yerel geleneklerle ilgili bölümde söylediklerimden hatırlanacaktır.[338] İkinci nedene gelince, o da adli düelloların çeşitli sonuçlar vermesinden anlaşılacaktır. Tamamen tesadüfi olan bu sonuçlar da, doğal olarak yeni yeni âdetler geliştirilmesine neden olmuş olmalıdır.

Bu gelenekler yaşlı insanların hafızasında yer etmişti. Fakat yavaş yavaş yazılı kanunlar veya gelenekler yapılmaya başlandı.

1. Üçüncü neslin başlangıcında,[339] krallar özel fermanlar yayımladığı gibi, yukarıda açıklamış olduğum şekilde genel fermanlar da yayımlamıştır. Philippe Auguste'ün kurumları

337 *Ancienne coutume de Beauvoisis*'in önsözü.

338 XII. Konu.

339 bkz. Laurière düzenlemeler derlemesi.

ile Aziz Louis'ninkiler bu tür fermanlardandır. Aynı şekilde büyük vasallar, kendilerine bağlı derebeyleriyle uzlaşarak, kendi düklük veya kontluklarındaki mahkeme oturumlarında, o zamanki koşullara göre kimi fermanlar yayımlamış veya kurumlar oluşturmuştur. Örneğin Bretanya Kontu Geoffroi'nın asiller arasındaki ayrımlarla ilgili mahkeme oturumu, Dük Raoul tarafından belirlenen Normandiya gelenekleri, Kral Thibaut tarafından belirlenen Champagne gelenekleri, Montfort Kontu Simon'un kanunları ve diğerleri. Bu durum birtakım yazılı kanunların oluşmasına önayak olmakla kalmadı, daha öncekilere göre daha genel kanunların oluşmasını sağladı.

2. Üçüncü neslin başlangıcında, halkın hemen hemen tamamı serfti. Birçok nedenden dolayı, krallar ve derebeyleri bu insanları azat etmek zorunda kaldı.

Derebeyleri serflerini azat ederken onlara mal mülk de verdi. Bu malların paylaşımını düzenlemek için serflere medeni kanunlar vermek gerekti. Derebeyleri serfleri azat ederken, kendilerini onların mallarından mahrum etmiş oldular. Bu nedenle derebeylerinin, serflerin mallarına karşılık ellerinde bulundurdukları hakları düzenlemeleri gerekti. Her iki durumda da bu iş azat etme fermanlarıyla halledildi. Bu fermanlar geleneklerimizin bir kısmını oluşturur ve bu kısım elimizde yazılı olarak mevcuttur.

3. Aziz Louis ve ondan sonra gelen krallar zamanında, Desfontaines, Beaumanoir gibi becerikli hukukçular, kendi bölgelerindeki gelenekleri yazıya döktüler. Amaçları, malların paylaşımına dair kendi çağlarında geçerli olan gelenekler hakkında bir fikir vermekten ziyade, hukuki bir uygulama oturtmaktı. Fakat eserlerinde her şeyden bahsettiler. Her ne kadar bu yazarların tek dayanağı söyledikleri şeylerin doğruluğu ve aleniyeti olsa da, söyledikleri şeylerin Fransız hukukunun doğuşuna büyük katkı sağladığına şüphe yoktur. O çağlarda bizdeki yazılı teamül hukuku işte bu durumdaydı.

Ve tarihimizin o şanlı çağı geldi çattı. VII. Charles ve halefleri krallıktaki bütün yerel âdetleri yazıya döktürdü, bu âdetlerin yazımında riayet edilmesi gereken formaliteleri belirledi. Fakat her bir eyaletin âdetleri o eyalette yazıya dökülduğünden ve her bir derebeylikte her bir bölgenin yazılı veya yazılı olmayan âdetleri eyalet genel meclisine sunulduğundan, bu âdetler, şahısların menfaatlerine mümkün olduğunca halel getirmeden, daha genelleştirilmeye çalışıldı.[340] Böylece geleneklerimiz üç özellik kazanmış oldu: Yazılı, daha genel hale geldiler ve kraliyet mührünün verdiği imtiyaza sahip oldular.

Bu geleneklerin çoğu yeniden yazıldığından, yeni içtihatla bağdaşmayan şeylerin bertaraf edilmesi veya yeni içtihattan birtakım şeylerin katılması suretiyle bu geleneklerde birçok değişiklik yapıldı.

Her ne kadar bizde teamül hukukunun Roma hukukuyla, ülke topraklarını ikiye bölecek kadar çeliştiği düşünülse de, Roma hukuku hükümlerinin birçoğunun, özellikle geleneklerimizin yeni yeni kaleme alınmaya başladığı dönemde, yani bizim çağımızdan çok da uzakta olmayan bir dönemde geleneklerimize girdiği de doğrudur. Söz konusu çağda Roma hukuku, kamu görevine girecek herkesin bilmesi gereken bir konuydu; o çağda insanlar bilmeleri gereken şeyleri bilmemekle, bilmemeleri gereken şeyleri bilmekle övünmüyorlardı; algıdaki esneklik bir mesleğe girmekten çok, o mesleği öğrenmeye yönelikti; nihayet o çağda, kadınlar dahi sürekli eğlence peşinde koşmuyordu.

Bu kitabın sonunda konuyu iyice açmam, daha çok ayrıntıya girmek suretiyle, temyiz usulünün başlangıcından bu yana Fransız içtihadını oluşturan, fark edilmesi güç değişimleri bir bir ele almam gerekirdi. Fakat bu durumda, büyük bir eserin içine bir başka büyük eser koymuş olurdum. Ben ülkesinden çıkıp Mısır'a giden, *Piramitler*'e şöyle bir göz atıp ülkesine geri dönen o antikacı gibi davranmayı seçtim.[341]

340 Berry ve Paris'teki âdetlerin yazımı sırasında bu noktaya özellikle dikkat edildi. bkz. *La Thaumassière*, Böl. III.

341 *The Spectator*.

XXIX. Kitap

Kanun yapma şekline dair

1. Konu
Kanun koyucunun ruhu üzerine

Bunu daha önce de dile getirdim ve bu eseri âdeta bunu kanıtlamak için kaleme aldım: Kanun koyucu, ılımlı bir yaklaşım sergilemelidir. Ahlâki refah da siyasi refah da bu iki sınır arasında yer almaktadır. İşte buna bir örnek:

Adli formaliteler özgürlük bakımından gereklidir. Fakat bu formalitelerin sayısı öyle artar ki, gün gelir bu formaliteleri getiren kanunların amacını dahi zedeleyebilir. Davalar yılan hikâyesine döner; malların mülkiyeti şüpheli hale gelir; hiçbir inceleme yapmadan taraflardan birinin malları diğer tarafa verilir veya o kadar çok inceleme yapılır ki her iki taraf da iflas eder.

Vatandaşlar özgürlüklerini ve güvenliklerini kaybederler. Davacılar ikna etme imkânını yitirirken, davalılar kendilerini temize çıkarma imkânını yitirirler.

2. Konu
Aynı konunun devamı

Aulus Gellius'un eserinde[1] Cecilius, alacaklıya, borcunu ödeyemeyen borçlusunu paramparça etme iznini veren On

1 Kitap XX, Böl. I.

İki Levha kanunundan bahsederken, bütün vahşetine rağmen bu kanunu, şahısları ödeme güçlerinin üzerinde borç almaktan caydırmayı hedeflediği için savunur.[2] O halde en acımasız kanunlar en iyi kanunlar mıdır? İyilik aşırılık haline gelmeli, olaylar arasındaki tüm orantılar yok mu edilmelidir?

3. Konu
Kanun koyucunun amacından uzaklaşır gibi gözüktüğü kanunlar çoğu zaman onun amacına uygundur

Bir ayaklanma sırasında taraf tutmayan herkesi alçak ilan eden Solon Kanunu, insanlara çok tuhaf görünmüştür. Oysa o sırada Yunanistan'ın içinde bulunduğu koşullar göz önüne alınmalıdır. Yunanistan o tarihte çok küçük devletlere bölünmüştü. İç çatışmalardan muzdarip bir cumhuriyette, temkinli insanların kendilerini geri çekmelerinden, dolayısıyla olayların aşırı uçlara taşınmasından endişe edilmesi doğaldı.

Bu küçük devletlerde meydana gelen ayaklanmalarda, vatandaşlar kavgaya topluca dâhil oluyor veya bizzat kavga ediyordu. Bizim monarşilerimizde, taraflar az sayıda kişiden oluşur; halk olaylara karışmadan yaşamak ister. Bu durumda, halkın çoğunluğunu isyancılara yönlendirmek değil, isyancıları halka yönlendirmek daha doğal olacaktır. Diğer durumda ise, az sayıdaki aklı başında ve sakin vatandaşı isyancılara katmak gerekir. Bir içkinin fermantasyonu ancak başka bir içkinin tek bir damlasıyla durdurulabilir.

---

2 Cecilius bu cezanın verildiğini ne gördüğünü ne de işittiğini söyler. Ancak görünüşe bakılırsa, böyle bir ceza konmuş da değildi. Kimi hukukçuların, On İki Levha Kanunları'nın aslında sadece satılan borçludan alınan meblağın bölüşülmesinden bahsettiğine dair kanaati çok daha olasıdır.

4. Konu
Kanun koyucunun amacını zedeleyen kanunlar üzerine

Kanun koyucunun, esasını pek az anladığı, kendi amacına aykırı bazı kanunlar vardır. Fransızlarda, bir arpalık üzerinde hak iddia eden iki kişiden biri öldüğünde arpalığın hayatta kalana geçmesine karar veren kanun koyucular, şüphesiz meseleyi örtbas etmeye çalışmıştı. Ancak istenenin tam tersi bir sonuç doğmuş, din adamlarının birbirlerine saldırdıkları, birbirleriyle İngiliz buldokları gibi ölümüne dövüştükleri görülmüştür.

5. Konu
Aynı konunun devamı

Sözünü edeceğim kanun, Aeschines'in[3] bizler için muhafaza ettiği şu yeminde yer almaktadır: "Amphiktyonların[4] herhangi bir şehrini yok etmeyeceğime, şebeke suyunun yolunu değiştirmeyeceğime ant içerim. Şayet herhangi bir halk buna benzer bir şey yapmaya cüret ederse, o halka savaş açacağım ve o halkın şehirlerini yerle bir edeceğim." Kanunun ilk maddesini teyit eder gibi görünen ikinci madde, aslında bu ilk maddeye aykırıydı. Amphiktyon Yunan şehirlerinin asla yıkılmamasını talep ederken, yaptığı kanun bu şehirlerin yıkılmasına davetiye çıkartıyordu. Yunanlar arasında iyi bir milletlerarası hukuk tesis edilebilmesi için, onları, bir Yunan şehrini yok etmenin korkunç bir şey olduğu fikrine alıştırmak gerekiyordu. O halde Amphiktyon'un, bir şehri yok edenleri dahi yok etmemesi gerekirdi. Amphiktyon'un kanunu adil-

3 *De falsa legatione*, s115.

4 Yunan mitolojisinde Deukalion ile Pyrrha'nın ikinci oğlu olan Amphictyon'un Atina'yı on veya on iki yıl boyunca yönettiğine, komşu Yunan kabilelerini bir araya getirerek dinî bir birlik olan Amphiktyon Ligi'ni kurduğuna inanılır. *Amphiktyon* eski Yunancada "komşu" anlamına gelmektedir. (ç.n.)

di, fakat ihtiyatlı değildi. Daha sonra nasıl istismar edildiğine dahi bakılsa, öyle olmadığı görülecektir. Filip, Yunanların kanunlarını ihlal ettikleri bahanesiyle şehirleri yok etme hakkını kendinde görmemiş miydi? Amphiktyon başka cezalar öngörebilirdi. Örneğin, yıkıma neden olan şehrin belli sayıda kamu görevlisinin veya kanunu ihlal eden ordunun komutanlarının ölüm cezasına çarptırılmasını; yıkıma neden olan halkın Yunanların ayrıcalıklarından istifade etme hakkının belli bir süre askıya alınmasını; yıkıma neden olan halkın, şehir yaralarını sarana kadar belli bir tazminat ödemesini buyurabilirdi. Kanun bilhassa zararın tazmin edilmesiyle ilgili olmalıydı.

6. Konu
Aynı görünen kanunlar daima aynı sonucu doğurmaz

Sezar,[5] evde altmış *sestertius*'tan yüksek bir meblağın tutulmasını yasaklamıştı. Roma'da bu kanunun borçlular ile alacaklıları uzlaştırmak için ideal olduğu düşünülmüştü. Zira zenginleri fakirlere borç vermeye mecbur etmek suretiyle, fakirleri zenginlere olan borçlarını ödeyebilecek hale getiriyordu. Sistem zamanında[6] Fransa'da yapılan benzer bir kanunun sonuçları ise çok vahim oldu. Zira bu kanunun yapıldığı şartlar korkunçtu. Kişinin elinden her türlü yatırım imkânını almakla kalmayıp parayı evde saklama imkânını bile yok ediyordu. Bu ise, parayı zorla gasbetmekle aynı şeydi. Sezar'ın yaptığı kanunun amacı paranın halk arasında dönmesini sağlamaktı. Fransa'nın maliye bakanının yaptığı kanunun amacı ise paranın tek elde toplanmasını sağlamaktı. Sezar para yerine araziler verdi veya özel şahısların malları üzerine ipotekler koydu. Fransa'nın maliye bakanı ise para yerine, hiçbir değeri olmayan senetler verdi. Bu se-

5 Dio, Kitap XLI [38].

6 Fransa'da, İskoç ekonomist John Law'un mali projesinin uygulandığı dönem. (ç.n.)

netlerin tabiatları gereği hiçbir değeri olamazdı, zira kanun halkı bunları almaya mecbur ediyordu.

7. Konu
Aynı konunun devamı. Kanunların iyi bir şekilde oluşturulma zorunluluğu

Toplumdan uzaklaştırma kanunu Atina'da, Argos'ta ve Siraküza'da geçerliydi.[7] Bu kanun Siraküza'da bin türlü felakete yol açtı, zira kanun körü körüne yürürlüğe sokuldu. Önde gelen vatandaşlar birbirlerine birer incir yaprağı verip birbirlerini sürgüne yolladılar.[8] Öyle ki, liyakatli insanlar işlerden el çekti. Kanun koyucunun, yapacağı kanunun kapsamı ve sınırlarının ne olması gerektiğinin farkında olduğu Atina'da ise, toplumdan uzaklaştırma kanunu harikulade sonuçlar doğurdu. Tek seferde sadece bir kişi bu cezaya çarptırılabiliyordu. Bu cezayı verebilmek için o kadar çok sayıda oy gerekiyordu ki, yokluğu elzem olmayan bir kişinin sürgüne gönderilmesi hemen hemen imkânsızdı.

Her beş yılda bir sürgün cezası verilebiliyordu. Nitekim, toplumdan uzaklaştırma cezasına ancak vatandaşlara tehdit oluşturan önemli bir şahsiyet çarptırılabildiğine göre, bu her gün yaşanacak alelade bir mesele olmamalıydı.

8. Konu
Aynı gibi gözüken kanunlar daima aynı saike sahip olmamıştır

Romalıların ikamelerle ilgili çoğu kanunu Fransa'da, olduğu gibi kabul edilmiştir. Ancak Fransa'da ikamelerin yapılma sebebi Romalılardakinden çok farklıdır. Romalılarda

7 Aristoteles, *Politika*, Kitap V, Böl. III.
8 Plutarkhos, *Dionysios'un Hayatı.*

veraset, vâris tarafından gerçekleştirilmesi gereken ve Papalık kanunuyla düzenlenmiş olan kimi fedakârlıkları da beraberinde getiriyordu.[9] Bu durum, Romalıların vâris bırakmadan ölmeyi onursuzluk addetmelerine, kölelerini vâris tayin etmelerine ve ikameler icat etmelerine neden olmuştur. İlk icat edilen ikame şekli olan ve sadece vârisin, mirası kabul etmediği durumlarda geçerli olan alelade ikame, bunun en büyük kanıtlarından biridir. Alelade ikamenin amacı, mirasın aynı ismi taşıyan ailenin içinde kalmasını sağlamak değil, mirası kabul edecek birini bulmaktı.

9. Konu
Yunan ve Roma kanunları kişinin kendini öldürmesini aynı gerekçeyle cezalandırmamıştır

"Kendisine yakınen bağlı birini, yani kendini öldüren ve bunu hâkimin emriyle veya şerefinin lekelenmesini engellemek için değil de zayıflıktan yapan bir adam cezalandırılacaktır," der Platon.[10] Roma kanunu ise kişinin ruhsal zayıflıktan, hayattan usanmaktan veya acıya katlanamamaktan değil de işlediği herhangi bir suçun verdiği umutsuzluk yüzünden intihar etmesini cezalandırıyordu. Roma kanunu Yunan kanununun mahkûm ettiği yerde bağışlıyor, Yunan kanununun bağışladığı yerde ise mahkûm ediyordu.

Platon'un kanunu Lakedaimonia kurumlarına dayanıyordu. Buna göre, hâkimin emirleri mutlaktı; şerefin lekelenmesi olabilecek en büyük felaket, zayıflık ise en büyük suçtu. Bütün bu güzel fikirlere sırtını dönen Roma kanunu ise bir vergi kanunundan ibaretti.

---

9 Miras fazla yüklü olduğunda, bazı satışlar yapmak suretiyle Papalık Kanunu'ndan kaçılıyordu. "Sine sacris haereditas" deyimi buradan gelmektedir.

10 *Yasalar*, Kitap IX, 873 c-d.

Cumhuriyet döneminde Roma'da, kendini öldürenleri cezalandıran bir kanun yoktu. Bu eylem tarihçiler tarafından daima iyi karşılanır. Bunu yapanlara herhangi bir ceza verildiği görülmez.

İlk imparatorlar zamanından itibaren, Romalı büyük aileler, verilen hükümlerle sistematik olarak yok edildi. Mahkûmiyetin önüne intiharla geçme âdeti baş gösterdi. Bu büyük avantaj sağladı. Kişi törenle defnedilmeye hak kazanıyor, vasiyetler yerine getiriliyordu.[11] Bunun nedeni, kendini öldüren insanlarla ilgili Roma'da herhangi bir sivil yasanın mevcut olmamasıydı. Ancak ne zaman ki imparatorlar zalim oldukları kadar cimrileştiler, o vakit, ortadan kaldırmak istedikleri kişilere mallarını muhafaza etme imkânı dahi tanımaz oldular ve kişinin işlediği suçtan dolayı duyduğu vicdan azabından intihar etmesinin bir başka suç sayılacağını ilan ettiler.

İmparatorların amacının tam da bu olduğu, kendilerini intihara sürükleyen suçun cezası müsadere değilse, intihar edenlerin mallarına el konmamasına[12] göz yummalarından belliydi.

10. Konu
Zıt gibi görünen kanunlar kimi zaman aynı ruhtan çıkmıştır

Bugün bir kişiyi mahkemeye çağırmak için evine gidiyoruz. Romalılarda böyle bir şey yapılamazdı.[13]

Roma'da mahkeme celbi şiddet içeren bir eylemdi;[14] yakalama emri gibi bir şeydi.[15] Bugün nasıl sırf sivil borçlar

11 "Eorum qui de se statuebant, humabantur corpora, manebant testamenta, pretium festinandi." Tacitus, *Annales*, Kitap VI, (35, 2).

12 İmparator Pius'un yazılı cevabı, Kanun 3, § 1 ve 2, takip eden sayfalar. "De bonis eorum qui ante sententiam mortem sibi consciverunt."

13 Kanun 18, takip eden sayfalar. *De in jus vocando.*

14 bkz. On İki Levha Kanunları.

15 *Rapit in jus.* Horatius, *Hiciv* IX. Bu nedenle, kendilerine belli bir saygı gösterilmesi gereken kişiler mahkemeye çağrılamıyordu.

nedeniyle mahkûm edilen bir adamı kendi evinde yakalamaya gidemiyorsak, o çağda da bir adamın evine mahkeme celbiyle gidilemiyordu.

Roma kanunları da[16] bizim kanunlarımız da, her bir vatandaşın kendi evinin onun sığınağı olduğu ve kişiye karşı kendi evinde zor kullanılmaması gerektiği prensibini aynı şekilde kabul etmektedir.

11. Konu
Farklı iki kanun hangi yolla mukayese edilebilir

Fransa'da yalancı şahitliğin cezası ölüm iken, İngiltere'de değildir. Bu iki kanundan hangisinin en iyisi olduğuna karar verebilmek için, şunu da eklemek gerekir: Fransa'da suçlulara işkence uygulanırken, İngiltere'de böyle bir uygulama yoktur. Ayrıca şunu da bilmek gerekir ki, Fransa'da davalı kendi şahitlerini mahkemeye getiremez, ayrıca suçsuzluğu kanıtlar nitelikteki olgular çok nadir kabul görür. İngiltere'de ise, her iki tarafın da şahitleri dinlenir. Bu üç Fransız kanunu birbiriyle sıkı sıkıya bağlı ve tutarlı bir sistem oluşturmaktadır. Söz konusu üç İngiliz kanunun da bu üç Fransız kanunundan aşağı kalır bir yanı yoktur. Suçlulara işkence edilmesini kabul etmeyen İngiltere'deki bu kanunun, suçluya suçunu itiraf ettirme şansı çok düşüktür. Bu nedenle bütün tarafların şahitlerini çağırır, bu şahitlerin gözünü ölüm cezasıyla korkutmaya cesaret edemez. Ek bir hal çaresi daha olan Fransız kanunu, şahitlerin gözünü korkutmaktan o kadar çekinmez. Tam tersine, mantığı şahitlerin gözünü korkutmasını gerektirir. Sadece tek bir tarafın şahitleri dinlenir:[17] Bunlar, iddia makamının şahitleridir. Davalının

16 bkz. Kanun 18, takip eden sayfalar. *De in jus vocando.*

17 Eski Fransız içtihadına göre, her iki tarafın şahitleri de dinlenirdi. Nitekim Aziz Louis'nin *Etablissements*'ında (Kitap I, Böl. VII), yalancı şahitlerin para cezasına çarptırıldığı görülür.

kaderi bu şahitlere bağlıdır. Oysa İngiltere'de her iki tarafın da şahitleri dinlenir; mesele, tabir caizse bu taraflar arasında tartışılır. Dolayısıyla yalancı şahitlik, burada daha az tehlike arz eden bir eylem olabilir. Davalının yalancı şahitliğe karşı kendini savunma imkânı vardır. Oysa Fransız kanunu davalıya böyle bir imkân tanımaz. Öyleyse, bu iki kanundan hangisinin mantığa en uygun olduğuna karar verebilmek için, bu kanunları tek tek mukayese etmek yerine, topluca ele alıp bir bütün olarak mukayese etmek gerekir.

12. Konu
Aynı gibi görünen kanunlar aslında kimi zaman farklıdır

Yunan ve Roma kanunları çalıntı malı alan kişiyi de tıpkı hırsız gibi cezalandırıyordu. Fransız kanunu da aynıdır. Ancak Yunan ve Roma kanunları mantıklı iken, Fransız kanunu mantıklı değildir. Yunanlarda ve Romalılarda, hırsız para cezasına çarptırıldığından, çalıntı malı alan kişiyi de aynı cezaya çarptırmak gerekiyordu. Zira her ne şekilde olursa olsun zarara yol açan herkes bu zararı tazmin etmek zorundadır. Oysa bizde, hırsızlık suçu ölümle cezalandırıldığından, çalıntı malı alan kişiyi da hırsızla aynı cezaya çarptırmak aşırıya kaçmak olmuştur. Çalıntı malı alan kişi bu malı, bin farklı koşulda masum bir şekilde almış olabilir. Hırsızlık yapan kişi ise daima suçludur. Biri, çoktan işlenmiş bir suçun mahkûm edilmesini engeller; diğeri, söz konusu suçu işler. Biri daima edilgendir, diğeri ise eylem halindedir. Hırsızın daha çok engeli aşması, ruhunun kanunlara daha uzun süre karşı gelmiş olması gerekir.

Hukukçular daha da ileri gitmiş, çalıntı malı alan kişiyi hırsızdan daha namussuz addetmiştir. Zira bu hukukçulara göre, çalıntı malı alan kişi olmadan hırsızlık uzun süre saklanamaz. Verilen ceza para cezası olsaydı, yine bu mantık

da doğru olabilirdi. Ortada bir zarar mevcuttur ve bu zararı genellikle çalıntı malı alan kişi tazmin edebilecek durumdadır. Ancak verilen ceza ölüm cezası olduğunda, başka prensiplerden yola çıkılmış olması gerekirdi.

13. Konu
Kanunları hiçbir zaman yapılma amacından ayırmamak gerekir. Hırsızlıkla ilgili Roma kanunları üzerine

Bir hırsız, çaldığı eşyayı, saklamayı planladığı yere götüremeden suçüstü yakalandığında, Romalılarda buna açık hırsızlık deniyordu. Hırsızlık bundan sonra ortaya çıkartılırsa, açık olmayan hırsızlıktı.

On İki Levha Kanunları, açık hırsızlık yapan kişinin, şayet ergense değnekle dövülmesini ve köle yapılmasını; henüz ergen değilse, sadece değnekle dövülmesini emrediyordu. Açık olmayan hırsızlık yapan kişiyi ise, çaldığı eşyanın değerinin iki katını ödemeye mahkûm etmekle yetiniyordu.

Porcia Kanunu vatandaşları değnekle dövme ve köle yapma usulünü ortadan kaldırınca, açık hırsızlık yapan kişiyi, çaldığı nesnenin değerinin dört katını ödemeye mahkûm etmeye başladılar.[18] Açık olmayan hırsızlık yapan kişi ise, çaldığı nesnenin değerinin iki katını ödemekle cezalandırılmaya devam edildi.

Bu kanunların bu iki suçun niteliği ve hak ettiği cezalar konusunda bu denli önemli bir farklılık gözetmiş olması tuhaftır. Nitekim, hırsız çaldığı eşyayı saklayacağı yere götürmeden önce mi yoksa götürdükten sonra mı yakalanmış, bu ayrıntı suçun doğasını etkilemeyen bir koşuldan ibaretti. Hırsızlıkla ilgili Roma kanunlarının temelinin Lakedaimonia kurumlarından alınmış olduğundan en ufak bir şüphe duymuyorum. Likurgus, vatandaşlarına beceriklilik, kur-

18 bkz. Favorinus'un bu konuda söyledikleri, Aulus Gellius, Kitap XX, Böl. I.

nazlık ve hareket aşılamak amacıyla, çocuklara hırsızlık alıştırmaları yaptırılmasını, yakalananlarınsa acımasızca kırbaçlanmasını istemişti. Bu durum önce Yunanlarda, daha sonra Romalılarda, açık hırsızlık ile açık olmayan hırsızlık arasında büyük bir fark gözetilmesine neden olmuştu.[19]

Romalılarda, hırsızlık yapan köle Tarpeia Kayası'ndan aşağı atılıyordu. Bu durumda Lakedaimonia kurumları söz konusu değildi. Likurgus'un hırsızlıkla ilgili kanunları köleler için yapılmamıştı. Bu noktada bu kanunlardan ayrılmak bu kanunlara riayet etmek demekti.

Roma'da, ergen olmayan bir kişi hırsızlık yaparken yakalandığında, *praetor* onu, tıpkı Lakedaimonia'da olduğu gibi, değnekle dilediğince dövdürtüyordu. Bütün bunlar çok daha eskilere dayanıyordu. Lakedaimonlar bu âdetleri Giritlilerden almıştı. Giritlilerin kurumlarının savaşmaya bire bir olduğunu kanıtlamak isteyen Platon, şu ifadeyi aktarır: "Teke tek dövüşte ve saklanmayı zorunlu kılan hırsızlık olaylarında acıya katlanabilme yetisi."[20]

Medeni kanunlar siyasi kanunlara bağlı olduğundan, yani daima bir toplum için yapıldığından, bir milletin medeni kanununu başka bir millete aktarmadan önce, her iki milletin de aynı kurumlara ve aynı siyasi hukuka sahip olup olmadığının önceden araştırılmasında fayda vardır.

Böylece, hırsızlıkla ilgili kanunlar Giritlilerden Lakedaimonlara geçtiğinde, bu kanunlar yönetim şekli, hatta devlet yapısı ile birlikte Lakedaimonia'ya geçtiğinden, bunlar Girit'teki kadar makul sonuçlar vermiştir. Fakat aynı kanunlar Lakedaimonia'dan Roma'ya geçtiğinde, burada aynı devlet yapısıyla karşılaşmadığından, buraya her zaman yabancı kalmış, Romalıların diğer medeni kanunlarıyla hiçbir bağ kuramamıştır.

---

19 Plutarkhos'un söyledikleri (*Lykurgos'un Hayatı*, 17, 5-6 ve 18, 1) ile *Digesta* kanunlarında yer alan *De furtis* başlığı ile *Institutiones*'i (Kitap IV, Başlık I, § 1, 2 ve 3) karşılaştırınız.

20 *Yasalar*, Kitap I [633 b].

14. Konu
Kanunları hiçbir zaman yapıldıkları koşullardan ayırmamak gerekir

Bir Atina kanunu, şehir kuşatıldığında bütün gereksiz insanların öldürülmesini buyuruyordu.[21] Bu, iğrenç bir milletlerarası hukuktan doğmuş iğrenç bir siyasi kanundu. Yunanlarda, fethedilen bir şehrin sakinleri sivil özgürlüklerini kaybediyor, köle olarak satılıyorlardı. Bir şehrin fethedilmesiyle birlikte o şehir tamamen yok ediliyordu. Bu durum sadece o inatçı savunmalarla doğaya aykırı eylemlerin değil, aynı zamanda, kimi zaman yapılan o korkunç kanunların da kaynağı idi.

Roma kanunları[22] hekimlerin ihmal veya beceriksizlik gerekçesiyle cezalandırılabilmesini öngörüyordu. Bu durumda söz konusu kanunlar, biraz daha yüksek mevkideki hekimi sürgüne, daha aşağı mevkideki hekimi ölüme mahkûm ediyordu. Bizim kanunlarımızda durum başkadır. Roma kanunları, bizim koşullarımızla aynı koşullarda yapılmamıştı. Roma'da, her isteyen tıpla meşgul olabiliyordu. Oysa bizde, hekimler tahsil yapmak, belli dereceler almak zorundadır. Bu nedenle, bizdeki hekimlerin sanatlarını daha iyi bildikleri farz edilir.

15. Konu
Bir kanunun kendi kendini düzeltmesi kimi zaman iyi bir şeydir

On İki Levha Kanunları ister gece ister gündüz olsun, suçüstü yakalanıp peşine düşülen hırsızın, kendini savunması halinde öldürülmesine izin veriyordu.[23] Fakat aynı kanunlar, hırsızı öldüren kişinin bağırıp vatandaşları çağırmasını talep

21 *Inutilis aetas occidatur*, Syrianus, *Hermogenes*.

22 Cornelia Kanunu, *De sicariis*, *Institutiones*, Kitap IV, Başlık III; *De lege Aquilia*, § 7.

23 bkz. Kanun 4, takip eden sayfalar. *Ad leg. Aquil*.

ediyordu.[24] Bu ise, şahısların adaleti tek başlarına aramasına izin veren kanunların her zaman talep etmesi gereken bir şeydir. Bu, olay cereyan ederken şahitleri, hâkimleri yardıma çağıran masumiyetin çığlığıdır. Halkın eylemden haberdar olması, bu eylemden tam da işlendiği sırada haberdar olması gerekir. Halk her şeyin, duruşun, yüzün, tutkuların, sessizliğin bir şeyler anlattığı, edilen her bir sözün mahkûm ettiği veya haklı çıkardığı bir zamanda haberdar edilmelidir. Vatandaşların güvenliği ve özgürlüğüne bu derece aykırı düşen bir kanun, vatandaşların huzurunda hayata geçirilmelidir.

16. Konu
Kanunlar yapılırken dikkat edilmesi gerekenler

Kendi milletleri veya başka bir millet için kanunlar yapabilecek kadar geniş bir dehaya sahip olan kişiler, bu kanunların oluşturulma biçimiyle ilgili bazı noktalara dikkat etmelidirler.

Kanunların dili kısa ve öz olmalıdır. On İki Levha Kanunları bu konuda model teşkil eder. Bu kanunları çocuklar bile ezberleyebiliyordu.[25] Justinianos'un *Novellae*'ı o kadar dağınıktı ki, bunları kısaltmak gerekmişti.[26]

Kanunların yazım üslubu sade olmalıdır. Doğrudan anlatım daima dolaylı anlatımdan daha iyi anlaşılır. Aşağı İmparatorluk dönemine[27] ait kanunlarda hiç görkem yoktur.

---

24 age. bkz. Tassilo'nun Bavyeralıların kanununa eklenen kararnamesi, *De popularibus legibus*, Madde 4.

25 *Ut carmen necessarium*. Cicero, *De legibus*, Kitap II, (23, 59).

26 Söz konusu olan Irnerius'un eseridir.

27 Roma İmparatorluğu kronolojisinde Fransız tarihçilere has bir ayrım. Buna göre Yukarı İmparatorluk dönemi Augustus'un *princeps* ilan edildiği MÖ 27 yılıyla başlar, *Beş İyi İmparator* döneminin sonuna dek uzanır. Aşağı İmparatorluk döneminin başlangıcı tartışmalı olup çoğunlukla Severusların hükümdarlığının sonuyla (MS 235) başlatılır, Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılış tarihi olan 476 yılıyla sona erdirilir. (ç.n.)

Prensler bu kanunlarda hatip gibi konuşturulur. Kanunların üslubu kibirli olduğunda, bunlara sadece gösteriş amaçlı eserler gözüyle bakılır.

Kanunlarda yer alan sözcüklerin herkeste aynı fikirleri uyandırması esastır. Kardinal Richelieu, bir bakanın kral huzurunda itham edilebileceğini kabul ediyordu.[28] Fakat Richelieu, bakan aleyhine ileri sürülen şeyler mühim şeyler değilse, ithamda bulunan kişinin cezalandırılmasını istiyordu. Bu ise, herkesi, bakanın aleyhine olacak gerçekleri dile getirmekten alıkoymuş olmalıdır. Zira bir şeyin mühim olup olmaması tamamen görecelidir. Biri için mühim olan şey, başkası için mühim olmayabilir.

Honorius Kanunu, azatlı birini köle diye satın alan veya rahatsız etmek isteyen kişiyi ölümle cezalandırıyordu.[29] Oysa bu kadar belirsiz bir terimin kullanılmaması gerekirdi. Birini rahatsız etmek tamamen rahatsız edilen kişinin hassasiyet derecesine bağlıdır.

Bir cezayı kanunla belirlemek gerektiğinde, bu cezayı parayla ölçmekten mümkün olduğunca kaçınmak gerekir. Bin türlü neden paranın değerini değiştirebilir; paranın ismi aynı kalırken, aynı değeri ifade etmeyebilir. Roma'da önüne gelene tokat atıp sonra On İki Levha Kanunları'nda öngörülen yirmi beş *solidus*'u veren o küstahın hikâyesini herkes bilir.[30]

Bir kanunda her olayın altında yatan düşünce iyice belirlendikten sonra, belirsiz ifadelere geri dönmemek gerekir. XIV. Louis'nin suçlarla ilgili yönetmeliğinde,[31] kralı doğrudan ilgilendiren durumlar tek tek sıralandıktan sonra, şu sözlere yer verilir: "Ve kralın hâkimlerinin öteden beri yargılayageldiği bütün durumlar." Oysa bu ifade, başarıyla terk edilen keyfîliğe geri dönmek demekti.

---

28 *Testament politique* (1688), Cilt I, Böl. VIII, Kısım VI, s. 257.

29 *Aut qualibet manumissione donatum inquietare voluerit.* Theodosius Kanunnamesi'nin eki, Peder Sirmond'un eserlerinin ilk cildi, s. 737.

30 Aulus Gellius, Kitap XX, Böl. I.

31 Bu yönetmeliğin tutanaklarında, bu durumun nedenlerine yer verilmiştir.

VII. Charles[32] tarafların, teamül hukukunun geçerli olduğu krallık topraklarındaki geleneğe aykırı olarak, hüküm verildikten üç, dört ve altı ay sonra temyize gittiklerini haber aldığını söyler ve savcının sahtekârlığı veya dolandırıcılığı söz konusu olmadıkça[33] veyahut temyize gitmek için mühim ve bariz bir neden bulunmadıkça, derhal temyize gidilmesini emretmişti. Bu kanunun sonu, başlangıcını ortadan kaldırır. Öyle ki daha ileriki tarihlerde, hükmü takip eden otuz yıl boyunca temyize gidilebilir olmuştur.[34]

Lombardların kanunu, yemin etmiş olmasa bile dinî bir kıyafet giyen kadının evlenmesini istemiyordu.[35] "Zira," der aynı kanun, "nasıl ki bir kadını sadece bir yüzükle kendine bağlayan koca, suç işlemeden başka bir kadınla evlenemezse, Tanrı'nın veya Kutsal Bakire'nin eşiyle hiç evlenemez..." Bense şöyle diyorum: Kanunlarda, bir gerçeği bir sembolle veya bir sembolü bir gerçekle karşılaştırarak değil, bir gerçeği yine başka bir gerçekle karşılaştırarak mantık yürütmek gerekir.

Konstantin'in bir kanununa göre, sadece piskoposun şehadeti yeterli oluyor, diğer şahitlerin dinlenmesine gerek kalmıyordu.[36] Bayağı kestirme bir yol seçmiş olan bu prens, davaları şahıslara, şahısları unvanlarına göre yargılıyordu.

Kanunların çok ince bir dille yazılmaması gerekir. Kanunlar, ortalama anlayışa sahip insanlar için yapılır. Kanunlar bir mantık sanatı değil, bir aile babasının basit mantığıdır.

Bir kanunda istisnalar, sınırlamalar, değişiklikler gerekli olmadığında, bunlara yer vermemek çok daha yerinde olacaktır. Bu tür ayrıntılar yeni ayrıntılar doğurur.

Yeterli bir neden olmadan bir kanunda değişiklik yapmamak gerekir. Justinianos, şayet bir koca iki yıl boyunca kocalık görevini yerine getirememişse, zevcenin kocasını,

---

32 1453 yılına ait Montel-les-Tours yönetmeliğinde.

33 Oysa kamu düzenini bozmadan sadece savcı cezalandırılabilirdi.

34 1667 yılına ait yönetmelik bu konuda yeni düzenlemeler getirmiştir.

35 Kitap II, Başlık XXXVII.

36 Peder Sirmond'un Theodosius Kanunnamesi'ne yaptığı ek, Cilt I.

drahomasını kaybetmeksizin boşayabileceğini emretmişti.[37] Justinianos kendi kanununu değiştirdi ve zavallıya üç yıl süre tanıdı.[38] Oysa böyle bir durumda, iki yıl üç yıla bedelken, üç yıl iki yıldan çok da uzun bir süre değildir.

Bir kanunun varlık sebebi açıklandığında, bu sebebin o kanuna layık olması şarttır. Bir Roma kanunu bir körün mahkemede kendini savunamayacağına, zira hâkimlerin ayırt edici süslerini göremeyeceğine hükmetmiştir.[39] Ortada bir sürü iyi neden varken, bu kadar kötü bir neden ancak kasten gösterilmiş olabilir.

Hukukçu Pavlus, yedinci ayda doğan çocuğun kusursuz olduğunu, Pisagor'un sayısal oranlarının da bunu kanıtladığını söyler.[40] Bu tür şeylerde Pisagor'un sayısal oranlarına göre hüküm vermek tuhaf bir durumdur.

Birtakım Fransız hukukçular, kral bir ülkeyi ele geçirdiğinde, o ülkedeki kiliselerin doğrudan kralın şahsına tabi olacağını, zira kralın tacının yuvarlak olduğunu öne sürmüştür. Burada kralın haklarını veya bu durumda medeni kanunun veya kilise kanununun siyasi hukuka boyun eğip eğmemesi gerektiğini tartışmayacağım. Fakat şunu söylemeden edemeyeceğim: Böyle saygıdeğer haklar ciddi ifadelerle savunulmalıdır. Bir unvanın tanıdığı gerçek hakların, o unvanın işaretinin şekline dayandırıldığı nerede görülmüş?

Davila,[41] IX. Charles'ın Rouen parlamentosunda, on dört yaşına basar basmaz reşit ilan edildiğini, zira reşit olmayanlara ait malların geri verilmesi veya yönetimi söz konusu olduğunda, kanunların, zamanı anı anına dikkate almayı tercih ederken, unvan söz konusu olduğunda kanunun başlayan yılı tamamlanmış yıl saymayı tercih ettiğini söyler. Şu

37 Kanun 1, *De repudiis* Kanunnamesi.

38 bkz. *De repudiis* Kanunnamesi'nde yer alan özgün *sed hodie*.

39 Kanun 1, takip eden sayfalar. *De postulando*.

40 *De sententiis*, Kitap IV, Başlık IX.

41 *Della guerra civile di Francia*, s. 96. [Enrico Caterino Davila, 1576-1631 tarihleri arasında yaşamış İtalyan tarihçi, diplomat –ç.n.]

zamana kadar herhangi bir sakınca doğurduğu görülmemiş olan bir uygulamayı eleştirmek bana düşmez. Ancak tek bir şey söylemek isterim: Şansölye de l'Hôpital[42] tarafından öne sürülen sebep gerçek sebep değildi. Halkların yönetimi sadece bir unvan olmaktan çok uzaktır.

Varsayım söz konusu olduğunda, kanunun varsayımı insanın varsayımına yeğdir. Fransız kanunu,[43] bir tüccarın iflasından on gün öncesine kadar yaptığı bütün işlemleri sahtekârlık addeder. Bu, kanunun varsayımıdır. Roma kanunu, zina yapan karısını boşamayan kocaya, boşamama kararını, dava sonucundan korktuğu veya kendi utancından ötürü ihmalkâr davranmadığı sürece cezalandırmazdı. Bu, insanın varsayımıdır. Hâkimin, kocanın tutumunun nedenlerini varsayması ve son derece anlaşılmaz bir düşünce tarzı hakkında bir karar vermesi gerekmektedir. Hâkim varsaydığında, hükümler keyfileşir; kanun varsaydığında ise, hâkime sabit bir kural vermiş olur.

Daha önce dile getirdiğim gibi Platon'un kanunu,[44] şerefinin lekelenmesini engellemek için değil de zayıflıktan ötürü kendini öldüren kişinin cezalandırılmasını istiyordu. Bu, kusurlu bir kanundu. Zira bu kanun, suçluya işlediği suçun nedeninin itiraf ettirilemeyeceği yegâne durumda, hâkimin bu nedenler hakkında karar vermesini istemekteydi.

Gereksiz kanunlar nasıl gerekli kanunları zayıflatırsa, kaçınılabilecek kanunlar da mevzuatı zayıflatır. Bir kanun öngördüğü sonucu doğurmalıdır. Özel bir icazetle o kanundan kaçılmasına izin vermemek gerekir.

Romalılarda Falcidius Kanunu, vârisin daima mirasın dörtte birine sahip olmasını emrediyordu. Bir başka kanun[45] ise, miras bırakan kişiye, vârisi bu dörtte birlik kısmı almak-

42 Michel de l'Hôpital, takriben 1506-1573 tarihleri arasında yaşamış meclis danışmanı, büyükelçi, maliye bakanı, şansölye, şair. (ç.n.)

43 Bu kanun, 1702 yılının Kasım ayına aittir.

44 *Yasalar*, Kitap IX, 873 c-d.

45 Bu, özgün *sed cum testator* maddesidir.

tan menetme hakkı tanıyordu. Böylece Falcidius Kanunu gereksiz hale geliyordu. Şayet miras bırakan kişi vârisini kayırmak istiyorsa, bunu yapmak için Falcidius Kanunu'na ihtiyacı yoktu. Miras bırakan kişi vârisini kayırmak istemiyorsa, vârisini Falcidius Kanunu'na başvurmaktan menediyordu.

Kanunların, eşyanın tabiatını zedelemeyecek şekilde oluşturulmasına dikkat edilmelidir. II. Filips, Oranje prensi aleyhine çıkarttığı emirde, prensi öldüren kişiye veya vârislerine yirmi beş bin ekü ile asalet unvanı vereceğine dair söz veriyor ve bu sözü, bir kral ve Tanrı'nın bir hizmetkârı sıfatıyla veriyordu. Böyle bir eylem için asalet unvanı vadetmek! Tanrı'nın hizmetkârı sıfatıyla böyle bir eylem emri vermek! Bütün bunlar şeref anlayışını da, ahlâk anlayışını da, din anlayışını da altüst etmektedir.

Kötü olmayan bir şeyin, hayal edilen mükemmelliğe uymadığı gerekçesiyle yasaklanması nadirdir.

Kanunlarda belli bir yürek temizliği olması gerekir. İnsanların kötülüğünü cezalandırmak için yapılan kanunların kendisi en mükemmel masumiyete sahip olmalıdır. Vizigotların kanununda,[46] domuzun kendisini yemesinler diye, Yahudileri domuzla hazırlanan her türlü yiyeceği yemeye mecbur eden saçma bir taleple karşılaşılır. Bu, büyük zalimlikti. Yahudilerin kendi kanunlarına aykırı bir kanuna riayet etmeleri zorunlu hale getirilirken, kendi kanunlarından sadece kimliklerini ifşa edecek bir işareti muhafaza etmelerine izin veriliyordu.

17. Konu
Kötü kanun yapma tarzı

Roma imparatorları da tıpkı bizdeki prensler gibi, iradelerini yönetmelikler ve fermanlar yoluyla ifade ediyordu. Ancak Roma imparatorları bizim prenslerin başvurmadı-

46 Kitap XII, Başlık II, § 16.

ğı bir yola daha başvuruyor, anlaşmazlığa düştüklerinde hâkimlerin veya şahısların kendilerine mektup aracılığıyla danışmalarına izin veriyorlardı. İmparatorların verdiği bu cevaplara *rescriptum* adı veriliyordu. Papaların dinî hükümleri de [décrétales] kelimenin tam anlamıyla *rescriptum*'tur. Bunun kötü bir mevzuat oluşturma yolu olduğu tahmin edilebilir. Bu şekilde kanun yapılmasını talep edenler, kanun koyucuyu yanıltan rehberlerdir. Zira olgular daima yalan yanlış şekilde ortaya konur. "Trajan," der Julius Capitolinus,[47] "verdiği bir karar, genellikle özel bir lütuf bütün durumları kapsayacak şekilde genişletilmesin diye sık sık bu tür *rescriptum*'lar yazmayı reddetmiştir." Macrinus bütün *rescriptum*'ları ortadan kaldırma kararı almıştır.[48] Macrinus, Commodus'un, Caracalla'nın ve diğer bütün beceriksiz prenslerin verdiği cevapların kanun addedilmesine katlanamamıştı. Justinianos başka türlü düşünmüş, derlemesini bu *rescriptum*'larla doldurmuştur.

Roma kanunlarını okuyanların *senatus-consultum*'lar, plebisitler, imparatorların genel anayasaları ve eşyanın tabiatını, kadınların kırılganlığını, reşit olmayanların zayıflığını ve kamu faydasını temel alan bütün kanunlar ile bu tür varsayımları birbirlerinden dikkatle ayırmaları en büyük temennimdir.

18. Konu
Tektiplilik fikirleri üzerine

Öyle tektiplilik fikirleri vardır ki, kimi kez büyük dehaları dahi ele geçirmiş (zira Şarlman'ı etkilemişti), vasat zekâlıları ise istisnasız etkilemiştir. Vasat zekâlar tektiplilikte, aşina oldukları türden bir mükemmellikle karşılaşırlar, zira

47 bkz. Julius Capitolinus, *Macrinus*.

48 age.

bunu görmemek mümkün değildir. Ticarette aynı ağırlıklar ve aynı ölçüler, devlette aynı kanunlar, devletin bütün bölümlerinde aynı din. Fakat bu, istisnasız her zaman yerinde bir şey midir? Değişim daima acı çekmekten daha mı az kötülük getirir? Dehanın büyüklüğü, hangi durumda tektiplilik, hangi durumda farklılık gerektiğini bilmekle ölçülmez mi? Çin'de, Çinliler Çinlilere özgü törenlerle, Tatarlar ise Tatarlara özgü törenlerle yönetilir. Buna rağmen dünyada hiçbir halk Çinliler kadar huzur odaklı değildir. Vatandaşlar kanunlara riayet ettiği sürece, aynı kanunlara riayet etmişler, etmemişler ne önemi var?

19. Konu
Kanun koyuculara dair

Aristoteles, kâh Platon'a duyduğu kıskançlığı kâh İskender'e duyduğu tutkuyu tatmin etmek istiyordu. Platon, Atina halkının despotizmine öfkeleniyordu. Machiavelli, idolü olan Valentinois düküne[49] hayrandı. Kendi düşüncelerinden ziyade okuduklarını anlatan Thomas More, bütün devletleri basit bir Yunan şehrini yönetir gibi yönetmek istiyordu.[50] Harrington'ın[51] gözü geleceğin İngiliz cumhuriyetinden başka bir şey görmezken, bir dolu yazar kral olmayan her yerde karmaşa görüyordu. Kanunlar daima kanun koyucunun tutkularına ve önyargılarına ayak uydurur. Kimi zaman kanunlar bunların içinden geçer ve rengini alır, kimi zamansa içinde kalıp bunlara karışır.

---

49 1475-1507 tarihleri arasında yaşamış ünlü asker, siyasetçi ve din adamı Cesare Borgia bu unvanla anılır. (ç.n.)

50 *Ütopya*'sında.

51 James Harrington, 1611-1677 tarihleri arasında yaşamış İngiliz filozof. (ç.n.)

XXX. Kitap

Monarşinin kuruluşuyla ilişkisi bakımından Franklardaki feodal kanunların kuramı

1. Konu
Feodal kanunlara dair

Şayet dünyada ancak bir defa yaşanan ve belki de bir daha asla yaşanmayacak bir olaydan bahsetmezsem; şayet bütün Avrupa'da aynı anda ortaya çıkan ve o zamana kadar bilinen kanunlarla hiçbir ilişkisi olmayan o kanunlardan, sayısız iyiliğe ve kötülüğe yol açan o kanunlardan bahsetmezsem; toprak verildiğinde dahi haklara dokunmayan, birçok şahsa aynı şey veya aynı şahıslar üzerinde çeşitli derebeylik hakları tanımak suretiyle derebeylik kurumunu zayıflatan, fazla geniş imparatorluklara çeşitli sınırlamalar getiren, anarşi eğilimiyle kurallar, düzen ve uyum eğilimiyle anarşi yaratan o kanunlardan bahsetmezsem, eserimin eksik kalacağı kanaatindeyim.

Bunun için başka bir kitap yazmak gerekirdi. Fakat bu kitabın doğası gereği, bu kanunlar ayrıntılı bir araştırmadan çok, genel bir inceleme gibi ele alınacaktır.

Feodal kanunlar çok geniş bir konudur. Yüzyıllık bir meşe ağacı uzanır;[1] insan gözü uzaktan bu ağacın yaprak-

1 "... Quantum vertice ad auras/Aethereas, tantum radice ad Tartara tendit." Vergilius.

larını seçer; yaklaşınca gövdesini görür; fakat köklerini fark etmez. Bu kökleri bulmak için toprağı kazmak gerekir.

2. Konu
Feodal kanunların kaynaklarına dair

Roma İmparatorluğu'nu fetheden halklar Germania kökenliydi. Pek az sayıda eski çağ yazarı bize bu halkların âdetlerini aktarmış olsa da, bugün elimizde büyük nüfuza sahip iki kaynak bulunmaktadır. Germenlerle savaşan Sezar, Germenlerin âdetlerini anlatır.[2] Sezar girişimlerinden bazılarını bu âdetlere göre düzenlemiştir.[3] Bu konuda Sezar'ın yazdığı birkaç sayfa, birkaç cilde bedeldir.

Tacitus, Germenlerin âdetleri üzerine bütün bir eser kaleme almıştır. Bu, kısa bir eserdir. Fakat her şeyi kısa ve öz anlatan, zira her şeyi gören Tacitus'un eseridir.

Bu iki yazar, barbar halkların bugün elimizde olan kanunnameleriyle öyle bir uyum içindedir ki, Sezar'ı ve Tacitus'u okurken her yerde bu kanunnamelerle, bu kanunnameleri okurken ise her yerde Sezar ve Tacitus'la karşılaşılır.

Feodal kanunları araştırırken kendimi dolambaçlı yollarla dolu karanlık bir labirentte gibi hissedecek olsam da, ipin ucunun bende olduğunu ve yolumu bulabileceğimi düşünüyorum.

3. Konu
Vasallığın kökeni

Sezar, Germenlerin tarımla ilgilenmediğini, çoğunun süt, peynir ve etle beslendiğini, kimsenin kendine ait toprağı veya sınırı olmadığını, her bir milletin prenslerinin ve yüksek gö-

2 Kitap VI, (XXI-XXVIII).

3 Örneğin Almanya'dan çekilişi, age. (XXIX-XLIII).

revlilerinin şahıslara istedikleri yerde, istedikleri toprak parçasını verdiğini ve ertesi sene onları başka bir yere göç etmeye zorladığını söyler.[4] Tacitus ise, her bir prensin kendisine sadakatle bağlı olan ve kendisini takip eden bir birliğe sahip olduğunu söyler.[5] Aynı yazar, bu birliklerde yer alan kişilere, kendi dilinde, durumlarına uygun bir isim vermiş ve onları *yoldaş* olarak adlandırmıştır.[6] Prensin gözüne girmek için bu insanlar arasında sıkı bir rekabet vardı,[7] ayrıca prensler arasında, sahip oldukları yoldaşların sayısı ve cesareti konusunda da benzer bir rekabet mevcuttu. Tacitus şöyle devam eder: "Gerçek itibar, gerçek güç, kişinin bizzat seçtiği bir grup gencin daima yanında olmasıdır. Bu gençler barış zamanında süs, savaş zamanında ise kale görevini görür. Kişi yoldaşlarının sayısı ve cesareti bakımından diğerlerini geçtiği nispette, kendi milletinde ve komşu halklarda nam salar. Kişiye hediyeler gönderilir, her yerden elçiler yollanır. Çoğu zaman savaşın sonucunu kişinin namı belirler. Savaş sırasında prensin cesaret bakımından altta kalması onursuzluk iken, birlik açısından prensin erdemine eşit olamamak utanç vericidir. Prensin ölümünden sonra hayatta kalmak ise sonsuz bir onursuzluk kaynağıdır. En kutsal yemin, prensi müdafaa etmek üzere edilen yemindir. Şayet bir şehirde barış hüküm sürüyorsa, prensler savaşan şehirlere giderler. Prensler bu şekilde çok sayıda dosta sahip olurlar. Bu dostlar onların savaş atlarından ve amansız mızraklarından faydalanır. Onlara sunulan, pek rafine olmamakla birlikte cömert yemekler de bir çeşit ücret işlevi görür. Prensin cömertliği savaşlara ve yağmaya bağlıdır. Düşmana meydan okuyup yaralanmak varken, onları, tarım yapıp ertesi seneyi beklemeye ikna et-

4 *Gallia Savaşı*, Kitap VI, (XXII, 1-2). Tacitus şunu ekler: "Nulli domus, aut ager, aut aliqua cura; prout ad quem venere aluntur." *De moribus Germanorum.*

5 *De moribus Germanorum,* (XIII, 2-3).

6 *Comites.* Latince "yoldaş" anlamına gelen *comes* kelimesinin çoğulu. (ç.n.)

7 *De moribus Germanorum*, (XIII-XIV).

meniz çok güçtür. Kan akıtarak elde edebilecekleri şeyleri, ter dökerek elde etmek istemeyeceklerdir."

Öyleyse Germenlerde vasallar vardı, yurtluk diye bir şey yoktu. Yurtluk yoktu, zira prenslerin verecek toprağı yoktu. Daha doğrusu, savaş atları, silahlar, yemekler yurtluk yerine geçiyordu. Vasallar vardı, zira ettikleri yeminle bağlanan, savaşmaya hazır, o zamandan bu zamana yurtluklar için verilen hizmetlerle aşağı yukarı aynı hizmetleri veren sadık adamlar vardı.

4. Konu
Aynı konunun devamı

Sezar şöyle der: "Prenslerden biri mecliste herhangi bir sefer planı yaptığını açıkladığında ve kendisini takip etmelerini talep ettiğinde, şeflerini ve girişimi tasdik edenler ayağa kalkıp hizmetlerini sunuyor, kalabalık tarafından övgülerle karşılanıyordu. Ettikleri yemine uygun hareket etmedikleri takdirde halkın güvenini kaybediyorlardı; onlara asker kaçağı, hain gözüyle bakılıyordu." [8]

Sezar'ın bu sözleri ile bizim bir önceki konuda Tacitus'tan aktardıklarımız, ilk nesil krallar tarihinin nüvesini oluşturur.

Kralların, çıkılacak her sefer için yeni ordu kurmak, diğer birlikleri ikna etmek ve yeni askerler toplamak zorunda olmasına; çok şey elde edebilmek için çok şey dağıtmaya mecbur olmalarına; paylaşma yoluyla sürekli toprak ve ganimet elde edip bu toprak ve ganimetleri sürekli dağıtmalarına; sahip oldukları toprakların durmadan genişleyip, sürekli küçülmesine; çocuklarına bir krallık veren bir babanın bu krallıkla birlikte daima bir de hazine vermesine;[9] kralın hazinesinin krallık için gerekli addedilmesine; bir kralın, kendi kızının drahoması için dahi olsa, bu hazineden yabancılara diğer kralların onayını almadan pay verememesine şaşma-

8 *De bello Gallico*, Kitap VI, (XXIII, 7-8).

9 bkz. *Vie de Dagobert*.

mak gerekir.[1] Krallığın işleyişi, sürekli işler halde tutulması gereken bu çarklara bağlıydı.

5. Konu
Frankların yaptığı fetihler üzerine

Frankların Galya'ya girdikten sonra ülkenin bütün topraklarını yurtluklara dönüştürmek üzere istila ettikleri doğru değildir. Kimileri böyle olduğunu düşündü, zira ikinci neslin sonlarına doğru hemen hemen bütün toprakların yurtluklara, tabi yurtluklara veya bu ikisinden birine ait arazilere dönüştüğünü gördüler. Oysa bu durumun birtakım özel nedenleri vardı. Bu nedenleri daha ileride ele alacağız.

Bundan çıkartılmak istenen, Barbarların her yerde toprağa bağlı köleliği tesis etmek üzere genel bir düzenleme yaptıkları şeklindeki sonuç da en az bu sonucun dayandırıldığı prensip kadar yanlıştır. Yurtlukların el değiştirebildiği bir zamanda şayet krallığın bütün toprakları yurtluk veya yurtluklara bağlı arazilerden oluşuyor olsaydı ve bu krallıkta yaşayanlar bunlara bağlı vasallar veya serflerden ibaret olsaydı, mala mülke sahip olan kişi daima gücün de sahibi olacağından, yurtlukları, yani var olan yegâne mülkü elinde bulunduran kral, Türkiye'deki sultanın sahip olduğu kadar keyfî bir güce sahip olurdu. Ancak bu sav, bütün tarihî gerçeklere aykırıdır.

6. Konu
Gotlara, Burgonyalılara ve Franklara dair

Galya, Germen halkların istilasına uğramıştır. Vizigotlar Narbona ile güneydeki toprakların hemen hemen bütününü

1 bkz. Tourslu Grégoire, Kitap VI, Chilperic'in kızının evliliği. Childebert Chilperic'e elçiler göndererek, babasının şehirlerini, hazinesini, serflerini, atlarını, süvarilerini, öküz koşumlarını, vs. kızına veremeyeceğini bildirmiştir.

ele geçirmiş, Burgonyalılar doğuya bakan kesime yerleşmiş, Franklar ise aşağı yukarı geri kalan her yeri fethetmiştir.

Bu barbarların yaptıkları fetihler sırasında kendi ülkelerinde sahip oldukları ahlâk kurallarını, eğilimleri ve âdetleri olduğu gibi muhafaza ettiklerinden şüphe etmeye gerek yoktur. Zira bir millet düşünce ve eylem tarzını bir anda değiştirmez. Bu halklar Germania'dayken tarımla çok az ilgileniyordu. Tacitus ve Sezar'ın dediklerine bakılırsa, genelde çobanlıkla uğraşıyorlardı. Nitekim Barbarların kanunnamelerindeki hükümlerin hemen hemen tamamı hayvan sürüleriyle ilgilidir. Frankların tarihini kaleme alan Roricon bir çobandı.

7. Konu
Farklı toprak paylaşım biçimleri

Gotlar ve Burgonyalılar çeşitli iddialarla imparatorluğun içlerine kadar girdikten sonra, Romalılar, daha çok yıkıma yol açmalarını engellemek için, onların geçimini karşılamaya mecbur oldu. Önce onlara buğday verdiler;[2] daha sonra onlara toprak vermeyi seçtiler. İmparatorlar veya imparatorlar adına hareket eden Romalı yüksek görevliler, vakayinamelerde ve Vizigotlar[3] ile Burgonyalıların[4] kanunnamelerinde görüldüğü gibi, Gotlarla ve Burgonyalılarla ülke topraklarının paylaşımına dair anlaşmalar yaptılar.[5]

Franklar aynı şekilde hareket etmedi. Salica kanunlarında ve Ripuaria kanunlarında böyle bir toprak paylaşımına

2 Zozimus, Kitap V [48, 3], Alarik tarafından talep edilen buğday dağıtımı.

3 Kitap X, Başlık I, § 8, 9 ve 16.

4 Böl. LIV, § 1 ve 2; Dindar Ludwig'in Burgonyalıların kanununa eklenen 829 yılına ait *capitulum*'undan da anlaşılacağı gibi, söz konusu toprak paylaşımı onun zamanında da geçerliydi, Başlık LXXIX, § 1.

5 "Burgundiones partem Galliae occupaverunt, terrasque cum Gallicis senatoribus diviserunt." Marius'un 456 yılına dair *Vakayiname*'si.

rastlanmaz. Franklar fethetmiş, istediklerini almış ve sadece kendi aralarında düzenlemeler yapmıştır.

O halde Burgonyalıların ve Vizigotların Galya'daki hareket tarzını, aynı Vizigotların İspanya'daki hareket tarzını, Augustulus ve Odoacer zamanındaki yedek askerlerin İtalya'daki hareket tarzını,[6] Frankların Galya'daki hareket tarzı ile Vandalların Afrika'daki hareket tarzından[7] ayıralım. Birinci kategori fethettikleri toprakların eski sakinleriyle anlaşmalar imzalamış, dolayısıyla onlarla toprak paylaşımına gitmişken, ikinci kategori bunlardan hiçbirini yapmamıştır.

8. Konu
Aynı konunun devamı

Barbarların Romalılara ait toprakların büyük bölümünü gasbettiği zannına neden olan şey, Vizigotların ve Burgonyalıların kanunlarından bu iki halkın toprakların üçte ikisine sahip olduğunun anlaşılmasıdır. Oysa bu üçte ikilik pay sadece onlara tahsis edilen kimi yerler için söz konusu idi.

Gundobad Burgonyalıların kanununda, halkının ülkeye yerleştiği andan itibaren toprakların üçte ikisini aldığını söyler.[8] Aynı kanunun ikinci ekinde ise, ülkeye bundan sonra gelecek olanlara bunun ancak yarısının verileceği belirtilir.[9] O halde bütün topraklar Romalılar ile Burgonyalılar arasında paylaşılmamıştı.

Her iki düzenlemede de aynı ifadelere rastlanır. O halde bu iki düzenleme birbirini açıklamaktadır. İkinci düzenlemeden genel bir toprak paylaşımı anlamı çıkartılamayacağına göre, birinci düzenlemeden de bu anlam çıkartılamaz.

---

6 bkz. Prokopius, *De Bella Gothico.*

7 *De Bella Vandalico.*

8 "Licet eo tempore quo populus noster mancipiorum tertiam et duas terrarum partes accepit," vs. Burgonyalıların kanunu, Başlık LIV, § 1.

9 "Ut non amplius a Burgundionibus, qui infra venerunt, requiratur, quam ad proesens necessitas fuerit, medietas terrae." Madde II.

Franklar da Burgonyalılarla aynı ölçülülükte hareket etmiş, fetihleri sırasında Romalıların elinden bütün toprakları almamıştır. Zaten bu kadar çok toprak ne işlerine yarayacaktı ki? Kendileri için uygun olan toprakları alıp gerisini bırakmışlardır.

9. Konu
Toprak paylaşımı konusunda Burgonyalıların kanunu ile Vizigotların kanununun adil uygulanışı

Bu toprak paylaşımlarının zorbaca bir anlayışla yapılmadığını, aynı ülkede yaşamak zorunda olan iki halkın karşılıklı ihtiyaçlarını karşılama fikriyle yapıldığını gözden kaçırmamak gerekir.

Burgonyalıların kanunu, her Burgonyalının bir Romalının evinde, misafir gibi ağırlanmasını talep eder. Bu talep, Tacitus'un[10] dediği gibi dünyanın en misafirperver halkı olan Germenlerin âdetlerine uygundur.

Kanun, Burgonyalıların toprakların üçte ikisi ile serflerin üçte birine sahip olmasını talep eder. Söz konusu kanun her iki halkın anlayışına ve geçinme tarzlarına ayak uydurmuştur. Sürülerini otlatan Burgonyalının geniş topraklara, az sayıda serfe ihtiyacı vardı. Muazzam tarım işi ise, Romalının daha az toprak, daha çok serf istemesine neden oluyordu. Ormanlar ise yarı yarıya paylaşılmıştı, zira bu alandaki ihtiyaçlar birbirinin aynıydı.

Burgonyalıların kanununda,[11] her bir barbarın bir Romalının evine yerleştirildiği görülür. Yani toprak paylaşımı genel değildi. Ancak toprak veren Romalıların sayısı ile toprak alan Burgonyalıların sayısı birbirine eşittir. Romalılar mümkün olduğu kadar az zarar gördü. Savaşçı, avcı ve

10 *De moribus Germanorum* [XXI, 2-3].

11 Ve Vizigotların kanununda.

çoban olan Burgonyalılar ekilmemiş topraklar almaktan gocunmamış, Romalılar tarıma en elverişli toprakları muhafaza etmiştir. Burgonyalıların sürüleri, Romalıların tarlalarını gübrelemiştir.

10. Konu
Kölelik biçimlerine dair

Burgonyalıların kanununda,[12] bu halkların Galya'ya yerleştikten sonra toprakların üçte ikisini, serflerin üçte birini aldığı belirtilir. O halde, Burgonyalılar Galya'ya girmeden önce de, Galya'nın bu bölümünde toprağa bağlı kölelik tesis edilmişti.[13]

Burgonyalıların her iki millet hakkında da düzenlemeler yapan kanunu, her iki milletin asillerini, hür insanlarını ve serflerini birbirinden kesin bir dille ayırır.[14] O halde, nasıl ki kölelik Romalılara has bir şey değilse, özgürlük ve asalet de Barbarlara has bir şey değildi.

Aynı kanuna göre,[15] şayet Burgonyalı bir azatlı efendisine belli bir meblağ vermediyse veya bir Romalıdan üçte bir hisse almadıysa, efendisinin ailesine ait sayılmaya devam eder. Demek ki sahip durumundaki Romalı özgürdü, zira bir başkasının ailesine ait değildi. Ve yine aynı Romalı özgürdü, zira sahip olduğu üçte bir hisse onun özgürlüğünün göstergesi idi.

Romalıların, Frankların hâkimiyetinde, diğer Galya fatihlerinin hâkimiyetine kıyasla daha kölece yaşamadığını

12 Başlık LIV.

13 Bu durum, *De agricolis et censitis et colonis* Kanunnamesi'nin başlığıyla da teyit edilmektedir.

14 "Si dentem optimati Burgundioni vel Romano nobili excusserit." Başlık XXVI, § 1; ve "Si mediocribus personis ingenuis, tam Burgundionibus quam Romanis", age., § 2.

15 Başlık LVII.

görmek için, Salica kanunları ile Ripuaria kanunlarına şöyle bir göz atmak yeterlidir.

Kont de Boulainvilliers, kurduğu sistemin en temel noktasını gözden kaçırmıştır. Frankların, Romalıları bir çeşit köleliğe mahkûm eden genel bir düzenleme yaptıklarını hiçbir şekilde ispat edememiştir.

Kontun eseri beceriksizce kaleme alındığından ve kont bu eserinde, mensup olduğu eski asil sınıfına has bir dürüstlük ve saflıkla konuştuğundan, herkes kontun dile getirdiği güzel şeyler ile düştüğü yanılgıları rahatlıkla fark edebilir. Bu nedenle ben de bu eseri incelemeyeceğim. Sadece, eserde düşünceden çok zekâ, bilgiden çok düşünce olduğunu söylemekle yetineceğim. Bununla birlikte, kontun sahip olduğu bilgiler de azımsanacak türden değildir, zira tarihimizin ve kanunlarımızın ana hatlarına son derece vâkıftır.

Kont de Boulainvilliers de Başrahip Dubos da birer sistem kurmuştur. Biri halk sınıfına, diğeri ise asil sınıfına kurulmuş birer komplo gibidir. Güneş at arabasını Phaethon'a[16] verirken ona şöyle demiş: "Eğer çok yükseklere çıkarsanız, semavi ikametleri yakarsınız; eğer çok alçalırsanız, dünyayı kül edersiniz. Sağa doğru çok gitmeyin, Yılan takımyıldızının ortasına düşersiniz; sola doğru çok gitmeyin, Sunak takımyıldızına[17] girersiniz. İkisinin ortasında seyredin."[18]

11. Konu
Aynı konunun devamı

Fetih zamanında genel bir düzenleme yapıldığı fikrinin uyanmasına sebep olan şey, Fransa'da üçüncü neslin başlan-

16 Yunan mitolojisinde Güneş Tanrısı Helios'un oğlu. (ç.n.)

17 Latince *Ara*. (ç.n.)

18 "Nec preme, nec summum molire per oethera currum./ Altius egressus, caelestia tecta cremabis;/ Inferius, terras: medio tutissimus ibis./ Neu te dexterior tortum declinet ad Anguem,/ Neve sinisterior pressam rota ducat ad Aram,/ Inter utrumque tene..." Ovidius, *Dönüşümler*, Kitap II, (13-18).

gıcına doğru olağanüstü sayıda kölelik biçiminin gözlenmesidir. Bu kölelik biçimlerinin sürekli gelişimi gözden kaçtığı için de, karanlık bir geçmişte, asla var olmamış genel bir kanunun yapıldığı sanılmıştır.

Birinci neslin başlangıcında, Franklarda olsun Romalılarda olsun, sayısız özgür insana rastlanır. Ancak bundan sonra serf sayısı o derece artmıştır ki, üçüncü neslin başlangıcında bütün çiftçiler ile şehir sakinlerinin hemen hepsi serf olmuştur.[19] Böylece, her ne kadar birinci neslin başlangıcında, şehirlerde, Romalılar zamanındaki yönetime aşağı yukarı benzer bir yönetim, burjuvazi toplulukları, bir senato, mahkemeler mevcut olsa da, üçüncü neslin başlangıcına doğru bir derebeyi ile serflerden başka bir şeye rastlanmaz.

Franklar, Burgonyalılar ve Gotlar istilaları sırasında altın, gümüş, taşınır mal, giysi, erkek, kadın, ordunun taşıyabileceği her şeye el koyardı. Daha sonra hepsi bir yere toplanıyor ve ordu ganimeti paylaşıyordu.[20] İlk yerleşimlerinden, yani ilk yıkımlardan sonra, bu insanların ülkenin eski sakinleriyle anlaştığını, onların siyasi ve sivil haklarına dokunmadığını bizzat tarih göstermektedir. O dönemin milletlerarası hukuku bu idi. Savaşta her şeye el konur, barışta her şeye izin verilirdi. Şayet böyle olmasaydı, Salica ve Burgonya kanunlarında, genel olarak köleliğe aykırı bu kadar çok hüküm bulmamız mümkün olur muydu?

Fakat fethin sebep olmadığı şeye, fetihten sonra aynı kalan milletlerarası hukuk anlayışı[21] sebep oldu. Direniş, isyan, şehirlerin istilası beraberinde ülke sakinlerinin köleleştirilmesini getirdi. Farklı muzaffer milletlerin kendi aralarında yaptıkları savaşların yanı sıra, Franklarda bir de monarşinin çeşitli şekillerde paylaşımı nedeniyle sık sık erkek kardeşler veya erkek yeğenler arasında patlak veren ve sözü edilen

19 Galya Romalıların hâkimiyetindeyken, bu insanlar özel topluluklar kurmuştu. Bunlar genellikle azatlılar veya azatlıların soyundan gelenlerdi.

20 bkz. Tourslu Grégoire, Kitap II, Böl. XXVII; Aimoin, Kitap I, Böl. XII.

21 bkz. *Vie des saints*.

milletlerarası hukukun uygulandığı iç savaşlardan dolayı, kölelik Fransa'da diğer ülkelere nazaran daha çok yayıldı. Bu durumun, derebeylerinin hakları konusunda, Fransız kanunları ile İtalyan ve İspanyol kanunları arasındaki farkın nedenlerinden biri olduğunu sanıyorum.

Fetih bir anlık bir olay iken, fetih sırasında uygulanan milletlerarası hukuk birtakım kölelik biçimlerinin ortaya çıkmasına yol açtı. Aynı milletlerarası hukuk, yüzyıllar boyunca bu kölelik biçimlerinin olağanüstü hızla yayılmasına neden oldu.

Auvergne halklarının sadık olmadığına inanan Theuderic, Franklara şu paylaşımı teklif eder: "Beni izleyin, sizleri bol bol altına, gümüşe, esire, giysiye ve sürüye sahip olacağınız bir ülkeye götüreceğim. Buradaki bütün insanları kendi ülkenize götüreceksiniz."[22]

Guntram ile Chilperic arasında barış sağlandıktan[23] ve Bourges'u kuşatanlar geri dönüş emri aldıktan sonra beraberlerinde o kadar çok ganimet götürmüşlerdir ki, geride neredeyse ne insan ne de hayvan sürüsü bırakmışlardır.

Aklı ve izlediği siyasetle daima diğer barbar krallardan ayrılan İtalya kralı Theodoric, ordusunu Galya'ya gönderdikten sonra komutana şunları yazmıştı: "Roma kanunlarına riayet edilmesini ve kaçak köleleri efendilerine iade etmenizi istiyorum. Özgürlük savunucusu, köleliğin terk edilmesini teşvik etmemelidir. Diğer krallar ele geçirdikleri şehirleri yağmalayıp yıkmaktan zevk alıyor olabilirler. Biz öyle bir şekilde mağlup etmek istiyoruz ki, uyruklarımız tabiyetin bu denli gecikmesinden yakınsınlar."[24] Theodoric'in Frank ve Burgonya krallarını kötü göstermek istediği ve onların milletlerarası hukukuna gönderme yaptığı açıktır.

Söz konusu hukuk anlayışı ikinci nesil boyunca da devam eder. *Annales Mettenses*'e [Metz Yıllıkları] göre,[25] Pepin'in

22 Tourslu Grégoire, Kitap III, Böl. XI.

23 age. Kitap VI, Böl. XXXI.

24 Cassiodorus, Mektup XLIII, Kitap III.

25 763 yılına ait. "Innumerabilibus spoliis et captivis totus ille exercitus ditatus, in Franciam reversus est."

ordusu Akitanya'ya girdikten sonra Fransa'ya sayısız ganimet ve serfle dönmüştür.

Bununla ilgili sayısız kaynak gösterebilirim.[26] Bu felaketler insanlarda merhamet duyguları uyandırdığından, bazı aziz piskoposlar ikişer ikişer zincirlenmiş esirleri görünce, satın alabileceklerini almak için kilisenin parasını kullanmış, hatta kutsal vazoları satmış, aziz keşişler de kendilerini bu işe adamıştır. *Vie des saints* [Azizlerin Yaşamı] adlı eserde bu konuyla ilgili daha çok aydınlatıcı ayrıntı mevcuttur.[27] Bu eseri kaleme alan yazarlar, Tanrı'nın, tasarıları dâhilinde olduğu için gerçekleştirdiği kesin olan şeyler hakkında kimi zaman biraz fazla safdilli davrandıkları için eleştirilebilirse de, bu eserden o çağdaki ahlâk kuralları ve âdetlerle ilgili aydınlatıcı bilgiler çıkartılabilir.

Tarihimize ve kanunlarımıza ait anıtsal eserlere bir göz atıldığında, bunlar uçsuz bucaksız, hatta kıyısız bir okyanusu andırır.[28] Bütün bu soğuk, kuru, tatsız ve sert yazıları okumak, Saturnus'un taşları yutması misali yalayıp yutmak gerekir.

Hür insanların değerlendirdiği uçsuz bucaksız topraklar meşrutaya dönüştü.[29] Bir ülke sınırları içerisinde yaşayan hür insanlardan mahrum olduğunda, çok sayıda serfe sahip olanlar zorla veya anlaşmayla geniş topraklar aldı ve çeşitli fermanlardan da anlaşılacağı üzere, bu topraklarda kasabalar inşa etti. Öte yandan zanaatla uğraşan hür insanlar, zanaatla uğraşmak zorunda olan serflere dönüştü. Böylece esaret, zanaata ve tarıma elinden alınanları geri vermiş oldu.

---

26 739 yılına ait *Annales Fuldenses*; Paulus Diaconus, *De gestis Langobardorum*, Kitap III, Böl. XXX; Kitap IV, Böl. I; bir sonraki dipnotta atıfta bulunulan *Vie des saints*.

27 bkz. Aziz Epiphanius, Aziz Eptadius, Aziz Caesarius, Aziz Fidolus, Aziz Porcian, Aziz Treverius, Aziz Eusichius ve Aziz Léger'nin yaşamları; Aziz Julianus'un mucizeleri.

28 "... Deerant quoque littora ponto." Ovidius, *Dönüşümler*, Kitap I, (293).

29 Fakat çiftçilerin hepsi serf değildi. bkz. Kanun 18 ve 23, *De agricolis et censitis et colonis* Kanunnamesi ile aynı başlık altında yer alan Kanun 20.

Toprak sahiplerinin kendi kölelikleriyle kiliselerin kutsallığına katkıda bulunduklarına inanıp bu topraklar üzerinden kiliselere ücret ödemeleri âdettendi.

12. Konu
Barbarların payına düşen topraklar vergi ödemiyordu

Üretmeden yaşayan, topraklarına sadece sazdan kulübelerle bağlı olan basit, fakir, özgür, savaşçı, çoban halklar,[30] vergi ödemek veya toplamak için değil, ganimet elde etmek için şeflerini takip ederdi. Vergi sanatı hep daha sonra, insanlar diğer zanaatlardan istifade etmeye başladıktan sonra icat edilir.

Chilperic ve Fredegund'un aşırılıklarından biri olan, *arpent* başına bir testi şarap olarak alınan geçici vergi[31] sadece Romalıları ilgilendiriyordu. Nitekim bu vergiyle ilgili kayıtları yırtıp atan, Franklar değil, o çağda tamamı Romalı olan din adamları olmuştur.[32] Söz konusu vergi, en başta şehir sakinlerini hedef alıyordu[33] ve şehir sakinlerinin neredeyse tamamı Romalı idi.

Tourslu Grégoire,[34] bir hâkimin Chilperic'in ölümünden sonra kiliseye sığınmak zorunda kaldığını söyler. Zira söz konusu hâkim, Chilperic'in saltanatı sırasında, Childebert zamanında hür insanlar olan Frankları vergiye bağlamıştı: *Multos de Francis, qui, tempore Childeberti regis, ingenui fuerant, publico tributo subegit.* Öyleyse serf olmayan Franklar vergi ödemiyordu.

---

30 bkz. Tourslu Grégoire, Kitap II.

31 age. Kitap V.

32 Bu durum Tourslu Grégoire'ın *Histoire* adlı eserinin bütününde göze çarpmaktadır. Aynı Grégoire, Valfiliacus adında birine, Lombard kökenli olduğu halde din adamı olmayı nasıl başardığını sorar. Tourslu Grégoire, Kitap VIII.

33 "Quoe conditio universis urbibus per Galliam constitutis summopere est adhibita." *Vie de S. Aridius.*

34 Kitap VII.

Başrahip Dubos'nun şu alıntıyı nasıl yorumladığını görüp de beti benzi atmayan dilbilimci yoktur.[35] Başrahip Dubos, o çağda azatlılara hür insanlar da dendiğini belirtir ve buradan yola çıkarak Latince *ingenui* sözcüğünü *vergiden muaf olanlar* olarak yorumlar. Fransızcada *hizmetten muaf*, *cezadan muaf* dediğimiz gibi, böyle bir ifade de kullanabiliriz. Ancak Latincede *ingenui a tributis*, *libertini a tributis*, *manumissi tributorum* gibi ifadeler kullanmak canavarlık olur.

Tourslu Grégoire'ın dediğine göre[36] Parthenius, Frankları vergiye bağladığı için onlar tarafından öldürüleceğini düşünmüştü. Bu cümleden etkilenen Başrahip Dubos, büyük bir soğukkanlılıkla, söz konusu olayın adını koyar: Aşırı vergi yükü.[37]

Vizigotların kanununda,[38] bir barbar bir Romalıya ait araziyi işgal ettiği takdirde, söz konusu arazinin vergiye tabi arazi niteliğini koruyabilmesi için, hâkimin o barbarı bu araziyi satmaya zorladığı görülür. Öyleyse barbarlar toprak üzerinden vergi ödemiyordu.[39]

Vizigotların vergi vermesini[40] arzu eden Başrahip Dubos[41] kanunun maddi ve manevi anlamından kopmuş, Gotların ülkeye yerleşmesi ile bu kanun arasında geçen sürede sadece Romalıları ilgilendiren bir vergi artışı olduğunu tahayyül

---

35 *Etablissement de la monarchie française*, Cilt III, Böl. XIV, s. 515.

36 Kitap III, Böl. XXXVI.

37 Cilt III, s. 514.

38 "Judices atque proepositi tertias Romanorum, ab illis qui occupatas tenent, auferant, et Romanis sua exactione sine alique dilatione restituant, ut nihil fisco debeat deperire." Kitap X, Başlık I, Böl. XIV.

39 Vandallar Afrika'da vergi ödemiyordu. Prokopius, *De Bella Vandalico*, Kitap I ve II; *Historia miscella*, Kitap XVI, s. 106. Afrika fatihlerinin Vandallardan, Alanlardan ve Franklardan oluştuğunu unutmayınız. *Historia miscella*, Kitap XIV, s. 94.

40 Başrahip Dubos Vizigotların bir başka kanununu temel alır. Kitap X, Başlık I, Madde 2. Oysa söz konusu kanun kesinlikle hiçbir şey kanıtlamamaktadır. Bu kanunda belirtilen tek şey, bir derebeyinden belli bir ücret karşılığı toprak alan kişinin bu ücreti ödemek zorunda olduğudur.

41 *Etablissement des Francs dans les Gaules*, Cilt III, Böl. XIV, s. 510.

etmiştir. Oysa olayları keyfince evirip çevirmek sadece Peder Hardouin'e has bir özelliktir.[42]

Başrahip Dubos, Romalılarda askerî arpalıkların vergiye tabi olduğunu kanıtlamak için Justinianos Kanunnamesi'nden[43] birtakım kanunlar bulup çıkartmıştır.[44] Başrahip Dubos buradan yola çıkarak, Franklarda da yurtluk veya arpalıklar üzerinden vergi alındığı sonucuna varmıştır. Ancak bizim yurtluklarımızın Roma menşeli olduğu fikri bugün geçerliğini yitirmiş bir fikirdir. Bu fikre Roma tarihinin bilindiği, kendi tarihimizinse çok az bilindiği, anıtsal eserlerimizin toz içinde bir köşede durduğu zamanlarda itibar edilmiştir.

Başrahip Dubos, Franklardaki âdetleri anlatmak için Cassiodorus'a atıfta bulunarak, İtalya'da ve Theodoric'e bağlı Galya topraklarında yaşananları kullanarak hata yapmıştır. Bunlar birbirine karıştırılmaması gereken şeylerdir. İleride bir başka eserde, Ostrogotların monarşi anlayışının, diğer barbar halklar tarafından o çağda kurulan bütün monarşilere hâkim olan anlayıştan tamamen farklı olduğunu, Ostrogotlarda âdetti diye Franklarda da âdetti demenin mümkün olmaması bir yana, tam tersine, Ostrogotlarda âdet olan bir şeyin Franklarda geçerli olmadığına kanaat getirmenin çok daha doğru olacağını göstereceğim.

Fazla bilgili insanlar için en zor iş, kanıtlarını konuyla alakasız olmayan yerlerde aramak ve gökbilimcilerin tabiriyle, Güneş'in yerini tespit etmektir.

Başrahip Dubos barbar halkların tarihini ve kanunlarını yanlış kullandığı gibi, *capitulum*'larını da yanlış kullanmıştır. Franklara vergi ödetmek istediğinde, sadece serflere uygulanabilecek bir şeyi hür insanlara uygulamış,[45] Frankların

42 Jean Hardouin, 1646-1729 tarihleri arasında yaşanmış Fransız Cizvit, bilgin. Çelişkili teorileriyle ünlüdür. (ç.n.)

43 Kanun 3, Başlık LXIV, Kitap XI.

44 Cilt III, s. 511.

45 *Etablissement de la monarchie française*, Cilt III, Böl. XIV, s. 513. Başrahip Dubos burada Pistres Fermanı'nın 28. maddesine gönderme yapar. bkz. XVIII. Konu.

askerlerinden bahsederken, sadece hür insanları ilgilendirebilecek şeyleri serflere uygulamıştır.[46]

13. Konu
Romalıların ve Galyalıların Frank krallığındaki yükümlülükleri nelerdi

Burada Romalıların ve Galyalıların imparatorlar zamanında tabi oldukları vergileri ödemeye devam edip etmediklerini inceleyebilirim. Fakat konuyu uzatmamak adına şunu söylemekle yetineceğim: Şayet Romalılar ve Galyalılar başta bu vergileri ödemiş olsalar bile, kısa süre sonra bu vergilerden muaf edilmiş, söz konusu vergiler askerî hizmete dönüştürülmüştür. Kaldı ki Frankların en başta bu denli vergi dostu olup da bir anda vergi sisteminden bu denli uzaklaşmış olmalarına ben ihtimal vermiyorum.

Dindar Ludwig'in bir *capitulum*'u[47] bize, Frank krallığında hür insanların ne durumda olduklarını çok açık bir şekilde gösterir. Mağribîlerin baskısından kaçan Gotlar veya İberyalılardan oluşan birkaç grup, Ludwig'in topraklarına kabul edilmiştir.[48] Onlarla yapılan anlaşmaya göre, diğer hür insanlar gibi bu kişiler de kontlarıyla birlikte savaşa gidecek, sefer sırasında aynı kontun emrinde gözcülük ve devriye hizmeti vereçek,[49] kralın görevlilerine ve kralın sarayından gelen veya kralın sarayına giden elçilere at ve araba tedarik edecek,[50] bundan başka herhangi bir vergi ödemeye mecbur edilemeyecek ve diğer bütün hür insanlarla aynı muameleyi göreceklerdi.

---

46 age. Cilt III, Böl. IV, s. 298.

47 815 yılına ait, Böl. I. Bu durum, Dazlak Karl'ın 844 yılına ait *capitulum*'una da uygundur. Madde 1 ve 2.

48 "Pro Hispanis in partibus Aquitanioe, Septimaniae et Provinciae consistentibus." age.

49 "Excubias et explorationes quas wactas dicunt." age.

50 Bunları konta vermek zorunda değillerdi. age. Madde 5.

Bunların, ikinci neslin başlangıcında ortaya çıkan yeni âdetler olduğu söylenemez. Bu âdetler en azından ilk neslin ortasında veya sonunda ortaya çıkmış olmalıdır. 864 yılına ait bir *capitulum*'da, özgür insanların askerî hizmet vermesinin ve buna ek olarak, yukarıda sözünü ettiğimiz atların ve arabaların parasını ödemesinin eski bir âdet olduğu açıkça dile getirilir.[51] Bunlar hür insanlara has yükümlülüklerdi ve daha ileride kanıtlayacağım gibi, yurtluğu olanlar bu yükümlülüklerden muaftı.

Hepsi bu değil: Hür insanların vergiye tabi hale getirilmesini yasaklayan bir düzenleme mevcuttu.[52] Dört malikânesi olan kişi[53] her zaman savaşa gitmek zorundaydı; sadece üç malikânesi olan kişi, tek bir malikâneye sahip olan hür bir insanın yanına katılıyor, tek malikânesi olan, üç malikânesi olanın masraflarının dörtte birini üstlenip evinde kalıyordu. Aynı şekilde, ikişer malikâneye sahip olan iki hür insan da bir araya getiriliyor, savaşa gidenin masraflarının yarısını evinde kalan üstleniyordu.

Dahası var: Elimizde, hür insanların sahip olduğu topraklara veya bölgelere yurtluk ayrıcalığı tanıyan sayısız ferman bulunmaktadır. Bu fermanlardan, ileride bolca bahsedeceğim.[54] Bu topraklar, kontların ve kralın emrindeki diğer görevlilerin, bunlar üzerinden talep ettiği her türlü yükümlülükten muaftı. Bütün bu yükümlülükler özellikle tek tek sıralandığından ve aralarında vergi namına bir şey bulunmadığından, vergi alınmadığı açıktır.

---

51 "Ut pagenses Franci, qui caballos habent, cum suis comitibus in hostem pergant. Kontun onları atlarından mahrum etmesi yasaktı; ut hostem facere, et debitos paraveredos secundum antiquam consuetudinem exsolvere possint." Pistres Fermanı, Baluze basımı, s. 186.

52 Şarlman'ın 812 yılına ait *capitulum*'u, Böl. I; 864 yılına ait Pistres Fermanı, Madde 27.

53 *Quatuor mansos*. Burada *mansus* adı verilen şeyin, bir çiftliğe bağlı, kölelerin olduğu belli bir toprak parçası olduğunu sanıyorum. 853 yılına ait *capitulum* bunun kanıtıdır, *apud Sylvacum*, Başlık XIV, köleleri *mansus*'larından kovanlara karşı.

54 bkz. XX. Konu.

Romalıların vergilendirme sisteminin Frank krallığında kendiliğinden yok olması çok kolay olmuştur. Romalıların vergilendirme sistemi, bu basit halkların fikirlerine de anlayışlarına da dâhil olamayacak kadar karmaşık bir sanattı. Tatarlar bugün Avrupa'yı istila etse, bizde bir maliyecinin ne olduğunu onlara anlatmak için akla karayı seçerdik.

La Vie de Louis le Débonnaire [Dindar Ludwig'in Hayatı] adlı eserin kimliği belirsiz yazarı[55] kontlardan, Şarlman'ın Akitanya'da oluşturduğu Frank milletinden başka görevlilerden bahsederken, onlara sınır gözcülüğü görevi, askerî güç ile tahta bağlı arazilerin idaresini verdiğini söyler. Bu ise, ikinci nesil sırasında prensin gelir durumunu gözler önüne serer. Prens kendisine ait arazilerini muhafaza etmiş, bu arazileri köleleri aracılığıyla değerlendirmiştir. Ancak imparatorlar zamanında alınan emlak vergileri, kelle vergisi ve diğer vergiler, sınırlarda nöbet tutma veya savaşa gitme yükümlülüğüne dönüştürülmüştür.

Aynı eserde,[56] Almanya'da babasıyla buluşan Dindar Ludwig'e, babasının bir kral olarak nasıl bu kadar fakir olabildiğini sorduğunu; Ludwig'in ona sadece ismen kral olduğu, bütün arazilerinin hemen hepsinin derebeylerinin elinde olduğu şeklinde cevap verdiğini, düşüncesizce elden çıkardıklarını geri almaya kalkarsa, oğlunun derebeylerinin sevgisini kaybetmesinden korkan Şarlman'ın olayları eski haline sokmak üzere ülkeye temsilciler gönderdiğini görüyoruz.

Piskoposlar, Dazlak Karl'ın erkek kardeşi Ludwig'e hitaben şunları yazmıştı: "Topraklarınıza sahip çıkın. Böylece sürekli din adamlarının evlerinde kalarak, onların serflerini kendi yükünüzle yorarak seyahat etmek zorunda kalmazsınız. Geçiminizi sağlayacak ve elçileri kabul edecek durumda olmaya özen gösterin." O çağda kralların kendi topraklarının geliriyle geçindiği açıktır.[57]

55 Duchesne, Cilt II, s. 287.
56 Duchesne, Cilt II, s. 89.
57 Krallar ayrıca üzerinde köprü veya başka bir geçiş olan nehirler üzerinden de birtakım vergiler alıyordu.

14. Konu
Census olarak adlandırılan şey üzerine

Barbarlar kendi ülkelerini terk ettiklerinde, geleneklerini yazıya dökmek istediler. Fakat Germence kelimeleri Roma harfleriyle yazmakta zorlanınca, bu kanunları Latince kaleme aldılar.

Fethin ve ilerleyişin yarattığı karmaşada, işler kendiliğinden değişti. Bunları ifade edebilmek için, yeni kullanımlara en yakın eski Latince sözcüklerden yararlanmak gerekti. Örneğin, Romalıların eski vergilerini hatırlatabilecek şeylere[58] *census*, *tributum* dendi. Romalıların vergileriyle hiçbir alakası olmayan şeyler ise mümkün mertebe Roma harfleriyle yazılmış Germence kelimelerle ifade edildi. Böylece *fredum* kelimesi oluştu. İleriki bölümlerde bundan sık sık bahsedeceğim.

Census ve *tributum* sözcükleri böyle keyfî bir şekilde kullanıldığından, birinci ve ikinci nesil döneminde bu sözcükler anlam karmaşası yaratmış, kendilerine has sistemler geliştiren çağdaş yazarlar da,[59] o çağlara ait yazılarda bu sözcüklere rastlayınca, *census* denen şeyin Romalılardaki vergiyle [cens] bire bir aynı olduğuna kanaat getirmiştir. Bu yazarlar buradan yola çıkarak, ilk iki nesle mensup kralların Roma imparatorlarının yerini aldığı ve imparatorlar zamanındaki idareyi olduğu gibi bıraktığı sonucunu çıkarmıştır.[60] Buna ek olarak, ikinci nesil döneminde alınan kimi vergiler birtakım

---

58 *Census* o kadar genel bir sözcüktü ki, bir köprüyle veya bir salla geçilen nehirlerde alınan geçiş ücretlerine bile *census* deniyordu. bkz. 803 yılına ait *capitulum* III, Baluze basımı, s. 395, Madde 1 ile 819 yılına ait *capitulum* V, s. 616. Dazlak Karl'ın 865 yılına ait *capitulum*'undan (Madde 8) anlaşıldığı üzere, hür insanlar tarafından kral veya kralın elçileri için tedarik edilen arabalara da yine bu isim veriliyordu.

59 Başrahip Dubos ve ondan sonra gelenler.

60 bkz. Başrahip Dubos'nun zayıf çıkarımları, Fransız Krallığının Kuruluşu, Cilt III, Kitap VI, Böl. XIV; bilhassa Kral Charibert ve kilisesi arasında yaşanan bir sürtüşmeye dair Tourslu Grégoire'da okuduğu bir alıntıdan çıkardığı sonuç.

tesadüfler ve değişiklikler sonucu başka vergilere dönüşmüş olduğundan,[61] aynı yazarlar bu vergilerin Romalılardaki vergilerle aynı olduğu sonucuna varmıştır. Ayrıca, çağdaş düzenlemelerden bu yana tahta ait arazinin katiyen devredilemez olduğunu gördüklerinden, Romalılardaki vergileri temsil eden, ancak tahta ait arazilerin bir bölümünü teşkil etmeyen bu vergilerin gasptan ibaret olduğunu söylemişlerdir. Varılan diğer sonuçları bir kenara bırakıyorum.

İçinde yaşadığımız yüzyıla ait fikirleri eski çağlara uyarlamak, en bereketli yanılgı kaynaklarından biridir. Bütün eski çağları çağdaşlaştırmak isteyen bu insanlara, Mısırlı rahiplerin Solon'a söylediğini söyleyeceğim: "Ey Atinalılar! Siz daha çocuksunuz."

15. Konu
Census denen şey hür insanlardan değil, sadece serflerden alınıyordu

Kral, din adamları ve derebeyleri, kendi topraklarında yaşayan serfler üzerinden düzenli vergiler alıyordu. Kral açısından bunu *capitulum de Villis* ile, din adamları açısından Barbarların kanunnameleriyle,[62] derebeyleri açısından da Şarlman'ın bu konuda yaptığı düzenlemelerle[63] kanıtlayabilirim.

Bu vergilere *census* deniyordu. Bunlar mali değil, iktisadi vergiler, kamusal yükümlülükler değil, sadece şahsa özel ödemelerdi.

Census adı verilen şeyin serflerden alınan bir vergi olduğunu öne sürüyorum. Bunu Marculfus'un, hür doğan

61 Örneğin azat etmeler sonucu.

62 Almanların kanunu, Böl. XXII; Bavyeralıların kanunu, Başlık I, Böl. XIV. burada din adamlarının kendi sınıflarıyla ilgili yaptıkları düzenlemeler bulunabilir.

63 *Capitula*, Kitap V, Böl. CCCIII.

ve vergi kayıtlarında yer almayan[64] herkese kral tarafından din adamı olma izni verildiğini dile getiren düsturuyla kanıtlayabilirim. Bunu yine, Şarlman'ın Saksonya topraklarına gönderdiği bir konta verdiği görevle[65] kanıtlayabilirim. Söz konusu görev, Saksonların azat edilmesini içeriyordu. Zira Saksonlar Hristiyan olmuştu. Bu tam anlamıyla bir hürriyet fermanıdır.[66] Şarlman Saksonlara en başta sahip oldukları sivil özgürlüklerini geri vermiş ve onları vergiden muaf etmiştir.[67] O halde serf olmak vergi ödemek, özgür olmak ise vergi ödememek demekti.

Aynı prensin krallığa kabul edilen İspanyollar lehine yayımladığı, kralların açık mektuplarına benzer mektubuyla,[68] kontların bu İspanyollardan vergi talep etmesi, onlara verilen toprakları ellerinden alması yasaklanmıştı. Fransa'ya gelen yabancılara serf muamelesi yapıldığı bilinir. Oysa Şarlman, İspanyolların kendi topraklarının mülkiyetine sahip olmalarını istediğine göre, bu insanların hür telakki edilmesini talep ederek, onlardan vergi alınmasını yasaklamıştır.

Dazlak Karl'ın aynı İspanyollar lehine yayımlanan bir *capitulum*'u,[69] diğer Franklara nasıl davranılıyorsa onlara da aynı şekilde davranılmasını talep eder ve onlardan vergi alınmasını yasaklar. O halde hür insanlar vergi ödemiyordu.

Pistres Fermanı'nın 30. maddesi, krala veya kiliseye bağlı birçok çiftçinin, kendi malikânelerine bağlı toprakları din adamlarına veya akranlarına satmak ve kendilerine sadece küçük bir kulübe ayırmak, böylece vergi vermekten kurtulmak suretiyle yaptıkları istismarın önüne geçer. Söz konusu madde, olayların ilk durumuna döndürülmesini emreder. O halde vergi vermek, kölelere özgü bir şeydi.

---

64 "Si ille de capite suo bene ingenuus sit, et in puletico publico censitus non est." Kitap I, Düstur 19.

65 789 yılına ait, *Capitula*'nın Baluze basımı, Cilt I, s. 250.

66 "Et ut ista ingenuitatis pagina firma stabilisque consistat." age.

67 "Pristinoeque libertati donatos, et omni nobis debito censu Solutos." age.

68 *Proeceptum pro Hispanis*, 812 yılına ait, Baluze basımı, Cilt I, s. 500.

69 844 yılına ait, Baluze basımı, Cilt II, Madde 1 ve 2, s. 27.

Buradan yine, krallıkta genel bir vergilendirme olmadığı sonucu çıkmaktadır. Bu durum, çok sayıda metinle sabittir. Zira şu *capitulum*[70] başka ne anlama gelebilir: "Kraliyet vergisinin, eskiden kanuna dayanarak talep edildiği her yerde istenmesini arzu ediyoruz?"[71] Şarlman'ın eyaletlere gönderdiği temsilcilere, krala ait arazilerde eskiden alınması âdet olan bütün vergileri dikkatle incelemelerini emreden[72] *capitulum*'u[73] başka ne anlama gelebilir? Veyahut yine Şarlman'ın, kendilerinden vergi talep edilenlerin verdiği vergileri düzenlediği[74] *capitulum*?[75] Peki ya "şayet bir kişi, vergi almak âdetinde olduğumuz, vergiye tabi bir toprağa sahip olursa"[76] cümlesinin geçtiği başka bir *capitulum*'a[77] nasıl bir anlam yüklemek gerekir? Ve son olarak, Dazlak Karl'ın, alınan vergilerin en eski çağlardan beri krala ait olduğu,[78] vergiye tabi topraklardan bahsettiği *capitulum*'a[79] ne demeli?

İlk bakışta söylediklerime aykırı gibi gözüken, fakat aslında söylediklerimi teyit eden kimi metinler olduğunu fark edeceksiniz. Yukarıda, krallıkta yaşayan hür insanların sadece belli arabalar tedarik etmek zorunda olduğunu gördük. Biraz evvel atıfta bulunduğum *capitulum* buna *census*[80] adını verir ve bunu, serflerin ödediği vergiden ayırır.

---

70 Anzegise derlemesine dâhil edilen (Kitap III, Madde 15), 805 yılına ait *capitulum* III, Madde 20 ve 22. Bu, Dazlak Karl'ın 854 yılına ait *capitulum*'u ile örtüşür, *apud Attiniacum*, Madde 6.

71 "Undecumque legitime exigebatur", age.

72 "Undecumque antiquitus ad partem regis venire solebant", 812 yılına ait *capitulum*, Madde 10 ve 11.

73 812 yılına ait, Madde 10 ve 11, Baluze basımı, Cilt I, s. 498.

74 "De illis unde censa exigunt", 813 yılına ait *capitulum*, Madde 6.

75 813 yılına ait, Madde 6, Baluze basımı, Cilt I, s. 508.

76 "Si quis terram tributatiam, unde census ad partem nostram exire solebat, susceperit", *Capitula*, Kitap IV, Madde 37.

77 *Capitula*, Kitap IV, Lombardların kanununa da dâhil edilen Madde 37.

78 "Unde census ad partem regis exivit antiquitus", 805 yılına ait *capitulum*, Madde 8.

79 805 yılına ait, Madde 8.

80 "Censibus vel paraveredis quos Franci homines ad regiam potestatem exsolvere debent."

Buna ek olarak Pistres Fermanı,[81] kelle ve kulübe başına kraliyet vergisi ödemek zorunda olan ve kıtlık sırasında kendilerini satmış olan hür insanlardan bahseder.[82] Kral, bu insanların geri alınmasını istemiştir. Bu durum, kralın mektubuyla azat edilen kişilerin[83] genellikle tam ve eksiksiz bir özgürlük elde edememesinden,[84] aksine *censum in capite* ödemelerinden kaynaklanıyordu. Fermanda işte bu tür insanlardan söz edilmekteydi.

O halde, Romalılardan kalma genel bir vergilendirme sistemi fikrinden vazgeçmek gerekmektedir. Yine derebeylerinin haklarının da, çeşitli gasplar sonucu aynı Roma düzeninden türediği sanılmıştır. Fransız krallığında *cens* olarak adlandırılan şey, bu sözcüğün yanlış kullanımlarından bağımsız olarak, efendiler tarafından serflerden alınan özel bir vergi idi.

Bunca alıntıyla canını ölesiye sıktığım için, okurdan beni affetmesini rica ediyorum. Gözümün önünde hep Başrahip Dubos'nun *Etablissement de la monarchie française dans les Gaules* [Galya'da Fransız Krallığının Kuruluşu] adlı kitabı olmasa, sözü daha kısa kesebilirdim. Hiçbir şey bilimin önünü, ünlü bir yazarın kötü bir eseri kadar kesemez, zira bilgi vermeden önce, insanları edindikleri yanlış bilgilerden kurtarmak gerekir.

16. Konu
Leude'ler veya vasallar üzerine

Germenlerde, seferleri sırasında prenslere eşlik eden gönüllülerden daha önce bahsetmiştim. Aynı âdet fetihten son-

81 864 yılına ait, Madde 34, Baluze basımı, s. 192.

82 "De illis Francis hominibus qui censum regium de suo capite et de suis recellis debeant." age.

83 Aynı fermanın 28. maddesi bütün bunları çok net açıklar. Hatta söz konusu madde, Romalı azatlı ile Frank azatlıyı birbirinden ayırır. Aynı maddede vergilerin genel olmadığı da anlaşılır. Bu maddeyi okumak gerekir.

84 Şarlman'ın 813 yılına ait, daha önce atıfta bulunulan *capitulum*'undan da anlaşıldığı gibi.

ra da devam etti. Tacitus bu gönüllüleri yoldaşlar,[85] Salica Kanunu kralın itimat ettiği insanlar;[86] Marculfus'un düsturları[87] ise kralın *antrustion*'ları[88] [antrustio] olarak anar. İlk tarihçilerimiz ise onlara *leude*, sadık adamlar adını verirken,[89] daha sonra gelen tarihçiler vasallar ve derebeyleri adını vermiştir.[90]

Salica kanunlarında ve Ripuaria kanunlarında Franklarla ilgili sayısız hükme rastlanırken, *antrustion*'lar hakkında sadece birkaç maddeye rastlanır. *Antrustion*'larla ilgili bu hükümler, Franklarla ilgili diğer hükümlerden farklıdır. Bu hükümlerin her satırında Frankların malları düzenlenirken, *antrustion*'ların mallarıyla ilgili tek kelime edilmez. Bunun nedeni, *antrustion*'ların mallarının medeni kanundan ziyade siyasi kanunla düzenlemesi ve bu malların bir ailenin malvarlığı değil, bir ordunun payına düşen mallar olmasıydı.

Farklı farklı yazarlar tarafından, farklı farklı dönemlerde, *leude*'lere ayrılan mallara hazineye ait mallar,[91] arpalıklar, unvanlar ve yurtluklar denmiştir.

Yurtlukların en başta devredilebilir olduğuna şüphe yoktur.[92] Tourslu Grégoire'da,[93] Sunegisilus ve Gallomanus'un hazineden aldıkları her şeyin ellerinden alındığı, onlara sadece maliği oldukları şeylerin bırakıldığı görülür. Tahta yeğeni Childebert'i geçiren Guntram onunla gizli bir görüşme yapmış, kime yurtluk vermesi, kimin elinden yurtluk alması

---

85 *Comites.*

86 *Qui sunt in truste regis*, Başlık XLIV, Madde 4.

87 Kitap I, Düstur 18.

88 Almanlarda "sadık" anlamına gelen *trew*, İngilizlerde "doğru" anlamına gelen *true* kelimesinden. [5.-7. yüzyıllarda Frank prenslerine sadakat yemini edip, genellikle prensin muhafız birliğine katılan gönüllülere verilen isim –ç.n.]

89 *Leudes*, *fideles.*

90 *Vasali*, *seniores.*

91 *Fiscalia.* bkz. Marculfus, Düstur 14, Kitap I. *Vie de Saint Maur*'da, *dedit fiscum unum*; 747 yılına ait *Annales Mettenses*'de, *dedit illi comitatus et fiscos plurimos* denir. Kraliyet ailesinin geçimine ayrılan mallara ise *regalia* denirdi.

92 bkz. Kitap I, Başlık I, *Livre des fiefs*; Cujas'ın bu kitapla ilgili söyledikleri.

93 Kitap IX, Böl. XXXVIII.

gerektiğini belirtmiştir.[94] Marculfus'un bir düsturuna göre, kral sadece kendi hazinesine ait arpalıkları değil, aynı zamanda bir başkasına ait arpalıkları da başkalarına verebiliyordu.[95] Lombardların kanunu arpalıkları şahsi mülkten ayırır.[96] Tarihçiler, düsturlar, farklı barbar halkların kanunnameleri, bugün elimizde olan bütün anıtsal eserler bu konuda hemfikirdir. Son olarak, *Livre des fiefs*'i [Yurtluklar Kitabı][97] yazanlar bize, derebeylerinin başlarda yurtluklara keyfince el koyabildiğini, sonra yurtlukları bir yıllığına garanti ettiğini,[98] daha sonra ise bunları ömür boyu verdiğini söyler.

17. Konu
Hür insanların verdiği askerî hizmete dair

İki grup insan askerî hizmet vermeye mecburdu: sahip oldukları yurtluklar nedeniyle bu hizmeti vermekle mükellef vasal *leude*'ler veya tabi vasallar ile konta hizmet eden, kontun kendisi ve görevlileri tarafından yönetilen Frank, Romalı ve Galyalı hür insanlar.

Bir yandan arpalığı veya yurtluğu olmayan, diğer yandan toprağa bağlı köleliğe tabi olmayan insanlara hür insanlar deniyordu. Hür insanların sahip olduğu topraklar, kalıtsal topraklar denen topraklardandı.

Kontlar hür insanları bir araya toplayıp onları savaşa götürürdü.[99] Kontların hizmetinde vekil [vicaire] denen gö-

94 "Quos honoraret muneribus, quos ab honore depelleret." age. Kitap VII.

95 "Vel reliquis quibuscumque beneficiis, quodcumque ille, vel fiscus noster, in ipsis locis tenuisse noscitur." Kitap I, Düstur 30.

96 Kitap III, Başlık VIII, § 3.

97 *Feudorum*, Kitap I, Başlık I.

98 Cujas'ın belirttiği gibi bunlar, derebeyinin ertesi sene yenileyeceği veya yenilemeyeceği eğreti mülkiyetlerdi.

99 bkz. Şarlman'ın 812 yılına ait *capitulum*'u, Madde 3 ve 4, Baluze basımı, Cilt I, s. 491; 864 yılına ait Pistres Fermanı, Madde 26, Cilt II, s. 186.

revliler vardı.[100] Ve bütün hür insanlar yüzer yüzer bölündüğünden ve bu yüz kişilik gruplar kasaba denen şeyi oluşturduğundan, kontların hizmetinde bir de belli bir kasabadaki hür insanları[101] veya onlardan oluşan yüz kişilik grubu savaşa götüren *centenarius* denen görevliler bulunurdu.

Yüz kişilik gruplara ayırma âdeti, Frankların Galya'ya yerleşmesinden sonraki tarihlerde ortaya çıkmıştır. Bu uygulama Chlothar ve Childebert tarafından, her bir bölgeyi o bölgede yaşanan hırsızlık olaylarının hesabını vermeye zorlamak amacıyla oluşturulmuştu. Bu prenslerin kararnamelerinde bu açıkça görülür.[102] Bugün İngiltere'de hâlâ benzer bir düzen mevcuttur.

Kontlar hür insanları savaşa götürdüğüne göre, *leude*'ler kendi vasallarını veya tabi vasallarını, piskoposlar, başrahipler veya onların vekilleri de[103] [avoués] kendilerininkileri savaşa götürüyordu.[104]

Piskoposlar bu konuda oldukça rahatsız ve kendileriyle çelişki içindeydiler.[105] Şarlman'dan kendilerini savaşa gitmeye mecbur etmemesini rica etmiş, ricaları kabul edilince de, bu yüzden halkın gözünde saygınlıklarını kaybetmekten yakınmışlardır. Şarlman bu hususta niyetlerini açıklamak zorunda bırakılmıştır. Ne olursa olsun, piskoposların artık savaşa gitmediği zamanlarda, vasallarının kontlar tarafından savaşa götürüldüğüne dair bir kayda rastlamadım. Aksine, kralların veya piskoposların vasallarını savaşa götürmesi için sadık adamlarından birini seçtikleri görülür.[106]

---

100 "Et habebat unusquique comes vicarios et centenarios secum." *Capitula*, Kitap II, Madde 28.

101 Bunlara *compagenses* deniyordu.

102 595 yılında çıkan kararnameler, Madde I. bkz. *Capitula*, Baluze basımı, s. 20. Bu düzenlemeler şüphesiz anlaşarak yapılmıştır.

103 *Advocati*.

104 Şarlman'ın 812 yılına ait *capitulum*'u, Madde 1-5, Baluze basımı, Cilt I, s. 490.

105 bkz. Worms'da yayımlanan 803 yılına ait *capitulum*, Baluze basımı, s. 408, 410.

106 803 yılına ait Worms *capitulum*'u, Baluze basımı, s. 409; 845 yılında Dazlak Karl'ın başkanlığında toplanan konsil, *in Verno palatio*, Baluze basımı, Cilt II, s. 17, Madde 8.

Dindar Ludwig'in bir *capitulum*'unda[107] kral, vasalları üç gruba ayırır: kralın vasalları, piskoposların vasalları, kontun vasalları. Bir *leude*'e veya derebeyine ait vasallar ancak kralın sarayındaki birtakım görevler bu *leude*'leri kendi vasallarını bizzat savaşa götürmekten alıkoyduğu zaman kont tarafından savaşa götürülürdü.[108]

Peki ama *leude*'leri savaşa götüren kimdi? Bu kişinin, her zaman sadık adamlarının başında bulunan kral olduğuna şüphe yoktur. Bu nedenledir ki, *capitulum*'larda kralın vasallarının piskoposlarınkinden daima ayrı tutulduğunu görürüz.[109] Bizim cesur, mağrur ve yüce gönüllü krallarımız, kilise ordusunun başına geçmek için savaşa gitmiyor, yan yana çarpışmak veya birlikte ölmek için bu insanları tercih etmiyorlardı.

Şarlman'ın, ister kendi arazisinde ister başkasının arpalığında dört malikâneye sahip bütün hür insanların düşman üzerine yürümesini veya derebeyinin peşinden gitmesini emreden *capitulum*'undan da anlaşıldığı üzere,[110] *leude*'ler de aynı şekilde kendi vasallarını ve tabi vasallarını savaşa götürüyordu. Şarlman'ın, kendine ait tek bir arazisi olan kişinin kontun askerleriyle, derebeyinin arpalığına sahip kişinin ise o derebeyiyle savaşa gitmesini istediği açıktır.

Oysa Başrahip Dubos'nun iddiasına göre,[111] *capitulum*'larda belli bir derebeyine bağlı kişilerden bahsedildiği

---

107 *Capitulare quintum anni 819*, Madde 27, Baluze basımı, s. 618.

108 "De vassis dominicis qui adhuc intra casam serviunt, et tamen beneficia habere noscuntur, statutum est ut quicumque ex eis cum domino imperatore domi remanserint, vassallos suos casatos secum non retineant; sed cum comite, cujus pagenses sunt, ire permittant." 812 yılına ait *capitulum* II, Madde 7, Baluze basımı, Cilt I, s. 494.

109 812 yılına ait *capitulum* I, Madde 5. "De hominibus nostris, et episcoporum et abbatum qui vel beneficia, vel talia propria habent," vs. Baluze basımı, Cilt I, s. 490.

110 812 yılına ait, Böl. I, Baluze basımı, s. 490. "Ut omnis homo liber qui quatuor mansos vestitos de proprio suo, sive de alicujus beneficio, habet, ipse se proeparet, et ipse in hostem pergat, sive cum seniore suo."

111 Cilt III, Kitap VI, Böl. IV, s. 299, *Etablissement de la monarchie française.*

yerlerde, söz konusu olan sadece serflerdi. Bu noktada Başrahip Dubos, Vizigotların kanunu ile bu halkın uygulamasına dayanır. Oysa *capitulum*'ların kendisine dayanmak daha doğrudur. Biraz önce atıfta bulunduğum *capitulum,* kesin olarak Başrahip Dubos'nun ileri sürdüğü savın tam tersini söyler. Dazlak Karl ile erkek kardeşleri arasında yapılan antlaşma da, aynı şekilde, kendi istekleri doğrultusunda bir derebeyini veya kralı takip etmeyi seçen hür insanlardan bahseder. Ve bu hüküm, daha pek çok hükümle bağdaşmaktadır.

O halde, üç çeşit ordu olduğunu söyleyebiliriz: bizzat kendilerine bağlı sadık adamlara sahip *leude*'lerin veya kralın sadık adamlarının ordusu, piskoposların veya başka din adamlarının ve onların vasallarının ordusu ve son olarak hür insanları savaşa götüren kontun ordusu.

Vasalların kontun hizmetinde olamayacağını söylemiyorum. Nasıl ki özel bir komuta yetkisine sahip kişiler daha genel bir komuta yetkisine sahip kişiye bağlı ise, vasallar da kontun emrinde olabiliyordu.

Hatta kont ile kralın elçilerinin, yurtluklarına bağlı görevleri yerine getirmedikleri takdirde vasallara para cezası ödettikleri dahi görülür.

Aynı şekilde, kralın vasalları yağma eylemlerine katılır[112] ve kralın yargısına tabi olmak istemezlerse, kontun yargısına tabi olabiliyorlardı.

18. Konu
Çifte hizmete dair

Bir kişinin askerî gücüne tabi olan insanların, aynı zamanda o kişinin sivil otoritesine de tabi olması monarşinin temel prensiplerinden biridir. Nitekim Dindar Ludwig'in

112 882 yılına ait *capitulum*, Madde II, *apud Vernis palatium*, Baluze basımı, Cilt II, s. 17.

815 yılına ait *capitulum*'u,[113] kontun hür insanlar üzerinde sahip olduğu askerî yetki ile sivil yetkiden bir nefeste bahseder. Nitekim, hür insanları savaşa götüren kontun mahkemelerine de hür insanların mahkemeleri denirdi.[114] Şüphesiz, özgürlükle ilgili meselelere konta bağlı görevlilerin mahkemelerinin değil de sadece kontun mahkemelerinin bakabildiğine dair anlayış da buradan kaynaklanmaktadır. Nitekim kont, piskoposların veya başrahiplerin vasallarını savaşa götürmezdi, zira onlar, kontun sivil otoritesine tabi değildi. Aynı şekilde kont, *leude*'lerin tabi vasallarını da savaşa götürmezdi. İngiliz kanunları sözlüğü de,[115] Saksonların *coples* dediğe şeye Normanların *kont*, *yoldaş* dediğini, zira adli tazminatları kralla paylaştıklarını dile getirir.[116] Nitekim silah kuşanmak ve akranlarını kendi mahkemesinde yargılamanın,[117] her çağda bütün vasalların derebeylerine karşı en temel yükümlülükleri olduğunu görüyoruz.[118]

Adli yetkiyi insanları savaşa götürme yetkisine bağlayan nedenlerden biri, savaşa götüren kişinin, aynı zamanda, hür insanlar tarafından tedarik edilen birkaç taşıma hizmeti ile genel anlamda, hemen aşağıda sözünü edeceğim birtakım adli kazançlardan oluşan mali yükümlülüklerin yerine getirilmesini sağlamasıydı.

Derebeylerinin kendi yurtluklarında adaleti yerine getirme yetkisi vardı. Derebeylerinin bu yetkisi, kontlara kendi kontluklarında adaleti yerine getirme yetkisi veren prensiple

---

113 Madde 1 ve 2; 845'te yapılan *in verno palatio* konsili, Madde 8, Baluze basımı, Cilt II, s. 17.

114 *Capitula*, Kitap IV, Anzegise derlemesi, Madde 57; Dindar Ludwig'in 819 yılına ait *capitulum* V'i, Madde 14, Baluze basımı, Cilt I, s. 615.

115 William Lambarde'nin derlemesinde, *De priscis Anglorum legibus* bahsine bakınız.

116 *Satrapia* başlığı altında.

117 Kilisenin vekilleri de (advocati) aynı şekilde kendi mahkemelerinin ve ordularının başında idi.

118 Kudüs mahkemesi kayıtları bu noktayı çok net açıklar (Böl. CCXXI ve CCXXII).

aynı prensibe dayanıyordu. Daha açık söylemek gerekirse, her çağda kontluklarda yaşanan değişimler, daima yurtluklarda yaşanan değişimleri takip etmiştir. Kontluklar da yurtluklar da aynı anlayışa ve aynı fikirlere göre yönetilirdi. Kısacası, kontlar kendi kontluklarında *leude*, *leude*'ler ise kendi derebeyliklerinde kont idi.

Zamanında kontları adli görevli, dükleri ise askerî görevli addetmek yanlış olmuştur. Kontlar da dükler de hem askerî hem sivil görevliydi.[119] Bütün fark, dükün hizmetinde birçok kontun olması, buna karşılık düklere hizmet etmeyen kontların da olmasıydı. Bunu, Fredegarius'tan öğreniyoruz.[120]

Belki de Frankların o sıradaki idare biçiminin oldukça sert olduğu düşünülecektir. Ne de olsa aynı görevliler uyruklar üzerinde hem askerî hem sivil hem de mali güce sahipti. Daha önceki bölümlerde, bunun despotizmin ayırt edici özelliklerinden biri olduğunu dile getirmiştim.

Ancak kontların tek başlarına yargıladıkları, Türkiye'deki paşalar gibi tek başlarına adalet dağıttıkları düşünülmemelidir.[121] Kontlar davalara bakmak üzere çeşitli mahkemeler oluşturuyor,[122] bu mahkemelere önde gelenleri çağırıyorlardı.

Düsturlarda, Barbarların kanunlarında ve *capitulum*'larda yargılamalarla ilgili yazılanların iyice anlaşılabilmesi için, kontun, *grafio*'nun[123] ve *centenarius*'un görevlerinin aynı olduğunu[124] ve hâkimlerin, *rathimburger*'lerin ve şehir âyanlarının [échevins] farklı isimler altında aynı kişiler

---

119 bkz. Marculfus, Düstur 8, Kitap I. Söz konusu düstur bir düke, *patricius*'a veya konta sivil ve mali yetki bahşeden mektuplar içerir.

120 *Chronicon*, Böl. LXXVIII, 636 yılı. Yazarı bilinmeyen, VII. yüzyıla ait bu Frank vakayinamesi, XVI. yüzyıldan itibaren Fredegarius adında birine atfedilmiş ve bu isimle anılır olmuştur. (ç.n.)

121 bkz. Tourslu Grégoire, Kitap V, *ad annum 580*.

122 *Mallum*.

123 Mali yargıç. (ç.n.)

124 Buna XXVIII. Kitap, XXVIII. Konu'da ve XXXI. Kitap, VIII. Konu'da söylediklerimi ekleyin.

olduğunu söyleyebilirim. Bunlar kontu yardımcıları idi ve genellikle yedi yardımcısı olurdu. Yargılamak için en az on iki kişiye ihtiyaç olduğundan,[125] kont bu sayıya önde gelen kişileri ekleyerek ulaşırdı.[126]

Fakat yetki kimde olursa olsun, kral da, kont da, *grafio* da, *centenarius* da, derebeyleri de, din adamları da asla tek başlarına yargılamazdı. Kaynağını Germania ormanlarından alan bu âdet, yurtluklar yeni bir şekil aldığı vakit de geçerliğini korumuştur.

Mali yetkiye gelince, bu yetki kontun suistimal edemeyeceği bir şekilde düzenlenmişti. Prensin hür insanlar nezdinde sahip olduğu haklar o kadar az ve basitti ki, daha önce söylediğim gibi, belli kamusal olaylarda tedarik edilmesi istenen birtakım taşıma araçlarından ibaretti.[127] Adli haklara gelince, ihtilas suçlarını engelleyici kanunlar mevcuttu.[128]

19. Konu
Barbar halklardaki kan parasına dair

Germen halklarının kanunlarını ve geleneklerini mükemmel şekilde bilmeksizin siyasi hukukumuzu anlamak mümkün olmadığından, kısa bir süre için durup bu gelenekleri ve kanunları inceleyeceğim.

Tacitus'tan anlaşıldığına göre, Germenlerde ölümle cezalandırılan sadece iki suç mevcuttu: Hainleri asıyor, korkakları boğuyorlardı. Bunlar, Germenlerdeki yegâne kamu suçları idi. Bir adam başka birine zarar verdiğinde, hakarete uğrayan

125 Bütün bunlar için bkz. Dindar Ludwig'in Salica Kanunu'na eklenen *capitulum*'ları, Madde 2; Du Cange tarafından, *boni homines* bahsinde verilen hükümler düsturu.

126 *Per bonos homines*. Kimi zaman sadece önde gelen kişiler olurdu. bkz. Marculfus'un *Formulae*'ının eki, Böl. LI.

127 Bu ve daha önce bahsettiğim nehirler üzerinden alınan birkaç vergi.

128 bkz. Ripuarialıların kanunu, Başlık LXXXIX; Lombardların kanunu, Kitap II, Başlık LII, § 9.

veya zarar gören kişinin akrabaları da kavgaya dâhil oluyor, taraflar arasındaki nefret tazminat ödenmesiyle diniyordu.[129] Söz konusu tazminat, eğer alabilecek durumdaysa zarar gören kişiyi, edilen hakaretten veya verilen zarardan akrabalar da etkilenmiş ise ayrıca akrabaları veyahut hakaret veya zarar gören kişi ölmüş ise, sadece akrabaları ilgilendirirdi.

Tacitus'un anlattığına göre, bu tazminatlar tarafların karşılıklı anlaşmasıyla belirlenirdi. Nitekim barbar halkların kanunnamelerinde, bu tür tazminatlara kan parası adı veriliyordu.

Bir tek Frizlerin kanununun[130] bütün aileleri, tabir caizse kendi hallerine bıraktığı görülür. Aileler, herhangi bir siyasi ve medeni kanunun kısıtlamasına maruz kalmadan, keyfince, tatmin olana dek intikam alabiliyordu. Ancak bu kanun yumuşatılmış, ölümü istenen kişinin kendi evinde, kiliseye ve mahkemeye gidip gelirken güvende olması kuralı getirilmiştir.[131]

Salica kanunlarını derleyenler eski bir Frank âdetinden bahseder.[132] Buna göre, yağmalamak üzere bir cesedi mezarından çıkaran kişi, merhumun akrabaları söz konusu kişinin geri dönmesine rıza gösterene kadar toplumdan ihraç edilirdi. Akrabalar rıza gösterene kadar herkes, hatta karısı dahi bu kişiye ekmek vermekten veya evine almaktan menedildiğinden, bir yandan böyle bir adam diğerlerinin gözünde, diğer yandan diğerleri bu adamın gözünde doğal duruma düşüyordu. Bu durum ancak kan parasıyla son buluyordu.

Bunun haricinde, çeşitli barbar milletlerin bilge kişilerinin, tarafların karşılıklı olarak anlaşana kadar geçecek olan

129 "Suscipere tant inimicitias, seu patris, seu propinqui, quant amicitias, necesse est: nec implacabiles durant; luitur enim etam homicidium certo armentorum ac pecorum numero, recipitque satisfactionem universa domus." Tacitus, *De moribus Germanorum*.

130 bkz. Söz konusu kanun, Başlık II, cinayet suçları; Vulemar'ın hırsızlık suçlarıyla ilgili eki.

131 *Additio sapientium*, Başlık I, § 3.

132 Salica Kanunu, Başlık LVIII, § 1; Başlık XVII, § 3.

o fazla uzun ve tehlikeli dönemin bitmesini beklemek yerine, tazminatı bizzat belirledikleri görülür. Bu insanlar, zarar verilen veya hakaret edilen kişinin alması gereken kan parasına tam bir bedel biçme konusunda özen göstermiştir. Barbar kanunları bu noktada harikulade bir netlik sergiler. Bu kanunlarda vakalar ince ince ayrılır,[133] koşullar tartılır. Kanun kendini zarar gören kişinin yerine koyar ve onun adına, soğukkanlılıkla düşünebileceği gün kendisinin isteyeceği tazminatı talep eder.

Germen halkları, bu kanunların oluşturulmasıyla birlikte Tacitus zamanında halen içinde bulundukları anlaşılan o doğal durumlarından kurtulmuştur.

Lombardların kanununda Rothari, adam yaralamalarda eski geleneklerce öngörülen kan parasını artırdığını ilan eder.[134] Böylelikle yaralı kişi tatmin olacak, düşmanlıklar son bulacaktı. Nitekim başlangıçta fakir bir halk olan Lombardlar, İtalya'nın fethinden sonra zenginleşince, eski kan paraları gülünç gözükmeye başlamış, insanlar uzlaşamaz olmuştu. Diğer muzaffer milletlerin şeflerinin de, bugün elimizde olan farklı farklı kanunnameleri aynı düşünceden yola çıkarak yapmış olduklarından hiç şüphem yok.

En temel kan parası, katilin merhumun akrabalarına ödemek zorunda olduğu kan parasıydı. Sosyal durumlar arasındaki farklılıklar, kan paraları arasında da farklılıklara yol açmıştır.[135] Örneğin Anglusların kanununda, bir soyluyu öldürmenin tazminatı altı yüz, hür bir insanı öldürmenin iki yüz, bir serfi öldürmenin otuz *solidus* idi. O halde bir adama biçilen kan parasının yüksekliği, o adamın önemli ayrıcalıklarından birini oluşturmaktaydı. Zira kan parasının yüksekliği o kişiyi diğerlerinden ayırt ettiği gibi, sert insan-

133 Bilhassa bkz. Salica kanunlarında hayvan hırsızlıklarıyla ilgili Başlık III, IV, V, VI ve VII.

134 Kitap I, Başlık VII, § 15.

135 bkz. Anglusların kanunu, Başlık I, § 1, 2 ve 4; age., Başlık V, § 6; Bavyeralıların kanunu, Başlık I, Böl. VIII ve IX ile Frizlerin kanunu, Başlık XV.

lardan oluşan milletler içinde onun daha çok güvende olmasını sağlıyordu.

Bavyeralıların kanunu bu durumu daha da açık bir şekilde gözler önüne serer.[136] Kanun, Agilolfing hanedanına mensup kişilerin ardından ilk sırada geldikleri için iki katı kan parası alan ailelerin isimlerini sıralar.[137] Agilolfingler dükler soyundan geliyordu ve dük onların içinden seçiliyordu. Bu nedenle Agilolfinglerin dört katı kan parası alma hakkı vardı. Düke biçilen kan parası, Agilolfinglere biçilen kan parasının üçte bir fazlasıydı. "O dük olduğu için," der kanun, "ona akrabalarından daha çok saygı gösterilir."

Bütün bu kan paraları parayla ölçülürdü. Ancak bu halkların elinde, özellikle Germania'da oldukları dönemde hiç para olmadığından, tazminat olarak sürü hayvanı, buğday, taşınır mal, silah, köpek, yırtıcı kuş, arazi vs. de verilebiliyordu.[138] Hatta çoğu zaman kanunun kendisi bu nesnelerin değerini tespit ederdi.[139] Bu ise, bu kadar az parası olan bir halkın nasıl bu kadar çok maddi tazminat çeşidine sahip olabildiğini açıklar.

Öyleyse bu kanunlar zararlar, hakaretler ve suçlar arasında kesin ayrımlar yapmak suretiyle, herkesin tam olarak ne kadar zarar veya hakaret gördüğünü, ne kadar tazminat alması gerektiğini, bilhassa öngörülenden fazlasını alamayacağını bilmesini hedefler.

Bu açıdan bakıldığında, tazminat aldıktan sonra intikam alan kişi büyük bir suç işlemiş oluyordu. Söz konusu suç, kişisel olduğu kadar bir kamu suçuydu da. Bu suç, bizzat ka-

136 Başlık II, Böl. XX.

137 Hozidra, Ozza, Sagana, Habalingua, Anniena, age.

138 Örneğin Ina Kanunu, insan hayatını belli bir miktar parayla veya belli bir toprak parçasıyla ölçer. *Leges Inae regis*, Başlık *de Villico regio. De priscis Anglorum legibus*, Cambridge, 1644.

139 bkz. birçok halka dahi değer biçen Sakson kanunu, Böl. XVIII. Ayrıca bkz. Ripuarialıların kanunu, Başlık XXXVI, § 11; Bavyeralıların kanunu, Başlık I, § 10 ve 11. *Si aurum non habet, donet aliam pecuniam, mancipia, terram*, vs.

nunu küçük görmek anlamına geliyordu. Kanun koyucular bu suçu cezalandırmayı ihmal etmemiştir.[140]

Özellikle halkların sivil yönetim konusunda özgürlük anlayışlarının bir kısmını yitirdikleri, kralların devleti daha iyi bir düzene sokmaya niyetlendiği zamanlarda daha da tehlikeli addedilen bir başka suç daha vardı.[141] Bu suç, tazminat vermek veya almak istememekti. Barbarların çeşitli kanunnamelerinde, kanun koyucuların tazminat vermeye ve almaya mecbur ettikleri görülür.[142] Nitekim tazminat almayı reddetmek kişinin intikam hakkını saklı tutmak istediği, tazminat vermeyi reddetmek ise kişinin zarar görenin intikam hakkının baki kalmasını istediği anlamına geliyordu. Bilge kişilerin, kan parasını salık veren ama buna mecbur etmeyen Germen kurumlarında ıslah ettikleri nokta işte bu idi.

Salica Kanunu'nda, kanun koyucunun zarar görene tazminat kabul edip etmeme hakkı tanıdığı bir metinden bahsetmiştim. Bir cesedi yağmalayan kişiyi, merhumun akrabaları tazminatı kabul edip de topluma geri dönmesine rıza gösterene kadar kendisini toplumdan ihraç eden de bu kanundu.[143] Salica kanunlarını kaleme alanlar, kutsal şeylere duydukları saygı nedeniyle bu eski âdete dokunmamıştır.

---

140 bkz. Lombardların kanunu, Kitap I, Başlık XXV, § 21; age., Kitap I, Başlık IX, § 8 ve 34; age., § 38; Şarlman'ın 802 yılına ait, eyaletlere gönderdiği kişilere verdiği emri içeren *capitulum*'u, Böl. XXXII.

141 bkz. Tourslu Grégoire, Kitap VII, Böl. XLVII, taraflardan birinin daha sonra gördüğü zararlar ne olursa olsun mahkemede hak ettiği tazminatı kabul etmek yerine, adaleti tek başına yerine getirdiği için kan parasının yarısını kaybettiği bir davanın ayrıntıları.

142 bkz. Saksonların kanunu, Böl. III, § 4; Lombardların kanunu, Kitap I, Başlık XXXVII, § 1 ve 2; Almanların kanunu, Başlık XLV, § 1 ve 2. Bu son kanun, anında ve hemen olay yerinde olmak şartıyla, kişinin adaleti tek başına yerine getirmesine izin veriyordu. Ayrıca bkz. Şarlman'ın 779 yılına ait *capitulum*'ları, Böl. XXII; 802 yılına ait *capitulum*, Böl. XXXII; 805 yılına ait *capitulum*, Böl. V.

143 Ripuaria kanunlarını derleyenler ise bunu değiştirmiş görünür. bkz. Ripuaria kanunları, Başlık LXXXV.

Hırsızlık yaparken öldürülen bir hırsızın veya zina suçu nedeniyle evine geri gönderilen bir kadının akrabalarına kan parası hakkı tanımak adaletsizlik olurdu. Bavyeralıların kanunu bu durumlarda kan parası vermediği gibi, intikam peşinde koşan akrabaları da cezalandırıyordu.[144]

Barbarların kanunnamelerinde, istem dışı eylemler için de kan parası istendiği görülür. Hemen her zaman makul hareket eden Lombardların kanunu, bu gibi durumlarda kan parasının kişinin cömertliğine göre belirlenmesi ve bundan sonra akrabaların intikam peşinde koşmamasını ister.[145]

II. Chlothar son derece bilgece bir kararname yapmış, malı çalınan kişinin kan parasını gizli saklı şekilde[146] ve hâkim kararı olmadan almasını yasaklamıştır. Bu kanunun nedenini biraz sonra anlayacağız.

20. Konu
Sonradan derebeylerinin yargı yetkisi olarak adlandırılan şeye dair

Cinayet suçları, verilen zararlar ve edilen hakaretler için akrabalara ödenmesi gereken kan parasının yanı sıra, ayrıca Barbarların kanunnamelerinde *fredum* adıyla anılan bir vergiyi daha ödemek gerekiyordu.[147] Bundan daha çok bahsedeceğim. Küçük bir fikir vermek için, bunun, intikam hakkına karşı taahhüt edilen korumanın bedeli olduğunu söyleyebilirim. Bugün hâlâ İsveç dilinde *fred* barış anlamına gelmektedir.

144 bkz. Tassilo'nun kararnamesi, *de popularibus legibus*, Madde 3, 4, 10, 16, 19; Anglusların kanunu, Başlık VII, § 4.

145 Kitap I, Başlık IX, § 4.

146 *Pactus pro tenore pacis inter Childebertum et Clotarium, anno 593* ve *decretio Clotarii II regis, circa annum 595*, Böl. XI.

147 Kanunun *fredum* tutarını belirlemediği durumlarda, Ripuarialıların kanunundan anlaşıldığına göre, *fredum* kan parası için verilen meblağın genellikle üçte birine tekabül ederdi. Böl. LXXXIX. Söz konusu kanun, 813 yılına ait üçüncü *capitulum*'la açıklanmıştır, Baluze basımı, Cilt I, s. 512.

Bu vahşi mizaçlı milletlerde adaleti yerine getirmek, birine zarar veren kişiyi zarar görenin intikamından korumak ve zarar gören kişiyi hakkı olan tazminatı kabul etmeye zorlamaktan ibaretti. Öyle ki Germenlerde, diğer bütün halklardan farklı olarak, adaletin amacı, suçluyu zarar verdiği kişiye karşı korumaktı.

Barbarların kanunnameleri, *fredum* talep edilmesi gereken durumları sıralar. Akrabaların intikam alamayacağı durumlarda, kanunlar *fredum* vermez. Zira intikam yoksa, intikama karşı korunma hakkı da yoktu. Böylece Lombardların kanununa göre,[148] eğer bir kişi hür bir insanı kazaen öldürürse, *fredum* ödemeden sadece ölü adamın bedelini ödüyordu. Zira söz konusu kişi o adamı istemeden öldürdüğüne göre, akrabalarına intikam hakkı veren bir durum söz konusu değildi. Örneğin Ripuarialıların kanununda,[149] bir adam bir odunla veya insan elinden çıkma bir nesneyle öldürüldüğünde, o nesne veya odun suçlu sayılıyor, ölen kişinin akrabaları *fredum* talep edemiyor, sadece o nesneye veya oduna el koyuyordu.

Aynı şekilde, bir hayvan bir insanı öldürdüğünde, aynı kanun[150] *fredum*'suz bir kan parası öngörüyordu, zira ölünün akrabaları rencide edilmiş olmuyordu.

Son olarak Salica Kanunu'na göre,[151] on iki yaşına gelmemiş bir çocuk herhangi bir kabahat işlediğinde, *fredum*'suz kan parası ödüyordu. Söz konusu çocuk henüz silah taşıma yaşına gelmediğinden, zarar gören tarafın veya onun akrabalarının intikam talep edebileceği bir durumda değildi.

Fredum'u, yaptığı aşırılıklarla huzurunu ve güvenliğini kaybeden suçlu ödüyor, korunma altına alınmakla bunları geri kazanmayı hedefliyordu. Fakat bir çocuk güvenliğini

148 Kitap I, Başlık IX, § 17, Lindembroch basımı.

149 Başlık LXX.

150 Başlık XLVI. Ayrıca bkz. Lombardların kanunu, Kitap I, Böl. XXI, § 3, Lindembroch basımı: *Si caballus cum pede*, vs.

151 Başlık XXVIII, § 6.

kaybetmiş sayılmıyordu, zira o henüz bir erkek değildi ve toplumdan ihraç edilemezdi.

Söz konusu *fredum*, o bölgede yargı yetkisine sahip kişi lehine bir haktı.[152] Fakat Ripuarialıların kanunu,[153] yargı yetkisine sahip kişinin *fredum*'u bizzat talep etmesine izin vermiyor, *fredum*'u davayı kazanan tarafın alıp hazineye teslim etmesini istiyordu. Kanuna göre bunun amacı, Ripuarialılar arasında ebedî barışı sağlamaktı.

Fredum'un miktarı, korumanın derecesiyle orantılıydı.[154] Örneğin, kralın korunması için verilen *fredum*, kontun ve diğer yargıçların korunması için verilen *fredum*'dan daha yüksekti.

Derebeylerinin yargı yetkisinin oluşmaya başladığını şimdiden görür gibiyim. Sayısız kayıttan anlaşıldığına göre, yurtluklar çok geniş arazilerden oluşuyordu. Kralların Frankların payına düşen topraklardan vergi almadığını daha önce kanıtlamıştım. O halde krallar, yurtluklar üzerinden de vergi alamıyordu. Bu vergileri alanlar bunlardan istedikleri gibi yararlanıyor, her türlü kazancı sağlıyordu. Ve en önemli kazançlardan biri Frankların âdetleri uyarınca elde edilen adli gelirler [freda] olduğundan,[155] sonuçta bir yurtluğa sahip kişi yargı yetkisine de sahip demek oluyordu. Bu yargı yetkisinin uygulama alanı, akrabalara ödenen kan paraları ile derebeyinin eline geçen kazançlardan ibaretti. Söz konusu yargı yetkisi, kanun tarafından belirtilen kan paralarını ödetme hakkı ile, yine kanun tarafından öngörülen tazminatları talep etmekten başka bir şey değildi.

---

152 II. Chlothar'ın 595 yılına ait kararnamesinden anlaşıldığı üzere. *Fredus tamen judicis, in cujus pago est, reservetur.*

153 Başlık LXXXIX.

154 *Capitulare incerti anni*, Böl. LVII, Baluze, Cilt I, s. 515. Ayrıca, ilk nesle ait anıtsal eserlerde *fredum* veya *faida* olarak anılan şeyin, 789 yılına ait *De partibus Saxonioe capitulum*'undan da anlaşıldığı üzere, ikinci nesle ait anıtsal eserlerde *bannum* olarak anıldığının altı çizilmelidir.

155 bkz. Şarlman'ın *capitulum de Villis*'i. Şarlman *fredum*'ları, *villa* veya kralın mülkü denen büyük gelir kalemlerinin arasına koyar.

Bir yurtluğun bir *leude*'e veya mutemede ait olduğunun teyidi veyahut bir yurtluğun bu kişilere süresiz intikali[156] veya kiliseler lehine verilen yurtluk ayrıcalıklarıyla[157] ilgili düsturlardan da anlaşıldığı üzere, yurtluklar bu yargı yetkisine sahipti. Yine bu nokta, kralın hâkimlerine veya görevlilerine, herhangi bir adli işlem yapmak ve herhangi bir adli kazanç sağlamak amacıyla böyle bir toprağa girmelerini yasaklayan sayısız fermanla da[158] doğrulanıyor. Kraliyet hâkimleri belli bir bölgede herhangi bir şey talep etme hakkını yitirir yitirmez, o bölgeye girme haklarını da kaybediyordu. Bölge kimlere kalmışsa, daha önce kraliyet görevlileri tarafından yerine getirilen görevleri onlar yerine getirmeye başlıyordu.

Kraliyet hâkimlerinin, tarafları, mahkeme huzuruna çıkmak için rehin vermeye zorlaması yasaktı. Rehini ancak o araziye sahip olan kişi talep edebilirdi. Kralın elçiler kalacak yer talebinde de bulunamazdı, zira o arazide yerine getirmeleri gereken bir işleri yoktu.

O halde yargı yetkisi, eski ve yeni yurtluklarda, yurtluğa bağlı bir hak, yurtlukla birlikte gelen, gelir getirici bir haktı. Bu nedenle bütün çağlarda bu yetkiye bu gözle bakılmıştır. Fransa'da yargı yetkisinin malvarlığıyla ilgili bir yetki olduğu ilkesi, kaynağını işte buradan alır.

Kimileri yargı yetkilerinin, kralların ve derebeylerinin serflerini azat etmelerinden kaynaklandığını sandı. Oysa Germen milletleri ile onların soyundan gelen milletler köleleri azat eden tek millet değildi. Oysa bir tek onlar, mal varlığını yargılama yetkisine sahip bir kurum kurmuştur. Kaldı ki Marculfus'un *Formulae*'si [Düsturlar],[159] ilk zamanlarda

156 bkz. Marculfus, Düstur 3, 4 ve 17, Kitap I.

157 age. Düstur 2, 3 ve 4.

158 bkz. Bu fermanları içeren derlemeler. Bilhassa Benediktin keşişleri tarafından yayımlanan *Historiens de France* adlı eserin beşinci cildinin sonunda yer alan ferman.

159 bkz. Kitap I, Düstur 3, 4 ve 14; Şarlman'ın 771 yılına ait fermanı, Martène, Cilt I, *Anecdot. Collect. 11*. "Proecipientes jubemus ut ullus judex publicus... homines ipsius ecclesioe et monasterii ipsius Morbacensis, tam ingenuos quam et servos, et qui super eorum terras manere," vs.

bu yargı yetkilerine tabi hür insanlar olduğunu gösterir. O halde serfler bu yargı yetkisine tabi idi, zira o sınırlar içindeki topraklarda oturuyorlardı. Yani sırf yurtluklarda serfler oturuyor diye serflere dayandırılamaz.

Diğerleri daha da kestirme bir yola sapmış, derebeylerinin yargı yetkilerini gasbettiklerini söylemişler ve böylece başka söze gerek kalmadığını düşünmüşlerdir. Oysa şu dünyada prenslerin haklarını bir tek Germania'dan gelen halklar mı gasbetmiştir? Tarih bize, diğer halkların da hükümdarları aleyhine çeşitli girişimlerde bulunduğunu gösterir. Buna rağmen, o halklarda derebeylerinin yargı yetkisi denen şey ortaya çıkmamıştır. O halde bunun kaynağını, Germenlerin örf ve âdetlerinde aramak gerekir.

Derebeylerinin sahip oldukları çeşitli yargı yetkilerini oluşturmak ve gasbetmek için izledikleri yöntemlere dair varsayımlarda bulunan Loyseau'nun kitabına[160] bir göz atmanızı rica ediyorum. Sanırsınız bu derebeyleri dünyanın en rafine insanlarıydı ve yağma yapan savaşçılar gibi değil de birbirlerini soyup soğana çeviren kasaba hâkimleri ve savcılar gibi çalıp çırpıyorlardı. Bunun için bu savaşçıların, krallıktaki her bir eyalette ve bunca krallıkta genel bir siyasi sistem kurmuş olması gerekirdi. Loyseau, kendisi çalışma odasında nasıl mantık yürütüyorsa, derebeylerinin de aynı şekilde mantık yürüttüklerini varsaymıştır.

Tekrar ediyorum: Şayet yargı yetkisi yurtluğa bağlı bir unsur değilse, niçin her yerde,[161] yurtluk hizmetinin, hem mahkemelerinde hem de savaşlarında krala veya derebeyine hizmet etmek olduğu yazılıdır?

---

160 *Traité des justices de village.* [Charles Loyseau, 1566-1627 tarihleri arasında yaşamış Fransız hukukçu –ç.n.]

161 bkz. Bay Du Cange, *hominium* bahsi.

21. Konu
Kiliselerin bölgesel yargı yetkisine dair

Kiliseler hatırı sayılır mülklerin sahibi olmuştu. Kralların kiliselere büyük yurtluklar verdiklerini ve bu kilise arazilerinde hemen yargı yetkisinin tesis edildiğini görüyoruz. Bu kadar olağanüstü bir ayrıcalık kaynağını nereden alıyor olabilirdi? Söz konusu ayrıcalık, eşyanın tabiatında mevcuttu. Din adamlarına ait mülk böyle bir ayrıcalığa sahipti, zira bu ayrıcalık hiçbir zaman ellerinden alınmamıştı. Bir kiliseye yurtluk veriliyor ve o kilisenin bir *leude*'e verilen yurtluktan doğan ayrıcalıkların aynısından istifade etmesine izin veriliyordu. Bu yurtluk devlete, laik bir yurtluğun devlete verdiği hizmetlerin aynısını vermekle mükellefti.

Yani kiliselerin kendi bölgelerinde kan parasını ödetme ve bu kan parasından doğan *fredum*'ları talep etme yetkisi vardı. Bu haklar kaçınılmaz olarak kraliyet görevlilerini n bu *fredum*'ları talep etmek ve adli işlem yürütmek üzere bu bölgeye girmesini yasaklama hakkını da doğurduğundan, düsturlarda,[162] fermanlarda ve *capitulum*'larda, din adamlarının kendi bölgelerinde adaleti yerine getirme hakkına *dokunulmazlık* adı verilmekteydi.

Ripuarialıların kanunu[163] kiliselerin azatlılarını,[164] kendilerini azat eden kiliseden başka bir yerde adli meclis[165] kurmaktan meneder. O halde kiliselerin hür insanlar üzerinde dahi yargı yetkisi vardı ve kiliseler krallığın ilk zamanlarından itibaren mahkemeler kurmaya başlamıştı.

La vie des saints'de[166] Clovis'in bir azize altı fersahlık bir bölge üzerinde hâkimiyet verdiğini ve bu bölgenin her

---

162 bkz. Marculfus, Düstur 3 ve 4, Kitap I.

163 "Ne aliubi nisi ad ecclesiam, ubi relaxati sunt, mallum teneant", Başlık LVIII, § 1. Ayrıca bkz. § 19, Lindembroch basımı.

164 *Tabulariis.*

165 *Mallum.*

166 "Vita sancti Germerii, episcopi Tolosani, apud Bollandianos, 16 maii."

türlü yargı etkisinde, muaf olmasını buyurduğunu okudum. Bunun yanlış bir bilgi olduğunu sanıyorum. Fakat bu bilgi, yanlış da olsa, çok eskilere dayanmaktadır. Hayattaki bütün hakikat ve yalanlar, o çağın âdet ve kanunlarıyla bağlantılıdır. İşte biz bu âdetleri ve kanunları araştırıyoruz.[167]

II. Chlothar, uzak diyarlarda toprak sahibi olan piskoposlara veya önde gelenlere, oralarda adaleti yerine getirecek veya adli gelirleri toplayacak kişileri yerel halktan seçmelerini buyurur.[168]

Aynı prens, kilise hâkimleri ile kendi görevlileri arasındaki yetki alanını düzenler.[169] Şarlman'ın 802 yılına ait *capitulum*'u, piskoposlara ve başrahiplere adli görevlilerinin ne gibi niteliklere sahip olması gerektiğini bildirir. Aynı prense ait bir başka *capitulum*,[170] kraliyet görevlilerinin kiliseye ait topraklarda tarım yapanlar[171] üzerinde, bu kişiler içinde bulundukları durumu sahtekârlıkla ve kamusal yükümlülüklerden kaçmak amacıyla elde etmedikçe, herhangi bir yargı yetkisi kullanmalarını yasaklar. Reims'de toplanan piskoposlar, kiliselere ait vasalların da kendileri gibi dokunulmazlık sahibi olduklarını ilan etmiştir.[172] Şarlman'ın 806 yılına ait *capitulum*'u,[173] kiliselerin kendi topraklarında oturan herkes üzerinde cezai ve sivil yargılama yetkisine sahip

---

167 Ayrıca bkz. *Vie de Saint Melanius* ile *Vie de Saint Déicole.*

168 615'te toplanan Paris konsilinde. "Episcopi, vel potentes, qui in aliis possident regionibus, judices vel missos discussores de aliis provinciis non instituant, nisi de loco, qui justitiam percipiant et aliis reddant", Madde 19. Ayrıca bkz. Madde 12.

169 615'te toplanan Paris konsilinde, Madde 5.

170 Lombardların kanunu, Kitap II, Başlık XLIV, Böl. II, Lindembroch basımı.

171 "Servi aldiones, libellarii antiqui, vel ailii noviter facti." age.

172 858 yılına ait mektup, Madde 7, *Capitula*, s. 108. *Sicut illae res et facultates in quibus vivunt clerici, ita et illoe sub consecratione immunitatis sunt de quibus debent militare vassalli.*

173 Bu *capitulum*, Bavyeralıların kanununa eklenmiştir, Madde 7; ayrıca bkz. Madde 3, Lindembroch basımı, s. 444. "Imprimis omnium jubendum est ut habeant ecclesiae earum justitias, et in vita illorum qui habitant in ipsis ecclesiis et post, tain in pecuniis quam et in substantiis earum."

olmasını ister. Son olarak Dazlak Karl'ın *capitulum*'u,[174] kralın yargı yetkilerini, derebeylerinin yargı yetkilerini ve kiliselerin yargı yetkilerini birbirinden ayırır. Artık bu konuda fazla bir şey söylemeyeceğim.

22. Konu
Yargı yetkileri, ikinci nesil sona ermeden önce tesis edilmişti

Vasalların, ikinci nesil sırasında yaşanan kargaşa ortamında kendi yurtluklarındaki yargı yetkisini gasbettikleri ileri sürülmüştür. Bir genelleme ortaya atılmış, fakat incelenmemiştir. Vasalların yargı yetkisine sahip olmadıklarını söylemek, sahip olduklarını ortaya çıkartmaktan daha kolaydı. Oysa yargı yetkisi gasbedilmiş değildi. Bu yetkiler, ilk yerleşimler çağının yozlaşmasından değil, bizzat o çağdan türemiştir.

"Hür bir insanı öldüren kişi," denir Bavyeralıların kanununda,[175] "öldürülen kişinin şayet akrabaları var ise, kan parasını onlara, şayet akrabaları yok ise, kan parasını düke veya öldürülen kişinin hayattayken himayesi altına girdiği kişiye öder." Bir arpalık için birinin himayesine girmenin ne demek olduğunu çok iyi biliyoruz.

"Kölesi kaçırılan kişi," der Almanların kanunu,[176] "kan parasını almak üzere, kaçıranın tabi olduğu prense başvurur."

"Eğer bir *centenarius*," denir Childebert'in kararnamesinde,[177] "kendi yüz kişilik bölüğünün dışında başka bir yüz kişilik bölükte veya sadık vasallarımızın bulundu-

174 857 yılına ait, *in synodo apud Carisiacum*, Madde 4, Baluze basımı, s. 96.

175 Başlık III, Böl. XIII, Lindembroch basımı.

176 Başlık LXXXV.

177 595 yılına ait, Madde 11 ve 12, *Capitula*'nın Baluze basımı, s. 19. "Pari conditione convenit ut si una centena in alia centena vestigium secuta fuerit et invenerit, vel in quibuscumque fidelium nostrorum terminis vestigium miserit, et ipsum in aliam centenam minime expellere potuerit, aut convictus reddat latronem", vs.

ğu sınırlar içerisinde bir hırsız yakalar ve bu hırsızı oradan kovmazsa, bu hırsıza kefil olur ya da yemin ederek kendini temize çıkartır." O halde *centenarius*'ların toprakları ile sadık vasalların toprakları arasında bir ayrım söz konusu idi.

Childebert'in bu kararnamesi, Chlothar'ın aynı yıl aynı konu hakkında yayımlanan ve sadece kullanılan terimler bakımından farklılık gösteren anayasasını da[178] açıklar. Kararnamenin *in terminis fidelium nostrorum* olarak adlandırdığını, anayasa *in truste* olarak anmaktadır. *In truste* tabirinin başka bir kralın mülkü anlamına geldiğini zanneden Bay Bignon da Bay Du Cange da[179] bu konuda yanılgıya düşmüştür.

İtalya Kralı Pepin'in Lombardlar için olduğu kadar Franklar için de yayımlanan bir anayasasında,[180] kral, adli görevlerini kötüye kullanan veya geciktiren kontlara ve diğer kraliyet görevlilerine bir sürü ceza verdikten sonra, yurtluk sahibi bir Frank'ın veya Lombard'ın adaleti yerine getirmeyi reddetmesi halinde, bağlı oldukları bölge hâkiminin o Frank'ın veya Lombard'ın yurtluk üzerindeki egemenliğini askıya almasını, bu süre zarfında adaleti söz konusu hâkimin veya elçisinin yerine getirmesini buyurur.[181]

Şarlman'ın bir *capitulum*'u,[182] kralların her yerde *fredum* almadığını kanıtlar. Aynı prense ait bir başka *capitulum*,[183] feodal kuralların ve feodal maiyetin çok önceden tesis edilmiş

178 "Si vestigius comprobatur latronis, tamen proesentia nihil longe mulctando; aut si persequens latronem suum comprehenderit, integram sibi compositionem accipiat. Quod si in truste invenitur, medietatem compositionis turstis adquirat, et capitale exigat a latrone", Madde 2 ve 3.

179 bkz. *Glossaire*, *trustis* bahsi.

180 Bu anayasa Lombardların kanununa eklenmiştir, Kitap II, Başlık LII, § 14. Bu, 793 yılına ait *capitulum*'dur, Baluze, s. 544, Madde 10.

181 "Et si forsitan Francus aut Longobardus habens beneficium justitiam facere noluerit, ille judex in cujus ministerio fuerit, contradicat illi beneficium suum, interim dum ipse aut missus ejus justitiam faciat." Ayrıca bkz. Şarlman'ın 779 yılına ait *capitulum*'una (Madde 21) atıfta bulunan Lombardların kanunu, Kitap II, Başlık LII, § 2.

182 812 yılına ait üçüncü *capitulum*, Madde 10.

183 813 yılına ait ikinci *capitulum*, Madde 14 ve 20, s. 509.

olduğunu gösterir. Dindar Ludwig'in bir *capitulum*'u, yurtluk sahibi kimse adaleti yerine getirmediğinde veya adaletin yerine getirilmesine engel olduğunda, adalet yerine getirilene kadar kraliyet temsilcilerinin mutlaka yurtluk sahibinin evinde kalmalarını öngörür.[184] Son olarak, Dazlak Karl'ın 861 yılına ait *capitulum*'u[185] ile 864 yılına ait *capitulum*'una[186] gönderme yapacağım. Birincisinde özel yargı yetkilerini, hâkimlerin ve bu hâkimlerin hizmetindeki görevlilerin belirlendiği, ikincisinde ise kralın kendi derebeylikleri ile özel şahısların derebeylikleri arasında ayrım gözettiği görülür.

Yurtluklar konusunda ilk zamanlarda herhangi bir taviz verilmesi söz konusu olmamıştır. Zira yurtluklar, galipler arasında yapıldığını bildiğimiz toprak paylaşımı sırasında tesis edilmiştir. O halde ilk zamanlarda yargı yetkilerinin yurtluklara bağlı olduğu gerçeğini ilk zamanlara ait sözleşmelerle kanıtlayamayız. Fakat eğer bu yurtlukların teyidi veya süresiz intikaliyle ilgili düsturlarda, daha önce de dile getirmiş olduğumuz gibi, buralarda malvarlığına dayalı konularda yargı yetkisinin tesis edildiğini görüyorsak, o zaman bu yargı yetkisinin yurtluğun tabiatından kaynaklanması ve yurtluğun başlıca ayrıcalıklarından birini teşkil etmesi gerekmektedir.

İki nedenden ötürü, bugün elimizde, kiliselerin kendi bölgelerindeki malvarlığı hakkındaki yargı yetkisini tesis eden kayıtların sayısı, *leude*'lere veya *antrustion*'lara ait arpalıkların yargı yetkisini kanıtlayan kayıt sayısından daha

184 *Capitulare quintum anni 819*, Madde 23, Baluze basımı, s. 617. "Ut ubicumque missi, aut episcopum, aut abbatem, aut alium quemlibet, honore praeditum invenerint, qui justitiam facere noluit vel prohibuit, de ipsius rebus vivant quandiu in eo loco justitias facere debent."

185 *Edictum in Carisiaco*, Baluze, Cilt II, s. 152. "Unusquisque advocatus pro omnibus de sua advocatione... in convenientia ut cum ministerialibus de sua advocatione quos invenerit contra hune bannum nostrum fecisse... castiget."

186 *Edictum Pistense*, Madde 18, Baluze basımı, Cilt II, s. 181. "Si in fiscum nostrum, vel in quamcumque immunitatem, aut alicujus potentis potestatem vel proprietatem confugerit" vs.

çoktur. Bunun birinci nedeni, bugün elimizde kalan kayıtların büyük kısmının, manastırlarının menfaatini gözeten keşişler tarafından korunmuş veya derlenmiş olmasıdır. İkinci neden ise, kiliselerin malvarlığı özel tavizler, bir bakıma kurulu düzenden muafiyetle oluşturulduğundan, bu işler için ferman yayımlamak şarttı. Oysa *leude*'lere verilen tavizler siyasi düzenin doğal sonuçları olduğundan, özel bir ferman yayımlamaya, hele hele özel bir ferman saklamaya da gerek yoktu. Hatta *Vie de Saint Maur*'dan [Aziz Maur'un Hayatı] anlaşıldığı üzere, kral çoğu zaman ilgili kişiye bir asa vermekle yetinirdi.

Ancak Marculfus'un üçüncü düsturu[187] dokunulmazlık ayrıcalığının, dolayısıyla yargı yetkisi ayrıcalığının hem din adamları hem de laikler için geçerli olduğunu, zira bu ayrıcalığın her iki kategori için tesis edildiğini sağlam bir şekilde kanıtlar. Aynı şey II. Chlothar'ın anayasası için de söylenebilir.[188]

23. Konu
Başrahip Dubos'nun, Galya'da Fransız krallığının kuruluşuyla ilgili kitabının anafikri

Bu kitabı bitirmeden önce, Başrahip Dubos'nun kitabını biraz olsun incelemem yerinde olacaktır, zira benim fikirlerim onunkilere hep ters düşer. Hakikati bulan o ise, demek ki ben bulamamışım.

Başrahip Dubos'nun eseri çok sayıda kişiyi etkilemiştir. Zira eser son derece maharetli bir şekilde kaleme alınmış, eserde asıl meseleler sürekli olarak varsayılmış, kanıtlar ne kadar yetersizse, olasılıklar o kadar artırılmış, sayısız tahmin prensip olarak alınmış ve bunlardan sonuç diye sayısız baş-

187 Kitap I. "Maximum regni nostri augere credimus monimentum, si beneficia opportuna locis ecclesiarum, aut cui volueris dicere, benevola deliberatione concedimus."

188 Bir önceki bölümde atıfta bulunmuştum: *Episcopi vel potentes.*

ka tahmin elde edilmiştir. Okur da şüphelerini unutup söylenenlere inanmaya başlamıştır. Buna ek olarak, muazzam bir bilgi birikiminin ortaya konması istenen sistemin içinde değil, yanında yer alıp ona eşlik ettiğinden, ikincil meselelerle oyalanan okur asıl meseleyle ilgilenmez olmuştur. Kaldı ki bu kadar araştırmanın hiçbir sonuç vermediğine inanmak imkânsızdır. Çıkılan seyahatin uzunluğu, istenilen yere ulaşıldığını düşündürür.

Ancak eser iyice incelendiğinde, ayakları kilden dev bir heykelle karşılaşılır. Zaten heykel, ayakları kilden olduğu için dev gibidir. Eğer Başrahip Dubos'nun sisteminin temelleri sağlam olsaydı, sistemini kanıtlamak için üç dev cilt yazmak zorunda kalmaz, her şeyi konusunun içinde bulur, konudan çok uzak yerlerde aramazdı. Bizzat mantık, hakikati diğer gerçekler zincirinin içine yerleştirirdi. Tarih ve kanunlarımız, Başrahip Dubos'ya şöyle derdi: "Bu kadar zahmet etmeyin, biz size kefil oluruz."

24. Konu
Aynı konunun devamı.
Sistemin temeline ilişkin düşünceler

Başrahip Dubos, Frankların Galya'ya fetihle girdikleri düşüncesini ortadan kaldırmak ister. Ona göre halk tarafından çağrılan krallarımız, o ülkelere gidip Roma imparatorlarının yerine geçmekle yetinmiştir.

Bu iddia, Clovis'in Galya'ya girdikten sonra şehirleri yağmalayıp istila ettiği zaman için geçerli olamaz. Aynı iddia, Clovis'in, Romalı subay Syagrius'u mağlup edip ülkesini ele geçirdiği zaman için de geçerli olamaz. Söz konusu iddia ancak, şiddet kullanarak Galya'nın büyük kısmına hâkim olan Clovis'in, halkların tercihi ve sevgisi sonucu ülkenin geri kalanına da egemen olmaya davet edildiği zaman

için geçerli olabilir. Fakat Clovis'in kabul edilmiş olması yeterli değildir, aynı zamanda davet edilmiş olması gerekir. Başrahip Dubos, halkların Romalıların hâkimiyetinde veya kendi kanunlarınca yaşamak yerine, Clovis'in egemenliğinde yaşamayı tercih ettiğini kanıtlamak zorundadır. Öte yandan Başrahip Dubos'ya göre, o sırada henüz Barbarlar tarafından istila edilmemiş Galya toprakları ikiye ayrılıyordu. Bir tarafta, Barbarlara karşı kendilerini bizzat savunmak ve kendi kanunlarına göre yönetilmek için imparatorun görevlilerini kovan Armorica konfederasyonu, diğer tarafta hâlâ Romalı görevlilere itaat eden topraklar vardı. Şimdi, Başrahip Dubos halen imparatorluğa bağlı olan Romalıların Clovis'e çağrıda bulunduğunu ispatlamış mıdır? Kesinlikle hayır. Başrahip Dubos, Armorica cumhuriyetinin Clovis'i davet ettiğini, hatta onunla herhangi bir antlaşma imzaladığını kanıtlamış mıdır? Yine hayır. Başrahip Dubos bize Armorica cumhuriyetinin kaderinin ne olduğunu anlatamadığı gibi, bu cumhuriyetin varlığını dahi kanıtlamaktan acizdir. Her ne kadar bu cumhuriyeti Honorius'un zamanından Clovis'in fethine kadar takip edip, o çağa ait bütün olayları harikulade bir ifadeyle aktarsa da, söz konusu cumhuriyet Antik Çağ yazarlarının eserlerinde dahi somut bir varlığa sahip değildir. Zira Zozimus'tan[189] bir alıntı yaparak Honorius zamanında Armorica bölgesi ile Galya'nın diğer eyaletlerinin isyan edip bir çeşit cumhuriyet kurduğunu kanıtlamak[190] ile Galya'daki isyanı bastırmak amacıyla yapılan her türlü barış harekâtına karşın, Armorica'nın Clovis'in fethine kadar ayakta kalan ayrı bir cumhuriyet olduğunu göstermek çok ayrı şeylerdir. Oysa Başrahip Dubos'nun sistemini kurabilmek için sağlam ve kesin kanıtlarla ispatlaması gereken şey tam da budur. Zira bir fatihin bir devlete girdiği ve bu devletin büyük kısmını güç ve şiddet kulla-

189 *Historia*, Kitap VI [5].

190 "Totusque tractus armoricus, aliaeque Galliarum provincioe", age.

narak ele geçirdiğini gördüğümüzde, fakat bir süre sonra nasıl olup da bütün devletin onun hâkimiyetine geçtiğine dair tarihte herhangi bir kayıt bulamadığımızda, olayların başladığı gibi sona erdiğini varsaymak için çok sağlam bir sebebimiz var demektir.

Bu noktada yanıldığını gördükten sonra, Başrahip Dubos'nun bütün sisteminin tepeden tırnağa yıkıldığını görmek işten bile değildir. Başrahip Galya'nın Franklar tarafından fethedilmediği, aksine Frankların Romalılar tarafından davet edildiği şeklindeki prensibinden yola çıkarak ne zaman herhangi bir sonuca ulaşsa, onun bu sonucunu kolaylıkla reddedebiliriz.

Başrahip Dubos bu prensibini, Clovis'e verilen Roma unvanlarıyla kanıtlar. Başrahip, babası Childeric'ten sonra Clovis'in *magister militae* görevine geçtiğini varsayar. Oysa bu iki görev de başrahibin kendi icadıdır. Başrahibin temel dayanağı olan[191] Aziz Remigius'un Clovis'e hitaben yazdığı mektup, Clovis'in taç giymesi vesilesiyle gönderilmiş bir tebrik mektubundan ibarettir. Bir yazının konusu belli ise, o yazıya başka anlamlar yüklemek niye?

Clovis saltanatının sonlarına doğru İmparator Anastasius tarafından *consul* yapılmıştır. Fakat sadece bir yıllığına verilen böyle bir yetki Clovis'e ne gibi bir güç vermiş olabilir? Başrahip Dubos, İmparator Anastasius'un aynı beratta Clovis'i *proconsul* de yapmış olmasının olası olduğunu söyler. Peki o zaman, ben de Anastasius'un Clovis'i *proconsul* yapmış olmasının olası olmadığını söylüyorum. Hiçbir dayanağı olmayan bir olgu söz konusu olduğunda, bu olguyu reddedenin otoritesi iddia edeninkine eşittir. Hatta benim böyle bir iddiada bulunmak için bir sebebim de var. *Consul*'lükten bahseden Tourslu Grégoire *proconsul*'lük hakkında tek kelime etmemektedir. Zaten söz konusu *proconsul*'lük bile olsa, sadece altı ay kadar sürmüş olmalıdır. Zira Clovis,

191 Cilt II, Kitap III, Böl. XVIII, s. 270.

consul yapıldıktan bir buçuk yıl sonra ölmüştür. *Proconsul*'lüğü babadan oğula geçen bir görev haline getirmek de imkânsızdır. Son olarak, Clovis'e *consul*'lük ile diyelim bir de *proconsul*'lük verildiğinde, Clovis çoktan krallığın efendisiydi ve bütün hakları tesis edilmiş bulunuyordu.

Başrahip Dubos'nun öne sürdüğü ikinci kanıt, İmparator Justinianos'un Galya üzerindeki bütün egemenlik haklarını Clovis'in çocuklarına ve torunlarına devretmiş olmasıdır. Bu devir meselesi hakkında söyleyeceğim çok şey var. Frank krallarının bu devir işlemine verdikleri önemi, bu işlemin koşullarını yerine getirme biçimlerinden anlayabiliriz. Kaldı ki Frank kralları zaten Galya'nın hâkimiydi ve barışçıl krallardı; Justinianos burada bir karış toprak parçasına dahi sahip değildi; Batı Roma İmparatorluğu uzun zaman önce yıkılmıştı ve Doğu Roma imparatoru Galya üzerinde sadece Batı Roma imparatorunun temsilcisi sıfatıyla hakka sahipti. Hak üzerine hak binmesi söz konusu idi. Frank krallığı çoktan kurulmuştu; yerleşimler düzenlenmişti; krallıkta yaşayan şahısların ve çeşitli milletlerin karşılıklı hakları belirlenmişti; her bir millete kanunlar verilmiş, hatta bu kanunlar yazıya bile dökülmüştü. O halde yabancı bir güç çoktan kurulmuş bir devleti nasıl devretmiş olabilir ki?

Başrahip Dubos devletin tamamen yıkıldığı, fethin korkunç hasarlar verdiği o kargaşa ortamında, galiplerin gönlünü okşamaya çalışan bütün o piskoposların düzdüğü methiyeleri arka arkaya sıralayarak nereye varmak istemektedir? Bu iltifatlar, iltifat etmek zorunda kalanın güçsüzlüğünü kanıtlamaktan başka ne anlama gelebilir? Belagat ve şiir, bu sanatların kullanım amacı dışında neyi kanıtlar? Tourslu Grégoire'ın, Clovis'in işlediği cinayetlerden bahsettikten sonra, yine de Tanrı'nın Clovis'in düşmanlarına her gün diz çöktürdüğünü, zira onun Tanrı'nın yolundan gittiğini söylemesine kim hayret edebilir? Ruhban sınıfının Clovis'in din değiştirmesinden mutlu olmadığından, hatta bundan büyük

avantajlar sağladığından kim şüphe edebilir? Fakat aynı zamanda halkların fetihten kaynaklanan bütün felaketlerden etkilendiğinden, Roma idaresinin yerini Germen idaresine bıraktığından kim şüphe edebilir? Franklar her şeyi değiştirmek istemedikleri gibi, her şeyi değiştirememişlerdir de. Hatta çok az galip böyle bir çılgınlık sergilemiştir. Ancak Başrahip Dubos'nun çıkardığı bütün sonuçların doğru olabilmesi için, Frankların, Romalılar zamanından kalma hiçbir şeye dokunmadıkları gibi, buna ek olarak bir de kendilerini değiştirmiş olmaları gerekirdi.

Başrahip Dubos'nun yöntemine uyup, ben de pekâlâ Yunanların Pers devletini fethetmediğini ispat etmeye çalışabilirim. Önce, Yunan şehirlerinden bazılarının Perslerle yaptıkları antlaşmalardan bahsederim. Tıpkı Romalıların hizmetindeki Franklar gibi, ben de Perslerin hizmetindeki Yunanlardan söz ederim. İskender Perslerin ülkesine girmiş, Sur şehrini kuşatmış, ele geçirmiş ve yıkmış olsa bile, tıpkı Syagrius meselesinde olduğu gibi, bunun da münferit bir olay olduğunu iddia ederim. Fakat şunlara bir bakın! Yahudi din büyüğünün nasıl onun huzuruna koştuğunu görün; Jüpiter Ammon kâhinine kulak verin; Gordium'da İskender'e geleceği hakkında söylenenleri hatırlayın; bütün şehirlerin onun huzuruna çıkmak için tabir caizse nasıl akın ettiğine bir bakın; büyük kalabalıklar halinde gelen satrapları ve önde gelenleri görün. İskender Persler gibi mi giyiniyordu? Tıpkı Clovis'in *consul*'lük togası giymesi gibi. Darius İskender'e krallığının yarısını sunmamış mıydı? Darius bir tiran gibi öldürülmemiş miydi? Darius'un annesi ve karısı, İskender öldüğünde gözyaşı dökmemiş miydi? Quintus Curtius,[192] Arrian[193] veya Plutarkhos, İskender'in çağdaşı mıydı? Bu yazarların sahip olmadığı ışığı bize mat-

192 Muhtemelen MS I. yüzyılda yaşamış Romalı tarihçi. (ç.n.)

193 Takriben 86-160 tarihleri arasında yaşamış Romalı tarihçi, idareci, komutan, filozof. (ç.n.)

baanın icadı vermemiş midir?[194] İşte *Etablissement de la monarchie française dans les Gaules* böyle bir eserdir.

25. Konu
Fransız asil sınıfına dair

Başrahip Dubos, krallığımızın başlangıcında Franklar arasında tek bir sınıf olduğunu iddia etmektedir. Bu iddia önde gelen ailelerimizin asil kanına bir hakaret olup, bize arka arkaya hükmeden üç büyük hanedana da hakaret etmektedir. Yani bu ailelerin asaleti karanlık çağlara kadar uzanmamakta mıdır? Tarih, bu ailelerin halk tabakasına mensup sıradan aileler olduğu yüzyıllara ışık mı tutmaktadır? Chilperic'in, Pepin'in ve Hugues Capet'nin asilzade kabul edilebilmesi için, bu şahısların soylarının başlangıcını illa Romalılar veya Saksonlar, yani boyunduruk altına alınan milletler arasında mı aramak gerekmektedir?

Başrahip Dubos kanaatini Salica kanunlarına dayandırıyor.[195] "Bu kanunda," diyor başrahip, "Franklarda iki vatandaş sınıfı olmadığı kesindir." Salica Kanunu, kim olursa olsun, bir Frank'ın ölümü için iki yüz *solidus* tutarında kan parası öngörürken,[196] Romalılarda kralın sadık adamları, mal sahibi ve vergi mükellefi arasında ayrım gözetiyordu. Kanun, kralın Romalı sadık adamının ölümü için üç yüz *solidus*, Romalı mal sahibinin ölümü için yüz *solidus*, Romalı vergi mükellefinin ölümü için ise sadece kırk beş *solidus* tutarında kan parası öngörüyordu. Kan paraları arasındaki fark insanlar arasındaki temel ayrımı oluşturduğundan, Başrahip Dubos Franklarda sadece bir sınıf, Romalılarda ise üç sınıf olduğu sonucuna varır.

---

194 bkz. Başrahip Dubos'nun başlangıç niteliğindeki yazısı.

195 bkz. *Etablissement de la monarchie française dans les Gaules*, Cilt III, Kitap VI, Böl. IV, s. 304.

196 Başrahip, Salica Kanunu'ndaki Başlık XLIV ile Ripuarialıların kanunundaki Başlık VII ve XXXVI'ya atıfta bulunur.

Başrahibin bizzat yaptığı hatayla gözlerinin açılmaması hayret vericidir. Nitekim, Frank hâkimiyetinde yaşayan Romalıların Franklardan daha çok kan parası alması, Frankların en meşhur şahsiyetlerinden ve en büyük kumandanlarından daha önemli insanlar olması çok tuhaf bir durum olurdu. Galip halkın kendini bu kadar hiçe sayması ve mağlup halka bu kadar büyük bir saygı beslemesi ne kadar olasıdır? Üstelik Başrahip Dubos, diğer barbar milletlerde çeşitli vatandaş sınıfları olduğunu kanıtlayan kanunlara göndermeler de yapmaktadır. Böyle genel bir kuralın tam da Franklarda eksik olması tuhaf bir durum olurdu. Bütün bunlar Başrahip Dubos'ya bazı şeyleri yanlış anladığını veya Salica Kanunu'ndaki metinleri yanlış yorumladığını düşündürmeliydi. Gerçekten de başrahip bu metinleri yanlış yorumlamıştır.

Bu kanuna baktığımızda, bir *antrustio*'nun,[197] yani kralın sadık adamının veya vasalının ölümü için öngörülen kan parasının altı yüz *solidus*, kralın Romalı sadık adamının ölümü için öngörülen kan parasının ise sadece üç yüz *solidus* olduğunu görüyoruz.[198] Aynı kanunda[199] sıradan bir Frank'ın ölümü için öngörülen kan parası iki yüz *solidus* iken,[200] sıradan bir Romalının ölümü için öngörülen kan parası sadece yüz *solidus*'tur.[201] Yine vergiye tabi, bir çeşit serf veya azatlı olan bir Romalının ölümü için kırk beş *solidus* tutarında kan parası ödeniyordu.[202] Fakat burada duruyorum ve Frank bir serfin veya Frank bir azatlının ölümü için öngörülen kan parası miktarını söylemiyorum. Zira konumuz bu üçüncü sınıf insanlar değil.

---

197 *Qui in truste dominica est*, Başlık XLIV, § 4; bu, Marculfus'un XIII. düsturuyla bağlantılıdır, *de regis antrustione*. Ayrıca bkz. Salica Kanunu, Başlık LXVI, § 3 ve 4 ve Başlık LXXIV; Ripuarialıların kanunu, Başlık XI; Dazlak Karl'ın 877 yılına ait *capitulum*'u, *apud Carisiacum*, Böl. XX.

198 Salica Kanunu, Başlık XLIV, § 6.

199 age. § 4.

200 age. § 1.

201 age. Başlık XLIV, § 15.

202 age. § 7.

Peki Başrahip Dubos ne yapıyor? Franklar arasındaki birinci sınıf insanları, yani *antrustion*'larla ilgili maddeyi görmezden geliyor. Ardından başrahip, öldürüldüğünde iki yüz *solidus* tutarında kan parası ödenen sıradan Frank ile Romalılarda mevcut olduğunu iddia ettiği üç sınıfa ait olup öldürüldüklerinde farklı farklı tutarlar ödenen kişileri mukayese ediyor, Franklarda sadece tek bir vatandaş sınıfı varken, Romalılarda üç sınıf olduğu sonucuna varıyor.

Başrahip Dubos'ya göre Franklarda sadece bir sınıf olduğundan, Burgonyalılarda da tek bir sınıf olsa iyi olurdu, zira Burgonyalıların krallığı monarşimizin en önemli bölümlerinden birini oluşturur. Ancak Burgonyalıların kanunnamelerinde üç çeşit kan parası öngörülür:[203] Burgonyalı veya Romalı asil için, vasat konumdaki bir Burgonyalı veya Romalı için ve aşağı konumdaki bir Burgonyalı veya Romalı için. Başrahip Dubos bu kanuna atıfta bulunmamaktadır.

Başrahibin kendisini dört bir yandan bastıran alıntılardan nasıl sıyrıldığı görülmeye değerdir.[204] Ona önde gelenlerden, derebeylerinden, asillerden mi bahsediliyor? "Bunlar," der başrahip, "sınıf ayrımları değil, basit ayrımlardı; kanunun öngördüğü ayrıcalıklar değil, nezaket sıfatlarıydı." "Veyahut," der yine başrahip, "bahsi geçen kişiler kralın meclisine üyeydi; hatta bu kişiler Romalı bile olabilirler; ama sonuçta Franklarda daima tek sınıf olmuştur." Öte yandan, aşağı konumdaki Franklardan söz edilirse, bu kişiler başrahibe göre serftir.[205] Başrahip Childebert'in kararnamesini bu şekilde yorumlar. Bu kararname üzerinde biraz durmam şart. Bu kararnameyi Başrahip Dubos meşhur etmiş, zira iki

---

203 "Si quis, quolibet casu, dentem optimati Burgundioni vel Romano nobili excusserit, solidos viginti quinque cogatur exselvere; de mediocribus personis ingenuis, tam Burgundionibus quam Romanis, si dens excussus fuerit, decem solidis componatur; de inferioribus personis, quinque solidos." Burgonyalıların kanunu, Başlık XXVI, Madde 1, 2 ve 3.

204 *Etablissement de la monarchie française*, Cilt III, Kitap VI, Böl. IV ve V.

205 *Etablissement de la monarchie française*, Cilt III, Kitap V, s. 319 ve 320.

noktayı kanıtlamak için bu kararnameden yararlanmıştır. Birincisi,[206] Barbarların kanunlarında görülen bütün kan paralarının fiziksel cezalara eklenen para cezasından ibaret olduğunu kanıtlamak için. Oysa bu, bütün eski kayıtları tepetaklak eden bir iddiadır. İkincisi, bütün hür insanların doğrudan ve aracı olmadan kral tarafından yargılandığını kanıtlamak için.[207] Oysa o çağdaki adli düzeni gözler önüne seren sayısız alıntı ve yetkili bu iddiayı yalanlamaktadır.[208]

Bir millet meclisinde yapılan bu kararnameye göre, namlı bir hırsızı ele geçiren hâkim, şayet hırsız Frank [Francus] ise, onu kralın huzuruna gönderilmek üzere bağlatıyor; buna karşılık hırsız daha zayıf biri [debilior persona] ise, bulunduğu yerde asılıyordu.[209] Başrahip Dubos'ya göre *Francus* hür bir insan, *debilior persona* ise bir serftir. Bu bağlamda *Francus* kelimesinin ne ifade ettiğini bir an için görmezden geleceğim ve *daha zayıf bir kişi* tabirinden ne anlam çıkartılabileceğini irdeleyeceğim. Öncelikle, hangi dilde olursa olsun, her türlü kıyaslamanın zorunlu olarak en büyük, daha küçük ve en küçük olmak üzere üç aşamalı olduğunu söylemem gerekir. Bu alıntıda sadece hür insanlardan ve serflerden bahsedilseydi, *daha az güce sahip bir kişi* denmez, kısaca *bir serf* denirdi. O halde *debilior persona* burada bir serfi değil, serfin üstünde bir kişiyi ifade etmektedir. Bunu böyle kabul ettikten sonra, *Francus* hür bir insan değil, güçlü bir insan anlamına gelmelidir. *Francus* burada bu anlamda kullanılır, zira Franklar arasında devlet kademesinde daha güçlü olanlar, dolayısıyla hâkim veya kont tarafından cezalandırılması daha güç kişiler vardı. Bu açıklama, hangi suçluların kralın huzuruna

206 age. Kitap VI, Böl. IV, s. 307 ve 308.

207 age. s. 309; bir sonraki bölüm, s. 319 ve 320.

208 bkz. XXVIII. Kitap, XXVIII. Konu; XXXI. Kitap, VIII. Konu.

209 "Itaque Colonia convertit et ita bannivimus, ut unusquisque judex criminosum latronem ut audierit, ad casam suam ambulet, et ipsum ligare faciat; ita ut, si Francus fuerit, ad nostram proesentiam dirigatur et, si debilior persona fuerit, in loco pendatur." Baluze basımında yer alan *capitulum*, Cilt I, s. 19.

çıkartılabileceğini veya hangi suçluların çıkartılamayacağını anlatan çok sayıda *capitulum*'la[210] bağdaşmaktadır.

Tegan tarafından kaleme alınan *La vie de Louis le Débonnaire* [Dindar Ludwig'in Hayatı] adlı eserde,[211] bu kralı en çok piskoposların, özellikle zamanında serf olan ve Barbarlar arasında doğan piskoposların küçük düşürdüğü görülür. Tegan, Dindar Ludwig'in kölelikten kurtarıp Reims başpiskoposu yaptığı Hebo'ya şu sözlerle seslenir: "Yaptığı bunca iyiliğin karşılığında imparatorun eline ne geçti ki? İmparator seni özgür kıldı, asil yapmadı. Zira sana özgürlüğünü verdikten sonra seni asil yapamazdı."[212]

İki vatandaş sınıfı olduğunu kesin bir şekilde kanıtlayan bu sözler dahi Başrahip Dubos'yu rahatsız etmez. Başrahip buna şöyle cevap verir:[213] "Bu sözler, Dindar Ludwig'in Hebo'yu asiller sınıfına sokamayacağını göstermez. Hebo, Reims başpiskoposu sıfatıyla, asiller sınıfının üzerindeki birinci sınıfa mensup olmalıydı." Yukarıdaki alıntının ne anlama geldiğini okurun kararına bırakıyorum. Bu alıntıda ruhban sınıfının asil sınıfına olan üstünlüğüne değinilip değinilmediğine karar vermeyi de yine okura bırakıyorum. "Bu sözler," diye devam eder Başrahip Dubos,[214] "sadece hür doğan vatandaşların asil insanlar olarak nitelendirildiklerini ispatlar. Halk dilinde asil adam ile hür adam uzun süre aynı anlama gelmiştir." Ne yani, bizim zamanımızda birkaç burjuva asalet unvanı aldı diye, Dindar Ludwig'in hayatından bir kesit bu tür insanlara göre mi yorumlanmalı? "Ve belki de," diye yine devam eder başrahip,[215] "Hebo Frank milletine değil de vatandaşların birçok sınıfa bölündüğü Saksoṇ milletine

---

210 bkz. XXVIII. Kitap, XXVIII. Konu; XXXI. Kitap, VIII. Konu.

211 Böl. XLIII ve XLIV.

212 "O qualem remunerationem reddidisti ei! Fecit te liberum, non nobilem, quod impossibile est post libertatem." age.

213 *Etablissement de la monarchie française*, Cilt III, Kitap VI, Böl. IV, s. 316.

214 age.

215 age.

veya başka bir Germen milletine mensup bir köle idi." Yani Başrahip Dubos'nun bir "belki"si yüzünden, Frank milletinde asil sınıfı diye bir şey yoktu. Başrahip *belki* sözcüğünü hiç bu kadar yersiz kullanmamıştır. Tegan'ın[216] Dindar Ludwig'e karşı gelen piskoposları zamanında serf olanlar ile barbar milletlere mensup olanlar şeklinde ikiye ayırdığını görmüştük. Hebo ikinci kategoride değil, birinci kategoride yer alıyordu. Kaldı ki, Hebo gibi bir serf hakkında Sakson veya Germen denebilir mi bilmiyorum. Bir serfin ailesi, dolayısıyla bir milleti yoktu. Dindar Ludwig Hebo'yu azat etmiştir. Azat edilen serfler efendilerinin kanununu kabul ettiğinden, Hebo da, Sakson veya Germen değil, Frank olmuştur.

Şu ana kadar saldırdım, şimdi kendimi savunmam gerek. Bana şöyle diyebilirler: *Antrustio*'lar devlet içerisinde hür insanlardan ayrı bir sınıfı oluşturuyordu, fakat yurtluklar önceleri devredilebilir iken daha sonra ömür boyu şartıyla verildiğinden, bu durum soydan gelen bir asalet oluşturmuş olamaz, zira ayrıcalıklar kalıtsal bir yurtluğa bağlı değildi. Bay de Valois'yı Franklarda sadece tek bir vatandaş sınıfı olduğunu düşünmeye iten şey şüphesiz yapılan bu itirazdır. Başrahip Dubos da Bay de Valois'nın düşüncesinden yola çıkmış, fakat olmadık kanıtlar suna suna bu düşünceyi mahvetmiştir. Ne olursa olsun, böyle bir itirazı dile getirecek kişi Başrahip Dubos olamaz. Zira Romalılarda, ilki kralın sadık adamı olmak üzere üç adet asil sınıfı ayrımı yaptıktan sonra, bu unvanın *antrustio* unvanından daha soylu bir unvan olduğunu iddia edemez. Fakat doğrudan bir cevap vermem daha iyi olur. *Antrustio*'lar veya sadık adamlar, yurtluk sahibi oldukları için *antrustio* veya sadık adam değillerdi. Aksine onlara, *antrustio* veya sadık adamlar oldukları için yurtluk veriliyordu. Bu kitabın ilk bölümlerinde dile getirdiklerim hatırlanacaktır. *Antrustio*'lar o zamanlar, daha ileride sahip

216 "Omnes episcopi molesti fuerunt Ludovico, et maxime ii quos e servili conditione honoratos habebat, cum his qui ex barbaris nationibus ad hoc fastigium perducti sunt." *De gestis Ludovici Pii*, Böl. XLIII ve XLIV.

olacakları yurtluklarla aynı yurtluklara sahip değildi. Fakat o yurtluklara sahip olmasalar bile, başka yurtluklara sahiptiler. Zira yurtluklar doğduklarında veriliyor, yurtluklar çoğu zaman millet meclislerinde veriliyor ve son olarak, nasıl yurtluk sahibi olmak asillerin menfaatine ise, onlara yurtluk vermek de kralın menfaatine idi. Bu ailelerin ayırıcı özelliği sadık adam unvanları ile bir yurtluktan sorumlu olma ayrıcalıklarıydı. Bir sonraki kitapta,[217] zamanın koşullarına göre nasıl kimi hür insanlara da aynı ayrıcalığın tanındığını, dolayısıyla nasıl asiller sınıfına dâhil olduklarını anlatacağım. Guntram'ın ve yeğeni Childebert'in zamanında durum kesinlikle böyle değildi; fakat Şarlman'ın zamanına gelindiğinde durum böyleydi. Ancak her ne kadar Şarlman'dan itibaren hür insanlar yurtluk sahibi olabilir duruma gelmiş olsa da, Tegan'ın bu konuda aktardıklarına bakılırsa, azat edilen serfler kesinlikle yurtluk sahibi olamıyordu. Eski Fransız asil sınıfı hakkında bir fikir verebilmek için bizi ta Türkiye'ye götüren Başrahip Dubos,[218] acaba bize Türkiye'deki insanların aşağı tabakada doğmuş insanlara asalet unvanları verilmesinden asla Dindar Ludwig ve Dazlak Karl zamanındaki insanlar kadar şikâyetçi olmadıklarını söyleyecek midir? Şarlman zamanında ise bu şikâyetler bitmişti, zira bu prens eski aileleri yeni ailelerden daima ayrı tutmuştur. Dindar Ludwig ile Dazlak Karl ise böyle bir ayrım gözetmemiştir.

Okur Başrahip Dubos'ya birçok harikulade eser borçlu olduğunu unutmamalı, onu yukarıda sözü edilen eserine göre değil, işte bu eserlere göre yargılamalıdır. Başrahip Dubos bu eserinde çok büyük yanılgılara düşmüştür, zira konusundan çok, Kont de Boulainvilliers'yi dikkate almıştır. Yaptığım bütün bu eleştirilerden ancak şöyle bir sonuç çıkarabilirim: Böyle yüce bir adam bile hata yaptıysa, kim bilir benim başıma neler gelir?

---

217 XXIII. Konu.

218 *Etablissement de la monarchie française*, Cilt III, Kitap VI, Böl. IV, s. 302.

XXXI. Kitap

Krallıklarında yaşanan ihtilallerle ilişkisi bakımından Franklardaki feodal kanunların kuramı

1. Konu
Makamlardaki ve yurtluklardaki değişiklikler

Önceleri kontlar kendi bölgelerine sadece bir yıllığına gönderiliyordu. Fakat kısa süre sonra, kontlar bu makamlarını koruyabilmek için bunları satın almaya başladı. Clovis'in torunlarının hükümdarlığından itibaren bunun örneklerine rastlanır. Peonius adında biri Auxerre şehrinde kont idi.[1] Peonius bu makamda kalabilmek için ödenmesi gereken parayı oğlu Mummolus'la Guntram'a yolladı. Oğul parayı kendi adına ödedi ve babanın yerini aldı. Krallar daha o zamanlar kendi lütuflarını çarpıtmaya başlamıştı.

Her ne kadar krallık kanununa göre yurtluklar el değiştirilebilir olsa da, bunlar yine de ne keyfî şekilde birilerine veriliyor ne de keyfî şekilde birilerinin elinden alınıyordu. Bu, genelde millet meclislerinde ele alınan ana meselelerden biriydi. Fakat yozlaşmanın diğer mesele gibi bu meseleye de sızdığı ve yurtlukların mülkiyetinin de tıpkı kontluklarınki gibi para karşılığında muhafaza edildiği pekâlâ tasavvur edilebilir.

---

1 *Tourslu Grégoire*, Kitap IV, Böl. XLII.

Bu kitabın devamında,[2] prenslerin, belli süreliğine ihsan ettikleri bağışlardan bağımsız olarak, süresiz bağışlar yaptıklarını da göstereceğim. Sarayın, daha önce yapılmış bağışları iptal etmek istediği zamanlar olmuştur. Bu da millette genel bir hoşnutsuzluk yaratmış ve kısa süre sonra Fransa tarihinde Brunhilda'ya yapılan şaşırtıcı işkenceyle başlayan o meşhur ihtilale yol açmıştır.

İlk bakışta nice kralın kızı, kız kardeşi ve annesi olan, bugün hâlâ Romalı bir *aedilis*'e veya *proconsul*'e layık eserleriyle tanınan, iş konusunda doğuştan gelen bir yeteneğe ve uzun süre saygı gören meziyetlere sahip bu kraliçenin, kendi milleti nezdinde nüfuzunu pek de oturtamamış bir kral[3] tarafından birdenbire bu kadar uzun, bu kadar utanç verici ve bu kadar zalim[4] işkencelere maruz bırakılmış olması insana şaşırtıcı görünür. Fakat bu kraliçe özel bir nedenden ötürü o milletin gözünden düşmüştü. Chlothar, Brunhilda'yı on kralın ölümüne sebep olmakla itham etti.[5] Oysa bu on kraldan ikisini kendi öldürmüştü. Diğer birkaçının ölümü talihin veya kötü kalpli başka bir kraliçenin elinden olmuştu. Kaldı ki Fredegund'un eceliyle ölmesine izin veren, hatta işlediği korkunç suçların cezalandırılmasına dahi karşı çıkan[6] bir milletin, Brunhilda'nın işlediği suçlara aldırış etmemesi gerekirdi.

Brunhilda bir deveye bindirildi ve ordu içinde dolaştırıldı. Bu, kraliçenin o ordunun gözünden düşmüş olduğunun şüphe götürmez kanıtıdır. Fredegarius, Brunhilda'nın gözdesi Protarius'un derebeylerinin mülklerini ellerinden aldığını, devlet hazinesini bu paralarla doldurduğunu, asilleri küçük düşürdüğünü ve hiç kimsenin bulunduğu makamı elinde tu-

2 VII. Konu.
3 Chilperic'in oğlu, Dagobert'in babası II. Chlothar.
4 Fredegarius'un *Chronicon*'u, Böl. XLII.
5 Fredegarius'un *Chronicon*'u, Böl. XLII.
6 bkz. Tourslu Grégoire, Kitap VIII, Böl. XXXI.

tacağından emin olamadığını söyler.[7] Ordu Protarius'a karşı komplo kurdu ve onu kendi çadırında bıçakladı. Brunhilda ise, ya Protarius'un intikamını almak için yaptığı şeylerle[8] ya da daha önce yaptıklarına devam etmek suretiyle, milletin kendisine duyduğu nefreti her geçen gün artırdı.[9]

Tek başına hüküm sürme hevesi ve korkunç bir intikam arzusuyla dolu olan ve Brunhilda'nın çocukları üstünlüğü ele geçirdiği anda öleceğinden şüphesi olmayan Chlothar kendi aleyhine bir komploya dahil oldu. Ya kendi beceriksizliğinden ya da şartların zorlamasıyla Brunhilda'yı itham etti ve bu kraliçeyi korkunç bir emsal haline getirtti.

Warnachar, Brunhilda'ya karşı komplonun beyni idi. Burgonya vekilharcı yapılan Warnachar, Chlothar'dan, bu görevinden ölene kadar alınmamasını talep etti.[10] Atılan bu adımla vekilharç artık Fransız derebeyleriyle eşit bir durumda olamazdı ve bu makam kraliyet otoritesinden bağımsız hale gelmeye başladı.

Millette bilhassa infial uyandıran, Brunhilda'nın uğursuz naipliği olmuştur. Kanunlar yürürlükte iken, kimse yurtluğu elinden alındı diye şikâyet edemiyordu zira kanun yurtlukları onlara ömür boyu tahsis etmiyordu. Fakat yurtluklara açgözlülükle, kötü uygulamalarla ve yolsuzlukla sahip olunur olduğunda, insanlar çoğunlukla usulsüz yollarla elde ettiği şeylerden yine usulsüz yollarla mahrum bırakılmaktan şikâyet etmeye başladı. Eğer yapılan bağışların iptalinin sebebi kamu yararı olsaydı, belki kimse sesini çıkarmazdı. Fakat yolsuzlukları saklama gereği duymadan düzenden dem

7 "Soeva illi fuit contra personas iniquitas, fisco nimium tribuens, de rebus personarum ingeniose fiscum vellens implere... ut nullus reperiretur qui gradum quem arripuerat potuisset adsumere." Fredegarius'un *Chronicon*'u, Böl. XXVII, 605 yılı.

8 age. Böl. XXVIII, 607 yılı.

9 age. Böl. XLI, 613 yılı. "Burgundiae farones, tam episcopi quam ceteri leudes, timentes Brunichildem, et odium in eam habentes, consilium inientes" vs.

10 Fredegarius'un *Chronicon*'u, Böl. XLII, 613 yılı. "Sacramento a Clotario, accepto ne unquam vitae suae temporibus degradaretur."

vuruyorlardı. Devlet hazinesini kendi keyfine göre israf etmek için vergi talep ediliyordu; bağışlar artık verilen hizmetlerin mükâfatı veya hedefi değildi. Brunhilda geçmiş yolsuzlukların suistimallerini yoz bir anlayışla ıslah etmek istedi. Kraliçenin kaprisleri kesinlikle zayıf ruhlu birinin kaprisleri değildi. *Leude*'ler ve yüksek makamlardaki kişiler mahvolacaklarını düşündüler ve kraliçeyi mahvettiler.

O çağda imzalanan bütün sözleşmelere sahip olmaktan çok uzağız. Öte yandan, bugün köylüler yaşadığımız tarihî olaylara dair ne kadar malumata sahipse, o dönemdeki tarihî olaylara dair aşağı yukarı o kadar malumata sahip olan vakanüvisler çok kısır insanlardı. Yine de elimizde Chlothar'a ait, suistimalleri ıslah etmek için Paris konsilinde[11] yapılan ve bu prensin ihtilale yol açan şikâyetlere son verdiğini gösteren bir anayasa var.[12] Chlothar bu anayasayla bir yandan selefleri tarafından yapılmış veya teyit edilmiş bütün bağışları yeniden teyit ederken,[13] diğer yandan *leude*'lerinin veya sadık adamlarının elinden alınan her şeyin onlara iade edilmesini emrediyordu.[14]

Bu, kralın söz konusu konsilde verdiği tek taviz değildi. Kral ayrıca din adamlarının imtiyazlarına verilen zararların tazmin edilmesini istedi[15] ve piskoposluklardaki seçimlerde sarayın etkisini azalttı.[16] Kral aynı şekilde mali işleri de dü-

---

11 Brunhilda'nın ölümünden birkaç yıl sonra, 615 yılında. bkz. *Capitula*'nın Baluze basımı, s. 21.

12 "Quae contra rationis ordinem acta vel ordinata sunt, ne in antea, quod avertat divinitas, contingant, disposuerimus, Christo proesule, per hujus edicti tenorem generaliter emendare." *In proaemio*, age., Madde 16.

13 age. Madde 16.

14 age. Madde 17.

15 "Et quod per tempora ex hoc praetermissum est, vel dehinc, perpetualiter observetur."

16 "Ita ut episcopo decedente, in loco ipsius qui a metropolitano ordinari debet cum principalibus, a clero et populo eligatur; et si persona condigna fuerit, per ordinationem principis ordinetur; vel certe si de palatio eligitur, per meritum personae et doctrinae ordinetur." age. Madde 1.

zeltti, bütün yeni vergilerin kaldırılmasını[17] ve Guntram'ın, Sigebert'in ve Chilperic'in ölümlerinden sonra konan geçiş ücretlerinin hiçbirinin alınmamasını buyurdu.[18] Yani kral, Fredegund ile Brunhilda'nın naiplikleri sırasında yapılan her şeyi lağvetti ve sürülerinin şahıslara ait ormanlara götürülmesini yasakladı.[19] Biraz sonra, yapılan reformun çok daha genel olduğunu ve sivil meselelere de uzandığını göreceğiz.

2. Konu
Sivil yönetim nasıl ıslah edildi

O zamana kadar milletin, efendilerinin yaptığı seçimler veya takındıkları tavır konusunda sabırsızlık ve umursamazlık belirtileri gösterdiği görülmüştü. Yine milletin, efendileri arasındaki anlaşmazlıkları çözdüğü ve onları barışmaya zorladığı da görülmüştü. Oysa milletin o sırada yaptıklarına daha önce hiç şahit olunmamıştı. Millet o an içinde bulunduğu durumu gözden geçirmiş, kanunlarını soğukkanlılıkla incelemiş, bunların yetersizliklerini telafi etmiş, şiddete bir son vermiş ve iktidarı düzenlemişti.

Fredegund ile Brunhilda'nın erkeksi, cüretkâr ve küstah naiplikleri milleti şaşırtmaktan çok ikaz etmişti. Fredegund yaptığı kötülükleri yine kötülük yaparak savunmuş, zehri ve cinayetleri yine zehirle ve cinayetlerle gerekçelendirmiş, işlediği suçlar kamudan çok şahısları ilgilendirecek şekilde hareket etmişti. Fredegund daha ziyade kötülük etti; Brunhilda ise daha ziyade tehdit etti. Bu kriz sırasında millet feodal yönetimi düzene sokmakla yetinmedi, kendi sivil yönetimini de güvenceye almak istedi. Zira sivil yönetim feodal yönetimden daha çok yozlaşmıştı ve bu yozlaşma çok daha eski

17 "Ut ubicumque census novus impie additus est,... emendetur", Madde 8.
18 age. Madde 9.
19 age. Madde 21.

olduğundan daha da tehlikeliydi ve bir bakıma kanunların istismarından çok örf ve âdetlerin istismarıyla ilişkiliydi.

Tourslu Grégoire'ın *Histoire*'ı [Tarih] ile diğer anıtsal eserler bir yandan vahşi ve barbar bir milleti, diğer yandan bu milletten aşağı kalmayan kralları gözler önüne serer. Bu prensler kanlı, adaletsiz ve zalimdi, zira bütün millet böyle idi. Kimi zaman Hristiyanlık onları yumuşatmış gibiydi, ama bu durum sadece Hristiyanlığın suçlulara saldığı dehşetten kaynaklanıyordu. Kilise kendisini onlara karşı azizlerin kerameti ve mucizeleri aracılığıyla koruyordu. Krallar dine küfretmiyordu, zira dine küfrün çarptırılacağı cezalardan korkuyorlardı. Fakat diğer yandan, öfkeyle olsun soğukkanlılıkla olsun, her türlü suça ve adaletsizliğe imza atıyorlardı, zira Tanrı'nın eli bu suçları işleyenleri anında çarpar gibi görünmüyordu. Daha önce de belirttiğim gibi Franklar cani kralları hoş görüyordu, zira kendileri de caniydi. Krallarının adaletsizliklerinden ve vurgunlarından rahatsız olmuyorlardı, zira onlar da kralları gibi gaspçı ve adaletsizdi. Yerleşik kanunlar mevcuttu. Fakat krallar, bu kanunları geçersiz kılan ve *Yönerge* adı verilen birtakım mektuplarla[20] bunları gereksiz hale getiriyordu. Krallar bu âdeti ister Romalılardan almış, ister kendi mizaçlarının derinliklerinde bulmuş olsunlar, bu yönergeler aşağı yukarı Roma imparatorlarının verdiği yazılı cevaplara benziyordu. Tourslu Grégoire'da bu kralların soğukkanlı cinayetler işlediği, bir kere bile dinlenmeyen davalıları öldürttükleri, meşru olmayan evlilikler yapmak,[21] mirasları başkalarına devretmek, akrabalık hakkını ortadan kaldırmak, rahibelerle evlenmek için yönergeler verdikleri görülür. Aslında bu krallar kendi başlarına kanun

20 Bunlar kralın, kanuna karşı bir şeyler yapmaları veya bir şeyleri hoş görmeleri için hâkimlere gönderdiği emirlerdi.

21 bkz. Tourslu Grégoire, Kitap IV, s. 227. Tarih ve fermanlar bunlarla doludur. Bu suistimallerin kapsamı, özellikle II. Chlothar'ın bu suistimalleri ıslah etmek için 615 yılında verdiği fermanda gözler önüne serilir. bkz. *Capitula*, Baluze basımı, Cilt I, s. 22.

yapmamıştır. Fakat daha önce yapılmış kanunların uygulanmasını askıya almışlardır.

Chlothar'ın fermanı bütün bu haksızlıkları telafi etti. Bundan böyle kimse dinlenmeden mahkûm edilemeyecek,[22] akrabalar kanunun belirlediği sıraya göre mirasa hak kazanacaktı.[23] Genç kızlarla, dul kadınlarla veya rahibelerle evlenmek için verilen bütün yönergeler geçersiz sayıldı ve bu yönergeleri alan ve kullanan kişiler sert bir şekilde cezalandırıldı.[24] Şayet bu kararnamenin 13. maddesi ile bunu takip eden iki madde zaman içinde yok olmasaydı, Chlothar'ın bu yönergelerle ilgili verdiği hükümleri belki de daha kesin bir şekilde bilebilirdik. Elimizde sadece, bu yönergelere riayet edilmesini emreden 13. maddenin ilk sözcükleri var. Bunlarla, Chlothar'ın aynı kanunla lağvettiği yönergeler kastediliyor olamaz. Elimizde yine aynı prensin, bu fermanla ilişkili olan ve aynı şekilde yönergelerden kaynaklanan bütün suistimalleri tek tek ıslah eden bir başka anayasası var.[25]

Bu anayasanın tarihsiz olduğunu ve yapıldığı yerin kaydedilmediğini gören Bay Baluze'ün,[26] söz konusu anayasayı I. Chlothar'a atfettiği doğrudur. Fakat bu anayasa II. Chlothar'a aittir. Buna üç neden göstereceğim.

1. Anayasada kralın, kiliselere babası ve büyükbabası tarafından verilen dokunulmazlıkları muhafaza edeceği dile getiriliyor.[27] I. Chlothar'ın Hristiyan olmayan ve krallık kurulmadan önce yaşamış olan büyükbabası Childeric kiliselere ne gibi dokunulmazlıklar vermiş olabilir? Oysa

22 Madde 22.

23 age. Madde 6.

24 age. Madde 18.

25 *Capitula*'nın Baluze basımı, Cilt I, s. 7.

26 Etienne Baluze, 1630-1718 tarihleri arasında yaşamış Fransız kütüphaneci, hukuk uzmanı. (ç.n.)

27 Önceki kitapta [XXI. Konu] bu dokunulmazlıklardan söz etmiştim. Bu imtiyazlar, yargılama hakkına dair tavizlerdi, kraliyet hâkimlerinin kilise topraklarında herhangi bir işlemde bulunmalarını yasaklıyordu ve ayrı bir yurtluk oluşturulmasına veya hibesine tekabül ediyordu.

aynı kararnameyi II. Chlothar'a atfedersek, bu kralın atası olarak karşımıza, karısı ve çocuklarıyla birlikte yakılarak öldürülmesini emrettiği oğlu Cramnus'un ölümünün kefaretini ödemek için kiliselere muazzam bağışlarda bulunan I. Chlothar'ın kendisi çıkacaktır.

2. Bu anayasanın ıslah ettiği suistimaller I. Chlothar'ın ölümünden sonra da devam etmiş, hatta Guntram'ın zayıf saltanatı, Chilperic'in zalim saltanatı ile Fredegund ile Brunhilda'nın nefretlik naiplikleri sırasında çığrından çıkmıştı. Şayet o sırada bu suistimaller böyle resmen yasaklanmış olsaydı, millet bunların tekrar tekrar ortaya çıkmasını nasıl hiç tepki göstermeden hoş görmüş olabilirdi? Niçin millet o sırada da, eski şiddet olaylarının tekrar gün ışığına çıktığı II. Chilperic saltanatı[28] sırasında yaptığını yapmamış olsundu? Millet II. Chilperic'e, verilen hükümlerde eskiden olduğu gibi kanuna ve geleneklere riayet edilmesini buyurması için baskı yapmıştı.[29]

3. Nihayet, şikâyetleri dindirmek için yapılan bu anayasa I. Chlothar'la ilişkilendirilemez, zira bu kralın saltanatı sırasında krallıkta bu konuda herhangi bir şikâyet yoktu ve kralın nüfuzu, bilhassa bu anayasanın yapıldığı iddia edilen dönemde son derece sağlamdı. Buna karşılık söz konusu anayasa, II. Chlothar'ın saltanatı sırasında yaşanan ve krallığın siyasi durumunu değiştirecek bir ihtilale sebep olan olaylara son derece uygundur. Tarihi kanunlarla, kanunları da tarihle aydınlığa kavuşturmak gerekir.

3. Konu
Saray vekilharçlarının nüfuzu

II. Chlothar'ın Warnachar'ı saray vekilharçlığı görevinde ömür boyu tutacağına dair söz verdiğini söylemiştim. İhtilalin

28 Chilperic 670'e doğru tahta çıkmıştır.

29 bkz. *Vie de S. Léger*.

başka bir sonucu daha oldu. O zamana kadar vekilharç kralın vekilharcı idi; o tarihten sonra krallığın vekilharcı haline geldi. O zamana kadar vekilharcı kral seçiyordu; o tarihten sonra millet seçmeye başladı. İhtilalden önce Protarius Theuderic,[30] Landeric ise Fredegund[31] tarafından vekilharç olarak atanmıştı. Fakat ihtilalden sonra, vekilharçları millet seçer duruma geldi.[32]

Bu nedenle, kimi yazarların yaptığı gibi, bu saray vekilharçları ile Brunhilda'nın ölümünden önce bu unvana sahip kişileri, kralın vekilharçları ile krallığın vekilharçlarını karıştırmamak gerekir. Burgonyalıların kanunundan, onlardaki vekilharçlığı görevinin devletin en önemli makamlarından biri olmadığını görüyoruz.[33] Aynı şekilde bu görev, ilk Frank kralları nezdinde de en seçkin makamlardan biri değildi.[34]

Chlothar, makam ve yurtluk sahiplerinin endişelerini giderdi. Warnachar'ın ölümünden sonra Troyes'da bir araya gelen derebeyleri, kendilerine onun yerine kimi geçirmek istediklerini soran Chlothar'a hep bir ağızdan kimseyi seçmeyeceklerini haykırdılar ve kralın lütfuna sığınarak kendilerini ona emanet ettiler.[35]

Dagobert de babası gibi bütün krallığı bir araya getirdi. Millet ona güvendi ve ona bir vekilharç seçmedi. Prens kendini özgür hissetti ve kazandığı zaferlerle de rahatladığından Brunhilda'nın yolundan gitmeye başladı. Fakat bu yolda o

---

30 *Instigante Brunichilde, Theodorico jubente*, vs. Fredegarius, Böl. XXVII, 605 yılı.

31 *Gesta regum Francorum*, Böl. XXXVI.

32 bkz. Fredegarius, *Chronicon*, Böl. LIV, 626 yılı; Fredegarius'un meçhul halefi, Böl. CI, 695 yılı; Böl. XV, 715 yılı. Aimoin, Kitap IV, Böl. XV. Eginhard, *Vie de Charlemagne*, Böl. XLVIII. *Gesta regum Francorum*, Böl. XLV.

33 bkz. Burgonyalıların kanunu, *in proefat.* ile bu kanuna yapılan ikinci ek, Başlık XIII.

34 bkz. Tourslu Grégoire, Kitap IX, Böl. XXXVI.

35 "Eo anno, Clotarius cum proceribus et leudibus Burgundiae Trecassinis conjungitur, cum eorum esset sollicitus, si vellent jam, Warnachario discesso, alium in ejus honoris gradum sublimare; sed omnes unanimiter denegantes se nequaquam velle majorem-domus eligere, regis gratiam obnixe petentes, cum rege transegere." Fredegarius'un *Chronicon*'u, Böl. LIV, 626 yılı.

kadar başarısız oldu ki, Avusturasya *leude*'leri Slavların kendilerini mağlup etmelerine göz yumdu[36] ve kendi bölgelerine döndü. Böylece Avusturasya sınır bölgeleri Barbarların eline geçme tehlikesiyle karşı karşıya kaldı.

Dagobert Avusturasyalılara, Avusturasya'yı belli bir hazineyle oğlu Sigebert'e bırakmayı ve krallık ile sarayın yönetimini Köln Piskoposu Cunibert ile Dük Adalgisus'a emanet etmeyi teklif etme yolunu seçti. Fredegarius o sırada yapılan anlaşmaların ayrıntısına girmemektedir. Fakat kral yapılan bütün anlaşmaları fermanlarıyla teyit etmişti ve Avusturasya da derhal tehlikeden kurtulmuştu.[37]

Ölmekte olduğunu hisseden Dagobert, karısı Nanthild ile oğlu Clovis'i Aega'ya emanet etti. Neustrasya ve Burgonya *leude*'leri bu genç prensi kral seçti.[38] Aega ve Nanthild sarayı yönetti.[39] Dagobert'in el koyduğu bütün mülkleri iade ettiler[40] ve Neustrasya ile Burgonya'da da, tıpkı daha önce Avusturasya'da olduğu gibi, şikâyetler sona erdi.

Aega'nın ölümünden sonra, Kraliçe Nanthild Burgonyalı derebeylerini vekilharç olarak Floachatus'u seçmeye teşvik etti.[41] Floachatus, Burgonya krallığı piskoposlarına ve önde gelen derebeylerine mektuplar gönderdi. Vekilharç bu mektuplarda onların unvanlarını ve makamlarını daima, yani hayatları boyunca muhafaza etmelerini sağlayacağına söz veriyordu.[42] Vekilharç verdiği sözü bir yeminle de teyit etti.

36 "Istam victoriam quam Vinidi contra Francos meruerunt, non tantum Sclavinorum fortitudo obtinuit, quantum dementatio Austrasiorum, dum se cernebant cum Dagoberto odium incurrisse, et assidue expoliarentur." Fredegarius'un *Chronicon*'u, Böl. LXVIII, 630 yılı.

37 *Deinceps Austrasii eorum studio limitem et regnum Francorum contra Vinidos utiliter defensasse noscuntur*. Fredegarius'un *Chronicon*'u, Böl. LXXV, 632 yılı.

38 Fredegarius'un *Chronicon*'u, Böl. LXXIX, 638 yılı.

39 age.

40 age. Böl. LXXX, 639 yılı.

41 age. Böl. LXXXIX, 641 yılı.

42 age. "Floachatus cunctis ducibus a regno Burgundiae, seu et pontificibus, per epistolam etiam et sacramentis firmavit unicuique gradum honoris et dignitatem, seu et amicitiam, perpetuo conservare."

De majoribus-domus regiae [Saray Vekilharçları Üzerine İnceleme] adlı eserin yazarı, krallığın saray vekilharçları tarafından yönetilmesini işte tam da bu tarihten başlatır.[43]

Burgonyalı olan Fredegarius, sözünü ettiğimiz ihtilal sırasında atanan Burgonya vekilharçları hakkında, Avusturasya ve Neustrasya vekilharçlarına kıyasla daha çok ayrıntıya girer. Fakat Burgonya'da yapılan anlaşmalar aynı nedenlerden ötürü Neustrasya ile Avustrasya'da da yapılmıştır.

Millet kendi seçtiği, dolayısıyla çeşitli şartlar dayatabileceği bir vekilharca iktidarı emanet etmenin, gücü kalıtsal olan bir krala emanet etmekten daha güvenli olduğunu düşünmüştür.

4. Konu
Milletin vekilharçlar hakkındaki düşüncesi

Kralı olan bir milletin kraliyet gücünü kullanacak birini seçtiği bir yönetim hayli sıradışı gözükebilir. Ancak içinde bulunulan koşullardan bağımsız olarak, Frankların bu konudaki görüşlerini çok daha geçmiş tarihlerden aldığını sanıyorum.

Tacitus'un anlattığına göre, Germenlerin soyundan geliyorlardı; Germenler kral seçerken asaletine, komutan seçerken ise erdemine göre karar veriyordu.[44] İşte ilk nesil krallar ile saray vekilharçları da böyleydi. Krallar vâris, vekilharçlar ise seçilmiş kişilerdi.

Millet meclislerinde ayağa kalkıp kendilerini izlemeyi kabul edecek herkese herhangi bir girişimde lider olmayı teklif eden bu prenslerin çoğunun, hem kralın hem de vekilharcın otoritesini kendi şahıslarında bir araya getirdiğinden şüphe

43 "Deinceps a temporibus Clodovei, qui fuit filius Dagoberti inclyti regis, pater vero Theoderici, regnum Francorum decidens per majores-domus coepit ordinari. De majoribus-domus regiae."

44 "Reges ex nobilitate, duces ex virtute sumunt." *De morib. Germ.* [VII, 1].

edilemez. Asaletleri onlara krallığı, erdemleri ise, kendilerini liderleri olarak kabul eden pek çok gönüllünün biat etmesiyle, vekilharcın gücünü veriyordu. İlk krallarımız krallık payesiyle mahkemelere ve meclislere başkanlık etmiş, bu meclislerin onayıyla kanunlar çıkartmış, dük veya komutan payesiyle sefere çıkıp ordularına komuta etmişlerdir.

İlk Frankların *bu konudaki* düşüncesini anlamak için, Valentinianus'un ordu komutanlığını emanet ettiği Frank kökenli Arbogastes'in takındığı tavra şöyle bir göz atmak yeterlidir.[45] Arbogastes imparatoru saraya hapsetti ve hiç kimsenin ona sivil veya askerî meselelerden bahsetmesine izin vermedi. Arbogastes daha o sırada, daha ileride Pepinlerin takınacağı tavrı takınmıştı.

5. Konu
Vekilharçlar ordu komutanlığını nasıl ele geçirdi

Orduya krallar komuta ederken, millet bir komutan seçmeyi aklından bile geçirmemişti. Clovis ile dört oğlu Fransızların başına geçmiş ve onları zaferden zafere taşımıştı. Theudebert'in zayıf ve hasta oğlu, genç Prens Theudebald sarayından çıkmayan ilk kral oldu.[46] Theudebald Narses'e karşı İtalya'ya sefere çıkmayı reddetti ve Frankların onları bu sefere çıkaracak iki komutan seçtiğini görme felaketine uğradı.[47] I. Chlothar'ın dört çocuğu içinde, ordulara komuta etmeyi en çok ihmal eden Guntram'dır.[48] Diğer krallar da onun yolundan gitmiş ve komutayı başkalarına güvenle

45 bkz. Sulpicius Alexander, Tourslu Grégoire, Kitap II.

46 552 yılı.

47 "Leutheris vero et Butilinis, tametsi id regi ipsorum minime placebat, belli cum eis societatem inierunt." Agathias, Kitap I. Tourslu Grégoire, Kitap IV, Böl. IX.

48 Hatta Guntram, Chlothar'ın oğlu olduğunu iddia eden ve krallıktan kendi payına düşeni talep eden Gundovald'a karşı bile sefere çıkmamıştır.

emanet edebilmek için, yetkiyi birçok kumandan veya dük arasında paylaştırmıştır.[49]

Bu durumun sayısız sakınca doğurduğu görüldü. Disiplin diye bir şey kalmadı, itaat nedir unutuldu; ordular sadece kendi ülkelerine zarar verir oldu. Ordular daha düşman topraklarına ulaşmadan ganimet yükleniyordu. Tourslu Grégoire'da bütün bu kötülüklerin canlı bir tasviri mevcuttur.[50] "Daha atalarımızın sahip olduklarını elinde tutamayan bizler," diyordu Guntram, "nasıl zafer elde edebiliriz ki? Milletimiz artık eskisi gibi değil..."[51] Milletin Clovis'in torunlarının saltanatından itibaren çöküşe geçmesi eşsiz bir durumdur!

Bu nedenle tek bir dük, artık kendi görevlerini tanımaz hale gelen bütün bu derebeyleri ve *leude*'ler üzerinde otorite kuracak bir dük, askerî disiplini yeniden tesis edecek ve sadece kendi kendisiyle savaşmayı bilen bir milleti düşmana karşı yürütecek bir dük atama yoluna gidilmiş olması doğaldı.

Saray vekilharçlarının ilk görevi, kraliyet ailesinin ekonomik idaresiydi. Daha sonra diğer görevlilerle birlikte yurtlukların siyasi yönetimine dâhil oldular.[52] Ve nihayet bu yönetimde tek söz sahibi oldular. Saray vekilharçları ayrıca savaşla ilgili meselelerin idaresi ile orduların komutasını da ele geçirdi. Bu iki görev kaçınılmaz olarak ilk iki görevle birleşti. O zamanlar güç olan, orduya kumanda etmekten çok orduyu bir araya getirmekti. Dolayısıyla ihsan edebilecek kişiler dışında kim böyle bir nüfuza sahip olabilirdi? Bu bağımsız ve savaşkan milleti zorlamak değil, davet etmek gerekiyordu. Sahiplerinin ölümüyle boş kalan yurtlukları vermek veya bunları elde etme umudu uyandırmak, sürekli

49 Kimi zaman bu sayı yirmiye kadar çıkmıştır. bkz. Tourslu Grégoire, Kitap V, Böl. XXVII; Kitap VIII, Böl. XVIII ve Böl. XXX, Kitap X, Böl. III. Burgonya'da vekilharcı olmayan Dagobert de aynı politikayı izledi ve Gaskonlara karşı on dük ile üstlerinde dük olmayan pek çok kont yollamıştır. Fredegarius'un *Chronicon*'u, Böl. LXXVIII, 636 yılı.

50 Tourslu Grégoire, Kitap VIII, Böl. XXX; Kitap X, Böl. III.

51 age.

52 bkz. Burgonyalıların kanununa yapılan ikinci ek, Başlık XIII ile Tourslu Grégoire, Kitap IX, Böl. XXXVI.

ödüllendirmek, tercih önceliğini kaybetme ihtimaliyle korkutmak gerekiyordu. Bu nedenle, sarayın kontrolünü elinde tutan kişinin ordu komutanı olması şarttı.

6. Konu
İlk nesil kralların alçalışının ikinci dönemi

Brunhilda'nın ölümünden itibaren, vekilharçlar kralların altında görev yapan krallık idarecileri haline gelmiştir. Vekilharçlar savaşları sevk ve idare etse de, yine de ordunun başında krallar vardı; vekilharç ve millet, kralın altında savaşıyordu. Ancak Dük Pepin'in Theuderic ile onun vekilharcına karşı elde ettiği zafer[53] kralların alçalışına son noktayı koydu.[54] Charles Martel'in Chilperic ile onun vekilharcı Ragenfred'e karşı elde ettiği zafer[55] ise bu alçalışı teyit etti. Avusturasya iki kez Neustrasya ile Burgonya'yı yendi ve Avusturasya vekilharçlığı Pepin ailesinin elinde olduğundan, bu vekilharçlık diğer bütün vekilharçlıklardan, Pepin ailesi ise diğer bütün ailelerden üstün hale geldi. Galipler, itibar sahibi herhangi birinin huzursuzluk yaratmak amacıyla kralların şahsını ele geçirmesinden korktu ve kralları âdeta zindanda tutar gibi sarayda tuttular.[56] Krallar yılda bir kere halka gösteriliyordu. Bu sarayda, krallar düzenlemeler yapıyor,[57] elçilere cevaplar veriyorlardı. Fakat bunlar aslında vekilharcın düzenlemeleri, vekilharcın cevapları idi. Tarihçilerin vekilharçların kendilerine tabi krallar üzerindeki idaresinden bahsettiği dönem işte bu dönemdir.[58]

---

53 bkz. *Annales Mettenses*, 687 ve 688 yılları.

54 "Mis quidem nomina regum imponens, ipse totius regni habens privilegium", vs. age. 695 yılı.

55 age. 719 yılı.

56 "Sedemque illi regalem sub sua ditione concessit." *Annales Mettenses*, 719 yılı.

57 *Ex Chronico Centulensi*, Kitap II. "Ut responsa quae erat edoctus, vel potius jussus, ex sua velut potestate redderet."

58 *Annales Mettenses*, 691 yılı. "Anno principatus Pippini süper Theodericum..." Fulda veya Laurishan Yıllıkları, "Pippinus dux Francorum obtinuit regnum Francorum per annos 27, cum regibus sibi subjectis."

Milletin Pepin ailesine duyduğu tutku o kadar ileri gitti ki, Pepin'in henüz çocuk yaştaki torunlarından birini vekilharç seçti[59] ve onu Dagobert adında bir kralın başına geçirdiler. Böylelikle bir hayaleti başka bir hayaletin başına geçirmiş oldular.

7. Konu
Saray vekilharçları yönetiminde önemli makam ve yurtluklara dair

Saray vekilharçları, görevlerin ve makamların değiştirilebilirliğini geri getirmeye hevesli değildi. Zira bu konuda asillere verdikleri güvence sayesinde hüküm sürmekteydiler. Bu nedenle, önemli makamların ömürlük verilmesi uygulaması devam etti ve bu âdet gittikçe daha çok yerleşti.

Buna karşılık yurtluklar hakkında farklı düşünüyorum. O tarihten sonra yurtlukların çoğunun soyla geçtiğine hiç şüphem yok.

Andely Antlaşması'nda[60] Guntram ile yeğeni Childebert, seleflerinin *leude*'lere ve kiliselere yaptıkları ihsanları aynen muhafaza etmeyi karşılıklı taahhüt etti. Kraliçelere, kralların kızlarına ve dul eşlerine, devlet hazinesinden aldıklarını, miras yoluyla ve ömür boyu kullanma hakkı verildi.[61]

Marculfus, *Formulae*'sini vekilharçlar zamanında yazmıştır.[62] Birçok düsturda, kralların hem şahıslara hem de

---

59 "Posthoec Theudoaldus, filius ejus (Grimoaldi) parvulus, in loco ipsius, cum proedicto rege Dagoberto, major-domus palatii effectus est." Fredegarius'un meçhul halefi, 714 yılı, Böl. CIV.

60 Tourslu Grégoire'ın aktardığına göre, Kitap IX. bkz. II. Chlothar'ın 615 yılına ait fermanı, Madde 16.

61 "Ut si quid de agris fiscalibus vel speciebus atque proesidio, pro arbitrii sui voluntate, facere, aut cuiquam conferre voluerint, fixa stabilitate perpetuo conservetur."

62 bkz. Kitap I, Düstur 24 ve 34.

vârislere ihsanlarda bulunduğu görülür.[63] Düsturlar hayatın sıradan eylemlerinin birer yansıması olduğuna göre, bunlar, birinci neslin sonlarına doğru yurtlukların bir kısmının çoktan kalıtsal hale geldiğini kanıtlar. O zamanlarda insanlar devredilemez arazi kavramından çok uzaktı. Bu çok modern bir şey olup, o çağlarda ne teoride ne de uygulamada biliniyordu.

Bu konuda biraz sonra birtakım fiilî kanıtlar göreceğiz. Ve eğer orduya arpalık ya da fon tahsis edilen bir dönem gösteremiyorsam, o vakit, eski arpalıkların devredilmiş olduğunu da kabul etmemiz gerekir. Bu dönem, ilk yurtluklardan özenle ayırt edilmesi gereken yeni yurtluklar kuran Charles Martel'in dönemidir.

İster yönetime sızan yolsuzluklar yüzünden olsun, ister onları sürekli ödül dağıtmaya mecbur eden anayasa yüzünden olsun, kral ömür boyu sürecek ihsanlarda bulunmaya karar vermişse, kontluklardan ziyade yurtlukları süresiz olarak vermekle işe başlaması doğaldı. Birkaç araziden mahrum kalmak önemli değildi. Oysa önemli makamlardan vazgeçmek, iktidarı kaybetmek demekti.

8. Konu
Kalıtsal topraklar yurtluklara nasıl dönüştü

Kalıtsal toprağın [alleu] yurtluğa nasıl dönüştürüldüğü Marculfus'un bir düsturunda anlatılır.[64] Kişi toprağını krala veriyor; kral bu toprağı bağışlayan kişiye intifa hakkı veya arpalık olarak geri veriyor ve bu kişi krala vârislerini bildiriyordu.

Kişinin kalıtsal toprağın niteliğini bu şekilde değiştirmesindeki nedenleri keşfetmek için, âdeta zamanın uçurumla-

63 bkz. Kitap I, Düstur 14. Bu düstur aynı şekilde, doğrudan ömür boyu veya önce arpalık, daha sonra ömür boyu verilen menkul mallar için de geçerlidir: *Sicut ab illo, aut a fisco nostro fuit possessa.* Ayrıca bkz. Düstur 17, age.

64 Kitap I, Düstur 13.

rına dalmamız ve on bir yüzyıldır tozla, kanla ve terle kaplanmış asiller sınıfının eski ayrıcalıklarını bulup çıkarmamız gerekir.

Yurtluk sahiplerinin çok büyük avantajları vardı. Onlara karşı işlenen suçlara ödenen kan parası, hür insanlara ödenenden daha yüksekti. Marculfus'un *Formulae*'sinden anlaşıldığına göre, kralın vasalını öldüren kişinin altı yüz *solidus* tutarında kan parası ödemesi o vasalın bir ayrıcalığı idi. Bu ayrıcalık Salica Kanunu[65] ile Ripuaria Kanunu[66] tarafından verilmişti. Bu iki kanun kralın vasalının ölümü için altı yüz *solidus* ödenmesini emrederken, Frank, Barbar veya Salica Kanunu'na tabi hür bir insanın ölümü için sadece iki yüz *solidus*, bir Romalının ölümü içinse sadece yüz *solidus* ödenmesini emrediyordu.[67]

Bu, kralın vasallarının tek ayrıcalığı değildi. Bir kişiye mahkeme celbi geldiğinde ve o kişi mahkeme huzuruna çıkmadığında veya hâkimlerin verdiği emirlere uymadığında kralın huzuruna çağrıldığını unutmamak gerekir.[68] Eğer bu kişi mahkemeden kaçmaya devam ederse, kralın himayesinden çıkartılır ve kimse onu evinde ağırlayamaz, hatta ona ekmek dahi veremezdi.[69] Şimdi, eğer bu kişi sıradan bir konumda ise, mallarına el konurdu.[70] Buna karşılık kralın vasalı ise mallarına el konmazdı.[71] Sıradan insan mahkemeden kaçmakla itham edildiği suçtan hüküm giymiş sayılırdı. Kralın vasalı ise böyle bir duruma düşmezdi. Sıradan insan işlediği en ufak suçta kaynar su sınavına maruz bırakılırdı.[72] Oysa kralın vasalı ancak cinayet durumunda bu sınava

65 Başlık XLIV. Ayrıca bkz. Başlık LXVI, §3 ve 4 ile Başlık LXXIV.

66 Başlık XI.

67 bkz. Ripuarialıların kanunu, Başlık VII; Salica Kanunu, Başlık XLIV, Madde 1 ve 4.

68 Salica Kanunu, Başlık LIX ve LXXVI.

69 *Extra sermonem regis.* Salica Kanunu, Başlık LIX ve LXXVI.

70 age. Başlık LIX, § 1.

71 age. Başlık LXXVI, § 1.

72 age. Başlık LVI ve LIX.

mahkûm edilirdi.[73] Son olarak, kralın vasalı mahkemede başka bir vasalın aleyhine yemin etmeye zorlanamazdı.[74] Bu ayrıcalıklar giderek arttı ve Carloman'ın *capitulum*'u kralın vasallarına, kendi ağızlarından yemin etmeye zorlanamama, ancak kendi vasallarının ağzından yemin etmeye zorlanabilme ayrıcalığını tanıdı.[75] Buna ek olarak, bu ayrıcalıklara sahip kişi orduya katılmadığında cezası, askerî hizmet vermediği süre kadar et ve şaraptan mahrum kalmaktı. Oysa kontun peşinden gitmeyen hür insan[76] altmış *solidus* tutarında kan parası ödüyor[77] ve bu meblağı ödeyene kadar köle durumuna düşürülüyordu.

O halde krallın vasalları olmayan Frankların, hele Romalıların, kralın vasalı haline gelmeye çalıştıkları, arazilerinden olmamak için arazilerini krala vermek, sonra bunları kraldan yurtluk olarak geri almak ve ona vârislerini bildirme âdetini icat ettikleri kolayca tasavvur edilebilir. Bu âdet sürüp gitti ve özellikle herkesin bir hamiye ihtiyaç duyduğu, başka derebeyleriyle birlik kurma[78] ve siyasi monarşi diye bir şey kalmadığından, tabir caizse feodal monarşiye girmek istediği ikinci neslin karmaşasında bu âdete sıkça başvuruldu.

Birçok fermandan da anlaşıldığı üzere, bu âdet üçüncü nesilde de devam etti.[79] Ya kişi toprağını veriyor ve onu aynı sözleşmeyle geri alıyor, ya da bu toprak kalıtsal ilan edilip daha sonra yurtluk olarak tanınıyordu. Bu yurtluklara, *geri alınmış yurtluklar* deniyordu.

Bu durum, yurtluk sahiplerinin bu yurtlukları iyi bir aile babası gibi yönettiği anlamına gelmez. Her ne kadar hür in-

---

73 age. Başlık LXXVI, §1.

74 age. Başlık LXXVI, § 2.

75 *Apud Vernis palatium*, 883 yılı, Madde 4 ve 11.

76 Şarlman'ın *capitulum*'u, 812 yılının ikinci *capitulum*'u, Madde 1 ve 3.

77 *Heribannum.*

78 *Non infirmis reliquit haeredibus*, der Ardreslı Lambert, Du Cange, *alodis* başlığı.

79 bkz. Du Cange'ın *alodis* başlığı altında alıntıladığı fermanlar ile Galland'ın aktardığı fermanlar, *Traité du franc-aleu*, s. 14 ve takip eden sayfalar.

sanlar yurtluk sahibi olmak için büyük çaba sarf etse de, bu tür mülkleri, bugün intifa hakkı nasıl kullanılıyorsa öyle kullanıyorlardı. Bu nedenle, prenslerimiz içinde en tedbirlisi ve en dikkatlisi olan Şarlman, yurtlukların bu tür mülkler uğruna bozulmasını önlemek için pek çok düzenleme yapmıştır.[80] Bu durum sadece Şarlman zamanında çoğu arpalığın mülkiyetinin hâlâ ömürlük olduğunu, dolayısıyla arpalıklara kıyasla kalıtsal sayılan arazilere daha çok ihtimam gösterildiğini kanıtlar. Fakat bu, o tarihte insanların hür insan olmaktan ziyade kralın vasalı olmak istediği gerçeğini değiştirmemektedir. Kişinin bir yurtluğun belli bir parçasını elden çıkarmak için birtakım gerekçeleri olabilirdi. Fakat aynı kişi itibarını kaybetmek istemezdi.

Yine Şarlman'ın bir *capitulum*'da,[81] bazı yerlerde yurtluklarını mülk olarak veren ve daha sonra bunları mülk olarak yeniden satın alan insanlar olmasından yakındığını da biliyorum. Fakat ben o tarihte insanların intifa hakkını mülkten daha çok sevdiğini söylemiyorum. Ben sadece, kişinin kalıtsal sayılan toprağını, vârislere intikal edecek bir yurtluğa dönüştürme imkânı varsa –ki sözünü ettiğim düsturda durum budur–, bunu yaparak büyük avantajlar elde ettiğini söylüyorum.

9. Konu
Kilise toprakları yurtluklara nasıl dönüştü

Hazineye ait topraklar, kralların, Frankları yine hazine topraklarını artıracak yeni seferlere davet etmeleri için yapabilecekleri bağışlar dışında kullanılmamalıydı. Daha önce de belirttiğim gibi, milletin ruhu buydu. Fakat bağışlar başka

80 802 yılına ait *capitulum* II, Madde 10; 803 yılına ait *capitulum* VII, Madde 3; *capitulum* I, tarihi bilinmiyor, Madde 49; 806 yılına ait *capitulum*, Madde 7.

81 806 yılına ait beşinci *capitulum*, Madde 8.

bir yöne kaydı. Elimizde Clovis'in torunu Chilperic'in bir söylevi var.[82] Chilperic bu söylevde, daha o zaman, hazine topraklarının hemen hepsinin kiliselere verilmiş olmasından şikâyet etmektedir. "Hazinemiz fakirleşti," der Chilperic. "zenginliklerimiz kiliselere devredildi.[83] Artık sadece piskoposlar hüküm sürüyor. Onlar haşmetli, biz ise artık haşmetimizi kaybettik."

Bu durum, derebeylerine saldırmayı göze alamayan vekilharçları kiliseleri yağmalamaya itti. Pepin'in Neustrasya'ya girmek için ileri sürdüğü nedenlerden biri,[84] kiliseyi mallarından eden kralların, yani vekilharçların bu girişimlerinin önüne geçmesi için din adamları tarafından bu krallığa davet edilmiş olmasıydı.

Avusturasya vekilharçları, yani Pepin hanedanı kiliseye Neustrasya ve Burgonya'da olduğundan daha ılımlı davranmıştır. Bu durum, keşişlerin Pepinlerin dindarlığını ve cömertliğini öve öve biteremedikleri vakayinamelerimizde[85] açıkça görülür. Pepinler bizzat kilisede önemli makamları tutmuştu. Chilperic'in piskoposlara dediği gibi, "Bir karga başka bir karganın gözünü oymaz" dı.[86]

Pepin, Neustrasya ile Burgonya'ya boyun eğdirdi. Ancak Pepin vekilharçları ve kralları yok etmek için kiliselerin maruz kaldığı baskıyı bahane ettiğinden, kiliseleri kendiyle çelişmeden ve milletle alay ettiğini belli etmeden yağmalayamazdı. Fakat iki büyük krallığın fethi ile karşı tarafın yok edilmesi, Pepin'e kumandanlarını tatmin etmek için yeterli imkân sağladı.

---

82 Tourslu Grégoire, Kitap VI, Böl. XLVI.

83 Bu durum Chilperic'i kilise lehine yapılan vasiyetleri, hatta babası tarafından yapılmış bağışları iptal etmeye itti. Guntram bunları geri verdi, hatta yeni bağışlarda bulundu. Tourslu Grégoire, Kitap VII, Böl. VII.

84 bkz. *Annales Mettenses*, 687 yılı "Excitor imprimis querelis sacerdotum et servorum dei, qui me soepius adierunt ut pro sublatis injuste patrimoniis" vs.

85 age.

86 Tourslu Grégoire [V, 19].

Pepin ruhban sınıfını koruyarak krallığı ele geçirdi. Oğlu Charles Martel ise ancak ruhban sınıfını baskı altında tutarak krallığını koruyabildi. Kraliyet toprakları ile hazine topraklarının bir kısmının ömürlük veya mülk olarak asillere verildiğini ve ruhban sınıfının zengin fakir demeden herkesten kalıtsal sayılan toprakların dahi büyük bir kısmını aldığını gören Charles Martel, kiliseleri yağmaladı ve ilk paylaşımda oluşan yurtluklar artık var olmadığından, yeni yurtluklar kurdu.[87] Charles Martel kendisi ve komutanları için kilise topraklarına, hatta kiliselere el koydu ve sıradan kötülüklerden farklı olarak, aşırılığı nispetinde iyileştirilmesi daha da kolay olan bu suistimalin önüne geçti.

10. Konu
Ruhban sınıfının zenginlikleri

Ruhban sınıfı o kadar çok bağış almıştı ki, üç nesil boyunca krallığın bütün topraklarını birkaç kez ele geçirdi dense yeridir. Ancak krallar, asiller ve halk bütün malını mülkünü ona vermenin yolunu nasıl bulduysa, bunları onların elinden almanın yolunu da bulmuştur. Dindar duygular birinci nesilde kiliseler kurulmasına vesile oldu. Fakat askerî duygular bunları savaşçılara devretti ve bu savaşçılar bunları kendi çocukları arasında pay etti. Ruhban sınıfının gelir tablosundan ne çok toprak eksilmiştir! İkinci nesil krallar keselerini açtılar ve yine müthiş cömert davrandılar. Sonra Normanlar geldi, yağmaladı, yaktı yıktı, özellikle rahiplere ve keşişlere eziyet etti, manastırları aradı buldu, nerede dinî bir arazi varsa oraya baktı. Bunun nedeni Normanların putlarının yok edilişini ve Şarlman'ın onları arka arkaya kuzeye göç etmeye zorlayan mezalimini, din adamlarına atfetmeleriydi.

87 "Karolus plurima juri ecclesiastico detrahens, proedia fisco sociavit, ac deinde militibus dispertivit." *Ex Chronico Centulensi*, Kitap II.

Bunlar, kırk elli yılın dahi onlara unutturamadığı bir nefretti. Bu durumda ruhban sınıfı ne büyük kayıplara uğramıştır! Bu kayıpların tazmin edilmesini talep edecek kadar dahi din adamı kalmamıştı. Böylece, kiliselere yeterince sermaye ve toprak dağıtmak üçüncü neslin dindarlığına kaldı. Eğer laikler yeterince dürüst insanlar olsalardı, o zamanki yaygın fikirler onları bütün mülklerinden ederdi. Fakat din adamları ne kadar hırslıysa, laikler de o kadar hırslıydı. Ölmekte olan bağışlamışsa, vârisi geri almak istiyordu. Bu nedenle derebeyleri ile piskoposlar, asilzadeler ile başrahipler arasında sürekli bir kavga dövüş vardı. Kendilerini bir an için koruyan, daha sonra hemen ezen derebeylerinin himayesine girmek zorunda kaldıklarına göre, din adamlarının şiddetli baskılara maruz kalmış olmaları gerekir.

Üçüncü nesil sırasında oturmaya başlayan yeni bir düzen, daha o zamandan itibaren ruhban sınıfının servetini artırmasına izin verdi. Sonra Kalvinciler ortaya çıktı ve kiliselerde bulunan bütün altın ve gümüşü para basımında kullandılar. Ruhban sınıfı daha kendi varlığından dahi emin değilken servetinden nasıl emin olabilirdi? Bir yanda çelişkili meseleler üzerine tartışırlarken, öbür yanda arşivleri yakılıyordu. Sürekli iflas halindeki asil sınıfından, artık ellerinde olmayanı veya bin farklı şekilde ipotek ettirdiklerini vermesini talep etmek ne işe yarardı ki? Ruhban sınıfı daima sahip olmuş, daima geri vermiştir ve bugün de sahip olmaya devam etmektedir.

11. Konu
Charles Martel zamanında Avrupa'nın durumu

Ruhban sınıfını yağmalamaya girişen Charles Martel kendisini çok elverişli koşullar içinde buldu. Savaşçılar Martel'den hem çekiniyor hem de onu seviyordu. Martel onlar için çalışıyordu. Sarazenlere karşı savaşmak gibi bir

bahanesi vardı.[88] Ruhban sınıfının nefretini ne kadar üzerine çekerse çeksin, Martel'in onlara ihtiyacı yoktu. Martel'e ihtiyaç duyan Papa ise kollarını açmış bekliyordu. III. Gregorius'un ona gönderdiği meşhur elçi heyetini[89] herkes bilir. Bu iki güç birbirine son derece bağlıydı, zira birbirlerinden vazgeçecek durumda değillerdi. Papa'nın kendisini Lombardlara ve Yunanlara karşı desteklemeleri için Franklara ihtiyacı vardı; Charles Martel'in de Yunanlara hadlerini bildirmek, Lombardları sıkıştırmak, kendini ülkesinde daha da saygın hale getirmek, sahip olduğu unvanlar ile kendisinin ve çocuklarının daha ileride sahip olabileceği unvanları güvence altına almak için Papa'ya ihtiyacı vardı.[90] O halde Martel'in başarısız olması imkânsızdı.

Orléans Piskoposu Aziz Eucherius, prensleri allak bullak eden bir rüya görmüştü. Bu bağlamda, Reims'te toplanan piskoposların Dazlak Karl'ın topraklarına giren Germen Ludwig'e hitaben yazdıkları mektubu[91] aktarmam gerek. Zira söz konusu mektup, o çağlarda olayların durumunu ve halkın ruh halini son derece açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Piskoposların dediğine göre,[92] göklere çekilen Aziz Eucherius, Charles Martel'in cehennemin dibinde, kıyamet günü İsa Mesih'in yanında yer alacak azizlerin elinde azap çektiğini görmüştü. Charles Martel kiliselerin mallarına el koyduğu ve böyle yaparak kiliselere bağış yapan herkesin günahlarını yüklendiği için, zamanından önce böyle

88 bkz. *Annales Mettenses.*

89 "Epistolam quoque, decreto Romanorum principum, sibi proedictus proesul Gregorius miserat, quod sese populus Romanus, relicta imperatoris dominatione, ad suam defensionem et invictam clementiam convertere voluisset", *Annales Mettenses*, 741 yılı. *Eo pacta patrato, ut a partibus imperatoris recederet*, Fredegarius.

90 O çağda yaşamış yazarlarda, papaların nüfuzunun Fransızları ne kadar etkilediği görülebilir. Her ne kadar Kral Pepin tacını Mainz başpiskoposunun elinden almış olsa da, Papa Stephanus'un kendisini kutsamasını bütün haklarını teyit eden bir şey olarak görmüştür.

91 858 yılı, *apud Catisiacum*, Baluze basımı, Cilt II, s. 101.

92 age. Cilt II, Madde 7, s. 109.

bir cezaya çarptırılmıştı. Kral Pepin bu konuda bir konsil toplamıştı ve geri alabildiği bütün kilise topraklarının kiliselere iade edilmesini emretmişti. Kral Pepin, Akitanya Dükü Vaifre ile arasındaki çekişme yüzünden bu toprakların ancak bir kısmını geri alabildiğinden, geri kalan topraklar için kiliseler lehine *precaria* denen mektuplar yazdırmış,[93] laiklerin ellerindeki kilise toprakları üzerinden ondalık vergisi vermesini ve her bir ev için on iki *denarius* ödemesini hükme bağlamıştı. Şarlman kilise topraklarını başkalarına dağıtmamış, aksine, şahsı ve halefleri adına bunları asla başkalarına dağıtmayacağına dair güvence veren bir *capitulum* hazırlamıştı. Söyledikleri her şey yazılı olarak mevcut olduğu gibi, içlerinden çoğu, Şarlman'ın bütün bunları iki kral babası Dindar Ludwig'e anlattığına da şahit olmuştu.

Piskoposların bahsettiği Kral Pepin'e ait düzenleme Leptines'de toplanan konsilde yapılmıştı.[94] Kilise burada şöyle bir avantaj yakalamıştı: Topraklarına sahip olanlar bunları artık ellerinde sadece belirsiz bir şekilde tutabilecekti ve buna ek olarak kilise, ondalık vergisi ile eskiden kendisine ait olan her bir ev üzerinden on iki *denarius* alacaktı. Yine de bu geçici bir çareydi, düzensizlik bakiydi.

Hatta bu düzenleme dahi muhalefetle karşılaşmış ve Pepin başka bir *capitulum* yapmak zorunda kalmıştır.[95] Bu *capitulum*'da Pepin, bu tür arpalıklara sahip olanlara bu ondalık vergisi ile imtiyaz ücretini ödemelerini, hatta piskoposluğa veya manastıra ait binaların bakımını yapmalarını

93 *Precaria, quod precibus utendum conceditur*, der Cujas yurtlukların birinci kitabıyla ilgili notlarında. Kral Pepin'in saltanatının üçüncü yılında verdiği bir berattan, bu prensin *precaria* denen mektuplar veren ilk kral olmadığını anlıyoruz. Pepin, vekilharç Ebroin tarafından yazılmış ve o zamandan beri geçerliğini koruyan bir mektuba atıfta bulunur. Bu kralın beratı için bkz. Benediktin keşişlerinin *Historiens de France* adlı eserinin beşinci cildi, Madde 6.

94 743 yılı. bkz. *Capitula*, Kitap V, Madde 3, Baluze basımı, s. 825.

95 Metz *capitulum*'u, 756 yılı, Madde 4.

emreder. Aksi takdirde bu kişiler ellerindekini kaybedecektir. Şarlman, Pepin'in düzenlemelerini yenilemiştir.[96]

Piskoposların aynı mektupta, Şarlman'ın, şahsı ve halefleri adına bundan böyle kilise topraklarını askerler arasında pay etmeyeceğine dair verdiği sözle ilgili söyledikleri, aynı prensin din adamlarının bu konudaki endişelerini gidermek için 803 yılında Aachen'da yaptığı *capitulum*'la bağdaşmaktadır. Fakat daha önce yapılan bağışlar hâlâ geçerlidir.[97] Piskoposlar, Dindar Ludwig'in de Şarlman'ın yolundan gittiğini ve kilise topraklarını askerlere vermediğini söylemekte haklıdırlar.

Bununla birlikte eski suistimallerde öyle ileri gidildi ki, Dindar Ludwig'in çocukları zamanında laikler, piskoposların onayı olmadan rahipleri kiliselerine yerleştiriyor veya kiliselerinden kovuyordu.[98] Kiliseler vârisler arasında paylaşılıyordu[99] ve bu kiliseler yakışık almayan bir şekilde işletildiği takdirde, piskoposlara bu kiliselerdeki kutsal emanetleri geri almaktan başka bir çare kalmıyordu.[100]

Compiègne *capitulum*'uyla,[101] kralın temsilcisinin piskoposla birlikte bütün manastırları, buraları elinde tutan kişinin rızası ve katılımıyla ziyaret edebileceği hükme bağlandı.[102] Bu genel kural, suistimalin genel olduğunu kanıtlamaktadır.

---

96 bkz. Şarlman'ın Worms'da yaptığı, *precaria* sözleşmesini düzenleyen 803 yılına ait *capitulum*, Baluze basımı, s. 411; evlerin tadilatıyla ilgili 794'te Frankfurt'ta yapılan *capitulum*, s. 267, Madde 24; 800 yılına ait *capitulum*, s. 330.

97 Bir önceki nottan ve İtalya Kralı Pepin'in kralın manastırları yurtluklara bağlılık yemini edecek kişilere yurtluk olarak verebileceğini dile getiren *capitulum*'undan anlaşıldığı üzere. Bu *capitulum*, Lombardların kanununa (Kitap III, Başlık I, § 30) ve Salica kanunlarına (*Recueil des lois de Pepin*, Echard, s. 195, Başlık XXVI, Madde 4) eklenmiştir.

98 bkz. I. Lothar'ın anayasası, Lombardların kanunu, Kitap III, Kanun I, § 43.

99 age. § 44.

100 age.

101 Dazlak Karl'ın saltanatının yirmi sekizinci yılında yapılan *capitulum*, 868 yılı, Baluze basımı, s. 203.

102 *Cum concilio et consensu ipsius qui locum retinet.*

Kilise topraklarının iadesi için kanun eksik değildi. Papa piskoposları manastırların geri alınması konusunda ihmalkâr davranmakla suçladığında, piskoposlar Dazlak Karl'a bu suçlamayı üzerlerine alınmadıklarını, zira bu konuda suçlu olmadıklarını belirten bir mektup[103] yazmış ve ona, daha önce nice millet meclisinde sözü verilen, kararı verilen ve hükme bağlanan hususları hatırlatmıştır. Nitekim piskoposlar dokuz metne atıfta bulunmuştur.

Tartışmalar böyle sürüp gidiyordu ki Normanlar geldi ve herkesi uzlaştırdı.

12. Konu
Ondalık vergilerinin tesisi

Kral Pepin zamanında yapılan düzenlemeler kiliseye, gerçek bir rahatlamadan ziyade bir rahatlama umudu vermişti. Nasıl Charles Martel bütün devlet hazinesinin din adamlarının elinde olduğunu gördüyse, Şarlman da bütün kilise mülklerinin savaşçıların elinde olduğunu gördü. Savaşçılar kendilerine verilmiş olanı iade etmeye zorlanamazdı. O sıradaki şartlar, zaten tabiatı itibarıyla imkânsız olan bir şeyi daha da imkânsız kılıyordu. Öte yandan, din adamı, mabet ve eğitim eksikliği nedeniyle Hristiyanlığın yok olmasına izin verilemezdi.[104]

Bu durum Şarlman'ı ondalık vergisini tesis etmeye itti.[105] Bu yeni bir tür gelirdi ve sadece kiliseye verilmesi bakımından ruhban sınıfına, daha ileride gerçekleşebilecek gasplarn farkına varılmasını kolaylaştırmak gibi bir avantaj sunuyordu.

---

103 *Concilium apud Bonoilum*, Dazlak Karl'ın saltanatının on altıncı yılı, 856 yılı, Baluze basımı, s. 78.

104 Charles Martel zamanında çıkan iç savaşlarda, Reims kilisesinin mülkleri laiklere verildi. *La Vie de Saint Remy*'de, ruhban sınıfı da kendi başının çaresine bakmaya terk edildi denir. Surius, Cilt I, s. 279.

105 Lombardların kanunu, Kitap III, Başlık III, § 1 ve 2.

Bu verginin yaratılma tarihini daha gerilere götürmek isteyenler oldu. Ancak bana göre, atıfta bulunulan otoriteler bu iddiaları dile getirenleri yalanlar niteliktedir. Chlothar'ın anayasası[106] sadece kilise mülkleri üzerinden bazı ondalık vergilerinin alınmayacağını belirtmekle yetinir.[107] O çağlarda ondalık vergileri tahsil etmek şöyle dursun, kilisenin tek isteği ondalık vergilerinden muaf tutulmaktı. 585 yılında yapılan ve ondalık vergilerinin ödenmesini buyuran ikinci Mâcon konsili,[108] aslında eski çağlarda bu vergilerin ödendiğini, fakat artık ödenmediğini söyler.

Kim Şarlman'dan önce *Kutsal Kitap*'ın açıldığından, Levililerde bahsi geçen bağışların ve adakların vaaz edildiğinden şüphe edebilir? Ben bu prensten önce ondalık vergisinin vaaz edilmiş olabileceğini, fakat resmen tesis edilmediğini söylüyorum.

Kral Pepin zamanında yapılan düzenlemelerin, kilise mülklerini yurtluk olarak ellerinde tutanları ondalık vergisi ödemeye ve kiliseleri tamir etmeye mecbur ettiğini söyledim. Adaleti tartışma götürmeyecek bir kanunla milletin önde gelenlerini örnek olmaya zorlamak azımsanacak bir durum değildi.

Şarlman bundan fazlasını yaptı. *Capitulum de Villis*'te,[109] Şarlman'ın kendi topraklarını ondalık vergisi ödemeye mecbur ettiği görülür. Bu da yine çok büyük bir emsaldi.

---

106 *Capitula*'nın Baluze basımında bulunan ve IV. Konu'da uzun uzun bahsettiğim anayasa, Cilt I, Madde II, s. 9.

107 *Agraria et pascuaria, vel decimas porcorum, ecclesiae concedimus; ita ut actor aut decimator in reluis ecclesiae nullus accedat.* Şarlman'ın *capitulum*'u, 800 yılı, Baluze basımı, s. 336. Bu *capitulum*, Chlothar'ın kiliseyi muaf tuttuğu ondalık vergisi türünün ne olduğunu çok net bir şekilde açıklar. Bu, semirmeleri için krala ait ormanlara salınan domuzların onda biri idi. Şarlman, örnek teşkil etmeleri için, herkes gibi hâkimlerin de bu vergiyi ödemesini istemişti. Bunun, derebeyliğine has ve ekonomik bir vergi olduğu açıktır.

108 *Canone* V, *ex tomo* I, *Conciliorum antiquorum Gallioe*, opera Jacobi Sirmundi.

109 Madde 6, Baluze basımı, s. 332. Bu *capitulum* 800 yılına aittir.

Ancak halk tabakası birtakım emsallerden etkilenip kendi menfaatlerini bir kenara bırakmaya hevesli değildi. Frankfurt sinodu[110] halka, ondalık vergilerini ödemek için daha etkili bir gerekçe sundu. Bu sinodda, bir önceki kıtlık zamanında buğday başaklarının boş çıktığını, bu başakların iblisler tarafından yendiğini, bu iblislerin ondalık vergisinin ödenmemesini kınadıklarının duyulduğunu belirten bir *capitulum* yapıldı.[111] Sonuç olarak, kilise topraklarını elinde tutan herkese ondalık vergisini ödemeleri emredildi. Yine sonuç olarak, bu emir herkese verildi.

Şarlman'ın tasarısı hemen başarılı olmadı. Söz konusu vergi büyük bir yük gibi görüldü.[112] Yahudilerdeki ondalık vergisi, onların cumhuriyet kurma planlarıyla ilişkiliydi. Oysa buradaki ondalık vergisi, monarşinin kuruluşuyla ilgili vergilerden bağımsız bir vergiydi. Lombardların kanununa eklenen hükümlerde,[113] ondalık vergilerini sivil kanunlara kabul ettirmenin ne kadar güç olduğu görülebilir. Yine bu vergileri kilise kanunlarına kabul ettirmenin ne kadar güç olduğu da, konsillerde alınan farklı dinî kararlardan anlaşılabilir.

Halk nihayet, ondalık vergilerini ödemeyi, daha sonra geri alabilmek şartıyla kabul etti. Dindar Ludwig'in anayasası[114] ile oğlu İmparator Lothar'ın anayasası[115] buna izin vermedi.

Şarlman'ın ondalık vergilerinin tesisiyle ilgili kanunları zaruretten kaynaklanmıştı. Bunlardaki amaç sadece dindi. Batıl inancın bu kanunlarda payı yoktu.

---

110 Şarlman zamanında, 794 yılında toplanan sinod.

111 *Experimento enim didicimus in anno quo illa valida faines irrepsit, ebullire vacuas annonas a doemonibus devoratas, et voces exprobrationis auditas*, vs., Baluze basımı, s. 267, Madde 23.

112 Örneğin bkz. Dindar Ludwig'in 829 yılına ait *capitulum*'u, Baluze basımı, s. 663. Bu *capitulum*, ondalık vergisi ödememek için topraklarını sürmeyenleri hedef alıyordu. Madde 5: *Nonis quidem et decimis, unde et genitor noster et nos frequenter in diversis placitis admonitionem fecimus.*

113 Örneğin Lothar'ın hükmü, Kitap III, Başlık III, Böl. VI.

114 829 yılına ait anayasa, Madde 7, Baluze basımı, Cilt I, s. 663.

115 Lombardların kanunu, Kitap III, Başlık III, § 8.

Şarlman'ın ondalık vergilerini kilise yapımına, fakirlere, piskoposa ve din adamlarına tevzi edilecek şekilde dörde ayırması,[116] onun kiliseye, kaptırdığı o eski sabit ve sürekli konumunu geri vermek istediğini kanıtlar.

Şarlman'ın vasiyetnamesi,[117] onun büyükbabası Charles Martel'in yaptığı kötülükleri tazmin etmek istediğini gösterir. Şarlman menkul mallarını üç eşit parçaya bölmüş ve bunlardan ikisinin, imparatorluğundaki yirmi bir başpiskoposluğa tekabül edecek şekilde yirmi bire bölünmesini istemiştir. Her bir parça, başpiskoposluk ile başpiskoposluğa bağlı piskoposluklar arasında pay edilecekti. Şarlman geri kalan üçte biri de dört parçaya bölmüş, birini çocuklarına ve torunlarına vermiş, birini daha önce verilen üçte ikiye ilave etmiş, son iki parçayı ise hayırseverlik işlerine ayırmıştır. Görünüşe bakılırsa Şarlman, kiliselere yaptığı bu cömert bağışlara dinî bir eylemden ziyade siyasi bir taksim olarak bakmıştır.

13. Konu
Piskoposların ve başrahiplerin seçilme tarzına dair

Kiliseler fakir düştüğünden, krallar piskoposları ve diğer din adamlarını seçmeyi bırakmıştı.[118] Prensler din adamı atama zahmetine girmiyor, adaylar da onların müdahalesini talep etmiyordu. Böylece kilise, elinden alınan mülkleri için bir çeşit tazminat almış oluyordu.

Eğer Dindar Ludwig Roma halkına papa seçme hakkını bıraktıysa,[119] bu onun zamanındaki genel havadan kaynak-

116 Lombardların kanunu, Kitap III, Başlık III, § 4.

117 Bu, Eginhard tarafından aktarılan, Goldaste ve Baluze'de bulunan asıl vasiyetnameden ayrılan bir tür vasiyetname ekidir.

118 bkz. Şarlman'ın 803 yılına ait *capitulum*'u, Madde 2, Baluze basımı, s. 379; Dindar Ludwig'in 834 yılına ait fermanı, Goldaste, *Constitutions impériales*, Cilt I.

119 Bu, gözle görülür şekilde sahte olan *Ego Ludovicus* adlı ünlü dinî kararda dile getirilir. Baluze basımı, s. 591, 817 yılı.

lanmıştır. Roma başpiskoposluğuna da diğer piskoposluklara davranıldığı gibi davranılmıştır.

14. Konu
Charles Martel'in yurtlukları üzerine

Charles Martel'in kilise topraklarını yurtluk olarak verirken bunları ömürlük mü yoksa süresiz olarak mı verdiğini söyleyemem. Tek bildiğim, Şarlman[120] ve I. Lothar[121] zamanında vârislere intikal eden ve onlar arasında pay edilen bu tür mülkler olduğudur.

Buna ek olarak, bunların bir kısmının kalıtsal toprak, diğer kısmının yurtluk olarak verildiğini keşfettim.[122]

Kalıtsal toprak sahiplerinin de yurtluk sahipleri gibi askerî hizmete tabi olduğunu söylemiştim. Hiç şüphe yok ki Charles Martel'i yurtluk kadar bu tür topraklar da vermeye kısmen bu itmiştir.

15. Konu
Aynı konunun devamı

Yurtlukların kilise topraklarına, kilise topraklarının yurtluklara dönüşmesiyle, yurtluklar ile kilise topraklarının karşılıklı olarak birbirlerinin tabiatından bir şeyler aldığının

120 Şarlman'ın 801 yılına ait *capitulum*'undan anlaşıldığı üzere, Madde 17, Baluze, Cilt I, s. 360.

121 bkz. Lothar'ın Lombardların kanunnamesine ilave edilen anayasası, Kitap III, Başlık I, § 44.

122 bkz. yukarıda bahsi geçen anayasa ile Dazlak Karl'ın 846 yılına ait *capitulum*'u, Böl. XX, *in villa Sparnaco*, Baluze basımı, Cilt II, s. 31; 853 yılına ait *capitulum*, Böl. III ve V, Soissons sinodu, Baluze basımı, Cilt II, s. 54; 854 yılına ait *capitulum*, *apud Attiniacum*, Böl. X, Baluze basımı, Cilt II, s. 70. Ayrıca bkz. Şarlman'ın birinci *capitulum*'u, tarihi bilinmiyor, Madde 49 ve 56, Baluze basımı, Cilt I, s. 519.

altını çizmek gerekir. Nitekim kilise toprakları yurtlukların ayrıcaklıklarına, yurtluklar da kilise topraklarının ayrıcalıklarına sahip olmuştur. Kiliselerde o çağlarda ortaya çıktığı görülen fahri haklar bunlardandı.[123] Ve bu haklar her zaman yargılama hakkıyla, bugün tercihen yurtluk olarak adlandırdığımız kurumla ilişkili olduğundan, bundan, yurtluklara has yargılama hakkının bu haklarla aynı zamanda tesis edildiği sonucu çıkmaktadır.

16. Konu
Krallık ile vekilharçlığın birbirine karışması. İkinci nesil.

Konuların sıralanışı kronolojiyi bozmama neden oldu. Öyle ki, Kral Pepin zamanında gerçekleşen ve tacın Karolenjlere devredildiği o meşhur dönemden önce Şarlman'dan bahsettim. Bu devir, sıradan olaylardan farklı olarak, belki de bugün, gerçekleştiği dönemden daha çok dikkat çekmektedir.

Kralların nüfuzu yoktu, fakat isimleri vardı. Kral unvanı kalıtsal, vekilharç unvanı ise seçime tabiydi. Her ne kadar vekilharçlar son zamanlarda tahta istedikleri Merovenj'i oturtmuşsa da, başka bir aileden kral seçmemişti. Tacı belli bir aileye veren eski kanun Frankların kalbinden silinmemişti. Kralın kendisi, krallık içinde hemen hemen hiç bilinmiyordu. Oysa krallık biliniyordu. Charles Martel'in oğlu Pepin, bu iki unvanı birleştirmenin yerinde olacağını düşündü. Bu karışım, yeni krallığın kalıtsal olup olmadığı konusunda belirsizlik yaratacaktı. Fakat bu durum, krallığa büyük bir güç kazandıracak kişi için yeterliydi. İşte o sırada vekilharcın nüfuzu kraliyet nüfuzuyla birleştirildi. Bu iki otoritenin

123 bkz. *Capitula*, Kitap V, Madde 44; 866 yılına ait Pistres Fermanı, Madde 8 ve 9. Bu fermanda, derebeylerinin fahri haklarının bugünkü şekliyle tesis edildiği görülür.

birleştirilmesi sırasında bir çeşit uzlaşı sağlandı. Vekilharç seçimle gelirken, kral kalıtsaldı. İkinci neslin başında taht seçime tabiydi, zira halk seçiyordu. Taht aynı zamanda kalıtsaldı da, zira halk hep aynı aileden kral seçiyordu.[124]

Peder Le Cointe,[125] bütün anıtsal eserlerin şehadetine rağmen,[126] Papa'nın bu büyük değişime icazet verdiğini inkâr eder.[127] Pederin öne sürdüğü nedenlerden biri, Papa'nın böyle davranmasının büyük bir adaletsizlik sayılacak olmasıydı. Bir tarihçinin insanların yaptıklarını, yapmış olmaları gerekenle yargılaması ne kadar hoş! Böyle bir muhakemeyle ortada tarih diye bir şey kalmazdı.

Ne olursa olsun, Dük Pepin'in zaferinden itibaren onun ailesinin hüküm sürmeye başladığı, Merovenjlerin hükmünün sona erdiği kesindir. Dükün torunu Pepin taç giydiğinde, bu sadece bir tören daha yapıldığı ve bir hayaletin daha eksildiği anlamına gelmişti. Pepin bu törenle sadece kraliyet süslerini elde etmiş, millet nezdinde hiçbir şey değişmemişti.

Bunu, ihtilalin sonucundan ibaret bir şeye ihtilal gözüyle bakıp yanılmayalım diye, ihtilalin tam tarihini belirlemek için söyledim.

Üçüncü neslin başında Hugues Capet taç giydiğinde, çok daha büyük bir değişim yaşanmıştır, zira devlet anarşiden belli bir yönetim şekline geçmiştir. Buna karşılık Pepin taç giydiğinde, devletin yönetim şekli aynı kalmıştır.

Pepin taç giydiğinde sadece ismi değişti; oysa Hugues Capet taç giydiğinde eşyanın tabiatı değişti, zira taca bağlı büyük bir yurtluk anarşiyi sona erdirmiş oldu.

---

124 bkz. Şarlman'ın vasiyetnamesi ile Goldaste tarafından aktarılan, Dindar Ludwig'in Quierzy'de toplanan devletler meclisinde çocukları arasında yaptığı paylaşım: "Quem populus eligere velit, ut patri suo succedat in regni hoereditate."

125 Charles Le Cointe, 1611-1681 tarihleri arasında yaşamış Fransız ilahiyatçı, tarihçi, diplomat, rahip. (ç.n.)

126 Anonim, 752 yılı; *Chron. Centul.*, 754 yılı.

127 "Fabella quoe post Pippini mortem excogitata est, oequitati ac sanctitati Zachariae papae plurimum adversatur..." *Annales ecclesiastici Francorum*, Cilt II, s. 319.

Pepin taç giydiğinde, kral unvanı en büyük makamla birleşti; Hugues Capet taç giydiğinde ise, kral unvanı en büyük yurtlukla birleşti.

17. Konu
İkinci nesil kralların seçimindeki özel durum

Pepin'in taç giymesiyle ilgili düsturda,[128] Şarlman ile Carloman'ın da kutsal yağla ovulup kutsandığı, Fransız derebeylerinin asla başka bir aileden kral seçmeyeceklerine dair yemin ettiği, aksi takdirde tecrit ve aforoz edilmekle cezalandırılacakları görülür.[129]

Şarlman ile Dindar Ludwig'in vasiyetnamelerinden, Frankların, kralların oğulları arasından kral seçtikleri anlaşılıyor. Bu durum, yukarıda bahsedilen hükümle bağdaşmaktadır. İmparatorluk Şarlman'ın ailesinden başka bir aileye geçtiğinde, kısıtlı ve şartlı olan seçme hakkı kesin ve basit bir hale geldi ve eski anayasadan uzaklaşıldı.

Ölümünün yakın olduğunu hisseden Pepin, dinî ve laik derebeylerini Saint-Denis'ye çağırdı[130] ve krallığını iki oğlu Şarlman ile Carloman arasında pay etti. Elimizde bu meclisle ilgili belge yok. Fakat bu mecliste olanları bize, Bay Baluze'ün de işaret ettiği gibi, Canisius[131] tarafından yayımlanan eski tarihî derlemenin yazarı[132] ile *Annales Mettenses*'in yazarı[133] aktarmaktadır. Ben burada bir bakıma birbirine zıt iki şey görüyorum: Pepin bu paylaşımı önce önde gelenlerin onayıyla, daha sonra babalık otoritesine

128 Benediktin keşişlerinin *Historiens de France* adlı eseri, Cilt V, s. 9.

129 "Ut nunquam de alterius lumbis regem in oevo praesumant eligere, sed ex ipsorum." age. s. 10.

130 768 yılı.

131 Henricus Canisius, 1562-1610 tarihleri arasında yaşamış Hollandalı kilise hukukçusu, tarihçi. (ç.n.)

132 Cilt II, *Lectionis antiquoe.*

133 *Capitula* basımı, Cilt I, s. 188.

dayanarak gerçekleştirmiştir. Bu ise daha önce söylediklerimi kanıtlar. Buna göre, bu nesilde halkın hakkı, tek bir aile içinden kral seçmekti. Daha açık konuşmak gerekirse, seçimden ziyade dışlamayla ilgili bir haktı bu.

İkinci neslin anıtsal eserleri de bu tür seçim hakkını teyit eder. Şarlman'ın, imparatorluğun üç oğlu arasında pay edilmesine ilişkin *capitulum*'u da böyledir. Şarlman bu *capitulum*'da kardeşlerin paylarını belirttikten sonra şöyle der: "Eğer üç erkek kardeşten birinin, babasının krallığının başına geçmesi için halkın seçmek isteyeceği gibi bir oğlu olursa, amcaları bu isteğe rıza gösterecektir." [134]

Aynı hüküm, Dindar Ludwig'in 837 yılında Aachen'daki mecliste üç oğlu Pepin, Ludwig ve Karl arasında[135] ve yine aynı imparatorun yirmi yıl sonra, bu sefer Lothar, Pepin ve Ludwig arasında paylaştırdığı sırada[136] mevcuttur. Aynı şekilde, Kekeme Ludwig'in Compiègne'deki taç giyme töreni sırasında ettiği yemine de bakılabilir. "Ben, Tanrı'nın inayeti ve halkın seçimiyle kral ilan edilen Ludwig..."[137] 890 yılında Boso'nun oğlu Ludwig'i Arles kralı seçmek için toplanan Valence konsiline ilişkin belgeler de[138] bu söylediklerimi teyit etmektedir. Bu konsilde Ludwig kral seçilmiş ve bu kararın en önemli gerekçeleri olarak onun imparatorluk ailesine mensup olması,[139] Şişman Karl'ın ona krallık payesi vermiş olması ve İmparator Arnulf'un ona asasıyla ve elçilerinin vekâletiyle yetki vermiş olması gösterilmiştir. Şarlman'ın imparatorluğundaki parçalanmış veya tabi diğer krallıklar gibi Arles krallığı da, hem seçime hem soya dayanıyordu.

---

134 806 yılına ait birinci *capitulum*, Baluze basımı, s. 439, Madde 5.

135 Goldaste, *Constitutions impériales*, Cilt II, s. 19.

136 Baluze basımı, s. 574, Madde 14. "Si vero aliquis illorum decedens, legitimos filios reliquerit, non inter eos potestas ipsa dividatur; sed potius populus, pariter conveniens, unum ex eis, quem dominus voluerit, eligat; et hunc senior frater in loco fratris et filii suscipiat."

137 877 yılına ait *capitulum*, Baluze basımı, s. 272.

138 Dumont, *Corps diplomatique*, Cilt I, Madde 36.

139 Anne tarafından.

18. Konu
Şarlman

Şarlman asillerin gücünü sınırları içinde tutmak ve ruhban sınıfı ile hür insanların ezilmesinin önüne geçmek istedi. Ülkedeki farklı sınıflar arasında öyle bir denge kurdu ki, hepsi birbirini dengelerken, kendisi onların efendisi olarak kaldı. Herkes ve her şey Şarlman'ın dehasının gücü etrafında birleşti. Şarlman asilleri sürekli seferden sefere götürdü, onların bir şey tasarlamasına fırsat vermedi, aksine, onları tamamen kendi tasarılarıyla meşgul etti. İmparatorluk, efendisinin azametiyle ayakta kaldı. Prens yüceydi, fakat prensin altındaki insan daha da yüceydi. Şarlman'ın kral çocukları onun bir numaralı uyrukları, iktidarının araçları, birer itaat modeliydi. Şarlman harikulade düzenlemeler yaptı. Bundan daha da fazlasını yapıp bunlara riayet edilmesini sağladı. Şarlman'ın dehası imparatorluğun dört bir tarafına yayıldı. Bu prensin kanunlarında, her şeyi öngören bir ileri görüşlülük ile her şeyi peşine takıp sürükleyen bir kudret görülür. İnsanların görevlerini yerine getirmemek için öne sürebilecekleri bahaneler ortadan kaldırıldı; ihmaller ıslah edildi; suistimaller düzeltildi veya önlendi.[140] Şarlman cezalandırmayı bilirdi; fakat affetmeyi daha da iyi bilirdi. Kimse, en büyük işleri kolayca ve en güç şeyleri hızla gerçekleştirme sanatına, tasarılarında iddialı, uygulamalarında basit davranan bu prens kadar hâkim değildi. Şarlman muazzam imparatorluğunu sürekli dolaşmış ve kudretini her yerde hissettirmiştir. Her yerde yeni sorunlar ortaya çıkmış, Şarlman hepsini bertaraf etmiştir. Hiçbir prens onun kadar tehlikelere meydan okumayı, onun kadar tehlikelerden sakınmayı başaramamıştır. Şarlman hiçbir tehlikeyi, özellikle

140 bkz. Şarlman'ın 811 yılına ait üçüncü *capitulum*'u, s. 486, Madde 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8; 812 yılına ait birinci *capitulum*, s. 490, Madde 1; aynı yıla ait *capitulum*, s. 494, Madde 9 ve 11 vs.

de büyük fatihlerin hemen hemen her zaman maruz kaldıkları tehlikeleri, yani komploları umursamamıştır. Bu olağanüstü prens aynı zamanda son derece ılımlıydı. Karakteri yumuşak, davranışları sade idi. Maiyetindeki insanlarla bir arada olmayı seviyordu. Belki bir tek kusuru kadınlara aşırı düşkün olmasıydı; fakat sürekli tek başına hüküm süren ve bütün hayatını işle geçiren bir prens bu konuda mazur görülebilir. Şarlman yaptığı harcamalara harikulade bir kural getirmiş, arazilerini bilgelikle, dikkatle ve iktisadi yollarla değerlendirmiştir. Bir aile babası, Şarlman'ın kanunlarından evini nasıl yönetmesi gerektiğini öğrenebilir.[141] Şarlman'ın *capitulum*'larında servetini hangi temiz ve kutsal kaynaktan kazandığı görülür. Tek bir şey daha ekleyeceğim: Şarlman arazilerinde yer alan kümeslerdeki yumurtalar ile bahçelerindeki fazla otun satılmasını emretmiştir.[142] Şarlman Lombardların servetini, bütün dünyayı yağmalayan Hunların muazzam hazinelerini kendi halkına dağıtmıştır.

19. Konu
Aynı konunun devamı

Şarlman ve ondan sonra gelen ilk krallar, uzak yerlere gönderdikleri kişilerin isyana meyletmesinden korkmuş ve din adamlarının daha uysal davranacağını düşünmüştür. Bu nedenle Almanya'da çok sayıda piskoposluk kurulmuş,[143] bu piskoposluklara geniş yurtluklar tahsis edilmiştir. Her ne kadar bugün Almanya'daki en önemli din adamları egemen olsa da, bazı fermanlardan da anlaşıldığı üzere, bu

141 bkz. 800 yılına ait *capitulum de Villis*; Şarlman'ın 813 yılına ait ikinci *capitulum*'u, Madde 6 ve 19; *Capitula*, Kitap V, Madde 303.

142 *Capitulum de Villis*, Madde 39. Bu *capitulum*'un tamamı bir tedbirlilik, iyi idare ve tutumluluk şaheseridir.

143 Örneğin bkz. Bremen başpiskoposluğu, 789 yılına ait *capitulum*, Baluze basımı, s. 245.

yurtluklara tanınan ayrıcalıklarla ilgili hükümler normalde bu tür imtiyazlarla ilgili diğer hükümlerden farklı değildi.[144] Ne olursa olsun, bunlar Saksonlara karşı yapılmış icatlardı. Krallar bir *leude*'ün gevşekliğinden veya ihmalinden bekleyemeyecekleri şeyleri bir piskoposun azminden ve dikkatinden bekleyebileceklerini düşündüler. Böyle bir vasal, fethedilen halkları krala karşı kışkırtmak şöyle dursun, aksine, bu halklara karşı kendini koruyabilmek için krala ihtiyaç duyacaktı.

20. Konu
Dindar Ludwig

Mısır'a giden Augustus, İskender'in mezarını açtırmıştı. Ona Ptolemaiosların mezarlarının da açılmasını isteyip istemediği sorulduğunda, Augustus, ölüleri değil kralı görmek istediğini söylemişti. Aynı şekilde, ikinci nesil kralların tarihinde Pepin ve Şarlman aranır, zira insan ölüleri değil kralları görmek ister.

Tutkularının oyuncağı, kendi erdemlerinin kurbanı olmuş bir prens, ne gücünün ne de zayıflığının farkında olan, ne korkulmayı ne de sevilmeyi becerebilen, kalbinde çok az kötülük olmasına rağmen kusurlarla dolu bir zekâya sahip bir prens, imparatorluğun bir zamanlar Şarlman tarafından tutulan dizginlerini ele aldı.

Bütün dünya babasının ölümüne ağlarken, herkesin Şarlman'ı sorup da bulamadığı o şaşkınlık döneminde, daha kendisi babasının tahtına çıkmak üzere adımlarını sıklaştırırken, kız kardeşlerinin davranışlarındaki düzensizliği teşvik edenleri tutuklatmak için önü sıra *antrustion*'lar göndermişti.

144 Örneğin kraliyet hâkimlerinin *freda* veya başka vergiler talep etmek için bu topraklara girmekten menedilmesi gibi. Bir önceki kitapta bundan uzun uzun söz etmiştim.

Bu durum kanlı trajedilerin yaşanmasına neden oldu.[145] Bu, etraflıca düşünülmemiş, tedbirsizce bir hareketti. Prens daha sarayına gelmeden aile içinde işlenen suçların intikamını almaya, daha kral olmadan insanları isyan ettirmeye başlamıştı.

Prens, kendisinden merhamet dilemeye gelen yeğeni İtalya Kralı Bernard'ın gözlerini oydurttu. Bernard bu işlemden birkaç gün sonra öldü. Bu olay prensin düşmanlarını artırdı. Prens onlardan korkup, erkek kardeşlerinin saçlarını kazıttırdı.[146] Bu, düşmanlarının sayısını daha da artırdı. Bu iki olay ileride karşısına resmî suçlamalar olarak çıkacaktı.[147] Prensin ettiği yemini ve taç giydiği gün babasına verdiği sözleri tutmadığı söylenecekti.[148]

Dindar Ludwig'e üç çocuk veren İmparatoriçe Irmingard'ın ölümünden sonra, Ludwig Judith ile evlendi ve ondan bir oğlu oldu. Kısa süre sonra, yaşlı bir kocanın hoşgörüsünü yaşlı bir kralın güçsüzlüğüyle birleştiren Dindar Ludwig, ailesinde, en sonunda krallığın düşmesine neden olacak bir karmaşaya yol açtı.

Dindar Ludwig çocuklarına verdiği payları durmadan değiştirdi. Oysa bu paylar hem şahsının hem çocuklarının hem de derebeylerinin ettiği yeminlerle teyit ediliyordu. Bu uyrukların sadakatini sınamak, itaate karmaşa, çekince ve belirsizlik sokmak demekti. Bu, istihkâmın az olduğu, edilen ve alınan sadakat yemininin otoritenin en önemli kalesini oluşturduğu bir çağda, prenslerin sahip olduğu çeşitli hakları birbirine katmak demekti.

---

145 *La Vie de Louis le Débonnaire* adlı eserin kimliği belirsiz yazarı, Duchesne'in derlemesi, Cilt II, s. 295.

146 Frank krallarının uzun saçları vardı ve bu, onların asaletinin bir simgesiydi. Dolayısıyla hanedandan bir prensin saçlarını kazıttırmak ona edilebilecek en büyük hakaretti. bkz. XVIII. Kitap, XXIII. Konu. (ç.n.)

147 bkz. Dindar Ludwig'in azliyle ilgili tutanaklar, Duchesne'in derlemesi, Cilt II, s. 333.

148 Şarlman ona kız kardeşlerine, erkek kardeşlerine ve yeğenlerine karşı sonsuz merhamet göstermesini emretmişti. *indeficientem misericordiam.* Tegan, Duchesne'in derlemesi, Cilt II, s. 276.

İmparatorun çocukları kendi paylarını muhafaza edebilmek için ruhban sınıfına yaltaklandı ve bu sınıfa o zamana kadar duyulmamış haklar verdiler. Bu haklar sahte idi. Ruhban sınıfı, icazet vermesi istenen şeye kefil olmaya zorlanıyordu. Agobard[149] Dindar Ludwig'e imparator ilan edilmesi için Lothar'ı Roma'ya yolladığını ve çocukları pay etmeyi üç günlük oruç ve dualardan sonra gerçekleştirdiğini hatırlattı. Batıl inancın saldırısına uğrayan batıl inançlı bir prens bu durumda ne yapabilirdi ki? Krallık otoritesinin, bu prensin hapsedilmesi ve herkesin önünde suçlarını itiraf etmeye zorlanmasıyla ne büyük darbeler aldığı tahmin edilebilir. Küçük düşürülmek istenen kral, küçük düşürülen ise kraliyet olmuştur.

İlk bakışta bu kadar iyi niteliklere sahip, bilgiden yoksun olmayan, doğal olarak iyiliği seven ve en nihayetinde Şarlman'ın oğlu olan bir prensin nasıl bu kadar şiddetli, bu kadar uzlaşmaz, kendisini rencide etmeye ve küçük düşürmeye bu kadar küstahça hevesli ve mahvetmeye bu kadar kararlı bu kadar çok düşmanı[150] olabildiğini anlamak zordur. Şayet, özünde bu düşmanlardan daha namuslu olan çocukları, belli bir planı takip edip belli bir hedefte karar kılabilselerdi, bu düşmanlar onu, geri dönüşü olmayacak şekilde, bir değil iki kere mahvedebilirdi.

21. Konu
Aynı konunun devamı

Şarlman'in millete kazandırdığı güç, Dindar Ludwig zamanında da, devleti azametiyle ayakta tutabilecek ve ya-

149 bkz. Agobard'ın mektupları.

150 bkz. Dindar Ludwig'in azliyle ilgili tutanaklar, Duchesne'in derlemesi, Cilt II, s. 331. Ayrıca bkz. Tegan, *La Vie de Louis le Débonnaire*. "Tante enim odio laborabat, ut toederet eos vita ipsius," der bu meçhul yazar Duchesne'in derlemesinde, Cilt II, s. 307.

bancıların gözünde saygınlığını muhafaza edebilecek kadar devam etti. Prens parlak zekâlı değildi, fakat millet savaşkandı. Otorite devlet sınırları için kaybedilse de, güç sınırların dışında azalmış gibi görünmüyordu.

Charles Martel, Pepin ve Şarlman krallığı arka arkaya yönetmiştir. Birincisi savaşçıların, diğer ikisi ruhban sınıfının açgözlülüğünü tatmin etmiştir. Buna karşılık Dindar Ludwig her iki sınıfı da gücendirmiştir.

Fransız anayasasında kral, asiller ve ruhban sınıfı hep birlikte devletin bütün gücünü elinde tutuyordu. Charles Martel, Pepin ve Şarlman kimi zaman birini zapt etmek için diğeriyle, fakat hemen hemen her zaman her ikisiyle de iş birliği yapmış, buna karşılık Dindar Ludwig her ikisini de kendinden uzaklaştırmıştır. Piskoposları fazla katı bulduğu bazı düzenlemelerle gücendirmiştir. Zira kral, katılık konusunda piskoposların arzu ettiğinden çok daha ileriye gitmiştir. Çok isabetli fakat zamansız kanunlar vardır. O çağlarda Sarazenlere ve Saksonlara karşı savaşa gitmeye alışmış olan piskoposlar keşişlik ruhundan çok uzaktı.[151] Öte yandan asillere olan güvenini tamamen kaybeden Dindar Ludwig sıradan insanları yüksek mevkilere getirmiş,[152] asilleri görevlerinden etmiş, saraydan kovmuş, onların yerine yabancıları getirtmiştir.[153] Kral bu iki sınıftan ayrılmış, bu iki sınıf da kralı terk etmiştir.

---

151 "O zaman piskoposlarla rahipler kuşaklarını ve altından yapılmış kılıç askılarını, bunlara asılan kıymetli taşlarla bezeli bıçaklarını, enfes bir zevkle dikilmiş kıyafetlerini, zenginliğiyle ökçelerini ezen mahmuzlarını terk etmeye başladı. Fakat insanlığın düşmanı böyle bir dindarlığa izin vermedi. Bu dindarlık her tarikatten din adamını isyan ettirdi ve kendi kendine savaş ilan etti." *La Vie de Louis le Débonnaire* adlı eserin kimliği belirsiz yazarı, Duchesne'in derlemesi, Cilt II, s. 298.

152 Tegan'ın dediğine göre, Şarlman zamanında çok nadiren gerçekleşen bu uygulama Ludwig zamanında genel bir uygulama haline gelmişti.

153 Asilleri zapt etmek isteyen Ludwig, Bernard adında birini teşrifatçı olarak atamış, bu kişi asilleri çileden çıkarmıştır.

22. Konu
Aynı konunun devamı

Ancak krallığı asıl zayıflatan şey, Dindar Ludwig'in kraliyet topraklarını dağıtması olmuştur.[154] Tam burada, Şarlman'ın torunu ve sahip olduğumuz en aklı başında tarihçilerden biri olan Nithard'a kulak vermek gerekir.[155] Dindar Ludwig'in tarafında olan Nithard, Dazlak Karl'ın emriyle o dönemin tarihini kaleme almıştır.

Nithard şöyle der: "Adelhard adında biri bir zaman imparatorun üzerinde öyle bir nüfuza sahip oldu ki, prens her şeyde onun iradesine boyun eğer oldu. Bu gözdenin kışkırtmasıyla krallık topraklarını isteyen herkese dağıttı[156] ve böylece devleti yok etti."[157] Böylece, Ludwig zamanında Akitanya'da yaptığını söylediğim şeyi[158] bütün imparatorlukta yaptı. O zamanlar Şarlman durumu düzeltmişti. Oysa artık düzeltecek kimse yoktu.

Devlet, Charles Martel'in vekilharç olduğu dönemdeki tükenmişlik haline geri döndü. Fakat şartlar artık öyleydi ki, devleti kurtarmak için bir otorite gösterisi yeterli olamazdı. Devlet hazinesi o kadar fakir düşmüştü ki, Dazlak Karl zamanında kimse bulunduğu mevkide tutulamaz,[159] insanlara ancak para karşılığında güvence verilir oldu. Normanları yok etmek mümkünken, para karşılığında kaçmalarına izin verildi.[160] Hincmar'ın[161] Kekeme Ludwig'e verdiği ilk öğüt,

154 "Villas regias, quae erant sui et avi et tritavi, fidelibus suis tradidit eas in possessiones sempiternas: fecit enim hoc diu tempore." Tegan, *De gestis Ludovici pii*.

155 Takriben 795-844 tarihleri arasında yaşamış Frank tarihçi. Şarlman'ın kızı Bertha'nın oğlu. (ç.n.)

156 "Hinc libertates, hinc publica in propriis usibus distribuere suasit." Nithard, Kitap IV, sonlara doğru.

157 *Rempublicam penitus annulavit*. age.

158 bkz. XXX. Kitap, XIII. Konu.

159 Hincmar'dan Kekeme Ludwig'e, Mektup I.

160 bkz. *Chronique du monastère de S.-Serge d'Angers*'den kalma parça, Duchesne, Cilt II, s. 401.

161 806-882 tarihleri arasında yaşamış Reims başpiskoposu, Dazlak Karl'ın dostu ve danışmanı. (ç.n.)

bir meclis toplayıp sülalesinin masraflarını karşılamak için ödenek talep etmesi olmuştur.

23. Konu
Aynı konunun devamı

Ruhban sınıfı, haklı olarak, Dindar Ludwig'in çocuklarını himayesine aldığına pişman oldu. Daha önce belirttiğim gibi bu prens, kilise topraklarını yönerge yoluyla laiklere vermemişti.[162] Fakat kısa süre sonra Lothar İtalya'da, Pepin de Akitanya'da Şarlman'ın planını terk ederek Charles Martel'inkini benimsedi. Din adamları oğullarına karşı babalarına başvurdu. Fakat başvurdukları otoriteyi bizzat zayıf düşürmüşlerdi. Akitanya'da bazı tavizler verildiyse de, İtalya'da emre uyulmadı.

Dindar Ludwig'in hayatını altüst eden iç savaşlar, onun ölümünden sonra yaşanan iç savaşların tohumunu ekti. Üç erkek kardeş Lothar, Ludwig ve Karl devletin önde gelenlerini kendi taraflarına çekmeye ve kendi adamlarını yaratmaya çalıştı. Onlara itaat etmeye hazır herkese yönergelerle kilise topraklarını verdiler ve asilleri kazanmak için ruhban sınıfını onlara teslim ettiler.

Capitula'da[163] bu prenslerin arsız taleplere boyun eğmek zorunda kaldığı, çoğu zaman vermek istemedikleri şeyleri kaptırdıkları görülür. Ruhban sınıfı bu dönemde krallardan çok asiller tarafından ezildiklerine inanmıştır. Yine görünüşe göre Dazlak Karl, ruhban sınıfının servetine en çok saldıran

162 bkz. Piskoposların 845 yılında toplanan sinodda söyledikleri, *apud Teudonis villam*, Madde 4.

163 bkz. 845 yılında toplanan ve o zamanki durumu çok iyi tasvir eden sinod, *apud Teudonis villam*, Madde 3 ve 4; olayları bir o kadar iyi tasvir eden ve yine aynı yıl Vernes sarayında toplanan sinod, Madde 12; yine aynı yıl toplanan Beauvais sinodu, Madde 3, 4 ve 6; *capitulum in villa Sparnaco*, 846 yılı, Madde 20; 858 yılında Reims'te toplanan piskoposların Germen Ludwig'e yazdıkları mektup, Madde 8.

kral olmuştur.[164] Bunun nedeni ya kendi çıkarları için babasını azleden din adamlarına karşı en çok onun kin beslemiş olması ya da içlerinde en çekingeni olmasıydı. Ne olursa olsun, *Capitula*'da[165] mülkünü geri isteyen ruhban sınıfı ile bu talebi reddeden, bundan kaçan ya da iadeleri erteleyen asil sınıfı arasındaki bitmek bilmeyen kavgalara ve iki sınıf arasında kalan krallara şahit oluruz.

O dönemde durum içler acısıydı. Dindar Ludwig kiliselere kendi topraklarını cömertçe dağıtırken, Ludwig'in çocukları ruhban sınıfının mülkünü laiklere dağıtıyordu. Çoğu zaman yeni manastırlar kuran el, eski manastırları yağmalıyordu. Ruhban sınıfının sabit bir konumu yoktu. Bir an malları elinden alınıyor, sonra bunları geri alıyordu. Buna karşılık hanedan sürekli kaybediyordu.

Dazlak Karl'ın saltanatının sonuna doğru ve bu saltanattan sonra, ruhban sınıfı ile laikler arasında kilise topraklarının iadesi konusunda yapılan tartışmalar son buldu. 856 yılına ait *capitulum*'da ve 858 yılında Germen Ludwig'e yazdıkları mektupta[166] görüldüğü gibi, piskoposlar yine Dazlak Karl'a birkaç kere sitem edip iç çekmiştir. Fakat o zamana kadar o kadar çok teklifte bulunmuş, asla tutulmayan söz-

164 bkz. *capitulum in villa Sparnaco*, 846 yılı. Asiller kralı piskoposlara karşı o kadar öfkelendirmişti ki, kral onları saraydan meclisten kovmuştu. Sinodlarda alınan birkaç dinî kural seçilmiş ve bundan böyle sadece bu kurallara riayet edileceği beyan edilmişti. Piskoposlara ancak reddetmenin imkânsız olduğu şeyler verilmişti. bkz. Madde 20, 21 ve 22. Ayrıca bkz. 858 yılında Reims'te toplanan piskoposların Germen Ludwig'e yazdıkları mektup, Madde 8; 864 yılına ait Pistres Fermanı, Madde 5.

165 bkz. 846 yılına ait aynı *capitulum*, *in villa Sparnaco*. Ayrıca bkz. 847 yılında toplanan mecliste yapılan *capitulum*, *apud Marsnam*, Madde 4. Bu mecliste ruhban sınıfı, sadece Dindar Ludwig zamanında sahip olduklarının iade edilmesini talep edecek kadar düşmüştür. Ayrıca bkz. Asillerin ve din adamlarının sahip olduklarını teyit eden 851 yılına ait *capitulum*, *apud Marsnam*, Madde 6 ve 7; piskoposların yapılan bunca kanundan sonra kötülüklerin hâlâ düzeltilmediği için krala sitem ettikleri 856 yılına ait *capitulum*, *apud Bonoilum*; son olarak bkz. 858 yılında Reims'te toplanan piskoposların Germen Ludwig'e yazdıkları mektup, Madde 8.

166 Madde 8.

leri o kadar çok hatırlatmışlardır ki, artık istediklerini elde etmek konusunda hiçbir umutlarının kalmadığı ortadadır.

Artık bütün mesele kiliseye ve devlete verilen zararları tazmin etmekten ibaretti.[167] Krallar *leude*'lerin elinden hür adamlarını almamayı ve bundan böyle kilise topraklarını yönergeyle vermemeyi taahhüt ediyordu.[168] Öyle ki, ruhban sınıfı ile asillerin menfaatleri uzlaşır gibi göründü.

Daha önce belirttiğim gibi, Normanların sebep olduğu korkunç tahribat bu kavgaların sona ermesine büyük katkıda bulundu.

Daha önce sözünü ettiğim ve ileride sözünü edeceğim nedenlerden ötürü her geçen gün itibar kaybeden krallar, kendilerini din adamlarına emanet etmekten başka çarelerinin kalmadığına inandı. Oysa ruhban sınıfı kralları zayıflatmış, krallar da ruhban sınıfını zayıflatmıştı.

Dazlak Karl'ın ile haleflerinin ruhban sınıfını devleti desteklemeye ve devletin çöküşünün önüne geçmeye davet etmesi boşunaydı.[169] Halkın kendilerine beslemesi gereken saygıyı muhafaza edebilmek için boşuna onların ruhban sınıfına beslediği saygıyı kullanmak istediler.[170] Dinî kararların otoritesine dayanarak

---

167 bkz. 851 yılına ait *capitulum*, Madde 6 ve 7.

168 Dazlak Karl Soissons sinodunda kilise topraklarını yönergeyle bağışlamayacağına dair piskoposlara söz verdiğini dile getirir. 853 yılına ait *capitulum*, Madde 11, Baluze basını, Cilt II, s. 56.

169 Lothar'ın kaçışından sonra Kral Ludwig ile Kral Karl'ın Lothar'ın terk ettiği krallığı ele geçirip geçiremeyeceklerini, aralarında paylaşıp paylaşamayacaklarını öğrenmek, nasıl piskoposlara başvurduklarını görmek için bkz. Nithard, Kitap IV. Nitekim, piskoposlar aralarında *leude*'lere göre daha birlik içinde bir sınıf oluşturduğundan, bu prensler açısından haklarını, piskoposların alacağı ve bütün derebeylerini bağlayabilecek bir kararla güvenceye almak daha uygundu.

170 bkz. Dazlak Karl'ın 859 yılına ait *capitulum*'u, *apud Saponarias*, Madde 3: "Sens başpiskoposu yaptığım Venilon beni kutsadı. Artık beni bu krallıktan kimse kovamaz", "saltem sine audientia et judicio episcoporum, quorum ministerio in regem sum consecratus, et qui throni Dei sunt dicti, in quibus Deus sedet, et per quos sua decernit judicia; quorum paternis correctionibus et castigatoriis judiciis me subdere fui paratus, et in proesenti sum subditus."

boşuna kendi kanunlarının otoritesini artırmaya çalıştılar.[171] Dinî cezaları boşuna sivil cezalarla birleştirdiler.[172] Kontun otoritesini dengelemek için her bir piskoposa boşuna eyaletlerdeki temsilcileri payesini verdiler.[173] Ruhban sınıfı için verdiği zararı telafi etmek imkânsızdı. Ve birazdan bahsedeceğim korkunç felaket tacın alaşağı olmasına neden oldu.

24. Konu
Hür insanlar yurtluk sahibi olabilecek duruma nasıl getirildi

Hür insanların kontlarının yönetiminde, vasalların ise derebeylerinin yönetiminde savaşa gittiklerini söylemiştim. Bu durum, devlet içindeki farklı sınıfların birbirini dengelemesini sağlıyordu. Her ne kadar *leude*'lere bağlı vasallar olsa da, bunlar krallıktaki bütün hür insanların başındaki kont tarafında zapt edilebiliyordu.

Önceleri[174] hür insanlar yurtlukların himayesine giremiyordu,[175] daha sonra bunu yapabilmeye başladılar. Bu değişimin, Guntram'ın saltanatından Şarlman'ın saltanatına kadar geçen sürede gerçekleştiğini düşünüyorum. Bunu Guntram, Childebert ve Kraliçe Brunhilda arasında yapılan Andely Antlaşması[176] ile Şarlman'ın ve Dindar Ludwig'in çocuklarına pay ettiği toprakları[177] karşılaştırarak kanıtlaya-

171 bkz. Dazlak Karl'ın 857 yılına ait *capitulum*'u, de Carisiaco, Baluze basımı, Cilt II, s. 88, Madde 1, 2, 3, 4 ve 7.

172 bkz. 862'de toplanan Pistres sinodu, Madde 4 ; Carloman ile II. Ludwig'in 883 yılına ait *capitulum*'u, *apud Vernis palatium*, Madde 4 ve 5.

173 Dazlak Karl zamanında, 876 yılında yapılan *capitulum*, *in synodo Pontigonensi*, Baluze basımı, Madde 12.

174 bkz. XXX. Kitap'ta, son konusunda sonlara doğru söylediklerim.

175 *Se recommander pour un fief*. Fransızca feodalite terimi. Bir kalıtsal toprak sahibinin kendisine hami olarak seçtiği güçlü bir derebeyine bu toprağını bağışlaması ve akabinde belli vergiler ödemek şartıyla aynı toprağı arpalık olarak geri alması. (ç.n.)

176 587 yılında yapılan antlaşma, Tourslu Grégoire, Kitap IX.

177 bkz. Bu paylardan daha detaylı bahsettiğim bir sonraki konu ile bu taksime atıfta bulunan dipnotlar.

bilirim. Bu üç antlaşma da vasallar konusunda aşağı yukarı benzer hükümler içerir. Bu üç antlaşmada aynı konular aşağı yukarı aynı koşullarda hükme bağlandığından, bunların ruhu ve içeriği de bu açıdan aşağı yukarı aynı idi.

Ancak hür insanlarla ilgili temel bir fark vardı. Andely Antlaşması hür insanların yurtlukların himayesine girebileceklerini söylemezken, Şarlman ile Dindar Ludwig'in paylaştırmalarında hür insanların yurtlukların himayesine girebilmesiyle ilgili açık hükümler mevcuttur. Bu ise Andely Antlaşması'ndan sonra yeni bir uygulamanın ortaya çıktığını gösterir. Bu yeni uygulamaya göre, hür insanlar bundan böyle bu büyük ayrıcalığa sahip olabiliyordu.

Bu durum, kilise topraklarını askerlerine dağıtan ve bu toprakların bir kısmını yurtluk, bir kısmını kalıtsal olarak veren Charles Martel'in, feodal kanunlarda bir tür devrim gerçekleştirmesiyle ortaya çıkmış olmalıdır. Zaten yurtluk sahibi olan asillerin yapılacak yeni bağışları kalıtsal olarak almayı daha avantajlı bulmuş olmaları, hür insanların ise bunları yurtluk olarak almaktan fazlasıyla memnun olmuş olmaları muhtemeldir.

25. Konu
İkinci neslin zayıflamasının temel nedeni. Kalıtsal topraklarda yapılan değişiklik

Şarlman, bir önceki konuda bahsettiğim paylaşım sırasında,[178] ölümünden sonra her kralın adamlarının sadece kendi krallarının krallığında arpalık sahibi olabileceğini,[179] buna karşılık kalıtsal toprakların, hangi krallıkta olursa olsun aynen muhafaza edilebileceğini hükme bağladı. Fakat

178 806 yılında Karl, Pepin ve Ludwig arasındaki taksim. Bu taksim, Goldaste ve Baluze tarafından aktarılır, Cilt I, s. 439.

179 Madde 9, s. 443. Bu da Andely antlaşmasıyla bağdaşır, Tourslu Grégoire, Kitap IX.

Şarlman antlaşmaya aynı zamanda, bütün hür insanların, derebeylerinin ölümünden sonra, üç krallıktan hangisini isterse ondaki bir yurtluğun himayesine girebileceğini de ekledi. Aynı şekilde, hiçbir zaman derebeyine bağlı olmamış hür insanlar da yurtlukların himayesine girebilecekti.[180] Aynı hükümlere, Dindar Ludwig'in 817 yılında çocukları arasında yaptığı taksimde de rastlanır.[181]

Ancak hür insanlar bir yurtluğun himayesine girebilse de, bu durum kontun birliklerini zayıf düşürmüyordu. Hür insan yine kalıtsal toprağı için vergi vermek, bu topraklarda hizmet gören insanları dört malikâneye bir adam düşecek şekilde hazırlamak veya kendi yokluğunda yurtluğun hizmetlerini görecek bir kişiyi hazırlamak zorundaydı. Bu aşamada ne gibi suistimaller olursa olsun, Şarlman'ın anayasalarından[182] ve İtalya Kralı Pepin'in anayasasından[183] anlaşıldığı üzere, bunların hepsi ıslah edilmiştir. Bu anayasalar birbirini açıklar niteliktedir.

Tarihçiler, Fontenoy Muharebesi'nin krallığın mahvolmasına neden olduğunu dile getirmekte çok haklıdır. Fakat benim de o günün uğursuz sonuçlarını kısaca değerlendirmeme izin verin.

Bu muharebeden bir süre sonra üç erkek kardeş Lothar, Ludwig ve Karl bir antlaşma[184] imzaladı. Bu antlaşmada,

---

180 Madde 10. Andely Antlaşması'nda böyle bir hüküm yoktur.

181 Baluze, Cilt I, s. 174. "Licentiam habeat unusquisque liber homo qui seniorem non habuerit, cuicumque ex his tribus fratribus voluerit, se commendandi." Madde 9. Ayrıca bkz. Aynı imparatorun 837 yılındaki taksimi, Madde 6, Baluze basımı, s. 686.

182 811 yılına ait anayasa, Baluze basımı, Cilt I, s. 486, Madde 7 ve 8; 812 yılına ait anayasa, age., s. 490, Madde 1. "Ut omnis liber homo qui quatuor mansos vestitos de proprio suo, sive de alicujus beneficio habet, ipse se proeparet, et ipse in hostem pergat, sive cum seniore suo" vs. bkz. 807 yılına ait *capitulum*, Baluze basımı, Cilt I, s. 458.

183 Lombardların kanununa eklenen 793 yılına ait anayasa, Kitap III, Başlık IX, Böl. IX.

184 847 yılına ait antlaşma, Aubert le Mire ve Baluze tarafından aktarılmıştır, Cilt II, s. 42. *Conventus apud Marsnam.*

Fransızların bütün siyasi durumunu değiştirmiş olması gereken hükümler görüyorum.

1. Karl halka antlaşmanın kendisini ilgilendiren kısmıyla ilgili yaptığı beyanda,[185] bütün hür insanların, ister kral olsun ister asiller olsun, derebeylerini seçebileceklerini söylemiştir.[186]

Bu antlaşmadan önce hür insan bir yurtluğun himayesine girebiliyor, fakat kalıtsal toprağı doğrudan krala, yani kontun yetki alanına bağlı kalıyordu. Hür insan, sırf karşılığında yurtluk aldığı için himayesine girdiği derebeyine tabi oluyordu. Bu antlaşmadan sonra ise her hür insan kendi isteğine göre kalıtsal toprağını krala veya başka bir derebeyine tabi hale getirebilmeye başladı. Burada asıl söz konusu olan, yurtlukların himayesine giren hür insanlar değil, kalıtsal topraklarını yurtluklara dönüştüren ve tabir caizse kralın veya kendi seçtikleri derebeyinin yetki alanına girmek için sivil yetki alanını terk eden hür insanlardı.

Eskiden kontun hür adamları sıfatıyla doğrudan kralın yetki alanına giren insanlar, artık bütün hür insanlar derebeyi olarak kralı veya başka asilleri seçmekte özgür bırakıldığından yavaş yavaş birbirlerinin vasalları haline gelmeye başladı.

2. Bir kişi süresiz sahip olduğu bir toprağı yurtluğa dönüştürdüğünde, bu yeni yurtluğun mülkiyeti artık ömür boyu olmuyordu. Nitekim bir süre sonra, yurtlukları maliklerin çocuklarına vermek için genel bir kanun çıkartıldığını görüyoruz. Bu kanun mahiyetindeki antlaşmaya taraf olan üç prensten biri, Dazlak Karl'dır.[187]

Üç kardeşin imzaladığı antlaşmadan sonra krallıktaki bütün hür insanların, kral olsun başka asiller olsun, iste-

185 *Adnunciatio.*

186 "Ut unusquisque liber homo in nostro regno seniorem quem voluerit, in nobis et in nostris fidelibus, accipiat." Karl'ın beyanının ikinci maddesi.

187 877 yılına ait *capitulum*, Başlık LIII, Madde 9 ve 10, *apud Carisiacum.* "Similiter et de nostris vassallis faciendum est" vs. Bu *capitulum*, aynı yıl ve aynı yerde yapılan bir başka *capitulum*'la ilişkilidir, Madde 3.

dikleri kişiyi derebeyi olarak seçebilir hale gelmeleriyle ilgili olarak söylediklerimi, bu tarihten sonra yapılan antlaşmalar da teyit etmektedir.

Şarlman zamanında, bir vasal bir derebeyinden, ister bir *solidus* değerinde bir şey alsın, artık onu terk edemezdi.[188] Buna karşılık Dazlak Karl zamanında, vasallar hiçbir cezaya çarptırılmadan kendi menfaatlerine veya kendi kaprislerine göre hareket edebilir hale geldi. Bu prens bu konuda kendini öyle güçlü ifade eder ki, vasalları, bu özgürlüğü kısıtlamaktan ziyade, bundan istifade etmeye davet eder gibidir.[189] Şarlman zamanında arpalıklar ayni olmaktan ziyade kişisel iken, daha sonra arpalıklar kişisel olmaktan ziyade ayni hale gelmiştir.

26. Konu
Yurtluklarda yapılan değişiklik

Yurtluklar da kalıtsal topraklardan daha önemsiz değişikliklere uğramadı. Kral Pepin zamanında Compiègne'de yapılan *capitulum*'dan,[190] kralın arpalık verdiği kişilerin, bizzat bu arpalıkların belli bir kısmını başka vasallara verdikleri anlaşılmaktadır. Ancak bu kısımlar bütünden ayrı değildi. Kral bütünü geri alırken bunları da geri almış oluyordu. *Leude* öldükten sonra vasal de tabi yurtluğunu kaybediyor, yeni bir arpalık sahibi geliyor ve kendi tabi vasallarını seçiyordu. Böylece yurtluğa bağlı olan tabi yurtluk değil,

188 813 yılına ait Aachen *capitulum*'u, Madde 16. "Quod nullus seniorem suum dimittat, postquam ab eo acceperit valente solidum unum." Pepin'in 783 yılına ait *capitulum*'u, Madde 5.

189 bkz. 856 yılına ait *capitulum de Carisiaco*, Madde 10 ve 13, Baluze basımı, Cilt II, s. 83. Bu *capitulum*'da, kral ile dinî ve laik derebeyleri şuna karar vermiştir: "Et si aliquis de vobis sit cui suus senioratus non placet, et illi simulat ut ad alium seniorem melius quam ad illum acaptare possit, veniat ad illum, et ipse tranquille et pacifico animo donet illi conmeatum... et quod deus illi cupierit et ad alium seniorem acaptare potuerit, pacifice habeat."

190 757 yılına ait *capitulum*, Madde 6, Baluze basımı, s. 181.

şahıs oluyordu. Öte yandan tabi vasal krala dönüyordu, zira vasalına sonsuza dek bağlı değildi. Tabi yurtluk da aynı şekilde krala dönüyordu, zira burası yurtluğa tabi bir toprak değil, yurtluğun kendisiydi.

Yurtluklar el değiştirilebilir olduğu sırada tabi vasallığın durumu böyle idi. Yurtlukların mülkiyeti ömürlük iken de durum aynıydı. Yurtluklar vârislere, tabi yurtluklar da aynı yolla intikal etmeye başladığında bu durum değişti. Eskiden krala doğrudan bağlı olanlar, artık dolaylı olarak ona bağlıydı. Kraliyet gücü, tabir caizse bir derece, kimi zaman iki derece, çoğunlukla bundan da çok gerilemiş oldu.

Livre des fiefs'de,[191] kralın vasalları yurtluk olarak, yani krala tabi yurtluk olarak toprak verebilirken, tabi vasalların veya vasalların vasallarının da yurtluk şeklinde toprak veremedikleri görülür. Öyle ki kralın vasalları, verdiklerini her zaman geri alabiliyordu. Kaldı ki böyle bir imtiyaz yurtluklar gibi çocuklara intikal etmiyordu, zira böyle bir imtiyaz yurtluk kanunlarına göre verilmemesi gereken bir imtiyazdı.

Milanolu iki senatörün söz konusu kitabı kaleme aldığı dönemde tabi vasallığın içinde bulunduğu durum ile Kral Pepin zamanındaki durumu karşılaştırıldığında, tabi yurtlukların özgün tabiatlarını yurtluklara göre çok daha uzun süre muhafaza ettikleri görülecektir.[192]

Ancak senatörlerin söz konusu kitabı yazdığı dönemde, bu kurala o kadar kapsamlı istisnalar getirilmişti ki, bu istisnalar kuralı neredeyse ortadan kaldırmıştı. Zira eğer vasalın vasalından yurtluk alan kişi, onun peşinden Roma'ya giderse, bir vasalın bütün haklarını elde etmiş oluyordu. Aynı şekilde, eğer yurtluğu almak için vasalın vasalına para vermişse, vasalın vasalı aldığı parayı geri verene kadar o yurtluğu onun elinden alamıyor, onun söz konusu yurtluğu

191 Kitap I, Böl. I.

192 En azından İtalya ve Almanya'da.

çocuklarına devretmesine engel olamıyordu.[193] Özetle, Milano senatosu artık bu kurala riayet etmiyordu.[194]

27. Konu
Yurtluklarda yapılan değişiklik

Şarlman zamanında,[195] hangi savaş olursa olsun, savaş çağrısına itaat etmek şarttı. Aksi takdirde büyük cezalar veriliyordu. Bu konuda herhangi bir mazeret kabul edilmiyordu. Birini bu görevden muaf edecek kontun kendisi cezalandırılıyordu. Oysa üç erkek kardeşin antlaşması[196] buna, tabir caizse, asilleri kralın elinden alan bir sınırlama getirdi.[197] Artık sadece savunma savaşıysa, kralın peşinden gidilmesi gerekiyordu. Diğer savaşlarda kişi derebeyinin peşinden gitmekte veya kendi işleriyle uğraşmakta serbestti. Bu antlaşma, beş sene önce iki erkek kardeş, Dazlak Karl ile Germania Kralı Ludwig arasında yapılan başka bir antlaşmayla[198] ilişkilidir. Bu antlaşmayla iki erkek kardeş, birbirlerine savaş açmaları durumunda vasallarını peşlerinden gelmekten muaf etmişti. Bu konuda iki prens de yemin etmiş, kendi ordularına da yemin ettirmişti.

Fontenoy Muharebesi'nde yüz bin Fransız'ın ölmesi, hayatta kalan asillere, krallarının toprak paylaşımları yüzünden çıkaracakları şahsi savaşlarla en sonunda kendilerinin de yok olacağını,[199] kralların hırsı ve kıskançlığı yüzünden

193 *Livre des fiefs*, Kitap I, Böl. I.

194 age.

195 802 yılına ait *capitulum*, Madde 7, Baluze basımı, s. 365.

196 *Apud Marsnam*, 847 yılı, Baluze basımı, s. 42.

197 "Volumus ut cujuscumque nostrum homo, in cujuscumque regno sit, cum seniore suo in hostem, vel aliis suis utilitatibus pergat; nisi talis regni invasio quam Lamtuveri dicunt, quod absit, acciderit, ut omnis populus illius regni ad eam repellendam communiter pergat," Madde 5, age., s. 44.

198 *Apud Argentoratum*, Baluze, *Capitula*, Cilt II, s. 39.

199 Nitekim bu antlaşmayı yapanlar da asillerdi. bkz. Nithard, Kitap IV.

krallıkta akıtılacak ne kadar kan kaldıysa onun da akıtılacağını düşündürmüş ve sonuçta bu kanun yapılmıştı. Buna göre asiller sadece devletin yabancı istilasına karşı savunulması gerektiği durumlarda prenslerin peşinden savaşa gitmeye zorlanabilecekti. Bu kanun uzun yüzyıllar boyunca geçerliğini korumuştur.[200]

28. Konu
Yüksek mevkilerde ve yurtluklarda yapılan değişiklikler

Görünüşe göre her şeyde kendine has yolsuzluklar baş göstermiş ve her şey aynı anda yozlaşmıştır. İlk zamanlarda pek çok yurtluğun süresiz olarak devredildiğini söylemiştim. Ancak bunlar özel durumlardı. Yurtluklar genel olarak hâlâ kendi özelliklerini muhafaza ediyordu. Taht yurtluk kaybetse bile, yerine başka yurtluklar koyuyordu. Yine tahtın, yüksek mevkileri de hiçbir zaman süresiz devretmediğini söylemiştim.[201]

Fakat Dazlak Karl, hem yüksek mevkileri hem de yurtlukları etkileyecek genel bir düzenleme getirdi. *Capitulum*'larında kontlukların kontun çocuklarına verilmesini hükme bağladı ve bu düzenlemenin yurtluklar için de geçerli olmasını istedi.[202]

Biraz sonra bu düzenlemenin daha da kapsamlı bir hale geldiğini göreceğiz. Öyle ki, yüksek mevkiler ve yurtluklar daha da uzak akrabalara devredilmeye başladı. Bunun so-

200 bkz. Salica Kanunu'na ve Lombardların kanununa eklenen kanunlar içinde Roma Kralı Guido'nun kanunu, Başlık VI, § 2, Echard.

201 Bazı yazarlar Toulouse kontluğunun Charles Martel tarafından elden çıkartıldığını ve son Raymond'a kadar vârisleri vârise intikal ettiğini dile getirmiştir. Fakat durum böyle olsa da, bu, Toulouse kontlarını son mülk sahibinin çocukları arasından seçmeye zorlayan birtakım koşulların sonucu olmalıdır.

202 bkz. Dazlak Karl'ın 877 yılına ait *capitulum*'u, Başlık LIII, Madde 9 ve 10, *apud Carisiacum*. Bu *capitulum* aynı yıl ve aynı yerde yapılmış başka bir *capitulum*'la ilişkilidir, Madde 3.

nucunda, doğrudan tahta bağlı derebeyleri, artık tahta ancak dolaylı olarak bağlıydı. Eskiden kralın mahkemesinde adalet dağıtan, hür insanları savaşa götüren kontlar kendilerini kral ile hür adamları arasında buldu ve kralın gücü bir derece daha azaldı.

Dahası, *capitulum*'lardan anlaşıldığına göre kontlar kontluklarına bağlı arpalıklara ve vasallara sahipti.[203] Kontluklar kalıtsal hale geldiğinde, kontun vasalları artık doğrudan kralın vasalları olmaktan çıktı. Kontluklara bağlı arpalıklar da aynı şekilde kralın arpalıkları olmaktan çıktı. Kontlar daha güçlü hale geldi, zira sahip oldukları vasallar onları daha başka vasallara sahip olacak duruma getirdi.

İkinci neslin sonunda bu durumun nasıl bir çöküşe neden olduğunu iyice anlamak için, büyük vasalların, tabi yurtlukların artışıyla umutsuzluğa düştüğü üçüncü neslin başlangıcında yaşananlara bakmak yeter.

Yaşça büyük kardeşler küçük olanlara pay verdiğinde küçük kardeşlerin bu pay üzerinden büyük kardeşe biat etmesi krallığın bir âdeti idi.[204] Öyle ki, egemen derebeyi bunları artık sadece tabi yurtluk olarak elinde tutuyordu. Burgonya Dükü Philippe Auguste, Nevers, Boulogne, Saint-Paul ve Dampierre kontları ile diğer derebeyleri, bundan böyle yurtluk, ister miras yoluyla, ister başka bir yolla bölünmüş olsun, bütününün hiçbir aracı derebeyi olmadan daima aynı derebeyine ait olacağını ilan ettiler.[205] Bu buyruğa herkes uymadı, zira daha önce de belirttiğim gibi, o çağlarda genel düzenlemeler yapmak imkânsızdı. Bununla birlikte, pek çok geleneğimiz buna göre düzenlenmiştir.

---

203 812 yılına ait üçüncü *capitulum*, Madde 7; 815 yılına ait İspanyollarla ilgili *capitulum*, Madde 6; *Capitula*, Kitap V, Madde 288; 869 yılına ait *capitulum*, Madde 2; 877 yılına ait *capitulum*, Madde 13, Baluze basımı.

204 Frissingueli Otto'dan anlaşıldığı üzere, *Friedrich'in Eylemleri*, Kitap II, Böl. XXIX.

205 bkz. yeni derlemede yer alan Philippe Auguste'ün 1209 yılına ait düzenlemesi.

29. Konu
Dazlak Karl'ın saltanatından sonra yurtlukların tabiatı

Ölen yüksek bir mevki veya yurtluk sahibinin ardında bir oğul bırakması durumunda, Dazlak Karl'ın, mevkinin veya yurtluğun ölen kişinin oğluna verilmesini istediğini söylemiştim. Bunun yol açtığı suistimalleri ve bu kanunun her ülkede nasıl genişletildiğini takip etmek güçtür. *Livre des fiefs*'de,[206] İmparator II. Konrad'ın saltanatının başında, onun hâkimiyetinde bulunan ülkelerdeki yurtlukların torunlara devredilemediğini görüyorum. Bu yurtluklar sadece derebeyinin seçtiği son sahibin çocuklarına devredilebiliyordu.[207] Böylece yurtluklar, derebeyinin bu çocuklar arasında yaptığı bir tür seçimle devrediliyordu.

Bu kitapta, XVII. Konu'da, ikinci nesil boyunca tacın nasıl bazı açılardan seçime dayandığını, bazı açılardan kalıtsal olduğunu açıklamıştım. Taç kalıtsaldı, zira kral her zaman aynı hanedan içerisinden seçiliyordu. Yine taç kalıtsaldı, zira tahta çocuklar geçiyordu. Fakat taç aynı zamanda seçimlikti de, zira bu çocuklar arasında seçimi halk yapıyordu. Olaylar daima zincirleme ilerlediğinden ve siyasi bir kanun daima başka bir siyasi kanunla ilişkili olduğundan, yurtlukların intikalinde de tahtınkiyle aynı ruha sadık kalındı.[208] Böylece yurtluklar hem veraset hem de seçim hakkıyla çocuklara devredildi ve her bir yurtluk, tıpkı taht gibi, hem seçimlik hem kalıtsal kaldı.

Derebeyini seçme hakkı, *Livre des fiefs*'in yazarlarının[209] yaşadığı çağda, yani İmparator I. Friedrich'in saltanatı sırasında geçerliğini kaybetmişti.[210]

---

206 Kitap I, Başlık I.

207 "Sic progressum est, ut ad filios deveniret in quem dominus hoc vellet beneficium confirmare." age.

208 En azından İtalya ve Almanya'da.

209 Gerardus Niger ve Aubertus de Orto.

210 "Quod hodie ita stabilitum est, ut ad omnes aequaliter veniat." *Livre des fiefs*, Kitap I, Başlık I.

30. Konu
Aynı konunun devamı

Livre des fiefs, [211] İmparator Konrad Roma'ya gittiğinde, hizmetindeki sadık adamların ondan, çocuklara devredilebilen yurtlukların torunlara da devredilebilmesi ve erkek kardeşi vâris bırakmadan ölen kişinin zamanında ortak babalarına ait olan yurtluğun başına geçebilemesi için bir kanun yapmasını istediklerini söyler. Bu talep kabul edilmiştir.

Aynı kitapta (ki yazanların İmparator I. Friedrich zamanında yaşadıkları[212] unutulmamalıdır) şöyle devam edilir: "Eski hukukçular her zaman, yurtlukların yakın akrabalara bırakılması gerekiyorsa, öz erkek kardeşlerden öteye geçilmemesi gerektiğini savunmuştur. Oysa modern çağda bu hak yedinci dereceye kadar genişletilmiş, yeni kanunnameden de anlaşıldığı gibi, babadan oğula sonsuza kadar uzatılmıştır."[213] Konrad'ın kanunu işte böyle yavaş yavaş genişletilmiştir.

Bütün bunlar bir kez kabul edildikten sonra, Fransa tarihi şöyle bir okunsa bile, yurtlukların süresiz devredilmesi usulünün Fransa'da Almanya'dan çok daha önce ortaya çıktığı görülecektir. İmparator II. Konrad 1024'te hüküm sürmeye başladığında, Almanya'nın durumu hâlâ, 877'de ölen Dazlak Karl'ın saltanatı dönemindeki Fransa'nın durumu gibiydi. Oysa Fransa'da Dazlak Karl'ın saltanatından sonra öyle değişiklikler oldu ki, Dürüst Karl yabancı bir hanedan karşısında tartışmasız imparatorluk haklarını dahi savunamaz duruma düştü ve nihayet Hugues Capet zamanında bütün topraklarını kaybeden kraliyet ailesi tacı dahi elinde tutamadı.

Dazlak Karl'ın kıt anlayışı, Fransa'da devlet içinde de benzer bir zaafa neden oldu. Fakat erkek kardeşi Germen Ludwig ile ondan sonra gelen birkaç kral üstün niteliklere sahip olduğundan, devletin gücü daha uzun süre ayakta kalabildi.

---

211 Kitap I, Başlık I.

212 Cujas bunu gayet açık bir şekilde kanıtlamıştır.

213 *Livre des fiefs*, Kitap I, Başlık I.

Fakat ben ne diyorum! Belki de Alman milleti kendine has ağırkanlılığı ve –şu şekilde ifade etmeme izin verilirse– değişmezliği sayesinde, yurtlukları, sanki doğal bir eğilimmiş gibi belli aileler içinde sürekli kılan bu gidişata, Fransız milletinden daha uzun süre direnebilmiştir.

Ayrıca Alman krallığının Fransız krallığı gibi Normanların ve Sarazenlerin tacizleriyle yakılıp yıkılmadığını, tabir caizse yok edilmediğini de eklemek isterim. Almanya'da daha az zenginlik, yağmalanacak daha az şehir, süratle geçilebilecek daha az kıyı şeridi, buna karşılık aşılacak daha çok bataklık ve daha çok orman vardı. Devletin çökmesi tehlikesiyle her daim karşı karşıya olmayan prensler vasallarına daha az ihtiyaç duymuş, yani onlara daha az bağımlı olmuştur. Son olarak, görünüşe bakılırsa, Alman imparatorları taç giymek için Roma'ya gitmek ve sürekli İtalya'ya yolculuk yapmak zorunda olmasaydı, yurtluklar bu ülkede özgün tabiatlarını daha da uzun süre muhafaza edebilirdi.

31. Konu
İmparatorluk Şarlman hanedanının elinden nasıl çıktı

Dazlak Karl'ın soyundan alınıp Germen Ludwig'in gayrimeşru çocuklarına[214] verilen imparatorluk, 912 yılında Frankonya Dükü Konrad'ın seçilmesiyle yabancı bir hanedana geçti. Fransa'da hüküm süren ve daha köyler üzerinde hak iddia edecek gücü olmayan kol, imparatorluk üzerinde hak iddia edebilecek durumda hiç değildi. Elimizde Dürüst Karl ile Konrad'dan sonra gelen İmparator I. Heinrich arasında yapılmış bir anlaşma var. Bu anlaşma Bonn Anlaşması olarak anılır.[215] İki prens, Ren'in tam ortasına demir atan bir gemide buluşmuş ve ezelî dostluk yemini etmiştir. Gayet

214 Arnulf ve oğlu IV. Ludwig.

215 Aubert le Mire tarafından aktarılan 926 yılına ait anlaşma, *Cod. donationum piarum*, Böl. XXVII.

güzel bir orta yol bulunmuş ve Karl Batı Fransa Kralı unvanını, Heinrich ise Doğu Fransa Kralı unvanını almıştır. Karl imparatorla değil, Germania kralıyla anlaşma yapmıştır.

32. Konu
Fransa tahtı Hugues Capet hanedanına nasıl geçti

Yurtlukların kalıtsal hale gelmesi ve tabi yurtlukların yayılmasıyla siyasi yönetim can çekişmeye başlamıştı, yerini feodal yönetim alıyordu. Eskiden krallar sayısız vasala sahipken, artık hepsinin tabi olduğu birkaç vasala sahipti. Kralların hemen hemen hiç doğrudan otoritesi kalmamıştı. Bu kadar çok ara güçten ve bu kadar büyük güçlerden geçmesi gereken bir güç, hedefine ulaşamadan durduruluyor ya da kaybolup gidiyordu. Bu denli önemli hale gelmiş vasallar artık itaat etmiyor, hatta itaat etmemek için tabi vasallarını kullanıyorlardı. Topraklarından mahrum kalan, Reims ve Laon şehirlerine sıkışan krallar, bu vasalların insafına kalmıştı. Ağaç dallarını fazla uzatmış, tepesi kurumuştu. Krallık, tıpkı bugünkü imparatorluk gibi topraksız kalmıştı. Bu nedenle taht, en güçlü vasallardan birine verildi.

Normanlar, krallığı yakıp yıkıyordu. Sal benzeri şeylerle veya küçük gemilerle geliyor, nehir ağızlarından giriyor, nehirleri katediyor ve her iki kıyıyı da mahvediyorlardı. Orléans ve Paris şehirleri bu haydutları durduruyordu.[216] Normanlar ne Seine ne de Loire üzerinden ilerleyebiliyordu. Bu iki şehre hâkim olan Hugues Capet, talihsiz krallıktan geriye kalan bu iki anahtarı elinde tutuyordu. Böylece taht, bu tahtı savunacak durumdaki tek kişiye devredildi. Tıpkı daha ileride imparatorluğun, Türklerle olan sınırları sabit tutabilen hanedana devredilecek olması gibi.

216 bkz. Dazlak Karl'ın o çağlarda Paris'in, Saint-Denis'nin ve Loire üzerindeki şatoların önemiyle ilgili 877 yılına ait *capitulum*'u, *apud Carisiacum*.

İmparatorluk Şarlman hanedanının elinden, yurtlukların ancak bir lütuf olarak kalıtsal şekilde devredildiği bir zamanda çıktı. Hatta bu âdet Almanlarda Fransızlara göre çok daha geç oluştu.[217] Bu nedenledir ki, bir yurtluk gibi görülen imparatorluk da seçimlikti. Buna karşılık Fransa tacı Şarlman hanedanının elinden çıktığında, yurtluklar bu krallıkta gerçek anlamda kalıtsaldı. Dolayısıyla büyük bir yurtluk olan taht da kalıtsaldı.

Kaldı ki o sırada veya daha sonra yaşanan bütün değişimleri bu ihtilal anına atfetmekle büyük bir hata yapılmıştır. Her şey iki temel olaya indirgenebilir: Hüküm süren aile değişti ve taht büyük bir yurtlukla birleşti.

33. Konu
Yurtlukların süresiz devrinin doğurduğu bazı sonuçlar

Yurtluklar süresiz devredilmeye başlayınca, Fransızlarda ekberiyet veya ilk doğan hakkı oluştu. Birinci nesilde böyle bir hak tanınmıyordu.[218] Taht erkek kardeşler arasında pay ediliyor, kalıtsal topraklar da aynı şekilde pay ediliyor, değiştirilebilir veya ömürlük yurtluklar ise, mirasa konu olmadığından paylaştırılmaları da söz konusu olmuyordu.

İkinci nesilde, Dindar Ludwig'in İmparator unvanına sahip olması ve onun büyük oğlu Lothar'ı bu unvanla onurlandırması bu prense küçük kardeşleri üzerinde bir tür üstünlüğe sahipmiş gibi bir izlenim verdi. İki kral[219] her yıl imparatora gitmek, ona hediyeler sunmak, ondan daha büyük hediyeler almak ve onunla ortak meseleler hakkında görüşmek zorundaydı. Lothar'a hiç başarılı olamadığı hak iddialarını esinleyen de işte bu oldu. Agobard bu prens lehi-

217 bkz. XXX. Konu.

218 bkz. Salica Kanunu ile Ripuarialıların kanunu, "Kalıtsal Topraklar" başlığı.

219 bkz. Dindar Ludwig'in yaptığı, çocukları arasındaki ilk taksimi içeren 817 yılına ait *capitulum*.

ne yazdığı mektubunda,[220] üç gün oruç tuttuktan, kurbanlar sunduktan, dualar edip sadakalar dağıttıktan sonra Tanrı'ya danışarak Lothar'ı imparatorluğa bağlayan imparatora kendi eğiliminin bu yönde olduğunu, ulusun ona sadakat yemini ettiğini, bu yemininden dönemeyeceğini ve Lothar'ı Papa'nın rızasını almak üzere Roma'ya gönderdiğini hatırlattı. Agobard mektubunda ekberiyet hakkını değil, bütün bunları temel almıştır. Her ne kadar Agobard, imparatorun küçük kardeşlere belirli hisseler verdiğini ve büyük oğulu tercih ettiğini söylese de, kimi seçtiğini dile getirmesi aynı zamanda pekâlâ küçük kardeşleri de seçmiş olabileceğini vurgulamaktı.

Buna karşılık yurtluklar kalıtsal hale geldiğinde, yurtlukların verasetine ve dolayısıyla en büyük yurtluk olan tacın verasetine ekberiyet koşulu getirildi. Paylaştırmalarla ilgili eski kanun artık geçerliğini yitirmişti. Yurtluklar belli bir hizmet gerektirdiğinden, yurtluk sahiplerinin bu hizmeti yerine getirebilecek durumda olması gerekiyordu. Bu nedenle ilk doğan hakkı getirildi. Feodal kanun, siyasi veya sivil kanuna üstün geldi.

Yurtluklar mülk sahibinin çocuklarına intikal ettiğinden, derebeyleri bu yurtluklardan yararlanma hakkını kaybetti. Bu zararı telafi etmek için, geri alım vergisi denen bir vergi tesis ettiler. Geleneklerimizin bahsettiği bu vergi önce babadan oğula, sonra zamanla sırf yakın akrabalığa göre ödenmiştir.

Kısa süre sonra yurtluklar, babadan kalma bir mülk gibi yabancılara da devredilebilir oldu. Bu durum, devir vergisi [le droit de lods et ventes] yarattı ve bu hak neredeyse bütün krallığa yayıldı. Bu vergiler önceleri keyfî iken, bu tür izinlerin verilmesi genel hale gelince her bölge için tek tek belirlendi.

220 bkz. Agobard'ın bu konuda kaleme aldığı iki mektubu. Bu mektuplardan birinin başlığı *de divisione imperii*'dir.

Geri alım vergisi her vâris değişiminde, hatta önceleri babadan oğula ödenmek zorundaydı.[221] En genel kabul gören âdet, ödenecek meblağı bir yıllık gelire denk gelecek şekilde belirlemişti. Bu vasal için masraflı ve sıkıntılı bir durumdu ve tabir caizse yurtluğu da etkiliyordu. Vasal çoğunlukla biat sözleşmesi yapılırken derebeyinden geri alım için belli bir meblağdan fazlasını talep etmeyeceğine dair söz alıyordu.[222] Fakat bu meblağ parada yapılan değişiklikler yüzünden önemsiz hale geliyordu. Nitekim geri alım vergisi bugün neredeyse tamamen yok olmuşken, devir vergisi bütün kapsamıyla hâlâ mevcuttur. Bu vergi vasalı da vârislerini de ilgilendirmediği, fakat kimsenin öngörmek veya beklemek zorunda olmadığı tesadüfi bir durum olduğundan, bu tür özel koşullar getirilmedi ve satış fiyatının belli bir kısmı ödenmeye devam etti.

Yurtluklar ömürlük devredilirken, kişi yurtluğun belli bir kısmını süresiz olarak tabi yurtluk şeklinde muhafaza etmesi için başkasına veremiyordu. Bir mülk üzerinde intifa hakkı olan bir kişinin, bunun mülkiyetine de sahip olması saçma olurdu. Fakat yurtluklar süresiz olarak devredilmeye başladığında, âdetlerin getirdiği kimi kısıtlamalarla birlikte[223] bu mümkün oldu.[224] Buna, *yurtluğunu parçalamak* deniyordu.

Yurtlukların süresiz devredilebilir hale gelmesi ve bu durumun geri alım hakkını yaratması, erkek vâris olmadığı takdirde kızların yurtlukları miras alabilmesinin önünü açtı. Derebeyi yurtluğunu kız çocuğa vererek geri alım vergisini de artırmış oluyordu, zira kadının kocası da ödeme yapmak zorundaydı.[225] Bu hüküm taht için geçerli olamazdı. Taht kimseden alınmamıştı, bu yüzden taht üzerinde geri alım hakkı da söz konusu olamazdı.

---

221 bkz. Philippe Auguste'ün yurtluklarla ilgili 1209 yılına ait düzenlemesi.

222 Fermanlarda buna benzer pek çok sözleşmeye rastlanır. Örneğin Bay Galland'ın alıntılar yaptığı Vendôme *capitulum*'u ile Poitou'daki Saint-Cyprien manastırı *capitulum*'unda olduğu gibi. s. 55.

223 Gelenekler yurtlukların parçalanabilir kısmını belirlemiştir.

224 Ancak yurtluk küçültülemiyor, yani bir kısmı yok edilemiyordu.

225 Bu nedenle derebeyi dul kadınları tekrar evlenmeye zorluyordu.

Toulouse Kontu V. Guillaume'un kızı kontluğu miras almadı. Daha sonra Aliénor Akitanya'yı, Mathilde Normandiya'yı miras aldı. Kızların veraset hakkı o zamanlarda artık o kadar yerleşmişti ki, Genç Louis, Aliénor'la evliliği iptal edildikten sonra ona Guyenne'i geri vermek konusunda hiçbir güçlük çıkarmamıştı. Son iki örnek ile birinci örnek arasında çok az bir zaman olduğuna göre, kadınların yurtlukları miras alabilmesine izin veren genel kanunun Toulouse kontluğuna, krallığın diğer bölgelerine kıyasla daha geç girmiş olması gerekir.[226]

Avrupa'daki çeşitli krallıkların anayasaları da, bu krallıkların kurulduğu sırada yurtlukların içinde bulunduğu duruma göre şekillendi. Fransa'da kadınlar ne tahta ne de impartorluğa vâris olabiliyordu, zira bu iki krallığın kuruluşu sırasında kadınlar yurtluklara vâris olamıyordu. Buna karşılık, yurtlukların süresiz devredilebilir hale gelmesinden sonra kurulan krallıklarda kadınlar tahta vâris olabiliyordu. Örneğin Normanların fetihleri sonucu kurulan krallıklar, Mağribîlerden alınan topraklar üzerinde kurulan krallıklar ile Almanya sınırları dışında kalan ve oldukça yakın tarihlerde Hristiyanlığın kabulüyle birlikte bir bakıma ikinci bir hayat bulan diğer krallıklar gibi.

Yurtluklar el değiştirilebilirken, bunlar hizmet verebilecek durumdakilere veriliyordu. Dolayısıyla reşit olmayanlara verilmesi söz konusu değildi. Fakat yurtluklar süresiz devredilebilir hale geldiğinde, derebeyleri ya kendi kazançlarını artırmak ya da velayetleri altındaki çocukları silah talimi yaptırarak büyütmek amacıyla bu çocuklar reşit olana kadar yurtluklara el koymaya başladı.[227] İşte geleneklerimizde

226 Büyük ailelerin çoğunun kendine has veraset kanunları vardı. bkz. Bay de La Thaumassière'in Berri aileleriyle ilgili söyledikleri.

227 877 yılına ait *capitulum*'da (*apud Carisiacum*, Madde 3, Baluze basımı, Cilt II, s. 269), kralların yurtlukları reşit olmayan çocuklara saklamak için bunların başkaları tarafından yönetilmesine karar verdikleri görülür. Derebeyleri de bu örnekten yola çıkmış ve bizim bugün asil çocukların velayeti dediğimiz şeyi başlatmıştır.

asil çocukların velayeti olarak adlandırılan şey budur. Bu velayet, vesayetle ilgili prensiplerden tamamen farklı prensipler üzerine kurulu olup bundan tamamen ayrıdır.

Yurtluklar ömürlük verilirken, kişi bir yurtluğun himayesine giriyordu. Bir asayla gerçekleştirilen gerçek devir, bugün edilen biat yemini gibi, yurtluğu teyit ediyordu. O sırada eyaletlerde biat kabul eden kontlara, hatta kral temsilcilerine rastlamıyoruz. Bu görevlilerin *capitulum*'larda bahsedilen görevleri arasında böyle bir görev bulunmamaktadır. Gerçi bu görevliler kimi zaman bütün uyruklara sadakat yemini ettirebiliyordu.[228] Fakat bu yemin, daha sonra oluşturulan biat yeminiyle çok az bir benzerlik taşıyordu. Öyle ki biat yeminlerinde sadakat yemini, biattan kâh önce kâh sonra edilen, her biat yemininde mevcut olmayan, biat kadar resmî olmayan ve ondan tamamen ayrı, ikincil bir eylemdi.[229]

Yine kontlar ve kral temsilcileri kimi zaman sadakatleri şüpheli vasallara *firmitas* denen bir teminat vermeye zorlayabiliyordu.[230] Ancak bu teminatı krallar da kendi aralarında verebildiklerine göre bu bir biat olamazdı.[231]

Her ne kadar Başrahip Suger[232] eski belgelere dayanarak, Fransa krallarının derebeylerinin biat yeminlerini kabul ettikleri Dagobert'e ait bir kürsüden bahsetse de, başrahibin burada kendi zamanına ait fikirleri ve dili kullandığı açıktır.

---

228 802 yılına ait ikinci *capitulum*'da bununla ilgili bir düstur mevcuttur. Ayrıca bkz. 854 yılına ait *capitulum*, Madde 13 ve diğerleri.

229 Bay Du Cange *Hominium* (s. 1163) ve *Fidelitas* (s. 474) başlıkları altında, bu farklılıkları açıkça gözler önüne seren eski biat yeminleriyle ilgili fermanlara ve çok sayıda önemli otoriteye atıfta bulunur. Biatta vasal derebeyiyle tokalaşırdı. Sadakat yemini ise *İncil* üzerine yemin etmekti. Biatta diz çökülürken, sadakat yemininde ayakta durulurdu. Biat yeminini ancak derebeyi kabul edebilirdi. Buna karşılık sadakat yeminini derebeyinin adamları da kabul edebilirdi. bkz. Littleton, Kısım 91 ve 92, itimat ve biat, yani sadakat ve biat.

230 Dazlak Karl'ın 860 yılına ait *capitulum*'u, *post reditum a Confluentibus*, Madde 3, Baluze basımı, s. 145.

231 age. Madde 1.

232 *Liber de administratione sua.* [Başrahip Suger, takriben 1081-1151 tarihleri arasında yaşamış Fransız rahip, devlet adamı, tarihçi –ç.n.]

Yurtluklar vârislere geçmeye başladığında, vasalın verdiği ve ilk zamanlarda rastgele verilen ilamlar düzenli verilmeye başlandı. Artık daha görkemli olan bu eyleme daha çok formalite getirildi. Zira söz konusu eylemin, daha sonraki çağlarda da derebeyi ile vasal arasındaki karşılıklı görevlerin hatırası olması gerekiyordu.

Biat yeminlerinin, pek çok arpalığın süresiz devredildiğini dile getirmiş olduğum Kral Pepin zamanında başladığına inanabilirim. Fakat ancak bunu ihtiyatla ve eski Frank yıllıkları yazarlarının, Bavyera Dükü Tassilo'nun Pepin'e ettiği sadakat yemini törenlerini[233] tasvir ederken, kendi zamanlarında yapılan törenlere göre konuşacak kadar cahil olmadıkları varsayımına dayanarak inanabiliyorum.[234]

34. Konu
Aynı konunun devamı

Yurtluklar el değiştirilebilir veya ömürlük devredilebilir olduğunda, sadece siyasi kanunlarla ilişkiliydiler. Bu nedenle, o zamanın medeni kanunlarında, yurtluk kanunlarından o kadar az söz edilir. Ancak yurtluklar kalıtsal hale gelip şahıslar arasında alınıp verilebilir, satın alınabilir, miras bırakılabilir olduğunda, hem siyasi kanunlarla hem medeni kanunlarla ilişkili hale geldi. Yurtluk askerî hizmet verme mecburiyeti olarak görüldüğünde siyasi hukukla, ticareti yapılan bir mülk türü olarak görüldüğünde ise medeni hukukla ilişkiliydi. İşte bu durum, yurtluklarla ilgili medeni kanunların doğmasına yol açtı.

Yurtluklar kalıtsal hale gelince, veraset sırasıyla ilgili kanunların da yurtlukların süresiz devriyle ilişkili olması gerek-

233 757 yılı, Böl. XVII.

234 "Tassillo venit in vassatico se commendans, per manus sacramenta juravit multa et innumerabilia, reliquiis sanctorum manus imponens, et fidelitatem promisit Pippino." Görünüşe göre bu esnada hem biat hem sadakat yemini edilmiştir.

ti. Böylece Roma hukukuna ve Salica Kanunu'na[235] rağmen Fransız hukukuna şu kural yerleşti: *Mülkler asla üste miras bırakılamaz.*[236] Yurtluğa hizmet verilebilmesi şarttı. Oysa bir büyükbaba, bir büyük amca, derebeyine vermek için kötü vasallar olurdu. Nitekim Boutillier'den öğrendiğimize göre, bu kural önceleri sadece yurtluklara getirilmiştir.[237]

Yurtluklar kalıtsal hale gelince, yurtluğa gerektiği gibi hizmet verildiğini denetlemekle mükellef derebeyleri, yurtluğu miras alacak kızların[238] ve hatta sanırım kimi zaman erkeklerin de, onların onayını almadan evlenememelerini talep etti. Öyle ki, evlilik sözleşmeleri asiller açısından hem feodal hem sivil bir düzenleme haline geldi. Derebeyinin gözü önünde yapılan bu tür sözleşmelere, yurtluğun ileride ona hizmet edebilecek vârisleri olsun diye, gelecekteki veraset haklarına ilişkin hükümler konuyordu. Bu nedenle, Boyer[239] ve Aufrerius'un[240] da altını çizdiği gibi, önceleri sadece asillere evlenme sözleşmesiyle gelecekteki veraset haklarını belirleme hakkı tanındı.

Eski akrabalık hukukunu temel alan ve eski Fransız içtihadının, burada açıklama fırsatı bulamadığım bir gizemi olan, bir ailenin başka aileye satılan taşınmazı geri alma hakkının da yurtluklar açısından ancak bunların kalıtsal hale gelmesiyle geçerli hale geldiğini söylememe gerek yok.

Italiam, Italiam...[241] Yurtluklarla ilgili incelememi, çoğu yazarın bu konuda yazmaya yeni başladığı tarihte noktalıyorum.

---

235 "Kalıtsal Topraklar" başlığı.

236 Kitap IV, *De feudis*, Başlık LIX.

237 *Somme rurale*, Kitap I, Başlık LXXVI, s. 447.

238 Aziz Louis'nin Anjou ve Maine'deki âdetleri belirlemek için 1246'de yaptığı düzenlemeye göre, bir yurtluğun vârisi olan bir kızın velayetini alan kişinin derebeyine söz konusu kızın ancak onun onayıyla evleneceğine dair güvence vermesi gerekiyordu.

239 Karar 155, no:8 ve 204, no:38. [Nicolas de Bohier, 1469-1539 tarihleri arasında yaşamış Pommiers vikontu, hukukçu –ç.n.]

240 *In Capella Tholosana*, karar 453.

241 *Aeneas*, Kitap III, dize 523.

KANUNLARIN RUHU'NUN SAVUNMASI

I. Bölüm

Savunmamı üç bölüme ayırdım. Birinci bölümde *Kanunların Ruhu*'nun yazarına getirilen genel eleştirilere, ikinci bölümde özel eleştirilere cevap verildi. Üçüncü bölümde ise yazarın eleştirilme biçimi hakkında görüşlere yer verildi. Böylece okurlar olaylar üzerine fikir sahibi olacak ve kendi hükümlerini verebilecekler.

I

Her ne kadar *Kanunların Ruhu* sadece siyaset ve hukuk bilimi üzerine kaleme alınmış bir eser olsa da, yazar kitapta sık sık Hristiyanlıktan söz etme fırsatı bulmuş ve bunu söz konusu dinin bütün azametini hissettirecek şekilde yapmıştır. Yazarın amacı okurları bu dine inandırmak olmamakla birlikte, yazar yine de okurlara bu dini sevdirmeye çalışmıştır.

Bununla birlikte, arka arkaya yayımlanan iki süreli yayında[1] yazara korkunç suçlar isnat edildi. Üstelik mesele, yazarın Spinozacı ve deist olup olmadığını anlamak kadar da vahimdi. Bu iki suçlama birbiriyle çelişse de, yazar sürekli ikisinden biriyle suçlandı. Bu iki suçlama birbiriyle alakasız olduğundan, sadece biriyle değil ikisiyle birden suçlanması yazarı daha suçlu kılmamaktadır. Ancak her ikisiyle birden suçlanması onu daha da nefret edilesi kılabilir.

1 Biri 9 Ekim 1749'da, diğer aynı ayın 16'sında.

Demek yazar Spinozacı, o ki kitabında birinci konudan itibaren maddi dünyayı ruhani varlıklardan ayırıyor.

Demek yazar Spinozacı, o ki ikinci konuda tanrıtanımazlığa şu sözlerle saldırıyor: "*Dünyada gördüğümüz bütün tesirleri kör talihin meydana getirdiğini* söyleyenler çok saçma bir şey söylemişlerdir. Zira akıllı varlıkları meydana getirmiş kör bir talihten daha büyük bir saçmalık olabilir mi?"

Demek yazar Spinozacı, o ki bu sözlerine şöyle devam ediyor: "Yaratan ve koruyan sıfatıyla Tanrı'nın evrenle ilişkisi vardır: Yaratırken temel aldığı kanunlar, korurken temel aldığı kanunlarla aynıdır. Tanrı bu kurallara göre hareket eder, zira bu kuralları tanır. Bu kuralları tanır, zira bunları o yapmıştır. Bu kuralları yapmıştır, zira bunların kendi bilgeliği ve gücüyle ilişkisi vardır."

Demek yazar Spinozacı, o ki bu sözlerine şunu da ekliyor: "Maddenin hareketiyle oluşmuş, zekâdan yoksun dünyanın sürüp gittiğini gördüğümüze göre," vs.

Demek yazar Spinozacı, o ki Hobbes'a ve Spinoza'ya karşı "müspet kanunlardan önce de hakkaniyet ilişkileri olduğunu[2]" kanıtlıyor.

Demek yazar Spinozacı, o ki ikinci konunun başında şunları dile getiriyor: "İçimize bir Yaradan fikri nakşetmek suretiyle bizi O'na doğru götüren bu kanun, sıra bakımından olmasa da önem bakımından *doğal* kanunların ilkidir."

Bayle'in tanrıtanımazlığın putperestlikten evla olduğu şeklindeki aykırı düşüncesiyle, tanrıtanımazların olabilecek en tehlikeli sonuçları çıkarabilecekleri bu aykırı düşünceyle bütün gücüyle mücadele eden bu yazar Spinozacı, öyle mi?

Bunca kesin alıntının üstüne ne denir ki? Doğal hakkaniyet duygusu, sunulan kanıtların yapılan suçlamaların ağırlığıyla orantılı olmasını gerektirir.

---

2 Kitap I, Konu I.

Birinci İtiraz: "Yazar daha ilk adımda düşüyor. 'Kanunlar en geniş manasıyla,' diyor yazar, 'nesnelerin tabiatından türeyen zorunlu ilişkilerdir.' Kanunlar ilişki midir? Böyle bir şey tasavvur edilebilir mi? ... Ancak yazar kanunların alışılagelmiş tanımını amaçsızca değiştirmemiş. Peki amacı nedir? İşte şu: Yeni sisteme göre, Pope'un[3] deyimiyle Yüce Bütün'ü oluşturan varlıklar arasında o kadar zorunlu bir silsile var ki, en ufak bir bozulma en yüce varlığın tahtına kadar her şeyi allak bullak edebilir. Pope'u, nesnelerin halihazırdaki durumdan başka durumda olamayacağını ve her şeyin şimdiki hallerinin mümkün olan en iyi hal olduğunu söylemeye iten şey de işte budur. Bunu bir kez anladıktan sonra, kanunların, nesnelerin tabiatından türeyen zorunlu ilişkiler olduğunu dile getiren bu yeni söylemin anlamı daha iyi anlaşılacaktır. Bu söyleme bir de, bu bağlamda bütün varlıkların kendi kanunlarına sahip olduğu ekleniyor. Tanrı kendi kanunlarına, maddi dünya kendi kanunlarına, insandan üstün ruhani varlıklar kendi kanunlarına, hayvanlar kendi kanunlarına ve insanoğlu kendi kanunlarına sahip."

Cevap: Karanlık bile bu sözler kadar belirsiz değildir. Eleştirmen bir yerde, Spinoza'nın, evreni kör ve zorunlu bir prensibin yönettiği varsayımını işitmiş ve kendisine bu kadarı yetmiş. Zorunlu kelimesini gördüğü anda hemen Spinozacılık yaftasını vuruyor. Yazar, kanunların zorunlu bir ilişki olduğunu mu söylemiş, bu hemen Spinozacılık demek oluyor; zira cümlenin içinde "zorunlu" kelimesi geçmiş. Daha da şaşırtıcı olan, eleştirmenin, yazarı tam da tehlikeli sistemlerle açıkça mücadele ettiği bir bölüm yüzünden Spinozacı ilan etmiş olması. Yazarın amacı Hobbes'un sistemini çürütmekti. Nitekim bütün erdemleri ve bütün ahlâksızlıkları insanların kendi aralarında yaptıkları kanunlara bağlayan, bütün insanların savaş durumunda doğduğunu ve herkesin herkese karşı savaş halinde olmasının birincil doğal kanun olduğunu

3 1688-1744 tarihleri arasında yaşamış İngiliz şair Alexander Pope (ç.n.).

kanıtlamaya çalışan bu korkunç sistem, tıpkı Spinoza gibi hem bütün dini hem de bütün ahlâk sistemini altüst etmektedir. Buna karşılık yazar ilk olarak müspet kanunlardan çok önce adalet ve hakkaniyet olgularının varlığını ortaya koymuş; bütün varlıkların çeşitli kanunları olduğunu, yaratılıştan önce dahi olası kanunlara sahip olduklarını ve bizzat Tanrı'nın kanunlara, yani kendi kendine yaptığı kanunlara sahip olduğunu kanıtlamıştır. Yine yazar insanların savaş durumunda doğduğu şeklindeki önermenin yanlış olduğunu ispat etmiş,[4] savaş durumunun ancak toplumların oluşumundan sonra ortaya çıktığını göstermiş ve bu konuda belirgin prensipler ortaya koymuştur. Ancak yazar Hobbes'un hatalarını ve Spinoza'nın hatalarının sonuçlarını çürütmüş olsa da, söyledikleri o kadar az anlaşılmıştır ki, sonuçta Spinozacılık aleyhine öne sürdüğü savlar Spinoza'nın fikirleri olarak algılanmıştır. Bir tartışmaya girmeden önce meselenin esası hakkında bilgi edinmek ve en azından saldırılan kişi dost mu düşman mı, onu bilmek gerekir.

İkinci İtiraz: Eleştirmen şöyle devam ediyor: "Bunun üzerine yazar, kanunun bütün fânilerin ve ölümsüzlerin kraliçesi olduğunu söyleyen Plutarkhos'a atıfta bulunuyor. Ne yani biz bir pagandan mı vs."

Cevap: Yazarın, kanunun bütün fânilerin ve ölümsüzlerin kraliçesi olduğunu söyleyen Plutarkhos'a atıfta bulunduğu doğrudur.

Üçüncü İtiraz: "Yazar ' keyfî bir eylemmiş gibi gözüken yaratılış, tanrıtanımazların kaderi kadar değişmez kurallar' gerektirdiğini dile getirmiştir." Eleştirmen bu cümleden yola çıkarak yazarın tanrıtanımazların kaderciliğini kabul ettiği sonucuna varmıştır.

Cevap: Yazar bir an önce söz konusu kaderciliği şu cümlelerle çürütmüştür: "*Dünyada gördüğümüz bütün tesirleri kör talihin meydana getirdiğini* söyleyenler çok saçma bir

4 Kitap I, Konu II.

şey söylemişlerdir. Zira akıllı varlıkları meydana getirmiş kör bir talihten daha büyük bir saçmalık olabilir mi?" Buna ek olarak, eleştirilen bölümde yazara söylediği şeylerden daha fazlası söyletilemez. Yazar nedenlerden bahsetmemekte ve nedenleri kıyaslamamaktadır. Buna karşılık sonuçlardan bahsetmekte ve sonuçları kıyaslamaktadır. Bir önceki ve bir sonraki bölümler de dâhil olmak üzere bütün bu bölüm, yegâne meselenin yazarın, Tanrı'nın koyduğunu dile getirdiği hareket kuralları olduğunu açıkça göstermektedir. Bu kurallar değişmezdir ve yazarla birlikte fizik bilimi de aynı şeyi dile getirmektedir. Bu kurallar değişmezdir; zira Tanrı bunların değişmez olmasını buyurmuş ve dünyayı muhafaza etmek istemiştir. Yazar bundan ne daha fazlasını ne de daha azını dile getirmiştir.

Buna, eleştirmenin asla söylenenlerin gerçek manasını anlamadığını ve sadece sözcüklere takıldığını da eklemek isterim. Yazar keyfî bir eylemmiş gibi gözüken yaratılışın tanrıtanımazların kaderi kadar değişmez kurallar gerektirdiğini söylediğinde, bu cümle, yazar daha önce bu tür bir kaderciliği çürütmüş olduğuna göre, yaratılışın da tanrıtanımazların kaderi kadar zorunlu bir eylem olduğu şeklinde anlaşılamaz. Üstelik bir kıyaslamanın iki öğesi birbiriyle ilişkili olmak zorundadır. Bu nedenle söz konusu cümlenin şu anlama gelmesi şarttır: "İlk bakışta değişken hareket kuralları ortaya çıkarması gerekir gibi gözüken yaratılış, tanrıtanımazların kaderi kadar değişmez kurallara sahiptir." Eleştirmen bir kez daha sadece kelimelere takılmış ve takılmaya da devam etmiştir.

II

O halde *Kanunların Ruhu*'nda Spinozacılık yoktur. Şimdi bir başka suçlamaya geçelim ve yazarın vahyolunan dini tanımadığına yönelik suçlamanın doğru olup olmadığını

görelim. Yazar birinci konunun sonunda, cehalete ve hataya maruz, mahdut bir zekâya sahip insanoğlundan bahsederken şöyle demiştir: "Böyle bir varlık kendisini yaratmış olanı her an unutabilir. Tanrı onu, dinî kurallar aracılığıyla kendine çağırır."

Yazar, XXIV Kitap, I. Konu'da şöyle demiştir: "Bu yüzden dünyadaki çeşitli dinleri, bu dinlerin kökü ister göklerde ister yeryüzünde olsun, medeni hayata getirdikleri iyiliklere göre değerlendireceğim. (...) dinin menfaatlerini siyasi menfaatlere feda etmeyi asla aklımdan geçirmediğimi, aksine dinin menfaatleri ile siyasi menfaatleri birleştirmek istediğimi anlayabilmek için insanın fazla insaflı olmasına gerek yok; dinin menfaatleri ile siyasi menfaatleri birleştirebilmek için de bunların neler olduğunu bilmek gerekir. İnsanlara birbirlerini sevmeyi emreden Hristiyanlık, şüphesiz bütün halkların en iyi siyasi kanunlara ve en iyi medeni kanunlara sahip olmasını ister zira bu kanunlar kendisinden sonra insanların verebileceği ve alabileceği en büyük nimettir."

Aynı kitabın II. Konu'sunda: "Dini seven ve dinden korkan bir prens, onu okşayan ele veya onu sakinleştiren sese boyun eğen bir aslandır. Dinden korkan ve dinden nefret eden bir prens, gelen geçenin üzerine atlamasını engelleyen zinciri ısıran vahşi hayvanlar gibidir. Dinsiz bir prens, ancak parçaladığında ve yuttuğunda özgür olduğunu hisseden korkunç bir hayvandır."

Aynı kitabın III. Konu'sunda: "Muhammetçi prensler durmadan öldürür veya öldürülürler, oysa Hristiyanlarda din prensleri daha az çekingen, dolayısıyla daha az zalim kılar. Prens uyruklarına güvenir, uyruklar da prense güvenir. Sırf öteki dünyadaki saadeti hedefler gibi gözüken Hristiyanlığın, bu dünyada da saadetimize katkıda bulunması ne kadar harikulade bir olaydır!"

Aynı kitabın IV. Konu'sunda: "Hristiyanlık ile Muhammetçiliğin karakterlerine bakınca, başka bir inceleme yap-

maksızın, birini benimsemek diğerini reddetmek zorunda kalırız." Devamının okunmasını rica ediyorum.

VI. Konu'da: "Bütün dinlere hakaret ettikten sonra Bay Bayle Hristiyanlığın da itibarını düşürür, gerçek Hristiyanların ayakta kalabilecek bir devlet kuramayacağını iddia etme cüretinde bulunur. Neden kuramasınlar ki? Bu insanlar sonsuz bir ödev bilincine sahip, bu ödevleri yerine getirmek için can atan vatandaşlar olurlardı. Doğal savunmadan doğan haklara son derece duyarlı olurlardı. Dine borçlu olduğuna ne kadar inanırsa, vatana borçlu olduğuna da o kadar inanırdı. Gönüllere iyice yerleşmiş Hristiyanlık prensipleri monarşilerin o sahte şan şeref unvanlarından, cumhuriyetlerin insani erdemlerinden, istibdat devletlerinin kölece korkusundan katbekat etkili olurdu.

Bu büyük adamı, kendi dininin ruhunu yanlış anlamak, Hristiyanlığın kuruluş aşamasındaki emirleri Hristiyanlığın kendisinden, *İncil*'in buyruklarını öğütlerinden ayıramamakla suçlamak tuhaf geliyor. Kanun koyucunun kanun koymak yerine öğüt vermesinin nedeni, öğütlerin kanun gibi emredilmesinin, yaptığı kanunların ruhuna aykırı olacağını görmüş olmasıdır."

X. Konu'da: "Hristiyan olduğumu bir an için unutabilsem, Zenon okulunun yok edilmesini insanlığın yaşadığı en büyük felaketlerden biri saymaktan kendimi alamazdım", "Bir an için vahiyle inmiş hakikatleri unutun; doğayı tarayın; Antoninuslardan daha yüce varlıklara rastlayamazsınız," vs.

XIII. Konu'da: "Birkaç adi suçu yasaklamakla yetinen, eli durdururken kalbi başıboş bırakan pagan dininde kefareti ödenemeyecek suçlar olabilirdi. Ancak her türlü tutkuyu kapsayan; arzularla ve düşüncelerle en az eylemler kadar yakından ilgilenen; bizi birkaç zincirle değil, sayısız iple kendine bağlayan; insani adaleti geride bırakıp, başka bir adalet anlayışı başlatan; durmadan tövbeden sevgiye, sevgiden tövbeye

götürmek için doğmuş; hâkim ile suçlu arasına yüce bir arabulucu, adil insan ile arabulucu arasına yüce bir hâkim koyan bir dinde kefareti ödenemeyen suç diye bir şey olmamalıdır. Bununla birlikte böyle bir din herkese çeşitli korkular ve umutlar aşılasa da, doğası gereği kefareti ödenemeyecek suç olmasa dahi bütün bir insan hayatının kefareti ödenemeyecek türden olabileceğini, Tanrı'nın merhametinin yeni suçlar işlenerek ve yeniden tövbeler edilerek sürekli zorlanmasının çok tehlikeli olacağını, eski borçlarımız dolayısıyla endişeli, Tanrı'ya karşı borcunu asla ödeyemeyecek olan bizlerin yeni borçlar edinmekten, ölçüyü aşmaktan ve Tanrı'nın inayetinin bittiği yere gelmekten çekinmemiz gerektiğini iyice hissettirir."

Yazar XIX. Konu'nun sonunda, çeşitli pagan dinlerinin öteki dünyadaki ruhların durumuyla ilgili sebep oldukları suistimalleri iyice hissettirdikten sonra şöyle demiştir: "Bir din için bir dogma oluşturmak yetmez. Dinin bu dogmaya yön vermesi de gerekir. Sözünü ettiğimiz dogmalar konusunda Hristiyanlık hayli başarılı olmuştur. Hristiyanlık bizlere hissettiğimiz veya bildiğimiz bir durumu değil, inandığımız bir durumu vadeder. Bedenin dirilişine dek her şey bizi ruhani fikirlere götürür."

XXVI. Konu'nun sonunda: "Buradan çıkan bir dinin özel dogmalara, fakat genel bir ibadet anlayışına sahip olmasının dini hemen hemen her zaman daha elverişli kıldığı sonucu çıkar. İbadetle ilgili kurallarda çok ayrıntıya girilmemelidir. Örneğin, nefis köreltmenin tek bir değil, birden çok yolu olmalıdır. Hristiyanlık son derece sağduyulu bir dindir. Örneğin perhiz tanrısal bir kurumdur, fakat özel bir perhiz insanların verdiği bir karardır ve bu karar değiştirilebilir."

XXV. Kitap'ın son konusunda: "Bununla birlikte, çok uzak bir ülkeden getirilen ve getirildiği yerin ikliminden, ahlâk ve davranış kurallarından tümüyle farklı olan bir din, illaki kutsallığının gerektirdiği başarıyı elde edecek diye bir şey de yoktur."

XXIV. Kitap III. Konu'da: "İmparatorluğun genişliği ile iklimin getirdiği kusurlara rağmen istibdadın Etiyopya'ya yerleşmesini engelleyen, Afrika'nın merkezine Avrupa'nın ahlâk kurallarını ve kanunlarını götüren şey Hristiyanlık olmuştur", "Etiyopya'nın hemen yakınlarında, Muhammetçi Sennar kralının çocuklarını hapse attırdığını görüyoruz. Kral öldüğünde ise meclis, tahta çıkan prense yaranmak için bu çocukları ölüme göndermiştir", "Bir yandan Yunan ve Romalı kral ve şeflerin bitmek bilmez katliamları, diğer yandan Asya'yı mahveden iki şef, Timur ve Cengiz Han tarafından yok edilen halklar ve şehirler düşünülürse, hem yönetim şeklindeki siyasi hukuku hem de savaşlardaki milletlerarası hukuku Hristiyanlığa borçlu olduğumuzu görürüz. İnsanlık bu getirilere ne kadar minnet duysa azdır," vs.

Bütün bu bölümün okunmasını rica ediyorum.

XXIV. Kitap VIII. Konu'da: "Tanrı'nın göndermediği bir dine mensup olma talihsizliğini yaşayan bir ülkede, bu dinin ahlâkla uyumlu olması şarttır. Zira bir din, sahte bile olsa, insanların dürüstlük namına sahip olabileceği en iyi güvencedir."

Bunlar, yazarın sadece Hristiyanlığa inandığını değil, aynı zamanda Hristiyanlığı sevdiğini de kesin olarak gösteren alıntılardır. Oysa bunun aksini kanıtlamak için ne deniyor? Kanıtların suçlamayla orantılı olması gerektiğinin altını bir kez daha çizmek isterim. Yapılan suçlama öylesine bir suçlama değildir. O halde sunulan kanıtların da öylesine kanıtlar olmaması gerekir. Üstelik söz konusu kanıtlar, yarısı kanıt yarısı hakaret olmak üzere son derece belirsiz bir söylem içine gizlenmiş olduğundan, bunları bir de benim bulup çıkarmam bekleniyor.

Birinci İtiraz: "Yazar, kör bir talihin, zorunlu bir silsilenin vs. varlığını savunan Stoacıları övüyor.[5] Bunlar, doğal dinin temelidir."

---

5 16 Ekim 1749 tarihli ikinci yayının 165. sayfası.

Cevap: Bir an için bu yanlış mantık yürütme biçiminin doğru olduğunu varsayıyorum. Yazar, Stoacıların fizik ve metafizik anlayışını mı övmüştür? Yazar, Stoacıların ahlâk anlayışını övmüş ve halkların bundan büyük fayda sağladığını dile getirmiştir. Sadece bunu söylemiş; bundan daha fazlasını söylememiştir. Aslında yanılıyorum; yazar bundan daha fazlasını söylemiştir. Zira kitabın birinci sayfasından itibaren Stoacıların kaderciliğini çürütmüştür. O halde yazar Stoacıları överken Stoacılığı övmemiş olamaz.

İkinci İtiraz: "Yazar, Bayle'i büyük bir adam olarak nitelendirerek övüyor."[6]

Cevap: Yine bir an için bu tür bir mantık yürütme biçiminin genel olarak doğru olduğunu varsayıyorum. Ancak en azından bu durumda doğru değil. Yazarın Bayle'i büyük bir adam olarak nitelendirmiş olduğu doğrudur. Ancak Bayle'in fikirlerini eleştirmiştir ve eğer onun fikirlerini eleştirdiyse, bu, onun bunları benimsemediğini göstermektedir. Yazar Bayle'in fikirleriyle mücadele ettiğine göre, onu fikirleri nedeniyle büyük bir adam olarak nitelendirmemektedir. Herkes Bayle'in suistimal ettiği parlak bir zekâya sahip olduğunu bilir. Fakat suistimal etmiş olsa da, böyle bir zekâya sahipti. Yazar, Bayle'in safsatalarıyla mücadele etmiş, onun sapkınlıklarından korkmuştur. Memleketlerinin kanunlarını altüst eden insanlardan hazzetmem. Buna karşılık, Sezar ile Cromwell'in zekâsı kıt insanlar olduğuna inanmakta güçlük çekerim. Fatihlerden de hazzetmem. Fakat kimse beni İskender ile Cengiz Han'ın sıradan zekâlar olduğuna inandıramaz. Bayle'in berbat bir insan olduğunu söylemek için, yazarın fazla bir zekâya ihtiyacı olmazdı. Ancak görünen o ki yazar, ya doğal eğiliminden ya da aldığı eğitimden dolayı hakaret etmekten hoşlanmamaktadır. Hatta yazarın, kalemi bir kez eline alsa, bir insanı kendisini tanımayan herkesin gözünde nefretlik, tanıyan herkesin gözünde ise şüpheli bir

6 İkinci yayının 165. sayfası.

konuma sokmaya çalışarak, bir insanın başka bir insana yapabileceği en büyük kötülüklerden birini yapmaya gayret edenlere dahi hakaret etmeyeceğine inanmak için iyi sebeplerim var.

Buna ek olarak, öfkeli insanların feveranlarının sadece öfkeli insanlar üzerinde etkili olduğunu fark etmişimdir. Okurların çoğu ılımlı insanlardır. İnsan ancak kendini soğukkanlı hissettiğinde eline bir kitap alır. Mantıklı insanlar nedenleri severler. Yazar, Bayle'e binlerce hakaret saydırsaydı, bundan ne Bayle'in doğru bir mantık yürüttüğü ne de yanlış bir mantık yürüttüğü sonucu çıkardı. Sadece yazarın iyi küfür edebildiği sonucu çıkardı.

Üçüncü İtiraz: Bu itiraz, yazarın birinci konuda ilk günahtan hiçbir şekilde bahsetmemiş olmasından türemiştir.[7]

Cevap: Bütün makul insanlara, söz konusu bölümün ilahiyatla ilgili bir inceleme yazısı olup olmadığını sorarım. Şayet yazar ilk günahtan bahsetmiş olsaydı, bu sefer de selametten bahsetmemekle suçlanırdı ve bu böyle kalem kalem, sonsuza dek giderdi.

Dördüncü İtiraz: Bu itiraz, Bay Domat'nın[8] kendi eserine yazardan farklı şekilde başlamasından ve öncelikle selametten söz etmesinden kaynaklanmıştır.

Cevap: Bay Domat'nın kendi eserine yazardan farklı şekilde başladığı ve öncelikle selametten söz ettiği doğrudur.

Beşinci İtiraz: "Yazar Pope'un şiirindeki sistemi benimsemiştir."

Cevap: Bütün eser boyunca bir kez bile Pope'un sisteminden söz edilmemiştir.

Altıncı İtiraz: "Yazar, insanoğluna Tanrı'ya karşı ödevlerini buyuran yasanın en önemli yasa olduğunu söylüyor. Ancak bu yasanın ilk yasa olduğunu inkâr ediyor. Yazar do-

7 9 Ekim 1749 tarihli yayın, s. 162.

8 Jean Domat veya Daumat, 1625-1696 tarihleri arasında yaşamış Fransız hukukçu (ç.n.).

ğanın ilk yasasının barış olduğunu, insanların işe birbirlerinden korkmakla başladıklarını vs. iddia ediyor. Çocuklar bile ilk kanunun Tanrı'yı sevmek olduğunu, ikinci kanunun ise benzerlerini sevmek olduğunu bilir."

Cevap: İşte yazarın kendi sözleri: "İçimize bir Yaradan fikri nakşetmek suretiyle bizi O'na doğru götüren bu kanun, sıra bakımından olmasa da önem bakımından *doğal* kanunların ilkidir. Doğal durumunda insan, bilgiye sahip olmaktan çok, bilme yetisine sahiptir. İlk düşüncelerinin spekülatif fikirler olmayacağı açıktır. Varlığının başlangıcını araştırmadan önce, bunu muhafaza etmeye kafa yorar. Böyle bir insan her şeyden önce kendi zayıflığını hisseder. Çekingenliği sınır tanımaz. Bu konuda somut bir örnek vermek gerekirse, ormanlarda vahşi insanlar bulunmuştur.[9] Her şey onları korkudan titretir, her şey onları kaçırır."[10]

O halde yazar, içimize bir Yaradan fikri nakşetmek suretiyle bizi O'na doğru götüren kanunun doğal kanunların ilki olduğunu söylemiştir. İnsanoğlunu çeşitli açılardan incelemek, doğal hukukla ilgilenen filozoflar ve yazarlar kadar söz konusu yazarın da hakkıdır. Yazarın toplumların kurulmasından önce gökten zembille inmiş, kendi haline bırakılmış, eğitimsiz bir insan hayal etmesi pekâlâ caizdir. Peki yazar ne demiştir? Birinci, en önemli, dolayısıyla temel doğal yasanın, bütün insanlar açısından olduğu kadar kendi açısından da Yaradan'a yönelmek olduğunu söylemiştir. Aynı şekilde böyle bir insana tesir edecek ilk izlenimin hangisi olacağını incelemek ve bu izlenimlerin onun beyninde nasıl sıralanacağını görmek de yazarın hakkıdır. Yazar böyle bir insanın düşünce üretmeden önce duygulara sahip olacağını ve zamansal sıralamada, ilk duygusunun korku, daha sonra beslenme ihtiyacı vs. olacağını düşünmüştür. Yazar, içimize bir Yaradan fikri

9 Hannover ormanlarında bulunan vahşi insan ile I. George'un hükümdarlığı sırasında İngiltere'de görülen vahşi insan buna örnektir.

10 Kitap I, Konu II.

nakşetmek suretiyle bizi O'na doğru götüren kanunun doğal kanunların ilki olduğunu söylemiştir. Eleştirmen de doğal kanunların ilkinin Tanrı'yı sevmek olduğunu söylüyor. Yazar ile eleştirmenin ayrıldığı tek nokta hakaretler.

Yedinci İtiraz: Bu itiraz, yazarın "insanoğlunun sınırlı bir varlık olduğunu" söyledikten sonra söylediği şu sözlerden kaynaklanmıştır: "Böyle bir varlık kendisini yaratanı her an unutabilir. Tanrı onu dinî kurallar aracılığıyla kendine çağırır." "Şu halde yazarın bahsettiği din hangi dindir?" diye sorulmuş, "Yazar şüphesiz doğal dinden bahsetmekte, yani sadece doğal dine inanmaktadır," denmiştir.

Cevap: Yine bir an için bu mantık yürütme biçiminin doğru olduğunu ve yazarın sadece doğal dinden bahsetmesinden yola çıkılarak onun salt doğal dine inandığı ve vahyolunan dini devre dışı bıraktığı sonucuna varılabileceğini varsayıyorum. Ancak ben bu bölümde yazarın doğal dinden değil, vahyolunan dinden bahsettiğini söylüyorum. Zira eğer yazar doğal dinden bahsediyor olsaydı aptalca davranmış olurdu. Yazar şöyle demiş olurdu: "Böyle bir varlık kendisini yaratanı, yani doğal dini her an unutabilir. Tanrı onu, doğal dinî kurallar aracılığıyla kendine çağırır. Öyle ki Tanrı, insanın içindeki doğal dini pekiştirmek için ona yine doğal dini vermiş olur." Özetle eleştirmen sırf yazara sövebilmek adına işe yazarın sözlerindeki dünyanın en açık seçik anlamını atıp dünyanın en saçma anlamını yerleştirerek başlamış ve onu alt edebilmek için sağduyuyu elinden almıştır.

Sekizinci İtiraz: "Yazar insanoğlundan bahsederken şöyle diyor: 'Böyle bir varlık kendisini yaratanı her an unutabilir. Tanrı onu dinî kurallar aracılığıyla kendine çağırır. Böyle bir varlık her an kendi kendini unutabilir. Filozoflar onu ahlâk kuralları aracılığıyla uyarır. Toplum içinde yaşamak için yaratılmış olan insan, toplum içindeki diğer insanları unutabilir. Kanun koyucular ona siyasi ve medeni kanunlar aracılığıyla görevlerini hatırlatır.'" [11] "O halde," diyor

11 Kitap I, Konu I.

eleştirmen,[12] "yazara göre dünyanın yönetimi Tanrı, filozoflar ve kanun koyucular arasında pay edilmiştir vs. Peki ama filozoflar ahlâk kurallarını kimden öğrendi? Kanun koyucular toplumları hakkaniyetle yönetebilmek için buyurmak gerektiğini kimden gördü?"

Cevap: Buna verilecek cevap çok basittir. Onlar eğer talihleri varsa bunları vahiyle inen dinden veya içimize bir Yaradan fikri nakşetmek suretiyle bizi O'na doğru götüren kanundan öğrenmişlerdir.

Kanunların Ruhu'nun yazarı Vergilius gibi, *Sezar imparatorluğu Jüpiter'le paylaşıyor* mu demiş? Evreni idare eden Tanrı, bazı insanlara daha fazla zekâ, bazı insanlara daha fazla güç bahşetmemiş midir? Bu sefer de yazarın sırf Tanrı insanların yine insanlar tarafından yönetilmesini buyurdu diye, O'nun kendisine itaat etmelerini istemediğini ve onlar üzerindeki egemenliğinden feragat ettiğini vs. dile getirdiğini iddia edeceksiniz. İşte, mantık yürütmede fazlasıyla güçsüz oldukları için atıp tutmada fazlasıyla güçlü olan insanların kendilerini düşürdükleri vaziyet budur.

Dokuzuncu İtiraz: Eleştirmen şöyle devam ediyor: "Yine Tanrı'nın özgür varlıkları başkaları kadar iyi idare etmeye muktedir olamayacağını düşünen, zira bu varlıkların özgür oldukları için kendi kendilerine hareket etmeleri gerektiğini savunan yazarın (bu arada yazarın 'Tanrı'nın muktedir olamayacağı' şeklinde bir ifade kullanmadığının altını çizmeliyim), ortaya çıkan karmaşayı sadece insana ne yapması gerektiğini gösteren, fakat onu bunları yapmaya zorlamayan kanunlarla telafi ettiğini gözden kaçırmayalım. Yani yazarın sisteminde Tanrı, ne karmaşa çıkarmalarını engelleyebildiği ne de çıkardıkları karmaşayı telafi edebildiği varlıklar yaratmıştır... Ancak bir kör, Tanrı'nın kendi isteğini yerine getirmeyenlere dahi her istediğini yapabildiğini göremez!"

12 9 Ekim 1749 tarihli yayın, s.162.

Cevap: Eleştirmen daha önce yazarın ilk günahtan bahsetmemiş olmasını eleştirmişti. Şimdi de eleştirmen onu bir kez daha suçüstü yakalıyor: Yazar, lütuftan da bahsetmemiştir. Bir kitabın bütün bölümlerini eleştiren ve baskın bir fikre sahip olmayan bir adamla uğraşmak üzücü bir durum. Bu tam da, gök bilimcilerin aya baksın diye verdiği teleskopta sadece kendi kilisesinin çan kulesini gören köy papazının hikâyesidir.

Kanunların Ruhu'nun yazarı genel kanunlar ile doğa hukuku ve milletlerarası hukuk hakkında fikir vermekle işe başlaması gerektiğine inanmıştır. Bu muazzam bir konudur ve yazar bu konuyu iki bölümde ele almıştır. O halde yazar, ele aldığı konuya giren pek çok şeyi görmezden gelmek, hele konusuyla hiç ilgisi olmayan şeyleri bütünüyle es geçmek zorunda kalmıştır.

Onuncu İtiraz: "Yazar İngiltere'de intiharın bir hastalığın sonucu olduğunu ve deliliğin sonuçları nasıl cezalandırılamıyorsa, intiharın da öyle cezalandırılamayacağını dile getiriyor. Yazar doğal dinin bir müridi olarak elbette İngiltere'nin kendi tarikatının beşiği olduğunu unutmuyor ve orada gözüne çarpan bütün suçların üzerine sünger çekiyor."

Cevap: Yazar İngiltere'nin doğal dinin beşiği olup olmadığını hiçbir şekilde bilmiyor. Buna karşılık aynı yazar, İngiltere'nin kendi beşiği olmadığını çok iyi biliyor. Nasıl ki Fransa'da vuku bulan fiziksel bir etkiden bahseden bir İngiliz, din hakkında Fransızlar gibi düşünmüyorsa, yazar da sırf İngiltere'de görülen fiziksel bir etkiden bahsetti diye din hakkında İngilizler gibi düşünmemektedir. *Kanunların Ruhu*'nun yazarı kesinlikle doğal dinin müridi değildir. Buna karşılık yazar, kendisini eleştiren kişinin doğal mantığın müridi olmasını dilerdi.

Kullandığı o korkunç silahları daha şimdiden eleştirmenin elinden aldığımı sanıyorum ve artık eleştirmenin kaleme aldığı girizgâh hakkında bir fikir vermek istiyorum. Zira bu

öyle bir girizgâh ki, bundan sırf alay olsun diye bahsettiğimden şüphelenilecek diye korkuyorum.

Eleştirmen önce şöyle diyor (ve bu bire bir onun sözleri): "*Kanunların Ruhu* kitabı, *Unigenitus* Fermanı'nın[13] yayımlanmasından bu yana sayıları gittikçe artan o düzensiz yayınlardan biridir." Peki ama *Kanunların Ruhu*'nun yayımlanmasını *Unigenitus* Fermanı'nın yayımlanmasına bağlamak insanları güldürmeye çalışmak değil de nedir? *Unigenitus* Fermanı kesinlikle *Kanunların Ruhu* kitabının dolaylı nedeni değildir. Buna karşılık, *Unigenitus* Fermanı ile *Kanunların Ruhu* kitabı eleştirmenin bu kadar çocukça bir muhakeme yürütmesinin dolaylı nedenleridir. Eleştirmen şöyle devam ediyor: "Yazar eserine birçok defa başladığını, birçok defa bıraktığını dile getiriyor... Oysa ilk taslaklarını ateşe attığında dahi, hakikatlerden eserinden memnuniyet duymaya başladığı andaki kadar uzak değildi." O ne bilebilir ki? Eleştirmen sözlerine şunu da ekliyor: "Eğer yazar kullanışlı bir yol izleseydi, eseri ona daha az külfet getirirdi." Ve yine o ne bilebilir ki? Eleştirmen ardından şu kehanette bulunuyor: "*Kanunların Ruhu* kitabının doğal din sistemi üzerine kurulduğunu fark etmek için çok büyük bir kavrayış gücüne sahip olmak gerekmez... Pope'un *İnsana Dair Deneme* adlı şiirine karşı yayımlanan mektuplarda, doğal din sisteminin Spinoza'nın sistemine girdiği kanıtlanmıştır. Bu ise, Hristiyan bir okurun tanıtımını yaptığımız yeni kitap hakkında dehşete kapılması için yeterlidir." Bense bunun yeterli olmakla kalmadığını, hatta aşırı olduğunu söyleyerek karşılık veriyorum. Bununla birlikte, yazarın sisteminin doğal din sistemi olmadığını az önce kanıtladım. Doğal din sisteminin Spinoza'nın sistemine girdiğini kabul etsek bile, yazarın sistemi doğal din sistemi olmadığına göre Spinoza'nın sistemine de girmemektedir.

13 1713'te Papa XI. Clemens tarafından yayımlanan Jansencilik karşıtı ferman. (ç.n.)

O halde eleştirmen, okurun dehşete kapılması gerektiğini kanıtlamadan önce dehşet uyandırmak istemektedir.

İşte cevap verdiğim iki eleştiri metninin geneline yayılan iki ana iddia. *Kanunların Ruhu*'nun yazarı bir doğal din müridiidir; o halde söylediklerini doğal din prensipleriyle açıklamak gerekir. Dolayısıyla eğer söyledikleri doğal din prensipleri üzerine kuruluysa, o bir doğal din müridiidir.

Diğer iddia ise şu: *Kanunların Ruhu*'nun yazarı bir doğal din müridiidir; o halde kitabında vahyolunan dinle ilgili söyledikleri sırf doğal din müridi olduğunu saklama amaçlıdır. Dolayısıyla eğer yazar kendini bu şekilde gizliyorsa, o bir doğal din müridiidir.

Bu ilk bölümü bitirmeden önce, bana bunca itirazda bulunan kişiye tek bir itirazda bulunmak isterim. Gerçi bu kişi okurları doğal din müridi ifadesiyle o kadar korkuttu ki, yazarı savunan kişi olarak ben de artık neredeyse bu ifadeyi kullanmaktan korkar oldum. Yine de bütün cesaretimi toplayacağım. Onun yayımladığı iki metin de, benim savunduğum metin kadar açıklamayı hak etmiyor mu? Eleştirmen doğal dinden ve vahyolunan dinden bahsederken, tek bir yere yüklenip ötekinin izlerini kaybettirmekle iyi mi yapmıştır? Sırf doğal dini tanıyanları, hem doğal dini hem de vahyolunan dini tanıyanlardan hiçbir şekilde ayırmayarak iyi mi etmiştir? Yazar ne zaman doğal dindeki insanoğlunu incelese ve doğal dinin prensipleriyle ilgili bir şey açıklasa, eleştirmenin paniklemesi doğru mudur? Doğal dini tanrıtanımazlıkla karıştırmakla iyi etmiş midir? Hepimizin doğal bir dine sahip olduğunu öteden beri duymaz mıyız? Hristiyanlığın doğal dinin mükemmelleştirilmiş hali olduğunu duymaz mıyız? Doğal dinin deistlere karşı vahyi kanıtlamak amacıyla öne sürüldüğünü ve aynı doğal dinin tanrıtanımazlara karşı Tanrı'nın varlığını kanıtlamak amacıyla öne sürüldüğünü duymaz mıyız? Eleştirmen, Stoacıların doğal din müritleri olduğunu söylüyor. Bense ona, evrenin

kör bir talih tarafından idare edildiğine inandıklarına göre Stoacıların tanrıtanımaz olduklarını[14] ve Stoacılarla doğal din aracılığıyla mücadele edilebileceğini söylüyorum. Eleştirmen, doğal din sisteminin Spinoza'nın sistemine girdiğini söylüyor.[15] Bense ona bu iki sistemin birbirine zıt olduğunu ve Spinoza'nın sisteminin doğal dinle çökertildiğini söylüyorum. Ona doğal dini tanrıtanımazlıkla karıştırmanın, kanıtı kanıtlanmak istenen şeyle, hataya edilen itirazı hatanın kendisiyle karıştırmak ve söz konusu hataya karşı sahip olunan güçlü silahları elden çıkarmak olduğunu söylüyorum. Tanrı beni eleştirmene herhangi bir kötü niyet isnat etmekten de, onun prensiplerinden çıkartılabilecek sonuçları öne çıkarmaktan da korusun. Eleştirmen pek az hoşgörü gösterse de, insanın ona karşı hoşgörülü olası geliyor. Ben sadece eleştirmenin kafasındaki metafizik fikirlerin son derece karışık olduğunu, onun ayırt etme yetisine kesinlikle sahip olmadığını, görülmesi gereken pek çok farklı şey arasında sadece bir tanesini gördüğü için asla doğru çıkarımlarda bulunamayacağını söylemekle yetiniyorum. Ve bütün bunları bile ona sitem etmek için değil, onun sitemlerini yok etmek için dile getiriyorum.

---

14 Bakınız 9 Ekim 1749 tarihli yayınların 165. sayfası: "Stoacılar sadece tek bir Tanrı'nın varlığını kabul ediyordu. Ancak bu Tanrı aslında dünyanın ruhundan başka bir şey değildi. Stoacılar, ilkinden sonuncusuna kadar bütün varlıkların zorunlu olarak birbirine zincirlerle bağlı olmasını istiyordu. Her şeyi kaderden kaynaklanan bir zorunluluk sürüklüyordu. Stoacılar ruhun ölümsüzlüğünü reddediyor, en yüce saadetin doğayla uyum içinde yaşamak olduğunu iddia ediyorlardı. Bu, doğal din sisteminin temelidir."

15 Bakınız 9 Ekim 1749 tarihli birinci yayının 161. sayfası, birinci sütunun sonu.

İkinci Bölüm

Anafikir

Kanunların Ruhu kitabını, ona isnat edilen iki genel suçlamadan akladım. Ancak cevap vermem gereken münferit suçlamalar da mevcut. Bununla birlikte, daha önce söylediklerimi ve bundan sonra söyleyeceklerimi daha anlaşılır kılmak adına, öncelikle yapılan hakaretlere neden olan veya bahane teşkil eden şeyleri açıklayacağım.

Avrupa'nın çeşitli ülkelerindeki en mantıklı, en aydın ve en bilge insanlar *Kanunların Ruhu* kitabına yararlı bir kitap gözüyle baktılar. Eserin ahlâk anlayışının temiz, prensiplerinin doğru olduğunu, dürüst insanlar yetiştirmede faydalı olacağını, tehlikeli fikirleri yıktığını, iyi fikirleri ise teşvik ettiğini düşündüler.

Oysa diğer tarafta aynı kitaptan tehlikeli bir kitaptan bahseder gibi bahseden bir adam var. Söz konusu kişi kitaba en ağır hakaretleri yağdırıyor. Benim bu duruma bir açıklama getirmem şart.

Bu kişi kitapta eleştirdiği belirli yerleri anlamak şöyle dursun, daha bu bölümlerde hangi konunun ele alındığının dahi farkında değil. Bu nedenle eleştirmen, havaya söverek ve rüzgârla dövüşerek yine aynı türden zaferler elde ettiğiyle kalıyor. Eleştirmen kendi kafasındaki kitabı eleştirmiş olabilir, fakat yazarın kitabını eleştirmiş değil. Fakat bir insan gözünün önünde duran bir eserin konusunu ve amacını nasıl bu denli gözden kaçırmış olabilir? Biraz bilgiye sahip

herkes ilk bakışta söz konusu eserin konusunun dünyadaki bütün halkların kanunları, gelenekleri ve farklı usulleri olduğunu anlayacaktır. İnsanlar arasında yer bulan her türlü kurumu kapsadığına, yazar bu kurumları sınıflandırdığına, genel olarak topluma ve her bir topluma en çok uyanları incelediğine, bunların kökenini araştırdığına, maddi ve manevi nedenlerini ortaya çıkardığına, kendi içinde belli bir iyilik derecesine sahip olanlar ile olmayanları irdelediğine, iki tehlikeli gelenek arasında daha tehlikeli olan ile daha az tehlikeli olanı ayırt ettiğine ve belli bir açıdan iyi sonuçlar doğurabilecekken başka bir açıdan kötü sonuçlar doğurabilecekleri tartıştığına göre, eserin konusunun muazzam olduğu rahatlıkla söylenebilir. Yazar yaptığı araştırmaların yararlı olduğuna inandı, zira sağduyu büyük ölçüde olaylar arasındaki nüansları bilmek demektir. Haliyle bu kadar kapsamlı bir kitapta, dini de ele almak gerekti. Zira bu dünya üzerinde gerçek bir din ile sayısız sahte din, Tanrı tarafından gönderilmiş bir din ile dünya üzerinde doğmuş sayısız din olduğuna göre, yazar bütün bu sahte dinlere ancak beşerî kurumlar gözüyle bakabilirdi. Böylece bu kurumları da tıpkı diğer bütün beşerî kurumlar gibi incelemesi gerekti. Hristiyanlığa gelince, yazar bu dine tanrısal bir kurum sıfatıyla biat etmiştir. Yazarın bu dini ele almasına gerek yoktu, zira söz konusu din tabiatı itibariyle herhangi bir incelemeye tabi değildir. Öyle ki, yazar bu dinden, onu eserinin planına dâhil etmek için değil, bütün Hristiyanların ona göstermesi gereken sevgiyi ve hürmeti göstermek ve onu hangi dinle kıyaslarsa kıyaslasın daima muzaffer kılabilmek için söz etmiştir.

Bu söylediklerim eserin tamamında da gözlemlenebilir. Ancak yazar bunu, dinle ilgili kaleme aldığı iki kitabın ilkinde ve yirmi dördüncü kitabın girişinde özellikle belirtmiştir. Yazar söz konusu kitaba şöyle başlamıştır: "İnsan nasıl karanlıklar içinde en az karanlık olanı, uçurumlar içinde en

az derin olanı bulup çıkarabilirse, aynı şekilde sahte dinler arasında da toplum refahına en uygun olanını, insanları öteki dünyanın saadetine taşımayı başaramasa bile onların en azından bu dünyada saadete ermelerine en çok katkıda bulunanları bulup çıkarabilir.

Bu yüzden dünyadaki çeşitli dinleri, bu dinlerin kökü ister göklerde ister yeryüzünde olsun, medeni hayata getirdikleri iyiliklere göre değerlendireceğim."

O halde beşerî dinlere salt beşerî kurumlar gözüyle bakan yazar, bunlardan yine de bahsetmek zorundaydı; zira bunlar kitabının planına zorunlu olarak dâhildi. Yazar bunları özellikle aramadı; onlar yazarı buldu. Hristiyanlığa gelince, yazar bu dinden ancak yeri geldikçe bahsetti; zira doğası gereği değiştirilemeyen, hafifletilemeyen ve düzeltilemeyen Hristiyanlık, yazarın, eserine biçmiş olduğu plana girmiyordu.

Peki eleştirilerin yolunu genişletmek ve hakaretlere kapıyı ardına kadar açmak için ne yapıldı? Bay Abbadie[1] örneğinde olduğu gibi yazar, sanki Hristiyanlık üzerine bir inceleme yazısı kaleme almak istemiş gibi değerlendirildi. Yazara sanki din üzerine kaleme almış olduğu iki kitabı Hristiyanlık üzerine kaleme alınmış iki inceleme yazısıymış gibi saldırıldı. Hristiyanlık dışında herhangi bir dinden bahsettiği yerler, sanki o dini Hristiyanlığın prensiplerine ve dogmalarına göre inceliyormuş gibi aktarıldı. Yazar sanki iki kitabında da Hristiyanlığın dogmalarını Hristiyanlar için pekiştirmekle, Muhammetçiler ile putperestlere ise vaaz etmekle görevliymiş gibi yargılandı. Yazar dinden ne zaman genel anlamda bahsetse, ne zaman "din" kelimesini kullansa, hemen "Hristiyanlıktan bahsediyor," dendi. Yazar ne zaman birtakım milletlerin dinî geleneklerini kıyaslasa ve bunların başka dinî geleneklere kıyasla söz konusu ülkelerin

1 Jacques Abbadie, 1654-1727 tarihleri arasında yaşamış Fransız Protestan din adamı, ilahiyatçı (ç.n.).

siyasi yönetimine daha uygun olduğunu söylese, "Demek bunları tasvip ediyor ve Hristiyan inancından vazgeçiyorsunuz," dendi. Yazar Hristiyanlığı kabul etmemiş veya İsa Mesih'in gelişinden önce yaşamış bir halktan bahsettiğinde, ona "Demek Hristiyan ahlâkını tanımıyorsunuz," dendi. Yazar bir siyaset yazarı olarak herhangi bir geleneği incelediğinde ise ona şöyle dendi: "Burada şu şu Hristiyanlık dogmasından bahsetmeliydiniz. Siz hukukçu olduğunuzu söylüyorsunuz. Fakat ben sizi, size rağmen ilahiyatçı yapacağım. Kaldı ki bize Hristiyanlık hakkında da pek güzel şeyler söylüyorsunuz. Ancak bunları sırf kendinizi gizlemek için dile getiriyorsunuz. Zira ben sizin kalbinizi biliyorum, düşüncelerinizi okuyorum. Kitabınızı anlamadığım doğru. Kitabın ele aldığı konuyu çözüp çözmemem önemli değil. Ben sizin bütün düşüncelerinizi temelde biliyorum. Söylediklerinizden tek kelime anlamıyorum, fakat söylemediklerinizi çok iyi anlıyorum."

Şimdi esas konuya geçelim.

Dinin verdiği öğütler üzerine

Yazar dinle ilgili kitapta Bayle'in yanılgısıyla mücadele etmiştir. İşte yazarın bu konudaki sözleri: "Bütün dinlere hakaret ettikten sonra Bay Bayle Hristiyanlığın da itibarını düşürür, gerçek Hristiyanların ayakta kalabilecek bir devlet kuramayacağını iddia etme cüretinde bulunur. Neden kuramasınlar ki? Bu insanlar sonsuz bir ödev bilincine sahip, bu ödevleri yerine getirmek için can atan vatandaşlar olurlardı. Doğal savunmadan doğan haklara son derece duyarlı olurlardı. Dine borçlu olduğuna ne kadar inanırsa, vatana borçlu olduğuna da o kadar inanırdı. Gönüllere iyice yerleşmiş Hristiyanlık prensipleri monarşilerin o sahte şan şeref unvanlarından, cumhuriyetlerin insani

erdemlerinden, istibdat devletlerinin kölece korkusundan katbekat etkili olurdu.

Bu büyük adamı, kendi dininin ruhunu yanlış anlamak, Hristiyanlığın kuruluş aşamasındaki emirleri Hristiyanlığın kendisinden, *İncil*'in buyruklarını öğütlerinden ayıramamakla suçlamak tuhaf geliyor. Kanun koyucunun kanun koymak yerine öğüt vermesinin nedeni, öğütlerin kanun gibi emredilmesinin, yaptığı kanunların ruhuna aykırı olacağını görmüş olmasıdır."[2]

Yazarın elinden Bayle'in yanılgısını bu şekilde ortadan kaldırmış olma şerefini almak için ne yapıldı? Bayle'le uzaktan yakından alakası olmayan bir sonraki konu ele alındı: "Akla hitap etsin diye yapılan insan kanunları," deniyordu bu bölümde, "öğüt değil, emir vermek zorundadır. Kalbe hitap etsin diye yapılan din ise çok sayıda öğüt, az sayıda emir vermelidir."[3] Buradan yola çıkarak yazarın *İncil*'in bütün emirlerine birer öğüt gözüyle baktığı sonucuna varıldı. Yazar da pekâlâ bu eleştiriyi yapan kişinin *İncil*'in verdiği bütün öğütlere birer emir gözüyle baktığını öne sürebilir. Fakat bu yazarın muhakeme biçimi olmadığı gibi, davranış biçimi hiç değildir. Sadede gelelim. Yazarın kısaltarak aktardıklarını biraz açmak gerek. Bay Bayle, Hristiyanlardan oluşan bir toplumun ayakta kalamayacağını iddia etmiş, buna gerekçe olarak da *İncil*'de yer alan tokat atana öbür yanağını çevir, bu dünyayı terk et, çöllere çekil vs. emirlerini göstermiştir. Yazar ise Bayle'in aslında öğütten ibaret şeyleri emir, aslında özel kurallardan ibaret şeyleri de genel kural olarak aldığını dile getirmiştir. Yazar böyle yaparak dini savunmuştur. Peki karşılığında başına ne gelmiştir? Yazarın imanının temeli, *İncil*'in bütün kitaplarını sırf öğüt olarak kabul etmekmiş gibi gösterilmiştir.

2 Kitap XXIV, Konu VI.
3 Kitap XXIV, Konu VII.

Çokeşlilik üzerine

Daha başka bölümler de güzel eleştiri fırsatları sundu. Çokeşlilik bu harika fırsatlardan biriydi. Yazar çokeşliliği kınamak için sırf bu konuyla ilgili özel bir bölüm kaleme almıştır. İşte o bölüm:

Kendi içinde çokeşlilik üzerine (XVI, IV)

"Çokeşliliğe genel olarak bu durumu hoş gösterebilecek koşullardan bağımsız olarak bakıldığında, bunun insan türüne, istismar eden cinse, istismar edilen cinse, hiç kimseye faydası yoktur. Çokeşlilik çocuklar açısından da faydalı değildir. Çokeşliliğin en büyük sakıncalarından biri, baba ile annenin çocukları için aynı sevgiye sahip olamamalarıdır. Bir baba, iki çocuğunu birden seven bir anne gibi, yirmi çocuğu birden sevemez. Kadın birden fazla kocaya sahip olduğunda durum daha da kötüdür. Zira bu durumda baba sevgisi, ancak bir babanın, bazı çocukların kendinden olduğunu kendi iradesiyle iddia etmesine veya öteki babaların bunun böyle olduğuna inanmalarına dayanır."

"Çok sayıda kadın olmasının, erkekleri doğanın reddettiği türden bir aşka yönelteceği kimin aklına gelirdi. Bir ahlâksızlık daima peşinden başka bir ahlâksızlık getirir."

"Çok sayıda kadına sahip olmak, başkasının karısını arzulamanın önüne her zaman geçmez. Şehvet de açgözlülük gibidir: Hazineler biriktikçe iştahı artar."

"Justinianos zamanında, Hristiyanlıktan rahatsız olan birçok filozof İran'a, Kral Hüsrev'e sığınmıştır. 'Burada onların dikkatini en çok çeken şey', der Agathias, 'zinadan dahi kendini mahrum etmeyen kişilere çokeşlilik izni verilmesiydi.'"

Demek ki yazar çokeşliliğin tabiatı itibariyle ve kendi içinde kötü bir şey olduğunu tespit etmiştir. O halde konuya bu bölümden girmek gerekirdi. Oysa tam da bu bölüm hakkında tek kelime edilmemiştir. Yazar bütün bunlara ek olarak bir de felsefi açıdan çokeşliliğin hangi ülkelerde,

hangi iklimlerde ve hangi koşullarda daha az kötü sonuçlar doğuracağını incelemiş, iklimleri iklimlerle, ülkeleri ülkelerle kıyaslamış ve çokeşliliğin diğer ülkelere göre daha az kötü sonuçlar doğurduğu ülkelere rastlamıştır. Zira aktarılanlara göre erkek ve kadın sayısı bütün ülkelerde eşit olmadığından, kadın nüfusunun erkek nüfusundan daha yüksek olduğu ülkeler var ise, kendi içinde kötü bir şey olan çokeşliliğin en azından bu tür ülkelerde daha az kötü olacağı açıktır. Yazar bu konuyu aynı kitapta IV. Konu'da ele almıştır. Ancak söz konusu bölümün başlığı "Çokeşlilik yasası bir hesap işidir" olduğundan,[4] hemen bu başlık esas alınmıştır. Fakat bir bölümün başlığı ancak o bölümle ilişkili olabileceğine ve o bölümden daha fazlasını veya daha azını dile getiremeyeceğine göre, söz konusu bölüme bir göz atmak gerekir.

"Avrupa'nın çeşitli yerlerinde yapılan hesaplara göre, kız çocuktan çok erkek çocuk doğmaktadır.[5] Aksine Asya ve Afrika'dan aktarılanlara göre, buralarda erkek çocuktan çok kız çocuk doğmaktadır. Demek ki Avrupa'daki tek kadın kanunu ile Asya ve Afrika'da birden fazla kadına izin veriliyor olmasının iklimle belli bir ilişkisi bulunmaktadır.

Asya'nın soğuk iklimlerinde, tıpkı Avrupa'da olduğu gibi, kız çocuktan çok erkek çocuk doğmaktadır. Lamaların dediğine göre, onlarda bir kadının birden fazla kocaya sahip olabilmesine izin veren kanunun nedeni budur.

Bununla birlikte, kadın ve erkek sayısı arasındaki orantısızlığın birden fazla kadın veya birden fazla koca almaya izin veren kanunlar yapmayı gerektirecek kadar büyük olduğu ülkelerin sayısının çok fazla olduğunu zannetmiyorum. Bu durum sadece kadın veya erkek çokluğunun bazı

4 Bu çeviride temel alınan 1758 basımında Montesquieu söz konusu başlığı "Çokeşlilik ile çokeşliliğin olması için gereken çeşitli koşullar üzerine" olarak değiştirmiştir (ç.n.).

5 Bay Arbuthnot'a göre İngiltere'de, oğlan çocuk sayısı kız çocuk sayısını geçmektedir. Buradan yola çıkarak, bütün iklimlerde durumun böyle olduğu sonucuna varmak yanlış olmuştur.

ülkelerde diğerlerine kıyasla doğaya daha uygun[6] olduğu anlamına gelir.

Bantam'da tek bir erkeğe on kadın düştüğüne dair anlatılanlar doğru ise, bunun pek özel bir çokeşlilik durumu olduğunu kabul etmemiz gerekir.

Bütün bunları anlatmamın amacı, çeşitli ülkelerdeki âdetleri haklı göstermek değildir. Ben sadece bu âdetlerin nedenlerini gözler önüne seriyorum."

Şimdi tekrar başlığa dönelim, "Çokeşlilik bir hesap işidir." Evet, çokeşliliğin belli iklimlerde, belli ülkelerde ve belli koşullarda, başka iklimlere, başka ülkelere ve başka koşullara göre daha az veya daha çok tehlikeli olup olmadığını öğrenmek istediğimizde, çokeşlilik bir hesap işidir. Buna karşılık çokeşliliğin kendi içinde iyi mi yoksa kötü mü olduğuna karar vermemiz gerektiğinde, çokeşlilik kesinlikle bir hesap işi değildir.

Tabiatı üzerinden mantık yürütüldüğünde, çokeşlilik kesinlikle bir hesap işi değildir. Fakat sonuçları kombine edildiğinde, çokeşlilik bir hesap işi haline gelebilir. Nihayet evliliğin amacı incelendiği vakit, çokeşlilik asla bir hesap işi değildir. Hele İsa Mesih tarafından tesis edilmiş bir müessese olarak ele alındığında hiç değildir.

Rastlantının yazara hizmet ettiğini de eklemeden geçemeyeceğim. Yazar elbette bütün bir bölümün atlanıp, bir başka bölüme çapraşık manalar yükleneceğini öngöremezdi. Bununla birlikte yazar şans eseri diğer bölümü şu sözlerle noktalamıştır: "Bütün bunları anlatmamın amacı, çeşitli ülkelerdeki âdetleri haklı göstermek değildir. Ben sadece bu âdetlerin nedenlerini gözler önüne seriyorum."

Yazar zaten kadın ve erkek sayısı arasındaki orantısızlığın çokeşliliği zorunlu kılacağı türden iklimlerin var olabileceğini zannetmediğini belirtmiş ve şöyle eklemiştir: "Bu durum sadece kadın veya erkek çokluğunun bazı ülkelerde diğerlerine kıyasla doğaya daha uygun olduğu anlamına gelir."

---

6 1748 ve 1749 basımlarında kullanılan ifade (ç.n.).

Eleştirmen ise "doğaya daha uygun" ifadesini yakalamış ve yazarı çokeşliliği tasvip eder gibi göstermiştir. Şimdi, yüksek ateşi iskorbüte tercih ettiğimi söylesem, bu, yüksek ateşi sevdiğim anlamına mı gelir, yoksa sadece iskorbütün bana göre yüksek ateşten biraz daha rahatsızlık verici olduğu anlamına mı gelir?

Ve işte yine kelimesi kelimesine bir başka sıradışı itiraz:

"Birden fazla kocaya sahip bir kadının çokeşliliği, hiçbir şekilde izin verilmeyen ve yazarın birden fazla zevceye sahip bir erkeğin çokeşliliğinden hiçbir şekilde ayırt etmediği canavarca bir bozukluktur. Bir doğal din müridinin ağzından dökülen bu sözler fazla bir yorum gerektirmemektedir."[7]

Eleştirmenin ortaya koyduğu düşünce silsilesine dikkat edilmesini rica ediyorum. Eleştirmene göre yazar, bir doğal din müridi olmasının sonucu olarak, zaten bahsetme gereği duymadığı bir şeyden hiç bahsetmemiştir. Veyahut yazar zaten bahsetme gereği duymadığı bir şeyden hiç bahsetmemiştir, zira o bir doğal din mürididir. Bu iki çıkarım da aynı türdendir ve doğurduğu sonuçlar da aynı şekilde öncüller arasında yer almaktadır. Olağan olan yazılanı eleştirmektir. Burada eleştirmen, yazıya dökülmemiş şeyler üzerinden ilerleyip buhar olmaktadır.

Bütün bunları eleştirmenle birlikte yazarın birden fazla kocaya sahip bir kadının çokeşliliği ile birden fazla zevceye sahip bir erkeğin çokeşliliğini birbirinden ayırt etmediğini varsayarak söylüyorum. Peki ya yazar bu iki durumu ayırdıysa, o zaman eleştirmen ne diyecek? Eğer yazar birinci durumda ortaya çıkacak suistimallerin daha büyük olduğunu gösterdiyse ne diyecek? Okurdan XVI. Kitap, VI. Konu'yu tekrar okumasını rica ediyorum. Söz konusu bölümü yukarıda aynen aktardım. Eleştirmen yazara hakaret etmiş, zira bu bölümü es geçmiştir. Geriye sadece es geçmediği bölümlere de hakaret etmek kalmıştır.

---

7 9 Ekim 1749 tarihli yayının 164. sayfası.

Ancak anlayamadığım bir nokta daha var. Eleştirmen yayımladığı metinlerin ikincisinde şöyle yazıyor: "Yazar bize yukarıda dinin, çokeşliliğe sıcak ülkelerde izin vermesi, soğuk ülkelerde ise izin vermemesi gerektiğini söylüyor." Oysa yazar hiçbir yerde böyle bir şey söylememiştir. Burada artık eleştirmen ile onun arasında yanlış bir çıkarım söz konusu değildir. Burada bir olgu söz konusudur. Yazar, dinin çokeşliliğe sıcak ülkelerde izin vermesi, soğuk ülkelerde ise izin vermemesi gerektiğini hiçbir yerde söylemediğine ve isnat edilen suç bu kadar yanlış ve bu kadar ağır olduğuna göre, eleştirmenden sözlerini tartmasını rica ediyorum. Ve yazarın şikâyetçi olması gereken yegâne yer bu da değil. İlk yayının sonunda da şöyle deniyor: "IV. Konu *çokeşlilik yasası bir hesap işidir* başlığını taşıyor. Yani Avrupa'da olduğu gibi kız çocuktan çok erkek çocuğun doğduğu yerlerde tek bir kadınla evlenmek gerekirken, erkek çocuktan çok kız çocuğun doğduğu yerlerde çokeşliliğin tesis edilmesi gerekmektedir." Bu şekilde, yazar ne zaman birtakım gelenekleri açıklasa veya birtakım uygulamaların mantığını gözler önüne serse, bunlar yazarın şahsi inancı, hatta daha da üzücü bir şekilde dinî inancı gibi gösterilmiştir. Ve yazar dünyanın bütün ülkelerinde var olan sayısız gelenekten ve uygulamadan bahsettiğine göre, aynı usulle devam etmek suretiyle yazar pekâlâ bütün evrenin hatalarıyla ve hatta rezaletleriyle suçlanabilir. Eleştirmen yayımladığı ikinci metnin sonunda Tanrı'nın ona belli bir azim bağışladığı dile getiriyor. Pek güzel! O halde ben de Tanrı'nın, eleştirmenin kendisine bu azmi vermediğini söylüyorum.

İklim

Yazarın iklim üzerine söyledikleri de retoriğe pek uygun bir konudur. Ancak bütün sonuçların nedenleri vardır ve iklim ile diğer fiziksel nedenler sayısız sonuç doğurur. Eğer

yazar bunun tersini söylemiş olsaydı, ona aptal bir adam gözüyle bakılırdı. Bütün mesele, kendi aralarında birbirine uzak ülkelerde, iklimler farklı olduğu takdirde milli ruhta da farklılıklar olup olmadığını bilmekten ibarettir. Nitekim muazzam farklılıklar olduğu şimdiye kadar kaleme alınmış kitapların hemen tamamı tarafından teyit edilmektedir. Ve ruhun karakteri de kalbin karakterini fazlasıyla etkilediğinden, kimi kalbî özelliklere bir ülkede bir başka ülkeye kıyasla daha fazla rastlandığından şüphe edilemez. Bu da yine her ülkeye ve her çağa mensup sayısız yazar tarafından teyit edilmektedir. Bu gibi şeyler insani şeyler olduğuna göre, yazar da bunlardan insani bir şekilde söz etmiştir. Yazar buraya pekâlâ, okullarda akıllara getirilen, insani erdemler ve Hristiyan erdemleri üzerine soruları da sıkıştırabilirdi. Ancak fizik, siyaset ve hukuk kitapları bu tür sorularla yazılamaz. Özetle, iklim şartları insanlarda farklı eğilimleri tetikleyebilir ve bu eğilimler de insanların eylemlerini etkileyebilir. Bu durum Yaradan'ın egemenliğini veya insanlığın günahlarının kefaretini ödeyenin meziyetlerini sarsar mı?

Eğer yazar farklı ülkelerin yüksek dereceli memurlarının kendi milletlerini daha elverişli ve kendi karakterine daha uygun bir şekilde nasıl idare edebileceğini araştırdıysa, bunda ne gibi bir kötülük vardır?

Dinin çeşitli yerel uygulamaları konusunda da aynı şekilde mantık yürütülmelidir. Yazar bunlar hakkında iyi veya kötü gibi bir hüküm vermek durumunda değildi. Yazar sadece kimi dinî uygulamaların daha kolayca benimsendiği iklimlerin var olduğunu, yani bunların bu iklimlerde yaşayan halklar tarafından, başka bir iklimde yaşayan halklara kıyasla daha kolay uygulanabildiğini dile getirmiştir. Bu konuda örnek vermek gereksizdir. Zira yüz binlerce örnek verilebilir.

Dinin kendi içinde her türlü fiziksel sonuçtan bağımsız olduğunu, bir ülkede iyi olan bir dinin başka bir ülkede de iyi olduğunu ve diğer bütün ülkelerde de kötü olmadan sa-

dece tek bir ülkede kötü olamayacağını çok iyi biliyorum. Ben sadece şunu söylüyorum: Din insanlar tarafından ve insanlar için hayata geçirildiğine göre, herhangi bir dinin bir bütün olarak veya kısmen, bazı ülkelerde ve bazı koşullarda başka ülkelere ve koşullara kıyasla daha kolay uygulanabileceği yerler vardır. Bunun aksini iddia edecek kişi, sağduyudan uzaklaşmış demektir.

"Yazar, Hindistan'ın ikliminin ahlâk anlayışında belli bir yumuşaklığa neden olduğunu belirtmiştir. Fakat," diyor eleştirmen, "kadınlar kocaları ölünce kendilerini yakıyorlar." Bu itirazda felsefe yoktur. Eleştirmen insan ruhunun çelişkilerinden, insanın birbirine en bağlı şeyleri birbirinden ayırmada ve birbirinden en ayrı şeyleri birbirine bağlamada gösterdiği başarıdan habersiz midir? Bu konuda yazarın XIV. Kitap III. Konu'da dile getirdiği düşüncelerini okuyunuz.

Hoşgörü

Yazarın hoşgörü üzerine söylediği her şey, XXV. Kitap IX. Konu'da yer alan şu önermeyle ilişkilidir:

"Biz siyaset yazarıyız, ilahiyatçı değiliz. Fakat ilahiyatçılar için dahi bir dini hoş görmek ile o dini tasvip etmek arasında büyük fark vardır.

Bir devlet, kanunları gereği birden fazla dine tahammül etmek zorunda olduğuna inanırsa, o kanunlar bu dinleri de birbirini hoş görmeye mecbur etmelidir." Bu bölümün kalan kısmının okunmasını rica ediyorum.

Yazarın XXV. Kitap X. Konu'ya eklediği şu cümleler büyük tepki çekti: "İşte din konusunda siyasi kanunların riayet etmesi gereken temel prensip budur. Bir devlet yeni bir dini kabul edip etmeme konusunda özgürce karar verecek durumdaysa o dinin yerleşmesine hiç izin vermemeli ya da yerleştiyse o dini hoş görmelidir."

Yazarın bu sözlerle putperest prensleri devletlerinin kapılarını Hristiyanlığa kapatmaları konusunda uyardığı iddia edilmiştir. Sahiden de yazarın Nam K kralının kulağına neler fısıldadığını kim bilebilir, değil mi! Bu sav pek çok feverana sebep olduğundan, buna iki açıklama getireceğim. Birincisi, yazar açık ve net olarak Hristiyanlığı kitabının dışında tutmuştur. Yazar XXIV. Kitap I. Konu'nun sonunda şöyle demiştir: "İnsanlara birbirlerini sevmeyi emreden Hristiyanlık, şüphesiz bütün halkların en iyi siyasi kanunlara ve en iyi medeni kanunlara sahip olmasını ister zira bu kanunlar kendisinden sonra insanların verebileceği ve alabileceği en büyük nimettir." O halde eğer Hristiyanlık en büyük nimet ise ve siyasi kanunlar ile medeni kanunlar ikincil nimetler ise, bir devlette Hristiyanlığın girişini yasaklayabilecek veya yasaklaması gereken siyasi ve medeni kanunlar da olamaz demektir.

Vereceğim ikinci cevap şudur: Göklerden vahyolunan din, dünyevi dinlerle aynı yollardan tesis edilmez. Kilise tarihini okuyunuz. Hristiyanlığın mucizelerini siz de göreceksiniz. Hristiyanlık bir ülkeye girmeye karar verdi mi, kapıları nasıl açtıracağını çok iyi bilir. Bunun için bütün yollar mubahtır. Tanrı kimi zaman birkaç vaizi kullanır; kimi zaman bir imparatoru tahtından alıp *İncil* karşısında boyun eğdirir. Hristiyanlık yer altına mı inmiş? Bir süre bekleyin. Bizzat imparatorun onun lehine konuştuğunu göreceksiniz. Hristiyanlık eğer isterse denizleri, ırmakları ve dağları aşabilir. Onun ilerlemesini bu dünyanın engelleri durduramaz. İnsanlara onun hakkında nefret aşılayın; o, bu nefreti kırmayı bilecektir. Gelenekler koyun, âdetler çıkarın, fermanlar yayımlayın, kanunlar yapın. Hristiyanlık iklimi de, iklimden kaynaklanan kanunları da, bu kanunları yapan kanun koyucuları da alt edecektir. Tanrı, bizlerin bilmediği buyruklara göre kendi dininin sınırlarını genişletmekte veya daraltmaktadır.

Şöyle deniyor: "Sanki Doğu krallarına kendi topraklarında Hristiyanlığı kabul etmemeleri gerektiğini söylüyor gibisi-

niz." Bu çok dünyevi bir bakış açısıdır. Mesih olması gereken Hirodes miydi? Görünüşe göre İsa Mesih'e komşu devleti ele geçirmek isteyen, tarzını ve istihbaratını gizlemeye çalışan bir kral gözüyle bakılıyor. Kendi kendimizin hakkını verelim: İnsani meselelerde gösterdiğimiz davranış biçimi, halklara başka bir dini kabul ettirmede kullanılacak kadar temiz midir?

Bekârlık kuralı

Ve şimdi de bekârlık konusuna geliyoruz. Yazarın bu konuda söylemiş oldukları, XXV. Kitap IV. Konu'da yer alan şu önermeyle sınırlı:

"Burada bekârlık kuralının doğurduğu sonuçlardan bahsetmeyeceğim. Ruhban sınıfı genişlediği, dolayısıyla laiklerin sayısı azaldıkça bu kuralın giderek daha çok zarar vereceği tahmin edilebilir."

Burada yazarın, sadece bekârlık kuralına, bu kuralı benimseyeceklerin sayısının çokluğu veya azlığı nispetinde, geniş veya dar yer açılmasından bahsettiği açıktır. Yazarın bir başka yerde belirttiği gibi, bu mükemmellik kuralı bütün insanlar için konmuş olamaz. Kaldı ki halihazırdaki haliyle bekârlık kuralının sadece bir disiplin kuralından ibaret olduğu da bilinmektedir. *Kanunların Ruhu*'nda hiçbir zaman bekârlık kuralının tabiatından, bu kuralın iyilik derecesinden bahsedilmemiştir. Bu hiçbir şekilde siyasi ve medeni kanunlarla ilgili bir kitaba dâhil edilecek bir konu değildir. Eleştirmen asla yazarın kendi konusunu ele almasına izin vermiyor, illa onun konusunu işlemesini istiyor. Ve kendisi sürekli bir ilahiyatçı gibi davrandığından, yazarın bir hukuk kitabında dahi bir hukukçu gibi davranmasına izin vermiyor. Buna rağmen birazdan yazarın bekârlık kuralıyla ilgili ilahiyatçılarla hemfikir olduğunu, yani bu kuralın iyiliğini kabul ettiğini göreceğiz.

Kanunların nüfusla ilişkisinin ele alındığı XXIII. Kitap'ta, yazarın çeşitli halkların siyasi ve medeni kanunlarının bu konuda yapmış olduklarıyla ilgili bir teori geliştirdiğini unutmamak gerekir. Yazar, dünyadaki çeşitli halkların tarihlerini inceleyerek bu kanunların başka koşullara kıyasla daha elzem olduğu koşulların, bu kanunlara daha çok ihtiyaç duyan halkların, yine aynı halkların bunlara daha da fazla ihtiyaç duyduğu kimi zamanların mevcut olduğunu göstermiştir. Yazar Romalıların dünyanın en bilge ve kayıplarını telafi etmek için bu tür kanunlara en fazla ihtiyaç duyan halkı olduğunu düşündüğünden, onların bu konuda yaptığı kanunları büyük bir titizlikle bir araya getirmiş, bu kanunların hangi koşullarda yapıldığını ve hangi koşullarda kaldırıldığını büyük bir kesinlikle belirlemiştir. Bütün bunlarda ilahiyatla ilgili bir husus bulunmamaktadır. Bütün bunlar için ilahiyata başvurmaya gerek yoktur. Yine de yazar, bu konuya da ilahiyatı katmayı uygun görmüş ve şöyle demiştir: "Tanrı saklasın, ben burada din kaynaklı bekârlık aleyhine konuşuyor değilim. Fakat sefahatin teşvik ettiği, iki cinsin birbirini doğal duygular yoluyla yozlaştırarak, kendilerini her gün daha da yozlaştıran bir birliktelik yaşamak uğruna, tarafların daha iyi hale gelebileceği bir birliktelikten kaçındığı bekârlık karşısında kim sessizliğini koruyabilir?

Gerçekleşmesi olası evlilik sayısı ne kadar azalırsa, yapılan evlilikler o kadar çok bozulur. Bu, doğadan kaynaklanan bir kuraldır. Evli insan sayısı ne kadar az olursa, evliliklerdeki sadakat da o kadar az olur. Tıpkı hırsız sayısının artmasıyla hırsızlık olaylarının da artması gibi." [8]

O halde yazar, dinî amaçlı bekârlık aleyhine bir söz söylememiştir. Öte yandan yazarın sefahatten kaynaklanan bekârlığa karşı sesini yükseltmesinden, sayısız zengin ve sefahat düşkünü insanın kendi düzensiz hayatlarının rahatını bozmamak için evlilik boyunduruğundan kaçmasını,

8 Kitap XXIII, Konu XXI, sonda.

zevkleri ve şehveti kendilerine hak görürken acıları fakirlere bırakmasını kınamasından şikâyetçi olunması imkânsızdır. Evet, bütün bunlardan şikâyetçi olunması mümkün değildir. Oysa eleştirmen, yazarın söylemiş olduklarını aktardıktan sonra şunları dile getiriyor: "Burada, Hristiyan dinine, bu dinin nefret beslediği bütün düzensizlikleri isnat etmek isteyen yazarın bütün kötü niyeti gözler önüne serilmektedir." Burada eleştirmeni yazarın söylediklerini anlamamakla suçlama ihtimali yoktur. Sadece eleştirmenin yazarı hiçbir şekilde anlamadığını ve sefahat karşıtı sözlerini din karşıtı olarak söylenmiş gibi gösterdiğini belirtmekle yetineceğim. Yazar buna epey öfkelenmiş olsa gerektir.

Eleştirmenin temel hatası

Eleştirmen âdeta meselenin esasından bihaber olmaya, saldırdığı yerlerin tek bir tanesini dahi anlamamaya âdeta yemin etmiş. XXV. Kitap'ın ikinci konusunun tamamı, insanları kendi dinlerini muhafaza etmeye iten şu veya bu şekilde kuvvetli nedenlere ayrılmıştır. Eleştirmen kendi kafasında, insanları din değiştirmeye iten nedenleri ele alan başka bir bölüm hayal etmiştir. Birinci konu edilgen bir durumla ilgili iken, ikinci konu etkin bir durumla ilgilidir. Ve bu şekilde eleştirmen, yazarın başka bir konuyla ilgili dile getirmiş olduklarını başka bir konuya uyarlayarak keyfince saçmalamıştır.

Yazar, Kitap XXV, II. Konu'nun ikinci paragrafında şunları söylemiştir: Putperestliğe son derece meyilli olduğumuz halde, putperest dinlere fazla bağlılık duymayız; ruhani fikirlere meyilli olmadığımız halde, ruhani bir varlığa tapmamızı isteyen dinlere son derece bağlıyızdır. Bir ölçüde Tanrı'yı diğer dinlerin koyduğu düşük konumdan kurtaran bir dini seçecek kadar akıllı davranmış olmamızdan dolayı

kendi içimizde hissettiğimiz memnuniyetten kaynaklanan kutlu bir duygudur bu."

Yazar bu paragrafı sırf bizimle aynı lütfa nail olmayan Muhammetçilerin ve Yahudilerin kendi dinlerine karşı duydukları tecrübeyle sabit yenilmez bağlılıklarını açıklamak için kaleme almıştır. Oysa eleştirmen bu paragrafı çok başka anlamıştır. "Putperest insanları Tanrı'nın birliği inancına geçiren şeyin kibir olduğu iddia edilmektedir," diyor eleştirmen.[9] Oysa ne burada ne de bütün bölümde din değiştirme söz konusudur. Eğer bir Hristiyan Tanrı'nın şanı fikrinden ve O'nun azameti karşısında memnuniyet duyuyorsa ve buna kibir adı veriliyorsa, o halde bu çok iyi bir kibir demektir.

Evlilik

Ve şimdi sıra sıradan olmayan bir başka itiraza geldi. Yazar, XXIII. Kitap'ta iki bölüm kaleme almıştır. Bunlardan birinin başlığı "Türlerinin üremesine göre insanlar ve hayvanlar üzerine", diğerinin başlığı "Evliliklere dair"dir. Birinci konuda yazar şunları dile getirmiştir: "Hayvanların dişileri aşağı yukarı sabit bir doğurganlığa sahiptir. Oysa insanlarda düşünce tarzı, karakter, tutkular, fanteziler, kaprisler, güzelliğini muhafaza etme düşüncesi, hamilelik kaygısı, fazla kalabalık bir aileye sahip olma korkusu üremeyi bin türlü yoldan engeller."

Diğer konuda ise yazar şunları söylemiştir: "Babanın çocuklarını doyurmasıyla ilgili doğal yükümlülük, bu yükümlülüğü kimin yerine getireceğini belirleyen evlilik kurumunun yerleşmesine neden olmuştur."

Bu konuda şöyle deniyor: "Bir Hristiyan evlilik müessesini Âdem'e bir eş veren, ilk erkeği ilk kadınla daha besleyecek çocuklara sahip olmadan önce çözülmez bir bağla birleştiren

9 İkinci yayının 166. sayfası.

Tanrı'nın kendisiyle ilişkilendirirdi. Oysa yazar vahiyle ilgili her şeyden özenle kaçınıyor." Yazar buna kendisinin de bir Hristiyan olduğu, ancak kesinlikle aptal olmadığı, kutsal hakikatlere biat ettiği, ancak inandığı bütün hakikatleri gelişigüzel saçmayı sevmediği şeklinde cevap verecektir. İmparator Justinianos Hristiyan'dı; derlemecisi de aynı şekilde Hristiyan'dı. Peki bu iki insan, okullarda genç insanlara öğretilen hukuk kitaplarında evliliği nasıl tanımlamıştır: Erkek ile kadının ortak yaşama dayalı bir topluluk kuran birleşmesi.[10] Kimsenin aklına onları vahiyden bahsetmemiş olmakla suçlamak gelmemiştir.

Faiz

Ve şimdi de faiz meselesine geliyoruz. Korkarım okur artık benim eleştirmenin hiçbir zaman esas meseleden haberdar olmadığını, eleştirdiği bölümlerin gerçek manasını asla anlamadığını dile getirmemden usanmış olsa gerek. Eleştirmen, denizcilikte tefecilik konusunda şunları söylüyor: "Yazar, denizcilikte tefecilik konusunda hiçbir adaletsizlik görmüyor. Bu, yazarın kendi ifadesi." Gerçekten de *Kanunların Ruhu* adlı eser korkunç bir yorumcuya denk gelmiş. Yazar, denizcilikte tefecilik konusunu XXII. Kitap XX. Konu'da ele almış ve denene göre bu bölümde denizcilikte tefeciliğin adil olduğunu dile getirmiştir. Şimdi söz konusu bölümü görelim.

Denizcilikte tefecilik üzerine

"Denizcilikte tefeciliğin aşırı olması iki şeye dayanır: İnsanların ancak çok kazanç sağlamak üzere borç verme riskini göze almalarına neden olan tehlikeler ile ticaretin borç alana çok hızlı şekilde ve çok sayıda büyük iş yapabilme imkânı tanıması. Karada yapılan ve bu iki nedene de dayanmayan tefecilik ise ya kanun koyucular tarafından yasaklanmış ya da daha makul bir biçimde adil boyutlara indirgenmiştir."

10 *Maris et feminae conjunctio, individuam vitae societatem continens.*

Şimdi bütün sağduyulu okurlara soruyorum: Yazar burada denizcilikte tefeciliğin adil olduğuna mı kanaat getirmiş, yoksa sadece denizcilikte tefeciliğin aşırı olmasının, karadaki tefeciliğin aşırılığına kıyasla doğal hakkaniyet kavramına daha az aykırı olduğunu mu dile getirmiştir? Eleştirmen sadece somut ve mutlak nitelemeleri kabul etmekte, *aşağı yukarı* ifadesinin ne anlama geldiğini bilmemektedir. Eğer ona bir zenci-beyaz melezinin bir zenciden daha az siyah olduğu söylense, bu onun için o kişinin kar gibi bembeyaz olduğu anlamına gelecektir. Eğer ona aynı kişinin bir Avrupalıdan daha siyah olduğu söylense, bu sefer de onun kömür gibi kapkara olduğuna inanacaktır. Fakat biz yolumuza devam edelim.

Kanunların Ruhu XXII. Kitap'ta ilgili dört bölüm var. XIX. Konu ile biraz evvel okumuş olduğumuz ilk iki bölümde yazar faizi,[11] dünya üzerindeki farklı milletlerde ve farklı yönetimlerde ticaretle arasında var olabilen ilişkisine göre incelemektedir. Söz konusu bölümler sadece bununla ilgilidir. Bu iki bölümü takip eden bölümler ise sırf Romalılardaki faiz değişimlerini açıklamak için kaleme alınmıştır. Fakat her ne hikmetse, sırf eleştirmen kazuistik, kilise hukukçusu ve ilahiyatçı veya bu üçünden biri veya ikisi veyahut belki de temelde hiçbiri diye, yazar da birdenbire kazuistik, kilise hukukçusu ve ilahiyatçı ilan ediliyor. Yazar faizle borç vermeye Hristiyanlıkla ilişkisi bakımından bakıldığında meselenin sonsuz ayrımlara ve istisnalara konu olduğunu, hukukçuların ve pek çok mahkemenin kazuistiklerle ve kilise hukukçularıyla her zaman aynı fikirde olmadığını, ikinci kategorinin faiz talep etmeme kuralına kimi istisnalar getirilebileceğini kabul ederken, birinci kategorinin çok daha geniş istisnalara icazet verdiğini biliyor. Şayet bütün bu meseleler yazarın esas konusuna dâhil olsaydı bile –ki değil– yazar bunları nasıl ele alabilirdi? İnsan uzun süre incelediği konuları bile tam olarak öğrenmekte güçlük çekerken, hayatında bir kere dahi

11 Romalılarda, riba ile faiz aynı anlama geliyordu.

incelemediği konuları nasıl öğrenmiş olsun! Bununla birlikte yazar aleyhine kullanılan bölümler, onun sadece bir tarihçi ve hukukçu olduğunu yeterince kanıtlamaktadır. XIX. Konu'yu okuyalım.[12]

"Para bir değer simgesidir. Bu simgeye ihtiyaç duyan kişi, nasıl ihtiyaç duyduğu her şeyi kiralıyorsa, bu simgeyi de kiralamak zorundadır. Aradaki yegâne fark şudur: Diğer şeyler kiralanabilir veya satın alınabilir. Oysa nesnelerin değeri olan para kiralanır, ama satın alınmaz.

İnsanın bir başkasına parasını faiz almadan ödünç vermesi çok iyi bir harekettir. Fakat bunun medeni kanunda yeri olamayacağı, olsa olsa dinî bir tavsiyeden ibaret kalacağı tahmin edilebilir.

İyi ticaret yapılabilmesi için paranın bir fiyatının olması, bu fiyatın da cüzi olması gerekir. Bu fiyat çok yüksek olursa, faizden ticarette kazanacağından daha çok kazanacağını gören tüccar hiçbir işe girişmez. Paranın fiyatı yoksa, bu sefer de kimse borç vermez ve tüccar yine hiçbir işe girişmez.

Aslında kimsenin borç vermeyeceğini söylerken yanılıyorum. Toplumda işlerin daima bir şekilde yürümesi gerekir. Bu durumda, her çağda tecrübe edilmiş olan sakıncalarına rağmen tefecilik ortaya çıkacaktır.

Muhammed'in kanunu, tefeciliği faizle karıştırır. Muhammetçi ülkelerde tefecilik, faiz yasağının sertliği nispetinde artar. Borç veren kişi, yasağı ihlal etmenin doğurduğu tehlikeye karşı kendini bu yolla tazmin eder.

Bu Doğu ülkelerinde çoğu insanın mal güvenliği yoktur. Belli bir meblağa somut olarak sahip olma ile bu meblağı ödünç verdikten sonra onu tekrar alabilme umudu arasında hemen hemen hiçbir bağ yoktur. O halde buralarda tefecilik, borçlunun borcunu ödeyememe ihtimali nispetinde artar."

Ardından yukarıda aktardığım "Denizcilikte tefecilik" konusu gelmektedir. Romalılarda sözleşmeyle borç verme ve tefeciliği ele alan XXI. Konu ise aşağıdaki gibidir:

12 XXII. Kitap.

"Ticaret için verilen borca ek olarak, özel bir sözleşmeyle verilen bir borç türü de vardır. Bu da faize veya tefeciliğe yol açar.

Roma'da halk gücünü günden güne artırdığından, yüksek dereceli memurlar halkın gönlünü hoş etmek, halkın daha çok hoşlanacağı kanunlar yapılmasını sağlamak için çabalamaya başlamıştı. Anaparanın değerini düşürdüler; faizleri düşürdüler; faiz alınmasını yasakladılar; borçluyu hapsetme uygulamasını kaldırdılar. Sonuçta, ne zaman bir *tribun* popüler olmak istese, hemen borçların silinmesi konusu gündeme getirildi.

İster kanun yoluyla olsun, ister plebisit yoluyla olsun, bunun sürekli değişmesi Roma'da tefeciliği yaygınlaştırdı. Zira alacaklı kişiler halkı hem borçlu, hem kanun koyucu hem de hâkim olarak gördüğünden, onlarla yaptıkları sözleşmelere güvenmemeye başladılar. İtibarını kaybetmiş borçlu misali halka, ancak muazzam kazançlar karşılığında borç vermeye yanaşan insanlar kaldı. Zaman zaman kanunla düzenlense bile, halkın şikâyetlerinin ardı arkası kesilmiyor, bu da alacaklıların gözünü korkutuyordu. Bütün bunların sonucunda, Roma'da dürüst ödünç alma ve verme diye bir şey kalmadı; sürekli yasaklanan, ama yine ortaya çıkan korkunç bir tefecilik kök saldı. Cicero bize kendi zamanında Roma'da yüzde otuz dört, eyaletlerde ise yüzde kırk sekiz faizle borç verildiğini söyler.[13] Kötülüğün asıl sebebi, meselelerin iyi yönetilmemesiydi. İyilik olsun diye yapılan aşırı kanunlar, aşırı kötülüğün doğmasına sebep oldu. Hem borcun faizini hem de kanunun öngördüğü cezaların doğurduğu tehlikenin bedelini ödemek gerekti."

O halde yazar faizle borç verme konusundan, sadece çeşitli halkların ticaretiyle veya Romalıların medeni kanunlarıyla olan ilişkisine göre söz etmiştir. Ve bu o derece yerinde

13 1748 ve 1749 basımlarında yer alan bu cümle, 1758 basımından kaldırılmıştır (ç.n.).

bir tespittir ki, yazar, XIX. Konu'nun ikinci paragrafında dinin kanun koyucularının tesis ettiği kurumları siyasi kanun koyucuların tesis ettiği kurumlardan ayırmıştır. Şayet yazar burada açık açık Hristiyanlıktan bahsetseydi, ele aldığı konu farklı olacağından başka terimler kullanır, Hristiyanlık neleri emrediyorsa onları emreder, neleri tavsiye ediyorsa onları tavsiye eder, ilahiyatçılarla birlikte farklı durumları birbirinden ayırır ve Hristiyanlık prensiplerinin eskiden zaman zaman Romalılarda, Muhammetçilerde ise bugün hâlâ geçerli olan bu genel kurala tanıdığı bütün istisnaları dile getirirdi: "Hiçbir durumda ve hiçbir koşulda borç üzerinden faiz alınmamalıdır." Ancak yazarın ele aldığı konu bu değil; genel, sınırsız, hiçbir ayrım gözetmeyen ve hiçbir istisna tanımayan bir yasağın Muhammetçilerde ticareti mahvettiği, Romalılarda ise cumhuriyeti mahvetmesine ramak kaldığıdır. Buradan da şu sonuç çıkmaktadır: Hristiyanlar böyle katı kurallara tabi olarak yaşamadıkları için onlarda ticaret mahvolmamıştır ve onların devletlerinde Muhammetçilerde gözlemlenen ve eskiden Romalılarda da talep edilen korkunç tefeciliğe rastlanmamaktadır.

Yazar XXI. Konu ile XXII. Konu'yu,[14] Roma Cumhuriyeti'nin farklı zamanlarında sözleşmeyle borç verme konusunda hangi kanunların yapılmış olduğunu incelemeye ayırmıştır. Eleştirmeni de bir an için ilahiyatçı kürsüsünü terk edip bilim adamı kürsüsüne yönelmiştir. Fakat eleştirmenin bilimsel olarak da yanıldığını ve yine ele aldığı meselelerin esasından dahi bihaber olduğunu göreceğiz. XXII. Konu'yu okuyalım.[15]

"Tacitus, On İki Levha Kanunları'nın faiz oranını yılda yüzde bir olarak tespit ettiğini söyler. Tacitus'un yanıldığı, birazdan bahsedeceğim başka bir kanunu On İki Levha kanunu zannettiği açıktır. On İki Levha Kanunları bu noktayı düzen-

14 XXII. Kitap.
15 XXII. Kitap.

lemiş olsa, o zamandan bu yana alacaklılarla borçlular arasında çıkan tartışmalarda bu kanuna nasıl başvurulmaz? Bu kanunlarda faizle borç verme konusundan hiçbir ize rastlanmaz. Roma tarihini çok az bilen bir kişi bile böyle bir kanunun *decemvir*'lerin kaleminden çıkmış olamayacağını görebilir." Ve biraz ileride yazar sözlerine şunları eklemiştir: Roma'nın kuruluşunun 398. yılında, *tribun*'ler Duellius ile Menenius, faiz oranını yılda yüzde bire indiren bir kanun yaptılar. Tacitus'un On İki Levha Kanunları'yla karıştırdığı işte bu kanundur. Söz konusu kanun, Roma'da faiz oranını tespit etmek için yapılan ilk kanundur." vs. Şimdi bir düşünelim.

Yazar Tacitus'un On İki Levha Kanununun Roma'da tefecilik kurallarını belirlediğini söylerken yanıldığını dile getiriyor. Yazar Tacitus'un, *Tribun* Duellius ve Menenius tarafından On İki Levha Kanunları'ndan aşağı yukarı doksan beş yıl sonra yapılan başka bir kanunu On İki Levha Kanunu olarak aldığını ve Roma'da faiz oranını belirleyen ilk kanunun bu kanun olduğunu belirtiyor. Peki yazara ne deniyor? Tacitus'un yanılmadığı, yılda yüzde bir faizle yapılan tefecilikten değil, ayda yüzde bir faizle yapılan tefecilikten bahsettiği söyleniyor. Oysa burada mesele faiz oranı değildir. Burada mesele, On İki Levha Kanunu'nun tefecilikle ilgili herhangi bir düzenleme yapıp yapmadığını bilmektir. Yazar Tacitus'un yanıldığını dile getiriyor. Zira Tacitus, On İki Levha Kanunları'nda *decemvir*'lerin faiz oranını belirlemek için bir düzenleme yaptığını söylüyor. Yani yazar, Tacitus'un yılda yüzde bir faizle yapılan tefecilikten değil de, ayda yüzde bir faizle yapılan tefecilikten bahsettiği için yanıldığını iddia etmiyor. O halde eleştirmenin daha meselenin esasından bihaber olduğunu söylerken haksız değilmişim.

Ancak bir mesele daha var. O da, Tacitus'un bahsettiği o kanunun faizi yazarın dediği gibi yılda yüzde bir olarak mı, yoksa eleştirmenin dediği gibi ayda yüzde bir olarak mı belirlediğini bilmek. Eleştirmen ihtiyatlı biri olsa, yazarla

Roma kanunlarını bilmeden, hatta bunlar hakkında nasıl bilgi sahibi olacağını dahi bilmeden Roma kanunları hakkında tartışmaya girmezdi. Mesele, Tacitus'un *unciarium foenus*[16] tabiriyle ne kastettiğini bilmekten ibarettir. Eleştirmenin tek yapması gereken sözlükleri açıp bakmaktı. Böyle yapsaydı, Calvinus'un veya Kahl'in sözlüğünde,[17] on ikide birlik faizin ayda yüzde bir değil, yılda yüzde bir olduğunu görecekti. Şayet bilginlerin eserlerine başvurmuş olsaydı, Saumaise'in eserinde de aynı şeyle karşılaşacaktı.[18]

Testis mearum centimanus Gyas Sententiarum.[19]
Horatius

Eleştirmen şayet kaynaklara inmiş olsaydı, hukuk kitaplarında bu konuyla ilgili çok açık ve net metinler bulacak,[20]

16 "Nam primo duodecim Tabulis sanctum, ne quis unciario foenore amplius exerceret." *Annales*, Kitap VI.

17 "Usurarum species ex assis partibus denominantur: quod ut intelligatur, illud scire oportet, sortem omnem ad centenarium numerum revocari; summam autem usuram esse, cum pars sortis centesima singulis mensibus persolvitur. Et quoniam ista ratione summa hoec usura duodecim aureos annuos in centenos efficit, duodenarius numerus jurisconsultos movit, ut assem hunc usurarium appellarent. Quemadmodum hic as, non ex menstrua, sed ex annua pensione aestimandus est; similiter omnes ejus partes ex anni ratione intelligendae sunt; ut, si unus in centenos annuatim pendatur, unciaria usura; si bini, sextans; si terni, quadrans; si quaterni, triens; si quini, quinqunx; si seni, semis; si septeni, septunx; si octoni, bes; si novem, dodrans; si deni, dextans; si undeni, deunx; si duodeni, as." Lexicon Johannis Calvini, alias Kahl, Coloniae Allobrogum, anno 1622, apud Petrum Balduinum, in verbo *usura*, s. 960. [Johann Kahl veya Johannes Calvinus, 1550-1614 tarihleri arasında yaşamış Alman hukukçu –ç.n.]

18 *De modo usurarum. Lugduni Batavorum, ex officina Elseviriorum, anno 1639*, s. 269, 270 ve 271. Bilhassa şu sözler: "Unde verius sit unciarium foenus eorum, vel uncias usuras, ut eas quoque appellatas infra ostendam, non unciam dare menstruam in centum, sed annuam." [Claude Saumaise, 1588-1653 tarihleri arasında yaşamış Fransız Antik Çağ uzmanı –ç.n.]

19 "Bu hakikati yüz kollu Gyes söyleyecektir." *Övgü*, Kitap IV, Dize 69. (ç.n.)

20 *Argumentum legis* 47, §. "Proefectus legionis, ff. de administ. et periculo tutoris."

bütün fikirleri birbirine karıştırmayacak, on ikide birlik faizin ayda yüzde bir anlamına geldiği zamanları ve koşulları aynı tabirin yılda yüzde bir anlamına geldiği zamanlardan, koşullardan ayırt edebilecek ve yüzde birin on ikide birini yüzde bir olarak almayacaktı.

Romalılarda, faiz oranıyla ilgili herhangi bir kanunun olmadığı zamanlarda, en yaygın uygulama tefecilerin borç verdikleri yüz ons bakır üzerinden on iki ons bakır, yani yılda yüzde on iki faiz almaları idi. Bir *as* on iki ons bakır değerinde olduğuna göre, tefeciler her yıl yüz ons üzerinden bir *as* alıyordu. Faiz oranı sık sık ay üzerinden hesaplanmak zorunda olduğundan, altı aylık faize *semis* veya *as*'ın yarısı, dört aylık faize *triens* veya *as*'ın üçte biri, üç aylık faize *quadrans* veya *as*'ın dörtte biri ve nihayet aylık faize de *unciaria* veya *as*'ın on ikide biri deniyordu. Öyle ki, borç verilen yüz ons üzerinden her ay bir ons alındığına göre, söz konusu on ikide birlik faiz ister ayda yüzde bir ister yılda yüzde on iki olsun, yüzde birlik faiz olarak adlandırılıyordu. Eleştirmen yüzde birlik faizin bu anlamından haberdar olmakla birlikte, bunu çok yanlış yorumlamıştır.

Bütün bunların borçlu ile alacaklı arasında, faizin yılda yüzde on iki olduğu varsayımından yola çıkarak –ki bu, en yaygın uygulamaydı– faizleri hesaplamak için başvurulan belli bir yöntemden, formülden veya kuraldan ibaret olduğu açıkça görülmektedir. Eğer bir kişi yılda yüzde on sekiz faizle borç verseydi, aylık faiz üçte bir oranında artırılmak suretiyle yine aynı yönteme başvurulurdu. Öyle ki yüzde birlik faiz ayda bir buçuk ons ederdi.

Romalılar faizle ilgili kanunlar yaptığında, borçluların ve alacaklıların zamanın bölünebilmesi ve faizlerin kolayca ödenebilmesi açısından başvurdukları ve o sırada başvurmaya devam ettikleri bu yöntemden hiç söz edilmedi. Kanun koyucu genel bir düzenleme yapmak durumundaydı. Mesele faizi aylara bölmek değildi. Kanun koyucunun görevi

yıllık faizi belirlemekti ve nitekim kanun koyucu da yıllık faizi belirledi. İnsanlar artık aynı fikirleri atfetmese de, asın bölünmesinden kalma tabirleri kullanmaya devam etti. Böylece yüzde birlik faiz yılda yüzde bir, *ex quadrante* faiz yılda yüzde üç, *ex triente* faiz yılda yüzde dört ve *semis* faiz yılda yüzde altı anlamına gelmeye başladı. Şayet yüzde birlik faiz ayda yüzde bir anlamına gelseydi, faizleri *ex quadrante*, *ex triente*, *ex semisse* olarak belirleyen kanunlar faizi ayda yüzde üç, yüzde dört ve yüzde altı olarak belirlemiş olurdu, ki bu çok saçma olurdu; zira tefeciliği bastırmak için yapılan kanunlar tefecilerden çok daha zalimce davranmış olurdu.

O halde eleştirmen meselelerin türünü karıştırmıştır. Ancak bu noktada, eleştirmenin kullandığı gözüpek dilin kimseyi etkilememesi gerektiği konusunda iyice ikna olunabilmesi açısından, onun kendi sözlerini aktarmakta fayda vardır. İşte eleştirmenin kendi sözleri: "Tacitus yanılmamıştır. Tacitus ayda yüzde birlik faizden bahsederken, yazar onun yılda yüzde birlik faizden bahsettiğini zannetmiştir. Tefeciye her ay ödenen yüzde birlik faizi herkes bilir. Kanunlar üzerine yüzlerce sayfalık iki cilt kitap kaleme almış bir adamın bundan haberdar olmaması mümkün müdür?"[21]

Söz konusu adamın yüzde birlik faizi bilip bilmemesi konuyla alakası olmayan bir şeydir. Yine de aynı adam yüzde birlik faizden üç yerde bahsettiğine göre, bundan bihaber de değildir. Peki ama bu adam bundan nasıl söz etmiş ve nerede söz etmiştir?[22] Eleştirmene tahminde bulunması için pekâlâ meydan okuyabilirim, zira buralarda kendi bildiği terimlerin ve ifadelerin aynılarını bulamayacaktır.

Burada mesele, *Kanunların Ruhu*'nun yazarının bilgi eksikliğinin olup olmadığını bilmek değil, onun mihraplarını savunmaktır.[23] Yine de okurlara eleştirmenin bilmediği,

21 9 Ekim 1749 tarihli yayın, sayfa 164.

22 Üçüncü ve son not, Konu XXII, Kitap XXII ile üçüncü notun metni.

23 *Pro aris.*

hatta emin olmak için bir sözlüğe dahi bakmayacak kadar çok bildiğini zannettiği şeyler hakkında bu kadar kesin bir tonda konuşarak ve daha kendisi meselelerin esasını bilmezken başkalarını kendi yanılgılarını bilmemekle suçlayarak, aslında yaptığı diğer suçlamalarda da kendisine itimat edilmesini hak etmediğini göstermek gerekiyordu. Eleştirmenin yazdığı her satırda benimsediği tondaki kibir ve gurur, onun hiçbir şekilde yanılmadığına inandıramaz mı? Eleştirmen öfkelendiği vakit, bu onun yanılmadığı anlamına gelemez mi? İmansız, doğal din müridi gibi tabirlerle aforoz ettiği konusunda yanıldığına inanılabilir mi? Aktif zekâsının ve üslubundaki şiddetin bırakabileceği izlenimlerden sakınmak, her iki yazısında da ettiği hakaretleri ortaya koyduğu nedenlerden ayırmak, daha sonra yanlış olan nedenleri bir kenara koymak gerektiğine ve bütün bunlardan sonra da geriye hiçbir şey kalmayacağına inanmak mümkün müdür?

Yazar Romalılarda faizle borç verme ve tefecilikle ilgili bölümlerde, şüphesiz Roma tarihindeki bu en önemli konuyu, defalarca anayasayı altüst edecek kadar anayasayla ilişkili olan bu konuyu ele alırken ve Romalıların ümitsizlikten veya tedbirlilikten ötürü yaptıkları kanunlardan, belli bir süre için veya süresiz yapılan düzenlemelerden bahsederken, XXII. Konu'nun sonuna doğru şöyle demiştir: Roma'nın kuruluşunun 398. yılında, *tribun*'ler Duellius ile Menenius, faiz oranını yılda yüzde bire indiren bir kanun yaptılar. (...) Bundan on yıl sonra, faiz yarıya indirilmiş; daha sonra tamamen ortadan kaldırılmıştı."

"Bu kanunun akıbeti de, kanun koyucunun işleri aşırılığa vardırdığı diğer bütün kanunların akıbeti gibi olmuş, yani bu kanunun etrafından dolaşmanın da bir yolu bulunmuştur. Söz konusu kanunu teyit etmek, düzeltmek, hafifletmek için daha pek çok kanun yapılması gerekmiştir. Kâh geleneklere riayet etmek için kanunlardan vazgeçilmiş, kâh kanunlara riayet etmek için geleneklerden vazgeçilmiştir. An-

cak bu durumda, geleneğin kolayca üstün geleceği açıktı. Bir insan borç aldığında, bizzat kendi lehine yapılan kanunun içinde bile bir engelle karşılaşır. Bu kanun, karşısında hem koruduğu kişiyi hem de mahkûm ettiği kişiyi bulur. *Praetor* Sempronius Asellus borçluların kanunlara uygun hareket etmesine izin verdikten sonra, o tarihte kabul edilemeyecek bir sertliğin hatırasını canlandırmak istediği için alacaklılar tarafından öldürülmüştür."

"Sulla zamanında, Lucius Valerius Flaccus yılda yüzde üçlük faize izin veren bir kanun yapmıştır. Romalıların bu konuda yapmış olduğu en hakkaniyetli ve en ılımlı kanun olan bu kanuna Paterculus itiraz etmiştir. Ancak eğer bu kanun cumhuriyet için ve bütün şahıslar için elzem idiyse ve borçlu ile borç veren arasında belli bir iletişim rahatlığı tesis ettiyse, o halde bu kanun hiç de adaletsiz değildi."[24]

"'Geç ödeyen az öder,' der Ulpianus. Faizin yasal olup olmadığı, yani alacaklının zamanı satıp satamayacağı, borçlunun ise zamanın satın alıp alamayacağı meselesini belirleyen de işte budur."[25]

Ve işte sadece Flaccus'un kanunuyla ve Romalıların siyasi düzenlemeleriyle ilgili olan bu son bölümle ilgili eleştirmenin çıkarımı: "Yazar," diyor eleştirmen, "faizle ilgili söylediği her şeyi özetlerken alacaklının zamanı satmasının caiz olduğunu iddia ediyor". Eleştirmeni duyan da yazarın ilahiyat veya kilise hukukuyla ilgili bir inceleme yazısı yazdığını ve daha sonra ilahiyat ve kilise kanunuyla ilgili bu inceleme yazısını özetlediğini sanır. Oysa yazarın sadece Romalıların siyasi düzenlemelerinden, Flaccus'un kanunundan ve Paterculus'un kanaatinden bahsettiği açıktır. Öyle ki Flaccus'un söz konusu kanunu, Paterculus'un kanaati, Ulpianus'un fikri ile yazarın fikri birbiriyle ilişkili olup birbirinden ayrılamaz.

---

24 1748 ve 1749 basımlarında yer alan bu paragraf, 1758 basımından kaldırılmıştır (ç.n.).

25 Bu son cümle 1758 basımında yer almamaktadır (ç.n.).

Söyleyecek çok söz bulabilirim. Ancak okura söz konusu yayınları bizzat okumasını salık vermeyi tercih ediyorum. "İnanın bana sevgili Pisolarım, bunlar, hasta bir adamın rüyaları gibi sadece içi boş hayaletler gösteren bir eser gibidir."[26]

26 *Credite, Pisones, isti tabulae fore librum/Persimilem, cujus, velut oegri somnia, vanoe/Fingentur species.* Horatius, *Ars Poetica*, Dize 6.

Üçüncü Bölüm

İlk iki bölümde, bunca acı eleştirinin sonucunun şu olduğunu gördük: *Kanunların Ruhu*'nun yazarı eserini kendisini eleştirenlerin planına ve amaçlarına göre kaleme almamıştır ve eğer kendisini eleştirenler aynı konuda bir kitap yazsaydı, bu kitaba çok sayıda kendi bildikleri konuyu dâhil ederlerdi. Yine bunlardan çıkan başka bir sonuç, söz konusu eleştirmenlerin ilahiyatçı, yazarın ise hukukçu olduğu; aynı eleştirmenlerin yazarın mesleğini icra edebilecek yetide olduklarını zannettikleri, buna karşılık yazarın kendini onların mesleğini icra etmeye uygun hissetmediğidir. Son olarak bir de şu sonuç çıkmaktadır: Yazara bu kadar hınçla saldıracaklarına, yazarın tıpkı onlar gibi hürmet ettiği ve savunduğu din lehine söylediği sözlerin değerini hissetmiş olsalardı çok daha iyi ederlerdi. Şimdi geriye bu konuda birkaç fikir öne sürmek kalıyor.

Hangi iyi bir kitap aleyhine kullanılırsa kullanılsın, o kitabı herhangi bir kötü kitap kadar kötü, buna karşılık hangi kötü bir kitap aleyhine kullanılırsa kullanılsın, o kitabı herhangi bir iyi kitap kadar iyi gösterebilecek bu mantık yürütme, iyi bir mantık yürütme biçimi değildir.

Sözü edilen meseleleri kesinlikle ikincil olmayan meselelerle ilişkilendiren ve farklı bilim dalları ile her bir bilim dalının anafikrini birbirine karıştıran bu mantık yürütme biçimi iyi bir mantık yürütme biçimi değildir.

Bir bilim dalı üzerine kaleme alınmış bir eser hakkında, o bilim dalına zarar verebilecek nedenlere dayanarak çıkarımlarda bulunulmaması gerekir.

Bir eseri, hem de büyük bir eseri eleştirirken, o eserde ele alınan bilim dalıyla ilgili derin bilgiler edinmeye çalışmak ve yazarın söz konusu bilim dalının kabul görmüş ve alışılagelmiş ele alınış biçiminden sapıp sapmadığını anlamak için aynı bilim dalı üzerine daha önce yazmış ve takdir gören yazarları iyice okumak gerekir.

Bir yazar kendisini, sözleriyle veya sözlerinin sureti olan yazılarıyla ifade ettiğinde, yazarın düşüncelerinin dışsal işaretlerini bir kenara bırakıp gerçek düşüncelerini aramak mantık dışıdır. Zira gerçek düşüncelerini ancak yazarın kendisi bilebilir. Hele yazarın düşünceleri iyiyse ve ona kötü düşünceler isnat ediliyorsa durum daha da vahimleşir.

Bir yazar aleyhine yazarken ve o yazara öfkelenirken, olayları sıfatlarla değil, sıfatları olaylarla kanıtlamak gerekir.

Bir yazarın genel olarak iyi niyetli olduğunu gördüğümüzde, şüpheli olduğuna inandığımız kimi yerlerde yazara özel bir kötü niyet isnat etmek yerine, onu genel niyetine göre yargılarsak daha az yanılmış oluruz.

İnsanları eğlendirmek için yazılan kitaplarda, üç dört sayfa eserin üslubu veya güzelliği hakkında fikir verebilir. Mantık yürütmeye dayalı kitaplarda ise, insan bu kitaplardaki mantık zincirinin tamamını kavramamışsa hiçbir şeyi kavramamış demektir.

İyi bir eser yazmak çok güç, bu eseri eleştirmek ise çok kolaydır. Zira yazar bütün ipleri bir arada tutmaya çalışırken, eleştirmen tek bir ipi çözmekle yetinir. O halde eleştirmenin yanılgıya düşmemesi şarttır. Ve eğer eleştirmen sürekli yanılıyorsa, o zaman affedilemez hale gelir.

Öte yandan eleştiri, eleştiren kişinin, başkaları üzerinden üstünlük gösterisi yaptığı şeklinde algılanabileceğinden ve eleştirinin en olağan etkisi insan kibrine enfes anlar yaşatmak olduğundan, eleştiri işine soyunanlar her zaman hakkaniyeti hak etseler de, hoşgörüyü nadiren hak ederler.

Kaldı ki eleştiri bütün yazım türleri arasında, insanı içindeki iyiliği göstermekte en çok zorlayan tür olduğuna göre, olayın hüznünü kullanılan ifadelerin acılığıyla artırmamaya özen gösterilmelidir.

Önemli konular üzerine yazarken, insanın sadece azmine bel bağlaması yetmez, aynı zamanda bilgisine de bel bağlaması gerekir. Eğer Tanrı bize büyük yetenekler bağışlamamışsa, bu eksiklik kendine güvensizlikle, titizlikle, çalışmayla ve düşünmeyle telafi edilebilir.

Doğal olarak iyi yönelimli olan bir şeyde, doğru çıkarımda bulunmayan bir zekânın atfedebildiği bütün kötü yönelimleri bulma becerisinin insanlara faydası yoktur: Bu beceriyi tatbik edenler canlı bedenlerden kaçan ve ceset aramak için dört bir yana dağılan leş kargalara benzerler.

Böyle bir eleştiri tarzı iki büyük sakınca doğurur. Birinci sakınca doğru ile yanlışın, iyi ile kötünün birbirine karıştırılarak okurların zihninin bulandırılmasıdır. Okurlar, doğal olarak çok iyi yönelimli şeylerde de kötü yönelimler aramaya alışırlar. Ve okurların bu eğilimden, doğal olarak kötü yönelimli şeylerde iyi yönelimler aramaya geçmeleri kolay olur. Doğru mantık yürütme yetisi kaybettirilen okur, kötü bir diyalektiğin inceliklerine yem edilir. İkinci sakınca, iyi kitaplar bu mantık yürütme tarzıyla şüpheli hale getirilirken, elde gerçekten kötü olan eserlere saldıracak silah bırakmaz. Öyle ki halk, kötü kitapları ayırt edecek kıstasları kaybeder. Şayet Spinozacı ve deist olmayanlar Spinozacı ve deist olarak nitelendiriliyorsa, gerçekten Spinozacı ve deist olanlar nasıl nitelendirilecektir?

Her ne kadar bütün insanları ilgilendiren konularda aleyhimize yazan insanları bunu yapmaya iten şeyin Hristiyanca merhametin gücü olduğuna kolayca ikna olmamız gerekse de, böyle bir erdem tabiatı gereği gizlenemeyeceğine, bize rağmen içimizdeki varlığını göstereceğine ve her taraftan ışıl ışıl parlayacağına göre, eğer aynı kişi aleyhine kaleme

alınmış iki metinde de bu merhametten ize rastlanmıyorsa, hiçbir cümlede, hiçbir söz dizilişinde, hiçbir sözde, hiçbir ifadede böyle bir merhamet göze çarpmıyorsa, o zaman böyle yazılar kaleme alan kişinin bu işe Hristiyanca bir merhametle girişmediğinden korkmak için iyi bir gerekçemiz olacaktır.

Sırf insanca olan erdemler bizde iyi huy olarak adlandırılan şeyin bir sonucu olduğuna göre, eğer bu iki metinde de iyi huya dair en ufak bir ize rastlamak mümkün değilse, okurlar bundan bu metinlerin insanca erdemlerin etkisiyle dahi kaleme alınmadığı sonucunu çıkaracaktır.

İnsanların gözünde, eylemler saiklerden daima daha dürüsttür. İnsanların korkunç hakaretler etme eyleminin kötü olduğuna inanmaları, bu tür hakaretler etmeye iten saikin iyi olduğuna kanaat getirmelerinden daha kolaydır.

Bir kişi dine hürmet ettiren ve dinin de hürmet ettirdiği bir konuma sahipse ve dünyevi insanların önünde, dünyevi bir insana saldırıyorsa, bu kişinin davranış tarzıyla kendi karakter üstünlüğünü muhafaza etmesi esastır. Dünya son derece yoz bir yerdir. Burada şiddetle kısıtlanan kimi tutkular vardır, başkalarını öyle gözükmekten meneden, takdir edilen tutkular vardır. Dünyevi insanları kendi aralarında inceleyin. Bundan daha çekingen bir manzara daha yoktur. Bu, sırlarını ifşa etmeye cesaret edemeyen ve başkalarına gösterdiği hürmette daha sonra kendisini yeniden bulmak üzere kendinden vazgeçen kibrin kendisidir. Hristiyanlık bizi bu kibre boyun eğdirmeye, dünyevi hayat ise bizi bu kibri gizlemeye alıştırdı. Sahip olduğumuz az sayıdaki erdemle, eğer bütün ruhumuz özgür bırakılsaydı ve en ufak söze, en ufak işarete, en ufak davranışa aldırış etmeseydik ne hale gelirdik? Oysa saygı duyulan bir karaktere sahip insanlar dünyevi insanların gözler önüne sermeye cüret edemeyeceği türden öfke patlamaları sergilerlerse, dünyevi insanlar gerçekte olduklarından çok daha erdemli olduklarına inanmaya başlarlar. Ve bu, çok büyük bir sakıncadır.

Biz dünyevi insanlar o kadar zayıfız ki, kollanmayı fazlasıyla hak ediyoruz. Peki gözümüzün önünde şiddetli tutkuların bütün dışsal işaretlerini sergilediklerinde ne düşünmemizi bekliyorlar? Hüküm vermek konusundaki daimi pervasızlığımızla bir hükme varmamamız ümit edilebilir mi?

Tartışmalar ve sohbetler esnasında mizacı sert ve zor olan insanların başına neler geldiği, birbirlerine destek olmak için değil de, birbirlerini yere çalmak için nasıl mücadele ettikleri fark edilebilir. Bu tür insanlar, zekâlarının parlaklığı veya vasatlığı nispetinde değil de, karakterlerinin tuhaflığı veya tavizsizliği nispetinde hakikatten uzaklaşırlar. Doğanın veya eğitimin yumuşaklık esinlediği insanların başına ise bunun tam tersi gelir. Onların tartışmaları karşılıklı bir yardımlaşma olduğundan, aynı hedefe yöneldiklerinden ve sırf aynı düşünebilmek için farklı düşündüklerinden, sahip oldukları bilgi nispetinde hakikati keşfederler. Bu, iyi huylu bir insan olmanın mükâfatıdır.

Bir kişinin dinle ilgili konularda yazarken, kendisini okuyacak kişilerin dindarlığına çok da fazla bel bağlamaması, sağduyuya aykırı düşecek şeyler söylememesi gerekir. Zira bilgiden çok dindar duygulara sahip insanların gözünde itibarımı artırayım derken, dindar duygulardan çok bilgiye sahip olan insanların gözünde itibar kaybeder.

Kaldı ki din büyük ölçüde kendi kendini savunacak güçte olduğundan, kötü savunulduğu zaman hiç savunulmadığı zamana kıyasla daha çok kaybeder.

Bir kişi okurlarını kaybettikten sonra belli bir şöhrete sahip birine saldırırsa ve bu sayede kendini okutmanın yolunu bulursa, o kişinin hedefini dine kurban etme bahanesiyle kendi izzetinefsine kurban ettiğinden şüphe duyulabilir.

Sözünü ettiğimiz eleştiri tarzı, kapsamı sınırlandırmanın ve tabir caizse milli dehanın toplamını azaltmanın en yetkin yoludur. İlahiyatın sınırları ve formülleri vardır. İlahiyatın öğrettiği hakikatler bilinen şeyler olduğundan, insanların bun-

lara bağlı kalması gerekir. İnsanların bu kurallardan sapmaları engellenmelidir. İşte tam da bu noktada dehanın üstünlük kurmaması gerekir. Nitekim deha, tabir caizse belli bir yerde tutulur. Ancak beşerî bilimleri ele alan insanları böyle bir yere koymaya kalkışmak insanlarla alay etmek demektir. Geometri prensipleri çok doğrudur, fakat bunları zevkle ilgili şeylere uygularsak, mantığın kendisini mantığın dışına çıkarmış oluruz. Hiçbir şey, öğretiyi herkese ve her şeye öğretmen cübbesi geçirmek kadar boğamaz. Sürekli öğretmek isteyen insanlar, öğrenmeyi büyük ölçüde engellerler. İçi boş kuruntularla çevrelenip de daralmayan deha yoktur. Dünyanın en iyi niyetlerine mi sahipsiniz? Sizi bundan bizzat kuşku duyacak hale getirirler. Sürekli yanlış bir şey söylemekten korkarsanız ve kendi düşüncelerinizin peşinden gideceğinize, sadece eleştirmenlerin açıkgözlülüğünden kaçabilecek terimlerle meşgul olursanız, doğru bir şey söylemekle ilgilenemez hale gelirsiniz. Başımıza bir çocuk beresi geçirmişler ve her kelimede bize "Aman düşmeyin, kendiniz gibi konuşmak istiyorsunuz, fakat ben sizin benim gibi konuşmanızı istiyorum," diyorlar. Bir atılımda mı bulundunuz? Kolunuzdan tutup sizi hemen durduruyorlar. Güce ve hayatiyete mi sahipsiniz? Bunları iğneli sözlerle elinizden alıyorlar. Biraz başınızı mı yükselttiniz? Ellerine mezuralarını, cetvellerini almış insanlar ortaya çıkıyor ve sizi ölçebilmeleri için hemen aşağı inmenizi haykırıyorlar. Kendi kulvarınızda mı koşuyorsunuz? Karıncaların yolunuza koyduğu bütün taşlara bakmanızı istiyorlar. Böyle bir ukalalığa karşı ne bilim ne de edebiyat direnç gösterebilir. Çağımız, akademilerin kuruluşuna önayak oldu. Oysa bizleri karanlık çağların okullarına geri döndürmek istiyorlar. Descartes, kendisinden çok daha vasat bir dehaya sahip insanların en az kendisi kadar iyi niyetli olduğundan emin olma eğilimindeydi. Bu yüce insan sürekli tanrıtanımazlıkla suçlanmıştır. Oysa bugün tanrıtanımazlara karşı öne sürülecek en güçlü savlar Descartes'ınkilerdir.

Öte yandan, yapılan eleştirileri, ancak bu eleştirileri yapan kişilerin bunları şahsileştirmek istediği durumlarda şahsi olarak algılamamız gerekir. Kamuya yönelik eserleri eleştirmek elbette caizdir, zira başkalarını aydınlatmak isteyen insanların bizzat aydınlatılmak istememesi gülünç olurdu. Bizleri ikaz eden insanlar, bizim çalışma arkadaşlarımızdır. Eğer eleştirmen de yazar da hakikatin peşindeyse, ikisinin de menfaati aynı demektir, zira hakikat bütün insanların iyiliğinedir. Bu durumda eleştirmen ile yazar iki düşman değil, iki müttefik olacaktır.

Yazımı büyük bir memnuniyetle noktalıyorum. Şayet pek çok insan suskunluğumuzu korumamıza bakıp suskunluğa itildiğimiz sonucunu çıkarmasaydı, suskunluğumuzu korumaya devam edebilirdik.

Montesquieu (1689-1755): Aydınlanma döneminin en önemli düşünürlerindendir. La Brède'de doğdu, hukuk eğitimi aldı. Bordeaux parlamentosu üyesiydi, hâkimlik yaptı. Bordeaux Akademisi'ne seçildi ve makaleler yayımladı. İran Mektupları *ile ün kazandı, hayatını teorik ve edebi eserlerine adadı. 1748'de yirmi yıllık bir çalışmanın eseri olan* Kanunların Ruhu Üzerine*'yi yayımlattı. Eleştiriler üzerine, 1750'de kitabın savunmasını yazdı, ancak Katolik Kilisesi 1751'de kitabı yasakladı. Bu muazzam eser dünyadaki bütün halkların kanunları, gelenekleri, usullerini ele alır; her bir topluma en uygun yönetim şeklini ve kanunları saptar, bunun maddi ve manevi gerekçelerini açıklar. Kuvvetler ayrılığı, yönetim şekilleri (monarşi, cumhuriyet, istibdat); kanunların yönetim şekilleriyle ilişkisi, şekli, prensipleri; siyasi ve medeni özgürlükler; iklim, ticaret ve dinin toplumlarla, özgürlükle, yönetim şekilleriyle ve kanunlarla ilişkisi öne çıkan konulardır. Güncelliğini asla yitirmeyen, günümüze de kılavuzluk eden bu kitap, aynı zamanda sade ve anlaşılır diliyle de her devrin okuruna hitap etmektedir.* Kanunların Ruhu Üzerine, *Türkçede ilk kez* "Kanunların Ruhu"nun Savunması *ile birlikte Hasan Âli Yücel Klasikler Dizisi'nde.*

Berna Günen (1979): Galatasaray Lisesi'nden mezun oldu. Galatasaray Üniversitesi'nde Uluslararası İlişkiler okurken Robert Schuman Bursu'na hak kazandı ve eğitimine Fransa'da Institut d'Etudes Politiques de Paris'de (Sciences Po) devam etti. Aynı okulda XX. Yüzyıl Avrupa Tarihi üzerine lisans, yüksek lisans ve doktora yaptı. İngilizce ve Fransızcadan çeviriler yapmaktadır.

9 786053 329749

KDV dahil fiyatı
32 TL